HOLE
BYGDEBOK
BIND VI

HISTORIEN OM HOLE

HOLE
BYGDEBOK
BIND VI

Gudmund Bakke

HISTORIEN OM HOLE

Det var her det begynte

UTGITT AV HOLE KOMMUNE 2013

Innhold

Forord 7

1 Det var her det begynte 11
Ringeriksdialekt og Holemål 14, Holes «nasjonalsang» 15, Ringeriksbunad 15, Utøya-tragedien 18, Jørgen Moe 200 år 18

2 Da bygda ble til – *geologien i Hole* 19
Oslo-feltet 23
Røyken-gruppa 25, Oslo-gruppa 26, Bærums-gruppa 27, Hole-gruppa 29, Ringeriks-gruppa 30
Ringerikssandstein 31
Vulkaner på Krokskogen 34
Geologisk mekka 36

3 De første holeværinger
– *fra istid til steinalder, bronsealder og steinalder* 39
Steinalderen 43
De første jordbrukerne 48
Bronsealderen 50
Helleristninger 52
Hole og Ringerike i jernalderen 56
Veien 59
Jernalderhøvding på Røyse 60

4 Hole i vikingtid og sagatid 69
Sigurd Hjort 71
Halvdan Svarte 72
Halvdan Svartes død 76
Halvdanshaugen 78
Harald Hårfagre 82
Sigurd Syr 86
Hvor lå Sigurd Syrs gård? 88
Olav Haraldsson 91
Harald Hardråde 95
Rike gravfunn på Ringerike 99
Runeinnskrifter i Hole 103

5 Middelalderen i Hole 106
Bonden i høymiddelalderen 112
Svartedauen 117
Gårdene i Hole 1528-29 125
Offentlig gods på 1500-tallet 126
Seinmiddelalderen – lysere tider 129
Sentrale gårder og kirker 134
Stein kirke 135, Bønsnes kirke 136, Storøya 136, Helgeland 139

6 Landbruket i Hole 144
Hagebruk og gartnerier 167
Ringerikspoteter 180
Ringerikserter 182
Storfehold 184
Meierier i Hole 189
Nordre Sørum og Ner-Stein 189, Hole meieri i Svensrud 190, Melkekjøring 193
Maskiner og redskap 194
Traktoren 196, Skurtreskere 198, Vann og vanningsanlegg 200, Livøre – føderåd 204, Utskifting av jord 206, Nyrydding – lebeltelag 210, Hole torvstrøfabrikk 212, Pelsdyravl 213, Vandrelærer 215, Frørenseri 216

7 Fra bygdeting til formannskap
– *det kommunale selvstyret i Hole* 217
Det gamle bygdetinget 218
Fogder, sorenskrivere og lensmenn 219
Fogder på Ringerike 224, Sorenskrivere 225, Bygdelens-menn på Ringerike 228,
Bygdelensmenn i Hole 228
Det kommunale selvstyret 229
Hole formannskap fra 1837 230
Økonomiske saker 234, Kornmagasin 235, Sognestyrer 238
Fattigvesen, gamlehjem og jordmor 238
Jordmor 242, Aldershjem og sykehjem 243,
Barnehjem – og barnehage i 1920
Vestre Hole eget herred 247
Ringerike storkommune 248
Men holeværingene ville styre seg selv 252
En ny hverdag 255
Eldreomsorg og kommunale boliger 258, Trygdekontor – NAV 259, Vannverk 259, Kloakk og KUR 262, Elektrisiteten – en gave 264, Post 269, Telefon 275, Kommunekontorer – herredshus 277, Kommunesenteret på Vik 278, Glimt fra de siste åra 279
Ordførere i Hole 281

8 Håndverk og næringsliv i Hole 295
Byggmestere og treskjærere 296, Smeder 299, Hjulmakere, vogner og sleder 304, Øvrige håndverkere 309, Bygdeslaktere 309, Orgelbyggere og instrumentmakere 311, Klokkemakere 312, Båtbyggere 314, Murere og gjørtlere 314, Hoffmalere og rosemalere 316, Skomakere 316

Hellebryting 317
Kalkovner, teglverk, grustak og steinbrudd 319
Møller og kvernbruk 321
Garverier 322
Øvrige bedrifter 326
Sundvollen Næringspark 347, Helgelandsmoen Næringspark 351
Hole sparebank 353
Institusjoner og pleiehjem 356
Hoteller, gjestgiverier og kafeer 361
Sundøya Fjordrestaurant 361, Tyrifjord Hotel (Hansens Hotel) 364, Øvre Sundvollen 365, Sundland pensjonat 365, Brobekk pensjonat 366, Tyriheimen 366, Kløvvika 367, Sollihøgda Hotel 367, Homledal Hotel 370, Næss Hotell 371, Sundvolden Hotel 372, General Hotell 375, Vik gjestgiveri 375, Kroksund Hotel 377, Søndre Gjesval 377, Domholt 378, Vestre Stadum 378, Strand gjestgiveri 378, Østby pensjonat 379, Solheim pensjonat 379, Lien pensjonat 380, Sommerpensjonat på gårdene 380, Gårdsturisme 381, Onsakervika Camping 382, Utvika Camping 382, Nes Camping 383, Rørvika Camping 383, Rud Camping 383, Veikroa 383, Fjordkroa 384, Skaret kafé 384, Fjellstua Kafé 385, Skovlie's kafé 385, Solbakken kafé 386
Landhandlerier 386
Libakke 387, Solbakken landhandleri 387, Hundstad landhandleri 388, Hole samvirkelag i Svensrud 389, Landhandleri i Steinsfjerdingen 391, Gjesvik landhandleri 393, Samvirkelaget på Vik 393, Landhandleri i Nygård 393, Landhandleri på Helgelandsmoen 394, Samvirkelaget i Sundvollen 395, Landhandleri i Sundvollen 395, Nesheim landhandleri 397, Nes landhandleri 397, Butikk på Sollihøgda – og innkjøpslag 399, Flere landhandlerier 399

9 Veier i Hole 402
Oldtidsveier og allmannaveier 405
Kongeveier 406
Hovedveier 409
Enger i Lier-Sundvollen 409, Skaret-Sollihøgda 410, Kroksund-Vik-Norderhov 412, Ny E16 gjennom Hole 414
Skysstasjoner 415
Bygdeveier 419
Utstranda 420, Sundvollen-Åsa 420, Vik-Hole kirke 421, Gomnes brygge-Hole kirke 422, Røyse-Norderhov 423, Sonerud-Svingerud-Libakke 424, Røyse rundt 425, Helgelandsmoen-Norderhov 429, Hårum-Kalkverket 430, Selteveien 431, Fylkesveier 432, Veivoktere, roder og pliktarbeid 432
Snøplogkjøring 436
Gårdsveier 437
Bruer i Hole 438
Automobilkjøring 441
Buss- og godsruter 443

10 Krokskogen 447
Skogen ble snauhogd 448
Fra allmenning til gårdsskog 449
Finner på Krokskogen 458
Kølabrenning 462
Skogbaronene 470
Krokskogen for turister 471
Kleivstua 473, Sørsetra 475, Bureheim 476, Frøshaugsetra 477, Mattisplassen 478, Myrsetra 479, Sollihøgda 479, Jørgenhytta 480, Solstua 480
Skogsbilveier 480
Tømmerfløting 483
Sagbruk 484
Skogsdrift før 1825 489
Mot vår tid – skogsdrift etter 1825 491
Jakt og vilt 500
Ulv og bjørn 500, Hare og skogsfugl 505, Gaupe 511, Elg – en matressurs 512, Elgjakt våre dager 513
Fiske 514
Hestevoktere og viltoppsyn 517

11 Seterdrift i Hole 520
Setrer i Holes del av Krokskogen 521
Attogfram-setra 523, Augunrud 523, Benteplassen 523, Bjørkesetra 524, Brua (Bruløkka) 525, Byflaksetra 525, Bønnerudsetra 527, Dammersplassen 527, Finneflaksetra 528, Fjeldsetra 530, Frøshaugsetra 533, Hanaborgsetra 533, Kampesetra 534, Kneikasetra 535, Langebru 537, Mattisplassen 537, Monsebråten 538, Myrsetra 539, Nessetra 541, Nordsetra 542, Nysetra 545, Retthella 545, Rønningen 551, Sollisetra 552, Soterud 552, Steinlaussetrene 553, Steinsvollen 556, Sønsterudsetra 557, Sørsetra 557, Sørumsetra 561, Toresplassen 562, Torgesetra 563, Torpesetra 565, Øiersetra 566, Øskjevallsetra 566
Ukjente setrer 571
Storøysetra 571, Fjulsrudsetra 571
Hole-setrer i Vegård og Norderhov 572
Steinsetra 572, Fuglesangen 573, Gunnerenga 573, Gyrihaugsetra 574, Paulsrud 574, Hukensetra 574, Viksetra 574

12 Tyrifjorden og Steinsfjorden 578
Tømmerfløting på Tyrifjorden 580
Treforedlingsindustri og jernbane 585, Tømmerfløterne 587, Fløtingsinspektører 589
Dampbåtene på Tyrifjorden 591
DS Ringerike 602, Den nye Kong Ring 605, Dronning Tyra 606, Brygger 606
Fiske i Steinsfjorden og Tyrifjorden 609
Brasenfisket ved Hårumsleiret 610, Sjøorm i Tyrifjorden? 611, Krepsefiske 612, En yrkesfisker forteller 614, Mange fiskere 619, Steinsfjorden – nær økologisk kollaps 624

13 Husmenn og utvandring 630
Glimt fra Mo-bibelen 636, Livet som husmann 638, Politisk arbeid 641, Navn på plassene 641, Oreigning av plasser 644, Matstell 645, Sterke bånd 648, Arbeidsforhold 650
Utvandring til Amerika 653
Mange fra Hole 656, Hele familien reiste 658, Andre som reiste 666, Holeværinger som falt i 1. verdenskrig 674

14 Skolen i Hole
Hundstad klokkerjord – og skole 681
Omgangsskolen på vei ut 684
Hundstad skole 686
Skolehverdagen etter 1860 687
Amtsskole og fylkesskole 690, Aftenskole, fortsettelsesskole og framhaldsskole 691
Mot vår tid 693
De enkelte skoler i Hole 696
Løken 696, Bjørnstad (Korset) 697, Stein 697, Vik 699, Stadum 702, Røyse 704, Sundvollen 707, Sundvollen oppvekstsenter 709, Sollihøgda 710, Homledal 712, Kløvvikbråten 713, Nes 714, Hole ungdomsskole 714, Tyrifjord videregående skole 716, Tyrifjord barne- og ungdomsskole 717
Barnehager 718
Familiebarnehager 723
Hole kulturskole 724
Skolefritidsordningen – SFO 726

15 Kirkeliv i Hole 727
Hole kirke 728
Bønsnes kirke 738
Stein kirke 748
Sollihøgda kirke 752
Hole prestegård 753
Soknеprestene 756
Klokkere i Hole 767, Kirkeverge 772, Organister 772, Kirketjenere og kirkegårdsarbeidere 773
Adventkirken Tyrifjord 774

16 Forsvar og krig 776
Legdshær 776, Frigårder 778, Sjefsgården Sørum 779
Krigen på Ringerike i 1716 780
Slaget på Norderhov 781, Slaget i Nordkleiva 781, Valdriser til hjelp 782, Var det to trefninger? 783, De som falt 785, Heltene 785
Minnesteiner 788
En ny trengselstid 1808-14 789
Helgelandsmoen militærleir 793
Krigen i Hole 1940-45 798
Tirsdag 9. april – landet okkuperes 798, Onsdag 10. april – evakuerte fra Oslo 800, Torsdag 11. april – Helgelandsmoen bombes 801, Fredag 12. april – Kroksundbrua sprengt 805, Lørdag 13. april – Trefningen ved Vik 809, Søndag 14. april – tyskerne inntar Hønefoss 816
En ny hverdag 816
Tyskerne på Helgelandsmoen 823
Annen tysk aktivitet i Hole 825
Nasjonal Samling i Hole 826
Hjemmefronten i Hole 831
Cellene på Krokskogen 836
Fred – mai 1945 841
Illegale aviser 845
Hole kommunestyre sommeren/høsten 1945 846
Holeværinger i krigen 847

17 Kjente holeværinger 852
Jørgen Moe 852, Ole Jørgensen Rytterager 875, Marthe Hagelsteen 877, Peter Lyse 879, Anders Castus Svarstad 882, Jon Guldal 884, Pål Putten 888, Kandidat Leegaard 890, Jørgen Henriksen (Gleden) 893, Fredrik Torkildsen Lehne 896, Kasper Kåkk 899, Hans Grenader 900, Synger-Hans 902, Gunnar Tveiten 905, Kari Hiran 906, Thorleif Borgersen 908, Nils Johannessen 910

18 Kultur- og foreningsliv 912
Gomnæs-musikken 913, Øvrige musikere 915, Gallerier 918, Kunstnere 919, Forfattere og diktere 923, Sangkor 929, Kulturpersoner 933, Historiske spill 936, Lokaler og kulturhus 938, Idrettslag 940, Idrettsanlegg 942, Idrettskvinner- og menn 947, Kulturpris og kulturkontor 951, Hole Frivilligsentral 952, Andre foreninger 953

Kilder 966
Rettelser 968
Register 970

Forord

Dette er det siste bindet i en serie på seks av Holes nye bygdebøker. Det første bindet kom ut i 2001. Etter at Hole kommunestyre i 1995 vedtok å utgi bygdehistorie og ansette bygdebokforfatter, skulle det gå over 16 år til siste bind ble ferdigstilt. Verket har blitt adskillig mer omfattende enn det vi så for oss i startfasen. Det er flere grunner til dette: Den tidligere bygdebokkomiteen hadde samlet en betydelig mengde stoff, og underveis har Holes rikholdige historie bare tiltatt i omfang, for ikke å snakke om den store tilflyttingen til bygda. Det er betimelig å trekke fram de kjente ordene til Trygve Ellingsen (medlem av bygdebokkomiteen): «Fjerner du Holes historie fra norgeshistorien, blir det bare permene igjen». Resultatet har blitt over 5000 sider med nær 4000 bilder fordelt på bosettingshistorie (fem bind) og generell historie (ett bind).

Dette bindet tar for seg tilblivelsen av bygda og den spesielle geologien, der det er bevart bergarter som er over 500 millioner år gamle. I disse er det avsatt fossiler som gjenspeiler det rike dyre- og plantelivet på den tiden. Det er nok å nevne den 70 cm lange sjøskorpionen som ble funnet ved Kroksund. Den er anslått til å være 425 millioner år gammel. Vi får høre om de første menneskene i bygda og deres virke. Videre får vi en bred omtale av sagatiden med både småkonger og rikskonger. Her kan nevnes Sigurd Hjort, Halvdan Svarte, Olav den hellige, Sigurd Syrs stesønn og Harald Hardrådes halvbror, alle med tilknytning til Hole. Her omtales krigene i Hole med birkebeinernes kamp mot ribbungene på 1200-tallet. Vi får innblikk i den store nordiske krig med den heltemodige innsatsen til to kvinner, Anna Colbjørnsdatter og særlig Kari Rasmusdatter Hiran, som i stor grad bidro til at Karl 12 ikke lyktes med sitt felttog i Norge. Dessuten omtales verdenskrigene på 1900-tallet med lokale motstandskjempere. Vi får også historien som er knyttet til seterdrift, husmannsvesen, finneinnvandring og utvandring til Amerika, landbruk, håndverk, fjordene med ferdsel og fiske, et moderne næringsliv, de tre middelalderkirkene med sin spesielle historie og et rikt kultur- og foreningsliv.

Nå er siste ord skrevet, og det er på sin plass nok en gang å rette en stor takk til Hole kommune, de folkevalgte med ordfører Per Berger i spissen, og rådmann Ståle Tangestuen og hans medarbeidere. I alle disse årene har vi blitt møtt med stor velvilje, noe som har vært helt avgjørende for å fullføre bygdehistorien.

En stor takk også til mine trofaste og engasjerte kolleger i bygdebokkomiteen, som har bestått av Arne Fjeldstad (død 2006), Ingebjørg Liljedahl, Trygve Ellingsen, Gudbrand Hvattum og Paul Ullern. Komiteen representerer en betydelig historisk bredde, ikke minst i kraft av sin alder, som i gjennomsnitt er godt over 80 år. Man kan bare ane den betydningen det har å få direkte overleveringer fra mennesker som levde midt på 1800-tallet, når disse forteller hva de hørte av sine besteforeldre.

Gudmund Bakke takker nå av som bygdebokforfatter i Hole. Han føyer seg pent inn i rekken av tidligere viktige forfattere og fortellere som har skildret livet i Hole. Det er kanskje ingen tilfeldighet at den siste boka kommer i samme år som vi feirer 200-årsjubileum for Jørgen Moes fødsel, og bare noen dager før det har gått 100 år siden Gunnar Tveiten skrev den første bygdeboka om Hole. Det er imidlertid ikke bare disse to som har skrevet om Hole. Nevnes skal også Jon Guldal (Varg Villvoll), Peter Lyse på 1900-tallet og Margit Harsson helt opp til i dag. Uten disse ville historien om Hole vært fattigere.

Gudmund Bakke har samlet det hele i ett verk. Det er vanskelig å uttrykke i ord den honnør og takk han fortjener for sitt arbeid og sin trofasthet mot bygda. Han har gitt oss en utømmelig kilde som bygdas framtidige generasjoner kan øse av. Bare ettertiden vil vise den betydning han vil ha når framtidige mennesker i Hole skal søke sine røtter. Hans navn vil leve i lokalsamfunnet i uoverskuelig framtid.

Det er vårt håp at bygdebøkene vil bli flittig brukt av alle holeværinger, men kanskje aller mest av den oppvoksende slekt, slik at de kan se den tiden de lever i, i et historisk perspektiv.

Ole-Jørgen Moe
Leder av bygdebokkomiteen

Forfatterens forord

Vi er i mål. Bygdebøkene er skrevet, jobben er gjort. Det er med lettelse og stolthet vi presenterer sjette og siste bind i bygdebokserien.

Det har vært tre år med spennende arbeidsoppgaver. Å skrive generell bygdehistorie er veldig forskjellig fra å skrive bosettingshistorie. Det favner så mye! Fra geologi til vikingtid, fra kirkehistorie til krig, seterdrift og kultur. Utfordringene har vært mange. Én av dem har vært at Holes kommunearkiv ble flyttet til Interkommunalt Arkiv på Kongsberg for fem-seks år siden. Det er langt å reise til Kongsberg.

Her er mye historie om Hole samlet mellom to permer. Vi har spurt oss selv om vi har fått med alt som fortjener å nevnes? Vi håper det, og må medgi at vi har vært redde for å glemme eller overse så vel bedrifter som lag og foreninger. Bedrifter har kommet og gått, og av foreninger er det en flora.

Takk til medlemmene av bygdebokkomiteen for aldri sviktende interesse, og for trivelige møter og meningsutvekslinger. Helt siden jeg begynte med bygdeboka i november 1995, har Ole-Jørgen Moe styrt skuta med sikker hånd. De øvrige medlemmene av komiteen, Ingebjørg Gjesvik Liljedahl, Trygve Ellingsen, Gudbrand Hvattum og Paul Ullern (som erstattet Arne Fjeldstad fra 2005) representerer hver for seg unik kunnskap fra forskjellige områder. Innspill fra komiteen samt et vell av skriftlige og muntlige kilder har gitt en god grunnmur. Min oppgave har vært å reise bygget, og sy det hele sammen.

BYGDEBOKKOMITEEN I HOLE

Ole-Jørgen Moe

Ingebjørg Gjesvik Liljedahl

Paul Ullern

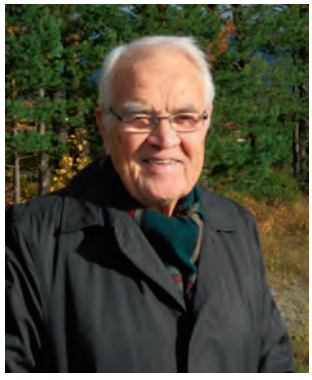

Gudbrand Hvattum

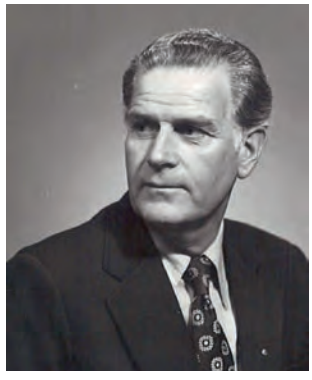

Trygve Ellingsen

Det er mange som fortjener en takk. Kunnskapsrike holeværinger har villig delt sin viten med bygdebokforfatteren. Margit og Bjørn Geirr Harsson er ressurspersoner som alltid er positive til å gi hjelp og råd. Margits jobb med Holes historiske bildearkiv har vært formidabel. På Sollihøgda sitter Sigurd Berg og vet alt om de traktene. Ingen kjenner jakt og fiske på Krokskogen og i fjorden bedre enn Kjell Sundøen, han har stilt opp til tusen. Viggo Ree er en ressurs innen flere felt. Ordet «nei» finnes ikke i hans vokabular. Uten geologene Bjørn T. Larsen og Sigurd Huseby hadde det neppe blitt noe geologi-kapittel. Grethe Ulversøy, Hilde Dahlen og Harald Helleseter har stilt opp når det gjelder kor og musikk. Harald Haugli, Sverre Grimstad, Finn Abildgaard og Atle Graff – uten dem hadde ikke omtalen av Krokskogen blitt så fyldig og etterrettelig. Ole With har gitt viktige bidrag til historien om motstandskampen under siste krig, og arkeologene Kristoffer Dahle og Håvard Hoftun har kommet med nyttige innspill og kunnskap om Hole i steinalder og jernalder. Og ikke å forglemme mine venner Olav Norheim, Fred Harald Nilssen, Ole Yttri og Sten Høyendahl, som har lest manus, kommet med gode råd og rettelser, og – ikke minst – gitt meg tro på at dette går veien.

Gammelrådmann Torgeir Bentsen har lest korrektur til den store gullmedaljen, det er ikke mange feil som har unngått hans årvåkne blikk. Korrektur har også Ingebjørg Liljedahl i komiteen lest. Hun har passert 92, men har falkeblikk for skrivefeil. En stor takk til begge. IT-avdelingen i Hole kommune stiller alltid opp for en aldrende bygdebokskriver, som aldri har følt seg helt hjemme i dataens tidsalder: Takk til Aleksander, Marius og dere andre.

Og sist, men ikke minst: Takk til alle hyggelige kolleger i Hole herredshus, særlig de friske ungdommene i plan- og byggesaksavdelingen, som har slitt med meg de siste tre åra. Nå skal dere få tilbake kontoret deres. Jeg har gode minner fra tida med dere, i et levende og humørfylt arbeidsmiljø. Kulturavdelingen med Håvar sjef, Bente kultur, Siri kulturskole, Hanne bibliotek og Morten frivilligsentral er også en glad gjeng og et trivelig lag.

Tilbakemeldingene etter de fem første bøkene har vært positive. Jeg håper bind 6 også blir lest.

Gudmund Bakke

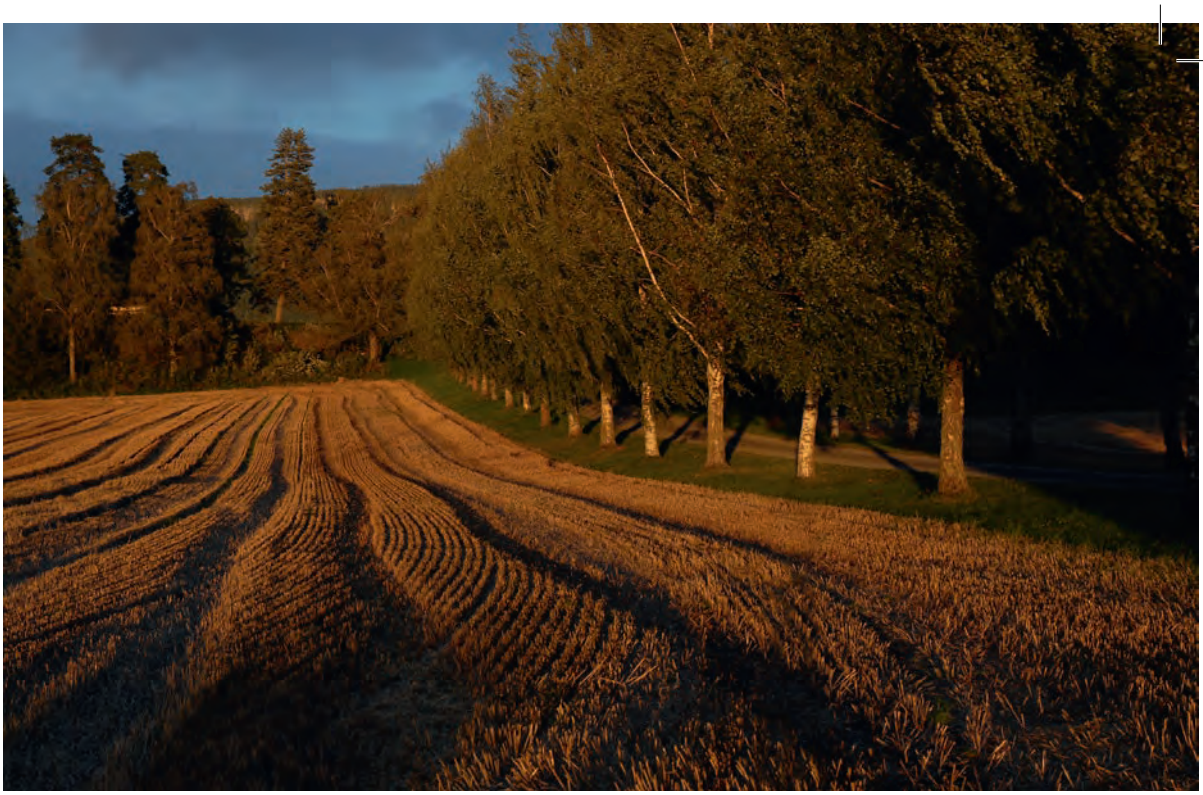

Det var her det begynte

Det var her det begynte.
I dette åpne, lyse lendet
med solens skaperkraft
dirrende mot mektig muld,
der vekstens eventyr
toner veldig i midtsommerdagens høysang,
det var her det begynte.

Ringeriksdikteren Elling M. Solheims ord i «Midtsommerkveld på Mo» setter Hole i historiens lys. Hole, en vakker bygd ved Tyrifjorden, innunder Krokskogen. Det var her det begynte. Det var herfra de kom, rikssamleren Harald Hårfagre og helgenkongen Olav Haraldsson.

Bjørkealleen fra E16 mot den gamle kongsgården Stein, en høstdag i 2013. Alleen ble plantet i 1978 som erstatning for en poppelallé fra 1826.
© Fotograf Siri Berrefjord

Vi stiller ofte spørsmål om hvor lenge det har bodd folk i Hole. I 2007 registrerte arkeologer en steinalderboplass på Blomshøgda, mellom Borgen og Viksenga, som kan være

«Lommekart over den meest besøgte Deel af Ringerige især til Brug paa Lysttoure og Reiser, udarbeidet efter Opmaalingscontorets paalideligste Materialer af Carl Schwenzen. Chr. Tønsbergs Forlag 1846».
© Statens Kartverk

7 500 år gammel. Det er bare noen hundreår etter at Tyrifjorden skilte lag med havet.

Et par tusen år seinere ble steinalderens jegere og fiskere etterfulgt av folk som hadde lært å dyrke jorda. De holdt husdyr som ku, sau og gris, og ryddet jord for å dyrke korn. Klimaet var mildere enn i dag, så de hadde ikke behov for hus til dyr og fôr. De flyttet rundt til der det var beite og lettdyrket jord å finne. Gårder og en fastboende jordbruksbefolkning fikk vi først for 4 000 år siden, det indikerer en rekke gravrøyser, helleristninger og andre funn.[1] Det er mer enn tusen år tidligere enn før antatt. Om de bodde på de samme gårdene som i dag, vet vi ikke. Bosteder ble lagt øde og nye ryddet, som i historisk tid, men de var sannsynligvis de samme.

1 Arkeolog Kristoffer Dahle (e-post 13. april 2010).

Bygda og kommunen har sitt navn fra gården Hole lengst nord på Røyse, hvor det ble bygd en steinkirke på 1100-tallet. Kirkene fikk ofte navn etter gårdene de ble bygd på, og navnet på prestegården gikk seinere over til å bli navn på hele soknet, prestegjeldet og herredet. *Hole* er gammelnorsk *Hólar*, av *hóll*, og betyr «høyde», men om det er det lave høydepartiet som gården eller kirken ligger på, eller om det er Frøysuåsen som menes, vet vi ikke.

Hole som bygdenavn er yngre enn *Røyse*, som første gang er nevnt i en skriftlig kilde i et middelalderbrev fra 1291, om gården Ullern (Ullarin) «a Ræysi a Ringariki». I et diplom fra 1517 kalles hele kirkesognet for «Røise». Navnet betyr *steinrøys* eller *ur*.[2] I Østbygda har gårdsnavnet Stein gitt navn til hele denne delen av bygda, også på kirkesognet i middelalderen. *Stein* betyr *berg*, det vil si gården som ligger på eller ved et berg, men navnet kan også henspeile på bygdeborgen på Hesthagaberget like sør for gårdstunet.

Utsikten fra Dronningveien og branten av Krokskogen mot Steinsfjorden og de sollyse sletter er kjent og kjær for mange.
© Fotograf Siri Berrefjord

Hole er ei jordbruksbygd, og har i stor grad klart å bevare preg av det helt opp mot vår tid. Tross en beliggenhet nær hovedstaden, og ved en av hovedferdselsårene fra Oslofjorden til dalførene Valdres og Hallingdal, og videre til Vestlandet. I dag er Hole en pendlerkommune. To tredjedeler av den yrkesaktive befolkningen har arbeid utenfor kommunen, særlig i Ringerike, Bærum og Oslo. Men jordbruket i bygda er fortsatt betydelig, med vekt på kornproduksjon og hagebruk, særlig frukt- og grønnsakdyrking.

Planer om Ringeriksbane og ny E16 skaper debatt og engasjement, i dag som for en mannsalder siden. Holeværingene står på barrikadene, på hver sin side. Motstanderne av ny vei og bane mener at en firefelts motorvei og jernbane vil ødelegge kulturlandskapet. Framskrittet kan ikke stoppes, svarer tilhengerne. Alle vil ta vare på Hole-bygdas særpreg og verne den dyrkbare jorda.

2 NGV s. 21 og Harsson (1995). Det er trolig de steinete strendene langs fjorden (ved lav vannstand) som har gitt halvøya navn.

«...BLIR ALDRI SVAR SKYLDIG»

«Holeværingen er rolig og sindig. Fantasien hans er ofte uten flukt, men han har et åpent blikk for det særmerkte hos andre, og han liker en god replikk. En holeværing av den gamle skolen blir aldri svar skyldig».*

* Nils Johannessen i Norske gårdsbruk 1948, s, 554.

«... EKTE OG UFORFALSKET HOLEMÅL»

I Ullern-slekta på Røyse snakkes ringeriksmål slik det har blitt talt i generasjoner. I dag er det Paul Ullern (f. 1928) som blir hentet til radioprogrammer og skoler når den gamle dialekten skal fram i lyset, og hans brødre stiller nesten i samme klasse. De har da også noe å slekte på. Om bestefaren, Ole Christiansen Ullern (f. 1856), ble det sagt at «... når Ullern snakker, så slipper en å høre knot. Det er ekte og uforfalsket holemål som er på hans munn!»* Og om faren, Kristian Ullern (f. 1892), het det i 1976 at «... hans fortellerevne er enestående, og tilføyes må det at han er en av de få i Hole som har beholdt den gamle Hole-dialekten, trass i all ytre påvirkning gjennom radio, fjernsyn og aviser».**

* V.V. i Ringerikes Blad 18. mars 1936.
** Gudleik Guldal: «De gode, gamle dager», i heftet Ringerike (1976) s. 29.

Hole kommune har i dag 6 500 innbyggere. De fleste bor enten i tilknytning til de to tettstedene Sundvollen og Vik, eller i boligområder på Røyse, Steinsåsen, Kroksund og Sollihøgda. Kommunens totale areal utgjør 195 km², hvorav cirka 96,5 km² er skog, 67 km² vann (for det meste Tyrifjorden) og 22,5 km² dyrket mark.

Ringeriksdialekt og Holemål

Holedialekten, fins den? Har vi et lokalt målføre på Ringerike som vi kan kalle vårt eget? Ja, sier språkforskerne. Men som ellers i Norge opplever vi at lokale dialekter får et regionalt preg.

I 1697 fikk alle prester i Norge en anmodning fra kanselliet i København om å samle «besynderlige» ord fra lokale dialekter i en ordsamling. Nordehov-presten Jonas Ramus gjorde arbeidet så grundig at materialet han i 1698 sendte til København i 1698, siden ble trykt og utgitt. Dermed har vi bevart en rekke ord og uttrykk som ble brukt i våre bygder på 1600-tallet. Seinere har Ewald Sundberg, Peter Lyse og Olai Skulerud forsket på og samlet målføre fra Ringerike. Holeværingen Peter Lyses arbeid med «Attved Tyrifjorden – målføre og tradisjon frå Ringerike» (1976), er en gullgruve. Lyse skriver om folkeminne i ord og vendinger slik talemålet var i Hole og Norderhov rundt forrige hundreårsskifte, da han var gutt. Men «alt då brukte gamle folk ord som vi yngre sjelden nytta. Oldemor mi, fars mormor, som var fødd i 1822 og døydde i 1904, sa *nykjil, mykje, stykje, nakjin, vakjin, noko, bån, vekje* (veit eg). Dessuten talorda *ølløv*, *tølv* og *seksten*, elles var det den danske reknemåten dei bruka».[3]

Den tradisjonelle Ringeriksdialekten er et bredt språk med *æ*-lyd, *p* som ofte uttales som *b*, og den karakteristiske *te*-endinga på verb i fortid. Den har vi felles med mye av Østlandet. Og så sa gamle ringerikinger *itte* i stedet for *ikke*. Tar vi med den tjukke *l*-en (uttalen av *rd* faller sammen med tjukk *l*, som i *gard, jord* og *bord*), har vi de viktigste forutsetningene for Ringeriksdialekten. Men det er små forskjeller til det språket som folk bruker på Hadeland, Eiker og Modum. Eller riktigere: brukte. Det gamle lokale målføret blir mer og mer borte. Bedre kommunikasjoner, radio/TV og befolkningens mobilitet gjør at de særmerkte dialektene i tidligere tider, snart er en saga blott. «Om 50 år er det snaut noen som har hørt det Ringeriksmålet som er brukt i denne boka», skriver Peter Lyse.

3 Lyse (1976), s. 9.

Holes «nasjonalsang»

Ved Tyrifjorden er blitt kalt Hole-bygdas «nasjonalsang». Den er skrevet og komponert av Peder Gulmoen (1911–1982) fra Tynset, som hadde hytte ved Øverby på Utstranda fra 1952 til 1963. *Ved Tyrifjorden* er rimeligvis unnfanget der.

Under fjell og skogkledt li
vandrer jeg så glad og fri
fra en sti langs kløvereng
jeg synger mitt refreng

Ved Tyrifjorden en vakker sommerkveld
alt er så stille når dagen er på hell
skogen seg speiler i det klare vann
svake skygger leker ved fjordens lune strand

Kvelden er så fin og varm
gutt og jente arm i arm
aller helst ved solnedgang
de synger denne sang

Ved Tyrifjorden en vakker sommerkveld
alt er så stille når dagen er på hell
skogen seg speiler i det klare vann
svake skygger leker ved fjordens lune strand

Ringeriksbunad

Bunad er en festdrakt som brukes i spesielle anledninger, og som kommer i tillegg til våre vanlige klær. Den står for noe tradisjonsfylt og historisk både nasjonalt og lokalt. Ordet bunad er et samlebegrep. Den som vil arbeide fram en bunad for et distrikt, må bygge på den folkedraktbruk som har vært der tidligere.[4] Folkedrakt er plagg som folk brukte i eldre tider, og som var preget av tidas tilgang på materialer og den stilart (mote) som hersket. Folkedrakt har lokalt preg og ofte gammelmodige trekk.

Ringeriksbygdene, det vil si Tyristrand, Hole, Norderhov, Haug, Soknedalen og Ådal, regnes som ett draktområde når det gjelder folkedrakt. Prestegjeld og sorenskriver-distriktene dannet ofte skiller, i tillegg til at ferdsels- og handelsveiene kunne ha innvirkning.

4 Bunader fra Ringerike (utgitt av Buskerud Bondekvinnelag 1988), s. 5.

«JE SKA GJØRA DET I STA»

På Ringerike bruker vi uttrykket ***i sta*** både om fortid og framtid. «Je ska gjøra det i sta», sier ringerikingen, og mener en gang i framtida, samtidig som han sier at han «gjorde det i sta» om noe han allerede har gjort. Og så har han samtidig «vøri sta å sett etter blautmølte». Typisk er også bøyning av en del verb som ***slippe***, ***treffe*** og ***reise***. Ringerikingen verken ***slapp***, ***traff*** eller ***reiste***, han ***slefte***, ***trefte*** og ***reste***. Uttrykk som ***da'ma*** og ***da'måtta*** har også vært i bruk på Ringerike, men de er fra Oppland.

RINGERIKSHUMOREN

«Lite men godt, sa gutten, patte katta». Ordtaket er ifølge professor Martin Kloster Jensen et eksempel på typisk ringerikshumor. Ringerikshumoren er løssluppen, skarp og jordnær. Ringerikingen liker å erte folk, de vare og fine stemningene ligger ikke for ham: «Det er for seint å snyte seg når nåsan er borte». Ofte følger det tørrvittige med: «Ærligheta varer lengst, for den blir minst brukt».*

* Professor Martin Kloster Jensen i Ringerike historielag 16. desember 1995.

«.. DA REGNER DET I HELE VERDA»

Et gammelt ord i Hole sier at «hvis det regner på Røyse, da regner det i hele verda». Utsagnet er noe overdrevet, men har likevel et snev av sannhet. Bøndene på de sollyse sletter ønsker seg mer regn, spesielt om våren. Det tørre været på forsommeren forklares med Tyrifjorden og Krokskogplatået. En fin sommerdag kan begynne med blå himmel og lite vind. Når sola varmer opp fjellskråningen mot Krokskogen, dannes det utover formiddagen sterke oppadgående luftstrømmer. Etter hvert dannes det «blomkålskyer» (cumulus-skyer) som kan utvikle seg videre til ambolt-skyer. Disse kan mot ettermiddagen bli temmelig store, og gi både lyn, torden og kraftige regnbyger. Dette regnet kommer tyngst i brattlendet og innover på Krokskogen. Samtidig virker Tyrifjordens store vannflate avkjølende på den varme lufta over, med en nedadgående luftmassebevegelse som følge. Ved nedadgående luftbevegelser blir lufta i lavlandet varmet opp, og eventuelle skyer fordamper. Resultatet kjenner vi: Regnbyger i områdene rundt Tyrifjorden, og blå himmel over fjorden og Røyselandet. At skyer oppløses i nedadsynkende luftmasser, viser seg også i en annen værsituasjon i Hole, som mange sikkert har lagt merke til, og undret seg over. Det kan ligge skyer så lavt over Krokskogen at det for dem som befinner seg inne på skogen, oppfattes som tåke, mens det er klar, blå himmel over skyene. For en som betrakter det hele nede fra flatbygda, synes det som skyene velter utfor og renner nedover åssida et stykke, før de løses opp og forsvinner. Grunnen er at luftmassene siger ned og blir oppvarmet, og dermed fordamper skyene.*

* Bjørn Geirr Harsson: Vær og klima i Hole (april 2012).

Ringeriksbunad er et kjent og kjært plagg for mange kvinner på Ringerike. Arbeidet med en «brodert kvinnebunad» her startet sist på 1940-tallet, ut fra et ønske om en «finere» bunad til festbruk. Det ble en livkjole med broderi hentet fra en kantingsbord på en over 200 år gammel lin-damaskduk som oppbevares på Ringerikes Museum. Broderiet var et såkalt «kineseri», som den gang var veldig populært. Det er grunnen til insektene som er brodert utover på skjørtet. Bunaden ble tatt i bruk 1 1956. Tidligere var det laget en grønn Ringeriksdrakt til den store varemessa i Hønefoss i 1935, delvis på grunnlag av en kvinnefigur i veggmaleriene på Hesselberg gård i Norderhov, malt av Peder Aadnæs i 1774. I 1954 tegnet arkitekt Eindride Slåtto en skisse til en Hønefoss-bunad, som ble utviklet videre og sydd av Borgny Busterud, og på 1930-tallet ble det i Ådal laget en bunad i «livkjole-fasong», brodert med grankvister.

Sist på 1980-tallet ble så en *ringeriksbunad for menn* rekonstruert av Frithjof Rudstaden fra Røyse. Han var interessert i folkedrakter, og kom i 1983 til å spørre sin gamle skolelærer Nils Johannessen om han hadde kjennskap til gamle klær på Ringerike som kunne danne grunnlag for en bunad? Læreren ba han gå hjem og lese P. Chr. Asbjørnsens «En sommernatt på Krokskogen», hvor det fortelles om en mann som gikk i «en stuttlivet, sid ringerikskufte av mørkegrått vadmel». Dessuten har Welhaven i en av sine reisebeskrivelser en omtale av klesdrakten til bonden på Bergsund i Ådal. Disse to beskrivelsene stemte overens.

Lærer Johannessen kjente også til et gårdsmuseum på et stabbur på Nes i Ådal, hvor nøkkelen var blitt borte. Der skulle det henge noen gamle jakker. Frithjof samlet sammen 10-12 stabbursnøkler og gjorde avtale med bonden, og én av nøklene passet! På stabburet hang det blant mye annet tre jakker og to vester. Da han tok dem i nærmere øyesyn, passet de både med Asbjørnsens og Welhavens beskrivelser. Frithjof kom så over filler av en gammel skjorte på Engerodden skysstasjon i Ådal, som var brukt som tetnings-materiale i den gamle bygningen (som da var under rivning). På Ringerikes Museum var det en gammel elgskinnsbukse som kom fra Hole. Dermed hadde han det historiske grunnlaget for å rekonstruere Ringeriksbunaden for menn.

I 1992 ble mannsbunaden bedømt i Bunad-og folkedraktrådet. Den fikk meget god bedømming, og ble tildelt diplom. I

Frithjof Rudstaden er selv modell for sin Ringeriksbunad for menn. Den består av knebukser i lyst gult elgskinn eller sort vadmel, jakke i grålmelert eller sort vadmel kantet med fløyel og med rader på 6 sølvknapper på hver side av bringa, silkevest i empire/biedermeyer-stil (småmønstret med hovedfarger vanligvis i rødt, grønt eller grått), hvit bomull/linskjorte, flerfarget silketørkle i halsen, bukseseler med korsstingbroderi på stramei, og sort, høy filthatt, hvite eller gråblå strømper og flerfarget hoseband. Et bredt kildemateriale (eksisterende plagg, bilder og litterært materiale) viser at en slik klesskikk har eksistert for menn på Ringerike fram til 1870-åra.

Frithjof Rudstaden har også rekonstruert en Ringeriksbunad som bygger direkte på den gamle folkedrakten for kvinner på Ringerike. Som grunnlag har han brukt bevarte plagg og opplysninger fra offentlige skifter. Institutt for bunad og folkedrakt har gitt positive tilbakemeldinger også på dette arbeidet. Bunaden har tydelig rokokkopreg. Liv i brosjert flerfarget ulldamask (kallemank), og stakk i toskaft ull eller ulldamask (svart eller mørk blå i farge). Forkle i bomull, serk i lin, lue i silke, fløyel eller ull, trøye (jakke) i bomull eller ull, «kåpe» i ull/ulldamask, mørke ullstrømper og hoseband. Det er så langt sydd et titall bunader av denne typen. På bildet Marit Kristine (til venstre) og Marit Rudstaden.

2013 kjøpte Institutt for bunad og folkedrakt et eksemplar av bunaden, for å ha i sin faste samling av bunader. Sommeren 2013 var bunaden med i en folkedrakt/bunad-utstilling på Hadelands Glassverk.

DOBBELT SÅ MYE NEDBØR PÅ KROKSKOGEN

Klimaforskjellene i Hole skyldes Tyrifjorden og Krokskogplatået. Krokskogen har en normalnedbør på årsbasis som er det dobbelte av Steinsfjerdingen. Meteorologiske stasjoner i bygda har gitt informasjon om temperatur og nedbør i kommunen siden 1874. Da ble den første meteorologiske stasjonen i Hole etablert på Søndre Sørum. I 1883 ble den flyttet til Nordre Sørum, og i 1898 til Stein gård. Siden 1921 har den vært på Hungerholt, og redusert til kun måling av nedbør. En stasjon lå på Bruløkka på Krokskogen fra 1929 til 1946, mens den siste var på Kampesetra, og i virksomhet 1950-1982. Målingene viser store forskjeller i klima mellom f. eks. Røyse og Krokskogen. De mest nedbørrike sommermånedene (juni, juli og august) i Hole på 1900-tallet var 1950 og 1951, mens 2007 og 2011 har vært de våteste etter tusenårsskiftet. 20. juni 1933 ble det målt en døgn-nedbør på Hungerholt på 75,2 mm. Det betyr at det på et mål (dekar) jord kom 75,2 tonn vann på et døgn! Nedbørmengdene i lavlandet i Hole er ellers blant de laveste på Østlandet. Mange eldre vil huske snøvinteren 1950-51. Den 5. april 1951 ble snødybden på Kampesetra målt til 195 cm. Noen dager seinere ble den målt til 302 cm på Tryvannshøgda. Det er det meste som er målt på en meteorologisk stasjon i Oslomarka.*

* Etter klimatolog Gustav Bjørbæk (juli 2012).

UTØYA-TRAGEDIEN 22. JULI 2011

I noen intense ettermiddagstimer 22. juli 2011 stod Norge stille. En hel verden kunne følge dramaet som utspant seg på Utøya i Tyrifjorden, da den 32 år gamle Oslo-mannen Anders Behring Breivik med maskinpistol kaldblodig skjøt og drepte 69 unge mennesker på sommerleiren til AUF. Hole ble satt på verdenskartet på en måte som ingen ønsket. I dag, to og et halvt år etter, preger tragedien fortsatt mange holeværinger. Bygdas innbyggere stilte opp da det gjaldt. Førere av motorbåter og andre fartøyer strømmet til øya, og med fare for egne liv reddet de et utall ungdommer, hvorav mange med skuddskader. Man regner at det var mellom 600 og 700 ungdommer på øya da skytingen startet, og av disse ble rundt 200 berget opp av småbåter, ført av lokalbefolkningen og ferierende. I timene etter kom de frivillige. De var med og lette etter omkomne og skadete i vannet, og bidro på mange vis. Helsearbeidere som hadde fri, reiste på jobb på legesentre og sykehus, det samme gjorde politi-, brann- og beredskapsfolk. Hole kommunes beredskap ble satt på den hardeste prøve noen norsk kommune er blitt stilt ovenfor i nyere tid. Sundvolden Hotel åpnet dørene for skadde og pårørende, og de som trengte det, fikk der hjelp, hvile og oppfølging. Hele bygda, med ordfører og kommunens helsepersonell i spissen, gjorde en utmerket jobb under vanskelige forhold. I ettertid har 22 livreddere fått sine fortjente medaljer for edel dåd. Men det var så mange helter i de hektiske timene under og etter tragedien. I tillegg til 69 drepte, fikk 66 ungdommer til dels store fysiske skader. I 2015 skal det avdukes et nasjonalt minnesmerke ved Sørbråten sør for Øverby, på fastlandet nordøst for Utøya.

JØRGEN MOE 200 ÅR

I 2013 feirer Hole og hele Norge at det er 200 år siden Jørgen Moes fødsel. Dikterpresten og eventyrsamleren fra Mo i Steinsfjerdingen har en plass i alle nordmenns hjerter, og feires med en lang rekke arrangementer i hjembygda. I juni var det historisk spill på Mo med mer enn 1500 tilskuere, det har vært vandreturer, foredragsrekker, konserter og Jørgen Moe-gudstjenester. Hole kommune har stått bak to bokutgivelser: Biografien «Asbjørnsen og Moe på eventyr», skrevet av forfatteren Olav Norheim fra Norderhov, som forteller om Asbjørnsen og Moes liv og deres arbeid med innsamling av eventyr. I boka er det også funnet plass til flere av de mest kjente eventyrene. I tillegg foreligger en nyutgivelse av barneboka «I brønnen og i tjernet», Norges første barnebok «om barn og for barn». Boka er illustrert med tegninger av barn fra skoler og barnehager i Hole, og er den tiende utgivelsen av barneboka med handling fra Jørgen Moes barndom. Det er også åpnet en egen Jørgen-Moe-samling i Hole bibliotek, hvor Margit Harsson har lagt ned et stort arbeid. Hun har samlet bøker av og om Jørgen Moe, diktsamlinger, oversikter over hans brev (over 500 i tallet, de fleste finnes på Nasjonalbiblioteket) og mange av hans prekener. I tillegg er Hole historielags årskalender for 2013 viet Jørgen Moe (også ført i pennen av Margit Harsson). Markeringen av 200 års-jubileet ble lagt opp og ledet av en jubileumskomité.

Da bygda ble til

Geologien i Hole

Det lysnet i skogen da ilte jeg frem
snart sto jeg hvor bakkestupet skrånet.
Jeg så den vide bygd og jeg så mitt kjære hjem,
jeg så hvor de fjerne åser blånet.
Jeg så de brede fjorder som skar seg inn i bukt,
og elven så jeg blinke og krumme seg så smukt,
jeg lengtes til de sollyse sletter.

Hole sett fra Krokskogen. Til venstre Tyrifjorden, Røysehalvøya midt i bildet med Frognøya utenfor, og Steinsfjorden til høyre. Et vakkert stykke Norge. Foto: Per Fjordvang

Hole er et vakkert stykke Norge. For mer enn 150 år siden lovpriste dikterpresten Jørgen Moe sin hjembygd som «de sollyse sletter». Uttrykket har siden hengt ved bygda. I en debatt om Ringeriksbanen i Stortinget i 1996 ble Hole kalt «en filial til Edens hage».[1] Bedre kan det ikke sies at her er flott natur.

Forfatteren vil takke geologene Bjørn T. Larsen og Sigurd Huseby, begge bosatt i Norderhov, for innspill, råd og kvalitetssikring av geologi-kapitlet. Geologi-bildene fra Hole er fotografert av Bjørn T. Larsen.

Under Krokskogens brant ligger Hole-bygda. Den er et vakkert skue. Tyrifjorden og Steinsfjorden med de mange øyene. Gjesvalåsen, Steinsåsen og Loreåsen med sine sære, langstrakte former. Bortenfor brer de sollyse sletter seg ut. Store flater med mørk moldjord veksler med leirestrøk og mer eller mindre tørre sandmoer. Opp av slettelandet hever de langstrakte

1 Torhild Widvey (H) 4. november 1996.

Deler av Steinsfjerdingen i 1989, med Steinsåsen nærmest. Nord for Steinsåsen ser vi Selteveien og Steinssletta, og mellom Steinssletta og Steinsfjorden ligger kalksteinåsene Hårumsåsen og Loreåsen, og en del av Herøya.
Foto: Fjellanger Widerøe AS

kalksteinåsene seg, og som avslutning mot Nordfjorden i vest ligger Røysetangen, med Frognøya ytterst, som «en unge ved mors bryst».[2]

Geologien er den aller eldste delen av Ringerikes spennende historie. Geologien rundt Tyrifjorden kan i grove trekk deles inn i fire:

- Utenfor Hole, på vestsida av Tyrifjorden, finner vi det gamle grunnfjellet fra jordas urtid.
- På lavlandet i selve Holebygda har vi sedimenter av forskjellige typer fra jordas oldtid.
- Øst for Tyrifjorden og Steinsfjorden, på Krokskogen, har vi yngre lavabergarter som ligger over disse sedimentene (de er også fra jordas oldtid, men yngre enn sedimentene under).
- Over alt dette igjen, mest på lavlandet rundt fjorden, ligger unge istids- og elveavsetninger som leire, sand og grus.

Jordas alder regnes å være cirka 4,6 milliarder år. Den eldste tida kalles urtida, også kalt *pre-kambrium* eller *grunnfjellstida*. Store deler av Norge er bygd opp av bergarter som ble

2 Brukt om Frognøya av lokalhistorikeren Jon Guldal (V.V.) i Hønefoss og Oplands Socialdemokrat 25.01.1927.

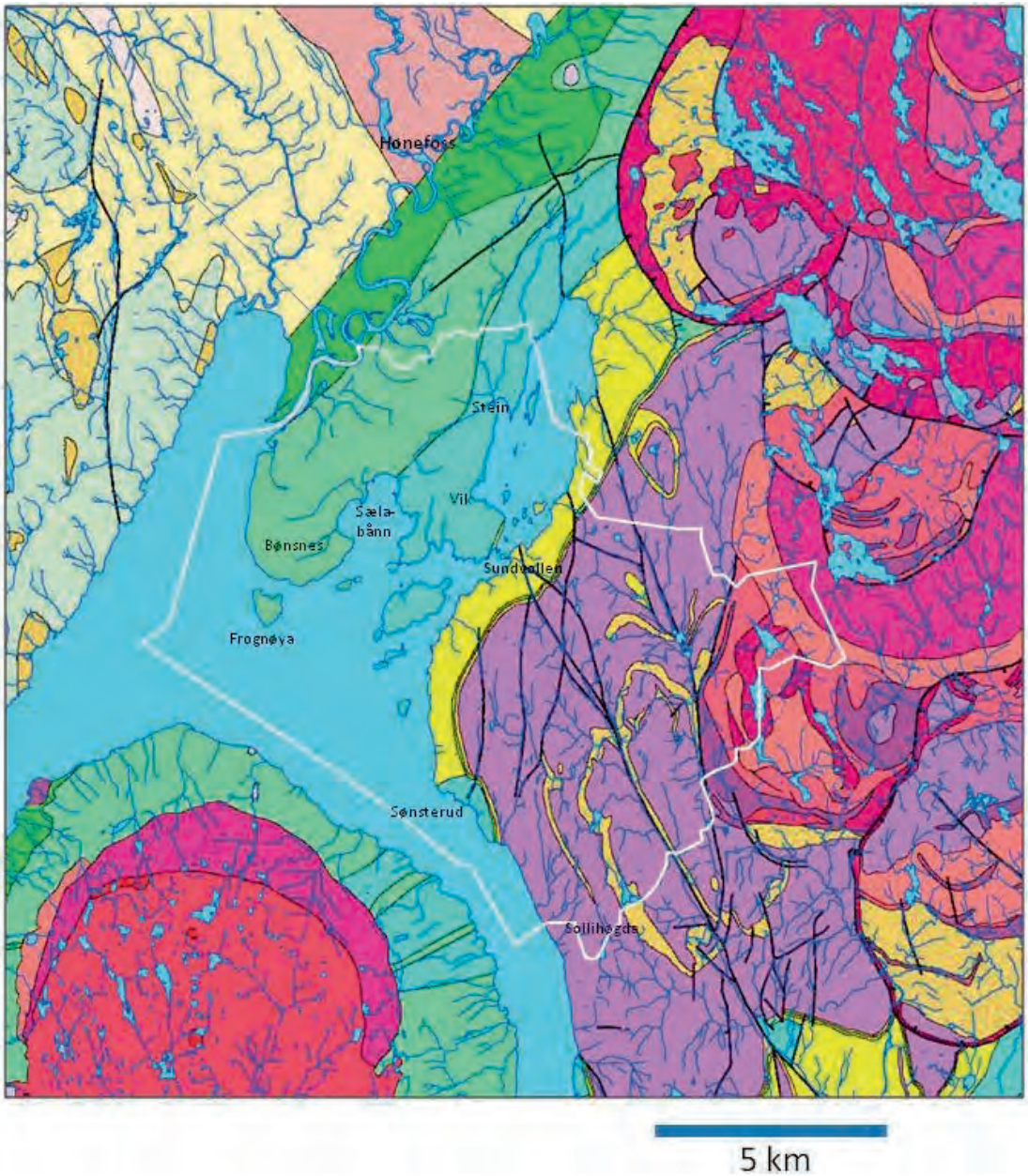

Berggrunnskart over Hole. Vest for Tyrifjorden ligger grunnfjellet; de grønne fargene i lavlandet i Hole og Ringerike er sedimenter fra kambrium og ordovicium; de lyse blå er bergarter (mest kalkstein) fra silurtida; de lyse gule er den røde Ringerikssandsteinen. På Krokskogen ser vi lavaene; de fiolette er rombeporfyrlavaer, og de brune basalter. Helt øst i Hole er det vulkanske bergarter inne i kalderaene. Utsnitt av kart 1:250 000 Oslofeltet, berggrunnskart, O. Lutro & Ø. Nordgulen (Norges Geologiske Undersøkelse 2004).

dannet i urtida, kalt grunnfjell.[3] Bergartene i grunnfjellet er granitt, gabbro, gneis og andre metamorfe bergarter.[4]

Mot slutten av urtida var Oslo-området en del av en stor fjellkjede. Men da *kambrium-perioden* innledet jordas oldtid for 541 millioner år siden, var urtidsfjellene i Oslo-området slitt ned til flatt sletteland. Nordvest for dette landet gikk havet inn. Bergarter og avsetninger fra denne perioden kan studeres rundt Mjøsa nord for Hamar i dag. Etter hvert bredte havet seg videre inn fra nord og dekte det meste av det nåværende Østlandet. Vi var da på vei inn i jordas oldtid.

PROSESSER OG BEVEGELSER I JORDA

Jorda vår er dynamisk, overflaten beveger seg hele tida. Bevegelsene er enten horisontale, langs jordoverflaten, eller vertikale, altså opp og ned. De horisontale bevegelsene kalles platebevegelser, da jordskorpa (eller mer korrekt: litosfæren) beveger seg i form av store plater, som enten går fra hverandre eller mot hverandre. Dette fenomenet kaller geologene for platetektonikk. Når en plate sprekker opp og går fra hverandre, dannes grabener eller rifter, som i Osloriften (Oslograben). Når platene kolliderer og går mot hverandre, dannes fjellkjeder. Store varmeceller dypt nede i jorda driver disse bevegelsene. De vertikale bevegelsene kan også drives av varme. Når noe blir varmere, blir det lettere, og det heves. Når jordskorpa blir kaldere, blir den tyngre, og den synker. Slik kan store sedimentasjon-basseng dannes. Jordas overflate forsøker hele tida å innstille seg i en likevekt. Vi kaller dette en isostatisk likevekt. Men det er også viktig hva vi «laster» på jordskorpa. Da iskappen (over 1 km tykk) ble dannet under istida, ble jordskorpa presset ned av vekten av isen. Da den så smeltet igjen, steg landet igjen opp av havet. Dette kalles landhevning, en sakte heving av hele landmassen i Skandinavia som fremdeles foregår.*

* Etter geolog Bjørn T. Larsen (2013).

Bergarter i Oslo-området etter perioder

Periode	*Antall år siden*	*Type bergart*
Perm	299-249 mill. år	Lavastein (basalt og porfyr)
Karbon	~ 300 mill. år	Skifer, kalkstein, konglomerat, sandstein
Devon (brudd i lagrekken)		Ingen avsetn. bevart, men det er i starten av denne perioden at folding/skyvning/skråstilling av bergartene skjer (Den kaledonske fjellkjeden).
Silur	445-419 mill. år	Kalkstein, grå og rødbrun skifer, Ringerikssandstein
Ordovicium	495-445 mill. år	Kalkstein, grå skifer
Kambrium	541-495 mill. år	Alunskifer (sort skifer)
Sen-prekambrium	900-541 mill. år	Sandstein, konglomerater (finnes i Mjøs-området)
Prekambrium	1.800-1.000 mill. år	Grunnfjell, gneis, granitt (vest og øst for Oslofeltet)

3 Grunnfjellet i Sørøst-Norge regnes å være mindre enn 1800 millioner år gammelt.

4 Metamorfe bergarter blir dannet når en eller flere bergarter blir utsatt for høyt trykk, temperatur og/eller kjemisk påvirkning. Bergartene smeltes og blir da omstrukturert (omdannet), og mineralene vil bli helt eller delvis omkrystallisert.

Steinsfjorden med Braksøya (til høyre), og til venstre Tvehjulingen (nærmest), Amundøya og Pålsøya, videre Kroksund med Sundøya, og Holsfjorden med Storøya (og Geitøya), og lengst ute Utøya. Bildet er fra 1953.
Foto: Widerøe's Flyveselskap A/S

Oslo-feltet

I Hole finnes ikke de eldste bergartene, men på vestsida av Tyrifjorden, på Holleia, ligger grunnfjellet i dagen. Øst for fjorden ligger grunnfjellet mer enn tusen meter under dagens overflate. Årsaken er at for mer enn 250 millioner år siden, i permtida (ca. 299-249 millioner år siden), beveget kontinentalplatene seg fra hverandre, og en rift ble dannet. Følgen var at jordskorpa (og med den grunnfjellet) sank mellom 1.000 og 2.000 meter i et sammenhengende område mellom Langesund i sør og Hamar i nord. Dette området kalles en *graben*, og er mellom 45 og 75 km bredt. Oslo-feltet, og dermed også Hole, er en del av denne innsynkningen.

Jordas oldtid blir av geologene delt inn i perioder som hver for seg dekker store tidsspenn (se oversikten nedenfor). De tre eldste periodene, *kambrium, ordovicium* og *silur* (ca. 541-419 millioner år siden), kalles som fellesbetegnelse *kambrosilur*. Store deler av Norge lå da under vann, og i «Oslo-trakten» var havet hovedsakelig grunt. På havbunnen her ble det gjennom disse cirka 120 millioner år avsatt sedimenter med vekslende innhold av mudder, leire, sand og kalkslam, og det er disse sedimentære bergartene vi kan studere i dag.

Etter hvert som livet i havet utviklet seg fra lavtstående organismer til mer avanserte former med skall av kalk, ble innholdet av kalk i sedimentene stadig rikere. Bekker og elver fra

Brachiopoder (armføttinger) og en korall fra Rytteraker-formasjonen på Lemostangen ved Rytteraker. Fossilene er cirka 1 – 2 cm store.

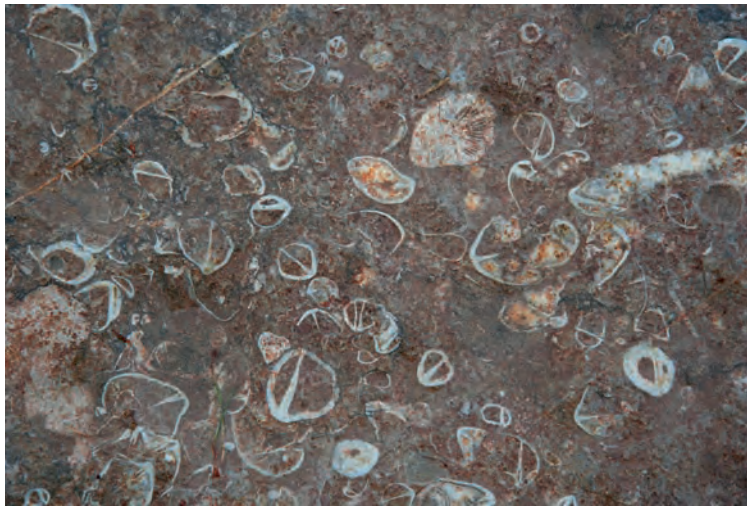

FOSSILER
Det var et rikt liv i kambrosilur-havet. Store mengder døde alger og sjødyr og rester av slike ble dekket av slam og sand på bunnen. Skall, skjell og andre harde deler ble bevart nede i sedimentlagene, og her finner vi i dag fossiler av trilobitter (leddyr), blekksprut, sjøliljer, sjøskorpion, urfisk og skjellignende dyr (armføttinger).*

* Ramberg, Bryhni og Nøttvedt: Landet blir til. Norges geologi (Trondheim 2007), s. 161.

landområdene omkring førte stadig leirslam ut i havet, og havstrømmer spredte det ut over bunnen. Sand kom samme vei, men sank fortere. I gjennomsnitt ble det avsatt noen millimeter sedimenter på tusen år, men i løpet av noen millioner år ble det likevel tykke avsetninger. Man regner at kambrosilur-lagene i Oslo-trakten til sammen har en tykkelse på over 2.000 meter.

Denne blandingen av slam, sand og kalkmateriale ble etter hvert herdet til fast fjell, og omdannet til leirstein (skifer), sandstein og kalkstein. I silur-perioden økte mengden av kalkmateriale som ble avsatt, og sist i silur ble det avsatt store mengder sand, noe som på Ringerike i dag finnes som rød sandstein.

På grunnlag av sediment-typer og innhold av forsteininger, ble lagene i de kambrosiluriske sedimentene i Oslo-feltet tidligere delt inn i etasjer, til sammen 10 etasjer.[5] I dag deles formasjonene inn med navn etter «type-lokaliteter», f. eks. Sundvollformasjonen. En formasjon er en kartleggbar enhet, som i Oslo-feltet varierer i tykkelse fra cirka 1,5 meter til nesten 1.000 meter. Flere formasjoner kan slås sammen til en gruppe, f. eks. Ringeriks-gruppa eller Hole-gruppa. Hver formasjon kan igjen deles inn i mindre enheter, som kalles ledd. Slik bygger geologene opp en stratigrafi av de geologiske lagene gjennom tid. I den øverste delen av stratigrafien, i silur, er de aller fleste typelokaliteter fra Ringerike og Hole, og de har lokale navn herfra. At geologene bruker lokale navn fra Hole og

5 Inndelingen i etasjer ble startet av Th. Kjerulf i 1854, og har vært brukt og utviklet helt fram til 1980-årene.

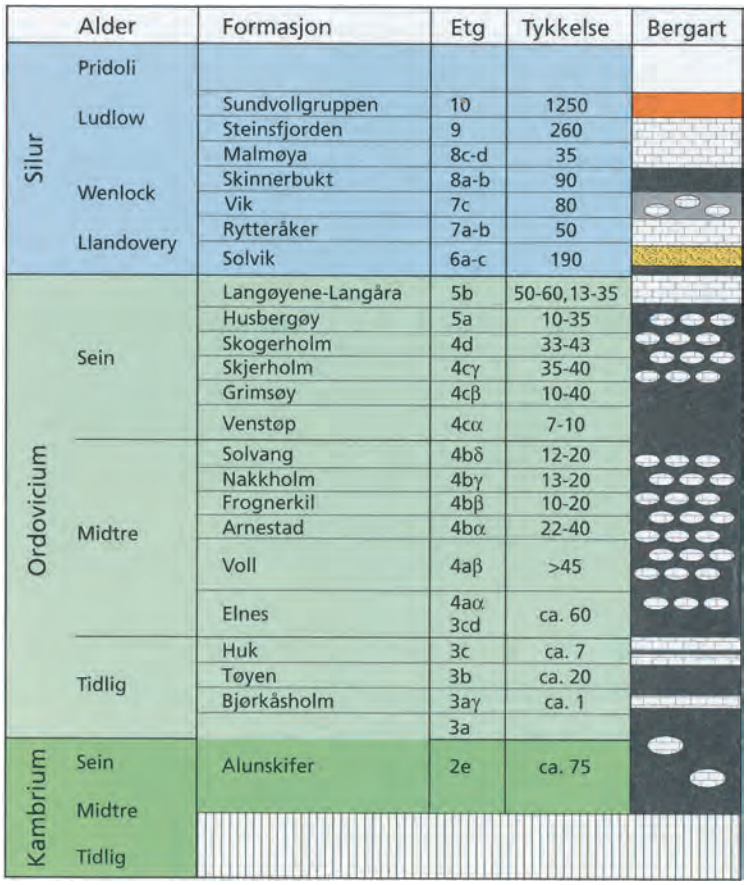

	Alder	Formasjon	Etg	Tykkelse	Bergart
Silur	Pridoli				
	Ludlow	Sundvollgruppen	10	1250	
		Steinsfjorden	9	260	
		Malmøya	8c-d	35	
	Wenlock	Skinnerbukt	8a-b	90	
		Vik	7c	80	
	Llandovery	Rytteråker	7a-b	50	
		Solvik	6a-c	190	
Ordovicium	Sein	Langøyene-Langåra	5b	50-60,13-35	
		Husbergøy	5a	10-35	
		Skogerholm	4d	33-43	
		Skjerholm	4cγ	35-40	
		Grimsøy	4cβ	10-40	
		Venstøp	4cα	7-10	
	Midtre	Solvang	4bδ	12-20	
		Nakkholm	4bγ	13-20	
		Frognerkil	4bβ	10-20	
		Arnestad	4bα	22-40	
		Voll	4aβ	>45	
		Elnes	4aα 3cd	ca. 60	
	Tidlig	Huk	3c	ca. 7	
		Tøyen	3b	ca. 20	
		Bjørkåsholm	3aγ	ca. 1	
			3a		
Kambrium	Sein	Alunskifer	2e	ca. 75	
	Midtre				
	Tidlig				

Generell stratigrafisk tabell som viser den kambrosiluriske lagrekkens inndeling og karakteristiske trekk i sentrale deler av Oslofeltet. (Ramberg, Bryhni og Nøttvedt: Landet blir til. Norges geologi, Oslo 2007, s. 164).

Ringerike i sine navn på formasjonene, viser at forekomstene i disse områdene er de aller viktigste for denne tidsperioden.

Røyken-gruppa

Røyken-gruppa er bergarter fra kambrium og tidlig ordovicium. Den finnes ikke i Hole, men er godt eksponert i østre del av Norderhov (langs Randselva mot Haug og Åsbygda), og i Kistefoss i Jevnaker. Et lite felt er også synlig i yttersvingen i Storelva rett vest for Norderhov prestegård. Den består av sort slam- og leirskifer som er rik på organisk materiale. Den viktigste enheten i Røyken-gruppa er *Alunskifer-formasjonen*, som utgjør gruppa sammen med *Huk-* og *Bjørkåsholm-formasjonene*. Bjørkåsholm-formasjonen finnes over alunskiferen i Haug, blant annet ved Klekken. Den er tynn (ca. 2 meter), og inneholder fine fossiler (trilobitter og blekkspruter). Alunskifer er kjent som vanskelig byggegrunn, og grunnvannet her blir uvanlig «surt» og spiser opp jernrør og vanlig betong. Denne skiferen kan gi store radonutslipp.

Oslo-gruppa

Bergartene her veksler mellom leirstein (skifer) og kalkstein. Til sammen er de delt inn i elleve formasjoner, og de er av midtre til sein ordovicium-alder. Alle er til stede på Ringerike, men det er de øverste formasjonene som er viktigst i Hole. De nederste er oftest 25 m og tynnere, og finnes på deler av Røyselandet, men er ofte overdekket av yngre leire og sand. De øverste formasjonene er *Venstøp-formasjonen*, en tynn svart skifer som blant annet kan ses ved Fjelstad-gårdene. Over denne ligger kalksteinen *Sørbakk-formasjonen*,[6] en 100 m tykk enhet med knollekalk med kalkstein og kalkrik leirstein. Venstøp- og Sørbakk-formasjonene kan sees spesielt fint på vestsida av Frognøya.

Kalkstein under leirstein (skifer) fra øvre ordovicium. Bildene er fra Frognøyas vestside.

Veksling mellom sandstein, leirstein (skifer) og kalkstein øverst i Sælabonn-formasjonen. Bildet er fra Lemostangen ved Rytteraker.

FLABERG – PÅ FRØYHOV OG VED RØYSEHALL

I øvre del av Bønsnes-formasjonen er det en del skifer med kalkknoller, en bergart som tidligere ble mye brukt til grunnmurer og pillarer, da den lett lar seg forme til laglige størrelser. Vi finner den på Røysetangen, på Frognøya og fra Sørum i Steinsfjerdingen og nordøstover. Utenfor Røysehall var det et slikt naturlig flaberg med en knudret overflate, dessuten var de gamle portstolpene her murt opp av samme bergart. På Nedre Frøyhov er det et fint gårdstun av slikt flaberg med fossiler.

6 Oppkalt etter husmannsplassen Sørbakken (Søbakken) på Frognøya.

Over den igjen ligger *Bønsnes-formasjonen*. Den er også cirka 100 m tykk, og dekker hele den sørøstlige delen av Røyselandet. Bergarten er en kalkstein med knollkalk og kalksteinslag med mye fossiler, særlig av blekksprut, snegler og koraller, og kan studeres på Stavenestangen og ved Svarstad. Over denne igjen ligger *Langøyene-formasjonen,* en spesiell enhet som avslutter den geologiske perioden ordovicium. Langøyene-formasjonen består av kalkrev og sandstein, og kan studeres på Ullerntangen, langs fjorden ved Svarstad og særlig på Svartøyene (hvor det er naturreservat på grunn av den spesielle Langøyene-formasjonen).

Bærums-gruppa

Sedimentene i Bærums-gruppa er av tidlig silur-alder. Hele enheten er cirka 350 m tykk på Ringerike, og består av fem formasjoner. Nederst er *Sælabonn-formasjonen*,[7] som består av en cirka 110 m tykk sandstein og skifer med tynne lag av kalkstein, som har forsteininger av sjøliljer og koraller. Den finnes fra Djupvarp og Pålerud øst for Sælabånn og i en smal stripe langs foten av Steinsåsen helt til Stein, og videre langs vestsida av Hårumsåsen og Bureåsen og opp i Vakermoen. Det er også fine lokaliteter på Lemostangen og ved Tangen (badeplassen) i Borgenvika. Over ligger *Rytteraker-formasjonen*, den tykkeste (~ 50 m) og mest markante kalksteinsformasjonen på Ringerike. Den dekker mesteparten av Østbygda fra Lemostangen ved Rytteraker og til Stein, avbrutt av låglendet mellom Gjesval og Borgen. Bergarten er en ganske massiv kalkstein, som også dekker østskråningen av Hårumsåsen og Bureåsen, og som det drives steinbrudd i (Ringerikes kalkverk). Steinbrudd på samme kalkstein drives hos Reistad på Vik, og ble tidligere drevet i Kjelleberget.

Bølgeslagsmerker i sandstein fra Sælabonn-formasjonen, fra Tangen ved Borgenvika.

Tre kalkovner er kjent på Ringerike: Rytteraker, Stein og Bure (Bureåsen). Og alle tok kalken fra Rytteraker-formasjonen. Kalkovnen på Stein er nylig restaurert. Over kalksteinen i Rytteraker-formasjonen har vi en rød leirstein som kalles *Vik-formasjonen*, etter Vik i Hole. Enheten er omtrent 80 m tykk og tredelt, med en knollekalk i midten. Denne knollekalken kan sees fint langs E16 ved Garntangen, og i denne delen av

FASTE, FINE FJELLET

«Husene på Frøyu står på fast fjell, og gårdsplassen er faste, fine fjellet. Litt bortenfor er det steinbrudd, og derfra er steinen til Holekjerka visstnok tatt», skrev Jon Guldal i 1935.* Det var den gamle steinkirka han mente. Vest for låven på Frøyhov er bruddet fortsatt synlig, med lagvis kalkstein som er tatt ut gjennom århundrer. Til steinfjøsene på Frøyhov og Libakke ble det hentet stein herfra.*

* V.V. «Gamle tun på Røyse» i Ringerikes Blad 8. april 1952. En del av steinen til nye Hole kirke ble også tatt ut på Frøyhov, men det meste ble hentet fra Steinsetra på østsida av Steinsfjorden.

7 Geologene skriver *Sælabonn*-formasjonen, mens vanlig skrivemåte i Hole er *Sælabønn*.

Lite kalkrev i Rytteraker-formasjonen, på Lemostangen ved Rytteraker.

Grensen mellom sandstein fra Bruflat-formasjonen over røde skifre fra Vik-formasjonen, fra Purkøya ved Storøya.

Vik-formasjonen finnes tynne lag av vulkansk aske, fra én til 12 cm i tykkelse. Disse tynne lagene stammer fra vulkanutbrudd langt i vest (dagens Vestlandskyst). Den øverste og nederste røde leirsteinen ses fint mot Gjesvalåsen øst for Vik sentrum, ved Løken og på østsida av Sælabønn ved Rytteraker. Over Vik-formasjonen ligger et tykt lag (115 m) av hovedsakelig finkornet sandstein, med noe leirstein og kalkstein. Denne enheten har sitt navn fra Toten og kalles *Bruflat-formasjonen*. Bruflat-formasjonen sees best på Storøya, og ved Sønsterud. Alle formasjonene i Bærums-gruppa ble avsatt i et tropisk hav, og er rike på fossiler.

Steinsfjorden med øyene, sett fra Kongens utsikt rundt 1950. Den store øye til venstre midt i bildet er Braksøya. Ramberget er på fastlandet rett sør for Braksøya. Foto: Widerøe's Flyveselskap A/S

Hole-gruppa

består av to formasjoner, *Braksøy-formasjonen* og *Steinsfjord-formasjonen*, og er bergarter avsatt i havet i den yngste delen av tidlig silur. Braksøy-formasjonen er en kun 26 m tykk, massiv og svært fossilrik kalkstein, den fineste av alle kalksteiner på Ringerike. Den sees best på Braksøyas kalkskrenter, ved Ramberget[8] mellom Kroksund og Garntangen, og på Storøyas nordlige østside. Den vestlige tunnelen langs Åsaveien går gjennom en kalkrygg bestående av Braksøy-formasjonen. Steinsfjord-formasjonen sees best langs vestsida av Steinsfjorden, fra Loreåsen og inn i Norderhov. Herøya og Skjørvoll er de beste områdene. En markert kalk-enhet danner en rygg i

Fossil blekksprut fra Braksøya-formasjonen, på Storøya.

Fossile koraller fra Braksøya-formasjonen, på Storøya.

8 Geologen D. Worsley kalte dette leddet *Ranberg-leddet*, noe som rimeligvis skyldes en skrivefeil, men navnet brukes fortsatt. Opprinnelsen til navnet Ramberget er trolig fuglenavnet *ramn*. (Harsson 2000).

Folding og skyvning internt i Steinsfjord-formasjonens kalkrike sedimenter. Bildet er tatt langs E16 ved Sønsterud.

Steinsfjord-formasjonen, og kalles Bratstad-leddet. Den østlige tunnelen langs Åsaveien går gjennom denne kalksteinsenheten. I denne finnes også en vulkansk askeenhet som viser at den vulkanske aktiviteten i vest var i gang. Steinsfjord-formasjonens kalkrike leire ble avsatt i et meget grunt hav, som i perioder var utsatt for uttørking.

Ringeriks-gruppa

er bergarter fra sensilursk tid, og består av *Sundvoll-formasjonen* og *Stuvdal-formasjonen*. Stuvdal-formasjonen (750 m tykk) og Sundvoll-formasjonen (500 m tykk) er en rødbrun sandstein, Ringerikssandstein, som har gjort hellebryting til en lønnsom attåtnæring for mange bønder og småbrukere på østsida av Tyrifjorden og Steinsfjorden. Også på øyene i Steinsfjorden har det vært hellebrudd, helt tilbake i vikingtida. På Ulvøya er trolig to av de mest kjente runesteiner i Norge fra 900-tallet, Dynnasteinen på Hadeland og Alstadsteinen på Toten, brutt ut.

Rød Ringerikssandstein ved E16 mellom Kroksund og Garntangen.

RINGERIKSSANDSTEIN

I slutten av silurtida, under dannelsen av Den kaledonske fjellkjeden, ble flak av havbunnen og jordskorpa stuvet sammen og skjøvet opp til fjellkjeder. Erosjonen av disse fjellkjedene førte til at det ble avsatt forvitringsprodukter i form av tykke sandlag. På Østlandet, framfor fjellkjeden, ble det dannet store sedimentbasseng med elvedeltaer, elveavsetninger, ferskvanns- og brakkvannssjøer, og store flømmingsflater ut mot et grunt hav i sørøst. Vi er da mot slutten av silurtida, for cirka 420 millioner år siden. I dette vannet levde sjøskorpioner og urfisk.* Da de døde, ble de etter hvert dekt av tykke sandlag, som gjennom tidene og under stort trykk ble omdannet til skifrig sandstein. Da ble Sundvoll- og Stubdal-formasjonen, med den såkalte «Ringerikssandsteinen», dannet. Disse sandsteinlagene strekker seg fra Rudstangen i Kroksund til Orlangen på vestsida av Steinsfjorden, via øyene i fjorden og over til østsida, og dekker det meste av fjordens østside fra innerst i Vegårdsfjerdingen (Åsa) og sørover til Nes i Hole.*

* Urfisken hadde form som en liten sild, og hadde verken kjever eller ryggrad. Elise Clementine Kiær fant fossilet av en urfisk ved Kroksund i 1908, året før hennes mann, professor Johan Kiær, fant den berømte sjøskorpionen.

Professor Johan Aschehoug Kiær i arbeid på en av øyene i Tyrifjorden cirka 1909.

«MED FEBERAKTIG IVER»

«Jeg skal aldri glemme øyeblikket da det første fremragende eksemplaret av en sjøskorpion ble funnet. Da vi tok de første stenplatene opp, viste resten av en ny, ukjent dyreverden seg for våre øyne. Med feberaktig iver brøt vi videre, spent på hver ny sten. Og året etter, da en stor plate ble kilt løs og veltet om, kom den kjempestore sjøskorpionen til syne, et digert best på over 70 cm med sine veldige klør utstrakt i naturlig stilling. Som det lå der ennå glinsende av stenens fuktighet, så det nesten levende ut, og vi ventet uvilkårlig, at det i neste øyeblikk ville reise seg fra sin stenkiste, hvor det hadde hvilt i millioner av år, og krype ned i sjøen, som blinket noen få meter borte.»*

* Professor Johan A. Kiær: «Verdener som svant» (Oslo 1929).

Sjøskorpionen Mixopterus Kiarie fra Rudstangen ved Kroksund.
© Geologisk Museum, Universitetet i Oslo

SJØSKORPIONEN VED KROKSUND

I 1908 fant Elise Clementine Kiær, som bodde på Benterud i Sundvollen, fossilet av en liten fisk ved Kroksund. Året etter la hennes mann, professor Johan Aschehoug Kiær, opp til en omfattende utgraving i området. Her deltok både vitenskapsmenn og studenter, og det var da Kiær fant fossilet av en 70 cm lang sjøskorpion på Rudstangen. Skorpionen fikk navnet Mixopterus Kiæri. Den ble anslått å være 425 millioner år gammel, og betegnes av fagfolk som den flotteste forsteiningen som er funnet her i landet.* I området ble det også funnet fossiler av urfisk og krepsdyr. Avleiringene ble avsatt på sjøbunnen i jordas oldtid, da det meste av slettelandet på Ringerike var i overgangen mellom et grunt hav, brakkvannssjøer og elvesletter. Johan Kiær bygde opp Paleontologisk museum i Oslo, og var anerkjent langt utenfor Norges grenser. I 1908 gav han ut sitt store verk «Das Obersilur im Kristianiagebiete», som var resultatet av omfattende undersøkelser av den siluriske lagrekken i Oslofeltet. Kiærs paleontolgiske arbeider omfatter primært beskrivelser av koraller, trilobitter og urfisk fra Oslofeltet (blant annet Ringerike) og Svalbard.**

* Paleontologisk museum, Oslo: Småblad nr. 18 (november 1979). Fossilet preger i dag skolefanen til Hole ungdomsskole.
** Aschehoug og Gyldendals Store Norske Leksikon (Oslo 1997), og Olaf Hanssen i heftet Ringerike (1938–39), s. 21.

UNIKT FUNN I 2004

Så sent som i august 2004 ble det i Hole gjort funn av fossil etter en sjøskorpion. I det fredete området langs E16 mellom Kroksund og Vik, fant geologer fra Geologisk museum en komplett kloarm, mesteparten av en padleåre og biter av skallet etter en 80 cm langs sjøkreps, som levde på havbunnen her for 425 millioner år siden. Funnet ble karakterisert som unikt, og kloarmen er i dag utstilt på Geologisk museum i Oslo.*

* Ringerikes Blad 11. august 2004.

Den store forkastningen langs Krokkleiva.

Den kaledonske fjellkjeden

I slutten av silurtida og inn i begynnelsen av devontida oppstod Den kaledonske fjellkjedefoldingen.[9] Det som skjedde, var at platen bestående av Grønland og Nord-Amerika (Laurentia) beveget seg mot Vest-Europa og Skandinavia (Baltika). Det mellomliggende havet lukket seg helt, platene ble skjøvet sammen og dannet en stor fjellkjede. Fjellkjedefoldingen presset det gamle grunnfjellet ned, skjøv eldre havbunnskorpe østover, og la dette på toppen som skyvedekker. Fjellkjeden ble etter hvert 6.000 km lang og 100 km bred, og var trolig på høyde med dagens Himalaya. Bare 50 millioner år etter kollisjonen var det meste av fjellkjeden slitt ned av erosjon.

Bergartene som ble skjøvet til side og foldet da «platene» støtte sammen, gav soner av ulike skyvedekker i Norge. Oslo-

9 Fjellkjedefoldingen er oppkalt etter Caledonia, det gamle navnet på Skottland, hvor det er en rest av fjellkjeden.

Professor Johan Aschehoug Kiær (1869-1931).

KALKSTEINÅSENE I HOLE

Hole har flere karakteristiske kalksteinåser som ble dannet i kambro-silur-perioden for 541-416 millioner år siden. Hårumsåsen/Bureåsen, Steinsåsen og Gjesvalåsen samt flere av øyene i Tyrifjorden og Steinsfjorden er bygd opp av kalkstein som er mer bestandige for erosjon og forvitring, enn leirstein (skifer) og sandstein som ligger imellom (og hvor det flate jordbruksområdet ligger). De bratte skrentene som kalksteinåsene har mot vest og de slake dragene mot øst, fikk de etter forkastninger ved dannelsen av Den kaledonske fjellkjeden for rundt 400 millioner år siden. Slike åsrygger kalles questaåser, og består av hard kalkstein som veksler med bløtere skifer, som i sin tid ble avsatt lagvis i havet.*

* Loreåsen er også en slik kalksteinås, men er nesten like bratt i øst som i vest. Det skyldes en forkastning langs østsida av åsen.

TO SLAGS VULKANER

To slags vulkaner og vulkanske utbrudd var viktige i Oslofeltet i permtida. De første var store spaltevulkaner, som kom med utbrudd av store platålavaer. Det tok lang tid mellom hvert utbrudd, men de var svært store. Rombeporfyrlavaene er de viktigste av disse. Noe seinere ble det dannet store sentralvulkaner med lave kjegler av basaltvulkaner. Disse hadde først hyppige, mindre utbrudd av basaltlava, og utviklet seg til eksplosive vulkaner med silikarik sammensetning. Disse eksploderte og dannet store kalderaer, og vi kan kalle dem supervulkaner.*

* Etter geolog Bjørn T. Larsen.

området lå i utkanten av fjellkjeden, men lagene av skifer, kalkstein og sandstein ble likevel foldet og skjøvet sammen til skråstilte folderygger, slik de framstår mange steder i Hole i dag.

Vulkaner på Krokskogen

I Oslo-feltet fins bergarter som er svært sjeldne i verdenssammenheng. De kalles rombeporfyr. Da jordskorpa i perm-tida ble strukket og «fortynnet», trengte mantelen, bestående av glødende steinmasse eller magma, seg oppover. På den tida var jordskorpa tynnere enn i dag, men hvor tynn den var, vet vi ikke. I Oslo-området i dag er den rundt 36 km tykk.[10]

Rombeporfyrlavaene på Krokskogen

Det meste av Krokskogen sør for Damtjern og Storflåtan er dekket av en lavatype vi kaller rombeporfyr. Vi møter den først i alle brattskrentene opp til Krokskogen, i Sønsterudveien, Dronningveien eller Gaupeskarveien. Men også langs E16 mellom tunellene. Denne første lavaen vi møter i brattskrenten er cirka 100 m tykk. Den inneholder 1-2 cm store feltspatkrystaller som er rombeformete. Derav navnet på bergarten. Videre innover på Krokskogen, enten vi sykler eller går langs Fjeldseterveien, Retthellaveien eller Sønsterudveien, ser vi flere rombeporfyrlavaer. Lavaene ligger oppå hverandre mot øst eller sør. Til sammen er det cirka

Den store nord-sør-gående rombeporfyrgangen i Vollgata ved Hårum. Langs slike store sprekker kom lavaen til rombeporfyrene opp til overflaten.

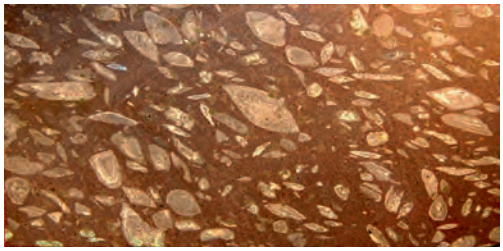

Slipt overflate av rombeporfyrlava RP1. (Bildet er 20 x 10 cm).

10 Aftenposten (Innsikt) 2. september 2005.

20 lavastrømmer, og de veksler i tykkelse fra 5 til 100 meter. Noen steder ligger det sedimenter, konglomerater mellom lavastrømmene, og andre ganger basalt-lavaer. Men det meste er rombeporfyr.

Den gangen lavaen strømmet utover, for mellom 293 og 275 millioner år siden, var det store men sjeldne lavautbrudd, og de kom fra lange spalter som var flere kilometer brede. Rombeporfyrlavaene finnes i to store områder i Oslo-feltet: i indre og nordre Vestfold, og på Krokskogen. I tillegg finnes mindre områder i Drammen, Nittedal, Oslo, Brumunddal og på Jeløya.

Store boller i rombeporfyrlavaen i Dronningveien. Nederst er den første rombeporfyrlavaen, RP1. Slike strukturer dannes når lavaene renner ut over et vått sediment i en grunn sjø.

Store sentralvulkaner blir til supervulkaner

Inne i riften (Oslo-feltet) dannet det seg større og mindre vulkaner. Mot slutten av perioden med spaltevulkaner med rombeporfyrlava, dannet det seg også en lang rekke store og mindre sentralvulkaner. De største lå på rekke og rad i Vestfold og i Nordmarka og på Krokskogen, øst for dagens Ringerike. Øyangen-vulkanen i nord, deretter Svarten-, Heggelia-, Oppkuven-, Kampen-, Sørkedalen- og Bærums-vulkanen. Lengst sørøst i Oslomarka lå Nittedals-vulkanen. Vulkanene spydde ut svart, basaltisk lava over hele området. Magma (smeltet stein) trengte mot overflaten til krateret. Etter hvert som basaltkjeglen var bygget opp til kanskje 1.000 meter, begynte gass å sive ut, og trykket i magmakammeret sank. Lokket ble for tungt, og vulkanene styrtet etter hvert sammen, én etter én. De eksploderte. Dermed ble det dannet ringformete fordypninger i jordskorpa, såkalte *kalderaer*,[11] som på Krokskogen kunne bli fra 6 til 12 km i diameter. Slike store eksplosjonsvulkaner som danner kalderaer, kaller vi supervulkaner når eksplosjonene var store nok. Og vi må tro at noen av dem på Krokskogen var så store.

Vulkanene på Krokskogen var aktive til litt forskjellige tid. De yngre vulkanene bygde seg opp på kanten av restene etter de eldre. I området rundt Ringkollen lå den største på Ringerike, Øyangen-vulkanen, som eksploderte sist. Kalderaen som ble dannet her og andre steder i Nordmarka og på Krokskogen, er for lengst utjevnet ved erosjon, men strukturene i dypet er be-

BRATT KANT MOT KROKSKOGEN

Nedre del av skråningen fra lavlandet i Hole og opp mot Krokskogen, består for det meste av rød Ringerikssandstein. Over denne ligger et tynt lag (ca. 10 m) rød skifer, og over den igjen et vekslende konglomerat dannet av elvegrus i slutten av karbontida. Over konglomeratet igjen ligger en 20 m tykk svart basaltisk lava, som er den første lavaen på Krokskogen. Over den ligger en tykk pakke av forskjellige rombeporfyrer. Det er i overgangen mellom den røde Ringerikssandsteinen og den sterkt røde leirsteinen, at vi har det store tidsbruddet i lagrekken.

11 Kaldera (spansk) betyr kjele/gryte, og beskriver formen på de fleste forsenkningene.

ROMBEPORFYR
Rombeporfyr er en lava-bergart med lyse rombeformede feltspatkrystaller, og er alminnelig i Oslofeltet, særlig på Krokskogen. De enkelte lavastrømmene karakteriseres ved forskjeller i feltspatkrystallenes form, størrelse og hyppighet. Navnet rombeporfyr ble innført av den tyske geologen Christian Leopold von Buch i 1810. I tillegg til i Oslo-feltet, finnes ekte rombeporfyr bare to andre steder i verden: Øst-Afrika (Kilimanjaro) og Antarktis (Mount Erebus).

MØRKGÅNGA ER UNIK
Mørkgånga er en geologisk merkverdighet. I permtida strømmet lava opp gjennom jordskorpa og dannet det som i dag er rombeporfyr-lavaplatået på Krokskogen. I Mørkgånga-sprekken er det en bergart av svart basaltisk sammensetning, som «setter» gjennom rombeporfyrlavaen. En slik gangbergart kalles en diabas-gang. Når både rombeporfyrlavaen og diabasgangen avkjøles og størkner, minsker de i volum. Da begynner de å sprekke opp. Diabasgangen inne i Mørkgånga sprakk annerledes enn rombeporfyrlavaen, og vitrer seinere ut annerledes. Inne i Mørkgånga ser vi at oppsprekkingen mest er horisontal. Den har med tida rast ut, og det har blitt en fin passasje opp på rombeporfyrlavaen. Det finnes ingen tilsvarende passasjer langs kanten av lavaplatået som danner Krokskogveggen. Mørkgånga er unik.*

* Etter geolog Bjørn T. Larsen (2013). På Ringerike sier folk helst Mørkgånga, men stedet kalles også Mørkganga og (i eldre tider) Mørkegangen..

vart. En del mindre basalt-vulkaner ble også dannet i denne perioden. Aurenhaug-vulkanen i Haug, Brandbu-kampen på Hadeland og Ullern-vulkanen i Oslo er eksempler på dette.

Geologisk mekka

Blant geologer blir Hole ansett som et mekka, og bygda er et yndet studie- og utfartssted for geologer fra hele verden. Hele sju geologiske områder ble vernet i kommunen i 1988:[12]

- **Garntangen naturminne** (cirka 35 dekar) er veiskjæringene langs Steinsfjorden mellom Kroksund og Vik. Skjæringene viser et snitt gjennom Ringerikes silurlagrekke. Midt i profilet er det en tydelig overgang fra blågrønne marine sedimenter til rødlige sedimenter avsatt i ferskvann (ses spesielt ved Ramberget). Overgangen markerer tilbaketrekningen av kambrosilur-havet fra Oslo-feltet for vel 410 millioner år siden.

- **Ullerntangen naturreservat** (cirka 25 dekar). Ullerntangen er et fossilt korallrev i Sælabånn, ei bukt av Tyrifjorden. Her kan ses snitt og lagflater gjennom revstrukturen som ble dannet i ordovicium (495-445 mill. år siden). Snittene har gjort det mulig å detalj-rekonstruere miljøet på den tida revet ble dannet, og levebetingelsene for det yrende livet som skapte og bebodde revet. Naturreservatet på Ullerntangen har stor undervisnings- og forsknings-verdi.

12 Opplysninger fra Hole kommunes hjemmeside (skrevet av Frode Løset).

Søndre del av Røysehalvøya, med Svarstad-gårdene og Svartøyene (til høyre). Bildet er fra 1947.
Foto: Widerøe's Flyveselskap A/S

- **Braksøya naturreservat** (cirka 40 dekar). Braksøya er en øy i Steinsfjorden. De geologisk verneverdige områdene finnes i strandsonen. Øya består av skifer og kalkstein fra silur (445-416 mill. år siden). Berggrunnen på øya blir brukt som referanse for hele Oslofeltets silurlag. Av størst interesse er utviklingen av såkalte flekkrevstrukturer. På Braksøya finner en også en verneverdig kalkfuruskog.

- **Store Svartøya naturreservat** (cirka 35 dekar). Store Svartøya er en øy i Tyrifjorden på sørøstsida av Røyselandet. De verneverdige områdene finnes i blotninger langs stranda. Her finnes lag fra både ordovicium- og silur-perioden (495-416 millioner år siden). Øya blir betraktet som spesiell og særlig viktig, fordi en her kan studere bergarter og fossiler fra overgangen mellom disse to periodene, noe man ikke kan gjøre andre steder på Ringerike.

- **Lemostangen naturreservat** (cirka 85 dekar) er en tange i Tyrifjorden ved Rytteraker, mellom Storøya og Sælabånn. I svabergene ned mot fjorden kan man se Ringerikes beste profil fra undersilurperioden (440 mill. år siden). Lagene her blir brukt som referanse for hele Oslofeltets silurlagrekke for perioden, sammen med tilsvarende lag i Storøya naturreservat (35 dekar, i strand-

sonen vest på øya) og Purkøya naturreservat (25 dekar, øy utenfor Storøyas sørspiss).

- **Vinterguten naturreservat** (cirka 30 dekar), i strandsonen ytterst nordøst på Storøya. De fossilførende lagrekkene er fra silur (445-416 mill. år siden).

- **Kjelleberget naturminne** (cirka 2 dekar) er et nedlagt kalkbrudd ved veikrysset Røyseveien-Selteveien, innerst i Sælabånn. Bruddet viser et snitt gjennom nedre del av Pentamerus-kalken fra undersilur (440 mill. år siden) samt noen få meter av underliggende skifere og kalksandstein. Forskjellige typer av kalksteiner, sediment-strukturer og virkninger av permisk vulkansk virksomhet, kan her demonstreres på et lite område.

I geologisk tidsregning er mennesket knapt synlig. I de 4,6 milliarder år jorda har eksistert, har det vært menneskeliknende arter i bare 3-2,5 mill. år, og det moderne menneske i bare rundt 200. 000 år. I løpet av levetida til et menneske endrer ikke fjell og landskap seg mye. Men selv bitte små endringer i løpet av en generasjon, skaper store forandringer over lange tidsrom.

Jorda skifter stadig ansikt. Om noen millioner år vil holeværingene (hvis de fortsatt finnes) bo i et landskap som ser helt annerledes ut enn i dag.

GODT JORDBRUKSLAND

Den geologiske historien viser hvorfor vi har så mye godt jordbruksland i Hole. Under løsavsetningene på Steinssletta ligger særlig kalkrike skifre og leirsteiner fra tidlig silur. Disse danner god og kalkrik forvitringsjord. Over denne berggrunnen ligger marine, leirrike sedimenter avsatt under og rett etter siste istid. Minst ett av disse geologiske elementene må være til stede for å få et godt jordbruksområde. I Norge finner vi kombinasjonen bare på Ringerike og på flatbygdene i Trøndelag. På Østlandet har for eksempel Romerike store områder med leirrik jord fra istida, men mangler underlaget. Hadeland, Toten og Hedmarken har derimot god forvitringsjord fra kambrosilur, men mangler i stor grad den overliggende marine leiren fra istida.*

* Bjørn Tore Larsen: Steinsslettas geologi (kulturlandskap-foredrag 2012).

De første holeværinger

– fra istid til steinalder, bronsealder og jernalder

Istider kaller vi periodene i jordas historie da temperaturen var vesentlig lavere enn i dag, og store deler av landområdene var dekket av innlandsis og breer. I løpet av de siste 2,5 millioner år[1] har det vært 30-40 istider og mellomistider på den nordlige halvkule. Den siste istida varte i mer enn 100.000 år. På det kaldeste dekket isbreen hele Norden og store deler av Nordsjøen ned til Nord-Tyskland. Man regner med at nær en fjerdedel av alt vann på jorda da var bundet i is i nord eller sør.

Storelva fører hvert døgn med seg 55 tonn løsmasse ut i Tyrifjorden. Vi ser sandbankene bygger seg opp på utsida av Averøya.
Foto: Torkild Waagaard

1 Perioden blir kalt *kvartærtida*.

For 20.000 år siden var det meste av Skandinavia dekket av et to-tre kilometer tykt islag. Et mildere værlag førte til at isen begynte å smelte. Etter hvert begynte den enorme breen å bevege seg, og sige i flere retninger mot havet. Den fløt nedover som en saktegående elv, og plukket løs steiner, grus og sand fra fjellgrunnen. Alt som var løst, tok den med seg. Den var så tung at den formet landskapet under seg. Der breen møtte en ujevnhet i underlaget, formet den åsryggene med slak støtside på den siden den kom fra.

For 10-12.000 år siden lå Hole-bygda og store deler av Østlandet fremdeles dekket av en tykk isbre. Nordsjøen ble isfritt for 15.000 år siden. Den store nedbørsmengden som var bundet i is og snø på land hadde senket havnivået betraktelig, og deler av Nordsjøen var tørt land. I perioder med mest is var havnivået mer enn 150 m lavere enn i dag.[2]

Samtidig lå landet lavere enn dagens nivå på grunn av den enorme vekten av isbreen. Da islaget begynte å smelte, begynte landet å heve seg igjen.[3] Sporene etter eldre istider ble for en stor del fjernet da den siste isbreen rykket fram. Det meste Norge har av løsmasser som leire, sand og morene er derfor avleiret under siste istid, og i tida etter at denne breen smeltet.

For rundt 13.000 år siden regner man at brefronten hadde trukket seg nordover til norskekysten, og Lista ble isfritt. Først ble det bart i kyststrøkene og på fjellet. Rundt år 8900 f.Kr. gikk iskanten langs en front fra Oslo-området til Sylling i Lier. I perioder hvor avsmeltingen stoppet opp, ble det ved brefronten dannet avsetninger av sand og grus. Disse avsetningene er en blanding av endemorener og deltaer, avsatt i overgangen mellom breen og sjøen. Vi kaller avsetningene for israndavsetninger.

Da smeltingen var kommet så langt at Ringeriksåsene begynte å stikke opp av breen, var dalførene og lavlandet fortsatt dekket av is. I Tyrifjorden hadde Ringeriksbreen hovedretning ned Nordfjorden (mellom Røyse og Tyristrand), svingte rundt

2 Per Jørgensen, Rolf Sørensen og Sylvi Haldorsen: *Kvartærgeologi* (Landbruksforlaget 1995).

3 Forskning har vist at landhevingen i starten (da islaget ble tynnere) kunne være opp til 75 millimeter pr. år. Da isen hadde forsvunnet helt, minsket landhevingen til cirka 25 millimeter pr. år (dvs. 2 ½ meter på hundre år), og siden avtok den mer og mer. Landhevingen i Oslo-området i dag (2013) er cirka 4 millimeter pr. år. (Statens kartverk).

Røysetangen og fortsatte ned Holsfjorden og Lierdalen. Da breen stod stille ved Sylling for cirke 10.900 år siden, la den opp den svære israndavsetningen som stenger hele dalen her. Vannmassene fra Tyrifjord-bassenget fant seinere vei gjennom dalføret i Modum, da passterskelen ved Vikersund lå lavere enn toppen av Sylling-morenen.

Havnivået steg etter hvert som de store ismassene smeltet. I løpet av et hundreår eller to gikk avsmeltingen så raskt at iskanten trakk seg over Tyrifjorden og nordover til Ringerike (for 10.600 år siden). Havet fulgte etter, og det dannet seg en kalvingsbukt over det åpne, dype området som i dag er Tyrifjorden og lavlandet på Ringerike.[4] Fortsatt lå det isbreer i Randsfjord- og Sperillen-dalførene, og en periode ble fronten på disse liggende ved Jevnaker og Hen. De store sandmoene Eggemoen, Hensmoen og Kilemoen er avleiringer fra breelver som fraktet løsmasse ut fra disse breene. For omtrent 10.500 år siden lå isen ved sørenden av Randsfjorden.

Siden har elvesystemet erodert, eller gravd, i disse løsmassene og ført deler av dem med seg, først ut i havet, og så ut i Tyrifjorden, hvor de er blitt avsatt som nye deltaer på et lavere høydenivå. Hvervenmoen og Prestmoen (i Ringerike) og Helgelandsmoen, Mosmoen og Byermoen (i Hole) er sandmoer som da ble skapt.

Mange har undret seg over hvordan skjell som de finner i jorda langt over havet, er kommet dit, og hvor gamle de er. Etter at vekten av istidens breer forsvant, hevet landet seg, og gamle strender og havbunn ble tørrlagt. De høyestliggende spor av havet etter siste istid kalles den *marine grensen* på stedet. Generelt er den marine grensen lavest ute ved kysten i vest, hvor nedpressingen var minst. På Ringerike er den cirka 200 meter,[5] hvilket betyr at alt land på Ringerike under 200 moh var dekket av hav da området ble isfritt cirka 8 500 f.Kr.

Fortsatt gikk havet inn til Ringerikes strender. Ved Viul gikk Randselva ut i en fjordarm av havet, «Ringeriksfjorden», som var en forlengelse av Drammensfjorden. Her er det funnet en hjortehornshakke fra steinalderen, som er antatt å være 8.000 år gammel. Landhevingen førte til at Tyrifjorden for rundt

4 J. Gjessing: Ringerikes geomorfologi (1973/1976).

5 Ramberg, Bryhni & Nøttvedt, s. 538-539 og Kristoffer J. Kristiansen og Johan L. Sollid: *Buskerud fylke - kvartærgeologi og geomorfologi* (Geografisk Institutt, Universitetet i Oslo 1996).

GRUSTAKET I BYERMOEN

Grustaket i Byermoen i Hole, mellom Kjelleberget og Svensrud, ble avsatt av smeltevannselver under siste istid. Her kan man i grustakets vestre og nordvestre side se klare skiller mellom grovere og finere sandlag. Dette skyldes variasjoner i vannføringen i breelva: Mye vann gav bedre evne til transport av grovere materiale.*

* Sigurd Huseby: Kjelleberget kulturminne, i Ringerikes Blad 1. april 2005.

55 TONN I DØGNET

Hvert år fører Storelva med seg gjennomsnittlig 20.000 tonn løsmasse (grus, sand, silt og leire) ut i Tyrifjorden. Dette gir et snitt på rundt 55 tonn i døgnet. Det meste av materialet legges igjen som et deltaområde ved utløpet i Tyrifjorden. I tillegg til landhevingen, som foregår kontinuerlig, vil dette om noen århundrer bli en ny terrasse og sandmo, på et noe lavere høydenivå enn Hvervenmoen og Prestmoen.*

* Trondsen (1983).

I By grustak i Byermoen på Røyse ser vi sand og grusavsetninger fra fronten av en isbre, en såkalt israndavsetning, som gikk tvers gjennom Hole for cirka 10 700 år siden.
Foto: Bjørn Tore Larsen

FEM KLIMAEPOKER

For rundt 14.000 år siden arbeidet iskanten seg innover Oslofjorden. For cirka 12.500 år siden lå isen lenge stille ved Moss og Horten, og avsatt det store Ra-trinnet der. Tida mens isen smeltet tilbake over Østlandet og til smeltingen var fullført, deler vi inn i fem klimaepokerr, av forskjellig lengde. Den første tida kalles ***pre-boreal,*** og begynte for 11.600 år siden. Da stod isen i Oslofjorden ved Drøbak, og i Drammensfjorden ved Svelvik, og smeltet i løpet av en periode på cirka 1.400 år tilbake til Mjøsa ved Minnesund. Videre følger fire klimaepoker fram mot vår tid. For cirka 6.500 år siden var all isen over Sør-Norge borte. Klimaet forandret seg opp gjennom en ***boreal***, en ***atlantisk***, en ***sub-boreal*** og en ***sub-atlantisk*** epoke. De boreale epokene var tørrere og noe kaldere enn de noe våtere atlantiske epokene. Vegetasjonshistorien viser oss epokene. Varmest var det på Østlandet, og aller varmest var det i den atlantiske epoken. Da var trær som eik, alm og hassel mer utbredt enn i dag. Grana kom inn i Norge i den subatlantiske epoken, og ble det dominerende treslaget.

7.800 år siden ble innlandssjø, atskilt fra Drammensfjorden. Siden har landhevningen ført til at fjorden i dag ligger 63 meter over havets nivå.[6] Spørsmålet om det fortsatt er rester av saltvann på bunnen av Holsfjorden, har vært diskutert. Mange dype innsjøer i Norge har saltvann på bunnen (saltvannet er

6 Etter info om landhevingen i Ringeriksområdet fra Statens kartverk ved Bjørn Geirr Harsson (mai 2011). Merk at fjordbunnen også hever seg, i takt med landet ellers.

tyngre enn ferskvannet som er over).[7] Men under arbeidet med å lage dybdekart i Tyrifjorden i 1978-79, ble det tatt vannprøver på bunnen av Holsfjorden. Det viste seg at vannet ikke var salt, og det var heller ikke råttent.

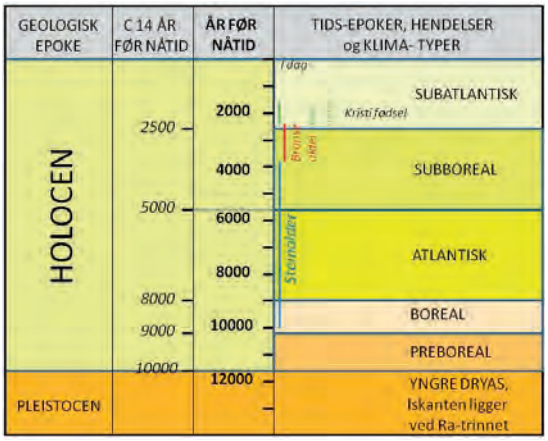

Klimaperioder under og etter siste istid og fram til i dag. Tidligere har vi kalt de siste 10.000 år av vår tidsregning for den boreale og den atlantiske perioden. I dag kaller geologene denne perioden for Holocen, etter geologisk tidsskala. Den er basert på karbondatering (C14-datering), hvor 10.000 år tilsvarer cirka 11.430 kalenderår.
(Tabell laget av geolog Bjørn T. Larsen)

Steinalderen

De første menneskene som kom til Norge levde av jakt, fangst, fiske og sanking. Det har vært hevdet at noen av disse jegerstammene vandret inn til Jæren fra det europeiske fastlandet. Etter hvert som isen trakk seg tilbake, kom de over Nordsjølandet (Doggerland),[8] det store landområdet nordvest for Danmark og Tyskland som nå er bunnen av Nordsjøen. Doggerland forbandt Danmark med sørøstkysten av England, og kun den 70 km brede Norskerenna skilte landet fra sørvestkysten av Norge.

Hvilken vei disse menneskene kom, er imidlertid omdiskutert. Båtene var nok mer egnet til å følge kysten enn å krysse hav, selv om det var kortere. Bosetningen spredte seg også svært raskt opp langs Svenskekysten til Bohuslän og inn i Norge.[9]

De første menneskene var etterkommere av fangstfolk som levde i de åpne landområdene fra Nordsjøen i vest til Polen i øst.[10] De var nomader uten faste bosteder. En del av deres viktigste redskaper og våpen (økser, kastespydspisser og piler) var laget av bein og horn, men mest av stein. Flint var den steinarten som egnet seg best. I de løse gruslagene som lå igjen etter isbreen, var det et rikt utvalg av bergarter, trolig også flint. Men den ble mangelvare etter hvert. Noe ble nok hentet fra Sør-Skandinavia, men lokale bergarter overtok. Perioden fra istidas slutt kaller vi derfor steinalderen (ca. 9000-1800 f.Kr.)

For 7.500 år siden regner man at det bodde mennesker langs kysten i hele Oslofjord-området. De tette skogene og blaute myrene som særmerket det meste av den etterfølgende perioden, gjorde det vanskelig å ta seg fram i områdene innenfor

7 Anders Romundset, Ph.D. og kvartærgeolog, i e-post 15. juli 2011.
8 Doggerland har fått navnet sitt etter Doggerbank, det grunneste området i Nordsjøen. I dag er det bare 18 meter dypt i store deler av Nordsjøen. Det ligger gamle boplasser der ute i havet, og fiskerne får ofte forhistoriske funn i trålposen.
9 Arkeolog Kristoffer Dahle 9. august 2013.
10 Andreas Holmsen: Norges forhistorie (Oslo 1972).

«... KRYDDE AV FISK»

Området ved Vik var i eldre steinalder en lun vik i «Ringeriksfjorden». Strandkanten lå cirka 50 meter over dagens nivå, og de flate åkrene hvor Vik sentrum ligger i dag, var et bredt og grunt strede mellom Gjesvalåsen og Viksåsen. Her krydde det sannsynligvis av fisk, skjell og skalldyr. Mennesket på denne tida levde av jakt, fangst og samling av skjell, planter, bær og urter. I tillegg til jakt på reinsdyr, gav sjøen det viktigste og mest stabile næringsgrunnlaget. Steinaldermenneskene kunne lage små båter av tre og skinn, og padle rundt mellom øyer og skjær. Det er derfor god grunn til å tro at Vik-området framstod som et attraktivt sted å bosette seg, etter hvert som isbreen trakk seg innover i landet og det ble varmere i været.*

* Kristoffer Dahle: Viktig arkeologisk funn i Hole – nytt syn på mennesket i steinalderen? (Terra Buskerud).

kyststrøkene. Men vannveien var åpen, og i denne perioden kom de første steinaldermenneskene til Hole.

Flere steder i Årnesfjerdingen var det da lune bukter ved fjorden, med flotte plasser å bosette seg for folk som livnærte seg av fangst og fiske. De mest naturlige boplassene var ved stranda, der sjøen gav stabil mat. De indre delene av Røyse og Steinssletta var nok heller skogkledte områder hvor man kunne drive jakt.

Under arbeidet med prosjektering av Ringeriksbanen i 1990-årene, og seinere kommunedelplanen for kulturminner i Hole 2007-09, ble det i området mellom Borgen og Viksåsen (Blomshøgda) funnet spor etter en steinalderboplass som er rundt 7.500 år gammel. Blant flere funn fra eldre steinalder her er flere flintavslag, et kvartsavslag og spor etter ildsted. I en haug ved Borgentajet er det funnet en stridsøks i stein sammen med urner av leire. Arkeologene slår fast at det her, i området mellom Borgeng, Borgestad og Bråten (Bødalen), sannsynligvis har vært «svært store steinalder-lokaliteter». Rett på nordsida, ved Viksenga, ble det gjort liknende funn. Beliggenheten, og det vi vet om havnivået i perioden, forteller at området kan ha vært bosatt av mennesker allerede tidlig etter at isen trakk seg tilbake.[11] Funn av et såkalt kauriumskjell i kanten av en åker ved Løkenmoen i 2006, kan også tyde på steinalderbosetting her (se egen sak).

I en haug ved Borgentajet er det funnet en stridsøks i stein sammen med urner av leire.

På Sønsterud er det funnet en flekkeblokk av flint fra steinalderen (bildet), og dessuten skafthulløks, steinhakke, flintdolk, tre brynesteiner, pilespiss av kvarts og slipestein av sandstein.

Flintdolk fra steinalderen, funnet på Nes i Hole. Dolken er 9,3 cm lang. Flintdolken var steinalderens lommekniv.

11 Kristoffer Dahle: Viktig arkeologisk funn i Hole – nytt syn på mennesket i steinalderen? (Terra Buskerud), og Dahle/Sellæg (2010), s. 71.

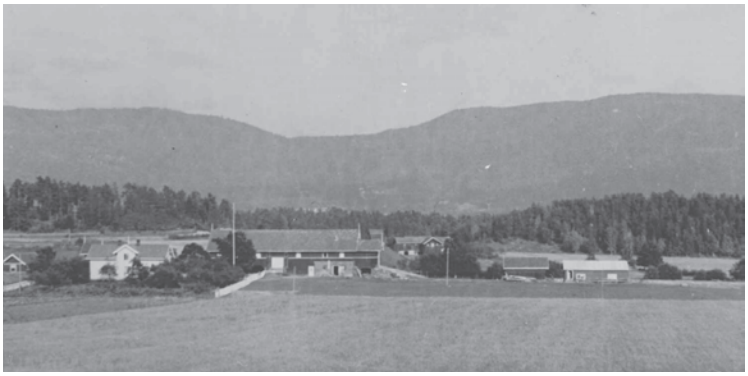

Ved Myra, på grensen mellom Ringerike (Norderhov) og Hole lengst nord i Steinsfjerdingen, er det funnet flere boretapper fra skafthulløkser.

Boplassen på Blomshøgda kan være helt tilbake fra den perioden Tyrifjorden skilte lag med havet (ca. 7.800 år siden). Flertallet av boplassene fra denne perioden var kystbundne, i den betydning at de har ligget i en smal sone langs kysten, med kort avstand til sjøen.[12]

Steinalderboplassen på Blomshøgda er ikke den eneste i Hole. Det er også påvist en boplass ved Elstangen på Utstranda, og en mulig boplass på Enga ved Hårum. Ved Elstangen, like over dagens vannivå mellom husene på gården og Tyrifjorden, er det gjort flere funn i et området som arkeologene beskriver som «et funnsted med klassisk beliggenhet på en terrengforhøyning». Da det i 1987-88 forelå planer om å bygge motell der bruket Elstangen ligger, ble området rundt undersøkt. Resultatet var en lang rekke flintfunn, en flatehugget spiss samt to mikroflekkekjerner av bergkrystall. På eiendommen er tidligere funnet en tynnakket steinøks, flere fragmenter av skafthulløkser samt en slagstein av kvarts. Boplassen er yngre enn den på Blomshøgda, noe beliggenheten i forhold til Tyrifjordens vannspeil viser.

På Enga, et jorde mellom Østigarden Hårum og Myrabekken, fant Hans Bihli fire flintstykker rundt 1950. Det er vanskelig å datere bare flintavslag/-stykker,[13] men funn av en rekke steinredskaper i det samme området *kan* tyde på at det har vært en boplass her i steinalderen: to steinøkser (Nordigarden og Daniels-Hårum), steinhammer, kvartsbryn, sagblad av flint og flere skiferredskaper. Like nord for Hårum-gårdene, ved Myra,

12 Dahle/Sellæg (2010), s. 17-18.

13 «Flint kan i teorien være helt fra 9.000 f.Kr. til Kristi fødsel». (Arkeolog Kristoffer Dahle 9. august 2013).

SMYKKE FRA ELDRE STEINALDER VED LØKEN

I 2006 ble det funnet et kauriumskjell i kanten av en åker ved Løkenmoen. Skjellet har trolig vært en del av et smykke eller en klesdrakt. Kauriumskjellet er i utforming svært likt skjell som rundt 1900 ble funnet i Skottland og Wales, sammen med stein-, horn og beinredskaper med datering til eldre steinalder, like etter siste istid. Det eksisterte altså ikke bare skinnkledde huleboere med store klubber i steinalderen. Det var også mennesker med brede kontaktnettverk og mer «avansert» bekledning.*

* Kristoffer Dahle: Viktig arkeologisk funn i Hole – nytt syn på mennesket i steinalderen? (Terra Buskerud).

på grensen mot Norderhov, er det funnet flere boretapper fra skafthulløkser.

Det fuktige klimaet nådde høydepunktet for 6.000 år siden. Da minket nedbøren, og myrene tok til å tørke ut. Skogen ble mer glissen og gav rom for åpne sletter og bakkehell, der mennesker lettere kunne ferdes og bo. Dermed beveget flere seg innover i landet, og det øvrige Ringerike kunne bosettes.

Som nevnt var flint den steinarten som egnet seg best til våpen og redskaper, og som var lettest å behandle. Men fra naturens side finnes flint bare spredt og tilfeldig langs kysten av Norge. En del ble fraktet med isen fra Danmark, og kvaliteten var for det meste mindre god.[14] Flint fra områder lenger sør, som Danmark og Skåne, var derfor en ettertraktet vare i steinalderen. En del av flinten som er funnet, synes å være brakt hit av mennesker.

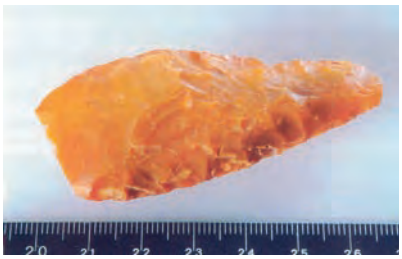

I 1995 fant Kristian Ellingsen (f. 1988) fra Steinsfjerdingen en flatehugd flintsigd i gul flint på Bønsnesstranda, nedenfor Bønsnes kirke.

I underkant av 50 løsfunn av flintredskaper i Hole forteller at redskaper av dette importerte steinmaterialet var vanlig i bygda. Det er funnet flintøkser både på Bønsnes og Frøyshov, mens flintdolker er funnet på 11 gårder spredt over hele kommunen.[15] Et viktig jordbruksredskap som flintsigd er registrert på Bønsnes, Fekjær, Stein og Sørum. Flintsigder ble brukt til å skjære korn med, men opprinnelsen har kanskje vært som løvkniv, til å samle dyrefôr.

Det er registrert funn av flintavslag eller spyd- og pilespisser av flint på Hårum, Mo (Steinsfjerdingen), Østre Rud, Rytteraker, Storøya, Elstangen, Løken, Borgen, Mo (Røyse), Helgeland, Helgelandsmoen, Onsaker, Dæli, og Vestre Rud. Flere av flintfunnene kan knyttes til yngre jordbruksboplasser. I de sørvendte buktene ved fjorden, i selvdrenerende hellinger, lå forholdene godt til rette for et tidlig jordbruk med enkle redskaper. Men disse menneskene holdt fram med fangst lenge etter at jordbruket fant grobunn.

I eldre steinalder (ca. 9000–4000 f.Kr.) var øksene enkle og ufullkomne, ofte bare til å holde i hånden som «nevestein» og ikke til å sette på skaft. Disse kalles Nøstvet-økser, etter det første funnstedet litt innenfor sørenden av Bunnefjorden i Akershus. En mulig Nøstvet-øks er funnet på Frøyshov på

14 Garmo: Norsk steinbok (1983).

15 Bili, Berget (Utstranda), Bønsnes, Fekjær, Frognøya, Leine, Løken, Øderå, Nes, Sønsterud og Østre Rud.

Røyse.[16] Men i yngre steinalder (ca. 4000-1800 f.Kr.) kom de tynn-nakkete steinøksene, med store helslipte økseblad som egnet seg godt til rydding av skog. Disse settes i forbindelse med innvandring av folk som hadde kjennskap til jordbruk. De tynn-nakkete steinøksene kom samtidig med en annen teknisk nyhet: kunsten å lage kar og andre bruksting av brent leire. Keramikken gav navnet «traktbegerkulturen» på perioden fra 3500 til 2500 f.Kr., da jordbruket antas å ha slått rot i Norge.

I det hele vitner oldfunn om store folkevandringer over det meste av Europa i det 3. årtusen f.Kr. Disse bevegelsene synes å ha brakt jordbruket og bondekulturen til Norden. Perioden 2700-2350 f.Kr. har her fått navnet «stridsøkskulturen». Karakteristiske trekk ved denne tradisjonen er enkeltbegravelser (til forskjell fra store fellesgraver fra samme periode i Danmark og Skåne), en spesiell keramikk og særlig velformede, slipte skafthulløkser (stridsøkser) av stein.

Skafthulløksene er slipte og med rett egg. Skafthullet er boret, med hjelp av vann, sand og en trepinne eller et hult bein. Enkle skafthulløkser er ganske vanlige som løsfunn i Norge, bare i Hole er det funnet i underkant av 40, spredt over hele bygda (også Utstranda).[17] Øksetypen synes først og fremst å ha vært ment som våpen til strid og stas. Seinere ble formene simplere, og øksene ble etter hvert brukt som arbeidsredskap til rydding og dyrking av jord. I tillegg til de 40 skafthulløksene, er det i Hole registrert i underkant av 20 andre steinøkser. Det er mest buttnakkete, spissnakkete og vanlige økser uten skafthull. Her er også funnet to «Vestlandsøkser» (slipte og tverreggete steinøkser med skarpe, rektangulære tverrsnitt), ved Rørvika på Utstranda og Helgeland på Røyse.

Det er ikke påvist steinalderboplasser på Røyse. På gårdsvaldene Stadum, Hamnor, Domholt, Hole prestegård og Svarstad er det ikke registrert steinalderfunn i det hele tatt, og de store gårdsvaldene Gomnes og Søhol har kun registrert én skafthulløks hver. Men i åkrene nord for kirkestedet på Bønsnes er det funnet flere gjenstander (blant annet flintøks og flintsigd) som

16 Dahle/Sellæg (2010), s. 58.

17 I Hole er det registrert skafthulløkser på Sonerud, Hårum, Bjørnstad, Mo (i Steinsfjerdingen), Stein (4), Østre Rud, Koksrud, Bili, Gjesval, Borgen (3), Rytteraker (2), Sundøya, Rørvika/Elstangen (3). Sørbråten (ved Øverby), Sønsterud, Mo (Røyse), Frøyhov, Helgeland, Onsaker, Gomnes, Leine, Søhol, Bønsnes (3) og Frognøya.

TYNNAKKETE STEINØKSER I HOLE

Tynn-nakkete steinøkser var det mest brukte redskap på Østlandet i perioden 3500–2500 f. Kr. De var godt egnet til å rydde skog med. De fleste funn av slike økser er gjort i Oslofjord-området og på Jæren. Merkelig nok fordeler tyngden av Østlands-funnene seg på bestemte bygder: Nordre Vestfold, Lier, Modum, Hole, Oslo-dalen med tilstøtende deler av Ringerike og flere innbyrdes atskilte områder på østsida av Oslofjorden. I Hole er det funnet tynn-nakkete steinøkser på Hårum, Rytteraker og Stein.

Under høstpløying i 1949 fant Vestre Ruds eier, Erik Roulund, ei steinøks på en åker cirka 300 m sørvest for gårdstunet, 150 m fra fjorden. Øksa var 26,3 cm lang og 8,5 cm bred, og var skadet i eggen slik at denne var butt. Skafthullet var ikke påbegynt.

kan knyttes til vår aller eldste jordbrukskultur i yngre steinalder.[18]

De første jordbrukerne

På bildet ser vi skafthulløksa fra steinalderen som ble funnet ved Tyrifjord Hotell (Sommerro) i 1929. På bildet er også nakkestykker av to steinøkser funnet på samme gårdsvald, og en slagstein av kvarts, funnet på Knuterudmyra. På Rørvika er ellers funnet to slipesteiner av henholdsvis kvarts og sandstein.

Overgangen fra fangst til jordbruk sies å ha vært den største endringen i menneskehetens historie. I første halvpart av 3. årtusen f.Kr. dukket jordbrukskulturen opp i Danmark. Den kom så plutselig at det er rimelig å tro at den ble båret av innvandrere. Fra Danmark bredte jordbruket seg til Sverige, og enten derfra eller direkte fra Danmark kom den til Norge. Klimaet ble tørrere og varmere, noe som skapte gode vilkår for åkerbruk og fedrift.

Som i våre naboland ser det ut til at de første jordbrukerne var innvandrere. Den ledende oldsaksform fra perioden er de tynn-nakkete øksene. Gjennom oldfunn og geografisk fordeling av disse, ser vi at det var to folk i landet den gangen, og to kulturer. En del av fangstfolket ble fordrevet, men i mesteparten av landet ble de værende hvor de var. De var for mange, eller jordbrukerne for få, til at de kunne fordrives.

Betingelsene for jordbruk i Norge var magre. De første som ble fastboende og åkerbrukende, var nok nødt til å skjøte på med fangst og fiske, som de lærte av landets gamle innbyggere. Trolig drev de også varebytte med fangstfolket. På samme vis fikk jegerne se at de nye innvandrerne fikk jorda til å arbeide for seg og dyrene til å tjene seg. De hadde alltid mat hos seg, selv om ikke viltet kom på skuddhold eller fisken beit på kroken. Jegerfolket fikk muligheten til selv å lære og mestre den nye leveformen, og vi fikk etter hvert en kombinasjon av fangstkultur og jordbrukskultur.

Ringerike er en såkalt silurbygd, med næringsrik og lettdrevet jord. Det åpne landskapet og den nære beliggenheten til Tyrifjorden med viktige vannveier, har gjort området attraktivt for jordbrukende mennesker.[19]

---

18 Dahle/Sellæg (2010), s. 48. I 1995 fant Kristian Ellingsen (f. 1988) fra Steinsfjerdingen en flatehugd flintsigd i gul flint på Bønsnesstranda, nedenfor Bønsnes kirke.

19 Margit Harsson i Larsen/Rolfsen (2004), s. 114.

På Onsaker er det flere steinalderfunn: Flintflekke, to flintstykker, og spinnehjul av kleberstein.

Fra siste del av yngre steinalder synes jordbruket å ha etablert seg i hele Hole, også på Utstranda. Under utgravninger på Fjeld på Røyse i 2008 ble det avdekket kokegroper hvor alt kull var utvasket og borte. På bakgrunn av flintfunn like ved antyder arkeologene en tidfesting til cirka 2000 f.Kr. Dette er overgangen mellom yngre steinalder og bronsealder, og samtidig med helleristningene (jordbruksristningene) og de mange gravrøysene i østre del av Tyrifjorden (Sundvollen, Utstranda og øyene). Flere av disse gravrøysene har inneholdt bronsegjenstander.

Dette komplekset, med gravrøyser, helleristninger og flere høystatusfunn, er gode indikasjoner på gårder eller en fastboende jordbruksbefolkning i Hole for 4.000 år siden.[20] Dette er mer enn tusen år tidligere enn før antatt. Det er ikke nødvendigvis snakk om de samme gårdsenhetene som i dag. Bosteder ble lagt øde og nye ryddet, som i historisk tid, men de var sannsynligvis de samme.

Skafthulløkser er funnet over hele Ringerike. Spredningen av funn forteller om strukturen i jordbruket et par tusen år før vår tidsregning startet. Økser er også funnet i områder hvor det seinere ikke er drevet korndyrking. Flokker av husdyr ble drevet rundt, til områder hvor det var beite å finne. Skafthulløksene er rimeligvis funnet på åkerflekker som de maktet å dyrke opp og gjerde inn.

Sammenlikner vi funn av alle jordbruksrelaterte steinøkser i Hole, viser spredningen av disse et markert skille midt på

20 Arkeolog Kristoffer Dahle (e-post 13.04.2010).

De første jordbruksområdene på Steinssletta ble trolig ryddet etter midten av 2000-tallet f.Kr. Ser vi på funn av steinøkser relatert til jordbruket i bygda, er de eldste funnene gjort nær Tyrifjorden, mens nesten alle funn etter denne perioden er gjort i Steinsfjerdingen. Foto: Fjellanger Widerøe AS (1989)

2000-tallet f.Kr. Mens de eldste funnene er gjort nær Tyrifjorden, er nesten alle funnene fra denne perioden gjort på og omkring Steinssletta. Det er rimelig å tro at det var i denne perioden Steinssletta ble ryddet.[21]

Dette kan avspeile en mer dyptgripende endring, mot mer permanente gårder eller jordbruksboplasser. Det er først nå at jordbruket synes å bli en hovedfaktor bak boplasslokaliseringen. I perioden 2400-1800 f.Kr. er det gjort steinøksfunn på nesten alle gårdene i bygda. Jordbrukslandskapet synes da å være etablert.

Bronsealderen

Allerede mens den «reine» steinalderen hadde sin blomstringstid i Norge, var de første metallene i full bruk lenger sør i Europa. Enkelte metaller som finnes noenlunde reine i naturen, var brukt i lang tid allerede på samme måten som stein, ved hogging og sliping. Den store nyheten var at de lærte seg å smelte metaller ut av malmen og forme dem ved støping. Så fant de fram til en særlig anvendelig blanding av to av de mest kjente metallene, tinn og kobber. Dermed var bronsealderen et faktum (1800-500 f.Kr.)

21 Dahle/Sellæg (2010), s. 80.

På dette flyfotografiet fra 1947 ser vi Sælabønn midt i bildet, og til høyre Storøya med Purkøya. Til venstre litt av Røyselandet og de to Svartøyene. På Svartøyene (Store og Lille) ligger det i alt ni gravrøyser fra bronsealderen. Alle haugene ligger nær vannet, og de fleste er plyndret og utgravd.

Bronsefunn i Skandinavia begrenser seg stort sett til Danmark og Skåne. I Norge er det gjort bare 850 funn fra perioden.[22] I Hole er det funnet fire gjenstander av bronse fra tidsrommet som den skandinaviske bronsealderen spenner over. Det er to bronsekniver (Kløvvika og Svartøyene), bronsesverd (Gomnes)[23] og bronsecelt/øks (Mo på Røyse). Bronsesverdet må anses som et rent luksusvåpen, og bronseknivene må også ha tilhørt personer av høy rang. Ellers er det funnet flere bronsegjenstander som er datert til yngre jernalder og vikingtid, blant annet en ringspenne, funnet under pløying på Averøybråten i 1890.

Bronsekulturen i Norden bygde stort sett på import av råstoffet fra Sør- og Mellom-Europa, gjerne ved byttehandel med rav, som Norge manglet, men som det fantes rikelig av i Sør-Skandinavia. Av de 850 bronsefunnene i Norge er omtrent halvparten smykker og andre prydting, mens en femtepart er våpen (sverd, dolker, spydspisser og stridsøkser). Andre redskaper glimrer stort sett med sitt fravær.

I tidsperioden som blir kalt bronsealderen i Norge, synes det som at redskaper, våpen og annet utstyr her i landet fortsatt mest ble lagd av stein, bein og tre, som i steinalderen. Periodebetegnelsen er derfor ganske misvisende hos oss. I det hele var bronsen et mindre viktig kulturelement i Norge enn at

22 Opplyst av arkeologene Kjell Erik Sønsterud og Håvard Hoftun i Hole 27. april 2011. Andre (eldre) kilder sier 700 gjenstander.
23 Se Hole bygdebok bind 4, s. 836.

hesten ble vanlig husdyr, at spinne- og vevkunsten ble kjent, eller at de begynte å bruke klær av ull i stedet for skinn. Mer viktig var to dyptgripende nydannelser på det religiøse området, i helleristninger og gravskikk.

I Hole er det registrerte bronsealderrøyser ved Nes (Kløvvika), Sønsterud og Fjulsrud på Utstranda, og på Rytteraker, Storøya og Svartøyene. Her er en av røysene ved Holsfjorden, nedenfor Fjulsrud. Foto: Sigurd Berg

Helleristninger og gravrøyser er de eldste kulturminnene som fortsatt er synlige fra denne perioden. Et fellestrekk for begge er at de er knyttet til vannet. I Hole ligger alle helleristningene langs Utstranda, mens gravrøysene ligger på øyer eller ytterst på halvøyene i Tyrifjorden. På Utstranda er det også en rekke bronsealderrøyser. Dette viser at Utstranda og øyene trolig var et viktig rituelt landskap i bronsealderen.[24]

Helleristningene viser hvordan folks liv og arbeid i denne tida var gjennomsyret av religiøse forestillinger. Hensikten var trolig å sikre seg bestemte overnaturlige makters gunst. Disse maktene, i første rekke sola, var de som rådde for vekst og fruktbarhet. Solas symbol går igjen i de fleste av de hellige tegnene. De ble hogget i en periode da jordbruket var i vekst, og nye, store beiteområder ble ryddet. Nyere forskning har vist at flere nye helleristningsfelt i Norge, blant annet i Østfold, kan ha blitt etablert samtidig som skogområdet ble ryddet til beitemark.[25]

Det er registrert helleristninger fem steder i Hole: Sundvollen, Nes, Sollihøgda, og to ved Berget på Utstranda.[26]

Sundvollen

Ved det gamle skolehuset i Sundvollen, på sørvestsida bare ni meter fra husveggen, ligger en jordfast blokk av rød ringerikssandstein med en to meters nesten kvadratisk overflate. Her har bronsealderfolk risset inn minst 13 figurer. Av disse er sju skip (det lengste 42 cm langt), én spiral (18 cm i tverrmål), én sirkel og tre skålgroper. Helleristningene er datert til yngre bronsealder (ca. 700 - 500 f. Kr.), og skal være den eneste helleristning i landet som er hogd inn på en nær horisontal flate. Steinblokken ligger tre–fire meter over vannspeilet i Tyrifjorden, og har trolig ligget helt i strandkanten i bronse-

24 Dahle/Sellæg (2010), s. 69. I rapporten stilles det spørsmål hvorvidt en røys på Lemostangen ved Rytteraker kan være en bondeovn fra middelalderen. Den liknet litt på noe Dahle tolket til å være det, ved Sundland på Storøya.

25 Førsteamanuensis David Vogt i Aftenposten 6. februar 2012.

26 Bilder på Hole historielags hjemmeside, og hos fylkesfotograf Bjørn Johnsen.

Ved det gamle skolehuset i Sundvollen, ni meter fra husveggen, ligger en stor, jordfast stein. Her har bronsealderfolk risset inn minst 13 figurer, hvorav sju skip, én spiral, én sirkel og tre skålgroper. Helleristningene er datert til yngre bronsealder (ca. 700 - 500 f. Kr.), og skal være den eneste helleristning i landet som er hogd inn på en nær horisontal flate.
Foto: Bjørn Geirr Harsson

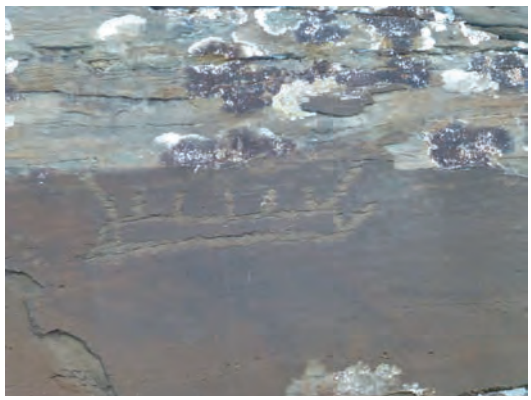

En av de i alt ni skipsfigurene som er hogget inn i bergveggen i to helleristningsfelt ved Berget på Utstranda.
Foto: Bjørn Geirr Harsson

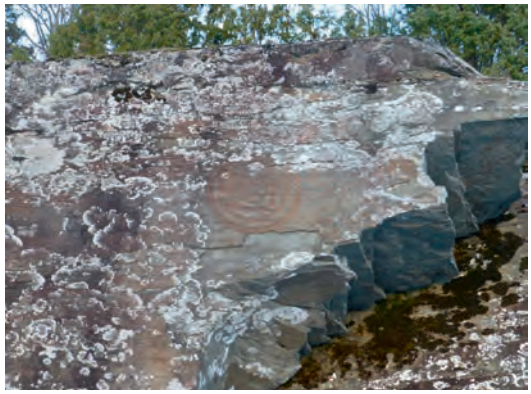

Blant helleristningene ved Berget på Utstranda er også et spiralornament (labyrint), en såkalt «Troja-borg». Disse ornamentene skal illustrere en form for ritualer, og finnes også på øyer i Oslofjorden.
Foto: Bjørn Geirr Harsson

alderen.[27] Helleristningen skal ha blitt oppdaget av lærer Johannes Berg i 1889. Funnet ble rapportert til professor Oluf Rygh av sokneprest Rynning i 1890.

Berget på Utstranda

Ved Tyrifjorden, cirka 75 meter sørvest for låven i Berget på Utstranda, ligger et helleristningsfelt med sju skipsfigurer og et spiralornament (labyrint), en såkalt «Troja-borg». Disse ornamentene er veldig spesielle. De skal illustrere en form for ritualer, og finnes også på øyer i Oslofjorden.

Skipsfigurene er mellom 42 og 88 cm lange og opp til 28 cm høye, og er hogd inn i en loddrett fjellvegg (sandstein) i en høyde av mellom 1,7 og 2,4 meter over vannflata ved normalvannstand. 100 meter nord for dette feltet er ytterligere to skipsfigurer hogd inn i fjellveggen med sju meters innbyrdes avstand. Disse skipsfigurene er hen-

27 Moe og Østmo: Norske helleristninger (Oslo 1994), og Universitetets Oldsaksamlings ØK-registrering 1968 (utgitt 1985).

holdsvis 54,5 og 68,5 cm lange, 10 og 20 cm høye.[28] Tre av skipene i det største feltet er utstyrt med 14–15 loddrette streker som angir antall roere. Skipene er dermed så store at det er nærliggende å tro at de har seilt på større havstrekninger, og at man i bronsealderen har kunnet ro og dra dem opp Drammenselva til Tyrifjorden og videre oppover i vassdragene.[29] Skipsfigurer finnes helst langs gamle ferdselsårer til vanns. Ristningene ved Berget ble meldt til Universitetets Oldsaksamling i Oslo av oberst Johan Georg Boll Gram i 1856, bare fem år etter at de første helleristningene på Østlandet ble meldt inn (i 1851 fra Østfold). I 1872 sendte oberstløytnant Chr. Müller en skisse av tegningene til Oldsaksamlingen.

Sollihøgda

Helleristningene ved Klokkehaugen på Sollihøgda er ukjent for folk flest i Hole. Klokkehaugen er en boligeiendom inntil E 16 cirka 800 m nord for Sollihøgda tettsted. Ristningene er på to svaberg. Av figurer er det et to-furet skip, cirka 40 cm langt, med åtte mannskaps «streker» og med kjølen mot nord. Ristingen av et skip litt øst for dette, synes å være uavsluttet. Noen innhugne streker av nyere dato synes det også være på stedet.[30] Helleristningene er rimeligvis laget fordi en mye brukt ferdselsåre gikk her i bronsealderen.[31]

Nes i Hole

På en steinhelle som ligger i vannkanten nede ved fjorden på Nes i Hole, er det ristet inn en stor og en liten sirkel. Steinen ligger på grunnen til Øvre Nes (Harbitz), og kan være fra bronsealderen. En nærliggende tolkning av motivet er at det skal forestille sol og måne. Det finnes også på andre norske helleristninger, spesielt i Voss i Hordaland, med «et slags utydelig innhold, og må representere noe helt spesielt».[32]

Blant minnesmerkene fra gammel tid kan *gravene* fortelle mye om hvordan menneskene levde. I bronsealderen begynte man i Norge å reise store steinrøyser og jordhauger over de døde på steder som stakk seg fram, helst på øyer eller åsrygger i nærheten av vann, hvor de kunne ses fra den tids ferdselsårer.

I Hole er det registrerte bronsealderrøyser ved Nes (Kløvvika), Sønsterud og Fjulsrud på Utstranda, og på Rytteraker, Storøya og Svartøyene. I gravrøysa ved Kløvvika ble det i 1890-årene funnet en bronsekniv samt rester av et brent lik. Også i gravrøyser på Svartøyene er det funnet menneskeskjeletter. Sju gravrøyser på Hårum er datert til bronsealder eller jernalder. Flere av røysene har krater i midten som forteller om utgraving i tidligere tider, men ingen kjente funn er gjort i disse.

28 Universitetets Oldsaksamlings ØK-registrering 1968 (utgitt 1985).
29 Arnfinn Syvertsen: Ringerike i bronsealdertid, i heftet Ringerike 1980, side 36–37. Normalvannstanden ble målt 2. juli 1968.
30 Universitetets Oldsaksamlings ØK-registrering 1968 (Østmos innberetning).
31 Arkeolog David Vogt i Hole historielag 29. august 2012.
32 Moe og Østmo: Norske helleristninger (Oslo 1994), s. 92.

BRONSEALDERRØYSER PÅ SVARTØYENE

På Svartøyene (Store og Lille) i Tyrifjorden ligger det i alt ni gravrøyser fra bronsealderen. Alle haugene ligger nær vannet, og de fleste er plyndret og utgravd. På Store Svartøy ligger det fire røyser på sørøstsiden av øya. Tre av dem har krater og har vært gravd i. Størrelsen varierer i diameter fra 6 til 9 meter, og høyden er opptil 1 meter. På vestspissen av øya ligger en større røys, 20 meter lang og 0,75 m høy, hvor hele midtpartiet er sterkt avflatet og steinene fjernet helt til bunns. Og endelig er det to røyser på nordøstspissen av øya, klart markerte, bygd opp av store bruddsteiner. I midten av den største er det et krater på 5,5 x 3,5 meter, hvor en fortsatt kan se sporene etter et gravkammer under en helle i østre kant av haugen. Her fant Kristian Ruud på Øvre Svarstad en bronsekniv i 1894. Året etter fikk han melding fra professor Rygh ved Oldsaksamlingen om at kniven skriver seg fra seinere del av bronsealderen. Kristian Ruud skal seinere ha gitt kniven til dr. Thaulow på Solheim på Røyse. Den ble siden gitt som gave til Ringerikes Museum. På Lille Svartøy er det to røyser med diameter på 6–7 meter, som begge er gravd i.* På Øvre Svarstad, på en odde ut i Tyrifjorden cirka 400 m sørøst for husene på gården, lå det i 1968 en rund, jordblandet røys av store rundkamp, 6 meter i diameter og 1,5 m høy, som tydelig bar preg av å være utgravd. Denne røysa er seinere fjernet ved dyrking.**

* Universitetets Oldsaksamling (ØK-registrering 1968), heftet Ringerike 1989 s. 45, og Agderposten 15. juli 1903 (nr. 161).

** Dahle/Sellæg (2010) s. 45, og Universitetets Oldsaksamling (ØK-registrering 1968).

BRONSEALDERGRAV

I 1902 var en mann fra Røyse, Anders Pettersen, ute på Svartøyene i arbeids medfør. Han kom til å grave litt i mosen, og da kom en del bein til syne. Han gav dr. Thaulow på Solheim underretning om saken, og Thaulow var like etter på øya og tok vare på skjelettene. De ble senere (i 1936) brakt til Oslo for nærmere undersøkelse, og det ble slått fast at skjelettrestene stammet fra en bronsealdergrav, og hadde tilhørt to menn og to kvinner.*

* V.V.: Gravplassen på Svartøyene i Hole - kopi av udatert avisartikkel i Hole bygdearkiv.

BRONSEKNIV OG GRAVKAMMER

I en gravrøys på Nes, et par hundre meter sør for Kløvvika, ble det i 1890-årene funnet en bronsekniv og rester av et ubrent lik. Funnet ble ifølge Oldsaksamlingens registreringer gjort « i en stor Røs, der laa paa et høit, i Holsfjorden fremspringende Nes, hvorfra der er vid Udsigt ».* Nede i røysa fant man et gravkammer som var 7 1/3 fot langt, og murt av flate steiner på langsiden. Endene var dannet av heller, og « Taget bestod af en enkelt, meget svær, på Undersiden flad Sten ». Av det ubrente liket var det kun bevart noen få arm- og fotbein, mens hodet « saa ut som en Mosedot ». Bronsekniven er 11 cm lang, hvorav knivbladet er 6 cm og skjeftet 5 cm. Håndtaket er dekorert med to innskårne furer i begge ender, og både knivbladets egg og rygg er sterkt krummet. Kniven er slitt og har ofte vært slipt, noe som har gjort knivbladet gradvis smalere. Kniven er datert til perioden 1300–1100 f.Kr. På denne tida var knivene vanligvis av stein, og gjenstander av bronse var kostbare og mest brukt som statussymbol. Det er i Norge kun funnet fire liknende kniver. Et gravkammer i en så stor røys samt funn av en sjelden bronsekniv, tyder på at den gravlagte har hatt høy rang.**

* Funnet ble gjort på gnr. 236/98 Tyristuen V. Gravrøysa ligger cirka 10 m vest for det vestre hjørnet av hytta på parsellen, og er en rundrøys (diameter ca. 10 m og høyde ca. 0,75 m).

** Etter gjennomgang av Oldsaksamlingens arkiver (C18744), og Margit Harsson: Hole historielags kalender 1998.

Et par hundre meter sør for Kløvvika ble det i 1890-åra funnet en bronsekniv og rester av et ubrent lik. Bronsekniven har tilhørt en person av høy rang.

Gravrøyser fra bronsealderen kan vitne om større sosiale forskjeller enn tidligere. Røysene ble åpenbart reist over kvinner og menn som hevet seg over sine omgivelser, og hadde makt over dem. Gravskikken tolkes som at disse høvdingene ble dyrket som guder etter sin død, og at deres høvdingmakt hadde sammenheng med vekst i åkerbruk og fedrift.

Det må ha kostet meget arbeid for mange mennesker å samle stein og bygge opp disse røysene. De viser at det må ha vært stor makt i den nye dødstroen som gravrøysene var uttrykk for. Men de er også de første vitnesbyrd vi har om organisert samfunnsliv i Hole.

Jordbrukskulturen fortsatte å ekspandere i bronsealderen. Våpen og smykker av bronse var høystatusgjenstander. Til redskaper i daglig bruk, som sigder og økser, ble flint og lokale bergarter fremdeles benyttet. Boplassfunn fra bronsealderen er relativt sjeldne, men både på Viksenga og Østre Rud er det funnet kokegroper og bosetningsspor datert til yngre bronsealder.[33]

Hole og Ringerike i jernalderen

JERNALDEREN
Jernalderen i Norge regnes som perioden fra cirka 500 f.Kr. til 1050 e.Kr. Denne deles gjerne i to epoker: Eldre jernalder (500 f.Kr.-550 e.Kr.) og yngre jernalder (550-1050 e.Kr.). Innenfor disse har vi så romersk jernalder eller romertida (0-400 e. Kr.), folkevandringstida (400-550 e. Kr.), merovingertida (550-800 e.Kr. og vikingtida (800-1050 e.Kr.)

Omkring midten av det siste årtusen før vår tidsregning startet, cirka 500 f. Kr., skjedde det noe drastisk med klimaet i Norge. En sterk økning i nedbørsmengden kombinert med lavere temperatur gav kjøligere somre, og vintre med større snømengder. I høyfjellet ble snø og is liggende fra vinter til vinter, og skoggrensen sank flere hundre meter. Jordbruket hadde skapt en fastboende befolkning som nå ble avhengig av bedre hus for mennesker, dyr og avling, for at de kunne gjennomleve den kalde årstida. Det synes som at den gårdstrukturen vi har i dag, ble befestet i denne perioden.

Nettopp i den tida klimaskiftet skjedde, ble et nytt metall kjent her i landet. Det var jernet. Men i de første fem-seks hundre år det var kjent, fikk det ikke stor betydning. Det er funnet få jernvinneanlegg, og flint og andre steinredskaper var fortsatt vanlig. Å drive husdyrhold og korndyrking med så enkle redskaper og under så dårlige vekstforhold, gjorde vilkårene for å overleve dårligere. Nye og strengere naturvilkår krevde også større innsats av folk, noe som i det lange løp gav

33 Registrert av arkeologer fra Buskerud fylkeskommune.

På flyfoto fra 1985 ser vi konturene av gravhauger med fotgrøfter på åkeren vest for Sørum-gårdene i Steinsfjerdingen. Feltet har hatt minst 13 gravhauger, som seinere er fjernet. Det er ikke gjort kjente funn i disse gravhaugene.
Foto: Fra VIKING, tidsskrift for nordisk arkeologi, bind LIII – 1990, s. 80.

grobunn for tekniske framskritt. Man tror at folk her i landet lærte å utvinne jern av myrmalm rundt Kristi fødsel.

Fra førromersk jernalder (500 f.Kr.-0) har vi ingen kjente gravminner på Ringerike. Dette skyldes trolig at gravene fra perioden ikke har synlig markering. De manglende gravene ble lenge tatt til inntekt for at det var nedgangstider i landet, f. eks. på grunn av klima (fimbulvintre). Nyere forskning og funn tyder imidlertid på at det var stor ekspansjon og nyrydding i perioden.[34]

I romertid (0-400 e.Kr.) synes imidlertid gravskikken å ha endret seg. I motsetning til gravrøysene fra bronsealderen, ble gravhaugene da lagt i nærheten av historisk kjente gårdstun, og gjerne på høyder med vidt utsyn. Da øker funnene i mengde, og de forteller at den seiglivede norske steinalderen endelig

34 Arkeolog Kristoffer Dahle 9. august 2013.

FORSVUNNET GRAVFELT VED SØRUM-GÅRDENE

På åkrene vest for tunet på Sørum-gårdene i Steinsfjerdingen, ble det ved flyarkeologisk rekognosering i 1986 oppdaget et større gravfelt. Feltet har hatt minst 13 gravhauger, og er større enn noe bevart gravfelt i Hole i dag. Det er ikke nevnt i fogd Wiels topografiske beskrivelse over Ringerike og Hallingdal i 1742. Wiel gir svært utførlige og korrekte beskrivelser av både kjente og fjernede fornminner, og gravene ved Sørum må derfor være fjernet lenge før 1742. Vi kjenner heller ikke til funn fra disse haugene.*

* VIKING - Tidsskrift for norrøn arkeologi (1990), s. 80-81.

tok til å vike, og jernet ble tatt i bruk i bredere skala. Først og fremst som stridsvåpen som sverd, pile- og spydspisser, men – etter hvert som folk lærte seg til selv å vinne metallet ut av myrmalmen – også økser, plogjern, hakker, sigder og kniver. Med bedre redskap ble det enklere å felle skog, som igjen gav plass for nye gårder med åkre, buskap og mennesker.

Rike gravfunn fra romertid på Ringerike viser at mennene ikke sjelden ble gravlagt med fullt våpensett. Også kvinnene ble av og til bisatt med vakre smykker og rikt gravgods. Slike funn forteller om lagdeling i samfunnet. Det er ikke tilfeldig at de rike funnene som regel er fra områder med god og lettdrevet jord, på gårder som i historisk tid er blitt regnet som gode korngårder. Slektene på disse gårdene har oppnådd makt og sosial prestisje, noe som også avspeiler seg i gravfunnene. Det må ha bodd mange mennesker på gårdene, og trolig har storfamilien vært en vanlig organisasjonsform.

Rike gravhauger var demonstrasjon av makt, og viser et samfunn med uro, med konkurranse om posisjon og tilhengere. Til Tyrifjorden fører lange elvedaler fra høyfjellet gjennom store skoger i Valdres og Hallingdal. Det er kort vei videre til Oslofjorden langs Drammenselva eller Lierdalen. En annen elvedal knytter landskapet til Hadeland og Land. Fra dette viktige jernalderlandskapet var den korteste veien til kysten via Tyrifjorden, et viktig knutepunkt for ferdsel mellom innland og kyst. Kontroll med denne ferdselen gav makt.

I hvert av de tre sentrale bygdelagene på Ringerike – Hole, Norderhov og Haug – satt det i eldre jernalder trolig en storbonde eller bygdehøvding som hadde rang over de andre. Høvdingen hadde en av de mest sentrale gårdene i sitt bygdelag, en gård som lå høyt og fritt med god sikt til alle sider, og som var lett å forsvare. Den lå nær de mest brukte ferdselsårene elver og vann, og ikke minst måtte de naturlige forhold for jordbruk være til stede, med selvdrenerende jorder som gjerne var sør- og vestvendte.

Det var nødvendig å produsere mer mat enn man selv trengte, for å fø spesialister (stridsmenn og håndverkere), og skaffe mat og øl til store seremonier og fester. Dessuten kunne korn benyttes som byttevare i fjellbygdene. Det er derfor ikke forbausende at de rike funnene ligger der det er lett dyrkbar jord.[35]

35 Lil Gustafson: Jernalderlandskapet rundt Tyrifjorden, i Larsen/Rolfsen (2004), s. 127-128.

Et slikt maktsenter i eldre jernalder/romertid synes det å ha vært i området By/Hundstad/Frøyshov på Røyse. Her er det rike gravfunn fra perioden. De lokale maktsentraene ellers på Ringerike kan i Norderhov ha vært Tanberg i øst og Veien i vest, og i Haug på Sætrang. De store, sentrale gravfeltene på Ringerike fra romertida lå nettopp ved tre av disse gårdene: Frøyshov, Veien og Stavhella (Tanberg).

De tre gravfeltene ligger i en trekant, med passe innbyrdes avstand (ca. 5 km mellom hver), og alle nær det som trolig var bygdehøvdingens gård. At de lå så nær hverandre, forteller at det ikke var noe stort område hver av disse hersket over. Gravfeltene har alle inneholdt funn som bekrefter at vi her er nær høvdingers gårder, og at disse var sentra i sine bygder. På Sætrang skal det også ha vært et stort gravfelt så seint som på 1700-tallet, som siden er forsvunnet. Men et rikt gravfunn fra 300-årene viser at en bygdehøvding med militær ledelsesfunksjon har vært bosatt her i yngre romertid.[36]

Veien

Det synes klart at Veien nord for Hønefoss var maktsenteret på Ringerike i eldre jernalder. Kontroll over knutepunkter langs ferdselsveiene var et viktig maktgrunnlag, og Veien var en møteplass hvor pelsverk og jern fra Valdres og Hallingdal ble byttet med korn fra flatbygdene. På samme måte kontrollerte Sætrang-høvdingen handelen fra Hadeland og Land langs Randselva, og en høvding på Røyse hadde kontroll med vannveien på Tyrifjorden.

Veien betyr trolig *helligdommen på enga*. Her er et større gravfelt fra eldre jernalder med over 150 gravhauger. I flere av haugene er det avdekket rike funn. Der er også spor etter flere langhus fra eldre romertid, og like i nærheten ligger gården Ve (som betyr *hellig sted*). Langhusene var den tidens boform, med storfamilien bosatt i samme hus som husdyrene. På Røyse er det funnet spor etter langhus både på By og ved Mosenga, og begge er datert til eldre jernalder. På begge steder er det også påvist spor etter eldre åkre og rydningsrøyser under dyrket mark. Huset på Leine ble delvis utgravd i 2008, med funn

KOKEGROPER

Kokegroper er et vanlig funn fra jernalderen i Hole. De fleste av disse er datert til eldre jernalder, og er funnet i tilknytning til både boplasser og gravminner. Hovedformålet med disse er å koke mat. Gropene fylles først med oppvarmede steiner. Maten legges så mellom disse, før gropene dekkes til med torv og jord. Kokegropene er gjerne knyttet til kultiske aktiviteter og/eller større festmåltider. Et kokegrop-felt ved Hole kirkegård ble undersøkt av arkeologer i 2001, og de antydet at gropene relaterte seg til et lite gravfelt like ved.*

* Dahle/Sellæg, s. 19.

36 På 1600-tallet var skylda på de to Sætrang-gårdene større enn noen annen gård på Ringerike (oplyst av E.F. Halvorsen i Ringerike Slektshistorielag 21. februar 2002).

«... RYDDET JORD TIL ÅKER OG ENG»

Eldre jernalder, særlig tida etter Kristi fødsel, var en ekspansjonstid for jordbruket. Over hele Norge ble det ryddet jord til åker og eng. Viktigst var korndyrkingen, og bygg og havre var de vanligste sortene. Det ble også dyrket lin mange steder, og ulike urter. De vanligste redskapene til jorddyrkingen var hakke og trespade, men også ard. Introduksjonen av jernet fikk stor betydning for jordbruksutviklingen. Fra vikingtida finner vi således primitive plogskjær som til en viss grad vendte jorda. Det er antatt at vikingene lærte plogen å kjenne i England. Til kornskjæring bruktes jernsigder som skiller seg lite fra dem som ble brukt helt opp i forrige århundre. De vanligste husdyrene var hest, ku, sau, gris og høns. Til husdyrholdet var man svært avhengig av beiting og fôrsanking i utmarka. Det er funnet både stuttorver og lauvkniver fra jernalder som vitner om denne driftsformen. I yngre jernalder førte folkeøkningen til ny fart i nyrydningen. Samtidig ble jordbruket intensivert. Blant annet ble åkrene gjødslet kraftigere enn før. Fra yngre jernalder regner man også med at seterdriften ble utbredt i Norge.*

* Wikipedia.

av keramikk og bein etter husdyr.[37] På et flyfoto fra 1949 kan man skimte et mulig langhus også ved Hole kirke, under det som i dag er kirkegård.[38]

På Ringerike dominerer brannbegravelser i jernalderen, men flere av de rike funnene fra yngre romertid markerer seg som annerledes, ved at de er skjelettbegravelser (Veien, Sætrang, Hundstad og By). Denne gravskikken, og sjeldne gravgaver som glassbeger, knytter maktsentraene på Ringerike til rike gravhauger fra samme periode i Vestfold. Vestfold-gravene utmerker seg med mange glassbegre, også med slipte ovaler, av samme type som er funnet på Hundstad og Sætrang.

Jernalderhøvding på Røyse

Tyrifjorden var en viktig ferdselsvei mellom innlandet og kysten i jernalderen, og på Røyse må det ha sittet en høvdingætt med stor makt. Bygdehøvdingen i denne delen av Hole i romertid og folkevandringstid synes å ha holdt til i området By-Hundstad-Frøyshov. Om en småkonge eller lokal høvding skulle ha valgt seg en strategisk beliggende gård på Røyse i eldre jernalder, må By ha vært et naturlig valg. På By ble det i 1835 registrert en rund gravhaug fra eldre jernalder, trolig romertid. Den var bygd opp av «sammenlagte Kampestene», med en stor steinhelle over.[39]

En kvinnegrav på Hundstad fra 300-årene e.Kr. forteller at vi også her er nær maktens sentrum. Den ble avdekket i 1894, og

37 Mulige langhus er også avdekket ved Gomnesødegården og ved Gile i Steinsfjerdingen – se s. 66-68.

38 Dahle/Sellæg, s. 63.

39 Haugen på By inneholdt to tveeggete sverd, fire lange spydspisser, en skjoldbule av jern, et knivblad og fragmenter av en bronsekjele.

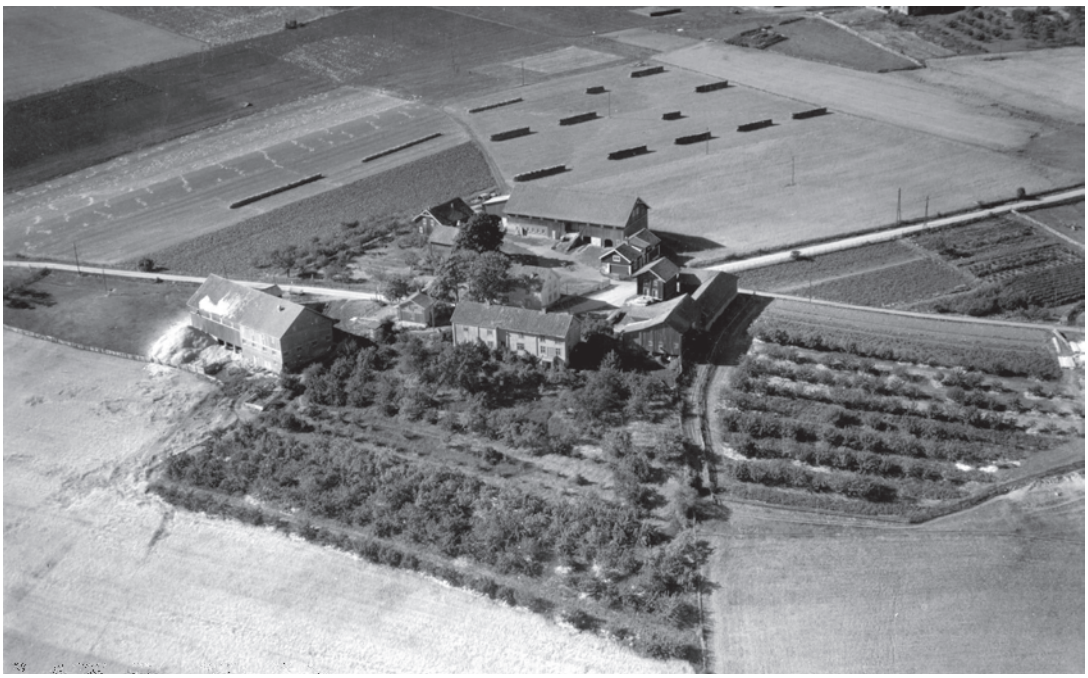

Om en småkonge eller lokal høvding skulle ha valgt seg en strategisk beliggende gård på Røyse i eldre jernalder, må By ha vært et naturlig valg. På By ble det i 1835 registrert en rund gravhaug fra eldre jernalder, trolig romertid. Den var bygd opp av «sammenlagte Kampestene», med en stor steinhelle over.

inneholdt et trespann med bronsebeslag, to leirkar, glassbeger med slipte ovaler, nålehus av bronse, sølvspenne, to spiralperler av bronse, fingerringer av gull og sølv, 34 glassperler, sju ravperler, og et flott kjede med forskjellige glassperler. Import av edelmetaller (sølv og gull), bronsekar og glass var herskernes doméne, og graver med slikt innhold var demonstrasjon av makt. Øvrige funn av romerske importsaker på Ringerike er fra Veien, Sætrang og By (Røyse). Trolig var det en høvdings hustru som fikk sin grav på Hundstad. Kvinnegraven var i vestre del av haugen, mens det i haugens søndre del ble avdekket en mannsgrav fra vikingtida.

Når rikdommen legges i graver, kan en slik rituell sløsing med verdier tolkes som en demonstrasjon av makt, og et politisk virkemiddel i en tid hvor konkurrerende grupper kappes om å demonstrere sin maktposisjon. En rik, ubrent kvinnegrav som på Hundstad, kan også tolkes som et tegn på etablering av allianser gjennom arrangerte ekteskap.[40]

40 Gustafson, s. 134.

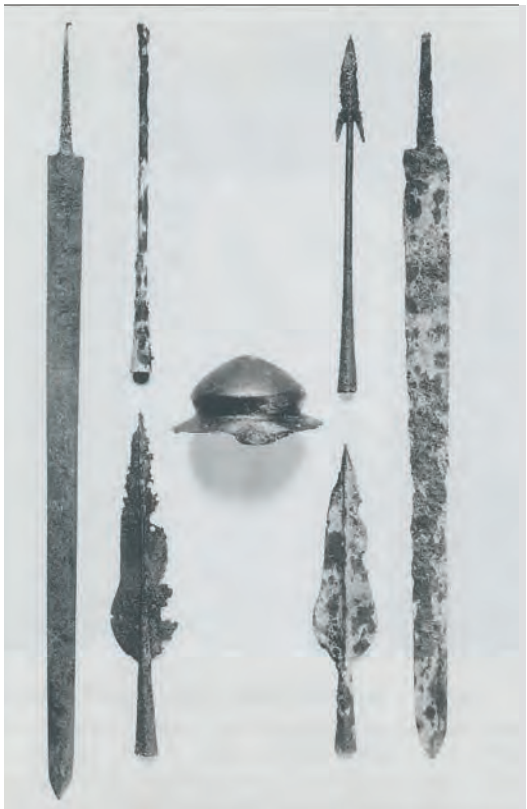

To sverd, fire spydspisser og en skjoldbule av jern fra eldre jernalder ble funnet i en gravhaug på By cirka 1835. Hvor haugen lå, vet vi ikke.

I gravhaugen som ble avdekket på Hundstad klokkerjord (Søholødegården) i 1894, var det både en kvinnegrav fra 300-årene og en ryttergrav fra 900-tallet. I kvinnegraven lå blant annet et nålehus av bronse, sølvspenne, to spiralperler av bronse, fingerringer av gull og sølv, 34 glassperler, sju ravperler, og et flott kjede med forskjellige glassperler.

Det er på Frøyshov de rikeste funnene fra denne perioden er gjort. Lengst nord i Frøysuåsen ligger et gravfelt som er 150 m langt og 40 m bredt, med 25 gravhauger som arkeologene har tidfestet til de første hundreårene etter Kristi fødsel. De fleste haugene har groper i toppen eller andre tegn som viser at de er blitt plyndret eller utgravd i tidligere tider. I flere av haugene er det gjort betydelige funn, blant annet ett som Oldsaksamlingen i 1870 karakteriserte som «vel det rigeste, som hidtil er gjort i Grave af denne Form». Funnet bestod av to spydspisser av jern, flere deler av skjoldbuler og håndtakbeslag til skjold, spore, del av bronsespenne og fragmenter av en tykk, buet leirurne med ornamenter. Uten at funnstedene er nærmere beskrevet, er det i gravfunn på Frøyshov også registrert to knivblader og flere tveeggete spydspisser av jern. Disse

Frøyshov-gårdene på Røyse. Nordre del av Røysehalvøya har en spesiell konsentrasjon av gårdsnavn som inneholder gudenavn: Frøyshov, Frøyhov, Ullern og Onsaker. Disse kan tenkes å gjenspeile et kultsenter i dette området, knyttet til den nye «organisasjonen» Ringerike.

funn ble gjort i et gravkammer dekket med steinheller. I gravkammeret lå også et kranium og andre bein av et ubrent menneskelik. Et tapt gullfunn er også omtalt på Frøyshov, og det er i tillegg gjort flere jernalderfunn utenfor gravfeltet.

De øvrige funn fra eldre jernalder i Hole er spredt over hele bygda, med en overvekt på Røyse. Av disse kan nevnes en celt (øks) av jern på Bønsnes, et sverd på Hole prestegård (funnet i tuftene etter herremakket), en glassperle med innstøpt sølv på Mo (Røyse), en spydspiss på Dæli og en jernsigd på Storøya. I Steinsfjerdingen er det færre funn, men en gravhaug ved Vollgata (under Hårum) er tidfestet til perioden. Under en steinhelle som plogskjæret kom borti, fant gårdbruker Hans Engebretsen Hurum (Skredderhusa) i 1919 et tveegget sverd, to spydspisser, jernkniv, potteskår av leire, ubrente bein fra menneske, et par kullbiter og en pinsett av bronse.[41] På Hårum er det også registrert funn av en brakteat (mynt som er preget bare på den ene siden) i gull.

Det synes klart at bygdehøvdingen i Hole i eldre jernalder satt på Røyse, men om han bodde på By, Frøyshov eller Hundstad, er skjult i historiens mørke. Ved overgangen til yngre jernal-

41 Se Hole bygdebok bind 2, s. 257.

Gravfunnet nord for Vollgata ved Hårum i 1919 inneholdt blant annet et tveegget sverd, to spydspisser (den ene med mothaker), en jernkniv og en pinsett av bronse. Funnet er datert til bronsealder/eldre jernalder.

Gullbrakteat (hengesmykke) fra eldre jernalder, funnet et sted på Hårum tidlig på 1800-tallet.

der, i folkevandringstid, ble maktsenteret flyttet til området ved Steinsfjorden, hvor storhaugen på Steinssletta ble anlagt like nord for Stein gård.

Folkevandringstida (400-550 e.Kr.) var en urolig tid i Europa. Det var da folkegruppen hringerne kom vandrende fra kontinentet til Skandinavia, og skal ha bosatt seg blant annet på slettelandet nord for Tyrifjorden. Hva som da skjedde med folket som bodde her fra før, vet vi ikke. Kilder som kan fortelle om dette brutale inferno, mangler vi helt. Det er fra denne perioden bygdeborgene stammer. I Hole er borgen på Hesthagaberget ved Stein den eneste som er kjent, men gårdsnavnet Borgen kan tyde på at det kan ha ligget en bygdeborg i nærheten. I Frøysuåsen kan det også ha vært et borganlegg. I 1957 skrev bygdehistorikeren Jon Guldal i Ringerikes Blad at «en for lengst avdød kone som bodde i Frøysuåsen (…) fortalte at det i høyeste Frøysuås fantes rester av en mur».[42]

Det skjedde store omveltninger rundt midten av det første årtusen etter Kristi fødsel, blant annet ved at dagens gårdsstruktur ble etablert med gårdstun der de ofte ligger i dag. Når arkeologene i dag gjør undersøkelser på jordene rundt, finner de spor av eldre bosetninger der. Den store omveltningen kan skyldes flere ting, som innvandring, uår, pest eller nye maktstrukturer.[43]

Fra slutten av folkevandringstida og fram mot vikingtida synes det å ha skjedd en forskyvning av lokale maktforhold på Ringerike, fra Veien til området ved Steinsfjorden. Kanskje var det den nye eliten som flyttet maktsenteret fra Veien, og mar-

HESTHAGABERGET

Å anlegge bygdeborg må ha vært et stort og krevende arbeid, og det forutsetter et organisert samfunn som kunne prioritere byggverk til felles bruk. Et slikt bygdesamfunn og maktsentrum må det ha vært i området ved Stein gård, hvor bygdeborgen på Hesthagaberget ble anlagt. På Veien lå det bygdeborger i Oppenåsen (Ormekula og Slotteberget), og i Haug kunne Sætrang-folket søke til en borg som trolig har gitt navn til nabogården Borger.

42 V.V.: Bygdeborger i Hole, i Ringerikes Blad 25. mai 1957.
43 Arkeolog Kristoffer Dahle 9. august 2013.

kerte dette ved å bygge storhaugen på Steinssletta midt på 400-tallet.[44] Man regner med at langhuset på Veien brant i den samme perioden. På Veien er det påfallende få funn fra yngre jernalder, mens det er flere i Hole. Og da kristendommen kom, var det lenger sør at kirkene ble bygd. I Hole er det også gjort flere funn fra folkevandringstida, blant annet to leirkar som ble funnet i en liten gravhaug ved Stein i 1870-årene, ved bygging av ny låve.[45] I 1988 ble det på Lille Hundstad på Røyse funnet en bronsespenne, som er datert tilbake til 550–650 e.Kr. Flere rike funn i Norderhov fra denne perioden (merovingertid 550-800 e.Kr.) viser at makten var i ferd med å flytte seg nærmere Steinsfjorden. Både på Frok og Rå er det registrert graver med toppknappsbuler (en betegnelse på skjoldbuler) fra merovingertid.[46]

I området vest og nord for Stein ligger det store gårder som allerede i jernalderen var med på å befeste områdets maktposisjon. Særlig rike funn er det gjort på Hårum (blant annet en gullbrakteat fra folkevandringstid og en sjelden skjoldtornspenne fra merovingertid). Men også på Sørum, Mo, Bjørnstad og Bjørke er det gjort funn. På alle disse gårdene er det gravhauger eller gravfelt fra jernalderen, enten på tunene, langs gamle veifar eller på nærliggende høyder eller brinker med vidt utsyn. Avstanden til dagens gårdstun er kort, og det er rimelig at gravhaugene kan knyttes til gårdene.

Mange av gårdsnavnene på Ringerike eksisterte i jernalderen. Språket i denne landsdelen på 300-400-tallet var urnordisk, som var forløperen til gammelnorsk. Vi kjenner grammatikken og mange enkeltord i urnordisk, fordi det er brukt i runeinnskrifter (de eldste regnes å være fra rundt år 200 e.Kr.) Navn som Mo, Stein og Berg kan like gjerne være gitt for to tusen som for tusen år siden, for disse ordene har betydd omtrent det samme i langt over to tusen år. Navn som Hårum og Lore må sannsynligvis være laget før gammelnorsk tid, for ordene de er laget av, er ikke i bruk i gammelnorsk skriftspråk på 1200-tallet.[47]

NAVNET RINGERIKE

Som et lappeteppe utover hele Norden oppstod det i romertid og folkevandringstid en rekke mindre riker (Ringerike, Raumarike) og land (Hordaland, Götaland). Navnet Ringerike er nevnt i flere norrøne sagaer, noe som viser at navnet var kjent i vikingtida og sikkert lenge før det også. Historikeren Jordanes, som rundt 551 satt i Konstantinopel og skrev goternes historie, omtaler cirka 20 folkestammer i Skandinavia. Her nevner han Raumariciae og Ragnaricii, som tolkes som Romerike og Ringerike. Det siste antas å ha sitt opphav fra folkegruppen hringerne, som i folkevandringstida (400-550 e.Kr.) kom vandrende fra kontinentet til Skandinavia. Nord for Tyrifjorden må denne gruppen ha fordrevet det folket som bodde her tidligere, og området fikk siden navn etter innbryterne.

Bronsespenna som ble funnet i eplehagen på Lille Hundstad i 1988 er datert til merovingertid (550–650 e. Kr.)
© Universitetets Kulturhistoriske Museer

44 Lil Gustafson i Larsen/Rolfsen (2004), s. 136.
45 Margit Harsson: Ringerike og Stein – et landskap og en gård, i Larsen/Rolfsen (2004), s. 116-117.
46 Frans-Arne Stylegar: Makt og bebyggelse på Ringerike i vikingtid og tidlig middelalder (*Arkeolog i nord*), s. 12.
47 Halvorsen (1998), s. 1. Med uttrykket *gammelnorsk tid* menes vanligvis cirka 1050-1350 e.Kr.

GÅRDSNAVN

Gårdsnavn er en viktig kilde for å belyse bosetning i en bygd. De aller eldste gårdene har naturnavn, som Vik, Fjell, By, Mo, Stein og Nes. Etter at jernet ble tatt i bruk ble det enklere å rydde skog og bryte jord. I de første hundreårene etter Kristi fødsel ble det ryddet mengder av nye gårder i Norge. Man regner at gårder med navn som ender på –vin og heim så dagens lys i denne perioden, ved at noen ryddet en beitemark innenfor sin «urgård». Ordet vin ble i forhistorisk tid brukt om grassletter hvor dyra beitet. Da disse vinene etter hvert ble ryddet til selvstendige gårder, ble vin gjerne en del av navnet på gården. I Hole kjenner vi fem slike gårder: Dæli (Dalvin), Borgen (Borgvin), Ullern (Ullarvin), Løken (Leikvin) og Vekkern (Veikvin).* Samtidig eller kanskje litt yngre enn vin-navnene er gårdsnavn sammensatt med ordet heim, som betyr bosted eller gård. I Hole har vi tre heim-gårder: Hårum (Horheimar), Stadum (Stadheimr) og Sørum (Sudrheimr). Gårder som ender på –stad er trolig etablert i yngre jernalder, eller helst i vikingtida. De fire –stad-gårdene i Hole er Bjørnstad, Fjelstad, Hundstad og Svarstad. **

* Vekkern var en gård i Steinsfjerdingen som i dag er forsvunnet (se kapittel 5 – Middelalderen i Hole.

** Harsson (1992).

Lore-gårdene i Steinsfjerdingen har et navn som sannsynligvis er laget før gammelnorsk tid. Det samme har nabogården Hårum. Ordene de to gårdsnavnene er laget av, var ikke i bruk i gammelnorsk skriftspråk på 1200-tallet. Foto: Widerøe's Flyveselskap AS

Røyse har en spesiell konsentrasjon av gårdsnavn som inneholder gudenavn: Frøyshov, Frøyhov, Ullern og Onsaker. Disse kan tenkes å gjenspeile et kultsenter i dette området, knyttet til den nye «organisasjonen» Ringerike. Dette kan ha avløst et eldre religiøst samlingssted ved Ve/Veien.

Etter hvert som stadig nye funn gir ny viten, faller flere brikker på plass i bygdas historie. Da strømnettet på Røyse ble bygd om fra luftledning til kabelnett i 2008, ble det gjort mer enn 50 funn av kulturminner i kabeltraseen. Riksantikvaren gav Ringeriks-Kraft dispensasjon til å grave, mot at kulturminnene først ble undersøkt av arkeologer. De fleste registreringene var kokegroper, men det ble også funnet stolpehull fra bygninger og rester av brent leire som kan ha vært brukt i vegger i langhus.

Ved Mosenga på Røyse fant arkeologene fire stolpehull, som «entydig fortalte» at det har ligget et treskipet langhus her. Stolpehullene hadde en diameter på 14 og 22 cm, og funn av brent leire indikerte at huset hadde leirklinte vegger. Registreringen ble gjort helt inntil Mosengbakken (Hundstadbakken), på vestsida av veien cirka 300 meter sør for krysset med Hundstadveien (fylkesvei 158). Funnet ble gjort på en avsats i det hellende terrenget. Huset har vært minst 10 m langt, og kullrester av bjørk fra et av stolpehullene ble C14-datert til år 65-120 e.Kr. Treskipete langhus ble tatt i bruk i eldre bronsealder (ca. 1.500 f.Kr.), og bygningstradisjo-

I Hole er det funnet spor etter langhus både i Mosenga og Gomnesødegården på Røyse, og ved Søndre Gile i Steinsfjerdingen. Alle er datert til eldre jernalder, tida rundt Kristi fødsel. I Mosenga lå boplassen nederst i Mosengbakken, på vestsida av den gamle bygdeveien fra Hundstad til Bønsnes kirke (bildet). Der ble det også påvist spor etter eldre åkre og rydningsrøyser under dyrket mark.

nen opphørte i yngre jernalder. Dateringen gir et godt grunnlag for å anta at huset stod på stedet om lag ved Kristi fødsel. Like ved ble det funnet to store ildsteder og 11 kokegroper (til å lage mat i), Undersøkelse av det fossile dyrkingslaget på åkeren rundt viste at denne ble dyrket før Kristi fødsel. Rundt år 100 e.Kr. ble det så reist et treskipet langhus her, nederst i Mosengbakken.[48]

Også på Gomnesødegården (under Rud vestre), inntil Ødegårdsveien på østsida, cirka 45 meter nord for krysset med Fjellsveien, ble det registrert to stolpehull i 2008. De lå 1 meter fra hverandre, og stolpeavtrykkene hadde diameter på 14 og 19 cm. Kabeltraseen var her kun 1,8 m bred, og det ble ikke gjort undersøkelser utenfor denne. Den smale bredden gjorde at man ikke fikk avklart om det var flere stolpehull i nærheten. Man antar likevel at de to registrerte stolpehullene er spor etter bygninger som tilhørte forhistoriske gårdsanlegg. C14-undersøkelser av brent korn som ble funnet i ett av hullene, ble datert til 500-550 e.Kr. (folkevandringstida).[49]

Ved undersøkelser i kabeltraseen i 2010 fant arkeologer fra Kulturhistorisk Museum i Oslo spor etter stolpehull også ved Søndre By, på vestsida av Hundstadveien, rett vest for hovedbygningen på gården. Men usikre strukturer samt dårlig vært gjorde at man ikke fikk fullført undersøkelsene her. Imidlertid

48 Kulturhistorisk Museum, rapport 2008/13255, s. 10-21.
49 Kulturhistorisk Museum, rapport 2008/13255, s. 29.

ble det like ved registrert en verkstedgrop (grophus) med blant annet rester av slagg, noe som tyder på smievirksomhet i tilknytning til et gårdsanlegg. Funn av en større kokegrop fra eldre bronsealder indikerer aktivitet i flere tidsperioder. Vekstgropa (smia) ble datert til tidlig romersk jernalder (de første hundreårene etter Kristi fødsel).

Ved Øvre Fjelstad, der gårdsveien tar av Hundstadveien, ble det også registrert en verkstedgrop. Funn av blant annet tre linfrø (av lin som var dyrket), tyder på at det har ligget et hus (grophus) her, hvor man tilberedte lin. C14-undersøkelse av kull av bjørk daterte også dette funnet til tidlig romersk jernalder.[50]

Også i Steinsfjerdingen er det registrert stolpehull etter langhus fra tida rundt Kristi fødsel. I forbindelse med reguleringsplan for midtdeler på E16 mellom Steinsåsen og Botilrud i Norderhov, ble det i 2012 foretatt undersøkelser i østre kant av veien ved Søndre Gile, Øderå og på Sørjordet på Stein. Ved Søndre Gile ble det avdekket 16 kokegroper og sju andre anlegg med tilknytning til bosetting, deriblant en veggrøft, et mulig sentralt ildsted samt to stolpehull og brent leire i form av leirklining med spor etter flettverk, som arkeologene mener «er indikasjoner på at det har stått et langhus her».[51] Ildstedet er C14-datert til 200 f.Kr.-40 e.Kr. Kokegropene har vært i bruk i flere tidsrom, et par av dem ble datert til slutten av førromersk jernalder, kanskje litt før Kristi fødsel, og en annen til 70-220 e.Kr. Også ved Øderå ble det registrert anlegg, blant annet to grøfter, tre mulige stolpehull og en kokegrop. På Sørjordet ved Stein ble det kun registrert én kokegrop.

Overgangen mellom eldre og yngre jernalder var en brytningstid, på Ringerike som ellers i Norge. Dette synes å ha hatt sammenheng med skifte av maktstruktur og et nytt lederskap. Store og rike gravhauger var makthavernes demonstrasjon av rikdom og styrke ovenfor konkurrerende makteliter. Mangel på slike hauger fra perioden forteller om rolige tider, med stabile og konsoliderte maktforhold. I vikingtida øker funnmengden. Vikingtidas graver preges av våpen, mange av dem inneholder sverd, men ingen av dem uttrykker rikdom ved edelmetall og import på samme måte som i romertid.

50 Kulturhistorisk Museum, rapport 2011 (prosjektkode 220082).
51 Buskerud fylkeskommune: Kulturhistorisk registrering (2011/4604)E16 Steinsåsen-Botilrud (2012), s. 15.

Hole i vikingtid og sagatid

Stein gård i 1968. Halvdanshaugen nord for gårdstunet (bevokst med skog). Sør for hovedbygningen og rett ut for låven skimtes murene av middelalderkirken.

Hole og Ringerike var sentrale og strategisk viktige bygder i Norge i vikingtida. Det kom store menn herfra, menn som satte dype og varige spor etter seg i landets historie. Holes kommunevåpen inneholder fire kongekroner. Mange mener det burde vært seks.

Vikingtida kaller vi den perioden i yngre jernalder hvor skueplassen for norsk historie ble utvidet fra daler og fjorder her hjemme til hele det nordvestlige Europa. Den strakk seg fra cirka år 800 til 1050. I denne perioden drar tusener og atter tusener av nordmenn «over havet, herjer og slåss, handler og bosetter seg, og de som ikke blir igjen der ute, vender tilbake med umåtelige skatter av gods og inntrykk; til sist fører de også en ny gud med seg, merkeligere og mektigere enn noen av de gamle».[1] Flere av kongene som dro i viking og skaffet seg rikdom og makt, kom fra Hole og Ringerike.

1 Andreas Holmsen: Norges historie. Fra de eldste tider til eneveldets innførelse i 1660 (Universitetsforlaget Oslo-Bergen 1938 – 2. utgave 1964), s. 101.

NORDMENN I VIKINGTIDA

Man regner med at det bodde mellom 100.000 og 300.000 mennesker i Norge i vikingtida. Til tross for omfattende utvandring, økte folketallet i hele perioden. Befolkningen levde av jordbruk kombinert med fiske, jakt og fangst. De bodde i tømmerhus og grophus,* som etter hvert avløste de gamle langhusene. Håndverkstradisjoner ble holdt i hevd med en sterk smykke- og treskjærerkunst, og båtbyggerfaget var i betydelig utvikling. Havgående skip ble bygd, og vikingene reiste på handels- og krigstokt ut av landet, østover i Østersjøen og Russland, og vestover til De britiske øyene og det øvrige Europa. Økende jernproduksjon i Øst-Norge ble kombinert med betydelig import av våpen, smykker og tekstiler, mest til samfunnets øvre sjikt.

* Grophus = lite, enkeltstående hus med bare ett rom. Det ble gravd en grop i bakken hvor husene eller teltene ble bygd.

KAN VI STOLE PÅ SAGATEKSTENE?

Sagaene er nedskrevet opptil flere hundre år etter hendelsene som omtales, og dette har ført til at troen på og bruken av sagaene som kilder har variert de siste 200 år. Kjente historikere har forskjellig syn på sagaenes troverdighet. Innen fagmiljøet er P.A. Munch regnet som eksponenten for en tradisjon som gjengav kildetekstene i en viss grad ukritisk. Halvdan Koht og seinere Claus Krag regnes som tilhengere av en strengere kildekritikk, som gjerne drøfter og forkaster deler av nedtegningene. Torgrim Titlestad hører til blant dem som tillegger muntlige tradisjoner stor vekt, og som fremhever sagatekstene som troverdige kilder. Hvor Tormod Torfæus (1636-1719) hører hjemme i denne sammenheng, er uklart. I hans samtid ble det hevdet at han var alt for åpen og gjengav det meste uten å ta stilling til motstridende og lite troverdig informasjon.*

* Ole Bjørn Darrud: Olav den Hellige Haraldssons fødested. En kildedrøfting (Genealogen nr. 1/2012 s. 6-7.

Vikingtida var en urolig tid i landet. Kamp og strid mellom småkonger og bygdehøvdinger, innføring av landskapslover og leidang,[2] og Norge ble samlet til ett rike. Under det hele gikk arbeidets sterke strøm; jern ble smeltet og smidd i uhorvelige mengder, skogen falt og nye gårder ble ryddet i tusentall.

Islandske sagaforfattere har knyttet den norske kongeætta fra Halvdan Svarte til Olav Haraldsson og Harald Hardråde til Hole. Islendingene hadde mindre kjennskap til Østlandet enn til andre deler av Norge, og minst visste de om Opplandene. Derfor er det ikke ofte vi finner Ringerike nevnt i kongesagaene eller andre islandske skrifter. Det er for eksempel ikke nevnt en eneste islandsk nybygger som kom fra Ringerike.[3]

Eldre islandske sagaer forteller at liket av Halvdan Svarte ble ført til hans gård Stein etter at han druknet i Randsfjorden rundt år 860. Halvdan var ifølge Snorres *Heimskringla*[4] gift med Sigurd Hjorts datter Ragnhild, og deres sønn var rikssamleren Harald Hårfagre. Rikssamlerens navn blir ikke lenket til Ringerike av sagaskriverne, men blant hans etterkommere er Olav Haraldsson knyttet til Hole gjennom oppveksten hos mora Åsta og hennes andre ektemann, ringerikskongen Sigurd Syr. Helgenkongens halvbror Harald Hardråde, sønn av Åsta og Sigurd, ble født og vokste opp her.

2 *Leidangen* ble innført av Håkon den gode i kyststrøkene i siste halvdel av 900-tallet. I leidangen skulle hver skipreid utstyre og holde et skip til hærferd. Etter hvert gikk kongen over til å kreve leidangen i penger, og da ble den også lagt på bøndene i innlandet.

3 Halvorsen 1984, s. 41.

4 Når vi snakker om Snorre Sturlassons kongesagaer *Heimskringla*, sier vi vanligvis *Snorre*. Begge betegnelser brukes i dette kapitlet.

KOMMUNEVÅPEN MED FIRE KONGEKRONER

Da Hole kommune fikk kommunevåpen i 1985, ble sagakongene valgt som motiv – fire kongekroner i gull på rød bunn.* De fire er Halvdan Svarte, Sigurd Syr, Olav Haraldsson og Harald Sigurdsson (Hardråde). Rikssamleren Harald Hårfagre er ikke blant de fire. Ifølge Snorre var han sønn av Halvdan Svarte og Ragnhild, Sigurd Hjorts datter. Dermed kan Stein på Ringerike ha vært hans fødested, men ingen kilder stadfester det. Harald holdt mest til på Sørvestlandet, som ble hans base i kampen for å samle Norge til ett rike. Sigurd Hjort er heller ikke med i kommunevåpenet. Historikerne er rett og slett ikke sikre på at han har levd.

* Kommunevåpenet ble tegnet av Christian Egemar, og ble godkjent ved kongelig resolusjon 24. mai 1985.

Sigurd Hjort

«Sigurd Hjort het en konge på Ringerike,» skriver Snorre. Ifølge sagaskriveren ble Sigurds datter Ragnhild gift med Halvdan Svarte, hvis navn er knyttet til Stein fordi han ble hauglagt her. Historien om Sigurd Hjort har Snorre og den islandske sagaen kalt Fagrskinna B hentet fra Skjoldungesagaen, en kort saga om danske sagnkonger som kun er bevart i bruddstykker. Sigurd Hjort som historisk person er usikker. Mange mener han kun er en sagnskikkelse. Halvdan Svarte regnes som den første norske kongen som med sikkerhet har levd.

Sigurd Hjort «var større og sterkere enn noen annen mann, vakrere var han også enn alle andre. Far hans var Helge den kvasse, og mor hans var Åslaug, datter til Sigurd Orm-i-øye, Ragnar Lodbroks sønn»,[5] skriver Snorre i Halvdan Svartes saga. Da Sigurd var 12 år gammel, drepte han i enekamp Hildebrand berserk og 11 mann av samme slag, og han skal ha gjort mange andre karsstykker. Sigurd var gift med Tyrne, datter av kong Klakk-Harald i Jylland,[6] og de hadde to barn: Ragnhild og Guttorm.

Sigurd Hjort fikk en dramatisk død: «han red alene ut i ville skogen som han brukte, han jagde store og farlige dyr, det

5 Ragnar Lodbrok var en dansk vikinghøvding som levde på 800-tallet, og som er omtalt i frankiske årbøker og angelsaksiske kilder. Sagnet sier at Ragnar Lodbrok var gift med Åslaug, datter av Sigurd Fåvnesbane. De fikk fire sønner, og den yngste var Sigurd Orm-i-øye, som skulle være morfar til Sigurd Hjort og dermed stamfar til Harald Hårfagre (gjennom Ragnhild Sigurdsdatter).

6 Tyrne var ifølge Snorre søster av Tyre Danmarksbot, som var gift med danekongen Gorm den gamle.

SIGURD HJORTS GRAV..?
På Krokskogen, ytterst på branten ved Muggerudmyra mellom Skardtjern og Retthella, ligger en stor gravrøys som et stumt minne fra fjerne tider. Hvilken høvding som kan ha fått sin grav her, er skjult i historiens mørke. Røysa er bygd av forholdsvis stor bruddstein, er 15 m i diameter og er 0,5 – 1 m høy.* Ifølge en seinere, lokal tradisjon skal haugen være Sigurd Hjorts grav. Fra stedet ser man rett over Steinsfjorden til sagakongens gård Stein. Lokale folk skal ha gravd i haugen for en mannsalder siden, uten resultat. Røysa ligger i Ringerike kommune, snaue 100 meter fra kommunegrensa til Hole.

* Universitetets Oldsaksamling (ØK registrering 1967). Røysa ligger i en skogteig som tilhører Østre Vaker i Norderhov.

hadde han lagt seg etter og gjorde det ofte. Da han hadde ridd langt av sted, kom han fram i en rydning et sted bort imot Hadeland, der kom Hake berserk mot ham med 30 mann, de sloss og der falt Sigurd Hjort og 12 av Hakes menn, og han selv mistet en arm og fikk tre andre sår. Etterpå red Hake til Sigurds gård og tok Ragnhild, datter hans, og Guttorm hennes bror; han førte dem bort med seg og tok mye gull og sølv og mange dyre saker og hadde med seg hjem til Hadeland, der hadde han store gårder. Så lot han stelle til gjestebud og tenkte å holde bryllup med Ragnhild», forteller Snorre.

I den seinere Hauks bok, et islandsk håndskrift fra cirka 1300, heter det at Hake berserk, etter å ha drept Sigurd, «dro til Ringerike, til Stein, Sigurds gård».[7] Bryllupet mellom Ragnhild og Hake berserk fikk Halvdan Svarte forhindret. Han sendte sine menn og befridde Guttorm og Ragnhild, og holdt selv bryllup med kongsdatteren fra Ringerike. Rimeligvis ble han da eier av Stein gård etter hennes far.

Halvdan Svarte

Halvdan Svarte (ca. 820-860) var sønn av Vestfold-kongen Gudrød Veidekonge og Åsa,[8] datter av Agder-kongen Harald Granraude. Halvdan Svarte nevnes i flere islandske sagaer, bl.a. Ågrip, Fagrskinna B og Heimskringla. Ågrip ble trolig skrevet i Trondheim cirka 1190, Fagrskinna B i Trondheim cirka 1220, mens Heimskringla regnes å være ført i pennen av Snorre på 1220-tallet (seinest 1230).

Snorre skriver i Heimskringla at Halvdan Svarte først var gift med Ragnhild, datter av kong Harald Gullskjegg i Sogn, og med henne fikk en sønn Harald. Etter at både Harald Gullskjegg, Ragnhild og Harald døde, arvet Halvdan riket i Sogn. Han giftet seg igjen med Ragnhild, Sigurd Hjorts datter, og fikk med henne en sønn som også fikk navnet Harald – se omtalen av Harald Hårfagre nedenfor.

I Norges-historien spiller Halvdan Svarte først og fremst en rolle som far til Harald Hårfagre. Ingen samtidige kilder gir opplysninger om Halvdan eller sier *direkte* at han var far til

7 Hauks bok har navn etter islendingen Hauk Erlendsson, som skrev det meste av den. Han oppholdt seg i Norge i mange år (døde i Bergen 1334).

8 Det er blitt hevdet at Åsa Haraldsdatter kan være Osebergdronningen, som ble gravlagt i haugen på Oseberg sammen med en trellkvinne cirka år 834.

Harald Hårfagre, bortsett fra en enkelt strofe i *Haraldskvadet*, som ble diktet kort etter slaget ved Hafrsfjord. Her kalles Harald Hårfagre for «Halvdanssønnen». Halvdan var et vanlig navn i vikingtida, men få historikere har tatt avstand fra Halvdan Svartes farskap til Harald Hårfagre.

Halvdan Svarte er omtalt i 13 middelalderkilder, hvorav sju islandske og seks norske.[9] I tidsrom spenner de fra skaldediktet Haraldskvadet fra cirka år 900 til den islandske Flatøyarboka fra cirka år 1390. Sju-åtte av kildene er eldre enn Snorre, og faghistorikere stiller seg i dag tvilende til flere sentrale punkter i dennes omtale av Halvdan:

- De eldste kildene forteller at Halvdan var konge over Opplandene og i Sogn, mens Snorre er den første som legger til Agder, Vestfold og Vingulmork (områdene rundt Oslofjorden).
- Ingen andre enn Snorre beretter om drømmen til dronning Ragnhild, Halvdans kone og Harald Hårfagres mor, om treet som symbol på Norges samling.
- Før Snorre forteller ingen av kildene om at Halvdans lik ble delt, for at de enkelte deler av hans rike skulle få nyte godt av hans «kraft».

Stein gård i 1955, med Steinsfjorden og Steinsevjua i forgrunnen. Her går bekken inn som passerer forbi Halvdanshaugen.

Spørsmålet om *hvor* Halvdan Svarte hadde sitt kongerike, har vært gjenstand for uenighet. I følge *Historia Norvegiae* (ca. 1170), som bygger på Are Frodes eldre verk om de norske kongene (nå tapt), var Halvdan Svarte opplandskonge, med et

9 Etter professor Magnus Rindal. De 13 kildene er kronologisk gjengitt i Harsson (2000), s. 29-30.

GOKSTAD-HØVDINGEN?
Etter Gudrød Veidekonges død ble hans rike delt mellom sønnene Halvdan Svarte og Olav Geirstadalv (de var halvbrødre). Det har vært hevdet at høvdingen som ble gravlagt i Gokstadhaugen med sitt skip kan ha vært Olav Geirstadalv, som ifølge Ynglingatal døde av «fotverk». Undersøkelser av skjelettet i 1880-årene viste at den kraftige, nesten 1,80 m høye mannen som døde omkring år 900, led av leddgikt,* og var i 40-årene da han døde. Tømmeret i Gokstadskipet ble felt rundt 890, og tømmeret til gravkammeret ble hugget i tidsrommet 893-903.**

* Ifølge undersøkelser av Jac. Heiberg.
** Cato Guhnfeldt: Gokstad-by oppdaget, i Aftenposten 12. mars 2012.

"kongerike i fjellene", i likhet med faren Gudrød Veidekonge.[10]

Kvadet *Noregs konungatal* (ca. 1190), som er en kongehistorie på vers bygd på Are Frodes forgjenger Sæmund Frode (heller ikke bevart), synes på samme vis å understreke Halvdans innlandstilknytning. Snorre følger opp denne tradisjonen, samtidig som han utvider Halvdans kongedømme og skaper et bilde av at hans farsslekt kom fra Ynglingeætta.

Tradisjoner som har vokst fram i hundreårene etter Halvdan Svartes død, og som synes å ha hatt politiske formål, kan ha blitt brukt av Snorre i det politiske spillet i Norge under borgerkrigen på 1200-tallet. Som å tillegge Ynglingeætta et større kongedømme på Halvdans tid, enn den i realiteten hadde. I området rundt Oslofjorden hadde danskene tradisjonelt et godt fotfeste. Både ved å utvide Ynglingenes herredømme til Vestfold og Agder, og ved å gifte Halvdan bort til datter av Ringerikskongen Sigurd Hjort, bidrar Snorre til å svekke dette inntrykket.

YNGLINGEÆTTA
Ynglingene er en svensk og norsk kongeslekt, ifølge sagntradisjonen med sete i Uppsala. De eldste slektsledd må regnes som mytologiske.* Kongerekka er omtalt i flere middelalderkilder, bl.a. Are Frodes Íslendingabók, det norske verket Historia Norvegiae og Snorre Sturlassons Ynglinga saga. Til grunn for opplysningene ligger den norske skalden Tjodolv fra Kvines dikt Ynglingatal, hvor han omtaler 27 slektsledd fra kong Fjolne til Ragnvald Heidumhår, som var Harald Hårfagres fetter. Fjolne blir utlagt som sønn av Frøy (Yngve-Frøy), sønn av Njord, sønn av Odin. Et par av ynglingekongene (Ottar, Adils), som etter generasjonstallet skal ha levd cirka 500 e.Kr., er nevnt i det engelske kvadet Beowulf (ca. år 750); dette er den eldste omtale av Ynglingeætta som er bevart. Den første historisk sikre mann av Ynglingeætta i Norge, er Halvdan Svarte. Denne slektsgrenen døde ut på 1100-tallet med kong Magnus Blinde og hans mer eller mindre ekte slektninger. Det er også mulig at slekten døde ut allerede med sønnene til Eirik Blodøks på slutten av 900-tallet. Nyere forskning reiser tvil om Olav Tryggvasson, Olav den hellige eller Harald Hardråde i det hele tatt var agnatiske** etterkommere av Harald Hårfagre. Det nåværende norske kongehus stammer fra Ynglingeætta gjennom Olav den helliges datter Ulvhild, som var gift med hertug Otto (Ordulf) av Sachsen, og ble stammor til huset Oldenburg.***

* Mytologiske = basert på muntlige overleveringer om guder, naturmytiske vesener eller verdens opprinnelse, som ofte strekker seg tilbake til førhistorisk tid.
** Agnatisk = arvefølge i mannslinje.
*** Store Norske Leksikon.

10 Gudrød Veidekonge ble ifølge Historia Norvegiae sveket av sin hustru Åsa; hun bestakk en av svennene til å stikke et spyd i siden på kongen.

I boka *Harald Hårfagre* i serien *Sagakongene* (2010) skriver også professor Torgrim Titlestad at Halvdan Svarte var gift med Ragnhild, datter av sognekongen Harald Gullskjegg, og at Harald Hårfagre var deres sønn. Titlestad nevner imidlertid ikke Ragnhild fra Ringerike med et ord, ei heller hennes far Sigurd Hjort. Snorres framstilling om Ragnhilds bror Guttorm, som ble fører for hirden og stod for hele styringen av landet etter at Harald fikk kongedømme etter faren, ser Titlestad helt bort fra. Han beskriver Guttorm som en yngre bror av Halvdan Svarte, og at Guttorm var i tyveårene da Halvdan druknet i Randsfjorden:

> «Han skjønte straks sitt ansvar. Det var opp til han om Halvdans rike østpå skulle holde sammen. Halvdans eneste arving i direkte linje var sønnen Harald, som var i fostring hos moren Ragnhild på en av morfarens kongsgårder i Sogn. Så raskt han kunne samlet Guttorm Halvdans frender til husting. Det var et råd for hurtig oppdukkende saker i vikingsamfunnet, en viktig del av tingsystemet. Dette møtet foregikk på Halvdans hovedgård. Det var gården Stein på Ringerike, ved Tyrifjordens bredde. Gården lå lunt i skjul inni en av fjordarmene mot nordøst, i Steinsfjorden. Dette var et geografisk knutepunkt for den som ville kontrollere Østlandet og samtidig være trygg mot bråe danske angrep fra sør. Mjøsa lå som en beskyttende vollgrav mot svearne i øst. Fra Stein kontrollerte kongen forbindelseslinjer i alle himmelretninger».[11]

Første gang vi hører om Guttorm fra Ringerike i islandske kilder, er i *Egils saga*:[12] «Det var en mann som hette Guttorm. Han var sønn til Sigurd Hjort og morbror til kong Harald. Han hadde vært kongens fosterfar og rådsmann for landet hans, for Harald var bare barnet da han kom til makten. Guttorm var fører for hæren hans og var med i alle de slag han hadde da han la landet under seg».

Det synes som det var seinere sagaskrivere som fant på å la Halvdan være gift to ganger. Siden Ragnhild nummer to (på Stein) ble framstilt som ætling av den danske sagnkongen Ragnar Lodbrok, fikk Harald Hårfagre en like fornem ættelinje på morssida som han angivelig hadde på farssida.[13] At

11 Titlestad (2010), s. 19-20.

12 Egils saga er en islendingesaga som har livet til skalden Egil Skallagrimsson som hovedtema. Den er antagelig forfattet før 1240. Samsvaret mellom Egils saga og Heimskringla er så stor at mange forskere mener at også Egils saga er skrevet av Snorre Sturlasson.

13 Fagrskinna B og Heimskringla forteller at Halvdan Svarte først ble gift med Ragnhild Haraldsdatter fra Sogn, og seinere med Ragnhild Sigurdsdatter fra Ringerike. Et seinere tillegg i Fagrskinna (Fagrskinna A) sier at Halvdans andre kone var Helga, datter til hersen Dag den frode på Tingelstad på Hadeland. I Landnåmabok er Tora ført som Halvdans første kone, og ikke Ragnhild.

Snorre viderebringer dette, kan ha sin bakgrunn i at kong Håkon Håkonsson (konge 1217-1263) av utenrikspolitiske grunner ønsket å koble den norske kongeslekta til den danske Skjoldungeætta.

Halvdan Svartes død

Middelalderkildene er enstemmige om at Halvdan gikk gjennom isen på Randsfjorden og druknet rundt 860. Fem av de viktigste sagaene[14] forteller at han ble gravlagt på Stein, men de tre siste forteller også om deling av liket.

Den første beretningen om Halvdans død finnes i Historia Norvegiae (ca. 1170), hvor det heter at han var på vei fra gjestebud og druknet i en råk i isen på en sjø som kalles Rand (Randsfjorden). Ågrip (ca. 1190) er litt mer utfyllende. Her fortelles at kongen hadde vært på Hadeland i gjestebud, og var på vei over isen på Randsfjorden. I Røykenvika gikk hestene igjennom isen og kongen druknet. Denne versjonen gjentas i Heimskringla (ca. 1230), der Snorre legger til at kongen ble 40 år gammel.

Når det gjelder Halvdan Svartes gravlegging, er de eldste kildene ganske knappe på opplysninger. At beretningen blir mer

Gårdstun og bygninger på Stein i 1865. Foto: P.A. Thorén, Christiania

14 Ågrip (ca. 1190), Fagrskinna B (ca. 1220), Heimskringla (ca. 1230), Fagrskinna A (1300-1350) og Flatøyarboka (ca. 1390).

Halvdan Svarte drukner i Røykenvika i Randsfjorden. Tegning: Erik Werenskiold (i Snorre Sturlasson: Kongesagaer – Oslo 1959).

og mer detaljert i de yngre kildene, har blant dagens historikere ført til en viss skepsis til fremstillingen.

Historia Norvegiae (ca. 1170) forteller intet om gravleggingen, mens Noregs konungatal (ca. 1190) ganske kort forteller at Halvdan ble gravlagt på Ringerike. Ågrip og Fagrskinna B presiserer dette til at graven er på Stein på Ringerike. Snorre er den første som kommer med opplysningen om at liket ble delt i fire deler. Her heter det at hodet ble gravlagt på Stein, og at stormenn fra Romerike, Vestfold og Hedmark tok med hver sin del av kongen for å hauglegge han i sitt fylke, for de trodde at det skulle gi dem gode år. I Fagrskinna A, som er skrevet en gang tidlig på 1300-tallet, fortelles det at innvollene ble hauglagt ved Tingelstad på Hadeland, kroppen ble gravlagt på Stein, og hodet ble ført til Skiringssal (i Vestfold) og hauglagt der. Flatøyarboka (ca. 1390) sier at kongens hode ble begravet på Stein, mens Vestfold, Vingulmork og Romerike fikk hver sin del av kroppen.[15]

I dag mener historikere flest at hele Halvdans legeme ble hauglagt på Stein, og at Snorres fortelling om deling av liket har vært politisk motivert, for å understreke Ynglingeættas «rett» til de delene av Norge som Halvdan hersket over.

15 Vingulmork var det gamle navnet på et småkongedømme (seinere jarledømme) i norrøn tid og middelalderen i området rundt Oslofjorden. Vingulmork var et av fire fylker som til sammen utgjorde det gamle landskapet Viken. I dag er ikke navnet Vingulmork i bruk. Det gamle Vingulmork omfattet dagens Østfold, Follo, Oslo, Asker, Bærum, Røyken og Hurum (og en periode også Eiker og Lier, som ellers hørte til Vestfold).

FORSPILLET TIL NORGES SAMLING

«I kongshaugene i Vestfold og Halvdanshaugen på Stein ser vi forspillet til Norges samling. (…) Gravens helligdom og monumentets velde har bevart Halvdan Svartes haug gjennom historien. (…) Den skal løftes inn i folks bevissthet som et av de store monumenter i dets historie. Den skal være en nasjonal helligdom som bygden skal holde i ære», sa professor A.W. Brøgger i sin tale under det historiske stevnet på Halvdanshaugen 18. juni 1933.

Den eldste tegningen vi har av Halvdanshaugen er en akvarell av Peter Andreas Brandt fra rundt 1830. Gården til høyre for haugen er rimeligvis Lore, mens husene til venstre kan være Hungerholt eller en annen av Hårum-gårdene.

Halvdanshaugen

I åkeren mellom Stein og Hungerholt ligger Halvdanshaugen som et monument over Steins sentrale plass i Norges historie. Halvdanshaugen er en av landets største gravhauger, 55 meter i diameter og 5,5 m høy. Den har opprinnelig vært 6,5 m høy, og omgitt av en fotgrøft[16] som tidvis har vært fylt med vann. Haugen blir av arkeologene omtalt som et nasjonalt maktsymbol, og et av våre mest betydningsfulle fornminner.[17]

I dag har haugen tydelige spor etter at den er blitt gravd i. Man vet ikke om det er gravrøvere som har vært på ferde. Eieren av Stein gård hentet midt på 1800-tallet jord fra haugen til utbedring av gårdens hageanlegg. Arkeologene antyder at haugens spesielle form kan ha sin årsak i både innsynking, innbrudd og masseuttak, mest trolig en kombinasjon av disse.

Rundt 1990 ble interessen for Halvdanshaugen vekket, ikke bare i Norge, men langt utenfor landets grenser. Observasjoner fra naboer og kontrollmålinger fra Hole kommune tydet på at

16 Fotgrøft = en nedgravning rundt ytterkanten av en gravhaug. Ved å grave opp jord rundt foten av gravhaugen, kunne den bli bygd både høyere og brattere.
17 Larsen/Rolfsen: «Halvdanshaugen – arkeologi, historie og naturvitenskap», s. 23.

Halvdanshaugen i 2003.

noe inne i haugen kunne være under nedbryting.[18] I august 1997 gravde arkeologer fra Oldsaksamlingen en 5 m lang og 2 m bred prøvesjakt inn i haugens ytterkant. Man støtte på en 5 cm tykk kullstripe med et par ubrente dyrebein, blant annet en tann som stammer fra underkjeven til en gris. Over kullstripen var det et 1,4 m tykt lag med leire opp til et tynt lag med gresstorv. Haugen var vekselvis bygd opp av leire og torv. Fire meter inne i sjakten støtte gravemaskinen på stiv blåleire, som gir svært gode bevaringsforhold.

Seinere samme år ble det foretatt kjerneboringer i haugen, og av funnene knyttet interessen seg først og fremst til biter av treverk samt en liten skinnbit og ørsmå biter av dun og fjær. Treverket ble bestemt til bjørk, furu og eik. Fire av furubitene var huggefliser og én bit var skåret, dvs. bearbeidet av mennesker. Skinnbiten ble artsbestemt til hest, evt. storfe, mens dun og fjær antagelig var fra and, gås eller svane. Som en følge av den store medieinteressen etter graving av sjakten, ble det deretter utført undersøkelser med georadar.[19] Det ble da påvist en 10-11 m lang og 4,5 m bred struktur, som i form kunne minne om et "halvt skip".[20]

«...LIKE RIKT UTSTYRT SOM OSEBERGHAUGEN OG GOKSTADHAUGEN»

«Undersøkingar av Halvdanshaugen kan tyde på at det er ei skipsgrav der. Og det er i utgangspunktet grunn til å tru at gravhaugen til far til rikssamlaren Harald Hårfagre har vore like rikt utstyrt som Oseberghaugen og Gokstadhaugen», skrev professor Magnus Rindal i Aftenposten 4. november 2010.

18 Hole kommune satte ut målepunkter på haugen i 1991. Ifølge disse sank haugen mellom 4 og 8,9 cm fra 1991 til 1992. Det påfølgende året hevet imidlertid alle punktene seg igjen. Målingene er heftet med stor usikkerhet. (Larsen/Rolfsen, s. 47-48).

19 Georadar = høyfrekvente radarsignaler sendes flere meter ned i bakken, og arkeologiske strukturer og lag reflekterer signalene tilbake til instrumentet.

20 Larsen/Rolfsen (2004), s. 57-58.

I 1997 gravde arkeologene en prøvesjakt inn i Halvdanshaugen.

Under et privat besøk på Stein 2. juni 1976 plantet kong Olav ei bjørk på Halvdanshaugen.

I 1998 kom de første C14-dateringene. I alt foreligger det seks C14-dateringer. Fire av dem tidfestes til folkevandringstida (400-550 e.Kr.), og to til vikingtida (800-1050 e.Kr.).[21] Ut fra disse, og på grunnlag av observasjoner som ble gjort under utgravningen, kan man slutte at haugen trolig har vært oppført i to eller tre faser, den eldste i folkevandringstid, den yngste i vikingtid.[22] Altså ble Halvdan sannsynligvis gravlagt «på toppen av en eldre og noe mer beskjeden gravhaug fra eldre jernalder».[23] Det er kjent flere eksempler på at storhauger fra vikingtida i Norge, Sverige og Danmark er bygd over eldre gravhauger, og likeså storhauger hvor vikingtidsgraver er satt inn i eldre storhauger.[24] I Hole ble det i 1894 avdekket en gravhaug på Hundstad på Røyse med to graver: En kvinnegrav fra 300-årene e.Kr., og en mannsgrav fra første halvdel av 900-årene e.Kr.

I september 2003 arrangerte Universitetets kulturhistoriske museer (Oldsaksamlingen), som ledd i forberedelsene til videre undersøkelse av Halvdanshaugen, et internasjonalt, faglig seminar i Hønefoss med deltagere fra Norge, Sverige,

21 Prøvene daterte to av bitene (bjørk og furu) til 410-605 e.Kr.
22 E-post fra Perry Rolfsen 25. juni 2012.
23 Larsen/Rolfsen (2004).
24 Larsen/Rolfsen (2004), s. 63.

Arvid Bjerke (f. 1913) på Søndre Lore viser hvor han fant sverdet under pløying på åkeren Langenga i 1978. Her avdekket arkeologene i 1981 en skipsgrav fra 900-tallet. Lore er nabogård til Stein, i bakgrunnen ser vi hovedbygningen på den tidligere kongsgården.
Foto: Bjørn Geirr Harsson

BÅTGRAV PÅ LORE

På Lore, noen hundre meter nordøst for Halvdanshaugen, ble det i 1981 avdekket en båtgrav. Båten var 4,5 meter lang og er datert til 900-tallet. Om den ikke kan kalles vikingskip, har den seilt på Tyrifjorden, og graven inneholdt våpenutstyr med sverd.

Sverd og øks fra båtgraven fra 900-tallet som ble funnet på Søndre Lore i 1981. Sverdet er tveegget og 91 cm langt, og har trolig blitt bøyd av et plogskjær i nyere tid. Jernøksa er 9,9 cm over eggen.
© Universitetets kulturhistoriske museer. Fotograf Ove Holst

Danmark og Storbritannia. Her ble de nye opplysningene lagt fram. Seminaret munnet ut i bred enighet om at undersøkelsene i haugen måtte fortsette.[25] Deltagerne var henrykt over haugens gode bevaring og det spesielle kulturmiljøet rundt. Under besøket på haugen fikk man en følelse av at «vikingskipet rugget under beina».[26] Haugens plassering i landskapet, på en slette med leirbunn og med nær kontakt til fjorden og vannveien, likner mye på beliggenheten til Oseberghaugen og Gokstadhaugen i Vestfold. Den kan derfor inneholde en rikt utstyrt grav, kanskje et skip. Men hvorvidt nyere undersøkelser vil gi oss endelig svar på spørsmålet om Halvdan, hel eller partert, ligger gravlagt i sitt skip på jordet mellom Stein og Hungerholt, gjenstår å se.

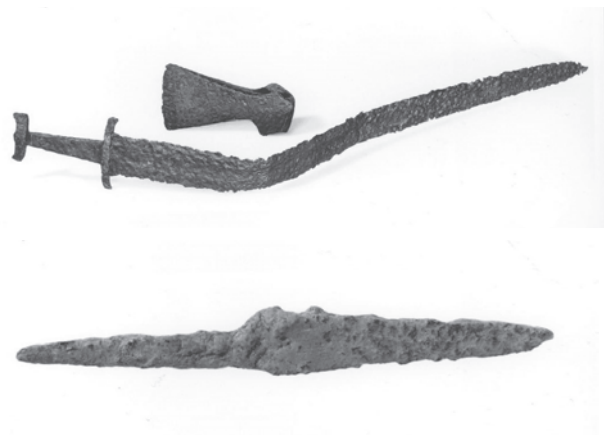

Jernkniven som ble funnet i båtgraven på Søndre Lore fra 900-tallet. Kniven er 11,8 cm lang, og lengden på knivbladet er 6 cm.
© Universitetets kulturhistoriske museer. Fotograf Ove Holst

25 Dette var også synet til grunneier Jan Fredrik Hornemann og Hole kommune.
26 Larsen/Rolfse (2004), s. 7.

BÅTGRAV PÅ PAMPERUD

Tidlig i 1890-årene ble en stor gravhaug ved Pamperud under Vestre Rud på Røyse gravd ut av dr. Fritz Thaulow. Dette var før Lov om fredning og bevaring av fortidslevninger trådte i kraft (1905). Etter tradisjonen i grenda ble det funnet en hel del våpen i haugen, og en båt, «hvori lå skjelett og rester av en bjørnehud. I bakskottet lå en stor hellesten med hull i den ene enden»,* trolig et anker. Funnet er ikke registrert ved Oldsaksamlingen, men en del av gjenstandene skal ha blitt sendt til Drammens Museum, hvor de på grunn av mangelfull registrering ikke kan spores tilbake til Pamperud. I mange år var det bare et krater som minnet om kjempehaugen, i havna sør for gårdstunet. Det ble fylt igjen med stein i 1990-årene.

* V.V.: Kjempehaugene på Røyse, i Ringerikes Blad 4. november 1953 (kopi i Hole bygdearkiv).

Halvdan Svarte gir riket sitt til Harald Hårfagre. Illustrasjon av ukjent tegner på 1300-tallet, hentet fra det islandske håndskriftet Flateyarbok fra cirka 1390.

Harald Hårfagre

Harald Hårfagre (ca. 850-932) regnes som den første som var konge over en større del av Norge. Etter islandske annaler var han født rundt 850. Harald fikk kongedømme etter faren da han var 10 år gammel, men hans tilknytning til Ringerike nevnes knapt i sagaene. De gir vidt forskjellig inntrykk av hvor Harald vokste opp, hva som var hans maktbasis og hvilke deler av landet han erobret. Han fremstilles både som en vestlandskonge og en østlandskonge. Fagrskinna B, som er den eldste kongesagaen vi har tilgang til, gjør Vestlandet og Sogn til utgangspunkt. Snorre gjør Østlandet og Vestfold til utgangspunkt. På 1800-tallet og i første halvdel av 1900-tallet hadde Snorres beretning størst gjennomslagskraft.

Harald Hårfagre skal ha vært stor og sterk og vakker som få, klok og kraftig i handlinger. Etter Halvdan Svartes død ble Haralds morbror Guttorm[27] fører for hirden, og han sto for hele landsstyringen. De ble da angrepet av småkongene som lå nærmest, og vant over alle sammen. Siden foregikk det meste av det som fortelles om Harald Hårfagre og hans sønner på Vestlandet og i Trøndelag.

I Sogn hersket en konge som het Harald Gullskjegg, skriver Snorre. Han hadde en datter som het Ragnhild, som ble gift med Halvdan Svarte, og de fikk en sønn som ble kalt Harald etter sin morfar. Da Harald Gullskjegg var blitt gammel og skral og dertil var sønneløs, gav han sitt rike til dattersønnen Harald, og lot ham ta til konge. Litt senere døde Harald Gullskjegg. Samme vinter døde også datteren Ragnhild, og våren etter ble Harald den unge syk og døde i Sogn; han var da 10 år gammel. Straks Halvdan Svarte fikk vite om sønnens død, dro han med stort følge til Sogn. Han krevde rike og arv etter sin sønn, og det var ingen motstand; han la under seg riket der. Seinere giftet Halvdan Svarte seg med Ragnhild, datter av Sigurd Hjort på Ringerike, og fikk en sønn med henne som også ble kalt Harald. Da Halvdan druknet i Randsfjorden rundt 860, arvet sønnen – ifølge Snorre – både farens kongedømme på Østlandet og riket i Sogn.

Sagaene er ytterst sparsomme med opplysninger om Haralds barndom og oppvekst. Et av de få kildene fra Haralds samtid er *Haraldskvadet*, antagelig diktet av Torbjørn Hornklove. Her hører vi at Harald som ung hadde vennet seg til krigerliv

27 Professor Torgrim Titlestad mener han var farbror.

ute på skipene. Kvadet kaller han for «Halvdans sønn», og han omtales som «østmenns herre som holder til på Utstein».[28] Men det store spørsmålet er om Harald var sønn av Ragnhild fra Sogn, eller Ragnhild fra Ringerike?

Kvadet *Noregs Konungatal* fra cirka 1170 plasserer Harald i Sogn da han begynner på sitt erobringsverk. På 1100-tallet synes det å ha vært en vanlig oppfatning om hans morsætt at mora Ragnhild var datter av sognekongen Harald Gullskjegg. De seinere sagaene forteller imidlertid noe annet, at Halvdan Svarte var gift to ganger, at begge konene het Ragnhild, og i begge ekteskap fikk han en sønn som het Harald. Den islandske historikeren Olafia Einarsdottir har vist at det andre ekteskapet, med Ragnhild fra Ringerike, etter alt å dømme er et seinere tillegg til den opprinnelig enklere historien. Gjennom dette tillegget fikk Harald Hårfagre en mer fornem morsætt, etter som den siste Ragnhild skulle være ætling av de danske skjoldungekongene. Dette knyttet også Harald nærmere til Østlandet/Viken.[29]

I *Noregs Konungatal* heter det at «den kraftige Harald, den hårfagre, tok kongsnavnet etter at Halvdan var druknet i isen». Det riket faren Halvdan overlot til sønnen, lå på «det krigerske Ringerike»,[30] hvor Halvdan ble hauglagt. Men Harald var ikke fornøyd med å ha bare det riket forfedrene hans hadde hatt. Hans forfedre hadde hersket over Sogn, og «sogningenes konge» la under seg alt land mellom Göta elv og Finnmark, og han ble landets første enekonge.[31]

Harald Hårfagre framstilles i sagaene som småkongenes beseirer, og dermed rikssamleren som skapte Norges rike. Slaget ved Hafrsfjord cirka 872, hvor han beseiret en allianse av småkonger på Vestlandet og Sørlandet (og kanskje en del danske vikinger), er framstilt som det avgjørende slaget i rikssamlingen. Men at han var den første kongen som styrte over hele Norge, er ikke i samsvar med andre kilder og dagens oppfatninger. Mye tyder på at hans rike først og fremst var et vestlandsrike. Hans alliansepartnere Ragnvald Mørejarl og lade-

HÅRFAGRE

Gyda Eiriksdatter har fått æren for Haralds tilnavn «Hårfagre». Harald hadde forelsket seg i denne datteren til en småkonge i Hordaland, som ble fostret opp av en rik bonde i Valdres. Han sendte sine sendemenn for å hente henne, men hun ville ikke ha Harald, fordi han ikke var mektig nok. Hun lurte på hvorfor han ikke hadde lagt hele Norge under seg. Han ble slett ikke fornærmet av det hun sa, men tok utfordringen, og lovte å ikke klippe seg før han hadde samlet hele landet under seg. Da han hadde greid denne oppgaven, «mintes han hva hun hadde sagt til ham, denne storlåtne møen. Han sendte menn etter henne og lot henne føre til seg, og giftet seg med henne».*

* Snorre Sturlasson: Kongesagaer (Gyldendal, Oslo 1959), s. 51-52 og 63.

28 Utstein skal ha vært en av hans kongsgårder, sannsynligvis ved dagens Utstein kloster på Mosterøy.

29 Store Norske Leksikon (Claus Krag).

30 Professor Eyvind Fjeld Halvorsen har oversatt til «det krigsplagede Ringerike», og mener ordlyden i Norges Konungatal er blitt slik på grunn av flyten i diktet. Ringerike var neppe mer krigersk enn andre områder, mener han. (Fjeld Halvorsen i Ringerike historielag cirka 2000).

31 Store Norske Leksikon (Claus Krag).

RINGERIKE – EN DEL AV OPPLANDENE

Det geografiske Viken var grovt sett norskekysten fra Agder til Gøta elv, mens de indre deler av Østlandet ble kalt Opplandene. Ifølge Historia Norvegiae var Opplandene i vikingtida «det midtre beltet ved grensen mot Gautland». Det «omfatter fire lagdømmer og tolv fylker og strekker seg like til Trondheim. Det første lagdømmet er Romerike og Ringerike og nabofylkene deres; det andre er Telemark og bygdene bortenfor, det tredje er Hedmark med Alvdalene, og det fjerde er Gudbrandsdalen med Lom og nabofylkene. Her danner det digre Dovrefjellet grensen. Dessuten finnes det flere bygder mellom kystlandet og Opplandene, slike som Valdres og Hallingdal, som ligger under Gulatingslagsdømme». Kystbeltet i Norge var ifølge samme kilde inndelt i fire lagdømmer rundt år 1000: Viken,* Gulatingslagdømmet, Trondheim og Hålogaland.

* Ifølge Historia Norvegiae strakk Viken seg fra danskegrensen til det stedet som kalles Rygjarbit, og omfattet fire fylker. Denne inndelingen er ikke kjent fra andre, samtidige kilder. Rygjarbit var i middelalderen navn på Agders (og Gulatingslagdømmets) østligste grensepunkt ved Skagerrak. Etter tradisjonell oppfatning er Rygjarbit den nåværende Gjernestangen; mer riktig er trolig at Rygjarbit er Vestergapet i Lyngør, sundet mellom Lyngør og Askerøya. (Store Norske Leksikon).

HARALD HÅRFAGRES BARN

Islandske kilder navngir et tyvetall sønner av Harald Hårfagre. Hans mulige, men lite sannsynlige barn med Gyda Eiriksdatter (datter av kong Eirik fra Hordaland): Ålov Årbot, Rørek, Sigtrygg, Frode og Torgils. Mulige, men lite sannsynlige barn med Åsa Håkonsdatter (datter av Håkon Grjotgardsson Ladejarl): Guttorm, Halvdan (Svarte Haraldsson), Halvdan (Kvite Haraldsson) og Sigrød. Sannsynlig barn med Ragnhild Eiriksdatter (datter av Eirik 2. Eriksson, konge av Jylland) er Eirik Blodøks. Mulige, men svært usannsynlige barn med Svanhild Øysteinsdatter (datter av Øystein Jarl): Bjørn Farmann, Olav Haraldsson Geirstadalv og Ragnar Rykkel. Mulige barn med Åshild Ringsdatter (datter av kong Ring Dagsson fra Ringerike):** Ring, Dag, Gudrød Skirja, Ingeborg og Ingjerd (kanskje Tora Mosterstong var hennes mor). Mulige, men lite sannsynlige barn med Snøfrid Svåsedatter (datter av Svåse Finnekonge, og født på Tofte i Gudbrandsdalen): Sigurd Rise, Halvdan Hålegg, Gudrød Ljome og Ragnvald Rettilbeine.*** Sannsynlig barn med Tora Mosterstong (frille, ifølge Snorre av Horda-Kåres ætt fra Moster): Håkon den gode (Adalsteinsfostre).

** Ring Dagsson fra Ringerike, som var med i slaget på Stiklestad i 1015, skal ha vært sønnesønns sønnesønn av Åshild (eller Alvhild) og Harald Hårfagre. (Halvorsen 1984, s. 43).

***Etter tradisjonen kom disse fire sønnene til Vest-Opplandene, dvs. Ringerike, Hadeland og Toten. Sigurd Rises sønn het Halvdan, og han igjen var far til Sigurd Syr.

Harald Hårfagre skuer ut over havet ved sin kongsgård Avaldsnes på Karmøy.

jarlene i Trøndelag kontrollerte det meste av det nordenfjeldske Norge. Det ser ikke ut til at Harald hadde særlig innflytelse i Viken, Vestfold og større deler av Østlandet. Her møter vi også langt seinere småkonger, som i kystområdene gjerne var den danske kongens underkonger.
Rikssamlingen var en langvarig prosess, og den synes ikke å ha vært fullført før etter Olav Haraldssons fall, under visse synsvinkler enda seinere.

Harald Hårfagre var kjent for å styre med hard hånd. Landnåmet på Island blir i sagaene forklart med hans harde styre. Da Harald var 80 år gammel lot han sønnen Eirik Blodøks bli overkonge, fordi han selv begynte å bli svak. Han døde tre år seinere i sotteseng, i 931 eller 932.[32]

Harald Hårfagre hadde en rekke barn med forskjellige kvinner. Hvor mange han fikk, er ukjent. I *Historia Norvegiae* sies det at han hadde 16 sønner. Ågrip og Fagrskinna B gir nav-

32 Etter Are Frodes kronologi, som blir ansett som den mest pålitelige vi har.

HISTORIA NORVEGIAE

Etter Historia Norvegiae hadde Harald Hårfagre disse 16 sønnene: Eirik (med tilnavnet Blodøks), Håkon (som anglerkongen Adalstein tok som fostersønn), Olav, Bjørn, Sigurd (med tilnavnet Rise), Gunnrød, Gudrød, Halvdan Hålegg, Ragnvald Rettilbeine (fostret av en finnkone i Hadeland fylke) , Øystein, Jorund, Sigtrygg, Yngvar, Tryggve, Ring og Rolv. Av disse ble Halvdan Hålegg drept på Orknøyene, mens Ragnvald Rettilbeine ble kastet utfor et stup på Hadeland, « slik faren bød; han hadde drevet med trolldomskunster og skjemt ut ryktet sitt, slik det ofte går med folk som driver med den slags. (Men) brødrene deres, Bjørn og Olav, etterlot seg avkom som ble til stor gavn for etterslekten, for blant etterkommerne deres finner vi de to frelsesbringende Olav'ene som med troens hellige kjerte lyste over fedrelandet lik to skinnende stjerner på himmelen ».* Bjørn Haraldsson (også kalt Bjørn Farmann) var fostret i Grenland, « hvor han også sies å ha hersket. Han hadde sønnen Gudrød, som hadde sønnen Harald Grenske, som vokste opp i Grenland, hvor han senere fikk makten. Han giftet seg med en uvanlig fager kvinne ved navn Åsta, datter av Gudbrand Kula, og hun fødte ham Olav, Norges evige konge ».**

* Det var Olav Tryggvasson og Olav Haraldsson. Hårfagres sønn Olav ble far til Tryggve, som ble konge på Romerike og seinere over hele Viken, og han ble far til Olav Tryggvasson. Sigurd Rise (norrønt ***hrisi,*** "lausunge") fikk sønnen Halvdan, som ble far til Sigurd Syr (og dermed farfar til Harald Hardråde).

** Historia Norvegiae, s. 31. Snorre skriver at Harald Hårfagre sendte sønnene Sigurd (Rise) og Halvdan (Hålegg) til Ringerike, og Ragnvald (Rettilbeine) til Hadeland.

nene på 20 sønner. Snorre sier ikke noe om antallet. En kilde fra samme periode som Harald Hårfagre levde, kvadet *Håkonarmål,* gir bare grunnlag for å regne med ni. Her heter det at Håkon den gode, som antakelig var den lengstlevende av Haralds sønner, skulle møte åtte brødre når han kom til Valhall.

Etter Haralds død, gav det å stamme fra Harald Hårfagre en opportun arverett til kongemakten. Å ha Harald Hårfagre som oldefar gav uendelig mye mer legitimitet til et maktprosjekt, enn å stamme fra en tilfeldig småkonge. Det er mer enn sannsynlig at mange av de slektslinjene som seinere tiders høvdinger viste til, hadde blitt redigert av hensyn til dette. Oversikten over Haralds barn og barnas mødre må derfor leses med stor skepsis, kanskje med unntak av sønnene Eirik Blodøks og Håkon Adalsteinfostre, som regnes som sikre.[33] Disse to sønnene var de eneste som fikk kongsnavn.

Eirik Blodøks, hvis mor Ragnhild var kongsdatter fra Jylland, var den fremste av sønnene, og utsett til å etterfølge faren. Han ble overkonge allerede mens faren levde, samtidig som de andre sønnene også fikk kongsnavn. Eirik betraktet brødrene som rivaler og drepte flere av dem, men måtte selv flykte fra landet cirka 934, et par år etter farens død. Håkon den gode, som hadde vært til oppfostring hos kong Adalstein i England, ble da ny konge. Han ble seinere drept av Eirikssønnene. Det er disse kongene, Haralds etterkommere i to generasjoner, som vi med sikkerhet kan regne til Hårfagreætta. Historikerne

33 Wikipedia.

ÅNDELIG SLØVET OG FORVIRRET?

Ifølge Tormod Torfæus sin Norgeshistorie* stod trøndernes mektige Sigurd Ladejarl fram etter Harald Hårfagres død og egget bøndene til å reise seg mot Eirik Blodøks, og ta hans bror Håkon den gode til konge. I sin tale til bøndene fortalte jarlen at deres tidligere så lysende konge Harald Hårfagre var blitt åndelig sløvet og forvirret mot slutten av sitt lange liv, og det var forklaringen på at han hadde kunnet peke ut en uskikket arving som Eirik til å overta styret.**

* Tormod Torfæus (1636-1719) var en islandsk-norsk historiker som i 1711 skrev (på latin) den første omfattende presentasjon av norsk historie siden Snorre Sturlassons Heimskringla på 1200-tallet. Verket blir oversatt til norsk og utgis fra 2005 (bind 5, som omhandler perioden 1015-1066, ble utgitt i 2011).

** Ulf Andenæs: « Et litterært Osebergskip », i Aftenposten 21. april 2008.

HARALD HÅRFAGRES GRAV?
Avaldsnes ved Karmsund har vært et senter for høvding- og kongemakt på Sørvestlandet gjennom mer enn to tusen år, trolig fra rundt år 1500 f.Kr. til ut i middelalderen. Her er funnet to skipsgraver, én fra 700-tallet (utgravd 1886), og én fra første halvdel av 900-tallet (utgravd 1902). Den siste inneholdt et 15 m langt skip, og kan ha vært Harald Hårfagres grav. Han anla sin hovedgård på Avaldsnes rundt 870. Rundt 1250 bygde kong Håkon Håkonsson Olavskirken på Avaldsnes.*

* Cato Guhnfeldt: «Fant havnen til Avaldsnes-kongsgården», i Aftenposten 4. januar 2013.

i dag stiller seg imidlertid tvilende til sagatradisjonen om at de seinere kongene Olav Tryggvasson, Olav Haraldsson og Harald Hardråde virkelig stammer fra Harald Hårfagre.

Kongsgårdene som nevnes i sagaene i forbindelse med Harald og hans nærmeste etterfølgere, ligger i et område som strekker seg fra Nordhordland til Jæren (Alreksstad i Bergen, Seim i Nordhordland, Fitjar på Stord og Utstein på Mosterøy).[34] I det samtidige *Haraldskvadet* heter det at han bor på Utstein, og han skal ha blitt gravlagt på Avaldsnes ved Haugesund (se egen sak).

Sigurd Syr

Snorre skriver i Heimskringla (både i Olav Tryggvassons og Olav den Helliges saga) at Sigurd Syr var konge på Ringerike. Men verken Snorre eller andre sagaskrivere navngir gården til ringerikskongen, der Hellig Olav vokste opp etter at faren, den østnorske småkongen Harald Grenske ble drept og mora Åsta giftet seg igjen med Sigurd Syr. Åsta var datter av Gudbrand Kula, som skal ha vært opplandskonge, men vi vet heller ikke hvor Gudbrands gård lå. Ifølge Norsk Stadnamnleksikon var Opplandene i den tida en betegnelse på alt innland omkring Viken, dvs. landet fra Ringerike og Romerike i sør, over Hadeland, Land, Toten og Hedmarksbygdene nordover til Gudbrandsdalen og Østerdalen.

Snorre skriver at Sigurd Syr (ca. 960-1018) var sønnesønn av Harald Hårfagres sønn Sigurd Rise, men nyere historikere og slektsforskere mener det er tvilsomt.[35] Snorre framstiller Sigurd Syr som Olav Haraldssons samtalepartner og politiske rådgiver, «noe som ganske sikkert er uhistorisk».[36] Sigurd Syr har ikke vært knyttet til noen begivenheter, annet enn at han skal ha bistått Olav den Hellige i slaget ved Nesjar i 1016.

Årsaken til at Sigurd fikk tilnavnet *syr*, som betyr sugge eller grisepurke, skal ha vært at han var så opptatt av bondeyrket.

34 Wikipedia.
35 Ifølge lokalhistorikeren Thorstein Vale i Telemark var Halvdan Sigurdsson, Sigurd Syrs far, gift med en datter av stormannen Hrani Mjånev i Grenland. Hrani Mjånev hadde også sønnen Roos, som med kona Ålov hadde sønnen Rane (kongsfostre) og datteren Cecilia, som med Grenlands-kongen Gudrød Bjørnsson hadde sønnen Harald Grenske. Hvis det var slik, ble Olav den Hellige oppfostret av sin fars fetter.
36 Store Norske Leksikon

SIGURD SYRS DATTERSØNN – PÅ HØNENSTEINEN?
Olav Haraldssons halvsøster Gunhild og hennes mann Kjetil Kalv på Ringnes skal ha hatt en sønn, Finn Fegin, som omkom på Grønlandsferd like før 1050.* Det har vært gjettet på at innskriften på den forsvunne Hønensteinen i Norderhov er en beskrivelse av hans ekspedisjon. Hønensteinen var en runestein som ble funnet i 1817 på Hønen gård i Norderhov. Steinen var trolig fra 1000-tallet, men forsvant en gang mellom 1825 og 1838. Før den forsvant, ble den i 1823 avtegnet av antikvar Lorentz Klüwer. Dessverre er Klüwers avtegning, kommet bort. Men stortingspresident Christie hadde en gang kopiert avskriften, og etter denne tolket Sophus Bugge i 1895 den som en beretning om en Vinlandsferd, hvor en ung mann var kommet ut i «utbygd» og omkommet. Bugge antydet at det hadde skjedd «bort imot Vinland». I et foredrag i Vitenskapsakademiet i Oslo i 1945 mente professor Magnus Olsen at «utbygden» var Øst-Grønland, og at ferden var endt med katastrofe fordi de manglet mat og klær til å holde seg tørre med, og led ondt på «isene». Det var bare storættene i Norge, som Sola-ætten, Ringnes'ene på Hedmark og Hårfagreætten, som kunne utruste en slik ekspedisjon, mente Olsen. Han antydet at den unge Finn Fegin, som omkom på Grønlandsferd etter å ha anlagt Finsbu i Einarsfjord, kunne være personen som er omtalt på runesteinen. Innskriften har gjentatte ganger blitt trukket fram i forbindelse med Vinlandsforskningen, men den anses generelt som sterkt omdiskutert.*

* I "Grönlands historiske mindesmærker" (bind 2, Kjøbenhavn 1838) heter det at Finn Fegin er sønn av "den ældre Ketil Halfsön".
** Harald Vibe: "Den forsvundne runestein ved Hønen" (i heftet Ringerike 1954, s. 31-32), og Edel Gusgaard: "En snarvisitt på det gamle Ringerike" (i Ringerikes Blad 13. juni 1959).

Snorre legger vekt på å vise at Sigurd var en rik og driftig bonde som selv tok del i onnene, og når han var så opptatt av gårdsdrifta, falt det naturlig for folk flest å tro at han gjorde det spesielt godt innen svineavl også, og av den grunn gav ham det navnet. Seinere navneforskere har slått til lyd for at *syr* også kan bety *svigerætling*, altså at han var mest kjent på grunn av et annet familiemedlem, i dette tilfellet Hellig Olav.[37]

Olav Haraldsson (med ryggen til) på besøk hos mora Åsta og Sigurd Syr på Ringerike. Til høyre sitter Rane den vidfarne (også kalt Rane kongsfostre). (Tegning av Christian Krohg i «Snorre Sturlasson Kongesagaer» (Gyldendal, Oslo 1959, s. 231).

Åsta Gudbrandsdatter og Sigurd Syr fikk minst fem barn, som dermed ble Hellig Olavs halvsøsken. Ved siden av Harald Hardråde, var det sønnene Guttorm og Halvdan, og døtrene Gunnhild og Ingrid. I én tekst er også en viss Sigurd nevnt. Halvdan fikk en datter Bergljot som ble gift med Finn Arnesson, Olav den Helliges nære venn og kampfelle. Gunnhild ble gift med Ketil Kalv på Ringnes i Stange. Deres sønn Guttorm oppholdt seg lenge i Irland, og gav et sju alen høyt sølvkors til den kirken i Nidaros hvor Olav den Helliges skrin først stod. De skal også ha hatt en sønn Finn Fegin (se egen sak). Ingrid ble gift med en viss Nevstein, og de hadde en datter Gudrun som ble gift med Skule kongsfostre, stamfar til kong Inge Bårdsson og hertug Skule Bårdsson. Ingrid og Nevstein hadde også sønnen Tore, som var fosterfar til kong Magnus Berrføtt og dennes sønn Sigurd Jorsalfare.

37 Kristian Dyrdal i heftet Ringerike 1996, s. 50-51.

Hvor lå Sigurd Syrs gård?

Spørsmålet om hvilken gård i Hole som var Sigurd Syrs gård, har dominert den lokalhistoriske debatten på Ringerike i mange generasjoner. Hole var den mest sentrale delen av Ringerike i vikingtida, og her var en rekke gårder som både hva størrelse, rikdom og beliggenhet angår, egnet seg som sete for en småkonge.

«... DER SIGIS KONG OLUFF AT VERE FØDT»

Den 23. februar 1591 reiste biskop Jens Nilssøn fra visitas på Hadeland. Han hadde oppholdt seg på Jevnaker i tre dager, og reiste derfra til Ringerike, til «en gaard, heder Biørnestad, oc saa til Bønesnæss, 2 gaarde, saa heder den ene, er kongens, staar en liden kircke hoss. Der sigis kong Oluff at vere født».* Dette er den eldste skriftlige kilde som knytter Olav den hellige til Bønsnes, og er trolig tuftet på muntlig tradisjon på Ringerike på 1500-tallet.

* Nilssøn, s. 56.

Helt siden biskop Jens Nilssøn i sin visitasbeskrivelse i 1591 skrev at «der sigis kong Oluff at vere født», har Bønsnes i folketradisjonen vært stedet der Norges evige konge vokste opp. En seinere tradisjon forteller at Hellig Olav, en gang han var i livsfare ute på Tyrifjorden, lovte sin Gud å bygge en kirke dersom han kom helskinnet i land, men denne er langt nyere. Første gang dette sagnet er nevnt i en skriftlig kilde er i en topografisk-historisk beskrivelse over Buskerud Amt fra 1895, skrevet av Johan Vibe.[38] Etter å ha referert sagnet, føyer imidlertid Vibe til for egen regning: "Den sidste del af sagnet har i hvert fald neppe krav paa troværdighed og er sandsynligvis bleven til i en senere tid, fordi den første stavelse i Bønsnes minder om ordet *bøn*".[39]

De som ikke fester lit til biskop Nilssøns opplysninger om Bønsnes og Hellig Olav, viser til at han skrev dette 600 år etter at Olav ble født, og en tradisjon som har levd på folkemunne så lenge, må det settes spørsmålstegn ved. Men samtidig må vi være klar over at muntlig fortellertradisjon alltid har stått sterkt, ikke minst i en tid hvor folk flest verken kunne lese eller skrive. At et sagn på denne måten har levd fra slektledd til slektledd i mange hundre år, er slett ikke utenkelig. Og Jens Nilssøns historiske opptegnelser har i ettertid vist seg å være svært etterrettelige, han skrev nøkternt om det han opplevde. Ved å bruke uttrykket «der sigis», får biskopen også sagt at det er en tradisjon, og at han ikke selv kan gå god for sannheten.

Bønsnes er ikke nevnt i noen av sagaene eller andre kilder før i et brev fra 1457, som gjaldt et vanlig eiendomssalg. Den ene av Bønsnes-gårdene (Østre) tilhørte i middelalderen Hamar bispestol, og *kan* ha vært tidligere krongods. Vi kan dermed

38 Etter undersøkelser av Bjørn Geirr Harsson. Verken Jonas Ramus (1715), fogd Wiel (1743) eller Andreas Faye (Norske sagn 1833) har nevnt sagnet om Hellig Olav i storm på Tyrifjorden.

39 Johan Vibe: Topografisk-historisk beskrivelse over Buskeruds Amt (Kristiania 1895), s. 203-204.

ikke avskrive Bønsnes som Sigurd Syrs gård. At det ble bygd en kirke på gården i siste halvdel av 1200-årene, kan ha sammenheng med et stormannsgods på Røyse i middelalderen. En lendmann eller bygdehøvding bosatt på Gomnes, Fjeld eller en annen større gård lenger nord på Røysehalvøya kan ha bygd kirken ytterst på neset som del av dette godset. En nyere teori er at slaget ved Leinestrand i 1221, da 240 ribbunger falt bare noen hundre meter unna, kan være grunnen til at det ble bygd en kirke her.[40]

Bønsnes kirke cirka 1880. Kvinnen på bildet er Kathinka Frøhaug (f. Fjeldstad).

Dagens historikere ser det som mest sannsynlig at Sigurd Syr bodde på Stein. Etter Harald Hårfagres død i 931 eller 932, ble hans forfedres gård Stein rimeligvis rikskongens eiendom. Det er lite trolig at den gikk ut av slektens eie, selv om Harald ikke bodde på Ringerike mens han var konge. Rikskongene hadde en rekke gårder spredt rundt i landet, gårder hvor de tok inn med sine menn når de reiste i riket. Det var lendmenn eller årmenn i de enkelte områdene som bodde på gårdene og styrte dem. Da Harald Hårfagre delte riket mellom sine sønner, med Eirik Blodøks som overkonge, skriver Snorre at Snøfridsønnene – Sigurd Rise og hans brødre Halvdan Hålegg, Gudrød Ljome og Ragnvald Rettilbeine – ble konger på Vestopplandene (Ringerike, Hadeland og Toten). Hva var da mer naturlig enn at den av dem som fikk Ringerike, bosatte seg på Stein, familiens gamle sete, der farfaren Halvdan Svarte lå hauglagt?

LENDMENN, ÅRMENN OG SYSLEMENN

I sagatidas Norge var lendmenn de menn som vernet landefreden og forestod visse administrative funksjoner i sitt distrikt. Som lønn fikk de inntekter av kongens «land», dvs. jordegods. Lendmennene ble vanligvis valgt blant bygdearistokratiet. Årmenn var opprinnelig kongsgårdsforvaltere. Kongens årmenn bestyrte etter en vanlig oppfatning krongodset, hadde påtale- og eksekusjonsmyndighet, oppkrevde skatter, inndrev bøter osv. Grensen mellom lendmennenes og årmennenes funksjoner var ofte uklar, men årmennene stod med sin rekrutteringsbakgrunn sosialt lavest. På 1100- og 1200-tallet ble årmennene avløst av syslemenn.

«... DET BEHAGELIGSTE STED PAA RINGERIGE»

«Paa Gaarden Steen holder jeg for, at Kong Sigurd Hjort har boet, siden Gaarden ligger paa det behageligste Sted paa Ringerige, og har en smuk Prospect til Vandet, samt skjønt Fiskeri; thi da der gaaer en almindelig Tradition, at paa Steen skal have boet en Konge, er det rimeligt, at det kan være ham».*

* Fogd Wiels beskrivelse av Ringerike og Hallingdal fogderi (1743).

40 Se kapittel 5 (middelalderen), og kapittel 15 (kirkene i Hole).

De 60 myntene som i 1924 ble funnet under en steinhelle i middelalderkirken på Stein. Myntene er datert til årene 1015-1028, og er av norsk, engelsk og tysk opprinnelse. Tre av dem var preget av Olav Haraldsson.

En av myntene fra Stein som var preget av Olav Haraldsson. På den ene siden brystbilde i profil, med korssepter og kongenavn i skriften rundt: OLEF REX NORMAN(N)ORU(M). På den andre siden en motvendt fugl med utslåtte vinger.

SYRHAUGEN

På en høyde 70 m sør-vest for tunet på Søndre Frøyshov (Syr) ligger to gravhauger med vidt utsyn over Tyrifjorden (Nordfjorden). Arkeolog Karl Vibe Müller har antydet at en av dem kan være Sigurd Syrs grav, men ingen kilder bygger opp under teorien. Blant bygdefolk blir haugen kalt Syrhaugen, men det synes som denne tradisjonen har sammenheng med at nye eiere i 1918 begynte å kalle gården Syr. Begge haugene bærer preg av å ha blitt plyndret eller utgravd, og det er ikke registrert funn i noen av dem.

En annen av de tre Olavsmyntene fra Stein. På den ene siden brystbilde i profil, med konisk hjelm (spisshjelm). Kongenavn i skriften rundt: ONLAF R(E)X NORMAN(N)ORU(M). På baksiden et dobbelkors.

Det skal ha vært én dagsreise mellom kongsgårdene på denne tiden, og dermed kunne ikke både Stein og Bønsnes være kongsgårder. Stein er nevnt som kongsgård både i Snorre og i de norrøne sagaene Ågrip og Fagrskinna B, som begge er eldre enn Snorre, mens Bønsnes ikke er nevnt i noen av dem.[41]

Det var kongene som oppførte kirker og innsatte prester. De første kirkene var ofte knyttet til kongsgårder, og i Hole ble det sist på 1100-tallet bygd to steinkirker (begge erstattet trolig eldre trekirker), på gårdene Stein og Hole (i dag Hole prestegård). I 1924 ble det gjort et funn av 60 mynter av norsk, engelsk og tysk opprinnelse under en steinhelle i kirkegulvet i Stein-kirken. Myntene er datert til årene 1015-1028, og tre av dem var preget av Olav Haraldsson. De er trolig blitt gjemt der en gang mellom 1023 og 1030, da Olav Haraldsson var konge eller kjempet om kongemakten i Norge. Myntene må ha blitt lagt ned i en eldre trekirke, som dermed kan dateres

41 Harsson (2012).

NESET MED 10 GÅRDER

Snorre beretter om en gang Hellig Olav var på gjesting hos mora Åsta. En dag de gikk og drev omkring på gården, kom de til et tjern hvor tre av de små halvbrødrene lekte – én med gårder, en annen med kyr og en tredje med trefliser som skulle forestille skip. Da kongen spurte om deres framtidsplaner, ønsket den ene seg åkre så store at hele neset der var tilsådd. Og der stod 10 gårder, skriver Snorre. Den andre ville ha kyr som stod tett rundt hele vannet når de gikk for å drikke, og den tredje (Harald Hardråde) ønsket seg så mange karer (krigere) at de i ett måltid kunne spise opp alle brorens kyr. Snorres beretning har seinere ført til mange livfulle teorier om hvilken gård som var kongsgård, og særlig har Bønsnes og By vært trukket fram. Dersom By var gården, må «tjernet» ha vært Sælabonn, og neset med de 10 gårdene østsida av Røyse-halvøya.* Historikeren P.A. Munch mente gården var Bønsnes, og det samme mente Jonas Ramus i sin «Norges Beskrivelse» fra 1715. Dagens historikere mener imidlertid at Snorres fortelling om de 10 gårdene på neset ikke er å stole på, på grunn av sagaskriverens noe mangelfulle geografiske kunnskaper om Østlandet.

* Bl.a. hevdet av prest og lokalhistoriker Ivar Sætrang i Ringerikes Blad 1932.

indirekte til før 1030.[42] I vikingtida var det vanlig at seierherren overtok det som hadde verdi hos taperen, og vi kan godt se for oss at noen har gjemt sølvpengene for å hindre at de kom i hendene på Olavs fiender, kanskje like før eller etter slaget på Stiklestad i 1030. Det betyr at Stein var kongsgården, i denne perioden som under Halvdan Svarte et par hundre år tidligere. Dermed er det også nærliggende å se Stein som Sigurd Syrs gård, der Hellig Olav hadde sin oppvekst, men ikke var født – se nedenfor.

Olav Haraldsson – Norges evige konge

Olav Haraldsson (995-1030) var sønn av småkongen Harald Grenske i Viken og Åsta Gudbrandsdatter. Harald Grenske var «dansk lydkonge over Vingulmork (området rundt Oslofjorden), Vestfold og Agder.[43] Åstas far het Gudbrand Kula (*kula = den runde, tykke*), som bodde på Opplandene. Når det gjelder stedfesting av gården til Gudbrand Kula, er både Gudbrandsdalen og Ringerike nevnt, men ingen kilder

42 Stylegar, s. 20.

43 Erik Gunnes i «Rikssamling og kristning ca. 800-1177», i Norges historie 2 (1994), s. 230. I Vårt folks historie 2 (1962) s. 31, skriver Charles Joys at Harald Grenske var «småkonge eller kanskje heller dansk underkonge i Vestfold og nabolandskapet Grenland».

«... STEIN VAR KONGENS EGEN GÅRD»

«Når jeg tviler litt på dette med Bønsnes, er det fordi en da må lure på hvorfor Sigurd Syr ikke bodde på Stein. At Stein var kongens egen gård fra langt tilbake i tiden er det neppe grunn til å tvile på, sagnet om Halvdan Svarte tyder på det, og eiendomshistorien likeså. På 1300-tallet tilhørte begge Steingårdene prostiet ved Mariakirken i Oslo, kongens egen kirke. Prosten var kongelig embetsmann og fra 1300-tallet Norges kansler, og det er rimelig å tro at det er en eller annen konge som selv har gitt denne gården til proste-embetet».*

* Halvorsen 1984, s. 44. Det var trolig Håkon 5. Magnusson som i 1299 eller 1300 skjenket gården til Mariakirken.

Hellig Olav, treskulptur fra cirka 1450 i Austevoll kirke i Sunnhordland.

FØDT I TELEMARK?

Den islandske Flatøyarboka (fra cirka 1390) omhandler fødselen to steder, én gang nøkternt, der Olavs mor drar til Opplandene før fødselen, og én gang litt mer fantasifullt: Rane kongsfostre (Harald Grenskes fetter og fosterbror) hadde sommeren 993 en drøm der den for lengst avdøde Olav Geirstadalv viste seg som en skikkelse som oppfordret Rane til å gjøre innbrudd i gravhaugen og ta den døde kongens sverd, ring og belte. Deretter skulle han dra opp til Grenland til Åsta Gudbrandsdatter, som akkurat da gjennomgikk en ytterst vanskelig fødsel. Beltet fra gravhaugen hadde magisk kraft og ville hjelpe under forløsningen. Rane utførte oppdraget. Han gav i tillegg den nyfødte gutten sverdet og ringen i gave. Rane øste vann over barnet som fikk navnet Olav. Professor Edvard Bull anser denne historien som «helt uhistorisk», og sagaskriveren Tormod Torfæus (1636-1719) skriver at fødselshistorien «er mer egnet til å fremvise som et skuespill som ender lykkelig ved miraklers hjelp, enn til å bli tatt alvorlig, og det er ikke umaken verdt å bekrefte det eller tilbakevise det».* Men lokalhistoriske miljøer i Telemark vil helst tro på historien. De har endog stedfestet Gudbrand Kulas gård til Nordre Lindheim i Gvarv.**

* Ole Bjørn Darrud: Olav den Hellige Haraldssons fødested. En kildedrøfting (Genealogen nr. 1/2012 s. 6-7).

** Thorstein Vale i Pilegrimen nr. 3/2011. At Olavs fødested skal være i Telemark, har fått støtte av bl.a. professor Torgrim Titlestad.

OLAV DIGRE

«Olav Haraldsson ble ikke noen høy mann da han vokste opp; han var middels høy, men svært tettvoksen, hadde store krefter, lysebrunt hår, bredt ansikt, lys hud og rødlett ansikt, han hadde usedvanlig gode øyne, de var vakre, og så kvasse at en kunne bli redd for å se ham i øynene når han ble sint. (…) Han ble kalt Olav Digre (den tjukke). Han talte djervt og kvikt, var tidlig voksen i all ting, både i styrke og vett, og alle frender og kjenninger var glade i ham».*

* Fra Olav den helliges saga i Heimskringla (Snorre).

kan gi svar. Hvis Sigurd Syr bodde på Stein, er det ikke usannsynlig at Bønsnes kan ha vært Gudbrand Kulas gård.

Ifølge Snorre (Olav Tryggvassons saga) ble Olav født om sommeren hos morfaren Gudbrand Kula. Mora Åsta dro hjem til faren da Harald Grenske reiste til Sverige for å fri til Sigrid Storråde, og der omkom ved å bli brent inne.[44] I samme saga fortelles det om da Olav Tryggvasson i år 998 døpte både Åsta, Sigurd og den 3-årige Olav, noe som viser at Olav ikke kan ha vært mer enn to-tre år da mora giftet seg igjen. Og i Olav den Helliges saga begynner Snorre slik: «Olav, sønn til Harald Grenske, vokste opp hos stefaren Sigurd Syr og mora Åsta». Etter det Snorre skriver, kan Olav i sine to-tre første leveår ha bodd med sin mor hos morfaren Gudbrand Kula, og ifølge Jens Nilssøn kan dette ha vært på Bønsnes.[45]

Olav Haraldsson hadde ikke noe arverike å overta, han dro derfor i viking som svært ung. 12 år gammel gikk han om bord i hærskip for første gang. Leder for flokken var den erfarne vikingen Rane den vidfarne, som var Harald Grenskes fetter (også kalt Rane kongsfostre). I et par år herjet Olav i Østersjøen, og over alt vant han stort ry. Seinere ble han med danekongen Knut den mektige over til England, og «her vant de alle slag de kjempet takket være krigskunsten til denne hellige krigeren Olav».[46] Han dro videre i viking helt ned til

44 Historikerne trekker historien om Harald Grenskes frierferd til Sigrid Storråde sterkt i tvil. (Store Norske Leksikon).

45 Harsson (2000), s. 47-49. I «Norriges Kongers Historie» (trykt 1719) skriver Norderhov-presten Jonas Ramus at Gudbrand Kulas gård var Vik på Kvam i Gudbrandsdalen.

46 Historia Norvegiae, s. 36.

Spania, hvor han etterlot seg et ærefullt navn på grunn av alle seirene sine.

Bønsnes kirke i 2003.

Rundt år 998 var Olav Tryggvasson på Ringerike for «å by kristendom». «Da lot de seg døpe, Sigurd Syr og kona hans Åsta, og Olav sønn hennes. Da sto Olav Tryggvasson fadder for Olav Haraldsson, som var tre år den gang», skriver Snorre i Olav Tryggvassons saga. Olav skal ha «tatt imot troen» under vikingferden i England, og skal også ha blitt døpt i Rouen i 1013 eller 1014.[47] Da han vendte tilbake til Norge i 1015, hadde han med seg engelske prester og en engelsk biskop. Olav fikk da hjelp av stefaren Sigurd Syr til å overtale småkongene på Østlandet til å underkaste seg hans herredømme. I mars 1016 seiret han over landets fremste høvdinger (Svein Håkonsson jarl, Einar Tambarskjelve og Erling Skjalgsson) i sjøslaget ved Nesjar mellom Larviksfjorden og Langesundsfjorden. Her kjempet også stefaren Sigurd Syr på hans side. Samme år seilte Olav nordover langs kysten og ble valgt til konge på tingene, og til slutt også av trønderne på Øretinget. Først da, i 1016, var én mann konge over hele Norge. Så begynte arbeidet med å omvende de som ikke allerede var kristnet, først og fremst ved ord, men også med sverd, om det ble nødvendig.

Olav fikk nå 10 relativt rolige styringsår, og i denne perioden førte han samlingen av riket et mektig skritt videre. Han skaffet seg reell makt over et større område av Norge enn noen konge før han hadde hatt. Hans rike strakte seg antagelig fra Gøta elv i sør til Finnmark i nord, fra Vesterhavsøyene i vest til skogene mot Sveariket i øst. Etter sagatradisjonen la han grunnlaget for en riksomfattende lokal styringsordning, bl.a. ved å innsette lendmenn i alle landsdeler. Hans rolle ved innføringen av kristendommen er grunnleggende. Viktigst var kirkemøtet på Moster på Bømlo i Sunnhordland i 1024, hvor Norge trolig fikk en riksomfattende kirkeorganisasjon, med kristendommen som eneste tillatte religion og kongen i realiteten som den norske kirkes øverste leder.

«... HALSHOGD ELLER HENGT I GALGER»

Olav Haraldsson tok ikke silkehanskene på da han skulle befri nordmennene fra hedendommen. Han fór uvanlig brutalt fram, særlig i indre deler av Østlandet, og som Olav Tryggvasson tok han også gisler. Tormod Torfæus skriver at «de som nektet å omvende seg, ble forvist eller fikk hender og føtter hogd av. Andre fikk øynene stukket ut eller ble halshogd, eller hengt i galger».*

* Tormod Torfæus: Norges historie (Bergen 2010), s. 67.

47 Nærmere studier av de latinske originalkildene om Olavs opplevelser i Rouen, gir grunnlag for å tro at Olav ble *konfirmert* i Rouen vinteren 1013-1014. Konfirmasjon var på denne tida i ferd med å bli innført i den katolske kirken. Egil Kraggerud (2012) og B.G. Harsson (heftet Ringerike 2013).

Olav Haraldsson faller på Stiklestad 29. juli 1030. Tegning: Halfdan Egedius (i Snorre Sturlasson: Kongesagaer – Oslo 1959).

Men Olav hadde vært temmelig streng i sine reformer, og fikk etter hvert mange uvenner. Hans grep på det norske kongedømmet raknet etter at han i desember 1027 lot drepe Erling Skjalgsson, den mektigste mannen på Vestlandet. Sommeren 1028 kom danekongen Knud den mektige og Håkon Eiriksson jarl til Norge med en større flåte. Olav tok ikke opp kampen, men flyktet østover til Sverige og seinere til Gardarike,[48] hvor hans svoger fyrst Jaroslav regjerte.

I Norge ble Knud hyllet som konge, men overlot selve riksstyret til Håkon Eiriksson. Året etter (1029) kom imidlertid Håkon og mennene hans bort på havet under seilas fra England til Norge, helt sporløst. Olav bestemte seg da for å prøve å vinne kongedømmet tilbake. Han brøt opp fra Russland senvinteren 1030, og kom først til Gotland. Her skal ha ifølge tradisjonen ha kristnet gotlendingene, som fremdeles var hedninger.

I Sverige fikk Olav hærhjelp av svogeren, kong Anund Jakob, og med en hær av svear, jemter, islandske og norske følgesmenn dro han videre mot Trøndelag. I Norge sluttet halvbroren Harald Sigurdsson (Hardråde) seg til med en styrke fra Opplandene. Da Olav kom til Stiklestad i Verdalen 29. juli 1030, hadde motstanderne, «bondehæren», ifølge Sigvat skalds dikt *Erfidråpa* dobbelt så stor hær som kongen. Bondehæren bestod av trønderske bønder og styrker som høvdingene fra kystdistriktene hadde med seg. De fremste blant lederne var Kalv Arnesson, Hårek fra Tjøtta og Tore Hund.

48 Gardarike, i sagalitteraturen navnet på et rike i det nåværende Russland og Ukraina, omkring Novgorod (Holmgard) og Kiev.

Motstandernes samlede overmakt ble for stor for Olav Haraldsson. Han falt i slaget, drept av to øksehugg og et spydstikk. Ifølge Sigvat var det Tore Hund som gav kongen banesåret. Olavs lik ble etter hans fall fraktet ut til Nidaros og gravlagt i sandmelen sør for byen i all hemmelighet. Ifølge sagaen viste det seg snart å skje undere ved hans grav, og allerede året etter ble han erklært som helgen.

Olav var gift med Astrid, datter av sveakongen Olav Skotkonung.[49] Hun fødte ham datteren Ulvhild, som ble giftet inn i den saksiske hertugslekt og fikk en stor etterslekt (bl.a. det nåværende norske kongehus). Med en tjenestekvinne ved hirden (Alvhild) hadde han sønnen Magnus den gode (født 1024), som ble konge i Norge 1035-1047.

Minnestein over Olav Haraldsson ved Bønsnes kirke, reist av Hole kommune Olsokdagen 1986.

Harald Hardråde

Harald Hardråde (1015-1066) var sønn av Åsta Gudbrandsdatter og Sigurd Syr, og dermed halvbror til Olav den Hellige. Det er bevart større eller mindre deler av skaldekvad som ble laget til Haralds pris av hele 10 forskjellige skalder, og en annen viktig kilde til hans historie er Adam av Bremens beretning fra 1070-årene.[50] Harald var født samme år som Olav kom tilbake til Norge fra vikingferd og ble tatt til konge.

Harald Hardråde var bare 13 år da han i 1028 ble med halvbroren Olav på flukten til Gardarike. Da Olav vendte tilbake til Norge to år seinere, var Harald med, og han deltok på brorens side i slaget på Stiklestad i 1030. Her var han en av de meget få som unnslapp. Han ble såret, men tatt vare på og smuglet over grensen til Svearike og videre til Gardarike. Her oppholdt han seg et par år hos fyrst Jaroslav i Kiev, hvor han fikk militær utdannelse og ble tatt opp i vikinghirden rundt fyrsten. Etter to-tre år reiste han sammen med omkring 500 vikinger sørover langs de russiske elvene og kom til Konstantinopel[51] i 1034-35. Her gikk han i bysantinsk tjeneste som medlem av keiserens garde, og det sies at han fikk en høy militær rang. Seinere var han med på en rekke felttog bl.a. på Sicilia og i Nord-Afrika, og han samlet seg en betydelig formue.

---

49 Astrids søster Ingegerd var gift med storfyrst Jaroslav i Gardarike.

50 Adam av Bremen (d. ca. 1080) var prest, forfatter og historiker fra Bremen i Tyskland. Han er mest kjent for sin beretning om erkebispedømmet Hamburgs historie, skrevet 1072-75, hvor også forhold i Norden omtales.

51 Konstantinopel heter siden 1930 Istanbul.

I 1043-44 kom det til konflikt med keiseren, og Harald ble fengslet. Han klarte imidlertid å rømme, og reiste nordover igjen til Jaroslav i Gardarike, hvor han giftet seg med dennes datter Ellisiv. Han hadde fridd til henne også under sitt forrige opphold i Kiev, men Jaroslav mente at Harald ikke var rik nok til et så høyættet giftermål, og dessuten var han en landløs mann. Haralds brorsønn Magnus den gode var da konge i både Danmark og Norge. I 1046 ble de to enige om å dele den norske kongemakten, mens Magnus skulle ha makten i Danmark alene. Dette forliket ble sluttet «ved en innsjø på Opplandene».[52] Året etter døde Magnus, bare 23 år gammel, og Harald ble norsk enekonge.

VIKINGTIDAS DYKTIGSTE POLITIKER..?

Harald Hardråde er kanskje den dyktigste politiker fra vikingtida som kvad og saga forteller om. Han er den som støpte en norsk stat i en form som gjorde kongedømmet fast og motstandsdyktig, og det er kanskje han som samlet kongedømme og religionsverk i en form som beholdt viktige trekk fram til reformasjonen, og gjorde kirken i Norge nokså tilpasningsdyktig til kongens erobring av kirken i 1537.*

* Kunsthistoriker Pål Hougen i Aftenposten 4. mai 1994.

Måten Harald kom til makten i Norge på, hadde vakt motstand i aristokratiet, særlig i Trøndelag. For å sikre seg støtte innad i landet, gjorde han et smart trekk da han giftet seg med Tora Torbergsdatter som kone nummer to. Hennes mor var datter av Erling Skjalgsson fra Sola, en mann som Snorre karakteriserer som «den gjeveste av alle de lendmenn som har vært i Norge». Erling var inngiftet i Ladejarlenes slekt, og med dette ekteskapet skaffet Harald seg støtte fra hele kyst-Norge mellom Trondenes og Jæren. Det virker som at ekteskap med to koner går ganske upåaktet hen i sagalitteraturen. Tidligere var det vanlig at kongene hadde friller i tillegg til sin kone, men sjelden hører man om to koner.[53]

Harald Hardråde har ettermæle som «en rå og til dels sleip konge«.[54] Tilnavnet Hardråde fikk han fordi han med bysantisk praksis prøvde å fjerne all truende opposisjon med brutale maktmidler. Hans virke som konge ble preget av bakgrunnen som militærleder. Problemer ble helst løst ved maktbruk, ofte av det harde og hensynsløse slaget. Men samtidig var det ingen annen konge det stod slik age av hos folk, på grunn av hans klokskap og dyktighet.
Gjennom hele sin regjeringstid, fram til 1064, førte Harald krig mot danekongen Sven Estridsson. Haralds mål var å gjenopprette det herredømmet som hans forgjenger og nevø, Magnus den gode, hadde hatt i Danmark. Krigshandlingene tok form av årvisse norske tokt til danske farvann. Men erobringen lyktes ikke, og i 1064 sluttet de to kongene våpenhvile.

52 Theodoricus Munck: Historien til de gamle norske kongene (Oslo 1990), s. 80.
53 B.G. Harsson (2013).
54 Professor Torgrim Titlestad i Aftenposten 15. januar 2008.

I en årrekke lå Harald også i strid med innenlandske høvdinger, som Einar Tambarskjelve og Håkon Ivarson. Håkon var jarl på Opplandene, og det var rimeligvis han som var motstander i Haralds kamper mot opplendingene. Denne kampen er skildret i et dikt av hirdskalden Tjodolv Arnorsson, som forteller at Harald herjet og brente bygdene for romerikinger, hedmarkinger og ringerikinger. Ifølge skalden foregikk denne striden etter at det ble fred med danekongen i 1064, og den varte i "tre halvår". Det må altså ha hendt i 1064-65.

Harald Hardråde mente at han var de tidligere danske kongers rettmessige etterfølger også på den måten at han hadde lovlig krav på den engelske tronen, da den ble ledig etter at kong Edvard døde barnløs 5. januar 1066. Straks Edvard var død, tok Harold Godwinson makten i England. Han så på Wilhelm erobreren, hertugen av Normandie, som sin største konkurrent. Wilhelm mente å ha krav på tronen gjennom slektskap bakover med en tidligere engelsk dronning.

Utover våren og forsommeren satte Harald i sving leidangen, og tidlig i september seilte han vestover fra Solund i Sogn. Ifølge engelske kilder var hans flåte på 300 skip. Harald seilte via Shetland og Orknøyene og ned langs Skottlands kyst til Jorvik (York). Ved Fulford nær Jorvik kom det til et stort slag 20. september 1066, som Harald vant. Dermed lå veien åpen til Jorvik. Fire dager etter ble det på et ting like utenfor byportene gjort de formelle vedtak om at Jorvik var underlagt den norske kongen. Dagen etter skulle det avklares hvem som skulle styre området på kongens vegne. Harald og hans menn, som hadde overnattet i skipene som lå i nærheten på elva Ouse, tok kun med seg lettere utstyr da de gikk mot York neste morgen. Ved Stamford Bridge oppdaget de en sky av støv som nærmet seg. Det var Harold Godwinson, som med sin hær hadde ligget ved den engelske kanal for å kunne møte Wilhelm erobreren. Han hadde fått nyss om nordmennenes ankomst noen dager før, og hastet nordover til Jorvik. De angrep med full styrke Harald og hans intetanende menn, og dermed var slaget i gang.

Trolig var mellom 4000 og 5000 mann med i slaget, og mange detaljer er publisert om hvordan det artet seg. Da det så ut som Harold Godwinsom skulle bli tvunget på flukt, fikk Harald Hardråde en pil i halsen. Den ble hans bane, og slaget var tapt. Dagen var 25. september 1066.

TALTE ROMA MIDT IMOT

Historikeren Tormod Torfæus skriver i bind 5 av sin Norgeshistorie (på norsk i 2011) at Harald Hardråde var i konflikt med paven. Han ønsket ikke at pavemakten skulle utnevne norske biskoper, det ville han selv gjøre. Da pavens utsendinger oppsøkte ham for å snakke han til rette og truet med bannlysing, ba han dem dra tilbake dit de kom fra. Sverre Sigurdsson var altså ikke den første norske kongen som talte Roma midt i mot...

DEN SISTE STORE VIKINGKONGEN

Harald Hardråde er blant de fire-fem norske kongene i vår eldre historie som har hatt størst betydning. Særlig må hans rolle som dynastigrunnlegger fremheves. De seinere norske kongene, fram til 1387, var alle hans ætlinger. Ættelinjen tilbake til Harald Hårfagre virker derimot oppkonstruert og mer usannsynlig. Derfor burde den norske kongeslekten i middelalderen heller kalles «Hardrådeætten» enn «Hårfagreætten». Harald Hardråde bidro helt vesentlig til konsolideringen av et eget norsk rike. Under han fikk også dette riket (fastlandsriket) i hovedsak den utstrekning det hadde siden. Harald ruver dessuten som den siste store vikinghøvdingen og vikingkongen i nordisk historie.*

* Store Norske Leksikon (Claus Kragh).

Ringeriksgutten Harald Hardråde (1015-1066) var konge i Norge fra 1046 til han falt i slaget ved Stamford Bridge 25. september 1066. Bildet viser minnesteinen ved slagstedet i Sør-England, fotografert av Bjørn Knoph i 1999.

To av myntene fra myntfunnet på Helgelandsmoen i 1892.
© Myntkabinettet, Universitetet i Oslo

Tre armringer i sølv, funnet sammen med 200 sølvmynter på Helgelandsmoen i 1892. Sølvskatten ble funnet på en liten tange i elva, som kanskje lå under vann da sølvsakene havnet der.
© Universitetets Kulturhistoriske Museer. Foto: Louis Smestad

Haralds sønn Olav (seinere med tilnavnet Kyrre) og de overlevende av den norske hæren seilte tilbake til Orknøyene med liket av kongen. Der ventet dronning Ellisiv. Nordmennene ble på Orknøyene om vinteren. Neste vår seilte de til Nidaros hvor Harald ble gravlagt i Mariakirken. Harald Hardråde ble 51 år gammel.

Ifølge Snorre var det Harald Hardråde som grunnla Oslo. Tettstedet ved utløpet av Alnaelva er trolig eldre, men Harald bidro til utvikling av byen ved å bygge kongsgård og kirker (han reiste Mariakirker både i Oslo og Nidaros). Han lot også prege mynter. I 1892 ble det, under graving av skyttergraver på Lillemoen på Helgelandsmoen, funnet cirka 200 sølvmynter som trolig havnet der mellom 1063 og 1065. Tre av disse myntene var preget av Harald Hardråde.

Sigurd Syrs og Harald Hardrådes avstamning fra Harald Hårfagre er gjort til en hovedsak av islandske sagaforfattere på 1200-tallet. Derimot er Hårfagre-avstamningen ikke nevnt i kilder fra Hardrådes egen tid. En særlig grunn til å tvile på tradisjonen om Hårfagre-avstamningen, er at den av Harald Hårfagres sønner som Harald Hardråde skal stamme fra, er Sigurd Rise. Han var angivelig sønn av Harald og finnejenta Snøfrid, og forholdet mellom de to blir av flere historikere ansett å være en ren eventyrtradisjon.[55]

Rike gravfunn på Ringerike

Overgangen mellom eldre og yngre jernalder (rundt 500 e.Kr.) særmerker seg ved mangel på rike gravfunn på Ringerike. Dette blir av historikere forklart med stabile og konsoliderte maktforhold. I vikingtida øker funnmengden. Flere gravhauger og en rekke enkeltfunn forteller om en periode preget av maktkamp og uro. Hele 44 av 52 mannsgraver fra vikingtida på Ringerike inneholder våpen. 24 av dem inneholder sverd, for det meste robuste kampsverd, i tillegg til spyd- og pilespisser, kniver og økser. På noen sentrale gårder er det også funnet statussverd med sølvbelegg: Hundstad og Løken i Hole, Gjermundbu og Tanberg i Ringerike. Men ingen av gravene representerer «kongegraver» slik vi kjenner dem fra Vestfold.

To steder på Ringerike merker seg ut som viktige for kongemakten i vikingtida: Stein og Gjermundbu. Stein synes å ha vært høvdingsete flere hundre år før vikingtida begynte. Ryttergraven i Gjermundbu-haugen står i en særstilling blant våre vikingfunn. Den har gitt oss vår eneste hjelm fra vikingtida, den mest komplette ringbrynjen vi har, og i tillegg sporer og stigbøyler, sverd med sølvdekor, fullt våpenutstyr og andre gjenstander. Fire andre norske graver har avgitt fragmenter av hjelmer, men alle disse er fra første del av merovingertid (550-800 e.Kr.)

Ryttergravene markerer trolig steder av strategisk betydning. Høvdingene på disse gårdene var kongens menn. Nord for Tyrifjorden lå Gjermundbu i Haug strategisk til ved ferdselsveien mot Hadeland, og funnene tyder på at det var viktig å kontrollere denne. Ringerike og Hadeland kan i tidlig vikingtid ha hatt en felles organisasjon, som en del av Halvdan Svartes domene.

«... FEDRE TIL RIKSKONGER»

« Tilfeldigvis kjenner vi navnene på flere konger på Ringerike, fordi både Halvdan Svarte og Sigurd Syr ble fedre til rikskonger. Etter Sigurd Syr har det visst ikke vært noen småkonge på Ringerike, og de som da hadde mest å si i bygdene, var lederne for de store ættene, som etter år 1000 gjerne kalles lendmenn, ikke herser».*

* Halvorsen (1962), s. 25.

55 Store Norske Leksikon (Claus Krag).

EN AV SNØFRIDSØNNENE?
Gjermundbu-høvdingen, hvem var han? «Graven er tidfestet til 900-tallet, en tid da Ringerike, Hadeland og Toten var småkongedømmer, ifølge Snorre. Muligens er den gravlagte høvdingen en av Snøfridsønnene: Sigurd Rise, Halvdan Hålegg, Gudrød Sjome eller Ragnvald Rettilbeine», skriver arkeolog Irmelin Martens i Aftenposten 8. mars 2007.

Gjermundbu-hjelmen er datert til år 950-975 e.Kr., og er den mest komplette hjelmen som er funnet i Skandinavia fra vikingtida. © Universitetets Kulturhistoriske Museer

Ryttergraven fra Gjermundbu inneholdt det meste en fullt utrustet vikinghøvding trengte: hjelm, ringbrynje, sverd med sølvdekor, kniver, spydspisser, ridetøy, stigbøyler, sporer, verktøy og kjøreutstyr. Tre ryttergraver med rike funn er også registrert på Hundstad på Røyse.
Tegning: Anders Kvåle Rue

RYTTERGRAVER PÅ HUNDSTAD OG GJERMUNDBU
Ryttergraver fra 900-tallet kan ha vært gravplasser for menn som har hatt en særlig militær status knyttet til kongemakten. De ligger ved gårder som synes å være noe lavere i rang enn de som var regionale maktsentra. På Ringerike er Stein gård en åpenbar kandidat til å være et slikt maktsenter, «og nettopp på Stein kan man tenke seg at han har sittet, han som ryttergravsmennene på Gjermundbu og Hundstad har sverget troskapsed til».*

* Frans-Arne Stylegar: Makt og bebyggelse på Ringerike i vikingtid og tidlig middelalder, på nettstedet Arkeologi i nord. Stylegar er arkeolog og fylkeskonservator i Vest-Agder.

Røyse har også registrerte ryttergraver fra vikingtida, begge på Hundstad.[56] Haugen som Anders Jørgensen Hundstad på Store Hundstad gravde ut i 1850, var bygd opp av jord og kampestein og antas å ha vært 11 meter i diameter og cirka to meter høy. Den inneholdt økseblad, spydspiss, stigbøyler og

56 Det er også en tredje ryttergrav registrert på Hundstad, men den er ikke stedfestet.

pilespisser. Med unntak av spydspissen (som ble solgt til en privat samler), smidde imidlertid Anders om alt sammen til gårdsredskap. I 1875 leverte hans svigersønn, Abraham Hundstad, rester av et tveegget sverd, økseblad, en jernkjele, en ring og rester av en spore til Oldsaksamlingen. Disse skulle ha blitt «fundet for omtrent 30 Aar siden i en Haug paa Hundstad», men det er ukjent om de hører til samme funn.

Den andre ryttergraven på gården ble oppdaget i 1894 ved anlegg av skolebygg på Hundstad klokkerjord. Haugen viste seg å inneholde to graver: En kvinnegrav fra 300-årene e.Kr., og en mannsgrav fra første halvdel av 900-årene. I begge graver var det rester av brente bein, og funnene fortalte at det var «ingen småkårsfolk som har fått sitt siste hvilested i haugen».[57] I vikingtids-graven lå hjalter av bronse til et sverd, fragmenter av et tveegget sverd av jern, en spydspiss med tversgående bronsenagler gjennom falen, pilespisser av jern, jernøks, skjoldbule, sigdblad, et bor, en saks, spillebrikker av bein til et brettspill, noen hestetenner, en ringspenne av bronse og deler av rideutstyr som munnbitt og stigbøyle. Med sideblikk til Halvdanshaugen, bør man merke seg professor Oluf Ryghs kommentar: «Fundet har sin største Interesse som et fuldt konstateret Exempel paa, at ældre Gravhauger benyttedes paany i Vikingetiden».[58]

På Hundstads nabogårder Fjeld og Vestre Rud er det også store graver og gravfelt. Mest kjent er den såkalte Kjempehaugen på Pamperud, som ble gravd ut i 1890. Den skal ha vært en ubrent båtgrav med rester av en bjørnehud og en hel del våpen. Ved de arkeologiske undersøkelsene da den nye kabeltraseen på Røyse ble lagt i 2009, ble det også gjort mange funn under markoverflaten i området Hundstad/Fjeld/Vestre Rud, hovedsakelig i form av kokegroper, og et mulig bosetningsområde midt mellom de to kjente ryttergravene.[59]

Ut fra geografi, gravfunn og eiendomsforhold, kan vi se for oss at høvdingsetet på Røyse i denne perioden kan ha vært på Fjeld – se egen sak.

FJELD – LENDMANNSGÅRD OG MAKTSETE

Fjeld synes å ha vært en sentral gård på søndre del av Røyse i seinere del av vikingtida og ut i høymiddelalderen. Alle kjente graver og gravfunn i Bønsnesfjerdingen ligger i en større omkrets rundt tunet på Fjeld, i utkanten av dyrket mark. Gårdstunet på Fjeld har en monumental beliggenhet i landskapet på toppen av Røysehalvøya, med utsyn både mot øst og vest. Gården har dessuten et av få klyngetun på Ringerike, noe som tyder på at den opprinnelige gården rådde over store ressurser. Endelig ble Fjeld i 1370 gitt av Håkon 6 Magnusson til Mariaalteret ved Mariakirken. Også de to andre kjente maktsentrene på Ringerike i høymiddelalderen, Stein og Tanberg, var opprinnelig krongods som ble skjenket til Mariakirken i samme periode. Eiendomsforholdene i seinmiddelalderen kan tyde på at dette maktsetet rådde over et større gods langs vestsida av Røyse, fra Onsaker i nord til Bønsnes i sør. De fleste av gårdene her ble da eid av sentralkirkelige aktører, og kan tidligere ha blitt donert av konger. Det er også fristende å knytte dette maktsetet til lendmann Benedikt av Gomnes (d. 1206). Gomnes kan ha vært navnet på hele dette godset, «nærmest som et synonym på Røysehalvøya i sin helhet. Det finnes ingen tydelig nes-formasjon på gården Gomnes».*

* Dahle/Sellæg (2010), s. 52-53.

57 Elizabeth Skjelsvik: Gravfunnet på Hundstad, i heftet Ringerike 1987 s. 15–18.

58 Fra Oluf Ryghs rapport (april 1892), trykt i Oldsaksamlingens årsberetning for 1892, s. 69–72.

59 «Mannehaua»er også nevnt av Dahle/Sellæg (2010).

Øvre Løken i 1955, med Løken skole ovenfor. På høyre siden av i bygdeveien, i svingen, lå gravhaugen hvor det i 1870 ble funnet et tveegget sverd av jern, med håndtak omviklet med sølvtråder. Et slikt sverd må ha tilhørt en mann av høy rang. Ved utvidelse av bygdeveien i 1880 skal et gravfelt med minst sju rundhauger fra yngre jernalder i samme område ha blitt delvis ødelagt.

Også i Årnesfjerdingen har det vært vikinghøvdinger. Sommeren 1870 ble det i en gravhaug på Løken funnet et tveegget sverd av jern, «hvis Haandtag er mærkeligt og eiendommeligt». Som vikingsverd ellers hadde det ikke hatt bare «vanlig» trehåndtak, men et håndtak omviklet med sølvtråder som hadde beskyttet og dels bevart treverket innenfor. På selve hjaltene var det også spor av sølvbelegg. Sverdet, som åpenbart er framstilt utenfor Norge, hadde en innskrift på sverdklingen som det ikke har vært mulig å tyde. Gårdbruker Halvor Løken på Øvre Løken sendte også inn til Oldsaksamlingen et økseblad av jern, en 13 tommer lang spydspiss med tveegget blad samt seks lange jernspiker og en brynestein av skifer, funnet i samme haug. Den lå trolig i svingen ved gamle Løken skole, nord for bygdeveien, hvor et felt med minst sju rundhauger fra yngre jernalder ble delvis ødelagt ved anlegg av veien i 1880. I dag er det rester etter fire av haugene (på eiendommen Løkenhaugen). Den største haugen, der vikingsverdet ble funnet sammen med levninger av et ubrent lik, lå midt i veitraseen nord for låven på Øvre Løken.

På nabogården Borgen er det også gjort betydelige funn fra vikingtida. I 1857 ble det kjørt jord fra en gravhaug på gården for å fylle igjen en postgrav (vannpost, brønn). I midten av haugen fant de en rangle av jern, sammen med deler av et

leirkar, noe kull og brente bein. Nettopp rangler er funnet i stormannsgraver flere steder i Norge. Det er litt uklart hva ranglene ble brukt til, men trolig var de vikingtidas dombjeller, brukt på hester ved kjøring, for å varsle. På Borgenmoen i nærheten av Borgeng ligger fem store gravhauger som ikke er undersøkt. Den største er 17 meter i diameter og 2 meter høy, men ingen funn er registrert her.

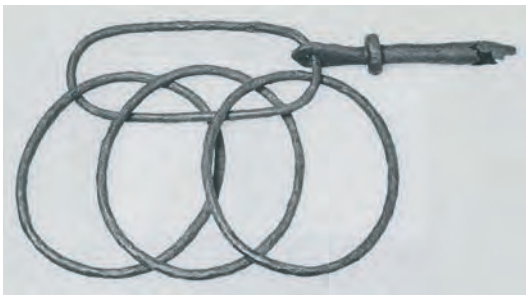

En rangle av jern, funnet i en gravhaug på Borgen i 1875. Gravhaugen er dater til 800-tallet. Det er uklart hva ranglene ble brukt til, men trolig var de vikingtidas dombjeller, brukt på hester ved kjøring, for å varsle. © Universitetets Kulturhistoriske Museer. Foto: Åse Kari Hammer

Det er ellers gjort en rekke vikingtidsfunn i Hole, funn som avspeiler bygdas viktige plass i Norges historie i perioden. Ingen av dem kan knyttes til navngitte konger og stormenn fra sagaene. Funnene er spredt over det meste av kommunen, med overvekt på Røyse og Årnesfjerdingen.

Runeinnskrifter i Hole

Det er kjent et tyvetall runeinnskrifter på Ringerike fra vikingtid og middelalder. Fire av dem er fra Hole.

Fragment av runesteinen som ble funnet på Øderå i 1995. Det er trolig samme stein som stod på en haug nord for gårdstunet på Mo i 1743. Runologene daterer den til 1000-tallet, men det er bevart for lite av skriften til at det er mulig å komme fram til en sikker tolkning.

Fra Ulvøya i Steinsfjorden
På Ulvøya i Steinsfjorden er det store hellebrudd med rød ringerikssandstein. Helt siden vikingtida, kanskje tidligere, er det brutt ut heller her. To runesteiner fra 900-tallet er trolig hentet fra Ulvøya: Dynnasteinen på Hadeland og Alstadsteinen på Østre Toten. Alstadsteinen er fra førkristen tid, trolig slutten av 900-tallet, og forteller at en kvinne som het Jorunn reiste steinen etter sin mann. Sist i teksten, som er delvis ødelagt og vanskelig å tyde, står det «førte fra Ringerike», men om det er mannen eller steinen som ble ført herfra, er uvisst. Det er første gang navnet Ringerike (Hringariki) er nevnt i en skriftlig kilde.

Mo-steinen – i dag på Øderå
«Ved Gaarden Moe er og en stor rundt Houg af Jord, hvorpaa staar en Sten, 3 Alen høj, smal opefter, og har derpaa staaet Bogstaver, men samme ere saa fortærede af Ælde, at man ikke kan skille, af hvad Slags de have været», skrev fogd Iwer Wiel i sin «Beskrivelse over Ringeriges og Hallingdals Fogderi» i 1743. I 1805 søkte arkeologen Arendts etter runesteinen, uten

å finne den. I 1822 omtales den av Jens Kraft i hans «Topographisk-Statistisk Beskrivelse over Kongeriget Norge», men han gjengir kun Wiels opplysninger. I 1830 skal runesteinen ha vært på Øderå, men i flere stykker. Ifølge årsberetningen for Fortidsminneforeningen i 1869 var to stykker av runesteinen da plassert i hver sin pillar av stabburet på Øderå. På stykkene ble sett flere innhugne streker, muligens de nederste deler av runer, men disse kunne ikke tydes.

Siden var det stilt om runesteinen i mer enn hundre år, inntil 1995, da den gamle Fasterstua på Øderå ble flyttet noen meter mot vest for å gi plass til gangvei langs E16. Da kom Øderås eier Hans Ulrik Bjørnstad over en del av runesteinen i en haug med matjord som var skavet av i området hvor gangveien skulle anlegges. Fotografi ble sendt til Oldsaksamlingen, og rune-ekspertene slo fast at fragmentet trolig stammer fra steinen som stod på Mo i 1743.[60] Ut fra runeformene som er synlig på fragmentet og bruken av ringerikssandstein, dateres innskriften tilbake til 1000-tallet. Fragmentet har runer på den ene smalsiden, men runologene slår fast at det er bevart for lite av innskriften til at man kan komme fram til en sikker tolkning.[61]

I en kjellermur på Stein
I 1934 ble det funnet en runestein i en kjellermur på Stein, under vedlikeholdsarbeider på uthusene på gården. Steinen var av rødbrun sandstein, og innskriften hadde 22 tegn. Det var lokalhistorikeren Jon Guldal som meldte fra om funnet til Oldsaksamlingen, som ba om å få steinen tilsendt. Men gårdens eier, Finn Moltzau, ønsket å beholde den som en severdighet. Tre år etter kunne gårdsbestyreren i brev til Oldsaksamlingen fortelle at steinen var forsvunnet, og i dag er det ingen spor etter den.

En ung student, Sverre Marstrander, som i november 1938 var på familiebesøk på nabogården Lore, tok bilder av runeinnskriften. Den ble seinere tolket av professor Magnus Olsen, som daterte den til å være ikke eldre enn fra 1300-tallet. «Bare om de seks første runer i øverste linje kan fremsettes en formodning,» skrev Olsen, og det var mannsnavnet Bård.

60 Ifølge fogd Wiels beretning fra samme år.
61 Innskriften er omtalt av professor James E. Knirk i Runearkivets årsmelding «Nytt om runer 1998», s. 18.

Runeforskeren Carl Marstrander – student Sverres onkel – tolket innskriften til «Bård Helgason årtid han er», altså om Bårds dødsdag og når den årlige sjelemessen (årtid) for han skulle holdes. Ifølge professor James Knirk ved Runearkivet viser Marstranders tolking at steinen har vært en liggende gravstein, rimeligvis ved gravplassen som var ved Stein kirke i middelalderen.[62]

Kirkeklokke på Bønsnes
På en av kirkeklokkene i Bønsnes kirke var det en runeinnskrift som ble kopiert av fogd Wiel i 1743. Seinere på 1700-tallet ble klokka omstøpt, og innskriften forsvant. Den ble datert til rundt år 1300, og lød: «Torgeir prest lot gjøre meg, Jon gjorde meg med Guds miskunn».

62 Harsson (2000), s. 234-236.

Middelalderen i Hole

«Et Sagn fortæller, at efter Svartedauden var det ikke mange folk igjen paa Ringerike. En Rytter havde set at der opsteg Røg fra et Sted og han red ned af Høiden og fandt en Kone med en Datter», leser vi i en slektsbok fra Rytteraker i 1905. Kona bodde på Leine med datteren sin. Dagens eier av Rytteraker, Einar Throne-Holst, har virkeliggjort sagnet i dette maleriet (avfotografert av Siri Berrefjord)

Perioden fra 1130 til 1536 kaller vi middelalderen i norsk historie.[1] Tidsskiftet 1130 betyr at fred ble avløst av strid, med en borgerkrig som varte til 1227. Striden mellom birkebeinere og baglere satte også sitt preg på Ringerike, da den siste baglerflokken anført av Sigurd Ribbung gjorde Røyse til krigsskueplass i 1221.

Høymiddelalderen (1130-1350) gav oss steinkirkene på Stein, Hole og Bønsnes.[2] De viser at Hole-bygda var et kulturelt og maktmessig sentrum på Ringerike. Man har trodd at de tre

1 Inndelingen i historiske perioder varierer. Blant dagens norske historikere brukes termen *middelalder* vanligvis om hele perioden cirka 1000-1550.
2 Steinkirkene i Norderhov og Haug er også fra 1100-tallet.

steinkirkene er fra 1100-tallet, men Bønsnes kirke ble trolig reist i siste halvdel av 1200-årene.[3]

Etter Svartedauen 1349-50 kom seinmiddelalderen, en sammenhengende nedgangstid med flere pester, og en klimaforverring. Reformasjonen i 1536 kom i en periode da det norske bondesamfunnet var på vei opp igjen. Reformasjonen markerer slutten av middelalderen, men mange regner den varte fram til eneveldets innføring i 1660.

Fra vikingtidas slutt rundt år 1050 og fram til midten av 1300-tallet økte folketallet i Norge. For å kunne brødfø en større befolkning, ble gamle gårder delt og nye ryddet. De mange rud-gårdene fra høymiddelalderen ble ryddet av rå rot, der det før hadde vært beite eller utmark. Mange gårder i Hole ble ryddet i denne perioden, Sønsterud, Fjulsrud og flere på østsida av Tyrifjorden (Utstranda), og rud-gårdene i bygdas mer sentrale deler (Vestre Rud, Østre Rud og Koksrud). Også på Krokskogen kan det ha blitt ryddet gårder. Både Kneika (Rudsødegården), Øskjevallsetra og Øiersetrene kan ha hatt fastboende brukere.[4]

Stein gård synes å ha vært kongsgården på Ringerike fra Sigurd Hjorts tid tidlig på 800-tallet. I middelalderen var det trolig kongens årmann, eller en stallare (hirdens fremste mann), som bodde her. Bildet er fra 1968.

Etter Harald Hardrådes tid (han døde i 1066) blir ikke Ringerike nevnt i kongesagaene på mer enn hundre år. Det var vinteren 1176-77, da birkebeinerne for over Opplandene på vei til Vestfold og slaget på Re. I Sverre Sigurdssons regjeringstid (1177-1202) var landet delt mellom to partier. På den ene siden birkebeinerne, med sin beste støtte i Trøndelag. På den andre siden Magnus 5 Erlingsson[5] og hans menn til 1184, så en hel del mindre flokker, og så baglerne fra 1196 til 1217. Baglerne hadde sterkest støtte på Østlandet. Opplandene spilte en forholdsvis beskjeden rolle i kampen, og det som skjedde her er sjelden omtalt. Men flere Opplands-høvdinger var med i striden, de hadde skip og deltok i kampene ved kysten.

Baglerne hadde støtte hos småkonger og lokale høvdinger, og kjempet *med* biskopene *mot* en sterk nasjonal kongemakt. To

3 Se kapittel 8 – Kirkeliv i Hole.

4 Se Hole bygdebok bind 5, s. 738.

5 Magnus Erlingsson (konge 1161-84) var sønn av lendmannen Erling Skakke og Sigurd Jorsalfares datter Kristina.

Frognøya i 1947. Røysehalvøya på den andre sida av sundet, og nordover strekker Nordfjorden seg mellom Røyse og Ask i Norderhov.
Foto: Widerøe's Flyveselskap A/S

ringerikinger var blant lederne for baglerpartiet: Filip av Veien og Benedikt av Gomnes. Filip (Filippus) er første gang nevnt som en av lederne for baglerhæren i 1199, da de sloss mot kong Sverre i Trøndelag. Han ble seinere baglernes syslemann i Borgarsysla (Østfold), og døde sottedød i Tønsberg i 1207. Like før han døde, skal han ha giftet seg med Margareta, søster av baglerkongen Erling Steinvegg. Benedikt av Gomnes var syslemann på Ringerike i 1204. En *syslemann* var kongens fremste ombudsmann i *syslet*, som fra annen halvpart av 1100-tallet var de administrasjonsenheter Norge ble oppdelt i. Syslemannen sørget for at kongens inntekter i form av skatter og bøter kom inn, og han hadde viktige oppgaver innen rettsvesenet. Benedikt deltok også på flere av baglernes hærferder. Etter at Inge Bårdsson var blitt konge i 1204 i birkebeinernes trøndersk-vestnorske rike, dro han over til Bergen, hvor han falt i et slag på Lavranskirkegården i 1206.

I 1217 gikk borgerkrigen mot slutten. De fleste baglerhøvdingene sluttet seg da til Håkon Håkonsson (konge 1217-1263), sønn av Håkon Sverreson og Inga fra Varteig, og sønnesønn av Sverre Sigurdsson. En liten del holdt seg imidlertid til den unge Sigurd Ribbung (1203-1226).[6] Sigurd skal ha vært sønn av baglerkongen Erling Steinvegg (moras navn er ukjent), som

6 Ordet «ribbung» betyr «røver, villstyring».

SYSLEMENN OG SVEITHØVDINGER PÅ RØYSE

I middelalderen fortsatte rikssamlingen i Norge, landet ble kristnet og kirken etablerte seg som en dominerende maktfaktor i samfunnet. Stein gård fortsatte å dominere maktlandskapet, og sist på 1100-tallet ble det reist en steinkirke på gården, som erstatning for en tidligere trekirke. Stein kan ha kontrollert et større jordegods i Steinsfjerdingen og deler av Årnesfjerdingen, hvor en rekke gårder synes å ha blitt donert til ulike sentralkirkelige institusjoner i løpet av middelalderen. Også på Røyse var det de samme gårder og områder som viste makt og kultstedskontinuitet, bl.a. kirkestedene Hole og Bønsnes, hvor det er registrert jernalderhauger i umiddelbar nærhet. Syslemannen og baglerhøvdingen Benedikt av Gomnes (d. 1206) kan ha sittet på en storgård (Gomnes eller Fjeld), som kontrollerte et større gods i Bønsnesfjerdingen. En teori er at Bønsnes kirke kan ha blitt reist som privat kapell under lendmannssetet på Gomnes (eller Fjeld).*

* Dahle/Sellæg (2010), s. 19-20 og s. 49. Om lendmenn, årmenn og syslemenn, se s. 89.

Gomnes på Røyse knyttes til baglerhøvdingen Benedikt av Gomnes, som var syslemann på Ringerike i 1204.

var konge i Viken fra 1204 til han ble drept av birkebeinerne i 1207. Erling Steinvegg skal ha vært sønn av kong Magnus Erlingsson (konge 1161-1184). Birkebeinerne tok Erling for å være en svindler, men baglerne hadde tro på ham og tok han til leder og konge. På denne bakgrunn mente Sigurd Ribbung (som av Snorre kalles jarl) å ha krav på kongemakten. Men birkebeinerne avviste han og mente han var en svindler, som sin far. Skule jarl hadde seriøse forhandlinger med Sigurd om deling av makten, men de førte ikke fram.

Striden mot Sigurds opprørsflokk varte utover i 1220-årene, og takket være den utførlige sagaen om Håkon Håkonsson, kan den følges nøye. Ribbungene holdt seg stort sett på Opplandene. I 1221 kom Sigurd og hans menn med skip fra Drammen og opp til Tyrifjorden. De dro skipene på stokker mellom fjordene. Birkebeinerne og lokale bønder ville stoppe opprørerne, og ved Leinestrand på Røyse kom det til et stort slag, hvor 240 ribbunger falt. Sigurd kom seg unna med en mindre flokk. Han tok gisler blant bøndene og slo seg ned på Frognøya, hvor han oppholdt seg vinteren 1221–22. Øya var lett å forsvare, og herfra fortsatte han røvertoktene utover bygdene. Han synes da å ha hatt kontroll over Hadeland og Ringerike. I februar 1222 kom det til en trefning ved Svang i Lier. Skule jarl hadde et sjøtokt opp i Tyrifjorden og Randsfjorden sommeren 1222, uten å få Sigurd i kne.

SLAGET VED LEINESTRAND

Ved Leinestrand, ytterst på Røysehalvøya ved sundet mellom Frognøya og fastlandet, led Sigurd Ribbung et dramatisk nederlag i 1221. Ifølge Håkon Håkonssons saga falt 240 av Sigurds menn. Lokale tradisjoner om slaget har ikke overlevd i Hole, men bønder ved sundet skal ha funnet pilespisser i jorda helt opp på 1900-tallet. Da Karl Lehnestrand gravde ut tomt til det nye huset i Leinestrand i 1907, skal han ha funnet mange jernspisser «som vel var fra Sigurd Ribbungs tid».*

* V.V.: «Hos Karl i Stranna», avisartikkel i Ringerikes Blad (1928). Lokalhistorikere på Ringerike har de siste årene reist en teori om at Bønsnes kirke kan ha blitt bygd som et minne om Leinestrand-slaget, nær gravplassen til de falne.

Gårdstun og bygninger på Frognøya i 1961.På den andre sida av sundet ligger Leinestrand til høyre, hvor 240 av Sigurd Ribbungs menn falt i et stort slag i 1221. På høyden i bakgrunnen troner Bønsnes kirke.

Sigurd Ribbung prøvde å få til fred med Håkon Håkonsson mot at han skulle få halve Norge, men kongen gikk ikke med på det. Dette første ribbungopprøret ble avsluttet sommeren 1223 etter forhandlinger med Skule jarl (Bårdssøn).[7] Det andre opprøret startet etter at Sigurd rømte fra Skule jarl i Nidaros sommeren 1224. Han søkte da igjen til Østlandet, og må ha funnet sterk støtte på Ringerike. Våren 1225 gjorde Håkon Håkonsson en hærferd opp til Hadeland, og derfra ned mot Ringerike for å jage ribbungene. Kongen kom da til Greftegrev på Jevnaker, mens Sigurd Ribbung hadde sitt hovedkvarter på Sætrang i Haug. Kongen forfulgte ribbungene sørover til Hole og utover isen på Tyrifjorden, men på grunn av mye snø var det vanskelig å forfølge dem videre. Det heter at Sigurd dro opp i dalene fra «vassbotnen», rimeligvis Vikersund, mens kongen dro sørover til Tønsberg.[8] Ribbungene satte seg da fast på Helgøya i Mjøsa, hvor Skule jarl om høsten igjen innledet forhandlinger på kongens vegne. Våren 1226 erobret ribbungene Oslo, og holdt byen i flere måneder. Her døde imidlertid Sigurd Ribbung om våren, bare 23 år

7 Skule Bårdsson (1189-1240), norsk kongsemne, jarl (fra 1217) og hertug (fra 1237), sønn av Bård Guttormsson på Rein, halvbror av kong Inge Bårdsson (regjerte 1204-1217).

8 Håkon Håkonsson skulle der møte Skule Bårdsson, han skulle holde bryllup med hans datter i Bergen den sommeren.

gammel. En mindre flokk av hans tilhengere gav imidlertid ikke opp. Først i 1227 ble det igjen fred på Østlandet.

En annen ringeriking som var med i fremste rekke blant landets makthavere i høymiddelalderen, var Alv av Tornberg (ca. 1190-1240). Tornberg er Tanberg gård i Norderhov, som var høvdingsete i middelalderen. I årene 1220-1231 var Alv syslemann for Skule jarl på Søndmør (Sunnmøre). Alv ble gift med Ingeborg Bårdsdatter fra Rein, søster av Skule jarl og halvsøster av kong Inge Bårdsson. Deres giftermål kan skyldes at Skule jarl hadde behov for å styrke sine relasjoner til Østlandet. Da Skules datter Margrethe i 1224 giftet seg med kong Håkon Håkonsson, ble slekta på Tanberg trukket inn i kongens nære krets.

Erling Alvsson, sønn av Ingeborg fra Rein og Alv Erlingsson, ble lendmann.[9] Han var med ved Magnus Håkonssons bryllup i 1261. Ved Magnus' kroning i 1262 var Erling Alvsson fra Tanberg én av to lendmenn som bar scepter av sølv forgylt med gull.

Erling Alvssons sønn, Alv Erlingsson d.y. (d. 1290), var både baron og jarl. Fra sin borg Isegran ved munningen av Glomma kapret han hanseatiske skip og herjet i danske farvann under krigen med Danmark og hansabyene 1284–85. Han tapte sin beste politiske støtte da enkedronning Ingebjørg døde mars 1287. Etter et mislykket opprør rømte han til Sverige. I 1290, da kong Eirik i Norge atter hadde krig med Danmark, kom Alv Erlingsson tilbake og deltok i krigen, men ble fanget av danskene ved Helsingborg, lemlestet og henrettet i 1290. Det er antatt at Tanberg da ble konfiskert av kongen (ble krongods). Alv d.y. er for øvrig hovedpersonen i folkevisene om *Mindre-Alv*.

Det er ellers lite å finne fra bygdene ved Tyrifjorden i kildene fra høymiddelalderen. Men i 1290-årene var det igjen uroligheter og bråk på Ringerike. 10. april 1297 utstedte hertug Håkon (sønn av Magnus Lagabøte) en retterbot for Ringerike. En retterbot var egentlig en «lovforbedring» som inneholdt tillegg, klargjøring eller endring av eldre lover. Her gav hertugen en del detaljerte regler om styring og stell i bygdene, om

9 Lendmenn var i sagatidens Norge de menn som hadde fått inntekter av kongens «land», dvs. jordegods, mot å verne landefreden og forestå visse administrative funksjoner i sitt distrikt. Lendmennene ble vanligvis valgt blant bygdearistokratiet.

Kong Magnus Lagabøte (konge 1263-1280) slik han er framstilt på sørveggen i Stavanger Domkirke. Tilnavnet Lagabøte fikk han fordi han var lovgiver.

KROKA SKOG

Fra styringstida til Magnus Lagabøte (1263-1280) leser vi i en islandsk annal (årbok) at kong Magnus var i Oslo 15. august 1276, og derfra reiste over «Kroka skog» til Ringerike, og videre over Hadeland og Toten og Ringsaker, for å holde ting med bøndene der. Tinget var rimeligvis Eidsivatinget ved Eidsvoll. Det er første gang Krokskogen er nevnt i en skriftlig kilde. Magnus Lagabøte var sønn av Håkon Håkonsson og Margrethe Skulesdatter, hvis far Skule jarl var bror av Ingeborg Bårdsdatter, som i 1221 ble gift med Alv Erlingsson på Tanberg i Norderhov. At kongen reiste over Krokskogen og Ringerike da han skulle til Eidsivatinget, kan ha hatt med slektskapet på Tanberg å gjøre.*

* Notat av 4. juni 2012 fra Bjørn Geirr Harsson.

lendmenns og syslemenns retter og plikter. I innledningen forteller hertugen at utsendinger fra Ringerike, sammen med sira Nikolas (en prest) har vært hos ham og bedt om tilgivelse for det opprørsforsøket de hadde vært med på, egget av falske menn, på «Hvitatingsvollen» (Eidsivatinget).[10]

En retterbot kunne gis dersom kongen fant at noe i loven trengte å bøtes på, slik at folket i landet hadde gagn av det. Denne i 1297 påla ringerikingene en skatt som skulle betales med 4 ørtuger[11] hvert år av hver fullbonde, og 2 ørtuger av hver «einvirke» (bonde som ikke hadde voksen arbeidshjelp), og synes å ha vært i tråd med bøndenes ønsker. Det var nok skattekravet som hadde ført til opprøret fra først av. Hadelendingene hørte til samme administrasjonsområde som Ringerike, og hadde også vært med på opprøret. Hovedmennene var nok derfra, for i den retterboten hertugen gav hadelendingene, brukte han betydelig skarpere ord.[12]

Bonden i høymiddelalderen

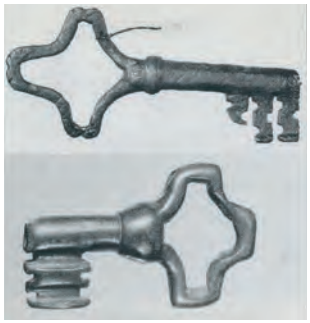

Nøkler fra middelalderen på Gomnes. Den minste er 4,7 cm lang, av bronse, og er funnet i jorda på gården. Den største er av jern, og skal være kjøpt på auksjon i Hole uten nærmere stedfesting.
© Universitetets Kulturhistoriske Museer. Foto: G. Stamsø Munch

Buandi (bofast) er den gammelnorske opprinnelsen til ordet bonde. I Hole, som ellers i landet, levde folk av det jorda gav. Mange drev nok med fiske og fangst ved siden av, for å livberge seg og sine. Hvordan livet deres var ellers, vet vi lite om. Det var bundet til jorda og årstidenes rytme. Folk levde i sin grend og sin bygd. Det var deres verden fra fødsel til død.
Mange har sett middelalderen i et romantisk skjær. Det hevdes at tilværelsen var mindre komplisert, og folk tok vare på hverandre. Men vi glemmer at nød og død var trofaste følgesvenner. Levealderen var lav, kanskje 25-30 år i gjennomsnitt. Dette skyldes ikke minst at kanskje halvparten av barna døde i løpet av det første leveåret.[13]

Dagliglivet på en middelaldergård kan ikke ha vært bare muntert. Komfort var det ikke mye av. Husene var dårlige og trekkfulle. Røyken fra åpne ildsteder i årestuene må ha svidd i øynene, og jordgolvet var kaldt og vanskelig å holde reint. Kosten var ensformig, med grøt som det viktigste. Det var få sengeplasser inne, de unge sov på fjøstrevet om vinteren. Der

10 Navnet Hvitatingsvollen er ukjent, og avskriften der det står, er svært dårlig, men sannsynligvis dreier det seg om Eidsivatinget, som var hovedtinget for Opplandene.
11 1 øre = $^1/_8$ mark = 3 ørtuger. (1 øre er beregnet til 26,79 gram).
12 Halvorsen (1965), s. 14 og 1984, s. 47.
13 Norges kulturhistorie 2 (1984), s. 191.

var det varmt, men rått og luktende. Loftet (stabburet) var soveplass om sommeren. I stua sov husbondsfolket og de minste barna. Alt de trengte til livets opphold, produserte de selv på gården. All redskap lagde de selv. Hver bonde var snekker, og hver gård hadde smie. At de var trette når kvelden kom, kan vi forstå når vi tenker på arbeidsbyrden de hadde.

Den eldste bygningen på Ringerike som er omtalt i en skriftlig kilde, er et loft på Frøyhov på Røyse, som brant i en «ildebrand» i 1451. De første vitnene som kom til brannstedet, fortalte etterpå til lensmannen at det ikke hadde vært spor å se i snøen rundt loftet, «uten ei ku hadde gått både til og fra der som ilden først hadde begynt å brenne». Ellers er en årestue på Hafnor[14] omtalt av fogd Wiel i 1743 – den var allerede da eldgammel (se egen sak).

De gamle landskapslovene gir bruddstykker av forståelse for hvordan folk levde. Den gamle loven for Opplandene, Eidsivatingsloven, som gjaldt på Ringerike før 1276, er for størsteparten gått tapt. Bare kristenretten, som gjaldt de kirkelige forhold, er bevart. Men vi kjenner Gulatingsloven og Frostatingsloven fra samme periode, og innholdet i de tre landskapslovene var mye likt. Her ser vi at den normale samfunnsborgeren var *bonden*. Over han i stand stod bare lensmannen, og under han stod løysinger, frigitte og treller. Løysinger var treller som var kjøpt fri.[15]

Bøndene selv holdt ting, og bøndene selv dømte. Alle saker var private. Det vil si at selv i straffesaker var det den fornærmede som reiste sak, krevde bot, og ikke det offentlige. Men kongen og hans representant kunne også reise saker. Siden kongen var interessert i fred og rettssikkerhet, blandet han seg etter hvert mer inn i rettslivet, reiste saker mot fredsforstyrrere og krevde sin del av bøtene. På 1200-tallet var denne utviklingen kommet så langt at kongen krevde bøter i de aller fleste straffesaker. Og kongens representant var alltid til stede på tinget. Men domsmyndigheten var det bøndene som hadde.

Arbeidet med å holde fred og orden var en av de viktigste oppgaver for det offentlige gjennom hele middelalderen. Ved

EI GAMMEL ÅRESTUE

I 1743 omtalte fogd Wiel ei årestue på Hafnor på Røyse: «Paa Gaarden Hafnord findes en ældgammel Bygning, 2de Laft høj, ovenom med udbygde Svaler, ingen Vinduer, men de øverste Værelser have været bygte paa den gamle norske Maade med Røggab midt paa Taget, hvorigjennem Lyset kom ned og Røgen drev ud, under hvilket de havde deres Ildsted midt paa Gulvet; Laasene ere og efter den ældgamle Facon, og under Huset er en grundmuret Kjelder; hvilket alt viser at denne Bygning er en med de ældste Træbygninger nu findes».*

* Wiel (1743), s. 122. Bygningen skal ha blitt revet cirka 1870 («for 60–70 år siden» skrev V.V. i 1938).

14 Gården kalles både *Hamnor* og *Hafnor* i dokumenter fra middelalderen.

15 Årsaken til at trelleholdet gikk sterkt tilbake i Norden på 1100- og 1200-tallet, var primært kirkens påbud om frigivelse av treller. Man regner at høymiddelalderens tallrike leilendingsgruppe i stor utstrekning ble rekruttert fra trellestanden.

Vinterbilde av Bønsnes kirke og Bønsnes-gårdene, med Modum-landet bak.

siden av hadde kongen rett til å kreve at folk skulle følge ham i krig. Det tredje viktige området for sentralmakten var det religiøse. I hedensk tid hadde kongen sikkert med blotene å gjøre, og i den første kristne tiden var det også kongen som hadde det avgjørende ord i kirkelige spørsmål.

I 1276 fikk vi for første gang en lov som gjaldt for hele landet, Magnus Lagabøtes landslov. Den gir glimt av mennesker og dagligliv. «Gjerde er granners fredsstifter», heter det i landsloven. Om noen bryter eller hugger gjerdet ditt i stykker, skal gjerningsmannen bøte 1 øre sølv. Eiendomsrett og vern om gard og grunn satt like djupt i mennesket i middelalderen som i dag. I 1330 var det strid om gjerdeholdet mellom Hole prestegård og nabogården Helgeland. Den avdøde presten Jon på Hole hadde i sine to siste leveår ikke villet holde gjerdet ved like slik som Sigurd på Rud og Håvard spett vitnet det hadde vært for 40 år siden, og Haldor klokker og Inge Roe vitnet det hadde vært for 60 år siden. Det var rimeligvis i kjølvannet av denne saken at det ble holdt en grenseoppgang i desember 1340, en grenseoppgang som er svært detaljert beskrevet i avskriften av et brev som ble lagt fram i en ny grensestrid mellom de samme to gårdene, i 1710. Interessant er det å se at stedsnavn som Langebru, Sløga og Helvetesmyra lever den dag i dag.[16]

I høymiddelalderen omgav kongene seg med stormenn som fikk skattefrihet og mulighet til å bygge seg opp jordegods. En følge var at statusen for mange norske bønder endret seg fra selveier til leilending. Sterk økning i folketallet fram mot 1300 gjorde at det ble hardere kamp om jorda. Umiddelbart før Svartedauen 1349-50 eide kirken 40 prosent av jorda i Norge, mens kronen eide 10 prosent og store jordeiere rundt 15 prosent. Resten – rundt en tredjepart – ble eid av bøndene selv. Men den norske leilendingen var fri. Vikingtidas treller eksisterte ikke lenger. Landskylda (jordleien) ble betalt i gårdens produkter, ofte var det smør. Normal landskyld i høymiddelalderen var rundt en sjettepart av gårdens avkastning.

Man tror at nesten alle de gårdsnumre som finnes i matrikkelen i dag, eksisterte som gårder i høymiddelalderen. Men det var

16 Sten Høyendahl: Et brev fra 1340 om Hole prestegård og Helgeland (Hringariki nr. 1/2013, s. 50-62).

Nedre Ullern på Røyse i 1963. Gården er omtalt i det eldste middelalderdiplomet som er bevart fra Ringerike, fra 1291.
Foto: Widerøe's Flyveselskap A/S

færre bruk, og mye mindre jord til hver enkelt gård. Metodene i jordbruket var dessuten langt mer primitive, så den jorda som ble brukt, kunne brødfø langt færre folk enn i dag.

Strid mellom ringerikinger innbyrdes, og mellom dem og statlige og kirkelige institusjoner, hører vi lite om i kildene. Det meste av vår kunnskap om det som foregikk på Ringerike i disse mørke århundrene, har vi fra diplomene. Diplomer er dokumenter som ble utstedt av konger, embetsmenn eller privatpersoner i form av åpne brev, kunngjøringer, skjøter og vitnebrev. Utover i middelalderen blir diplomene stadig bedre kilder for de økonomiske og sosiale forhold på bygdene.

Det eldste middelalderdiplomet som er bevart fra Ringerike, gjelder Ullern gård på Røyse og er fra 1291. Da skjenket en prest ved Lavranskirken i Tønsberg en eierpart i Ullern til Hallvardskirken i Oslo. Presten het Ogmund Toraldesson og må ha vært en velstående mann, siden han kunne gi jordegods til Hallvardskirken. Rundt 1400 lå ikke lenger gårdparten i Ullern under Hallvardskirken, den var nok blitt makeskiftet bort.[17]

17 Halvorsen (1985) s. 24.

«Til alle de menn som ser eller hører dette brev sender Ogmund Toraldesson, prest ved Lavranskirken i Tønsberg, Guds og sin hilsen. Ettersom enhver er den mest skyldig etter det han evner som han har fått mest av, og (fordi) jeg erkjenner at min herre Andres, biskop i Oslo, og min herre Eivind, biskop etter ham, har gjort meg mest godt, enda jeg er uverdig, av godset til den hellige Hallvards kirke i Oslo, så vil jeg at alle menn skal vite at jeg gir, frisk og ved god helse, til den hellige Hallvards domkirke i Oslo, til evig odel, to halvfemte spanns hefseldebol og to øresbol i den gården som heter Ullern på Røyse på Ringerike. Og jeg sier meg å ha avhendt (dette godset) fra denne dag, i alle måter, (fra meg) og under domkirken, slik at dens styresmenn fra nå av skal eie og rå for dette slik som Gud vil.
Og til vitnemål om at jeg gav denne gaven frisk og ved god helse, og at den skal ligge under domkirken, satte min herre Eivind biskop sitt segl for dette brev, og sira Geirlaug og sira Helge og sira Torkjel, korsbrødre, sine segl, og jeg mitt segl. Disse andre menn var til stede da denne gaven ble gitt:
Sigurd kapellan , sira Lodve, sira Ambe, prester, Guttorm på Tom, Rolv lange, Håvard lang, og flere andre gode menn.
Gitt på Jarlsøy Anno Domini 1291, 16 mars».

Arkeologi og studier av gårdsnavn viser at det foregikk en betydelig nyrydning på Østlandet fra rundt år 1000 til 1300. Så også i Hole. Av diplomer fra tida før 1350 ser vi at det likevel var trangt om plassen. Det var høy landskyld på jorda, konkurransen om den var stor, og det var lett å få folk til å bygsle gårder. Det er rimelig å tro at mange av de store gårdene var delt opp i flere bruk også før 1350. I 1428 kalles gården Rå i Norderhov for «Nordgarden Rå». Da må det har vært en sørgard også, og det må rimeligvis ha vært den som heter Øderå i dag. Likeledes hører vi om «Nordgarden Mo» i Steinsfjerdingen, og dermed må denne også ha vært delt i to i middelalderen. Stein var delt i to gårder i 1356, og på 1300-tallet var det minst tre Leine-gårder på Røyse.

Men diplomene forteller ikke noe om det vi helst vil vite, om folks liv. Om fattigdommen, om de mange som sleit seg ut i ung alder, eller som ikke hadde penger til å bygsle seg en gård. Et inntrykk av samfunnet og folks liv på Ringerike i årene før Svartedauen, kan vi likevel få. Det diplomene forteller om gaver i form av jordegods til hospitaler, klostre og andre institusjoner, gir bud om mye fattigdom og sykdom. Det har vært antatt at deler av landet holdt på å bli overbefolket i første halvdel av 1300-tallet. Med Svartedauen og de andre pestene som fulgte, forandret dette seg radikalt.

VEIRETT OVER MOSENGA

I 1342 ble bonden på Nedre Mo på Røyse, Ogmund på Mo, stevnet av Rane på Frøyshov, i forbindelse med Leine-mennenes veirett over Mosenga, som allerede da tilhørte Nedre Mo. Ogmund på Fjeld og Kolbjørn Torgeirsson sverget da «på bok» at de visste at Leinemennene hadde hatt fri vei over Mosenga i mer enn femti år, både til høykjøring og krøtterdriving, fra den nordre enga og til den søndre på Leine. Ytterligere to menn, Dyre og Ole, sverget at Leine-mennene hadde veiretten for 30 år siden. Tore på Hamnor og Ogmund på Hundstad satte sine segl under brevet (sammen med Rane) som vitner. Brevet var ført i pennen 7. august 1342 på Leine av Torbjørn, lensmann på Ringerike.* Vi vet ikke hva slags stilling Rane på Frøyshov hadde, men han var nok en av bygdas mest ansette bønder. Frøyshov var tingsted i Hole gjennom store deler av middelalderen, allerede i 1355 hører vi om «stevnestua» på Frøyshov.

* Diplomatarium Norvegicum (DN) IV, s. 221.

Svartedauen

I løpet av to år tok Svartedauen livet av halve Norges befolkning. Noen mener at det på landsbasis døde så mange som to tredjedeler, men usikkerheten rundt dette er stor. En utbredt oppfatning er at epidemien kom med et handelsskip fra England til Bergen i 1349. Pesten var egentlig en sykdom hos gnagere, og smittet til mennesker gjennom bitt fra lopper på rotter.[18] Vi kjenner ingen tall fra Ringerike i disse redselsfulle årene. Men livet måtte gå videre, for de som stod det over. Mens skogen krøp inn over jordene på nedlagte gårder, og husene langsomt råtnet ned.

Vi vet at de to brukerne på Stein gård, Ogmund og Arnstein, døde i pesten (se egen sak). En tredje som døde var Olav blåsare. Han gav 5 lispund i «midgarden, i øvste stua» i Hårum i Steinsfjerdingen til et prebende i Hallvardskirken, for sjelemesse under Svartedauen.[19] Men vi vet ikke om Olav var bosatt på Hårum.

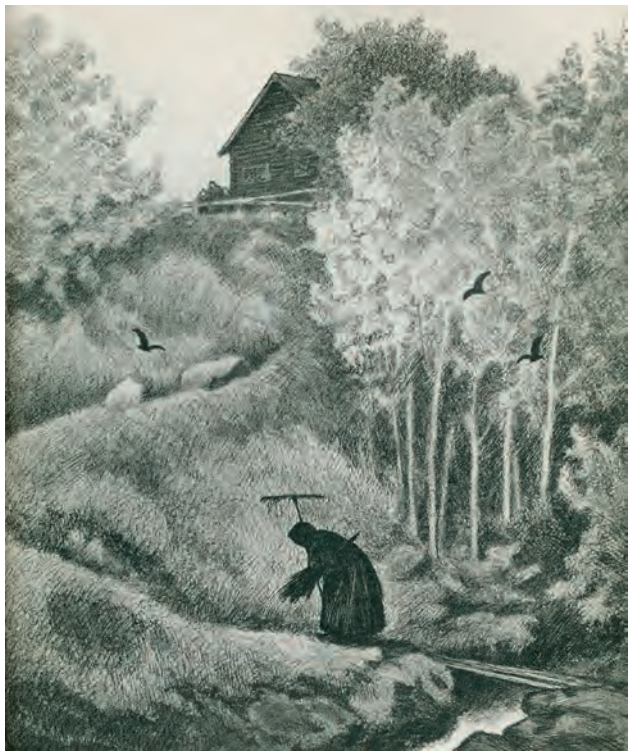

«Et Sagn fortæller, at efter Svartedauden var det ikke mange folk igjen paa Ringerike», heter det i en mer enn hundre år gammel slektsbok fra Rytteraker. Man regner med at pesten i 1349-50 tok livet av halve Norges befolkning. Tegning av Theodor Kittelsen, i Theodor Kittelsen (Gyldendal, Oslo 1945).

Men det ble bedre plass etter 1350. Pesten herjet rimeligvis verst blant dem som var minst motstandsdyktige, og må ha gjort slutt på mye av den verste fattigdommen. De som overlevde, flyttet fra karrige utkantplasser og lot tungdrevet jord gro til eller bli brukt til beite. De kunne bygsle så mye god og lettdrevet jord de bare trengte, for en forholdsvis rimelig leie. Man antar at skylda på gode gårder på Østlandet etter Svartedauen gikk ned til halvparten eller tredjeparten av det den var før.

Mangel på arbeidskraft gjorde det nødvendig å konsentrere seg mer om fedrift, der det var praktisk mulig. Rikelig tilgang på beiter gav fedriften gode betingelser. Seterbruket ble noen steder helt borte i denne perioden, da det var nok beitemark i bygda.

---

18 Det har i de senere år vært forsket mye på Svartedauen. Flere forskere er nå i tvil om det var rotter som spredde pesten, og tror Svartedauen heller var forårsaket av et ebolaliknende virus.

19 Halvorsen (1955), s. 26.

«... EFTER SVARTEDAUDEN»

I Ole Rytteragers slektsbok «Rytterager paa Ringerige» (1905) gjengis et lokalt sagn etter pesten i 1349-50: «Et Sagn fortæller, at efter Svartedauden var det ikke mange folk igjen paa Ringerike. En Rytter havde set at der opsteg Røg fra et Sted og han red ned af Høiden og fandt en Kone med en Datter; det var de eneste overlevende, han kunde finde. Stedet blev kaldt Lehne. Rytteren lovet at han skulde komme tilbage med Folk, Kreaturer og Saakorn. Men da han kom igjen tog han feil af Veien og kom ned paa Rytteragertangen, istedet for Røisetangen. Han satte sig ned paa Rytteragertangen og begyndte at harve og saa og fandt ikke Lehne igjen før lang Tid efter.»

* Rytterager (1905), s. 78.

DE DØDE I PESTEN

To holeværinger som døde i Svartedauen 1349-50, var bøndene Ogmund og Arnstein, som brukte hver sin gårdpart av Stein. I et diplom om fiskeretten i Valbekken og Møllebekken innerst i Steinsfjorden, fra bygdetinget i Norderhov 27. oktober 1356, hører vi om et vitnemål fra ei kvinne, Jorunn på Bjørke. Hun forteller at fisket i de to bekkene lå til Stein den gangen Arnstein, mannen hennes, og Ogmund kjærer (et tilnavn som betyr «den som klager») på Sørgarden Stein satt på gårdene, og de hadde fisket der i 15 år før pesten. Olav skryda* vitnet at han hadde fisket for dem, og far hans før ham. Saken kom opp fordi en som het Ingulv Eyvindsson hadde fisket ulovlig i bekkene. Saksøker var Peter Eiriksson, prost ved Mariakirken og kongens kansler. Dette skjedde i 1356, seks år etter pesten. Nye leilendinger var kommet til Stein, og med lite arbeidshjelp å få leid, fikk de liten tid til å fiske i bekkene. I 1402 kjøpte for øvrig Håkon Åsulvsson fossen og kvernstøa i Åsaelva. Vi vet ikke hvem Håkon var, men i 1424 solgte han fossen og kvernstøa til Bjørn Sigurdsson, som i 1460 solgte det videre til Torgil Erlendsson. I et diplom fra 1480 får vi vite at Torgils Erlendsson bodde på Stein.

* Skryda = pryde.

De gårdene som ble liggende øde, og som folk etter hvert flyttet fra, forsvant sjelden helt. Noen ble lagt under nabogårder, noen ble brukt til utslåtter, og noen til setrer. I 1316 eide Nonneseter kloster fire gårder i Hole: Løken, Borgardal, Grændal og Vik. Borgardal og Grændal er borte, de ble rimeligvis lagt under nabogårder. Vi vet ikke hvor de lå. En teori er at de kan ha ligget i området hvor Bili gård ligger i dag.[20] Bilis alder er uviss. Gården *kan* ha vært ryddet i høymiddelalderen, for den ble skattlagt så tidlig som i 1624. Borgardal kan også være den seinere husmannsplassen Børdalen under Borgen, som i kirkeboka på 1700-tallet ble kalt Borgdalen.

I området her, fra Borgenmoen og sørøstover mot Løken, er det mange kullgroper fra høymiddelalderen. Vestover mot Byermoen er det også kullgroper, bl.a. fem lengst øst på moen, ved Kjelleberget. En kullgrop på Byermoen 400 meter vest for Kjelleberget og 8-10 m nord for Røyseveien ble undersøkt i 2009, og datert til 1280-1300 e.Kr. Det er ikke funnet ovnsanlegg i området, og det er derfor rimelig å se gropene i forbindelse med smiing. Barrer eller halvfabrikata av jern er funnet på nabogårdene Borgen og Nordre Gjesval. Sviktende markeder for jern og jernproduksjon etter Svartedauen, kan være en mulig forklaring på hvorfor Borgardal og Grændal ble lagt øde.[21]

20 Dahle/Sellæg (2010), s. 40 og s. 72.
21 Dahle/Sellæg (2010), s. 56-57.

Teglverket på Rytteraker er omtalt allerede på 1700-tallet.

I KULLGROPENE

I kullgropene ble det framstilt trekull til produksjon eller bearbeiding (smiing) av jern. Da gropa var gravd ut og fylt med ved, ble den dekket til med torv. Dermed fikk man en langsom brenning. Når veden var brent opp, lå kullet igjen i gropene.

JERNUTVINNING I LEINEÅSEN

Da Henry Thingelstad på Øvre Leine kjørte jord fra Bjørnemyr i Leineåsen og ned til gården i 1970-årene, fant han tydelige spor av jernslagg i jorda. Det kan tyde på at folk på Røyse i jernalderen har drevet med utvinning av jernmalm fra myrjorda her.

Enkelte av gropene kan ha vært benyttet til tjærebrenning. På et utskiftingskart over Borgen i 1816 står stedsnavnet *Tyribrynden* i Borgenmoen. Navnet kan tyde på at det er utvunnet tjære her. Det finnes også flere steinbrudd i Hole som kan være fra middelalderen, og både kalkstein og rød ringerikssandstein var viktige byggematerialer. På Storøya, Rytteraker og Stein har det også vært kalkovner, men dateringen av disse er usikker.[22] I Stein-kirka fra 1100-tallet ble kalk brukt som bindemiddel, men det er uvisst om kalken kom fra samme sted ved fjorden sørøst for gårdstunet, som en kalkovn ble bygd i 1840.[23]

Skjellum på Røyse kan også ha vært en gård som ikke ble tatt opp igjen etter Svartedauen. I eldre kilder hører vi ikke noe om noen Skjellum-gård i Hole, gårdsnavnet *kan* derfor være et oppkallingsnavn, på linje med Holstein og Kongelv.[24] Rett øst for Svensrud lå seinere en husmannsplass Skjellum under Vestre By. Såkalte *heim*-gårder er som regel datert til eldre jernalder. Forstavelsen *skil* kommer av grense, og denne gården lå helt på grensen mellom Holefjerdingen, Steinsfjerdingen og Årnesfjerdingen.[25]

På 1500-tallet blir diplomene færre, men til gjengjeld får vi da skattemanntall og jordebøker. De forteller hvem som brukte gårdene, og i enkelte tilfeller hvem som eide dem. Men først fra 1647 får vi helt fullstendig greie på både hvem som eide og hvem som brukte hver enkelt gård.

22 Dahle/Sellæg (2010), s. 20.
23 Se Hole bygdebok bind 2, s. 464. Den siste kalkovnen på Stein ble bygd i 1840, og var i bruk til cirka 1860. Den er i dag (2013) restaurert.
24 Margit Harsson 16. august 2013.
25 Dahle/Sellæg (2010), s. 56.

Rundt 1520 regner man at seks av ti gårder i Norge fremdeles lå øde. Ser vi på antall ødegårder på Ringerike i 1528 og 1577, er det flest av dem i Ådalen og Soknedalen og andre utkantstrøk, som Utstranda i Hole. Men det er urimelig å tro at pesten kan ha herjet mye verre der enn i de mer tettbygde bygdelagene i Hole og Norderhov. En skulle heller tro at en pest herjet verst i tettbygde strøk, og det var nok slik det var.

Vi vet lite om folketallet på Ringerike i gammel tid, men før Svartedauen i 1349-50 var det nok ikke så langt unna 2000. Mellom 1350 og 1550 lå det under 1000, kanskje mye under. Det var noen mindre pester i 1360, 1370-71, 1379, 1391-92 og flere på 1400- og 1500-tallet. De siste større pestene herjet på Østlandet i 1603 og 1654. I 1630 hører vi om husmannen Alv i Lårvika på østsida av Steinsfjorden, som var «bortrømt for pesten».[26]

Rundt 1550 begynte folketallet å stige igjen. Da prestemanntallene ble registrert i 1660-årene, bodde det litt over 2000 mennesker på Ringerike. Manntallet i 1666 (over alle mannspersoner over 2 år) viser 305 menn i Østre Hole (dagens Hole kommune).[27] Dette gir et folketall på cirka 650 personer i Hole i 1666. Da var det 65 gårdsbruk i bygda, hvorav 41 fullgårder, 14 halvgårder og 10 ødegårder. Av de 305 var for øvrig 27 finner.

Skattene

Skatter har vi betalt i en eller annen form så lenge vi har skriftlige kilder til vår historie. Skattene i høymiddelalderen var forholdsvis moderate, sammenliknet med de andre nordiske land. Men de måtte betales, uansett hvor vanskelige tider det var. Svartedauen førte til en voldsom nedgang i statens inntekter. Leveforholdene i de fire hundre årene fra 1200-tallet til eneveldets innføring i 1660 var temmelig like. Jordbruket ble drevet på samme måten, og det var først i slutten av perioden, rundt 1600, at sagbruk og tømmerdrift kunne gi bøndene noen ekstra kontanter.[28]

---

26 Etter Eyvind Fjeld Halvorsen.

27 De yngste som Norderhov-presten har med er 2 år gamle, mens Hole-presten har med en del smågutter på et halvt år. I andre manntall av denne typen er det også vanlig å la være å ta med de aller minste, rimeligvis på grunn av den store barnedødeligheten.

28 Halvorsen (1965), s. 12.

Røysehalvøya sett fra sør i 1989. På høyden lengst sør på halvøya ligger Bønsnes kirke. Kan hele dette søndre området av Røyse seint i høymiddelalderen ha tilhørt et lendmannssete, kanskje på Fjeld?
Foto: Fjellanger Widerøe A/S

Den eldste offentlige avgiften vi kjenner, er *tienden*. Den ble innført av Sigurd Jorsalfar tidlig på 1100-tallet, og var opprinnelig en tiendepart av bøndenes årsinntekt (avling på gården og avdrått av buskapen). Formålet med tienden var å skaffe midler til bygging og vedlikehold av kirker, avlønning av presteskapet og underhold av de fattige. I alle gamle norske lover het det at tienden skulle deles i fire deler: til bispen, presten, kirken og de fattige. Etter reformasjonen ble dansk kirkeordning innført i Norge, og i Danmark var tienden delt i tre. Den såkalte «bondeluten», til de fattige, var utelatt. Men i Norge fortsatte stort sett delingen i fire, selv om det ble hard strid om den noen steder. Etter reformasjonen i 1536 overtok kongen bispens part.

Av tingbøkene ser vi at mange strevde med betaling av tienden. I 1645 ble Syver på Østre Stadum ilagt 10 daler i bot for å ha oppgitt «falsk» tiende. Syver sverget på at han bare hadde høstet 2 tønner rug det året, og derfor kun skulle betale 1 ½ kvarttønne i tiende.

BETALTE IKKE TIENDE

I januar 1662 ble en del bønder på begge sider av Tyrifjorden stevnet av futen fordi de ikke hadde møtt fram ved kirken og betalt tienden. Tingallmuen erklærte at det hadde vært umulig å møte på grunn av «det vonde vær». De innstevnte ble frikjent, fordi det «var beviselig at det hadde vært et meget farlig vær, både med vind, og førets ustadighet». Men tre av bøndene måtte likevel bøte 1 mark sølv hver, nemlig Rolv By, Julius Frøyshov og Alv Bili. Lagretten slo fast at de bodde så nærme at de kunne kommet med tienden, selv om været var ustadig.*

* Tingbok for Ringerike IV (1662), s. 7.

Leidangen ble innført av Håkon den gode i kyststrøkene i siste halvdel av 900-tallet. Det var før tienden, men gjaldt ikke for hele landet. I leidangen skulle hver skipreid utstyre og holde et skip til hærferd. Etter hvert gikk kongen over til å kreve leidangen i penger, og da ble den også lagt på bøndene i innlandet. Over det indre av Østlandet ble det, trolig sist på 1200-tallet, innført en leidangsskatt som ble betalt hvert tredje år. Men skatten var liten. I samme periode kom så *vissøyren,* som ringerikingene protesterte mot (førte til retterboten i 1297).

I Magnus Lagabøtes landslov heter det at skattene skulle være «som de før har vært». For å kunne kreve nye skatter, måtte kongen forhandle, eller «be» bøndene om hjelp. Kongen var i stadig pengenød, og siden skattetrykket var langt mindre i Norge enn i Danmark, måtte tanken om ekstraordinære skatter ligge nær, hver gang pengenøden var riktig ille.

Den første ekstraordinære skatten var *gjengjerden* (egentlig gammelnorsk: veitsle). Gjengjerden ble utskrevet når det var krig, og når kongen en sjelden gang kom til landet. Som når han kom for å bli kronet eller hyldet. Da Fredrik 1 ble konge i 1523, var det planlagt kroning året etter både i Danmark og Norge. Men i Norge ble den stadig utsatt. I 1528 ble det imidlertid utskrevet en gjengjerd til kroningen, og regnskapet for denne er bevart for deler av Østlandet, bl.a. Hadeland fogderi, som Ringerike den gang hørte til. Her får vi den første lista over gårdene i våre bygder (se nedenfor). Så seint som til Fredrik 3's hylling på Akershus i 1661, ble det utskrevet gjengjerd, og flere Hole-bønder betalte skatt i form av kjøttmat. Henrik Borgen leverte «en voxen fed Galte», mens Nils Nilsen på Mo i Steinsfjerdingen leverte «en fed Kalff och en stege Griss».

En skatt som ble innført mellom 1530 og 1560 var *fóring*, som erstattet en gammel ordning med at bøndene skulle holde hester for lensherren på Akershus. Nå betalte de i stedet en årlig avgift for å slippe.

Vi vet ikke hvordan skatten ble krevd inn eller hvordan det ble gjort regnskap for den. Men på 1500- og 1600-tallet ordnet man det slik at et passende antall, f. eks. 10 eller 20 skattytere, ble slått sammen i en legd som skulle betale en sum samlet. Hvis noen ikke hadde noe å betale med, skulle «den rike hjelpe den fattige», som det het. En mann i legden var ansvarlig

for betalingen. Systemet lettet innkrevingen, som synes å ha foregått på bygdetinget.

De gamle skattene ble utliknet etter to satser, fullbønder og einvirker. Midt på 1500-tallet ble det gamle systemet oppgitt. Skatten ble da knyttet til landskylda på gårdene, som ble delt i tre klasser: fullgårder, halvgårder og ødegårder. I 1660 satte den store landkommisjonen opp fullstendige lister over alle gårder, med omhyggelig registrering av deres fordeler og mangler. Landskyldsummen som står anført i jordebøkene 1660, ble gjerne stående ved lag til 1838, da matrikkelen ble revidert for alvor.

Skattetrykket i norske bygder på 1500-tallet var ikke avskrekkende. Man har regnet ut at en større gård på Ringerike i fast skatt da betalte verdien av cirka 1 kg smør eller 2,5 kg mel. I fóring betalte imidlertid gården ½ daler, eller verdien av 5,17 kg smør (eller 46,3 kg mel eller 2 sauer). Med tillegg av gjengjerd og ekstraskatter ble det likevel nok. I 1528-29 var gjengjerden 2 lodd sølv eller 24 skilling (eller verdien av 15,4 kg smør) på hver gård. I de årene det ble betalt både landskatt, fóring og de gamle småskattene i tillegg til de ekstraordinære skattene, ble det stridt for mange.

Fram til rundt 1630 virker det som skatten kom inn uten altfor mye bråk. Men det skulle bli vanskeligere. I 1644 opphevet stattholder Hannibal Sehested både den eldre landskatten og en del gamle særskatter. I stedet innførte han en *kontribusjonsskatt*, som over hele landet skulle utlignes etter gårdklassesystemet og betales med 12 riksdaler av fullgårder, 6 av halvgårder og 3 av ødegårder. For andre kategorier bygdefolk (husmenn, håndverkere o.a.) ble det satt opp særskilte satser.

Den nye kontribusjonsskatten må ha vært en hard byrde for selv ganske store gårder. Den tilsvarte verdien av cirka 740 kg mel eller malt av blandkorn, eller cirka 82 kg smør. Beregninger over avling og utsæd viser at skattetrykket var så stort at bøndene kun hadde igjen en sjettepart av kornavlingen til eget forbruk. Uten ekstrainntektene som bøndene på Ringerike i denne tida hadde av skogsarbeid og kjøring til sagene, kunne ikke et slikt skattetrykk opprettholdes.

Det var under krigene midt på 1600-tallet at kontribusjonsskatten var så høy. I tillegg førte flere uår til at det ble vanskelig. Folk brukte de muligheter som bød seg til å skaffe mat og

spe på inntektene. I 1622 ble Jon Stadum og Guttorm By «och ehn deel flerre aff Almuen» ilagt en bot på 10 daler fordi de hadde «drebt tvende Elsdyr» (to elger).

En betydelig gård som Vestre Bjørke i Steinsfjerdingen ble overtatt av fogden og lå øde i 1647. Etter vitneutsagn på bygdetinget ble det vedtatt å redusere den fra fullgård til halvgård, men allerede året etter var den fullgård igjen. I perioden 1657-1661 lå gården på nytt øde og usådd. Skattene var rimeligvis så høye at gårdens eier Johan Schnell (fogd i Ringerike og Hallingdal 1644-1648) ikke klarte å bygsle den bort. Nå skal det sies at Schnell ikke var noen enkel jordeier å forholde seg til. I 1650-årene var han Ringerikes ubestridt største jordeier. I 1653 hadde han inngått kontrakt med Trond Stadum og sønnen Engebret om bruk av Vestre Bjørke. I 1655 brøt Schnell kontrakten og kastet ut Stadum-karene. Så gikk han til sak mot dem i 1657 for å ha forlatt gården, som da lå øde, en sak han var dømt til å tape. Det som skjedde, «kan også ha virket lite inspirerende for andre til å bygsle gården etter 1657».[29]

... NÅR KRYBBA ER TOM

Når krybba er tom, bites hestene, heter det i ordtaket. Da Gunnar Steinssøn på Østre Hårum i 1661 ble ilagt 1 mark sølv i bot for ikke å ha møtt fram og betalt skatten, var det neppe annen grunn enn at han ikke maktet å betale. Samme år ble han stevnet av landherren, forstander Jacob Brandt ved Oslo Hospital, for rest på landskylda.

Det er ellers kjent at flere fogder i første halvdel av 1600-tallet brukte grove midler mot mange bønder for å skaffe seg selv økonomiske fordeler. Én av truslene var å sette gårdene opp i høyere skatteklasser, dersom fogden ikke fikk passende gaver.[30] Dette gav ytterligere press i en økonomi som var vanskelig fra før.

I 1659 ble for øvrig skylda på nabogården Østre Bjørke satt ned med en halv fjerding (2 ½ lispund), etter at brukeren Rolv Bjørke klaget over at den lå for høyt i skyld. Vurderingsmennene Nils Mo, Søren Bjørnstad, Ola Sørum, Per Stein, Kristen Hårum og Syver Mo mente at de med rette kunne ha slått av enda en halv fjerding, «eftter di der iche ehr saadand ringe jord i dene gandsche bøygd, og ingen tilliggende skog». Men også Vestre By og Vestre Fjeld lå øde i 1670-årene. I 1673 går det fram av en rettssak at Vestre Fjeld hadde ligget øde i lang tid, det var ingen «døktige» hus på gården, med unntak av et lite, gammelt fehus og en stolpebod. De øvrige husene var «ganske udøktige», og jorda var skrinn.[31]

29 Sten Høyendahl 8. august 2013, og hans artikkel «Vestre Bjørke i Steinsfjerdingen – et tillegg til gårdshistorien i Hole» (Hringariki nr. 2/2009, s. 44-45).

30 Etter Sten Høyendahl (se kapittel 7, hvor fogdene på Ringerike er omtalt).

31 Se Hole bygdebok bind 3 s. 201, og bind 4 s. 726.

FLYTTET PÅ GRUNN AV ARMOD

Våren 1653 flyttet brukeren Eivind fra Oppgarden Hårum. Av tingboka går det fram at han flyttet «på grunn av armod». Gården hadde til da vært fullgård, med en årlig jordavgift på 1 ½ skippund byggmel. På bygdetinget møtte naboen Gunnar Hårum for eieren Gunnar Torjerssøn Langfoss i Eidskog, og gav uttrykk for at når Oppgarden Hårum var blitt liggende øde, slik at kongen ikke fikk noen skatter og eieren ingen landskyld av den, så var årsaken at den var fullgård, noe den «ingen lunde er god for». I april 1653 kom fut, lensmann og lagrett på befaring for å se om skylda burde reduseres, og de fant at nabogården Midt-Hårum (som også var fullgård), hadde dobbelt så mye åker og eng som Oppgarden. Der fantes heller ingen «tjenlig eller dyktig» skog til Hårum-gårdene, og retten fant derfor at Oppgarden burde settes i skatteklasse som halvgård. Gården var «nedrådnet og fordervet» på hus og bygninger, og lagretten satte skylda til 5 fjerdinger byggmel (25 lispund).

Gårdene i Hole 1528-29

I manntallet over gjengjerden 1528-29 får vi en første oversikt over gårder på Ringerike (den første *fullstendige* oversikten kom i 1577). Hver skattyter er ført opp med fornavn og gårdsnavn. På hele Ringerike er nevnt 129 skattebetalere, hvorav 48 i Hole. Av lista går det fram at Harald på den ene Hamnorgården ikke betalte (av 16 totalt på hele Ringerike), mens fire fikk skatten nedsatt til det halve. Blant dem var Helge på Østre Rud. De 48 gårdene i Hole i 1528 var disse:[32]

Helgeland	Hellik
Mo (Røyse)	Rolv
Mo (Røyse)	Ellev
Frøyhov	Søren
By	Håken
By	Joronn
Fjelstad	Hellik
Ullern	Asgaut
Søhol	Pål
Søhol	Håvar
Hunstad	Halvor
Svarstad	Torger
Svarstad	Narve
Bønsnes Store	Amund
Bønsnes Lille	Engebret
Leine	Amund
Leine	Eivind
Fjeld	Rolv
Fjeld	Ellev
Dæli	Erik
Gomnes	Borger
Gomnes	Peder
Onsaker	Finn
Frøyshov	Auen
Frøyshov	Asgaut
Stadum	Torger
Stadum	Torger
Hamnor Østre	Harald
Hamnor Vestre	Engebret
Stein	Jon
Stein	Amund
Stein	Torgeir
Østre Rud	Helge
Vik	Ingrid
Borgen	Anders
Gjesval	Gulbrand
Gjesval	Alv
Lore	Amund
Hårum Øvre	Guttorm
Hårum Midtre	Jon
Hårum Østre	Gunnar
Hårum Søndre	Ola
Bjørnstad	Simen
Sørum	Gullik
Sørum	Anders
Sørum	Reidar
Bjørke	Hans
Bjørke	Hermund

32 Halvorsen (1983), s. 21-22.

LØKEN – BÅDE KIRKEGODS, BISPEGODS OG KRONGODS

En gård i Hole som opp gjennom middelalderen var både kirkegods, bispegods og krongods, var Løken i Årnesfjerdingen. Gården ble lagt øde etter Svartedauen 1349–50. Det var de mest tungdrevne gårdene som ble oppgitt og fraflyttet, og vi må gå ut fra at leirjorda på Løken var årsaken. Tidlig på 1300-tallet var Løken kirkegods, og ifølge biskop Eysteins jordebok over geistlig gods i Oslo bispedømme, betalte brukeren landskyld til «Hunaborgs prouenta», dvs. at gården tilhørte et prebende som hørte til presten ved Haneborg kirke i Aurskog. Seinere på 1300-tallet var Løken en av fire gårder i Steins sokn som tilhørte Nonneseter kloster i Oslo. Seinere i middelalderen var Løken en del av Hamar-bispens jordegods på Ringerike. Ved reformasjonen i 1536 overtok kongen godset som tidligere tilhørte Hamar bispedømme (som da ble nedlagt, og lagt under Oslo bispedømme).* Først i 1710 ble en del av Løken (den øvre gården) eid av bonden selv.

* Hamar bispedømme ble gjenopprettet i 1864.

Mo i Steinsfjerdingen og Storøya (med underliggende Fekjær og Rytteraker) mangler på lista. Begge var så store gårder at de neppe noen gang har ligget øde. På Storøya satt bispens årmann, og gården var derfor skattefri. Det er nok også en grunn til at Mo i Steinsfjerdingen ikke er på lista, men den kjenner vi ikke. Sønstestua i Hårum (den som lå sør før Søndre Hårum) er heller ikke med, trolig fordi Gunnar Dyresson på Hårum fortsatt var lensmann på Ringerike i 1528 (han var det i 1511).

Det er svært sjelden at kvinner nevnes i skattelistene i middelalderen. Men kvinnene eide også jord, ved arveoppgjør skulle de ha halvparten av mennenes del. Kvinner brakte midler til felles bo, men mennene betalte skatten, derfor står ikke kvinnene i listene. I Hole var det likevel to i 1528-29, Ingrid på Vik og Joronn på By.

Det offentlige godset i Hole på 1500-tallet

Vi har sett at kirken eide 40 prosent av jorda i Norge like før Svartedauen, mens 10 prosent var krongods og 15 prosent tilhørte store, private jordeiere. På 1500-tallet var Mariakirken i Oslo, kongens egen kirke, den største jordeieren på Ringerike. Vi har forholdsvis god oversikt over det offentlige jordegodset i Hole i seinmiddelalderen.

Krongods

Krongods er eiendommer som er i kongens eie. I 1299 eller 1300 skjenket Håkon 5 Magnusson Stein gård til Mariakirken. Det var i hans regjeringstid at Mariakirken vokste fram til en mektig institusjon. I 1370 gav Håkon 6 Magnusson det kongen eide i Fjeld-gårdene på Røyse til Maria-alteret i Mariakirken, for sin, sin brors og sin mors sjel. Seinere i middelalderen var det ikke mye krongods i Hole. I 1528-29 eide kongen kun mindre parter i to gårder i bygda, Hundstad og Hårum. På hele Ringerike eide kongen 92 ½ lispund. Men etter hvert økte krongodset. Kongen hevdet fra gammelt eien-

«Parti fra Ringerike. Ved Sundvolden» er bildeteksten på denne tegningen i Skilling-Magasinet 1884. Motivet er fra Trøgsle.

domsrett til alle rydningsplasser i allmenningen, når ingen privatmann kunne påvise at han eide dem. I 1624 var krongodset på Ringerike økt til 738 lispund – se nedenfor.

Mariakirken

Mariakirken var kongens egen kirke, og de forskjellige embeter ved kirken eide sine eiendommer. Embetene var først og fremst *prostiet* (prosten var leder for Mariakirken, og i årene 1314–1542 også rikets kansler), *«communet»* (kannikenes felles bordhold, prestene var i katolsk tid ugifte og spiste sammen når de var i byen), og *flere altere* (bl.a. Maria-alteret og Lille St. Annas alter). I 1542 var «communet» ved Mariakirken den absolutt største jordeieren på Ringerike (656 lispund). Blant disse var flere store og sentrale gårder i Hole: Begge Gjesval-gårdene, mesteparten av Søndre Leine, Vestre Rud og Bjørnstad. Prosten ved Mariakirken eide på sine side 135 lispund på Ringerike, i Hole begge Stein-gårdene og Østre Rud. Maria-alteret i Mariakirken eide 210 lispund, i Hole mesteparten i begge Fjeld-gårdene og en del av Nordre Gomnes. Og endelig eide to mindre altere ved Mariakirken jordegods i bygda: Lille St. Annas alter 50 lispund i Gomnesgårdene, og Det hellige kors' alter 20 lispund i Onsaker.

Hallvardskirken

Den andre store kirken i Oslo var Hallvardskirken (domkirken). «Communet» her eide 96 lispund på Ringerike i 1595,

hvorav 40 lispund i hver av de to Mo-gårdene på Røyse, og 5 lispund i den nørdste Hårum-gården. I 1616 hadde godset økt med 20 lispund (Midtre Gomnes) og 5 lispund (Berg på Røyse, som var nyryddet). Ellers eide St. Anna prebende[33] i Hallvardskirken 15 lispund i Østre Stadum og 20 lispund i Søndre Gomnes.

Bispegods

I katolsk tid (før 1536) eide Oslo bispestol intet på Ringerike. Hamar bispedømme var imidlertid en betydelig jordeier herover. Da bispedømmet ble nedlagt i 1537, ble eiendommene krongods (tilhørte kongen). Rundt 1560 regner man at det tidligere Hamar-godset utgjorde det nest-største jordegodset på Ringerike, med 553 lispund. Av større gårder som hadde tilhørt Hamar-godset, kan nevnes Østre Bønsnes med Frognøya, Vestre Stadum og Vestre Hamnor, Øvre Hundstad, Storøya med Fekjær og Rytteraker, en stor del av Lore samt ødegårdene Domholt og Løken. Ellers eide «De fem sårs alter» ved Hamar kapitel (communet der) halve Fjelstad, hele Østre Sørum og 40 lispund i to Svarstad-gårder. Nikolausalteret i Hamar eide 20 lispund i Svarstad.

Klostergods

Klostergods var det lite av på Ringerike. Hovedøya kloster (i Oslofjorden) eide ingen ting på Ringerike i 1537. I 1631 eide Nonneseter kloster (Oslo) 66 lispund, deriblant 11 lispund i Vik. Samme år eide Oslo Hospital Østre Hårum.

Prestegods

De lokale kirkene og prestene eide også jordegods. På 1500- og 1600-tallet var det to prester på Ringerike, i Norderhov og Hole. Norderhov-presten betjente hovedsognet og Haug, mens Hole-presten foruten Hole gjorde kirketjeneste i Viker (Ådalen) og Lunder (Soknedalen). Hole var ikke eget prestegjeld før en gang mellom 1560 og 1575. I 1577 eide Norderhov-presten 205 lispund jord på Ringerike, for det meste mindre gårdparter. Hole-presten eide 15 lispund i Nordre Svarstad og i tillegg 77 ½ lispund, 4 huder (40 lispund) og 7 bismerpund fisk (ca. 5 lispund) i Ådalen og Soknedalen. Av prester utenfor Ringerike eide presten i Haug kirke på Eiker 5 lispund i Vik.

33 Prebende er en samling gods som ble brukt til avlønning av en prest som utførte en eller annen tjeneste.

En bratt bergvegg på Borgen, 20 meter høy. Kan det ha ligget en bygdeborg her i folkevandringstida, som har gitt gården navn?

Kirkegods

Jordegodset som ble eid av kirkene ble brukt til vedlikehold av kirkebygninger. På 1500-tallet eide Hole kirke småparter på samlet 20 lispund. Da Hole ble eget prestegjeld mellom 1560 og 1575, overtok Norderhov Hole prestebords gods i Ådalen og Soknedalen. I 1647 eide Norderhov prestebord 260 lispund, 5 huder (50 lispund) og 12 pund fisk (9 lispund), mens Hole prestebords jordegods var på 112 lispund. Bygdeprestenes gods bestod mest av småparter og ødegårder med lav landskyld. Det var gitt ved gaver fra vanlige bønder i bygda, som ikke hadde så mye å gi bort. Etter loven kunne bøndene gi bort bare 10 prosent av odelsgodset sitt. I 1664 ble for øvrig Norderhov prestebord fradømt eiendomsretten til ½ såld korn i Helgeland på Røyse, fordi presten hadde unnlatt å kreve inntekter av eierparten de siste 80 årene!

Seinmiddelalderen – mot lysere tider

Hole var ei god jordbruksbygd, med mange store gårder. Derfor er det ikke her snakk om noen voldsom utvidelse av bosettinga på 1500-tallet, lik den vi fikk oppe i dalene eller i mer avsidesliggende bygder. I Hole var det langsom vekst. I den store jordeboka for Akershus len fra 1577 finner vi den eldste fullstendige jordeboka for Ringerike. Her ser vi at mange gårder i Hole som ble forlatt etter Svartedauen, fortsatt lå

NØRSTERUD

Hvor bruket Nørsterud under Nes lå, har vært en gåte. Nørsterud er nevnt fra 1616 og så seint som i 1723. Navnet må være gitt i forhold til gården Sønsterud lenger sør.* Nørsterud skal ha ligget nord for Nes, og mellom to bekker. Ved Kløvvikbråten, på grensen mot Utvika gårdsvald (Berget) og cirka 50 meter øst for dagens Kløvvikbråten, er det tufter etter en større bygning på østsida av en åker. Det går bekker både på sør- og nordsida av området. Kanskje Nørsterud lå her ..?

* Harsson 1995.

øde i 1577. Jordeboka regner opp alle gårder det bodde folk på, og som kongen krevde skatt av.

Det var ikke få gårder som lå øde. På hele østsida av Steinsfjorden og Holsfjorden fantes det ikke én gård som var i bruk. Nes betalte brukeren landskyld av, men den lå øde. Sønsterud og Fjulsrud var gårder som var ryddet i høymiddelalderen, men etter Svartedauen ble de ikke tatt opp og skyldsatt igjen før etter 1600. Nørsterud (under Nes) ble aldri tatt opp igjen. Utvika, Utøya, Lien, Øverby, Rørvika og Lårvika var småplasser som også tilhørte kongen, og de ble brukt under gårder i Østbygda og på Røyse til langt ut på 1600-tallet. Sundvollen (Østre Kroksundvoll) var utslått og beitemark under Kroksund.

Videre nordover langs Steinsfjorden fantes det ikke gårder før vi kom til Rakkestad og Bjørnstad i Vegårdsfjerdingen, mens Paulsrud (Pålsrud) ble brukt under Midt-Hårum. Mange gårder på Røyse brukte ødegårder og plasser på Tyristrand som tilleggsjord, Fægri og Heieren lå under henholdsvis Gomnes og Onsaker til bortimot 1700. I 1645 betalte Nils Onsager 1 ½ daler i landskyld for Heieren. I 1650-årene bygslet Rolv Søhol og Bjørn Dæhli på Røyse rydningsplassen Pilterud på Øst-Modum. Bjørn Dæhli hadde ryddet både Pilterud og naboplassen Kimmerud, etter at de hadde ligget øde. I 1686 vitnet Ola Rudsødegård at han kunne minnes at salige Bjørn Dæhli var i Pilterud med sitt fe, men om han brukte det «stadig» til seter, visste han ikke.[34]

Også i de mer sentrale deler av Hole var det ødegårder. I Hole lå Rytteraker og Fekjær under Storøya, Fekjær er nevnt som ødegård i 1616 (eget bruk fra 1617). I Steinsfjerdingen var det bare Sonerud av matrikkelgårdene som lå øde, og på Røyse var det også få: Berg, Frognøya (under Østre Bønsnes) og Domholt (under Vestre Hamnor). Averøya og Røsholmen hørte til Hole inntil 1948, og hadde heller ikke egne brukere i 1577. De tilhørte presten og ble nok brukt under prestegården.

I 1612 betalte brukerne av flere nye gårder skatt: Vestre Rud, Løken og Nes. I 1624 ble Bili, Kroksund og Øverby bosatt (Kroksund var fergested, og derfor skattefri), Utøya ble skyld-

34 Bjørn Dæhli var en aktiv mann. I 1653 eide han et sagbruk i Skjærdalen sammen med Nils Onsager og Arne Gomnes. De tre skal ha vært brødre, og saga ble kalt «Brødresaga».

Sundvollen rundt 1910. Da biskop Jens Nilssøn reiste her i 1590-årene, nevner han ingen gård nederst i Krokkleiva. Etter Svartedauen lå alle gårder på østsida av fjorden øde. Sundvollen var beitemark og utslått under Kroksund (på vestsida av sundet) til langt ut på 1600-tallet, og ble først skyldsatt som eget bruk i 1652.

satt[35] i 1626, og Utvika i 1630. Fra 1636 nevnes Koksrud og Lårvika (hadde husmann fra 1627), og i 1652 ble Sundvollen (Østre Kroksundvoll) skyldsatt som eget bruk. Rørvika hadde husmann i 1627 (skyldsatt 1642).

Fekjær søndre cirka 1950. Gjennom store deler av middelalderen lå Fekjær under Storøya (i bakgrunnen, på den andre siden av Storøysundet). I 1616 ble Fekjær nevnt som ødegård (skyldsatt fra 1617).

Dermed var de fleste gårdene vi tror eksisterte i Hole før Svartedauen, igjen bosatt. Skjellum på Røyse, Borgardal og Grændal i Årnesfjerdingen, Nørsterud på Utstranda og matrikkelgården Vekkern i Steinsfjerdingen var unntak. Vekkern ble fra rundt 1600 brukt under andre gårder (se egen sak). Ellers forteller navn på seinere utskilte bruk om mindre gårdparter som lå øde: Gletting ødegård (Rudsødegården) i Årnesfjerdingen (ryddet 1624), Gomnesødegården, Søholødegården, Mosenga og Mosødegården på Røyse. I Norderhov kirkebygd var også nesten alle de gårdene vi kjenner i dag, i full bruk.

Mellom 1590 og 1650 fikk nesten alle ødegårdene i Hole igjen egne brukere. I denne perioden økte folketallet sterkt. De som ønsket det fikk leie jord, og framtida så lys ut. Husmenn blir riktignok nevnt i skattemanntallet 1612, men det var helst

35 Skyldsetting = fastsettelse av skylda på en gård for betaling av landskyld og bygselavgifter (til jordeieren), og fra 1600-tallet som basis for skatteligning.

«EN SKRAPENG MED MANGFOLDIGE TUER»

I 1696 vitnet allmuen på bygdetinget om «engeødegården» Vekkern at den ble brukt i mange deler og under mange gårder som slåtteland, og at den ellers var «en skrapeng med mangfoldige tuer besatt». Gården var innført i matrikkelen, og eierne svarte skatter og rettigheter av den. I manntallet for 1762 het det at «Wechern Eng er en stor Eng, uddelt i mange Stykker. Beboes ikke af noget Menniske».

VEKKERN – EN FORSVUNNET GÅRD I STEINSFJERDINGEN

Vekkern, på de flate jordene mellom Osloveien og Hårumsåsen, var en av gårdene i Hole som ble lagt øde etter Svartedauen 1349–50. Da behovet for jord steg mot slutten av 1500-tallet, ble den ikke tatt opp igjen. «Hvordan eierforholdene og bruksforholdene ved denne ødegården eller slåtteenga har vært, er det foreløpig ikke mulig å bli helt klar over,» skrev professor Eyvind Fjeld Halvorsen i 1960. Og det var nok ikke enkelt å holde oversikten i middelalderen heller: I 1680-årene forklarte en av dem som leide jord på Vekkern (Syver Gjesval) at han ikke visste hvem han skulle betale landskylda til. Av nabogårdene har både Hønen, Tanberg, Hesselberg, Rå, Mo, Øderå, Bjørnstad, Vegstein, tre Sørum-gårder og åtte Hårum-gårder eid og drevet gammel Vekkern-jord, til skiftende tider. I 1624 kjente vi eierne av 48 ½ lispund gammelt Vekkern-land. Det forteller om en stor gård som ble lagt øde i 1349–50.

Rudsødegården lå øde etter Svartedauen, og ble først ryddet igjen i 1624. Foto: Widerøe's Flyveselskap A/S

håndverkere og kårfolk som bodde i egne hus, og ikke var husmenn i vår betydning av uttrykket.

I 1577-78 bodde det folk på 150 gårder på Ringerike. I 1624 hadde tallet vokst til 200, hvorav 72 i Hole (dagens Hole kommune). Det var rundt 20 flere enn i 1528.

I 1624 tilhørte mange gårder i Hole enten kirkelige institusjoner eller utenbygds folk. Det private godset utgjorde i alt 1387 lispund, hvorav 387 ispund var adelsgods (og av dette eide

Jacob Rosenkrantz alene 307 lispund). Krongodset i 1624 utgjorde 738 lispund, hvorav 365 var tidligere Hamar-gods. Mariakirken eide kun 70 lispund i 1624, og Hallvardskirken 85 lispund. 225 lispund var bispegods, 15 lispund kirkegods (Hole kirke) og 89 ½ lispund prestegods. Av dette eide Hole prestebord 84 ½ lispund, mens de siste 5 lispund tilhørte presten i Haug kirke på Eiker (som i 1577).

Det var i det hele tatt få jordeiende bønder i Hole i 1624. Odelsjordeboka dette året nevner bare 14, og ingen av dem eide mer enn 40 lispund. På de store gårdene var det bare Steinar Bjørke, Guttorm Hafnor og Guttorm By (nordre) som eide så mye at de var bygselrådige over egen gård. Der en gård hadde flere eiere, var det den med størst eierpart som stod for bygselen. Jon By (søndre) og Jens Mo eide bare småparter i sine gårder. Forholdene i nabobygda Norderhov var de samme som i Hole, med få jordeiende bønder på de store gårdene, og enkelte selveiere på smågårder i utkantstrøk. Men enda skattene økte under kongenes krigføring på 1600-tallet, greide Hole-bøndene langsomt å skaffe seg mer jordegods. I 1642 var det 23 jordeiende bønder i Hole med Tyristrand, og en god del av bondegodset var kjøpt eller innløst i de 18 årene siden 1624. Pengene kom sannsynligvis fra tømmerhogging og kjøring. I perioden er det stadig klager på ulovlig hugst i kongens skoger.[36]

I årene 1563-70 ble den nordiske sjuårskrigen utkjempet mellom Sverige på den ene siden og Danmark/Norge, Polen og Lübeck på den andre. Under denne krigen var Røyse krigsskueplass. Bakgrunnen var at kong Erik 14, Gustav Vasas sønn, ville erobre Norge for å få adgang til havet i vest. I februar 1567 startet et svensk hærtog fra Dalarna, og rykket ned Østerdalen til Hamar. De fór hardt fram. En samtidig kilde beretter at svenskene «brente så alt for fot, hva i veien var og slo i hjel både mann og kvinne og sparte ingen». De forsøkte å ta Akershus festning, men lyktes ikke, og herjet over store deler av Østlandet. De plyndret og brant byene Sarpsborg, Skien, Konghelle[37] og Hamar.

---

36 Halvorsen (1960).

37 Konghelle var en norsk middelalderby cirka 4 km vest for det nåværende Kungälv, nord for Göteborg. Midt på 1200-tallet var Konghelle Norges sørligste utpost. På 1300-tallet ble Båhus festning bygd i nærheten, og festningen fikk etter hvert større betydning enn byen. Etter et svensk angrep 1612 ble Konghelle brent og ødelagt. Byen ble deretter gjenreist nærmere Bohus festning og fikk sitt nåværende navn, Kungälv (svensk fra 1658).

BISPENS VISITASREISER I 1591 OG 1594

Jens Nilssøn var biskop i Oslo fra 1580 til sin død i 1600. Hans opptegnelser fra visitasreisene i bispedømmet gir levende bilder fra Østlandet i 1590-årene. Den 23. februar 1591 reiste han fra visitas på Hadeland. Han hadde oppholdt seg på Jevnaker i tre dager, og reiste derfra til Ringerike, til «en gaard, heder Biørnestad, oc saa til Bønesnæss, 2 gaarde, saa heder den ene, er kongens, staar en liden kircke hoss. Der sigis kong Oluff at vere født». Dette er den eldste skriftlige kilden som knytter Olav den hellige til Bønsnes. Den er tuftet på muntlig tradisjon på Ringerike på 1500-tallet. Tre år seinere, 2. september 1594, startet biskopen fra Oslo tidlig om morgenen. Han skulle ri helt til Hole prestegård før natten falt på. På Midtskogen ble han møtt av sognepresten i Hole, hr. Hans, og i dagbokopptegnelsene fra turen heter det: «... saa komme wi strax til Krogkleffuen og droge offuer en svær stenmal kallis Hampeager, och saa framdelis ned for Kleffuen norduest til Hansekleffuen ½ fiering, saa derfra ½ fiering ned til Krogsund. Der fore wi offuer i vester och er 3 pileskud bredt». Biskopen nevner ingen gård ved Sundvollen, men om Storøya skriver han at hovedhuset på øya var «en skiønn, muret gaard». Ellers forteller bispen om Fjeld-gårdene på Røyse, at «Fields gaarde ligger udi en tungaard». Dette tyder på at gårdens hus på 1500-tallet lå samlet oppe på høyden, i det vi siden kjenner som «Fjeldsbyen» (utskiftet 1909-13).

Mogens Svale, en offiser av dansk herkomst som var eier av herregården Rosendal i Hardanger, kom til Ringerike med norske soldater for å ta opp kampen med en svensk tropp som herjet her. Det kom til et slag ved Søhol på Røyse, hvor Mogens og hans soldater skal ha vunnet en lett seier. Svenskene trakk seg like etter ut av Østlandet. En dal mellom Fjelstad og Søhol er blitt kalt Svenskedalen, og tradisjonen forteller at de svenske soldatene som falt i slaget i 1567, ble gravlagt der. Mogens Svale og hans soldater slo også en svensk styrke ved Horgen i Hokksund i 1567, trolig noen dager før slaget på Søhol.

Sentrale gårder og kirker

Stein gård i Steinsfjerdingen synes å ha vært kongsgården på Ringerike i vikingtid og høymiddelalder. Professor Eyvind Fjeld Halvorsen skriver at «det er sannsynlig at Stein, hvis den var kongsgård i Halvdan Svartes og Harald Hårfagres tid, fortsatte å være kongsgård for bygdekongene (som Fagrskinna litt foraktelig kaller dem) Sigurd Rise, Halvdan og Sigurd Syr».[38]

Seinere i høymiddelalderen kan Stein ha vært sete for kongens embetsmenn (årmenn, lendmenn), men like sannsynlig har den vært en såkalt «brytegård», drevet av en gårdsforvalter, kalt bryte. Historikeren Andreas Holmsen mener at brytegårdsdrift var utbredt på kongelige storgårder i Norge i middelalderen.[39] Landherren fikk større avkastning av en brytegård enn av en gård som ble satt bort til en leilending, for når

38 Halvorsen (1998), s. 19.
39 Holmsen (1966), s. 78.

STALLAREN OLAV AV STEIN

I høymiddelalderen hører vi om flere kongelige lendmenn og syslemenn på Ringerike: Ingemar av Ask, Benedikt av Gomnes, Filip på Veigin (Veien) og Alv av Tornberg (Tanberg). Stein nevnes ikke i denne perioden, selv om den må ha vært en hovedgård i tida før den ble donert til Mariakirken i 1299 eller 1300. Men det finnes stormenn i norsk historie som kan ha bodd på Stein på 1200-tallet. I 1263 nevnes hirdmannen Håkon av Stein blant dem som falt under Håkon Håkonssons «skottetog». Vi vet ikke om han kom fra Stein på Ringerike eller fra en av de rundt 50 andre Stein-gårdene i Norge, men det har vært antatt at Håkon har vært beslektet med stallaren Olav av Stein, som er nevnt flere ganger i kildene fra 1272 og fram til sin død i 1299. En stallare var den fremste av hirden, han førte ordet på kongens vegne på så vel hirdmøter som ting, og han hadde fast plass vis-a-vis kongen ved bordet. I 1272 representerte Olav av Stein kong Magnus Lagabøte ved møtet i Skara om det svenske tronfølgerspørsmålet, og i 1276 var han en av kong Magnus' menn under kongemøtet ved Gøta elv. I 1287 dro han på Eirik Magnussons vegne til Island for å megle i en kirkestrid, og lyktes med oppdraget året etter. Det må ha vært dette oppholdet på Island som førte til at islandske annaler (årbøker) nevner hans død i 1299. Dersom denne Olav stallare hadde Stein på Ringerike som beneficium (inntekt i forbindelse med embete eller arbeid), ville dette jordegodset ha gått tilbake til kongen ved hans død i 1299. Stein kan da ha blitt gitt av kongen til Mariakirken kort tid etter hans død.* Historikere som har sett nærmere på hvor Håkon og Olav Stallare hørte hjemme, har ment at det sannsynligvis var på gården Steine på Byneset i Trondheim, men de norrøne tekstene er ikke helt tydelige her. I dag (2013) arbeides det med en nyutgivelse av Håkon Håkonssons saga, og der antydes det at Håkon fra Stein og Olav fra Steine var brødre, og i slekt med Inga fra Varteig (i Østfold), som skal ha vært gift med Vegard fra Steine i Verdalen. At Håkon og Olav kom fra Steine i Verdalen, ble også hevdet av historikeren Ebbe Hertzberg i 1912. **

* Stylegar, s. 17-18.

** Opplyst av Margit Harsson august 2013 (etter samtaler med Erik Simensen ved Universitetet i Oslo og Tor Ulset ved Riksarkivet).

lønna til bryter var trukket fra, fikk eieren hele overskuddet av driften, mens han av en leilendingsgård kun fikk en fastlagt landskyld.

En slik brytegård var sentrum i et større landgods, hvor det på tilhørende sekundærgårder i nærheten satt oppsittere som hadde arbeidsplikt på brytegården. Slike gårder kan ha vært Østre Rud og Bjørnstad, som også tilhørte Mariakirken i middelalderen. Da Mariakirken ble eier av Stein i 1299 eller 1300, var prosten der mest interessert i en jevn og sikker avkastning av gården, noe han fikk ved å dele den i to mellomstore leilendingsgårder, som vi ser skjedde før Svartedauen (jfr. saken om fiskeretten til de to bekkene i Åsa i 1356).

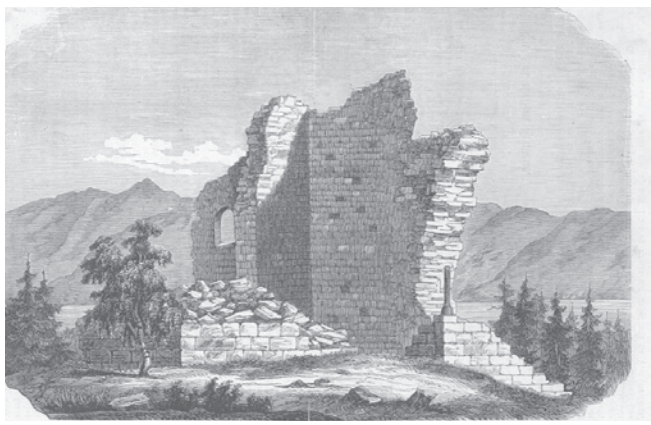

«Ruinerne af St. Olafs Kirke paa Ringerike». Illustrasjon fra Skilling-Magasinet 1868.

Ved gårdstunet på Stein lå **Stein kirke**, som var soknekirke i Stein sokn (østre del av Hole). Kirken på gården Holes grunn var soknekirke for vestre del av bygda. Etter Svartedauen stod Stein kirke ubrukt i lang tid, og i 1575 ble kirken omtalt som nedlagt. En gang på 1600-tallet (i 1663 var det «for mange år

siden») brant kirken, trolig etter et lynnedslag, og både tak, dører og vinduer ble flammenes rov.[40]

Bønsnes kirke, ved gården av samme navn ytterst på Røyse, er et annet sentralt byggverk fra middelalderen i Hole. Kirken ble trolig bygd på 1200-tallet. I 1579 brant den, sannsynligvis etter lynnedslag. Det som var tilbake av inventar, ble brakt til Hamar domkirke. Det skulle ta 100 år før Bønsnes kirke ble gjenoppbygd, i 1680-81.[41] Først i 1738 ble den satt skikkelig i stand igjen.

Storøya i Tyrifjorden er nevnt i fem middelalderdiplomer fra 1300-tallet, hvorav det eldste er fra 1339.[42] De forteller at øya var Hamar-bispens gård. Med synlige rester etter store byggverk samt en sterk lokal tradisjon, hviler det en historisk aura over Storøya.

Gårdstunet på Storøya med låve og fjøs, tegnet av Harald Solberg cirka 1900.

Et av middelalderbrevene bekrefter Hamar-bispens eiendomsrett til øya. Det dreier seg om et pavebrev fra 1393, hvor pave Bonifacius IX stadfester at Hamar domkirke er i besittelse av i alt 20 gårder rundt om på Østlandet, og en av dem er «*Oyna in Tyri*».[43] Hamar bispestol ble opprettet 1152–53. Mye av det eldste bispegodset i Norge var gaver fra konger og høvdinger, og med Hårfagreættens sterke fotfeste på Ringerike, kan

40 Ifølge fogd Wiels beretning fra 1743 skjedde brannen «for 60 år siden» – altså i 1683. Men i 1663 skrev oppsitteren på Søndre Stein, Ole Nilssøn, en supplikk (klageskrift) til kongen og ba om at Stein-kirken måtte bli gjenreist, og han skrev at kirken «for mange år siden dessverre er overgået ildebrann».

41 Se Hole bygdebok bind 4, s. 374.

42 DN V, s. 131. Diplomet er en kontrakt som biskop Hallvard setter opp 20. november 1339, mens han er på Storøya. Den gjelder en eiendomsoverdragelse på Rælingen i Akershus.

43 DN XVII, s. 179.

Storøya ha vært kongens eiendom før den ble bispegods, kanskje en gang på 1200-tallet.

Det er usikkert om det var fast jordbruksbosetning på Storøya så tidlig som i bronsealderen, men øya var sannsynligvis bebodd i eldre jernalder. Fra denne perioden er det funnet en jernsigd der, som tyder på korndyrking.

I dag ser vi rester av et stort bygningskompleks på øya, med kjellermurer og underjordiske ganger som dateres tilbake til 1200-tallet. Herfra styrte biskopen den økonomiske virksomheten i denne delen av sitt vidstrakte bispedømme. Storøya var residens for biskopen under opphold og visitaser, et slags «bispegårdsanneks» for sørvestre del av Hamar bispedømme.[44] Kjellermurene kan være opphavet til tradisjonen om at det har vært både kirke og kloster på Storøya. Da Hamar-bispen i perioder har oppholdt seg på øya, er det ikke utenkelig at han kan ha hatt et kapell eller gudshus her til bruk for seg og sine folk, men vi har ingen kilder som bekrefter det. Dersom det hadde vært et kloster på øya, ville imidlertid klosterets jordegods ha vært registrert. Registrene over klostergods i Norge eksisterer fremdeles, og de nevner ikke noe kloster på Storøya.[45] En annen tradisjon er at øya har vært Hamar-bispens sommerresidens, men dette savner også belegg i kildene. Biskopen oppholdt seg på øya da han skrev flere av diplomene, blant annet 20. november 1339 og 16. mars 1389, og da er det lite sommerlig ved Tyrifjorden.

Smia på Storøya ble bygd i 1832 av Ole Jørgensen Rytterager. Bildet er fra 1939.

Etter reformasjonen i 1536 ble det geistlige godset i Norge inndratt av kongen, og det ble også Storøya med underliggende gårder.[46] Rundt 1577 fikk Palle Schade, fogd over Hadeland og Toten (som Ringerike da hørte under), Storøya i forlening av Fredrik 2, sammen med 14 andre gårder i Hole med Tyristrand. Jordegodset ble rundt 1585 overtatt av Schades etterfølger som fogd, Peder Knudzen (Winke) – se Hole bygdebok bind 1 s. 250.

---

44 A. Jan Brendalsmo (red.): Storøya - Hamarbispens ladegård i middelalderen? Seminarrapport, NIKU fagrapport 009 (Oslo 1998), s. 22.

45 Professor Eyvind Fjeld Halvorsen i brev til Margit og Bjørn Geirr Harsson 14. september 1994.

46 Hamar bispedømme ble opprettet i 1152–53, og ble etter reformasjonen slått sammen med Oslo bispedømme til Akershus stift.

TO SEGLSTAMPER

Rundt 1990 ble det på Storøya funnet to seglstamper av kobberlegering fra middelalderen. En seglstamp ble brukt til å signere dokumenter med segl, som bevis for dokumentets ekthet. Det ene viser et skjold med opprettstående dyrefot med todelt klov, gjennomboret av en pil, og med skrift som er tydet til «seglet til Gyrd Pålsson». Det ble funnet i skråningen nordvest for låven. Gyrd Pålsson har bevitnet flere middelalderbrev i perioden 1334–1348, og to segl fra ham i Riksarkivet har samme motiv, men avtrykk fra en annen stamp. Det andre ble funnet på Ollejordet, og består av et skjold med bokstaven A, og over skjoldet er en alterkalk. Omskriften er ikke mulig å tyde, mens siste halvdel kan muligens være PALS (Pålsson).

Gamlehuset på Storøya er bygd over to hvelvede middelalderkjellere. Huset ble bygd cirka 1665, og fredet i 1923. Bildet er fra 1936.

Det er gamle hvelv fra 1200-årene under tre bygninger på Storøya: hovedbygningen, det såkalte langhuset, og gamlehuset. De ble fredet i 1926. Ved graving på tunet har det dukket opp murrester som indikerer at husene har vært omsluttet av en sammenhengende mur som har adskilt gårdsbebyggelsen fra området rundt. Dette kan ha vært et borganlegg, lik det biskopen hadde rundt bispegården på Hamar. Minst like interessant er funn av teglstein (profilstein) mange steder i grunnen på Storøya. Disse er tydelige rester etter en eller flere bygninger som har stått på kjellermurene, og som seinere er blitt revet. Det er teglstein av høy kvalitet, noen av dem med kongemotiv, enten innført til Hole eller laget på et teglverk på øya. I 1998 sa en forsker at «den eller de bygninger disse steinene har tilhørt, er bygninger i den ypperste klasse av norsk middelalderarkitektur».[47]

Profilen på teglsteinen daterer bygningene til sist på 1200-tallet eller begynnelsen av 1300-tallet. Tegl ble først tatt i bruk på 1200-tallet. Minst en av bygningene stod i 1590-årene, da Oslo-bispen Jens Nilssøn skrev om øya. Biskopen, som ellers var svært sparsommelig med superlativer, beskrev i sine reiseopptegnelser bygningen på Storøya som «en skiønn, muret gaard». I 1734, da fogd Wiel forfattet sin Ringeriksbeskrivelse, nevner han intet om bygningene på øya. Rimeligvis var de da borte.

47 NIKU-forsker Alf Tore Hommedal.

URTER FRA MIDDELALDEREN

Det er en artsrik flora på Storøya. To arter som finnes på gårdstunet, malurt og bulmeurt, kan knyttes til middelalderens urtehager, og regnes som innførte til Norge for lang tid tilbake. De forekommer gjerne i tilknytning til anlegg fra middelalderen. En art som synes å ha en nærmere tilknytning til gamle klostre og kirker, er isop. Arten er riktignok ikke observert på selve Storøya, men har en rikelig forekomst sørvest for Rudsødegården ved Kroksund. Forekomsten kan rimeligvis knyttes til aktiviteten på Storøya i middelalderen. I Norge finnes ytterligere én lokalitet av isop med middelaldertilknytning, og det er Domkirkeodden på Hamar.* Isop var en av urtene som nybyggerne tok med til den nye verden. De brukte den til te, i urtetobakk og som et antiseptisk middel. Man har oppdaget at muggsoppen som produserer penicillin, vokser på isopens blader. Denne soppen kan ha virket som et antibiotikum når spedalske ble badet i isop.**

* A. Jan Brendalsmo (red.): Storøya - Hamarbispens ladegård i middelalderen? Seminarrapport, NIKU fagrapport 009 (Oslo 1998), s. 11.

** Antibiotikum = stoff som hemmer eller dreper bakterier.

OLAV SOM HELGEN

Olav den Hellige er trolig den mest omtalte av alle Norges konger. Han ble helgen-erklært allerede året etter at han ble drept i slaget på Stiklestad i 1030. En gang like etter 1152 ble det gitt ut et skrift på latin med tittel «Passio et Miracula Beati Olavi», eller på folkemål «Lidelseshistorien og undergjerningene til den Hellige Olav». Skriftet gir først en beretning om hvem Olav var og om hans misjonsvirksomhet og martyrdød. Så følger en rekke historier om mirakler knyttet til Olav. Skriftet bidro til å styrke troen på Olav som helgen, og medvirket til at han ble den mest kjente av de nordiske helgener. Men ingen var interessert i hvor han kom fra, og hvor han hadde sitt fødested. Interessen dreide seg kun om hans misjonsvirksomhet og alle undrene som hadde skjedd med syke folk som var blitt friske ved å oppsøke Olavsskrinet i Nidaros.*

* Harsson (2012), s. 70-71.

Hamar-bispen var en stor handelsmann og entreprenør. Mange gårder i Hedmark og Oppland betalte sin landskyld i form av halvfabrikata for utvinning av jern, og mange tror at Hamar-bispen i middelalderen var en betydelig jern-grossist. Han eide blant annet en handelsgård i Oslo og flere handelsskip. I Hamar-krøniken fortelles det om bispens kjøpmenn som fraktet kostelige varer fra Oslo til Hamar, og da gikk det sikkert en tilsvarende strøm med handelsvarer den andre veien. Og Storøya var den plass i det gamle Hamar bispedømme som lå nærmest Oslo-fjorden. Her kan bispen ha samlet landskyld og hatt et administrasjonssentrum for regionen. På gården har det vært en rekke bygninger både i mur, tegl og tre.

Allerede i høymiddelalderen kan det ha blitt brent kalk på Storøya og Rytteraker. Det er spor etter kalkovner både på nordsida av Lemostangen på fastlandet, og ved Sundland på Storøya, hvor det gamle fergestedet over til Rytteraker var. På Storøya er det også flere gravhauger fra vikingtida, og det er en kullgrop fra 1100-1200-tallet som trolig kan knyttes til smiiing på bispens ladegård.

Helgeland, lengst nord på Røyse, er ifølge en tradisjon på Ringerike kong Rings bosted. Tradisjonen knytter seg til Fridtjofs saga, en islandsk fornaldersaga[48] fra cirka 1300 om Fridtjof den frøkne, sønn av en herse (høvding) i Sogn. Fridtjof

48 Fornaldersaga = sagaer med innhold fra norrøn fortid *før* Island ble bebodd.

«Dronning Ingeborgs eik» stod ved det som kalles kong Rings ridebane, på ei slette vest for bygdeveien ved Helgeland gård på Røyse. I april 1951 blåste treet over ende. Det var ingen eik, men en lind, som i størrelse og alder var en «dronningeik» verdig. Treets omkrets ved rota var over sju meter, og diameteren to og en halv!

Helgeland gård på Røyse i 1951. Gården skal ifølge en tradisjon ha vært kong Rings bosted, men det mangler dokumentasjon i kildene. I bakgrunnen ligger Hafnor- og Stadum-gårdene, med Tyrifjorden bakenfor.
Foto: Widerøe's Flyveselskap A/S

ble forelsket i kongsdatteren Ingeborg (Ingebjørg), men brødrene hennes fikk henne i stedet gift med kong Ring på Ringerike. Fridtjof kom seinere til kong Ring som rådgiver, og blir etter kongens død hans etterfølger som konge, og gift med enka Ingeborg.

Sagaen finnes i to former, en eldre (hvor kong Ring er konge i Sverige, og ikke på Ringerike), og en yngre, hvor kongsgården til kong Ring blir kalt Streituland. I 1743, i sin beskrivelse over Ringerike og Hallingdals fogderi, skriver fogd Wiel at Streituland var et eldre navn på Helgeland i Hole. Men dette kan ikke være riktig, for navnet Helgeland er nevnt i et middelalderbrev allerede i 1330, mens Streituland er ukjent alle andre steder enn hos Wiel.

Filologen og historikeren Eyvind Fjeld Halvorsen tror forklaringen på dette er at Fridtjofs saga var trykt opp og utgitt på Wiels tid, og at de norske leserne på 1700-tallet forsøkte å finne fram til en gård på Ringerike som kunne passe til sagaens Streituland. Og Helgeland passet.

I 1820-årene kom så den svenske dikteren Esaias Tegners diktsyklus *Frithiofs Saga*, som ble mektig populær, trykt i store opplag og oversatt til en rekke språk. I kjølvannet av dette ble

PILEGRIMSLEDEN

I middelalderen la folk ut på vandring mot et hellig sted for å bøte på en synd de hadde begått, eller i håp om å bli helbredet for en sykdom eller skavank de hadde. I den katolske middelalderen dyrket man helgener og relikvier, og Olavsskrinet og Hellig Olavs grav i Trondheim (Nidaros) var Nordens mest kjente pilegrimsmål. Pilegrimene valfartet langs stier og veifar som det den gangen var naturlig å ferdes. For å minnes denne virksomheten, ble det i 1995 åpnet en merket pilegrimsled fra Oslo til Trondheim. Den ble lagt fra Oslo over Krokskogen til Bønsnes kirke, for å få med det som ifølge tradisjonen var Hellig Olavs fødested. Et av argumentene for å merke en pilegrimsled, var nettopp at den skulle gå innom steder med tilknytning til helgenkongen. I tillegg skulle den være en opplevelse for dagens vandrere, med kulturminner på veien.* Fra Bønsnes gikk leden over Norderhov, Haug, Hadeland og Toten til Lillehammer og videre gjennom Gudbrandsdalen til Trondheim. Etter en tid ble det reist kritikk mot trasévalget. Det endte med at hovedleden ble lagt om, og i 2001 nyåpnet gjennom Groruddalen og over Romerike, Eidsvoll og Hamar til Lillehammer, og videre til Trondheim.** Leden lenger vest, over Krokskogen og Ringerike, er imidlertid beholdt som en alternativ rute. Det er rimelig å tro at folk som kom over land fra Vestfold og de vestre deler av Viken, like gjerne la veien over Ringerike, Hadeland og Toten som via Oslo og Romerike, når de skulle til Trondheim.

* Miljøvernminister Guro Fjellanger i Ringerikes Blad 1. februar 1999.
** Bjørn Geirr Harsson: Pilegrimsleder, Olav den Hellige og Bønsnes-kirken, i heftet Ringerike (2009), s. 34-39.

Streituland og Kong Rings ridebane enda mer kjent. Men Tegners framstilling er ikke historisk. I dag karakteriseres hans verk Frithiofs saga i Store Norske Leksikon som "et ufrivillig komisk verk".

Kongene på Ringerike med navnet Ring som finnes i islandsk litteratur, stammer ifølge professor Fjeld Halvorsen fra mer usikre ættelister som islandske historikere satte sammen på 1200-tallet. Det er nok heller kongene som er oppkalt etter Ringerike, enn landskapet som er oppkalt etter kongene. "Den velkjente fortellingen om Fridtjof den frøkne og kong Ring er således diktning fra omkring år 1300, og ikke historie i det hele".[49]

Foruten kjellerhvelvene på Storøya og steinkirkene på Stein, Hole og Bønsnes, finnes det ikke bygninger fra middelalderen i Hole i dag. Men på flere av bygdas gårder er de eldste deler av hovedbygningene fra midten av 1500-tallet, bl.a. på Nordre Gjesval (Nordigarden).

Tegning fra Frithjofs saga, skrevet av Esaias Tegnér i 1825, fra H.O. Christophersen: Krokskogen i gamle dager (Oslo 1982), s. 26.

49 Halvorsen (1984), s. 41.

St. Olavs kilde på Midtskogen. Foto fra Schjander/Graff (2005), s. 15.

Olavsbrønnen på Retthella. Foto fra Holtvedt, Christophersen & Hohle: Krokskogen (1977), s. 39.

OLAVSKILDER

«Paa samme Skov er en Sæter kaldet Retilla, hvor der findes en Kilde, som springer ud af det haarde Bjerg, som aldrig fryser eller mangler Vand, kaldet St. Olafs Kilde. Tæt ved Kilden er en rundt Hul i Bjerget, som et Vandspand, og en Lignelse af en Hestehov, hvor der siges at St. Olaf vandede sin Hest, da han rejste derover til Ringerige til sin Stiffader Kong Sigurd Sir; men der findes nok af saadanne Kilder, som springe ud af heelt Bjerg, paa Ringerige og andre Steder; og skulde han paa en miraculös Maade have opvakt dem, kunde denne Konge ikke andet i sin ganske Regjering have gjort, end opvækket Kilder», skriver fogd Wiel i sin Ringeriksbeskrivelse i 1743.* I tillegg til Olavskilden på Retthella, som «lever» i beste velgående, er det en Olavskilde ved Midtskogen, ved den gamle allfarveien cirka 100 meter øst for Midtskogtjern. Den omtales av biskop Jens Nilssøn i 1590-årene. I 1833 skrev Adam Oehlenschläger diktet «Krogkleven», hvor han nevner en tredje Olavskilde, øverst i Krokkleiva, som seinere skal ha forsvunnet på grunn av veiarbeid.

* Wiel (1743), s. 138

«... LUKTER SOM RØTI EGG»

Peter Lyse skriver om «Jøgerputten» at vannet der ikke fryser om vinteren, og det er klart som krystall, «... men det lukter som røti egg. De ær gått drekkevann, men de ær best å klemme ijen nåsån nå-n drekker de. Å de ska væra helsebot i det vanne, de ær svåvelvann. (...) Solberg på Stein drakk Jøgerputtvann, han sku ha ei mugge med frest vann vær mårrå».*

* Peter Lyse: Attved Tyrifjorden (1976), s. 25

Ifølge sagnet skulle hovedbygningen på Ner-Stein brenne dersom Gygerputten ble fylt igjen. I 1959 brant bygningen.

OLAVS-SAGN

Sagnet om Gygerputten er godt kjent på Ringerike. Olav den hellige ville bygge en kirke på Stein. På Gyrihaugen bodde Gygra, ei trollkjerring, og hun likte ikke at han skulle bygge kirke. «Innen du blir ferdig med kirken din, skal jeg ha lagt en steinbro over Steinsfjorden», sa hun. De inngikk veddemål, men før hun var halvferdig med broen, hørte hun klokkene fra kirken. Da ble Gygra så sint at hun rev av seg det ene lårbeinet og kastet det. Det falt ned i en sump bak kirken, og der ligger det den dag i dag, gir fæl stank fra seg og kalles Gygerputten. Men vannet i putten skal siden ha hatt helsebringende effekt. Alle øyene sør i Steinsfjorden er minner om Gygras forsøk på å bygge bro over fjorden. Det går også et sagn om at hvis man ødelegger Gygerputten, skulle Nedre Stein brenne, og den gamle hovedbygningen på Nedre Stein brant i 1959. Hvis kirkeruinen ble ødelagt, skulle Øvre Stein brenne.* Gygerputten er nå nesten forsvunnet, etter utvidelse av området rundt næringsbygget som ligger der.

* Eva Werner: Helbredende kilder i Norge (Oscar forlag), s. 42-45.

«SLED AF SIG DET ENE LAARBEN»

Da St. Olaf kom til Gaarden Sten, vilde han bygge op en Kirke der, fordi hans Moder, som de siger, boede der. Dette syntes en Gjøger, som havde sit Hjem i Fjeldet Gyrihaugen ligeoverfor, ikke om. Hun spurgte derfor Kongen, om han turde give sig i en Veddeprøve med hende; «inden du bliver færdig med Kirken din, skal jeg have lagt en Stenbro over Stensfjorden», sagde hun. Det havde St. Olaf Lyst at prøve og svarede ja; men før hun endnu var halv færdig med Broen, hørte hun Klokkerne fra St. Olafs Kirke, for da var han alt færdig med den. Saa blev Troldet saa rasende, at hun greb de Stene, hun havde baaret sammen til Brobygningen, og kastede dem fra Gyrihaugen tvertover Fjorden efter Kirken; men ingen af dem traf. Da blev hun saa arrig, at hun sled af sig det ene Laarben og slyngede det efter Taarnet. Der er ikke nogen, som riktig ved, hvordan det gik til; Nogle siger, at det tog Taarnet med, Andre, at hun sigtede for høyt. Men det ved alle, at Benet for ned bag Kirken i en Sump, for der giver det den Dag i Dag en fæl Stank fra sig, og derfor kaldes Sumpen Gjøgerputten endnu.*

* Skillings-Magasinet 1868.

Huldra synger på Krokskogen
Tegning av Kjell Aukrust i Holtvedt: Historier fra Krokskauen (Oslo 1953), s. 141.

«... THI HENDES SJÆL FULGTE OLAF»

«... en Middag i August-maaned, da det var lummert i Dalene, havde Sanct Olaf, der foer over Krogskoven, lagt sig til Hvile under nogle skyggefulde Træer i Nærheden af Retthellerne, og her saae Huldrepigen ham, idet hun vandrede mellem Træerne. Det var den første Christen, hendes Blik havde hvilet paa, og dermed var hendes Skjæbne afgjort. Hun kunde ikke vende Blikket fra den christne Konge, og da han fortsatte sin Reise, gik hun langsomt og tyst efter ham, indtil han forsvandt for hende nede i Veien. Her satte hun sig og stirrede trøstesløs efter ham. Solen brændte hende brun, men hun mærkede det ikke; thi hendes Sjæl fulgte Olaf».*
Ifølge Peter Lyse var det Gygra som møtte Hellig Olav. «Olav med dit store Skjegg! Hvi rider du så nær min Bærjevegg», ropte hun. I det samme rant sola, og Sankt Olav svarte: «Statt du der i stokk og stein, til jeg kommer igjen!» Og der står Gygra den dag i dag, i en grov steinmæl.**

* Etter Bernhard Herre, i Holtvedt, Christophersen & Hole: «Krokskogen» (1977), s. 37.
** Lyse (1976), s. 25.

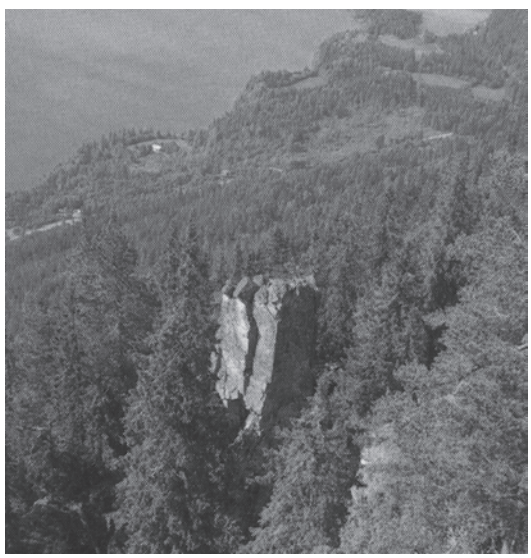

Gygersteinen i «mælen» under Krokskogens brant nord for Sundvollen. Her ble Gygra stående i stein, da hun hadde tapt sitt hjerte til Hellig Olav og ikke rakk hjem til Gyrihaugen før sola spratt.

Landbruket i Hole

Eilev Mellerud tresker bygg på Danmarksjordet på Sørum i Steinsfjerdingen i august 2013.
© Fotograf Siri Berrefjord

Å dyrke jord har vært holeværingenes lodd helt siden de første jordbrukerne tok de første spadetak i den fruktbare silurjorda her for 6.-7.000 år siden. Vår Herre var i godlune da han skapte flatbygdene ved Tyrifjorden. Fra naturens side er bygda tilgodesett med god jord og godt klima. Gjennom årtusener har menneskers arbeid og skjøtsel skapt landskapet slik det er i dag.

Da Norge på 1600-tallet var i ferd med å reise seg økonomisk, gikk det tyngst for bøndene, det store flertall av folket. De drev sine gårder som forfedrene hadde gjort siden middelalderen. Et av de få, nye innslag var det finske innflyttere som stod for. Finnene som fra sist i 1640-åra gikk vestover og bosatte seg på Krokskogen, hadde med seg kunnskap om å dyrke rug i bråter, og Hole-bøndene tok etter. Det forteller en mengde rettssaker sist på 1600-tallet om.

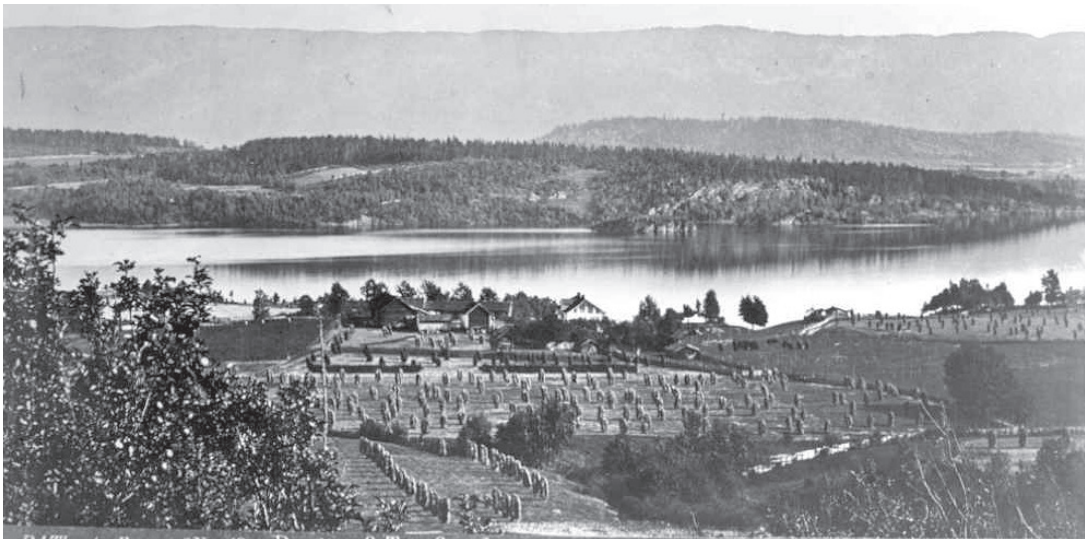

Korn på staur på Røyse i 1870. Berg gård med Sælabånn og Borgenvika bakenfor.
Foto: P.A. Thorén, Kristiania

I 1681 ble åtte gårdbrukere i bygda stevnet for ulovlig bråtehogst og bruk på Krokskogen. På bygdetinget møtte Syver Gomnæs, Ola Stadum og Christen Rørvigen. De vedgikk å ha ryddet og sådd til en rugbråte i allmenningen. Rugen stod ennå i hesjer, og bøndene anmodet retten om å få beholde kornet. Det var «stor nød og trang» og misvekst på deres gårder, hvor landhavren kvelte avlingene. Futen ønsket å beslaglegge kornet til inntekt for kongens kasse, men gav bøndene lov til å treske og male kornet og ta vare på det, eller stille kausjon for verdien, inntil saken var avgjort.[1]

I en liknende sak fra 1693 ble Ole Gjesval, Syver Gjesval og Isak Vik dømt til å fravike et jordstykke som de «schal hawe ryddet oc tilsaaet en Rougbraate udi Krogschougs alminding langt ower de eyemerker som Ringeriges almue med rette kan tilkomme». Saken kom opp etter klage fra allmuen i Vestre Bærum. Vi vet ikke hvor jordstykket lå, men rimeligvis var det i området sør eller øst for Langebru, hvor Vik hadde seterrett, og Gjesval-bøndene på 1700-tallet brant flere kølamiler.

«... NÅR DET REGNER PÅ RØYSE»

«Hole er blant de bygdene på Østlandet som har høyest sommertemperatur, men nedbøren er liten, særlig før sankthans. Et gammelt ord sier at når det regner på Røyse, da regner det over hele verda. På det viset kommer ofte sæden seint i vekst, kampen mot ugraset blir hard, og høyavlen noe usikker».*

* Nils Johannessen: Hole herred (innledning Norske gårdsbruk 1948), s. 551.

650 MENNESKER PÅ 65 GÅRDSBRUK

I 1665 bodde det rundt 440 000 mennesker i Norge, og i 1801 var tallet økt til det dobbelte - 883.553. I Hole (Østre Hole, dagens Hole kommune) var de tilsvarende tall cirka 650 personer (1666) og 1.825 (1801). I 1666 var det 65 gårdsbruk i Hole,* i 1801 var tallet økt til 154. Da var det i tillegg 179 husmenn, hvorav 138 bodde på plasser med jord.

* Av disse var 41 fullgårder, 14 halvgårder og 10 ødegårder.

1 Tingbok for Ringerike 1681, s. 24–26 og 32–34.

Gårdsfolk og håndverkere på Mo i Steinsfjerdingen i 1860, med diverse arbeidsredskaper.

Ellers var det ikke nye redskaper og ny teknikk i det hele tatt i jordbruket. Bøndene sanket inn den grøden naturen gav, og gjorde lite for å øke den ved rasjonell behandling av jord, planteslag og fe. Deres siktemål var selvberging – å være selvforsynte med mat og det de hadde bruk for ellers. I 1801, som i 1665, var det norske jordbruket stort sett et høstingsbruk.

Hva eide en leilendingsfamilie i Hole av husdyr og løsøre midt på 1600-tallet? I april 1664 var det skifte etter Anne Rasmusdatter på Søndre Gjesval. Hun etterlot seg mann og fire barn. Hennes mann Ola Hallvardsen hadde vært leilending på gården siden 1853. Av skiftet får vi et bilde av Sorenskriver Christian Thommessen og lagrettemennene Syver Gjesval og Henrik Borgen registrerte alt av husdyr, løsøre og klær, til og med kornbeholdning på stabburet. De beregnet «al boens formue til penger» å være verdt 118 riksdaler 1 ort.

På gården var det 9 kuer, 1 kvige, 4 ungnaut, 2 okser, 4 kalver, 5 geiter, 2 «Rissbitt» (bukker), 1 ditto unge, 7 sauer, 5 ungsauer, 3 føll (hvorav 1 blakket), 1 svin, 1 kobberkjele, 1 striedyne, 1 gammelt «braaget tepen», 1 hodedyne, 1 liten gammel pute, 4 messing lysestaker, 4 «hynner», 1 duk, 1 gammelt handklede, 1 putevar, 1 jernfot, 1 gammel mellomgryte, 1 bekken, 1 gammel kvern, 1 strielaken, 1 lerretslaken, 1 svart kåpe, 1 skjørt, 1 fôret trøye, 1 svart trøye, 1 grønt «floretes» snøreliv, 9 tønner bygg, 1 tønne erter og 1 kvarter (kvart-tønne) rug.

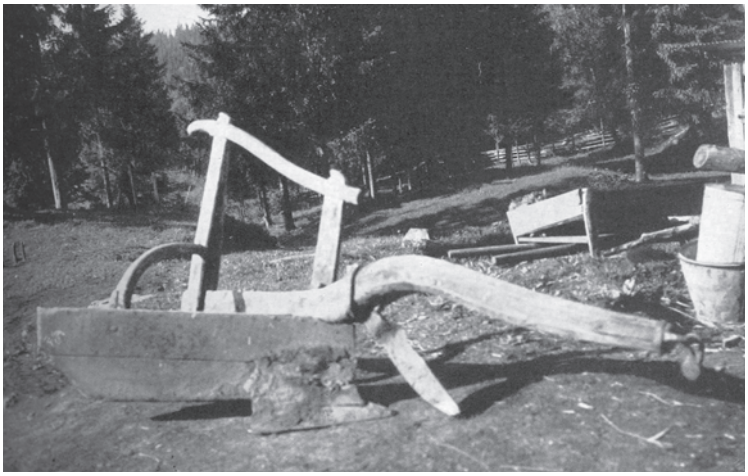

Gammel treplog fra Myrsetra på Krokskogen. Bildet er fra 1930.

Anna Rasmusdatter og Ola Hallvardsen var nok heldig stilt. Både fjøs og kornbinger vitner om velstand. Da gjelda til sju kreditorer og utestående lønn til tjenestejenta Ingeborg Jonsdatter (8 ½ riksdaler) samt skiftekostnader på 24 riksdaler var trukket fra, var boets nettoformue beregnet til 94 ½ riksdaler og 1 ort, som ble fordelt på arvingene. Enkemannen Ola Hallvardsen fikk halvparten, mens de fire barna delte resten: Sønnene Rasmus, Nils og Per fikk i overkant av 13 riksdaler hver, og datteren Marit fikk halvparten av det brødrene fikk. Barnas morbror, sundmann Anders Rasmussen i Kroksund og deres morsøster, som bodde på Vik, var deres formyndere.[2]

På 1700- og 1800-tallet var havre det viktigste kornslaget i Norge. Det ble også dyrket en del rug, bygg, blandingskorn (havre og bygg) og erter. Redskapene var ofte bare av tre. På åkrene ble det nyttet plog, ard og harv, men de var ytterst enkle, jorda ble grunt pløyd. Åkeren var permanent, det ble ikke skiftet mellom åker og eng. Med dårlig redskap og kleine hester var det uråd å få vollen brutt opp. For å unngå at jorda ble utpint, var det behov for sterk gjødsling. Alternativet var å la åkrene ligge ubrukte hvert 3–5 år. Men avlingen ble ofte ikke mer enn 2 fold.[3]

Krøtterholdet var stort, men feslaget usselt og foringen så elendig at utbyttet ble magert. Produksjonen foregikk hoved-

2 Tingbok nr. 5 for Ringerike og Hallingdal 1663–64, s. 38 ff. (etter Eyvind Fjeld Halvorsen).

3 Magnus Jensen: Norges historie under eneveldet 1660-1814 (Oslo 1963), s. 91.

«... I DERES NØD OG TRANG»

I 1695 var Håvard Hundstad blant de Hole-bønder som fikk låne korn av amtmann Paul Glud «efter deres innstendige begjæring i deres nød og trang». På bygdetinget året etter ble tre av dem stevnet for ikke å ha betalt tilbake lånet på 3 riksdaler. Håvard Hundstad, Håvard Moe og Ole Eriksen Evjua ble dømt til å betale innen 15 dager, med tillegg av 1 riksort i omkostninger.

MINDRE ROM, MER VARME

Fjøsene var bygd etter sulteforingens krav: de var små, lave under taket, uten lys og med minst mulig lufttilførsel. Jo mindre rom, dess mer varme, og varmen gjorde at dyra trengte mindre mat. Reingjøring av fjøset var det smått med, og kuene ble sjelden vasket. Man kan si det var dyreplageri, men livet var hardt den gangen. Det var ikke rart om menneskene også ble harde.*

* Randi Bjørkvik i Norsk kulturhistorisk leksikon 4 (Oslo 1984), s. 44.

Skuronn på Mo i Steinsfjerdingen rundt 1910. Maleri av Sara Moe (1867-1938), avfotografert av Bjørn Geirr Harsson 2006

sakelig om sommeren, vinterstid gjaldt det bare å holde liv i besetningen. Sulteforingen gikk så langt at dyrene styrtet døde på båsen, i uåra rundt 1740 døde mer enn en tredjedel av krøttera på denne måten. Om våren ble dyra sluppet ut så tidlig som råd var, og snart kunne alle dra til seters og bli fete, både folk og fe. Ofte dro de alle sammen. Høstingsbruket ga mindre onnearbeid på gården enn i dag.

Sulten var en stadig gjest, og i uåra stupte ikke bare husdyr. I 1741 og 1742 var det 30.000 flere dødsfall enn fødsler i Norge. Som oftest døde ikke folk beint fram av sult; nøden gjorde dem så avkreftet at sykdom fant grobunn og liten motstandskraft. I slutten av perioden fikk poteten stadig mer å si.

Poteten ble ellers kjent i Norge fra midten av 1700-tallet. Borgere og embetsmenn gikk i spissen, og fra prekestolen i kirkene fikk mange sin første kjennskap til den nye veksten. Men bøndene møtte først poteten med mistillit. De mente til og med at den var giftig og forårsaket spedalskhet. De fant den heller ikke smakelig, da var nepa noe annet, og nepe ble dyrket på de fleste gårder. Først i nødsåra under Napoleonskrigen 1807-14 ble den for alvor tatt i bruk. Poteten gav sikrere avlinger og fikk stor ernæringsmessig betydning. Kornproduksjonen økte også sterkt, og doblet seg fra 1723 til 1809. Men noen vitenskap var landbruket ennå ikke blitt. Det skjedde først på begynnelsen av 1800-tallet.

Hesten hadde det atskillig bedre enn krøttera. En ting var at bonden, som fôrte den, var «snillere» enn bondekona eller bu-

«... SAA UTSULTET VAR DE»

«Men én gammel uskik holdt sig med overordentlig seighet. Det var sulteforingen av kreaturene. Man hadde gjennemgaaende altfor mange dyr i forhold til mængden av fôr, og saa gik det ut over de stakkers 'klavebundne'. Nu er 'vaarknipa' bare et halvforglemt ord med en dunkel betydning; men tidligere var den en skrækkelig virkelighet, som kom igjen næsten likesaa sikkert som vinter og vaar. Saasnart marken blev bar, kanskje bare 'flekkebar', maatte man slippe de stakkars utsultede dyr ut, for at de ialfald kunde bite i sig noget av det nakne bjerkeris. Dyrene hadde da ofte vondt for at gaa, saa utsultet var de».*

* E. Viker i «Norderhov» (1914), s. 490.

Gårdsbestyrer Anton Niskin (1860-1947) på Toresplassen i 1920 med en av fjordingene på gården.

Gjødsla kjøres ut på Mo i Steinsfjerdingen vinteren 1919. Karene som kjører sledene er ukjente.

deia. Men hesten skulle gjøre arbeid om vinteren også. Den kunne ikke fôres så dårlig at den knapt kunne reise seg på båsen. Dessuten hadde den en høyere sosial stilling enn de andre dyra, den var mannens kamerat fra mange ferder i skogen og langs landeveien.

Sist på 1700-tallet gikk embetsmennene i bresjen for nytenkning i landbruket. De fikk spredt opplysning om bedre gjødselbehandling, grøfting og vanning, og flere nye jordbruksredskaper ble introdusert. Mest kjent er såmaskinen, og en ny og forbedret plog (kalt Falkensten-plogen), en svingplog som pløyde dypere og bedre enn tidligere plogtyper. Etter hvert fikk bønder i hele Norden øynene opp for hvor mye lettere og sikrere den var å manøvrere, enn de gammeldagse, tunge trehjulplogene. I tillegg ble jorda gjødslet sterkere, og bøndene lærte å oppbevare og utnytte gjødsla bedre. Samtidig skiftet de mellom åker og eng, brukte bedre såkorn, og gikk over fra naturvoll til dyrket eng med kløver og timotei. Fruktavl og grønnsaker ble også mer vanlig, og etter hvert skaffet de seg bedre husdyrraser av alle slag.

«... OM DE ELLERS VIL HOLDE ARMODEN UDE»

«Jeg troer neppe der findes bedre Agermænd end paa Ringerige. Jorden drive de med største Flid og Forstand; de finde paa at arbeide Jorden saa, nu saa; nu saa de et slags Sæd i den, nu en anden, alt for at sætte Prøve paa, hvilket der er det bedste, og det udvælger de; saa at de kjende deres Jord vel og drive den vel, og de lade intet Stykke, som kan tjene til nogen Slags Nytte, ligge foragtet, men anvende det dertil, hvortil det kan tjene. Det er og fornødent for dem, da det just er det, de skal leve af; thi de have intet andet at slaae Lid til, om de ellers vil holde Armoden ude».*

* Fogd Wiels beskrivelse (1743).

«...VASKET GULVET NOEN GANGER I ÅRET»

«Folkelivsgranskerne forteller om bønder som sjelden skiftet skjorte, som vasket gulvet noen ganger i året og strøk av grautskjeia på ermet eller forklesnippen før den ble satt inn i en sprekk i veggen, eller som slikket vel av den før den ble lagt fram for en gjest. Og pantebøkene tegner et bilde av folk i fattigdom, kamp mot gjeld, av folk som ved ulykke eller sykdom rauser utfor. Og når det først gikk utfor med folk i det gamle samfunnet, gikk det helt til bunns».*

* Randi Bjørkvik i Norsk kulturhistorisk leksikon 4 (Oslo 1984), s. 44.

I eldre tider var det en uskrevet regel at familien skulle greie driften selv. I Hole var det mest mindre gårder, men selv på

Matpause på åkeren ved kong Rings ridebane ved Helgeland i 1905. Onnefolkene får maten brakt ut på jordet. På rakariva sitter Oskar Hafnor, og personen med skalk litt til høyre for midten av bildet (med riva på skrå), er Martin Gulbrandsen Domholt.

storgårdene var det lite tjenerhjelp. Da tømmerdriften kom, ble det litt forandring. Det meste av arbeidet i skogen ble utført om vinteren: tømmer- og vedhogst, kølbrenning og kjøring til verket. Bonden fikk utnyttet sin egen og sønnenes arbeidskraft bedre. Det kostet å leie folk. For en del var dette grunnen til at bøndene kunne utrede de stadig økende skattene som eneveldet krevde, og likevel utover på 1700-tallet overta mer av jorda selv.

Tidlig på 1800-tallet var det flere år med misvekst og nød i landet, og 1809 var et av de verste årene. Barkebrød, hvor mjølet ble blandet med bark for at det skulle bli drøyere, var vanlig kost for mange. I Steinsfjerdingen står et flere hundre år gammelt almetre i Sonerud, mellom Veslebu og storveien. Etter tradisjonen ble almetreet i 1809 flådd for bark som skulle brukes til folkemat.[4]

Ulrik Fredrik Kjerulf (1759–1820) var sogneprest i Hole fra 1792 til 1820. «Kjerulf var prest i nødens tid. Han gav fra prekestolen mange råd om hvordan man skulle drøye maten, blant annet ved å bruke mose og malt bein i brøddeigen».[5]

I første halvdel av 1800-tallet var det blant embetsmenn og de kondisjonerte vi fant foregangsmenn i jordbruket også i Hole. Mange av dem var dyktige gårdbrukere, flere av dem drev sine gårder fram til reine mønsterbruk. Da «Selskabet for Ringeriges

«... DEI HENG I HOP, GRUNNLOVA OG POTETEN»

«Det var uår i landet, sju magre år frå 1807 til 1814. Då var det poteten som berga oss. Og silda, som kom tilbake til kysten. Slik sett var poteten vel så viktig som grunnlova i 1814. Viktigare, meiner fleire historikarar. Men dei heng i hop, grunnlova og poteten».*

* Olav Norheim: Potetkåseri på Auren i Haug (september 2005).

«... ITTE Å NEMNE SMØR I LEINEGARDA»

«Det er itte å nemne smør i Leinegarda», heter et gammelt ordtak på Røyse. I gammel tid ble livets erfaringer ofte formet i faste ordtak, som etter hvert ble kjent i bygdelaget og enda videre. Dette ordtaket forteller rimeligvis om smått stell på Leine-gårdene, og ble brukt når en ville understreke at folk fikk ta situasjonen som den var.

4 Husmannsminner fra Ringerike, i Norsk Folkemuseums arkiver.
5 Jon Guldal: Folkeminner fra Hole, s. 199.

Kuer på beite på Mo i Steinsfjerdingen i 1923. I bakgrunnen ser vi Bjørkegårdene.

Vel» ble stiftet i 1810,[6] var åtte av medlemmene fra Østre Hole (dagens Hole kommune) og seks fra den andre siden av fjorden (Vestre Hole, i dag Tyristrand). De åtte fra Østre Hole[7] var prost Kjerulf (Hole prestegård) lensmann Peder Iversen (Søndre Frøyshov), prokurator Torsten Johannessen Bye (Helgeland), proprietær Paul Johannessen Bye (Søndre By),[8] Anders Andersen Hurum (Høgstua), Engebret Moe (Mo i Steinsfjerdingen) Erik Sørum (Nordre Sørum) og Ole Andersen Sørum (Midtre Sørum). Det var bare fire «reine» bønder. Det virket som de fleste så med mistro på de nye bruksmåter som ble innført på embetsgårdene, og ikke ville ape etter. De manglet opplysning, og var for tradisjonsbundne.

Etter 1814 kom Norge inn i en langvarig økonomisk krise. Den gikk sterkt ut over landbruket. Kornprisene var lave, det var liten adgang til biinntekter for bøndene, og mange slet med etterdønninger av sølvskatten i 1818. Etter unionen med Sverige i 1814 vedtok Stortinget å opprette Norges Bank med et sølvfond på 2 millioner sølvspecies. Pengene skulle bringes til veie ved tvungne innskudd, og kaltes «den tvungne sølvskatten». Bønder i mange bygder gjorde opprør, og de såkalte «bondetogene» til hovedstaden hadde også deltagere fra Hole. Fredrik Torkildsen Lehne fra Oppgarden Leine på Røyse var blant anførerne fra Ringerike, sammen med Iver Skagnæs fra Ådal og Paul Meier fra Soknedalen – se side 896-897.

6 Selskapet ble oppløst i 1817. I 1831 ble Hole sogneselskap opprettet, men gikk inn i 1840-åra. "Nye" Hole sogneselskap ble stiftet i 1850, og var i virksomhet til begynnelsen av 1890-åra. I 1906 ble Hole landbruksforening dannet som en fortsettelse av sogneselskapet (skiftet navn til Hole landbrukslag i 1929).

7 I Hole landbrukslag 1850-1950 oppgis også løytnant Hals å være fra Østre Hole. Løytnant Peder Hals (f. 1751) var imidlertid gård- og brukseier på Skjærdalen i 1801. En av hans sønner i ekteskapet med Maren Flattum var Christen Frisak Hals (1802-1966), som ble lensmann Peder Iversens svigersønn og eier av Søndre Frøyshov 1849-65.

8 Proprietær = eiendomsbesitter.

Høyonn på Storjordet på Storøya i juli 1938. Kjeld Nørgaard sr. (1899-1975) hesjer og hesten Borken drar sleperiva. Geitøya i bakgrunnen.

Ingeborg og Johan Madsen med kua Ingeros, som melkes ute på jordet i Halvorsbråten i Steinsåsen i 1931.

Men fra sist i 1830-åra begynte det å skje noe også i jordbruket. Bøndene lærte å drenere jorda med lukkede steingrøfter, og det ble innført vekstskifte mellom korn og poteter, noe som gav betydelig økning av avlingene.

Selv om Holes første ordfører, kaptein J.G. Seip på Søndre By (ordfører 1837-40), også var embetsmann, førte formannskapslovene og innføringen av det kommunale selvstyre i 1837 til endringer i det politiske og sosiale liv på bygda. Bøndene kom med i offentlig styre og stell, fikk større innflytelse, og det gav dem økt selvtillit, interesse og virkelyst. Etter hvert førte de selv an i den videre utviklingen av landbruket.

«... ET STORT OPPSVING»
«Det var omkring år 1850 et stort oppsving på jordbrukets område her, og de som førte an var ordfører Sundt på Søndre By, sogneprest Hans Lunde og Dietrichson på Helgeland. De kappedes om å nå store avlinger og innføre forbedringer.»*

* V.V. i avisartikkel «Leinestrandseplet, de røde ringerikspoteter m.m.» (udatert, kopi i Hole bygdearkiv).

Morten Sundt (ordfører 1850-66) ble Seips etterfølger både i ordførerstolen og på Søndre By. Han var også stortingsmann 1851-66, og ble kalt «student» fordi han begynte å studere teologi etter artium. I 1834 tok han en vikarjobb som huslærer på Ringerike, og ble så betatt av landskapet, eller kanskje mest av en ung dame han møtte, at han oppgav studiene. Han giftet seg og kjøpte gård her; først Nordre Haug på Tyristrand, og i 1847 Søndre By. Han var en foregangsmann, og fikk blant annet grøftet og ryddet 130 mål åker ved Hvitmyr, innerst på Byermoen.

Framgangen i denne perioden skyldtes i stor grad dannelsen av sogneselskap i en rekke bygder, også i Hole. Det første herover var «Selskabet for Ringeriges Vel», som ble stiftet i 1810

Rugskur i Sonerud 1921. Fra venstre Johannes Bjerke (eier av Nigarden Bjørke), Jan Borlaug, Thora Bjerke og Sigrid Hurum. Hestenes navn var Brun og Kora.

og gikk inn i 1817. Så kom Hole Sogneselskab, opprettet i 1831 men oppløst i 1840-åra, før det ble gjenopprettet i 1850. Dessuten fikk bøndene ny kunnskap etter etablering av landbruksskolene (1825), reiseagronomene (fra 1850) og landbrukshøgskolen (1859). I 1846 ble Buskerud landbruksskole åpnet på Linnes i Lier. Den holdt seinere til på Bråk i Norderhov (1852-54), på Eiker (1854-57) og Skollerud i Ådal (1857-63).

Men utviklingen i økonomi, folketall og samferdsel betydde mest. I 1840-åra tok Staten tak med en aktiv næringspolitikk, og flere tiltak til fremme av jordbruket ble gjennomført. I 1851 kom Hypotekbanken, som gav bøndene adgang til billige og langsiktige lån med pant i fast eiendom.

Da folketallet økte ble mange gårder delt, eller det ble utskilt småbruk og frasolgt plasser som i dag har vært selvstendige bruk i mange generasjoner. Delte du en gammel gård i fire like, da fikk du fire «gårder» eller «gårdsbruk», men skar du bare av en snyt i den ene enden, da ble resultatet et «småbruk», selv om størrelsen var den samme. De fire gårdene ble hetende Oppgarden, Nistua, Søgarden og Vestigarden, mens småbrukene fikk navn som Sømoen, Nygård eller Nordli. «Det gav høyere status å

«... SKARPE JAAERS SKUR I DET SAFTIGE GRÆS»

«Der gik karene side om side og skaaret bortover de lange slaatteteiger, jentene kom efter med river og breidde høi. Der hørtes bryner og strykestikkers skrapen og hvislende lyd av skarpe jaaers skur i det saftige græs. Og i den gyldne kornhøsts tid saaes krumbøide rygger utover alle aakrer, hvor sigd efter sigd – ført av rappe, øvde hænder – raspet av og aat sig indover teig efter teig. Og overalt, baade i høihøstens og kornhøstens tid, høsbøn midt op i det hele som en Sigurd Syr en miniature».*

* Tveiten (1914), s. 57. «Høsbøn» = husbond.

HUSMANNSKONE PÅ SELTE PREMIERT

Noe av det første Selskabet for Ringeriges Vel gjorde etter opprettelsen i 1810, var å kjøpe inn og dele ut såkorn til småkårsfolk i Hole og Norderhov. Man premierte også gode resultater i åkerdyrking, jordforbedring og husflid. I 1811 fikk husmannskona Kari Pedersdatter Selte 10 riksdaler i premie for å ha «forferdiget 206 alen forskjellige slags ulne tøyer m.m.»*

* Hole landbrukslag 1859-1950, s. 19.

Fra gårdstunet i Høgstua Hurum 1905. Forpakter Syver A. Hurum på slåmaskinen, i bakgrunnen til høyre Ola Kornbråten. Merk dueslaget (over hodet på hestene).

sitte i Oppgarden enn i Nordli. I alle systemer er det plass til en minstemann, også blant selveiende bønder».[9]

Men ikke alle gårder som ble delt, fikk fysisk deling av tun og bygninger. Så tidlig som i 1728, da Vestre Rud på Røyse ble delt i to bruk, delte eierne også husene på gården, og brukte dem sammen. Først i 1866 var gården igjen samlet på én hånd. I 1917 ble en av de to Søndre Gjesval-gårdene i Årnesfjerdingen delt. Her ble våningshus, fjøs, låve og stall eid og brukt av begge oppsittere med en halvpart på hver, fram til en utskifting i 1935.

1850-åra betegnes som den mest framgangsrike tida i norsk landbruk så langt. I tillegg til nye bruksmåter, ble maskiner og redskap bedre. Og ikke minst var interessen for husdyrhold stigende, særlig for feavl, og det ble satt fokus på gjødslingas betydning.

Når det gjelder ny redskap, var det særlig slåmaskinen som overtok for senesterke karer med ljå. I 1875 var det 17 slåmaskiner i Hole (med Tyristrand), i 1907 var det 234. Såmaskiner ble også vanlig i disse årene. I 1900 var det ingen i kommunen, mens det var 165 i 1907.

I 1906 ble Hole landbruksforening stiftet, som direkte fortsettelse av Hole sogneselskap som hadde sovnet inn i 1890-åra. Til forskjell fra det gamle selskapet, fikk foreningen kun medlemmer fra Østre Hole. Dette synes å ha sammenheng med at dampskipstrafikken på Tyrifjorden i disse tiåra gikk tilbake og

9 Randi Bjørkvik i Norsk kulturhistorisk leksikon 4 (Oslo 1984), s. 44.

STATSHINGSTER

I 1857 bevilget Stortinget 2000 spesidaler til innkjøp av stamhingster av norsk rase. En del Dølahingster ble innkjøpt og utstasjonert på Østlandet. I 1860 hadde Hole sogneselskap stasjonert hingsten «Kong Ring» hos lensmann Kahrs på Sørum. Buskerud landbruksselskap engasjerte seg fra 1872, leide seterhavn til unghingster og kjøpte inn avlshingster. Hole sogneselskap hadde flere ganger kunngjøring om fylkeshingstene, blant annet om «Sleipner 123» og «Ridderen». I 1903 meldte lokalavisa at amtshingsten «Sigurd Syr» var stasjonert på Sørum i Hole. Hans Bjella, som eide Oppigarden Bjørke fra 1902 til 1947, drev med hesteavl. Det stod i flere perioder statshingster på gården hans, noe som førte stor aktivitet med seg.*

* Ringerikes Blad 29. august 1903, og Hole landbrukslag 1850-1950, s. 52.

Hans Bjella fra Oppigarden Bjørke i Steinsfjerdingen, med statshingsten Bramban på hesteutstilling på Lillehammer i 1910. Bramban var stasjonert på Bjørke i flere år.

etter hvert ble innstilt, i takt med at jernbane og bil overtok. Dermed ble forbindelsen mellom Østre og Vestre Hole mer tungvint, og det gikk heller ikke mange år før delingen av herredet ble gjennomført (1916).

Gustava Haglund (1875-1966) med kua Rødlin foran stabburet i Bråten på Utstranda. Bildet er fra sist i 1940-åra.

Hole landbruksforening gikk offensivt ut. Allerede i 1907 tok foreningen initiativ til fjøsbefaringer og premiering av budeier for godt fjøsstell. I tillegg engasjerte den seg i etablering av torvstrøfabrikk og opprettelse av råneholdsforening og flere ökseholdsforeninger i bygda. Husdyrbruk dominerte foreningens program, noe som var i pakt med utviklingen i landbruket. Bøndene måtte se seg om etter inntektskilder. Foreningen satte ellers i gang kursvirksomhet på en rekke områder, blant annet bokholderi og landbruksregnskap, husflidskurs og kurs innen grønnsaker, veving, matstell og hovslaging.

Området vi i dag kaller Brenna i Steinsfjerdingen, langs Selteveien mellom Selte og Kjelleberget, var for 150 år siden mest skog og havn, med noen åkerteiger og husmannsplasser innimellom. I åra 1907–12 ble det fraskilt 10 parseller på Brenna. Parsellene var på rundt 20 dekar, og ble solgt til bureisere som fikk rimelige lån i Arbeiderbruk- og boligbanken for å bryte opp ny jord. I tida fram til 1940 ble skogen ryddet, og

«... HAVN TIL EN KOE»

«Om nogen ønsker Havn til en Koe for halv Melk, vil de behage at henvende sig til Sørine Lamoen», het det i en annonse i Ringeriges Ugeblad i august 1855.

Slåttonn på Rytteraker cirka 1900. Hester og arbeidsfolk er klare til innsats med slåmaskiner, høyvogner og håndredskap.

Høykjøring i Mosenga (Sørens) rundt 1920. Fra venstre: Kristine Sørensen, Martin Mosengen og Johan Sørensen. På lasset står Sofie Sørensen.

TUNGVINT KRØTTERSTELL

Kjerringa på Fekjær fikk henge i både seint og tidlig, det er nesten utrolig at hun kunne greie alt. Hun hadde alt stell og matlaging til alle håndverkerne (i sledemakeriet), og om sommeren et tungvint krøtterstell. På østsida av fjorden, mellom Sundvollen og Nes, ligger en eiendom som heter Søbråtan, der hadde hun krøttera om sommeren. Hun rodde over dit morgen og kveld og melket. Det er tre kilometer over dit, så det vart 12 kilometer om dagen, i all slags vær.*

* Lyse 1976 s. 125.

«TRÆSKEMASKINER FRA KR. 100»

I 1905 kunne Ringerikes Blad melde at «paa en Gaard i Hole har en Mand med en 4 Fod bred Saamaskin saaet 120 Maal!» To år seinere, i 1907, het det i en annonse fra smed A.P. Rytterager: «Træskemaskiner fra kr. 100 til kr. 3000. Hestevandringer fra kr. 125 til kr. 300. Rensemaskiner fra kr. 45 til kr. 100».

«LAJE – ÉN DAGS ARBEID»

«Det ble arbeidet mye på 'laje' i gamle dager. Et laje var såpass mye arbeid som en voksen person etter gammel erfaring kunne greie på én dag. En laje skigard var 60 staur om dagen, og hvis du med strake armer kunne ta i et staurlag med hver hand og du hadde et staurlag midt framfor nåsan din, da sto staurlagene passe tett. Å slå en mæling var laje. Mælingen var 5 mål, men kunne være litt mindre der det var stein. Det var kvinnfolklaje å breie høy etter fire slåttekarer, eller rispe åtte teiner lauv om dagen, eller bake 200 havremjøls flatbrød, eller skjære 1 mål åker, eller hakke og binde 100 lauvkjerv med sju nævtak i hvert, eller ryske ½ mål lin».*

* Utflyttere forteller gammelt fra Ringerike, i heftet Ringerike 1949 s. 9.

«TRIVELIG ARBEIDE Å GRØFTE ...»

Johannes Solberg på Stein arbeidet svært for å forbedre jorda på gården, og rundt 1880 fikk han to svenske brødre til Hole som grøftegravere og gårdsarbeidere. Det var Karl og Erik Olsen fra Värmland. Brødrene var flinke og arbeidssomme, giftet seg og stiftet familie i Hole. Karl bodde på Steinsbråten og Erik i Jomfruland, før Karl i 1906 kjøpte plassen Åsen under Fekjær og flyttet dit, mens Erik Olsen altså ble gårdbruker på Viksbråten, hvor slekta fortsatt sitter. I 1916 grøftet brødrene jordene på Bjørnstad sammen med Karl Krokvik (Åslund) og Eriks sønner Olav og Emil. Olav Eriksen (seinere varaordfører i Hole) forteller i sine erindringer: «I 1916 var jeg med i en større grøfting på Bjørnstad, noe over 10.000 meter. Holdt paa fra vaaren og til utpaa høsten, 20 øre for 1 m dyp grøft, men vi holdt daglønna paa 6 kroner, og det var ikke saa verst i den tia. Emil maatte på eksis utpaa vaaren og kom ikke igjen før utpaa høsten, men ellers var det onkel Karl, far og jeg og Karl Krokvik som grøfta. Trivelig arbeide å grøfte, naar leira er passe raa og steinfri, og du lærer deg å holde skarp redskap, og den nødvendige teknikk».*

* Olav Eriksens erindringer, s. 71 (håndskrevet manus, kopi i Hole bygdearkiv).

Olav Eriksen (til høyre) og Johan Grønvold jordlegger turnipshauger på Stein i 1911 eller 1912.

Sommerbilde med hesjer på Strandjordet på Stein i 1927. I bakgrunnen Steinsfjorden og Krokskogen.

vi fikk det åpne åkerlandskapet med spredte småbruk som vi kjenner i dag. Flere av bureiserbrukene var tidligere husmannsplasser, men åkerlappene som husmennene hadde disponert, var atskillig mindre enn parsellene som ble fradelt.

«Først hogg vi ned lauvskogen. Det var mest or. Så måtte det grøftes. Alt skjedde med hånd, men jorda var bra, og det var lite stein i grunnen. En gang høstet vi 725 kilo bygg på målet i Storebråten, og det mente journalist Kjell Schulerud i Ringerikes Blad at fortjente en plass i Guinness rekordbok», fortalte en av bureiserne, Ernst Eriksen på Storbråten, 50 år etterpå.[10] Gjennomsnittlig byggavling i Buskerud i 2002 var 334 kilo pr. mål, så Eriksen hadde all grunn til å være fornøyd.

10 Lydbåndintervju med Margit Harsson 30. oktober 1992 (i Hole bygdearkiv). Kjell Schulerud ble seinere redaktør av Norsk Hageblad.

«... DA GIR DEN VALUTA IGJEN»

«Jeg har alltid vært tilfreds med stedet vi har bodd på. Det vesle jordbruket er av særlig god kvalitet, det gir bra avling når det blir stelt med som en plikter å gjøre, både med grøfting og gjødsling. Jeg må tilstå at jeg mange ganger har glædet mig over hvor takknemlig jorda er når den blir stelt på riktig måte, da gir den valuta igjen. Det blir ymta om at det er litt frostlendt nedpå her, men det er svært sjelden at noe fryser særlig tidlig. Det blev endvidere ymta om at det var kanskje ikke særlig bra potetjord, men etter at nye sorter er tatt i bruk ved setting, er det blitt bra, både i fold og kvalitet».*

* Olav Eriksens erindringer, s. 94 (håndskrevet manus, kopi i Hole bygdearkiv).

HUSMENNENE BLIR SMÅBRUKERE

I 1928 ble den nye jordloven vedtatt av Stortinget. Den gav husmenn rett til å kjøpe sin egen boplass. På Stein ble de første plassene frasolgt allerede i 1923. Det var Jenserud og Åsstua. Da Finn Moltzau overtok Stein i 1933, fikk husmennene tilbud om å kjøpe plassene sine. Moltzau fastsatte prisen i samråd med sin sakfører, Aslaksrud, og de var så gunstige at mange kjøpere utenfra meldte seg. Men de som hadde bodd og arbeidet på Stein, fikk forkjøpsrett. Til de fleste plassene hørte det også en liten skogteig. Det var jorda som var mest verdt, ikke de skrøpelige husene.

Halvor Western (på traktoren) og Ole Frøshaug (på såmaskinen) i våronna på Hundstad i 1952.

16 MANN I SLÅTTEN

Det kunne være opptil 16 mann i slåtten. En var «husbondskar» og hadde plikt til å holde farten oppe. Det ble gjort «pellement» med ljåen hans, og helst tok de messingtråd og strauk etter egga. Kostholdet var jevnt godt. Stallen ble låst om kvelden og husbonden tok stallnøkkelen og la den på bordet framfor senga. Før 4 om morgenen måtte stallkaren gå opp etter nøkkelen. Det var ildsted på låven, og der på låven ble det tresket utover hele vinteren. Ofte kom det hallinger og tok treskejobb.*

* V.V.: «Arbeiderminner fra Hole», i Norsk folkemuseums arkiv, kopi i Hole bygdearkiv. Gården som omtales, er Helgeland på Røyse.

I mellomkrigstida, fra slutten av 1920-åra, kom en ny krisetid. Kjøpekraften blant folk var elendig, og bøndene fikk ikke avsetning for den raskt økende produksjonen. Kornprisene falt til et nivå på mellom 10,5 og 12 øre, melkeprisen til under 10 øre og potetprisen ned i 3-4 øre. Alle næringsgrener ble rammet. På initiativ fra Norges Bondelag kom bøndenes store økonomiske organisasjoner i gang. Først kom melkesentralene, seinere kjøtt- og fleskesentralen og eggsentralen.

I disse årene slet mange bønder med å betale for såkorn, og flere søkte om kommunal garanti for innkjøp. I Hole herredsstyre 22. april 1932 ble garanti (med 11 mot 9 stemmer) innvilget til Thorleif Selmer på Rytteraker og åtte andre gårdbru-

«... STEKTE POTETER MENS DE VARMET SEG»

«Arbeidet og livet på gården til alle årets tider var det som satte mest preg på tilværelsen. Det var slitsomt og krevende for ungene, som alltid måtte være med. Mor fortalte at arbeidet med å skjære all åker, oftest med skjuru, tok så lang tid at jorda var tela på potetåkeren før de fikk all poteten av jorda. Da gjorde de opp en svær nying på åkeren til å varme seg ved, og her stekte de poteter mens de varmet seg – og de var så gode. Ofte var det flere leiefolk i ønnene, og de skulle alle ha kosten. Jeg husker at mor stekte pannekake på flatbrødtakka, for da fikk hun stekt opptil 10 stykker på en gang», fortelles det fra en av Bønsnes-gårdene rundt 1890.*

* Einar Heimås Dokken: «Mor forteller», i heftet Ringerike 1975 s. 22–24.

Hesten Estrid med stort høylass på Øvre Gomnes i 1937. Foran står tre år gamle Solveig Fjeldstad (seinere gift Sanner).

kere i bygda: Erik Fjeld, Anders M. Bjerke, Johan Berget, Thv. Ellingsen, Søren Ottersen, Joh. Bratlie, Ole Renshusløkken og Petter Nylendet. Samlet garantibeløp for de ni var på rundt 1.300 kroner.

Etter jordbrukstellinga 1939 hadde Hole 126 gårder over 50 dekar, mens 268 bruk var over 10 dekar jordbruksareal. I 1941 avsatte okkupasjonsmakten Johan E. Melbye som formann i Norges Bondelag (fikk husarrest på egen gård). Det var signalet til at de lokale landbrukslagene innstilte virksomheten, så også i Hole. Seinere i krigsåra ble ingen møter holdt, ingen kontingent innkrevet i Hole landbrukslag, kun praktiske tiltak som hestevokter og klovbås var i gang. Men da freden kom, ble det ny oppblomstring, og en sterk satsing på studievirksomhet og yrkestevlinger. Aksjonen i 1947 med såkalte lojalitetserklæringer for å samle bøndene til å følge Norges bondelags parole om leveringsstans og andre tiltak, gav likevekt i lønns- og prisforhandlingene og bedret bøndenes vilkår totalt sett.

Både produksjon og teknisk utvikling gikk tilbake under krigen. Men nedgangen ble mindre enn fryktet, tross knapp tilgang på viktige driftsmidler som kunstgjødsel, kraftfôr, maskiner, redskaper og drivstoff. I 1944 var samlet dyrket areal i bygda 21.594 dekar; av det var 13.742 dekar åpen åker. Det ble dyrket mest havre og bygg. Dyrking av rug og erter hadde gått stekt tilbake i forhold til tidligere år, mens hvete var kommet mer i skuddet. Ringerikspoteten var viden kjent, grønnsakdyrkinga var blitt mer vanlig i gårdsdriften (i 1944 var grønnsakarealet 289 dekar).

«... DET VAR Å GÅ ETTER SOLA»

«Tia på øktene var ofte lange. Det var å gå etter sola. Når den var over et bestemt skar på Modumsåsen, da visste de at klokka var tolv. Dette skaret ble derfor kalt Tolvskaret».*

* Einar Heimås Dokken: «Mor forteller», i heftet Ringerike 1975 s. 22–24.

RUGHALM TIL HØVIK GLASSVERK

Salg av rughalm gav en god ekstrainntekt til mange Hole-bønder. Rughalmen ble kjørt til Høvik glassverk, som brukte den til å pakke rundt lampeglass. Halm som skulle selges dit, måtte ikke treskes med maskin, men sliretreskes. Holeværingene var kjent for å lesse brede lass, og vinterstid, når veien var smal, hendte det at de skubbet borti andre veifarende med halmen. Da ble det sagt at holeværingene var «breie i nåsan».*

* Kristian Ullern forteller, i Gudleik Guldal: «De gode, gamle dager», i heftet Ringerike 1976 s. 30.

«... OPPE KLOKKEN 3»

«En annen flink skurkjerring jeg husker, var Maren Grindbakken. Ryggen var kroket og hendene så giktbrudne at fingrene stod som klør. Men munter og morosam var hun, og skjære kunne hun. En høst lå min far på tømmerhugst på Fjeldsetra, og der var Maren og hennes mann, Edvard Grindbakken, seterfolk. Maren var oppe klokken 3, stelte kuene, fikk dem til skogs og så dro hun til bygds for å skjære åker hos mor Borgen.»*

* Olav Eriksen forteller til Jon Guldal (Ringerikes Blad 10. desember 1949).

«... MEN SÅ SATTE DET INN MED REGN OG ATTER REGN»

«Vi hadde sådd et stort areal høsthvete i 1956, og den så riktig lovende ut. Sommeren var også bra, så vi hadde gode forventninger til høsten. Halgrim hadde kjøpt skurtresker noen år før, så vi tinget ham til å skjære høsthveten straks den var moden. Han fikk også så vidt begynt, men så satte det inn med regn og atter regn. Store deler av den flotte hveteåkeren ble slått ned, og aksene grodde. Da det endelig ble tørrvær igjen, var nesten all åker moden for skurtresking, og Halgrim ville jo først og fremst berge sitt eget. I denne situasjonen var det at Thorbjørn Slåtto kom og spurte om jeg kunne tenke meg å gå sammen med han om kjøp av skurtresker. Vi kunne få en Aktiv slepetresker for 14.000 kroner. Det var mange penger, men det var også store verdier som sto i fare for å bli ødelagt, så resultatet ble at vi kjøpte tresker med en halvpart på hver. Dette viste seg å være en vellykket form for maskinsamarbeid, som har fortsatt i neste generasjon, 36 år til nå». *

* Nikolai Hafnor (1921-1995), minneoppgave (1993), s. 46-47.

«.... STRIESEKKER PÅ 70-80 KILO»

«Høsten 1948 bygde vi nytt stabbur. Det vesentlige av kornavlinga ble enda brukt på gården, så det var trivelig å bære kornet opp på det nye stabburet. Etter å ha stått på låven i det verste treskestøvet hele dagen, var det likevel ganske slitsomt når jeg ved dagens slutt alene skulle bære alle sekkene på ryggen opp trappa. Det var striesekker på 70-80 kilo».*

* Nikolai Hafnor (1921-1995), minneoppgave (1993) s. 43-44.

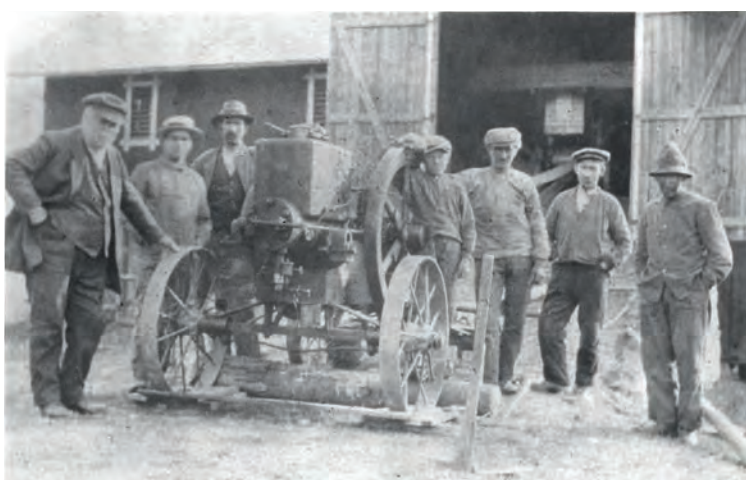

Olaf Frøhaug på Nedre Frøyhov hadde parafinmotor til trekkraft for treskeverket. I tresketida kunne motoren leies, og den ble transportert med hester og fast mannskap. Bildet er fra Mo på Røyse rundt 1920. Personene er (fra venstre): Morfie fra Sverige, ukjent, Hundstad, Harald Moe, Olaf Frøhaug, Lauritz Hansen og Hjalmar Johannessen.

«...TIL MØLLA HVER 14. DAG»

«Fra gammelt var det vanlig å male av eget korn, likedan under krigen og noen år etter. Til dyra ble det malt råmel av bygg og havre, og så gitt tilskudd av proteinfor, ofte sildemjøl. Til folk malte vi siktet eller grøpp av hvete eller rug, og grautmjøl av bygg. Både korn og alt mjøl ble oppbevart på stabburet. Derfra måtte det bæres ned i bøtter til fjøset. Kornet ble bært opp i annen etasje på stabburet om høsten, og hentet herfra til møllelasset. Det ble stort sett en tur med hest til mølla hver 14. dag, og med handlelapp i lomma. Det var hestevanning utafor Møllegården og stall inne. Mens vi venta på mjølet, tok vi nistepakka hos Gurine Thon eller på Kaffistova. Etter hvert som biltrafikken økte, ble det dårligere sledeføre, og trafikken på Thisted-mølla minket så mye at de la ned. Etter det brukte vi Heensmølla noen år, til også de måtte legge ned. De hadde bil som kjørte og hentet, men trafikken ble for liten da folk etter hvert brukte mer ferdigfôr».*

* Arne Fjeldstad (1923-2006) i «Frøyu-boka» (2002).

«... EN MØLLE SOM LÅG VED EN LITEN ELV»

«Når karene hadde fått treska tor noen sekker korn om høsten, da rodde de over fjorden til Øst-Modum, for der var det en mølle som låg ved en liten elv, og denne mølla malte så fint. I Skjærdalen hadde de også mølle, og hit dro eller kjørte de over isen om vinteren. Nede ved Bønsneslandet lå det en plass som het Grindhagen. Bestemor fortalte at ungene her ofte dro en kornsekk på en kjelke over til Skjærdalsmølla».*

* Einar Heimås Dokken: «Mor forteller», i heftet Ringerike 1975 s. 22–24. Mølla var Tandberg mølle på Øst-Modum.

Tresking med hestevandring på Østre Stadum i 1930-åra. Tomas Tveiten (til høyre) og en kar ved navn Gabrielsen. I bakgrunnen ligger bryggerhuset (til venstre) og våningshuset.

Etter krigen er norsk jordbruk blitt fullstendig mekanisert. Antall personer beskjeftiget i næringen er sterkt redusert; den leide arbeidskraften gikk til næringer med større lønnsevne. Mekaniseringen veide opp for flukten. I 1950 skrev Hole landbrukslag i sin jubileumsberetning at «antallet av traktorer er øket voldsomt i de siste år, og det er ikke mange bygder som kan oppvise større tall i forhold til jordarealet». Flere gårdbrukere i kommunen hadde også gått over til spesialisert kornproduksjon og anskaffet skurtreskere: «hittil har tre slike vært i bruk i bygda, og minst like mange er bestilt».[11] Men dyrking av grønne Ringerikserter og røde Ringerikspoteter gikk tilbake de første åra etter krigen, noe som skyldtes både prisene og økte sykdomsangrep.

11 Hole landbrukslag 1850-1950, s. 111-112.

Kyrne går i land fra prammen ved Stadum-landet, etter å ha vært på beite på Holmen på den andre sida av Storelva. Johannes Dæhli og søsteren Gunhild bistår. Bildet er fra rundt 1940.

BEITELAND PÅ HOLMEN

På Holmen, på den andre siden av Storelva, hadde en av Stadum-gårdene sommerfjøs. Kyrne beitet der om sommeren, og ble tatt inn i sommerfjøset og melket. Dyra ble rodd over elva på en stor pram. Etter hvert ble det anskaffet motorbåt som ble bundet sammen med flåten, og da gikk det lettere. Like etter at de ble sluppet utpå Holmen på forsommeren, ville krøttera tilbake til gården, og de la på svøm over elva. Men lensene som ble brukt i tømmerfløtinga, hindret dem i å komme helt over, og så måtte gårdens folk ut med båt. De slengte et tau rundt horna på én ku og dro den over igjen, og da fulgte de andre med.*

* Fortalt av Karl Dæhli (f. 1913).

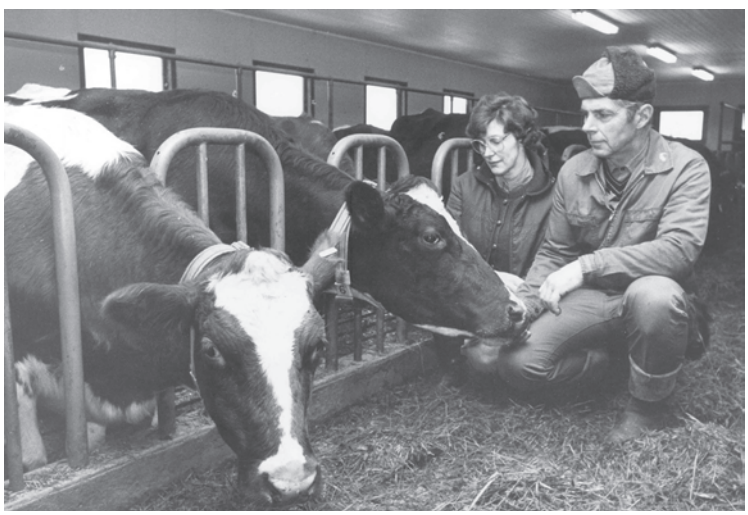

Olaug Solveig og Henry Thingelstad i fjøset i Nordigarden Leine i 1984.

MELK AV GOD KVALITET

Flere melkeleverandører på Røyse har mottatt utmerkelser fra TINE Norske Meierier for levering av melk av høy kvalitet. Både Nordigarden Leine (Olaug Solveig og Henry Thingelstad), Mo (Anne Kari og Ole Moe) og Vestre By (Inger Lise og Anders Bye) har mottatt 10-årsplakett for levering av melk av svært høy kvalitet i sammenhengende 10 år (i henholdsvis 1994, 1996 og 1997). I 2006 ble Vestre By tildelt 20 års-plakett for det samme. I 2012 vant Vestre By sitt tredje napp i en sølvpokal for levering av god melkekvalitet i Ringerike produsentkrets (Hole, Ringerike, Krødsherad og Jevnaker), og fikk dermed pokalen til odel og eie.

Siden 1950 har vi sett en rivende utvikling i jordbruket. Utvikling av maskiner innen korndyrking, fra små 4-fots slepetreskere til store og selvgående skurtreskere, må oppfattes som eventyrlig for gamle folk som ennå husker at kornet ble slått med sigd, og utover vinteren håndtresket på mørke låvegulv. Det er da også innen kornproduksjon at arbeidsbesparelsen har vært størst. I tillegg til skurtreskere, har bøndene investert i korntørker, både kaldluft- og varmlufttørker. Hole landbrukslag har fulgt opp og forhandlet med det lokale kraftverket om redusert strømavgift, og også engasjert seg i bekjempelsen av berberis[12] og floghavre. Av nye ting ellers etter krigen må nevnes landbruksvikar- og avløserordningene, som har gitt mange bønder en ny hverdag.

12 Berberis = vertsplante for havrerust (svartrust).

«BESTE MELK TIL RINGERIKES MEIERI»

Nordigarden Leine på Røyse var den nest-siste mjølkeprodusenten i Hole. Før Ragnar Thingelstad gav seg i 2010, hadde han 16 melkekyr og ni ammekyr. Med ungdyr og kalver var besetningen på rundt 70 dyr. Tidlig i 1980-åra vant hans foreldre, Solveig og Henry Thingelstad, utmerkelse for «beste melk til Ringerikes meieri» i tre år på rad (1981–83). Ellers mottok de i 1994 10–års plakett fra TINE Norske Meierier for levering av melk av svært høy kvalitet i sammenhengende 10 år.

KORN/POTETER ETTER DYRKET AREAL (I TUSEN DEKAR)

	1907*	1949	1959	2012
Hvete	124	1.988	913	9.592
Rug	2.544	174	26	41
Bygg	1.735	1.369	10.931	3.935
Havre	4.428	5.015	2.670	1.343
Blandkorn	2.994	657	83	-
Poteter	1.413	1.035	721	222
Oljevekster	-	-	-	576

* I 1907 gjelder tallene Hole med Tyristrand.

Tallet på husdyrbruk i Hole går stadig ned. I 1978 var dyretallet i kommunen (tall for 2012 i parantes) 82 mjølkekyr (10), 137 ungdyr/øvrig storfe (208), 74 purker (90), 157 slaktegriser (553), 1 råne (1), 13.226 høns (7.309), 368 sauer (257)[13] og 40 kalkuner (0). I 2000 var det fire bruk tilbake som drev med mjølkeproduksjon: Vestre By (Anders Bye), Mo (Ole Moe), Nordigarden Leine (Henry Thingelstad) og Fjelstad (Ole Anton Hafnor). I 2012 stengte den siste fjøsdøra, da Inger Lise og Anders Bye på Vestre By satte for slåen og solgte sine 12 melkekyr (beholdt rundt 20 kviger og ungdyr).

Flere gårder har begynt med kjøttfeproduksjon, i 2000 drev fire gårder i Hole med kjøttfe, og i 2012 hadde tallet økt til åtte – se omtale av storfehold s. 184. I bygda var det i 2000 én svineprodusent (Nedre Frøyhov), som særlig satset på avlsgris, og to store eggprodusenter (Nordre Sørum og Midtre Sørum). I 2013 er det kun én igjen, Richard Hals Gylseth på Midtre Sørum. Han har 7.500 høner som byttes hver 14. måned. Hønene er fire måneder gamle når de kommer, og har utført sin misjon i livet når de er 18 måneder. Da går de til biobrensel, «det er ingen som gidder å koke høne lenger».[14]

Fire-fem bruk i bygda holdt fortsatt sau i 2012. Ellers har flere satset på fritidshester, og enkelte gårder har hatt travhester i mange år. De gode, gamle arbeidshestene er en saga blott. I 1845 var det 636 hester i Hole med Tyristrand, og i 1900 var tallet 610. I 1949 var det i Østre Hole (dagens Hole kommune) 197 hester, mens tallene for de siste åra er 116 (1959), 21 (1979), 27 (1999) og 55 (2012).

FANGDAMMER – FOR Å REDDE FJORDEN

På 1980- og 1990-tallet var det sterkt fokus på forurensningen av Steinsfjorden. Landbruket står bak fosforutslipp i fjordens nedslagsfelt, og særlig var det partikkelbundet fosfor (ersojonsmateriale) som var problemet. Kommunene tok derfor et initiativ ovenfor bøndene for å redusere avrenninga. og det ble bygd ni fangdammer (hvorav seks i Hole). Sammen med effekten av redusert jordarbeiding (bl.a. restriksjoner mot høstpløying) og bedre gjødselplanlegging, har landbruket siden gjort en betydelig innsats for å forbedre vannkvaliteten i Steinsfjorden.*

* Opplysninger fra landbrukssjef Åge Geir Hanssen i Ringerike og Hole.

13 I 1845 var det 2.955 sauer i Hole med Tyristrand. I 1900 var tallet 771.
14 Richard Hals Gylseth 15. august 2013.

HESTEN VAR MED PÅ TRAV-SEKSAEN

Sigurd Tandberg var sterkt interessert i hester og travkjøring. Hans beste hest het «Grey Jackson», og det går fortsatt frasagn i bygda om trav-seksaene på Vik etter store travsøndager på Steinsfjord-isen. En gang hadde de endog klart å få vinnerhesten opp trappa til «tingsalen» i 2. etasje på Vik. Hesten var godt skodd, med kraftige brodder.*

* Etter Bjørn Bili (f. 1935) og Einar Tandberg Reistad (f. 1952).

Paul Lehne (1909-1965) i Vestbråten på Røyse med en traust arbeidshest.

«...OG SÅ KJØRE IGJEN OG IGJEN»

«Før vi fikk ugrassprøyting i 1950-åra, var den viktigste ugraskampen å kjøre så ugraset spirte, og så kjøre igjen og igjen. På Røyse var vi kjent for å kjøre mye, det kom helst av at vi var veldig plaget med forsommertørke her. Med all denne tørrkjørte jorda, spirte ikke kornet likevel før uti juni».*

* Etter Arne Fjeldstad (f. 1923).

Hans Bye på Nordre Gjesval (østre gården) med fjordingen Dokka cirka 1935.

På Krokskogen beiter fortsatt sau, ungdyr og hest. De bidrar til å holde vegetasjonen nede og stiene åpne, og til at en gammel ressurs for bondenæringen fortsatt utnyttes. Men seterbruk og mjølkekyr på Krokskogen var det slutt på i 1972, da Olga og Martin Nordli gav seg på Retthella etter 36 somre på skauen. På Ringerike er det verken meieri eller slakteri lenger. Gartnerhallen hadde en salgsavdeling i Hønefoss som også er nedlagt. Men Ringerikes kornsilo holder stand. Den er godt utbygd og har en kapasitet som svarer til dagens behov.[15] I

15 Hole landbrukslag 1850-2000, s. 40-45.

Skuronn i Østre Løkkedalen på Mo i Steinsfjerdingen rundt 1910. Engebret Jørgen Moe på selvbinderen, trukket av tre hester, mens gårdsgutter og husmenn hjelper til.

«ALT BLE GJORT MED HEST»

«Det ble slaktet hjemme, både gris og storfe. Men aldri hest. Det var noe spesielt med en hest. Karfolka fikk et spesielt forhold til hesten, og det var nok de færreste som orket å avvende hesten hjemme. Det var i så fall ved sykdomstilfelle. Det var jo slik at hesten ble brukt omtrent hver dag hele året rundt. Far var på skogen hele vinteren, hver vinter. Delvis med en gutt og to hester. Og det skulle kjøres vann når det var nødvendig, og melka skulle fram til bilvei. ALT ble gjort med hest».*

* Ullern (2005), s. 12.

Linåkeren høstes på Nordre Lore i 1942.

Skuronn i Østigarden Fjeld tidlig i 1960-åra. Aage Fjeld på traktoren, mannen på treskeren er ukjent.

IKKE VANSKELIG Å FÅ AVSATT

I 1933 fikk man ikke mer enn 4-5 øre pr. kilo for vanlige, hvite poteter i Oslo. Når frakt på 1,5 øre kom i tillegg, ble det liten eller ingen fortjeneste på produsentene. Da var det bedre å fôre dyrene med hvite poteter, og heller sende røde ringerikspoteter innover til byen. De var ikke vanskelige å få avsatt, til en pris på rundt 9 øre pr. kilo, skrev Ringerikes Blad i november 1933.

DRAMBOT FRA FJELSTAD

Eventyrsagnet om kua Drambot fra Fjelstad er vel kjent blant holeværinger, ikke minst etter Peter Lyses gjengivelse på ringeriksmål. Drambot var ei sjeldent svær og gild ku. Om sommeren var hun på Retthellsetra, og når hun rautet, rista dørklinka på Fjelstad seg, og så bred var hun mellom horna, at om det satt en gjetergutt på hvert horn og blåste i lur, så hørte de ikke hverandre. Drambot hadde stor avdrått, og smøret ble lagt i en haug i hagen på Fjelstad. Når noen kom og skulle kjøpe, satte mor Fjelstad seg på toppen og akte nedover, og det hun da fikk i fanget, var et bismerpund, og det hun hadde bak fikk de attpå! Det var ikke snakk om å kna osten med hendene, de hadde ei merr som gikk rundt og tro. En gang fødte merra et føll oppi osten, men de klarte ikke å finne igjen føllet. Men om vinteren, da Fjelstad'n lå på skauen og kjørte tømmer, fant han det i osteesken sin.*

* Etter Lyse (1976), s. 23.

Ole Ullern klar til å så Bakkåkeren 20. april 1980. Lokalavisa var ute etter et tidlig vårronnbilde, og fant det på Nedre Ullern. Foto: Ringerikes Blad

«... GILDT Å ARBEIDE BORTE»

«Vi barna måtte være med i alle onner. Når potetonna kom, var det potetferie på skolen. Etter ferdig opptaking hjemme, var vi med og plukket poteter hos naboen. Da fikk vi fortjeneste, 1 krone dagen, og god mat hørte med. Det var gildt å arbeide borte, for hjemme fikk vi ingen lønn i form av penger».

* Mary Berg (f. 1923) fra Helgeland gård (minneoppgave, s. 5).

1962 leverte bøndene i Hole 3.308 tonn korn til Ringerike kornsilo, mens bøndene i Norderhov leverte 3.420 tonn.[16]

Om lag tre fjerdeparter av inntektene i jordbruket i Norge kommer fra husdyrhold (melk, kjøtt, egg, ull), og en fjerdepart fra planteproduksjonen (korn, grønnsaker, poteter, stråfôr). Husdyrholdets sterke stilling er naturgitt. Store deler av det dyrkede arealet er å finne i områder der klima og terreng er lite egnet for annen produksjon, i høyereliggende strøk og langt mot nord. Korndyrkingen foregår vesentlig på flatbygdene på Østlandet, Jæren og i Trøndelag, som regnes som de beste jordbruksstrøkene. Vanligste kornsort i dag er bygg, men det blir også dyrket en god del havre og hvete, og litt rug og oljefrø. Mesteparten av kornet blir brukt til dyrefôr, noe til

16 I 2012 leverte Hole-bøndene 6.438 tonn (råvare) til Ringerike kornsilo.

matkorn avhengig av kvalitet og høstevær. I gunstige år er Norge nær 80 prosent selvforsynt med hvete av bakekvalitet. I tillegg til å skaffe norske forbrukere billig og god mat, er landbruksnæringen tillagt en viktig rolle i å bevare spredt bosetting og et pent kulturlandskap i Norge.

Hagebruk og gartnerier

Med sin kalkrike silurjord og høye middeltemperatur om sommeren har Hole gode betingelser for dyrking av frukt og grønnsaker. Mange gårder har drevet fruktdyrking med gode resultater. Men alle har ikke lyktes. Etter de kalde etterkrigsvintrene måtte man gi opp frukthagen blant annet på Nedre Frøyhov (Fjeldstad). Den frøs rett og slett bort. Det samme skjedde på Rytteraker, som en periode hadde Norges største frukthage – se nedenfor.

Rundt 1850 tok interessen for hagebruk seg merkbart opp i Hole. På Søndre By satset Morten Ludvig Sundt på hagebruk. I en annonse i Ringeriges Ugeblad i oktober 1853 annonseres at «Æbler, saavel Høst- som Vinterfrugt er at faae tilkjøbs paa By. Prisen er 20 Ort Skjæppen og opover, i Forhold til Æblernes Godhed. M. Sundt». I 1857 ansatte Hole sogneselskap Carl Örnberg som herredsgartner i bygda. Selskapet for Norges Vel ytte 150 spesidaler i bidrag til gartnerlønna i to år. Bøndene kunne tegne fra én til tre aksjer hver, og betalt 1 spesidaler (ca. 4 kroner) pr. aksje. 22 gårdeiere tegnet seg for i alt 42 aksjer. Gartneren fulgte i perioden 14. april – 14. juni en fast rute, og arbeidet én økt på gårdene for hver aksje. Örnberg ble ikke lenge i Hole, men arbeidet hans bar frukter. Seinere ble det vandrelærerens oppgave å veilede gårdbrukerne i hagestell.

TRE DAGERS TUR TIL KRISTIANIA

Sigurd Leine (f. 1911) fortalte at de rundt 1920 reiste med hest og vogn til Kristiania for å selge poteter på Youngstorvet. Det var en tre dagers tur. Første dagen kom de til Smestad i Bærum, hvor de overnattet. Andre dagen nådde de byen og torvet, ble kvitt potetene og gikk i butikker, før de returnerte til Smestad for ny overnatting. Den tredje dagen kom de hjem. Seinere ble poteter og frukt til Oslo kjørt av Hans Andersen Leine, som hadde lastebil. Han kjørte også til Gjøvik og Raufoss med epler, og da var flere Røyse-bønder med.

FANGDAMMER – FOR Å REDDE FJORDEN

På 1980- og 1990-tallet var det sterkt fokus på forurensningen av Steinsfjorden. Landbruket står bak fosforutslipp i fjordens nedslagsfelt, og særlig var det partikkelbundet fosfor (ersojonsmateriale) som var problemet. Kommunene tok derfor et initiativ ovenfor bøndene for å redusere avrenninga. og det ble bygd ni fangdammer (hvorav seks i Hole). Sammen med effekten av redusert jordarbeiding (bl.a. restriksjoner mot høstpløying) og bedre gjødselplanlegging, har landbruket siden gjort en betydelig innsats for å forbedre vannkvaliteten i Steinsfjorden.*

* Opplysninger fra landbrukssjef Åge Geir Hanssen i Ringerike og Hole.

«... EN PRÆGTIG FRUGTHAVE»

Da Vestigarden Fjeld ble lagt ut for salg i mars 1899, het det i annonseteksten at gården hadde «cirka 180 maal opdyrket mark, cirka 900 maal veksterlig skog, samt en prægtig frugthave som indbringer for 800 a 1000 kroner pr. aar».

NAVNGJETEN BYGDEGARTNER

«Nils Søhol var en navngjeten bygdegartner, som kun hadde studert sin naturlære. Han plantet en mengde trær på Røyse, trær som lever fremdeles, for de var så godt herdet. Søhol satte stener i mistbenken ved stuevinduet, baret over om vinteren og plantet ut efter et par års forløp, og før podningen skulle begynne dro han omkring for å finne de ekte trær. Haven hos Hammersbøen på Fjeld er hans verk, gamlehaven på Dæli likeså, og en kunne videre regne opp haven på Borgen, Rytterager og flere steder: Storøya, Mo og Kjeldsborg. (…) Den Nils Søhol som her omtales er oldefar til den nuværende mann i Nordistua.»*

* V.V.: «Fra den gamle Røysebygd», i Ringerikes Blad 7. juni 1940.

«EN GOD HAVE BETØD MYE»

«En god have betød mye for gården. Et dårlig fruktår ga god pris, og en god høst mindre pris, men alltid brukbart gjennomsnitt. Det ble med årene solgt mye frukt, som ble kjørt til Kristiania to turer i uken med 2 hester. Min første tur til Stortorvet var i 1914, og jeg fikk da lov å selge «øresepler». Et enestående tilbud fikk vi en gang da NSB Spisevognselskap bød oss 500 kroner for lasset, og de blev senere en god kunde. Det blev solgt mye kirsebær, i liter eller storsalg i bismerpund (6 kg), og det man ikke fikk solgt, overtok Christiania Dampkjøkken. Plommer gikk for det meste til Hønefoss.»*

* Etter Karsten Hammersbøens notater (Vestigarden Fjeld).

Hans Nilsen Dynge (1867–1923) var herredsgartner i Hole 1908-18. Han kjøpte i 1916 Nerigarden Leine på Røyse.

I 1892 ble det igjen ansatt gartner, denne gang som et samarbeid mellom sogneselskapene i Hole og Norderhov. G.E. Norlin arbeidet omtrent like mange dager i hver bygd. Hageeierne betalte 1 kroner pr. dag, kost og losji samt skyss. Norlin arbeidet vesentlig med planting og beskjæring av fruktrær og bærbusker, planting av blomster, behandling av kjøkkenvekster, og utstikking og oppmåling av nye hageanlegg. Han skrev i en rapport at «det er et glædelig Tegn at det er interesse for Fruktdyrking, da vaare Temperaturforholde er meget gunstige herfor, saaledes at Dyrkning av forskjellige slags Havefrugter ubetinget, naar Sagen gribes paa rette Maate, vil kunde bli en væsentlig Indtegtskilde for den norske Landmand ved siden av hans Jordbrug».[17]

I 1894 var H.C. Amundsen gartner for sogneselskapene. Han ble etterfulgt i 1895 av Reinhard Gilhuus, som virket fram til 1901, da samarbeidet mellom sogneselskapene opphørte. Gilhuus fortsatte da som gartner i Norderhov, først for sogneselskapet til 1900, og siden som herredsgartner for kommunen. I 1905 fikk Hole egen herredsgartner, A.O. Larsen, med tittel av amtsgartner. Det var fylket som opprettet stillingene etter søknad fra herredene. Fylket bestemte distriktenes størrelse (ett eller flere herreder) og bidro med en fjerdepart av lønna, mens Staten betalte halvparten. I 1908 overtok Hans Dynge fra Krødsherad. Fra 1911 fikk han hjelp av Karl Olsen Fekjæråsen, som ble ansatt som gartnerassistent. Han skulle bistå gartneren med å gjøre grovarbeid i hagene.

17 Hole landbrukslag 1850-1950, s. 63-64.

Dynge fratrådte i 1918 (han kjøpte i 1916 en av Leinegårdene). Seinere herredsgartnere i Hole var Kristian Dvergsdal (1918-1920), Ole A. Hafstad (1920-1923), og Arne Brastad (1924-1929). I 1929 ble stillingen som herredsgartner i Hole inndratt, av sparehensyn.

Leinestrand ytterst på Røysehalvøya har gitt navn til en eplesort som er kjent over det ganske land, og «som i utseende og smak ikke overgåes av nogen annen norsk frukt».[18] I 1926 bidro herredsgartner Brastad til dannelsen av Hole hagebrukslag. Under hans ledelse anla hagebrukslaget en planteskole på By. Den var på 2,5 mål og gav plass til 6.-7.000 trær. Den lokale eplesorten i Hole, Leinestrand, ble oppformert her. Ellers var det mest Gravenstein samt en del steinfruktsorter. I 1935 ble det på et møte i Hole hagebrukslag opplyst at man på By hadde cirka 1.000 Leinestrand-trær for salg. I 1938 ble planteskolen nedlagt, og Hole hagebrukslag var heller ikke i virksomhet siden.[19]

«.. VI SLAPP IKKE UNNA»

«Vi måtte tidlig være med og arbeide på gården. Den gang skulle alle grasvoller pellas reine for småstein, så den ikke kom i slåmaskinkniven. Den steinpellinga var vi veldig lei, men vi slapp ikke unna. Helt til siste verdenskrig var det mye dyrking av Ringerikspoteter, nesten på hver gård, slik også her. 8-10 dekar pluss like mye turnips og kålrot. Den gang var det mye arbeid med tynning og luking. Sprøyting mot ugras og tørråte var ukjent».

* Sigurd Leine (f. 1911), minneoppgave s. 1.

Fram til rundt 1850 stod «modertreet» til Leinestrand-eplet ved Frognøysundet. Om det var et frøekte slag som gjennom århundrene hadde levd og utviklet seg på Bønsnestangen, eller om det ble brakt til bygda av en gartner, er ukjent. Rundt 1850 ble treet flyttet opp til Hundstad. Her står det fortsatt, og regnes som «modertre» for Leinestrand-eplet.[20] Denne flyttingen skal ha vært gjenstand for en rettssak. Ei jente fra Leinestrand ble en gang gift til Hundstad, og treet ble da gitt som medgift. Men mange mente at faren ikke hadde lov til å ta Leinestrand-treet, som var stamtre. Etter noen år ble det prosess, og faren ble dømt til å betale en symbolsk bot, for treet kunne ikke flyttes flere ganger. Etter krigen var Leinestrand et godt salgseple, men så kom nye sorter, og det ble utkonkurrert.[21]

«Modertreet» til de velsmakende Leinestrand-eplene i hagen på Store Hundstad. Treet skal ha blitt flyttet fra Leinestrand ved Frognøysundet rundt 1850. I bakgrunnen ser vi huset hvor Andrea Hundstad hadde sitt salmakerverksted. Kvinnen på bildet er ukjent.

18 V.V.: «Leinestrandeplet, de røde ringerikspoteter m.m.», udatert avisartikkel (kopi i Hole bygdearkiv).

19 Hole landbrukslag 1850-1950, s. 95-97.

20 V.V.: «Hos Karl i Stranna», avisartikkel i Ringerikes Blad (1928).

21 Etter Fredrik C. Hildisch. V.V. skriver i en avisartikkel fra 1935 at Leinestrandeplet i en katalog fra Grefsheim planteskole stod oppført som en foredling fra Leinestrand i Trøndelag, og «her bør det protesteres kraftig, og Hole hagebrukslag bør ta affære.»

Rytteraker gård i 1951. Frukthagen var i 1930-åra en av Norges største, med rundt 7.000 trær. I bakgrunnen ser vi åkrene mot Løken, Gjesval-og Fekjær-gårdene. Bakerst ligger Steinsfjorden og Krokskogen.
Foto: Widerøe's Flyveselskap A/S

I 1907 var det 732 mål frukthage i Hole, med i alt 16.200 frukttrær. Virkelig økonomisk verdi skal ikke hagebruket ha hatt i bygda før etter første verdenskrig. Etter den tida ble det anlagt mange store frukthager, og flere større fruktkjellere ble bygd. Ifølge jordbrukstellinga 1944 hadde Hole 26 723 frukttrær. Av disse var 11 763 plantet etter 1940.

I 1933 overtok Hanna og Johan Throne-Holst **Rytteraker** gård. De drenerte jorda, bygde vanningsanlegg med inntak fra Sælabønn, og la om driften til frukt. Resultatet ble Norges største frukthage på 4.000 trær, seinere økt til 7.000. «De før så arrige marker fik den overrisling de trengte, og på under fjerdeparten av gårdens dyrkede areal avles nå årligårs opp til 125 tonn epler», skrev en samtidig forfatter.[22] Sønnen Harald Throne-Holst overtok i 1946. Etter krigen var det flere gode fruktår, men etter hvert fikk man på Rytteraker store problemer med frost. I 1960- og 1970-åra ble driften igjen konsentrert om planteproduksjon, korn, oljefrø og løk. Som sine foreldre overlot Harald Throne-Holst den daglige drift av gården til en gårdsbestyrer. I frukt- og grønnsakårene var det Per Øverli, Hans Trygve Haugen og Odd Kjosbakken.

22 H.O. Christophersen: På gamle veier og nye stier i Oslomarka (Oslo 1956), s. 301.

«... GIKK I DAGEVIS OG LUKTE»

«Vinterkarsen var en stor plage, vi gikk i dagevis og lukte. Et annet plagsomt ugras var hestesyra. Den lot seg ikke dra opp, men vi gikk og hakket den av så nær bakken som mulig. Så var det tid for tynning og luking av turnips og poteter før slåttonna tok til. Mitt første oppdrag da, var å gå skår for skår og plukke syre. Den måtte fjernes for å hindre videre spredning av frø. Når jeg begynte å kjøre slåmaskinen, kan jeg ikke huske, men det var i hvert fall før jeg nådde opp til setet. Far lagde nemlig en fothviler av tre som han festet et stykke opp på setefjæra. Den ble sittende der så lenge vi hadde maskinen».

* Nikolai Hafnor (1921-1995), minneoppgave (1993), s. 6.

«HAN ELSKET Å STÅ PÅ TORGET»

Fra Nedre Ullern på Røyse fortelles det fra mellomkrigsårene at det var mange frukttrær, og «disse skulle jo også høstes. Stellet av disse foregikk hele sommeren, med beskjæring om våren og sprøyting, gjødsling og ugrasbekjempelse ut over sommeren, for å avslutte med innhøsting om høsten. Det fantes både sommerfrukt, høstfrukt og vinterfrukt – som var det siste som ble høstet inn. Epler, plommer og pærer ble omsatt helst ved torgsalg, som var meget interessant for far. Han elsket å stå på torget og selge egne varer. Han kjørte til Youngstorget i Oslo gjerne to ganger i uka med Oslo-ruta (Hans Bjørnstad), og enda til Hønefoss når det var torgdag der. Vår nabo Karl Ruud, som var lastebileier og drev leiekjøring, åpna og dreiv i mange år fast torgrute til Oslo. Mange av fruktdyrkerne i Hole benyttet dette tilbudet, også far. Karl bygde et lite krypinn med stoler foran på lasteplanet, slik at flere kunne være med, uten å måtte sitte under åpen himmel».*

* Ullern (2005), s. 23-24.

Andre fulgte etter. I 1933 kjøpte Finn Egede Moltzau **Stein** gård. Han startet gartneri på 30 dekar på gården med kjølelager for frukt og grønnsaker, i tillegg til moderne slakteri med eget kjølerom, og stort hønseri. I 1948 ble gårdsdriften lagt om til kornproduksjon.

I 1937 skrev lokalavisen at Ringeriksfrukten nøt stor anseelse, og nevnte som eksempel at mens Jensen & Co. i Oslo betalte 12 kroner pr. kasse for vestlandsepler, ble epler fra Ringerike betalt med opp til 15 kroner.

Odin Langslet overtok **Nordigarden Borgen** etter sin far i 1937. Før han overtok, hadde han i noen år forpaktet Kjeldsborg på Røyse. På Kjeldsborg var det en betydelig frukthage, en del av den var anlagt allerede i 1880-årene av eieren, sogneprest Kjeld Andreas Bugge. Odin Langslet ble en foregangsmann innen fruktdyrking i bygda,[23] med god hjelp av Iver Hersoug, som i 1946 ble ansatt som gartner på Borgen (tidligere fylkesagronom i Buskerud, seinere i Nordland). Under krigen bygde Langslet en større bygning med plass til gårdssag og foredling av grønnsaker og frukt. Blant annet var der en stor produksjon av «sauerkraut» (surkål) i krigsårene. På det meste arbeidet 12–15 personer av begge kjønn i bedriften.

Ole Ullern (1925-2013) i eplehagen på Nedre Ullern rundt 1990.

23 Odin Langslet var også en av stifterne og mangeårig styreformann i A/L Ringeriksfrukt.

Avreise fra Borgen til Oslo med fulle lass i 1924. På beitevogna foran sitter Ole Rytterager, og bak med lassevogn Johannes Brua.

Hole-bønder på Youngstorget i Oslo rundt 1930. Fra venstre Kristian Frøshaug, Ole N. Fjeldstad og Odin Langslet.

SOLGTE FRUKT PÅ HADELAND, TOTEN – OG I SOGN

I mellomkrigsåra og de første tiåra etter krigen drev mange gårdbrukere i Hole med dyrking av frukt, bær og grønnsaker i det små. Det de ikke trengte til eget bruk, solgte de på torget i Hønefoss. Noen reiste helt til Youngstorget i Oslo. Andre reiste til Hadeland og Toten og solgte epler, som Aage Fjeld i Østigarden Fjeld og Ole Ullern på Nedre Ullern. Aage Fjeld skal ha hatt fast torgplass i Øvre Årdal i Sogn!

På **Søndre Frøyshov (Syr)** plantet Ingeborg og Anders A. Søhol frukthage i 1890-årene, og frukt ble siden produsert på gården i nærmere hundre år. På **Nedre Mo** på Røyse utgjorde hagebruk en betydelig del av gårdsdriften fra rundt 1910 til 1965. I 1930 resulterte det i sølvmedalje for frukt på utstillingen i Drammen. Rundt 1950 satset Signe og Per Lundberg på **Nordre Gjesval** på frukt. De utvidet gårdens frukthage til rundt 85 dekar (epler, kirsebær og plommer), og i driftsbygningen ble det bygd moderne kjølelager og pakkeri. Frukten ble solgt på Youngstorget i Oslo, og i mange år gikk en stor del av produksjonen til en grossist på Helgelandskysten, som hentet i Hole med lastebil. På **Søndre (Øvre) Gomnes** plantet Margit og Anders Fjeldstad epletrær på 10 dekar i 1952, og tidlig i 1960-årene ble det utvidet med blant annet bringebær. Frukt og bær ble en viktig inntektskilde på gården, og Margit og Anders drev torghandel både i Hønefoss og Oslo.

Nordre Gjesval med stor frukthage i 1955. Gårdens frukthage var på 15 dekar i 1948, men i løpet av 1950-åra ble den utvidet til 85 dekar, primært epler, kirsebær og plommer. Gården fikk eget vanningsanlegg i 1954.
Foto: Widerøe's Flyveselskap A/S

Tidlig i 1980-årene la Fredrik C. Hildisch på Lille Hundstad (Gammelklokkergården) om deler av gårdsdriften fra korn til bærproduksjon og gårdsturisme. Siden 1991 har Lille Hundstad hatt et prøvefelt for nye frukt- og bærsorter, i samarbeid med Norges Landbrukshøgskole på Ås. Ellers dyrkes det solbær og Ringerikserter på gården, og det er selvplukk av solbær, kirsebær, stikkelsbær og rips. Under OL på Lillehammer i 1994, ble «Olympiadrikken» markedsført og solgt. Den hadde basis i en ny, norsk «mild-i-smaken»-solbærsort (Kristin), som ble dyrket på Lille Hundstad.

På **Lilleby** ved Svensrud på Røyse ble Bernt Grimsrud fra Gudbrandsdalen eier i 1917. Han dyrket jordbær og grønnsaker på gården. I 1939 solgte han Lilleby til en slektning og flyttet til Oslo, hvor han kjøpte opp frukt og grønnsaker og solgte på torget. Den nye eieren av Lilleby, Anders M. Vik fra Eina på Toten, hadde forpaktere som fortsatte gartneriet. I 1960-årene var det Bjørnar Ullern fra nabogården Ullern. Han dyrket tomater med levering til Gartnerhallen, og solgte også tomater, jordbær og sylteagurk på torget i Hønefoss. I 1968 kjøpte Bjørnar Ullern Stua Fjeld og

GOD KIRSEBÆRVIN

Hans Dynge var herredsgartner i Hole 1908-18, og drev frukt- og grønnsakproduksjon ved siden av. I 1914 deltok han i jubileumsutstillingen på Frogner i Oslo, og vant flere diplomer og premier, blant annet for epler. Han deltok også med en kirsebærvin, som han høstet stor anerkjennelse for. I 1916 ble Hans Dynge eier av Nerigarden Leine.*

* Fortalt av dattersønnen Bjørn Fuhre (f. 1929).

Ragnhild Marie Frøshaug (f. 1924) høster hodekål på Østvold på Røyse rundt 1940.

flyttet dit. På Lilleby ble han i 1969 etterfulgt av en rogalending (Hagen), og etter et par år av Varhaug fra Jæren. Siden var Trygve Bjørge (1975-84) og Lorang Selte forpaktere, inntil Anders By på Vestre By leide jorda fra sist i 1980-årene til korndyrking (han har siden kjøpt jordveien på Lilleby).

En rekke andre gårder i bygda begynte med frukt. På **Fjelstad** drev Nils Hafnor og kona Karoline med birøkt samt frukt- og bærdyrking ved siden av den tradisjonelle gårdsdriften i 1940- og 50-åra. I **Søndre Rudsødegården** (Gomnæs) var det 10 dekar frukthage i 1948.

I 1936 ble Marie Louise og Kaare Skard eiere av **Tyribakken** på Gomnes. De var begge utdannet gartnere, og satset på dyrking av frukt og bær. I 1936 bygde de vanningsanlegg (blant de aller første på Røyse). Pumpehus ble bygd nede ved fjorden på Nordre Gomnes' grunn, og grøftene opp til gården ble gravd med håndkraft. I årene 1937–39 plantet de cirka 2.000 trær, vesentlig epler. I 1939–40 frøs rundt 500 trær. Høsten 1947 ble det plantet er nytt areal med frukttrær, og i 1948 hadde Tyribakken igjen 2.000 frukttrær. Sønnen Per og hans kone Toril overtok i 1978, og de fortsatte med bær og frukt (8 dekar bringebær og 1.000 frukttrær, vesentlig selvplukk). I 1986 flyttet Toril og Per Skard til Lommedalen (seinere Høvik i Bærum), og i perioden 1986-1995 ble jorda leid bort til Poul Skov Clausen, som (etter avtale med eierne) fjernet frukttrærne og drev planteskole på gården. I 1996 ble Tyribakken solgt til Berit og Erlend Skaug, henholdsvis lærer og sjøkaptein/oljeplattformsjef. De plantet 350 morelltrær i 1999, med leveranser til lokale forretninger samt selvplukk. På de øvrige cirka 50 dekar drives kornproduksjon.

Bjørn Gulbransen ble i 1922 eier av **Søndre Gomnes** (bnr 1). Han satset på fruktdyrking, og i kompaniskap med broren Arne plantet han frukttrær på 25 dekar av gården. Etter en tid trakk Arne seg ut av samarbeidet. Sønnen Borge overtok Søndre Gomnes i 1960. Etter at han omkom i en drukningsulykke i 1968, drev hans kone Kari gården til 1988, da sønnen Bjørn overtok. Det er i dag ingen fruktdyrking på Søndre Gomnes.

Kaare Skard freser snittebønneplanter på Tyribakken på Røyse rundt 1936, med en av de første jordfreserne i Hole.

Aksel Bønsnæs på Tangerud (Svinehagen) ved Bønsnes livnærte seg som gartner, og produserte planter, blomster og grønnsaker for salg. Her ved det nye drivhuset (bygd 1950). Det avløste et eldre drivhus, som ble satt opp etter at han overtok bruket i 1938.

På bruket **Tangerud** (Svinehagen) på Bønsnes drev Kaja Gunvor og Aksel Bønsnes gartneri fra sist i 1930-åra. De bygde drivhus i 1938, og erstattet dette i 1950 med et helt nytt drivhus. De solgte planter om våren og grønnsaker utover sommeren og høsten, også på torget i Hønefoss. Om vinteren gikk det i kranser, julepynt osv.

Marie og Anton Hetland ble eiere av **Lysgård** ved Hafnorshagan på Røyse i 1949. De var begge fra Rogaland, hun fra Varhaug på Jæren og han fra Hetlandsbygda i Ryfylke. De drev hønseri (eggproduksjon) og dyrket grønnsaker, poteter og jordbær på bruket. I en årrekke kjørte Anton privat eggrute i Bærum, og var ellers fast torghandler i Hønefoss. Han var den første på Røyse som begynte å dyrke jordbær i større skala (i 1950-årene).

I **Sonerud** drev søstrene Kristine og Olga Sonerud i sin eiertid (1920-1951) med grønnsaker og jordbær, som de solgte på torget i Hønefoss. På **Nerigarden Fekjær** hadde Ingeborg og Nils Vik stor produksjon av grønnsaker, spesielt blomkål, i 1950- og 60-åra. De leide i tillegg den store frukthagen på Nordre Gjesval (østre gården) av Hans Bye. Nils Vik reiste inn til Youngstorget i Oslo og solgte grønnsakene.

BRIX – ET LITE INDUSTRI-EVENTYR

Sigurd Gulbransen ble i 1935 eier av Søndre Gomnes bnr. 7.* Han hadde litt av en gründer i seg og ønsket å skape ny virksomhet på Røyse, med produkter fra bygda som basis. Han gjorde forsøk med bær (primært tyttebær og blåbær, med tilskudd av andre planter, blant annet løvtann og nyper) og framstilte et bærekstrakt som ble solgt i tablettform under navnet «Brix». Navnet var inspirert av Briksdalsbreen i Sogn og Fjordane. Han startet allerede i 1930 i leide lokaler i bryggerhuset hos sønnen Bjørn på Søndre Gomnes bnr. 1. I 1941 fikk han statslån på 15.000 kroner til foretaket, og ny fabrikkbygning ble satt opp på en tomt utskilt fra hans egen gård. Produksjon av sugetabletter i stor stil ble satt i gang, men salget stod dessverre ikke i stil med investeringen i maskiner og bygning. Etter noen år var eventyret over, og virksomheten ble nedlagt.

* Det meste av denne Søndre Gomnesgården er i dag boligfelt (Gomnesfeltet), mens det øvrige er del av Søndre Gomnes gnr. 218/3–7 (eiere Kirsten og Erik Bjerke).

Fra Bønsnes sist i 1930-åra. Erling Sand hypper kålrotåkeren, mens barna luker.

Erik Ullerns Chevrolet lastebil med blomkålkasser utenfor låven på Søhol (Daniels) rundt 1960.

På torget i hovedstaden stod han sammen med Erik Ullern, som begynte med grønnsaker i 1952, da han leide Nøsterud på Røyse. Sammen med kona Elsa kjøpte han **Daniels-Søhol** i 1958, og fortsatte med grønnsaker. Fra 1962 drev de i mange år storproduksjon av kål, blomkål og løk sammen med hans bror Paul på **Fjeld-Svarstad,** med levering til Gartnerhallen. Samarbeidet var fruktbart for begge parter, og varte til 1984. De siste årene drev de bare med høst- og vinterkål. Elsa og Erik Ullern bygde i 1978 drivhus på Daniels-Søhol, og satset i tillegg på juleblomster. I 1986 startet de blomsterbutikk på Vik sammen med datteren Hildegunn (blomsterdekoratør). Siden drev de Vik blomster i 20 år, til butikken ble solgt våren 2006. I dag har de utsalg fra drivhuset på Søhol.

Eriks bror, Bjørnar Ullern, var i 1960-årene forpakter av Lilleby på Røyse, og drev gartneri der (blant annet med tomater). I 1968 kjøpte han gården **Stua Fjeld**. Sammen med kona Bjørg startet han her med jordbær og frilands grønnsakproduksjon, som ble solgt på torget i Hønefoss. I 1984 bygde de det første store drivhuset og startet med blomster i tillegg, og solgte direkte til forbruker fra gårdsbutikken på Fjeld. Etter hvert ble det fire drivhus med samlet areal 1.700 m2. I 2000 overtok neste generasjon, sønnen Jørn Kristian og hans kone Silvana Lucia Lopes. De startet blomsterforretning på Eikli i Hønefoss, som de drev til 2005. Samme år etablerte de forretning i Sentrumskvartalet i Hønefoss, som de fortsatt driver. I tillegg er Stua Fjeld fast leverandør av blomster til rundt 100 REMA 1000–butikker over hele Østlandet.

Nystua Fjeld (i dag Fjeld Hagebruk) i 1961. Til venstre noen av husene i Vestigarden Fjeld.
Foto: Widerøes Flyveselskap A/S

I 1948 kjøpte Maja og Sigurd Ruud i **Nystua Fjeld** 200 epletrær på Ringvold i Norderhov, og plantet dem på gården. I 1952 begynte sønnen Svein med planteskole, dvs. produksjon av alle sorter frukttrær på friland (utendørs). I 1963 ble gården overtatt av Svein Ruud og hans kone Marit. Planteskolen og frukthagen fikk etter hvert så stort omfang at gårdens navn ble endret til **Fjeld Hagebruk**. De produserte og solgte frukttrær, roser og prydbusker både engros og detalj, og drev aktivt med planlegging av hageanlegg både i Hole, Ringerike og

Johanne og Hans Dehli med juleblomster i Sundvollen gartneri, som de overtok i 1959.
Foto: Bjørn Knoph, Ringerikes Blad

Bærum. I 1991 overtok sønnene, Morten Sigurd Ruud og Jon Ruud. Driften på Fjeld Hagebruk er i dag spesialisert til produksjon av frukttrær (epler, pærer, plommer), som dyrkes på rundt 80 dekar av gårdens areal (i tre årganger). Hver årgang – og dermed årsproduksjonen – ligger på 70.000–80.000 trær, som leveres til hagesentre og fruktdyrkere over hele landet.

I 1950 leide Johnny Gulbrandsen fra Solør, eier av Sundøya Fjordrestaurant 1944-63, en parsell jord på vestsida av Åsaveien nord for Sundvolden Hotel, og startet **Sundvollen gartneri**. I 1954 solgte han det til Reidar Christensen. I 1959 overtok Hans Dehli både leiekontrakt og gartneri, som bestod av et lite drivehus, fyrhus og 200 benkevinduer. Helga og Hans Dehli satte opp ytterligere to mindre drivhus, og seinere et større drivhus. I 1983 kjøpte de grunnen (opprinnelig en del av eiendommen Øvre Sundvollen) av Hole kommune, og satset siden på helårsdrift med produksjon av blomster. Blomstene ble solgt engros i Oslo, fra torgplass i Hønefoss, og ved direkte salg fra gartneriet. Fra 1998 eies eiendommen av Orna og Terje Sørsdal, som siden har drevet økologisk gartneri her (primært blomster).

Jytte og Poul Skov Clausen forpaktet fra 1965 **Søndre Fjeld** (tidligere Myra Fjeld), og drev her produksjon av bær, frukt og grønnsaker. I 1972 startet de gartneri på Høvik i Bærum. Her drev de til 1975, da Det Norske Veritas kjøpte området for å bygge nytt hovedkontor. Skov Clausen flyttet da til Stadum på Røyse, og leide jord på eiendommen Frøystad på toppen av Stadumsbakken (Østberg), samtidig som de leide jord på Tyribakken (hos Skard). Fra 1986 leide de hele jordveien på

HESTETAGL BLE TANNBØRSTER

På Røyse plukket folk i 1930-åra løvetannblomster (til vinlegging) og karvekål (solgt til restauranter som lagde karvekålsuppe), som ble betalt med noen kroner ved levering til Sigurd Gulbransen på Søndre Gomnes. Under krigen ble det også samlet inn og levert hestetagl til Jordan Børstefabrikk, og de fikk tannbørster igjen.*

* Fortalt av Ove Roulund (f. 1926).

«... SÅ DRO DE OPPOVER BYGDENE»

«På By søndre hadde de rundt 1930 en stor planteskole med Leinestrand. Jeg tror at herredsgartner Brastad hadde mye å si for utbredelsen av treet. Min far prøvde på mange måter å tjene noen penger, og jeg husker at det i disse årene ble gjort forsøk på å selge trær fra planteskolen på By. Min far skulle være selger, og så ble en lastebil leid, enten det var Osvald Østberg eller Ludvig Helgeland. Bilen ble lastet opp med trær, og så dro de oppover bygdene, til Ådal og Soknedalen, og stanset ved alle bruk der de syntes det kunne være plass til epletrær. Jeg var selv med en gang. Jeg kan ikke huske hva prisen var, den var sikkert ikke høy. Planteskolen fikk solgt trær på denne måten, og min far tjente noen penger som epleselger».*

* Gisle Guldal (f. 1927) i Hole historielag 24. april 2002.

Jens Fredrik Hildisch høster solbær på Lille Hundstad i 1991, samme år som han overtok gården.
Foto: Fredrik C. Hildisch

Tyribakken og drev planteskole der til 1992. I 1990 ble de eiere av Klekken gartneri i Haug, hvor Poul i dag (2013) fortsatt driver med blomster og planter.

Rundt 1980 begynte tre gårder på Røyse med solbærdyrking i større målestokk. De fikk avtale med Gartnerhallen om kontraktdyrking, og startet også med maskinell høsting. **Lille Hundstad** (Fredrik C. og Jens Hildisch), **Fjeld-Svarstad** (Paul og Anders Ullern) og **Stubberud/Rud vestre** (Leif og Rune Helgeland) ble pionerer i en produksjon som stadig øker. Siden har **Vestre By** (Anders Bye), **Nordre Frøyshov** (Arvid Bye) og **Nedre Libakke** (Lars Fjeldstad) satset på solbær, med godt resultat (solbærproduksjonen på Nordre Frøyshov har siden opphørt).

I gode år kan det høstes opp mot 1.000 kilo solbær pr. dekar på Røyse. Til sammenlikning er en god kornavling cirka 600 kilo pr. dekar. Det tar tre år etter planting før solbær kan høstes, men da er feltet etablert for flere år. I 2012 ble det dyrket solbær på i alt 371 dekar på Røyse, hos seks produsenter. Til sammenlikning ble det samme år dyrket jordbær på 262 dekar (to produsenter), en betydelig økning fra 1959 da det kun var 32 dekar jordbæråker i kommunen. De to jordbærprodusentene er samdriften Hundstad/Helgeland (Trine og Trond

Western), og Nordre Sørum (Ingvild Collet-Hanssen og Eilev Mellerud).

I 1959 la dyrking av frukt og bær beslag på 1.880 dekar dyrket jord i Hole. På det alt vesentlige av arealet ble det dyrket kjernefrukt (primært epler). Av bær var det jordbær, bringebær, solbær, rips, stikkelsbær og kirsebær. I 2012 var arealet gått ned til 920 dekar. Av dette var solbær (371 dekar), jordbær (262 dekar), plommer (14 dekar) og moreller/kirsebær (13 dekar).[24]

Fra Frøyshov i 1930-åra: Mads Fjeldstad og hesten Troll kjører radrenser med gjødselkasse (salpeter), som gjødsla og renset radene i åkeren samtidig.

Flere mindre gårdsbruk i Hole har satset på grønnsaker, med gode resultater. I 1944 var det grønnsaker på 289 dekar jord i kommunen. Arealet i dag er over 3.000 dekar, men det skyldes én enkelt produsent (Elstøen gartneri).

Tidlig i 1950-åra begynte Margrethe og Karl Dæhli gartneri på sin eiendom **Grønvoll** ved Svensrud. De drev primært med tomater og jordbær, i tillegg til produksjon av egg og kyllinger. I samme periode anla Aasta og Kåre Fekjær gartneri på **Sørenga** ved Vik, og drev dette til 1978.

Tidlig i 1950-årene ble ytterligere et gartneri etablert ved Svensrud. Det var **Ring Gartneri**, grunnlagt av Edgar Woldstad og Arne Jensen. De bygde tre veksthus, og drev med produksjon av flere slags grønnsaker. Gartneriet ble etter hvert leid bort. Den siste som leide det var Ivar Moe fra Mosenga på Røyse, som gav seg i Svensrud rundt 1990. Ivar Moe bygde i 1985 drivhus på sin gård **Mosenga,** og der produserte han potteplanter, i tillegg til å drive som blomstergrossist i mange år. I 1970-årene dyrket han jordbær for selvplukk i Mosenga, som en av de første i Hole. Responsen var overveldende, det kom så mange selvplukkere at det ble trafikkaos på Bønsnestangen! Ivar Moe er i dag ansatt i Elstøen gartneri.

Mosenga på Røyse var av de første i Hole som begynte med selvplukk av jordbær. Bildet er fra 1971.

På **Oppigarden Bjørke** i Steinsfjerdingen har Kristin og Knut Bjella satset på grønnsakproduksjon. De produserer blant an-

24 Samt 243 dekar planteskoleareal/blomstereng på Friland.

net mais (delvis til selvplukk), bønner, brokkoli, sukkererter, purre, squash, gresskar og blomster til tørking.

I en særstilling blant grønnsakdyrkerne i Hole står likevel **Elstøen gartneri** på Røyse, som er blitt en pionerbedrift innen moderne salat- og grønnsakproduksjon. Gartneriet har i dag 250 dekar jord som gården selv eier, og leier i tillegg i underkant av 2.800 dekar jord fra nabogårder. Dermed kan gartneriet drive grønnsakproduksjon på rundt 3.000 dekar fra 1. mai til 1. november (de høster inntil tre ganger i sesongen). Elstøen har 51 ansatte på heltid og 200 sesongarbeidere (av disse er 170 fra Polen og 30 fra Vietnam). 25 av dem har husvære på gården, mens resten har kjøpt egen bolig eller leier husrom i distriktet. Om vinteren produseres det i drivhusene, og det er stor aktivitet i pakkeri og distribusjon (Elstøen er også en betydelig salatimportør) Det er de siste årene investert 35 millioner kroner i gartneriet. I 2005 hadde Elstøen en omsetning på 50 millioner kroner, som økte til 177 millioner kroner i 2012.

Ringerikspoteter

Det er Morten Ludvig Sundt, eier av Søndre By på Røyse fra 1847, som tillegges æren for å ha brakt ringerikspoteten til distriktet. Det skal ha skjedd en gang midt på 1860-tallet, fra Botanisk hage på Tøyen. Hvor poteten opprinnelig kom fra, vet man ikke, det står mellom en handelsskute fra De britiske øyer eller Holland, eller i sekken til en hjemvendt norsk soldat fra grensestrøkene mellom Danmark og Tyskland.

Morten Ludvig Sundt var ikke redd for å prøve nytt. Han satset stort på hagebruk, og stod bak ansettelsen av de første gartnere i Hole. Men det var Sundts etterfølger på Søndre By, Jens Jacob Aabel, som begynte å dyrke ringerikspoteten i stor stil. Da potetene i 1870-åra ble bydd fram for salg på Ringerike og Christiania gikk de under navnet «Aabler» – i en regnskapsbok fra Hundstad i Hole i 1886 står det hvilket beløp salg av «Aabler» gav i inntekt det året.

Siden har ringerikspoteten blitt et begrep. Lokalt på Ringerike, og etter hvert i Oslo-området, er den blitt et uunnværlig tilbehør til festmat som lutefisk, rakfisk og svineribbe.

«...EIN GAMAL, SKRUKKETE OG KLINETE POTET»

«Det er godt gjort å lage ei merkevare av ein liten potet. Men når det går an å lage riksdekkande merkenamn av ei ert ifrå Røyse og ei grillpølse frå Hønefoss og ei lompe frå Sokna, så vil eg tru at det skal gå an å lage merkevare av ein gamal, skrukkete og klinete potet fra Norderhov og Hole og Haug».*

* Olav Norheim: Potetkåseri på Auren i Haug (september 2005).

I august 1935 ble det konstituert et salgslag for ringerikspoteter i Hønefoss. Navnet ble Ringerike Potetsalgslag. I 1935 var det 70 gårdbrukere på Ringerike som dyrket Ringerikspoteter.[25] I 1939 ble over 120.000 kg av den røde poteten solgt gjennom laget. Etter krigen virker det ikke som laget tok opp igjen virksomheten.

«Ringerikspoteten dyrkes vesentlig for salg på Oslo-markedet, og har en avgrenset kundekrets særlig blant de noe bedrestillede familier», het det en utredning fra Landbruksdepartementets potetkomite i 1935. I et skrift fra det samme departementet i 1938 leser vi at Ringerikspoteten er «små, runde mørkerøde knoller med gult kjøtt og stort tørrstoffinnhold. Den gir liten avling, men regnes å stå over andre i mategenskaper, og kan derfor betales bedre enn andre slag».

Under siste krig var det knapt med mat i hele landet, og fokus ble satt på produsere mest mulig til en sultende befolkning. Ringerikspoteten gav liten avling og ble av den grunn produsert i mindre omfang enn før. De første åra etter krigen gikk dyrking av grønne Ringerikserter og røde Ringerikspoteter tilbake, noe som skyldtes både prisene og økte sykdomsangrep.

I forbindelse med opprettelse av foreningen Ringerikskost (1995), ble det stiftet et Ringerikspotetdyrkerlag. Fra starten bestod dette av seks gårder og produsenter i Hole og Ringerike kommuner (Lerberg/Ask, Auren/Haug, Vaker/Norderhov, Gusgården/Norderhov, Fekjær/Hole og Frøyhov/Hole. Man fikk etter hvert til felles pakking med egen emballasje og logo.

Ringerikspotetdyrkerlaget (Ringerikspotet BA) søkte i 2003 om beskyttet betegnelse, dvs. at den må dyrkes innenfor et nærmere angitt område på Ringerike for å kunne kalles

Potetplukking på Nordre Lore under krigen. Tre personer (ukjente) plukker Magnum-Bonum og Ringerikspoteter.

Potetsetting på Klorebakken på Storøya i 1936. Potetene likte seg godt på Klorebakken, der fikk de den rette smaken på grunn av skjæljorda. Fra venstre ser vi Oscar Nørgaard, Kari Nørgaard, fru Rosenqvist og Kari Nørgaard f. Rosenqvist.

25 Ringerikes Blad 14. februar 2006.

Lillemor og Odd Bratli setter poteter på Nedre Løken sist i 1980-åra.

Ringerikspotet når den selges. Dette ble ikke innvilget, men man fikk en såkalt beskyttet geografisk betegnelse, med produktnavnet «Ringerikspoteter fra Ringerike».[26] Ringerikspoteten dyrkes også andre steder enn på Ringerike, i første rekke på Hadeland, Toten og i Lier.

Om Ringerikspoteten oppstod som en mutasjon eller kom via andre veier til Botanisk hage på Tøyen, har man ikke klart å finne ut. En stund trodde man at den het Patersons Victoria, men det skyldtes en feil ved et dyrkingsforsøk på Bygdøy kongsgård i 1910. Under behandling av søknaden fra Ringerikspotet BA, importerte Landbruksdepartementet fem knoller fra Tyskland. Man ønsket å få verifisert det potetdyrkerne på Ringerike hevdet, at Patersons Victoria var hvit i skallet, og ikke liknet Ringerikspoteter i det hele tatt. Ringerikingene fikk rett, og knollene ble høytidelig destruert av departementet![27]

Ringerikserter

Det har ofte vist seg at innslag av nytt blod i ei bygd har gitt positive ringvirkninger. Ny kunnskap, andre måter å tenke jordbruk på, har gitt utvikling. Så også i Hole. Rundt 1850 var det i Hole et stort oppsving innen jordbruket, og de som førte an, var ordfører Sundt på Søndre By, sogneprest Hans Lunde på prestegården og kandidat Dietrichson på Helgeland.

Sammen med sin etterfølger på By, Jens Jacob Aabel, har Sundt fått æren for Ringerikspoteten. Sogneprest Lunde prediket ny kunnskap om landbruk fra prekestolen og fulgte den opp i praksis i driften av prestegården, og Wilhelm Dietrichson hadde et ettermæle som en sjelden framsynt og dyktig bonde.

I dette gode selskap av bønder som gav nye impulser og framgang for jordbruket i Hole, må vi også nevne kandidat Peter Nicolai Leegaard på Bønsnes. Han var den som først dyrket grønne erter, den seinere så hederskronte Ringerikserten, på Ringerike. Leegaard var en god venn av skipper Hansen på Wøyen gård i Bærum, og denne skipperen skal ha gitt Leegaard det første ertefrø. Antagelig hadde han brakt det med seg fra et oversjøisk land. Noen år var Leegaard alene om erterdyrkingen, «men fortellingen er slik at naboer plukket skjelmer

26 Info fra Ottar Riis Strøm på Skrivergården Vaker i Norderhov.
27 Opplyst av Ottar Riis Strøm på Vaker i Norderhov august 2013.

(avleggere), og snart hadde de fleste bruk på Røyse en liten erteåker».[28]

Karsten Hammersbøen (f. 1910) kjører våronn i Vestigarden Fjeld en gang i 1950-åra, med datteren Anne Kari (f. 1944) på såmaskinen.

Dermed kan vi si at det har vært dyrket Ringerikserter på Røyse siden midten av 1800-tallet. «Jeg kan huske det satt to gamle kjerringer i storstua og håndsorterte erter», fortalte Sigurd Leine (f. 1911) i Søgarden Leine. De fleste gårder på Røyse fikk etter hvert sin erteåker. Etter krigen ble interessen for den grønne erten mindre. Man fikk jo erter av alle slag i butikkene, og folk glemte. En gang rundt i 1950-årene fant Ole Fjeldstad på Ner-Fjelstad på Røyse en liten pose gamle erter på loftet på gården. Han sådde noen av dem, med heldig resultat. Dermed begynte snøballen å rulle. Nils Western og Johannes Løken på Frøyshov, og Nils Fjeldstad på Øver-Fjelstad, begynte i det små, sammen med bonden på Ner-Fjelstad.

I 1930-åra kjøpte Arne Fjell på Gjesvang (Søndre Gjesval) en brukt traktor på Rytteraker. På dette bildet fra 1939 står han foran traktoren, mens gårdsgutten Herman Borgen sitter bak rattet. I midten gårdskaren Adolf Kristiansen.

Jordsmonnet og klimaet på Røyse ansees å være spesielt godt egnet til dyrking av Ringerikserter. I 1998 ble Røyse Ringerikserter-dyrkerlag etablert med fem medlemmer: Ole Fjeldstad (Nedre Fjelstad), Lars Fjeldstad (Nedre Libakke), Anders Bye (Vestre By), Jens Fredrik Hildisch (Lille Hundstad) og Otto Jan Solli (Libakke - til 2003). Etter noen år med prøvedyrking, satset de bredere.

Ringerikserten ble i 2004 tildelt det offentlige beskyttelsesmerket «Beskyttet Opprinnelse», en lovbasert merkeordning som gir produkter rettslig vern mot etterlikning eller misbruk av produktnavn. Det var første gang opprinnelsesmerket ble tildelt i Norge. Det er kun Ringerikserter som er produsert på Røysehalvøya i Hole som kan bruke navnet *Ringerikserter*.

Etter at Libakke gikk ut av laget i 2003, var det igjen fire gårder på Røyse som dyrket erten. I 2012 var det to tilbake: Nedre Libakke og Vestre By (men Lille Hundstad er fortsatt medlem av laget). Nedre Libakke har i 2013 erteåker på 62 dekar. Ringerikserten markedsføres «som erter smakte før i tiden. Den er lettkokt og mild i smaken, samtidig som den er drøy i bruk. Den gir lite luft i magen, og gir ikke etterduft».[29]

28 Etter Jon Guldal.

29 Pressemelding fra Fredrik C. Hildisch 12.11.2006.

Storfehold

I 1850-åra, da Hole sogneselskap begynte sin virksomhet, var storfeholdet i bygda nokså forsømt. Det var ingen plan i avlsmetodene, og det ble lagt liten vekt på å bruke gode okser. I Hole landbrukslags jubileumsberetning 1850-1950 leser vi at «…det stedegne feslaget var gjennomgående simple dyr, lite skikket til både melkeproduksjon og slakt. En avdrått på 1.000-1.200 liter var den gang ansett som bra».

For å hjelpe opp husdyravlen og bedre kvaliteten begynte man å holde dyrskuer, det første på Libakke i 1853. I 1863 gikk selskapet til innkjøp av en 1 ½ år gammel Ayrshireokse fra Ås. Oksen ble stasjonert hos Anton Fougner på Stein, hvor den stod til avbenyttelse mot en betaling på 1 spesidaler pr. ku. Men innkrysningen av Ayrshire fikk liten betydning for feavlen i Hole. Stemningen svingte etter hvert i retning av Telemarksfe.

I åra 1835-55 økte storfetallet i Norge med kanskje 50 prosent, og var noenlunde konstant helt til 1900. Tallene for Hole (med Tyristrand) samsvarer godt med landet ellers. I 1835 var det 1.340 storfe her, mot 2.034 i 1855 og 2.194 i 1900.

Hole sogneselskap begynte også med premiering av budeier og ferøktere, noe som stimulerte interessen hos dem som stod for fjøsstellet. Ferøkter Nils Aaberg fra Valdres, som i mange år var sveiser hos Anton Fougner på Stein, fikk i 1866 2. premie for kvegrøkt. Sogneselskapet gjennomførte flere tiltak til fremme av storfeholdet, blant annet utvalg av avlsdyr, og bedre foring og stell. Dette førte til at melkeproduksjonen økte. Det ble etter hvert en betydelig mengde overskuddsmelk, og dermed behov for bedre anvendelse av melka, som så langt var blitt foredlet på gårdene. I disse årene ble det satt i gang to meierier i Hole, et privat meieri på Nordre Sørum i 1870 (flyttet til Ner-Stein i 1875), og et andelsmeieri på Svensrud i 1871.

I 1878 samarbeidet sogneselskapene i Hole og Norderhov om en husdyrutstilling på Tanbergmoen, med deltagelse av 234 storfe, 18 hester, 4 grupper sau og 12 svin. I 1881 ble det holdt nytt dyrskue samt utstilling av meieriprodukter på Tanbergmoen. Det deltok 30 hester, 60-70 storfe og 1 svin. Meieriproduktene kom fra Hønefoss meieri, Steins meieri og et par bondegårder.

Fra fjøset på Mo i Steinsfjerdingen i 1919. Budeie Martha Haga og en del av melkekyrne.

Ove Roulund fra Vestre Rud på Røyse på dyrskue på Linnesvollen i Lier i 1948, med et prakteksemplar av ei Telemarksku.

Etter at Hole landbruksforening ble startet i 1906, var fjøsbefaring og premiering av godt fjøsstell noe av det første som ble satt på dagsorden. I 1911 ble ekstrapremier for lang og tro tjeneste tildelt budeie Julie Olsen, Bili (24 år) og sveiser Iver Olsen, Stein (sju år). Året etter ble tre budeier tildelt 1. premie: Karen Rønningen (Gjesval), Margit Solheim (Sørum) og Hilda Hansen (Bjørke). 2. premie tilfalt Julie Olsen (Bili), Martha Fjeld (Borgen), Anna Johannessen (Hårum), Emilie Kristiansen (Løken) og Anna Sonerud (Sonerud). På årsmøtet i 1911 holdt landbruksskolebestyrer Omre foredrag om hvilke storferaser som var best skikket for Ringerike. Han konkluderte med at Telemarks-rasen ubetinget var bedre skikket for våre bygder enn rødkollene. Noen eksperimentering med rødkoller her oppe ville han advare mot. «Det er en kostbar affære å forandre besetning. Man vet og kjenner det man har, derimot ikke det man vil søke opparbeidet», heter det i referatet fra årsmøtet.[30]

Fra 1912 hadde man også klovbeskjæringsbås til avbenyttelse for lagets medlemmer, leid av Buskerud landbruksselskap. Først i 1936 gikk man til innkjøp av egen klovbås, etter forslag fra Vestre Røyse Feavlslag. Stadig flere fikk opp øynene for betydningen av god klovpleie, og klovbåsen ble flittig brukt. Fra 1936 var Kristian Frøshaug fast klovbeskjærer, og i 1940 overtok Olaf Hafnor.

Okse- og råneholdsforeninger var også på landbruksforeningens program. Så tidlig som 1886 var det fire okseholdsfor-

30 «Det siste er utvilsomt riktig, og forresten er det ikke første gang utviklingen går på tvers av autoritetenes råd», heter det videre i Hole landbrukslags jubileumsberetning 1850-1950, s. 88.

LANG OG TRO TJENESTE

I 1952 ble Emma Søhol tildelt Det Kongelige Selskap for Norges Vels medalje for lang og tro tjeneste, etter å ha vært budeie på Leinegårdene i 51 år. Samme år ble hun tildelt Dyrenes Beskytters diplom for godt dyrestell. 10 år tidligere, i 1941, hadde hun fått Buskerud landbruksselskaps diplom og hedersgave. Under tilstelningen på Søgarden Leine i forbindelse med overrekkelsen, sa fru Else Thaulow, som talte på vegne av husbondsfolket, «at når det en gang hendte, at Emma ikke hadde vært i fjøs og grisehus hos sine firbente venner, så sørget de åpenlyst og ropte, på sin måte, på Emma». Hun begynte som 20-åring hos Kristian Gulbrandsen Leine og var der i 14 år, så fulgte tre år i Oppgarden Leine, og de siste 35 årene var hun i Søgarden Leine.*

* V.V.: «En tro tjener hedres», i Ringerikes Blad 19. mars 1941, samt notiser i Ringerikes Blad 15. januar 1952 og 22. mars 1952.

ALLE KYRNE MÅTTE SLAKTES

Lars Piro kom til Stein som gårdsbestyrer i 1938. Et av de første oppdragene han fikk, var å kjøre 96 storfe til slakteriet. Det var kommet smittsom kalvekasting i fjøset, og alle kyrne måtte slaktes. Deretter måtte fjøset skures rent, og så stå tomt i minst ett år. Da året var omme ble det kjøpt inn telemarksfe, og seinere gikk man over til svensk svart og hvitt fe. Til vanlig var det 60–70 melkekyr i fjøset på Stein, i tillegg til en del ungdyr.*

* Etter Lars Piro (1907-2000).

Ved fjøsdøra på Stein rundt 1910. Fra venstre sveiser Nils Opsahl, budeia Karen Lyse og med fliskorga Alfred Henrik Roulund (f. 1892) fra plassen Helgerud under Øvre Vik.

... KUER PÅ ALLE GÅRDENE

I gamle dager hadde de fleste gårdene kuer. Mange hadde bare to-tre, minnes Solveig Thingelstad på Øvre Leine. Sønnen Ragnar(f. 1963) husker hvordan det var da han var gutt. Da var det kuer på alle gårdene her. Henry Thingelstad husker at det like etter krigen var over 300 bønder i distriktet som leverte melk til Ringerikes meieri.*

* Ringerikes Blad 28. april 2008.

eninger i Hole (med Tyristrand). Det var vandrelæreren i Hole og Norderhov fra 1884, Ingebret Aasenhus, som fikk i stand foreningene, med avlsokser fra Telemark. Rundt århundreskiftet virket det som det var to foreninger tilbake. Den ene var Årnesfjerdingen okseholdsforening, som omkring 1905 hadde Telemarksoksen «Selmer», som ble karakterisert som «en meget betydelig okse med en meget sikker nedarvingsevne». Etter at virksomheten lå nede i noen år, ble foreningen reorganisert i 1938, og rødkolloksen «Bruno» ble innkjøpt. Den virket i seks-sju år og «har mye bra avkom etter seg i Hole».[31]

I Steinsfjerdingen var det også en okseholdsforening. Harald Solberg på Sørum hadde tre Telemarksokser etter hverandre. Den siste het «Ullmann» og «gjorde seg særlig bemerket ved at den ikke tålte å se karfolk, det var budeiene som måtte greie med den», fortalte Solbergs budeie på Sørum, Maren Kristiansen Bjerke. Først i 1925 ble det stiftet okseholdsforening på Røyse, og Telemarksoksen «Dale-Gudbrand» ble innkjøpt. Den ble stasjonert hos Ole Moe, og «var en betydelig okse med gildt avkom. Men da den i 1927 ga sin fôrvert ublid medfart, ble den flyttet til Nils O. Fjeldstad på Frøyshov». Her var den et par år, før også foreningen på Røyse innstilte virksomheten. Vestre Røyse Feavlslag ble startet i 1934, og gikk til innkjøp av Telemarksoksen «Godar», som i 1940 ble

31 Hole landbrukslag 1850-1950, s. 89.

12 GRISUNGER PÅ KJØKKENET

«Jeg ble godt mottatt på Røyse. Jeg måtte lære meg å melke, det var 8–10 kuer på båsen i tillegg til en okse, griser, et par sauer og noen høner. Gårdens hus var gamle og nedslitte, så det var mye å ta fatt på. (…) En morgen gikk jeg til grisehuset for å se hvordan det gikk med grisepurka, som skulle ha små. Det hadde kommet 18 grisunger om natta. Purka døde samme dag, men 12 av grisungene ble reddet. Jeg hadde dem inne på kjøkkenet i mange uker, og matet dem med skje. Du skulle sett hvordan det så ut der inne!»*

* «Anna Grønvold 100 år», i Ringerikes Blad vinteren 1997.

avløst av «Herleik». Begge disse har gitt meget godt utslag i avlen, heter det i landbrukslagets beretning i 1950.

Fedriftene fra Hallingdal om høsten var et årvisst innslag i bygdebildet. Da kunne det blir både kjøp og salg av krøtter, og hadde man ei eng eller havn å leie ut for en dag eller to, kunne man tjene noen kroner attpå. Sigurd Selte (f. 1915) i Steinsfjerdingen har fortalt om ei havn som hallingene leide i nærheten av Kjelleberget. Her hadde de bølingen et par dager, før de dro videre. Men allerede i 1910 skrev Ringerikes Blad om driftekarene «som hver Høst indfandt sig med sine Drifter i Byens nærmeste Omegn, er nu snart en Saga blot».[32] Mange småbrukere fikk leie ku av hallingene om høsten, og «eventuell kalv og melk fikk vi beholde mot å fôre den over vinteren», fortalte Einar Orebråten (f. 1908).

I 1949 var det i alt 1.205 storfe i Hole, og femti år seinere, i 1999, lå det på samme nivå (1.033). Av disse var 756 melkekyr i 1949, mot 350 i 1999. I 2012 var tallet på storfe 329. Av disse var 121 ammekyr for kjøttproduksjon (sju produsenter). 2012 var også det siste året det ble drevet mjølkeproduksjon i Hole – se s. 163.

32 Ringerikes Blad 27. august 1910.

Avlsoksen Godar på tunet i Vestre Stadum (Jøta) i 1920-åra. Godar tilhørte Vestre Røyse Feavlslag, og var stasjonert på Vestre Stadum.

Viggo Moe Haugen med Hereford-fe på Mo gård i Steinsfjerdingen rundt år 2000.

Johannes Skjerven (f. 1917) på Søndre Gile med søya Lillemor, som vant 1. premie på utstilling på Vikersund i 1961.

«... AV DE MINDRE HYGGELIGE JOBBENE»

Grisehuset var fra 1932. Det var betongvegger rundt bingene og plank på gulvet. Griser er renslige dersom de har mulighet til det. Vi hadde ofte jobben med å legge nyfødte grisunger til pattene. Det var av de hyggelige jobbene. Det hendte at purker spiste ungene sine. Det måtte være greiest å bli født som purke, dersom en ikke var så heldig å være blant de få rånene som ble valgt ut til å føre slekten videre. Alle de små rånene som skulle rett på slaktebenken så snart de var tunge nok, ble gjellet. Far stod for gjellingen. Utstyret bestod av en boks med tretjære og et barberblad, hvor den ene eggen var polstret med tjæreband. Barberbladet var skalpellen, og tjæren var dyrlege Bilis foreskrevne desinfeksjonsmiddel. Enkelt og effektivt. Da jeg ble stor nok, måtte jeg holde grisen, mens far foresto inngrepet. Håndtlanger ved gjelling var av de mindre hyggelige jobbene. Grisehylene var forferdelige, og jeg hadde betydelig medfølelse med stakkaren. Men det var utrolig å se at så snart grisungen var ferdig, løp han tilsynelatende uberørt rundt i bingen. Det var som oftest en riråne hjemme. Det var et digert beist med store tenner. Den fikk stadig besøk fra nabogårdene. Det kom purker i griskasser helt fra østbygda og fra Nes. Dette var anskuelighetsundervisning for unge menn, både selve bedekningen og de voksnes kommentarer.*

* Sverre Moe (f. 1950): «Fragmenter fra oppveksten på Røyse i 50- og 60-åra», i heftet Ringerike 1996–97.

«... TI HAN HJALP TIL SELV»

Ole Juliussen Moe hadde avlsråne stående på gården, og bygdas bønder kom jevnlig med sine purker. En gang var det Jakob Lundberg, gift med Oles kusine Anna Gjesvold, som kom med Gjesval-purka. Som skikken var, tok kara en dram mens de bivånet akten. Kanskje ble det en dram for mye, i hvert fall forteller historien at Anna på Gjesval ble noe overrasket da husbonden utpå kvelden kom hjem igjen, med grisekassa vel forvart bakpå hestedoningen. I kassa var – rånan fra Mo! Ole Juliussen Moe hadde en notisbok hvor han førte opp inntekter av avlsrånen. Springpengene var 5 kroner, og bøndenes navn ble ført opp fortløpende, med betalt sum i høyre kolonne. Et sted var det én som bare hadde betalt 2 kroner, og årsaken til rabatten var notert i margen: «ti han hjalp til selv». Men hva hjelpen bestod i, var ikke notert.*

* Fortalt av sønnen Sverre Moe (f. 1950).

VIDALEN FELLESBEITE

I 1980 gikk 12 melkeprodusenter på Ringerike sammen om å bygge opp Vidalen Fellesbeite. Av disse var fire fra Hole: Frøyhov (Arne Fjeldstad), Nordigarden Leine (Henry Thingelstad), Fjelstad (Ole Anton Hafnor) og Søndre Rudsødegården (Knut Gomnæs). Det ble leid jord fra fem grunneiere og i alt 400 dekar ble kultivert. Det var ansatte som tok seg av fellesdriften, slik at familiene kunne få fri fra ku og fjøsarbeid noen uker om sommeren. På det meste kunne det være 180 kyr i Vidalen. Etter hvert som melkeproduksjonen gikk ned på Ringerike, avtok også driften i Vidalen, og i 2008 var det bare fem aktive brukere igjen, hvorav én holeværing (Ragnar Thingelstad på Nordigarden Leine). Aktiviteten i Vidalen opphørte helt da leiekontrakten gikk ut i 2010. Andelshaverne har i ettertid fått fradelt seterbebyggelsen og 100 dekar jord fra grunneierne, med tanke på videresalg.*

* Opplysninger fra landbrukssjef Åge Geir Hanssen i Ringerike og Hole.

Når det gjaldt gris, fikk styret i landbruksforeningen i 1919 oppdrag fra årsmøtet om å kjøpe inn to råner, én for Steinsfjerdingen og én for Røyse. Svineholdet i bygda hadde stort sett holdt seg uforandret de siste hundre årene. I 1835 var det 303 svin i Hole (med Tyristrand). I 1875 var tallet nede i 205, for så å stige til 678 i 1900. Statistikken utover i århundret viser antall avlssvin. I 1949 var det 56 avlssvin i Hole, i 1999 var det 100. I dag er det én produsent igjen i bygda. Det er Mari og Nils Erik Frøhaug på Nedre Frøyhov, som driver med salg av livdyr (formeringsbesetning). I 2005 hadde de 66 årspurker, i 2012 var tallet 45.

Meierier i Hole

Fra stiftelsen i 1850 arbeidet Hole sogneselskap for å bedre forholdene for melkeproduksjon i bygda. I 1857 tinget selskapet en kvinne fra Valdres, Jørgine Bøe, til å komme til Hole for å undervise i ysting.[33] Tidlig i 1870-åra ble to meierier etablert, begge på sogneselskapets initiativ.

Nordre Sørum og Ner-Stein

I 1870 ble det startet et privat meieri på Nordre Sørum. Meieriet var i drift til 1875, da det ble flyttet til Ner-Stein. Regnskapsfører var Chr. Kahrs på Midtre Sørum. Meieribygningen lå på vestsida av bygdeveien vis-à-vis Ring-Sørum, og brant ned 2. juledag 1902 sammen med låven og et vognskjul på Nordre Sørum.

Meieriet på Ner-Stein var i drift til 1899. Meieribestyrer var Ole Ellingsen, som hadde plassen Øvre Bråten i Steinsåsen til bruk. «Til Ole Ellingsens heder må jeg fortelle, at meierismøret fra Stensmeieriet fikk særdeles godt rykte. Det ble sagt at det ble solgt meiersmør fra Stein i Kristiania flere år etter at meieriet var nedlagt»,[34] ble det fortalt siden. Det var et godt skussmål! I 1900 var Ole Ellingsen meierimaskinist ved Hole meieri i Svensrud, og bosatt der med sin familie. Ved en landbruksutstilling på Tanbergmoen i 1881 ble gårdbruker Johannes Solberg på Stein tildelt 1. premie på 50 kroner og Norges Vels sølvmedalje for smør- og osteprodukter. Samme år mottok Solberg Hans Majestet Kongens medalje i sølv «for fortjeneste af Landbruget».[35]

Den samme Johannes Solberg var «en frammifrå jolbruker», skrev Peter Lyse siden. Da Solberg eide Stein «var-e åtti mjælkekyr å tjue hester på garn. Solberg, heller Mann som-n vart kalt på garn, var olfører i treåtjue år, uta gåttjærsle. Han skreiv protokøllen au, det vart sagt at-n skreiv den heme føre møte, me vetaka å fullt fæli te å skrive unner. Han var en trabelt opptiin mann, å kunne itte fördra no unödi snakk».[36]

DE BYGDE HOLE MEIERI

Da Hole meieri i Svensrud ble bygd i 1871, ble snekkerarbeidene på gulv, himling, dører og vinduer satt bort til Johan Bønsnæs og Søren Lehne, mens tømmerarbeidet gikk til Jens Andersen Sandvigen fra Sandvika ved Borgen.* Hans Olsen Borgens anbud på gråsteinsmuring ble antatt, likeså tilbud fra John Laarvigen og Andreas Steinsæther på hellegulv.**

* Jens Andersen Sandvigen var i 1900 kårkall hos sin sønn Hans Jensen Søhol i Roterud på Røyse. Hans Jensen Søhol var også snekker, og bygde samme år lokalet «Hole» (fra 1932 kalt «Røysehall»).
** Slåtto s. 9.

33 V.V. Hole sogneselskap, avisartikkel 4. april 1933.
34 Solberg (1960).
35 Harsson (2000), s. 200 og Ringerikes Blad 21. juni 1881.
36 Lyse (1976), s. 51. Lyse la på to år på Solbergs tid som ordfører. Det riktige er 21 år (1886-91, 1894-95 og 1898-1910).

Hole meieri i Svensrud

Den 19. mars 1871 møttes 80 bønder fra Hole på Svensrud for å starte meieri. Et forberedende møte var blitt holdt på Onsaker to måneder tidligere (25. januar), og på under to måneder var aksjetegningen unnagjort. Til stiftelsesdagen forelå håndgivelse på eiendommen Svensrud, tilhørende Nils Peter Moe.[37] Det første styret bestod av Christoffer Rytterager (formann), Johan Fjeldstad, Anders Løken og Lars Libakke. Byggearbeidene ble gjennomført i løpet av sommeren, og 4. desember 1871 kunne meieriet i Svensrud ta i mot de første melkeleveransene fra bygdas bønder. Samtidig ble det vedtatt å opprette «en saakaldt Forbrugshandel her i Centrumet av Bygden», og dermed var grunnen lagt for Hole meieri og handelsforening, som navnet ble etter at aksjeselskapet ble omdannet til andelslag i 1922.

Det første året var Anders Løchen driftsbestyrer ved meieriet på Svensrud. På meieriets årsmøte 11. januar 1873 ble Nils Ullern ansatt som hans etterfølger. Lønna for å «lede den hele Bedrift ved Meieriet» ble fastsatt til 100 spesidaler. Allerede på dette møtet ble det diskutert å forpakte bort meieriet og handelsforretningen, og på medlemsmøte 18. oktober samme år ble det med 20 mot 18 stemmer vedtatt å forpakte det bort til Thorvald E. Gomnæs i to år.[38]

I årene fram til 1892 ble så driften forpaktet bort, med landhandleri og jordvei på 35 dekar. Det var menn fra bygda som var forpaktere: Ole E. Gomnes, Johan Fjeldstad, Ole N. Fekjær, Hans N. Onsaker, Ole og Martin Gomnæs, og så Ole N. Fekjær igjen. På Svensrud må det ha vært et yrende liv. Etter anbud fikk meieriet leveranser til bataljonene på Helgelandsmoen og Hvalsmoen. På Helgelandsmoen ble det allerede i 1872 satt opp en salgsbod for melk. Utsalg ble også etablert i Hønefoss (Norderhovsgaten 4), og flere av byens handlende fikk melk fra meieriet i Hole.

Det ble en utstrakt melkekjøring, og denne ble i mange år ivaretatt av Anders Viksengen. I 1902 fikk han følgende betaling for hver kilo han fraktet: Til Hønefoss 0,5 øre, Sandvika 1 øre, Kristiania og Drammen 1,5 øre pr. kilo, og Helgelandsmoen kr. 1,50 pr. tur. I 1921 overtok Kristian Ullern kjøringa, og deretter Karl Johannesen Ruud på Nordre Ullern. Karl J.

37 Ved skjøte av 19. april 1898 kjøpte Hole Aktiemeieri eiendommen Svensrud for 3.200 kroner.
38 Slåtto (1977), s. 8.

MEIERIFORPAKTER

I flere perioder mellom 1873 og 1892 var Ole Nilsen Fekjær forpakter av Hole meieri på Svensrud, med ansvar for meieridriften, landhandleriet og jordbrukseiendommen (35 dekar). Han hadde først meieriet i litt over to år, og «tjente nok en tusen kroner på det. Så var jeg fra det i tre år, tok det igjen på tre år og atter på tre år, men de siste tre år skulde jeg ikke hatt det, tapte mange penger, for alt gikk så ned, og så hadde jeg rent for meget å stri med. Hadde også utsalg på Helgelandsmoen, alt skulle passes».*

* Ole Nilsen Fekjær: "Trekk fra mitt liv" (ca. 1925) – kopi i Hole bygdearkiv.

KJØRTE MELKA TIL TANBERG

Rundt 1890 leverte de fleste bøndene i Steinsfjerdingen sin melk til Tanberg meieri i Norderhov. I 1892 kjøpte så ni bønder fra Hårum- og Lore-gårdene aksjer i Hole meieri, og begynte å levere melka i Svensrud. Året etter fulgte enda et par leverandører i fjerdingen etter, men seinere i 1890-åra falt leverandørene i Steinsfjerdingen fra. Høsten 1904 inngikk Hole meieri kontrakt med eieren av Tanberg meieri, Olaf Færden, om å overta driften i Svensrud. Han hentet da melka i Svensrud hver virkesdags morgen, og transporterte den til Tanberg. Allerede i desember ble det innført henting både morgen og kveld. Ordningen varte i hvert fall til høsten 1906, da Færden «satte i stand meieriet på Svensrud for drift, og anskaffet primrører og smørelter og muligens ostepanne». Færden hadde kontrakt om forpaktning av Hole meieri til 1910.

* Slåtto (1977), s. 19 og 23.

Hole meieri i Svensrud rundt 1920.

Hole meieri i Svensrud ble startet i 1871, og var i drift til 1928.

Ruud ble i 1923 sjåfør på meieriets nye Ford lastebil, til en lønn av 9 kroner pr dag. Men vinterstid var det fremdeles brukt hest i mange år.

Utover i 1920-åra ble det behov for nyinvesteringer. Ny meieribygning var på trappene, men på samme tid ble det tatt initiativ til samling av meierivirksomheten på Ringerike. Saken var oppe første gang i en ekstraordinær generalforsamling i 1924. Da ble forslaget enstemmig forkastet. Men i 1928 gikk både Hole meieri og Ask meieri inn i Hønefoss meieri, som samme år fikk navnet Ringerikes Meieri.[39]

Dermed var nær 60 års meierivirksomhet i Hole historie. I Svensrud ble lokalene overtatt av det nystiftede Hole samvir-

«... HJEMMEFRA KL. 2 OM NATTEN»

«Alle i Hole og videre utover kjender Anders Viksengen, kanskje bedst fra byveien og og Hønefossveien, hvor han har slitt sig frem med varelass eller med vognen fuld av melkespand fra Hole meieri. For at komme tidsnok til Hønefoss st. saa maatte han i længere tid ta hjemmefra kl. 2 om natten. Konen sat oppe og sydde og vævde og saa til hestene, saa manden kunde sove trygt til strævet begyndte. Hestene ja, de maatte først og fremst ha pass, og endda de ogsaa fik hænge i var de altid feite og fine».*

* Jon Guldal i Ringerikes Blad november 1922, i omtale av Margit og Anders Viksengen som gullbrudepar.

39 Ringerikes meieri gikk i 1984 inn i Tine Østlandsmeieriet BA. I 1994 ble meierivirksomheten i Soknaveien i Hønefoss nedlagt.

Flyfoto av Svensrud med Hole Samvirkelag og det gjenstående av Hole meieri sist i 1940-åra. I bakgrunnen deler av Steinsfjerdingen.

«SMØRLAVING, NØGELOSTYSTING OG PULTOSTYSTING»
Da Hole meieri i Svensrud søkte etter meiersker de første åra etter 1900, ble det understreket i utlysningene at det krevdes dyktighet i «Smørlaving, Nøgelostysting og Pultostysting».*

* Slåtto (1977), s. 13.

«... FORTRINLIG SMØR, FLØTEMYSOST OG PULTOST»
«Vore melkeutsalg! Fra januar nysilet melk saavel morgen som aften i vore utsalg alle hverdage. Fortrinlig smør, fløtemysost og pultost – anbefales de ærede husmødre», het det i en annonse fra Hole meieri i Ringerikes Blad 5. januar 1900.

kelag, med Karl Selte som formann. Bestyrer ble Sigurd Ruud, som de siste fire årene hadde bestyrt både meieriet og handelsforretningen.[40]

Etter at meieridriften ble nedlagt i 1928, overtok Hole samvirkelag som leietaker inntil laget ved skjøte av 29. august 1932 ble eier av eiendommen for 20.000 kroner. I 1967 var det hjemmelsovergang til Ringerike Samvirkelag. I november 2001 ble forretningsbygget på Svensrud utskilt som egen eiendom med 2,2 dekar tomt og solgt til firma Guldal Mat ved Nils Vegard Guldal. Resten av den gamle meieri-eiendommen eies fortsatt av Ringerike Samvirkelag, eller COOP Ringerike, som navnet er i dag.

Melkekjøring

Jørgen Dæhli (1906-1996) på Røyse drev transportforretning. Han hadde lastebil og kjørte «mjølkeruta». Da Hole meieri på

«GENERALFORSAMLING»
«Aktiehaverne i Hole Meieri indkaldes herved til Møde paa Svendsrud Lørdag 19de Juni Kl. 6 Efterm. Til Behandling af Andragende fra Forpagteren om Nedsættelse af 1 Øre pr. Liter Melk for Juni og Juli dette Aar. Bestyrelsen», het det i Ringerikes Blad 8. juni 1886.

«... OG DISTRIKTET HER FORSYNES FRA VALDRES»
Da Hole meieri på Svensrud ble opprettet i 1871, var det spørsmål om det ble for lange kjøreavstander med bare ett meieri i bygda. I Hole landbrukslags 150-års jubileumsberetning (2000) kommer et hjertesukk: «Det er litt pussig å sitte her i dag og vite at meieriet gikk inn i Ringerikes meieri i 1928, og etter at både Krødsherad og Jevnaker meieri også gikk inn i dette, er nå Ringerikes meieri også nedlagt, og melka fra vårt distrikt går til Sem i Vestfold, og distriktet her forsynes fra Valdres».*

* Hole landbrukslag 1850-2000, s. 18.

40 Torbjørn Slåtto: «Meieriet på Svendsrud i Hole», i heftet «Ringerike» 1976.

En av «doningene» som Jørgen Dæhli brukte til å frakte melk, pakker, sekker og passasjerer fra Røyse til Hønefoss, og tilbake. Bildet er tatt under krigen, og bilen hadde generator. Drivstoffet var knott.

Svensrud ble nedlagt i 1928, begynte Jørgen å kjøre melk fra Røyse til meieriet i Hønefoss. Da var han 22 år gammel. I Østbygda var det Johannes Brua (1906-1996) som kjørte. Dagstøtt brakte de melkespann, varer og folk fra bygda og inn til Hønefoss, og motsatt vei på ettermiddagen.

I 1966 begynte Ringerikes meieri med tankhenting.[41] Jørgen Dæhli slutta da med stor lastebil og gikk over til en pick-up VW av oransje farge. Han hadde fortsatt noen få melkeleverandører, men etter hvert som melkespannene forsvant fra rampene, ble det mest vanlig varekjøring på Jørgen Dæhli. Blant annet kjørte han returmelk fra meieriet til småbrukere som drev med gris. Da bøndene i Østbygda gav seg med melkeproduksjon, kjørte Johannes Brua i noen år utom østsida av Røyse (fra Svensrud til Bønsnes), hvor det var igjen et par mindre melkeleverandører. Fra 1975 var det slutt på all spannlevering til meieriet.

«KRETSENS MEST POPULÆRE MANN»

«Vi har så meget å takke Johannes for. Kanskje mest fordi han aldri er grinete, men alltid den samme vennlige og hjelpsomme melkekjører. Han er med sin bil den beste og sikreste kontaktmann med utenverdenen. – Gå inn på apoteket og hent medisin! – Gå inn i Holebanken! – Kan du hente melkeoppgjøret for meg? Slike ærend blir han påført hver dag. Johannes er kretsens mest populære mann, og nå takker vi ham».*

* Jon Guldal i Ringerikes Blad 4. oktober 1956 (i 50-års-omtale av Johannes Brua, undertegnet «Trafikant».

HAN SOM KJØRTE MJØLKERUTA

«Ingen fra Røyse var i tvil om hvem du mente om du nevnte n'Jørgen. Det var Jørgen Dæhli. Hole meieri ved Svensrud var nedlagt da Jørgen startet arbeidsdagen som sjåfør. Mjølka måtte kjøres til Hønefoss. Men Jørgen var ikke bare mjølkekjører. I mjølkeruta var det to–tre seter foran med plass til passasjerer. Og han hadde med varer av alle slag som folk sendte bud etter. (...) Jørgen var en evig optimist og hadde et veldig godt humør. Han var ikke av det slaget som gråt over spilt mjølk. Skulle han glemme ett av de utallige ærendene han hadde for folk, var det grei beskjed: – Det kommer i morra! Gikk det litt på tverke, sa han ofte: – Det er bare å le av! og var like blid. (...) Under krigen ble lassene større og passasjerene flere. Jørgen måtte kjøre med generator. Det gjorde ikke akkurat jobben lettere. Eldre folk husker sikkert den nedlesste bilen hans Jørgen, full av spann, sekker, pakker og folk, som kom som et slagskip opp Storgata i Hønefoss.»*

* Arne Fjeldstad: «Jørgen – han som kjørte mjølkeruta», i heftet Ringerike (1996), s. 56.

41 Av 239 leverandører hadde 42 tegnet seg for tankhenting til Ringerikes meieri i 1966. Disse stod for 42 prosent av all melken som kom inn dette året. (Opplyst av Anders Bye 15. august 2013).

BUDEIA KOM MED N'JØRGEN

«Jørgen var rutebileier og mjølkekjører, men vi husker ham kanskje best som visergutt for hele bygda. Alle mulige saker skulle Jørgen ta med fra Hønefoss. Litt spesielt var det vel likevel den gangen det var lapp på spannet at han måtte skaffe budeie. Også det ordnet han. Dagen etter kom budeia på lasset. Det var visst ingen ting som var umulig for n'Jørgen.»*

* Arne Fjeldstad: «Jørgen – han som kjørte mjølkeruta», i heftet Ringerike (1996), s. 56. Gårdbrukeren som skrev lappen, var Anna Grønvold på Lille Hundstad.

«... ANDEL I MELKEKJØRERLAGETS FJÆRVOGN»

Da Erling Sand kjøpte Bønsnes av Olaf Frøhaug i 1910, fulgte det med i handelen «den paa gaarden værende avling, gjødsel, hersjevirke og kornstør, brændeved, den ældste slaamaskinen, en aktie i Hole aktiemeieri samt andel i melkekjørerlagets fjærvogn».

«... ME'N JØRGEN TIL MEIERIET I HØNEFOSS»

«Noen ganger hadde vi med egg til butikken for å bytte i varer, det hjalp på økonomien. Andre ganger kunne vi ha med smør. Vi hadde jo kuer, og mamma kjærnet smør. Det var i slutten av 1920-åra, men noen år seinere ble melka sendt me'n Jørgen til meieriet i Hønefoss. Vi dro melka på ei håndkjerre over Helgelandsmoen, gjennom Prestmoen til Svingerud der melkerampen sto. Derfra ble den fraktet til Hønefoss av melkekjører Jørgen Dæhli. Melkebilen var kombinert og tok også med passasjerer. Lastebilen kunne bli temmelig full noen ganger, da satt noen på melkespann under åpen himmel. Men farten var ikke så stor som i dag. Vi sendte ofte bud med Jørgen etter varer som han husket uten noen lapp».*

* Anna Stensrud (f. 1922) minneoppgave, s. 5.

Da meieriet i Svensrud ble startet i 1871, organiserte gårdene i hver grend samkjøring av melk til meieriet. De startet «melkekjørerlag» eller «vognlag», og kjøringa gikk på omgang. Da meieriet ble nedlagt i 1928, opphørte samkjøringa. Jørgen Dæhli og Johannes Brua overtok, og hentet melkespann ved rampene langs bygdeveien. På Røyse hadde både Fjeld- og Leine-gårdene egne vognlag. I 1928 ble vognene solgt, men vognlagene levde til etter krigen. Pengene som kom inn ved salget, ble nemlig brukt til en årlig «vognfest» som gikk på omgang mellom gårdene. Melkevogna på Fjeld ble kjøpt av Halvor Hammersbøen i Vestigarden.[42]

Maskiner og redskap

Leif Rovelstad (f. 1933) på Svarstad husker at han så faren Julius bruke ard på åkeren i 1938-39. Paul Ullern (f. 1928) har «så vidt hatt den foran hesten. Den var fin å hyppe potet med».[43] I dag finner vi ard bare i bortgjemte kroker i vognskjulene eller under en og annen låve, og i museer og samlinger. Det har vært en eventyrlig utvikling når det gjelder maskiner og redskap i jordbruket det siste hundreåret.

I gammel tid lagde mange Hole-bønder redskapen sin sjøl, eller fikk håndverkere i bygda til å gjøre dem. På 1800-tallet var det ikkje sjelden at bygdas bønder og håndverkere ble invitert til andre bygder for å stille ut og vise fram redskap, da man kjente til at «der i Hole findes adskillige forbedrede

42 Aage Fjeld (f. 1920) i lydbåndintervju med Margit Harsson (1992).
43 Hole historielag 29. november 2000.

STØVET «ÅT» SEG INN OVER ALT

Det var ingen udelt fornøyelse å gå bak et hestespann med harv eller slådd på en støvete åker, dag etter dag. Støvet «åt» seg inn over alt, og en stakkars husmann kunne bli sår både her og der. Men husmenna på Stein visste råd. De tok en vierkvist som de vridde og festet på innsida av broka, fra bukselinninga foran og ned mellom beina og opp til linninga bak, og dermed unngikk de å bli altfor såre, der de helst ikke ville bli det.*

* Thorvald Thorvaldsen (f. 1931) 6. mai 2002

Skuronn på Stein rundt 1930. Nærmest en traktor med to selvbindere, med forpakteren, den hollandske baron Repelaer van Spykenisse, som forpaktet Stein 1929-1932.

Redskaber og mindre bekjendte landøkonomiske maskiner, der ere seeværdig».[44]

I 1853 ble det vist fra flere nymotens «agerdyrkningsredskaber» på et møte i Hole sogneselskap. De ble prøvd på et jorde i nærheten. Fra Ladegårdsøen (Bygdøy kongsgård) var det en rulleharv, en turnipssåmaskin, hestehakke og hyppeplog. Dessuten (fra landbruksskolen på Bråk) en «kornblæsemaskin» og en potetrenser, en turnipsskjæremaskin, en kroktinnharv og en hyppeplog. Et par vanlige ploger var også utstilt, «en enhestplog og en tohestplog, støpte etter en av sorenskriver Fougner konstruert modell».[45] Sorenskriverne på 1800-tallet kunne det meste!

I 1875 var det 17 slåmaskiner i Hole (med Tyristrand). I 1900 var tallet økt til 155, og i 1907 til 234. Såmaskiner ble også vanlig i disse årene. I 1900 var det ingen i kommunen, mens det var 18 i 1890, 62 i 1900 og 165 i 1907.

HUSMANN LAGDE DE FØRSTE PIGGTRESKEVERKENE

Christoffer Melgård (1816–1893) var husmann og smed i Gisti på Blomshøgda rundt 1850 Han var såkalt «kleinsmed», smidde nøkler og låser og lagde de herligste ornamenter. Gisti-smeden var svært praktisk anlagt og stod for de første piggtreskeverk i Hole-bygda. De første hakkelsmaskiner var også hans oppfinnelse, og modellene skal siden ha blitt støpt og produsert på Bærumsverket. Stabburslåser, nøkler og dørvridere med signaturen «C.M.» skal fortsatt finnes rundt på mange gårder.

TIL AMERIKA

Christoffer Melgaard, smeden i Gisti på Blomshøgda, var også politisk aktiv og den første formann i arbeiderforeningen i Årnesfjerdingen, som ble startet av hattemaker Knutsen fra Hønefoss. Melgård må ha tjent penger på sitt håndverk, for i 1857 forlot han smia i Gisti og kjøpte en av Bjørkegårdene på Ask. I 1870 brøt han over tvert, solgte gården og reiste med sin familie til Amerika, hvor de bosatte seg i Broking, Sør-Dakota. Her anla Christoffer en bedrift som produserte jordbruksmaskiner.*

* Se Hole bygdebok bind 1, s. 51-53.

44 Brev fra Buskerud landbruksselskap til Hole sogneselskap 8. juni 1857, i forbindelse med et landbruksmøte i Lier (Hole landbrukslag 1850-1950, s. 50).
45 Hole landbrukslag 1850-1950, s. 51.

Traktoren

I 1911 skal den første traktoren ha kommet til Ringerike. «Den ble kalt 'motorplog', betegnelsen traktor kom mange år seinere. Det var gårdbruker Olaf Færden på Tanberg som kjøpte den fra England. Seinere overmontør ved Hole elektrisitetsverk, Johan Jensen, fikk i oppdrag av Færden å reise til England for å lære å bruke den. Traktoren hadde to jernhjul og bare ett styrehjul foran. Traktoren fikk kort levetid, og skal ha endt sine dager på Løken i Haug».[46]

Mads Fjeldstad på Frøyshov kjører slåmaskin en gang i 1940-åra. Hestene heter Sokken og Piril.

Finn Egede Moltzau, som ble eier av Stein gård i 1933, hadde med traktor da han overtok. Den var rimeligvis den første i Hole. Da de på Hafnor fikk sin første traktor i 1942 (kjøpt brukt av Andersen på Nordre Sørum), «var det visst bare Dalsbotten her nede og Thingelstad på Leine» som var før ute på Røyse. Men i Steinsfjerdingen var det flere, har Nicolai Hafnor (f. 1921) fortalt. Før de fikk traktor, hadde de alltid tre hester på Hafnor, og i våronna kjørte de med «trehestharve». Nicolai hjalp til i våronna (kjørte harv og slådd) fra han var 5 år gammel, men han «så aldri penger».

Tresking på Frøyshov rundt 1954. Mads Fjeldstad på traktoren og Hans Strand på slepetreskeren.

På Nordre Lore i Steinsfjerdingen fikk man traktor sist i 1920-årene. «Pappa var visstnok den første som anskaffet seg traktor her i bygda, rundt 1928-30, i alle fall i denne fjerdingen», skrev Vigdis Jervell Marstrander (f. 1924) seinere.

Det var rasjonering på det meste etter krigen. Så seint som 20. januar 1951 kunne Ringerikes Blad melde at «Ringerike er tildelt to traktorer. De går til Stranden Maskinlag og Utstranda Maskinlag». I Hole landbrukslags jubileumsberetning 1950 het det at antallet traktorer i bygda hadde økt voldsomt i de siste år.

46 «Den første traktoren på Ringerike», i Ringerikes Blad 3. august 1961.

«... AF ET BOLAG KJØBTE DAMPTÆRSKE MASKINE»

I 1875 solgte Johannes Onsager sin andel i en damptreskemaskin og hakkelsmaskin til Ole Moe på Mo i Steinsfjerdingen for 100 spesidaler. I regnskapsbøkene på Mo (den såkalte «Mobibelen») har Ole Moe, på en konto i Johannes Onsagers navn, innført at han «med mundtlig Aftale (har) afkjøbt ham hans Sjette-Part i den efter Dietrichson af et Bolag kjøbte Damptærske Maskine og Hakkels-Maskin med Behør, hvorfor skal betales J. Onsager 100 Specidaler».

«DEN PRESSA HAR BYGD OPP BY»

Rundt 1925 ble det anskaffet en halmpresse av amerikansk fabrikat på Søndre By. Dette var noe nytt i bygda og leiepress ble en viktig attåtnæring. De reiste fra gård til gård og kunne presse opp til 7–8 tonn om dagen. Da det gikk kalvekasting over Røyse i 1930-årene måtte mange slakte ned buskapen og selge fôret, og halmpressa fra By hadde mer enn nok oppdrag. «Den pressa har bygd opp By», var et uttrykk som gikk på bygda i en tid da det var vanskelig å finne andre inntektsmuligheter.*

* Fortalt av Knut Gomnæs (f. 1928) i oktober 2003.

EN AV DE FØRSTE

Selvbinderen som brant opp på Nordre Sørum i julehelga 1902, må ha vært en av de første på Ringerike. Den første selvbinderen kom til Norge cirka 1900. Maskinen skar korn og frøgrøder (grasfrø) og bandt det i band (nek). Den første skurtreskeren kom til Norge i 1939, men først etter andre verdenskrig avløste den selvbinderen og treskeverket.*

* Nicolai Hafnor (1921-1995), intervjuet av Margit Harsson 1993.

«GID DET KUNNE REGNE»

«Gid det kunne regne, sa a Anne i Ekra, satt på ræva og skar.» Uttrykket er kjent på Røyse og skal henspeile på ei ung jente som het Anne fra husmannsplassen Ekra i Leineåsen, som skar korn på Øvre Leine og ikke syntes det var så morsomt.*

* Etter Henry Thingelstad, som har hørt det av sin tante Anne Ragna Thingelstad (f. 1897).

Den første traktoren på Bili, en Bolinder Munktells 1938-modell. Traktoren er fortsatt på gården.

Anders Asbjørn Haglund kjører vårønn med traktor i Bergmyr nord for Høgkastet i 1946. Fiat-traktoren hadde han kjøpt av Martin Sønsterud i Nordstøa ved Steinsetra, på østsida av Steinsfjorden.

107 TRAKTORER I HOLE I 1954

I 1950 var det mange traktorer i Hole, og det var tre skurtreskere. I 1954 skriver Ringerikes Blad at det er 355 traktorer på Ringerike, derav anslagsvis 161 i Norderhov, 25 på Tyristrand, 42 i Ådal og cirka 107 i Hole.*

* Hole landbrukslag 1850-1950, s. 39, og Ringerikes Blad 26. november 1954.

Skurtreskere

I 1875 var det fire damptreskeverk i Hole (med Tyristrand). En mannsalder seinere, i 1907, var tallet det samme. Eierne av damptreskeverkene reiste fra gård til gård og tresket. Men mange steder skjedde fortsatt tresking på gamlemåten. De ble derfor en helt ny hverdag for kornbøndene, da skurtreskeren gjorde sitt inntog.

Den første skurtreskeren på Ringerike skal ha vært den som Finn Moltzau på Stein anskaffet i 1947. Det skal ha vært en Allis Chalmers slepetresker med hjelpemotor.[47] I 1950 var det tre skurtreskere i Hole, «og minst like mange er bestilt», het det i landbrukslagets beretning.

Anders Leine med traktor og slepetresker på Bjørnstad i Steinsfjerdingen rundt 1950.

Skurtresking av korn og modent frø er arbeidsbesparende, sammenlignet med å skjære og treske kornet i to operasjoner. Kornet krever en uke eller lengre veksttid før høsting med skurtresker enn med selvbinder. Skurtresking stiller store krav til tørking og lagring av kornet, idet vanninnholdet som regel er for stort. De første forløpere for skurtreskeren ble bygd i USA cirka1830. De første fullt brukbare skurtreskerne ble bygd i Australia i 1843. Til Norge kom den første i 1939. Etter den andre verdenskrig avløste skurtreskeren etter hvert selvbinderen og treskeverket.

«Omkring 1950 kom de første skurtreskerne til bygda», skriver Nicolai Hafnor (f. 1921), og mente nordre del av Røyse. «Det ble da vanlig å leie skurtresker til en del av kornarealet, men fortsatt ble nok det meste tatt med selvbinder, tørket på hesje og tresket på låven. Det var jo noe usikkert om en fikk leid tresker når kornet var modent og været tilstrekkelig tørt. Dessuten var det jo vanskeligere å ta vare på halmen. Mye halm ble brent ute på jordet etter at kornet var høstet».

Utviklingen gikk fort. Allerede i 1956 var antall skurtreskere i Hole oppe i 28. «Hole får rekordavling av korn. Enkelte gårdbrukere er oppe i 500 kilo målet, og det er uvanlig bra. Det høye antallet skurtreskere forklarer at Hole regnes som den mest landbruksmekaniserte bygd i hele landet», skrev Ringerikes Blad 12. oktober 1956.

47 Olav Lindstad: Tørkesommeren 1947, i heftet Ringerike 2008, s. 37-38.

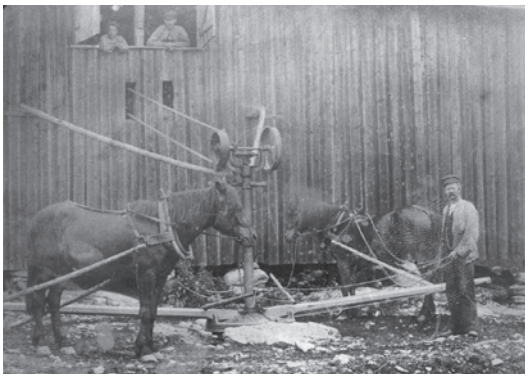

Kjørevandring på Øvre Vik cirka 1910. Johan Bili (f. 1869) med tømmene.

Aage Fjeld i Østigarden Fjeld med en jernhest (traktor) han kjøpte i 1946. På selvbinderen Tor Lehne. I bakgrunnen ser vi Søhol.

«... I DÅRLIG VÆR OG MED BYGGSNERP I STRØMPENE»

«Neste onn var skurden. Far hadde kjøpt en selvbinder sammen med Haagenruds i mine første barneår. Den var jo i sin tid et teknisk vidunder, som kunne kjøres med to eller tre hester. Men før en kunne komme til med selvbinderen, måtte en meie en skår med ljå rundt hele jordet. Kornet ble skåret på gulmodningsstadiet, og måtte tas opp og bindes for hånd. Det trengte cirka 14 dagers tørk før det kunne kjøres inn. Alt skulle på hesje, og alle som kunne krype og gå ble mobilisert for å bære kornband inn til hesja. I dårlig vær og med byggsnerp i ullstrømpene, var det ikke alltid like populært».*

* Nikolai Hafnor (1921-1995), minneoppgave (1993) s. 6.

PIGGMASKIN OG KJØREVANDRING

En piggmaskin er til å treske korn med. Den avløste sliua i låvene bortetter, og var forløperen til treskeverket. Piggmaskinen ble mange steder drevet med hest og kjørevandring. Kjørevandringa var ei rund jernplate, 1–1,5 meter i diameter, som var opplagret i et stativ som var forankret og festet til bakken. På denne plata var det festet og påmontert en bom, cirka 3-4 meter lang, som en hest ble plassert foran. Ved at hesten gikk rundt og rundt, gikk plata rundt, og via en kobling med et tannhjul og ei tannplate som var plassert under plata, ble kraften via universalledd overført til piggmaskinen, slik at slageren gikk rundt. Kornbandene ble så ført inn i maskinen, og kornet ble slått av. Det ble fortalt at hestene ble fryktelig lei av å gå i ring time etter time, ja kjørekaren også…*

* Ullern (2005), s. 10.

«... EN STOR OMVELTNING»

«I 1953 kom den første skurtreskeren her. Noen av våre naboer gikk til innkjøp av tresker i sameie. Det var Moesødegård, Rovelstad, Skuterud og Sand på Bønsnes, og vi leide for første gang skurtresker. Det var en stor omveltning i jordbruket da skurtreskeren kom. Den første treskeren jeg husker var en som noen kompiser fra krigens dager kjøpte i felleseie. (…) Så gjorde vi avtale med Karsten Hammersbøen, som hadde en aktiv slepetresker, slik at vi kjørte treskeren både hos han og oss. Det var i 1954 og 1955. I 1956 kjøpte jeg tresker alene. Det var en Aktiv skurtresker med sekkeuttak som kostet 17.000 kroner. Jeg tresket også borte for andre», forteller Paul Ullern (f. 1928).

TRESKEBERGET

Før selvbinder og slepetresker kom, måtte kornet treskes med sliu eller slire. I tunet i Sørlie ligger Treskeberget, et slett og fint svaberg som det i gammel tid var fint å treske korn på. Oppsittere i Sundvoll-kroken som hadde litt korn, kom hit for å sliretreske. Låvene var små og dårlige og det var skralt med plass. Etter at snøen var måkt vekk om våren og berget sopt reint, satte de i gang.*

* Hartvig Brobekk: Registrering av kulturhistoriske minnesmerker i Sundvollen (1973).

Det vannes i jordbæråkeren på Bjørnstad i Steinsfjerdingen i august 2013.
© Fotograf Siri Berrefjord

MOSKUMMEN
Et sentralt veikryss på Røyse blir til daglig kalt Moskummen. Her ligger Mo-gårdenes gamle brønn, og etter utskiftinga 1932-36 forbeholdt eieren av Vestre By seg rett til å sette opp en kum ved siden av. Brønner og vannrettigheter var av stor betydning i gammel tid, og eierne av de enkelte bruk tviholdt på sine gamle og hevdvunne rettigheter. Etter at Svensrud vannverk kom i drift i 1958, har brønnene ikke vært i bruk.

Vann og vanningsanlegg

Sikkert vann er en nødvendighet for å drive gårdsbruk. I alle tider har lett tilgang til vann avgjort hvor gårdstun, hus og fjøs er blitt lagt. Når somrene har vært tørre og regnfattige, har mange større gårder i Hole hatt problemer med vannforsyning. Som Sørum-gårdene i Steinsfjerdingen.

I 1869 fikk eierne av de tre Sørum-gårdene kontrakt på bruk av en «Olle eller Vandopkomme» lengst nord i Borgenmoen av Christoffer Rytterager på Øvre Borgen.[48] Fra brønnen ble vannet ført ned Rapperskaret og nordover de flate jordene til Sørum, i uthulete furustammer som ble gravd ned og klinket sammen. Etter hvert som det ble ryddet en del småbruk på Brenna etter århundreskiftet, fikk også disse vann fra stokkledningen, som var i bruk til rundt 1970.[49] Ledningen endte i en brønn på jordet sør for gårdstunet på Sjefsgården, og i utskiftingsprotokollen fra 1877 ble det slått fast at de tre gårdene hadde lik rett til å hente vann der, «efter brøndens ytelsesevne». I 1960 ble Sørum-gårdene tilknyttet Gjesvoldåsen vannverk.

48 Kontrakten ble tinglyst 4. februar 1869 (pantebok 31, s. 30) – avskrift av kontrakten i Hole bygdearkiv.
49 Opplyst av Martin Borgen (f. 1932) og Anna Halvorsrud (f. 1921).

Egil Strand (f. 1939) i leik på Søhol (Lars) cirka 1942. Vannvogna ved fjøsveggen ble brukt til å kjøre vann fra Dælabrønnen. Gården fikk innlagt vann først i 1952.

En av de eldste selvgående skurtreskerne i Hole, eid av Rolf Skaar på Midtre Sørum. Bildet er tatt på Lore cirka 1960.

SVENSRUD VANNVERK

I oktober 1955 tok Ole Borgen og Alf Karlsen initiativ til et privat vannverk ved Svensrud. Verket ble startet opp 1. oktober 1958 med 29 abonnenter. Med seg i det første styret fikk de to initiativtakerne Harald Moe, Hans Gomnæs og Asbjørn Rui. Vannet ble hentet på seks meters dyp i Sælabånn (seinere 12 meter), og høydebasseng ble bygd på toppen av Skarpsnobakken. I 1965 ble vannverket utvidet helt nord til Sandbyfeltet på Helgelandsmoen. Sommeren 2003 ble vannverket overtatt av Hole kommune. Da hadde det 143 abonnenter.

På Stein kunne det også bli snaut med vann når 80 mjølkekyr og 20 hester skulle ha dekket sitt daglige behov. I 1875 ble det tinglyst kontrakt «hvorved Martin Andersen Ruud som Eier af Gaarden Rud giver Eieren af Gaarden Sten Johannes Solberg Ret til paa Gaarden Ruds Grund at anlægge en Brønd, og til fra denne og en gammel Brønd paa samme Gaards Grund at lede vandet hen til Gaarden Sten, mot derfor at betale en Gang for alle 150 Specidaler». I et dalsøkk øst for gårdstunet på Rud, der storveien går i dag, lå det to brønner med sikkert vann. Stein kjøpte rettighetene til den ene, og det ble lagt ledning av hule trestammer fra brønnen via Steinsbakken til Stein.[50]

Lengst nord i Steinsfjerdingen gikk gårdbrukerne på Bjørke, Mo og Bjørnstad rundt 1920 sammen med noen av nabobrukene om å legge vannledning fra Mostjernet. Vannet ble pumpet til et vanntårn som ble bygd nord i gårdstunet i Oppigarden Bjørke, og herfra ble det lagt ledninger ut til brukerne, helt

«... EN FULLSTENDIG GAL MANN»

«Når pappa, som var geolog, også gikk i gang med å anlegge sitt eget vannverk ved å bore godt over 30 meter rett ned i bakken, ja da hadde det bare kommet en fullstendig gal mann til bygda! Med det gamle vannverket var vi aldri i mangel på vann, det hadde maksimalt kalkinnhold (hardt vann) og var nydelig å drikke, men ubrukelig til klesvask og hårvask. I 1959 gikk begge Lore-gårdene sammen om nytt vannverk med vann fra Steinsfjorden».*

* Vigdis Jervell Marstrander (f. 1924) om Nordre Lore (minneoppgave s. 3).

50 Opplyst av Henry Ruud (1910-2001) i mai 2000.

Den første grøftemaskinen på Ringerike ble kjøpt av Jon Dalsbotten i 1965. Her grøftes det på Gomnes på Røyse. Jentene i forgrunnen er fra venstre Bjørg Irene Nordli (f. 1955), Unn Wenche Nordli (f. 1963) og Laila Andersen (f. 1955).

«... MEST SOM ET EVENTYR»

«Det er blitt helt forandret å drive jordbruk og fördyrking etter at vi fikk vanning. Det hele minner mest om et eventyr. Vi ligger ca 60 meter over Tyrifjorden, og det ville vært omtrent umulig for oss alene å sette i gang med vanningsanlegg. Vi har varme og god jord fra før, så det var bare vann som manglet,» sa Ole Anton Hafnor i en avisreportasje i Nationen 26. januar 1979.

ned til Stein skole ved Steinssletta. I 1972 ble området tilknyttet Gjesvoldåsen Vannverk, og ledningen fra Mostjern kunne stenges.

I Fjeldsbyen på Røyse var det usikkert vann på langt inn på 1900-tallet. I hovedtunet var det en dam rett øst for Nordigardsfjøset. Her fikk alle brukerne hente vann til husdyra. Men drikkevann måtte de lenger av gårde for å hente. Noen gikk flere kilometer, når det var lite i de nærmeste brønnene. Ved Alteren, på grensen mellom Østigarden og Lille Hundstad, lå en brønn med sikkert vann. Nord for Fjeldsbyen, på Vestigardens grunn, var det også gode brønner, og i sør, ved Myra Fjeld, var det likeledes en god brønn, fortalte Kristine (f. 1889) og Anders P. Fjeld (f. 1894).[51] På Røyse ble problemene med drikkevann delvis løst da Svensrud Vannverk kom i 1958, og seinere Røyse Vannverk sist i 1970-årene.

Nærhet til Tyrifjorden og Steinsfjorden gir gode vilkår for kunstig åkervanning i bygda. På Rytteraker ble et av landets første anlegg for kunstig vanning anlagt i 1933-34, med pumpehus i en vik ved Sælabonn, ikke langt fra Lille Rytteraker. Anlegget skulle betjene det som i løpet av noen år skulle bli Norges største frukthage (7.000 trær). I 1936 bygde Marie Louise og Kaare Skard vanningsanlegg på Tyribakken på Gomnes. Fra pumpehus nede ved fjorden ble det gravd grøft opp til gården med håndkraft, så den nyplantede frukthagen (2.000 trær) kunne vannes.

Tørkesommeren 1947 ble en katastrofe for mange gårdbrukere på Ringerike. Nedslakting av buskap, brunsvidde beiter og høyavlinger på halvparten av et normalår, gjorde at mange begynte å tenke på vanningsanlegg.[52] På 1960-tallet satte flere i gang på egen hånd, med mindre anlegg. Bruk som lå til fjorden kunne lett pumpe vann med en enkel pumpe, mens det var verre for gårder som lå høyere. Det ble da diskutert å legge en vannledning fra Randsfjorden til Ringerike, slik at gårder i Norderhov og Hole kunne få åkervann, med naturlig fall, uten

51 Berg (1968), s. 59–60.
52 Olav Lindstad: Tørkesommeren 1947, i heftet Ringerike 2008, s. 37-38.

behov for pumper. Men det fantes ikke midler til prosjektet, så ideen døde ut.[53]

Stordrift ble løsningen. I siste halvdel av 1970-årene gikk en rekke gårder i Hole sammen og dannet andelslag for åkervanning:

- Sælabønn Åkervanning A/L (1976) med 14 andelshaverne, i 2004 var de 17: Nedre Libakke (Lars Fjeldstad), Nedre Mo (Ole Moe), Nedre Frøyhov (Nils Erik Frøhaug), Nedre Frøyhov (Dag Fjeldstad), Søndre By (Hans og Ole Petter Gomnæs), Vestre By (Anders Bye), Øvre Fjelstad (Nils Fjeldstad), Nedre Fjelstad (Ole O. Fjeldstad), Fjeldstad (Ole Anton Hafnor), Fjeldborg (Kristoffer Lenvik Kjos), Nedre Ullern (Christian Ullern), Øvre Ullern (Karin og Alvfinn Holsen), Nordre Ullern (Thorbjørn Jødal), Vestjordet (Berit Gaardhammer), Nordistua Søhol (Nils Søhol), Grønvold (Bent Aabel) og Hole kommune (sentralidrettsanlegget).[54]

- Tyrifjordregn (1976) med 10 andelseiere: Nordre Gomnes (Ole Jens Myhre), Dæliteigen (Jørn Ullern, tidligere Jørgen Dæhli), Dæli (Ole Western), Onsaker (Thorleif Raaen), Stadum (Jens Dæhli), Stadum (Anne Britt og Arne Skuterud), Frøyshov (Mads Løken), Nordre Frøyshov (Arvid Bye), Frøystad (Mona Gomnæs) og Søndre Frøyshov/Syr (Ole Fjeldstad).

- Svarstad Vanning (1976) med seks andelseiere: Fjeld-Svarstad (Paul og Anders Ullern), Øvre Svarstad (Normann og Nils Lehne), Svarstad (Leif Rovelstad, i dag eies jordveien av Per Ullern), Svarstad (Arne og Jon Skuterud), Bønsnes (Knut Gullingsrud, i dag eies jordveien av Elstøen) og Mosødegården (Harald og Nils Moesødegård).

- Fjeld Åkervanning (1977) har 10 andelseiere: Vestigarden Fjeld (Stein-Helge Hammersbøen), Lille Hundstad (Jens Hildisch), Stubberud/Rud vestre (Rune Helgeland), Ødegården (Olav Lehne), Bråten (Hallvard Ruud), Søndre Fjeld (Ole-Jørgen Moe), Nordigarden Fjeld (Petter Erik Fjeld Ruud), Gomnesødegården (Roar Gomnes) og Gomnes (Jan Nordli), som har to andeler.

- Stein/Sørum Åkervanning (1978) har seks andelseiere: Søndre Sørum (Sollien), Midtre Sørum (Hals Gylseth), Nordre Sørum (Collett Hanssen/Mellerud), Stein (Hornemann), Mo (Beate Moe Haugen Brørby) og Øderå (Sven Bjørnstad).

- Juveren Åkervanning (1979) har to andelseiere fra Hole, Oppigarden Bjørke (Kristin og Knut Bjella) og Øderå (Sven Bjørnstad). De øvrige hører hjemme i Norderhov.

Anne Kari Moe f. Aasen og Ole Moe overtok Mo på Røyse i 1971. I 1975 tørket fôrrapsen bort. Året etter kjøpte de vanningsanlegg.

53 Fredrik C. Hildisch 7. juli 2005.

54 På Svensrudmoen.

- Hurum Åkervanning (1994) har tre andelseiere: Høgstua (Harald Hurum), Østigarden (Helge Bihli) og Nordigarden (Helge Bihli).

- Øvre Leine (Thingelstad) og Hundstad (Western) har felles vanningsanlegg siden 1975. Pumpehuset ligger ved Tyrifjorden nedenfor Bønsnes, med ledning til en dam ved Bjørnemyr i Leineåsen.

- Fjellvann A/L (1974), med vann fra Tyrifjorden, har tre andelseiere: Fjeld Hagebruk, Stua Fjeld og Øvre Gomnes. Fjeld Hagebruk har for øvrig hatt kunstig vanning siden tidlig i 1960-årene, da det ble lagt rør fra en demning i Dæl'n (på grensen mot Dæli).

Livøre – føderåd

Lenge før alderspensjon og trygdeytelser kom på den politiske dagsorden, var det føderåd (også kalt livøre) som var bøndenes sikkerhet for alderdommen. Livøre er en rett til husvære og ytelser som korn, melk, poteter og ved, som den gamle eier av et gårdsbruk forbeholder seg av den nye. For et par mannsaldre siden var det i føderådskontraktene også nedfelt rett til bruk av bestemte jordstykker, hjelp til pløying med videre, og som regel var det med en passus om dekning av utgifter til «en sømmelig begravelse».

Føderådsavtalen ble inngått i høytidelige former. Fra middelalderen var avtalene vanligvis muntlige, men det er bevart skriftlige kårkontrakter like fra 1300-tallet. Skriftlige kontrakter ble vanlige etter 1600, og de skulle tinglyses. Mange livørekontrakter er bevart, og flere av dem er svært detaljerte. Hvordan framtida blir, er det ingen som veit. Derfor var det viktig å sikre seg, ned i minste detalj.

Livørekontrakten som John Olsen Laarvigen inngikk med sine foreldre i 1848, gir et godt bilde av et livøre på en middels stor gård i Hole midt på 1800-tallet. I sin levetid skulle Anne Johnsdatter og Ole Olsen Laarvigen årlig ha følgende fra gården: 1 tønne rug, 1/8 tønne hvete, ¼ tønne harde erter, ½ tønne grå erter, 2 tønner bygg, 4 tønner blandkorn, ¼ tønne malt, ¼ tønne salt, 8 tønner poteter, 4 bismerpund «saltet, velgjødet» flesk, 8 bismerpund kjøtt, 2 bismerpund lin, 4 par sko samt 1 par mannsstøvler tredjehvert år. I tillegg skulle de ha fritt fôr og pass av 4 sauer, og det kvarte av gårdens avling av kål, frukt og urter, fri bruk av hest «til fornøden Brug samt Rejse», et kammers eller stue samt fri adgang til kjøkken, kjeller og stabbur, «fornøden Brænde» eller 10 favner ved opp-

«... 2 FAVNER BJØRKEVED OG 3 FAVNER GRANVED»
Da Aage Leine ble eier av Nedre Leine i 1946, forpliktet han seg til å yte livøre til selgerne, Karoline og Anders J. Hundstad. Den 5-årlige verdien av livøret ble beregnet til 4.000 kroner, og var som følger: «Anders J. Hundstad og hustru skal for sin levetid ha de 2 rom i bygningen som de nå bruker, dvs. deres nåværende kjøkken og rommet i den andre enden av bygningen. Dessuten skal de årlig ha 2 favner bjørkeved og 3 favner granved, opphuggen og innbåret etter hvert som de har bruk for den. Årlig 100 kg siktet hvetemel, 100 kg siktet rugmel og 100 kg siktet byggmel samt 10 kg erter og 10 kg byggryn. Årlig 40 kg flesk, forusetningen er en halv vårgris uten hode og labber, dessuten 300 kg poteter, grønnsaker til husbehov og litt vinterfrukt og bær. Når en av livørenyderne faller bort, skal ydelsene nedsettes til det halve, med undtagelse av husrom og ved. Livøreyderen skal dessuten yde nødvendig bistand og avgi nødvendig husrom for livørenydernes begravelse».

Dorthea Sexe forer hønene i Ner-Nigarden Hårum rundt 1905.

hugget og hjemkjørt, og i håndpenger 10 spesidaler. Daglig skulle livørefolkene ha 3 potter nysilt melk, samt «anstændig og sømmelig Opvartning saavel i sunde som syge Dage, og efter deres Død en passende og for deres Stand sømmelig Begravelse, alt uden særskilt Godtgjørelse».t Livøret ble verdsatt til 100 spesidaler i året, eller av 5–årlig verdi 500 spesidaler.[55] Verdien av livøret kom til fradrag når kjøpesummen for gården skulle betales.

I 1890 solgte Anne Nilsdatter og Ole Andersen Moe på Mo på Røyse gården til sønnen Christoffer, og gikk over på livøre. Etter kontrakten kunne de enten gå til sønnens bord og der få det nødvendige underhold, eller de skulle ha egne rom til beboelse, og der motta følgende årlige ytelse av gårdens produkter: 480 liter rug, 280 liter bygg, 140 liter hvete, 140 liter erter (halvdelen grå og halvdelen hvite), 560 liter poteter, 72 kg flesk, 36 kg kjøtt, 1 ny vadmelskledning til livørsmannen og 1 ny «værkenskjole» til livørskona, og hver 2 par støvler. I tillegg skulle de i håndpenger ha 120 kroner årlig, daglig 4 liter nysilt melk, nødvendig brenneved og vann båret inn.

En mer detaljert føderådskontrakt ser vi på Nedre Ullern i 1924. Ole Christiansen Ullern ble enkemann i 1920. Da han fire år seinere solgte Nedre Ullern til sønnen Kristian og gikk over på føderåd, fikk han følgende føderåd:

55 Husmannskontrakt utlånt av Gerd Lohrviken.

Halvor Gullingsrud (f. 1927) på halmsvansen på Bønsnes sist i 1930-åra.

«Husrum på Ullern: De 2 vestre værelser i anden etage, hvorav værelset over kjøkkenet skal den nye eier være forpliktet til at male og skal være utført senest inden sommeren 1925, videre kjelderrum, bryggerhus og stabbursrum til nødvendig behov.
300 kg fjærsiktet rugmel, 100 kg finsiktet rugmel, 100 kg fjærsiktet byggmel, 50 kg florsiktet hvetemel, 10 kg helgryn av bygg, 5 kg havregryn, 400 kg poteter.
30 kg kjøtt, 50 kg flesk, 2 liter nysilt melk daglig, 12 kg kaffe, 15 kg sukker (10 kg farin og 5 kg raffinade), 18 kg hjemmevirket smør eller meierismør og 12 kg pultost, alt årlig. Kontant kr. 100,00 – et hundrede kroner – årlig, der betales med kr. 25,00 hvert kvartal, og fornødent undertøi, gangklær og støvler samt istandsættelse av samme. Fri hest og hensigtsmessig kjøretøi til fornødent bruk, frit staldrum og foring til de hester der muligens blir benyttet av den der besøker føderådsnyderen. Fornødent brænde. God og forsvarlig pleie i sykdom og alderdom. Gårdens eier skal yde fri læge og medicin fra Hønefoss. Desuten skal han besørge føderådsnyderens begravelse på en sømmelig og anstændig måte efter bygdens skik».

Utskifting av jord

Deling av gårder i flere bruk har opp gjennom århundrene ført til at jord som tilhørte de enkelte bruk ofte ble liggende spredt i mindre teiger. Dette gjorde effektiv drift vanskelig. Allerede Magnus Lagabøtes landslov hadde bestemmelser om oppløsning av slike teigblandinger. Men langt opp mot vår tid har det vært betydelig motstand mot å endre århundrelange eiendomsforhold. Etter hvert som moderne redskaper gjorde sitt inntog i jordbruket, har imidlertid omfattende utskiftinger av jord tvunget seg fram. Etter nye utskiftingslover i 1857 og 1882 har sakene blitt behandlet og avgjort av en utskiftingsrett, bestående av en profesjonell utskiftingsformann (nå jordskiftedommer) og to legmenn.

I åra 1894-97 ble det gjennomført en utskifting i nordre del av Steinsfjerdingen som er blitt kalt en av de mest omfattende utskiftinger av jord i Norge. Men den møtte motstand hos mange av de involverte gårdbrukerne.

Det var gårdbruker Mads Øderaa som i januar 1894 ba om utskifting. Som grunn anførte han at innmarka hans lå i tre teiger, som han ønsket samlet. Gårdene han mente ville bli berørt, var Mo, Bjerke, Vangen og Sonerud, og muligens nabogårdene Sørum, Bjørnstad, Hurum, Gile, Rå, Berger og Frok. Utskiftinga tok tre år, og førte til at et tjuetall gårder i Hole og Norderhov fikk en mer praktisk og sammenhengende jordvei. Mest dramatisk ble det for de seks brukene som måtte flytte sine gårdstun og bygninger:

- *Nigarden Østre Bjørke* (gnr. 183/2 i Hole) ble flyttet cirka 500 m mot øst, fra Bjørke og ned til Sonerud ved Steinssletta.
- *Oppigarden Hårum* (gnr. 186/1 i Hole) ble flyttet 1,5 km mot nordøst, fra Hårumsbyen til grensen mot Norderhov (Myra).
- *Øver-Nigarden Hårum* (gnr. 186/13 i Hole) ble flyttet cirka 500 meter mot nord-vest, fra Hårumsbyen og ut på jordet vest for Hårumsåsen.
- *Søndre Vegstein* (i dag gnr. 185/5-7 i Hole) ble flyttet 1,2 km mot sørøst, fra Vegstein-tunet (i Norderhov) til vestsida av Hårumsåsen (i Hole).
- *Hurum* (gnr. 186/17 i Hole) ble flyttet cirka 1,1 km mot sørvest, fra grensen mot Norderhov (Myra) til vestsida av Hårumsåsen.
- *Kongelf* (i dag gnr. 8/5 i Ringerike) ble flyttet fra Kongelf i Hårumsåsens vestre kant (i Hole) til Askim nord for Vegsteingårdene (i Norderhov). Bruket kalles i dag Askim.

Slekters århundrelange bånd til tun og jord ble revet over, en vemodig prosess for mange. En del «lader» (låver) som lå rundt på småteigene måtte også flyttes. Det ble gitt statsbidrag til utskiftinga, men utgifter som oversteg bidraget, måtte dekkes i fellesskap av de berørte gårdbrukere.

I samme periode ble det gjennomført større utskiftinger på flere store gårdsvald i Hole: Sørum (1876-78), Bønsnes (1885-87), Nes (1887-88), Leine (1888-90), Søhol (1890-92), Onsaker (1892-93), Borgen (1893-95), Svarstad (1899-1903), Rudsødegården (1902-04), og Fjeld/Gomnes (1909-13). I 1932-36 kom det så en større utskifting som berørte gårdene Frøyhov, Fjelstad, Mo, Libakke og By på Røyse. De to siste var også omfattende, og nevnes kort her.

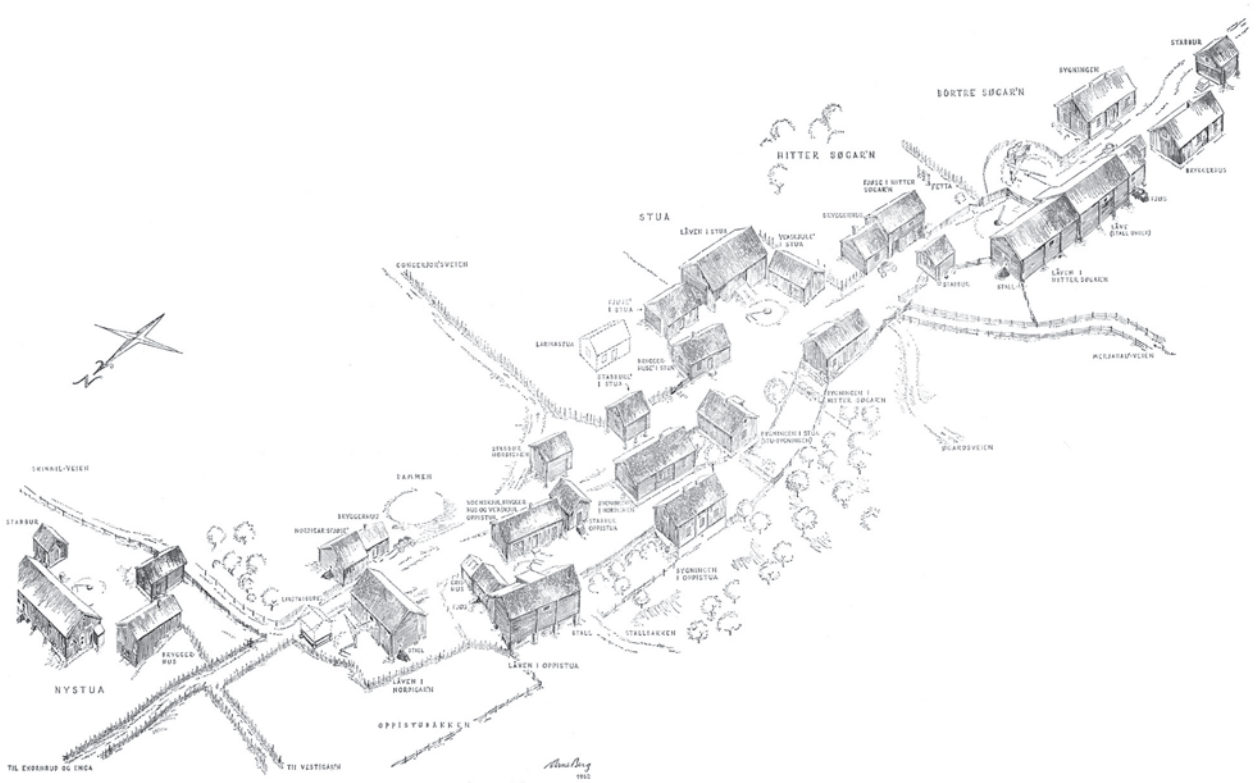

Fjeldsbyen før utskiftinga 1909–1913. Tegninga er en rekonstruksjon, etter opplysninger fra Kristine (f.1889) og Anders P. Fjeld (f. 1894) i Søgarden Fjeld.

«Fjelds gaarde ligger udi en tungaard», skrev biskop Jens Nilssøn i 1594. Fjeldsbyen var en «by» midt på Røyse. Den lå på den høyeste ryggen i gårdsvaldet. Grunnen i gårdstunet er fjell, noe som rimeligvis har vært opphav til gårdsnavnet og årsak til at tun og bygninger i en fjern fortid ble lagt nettopp der. Selv om søsknene Kristine (f. 1889) og Anders P. Fjeld (f. 1894) i Søgarden mente at gårdene ble lagt så tett fordi det da var lettere å låne varme av hverandre, og så var det lettere å verge seg mot udyr. Det var mye ulv på Røyse på 1700-tallet.[56]

Rundt 1900 var det 12 Fjeld-gårder. Fem av dem hadde tun i selve Fjeldsbyen, mens sju lå utenfor. De fem i Fjeldsbyen var (sett fra sør): Bortre Søgarden, Hitre Søgarden, Stua, Oppistua og Nordigarden. Rett nord for låven i Nordigarden lå Nystua, som på sett og vis også var en del av Fjeldsbyen. Dessuten lå tun og bygninger i Vestigarden fram til rundt 1850 rett vest for husene i Stua. Veien som kom sørfra Myra Fjeld (og Leineåsen) gikk rett igjennom Fjeldsbyen og videre nordover til Ekornrud og Nordenga. Det var ingen gjerder mellom de enkelte gårdstun, unntatt mellom Hitre og Bortre Søgarden, der det var et led. Alle brukene hadde jorde (innmark) som

56 Berg (1968), s. 60.

Fjeldsbyen før utskiftinga 1909-1913, sett fra vest. Sentralt i bildet ligger Stua Fjeld med låve, fjøs, stabbur og hovedbygning. Bak stabburet ligger Nordigarden, og videre ser vi bygningene i Oppistua.

FJELDSBYEN, SØHOLSBYEN OG HÅRUMSBYEN

Fjeldsbyen, Søholsbyen og Hårumsbyen er navn som er vel kjent blant eldre holeværinger. Oppdeling av gamle gårder gjennom århundrer førte til at det etter hvert ble en uhorvelig mengde hus samlet i klynger på eller nær de opprinnelige gårdstun. Et blikk på skissen av Fjeldsbyen rundt 1900, forteller bedre enn ord hvor vanskelig det etter hvert ble å drive bondegård. Men sosialt og trygt, det var det. Også på Svarstad lå fire gårdstun inntil hverandre før ei utskifting i 1899-1903, og det samme på Stadum (fire gårder) og Bjørnstad (tre gårder). Uttrykket «byen» skal imidlertid aldri ha vært brukt om disse.

grenset inn til tunet der de hadde sine hus, mens en rekke åkerteiger ellers lå spredt.

I 1909 anmodet Halvor Hammersbøen i Vestigarden Fjeld om utskifting på Fjeld. Samme år ba Adolf Fuhre på Søndre Gomnes om det samme for Gomnes-gårdene. I åra 1909–1913 ble utskifting gjennomført på både Fjeld og Gomnes. Den omfattet alle gårdene i Gomnes gårdsvald og de fleste Fjeldgårdene. Kun et par mindre bruk sørvest i Fjeld gårdsvald, på grensen mot Vestre Rud og Leine, ble uberørt. Utskiftinga resulterte i at ni gårder måtte flyttes, hvorav fem på Fjeld: Nordenga (bnr. 2), Ekornrud (bnr. 16), Hitre Søgarden (bnr. 4), Nordigarden

STRANDJORDET – GÅRDENS «BRØDKURV»

«... dog vil jeg allerede nu paapege at min gård er bleven fraskilt al oplænd jord (ca 80 maal), og faar jeg saaledes kun lavlænd jord til hele mit brug. (....) «For det første er mit bedste jorde (Strandjordet) fra mig skilt, i dette jorde kan jeg saa hvad jeg vil, det er at kalde oplænd jord alt sammen. Det øverste av mit Storjorde er ogsaa fra mig taget, som er det bedste i det jorde. (...) Jeg tør vove at henlede den ærede overskjønsrets specielle opmærksomhed paa Strandjordet, det er for mig det kjæreste jorde af hele gaarden,» skrev Hans A. Fjeld til overskjønnsretten under utskiftinga på Svarstad 1899-1903, og avsluttet med å kalle Strandjordet sin gårds «brødkurv».*

* Utskiftingsprotokoll fra Buskerud Amt vedrørende Svarstad 1899-1903 (kopi i Hole bygdearkiv).

Skuronn på Øvre Gomnes i midten av 1930-åra. Hestene Trinsa og Maks foran selvbinderen.

(bnr. 19) og Oppistua (bnr. 20). De fire på Gomnes var de to Nordre Gomnes-gårdene (bnr. 13-14 og 16), Søndre Gomnes (bnr. 7, i dag en del av bnr. 3) og Knipen (bnr. 4).

Så seint som i 1932-36 var det så en omfattende utskifting som omfattet Frøyhov, Fjelstad, Mo, Libakke og By på Røyse. Den ble reist av Gunnar Oulie-Hansen på Libakke, på grunn av uklare grenser og sjenerende trafikk i forbindelse med en frukthage som lå inntil Libakkes gårdstun. Frukthagen ble eid av Karoline og Hanna Hurum, søstre av gårdens tidligere eier Olaf Hurum. Lars Frøhaug på Frøyhov meldte også inn ønske om å få rettet opp noen grenser, og det samme gjorde eierne av Fjelstad-gårdene. For Fjelstad-gårdenes vedkommende ble utskiftingsrettens vedtak i juni 1936 om nye grenser og bytte av jord for hardt å svelge. Eierne av de tre gårdene anket vedtaket sammen med eierne av de to Frøyhov-gårdene, og søstrene Hurum. De krevde hele utskiftingen avvist, men overutskiftingsretten opprettholdt vedtaket. Nedre Fjelstads gårdstun måtte flyttes, og alle involverte gårder og bruk fikk endret sine grenser. I ettertid er det enklere å se at utskiftinga førte til bedre arrondering og mer effektiv drift, men den satte sinnene i kok i samtida – som utskiftinger flest.

Sørumsbrenna cirka 1975. Nærmest ligger brukene Sørumshaugen (til høyre) og Sønsteby. På den andre siden av Selteveien ligger Sømoen, og på høyden i bakgrunnen de tre Sørumgårdene.

Nyrydding – lebeltelag

Alle bønder har en målsetting, eller en drøm, om å overlate gården til neste generasjon i minst like god stand som de selv overtok den. Eller helst i enda bedre stand, hva bygninger, åkerareal og besetning angår. Da utviklinga ble slik at stadig flere gårder satset på ensidig kornproduksjon, ble størrelsen på dyrket areal ofte avgjørende for om driften kunne bli lønnsom eller ikke. Der forholdene lå til rette for det, ble det mange steder brutt opp ny åker med maskinhjelp.

I Steinsfjerdingen grenser Mo og Sørums åkre mot store sandmoer i vest. Her ble det i 1970-årene satt i gang en storstilt rydding av nytt åkerland. På Nordre Sørum ble det, etter at Georg Collett Hanssen overtok gården i 1947, ryddet 240 dekar skog til åker. I dag har Nordre Sørum 620 dekar dyrket jord, og driver – i tillegg til korn – med egg og jordbær.

GRØFTET UT HVITMYR

Morten Ludvig Sundt på Søndre By var en foregangsmann. I 1850-årene fikk han grøftet ut et stort jorde i Hvitmyr, «etter sigende 88 mål, antagelig av de gamle ringeriksmåla, ved hjelp av åpne grøfter med moderat avstand. Det samme gjorde han med et stykke av Sørum på 46 mål som lå attåt, og som han kjøpte til formålet. Han bygde også en utlåve der nede».* En følge av dreneringsarbeidene som Sundt fikk utført, var at et lite skogstjern ved Hvitmyr grodde igjen tidlig på 1900-tallet. Da hadde skogen allerede tatt tilbake arealet som var ryddet til åker. Rundt 1980 ble området ryddet på nytt og drenert av familien Gomnæs, og i dag er det flott kornåker der.

* Slåtto (1973).

STORE KORNGÅRDER

De største gårdene i Hole i dag driver med korn, og de fleste ligger i Steinsfjerdingen. Stein har i dag 930 dekar, Søndre Sørum rundt 800 dekar, Mo 635 dekar, Nordre Sørum 620 dekar, Øderå 535 dekar, Rytteraker 430 dekar, Midtre Sørum 400 dekar og Bjørnstad 400 dekar. Før golfbanen ble anlagt i 1994, hadde Storøen gård 500 dekar dyrket mark (i dag 125 dekar).

STORFANT OG LANDHAVRE

«En spåkjerring som het Sibylla på en av Fjeldsgårdene spådde at Røysebygda skulle forgå av av storfant og landhavre. Den siste var et ugress, som de nu har fått bukt med, og storfanten – sofabøndene – holder på å dø ut.»*

* V.V.: «Fra Røyse til Røros», i avisa Fjell-Ljom 1934 (udatert).

«... DET STØVA FORFERDELIG»

«Som unggutt jobba jeg på torvstrøfabrikken på Mo noen somre. Det var mens bror min hadde akkorden der. Vi spadde torv med håndkraft og la til tørk, enten på kanten av grøfta, eller på hesjer. Etter at torva var tørr, ble den frakta inn i fabrikken. Der ble den kasta inn i et slags treskeverk, og ble til torvstrø. Det støva forferdelig, og den jobben hadde jeg».

* Fortalt av Sigurd Karlsen (f. 1910) i mai 1999.

På Søndre Sørum (Sjefsgården) ryddet Arne K. Sollien i sin eiertid rundt 400 dekar ny jord i Sørumsmoen, og kunne i 1982 overdra gården til neste generasjon med nær dobbelt så stort åkerareal som da han overtok en mannsalder tidligere. I Hole er det i dag bare Stein gård som har større jordvei enn Søndre Sørum.

På nabogården Mo stod Rønnaug og Viggo Moe Haugen for en fordobling av åkerarealet i sin eiertid (1981-2001). I dag er det 635 dekar dyrket mark på Mo, primært korn (i vekselbruk med oljevekster, grasfrø og timotei), og det satses på kjøttproduksjon (storfe).

Øderå har en del av sin jordvei i moen vest for Sørum og Mo, og nydyrking her har ført til fordobling av åkerarealet i løpet av de siste 30 åra. Gården har i dag 535 dekar dyrket jord.

Hole lebeltelag arbeider for å bevare skogbeltet mellom Røyse og Steinsfjerdingen. For det gunstige klimaet på Røyse er skogbeltet av vesentlig betydning. Etter nydyrkinga de siste 50 år er beltet så smalt at forbud mot ytterligere rydding i området er nedfelt i reguleringsplan (plan og bygningsloven). Området er regulert til klimavernsone, og kan ikke dyrkes opp eller nyttes til boliformål. Noe hugst kan tillates, men ikke store flater. All hugst i området skal godkjennes av skogbrukssjefen.[57]

Hole Torvstrøfabrikk

I åra 1907–08 ble Hole Torvstrøfabrikk anlagt ved Mo i Steinsfjerdingen. Bak sto et aksjeselskap eid av bønder fra Hole og Norderhov. Fabrikken eller torvstrøhuset ble satt opp cirka 50 meter vest for husmannsplassen Hanserud. Tørr torvstrø ble brukt til strø og oppsamling av væte i fjøs og stall, og seinere spredd på jordene sammen med husdyrgjødsla.
I 1907 ble det inngått kontrakt om leie av grunn. Den ble undertegnet av Harald Solberg og Lars Frøhaug på vegne av selskapet, og grunneier Engebret Jørgen Moe. For leie av 100 mål i Lamyra betalte Hole Torvstrøfabrikk en gang for alle 2.500 kroner. Leietida var 99 år. Den utsendte tegningsinnbydelsen satte som mål en kapital på 13.000 kroner, fordelt på 200 aksjer á 65 kroner. Det viste seg vanskelig å få tegnet så

57 Opplyst av plankonsulent Hilde Bendz august 2013.

Kjøring av torv til Hole Torvstrøfabrikk i 1938. Ola Domholt (på vogna) og Odd Skjerven.
(Fra Hole landbrukslag 1850-2000, s. 27).

Aage Fjeld og Astrid Frøshaug kjører møkk på Østigarden Fjeld i 1955.

mange aksjer i Hole, og det ble åpnet også for bønder i Norderhov å bli med. Man nådde 185 aksjer.
«For å forstå behovet for torvstrø i jordbruket den gang, må en være klar over at jorda var utarmet etter mange år med ensidig korndrift før århundreskiftet, og at bruken av kunstgjødsel var ubetydelig. Torvstrø ble strødd bak dyrene for å suge opp alt det tynne av gjødsla, og på den måten øke gjødselmengden. Det var lite med landkummer den gangen», heter det i beretningen «Hole landbrukslag 1850-2000».

Aksjebrev fra Hole Torvstrøfabrikk 1909, tilhørende Ole A. Søhol.
(Fra Hole landbrukslag 1850-2000, s. 26).

Driften av torvstrøfabrikken gikk bra i mange år, og i år med god tørk var den oppe i 2-3.000 baller i året. I 1942 ble driften innstilt, og i 1951 ble fabrikkbygningen solgt til nedriving for 2.200 kroner. Selskapet ble formelt oppløst i generalforsamling på Vik 12. juni 1953.

ISSKJÆRING

Hans Brådalen (f. 1916) skar som unggutt is på Langgrunna i Steinsfjorden, utenfor Steinslandet, sammen med faren, Nils Brådalen. Blokkene var på 50 cm, og ble fraktet til kjelleren under stabburet på Stein, hvor de ble pakket ned med sagflis. I en periode ble de også kjørt til en binge i enden av låven på gården, der Moltzau seinere bygde slakteri.* «Vi ble dyvåte hver dag. Det fulgte vann med når vi dro saga opp igjen. En gang hadde Moltzau besøk av noen kamerater fra landbruksskolen, som kom ned på fjorden for å bivåne isskjæringa. De lurte på om det var en kald jobb? – Å nei, det er nok verre for han som står under'an, svarte'n far, og da lo kara godt».**

* Tidligere var det ishus på Ner-Stein.
** Fortalt av Hans Brådalen (f. 1916) i april 2002.

«600-800 BLOKKER IS»

«Skjæring og stabling av 600-800 blokker is ønskes bortsat til dyktige isskjærere. Henvendelse straks til Hole Aktiemeieri», het det i en annonse i Ringerikes Blad 21. februar 1901.

10 karer og seks hester på isskjæring på Steinsfjorden i 1905. Mennene har issag og haker. På gårdene ble isblokkene dekket til med sagflis, og brukt til avkjøling av melk og annen mat gjennom sommeren.

Pelsdyravl

Pelsdyr var 1930-åras «IT–bransje», og et par steder i Hole ville man være med på eventyret. Det begynte med at Norsk Pelsdyrkompani leide et område på 40 mål i havna nordvest for gårdstunet i Nordigarden Hårum, og bygde pelsdyrfarm. Mange så muligheten til å tjene noen kroner, og flere gårdbrukere i området kjøpte aksjer i selskapet.

I 1932 var farmen klar til bruk, med sølvrev og blårev. Den hadde opptil 30 tisper. Hvalpene ble født om våren, og utpå seinhøsten hadde de oppfylt sin misjon i livet. De endte sine dager i toppen av tårnet (som fortsatt står), hvor de ble avlivet med strøm. På Hårum begynte de også med mink, som «yngla mer» og etter hvert overtok for reven. Dyrene ble fôret med kjøtt og fisk, og slakteavfall fra bygdas gårder.

Det varte et par-tre år. Da gikk selskapet over ende. I 1937 overtok garver Ødegård fra Hønefoss anlegget, og driften fortsatte fram til like før krigen. Tårnbygget står fortsatt som minne etter pelsdyrfarmen på Hårum.

Også på Utstranda ble det forsøkt med pelsdyr. Det var Rolf T. Bjerke som startet opp med rev på eiendommen Solvang (dagens Hole Art Center) ved Nes, under navnet Solvang

«... UNDGAA DEN OFTE FOREKOMMENDE SULTEFODRING»

«Den største nationale hemsko for vort kreaturstel er liten interesse hos vedkommende husbonde for den slags bedrift. (...) Kun yderst faa har rede paa hvor meget der haves til raadighet for fjøset av høi for eksempel. Av en ubekjendt høimængde overlates det altsaa i de fleste tilfælder til vedkommende budeie at fordele høiet saaledes, at det strækker til for fodringsperioden (noget, som maa ansees for en meget svær opgave), i stedet for at hun især paa grundlag av den opmaalte fodermængde burde bestemme den daglige foderration. Derved kunde man undgaa den ofte forekommende sultefodring om vaaren, og kjøp av foder til de da almindelig stive priser», skrev vandrelæreren i Hole og Norderhov, agronom Ingebret Aasenhus, i sin årsrapport i 1885. Han mente bygdas bønder hadde mye å tjene på bedre oppsamling og utnyttelse av gjødselen, renslighet i form av bedre «puds» av kyrne og pyntelig behandling av melken, bedre foring, og ikke minst anskaffelse av kyr med bedre anlegg for melkeytelse. Det siste gikk han selv i bresjen for, ved opprettelse av kvegavlsforeninger (okseholdsforeninger).*

* Hole landbrukslag 1850-1950, s. 58-59.

Pelsdyrgård. I 1933 gikk imidlertid et par naboer til anmeldelse på grunn av luktplager. Under rettssaken kom det fram at det ble brukt dårlig fôr. En tidligere røkter fortalte at 30–40 rever var døde fordi de fikk råtten mat. Saken endte med at pelsdyrfarmen ble nedlagt.[58]

I samme periode ble det drevet pelsdyrfarmer på Berger og Tanberg i Norderhov. Farmen på Øvre Tanberg var i sin tid Norges største.

«... HER FINNES 20 PELSDYRGÅRDER»

Våren 1930 ble «Ringeriksbygdenes pelsdyravlslag» stiftet med ingeniør Claudi som styreformann. I februar samme år meldte lokalavisa at «pelsdyravlen er den nye næringsvei på Ringerike. Næsten 715.000 kroner er nedlagt i pelsydavlen her i distriktet, og her finnes 20 pelsdyrgårder med sølvrev, blårev, mink, mår og vaskebjørn».*

* Ringerikes Blad 24. februar 1930.

Vandrelærer

I 1863 opprettet Buskerud landbruksselskap stillinger for vandrelærere. En vandrelærer var en «reisende agronom» som gikk fra gård til gård i det distriktet han var ansatt. De skulle veilede jordbrukerne i praktiske ting vedrørende åkerbruk og husdyr.

Vandrelærere kom det også til Ringerike i 1860-åra, og en av dem som virket lengst her var Bernhard Kjekstad (1866-1873). I 1884 ble Ingebret Aasenhus fra Skogn ansatt som vandrelærer i Hole og Norderhov. I sitt første virkeår fikk han i gang tre okseholdsforeninger i Hole, og ytet veiledning i krøtterstell på 35 gårder i bygda (samt 60 i Norderhov). I tillegg hadde han gitt veiledning i hagebruk, pløying, grøfting og vannforsyning, og stått for redskapstegninger (seks hesteriver av tre) og uthustegninger, foruten at han hadde ført tilsyn med sogneselskapenes frørensemaskiner. Aasenhus var ellers opptatt av at melkemengden kunne økes med enkle midler (se egen sak).

58 Referater fra rettssaken i Ringerikes Blad i oktober-november 1933.

Våren 1886 ble Aasenhus ansatt som fylkesagronom i Sør-Trøndelsag, og sa opp sin stilling i Hole og Norderhov. Hans etterfølger var agronom K. Reistad, som kom fra samme stilling i Jevnaker. Han var her til 1891. Da det ikke var stemning for å ansette noen ny, ble stillingen som vandrelærer inndratt.

Frørenseri

Ole Andersen Fjeldstad og hustru Gunvor Annette f. Helgeland med slåmaskinen på Nedre Fjelstad rundt 1950.

I 1884 vedtok sogneselskapene i Hole og Norderhov å kjøpe en felles frørensemaskin. Samme år ble anskaffet en «kløverfrørensemaskin med tilhørende knuse- eller treskemaskin», til samlet pris 365 kroner. Maskinen ble lånt ut til bønder i begge bygder, så de kunne få renset sitt frø og derved få bedre såvare. Allerede året etter ble det kjøpt inn et nytt sett maskiner, slik at de to bygdene fikk hver sin. I 1886 ble det så opprettet en frørensestasjon i Hønefoss. Her ble det også anskaffet en kornrensemaskin. Renseriet holdt til i en gammel mølle som tilhørte Chr. Anker på Hønefoss Bruk. Rensemaskinene ble tidvis drevet av vannkraft, til andre tider håndkraft. Det var mye å gjøre, men fortjenesten var dårlig, og driften kunne bare holdes i gang med årlige tilskudd, vesentlig fra Ringerikes Sparebank. I 1892 var maskinene gamle og utslitte, og nye maskiner ble ikke kjøpt inn. Virksomheten ved frørenseriet tok slutt seinere i 1890-åra.

Men det var fortsatt behov for bedre rensing av såkornet, og i 1907 kjøpte den nystartede Hole landbruksforening en kornrensemaskin som ble tatt i bruk i bygda. Andreas Selte ble ansatt for å betjene maskinen, og fulgte den rundt til de enkelte gårdene. I 1915 ble det også kjøpt inn en snegletriør (eller ertetriør, en rensemaskin til å sortere runde frø, erter, vikker, åkerkål og sennep fra korn), og i 1917 enda én. I 1938 ble kornrensemaskinen fast stasjonert hos Lars Fjeldstad på By, og brukt der i noen år. Etter krigen sendte de fleste gårdbrukerne såkornet sitt til rensing og beising på frørenseriene.[59]

59 Hole landbrukslag 1850-1950, s. 54 og s. 94-95.

Fra bygdeting til formannskap

– det kommunale selvstyret i Hole

Bygdetingene har lang tradisjon i Norge, de er nevnt allerede i landskapslovene. Det samme er lagtingene (som Eidsivatinget). Her ble kongene hyllet, og rettstvister avgjort. Det var først lendmannen, seinere (fra 1200-tallet) syslemannen som ledet bygdetingtingene. Etter hvert fikk han hjelp av en assistent, bondelensmannen, som var en av bøndene. I 1297 var det én lensmann for hele Ringerike, og først i 1625 fikk Hole egen lensmann, Per Gjesval.

Syslemennene ble på 1400-tallet erstattet av futer (fogder). Futen var lensherrens representant i lenet. Norge var fra 1503 inndelt i fire hovedlen: Akershus, Båhus, Bergenhus og Trondheim (med Nord-Norge). Da eneveldet ble innført i 1660 falt den gamle lensordningen bort, og landet ble delt inn i amt med en amtmann i spissen for administrasjonen. Hole og det øvrige Ringerike var en del av Akershus hovedamt inntil 1685, da Buskerud ble eget amt. I 1918 ble amt-betegnelsen erstattet av fylke.

Kommunesenteret på Vik i 2001, med E16 i forgrunnen. Fra venstre ser vi Vik torg, Vik skole og Hole herredshus (i skogkanten). I bakgrunnen Sælabønn i Tyrifjorden, med Røysehalvøya bak.
© Fotograf Marit Fagerli

Det gamle bygdetinget

Bygdetinget var den laveste rettsinstansen på landsbygda. Det fungerte som et møtested, en kommunikasjon, mellom styresmaktene og bygdeallmuen. Tingbøkene er i behold fra 1650-åra. Der leser vi referater fra rettsmøtene, og ser hvordan bygdetinget fungerte.

På 1600- og 1700-tallet var flere gårder tingsteder i Hole: Frøyshov, Domholt, Berg, Gomnes, Bønsnes og By. Hvert enkelt ting varte som regel bare én dag. Tingåret var delt i tre sesjoner: Vår, sommer og høst.[1] På tinget møtte sorenskriveren eller hans fullmektig, fogden (noen ganger ved fullmektig) og bondelensmannen, sammen med en på åremål utpekt lagrett, bestående av åtte lokale bønder.

Amtmannen hadde tilsyn med sorenskriver og fogd. Amtmannen skulle ivareta kongens interesser, samtidig som han skulle påse at det ikke ble foretatt overgrep mot allmuen. Han førte også kontroll med sorenskriverens protokoller og tingbøker, og skulle attestere og godkjenne fogdens regnskaper før det ble sendt til Rentekammeret for revisjon. Både amtmann og fogd var avlønnet fra sentralt hold. Også bondelensmennene fikk godtgjørelse fra statskassa, mens sorenskriverens inntekter var sportler (gebyrer) fra bøndene for dokumenter han skrev, og andre avgifter.

Mens fogd og bondelensmann var lokal påtalemyndighet, var det sorenskriveren som sammen med lagretten dømte på bygdetinget. Fra sist på 1500-tallet var sorenskriveren bare en skriver for lagretten. Men i løpet av hundreårsperioden fram til 1687 ble lagrettens autoritet svekket. Fra da var det sorenskriveren som dømte, lagretten ble redusert til å være meddommere i enkelte saker, eller kun rettsvitner.

I «Norske Lov» i 1687 ble bygdetinget (herredstinget) regulert ved lov slik det hadde vært siden høymiddelalderen. Ifølge loven skulle tinget dekke tre viktige funksjoner. Alle meldinger og publikasjoner fra øvrigheten ble offentliggjort (opplest), skatter ble betalt, og tinget var domstol som dømte i lokale rettstvister. De fleste saker gjaldt leiermål, drap, gjeld og æressaker. Bygdetinget var opprinnelig et allting, hvor alle «selvhjulpne» bønder skulle møte fram. Møteplikten ble av-

1 I 1716 ble det ikke holdt vårting i Hole og Norderhov utelatt. Grunnen til det fikk vi opplyst seinere på året: Tingene var avlyst på grunn av fiendtlig innfall på Ringerike.

skaffet i 1687. Allmuen måtte ikke møte uten at spesielt varsel var gitt, og heller ikke da var det trolig at folk gikk «mann av huse». Tingallmuen bestod rimeligvis av lokale bønder fra bygdelaget rundt tingstuene, og de som møtte som impliserte i sakene som skulle behandles.

Hovedbygningen på Frøyshov. Gården var tingstue i Hole i flere perioder på 1600- og 1700-tallet, og her bodde Christen Christensen, fogd i Ringerike og Hallingdal.

Amtmann og fut hadde mye å holde styr på. Lenge før det kommunale selvstyret kom, var det mange saker embetsmennene måtte ta opp med bygdefolket. Som å bygge veier i bygda, holde veiene i stand (noe bøndene måtte gjøre, uten økonomisk hjelp fra myndighetene), og det var skysspenger og skyssplikt for soldater. I tillegg skulle prestegårdens hus holdes i stand, og presten skulle ha fri skyss til annekssognene og nattekvartér der. Dersom kirkene trengte vedlikehold eller nybygg, skulle prosten og presten drøfte saken med gode folk i bygda. Ble de enige, måtte bøndene enten svare arbeid eller penger til det. Mange av bestemmelsene var lovbud og pålegg gitt av konge og øvrighet under eneveldet, etter 1660.

Fogder, sorenskrivere og lensmenn

Fogden ble i gammel tid kalt *fut*. Helt fra 1300-tallet var fut en betegnelse på kongemaktens representant i lokalforvatningen i bygd og by. Ofte i samband med et navn som fortalte hva slags tjeneste han utførte: befalingsmenn på borgene ble kalt slottsfut, kongens tjenestemann i bystyrene byfut, og seinere fikk vi strandfut, havnefut og andre. Men den reine fut-betegnelsen var utover på 14- og 1500-tallet forbeholdt lensherrens nærmeste underordnede i forvaltningen.

Futen skulle på kongens (lensherrens) vegne oppebære inntektene av lenet. Han fikk en svært viktig funksjon etter reformasjonen, da alt kirkegodset ble kongens eiendom (krongods). Dermed økte kongemaktens inntekter betydelig. Samtidig ble en rekke nye skatter utskrevet, og samfunnslivet ble i økende grad basert på pengehushold.

I 1630-åra ble landet inndelt i faste fogderier. Fogden var ansvarlig for å inndrive skatter, avgifter og bøter (unntatt toll), han skulle administrere tinget, og han var offentlig påtalemyndighet i straffesaker. I tillegg skulle han føre tilsyn med offentlige jordeiendommer, utstede bygselsedler til statens leilendinger, og gi tillatelse til nybrottsmenn i allmenningene.

LEN, AMT OG FYLKE

Fra innføringen av eneveldet i 1660 og fram til 1918 var ***amt*** betegnelsen på de største lokaladministrative enhetene i Norge. Ordet forekom første gang i et kongebrev fra 1662, som avløsning av det tidligere len. I 1918 ble amts-betegnelsen erstattet av ***fylke***.

FOGDERIENE
Fra 1500-tallet hørte Ringerike til ***Hadeland og Land fogderi***. I 1615 ble Ringerike overført til ***Buskerud og Ringerike fogderi***. Dette ble i 1650 delt i ***Buskerud fogderi*** og ***Ringerike og Hallingdal fogderi.*** I 1856 ble sistnevnte delt i ***Hallingdal fogderi*** og ***Ringerike fogderi***. Fogderiene ble avviklet i 1900.

Å være fogd var en stilling som satte store krav til de som fikk den. Ikke minst moralske krav. Regnskapsførsel kunne ofte være vanskelig. Ved fogdekontorene var det ikke vanlig å føre hovedbok (kassabok) over utgifter og inntekter før i 1713. Pengestrømmen var stor. Kongen satt langt unna, i København, og de øvrige embetsmenn, som amtmann og sorenskriver, var ofte både nær omgangskrets og familie.

Johan Schnell var fogd i Buskerud og Ringerike fra 1644 til 1648. Han var en betydelig eiendomsbesitter på Ringerike midt på 1600-tallet, og eide sager både ved Hønefossen og Heieren-fossen, og eierparter i en rekke gårder, bl.a. Breien og Veholt på Ask, og Vestre Bjørke i Hole. I 1650- og 60-åra møtte han stadig på tinget i forbindelse med kjøp og salg av eiendommer fra den tida han var fogd. I flere tilfeller ble eiendomsoverdragelsene kjent døde og maktesløse på grunn av uregelmessigheter.

Fra 1650 var Ringerike og Hallingdal eget fogderi, og i 1657 ble *Jacob Luth* utnevnt til fogd. «Jacob Luth var den store eiendomsbesitter på Ringerike i det 17. århundrede», skriver A. Lagesen i Ringerikske slekter. Knapt noe navn går oftere igjen i Lagesens bøker eller i tingbøkene fra siste halvdel av 1600-tallet, enn Jacob Luth. Som fogd og kongens mann, som eiendomsbesitter med et betydelig privat jordegods, eller som part i rettssaker. Enten som saksøker, på egne eller kongens vegne, eller (i siste fase) som saksøkt. For det gikk med Jacob Luth som med mange andre, rikdommen tok slutt etter hvert.

Luth synes å ha hatt en del kapital da han fikk embetet. Mange som hadde ekstra midler lånte ut penger til kongen, som betalte gode renter og var i konstant pengenød. I pant fikk de krongods, gårder og rettigheter som kongen eide. Etter hvert som åra gikk, løp rentene, og de skyldige beløp steg vesentlig. Ofte ble eneste utvei for kongen å la kreditorene overta gårdene. Dermed ble han kvitt gjelda, og mange embetsmenn skaffet seg store jordegods.

I tillegg til å eie gårder og jordegods i sitt fogderi, drev Luth en betydelig trelasthandel og sagbruksvirksomhet. I 1664 satt han på sin gård Midtre Haug på Tyristrand. Han flyttet trolig til Helgeland på Røyse i 1666.

Jacob Luth var en meget velstående mann. Ikke desto mindre klaget han over sin fattigdom, for å slippe å betale skatt. En

Helgeland gård, hvor Jacob Luth, fogd i Ringerike og Hallingdal 1657–67, bodde fra 1666. Bildet er fra 1951. Foto: Widerøe's Flyveselskap AS

gang påstod han at «han eiet endog ikke det, hvortil han kunde helde sit hode» (altså sengeputa). Samtidig viste et oppgjør i 1686 at han eide verdier for 3.300 riksdaler netto, og ved sin død i 1706 etterlot han seg en reell formue på 3.600 riksdaler.

Allerede i sitt første embetsår (1657) ble Luth innklaget på bygdetinget i Norderhov av en bonde fra Haug. Erik Lo fortalte hvordan «han forleden torsdag var blitt overfalt av futen Jacob Luth med hogg og slag så klærne hans ble ganske sønderhugne». Men Erik Lo ble ikke trodd. Motparten var jo fut. En annen gang (i 1665) hadde Luth, i vertshuset på Domholt på Røyse, gått på en mann (Jørgen Larsen) med dragen kårde, og stukket etter ham uten å ramme. Et vilt slagsmål fulgte, som fogden ikke kom heldig ut av. Men «han gikk ned til fjorden og kom opp igjen med åtte eller ni mann». Seinere på kvelden ble Jørgen Larsen påtruffet, forslått og blodig, blant annet med hull i hodet. Denne Jørgen Larsen var ingen hvem som helst, han eide flere store eiendommer på Ringerike, og fra 1671 Hønen gård i Haug (Hønefoss). Rettssak fulgte, men fogden og hans folk gikk fri.

Jacob Luth var en hard negl. Som sageier i Skjærdalen i 1660 nektet han eierne av de nedenforliggende sagene vann, når det var lite av ressursen. Rettssaker fulgte, og Luth tapte.

Rundt 1660 var kongen i pengeknipe på grunn av store utgifter til krigføring. Skattene var allerede så høye at det ikke var mer å hente den veien. Mye av jordegodset var belånt til over pipa, og rentene løp, samtidig som det var behov for mer penger i statskassa. Kongen ga derfor fogdene beskjed om å selge

krongods til best mulig pris, og han åpnet for salg av plasser i allmenningene.

På Ringerike ble kongens befaling lojalt fulgt opp, og i åra fra 1663 til 1679 ble det utstedt kongeskjøter ved salg av flere eiendommer på Krokskogen, bl.a. Ågårdslia (Langlia), Heggelia, Stubdal, og Dybendal (Storflåtan) i Norderhov. Dybendal ble solgt til Jacob Luth selv, i 1668, året etter at han gikk av som fogd. Problemet var at ikke bare plassene ble solgt, men også skogen omkring hver plass. Og her ser vi kimen til skogbaronenes overtakelse av allmenningsskog. Jacob Luth var en av dem som hadde regien.

I 1662 hadde Jacob Luth bygslet bort et område ved Katnosa i Nordmarka til en finne ved navn Pål Andersen Spålen. I 1681 ble det reist sak av en Christiania-mann, Paul Torstensen, som eide området. Det viste seg at Katnosa og Kalvehaugen lå på Hadeland, og ikke i Ringerike (eller Norderhov) i det hele tatt.

Jacob Luth satt som fogd til 1667. Da hadde allmuen fremmet så mange klager over ham, både for overgrep, voldsom framferd og ulovlig tømmerhogst, at han fant å måtte trekke seg fra embetet. Det synes å ha vært saken mot Jørgen Larsen på Hønen som ble tungen på vektskåla. Jørgen ville ikke finne seg i Luths forurettelser, og klaget til stattholderen. Riktignok ble Luth frikjent på bygdetinget i oktober 1665, men opinionen mot ham var blitt så kraftig at han frivillig valgte å takke av, før det «blev ham altfor hett under sålerne».

Luths svigersønn og etterfølger som fogd, *Christen Christensen*, må ha gått en god skole hos svigerfaren. Christensen var fogd i Ringerike og Hallingdal 1668-1680. Han eide blant annet Frøyshov på Røyse, hvor han bodde, og dessuten deler i flere andre gårder i Hole.

Christensen overtok Dybendal (Storflåtan) på Krokskogen fra Luth. Han gikk deretter til sak mot bøndene for ulovlig hugst i allmenningen, og fikk dem dømt og bøtelagt. Men da han mente at bøtene burde tilfalle ham personlig, sa bygdelensmannen i Norderhov, Peder Rasmussen Rå, klart ifra: Bøter skulle tilfalle Kongen, altså statskassa. Hvordan bøndene opplevde å bli dømt for ulovlig hogst i allmenningen, hvor de «siden Arils tid» hadde hatt rett til trevirke til hus, gjerdefang og brensel, kan vi bare tenke oss.

En gang sist i 1660-åra var Christensen ille ute i Hallingdal. Han hadde gått hardt fram mot bøndene i dalen under skatteoppkrevinga, og hadde grunn til å være redd, skriver John Rønningen i den gamle bygdeboka i Nes. Dessuten hadde fogden sprengkjørt hallingenes hester og elsket deres kvinner! Allmuen i dalen forlangte hans avgang, «at øvrigheten for Guds skyld vilde skaffe ham her af Hallingdalen». Men han fikk fortsette, enn så lenge.

I 1672 dukket det opp en sak som fikk skjebnesvangre følger for fogden. Han solgte, på kongens vegne, «nogle Vande med tilhørende Aase og Lier i Sognedalen» til svigerfar og gamlefogd Jacob Luth. Skogen lå på grensen mellom Flå og Norderhov, øverst i Strømsoddbygda, i området Langvann-Buvann-Frisvann og helt øst til Sandvannet i Vidalen. Umiddelbart etter solgte Luth skogen «tilbake» til Christensen, og i fellesskap begynte de to å drive den ut. Det var mye penger i trelast.

Bøndene i Soknedalen protesterte. De hevdet at skogen var deres eiendom, og anla prosess mot fogden og Luth. En kongelig kommisjon ble nedsatt. Den avsa dom etter åtte år, i 1680, og gav bøndene medhold. Fogd Christensen hadde ikke «gått tilstrekkelig lovmessig frem». Etter anke og ny behandling i Overhoffretten, slo Høyesterett i 1681 fast at skogen tilhørte bøndene, og fogd Christensen ble fradømt sitt embete.

Jacob Luth drev i 1680-åra fortsatt stort med tømmerdrift og tømmerhandel. Av tingbøkene går det fram at han stadig ble stevnet for ulovlig hogst, særlig av bjelker og langved som han hadde latt hugge og fremkjøre mange steder på Ringerike, mot bestemmelsene i kongens skogreglement (1680). Men litt positivt må han få i begeret, den gamle Luth. Det første funn av kobbermalm ble gjort på Holleia i 1665, i Kittelsbyåsen i Soknedalen. Gruvedrift ble satt i gang, organisert og ledet av Luth. Han tok også opp kobber i gruver på Tyristrand, grunnla kobberverk ved Gårdhammerfossen i Soknedalen og på Ertelia på Nakkerud, og må sies å ha vært en av foregangsmennene innen gruvedriften i distriktet.

Luth og Christensen var fogder fra 1657 til 1680. Fogdene som etterfulgte de to, synes å ha vært mer humane i sin framferd, og bedre rustet for sin oppgave.

UTSKJELT AV FOGDEN

I juli 1652 stevnet Sven Jensen Fjeld den nylig avgåtte fogden Hans Rasmussen (fogd 1650–52, bosatt på Toen i Haug) fordi han hadde skjelt ham ut i 1651, da tienden ble levert ved «Hole Kasteboed».* Sven Jensen var kirkeverge og mente han hadde rett til å beholde tienden hjemme på sin gård, som andre kirkeverger. Klokkeren, Rasmus Larsen, satt i kastebua og skrev inn tienden på vegne av presten, og kunne bevitne at fogden bl.a. hadde kalt Sven «Monsieør Hachebredt» (Herr Hakkebrett). Hans Rasmussen må ha vært en hissig herremann. I 1650 gikk han løs på Tomas Ask med spanskrør og kalte ham for kjeltring, «rødskjegget skjelm» og grønnskolling da det manglet litt korn i den ene tiendetønna som Tomas leverte på vegne av faren, Gudbrand Ask. Men sakene synes å ha blitt henlagt, og den iltre fogden måtte gå av etter bare to år i embetet.**

* Kastebu = tiendebu, forrådshus, vanligvis oppført ved kirken, til oppbevaring av tiendeinnkomstene. (Norsk Historisk Leksikon).

** Tingbok for Ringerike 1652–1653, s. 40-41.

Under den store nordiske krig (1709-1721) hadde mange fogder i Norge problemer med innkreving av skattene. En av fogdene som hadde mye utestående, var *Lars Tønder*, som ble eier av Stein gård i Hole en gang i 1690-åra. Han var fogd i Ringerike og Hallingdal fra 1695 til 1710. I perioden 1698-1708 hadde han opparbeidet seg en debet i regnskapene på vel 3.000 riksdaler. I 1708 hadde han klart å skrape sammen 1.600 av disse, og i brev til amtmann Glud foreslo Rentekammeret å suspendere fogden. Vel to år seinere var hans tid som fogd forbi, for det viste seg at gjelden trolig var hans eget ansvar, og ikke restanser fra allmuens side. Trolig har fogden på forskjellig vis klart å rote bort pengene. Gjelda ble da også til sist dekket av fogdens private midler.

Under krigen ble det lagt så mange ekstraskatter på bøndene at det murret blant allmuen, særlig i Hallingdal. I de tre krigsåra 1711-13 ble skattene mer enn fordoblet. Det er regnet ut at skattene økte med 50 prosent i 1712 og 100 prosent i 1713, sett i forhold til 1708-nivået. De må ha forverret bondeallmuens situasjon betraktelig. Særlig dagskatten var plagsom. Mens de samlede skattene i hele fogderiet i 1708 utgjorde vel 4.000 riksdaler, utgjorde den nye dagskatten i 1712 alene hele 3.600 riksdaler, i fogderiet. Fogd *Lars Michelsen*, Anna Colbjørnsdatters svigersønn og en av heltene fra slaget i Nordkleiva, skal endog ha blitt truet på livet av hallingene.

På Ringerike gikk det roligere for seg. Her synes bøndene å ha markert motvilje mot skatteøkningene kun ved å vise en viss sendrektighet i innbetalingene. I 1713 reduserte da også kongen dagskatten til en fjerdedel av nivået fra året før. I 1715 ble sorenskriveriet tillagt halv dagskatt, og i 1716 ble Ringerike og Hallingdal helt fritatt for denne skatten på grunn av allmuens innsats ved det svenske overfallet på Ringerike.

Fogder på Ringerike

Lars (Lauritz) Tordssøn	1615-1621
Jørgen Jørgenssen	1621-1624
Christen Laugesen	1625-1630
Knud Anderssen	1631-1635
Hans Eggertsen	1636-1641
Vilhelm Garmann	1642-1644
Johan Schnell	1644-1648
Mikkel Clausen	1648-1649
Hans Rasmussen	1650-1652
Hans Nielsen	1652-1656

Jacob Luth	1657-1667
Christen Christensen	1668-1680
Henrik Petersen	1681-1694
Lars Tønder	1695-1710
Christian Thommessen	konst. 1710
Lars Michelsen	1711-1723
Carsten Rødlind	1725-1736
Ivar Wiel	1736 -1756
William Lembach	1756-1764
Christian Dorph	1764-1788
Joachim Screder Bang	1788-1789
Andreas Hørbye	1790-1810
Jacob Thullin Thams	1810-1826
Hans Breien	konst. 1826-28
Conrad Bredrup	1828-1833
Christen Kahrs[2]	1833-1855
Ole Anton Owren	1856-1889
Didrik Chr. Schøneyder	1889-1897
Carl Ludvig Platou Gjør	1897-1900

Sorenskriverstillingen ble innført ved kongelig forordning i 1591. Sorenskriveren skulle være bygdetingets hjelpesmann og sekretær. Han hadde fra først av ingen dømmende makt, men gav råd til lagretten. Etter hvert ble han meddommer, og etter rundt hundre år var han enedommer. Før 1736 var det ingen kompetansekrav til sorenskriveren.

Fra 1591 var Ringerike og Hallingdal ett sorenskriveri. Den første tingskriver synes å ha vært *Ricardus Mortenssen*, som er nevnt i 1594. I 1608 dømte *Lauritz Thordssen* sammen med seks menn på Ringerike.[3] *Einert Jenssøn* var sorenskriver på Ringerike 1643-48 (han døde i 1649). I hans tid var Ringerike eget sorenskriveri, men ble forent med Hallingdal igjen da *Paul Schnell* var sorenskriver (1650-1657). Han bodde i 1653 på Li i Norderhov.

Thomas Thomassen (1628-1668) er nevnt som sorenskriver i Ringerike og Hallingdal i 1662 og 1663 (stadfestelsesbrevet er fra 1665). Han ble suspendert i mars 1667 «formedelst en

Drengestua på Frøyshov, hvor lensmannsarresten (midt på bygningen) var i lensmann Peder Iversens tid (1800-1840). I rommet til høyre var det landhandleri cirka 1925-30, og til venstre bryggerhus (med bryggepanne, og rom for tjenestegutten.

EN STRIDBAR MANN

Sorenskriver Einert Jenssøn skrev i juli 1643 til stattholderen og ba om å få en passende skrivergård, og foreslo selv Storøya i Hole eller Dvergsten på Hadeland. Seinere samme år klaget han over at futen hadde gitt brukeren på Storøya, Ola, ny bygselseddel på øya, men året etter kunne han altså ta i bruk Midt-Hårum, som han bygslet av svigerfaren Christen Lagessøn. I april 1644 klaget Einert Jenssøn over skriverlønna, som han rimeligvis mente var for lav, og i november klaget han over sorenskriver Åge Pederssøn på Modum, som var befalt å dømme mellom ham og ringerikingene om skriverlønna, men hadde uteblitt. Samtidig klaget han over at han ikke var fritatt for å betale en skatt på 12 daler. I 1643 ba han stattholderen om å få bygge en flomsag i Hønefossen, noe han må ha fått tillatelse til, for etter hans død i 1648 sendte tre menn fra Ringerike en supplikk hvor de hevdet at «afgangne» Einert Jenssøn hadde bygd en sag, og at denne tok vannet fra deres sag – uten at han eide grunnen.*

* Eyvind Fjeld Halvorsens ekserpter fra Hole og Ringerike.

2 Fra 1856 var Ringerike eget fogderi.
3 Lauritz Thordssen var fogd i Hadeland og Land 1612-1615.

GIFTET SEG MED FOGDE-ENKA

Jørgen Larsen (1638–1716) fra Skodborg i Sønderjylland giftet seg i 1670 med Mette Jørgensdatter Schnell på Vestre Bjørke, enke etter Johan Schnell, fogd i Buskerud og Ringerike 1644-48. Larsen (Lauritzen) kom til Norge midt i 1650-åra, først til Bragernes, og siden til Ringerike i tjeneste for sorenskriveren og fogden her.* Det var han som kom i klammeri med fogd Jacob Luth på Gomnes i 1657, en sak som til slutt endte med at fogden trakk seg fra embetet (se ovenfor). I 1671 ble Jørgen Larsen eier av Hønen gård i Ullerål (Hønefoss) «med bygsel og herlighet», og fikk dermed adgang til tomter for sager og annen virksomhet ved Hønefossen. Mette Jørgensdatter døde rundt 1680 etter et barnløst ekteskap, og Jørgen Larsen giftet seg igjen i 1683 med Dorothea Trulsdatter Stranger (seks barn). I 1700 var Jørgen Larsen Ringerikes mest betydelige eiendomsbesitter, og ved sin død i 1717 etterlot han seg en betydelig formue, deriblant eierparter i rundt 20 gårder på Ringerike.

* Lagesen II (1930), s. 112.

GJENREISTE BØNSNES KIRKE

Bønsnes kirke brant ned etter lynnedslag rundt år 1579, og det var sorenskriver Jens Thygesen Lund som i 1675 tok initiativ til å få kirken bygd opp igjen, ved å sende ut en «gavebok» med anmodning om midler til gjenreisningen. Og midlene kom: Tidligere lagmann Jørgen Philipsen gav 50 riksdaler, tidligere sorenskriver Jacob Berthelsen 10 riksdaler, kjøpmann Laurits Lauritsen på Bragernes gav «murmesteren og de andre arbeidsfolk kost og underholdning, korn og matvarer til 15 riksdaler og 3 mark, og dessuten forærte kirken tre tusen taksten til hjelp at legge på taket». Mange andre gav også en skjerv, ikke minst Thygesen selv, «foruden hans egne gaver og kirkens selve indredning». Bønsnes kirke ble gjenreist i 1680–81.*

* Tveiten (1914) s. 392–394, og tingbok for Ringerike 1727.

ærerørig sak» (Jørgen Larsen skal ha satt fram beskyldninger mot ham), men ble frifunnet av retten og fikk bestallingen igjen 14. februar 1668. Han ble da kalt «sorenskriver i Norderhov og Hole prestegjeld på Ringerike og Nes og Ål prestegjeld i Hallingdal». Thomassen bodde på Nedre Mo på Røyse, og døde rett etter.

Jacob Berthelsen fikk bestallingsbrev som sorenskriver 16. juli 1668. Han hadde fungert under Thomassens suspensjon, og satt til 1670. Berthelsen ble avsatt «formedelst begangne Forseelser og grove Bedrifter baade i Norge og Sverige».

I 1670 fikk *Jens Thygesen Lund* bestallingsbrev som sorenskriver. Han ble seinere fradømt embetet av Høyesterett, men fikk i august 1694 bevilling til å fortsette. Jens Thygesen Lund har et godt ettermæle. Han tok initiativet til restaureringen av Bønsnes kirke sammen med lagmann Jørgen Philipsen, og var sorenskriver til sin død i 1709. Han bodde på Bønsnes på Røyse.

Christian Müller var sorenskriver fra 1709 til 1717. Han hadde da vært visesorenskriver siden 1685. Müller ble beskyldt for å utsuge allmuen ved å ta altfor store sportler (rettsgebyrer). Bøndene sendte en supplikk (klagebrev) til Kongen, som ingen turte å skrive under på, «formedelst vi ere bange for hand skulde gjøre os større Fortræd og Skade herefter, og sætte andre ud paa os at føre os i Process og Pengeudgifter til vor Velfærds Spilde». Men de lovte å stå fram og vitne mot ham, dersom de ble eksaminert av upartiske og rettferdige menn.

Lensmann Nicolai Nicolaisen (i uniform) med familie og tjenestefolk foran hovedbygningen på Nordre Frøyshov rundt 1900. Helt til høyre på bygningen (nærmest bygdeveien) er lensmannskontoret, som Nicolaisen bygde på i 1896.

Müller tok seg altfor godt betalt, brukte mange ark i skifteforretningene, skrev lite på hver side og tok deretter en halv riksdaler pr. ark. «Vi fattige Folk er saa udplyndret af denne gjerrige Skriver, at faa af os, nu ei er god for at utrede de store Udgifter oss nu paakommer til Soldaterne og de Bevæbnede, foruden Skatter og andre Udgifter».[4]

Av øvrige sorenskriere må nevnes *Gabriel Fougner,* fra 1821 eier av Øvre Stein i Hole. Han var sorenskriver fra 1845, og fikk i mars 1860 avskjed i nåde og en pensjon på 500 spesidaler i året. *Mathias Andreas Rye* overtok i 1861. Ringeriges Ugeblad skrev 26. september 1861 at advokat Rye «tilholdes at tage Bopæl i eller ved Kiøbstaden Hønefoss. Naar Rye har tiltraadt Embedet, skal han afgi Erklæring, hvor han helst vil ha sin Bolig». Det var i Ryes tid at sorenskriverkontoret på Ringerike ble flyttet til Knestang i Haug.

Bondelensmannen (bygdelensmannen) var fogdens forlengede arm, en slags tjener for fogden i sitt distrikt. Han hjalp til med å fange forbrytere og holde dem i varekt, og bistod fogden i å innkreve skatter og avgifter.

VANLIGE BØNDER BLE LENSMENN

I mange bygder var det menn med bakgrunn fra embets- og borgermiljøer som ble utnevnt til lensmenn på 1600- og 1700-tallet. I Hole derimot, var alle innehaverne av dette ombudet i perioden 1632-1726 bønder. I alder varierte de fra 33 til 51 år ved tiltredelsen. Øystein Aschim fra Røyse har undersøkt dette i forbindelse med en hovedoppgave i historie ved Universitetet i Oslo i 1998. Han viser at rekruttering til ombudet som bondelensmann ikke bare skjedde blant de mest velstående bøndene. Samtlige bondelensmenn hadde tidligere (eller fikk seinere) verv som lagrettemenn, og flere av dem var kirkeverger.

* Øystein Aschim: « Var det en bondeelite i Hole prestegjeld? En nærstudie av matrikkelbøndene i Hole i perioden 1647-1723 ». Hovedoppgave i historie ved Universitetet i Oslo (1998).

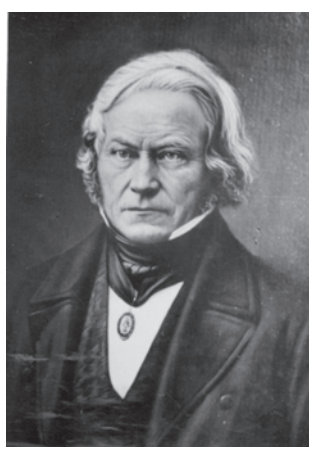

Gabriel Fougner (1791-1863) var sorenskriver på Ringerike 1845-60.

4 Nilsen (1978), s. 50.

Nicolai Nicolaisen (1841-1927) var lensmann i Hole fra 1879 til 1919.

Hans Erlandsen (1901-1983) var lensmann i Hole 1934-68.

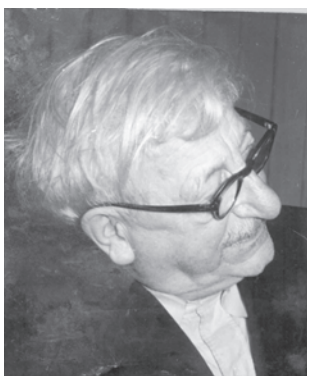

Jon Guldal (1885-1958) var lensmann i Hole 1920-23.

Bygdelensmenn på Ringerike

1330	Torstein
1342	Torbjørn
1346	Hallvard Reidarsson
1356	Åsulv Håkonsson
1454	Eivind Jonsson
1470	Gudbrand Torkelsson
1511	Gunnar Dyresson
1557-1561	Lars Mo (Steinsfjerdingen)
1576-1591	Søren Herven
1594	Torstein Tanberg
1597-1601	Ola Bjørnstad (Steinsfjerdingen)
1610-1633	Lars Lagesen Hesleberg[5]
1636-1660	Ola Torkelsen Hønen

Bygdelensmenn i Hole

1626-1630	Per Gjesval (nordre)
1631	Klaus Fjeldstad
1632-1652	Bjørn Hundstad
1652-1670	Trond Jonsen Stadum
1670-1671	Jon Stadum
1671-1677	Syver Gjesval
1680-1681	Lars Onsager
1681-1695	Johannes Abrahamsen Svarstad
1695-1730	Tosten Johannessen Svarstad (By)
1730-1762	Johannes Tostensen Bye
1763-1766	Johannes Johannessen Bye
1766-1799	Tosten Johannessen Bye (Helgeland)
1799-1801	Johannes Johannessen Bye
1801-1840	Peder Iversen
1840-1846	Lorentz H. Meyer
1846-1852	Adam Hjort
1852-1878	Christian Anton Kahrs
1879-1919	Nicolai Nicolaisen
1920-1923	Jon Guldal
1923-1933	Arnt Engen
1934-1968	Hans Erlandsen
1969-1988	Eilev Øynebråten
1988-1997	Syver Fremgaard
1997-2001	Torbjørn Bratvold[6]

5 I 1616 er Ola Hønen nevnt som lensmann (ikke Ola Torkelsen), og i 1650 Gunner Andersen Klekken (rimeligvis var han lensmann i Haug).

6 Hole lensmannskontor ble nedlagt 31.12.2001, og Hønefoss politistasjon (Nordre Buskerud politidistrikt) har i dag ansvar for lov og orden i Hole.

Det kommunale selvstyret

I 1814 fikk Norge grunnlov og egen nasjonalforsamling som skulle stå for styringa av landet. Men bygdetinget (herredstinget) var det fortsatt embetsmennene, amtmann og fut, som styrte med. Dette var ikke i samsvar med grunnloven. Folk ville ha en endring på dette, og den kom, men først etter mye motstand og sterk strid.

Libakke gård, hvor Holes første formannskapsmøte ble holdt i 1837.

Den store demokratiske merkesaken i 1820- og tidlig i 1830-åra var loven om kommunalt selvstyre. Embetsmennene ønsket ikke å gi fra seg den makt de hadde fått under eneveldet (1660-1814), og kong Karl Johan ville ikke være med på noe som svekket riksmakten. Men noe måtte gjøres med lokalstyret i by og bygd, og tanken om kommunalt selvstyre vant etter hvert tilslutning i stadig flere lag av folket.

Det var særlig bøndene som presset på, både de som satt på Stortinget, og de utenfor. Fra motstanderne ble det hevdet at «almuen» manglet både kunnskap og dannelse til å ha styringsmakt i bygdene. I 1833 kom det første framlegget fra Regjeringen til Stortinget om kommunale formannskap. Men forslaget var en farse, formannskapet skulle ikke en gang ha rett til å bevilge penger til kommunale formål, kun gi gode råd til fut og amtmann. Mange innspill og forslag ble sendt til Stortinget, og etter lange og grundige drøftinger i justiskomiteen, fremmet den forslag om to lover, en om formannskap i bygdene (herredene), og en om formannskap i byene. Fortsatt var det store begrensninger i den makt som formannskapene skulle ha, og saken ble heftig debattert før stortingsvalget i 1836. En kongelig kommisjon ble nedsatt for å legge fram et nytt forslag til formannskapslover, og 14. januar 1837 ble disse vedtatt av Odelstinget og Lagtinget.

På 1700-tallet var utgiftene til en rekke nye samfunnsoppgaver, som skole- fattig- og veivesen, skjøvet over på lokale enheter. Administrering av ordningen og fordelingen av utgifter var delvis overlatt bøndene selv, dels for å overvinne den uviljen nye kostnader ble møtt med, dels fordi vilkåra var så ulike fra bygd til bygd at det trengtes en smidig ordning.

KOMMUNALE MØTER

Hole formannskap holdt sitt første møte 12. september 1837 på Libakke, og siden holdt Hole kommune sine møter på Libakke, inntil Hole forsamlingslokale (Røysehall) stod ferdig i 1900. Møtesalen på Libakke var stor og romslig. Den ble også brukt som tingstue, og var slik innrettet at det foran podiet, hvor øvrigheten var plassert, var en skranke som holdt publikum på avstand. Når hele kommunestyret (formannskap og representantskap) var samlet, satt ordfører og formannskapets medlemmer på podiet.

For bøndene gjaldt det å minske de utgiftene de måtte ut med til det offentlige. De ville erstatte embetsmenn med folkevalgte ombudsmenn, noe som ville bli billigere. Her hadde bøndene støtte og drahjelp i liberale kretser i borgerskap og embetsstand, som forstod at det nye Norge måtte bygge på bonden. En selvstendighetspolitikk som ikke utgikk fra bøndene selv, var nytteløs. Men fortsatt stod mye igjen før bøndene kunne rykke fram og virkelig ta ledelsen i samfunnet. Derfor ble folkeopplysning en fanesak for disse kretsene, blant annet etablering av folkeboksamlinger.

Formannskapslovene foreskrev at det i hver herreds- og bykommune skulle være et formannskap og et representantskap, hvis medlemmer skulle velges ved særskilt valg. Bare menn hadde stemmerett, og før de avla stemme, måtte de sverge troskapsed til Grunnloven. I 1837 ble det opprettet 355 herreder og 37 bykommuner i Norge, i alt 392 kommuner (formannskapsdistrikter). På Ringerike ble det to formannskapsdistrikter: Norderhov og Hole, grensene var de samme som prestegjeldenes.

Innføring av det kommunale selvstyret var det viktigste som skjedde i Norge mellom 1814 og 1905. Det langvarige arbeidet med loven skulle komme til å skape liv og lengsler i folket som før ikke fantes der. Kommunestyret ble folkets skole i politisk kunnskap og tenkning. Arbeidet der gav bøndene den ansvarsbevissthet og samfunnsånd som de ikke kunne utvikle så lenge de stod utenfor statsstellet, og bare måtte være med og bære byrdene ved vedtak fattet av andre. Overføring av makt til lokalsamfunnet var også en måte å bryte dominansen fra de ledende klasser (embetsmenn og byborgere).

Hole formannskap fra 1837

Det første valg på formenn og representanter i Hole ble holdt på sommertinget i juli 1837. Det ble valgt fem formenn og 16 representanter. De fem «formændene» var én offiser, tre bønder og én håndverker: kaptein Jesper Gottlieb Seip (Søndre By), bonde Christopher Fougner (Nedre Stein), bonde Carl Herman Krefting (Nedre Hovin), bonde Engebret Moe (Mo i Steinsfjerdingen) og maler Jørgen Erichsen (Lilleby).

Den 2. august skriver kaptein Seip til de fire andre formennene og ber seg fritatt for ombudet, under henvisning til formannskapslovens paragraf 7. I brev av 9. august avslår de andre fire

hans «andragende om befrielse fra at være formand». 3. september skriver så Fougner og Moe til de tre andre formennene og innbyr dem til møte på Libakke 12. september for å velge ordfører og viseordfører. Libakke var det naturlige møtested i bygda med landhandleri, poståpneri, bevertningssted og selskapslokale. Her holdt forlikskommisjonen sine møter én gang i måneden, og her delte fattigstyret ut det de hadde til de fattige.

Dermed ble det første møtet i Hole formannskap holdt på Libakke 12. september 1837. Under konstitueringen ble kaptein Seip valgt til ordfører og Christopher Fougner til viseordfører. Begge fikk fire stemmer. Av referatet framgår at i tillegg til dette valget, ble det kun referert en skrivelse fra fogden. Nytt møte ble holdt 10 dager seinere, 22. september 1837. Da ble avtale inngått med landhandler Ole Libakke om å holde lokaler for formannskapets møter (foreløpig i ett år), mot en godtgjørelse på 36 skilling pr. møte. Dessuten ble amtet tilskrevet med anmodning om å skaffe en «autorisert» forhandlingsprotokoll, da man så langt hadde brukt kladdepapir. Et skriv ble også sendt til fogden «angaaende nogle kommuneutgifter» for 1838. Ellers skjedde det ikke så mye høsten 1837. Kun ett møte til ble holdt, da ble Jens Fredriksen Berg[7] ansatt som regnskapsfører for skole- og fattigvesenet.

I 1838 ble det mye å ordne for å få kommunen i gang. I løpet av året ble det avholdt 19 møter i Hole formannskap, men mange av dem var korte. Møter med kun to eller tre saker til behandling, var ingen sjeldenhet. Men det korteste var møtet 4. mars 1839. Ingen saker var å behandle, så møtet ble umiddelbart hevet (se egen sak).

Bøndene i Hole må ha følt en trygghet ved å ha en embetsmann som ordfører. En offiser var vant til styre og stell, vant til å representere, og til å ta raske avgjørelser. Seip flyttet seinere til Helgerud i Norderhov (som han ble eier av ved et makeskifte i 1840-åra), og ble i 1852 valgt til ordfører i Norderhov. I løpet av sine to år som ordfører i Hole (1837-39) skrev han mer enn 150 brev, og mange av dem var svært lange. Han hadde ellers en evne som er verdifull hos en som administrerer: Han fikk sakene raskt ekspedert.

«... INTET I DAG VAR AT FORHANDLE»

«Aar 1839 den 4. Mars var Holes Formænd samlede paa Libakke, men da intet i dag var at forhandle, blev Mødet hævet. Seip, Krefting, J. Erichsen, O. Hverven og H. Biørnstad». De to siste var varamenn (suppleanter) for Christopher Fougner og Engebret Moe, som da var på Stortinget.*

* Tveiten (1914), s. 272.

Jesper Gottlieb Seip (1793-1865) var Holes første ordfører, fra 1837 til 1839.

7 Jens Fredriksen Berg (1795–1862) var skolelærer og prestens medhjelper, og overtok farsgården Berg på Røyse i 1840.

Hovedbygningen på Libakke i 1986.
Foto: Bjørn Geirr Harsson

HOLE-BYGDENS «FORUM COMPETENSE»

Libakke var gjennom lange tider Hole-bygdas «Forum Competense», med tingstue, landhandleri, gjestgiveri og møtesal. Hovedbygningen, stor og staselig i ren sorenskriverstil, ble oppført i 1833 av Karen Nilsdatter og Ole Larsen Libakke. «Lenge varte det ikke før Hole-bygden la beslag på de prektige rommene i Libakke-bygningen. Tingstuen var før på Frøyshov, men ble nå flyttet til Libakke, hvor ting ble holdt i den store stuen i første etasje, mens det i annen etasje er en stor 'festivitetssal', hvor bygdas årlige juleball ble holdt. For å hindre at gulvet skulle svikte under de dansendes føtter, ble det satt store stokker oppunder fra første etasje. Merker etter stokkene er synlige den dag i dag».*

* Fra avisartikler av V.V. 10. mai 1950 og 26. juli 1952 (kopier i Hole bygdearkiv), og Bjørn Knoph: «Det var her det begynte» i Ringerikes Blad 22. august 1987.

Viseordfører Christopher Fougner hadde samme evne som Seip til å få sakene raskt unna. Han var en myndig mann som helst ikke utsatte en sak. Han skrev like mange brev i året som Seip, og satt som ordfører 1840-48. I hans siste ordførerår var det viseordfører Engebret Moe som ledet nesten alle møtene. Ved årsskiftet 1847-48 sendte Fougner et brev til formannskapet hvor han ba seg fritatt for ombudet som formann. Han hadde kjøpt gården Økern i Aker, og måtte derfor være mer borte fra bygda enn han kunne være til stede. Det synes å ha vært et tap for Hole at Fougner flyttet fra bygda. Han var en energisk ordfører og den som mest tok personlige initiativ.[8]

Engebret Olsen Moe var ordfører fra nyttår 1848 til sin død i 1849. Han var en meget benyttet mann både i stat og kommune. Da han ble ordfører i 1848 var han 68 år gammel, og plaget av sykdom. Av formannskapsprotokollene går det fram at han i stedet for en rask avgjørelse, gjerne nedsatte en komite for å utrede saken. Fra sitt arbeide på Stortinget visste han at det var i komiteene detaljarbeidet ble gjort. For folkestyrets del var det en fordel, men det tok lenger tid. Engebret Moe var uhyre respektert i bygda og hadde vært forlikskommisær i en årrekke. Da formannskapet i 1849 innstilte viseordfører Sundt til kommisær, valgte bygdeallmuen likevel Moe med stort flertall på høsttinget. Han skal ha vært en meget behagelig mann, flink til å jevne ut motsetninger.

8 Langvall (1966), s. 31-32.

Etter valget høsten 1847 kom det nyvalgte formannskapet sammen 11. januar 1848. De fem som var valgt, var Engebret Moe, Morten Ludvig Sundt (Søndre By), Engebret Haug (Midtre Haug), Jørgen Rytterager (Grefsrud/Storøya) og Jørgen Erichsen (Lilleby). Engebret Haug møte ikke. Valget på ordfører ble spennende. Moe og Sundt fikk to stemmer hver, men Moe vant loddtrekninga. Allerede i februar måtte viseordfører Sundt ta ledelsen, fordi Moe var syk. Da Engebret Moe døde 9. mai 1849, midt i sin ordførerperiode, ble Sundt valgt til ordfører og Jørgen Erichsen viseordfører (etter loddtrekning, både Erichsen og Jørgen Rytterager fikk to stemmer).

Morten Ludvig Sundt var ordfører fra 1849 til 1866, en lang periode. Han var også representant på samtlige Storting fra 1851 til 1866. Han synes å ha vært svært villig til å ta på seg de verv som kommunen påla ham, og kommunen brukte han, fordi han hadde god utdannelse. Han ble også Holes representant i amtsformannskapet, og ble valgt til revisor allerede første gang han møtte i amtstinget.

De første tiåra etter 1837 behandlet Hole formannskap en rekke saker hvor embetsmennene ønsket å få råd fra bygdas folkevalgte. I stedet for å drøfte sakene med et tilfeldig utvalg av bønder, som det var før 1837, kunne de nå henvende seg til bøndenes valgte representanter. Allerede i 1837 skulle de gi råd i forbindelse med en forestående matrikkelregulering, en svært viktig sak for de fleste bønder. Det var etter matrikkelen bøndene ble skattlagt. Kaptein Seip skrev en lang utredning om saken, som viste stor lokalkunnskap og grundig forarbeid. Hele formannskapet hadde nok diskutert saken grundig.

Formannskapene begynte sitt arbeid i en tid da bøndene hadde det meget vanskelig økonomisk. I åra 1836-38 var det misvekst og uår. Uten hjelp ville mange bønder ikke klart å skaffe såkorn våren 1838. Heldigvis både *kunne* og *ville* regjeringen hjelpe, og gjennom amtet fikk formannskapene tilbud om lån fra Provianteringskommisjonen i Christiania. Ordfører Seip kalte sammen til ekstraordinært formannskapsmøte, og der vedtok de å ta opp lån. Ved budstikke, oppslag og gjennom lensmannen ble det bekjentgjort at de som trengte lån og kunne stille kausjon, skulle henvende seg snarest mulig. Man kom etter hvert til at Hole ønsket et lån på 1.200 spesidaler. Det samlede formannskapet måtte personlig kausjonere for lånet, men selv om det gikk tregt med mange av avdragene, klarte

MINST FEM MEDLEMMER

I formannskapslovene i 1837 het det at representantskapet (fra 1921 kommunestyret) skulle ha tre ganger så mange medlemmer som formannskapet. Valgene gjaldt for 4 år, og slik at halvparten av medlemmene gikk ut hvert annet år. Fra 1896 ble hele kommunestyret valgt samtidig (ved valg hvert tredje år), og formannskapets medlemmer ble valgt av og blant kommunestyrets medlemmer. Fra 1939 har valgperiodene vært fire år.
Kommuneloven av 1992 fastslår at formannskapet skal ha minst fem medlemmer. Kommunestyret velges direkte av velgerne. Lovene i 1837 innførte også kommunalt selvstyre for amtskommunen (fylkeskommunen). Det folkevalgte organ var her amtsformannskapet, et navn som senere gikk over til amtsting, og etter 1918 til fylkesting.

Morten Ludvig Sundt (1809-1891) var ordfører i Hole i 16 år, fra 1850 til 1866.

VED BUDSTIKKE OG PÅ KIRKEBAKKEN

Formannskapets møter ble bekjentgjort ved budstikke eller på kirkebakken. I 1845 ble Ringeriges Ugeblad grunnlagt, og redaktøren, boktrykker Krohn, foreslo at møtene kunne gjøres kjent der. Hole formannskap fant det da «mindre rigtigt at volde Communen nogen Udgift ved at indgaa paa Hr. Krohns Forslag». Fem år seinere, i 1850, fremmet ordfører Sundt forslag om at representantskapsmøtene med saklister for ettertida skulle rykkes inn i lokalavisen, og det ble enstemmig vedtatt.

Hole å betale det tilbake. Ikke alle kommuner gjorde det, og mange formannskap fikk svi.

I 1846 var det nytt uår, og våren 1847 ble alt som var igjen i kornmagasinet delt ut. Men det var langt fra nok. På formannskapets møte 12. mai 1847 møtte «en stor del almuesmænd» opp med en henstilling om å søke lån hos regjeringen til såkorn og settepoteter. Allerede dagen etter gikk det ut opplysning på kirkebakken og andre steder at de som hadde behov for hjelp, skulle melde seg. Et par dager etter, 15. mai 1847, sendte Hole formannskap søknad om 2.500 spesidaler, og 7. juni kunne ordføreren melde at lånet var innvilget med 2.000 spesidaler.

En annen stor sak i perioden var da fogderiet ba om uttalelse om den påtenkte jernbanen Drammen-Randsfjord. Myndighetene ønsket å vite om Hole var interessert i et slikt prosjekt. Holes formenn svarte at det ikke kunne være tvil om at jernbanen ville bli til stor fordel, ikke bare for Drammen by, men for hele distriktet. Hole formannskap ville gjerne komme tilbake til saken når mer detaljerte planer forelå, og de nødvendige penger var bevilget. Høsten 1859 fikk man mulighet til det. Det var da avgjort at banen kom til å gå fra Randsfjord til Drammen over Hønefoss og Tyristrand.

Spørsmålet var hva Hole kunne tenke seg å bevilge til formålet. Hole formannskap og representantskap understreket at bare en fjerdedel av kommunens innbyggere fikk direkte nytte av banen, og det måtte få følger for bevilgningens størrelse. Likevel bevilget Hole 3.000 spesidaler til banens fullførelse, og samtidig ble det opplyst at oppsitterne langs banen innen kommunens grenser ville yte 3.000 spesidaler i tillegg. Samlet sum fra Hole ble dermed 6.000 spesidaler. De økonomiske forholdene innen kommunen må ha endret seg mye i åra fra 1837 til 1859. Til sammenlikning bevilget Hønefoss formannskap 4.000 spesidaler til Randsfjordbanen.

Økonomiske saker

Etter formannskapslovene fikk formannskapene overoppsyn med tre tidligere kasser, ved å skulle revidere og godkjenne skole-, fattig- og kirkekassa. Til alle andre utgifter måtte man ha en kommunekasse. Den femte «kassa» Hole formannskap fikk ansvar for, var kornmagasinets kasse etter deling av det felles Ringerikes kornmagasin i 1838 (se nedenfor).

Vi har sett at Hole formannskap i desember 1837 ansatte Jens Berg som regnskapsfører for skole- og fattigvesenet.[9] Han fikk en årlig godtgjørelse på 10 spesidaler, og ble i 1838 også ansatt som regnskapsfører for kornmagasinet. Fra 1838 hadde Hole også en kasse for «særskilte kommuneutgifter», det vil si den type utgifter som ikke ble anvist på en av de andre fire kassene i kommunen. Amtmannen gav ordre om at det nødvendige beløp for å dekke kommunekassas utgifter skulle utlignes etter matrikkelskyld, 10 skilling pr. skylddaler, noe som gav 95 spesidaler. Fogden skulle oppkreve beløpet, noe han var pliktig til etter formannskapsloven. Det ble også fogden som kom til å føre kommuneregnskapet. For skatteoppkreving og regnskapsførsel fikk han beholde 4 prosent av beløpene han krevde inn.

Høsten 1847 opplyste ordføreren formannskapet om at beholdningen i kommunekassa var 263 spesidaler, et betydelig beløp. Dermed debatterte formannskapet om man skulle sløyfe utligningen i 1848, men det endte med at man utlignet skatt det året også. I oktober 1847 ble det forøvrig bevilget 14 spesidaler til arbeidet med å gjøre Kongens utsikt på Krokskogen mer tilgjengelig.

Kornmagasin

Fra slutten av 1700-tallet og tidlig på 1800-tallet ble det opprettet kornmagasiner i mange bygder i Norge. Hensikten var å sikre landets kornforsyning, slik at bøndene kunne skaffes godt såkorn etter uår, krig eller andre vanskeligheter. Fattiglovene på 1700-tallet bestemte blant annet at hvis fattigvesenet gav overskudd, skulle pengene brukes til kornmagasiner i bygd og by. I 1808-09 ble det etablert kornmagasiner flere steder i Buskerud. Hole fikk sitt bygdemagasin i 1809, med lensmann Peder Iversen på Frøyshov som bestyrer. Da Lars Olsen Libakke i 1772 fikk Kongelig bevilling til å drive kremmerhandel, ble det satt som vilkår at han skulle «erlegge» 100 riksdaler til Hole bygdemagasins opprettelse.[10]

BARE EIERE AV JORD HADDE STEMMERETT

Lars Frøhaug fikk stemmerett før han ble eier av Frøyhov i 1905. I 1894 overtok han en del av farens gård. «Som de fleste vet, så var stemmerettsvilkårene lagt slik, at en måtte være eier av matrikulert jord for å kunne stemme, og derfor fikk Lars skjøte på Fjælsta-jordet lenge før han overtok selve gården».* «Fjælstad-jordet» ble kjøpt til Frøyhov i 1856 av Ole Larsen Frøhaug (selger var Johannes Larsen Fjeldstad).

* V.V.: «Gamle tun på Røyse», i Ringerikes Blad 8. april 1952.

Ringerike Kornbygdemagasin stod nedenfor Norderhov prestegård, og var kornmagasin for Hole og Norderhov fram til Hole gikk ut i 1838. Bygningen ble solgt til Forsvaret og flyttet til Helgelandsmoen i 1871, som depot i den nye militærleiren.

9 Kirkekassas regnskap ble ivaretatt av presten.
10 Fra panteregistret (etter Thorleif Solberg).

Gabriel Tandberg, ordfører 1872-74.

I 1817 hadde Hole magasinbod i fellesskap med Norderhov, ved veien 100 meter sør for Norderhov prestegård. Før 1837 var Ringerike kornmagasin felles for Hole, Norderhov og Haug. Amtmannen hadde utarbeidet en «fundas» for kornmagasiner i Buskerud, og her het det at magasinstyrene skulle bestå av sognepresten og to medhjelpere. Til magasinforvalter utpekte amtmannen (etter allmuens valg) en pålitelig og skrivekyndig mann med bopel i nærheten av magasinet. Alle jordbrukere hadde adgang til lån av kornbeholdningen, og renta var fra 1 til 1 ½ skjeppe korn pr. tønne, det vil si fra 13 til 20 prosent.

Fra 1837 ble bygdemagasinene lagt under formannskapenes kontroll. Det var Norderhovs første ordfører, prokurator Andreas Zeier, som 20. november 1837 innkalte til det første fellesmøte av de nyvalgte formannskapene. Møtet ble holdt i Hønefoss, og her valgte man Holes ordfører, kaptein Seip, til «ordfører for magasinsaken». I tillegg ble det valgt to bestyrere, én fra Norderhov og én fra Hole (kommunens nyvalgte kasserer Jens Berg).

Det mest oppsiktsvekkende i møtet var Hole formannskaps forslag om å dele magasinet, noe som ble vedtatt i nytt møte på Hønen i januar 1938. Holes andel av kornmagasinet skulle utskilles fra 1. april s.å. Grunnlaget for delinga skulle være den reviderte matrikkelskylda. I ettertid viste det seg at Ringerike kornmagasins forhistorie ikke var helt lytefri. Regnskapene hadde ikke vært revidert siden 1806, og revisorene i 1838 hadde vanskelig for å få oversikt. Etter mer enn to års arbeid, mange fellesmøter og bitre diskusjoner, ble det i april 1840 bestemt at man skulle la regnskapene stå uten videre forsøk på revisjon eller bemerkninger. Dette til tross for at mange misligheter var kommet for dagen, og flere personer burde ha vært tiltalt.

Dermed hadde Hole igjen fått sitt eget kornmagasin, en viktig institusjon i bygda. Som nevnt var det uår både i 1836-38 og 1846, og etter begge disse åra ble alt som fantes av korn i magasinet utlånt. Dette var imot reglene (fundasen gav klare regler om at det ikke var tillatt å låne ut mer enn to tredjedeler av beholdningen), men det ble begge ganger gitt tillatelse fra amtet. I 1847 sluttet både formannskap og representantskap seg enstemmig til magasinstyrets forslag om å låne ut hele beholdningen, hele 440 tønner av forskjellig slags korn.

Hole herredsstyre 1948-51. Første rekke fra venstre: Anders Hagen, Martin F. Strand, varaordfører Olaf Eriksen, ordfører Einar Sundøen, Gunnar Myhre og Gunnar Retvedt. Andre rekke fra venstre: Gunnar Berg, Harald Moe, Anna Lundberg, Laura Gulbrandsen, Olga Steinsæther, Tron Nordengen, Nils Johannessen og Martin Karlsen. Tredje rekke fra venstre: Martin Edvardsen, Lars Eithun, Ragnvald Bakkum og Paul Lehne.

Det var alltid noen som trengte å låne korn, men fra første stund var gode kausjonister et ufravikelig krav. Magasinet og beholdningen ble derfor tatt godt vare på. Det virker som kornmagasinet i Hole var en sunn og vellykket innretning, mens magasinene i nabobygdene spilte en mer underordnet rolle. I et innlegg i Ringeriges Ugeblad i 1850 aner vi årsaken: mens Norderhov hele tida hadde en rente på 19 potter pr. tønne, var Holes rente 12 potter, og den skulle i nær framtid settes ned til 9 potter pr. tønne.[11]

Men kornmagasinet hadde ikke bare korn å låne ut, det hadde også en kontantbeholdning. Bøndene hadde tidligere tatt opp lån i forskjellige låneinnretninger, ofte til urimelig rente. Nå fikk bygda sin egen låneinnretning, som lånte ut penger til 4 prosent rente. Riktignok mot solid kausjon, men penger kunne lånes, og det fra en innretning som var deres «egen», og som de kunne forhandle med når det ble vanskeligheter med tilbakebetalingen.

Man kunne ventet at en så livskraftig og dyktig ledet institusjon som Hole kornbygdemagasin ville få en raskt voksende kapital. Men det fikk den ikke, og årsaken var måten de folkevalgte disponerte overskuddet på. Flere ganger i 1840-åra dekket kornmagasinet underskudd i skolekassa. I 1839 ble det vedtatt regler for kornmagasinet, og her het det at kommunestyret, det vil si formannskapet sammen med representantskapet, hadde rett til å disponere overskuddet «etter fattet beslutning». I åra som fulgte, benyttet formannskapet mange ganger

11 Ringeriges Ugeblad 15. november 1850.

«STOR-OFSEN»

Allerede våren 1861 var det mange som savnet Hole kornmagasin. 1860 hadde vært det verste flomår og uår i manns minne, den såkalte «Stor-Ofsen».. I Tyrifjorden var vannstanden så høy at det på Selte-gårdene i Steinsfjerdingen måtte brukes båt for å komme gårdimellom, og sommeren var rå og kald. Hole formannskap vedtok da å søke myndighetene om et lån på 3.500 spesidaler til innkjøp av såkorn, en lånesøknad som ble anbefalt av amtmannen, og innvilget.*

* Ringerikes Blad 9. august 1961.

Engebret P. Kind, ordfører 1874-76.

NABOKONA VAR FØDSELSHJELPER

Etter et nytt regelverk fra 1810 skulle alle fødende kvinner benytte seg av en autorisert jordmor. På Ringerike var dette madam Juliane Jensen på Sætrang i Haug. I mai 1818 ble en rekke mødre stevnet for retten for å ha brukt nabokvinner til hjelp ved fødselen. Også fødselshjelperne var innstevnet, fra Hole blant andre Guri Trøgsle, gamle Anne Selte, Kirsti Hengsle og Anne Jensdatter Libakke. I retten stod en etter en av mødrene fram og sa at de foretrakk hjelp fra en de kjente fra før, og som de hadde tillit til. Kirsti Knutsdatter og Maria Nilsdatter, begge husmannskoner under Gjesval, sa klart ifra at de ikke ville ha andre enn Guri Trøgsle. Guri og de andre fødselshjelperne erklærte at de først og fremst hadde hjulpet til av pliktfølelse overfor mennesker i en nødssituasjon. Alle mødrene ble dømt til bøter for ikke å ha tilkalt jordmora, mens fødselshjelperne ble frifunnet.*

* Etter Sten Høyendahl.

sin rett til å dekke underskudd i skole- og fattigregnskap med midler fra kornmagasinet. Dermed unngikk man ekstra utligninger blant allmuen.

Ved kongelig resolusjon av 29. oktober 1859 ble det tillatt å realisere kornmagasinene. Dette ble gjort i Hole, og gav som resultat 4.731 spesidaler. Beløpet ble grunnfond i Hole sparebank, som begynte sin virksomhet i 1861. I 1862 bevilget sparebanken 150 spesidaler til Holes skolevesen. Selve magasinboden ved Norderhov kirke fortsatte å være felleseie til 1860, da den ble solgt ved auksjon til Forsvaret. Det ble fra 1871 nyttet som lager i Helgelandsmoen militærleir.

Sognestyrer

Det var prestegjeldene som i 1837 ble lagt til grunn for den kommunale organiseringa. Hvert prestegjeld på landet skulle være en kommune. I de tilfellene der det var flere sogn i et prestegjeld, skulle hvert sogn få styre seg selv i saker som kun vedkom sognet. Ut fra loven var det litt uklart hva slags oppgaver sognekommunene kunne ta seg av. De lovpålagte oppgavene var i utgangspunktet avgrenset til kirkesaker, men etter hvert fikk de oppgaver også innenfor fattigvesen, skolevesen og veivesen. I Hole fikk man etter hvert sognestyrer for Østre og Vestre Hole. De tok seg av saker som kun gjaldt eget sogn. Opprettelsen av sognekommuner var i mange tilfelle begynnelsen til den betydelige kommunedelinga i tida fram mot 1930.

Hole formannskap kom raskt i funksjon i 1837. Dyktige formenn og ordførere medvirket til det. De første åra var det formannskapet som dominerte, representantskapet ble ikke samlet så ofte. I 1838 (i Seips ordførertid) var det 14 formannskapsmøter og to representantskapsmøter. Også under hans etterfølgere, Fougner og Moe, var formannskapsmøtene i klart flertall. En endring kom i Sundts tid som ordfører. Av 12 møter for de folkevalgte i 1850, var to reine formannskapsmøter, og 10 representantskapsmøter. Etter Sundts tid var det svært få saker formannskapet tok seg av på egen hånd. Formannskapet gikk over til å bli et saksforberedende organ.

Fattigvesen, gamlehjem og jordmor

Våre forfedre tok seg selv av sine gamle. Det var slekta som stilte opp og tok på seg byrdene ved å gi de eldre en god alderdom. På bygdene var det kårordninger på gårdene som løste

Hole herredsstyre 1926-28. Første rekke fra venstre: Martin H. Borgen, Bjarne Nicolaisen, ordfører Halvor Hammersbøen, viseordfører Anders N. Gjesvold, Andreas Selte og herredskasserer A. Høstad. Andre rekke fra venstre: Odin Langslet, Fingar Johbraaten, Nils A. Søhol, Engebret Hagen og Øistein Langslet. Tredje rekke fra venstre: Simon Myhra, Anders Gomnæs, Carl Frogh referent, Kornelius Lehne, E. Frodersen referent.

problemet, men de som verken hadde formue eller familie, måtte ut på tiggerstien eller stole på det offentlige.

De fattige på landet ble forsørget ved legd. Enten gikk de på omgangslegd og bodde en periode på hver gård, eller de fikk anvist et bosted og mottok legd i form av matvarer. I Akershus amt, som Ringerike hørte til, var det fattigforordningen fra 1741 som la rammene. Det var i Akershus amt underklassen var mest tallrik, og fattigdommen mest trykkende.[12]

Fattigforordningen av 1741 var stort sett gjeldende lov for fattigvesenet inntil fattigloven kom i 1845. Forordningen ble presset fram av «den store mengde av modvillige, vanartede og sterke fremmede betlere, så vel som av ulydige og gjenstridige tjenestefolk og løsgjengere, som alene vil lade seg leie dagevis, til bondestandens og landets svekkelse». Fra landets prekestoler skulle allmuen få kjennskap til de nye bestemmelsene, og alle løsgjengere skulle forføye seg til sitt rette hjemsted, eller søke fast tjeneste. De «skrøbelige og rette fattige» skulle gå på legd i sine bygder, og alt betleri (tigging) skulle være strengt forbudt.[13]

Dermed fikk fattigfolk kun rett til forsorg i sin fødebygd, eller i et sogn hvor de hadde oppholdt seg i minst to år. Hvert sogn ble delt i legder, bestående av et visst antall gårder. I hvert prestegjeld skulle det være en fattigkommisjon med sognepresten

TIL HAN «LEFSE-JENS»

- Vi sultet aldri, men det var smått mange ganger. Ble det for gæli, gikk vi til han «Lefse-Jens», som fattigstyrets grendemann ble kalt. Der fikk vi lapp på det mest nødvendige, til butikken på Svensrud. Men helmelk og kaffe måtte vi se langt etter. Det var kun skumma melk, og det gikk mye i havregryn, fortalte en som var født i 1912 og vokste opp i Steinsfjerdingen. Han hadde 11 søsken.

«... SVAKE OG FORARMEDE»

I 1683 var Gjertrud Auensdatter og Anne Halling i Domholt blant et tjuetall holeværinger som i tingboka ble benevnt som «fattige husfolk, samt gamle, svake og forarmede folk, (...) som skal være sådanne folk som intet eier og intet er å bekomme hos».

12 Magnus Langvall: Det kommunale selvstyre i Hole prestegjeld 1837-1860 (hovedoppgave i historie ved Universitetet i Bergen 1966), s. 10.
13 Steinhamar: Norderhov (1914), s. 411.

som formann. Øvrige medlemmer var lensmann, prestens medhjelpere og de fire menn som etter skoleforordningen skulle bistå presten i skolesaker. Dermed kom skolekommisjon og fattigkommisjon til å bestå av de samme medlemmene, og dermed ble det naturlig å holde møter i begge kommisjoner samtidig, noen ganger også med samme protokoll.

Det første fattigkommisjonsmøte vi har funnet i Hole, ble holdt på By på Røyse 6. mars 1807. Her møtte amtmannen, grev Wedel Jarlsberg, prost Lassen, fogd Hørbye, sogneprest Kjerulf, lensmann Iversen, fjerdingsmennene Daniel Frøshaug, Asle Berggaarden, Erik Solberg, Jakob Hafnor, Christopher Moe, Fredrik Berg, Anders Hurum, Iver Løken og et større antall av prestegjeldets beboere. Det ble fattet følgende vedtak om fattigvesenet i Hole:

1. At alle fornødne foranstaltninger snarest mulig treffes til avskaffelse av alt betleri.
2. At alle fattige i sognet, hvorover nøyaktig liste blir fremlagt av sognepresten, inndeles i to klasser, først de som skal forsørges ved husinnlegg, dernest de som skal få understøttelse i korn eller penger.
3. At så meget som mulig husinnlegg fortrekkes fremfor all annen understøttelsesmåte.
4. At det foreløpig ikke ansettes noen bygdevekter, da alle de tilstedeværende av allmuen lovte å ville ivareta dennes plikter langt bedre selv.
5. At denne nyordning av fattigvesenet tar sin begynnelse fra nyttår.
6. At utgiftene skal deles på samtlige prestegjeldets beboere etter deres formue og evner.[14]

I januar 1808 hadde Hole prestegjeld 80 personer som skulle fattigunderstøttes, hvorav 55 ble innlagt på gårdene (fra én måned opptil ett år på hvert sted), mens 25 fikk understøttelse i form av kornvarer. I ufredsåret 1809 fikk prestegjeldet en kongelig gave på 175 riksdaler til understøttelse av de fattige. Av beløpet ble straks 100 riksdaler brukt til innkjøp av korn, mens de øvrige 75 riksdaler ble brukt til innkjøp av arbeidsmaterialer til de fattige. I 1813 kom det gjennom fogd Thams en ny kongelig gave på 350 riksdaler, som skulle anvendes til trengende som ikke hadde fattigunderstøttelse.

KAFFE OG SUKKER TIL JUL

I 1851 ble det før jul fortatt en ekstra innsamling til fattige i Hole. Den innbrakte 9 spesidaler, som ble brukt til å kjøpe ¾ pund kaffe og ¼ pund kokt sukker til hver av de fattige.*

* Ringeriges Ugeblad desember 1851.

«... BLIVE BORTSAT FLERE FATTIGE»

«Mandagen den 7de December førstk. fra Kl. 9 Formiddag holder Fattigkommisionen Møde paa Libakke, samtlige Medlemmer indkaldes. Under Mødet nemlig Kl. 12 Middag vil det sandsynligen blive bortsat flere Fattige til Forsørgelse for kommende Aar. Enhver som maatte vilde overtage nogen saadan indbydes ogsaa til Mødet. N.G. Gomnæs».*

* Ringerikes Blad (udatert utklipp, trolig fra 1890-åra).

14 Langvall (1966), s. 12-13.

Beboere og betjening foran Hole gamlehjem i 1922. Første rekke fra venstre: Karen Bjørsrud, Maren Svarstad (Maren Måler, kunstmaler Anders C. Svarstads mor), og nr. 2 fra høyre er Hans Aas. Bak står to av betjeningen, Margit og Randi fra Hallingdal. De andre er ukjente.

Bøndene ble pålagt å yte legd etter gårdens størrelse. I tillegg skulle presten, militære og andre formuende som ikke tilhørte bondestanden betale tilskudd til en fattigkasse, sammen med tilfeldige frivillige gaver og avgift fra husmenn «som bruger avling» (8 skilling pr. år), tjenestegutter (8 skilling) og tjenestejenter (4 skilling). Fattigkassa skulle oppbevares i prestegården. Når beløpet i kassa økte, kunne det opprettes kornhus som det skulle kjøpes korn til i gode kornår for billig pris, «til almuens fornødenhet i dyrtid og hungersnød». Denne bestemmelsen var kimen til den seinere opprettelsen av kornmagasin.

Etter 1837 ble fattigstellet en tung byrde for bygda. Mange måtte ha hjelp, i 1854 ble tallet på fattigunderstøttede i Hole oppgitt til 87. Til sammenlikning hadde prestegjeldet (kommunen) 3.372 innbyggere i 1845. Den årlige ytelsen til fattigvesenet måtte alle i bygda være med på, også husmenn og tjenere. Ved utligning av ekstraskatt til fattigvesenet var det imidlertid annerledes, da gikk husmenn og tjenere fri.

Da det i 1854 ble behov for en ekstra utligning til Hole fattigvesen, forklarte sogneprest Lund årsaken i en artikkel i Ringeriges Ugeblad. Kommunen hadde tapt en rettssak om «et omstridt menneske». Dermed var det bare 100 spesidaler tilbake av den opprinnelige kapitalen på 437 spesidaler. I Hole trengte man penger til legehjelp og medisiner, som de trengende i bygda fikk for fattigvesenets regning.[15] En annen innsender hevdet noen dager seinere at Holes fattigvesen var mye bedre stilt enn Norderhovs, og at det ble gjort mer for de fattige i Hole enn i nabokommunen.

15 Ringeriges Ugeblad 13. januar 1854.

MIDDAGEN BLE ENSTEMMIG VEDTATT

I februar 1863 møttes Østre Holes formenn til møte på Libakke: «Ordføreren: Kanskje gjør vi klokest i å utsette denne saken, så det samlede representantskap kan behandle den? Enstemmig bifalt. Derpå bud fra Mor Libakke om at middagen var ferdig. Også enstemmig vedtatt».*

* Brev fra Ole Alvsen Hurum til farbroren Haagen Hurum 6. februar 1863 (fra artikkel av V.V. i heftet «Ringerike» 1956–57).

FATTIGSTYRET SA NEI

Mens Karl Kristiansen bodde i Hanserud med sin familie, gikk en fryktelig tyfusfarang der omkring. Alle hos ham ble syke, og huset ble reint isolert. I sin nød skrev Karl til fattigstyret om hjelp, men den ble avslått med den begrunnelse at han hadde ku på båsen. Underforstått: Han kunne selge den og livberge seg en tid med pengene!

– HAN E VARM, VE'KJE?

Alt rekandes folk fikk ligge over hos Ingeborg Hanserud. Hun tok imot både fark og fant, og det var så som så med reinsligheta. Mye lus og utøy ble det i den vesle stua. Hun gikk alltid med en tøypose hengende i beltet. Maten hun tagg til seg, havnet oppi posen, om det var mel, kaffe eller en fleskebit.
En gang kom Harald Solberg og Engebret Jørgen Moe på besøk i Hanserud. De var i fattigstyret, og ville overtale den arme kroken til å flytte på gamlehjemmet. Hun serverte herrene kaffe, og helte fra kjelen opp i to ikke altfor reine kopper. Deretter stakk hun den møkkete fingeren sin oppi: – Han er varm, ve'kje?
Moe fortalte seinere at han ikke hadde orket å drikke, men Solberg hadde gjort det. Men å få Ingeborg på gamlehjemmet klarte de ikke.*

* Fortalt i 1998 av Beate Moe Haugen (f. 1915).

Marthe Hagelsteen (1885-1965) var distriktsjordmor i Hole i 33 år, fra 1919 til 1952.

Jordmor

Vangen i Steinsfjerdingen var i siste halvdel av 1800-tallet og noen år inn på 1900-tallet jordmorbolig i Hole og Norderhov. Eiendommen var krongods i middelalderen. I 1577 tilhørte den Hole prestebord, som på 1600- og 1700-tallet hadde husmenn her.

Vi vet ikke når Vangen ble jordmorbolig, men i mars 1858 het det i en notis i Ringeriges Ugeblad at «som ansat Gjordemoder for Norderhov og Hole tilkjendegives herved at jeg nu er tilflyttet Gjordemoderboligen Vangen. Karen Olsen». I 1865 var det nettop «Jordemoder» Karen Pedersdatter (63, f. i Ramnes) som bodde i Vangen med mannen Jørgen Olsen (63, gårdbruker og skomaker, f. i Skoger) og tjenestejenta Lovise Johannesdatter (19, ugift). Karen Olsen døde i 1875, 71 år gammel.

I 1900 bodde jordmor Karoline Jørgensen (f. 1841 i Øvre Eiker) i Vangen med sin mann Erik Jørgensen (f. 1841 i Norderhov). Han var «Smed for egen Regning og Jordbruger». Hole og Norderhov delte i disse åra vedlikeholdsutgiftene i Vangen. I november 1899 behandlet Norderhov herredsstyre «Regning fra E. Jørgensen over Reparationer af Grundmuren paa Jordmoderboligen Vangens Vaaningshus, stor Kr. 4,50. Besluttedes enstemmig anvist med en Halvpart, altsaa Kr. 2,25, idet Resten er bevilget af Hole.»[16]

I 1909 ble Vangen utskilt fra Hole prestegård og solgt til Olaus Johansen Brådalen for 4.500 kroner. Eiendommen har siden vært i privat eie.

I 1898 ble lov om jordmor (fødselshjelper) vedtatt av Stortinget. Den gjorde det mulig å ansette kommunale jordmødre. Kravet var full sykepleierutdanning og eksamen fra en offentlig jordmorskole. I 1919 ble Marthe Hagelsteen (1885-1965) ansatt som distriktsjordmor i Hole. Hun tok i 1910 eksamen ved Kristiania jordmorskole, og etter ni år som privatpraktiserende jordmor i Hønefoss, ble hun jordmor i hjembygda. Hun hadde stillingen i 33 år, til 1952. Da hun nådde aldersgrensen høsten 1950, spurte fylkesmannen Hole kommune om jordmorstillingen kunne inndras, omreguleres eller forenes med andre gjøremål. Da Marthe Hagelsteen sluttet, reiste de fleste fødende kvinner fra Hole til Bærum sykehus og fødte der. Noen reiste også til Jevnaker fødehjem.

16 Ringerikes Blad 13. november 1899.

Inger Sofie Øverbye (1859-1924) drev privat jordmorpraksis i Hole i rundt 40 år.

En annen jordmor i Hole var Inger Sofie Øverby f. Ruud (1859–1924. Hun var fra Nordre Rudsødegården, og ble gift til Øverby på Utstranda. Inger Sofie Øverby utdannet seg til jordmor ved Kristiania Jordmorskole, og drev privat jordmorpraksis i Hole i rundt 40 år.

Aldershjem og sykehjem

Klokkerplassen, ved bygdeveien mellom Svingerud og Libakke på Røyse, var Holes første gamlehjem. Den tidligere husmannsplassen under Hole prestegård var opprinnelig bosted for bygdas klokker, men gjennom store deler av 1800-tallet bodde klokkerne Haagen og Ole Hurum på sin egen gård, Lille Hundstad. Klokkerplassen var da vanlig husmannsplass inntil den i 1890 ble solgt til Thomas Fearnley for 1.300 kroner.

Til Klokkerplassen flyttet da den tidligere husmannen på Toresplassen, Martin Amundsen (f. 1848 i Ullensaker). I 1900 satt han i Klokkerplassen med hustru Berte Marie Hansdatter (f. 1851 i Hønefoss) og fire av sine ni barn. I tillegg hadde de i 1900 to losjerende, som begge ble understøttet av fattigvesenet: Ole Farbæk (f. 1812 i Skien, ugift) og Kristian Larsen (f. 1813, enkemann).

Berte Marie Hansdatter Klokkerplassen var født i Hønefoss som datter av møller Hans Andersen Enga og hustru Anne Marie Danielsdatter. Faren var møller på Arnemannsmølla i

Det var her, i det gamle huset i Klokkerplassen (revet 1952), at Berte Klokkerplassen tok imot gamle folk fra bygda og gav dem en bedre livskveld, på fattigvesenets regning.

«... EN FLINK OG RENSLIG KONE»

«Min barndoms gamle- og barnehjem her i Hole har jeg glemt å skrive om. Far var fattigtilsynsmand i flere år. Var det gamle folk som ikke kunne greie seg sjøl, kom de på fattigvesenets regning til Berte Klokkerpladsen, men det var nok stor skam for de fleste. Berte hadde en stor stue og et lite kjøkken, men var en flink og renslig kone, og til hende kom også jenter som var kommet i uløkka og ikke hadde noe sted å føde, det var ikke fødehjem den gangen. Når ongene ble litt tilårskomne måtte jo jentene ta seg tjeneste igjen, og ongene kom til Karoline oppi åsen. Hun hadde samme bekvemligheter som Berte, heller litt mindre, men var flink og snild, og hadde ofte flere onger efter at hendes egne reiste ut. Ellers hadde hun jobb med å gjelde grisonger, og pella erter, som mange kjerringer gjorde om vinteren, mens det ble dyrket mye ringeriks-erter».*

* Aasta Fjeldstad (1898-1979): «Hva jeg husker», s. 12.

«... LITA LØNN OG INGEN BORGERDÅDSMEDALJE»

«... og det ble mange fattige menneskers lodd å å bøye seg inn gjennom den lave kjøkken- og kammersdør der på plassen. Stedet var nemlig i lang tid Holebygdens gamlehjem. Her bodde gamle Berte, som alltid var den reddende engel for Hole fattigstyre når en gammel forkommen mann eller kvinne skulle 'bortsettes'. Hvem husker ikke Berte Klokkerplassen, der hun på fine søndagseftar satt under den store lønnen ved veien og så gjerne slo av en prat med et bygdemenneske som gikk forbi. Berte er for lengst død. Hun fikk lita lønn og ingen borgerdådsmedalje for sitt humanitære arbeid for samfunnets ulykkelige. Hun holdt de forkomne med kost og losji, i 40 år, fra 1880-åra. Hun var renslig som få, og når en innlegg kom, så var det såpevask og ren skjorte. Godtgjørelsen var 32 øre dagen».*

* Jon Guldal: Klokkerplassen på Røyse, i Fremtiden 13. november 1948.

Hønefoss, og siden i Sundvollen (familien bodde på Møllerberget i 1865). Berte tok i mot eldre mennesker fra bygda og gav dem pleie, mat og seng på livskvelden, på fattigvesenets regning. Dette holdt hun på med fra 1880-åra og fram til gamlehjemmet i Kroksund ble innviet i 1920. Klokkerplassen ble Holes første gamlehjem.

I 1895 ble Gudbrand Karlsen, sønn av en husmann og fisker på Garntangen, eier av gården Kroksund på vestsida av Kroksundet. Karlsen startet landhandleri i Kroksund, og drev i tillegg hotell, skysstasjon og poståpneri. I 1898 bygde han et nytt og prektig hotellbygg på eiendommen. Tida under 1. verdenskrig ble vanskelig for mange, også for Gudbrand Karlsen. I 1917 ble Kroksund solgt på auksjon, og hadde et par eiere inntil juni 1919, da skipsreder Thomas Fearnley på Toresplassen

HOS KAROLINE OPPI ÅSEN

Karoline Olsdatter var fra Fure på Modum og kom til Røyse tidlig i 1870-åra som tjenestetjente. Hun var en stor og kraftig kvinne, og tok blant annet på seg slakting av mindre dyr og kalver rundt på gårdene. Etter hvert jobbet hun fast i fjøset på Lille Hundstad. Da Karoline ikke lenger fikk egne barn, begynte hun å ta til seg jentunger som enten var foreldreløse eller ikke kunne bo hos foreldrene. I alt tok hun til seg sju jenter og én gutt, og de het Lina, Borghild, Ingrid, Valborg, Johan, Solveig, Signe og Vesle-Signe. Etter hvert ble det en av de yngste, Signe, som overtok Åsen sammen med sin mann Marinius.*

* Etter Ole Engebretsen Yttri.

Hjørdis Skaret (1898-1978) fra Sollihøgda var bestyrerinne ved Hole gamlehjem i Kroksund.

Hole gamlehjem i Kroksund ble åpnet i 1920.

kjøpte eiendommen for 60.000 kroner. Fearnleys hensikt med kjøpet var å skjenke Kroksund som gave til Hole kommune, til bruk som gamlehjem for bygda.

Det var Østre Hole fattig- og sykepleieforening som i 1911 tok opp tanken om å opprette et gamlehjem. Foranledningen var et brev fra Olga Solberg på Stein. I 1913 søkte foreningen om å få overdratt et jordstykke fra eiendommen til Hole meieri i Svensrud, til tomt for gamlehjem. Søknaden ble imidlertid avslått på medlemsmøte i Hole meieri. Så ble saken stilt i bero, mye på grunn av dårlig kommuneøkonomi, men ble igjen aktuell i 1914 da Kaja Kars skjenket 2.000 kroner til formålet. En innsamlingsaksjon ble satt i gang, og bidrag kom inn fra holeværinger både hjemme og i Amerika. Da hoffjegermester Thomas Fearnley og hans sønn skipsrederen (med samme navn) høsten 1917 gav 10.000 kroner, var de innsamlede midlene kommet opp i rundt 30.000 kroner.

GAVEBREVET

«I anledning af min 40 aarige fødselsdag giver, skjænker og skjøder jeg undertegnede skibsreder Thos. Fearnley jr. herved til Hole herred den mig tilhørende eiendom gnr. 16 bnr. 16 og 17 i Hole, som ved skylddeling af 6. januar 1920 fik navnet 'Hole Gamlehjem', paa den betingelse, at de paa eiendommen værende bygninger bliver benyttet til gamlehjem for herredet i overenstemmelse med vedlagte statuter. Christiania den 16 januar 1920. Thos. Fearnley jr. »Og da gavebrevet ble tinglyst i 1935, fikk det påtegning om at Pålsøya i Steinsfjorden fulgte med i gaven til Hole kommune.*

* Gavebrev fra Thomas Fearnley jr. (kopi i Hole bygdearkiv).

BÅT FOR FOLKEVALGTE FRA VESTRE HOLE

Den Baat som er anskaffet for at fragte Vestre Holes Repræsentanter over Fjorden til Herredsstyrets Møter paa Forsamlingslokalet, var undergaat Reparation, og blev Omkostningerne hermed, Kr. 11,00, anvist i Hole herredsstyre.*

* Ringerikes Blad 22. juli 1911.

Ved Hole gamlehjem rundt 1950. I bakre rekke med skaut står bestyrerinne Hjørdis Skaret. Foran henne sitter Gunvor Vie fra Sundvollen, som arbeidet ved hjemmet.

Høsten 1959 kunne et nytt bygg tas i bruk på Hole gamlehjem i Kroksund.

Men det var skipsreder Fearnleys storslåtte eiendomsgave ved Kroksund som gjorde at planene kunne realiseres. Hotellbygningen fra 1898 ble innredet som gamlehjem, og mens arbeidet pågikk, løp det inn ytterligere gaver (bl.a. 10.000 kroner fra T. Simonsen i Myra). Dame- og barneforeninger avholdt basarer, og det var en stor dag for Hole da bygdas gamlehjem kunne innvies lørdag 21. august 1920, med plass til 20 pensjonærer.[17]

17 «Hole gamlehjem» av lærer Gjermund Aarnes, i heftet «Ringerike» 1927 s. 9–12. Aarnes var selv en drivende kraft i arbeidet for å få gamlehjemmet realisert.

Hole aldershjem, i den gamle hotellbygningen i Kroksund, var i bruk fram til høsten 1959. Da kunne et nytt bygg med 21 enkeltrom og to dobbeltrom tas i bruk. Byggmester Alf Ruud reiste nybygget, og formann i byggekomiteen var hjulmaker Aksel Ultvedt.

Barnehjem – og barnehage i 1920

Kaja Kahrs (1828–1918), datter av fogd Christen Kahrs og hustru Olava, bodde på Midtre Sørum i Steinsfjerdingen hos sin bror, lensmann C.A. Kahrs. Hun var ugift, og hadde et sterkt sosialt sinnelag. Allerede i 1914 gav hun 2.000 kroner til Hole fattig- og sykepleieforening, øremerket et gamlehjem for bygda. I september 1919 gav hun eiendommen Kjeldsborg ved Mo på Røyse i gave til Hole kommune, på vilkår av at den skulle benyttes som kommunalt barnehjem. Giveren ønsket at sognepresten, ordføreren og lensmannen i bygda skulle styre og forvalte gaven.

Rundt 1920 ble Kjeldsborg tatt i bruk som kommunalt barnehjem. Som bestyrerinne ble ansatt Dora Lehne fra Gomnesødegården på Røyse, som hadde drevet et privat barnehjem i Gomnesødegården. Dora tok med «egne» fosterbarn som hun og ektemannen, Thorvald Olsen Lehne, hadde tatt til seg tidligere. Kaja Kahrs og hennes søster var medhjelpere på barnehjemmet, og i tillegg var Dora Lehnes to døtre, Ester (f. 1902) og Martha (f. 1903), der og hjalp til. Barnehjemmet ble drevet i kommunens regning, og hadde rundt 12 barn i de fem åra det var i drift. I 1925 ble det nedlagt på grunn av trange kommunale budsjetter, og Dora Lehne tok da med noen av barna tilbake til Gomnesødegården.[18]

Vestre Hole eget herred

Fra 1. januar 1916 ble Vestre Hole utskilt fra hovedsognet som egen kommune under navnet Tyristrand. Helt siden kristendommen ble innført i Norge har folk fra Vestre Hole måttet krysse Tyrifjorden når de skulle søke kirke eller ordne et kommunalt ærend. I 1857 fikk sognet egen kirke, som ble betjent av Hole-presten fram til 1983, da kirkesognet ble overført til Norderhov prestegjeld.

Kommunikasjonsmessige forhold veide tungt da Hole kommune ble delt i 1916. De to sognene lå på hver sin side av Tyrifjorden, og da faste båtruter opphørte like etter århundre-

18 Etter notater utlånt av Ingebjørg Liljedahl.

«NEI, SLIK BEHANDLER VI IKKE GAMLE FOLK, KARER!»

I 1923 ble Lov om alderstrygd vedtatt, men den ble ikke satt i verk på grunn av økonomiske nedgangstider. Først i 1936 ble en statlig alderstrygd satt ut i livet. Den var behovsprøvet, og ytelsene ble bare gitt til dem som hadde inntekt eller formue under visse grenser.* Om forholdene i Hole, skriver seinere varaordfører Olav Eriksen i sine erindringer: «Da lov om alderstrygd blev vedtat, var det i instruksen paapekt, at havde et gammelt ektepar for eksempel eget hus å bo i, skulle det trækkes 10 prosent av trygden for det. Likesaa om det hørte en 10-15 maal jord til bruket, saa skulle det trækkes 10 prosent av trygden for det ogsaa. Odin Langslet blev valgt til formann i styret for alderstrygden her i Hole, og en mer real kar end ham var ikke god å finne. Han sa det gjerne slik: - Her har disse to gamle folka fått sliti sig til et hjem under daarlige økonomiske forhold, å saa skulle vi kanskje gaa med paa å straffe dem for det, ved å redusere trygda deres? Nei, slik behandler vi ikke gamle folk, karer!»**

* Behovsprøvingen ble opphevet i 1957. I 1966 kom lov om folketrygden.
** Olav Eriksens erindringer, s. 84-85.

skiftet, ble det tungvint. Samtidig ble standarden på veiene bedre, og det ble mer naturlig for folk fra vestsida av Tyrifjorden å søke mot Vikersund i sør og Hønefoss i nord. Tyristrandingene var alltid i mindretall i Hole, og kan ha følt at de ble stemoderlig behandlet i kommunen.

«Der hadde gjennom årene foregått en drakamp mellom Østre og Vestre Hole. Østre Hole satt med 2/3 flertall i herredsstyret, og kunne faktisk dirigere bevilgningene», skrev Ringerikes Blad 9. august 1961. I 1915 var det 36 medlemmer av Hole herredsstyre, hvorav 12 var fra Tyristrand.

Siden 1964 har Tyristrand vært en del av Ringerike kommune.

Ringerike storkommune

Saken om storkommune på Ringerike dominerte lokalpolitikken i åra etter 1960. Siden opprettelsen av kommuneinndelingskomiteen i 1946 (seinere kjent som Schei-komiteen),[19] hadde Regjeringen tydelig gitt til kjenne at den ønsket større kommunale enheter. Det fantes knapt én innbygger i regionen som ikke hadde sin personlige mening om spørsmålet.

Norderhov var storebror blant Ringeriks-kommunene. I 1960 hadde Norderhov 13.100 innbyggere og et areal på 773 km^2. Av de øvrige hadde Hønefoss 3.600 innbyggere (2 km^2), Hole 2.500 innbyggere (195 km^2), Tyristrand 1.600 innbyggere (108 km^2) og Ådal 3.300 innbyggere (645 km^2).

De viktigste argumenter for å etablere en storkommune på Ringerike, var:

- Hønefoss by måtte ha større plass. Byen hadde fått tilført mindre områder fra Norderhov i 1938 og 1943, men trengte mer. Norderhov sa nei, og var spesielt redd for å miste viktige skattekroner i bymessige strøk som øvre Hønengaten og Dalsbråten.
- Småkommunene hadde for ensidig næringsgrunnlag. En storkommune med samordnet næringspolitikk og tilbud om regulerte industritomter ville stå bedre rustet til å demme opp mot utflytting i tilfelle sviktende konjunkturer, ble det hevdet.
- Planene om ny motorvei og Ringeriksbane fra Oslo/

19 Etter komiteens leder Nikolai Schei, fylkesmann i Sogn og Fjordane 1945-71.

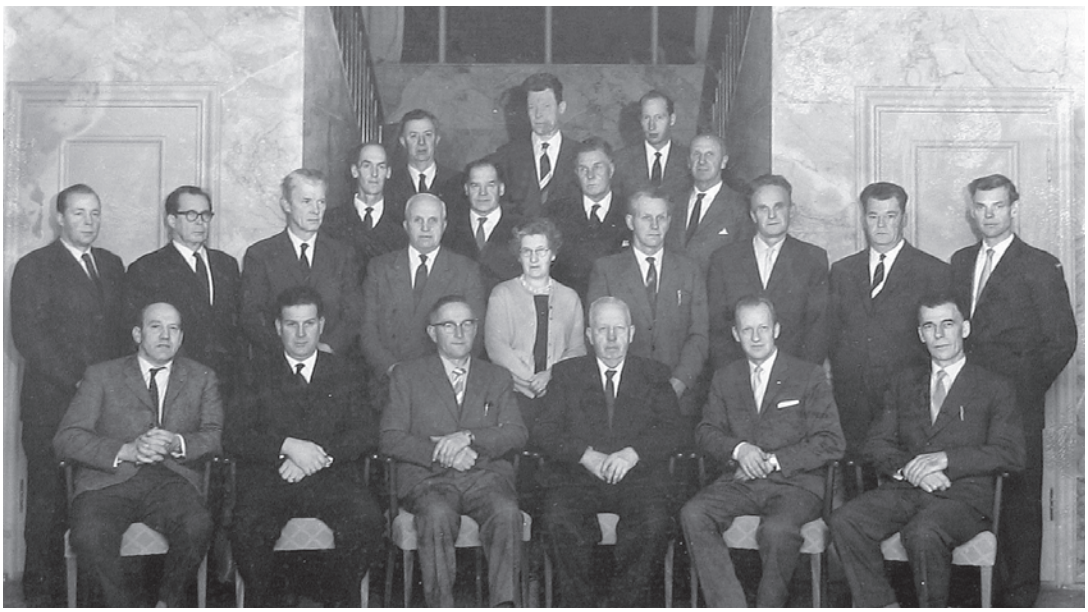

Hole kommunestyre 1960-63, det siste før Hole ble en del av Ringerike storkommune fra 1. januar 1964. Første rekke fra venstre: sekretær Ivar Kvaal, Trygve Ellingsen, Gunnar Langslet, ordfører Einar Sundøen, Sverre Mathisen og Thorleif Borgersen. Andre rekke fra venstre: Alf Borgen, Nils Johannessen, Øivind Gulbrandsen, Hans Hermansen, Martha Lehne, Sigurd Leine, Torbjørn Slåtto, Birger Fossum og Arvid Bjerke. Tredje rekke fra venstre: Helge Gomnes, Anton Løken, Peter Lyse og Niels Lassen. Fjerde rekke fra venstre: Einar Orebråten, Nikolai Hafnor og Hans Sundøen.

Bærum ville ventelig føre til en betydelig økning av folketallet på Ringerike. Prognosene viste 50.-60.000 i 1980, og ved så store utbygginger var det en fordel å slippe å ta hensyn til snevre kommunegrenser.

- Den nye bygningsloven som var på trappene (vedtatt 18. juni 1965) ville stille store krav til kommunenes forvaltningsapparat, krav som småkommunene hver for seg ville få vanskeligheter med å oppfylle.
- Rasjonalisering innen skolesektoren. En vellykket gjennomføring av den 9-årige grunnskolen forutsatte kommuner med tilstrekkelig store elevtall.

Til manges overraskelse foreslo Scheikomiteen i begynnelsen av 1960-åra kun mindre grensereguleringer rundt Hønefoss.

HISTORIEN

1837 «Lovene om Formandskaber i Kjøbstæderne og paa Landet» deler Ringeriksområdet i to formannskapsdistrikter: Norderhov og Hole.

1852 Hønefoss får bystatus og blir skilt ut som egen kommune fra Norderhov. Norderhov er fortsatt en stor kommune, sterke krav om ytterligere oppdeling.

1857 Ådal skilles ut som egen kommune, med ytterligere områder fra Norderhov i 1860.

1916 Hole kommune deles i to kommuner (herreder): Hole og Tyristrand. Dermed var det blitt fem Ringerikskommuner.

1938/1943 Hønefoss får tilført mindre områder fra Norderhov, da byen har vokst sterkt og trenger utvidelse.

1950-åra Hønefoss henvender seg flere ganger til Norderhov med forslag om utvidelse, men får nei. Norderhov vil nødig gi slipp på viktige skattekroner.

1964 De fem Ringeriks-kommunene samt Brekkebygda/Havikskogen i Krødsherad går sammen i én storkommune.

1977 Hole gjenoppstår som egen kommune, etter imponerende arbeid av en aksjonskomite for løsrivelse.

Men på Ringerike hastet det. Der skoen trykket mest, var i Hønefoss. Byen var i ferd med å vokse ut over sine grenser. Norderhov, som omsluttet Hønefoss på alle kanter, var ikke villig til å gi fra seg viktige skatteinntekter fra bymessige strøk nord og sør for byen. Det måtte skje noe på Ringerike.

Det var den daværende AP-regjeringen som satte Scheikomiteens forslag til side og skar igjennom. Der forholdene lå til rette, ønsket den å skape storkommuner med en by som sentrum. På Ringerike lå forholdene til rette, mente Einar Gerhardsen og hans regjering.

Våren 1963 fikk småkommunene uttale seg om regjeringens forslag om storkommune. Norderhov kommunestyre gikk enstemmig inn for tanken. Også i Ådal hadde politikerne tro på storkommunen: 21-3 var stemmetallene. De tre øvrige kommunene gikk imot: Tyristrand enstemmig, Hønefoss med 24 mot 5 og Hole kommunestyre med 20 mot 1 (Peter Lyse). Og det var nok ikke bare flertallet av de folkevalgte som var motstandere. Det er liten tvil om at deres skepsis ble delt av et flertall i befolkningen. De trauste ringerikingene visste hva de hadde, men ikke hva de ville få.

Peter Lyse (til venstre) var den eneste representanten i Hole herredsstyre i 1963 som stemte for at Hole burde gå med i storkommunen. Her i vennskapelig håndbak med en av sine kolleger i herredsstyret, Øyvind Gulbrandsen.

Etter kommunestyrenes uttalelser gikk Buskerud fylkesutvalg på ettervinteren enstemmig inn for storkommune, og i kveldsmøte 13. juni 1963 vedtok Stortinget at Hønefoss bykommune og de fire herredskommunene Hole, Norderhov, Tyristrand og Ådal samt Brekkebygda/Havikskogen i Krødsherad fra årsskiftet 1963-64 skulle utgjøre én kommune. Et mindretallsforslag om at Hole skulle bestå som egen kommune, fikk 38

Ringerike kommunestyre 1964-67 var det første som ble valgt i den nye storkommunen. Midt på første rekke sitter ordfører Ole Nilsedalen og varaordfører Arnold Dokka.

stemmer (Høyre og Senterpartiet). Ved den endelige voteringen stemte alle unntatt Senterpartiets medlem av kommunalkomiteen, Bjarne Undhjem, for flertallsinnstillingen.

Dermed var det bare å brette opp armene og sette i gang. Fem mindre kommune-administrasjoner skulle bli til én stor. Fra sentrale myndigheter var gitt garanti for at ingen kommuneansatte skulle miste jobben, og ingen skulle gå ned i lønn. Det gav skeptikerne vann på mølla. I debatten foran stortingsvedtaket var det blitt hevdet at en større kommune ville gi enklere og rimeligere kommune-administrasjon. Motstanderne mente tvert imot, og dessuten at avstanden mellom folkevalgte og byråkrater i rådhuset i Hønefoss, og den jevne kvinne og mann på bygda, ville øke.

REGISSØREN

Blant aktørene i spillet som førte til dannelsen av Ringerike storkommune i 1963, var en traust skogsarbeider fra Ådal. Ole Nilsedalen var ordfører i hjembygda, og bar på en drøm om at skogsbygda Ådal skulle få være med og høste fruktene av den økonomiske veksten i Hønefoss-området. Han satt i sentrale posisjoner, med gode muligheter til å påvirke. I tillegg til å være ordfører i Ådal, var han formann i Samarbeidsnemnda for Ringeriks-kommunene, formann i Buskerud fylkesting, medlem av fylkesutvalget i Buskerud, formann i Norges Herredsforbund, og varamann på Buskerud-benken i Stortinget, for Arbeiderpartiet. I kveldsmøtet i Stortinget 13. juni 1963, da de folkevalgte vedtok å oppfylle skogsarbeiderens drøm, talte han varmt og lenge for storkommuneløsningen. Sjøl inntok han ordførerstolen i storkommunen fra 1. januar 1964, mens tidligere Hønefoss-ordfører Otto Hansen ble AP's gruppefører i kommunestyret. De tre øvrige Ringeriksordførerne Anton Solbakken (Norderhov), Einar Sundøen (Hole) og Jonas Tangen (Tyristrand) trakk seg ut av lokalpolitikken.

Følelsen av å høre til en liten kommune, hvor de fleste er på fornavn med ordføreren, er en uvurderlig del av lokaldemokratiet, hevdet motstanderne av storkommunen. Med en stor

«...RIKSTELEFON HVIS DE ØNSKER Å SKJELLE UT LIGNINGSSJEFEN»

«... og det var gode ønsker for bygdas nesten 4.000 innbyggere som nå skulle innlemmes i den nye kommunale enheten Ringerike, som er så stor at mange må ta rikstelefon hvis de ønsker å skjelle ut ligningssjefen».*

* Oddvar Stølen: Komedien om konjakken i Hole, i Aktuell 25. januar 1964.

STØRST FOLKEØKNING

Siden 1963 hadde Hole hatt størst forholdsmessig økning av folketallet av de fem ringerikskommunene, med et årlig gjennomsnitt på 1,7 prosent. Dette var høyere enn landsgjennomsnittet og størst i Buskerud. Men det skyldtes innflytting, og hadde ingen sammenheng med nye arbeidsplasser.

og uoversiktelig kommune ville folk miste interessen for å delta i styre og stell. Men tvilerne ble ikke hørt. Regjeringen ønsket en befolkningsmessig og økonomisk sterk enhet på Ringerike, hvor alle distrikter i regionen skulle få del i den økonomiske vekst man ventet ville skje i Hønefoss-området.

Men holeværingene ville styre seg selv

Men Hole slo seg ikke til ro i storkommunen. Helt siden Hole kommunestyre i 1963 gikk imot storkommune-løsningen med 20 mot 1 stemme, hadde forbitrelsen vært stor over at folkeviljen så suverent ble satt til side. Gammelordfører Einar Sundøen mente at det gav dystre perspektiver for demokratiets framtid i Norge.

Allerede høsten 1966 dannet noen tidligere formannskapsmedlemmer fra bygda et utvalg som skulle arbeide for løsrivelse. Einar Sundøen ble formann og Thorleif Borgersen nestformann i utvalget. Borgersen skulle seinere bli den drivende kraft. Han meldte seg seinere ut av Høyre, for å kunne lede aksjonsutvalget som uavhengig politiker, og hente støtte i alle politiske leire i bygda.

I februar 1967 hadde en tremannsdelegasjon fra Hole sitt første møte i Kommunaldepartementet, hvor argumentene for selvstendighet ble lagt fram. 8. mai samme år organiserte aksjonsutvalget en folkeavstemning. Med stemmesteder på Vik gjestgiveri, Sundvolden Hotel, Skovli kafé, Sollihøgda Hotell og lokalet Røysehall, møtte 80 prosent av bygdas stemmeberettigede fram. Av disse stemte 93 prosent (1.518 stemmer) for at Hole igjen skulle bli egen kommune, mens 115 stemmer ble avgitt for storkommunen.

Fylkesmannen i Buskerud sendte saken til Ringerike kommunestyre. Den 20. september 1968 tilrådde de folkevalgte, med 37 mot 30 stemmer, at Hole fortsatt burde være en del av storkommunen. Etter at fylkesutvalget i november sluttet seg til kommunestyrets vedtak, uttalte departementet at man ønsket mer erfaring før kommuneinndelingssakene skulle tas opp til ny vurdering. Holeværingene innså at de hadde tapt første runde.

I november 1968 ble Thorleif Borgersen fra Hole valgt inn som medlem av arbeidsutvalget i det nyopprettede «Samarbeidsutvalget for tvangssammensluttede kommuner», hvis før-

Nye eneboliger i Fjordgløttveien på Gomnes på Røyse i 1972.

ste oppgave var å be departementet opprette et utvalg for å se nærmere på en del av sammenslutningene. Og de ble hørt: I oktober 1971 ble det såkalte Tallaksen-utvalget oppnevnt. Da utvalgets innstilling forelå i januar 1974, gikk imidlertid to av de tre medlemmene inn for at Hole fortsatt burde tilhøre storkommunen.

I august samme år behandlet Ringerike kommunestyre igjen saken. Her gav Ådals tidligere varaordfører Thor Thorsen (Arbeiderpartiet) trolig uttrykk for magefølelsen til ringerikinger flest, da han gjorde Terje Vigens ord til sine: «Best var det kan hende at det gikk som det gikk, og så får du ha takk da, Gud!» Med 44 mot 25 stemmer gikk de folkevalgte i storkommunen imot løsrivelse for Hole. At AP's 39 representanter stilte med bundet mandat, betydde at stemmetallene i den borgerlige og venstresosialistiske leir var 25-5 i Holes favør. Det vitnet om stor sympati og forståelse for holeværingenes sak. Men i november 1974 støttet Buskerud fylkesting, med 26 mot 18 stemmer, flertallet i Ringerike kommunestyre, og da regnet de fleste saken for avgjort.

«Hadde jeg visst at det ville bli så mye arbeid, og at det ville ta så lang tid, ville jeg aldri begynt på dette arbeidet», sa Thorleif Borgersen i 1975. Aksjonsutvalgets medlemmer var utbrent. 9. mai 1976 døde Einar Sundøen, og de øvrige medlemmene i utvalget begynte å dra på åra.

Men – som i 1963 – var det Regjeringen som skar igjennom og gjorde en overraskende kuvending. Utpå vinteren 1976 begynte ryktene å gå i Stortingets korridorer. Regjeringen hadde planer om å la noen av de tidligere småkommunene få prøve

«.. JEG VIL KALLE DERE EGOISTER»

Våren 1976 inviterte ordfører Trygve Ellingsen i Ringerike Stortingets kommunalkomité på rundtur og sightseeing i Hole, og deretter møte med Ringerike kommunestyre og andre i rådhuset i Hønefoss. Ordføreren førte ordet sammen med fylkesordfører Arvid Berglind, og begge sådde tvil om Hole ville klare seg økonomisk. «Da var det Borgersen og jeg, som var de eneste som forsvarte aksjonen for løsrivelse av Hole, ble virkelig forskrekket. For da stod den gamle AP-veteranen Olaf Wathnebryn, vår alles fylkesmann i Buskerud, opp på talerstolen med følgende tirade: - Jeg vil kalle dere egoister! slynget han ut, harmdirrende. Vår embetsmann nest i rang etter kongen».*

* Randi Skøien Nørgaard i brev til bygdebokforfatteren 28. august 2013.

Thorleif Borgersen og Trygve Ellingsen stod på hver sin side i Holes selvstendighetskamp i 1976. Ellingsen var ordfører i Ringerike kommune, mens Borgersen ledet aksjonskomiteen som ville ha Hole ut av storkommunen.

seg på nytt. Stortinget ville få seg forelagt et forslag om å gjenopprette 15 av kommunene som var blitt «tvangssammensluttet» i 1963/64, og blant disse var Hole.

I Hole så aksjonsutvalget at det måtte smi mens jernet var varmt. Det ble nedsatt en komite (med Randi Nørgaard som leder) som organiserte en underskriftskampanje, hvor alle husstander i bygda ble oppsøkt og bedt om å skrive seg på en liste som støtte til Holes kamp for løsrivelse. Aksjonen ble en formidabel suksess. 90 prosent av de som ble oppsøkt, skrev seg på listene, som Thorleif Borgersen og pensjonert lensmann Hans Erlandsen reiste inn til Stortinget med og overleverte til Kommunalkomiteen.

En stor Hole-kontingent satt benket på galleriet på Løvebakken 31. mai 1976. Thorleif Borgersen selv hadde fått plass i diplomatlosjen. «Intet øye var tørt» da Stortinget med stort flertall (80 mot 60 stemmer) vedtok å gjenopprette Hole som egen kommune fra 1. januar 1977. Da avgjørelsen var klar, «brøt gledesytringene umiddelbart frem på galleriet blant glade holeværinger. Men vi ble straks klubbet ned, siden det ikke er lov å ytre verken gledesrop eller mishagsytringer blant tilhørerne i den ærverdige sal».[20] En annen holeværing fortalte at han «og et par andre løp ned trappene fra galleriet, ut på gata, og så lot vi gledesropene få fritt utløp».[21]

Høsten 1976 ble det avholdt kommunevalg i Hole. Det resulterte i at den person som mer enn noen annen ble inkarnasjonen på Holes selvstendighet, Thorleif Borgersen, i 1977 kunne overta som ordfører i det «frie» Hole. En annen holeværing, Trygve Ellingsen, hadde ett år tidligere overtatt som ordfører i Ringerike, og måtte nå innta rollen som opposisjonsfører i hjembygda.

20 Randi Skøien Nørgaard i brev til bygdebokforfatteren 28. august 2013.
21 Paul Ullern (f. 1928)

En arbeidsgruppe på tre personer ble nedsatt for å gjøre overgangen så myk som mulig for Hole. Med sine i underkant av 4.000 innbyggere ble Hole en liten kommune, sammenliknet med nabokommunene Bærum (80.000 innbyggere) og Ringerike (26.000 innbyggere). Leder for arbeidsgruppa var kontorsjef Ole Kristian Wedum, som fulgte med over til Hole som rådmann i en innkjøringsperiode, inntil kommunen seinere på året fikk ansatt egen rådmann, Torgeir Haave Bentsen.

På ettårsdagen for Stortingets vedtak om at Hole skulle gjenoppstå som egen kommune, ble det holdt en markering på Sundøya hvor nøkkelpersonene blant «frihetskjemperne» ble hedret. Øyvind Gulbrandsen, Johannes Bye, Gunnar Langslet og Thorleif Borgersen hadde vært med og dannet aksjonsgruppa i 1966, og ga aldri opp drømmen. I tillegg ble Randi Nørgaard overrakt blomster for sitt initiativ til underskriftskampanjen, som Hole Høyres formann Per E. Moi benevnte som «tommelen på vektskålen» for Hole.

En ny hverdag

En liten administrasjon tok fatt. Allerede 4. januar 1977 sa ordfører Borgersen at han måtte «tilstå at problemene fortoner seg større enn vi hadde ventet da Stortinget i slutten av mai vedtok Holes utskillelse». Seiersrusen hadde lagt seg.

I mars 1977 vedtok de folkevalgte i Hole at det ikke skulle utbetales godtgjørelse for kommunale ombud det første året. En honorarkomite ble valgt, og la i november fram forslag etter mønster fra Ringerike, bare noe lavere, da man antok at «arbeidsmengden ville bli noe mindre i en liten kommune». Men kalddusjene kom. Den nye kommunen fikk ingen skatteutjevningsmidler det første driftsåret. Fra Kommunaldepartementet ble det vist til aksjonskomiteens argumenter i frihetskampen, om at kommunen ville klare seg utmerket «på egen hånd». Dessuten forelå det ingen oppgave over forventet skatteinngang. Fylkesordfører Arvid Berglind oppfordret holeværingene til å stramme inn livreima. De hadde sagt seg villig til å ta ulempene, og nå måtte de stå oppreist.

Men skatteinngangen var positiv, og likviditeten etter hvert god. De folkevalgte måtte legge en strategi for framtida. Hvor stor vekst ønsket man i kommunen? En målsettingsdebatt høsten 1977 viste tverrpolitisk enighet om en vekst på 0,5

«... EN NOKSÅ MERKELIG AVGJØRELSE»

«Som et resultat av Tallaksen-utvalgets innstilling ble Hole i 1977 skilt ut fra Ringerike, en nokså merkelig avgjørelse på bakgrunn av at det dreier seg om utskillelse av en tilsynelatende tilfeldig del av et funksjonelt byområde».*

* Norges Offentlige Utredninger 1992:13 - Kommune- og fylkesinndelingen i et Norge i forandring, s. 384.

«... MÅ NOK KJØPE NY KLUBBE»

«Vi må nok kjøpe ny klubbe til kommunestyret. Den gamle ble forært den siste ordføreren før sammenslåingen, Einar Sundøen».*

* Ordfører Trygve Ellingsen i Ringerike til Aftenposten 7. oktober 1976.

«... TIL MIN SISTE DAG»

«Jeg har reagert på den stadige gjentagelsen om at 'nå er vi fri'. Maken til malplassert uttrykk skal man leite lenge etter. Vi har vel ikke vært okkupert av noen makt siden 1945? Vi har bodd sammen med de andre ringerikingene som vi naturlig hører hjemme iblant. Ringerike er en geografisk enhet og dermed en naturlig kommunal enhet, det skal jeg hevde til min siste dag».*

* Peter Lyse i Ringerikes Blad juli 1976.

Hole kommunestyre 1977-79, det første som ble valgt etter at Hole ble egen kommune igjen etter 13 år i storkommunen Ringerike. Første rekke fra venstre: Sverre Andresen, Trygve Ellingsen, kontorsjef Torgeir H. Bentsen, ordfører Thorleif Borgersen, konsulent Svein Solheim, Odd Bratli og Per E. Moi. Andre rekke fra venstre: Kolbjørn Ruud, Erik Breili, Jan Fredrik Hornemann, Rolf Engebretsen, Sverre Koksrud, Grete Hagen, Kjell Karlsen, Fred Harald Nilssen, Erik Bye, Terje Johannessen og Johan Haugland. Tredje rekke fra venstre: Thorvald Solheim, Sverre Martin Hansen, Ole Anton Hafnor, Olav Svartdal og Bjørn Leivestad.

FLERE REPRESENTANTER

Høsten 1978 foreslo Kristelig Folkepartis partilag i Hole å øke antall representanter i Hole kommunestyre fra 21 til 25, og i formannskapet fra 5 til 7. Dette ble vedtatt. Høsten 1994 ble antall representanter i kommunestyret redusert til 21. Siden 2008 er det 23 representanter i Hole kommunestyre.

«... RIKFOLKETS UKJENTE PARADIS»

En hovedstadsavis (Nationen) slo 7. april 1997 fast at «Hole er rikfolkets ukjente paradis». Halvparten av Holes befolkning jobber i Asker, Bærum, Drammen, Hønefoss eller Oslo. Selv uten Olav Thon, som bidrar med cirka 10 prosent av skatteinntektene i Hole, ville innbyggerne ha ligget over gjennomsnittet i formue og inntekt av alle kommuner i landet, skrev avisen. Bare tre kommuner i Norge hadde innbyggere med høyere gjennomsnittsinntekt: Asker, Bærum og Oslo.

prosent pr år, dvs. 20 personer. Denne ble tidlig i 1990-åra justert til en vekst på mellom 0,5 og 2 prosent i året, eller 1 prosent i gjennomsnitt over 10 år.

Kommuneøkonomien følger utviklingen i samfunnet ellers. Etter noen vanskelige år rundt 1990, var Hole i 1994 over den økonomiske kneika. Det så lyst ut for investeringene i kommende fireårsperiode, og det ble investert i eldreomsorg. Overskuddene gjorde det mulig å bygge demens-boliger på Sundjordet, omsorgsboliger på Vik og rehabiliteringsavdeling ved Hole sykehjem. Men bekymringsfritt var det ikke. Det måtte lånes i tillegg, investeringene i året 1997 doblet kommunens lånegjeld. Holeværingene bidro selv også. De kommunale avgiftene lå i tetsjiktet på landsbasis. I 1998 ble Hole kåret til Norges dyreste kommune å bo i. Det hjalp neppe at rådmannen beroliget med at holeværingene fikk mye igjen for tusenlappene.

«BOOM AV KOMMUNALE BYGG»

«Hole kommune har opplevd en ekstrem tilflytning de siste 10 åra, hvilket har medført en boom av kommunale bygg. (…) I 2009 kunne kommunene ferdigstille Sundvollen oppvekstsenter, som består av barnehage, barneskole og skolefritidsordning. I tillegg har kommunen bare i løpet av de siste åra bygget en flerbrukshall samt en ny fløy på bo- og behandlingssenteret».*

* Aftenposten 16. juli 2012.

INGEN KAN NEKTES

«Utfordringen for Hole blir å holde igjen, så ikke flyttestrømmen blir så stor at miljøet og identiteten som holeværingene selv setter så stor pris på, skylles bort av innflytterbølgen. Veksten varierer fra år til år, avhengig av hvor mange nye boliger som blir ferdig. Det er det viktigste redskapet kommunen har for å holde igjen. Ingen kan nektes å kjøpe bolig i Hole og flytte dit. Kontroll med tilgangen på boliger er nøkkelen. Krav om at tjenestetilbudene må være på plass før det bygges boliger, er nøkkelen til en kontrollert og balansert vekst».*

* Lederartikkel i Ringerikes Blad oktober 2008 (Tore Roland).

I 1997 viste en undersøkelse blant innbyggerne at mange ønsket større befolkningsvekst enn politikerne hadde vedtatt. I Hole ønsket Arbeiderpartiet sterkere vekst enn regjeringspartiet Høyre. «70 elever går ut av Hole ungdomsskole hvert år, og med dagens politikk kan vi bare tilby tomter til halvparten», sa partiets gruppefører Haldor Sørlie. Han mente at bildet av kommunen ikke var så rosenrødt som mange ville ha det til.

I 1998 kom de mørke skyene igjen. Etter flere år med gode overskudd, møtte Hole en helt annen økonomisk hverdag. Året var dramatisk, med reduserte rammeoverføringer fra staten og mange nye stillinger i barnehager, Sundjordet, byggesaksavdelingen og i spesialundervisning. De høye avgiftene dekket ikke kostnaden ved tjenestene lenger. Det var så dystert at kommunestyrets julemøte ikke ble avsluttet med julemiddag som kutymen var, men med pulverkaffe og kringle. «Vi skjønner ikke hvor pengene har blitt av», sa ordfører Per. E Moi i 1999. I forbindelse med omlegging av selskapsskatten fra kommunene til staten, var småkommunene stilt i utsikt å få en større del av denne. Men det slo ikke til.

Etter at nabokommunen Bærum åpnet for utbygging av Avtjerna-området sør for Sollihøgda (20.000 innbyggere), ventet man at presset på Hole ville øke ytterligere. Samtidig ble myten om at det er 50-åringer som flytter til bygda, avlivet. Den kommunale befolkningsstatistikken viste at 34 prosent av tilflyttingen var folk i alderen 20-29 år, og aldersgruppa 0-5 år var overrepresentert i statistikken. I mai 2002 ble ny kommuneplan for perioden 2002-2013 lagt ut på høring. Her var nedfelt at framtidig vekst skulle skje på Vik og i Sundvollen,

MANGE PENDLERE KJØRER ALENE

En undersøkelse i 1997 viste at bare 20 prosent av pendlerne i Hole syntes det var «svært byrdefullt» å pendle til Oslo-området. 60 prosent av pendlerne kjørte alene til jobb. 85 prosent av de spurte mente at Hole var en «svært attraktiv kommune» å bo i.

Inger Johanne Thon f. Gjærum (f. 1919) og Olav Thon (f. 1923) da de flyttet til Sollihøgda i 1982.

«Kjære Per. Vi sees ikke så ofte, men skatten triller inn. 2012 blir ikke noe undtak så vidt regnskapet viser. Beste hilsen Olav». Det var ordlyden på julekortet fra Olav Thon til ordfører Per Berger i desember 2012. Et julekort litt utenom det vanlige, og som ordføreren satte stor pris på.

10 MILLIONER FRA OLAV THON

I 1998 regnet Hole kommune med at Olav Thon alene stod for rundt 15 prosent av kommunens samlede skatteinntekter på vel 70 millioner kroner. Rundt 10 millioner løp inn i kommunekassa fra eiendomskongen på Sollihøgda. Men Hole var ikke uten erfaring i å takle svikt i inntektene. Den skattbare inntekten til eiendoms-besittere som selger og kjøper, varierer fra år til år. I 1992 betalte Olav Thon nesten ingenting i skatt.*

* Ringerikes Blad 23. september 1998.

der infrastrukturen lå til rette. Røyse skulle ikke ha vekst ut over 45 boliger i 12-års-perioden.

Ved inngangen til 2004 var folketallet i Hole 5.219 mennesker. I flere av de siste åra hadde befolkningsveksten vært oppe i 3,5-4 prosent. I 2009 passerte folketallet i kommunen 6.000, og i september 2013 er det 6.441. Hole er en livskraftig kommune i positiv utvikling.

Eldreomsorg og kommunale boliger

Eldreomsorg har vært en prioritert sektor i Hole siden kommunen gjenoppstod i 1977. I november 1997 ble Sundjordet bofellesskap for senil demente åpnet ved Kroksund. 11 eldre holeværinger kunne flytte inn i egne leiligheter med terrasser. I tillegg er det én avlastningsleilighet på Sundjordet.
I oktober 2002 ble så kommunens nye flaggskip, Hole bo- og rehabiliteringssenter i Rudsødegården, åpnet. Da byggingen startet, viste det seg at de innkomne anbud lå 4,5 millioner kroner høyere enn rammen som kommunen hadde satt. Men merkostnaden ble dekket av rutebileier Karsten Karlsen og Ingrid Karlsens legat til nytte for eldre folk i kommunen.

I dag er Hole bo- og rehabiliteringssenter kjernen i et godt utbygd omsorgstilbud som på faglig høyt nivå gir trygge bo- og livsforhold til eldre, syke og funksjonshemmede i Hole. Hole bo- og rehabiliteringssenter består av fire enheter: rehabilite-

ringsenheten med seks plasser, og fire enheter på langtidsavdelingen med åtte plasser hver, totalt 38 plasser. I tillegg har hjemmesykepleien base på Hole bo- og rehabiliteringssenter.

Hole kommune har omsorgsleiligheter på Vikstunet (19) og Vik torg (10), i alt 29. I tillegg eier kommunen 48 leiligheter/boenheter i Gamleveien, Rudsødegårdveien, Blybergs vei og Brobekkveien samt tre eneboliger ellers i bygda. Av disse er 14 omsorgsleiligheter HVPU. Hole kommune leier også tre leiligheter i Hundstadtunet eldresenter.

Trygdekontor - NAV

Da Hole ble en del av Ringerike storkommune i 1964, ble Hole trygdekontor slått sammen med de øvrige til ett felles trygdekontor i Hønefoss. Da Hole gjenvant sin selvstendighet i 1977, var det fortsatt trygdekontoret i Hønefoss som betjente holeværingene i 10 år framover. Fra 1987 gjenoppstod Hole trygdekontor på Vik med Karin Schia som sjef (til 2001). Siden 2007 har de «gamle» etatene trygdekontor, arbeidskontor og sosialkontor gått sammen i NAV. Etaten holder til i Hole herredshus, med Maria Bikset som leder. I tillegg til de nevnte tjenestene er også områdene psykiatri, flyktninger, barnevern samt Husbanken organisert i NAV-kontoret. Da NAV Hole åpnet 31.10.2007 fikk det tillagt 3,2 statlige årsverk, mens de kommunale stillingene utgjorde cirka 11,5 årsverk på grunn av alle tjenesteområdene.

Vannverk, kloakk og KUR

Å skaffe sikkert og godt drikkevann til folk og dyr har til alle tider vært en utfordring, ikke minst opp mot vår tid med mange ulike forurensningskilder. Da kommunen ikke hadde økonomi til å bygge et større kommunalt vannverk, ble det i 1950- og 60-åra bygd tre større vannverk i Hole på privat basis, Stensby, Svendsrud og Gjesvoldåsen.

Svendsrud vannverk

I oktober 1955 tok Ole Borgen og Alf Karlsen initiativ til et privat vannverk ved Svensrud. Da verket startet opp 1. oktober 1958, hadde det 29 abonnenter. Med seg i det første styret fikk de to initiativtakerne Harald Moe, Hans Gomnæs og Asbjørn Rui. Vannet ble hentet på 6 meters dyp i

VANNPROBLEM

Da boligfeltet på Gomnes på Røyse ble lagt ut i 1960, ble det gravd ned vannledninger til tomtene. Det var bare ett problem: Ledningene hadde ingen vannkilde! Kommunen lovet å ordne med vann, men de første som bygde måtte foreløpig ta saken i egne hender. Olaf Gomnæs på bruket Orehagen på nedsiden av veien hadde vanningsanlegg med inntak fra fjorden, og selvbyggerne fikk lov å legge en enkel ledning under veien og koble seg til denne. I 1961 gikk noen av dem samme og boret etter vann (husene til Rømmesmo, Mastervik, Kvade og Tjeransen), mens de øvrige måtte klare seg med den enkle ledningen til anlegget i Orehagen. Den lå på 50 cm dyp og måtte dekkes til med halmballer om vinteren. Ikke lenge etter ble de imidlertid koblet til Røyse vannverk.*

* Fortalt av Birger Svein Holanger (f. 1934) i mai 2005.

Hole kommunestyre 1995-99. Første rekke fra venstre: Nina Ruud Andersen, Thorleif Raaen, Mai-Lis Bråthen, ordfører Per E. Moi, varaordfører Haldor Sørlie, Bjørn Geirr Harsson og May-Britt Nordli. Andre rekke fra venstre: Anders Leine, Tove Botten, Knut Gullingsrud, Allan W. Rennan, Kirsten Bjerke (vararepr.), Kate Søvre, Kristin Færden Bjella (vararepr.) og Ole-Jørgen Moe. Tredje rekke fra venstre: John Fekjær, Hans Fekjær, Stig Blesvik Eriksen, Ole Robert Holten, Sverre Martin Hansen, Olaf Løbben (vararepr.) og rådmann Roar Hammerstad. Ikke til stede: Paul O. Liseth, Karl A. Danielsen og Frithjof Rudstaden.

Sælabonn, og høydebasseng ble bygd på toppen av Skarpsnobakken. Inntaket i Sælabånn ble seinere senket til 12,5 meter. I 1963 ble Helgeland gård tilknyttet vannverket, og i 1965 ble vann fra Svendsrud ført helt fram til Sandbyfeltet på Helgelandsmoen.

Utover i 1980-åra ble det flere ganger diskutert kommunal overtakelse av Svendsrud vannverk. I 1997 hadde giftalgene spredt seg til Tyrifjorden, og i oktober ble Svendsrud vannverk og det private Fekjær vannverk stengt av helsemyndighetene. Da ble det igjen aktuelt med kommunal drift. Svendsrud vannverk ble overtatt av Hole kommune sommeren 2003. Da hadde verket 143 abonnenter. Trygve Frøhaug hadde da vært tilsynsmann ved vannverket siden 1970, da han overtok etter Alf Karlsen. Trygves sønn, Nils Erik Frøhaug, hadde i 1985 montert fjernstyring på vannverket, og hadde ansvaret for dette fram til 2003.

Steinsby vannverk

Etter at utbyggingen i Steinsåsen skjøt fart i begynnelsen av 1950-åra, gikk en del av oppsitterne i 1956 sammen og dannet A/L Steinsby Vannverk. Hver andel kostet 500 kroner. I august 1956 kjøpte andelslaget en tomt på cirka 1 dekar på Hubroberget, på oversiden av Åsheims vei, fra Stein gård. Prisen var 500 kroner, og her ble det bygd høydebasseng. Vanninntaket var i Steinsfjorden, og pumpestasjon ble bygd på eiendommen Furunæs ved Høyenhallstranda, som Hole kommune hadde ervervet i 1950 til friareal og badeplass.
Alle nybyggerne i Nedre Steinsåsen samt Åsheims vei, Sigurd

Syrs vei og Solbergs vei måtte knytte seg på ledningen. Etter en tid kom det påbud fra stadslege Hans Th. Sandberg om at vannet måtte klores. Et av styremedlemmene anskaffet klor, og anleggets «vaktmester» og altmuligmann Bjarne Hurum helte klorvæsken fra en plastbøtte og ut i høydebassenget, etter «øyemål». Slik var det da, mange år før helautomatiske kloringsanlegg kom på markedet.
Tidlig i 1960-åra ble Steinsby vannverk tilknyttet Gjesvoldåsen vannverk.

Gjesvoldåsen vannverk

I 1960 ble den endelige finansieringsplanen for Gjesvoldåsen vannverk lagt fram for Hole kommunestyre. Fullt utbygget ville vannverket koste 1,7 mill. kroner, opplyste formannen i vannverkets styre, Trygve Reistad. De første åra dekket Gjesvoldåsen vannverk Vik-området og Steinsåsen, og ledningen var i 1964 ført via Sørum-gårdene og Mo til Steinssletta og fram til Hungerholt. Samme år ble vannverket overtatt av Hole kommune, og er i dag en del av Hole vannverk.

Røyse vannverk

I oktober 1962 ble arbeidet med Røyse vannverk påbegynt. Vannverket dekket de ytre delene av Røyse, eller den delen av halvøya som ikke var dekket av Svendsrud vannverk. Høydebasseng ble bygd i Leineåsen, og vanninntaket var i Tyrifjorden utenfor Hodt. I 1977 bygde Røyse vannverk et mindre høydebasseng i Frøysuåsen, ovenfor Røysetoppen sykehjem. Hole kommune gav tilskudd til bassenget, for å medvirke til at det stod klart til sykehjemmet ble tatt i bruk. Tidlig i 1980-åra søkte Røyse vannverk om kommunal overtagelse, og fra 1. januar 1984 ble verket overtatt av det kommunale Hole vannverk.

Fekjær vannverk

Fekjær-gårdene hadde siden 1960-årene hatt eget vannverk med inntak i Storøysundet. I 1998 ble vannverket stengt av helsemyndighetene på grunn av giftalger i fjorden, og man koblet seg da til Gjesvoldåsen (Hole vannverk).

Helgelandsmoen vannverk

ble etablert i 1960 med formål å skaffe vann til Snaddenområdet, og har kun dekket områder i Norderhov. Inne i militærleiren hadde man et vanntårn med vann fra Storelva, som beredskap i tilfelle brann. Siden 1975 har Helgelandsmoen militærleir fått vann via et høydebasseng som ble bygd i Steinsåsen i 1974-75.

«... NÅR SVERIGE KLARER SEG MED TRE KRONOR»

Da Hole kommune i 1978 søkte Riksantikvaren om godkjenning av utkast til nytt kommunevåpen (fire kongekroner i gull på rød bunn), ble det avslag. Formannskapssekretær Svein Solheim ringte inn til heraldikkansvarlig hos Riksantikvaren for å få vite hvorfor, og fikk følgende svar i telefonen: « Når Sverige klarer seg med Tre Kronor, synes jeg det var litt pretensiøst at lille Hole kommune skulle ha fire ».
Riksantikvaren gav seg ikke før saksbehandleren gikk av for aldersgrensen, og kommunevåpenet ble godkjent i 1985.*

* Fortalt av Svein Solheim (2013).

Holes kommunevåpen med fire kongekroner, som symboliserer Halvdan Svarte, Sigurd Syr, Olav den hellige og Harald Hardråde.

Hans Andersen var ordfører i Hole 1986-91.

Sollihøgda

Da boligfeltet i åsen nord for Sollihøgda Hotel ble lagt ut for salg i 1987, hadde Hole kommune boret etter vann og anlagt vannverk til det nye feltet. Seinere ble det bygd kloakkrenseanlegg på den andre siden av E16. Halvparten av kostnadene ble dekket av Olav Thon.

Hole vannverk

I 1979 ble det bestemt å sette i gang forprosjekt av et helt nytt vannverk i Hole, og i 1982 ble arbeidet satt i gang. Med nytt vanninntak 800 m fra land på 60 m dyp øst for Frognøya samt en større utbygging av ledningsnett og høydebasseng (og overtakelse av Røyse vannverk), var det i 1984 et moderne vannverk som ble tatt i bruk. Kostnadene var 11,8 mill. kroner.

Hole vannverk var tidlig ute med å bruke UV-stråler til desinfisering av drikkevannet. Utover på 1990- tallet ble råvannskvaliteten dårligere, og vannet måtte klores i tillegg til UV. I 2006 fikk man oppblomstring av koliform-bakterier på nettet, noe som medførte kokepåbud i en periode. Dette skjedde på flere vannverk som har Tyrifjorden som kilde.

I 2008 startet planleggingen av et helt nytt vannverk i Hole. Arbeidet ble påbegynt høsten 2010, og i januar 2012 kunne det nye vannverket ved Bønsnesstranda tas i bruk, til en kostnad av 25 mill. kroner. Rensingen foregår i et Ozon biofilteranlegg. Hole vannverk er i dag et av Norges mest moderne, og får stadig besøk fra andre kommuner som vil se og lære.

«ÅRETS VANNVERK I BUSKERUD»

I 2002 fikk Hole kommunes vannforsyning prisen som «Årets vannverk i Buskerud», som bevis for at vannforsyningen Hole er best i fylket, både hva angår kvalitet på vann og ledningsnett, og måten kommunen drifter vannforsyninga på. Teknisk sjef Steinar Jensen og driftsansvarlige Roar Frydenberg og Finn Løken tok imot prisen på vegne av kommunen.

Vannkvaliteten ved Hole vannverk sjekkes hver uke. Verket har sju høydebasseng: Gjesvoldåsen (to basseng på hhv 375 og 700 m3, det siste bygd i 2009 for øke kapasiteten), Grøndokka (600 m3), Steinsåsen (600 m3), Leineåsen (350 m3), Røysetoppen (350 m3), Frøysuåsen (100 m3 – gamle Svendsrud vannverk) og Sollihøgda (90 m3). Som en ekstra sikkerhetsventil, er ledningsnettet på kommunegrensa ved Gile/Øderå koblet til Ringerike kommunes vannverk på Kilemoen.

Kloakk – og KUR

Så tidlig som i 1958 fikk Oslo Vanførelag tillatelse til å bygge renseanlegg og føre det rensede vannet ut i Steinsfjorden fra sitt feriehjem i Steinsåsen. Hole kommune bidro med 25.000 kroner til utbygginga. Tidligere samme år hadde Ringerikes første store kloakkrenseanlegg blitt tatt i bruk ved Tyrifjord høyere skole på Røyse. I 1959 ble det klart at den nye skolen

som skulle bygges ved Vik neppe ville bli godkjent, uten at kloakkspørsmålet var løst på en tilfredsstillende måte.

Da Hole var en del av Ringerike storkommune, ble kloakkrenseanlegget på Monserud tatt i bruk i 1972. Store deler av det sentrale Hole ble da knyttet til anlegget, med hovedpumpestasjoner på Vik, Sundvollen og Steinssletta. Da Hole ble egen kommune i 1977, forhandlet man med Ringerike om felles bruk av Monserud. I 1984 kunne imidlertid fylkesmann Ragnar Christiansen slå fast at Ringerike og Hole ikke klarte å komme fram til en løsning om felles bruk, og dermed satte Hole i gang med å bygge sitt eget kloakkrenseanlegg ved Helgelandsmoen

Anlegget ved Helgelandsmoen ligger på vestsida av bygdeveien ved Sandby-feltet, og ble tatt i bruk i juli 1987. Avløpet fra militærleiren var det første som ble tilkoblet, og noen dager etter ble hovedledningen fra de sentrale deler av Hole knyttet til anlegget. Planen var at man innen 1995 skulle overføre kloakken fra Vestre Røyse, og den fristen ble holdt. En ny hovedpumpestasjon var da bygd ved Svingerud.

I de spredt bebygde områdene ved Steinsfjorden (nordre del av Steinsfjerdingen samt østsida av fjorden) hvor det ikke er kommunal kloakkledning, ble det i 2001-2002, i samarbeid med Ringerike kommune, startet et såkalt KUR-prosjekt (Kloakksanering Uten Rør). «Kuren» skulle være å rense utslippene fra husholdninger og hytter, slik at vannkvaliteten i Steinsfjorden ble bedre. Et prøveanlegg ble bygd ved Hungerholt i 2001, og i 2002 tok man sikte på å bygge anlegg for 35 husstander i Hole og 50 i Ringerike. I alt hadde man som målsetting å gi 210 husstander langs fjorden nye renseløsninger. Kommunene prioriterte sanering av anlegg som hadde for dårlig renseeffekt. For å bygge kostnadseffektivt ble fellesanlegg (huseiere i naboklynge) prioritert, og disse måtte regne med krav om tilkobling.

I mange områder rundt fjorden møtte KUR-prosjektet stor motstand. Kritikerne hevdet at både de tekniske løsningene og kostnadsrammene var ufullstendige. Huseierne fryktet luktproblemer og ødelagte vannkilder. På østsida av fjorden ble det startet underskriftsaksjon. Sivilforsvarets anlegg mellom Lårvika og Steinsetra ble koblet til kommunens kloakknett rundt år 2000, men å føre kloakkledningen videre nordover, ville bli uforholdsmessig dyrt.

«MILJØET I BYGDA VÅR»

«Miljøet i bygda vår» heter en interessegruppe i Hole som har markert seg i den lokale samfunnsdebatten siden den ble etablert i 1991. I et utall avisartikler og -innlegg har den engasjert seg for å bevare mest mulig av natur-, kultur- og bokvalitetene i Hole. Stikkord er Steinsfjorden, Ringeriksbanen og ny motorvei E16. De to samferdselsprosjektene er «Miljøet i bygda vår» sterkt imot. Fredrik C. Hildisch fronter gruppa utad, men er ytterst tilbakeholden med å opplyse om hvem han representerer, antall medlemmer osv. Tidlig i 1990-åra var tidligere lokalpolitikere som Torkel Tjeransen og Sverre Andresen med i «Miljøet i bygda vår», men etter at de ble eldre og trakk seg ut, har gruppas sammensetning vært en godt skjult hemmelighet.

I 2006 måtte kommunene innse at de ikke kom i mål som planlagt. Da prosjektet ble satt i gang, skulle 210 hus med de aller dårligste anleggene renses. Etter vel fire år hadde bare vel halvparten (120 hus) blitt tilknyttet KUR-anlegg. Prøveperioden ble forlenget med 1-2 år. Hvorvidt det blir flere KUR-anlegg i kommunal regi, er usikkert. Da prosjektet ble evaluert i 2009 konkluderte tjenesteleder i Hole kommune med at modellen med å bygge/bekoste kommunale renseanlegg etter KUR-metoden, for enkelthus i spredt bebygde områder, ikke videreføres.

Elektrisiteten – en gave

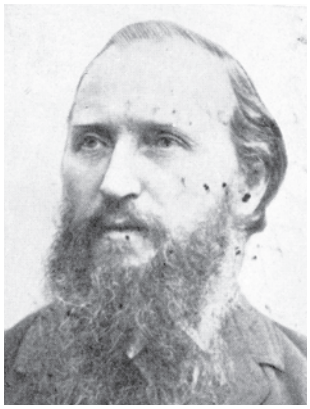

Anders O. Fjulsrud, ordfører 1892-93.

Da Hønefoss e-verk bygde ut Kvernvollen på Veme i 1899, fikk vi den første større kraftstasjonen på Ringerike. Da hadde allerede mange gårder skaffet seg lys ved å bygge mindre kraftverk nær gårdene: Rud og Lundesgård på Sokna, Nærstad og Vågård i Haug, og Østby i Åsa. Kraftstasjonen på Veme gav lys til Hønefoss by, blant annet gatelys fra Kvernbergsund bru opp Storgata og Stabells gate til jernbanestasjonen, til mange private huseiere, og til Thisted Mølle med frørenseri. Det var Hagbart Thisted som var den drivende kraft i arbeidet. Jaklefoss kom deretter, og i 1910-11 bygde Hønefoss kommune Åsa kraftstasjon.

I Østre Hole sognestyre ble det 14. januar 1914 nedsatt en komite «i anledning av spørgsmålet om at skaffe Østre Hole elektrisk lys og kraft». Komiteen bestod av Johannes Bjerke, Hans Bjella, Ole Blyberg, Lars O. Frøhaug og Olaus Blom, og den skulle «ordne det fornødne samt til herredsstyret at fremkomme med overslag m.v. til sagens realisation». Da hadde komiteen allerede i desember 1913 søkt Hønefoss kommunale e-verk om levering av cirka 200 HK ved grensen mellom Norderhov og Hole. Søknaden ble imøtekommet, kraft levert ved Øderå til en pris av 60 kroner pr. elektrisk hestekraft, men med forbehold om at prisen skulle økes ved mindre kvantum enn 200 HK. Det kan imidlertid ikke sees at det de nærmeste åra bla framlagt noe overslag for herredsstyret.

Fire år etter, den 11. februar 1918, ble det valgt en ny komite til å «utrede spørsmålet om elektrisk energi til bygden». Komiteen bestod av Harald Solberg (formann), Otto Lundberg, J. Engebretsen, Kristian Gjesvold og Torvald Gomnæs. Herredsstyret gav komiteen fullmakt til å ordne det nødvendige for bygging av linjenett, og allerede i mai var stolpereisingen i gang. Det skulle bygges linjer i Steinsfjerdingen, fra Vik mot

«...EN NY TID INNVARSLET»

«Bygdene ble liggende i mørke. Ideen om opprettelse av et kommunalt elektrisitetsverk ble satt ut i livet. Blyberg var en drivende kraft i 'lyssaken', og når han til slutt kunne skru på knotten og si 'bli lys', så var i virkeligheten en ny tid innvarslet. Efterpåkloke har lett for å kritisere anlegget. Det ble for dyrt, det ble brukt for dårlige materialer og så videre, ble sagt. Blyberg og de andre som sto i brodden den gang tilkommer kun takk, ja helst mange takk, for det fremsyn de viste».*

* V.V.: Folkeminner fra Hole (1985), s. 265.

Nes, og på Røyse. 23. mars vedtok herredsstyret å låne 400.000 kroner til utbyggingen, og i samme møte ble vedtatt regler for e-verket: «Lysverket med ledningsnett, saavel høi som lavspendt, og erhvervede grunnrettigheter, skal være kommunens eiendom. Verket skal drives efter forretningsmæssige principer som en helt selvstændig forretning med eget styre, der vælges av herredsstyret. Verket skal ha sit eget særskilte indtægts- og utgiftsbudget, og skal ikke blandes inn i de ordinære kommunale regnskaper».

Ole Blyberg, ordfører 1916-25.

Den første elektriske strømmen i Hole ble levert fra Jaklefoss kraftverk i Norderhov, som ble bygd ut av Olaf Færden på Tanberg i 1909. Jaklefoss ligger ved elva som går fra Røsstjern og ned til Steinsfjorden i Åsa. Kraften ble overført til Tanberg og en del andre gårder i Norderhov og Hole. Da lyset fra Jaklefoss Kraftverk ble slått på første gang, var det stort selskap på Tanberg, «og bygdens beste var samlet der». Men en av dem som var til stede, sa etterpå: «Det var ikke såpass lys at en kunne lese ved det, uten å ha lampa like inntil».[22]

Jaklefoss-verket ble i 1919 solgt til Hole kommune. Det første vedtaket styret i Hole e-verk gjorde etter overtakelsen, var å forhøye abonnementsprisen med 100 prosent. I brev til abonnentene ble det gjort klart at de som ikke gikk med på forhøyelsen, ble ansatt å ha sagt opp kontrakten, og strømmen ville bli avslått.

Hole kommune fant imidlertid ganske snart Jaklefoss kraftverk lite egnet til sitt formål. Verket ble nedlagt i desember 1920, og mesteparten av rørgate og maskineri solgt. En del av ledningsnettet var imidlertid brukbart, og ble overtatt av e-verkene i Norderhov og Hole. Ett år tidligere, 30. desember 1919, hadde elektrisitetskomiteen overlevert Hole e-verk til Hole herredsstyre. Total kostnad var 812.508 kroner, Jaklefossanlegget medregnet. Anlegget var blitt dyrere enn forutsatt, og nye lån måtte tas opp, også til videre utbygging av ledningsnettet. E-verket var ikke i stand til å betale renter og avdrag på lånene, og i 1922 overtok kommunen gjelda på 1 million kroner, mot at verkets eventuelle overskudd fritt kunne anvendes av kommunen.

May-Britt Nordli var ordfører i Hole 1992-95.

Som driftsbestyrer ved Hole e-verk ble 1. februar 1919 ansatt Frantz Kristoffersen. Han ble skaffet leilighet, og kontor for e-verket ble opprettet hos ham. Til å forestå driften ved verket

22 Sigvart Mjør i heftet Ringerike 1970-71 s. 25-26, og 1972-73 s. 18.

«... DET MØRKE FASTLAND»

«Strømmen fikk vi straks efter første verdenskrig. Røyse lå nok noen år som det mørke fastland, det var lys før både i Hønefoss og på Tyristrand».*

* Aasta Fjeldstad: «Hva jeg husker», s. 8.

«... GREI KAR FORRESTEN»

«... men saa kom utbygging av lysverket i gang her i bygda, og da fikk vi arbeid i to-tre år. Det blei snart ansatt en lysverkssjef, som straks fant ut at en god del av lavspændtlinjene burde omlægges. Jeg og Nils Selte fik akkord pr. stolpe med å rive ned og rette på linjene paa forskjellige steder, likedan fikk vi akkorden med å grave ned jordledningsplatene efter høispændlinjene over hele Hole, saa mit arbeide med lyset dreide seg om cirka 3 aar, derav cirka 2 aar med ombygning. Det var lysverkssjefen som var vår sjef i dette arbeidet, en som hette Kristoffersen, grei kar forresten. Han søkte seg over til Sigdal i 1922 og fik stilling der. Utpaa vinteren i 1923 fikk jeg og Nils Selte brev fra ham med opfordring om å komme med anbud paa opsætting av lavspændtnettet der oppe. Vi sendte inn anbud og det blei antat».*

* Olav Eriksen: Slektsbok (1970), s. 74.

sammen med driftsbestyreren, valgte herredsstyret 6. august s.å. et styre på tre medlemmer: Johan Bjerke, Martin Hansen og Lars Frøhaug. Til bruk for driftsbestyreren ble innkjøpt en motorsykkel med sidevogn. Den neste motorsykkelen ble innkjøpt i 1922. Sin første lastebil fikk Hole e-verk i 1929.

Utbyggingen av ledningsnett skjedde etter hvert som kommunen hadde økonomisk evne. I juni 1922 meldte driftsbestyreren at verket hadde cirka 41 km høyspent og 90 km lavspent ledningsnett, med 35 transformatorer.

Kontrakt mellom Hole kommunale e-verk og Hønefoss kommunale e-verk om strømlevering ble undertegnet 18. juni 1918. Etter at den nye kraftstasjonen i Hønefoss var kommet i drift, var det Hønefoss Bruk med kraftanlegg som ble leverandør. Prisen var imidlertid høy, og forbruket måtte økes betraktelig for at e-verket skulle bære seg økonomisk. I 1921 hadde Hole e-verk 306 abonnenter med et forbruk som kun var 15 prosent av det kvantum herredsstyret mente var nødvendig for god økonomisk drift. Forbruket holdt seg praktisk talt på samme nivå fram til krigen. I 1943 hadde Hole e-verk 643 abonnenter, og foran hver fornyelse av kontrakten med Hønefoss Bruk ble det ført lange forhandlinger mellom partene, før man kom til enighet. Levering fra Buskerud Elektrisitetsforsyning (med kabel over fjorden) ble vurdert, men ble ansett som for risikabelt. Hole e-verk mottok statsstønad for å kunne opprettholde virksomheten.

I mars 1922 behandlet Hole herredsstyre et forslag fra styret om en ny administrasjonsordning. Den gikk ut på at det skulle ansettes en overmontør i stedet for driftsbestyrer, og at an-

BLOKADE FRA HOLE SKOG- OG LANDARBEIDER-FORENING

Arbeidet med linjenettet i Hole ble vanligvis lagt ut på anbud blant bygdas folk, og lønn til dagarbeiderne ble fastsatt av styret. I mai 1932 fikk styret til behandling et skriv fra Hole skog- og landarbeiderforening, med forslag til overenskomst og tariffer for arbeiderne ved e-verket. Mot én stemme bestemte man at skrivet ikke gav anledning til forføyning fra styrets side, og at man ville innby til anbud på linjearbeidet, som tidligere. Dette førte til at Hole skog- og land satte i verk blokade av reparasjons-, nyanleggs- og transportarbeid ved verket. Styrets formann Martin Hansen fant det uheldig at ikke nødvendige reparasjoner ble foretatt, og ba Hole herredsstyre om fullmakt til å oppta forhandlinger med skog- og landarbeiderforeningen. Men forslaget ble nedstemt. Martin Hansen trakk seg da som formann, etter å ha sittet sammenhengende i styret siden 1919. Blokaden varte i mer enn ett år og førte til problemer for e-verket, men må sees på bakgrunn av de vanskelige økonomiske tidene og den store arbeidsledigheten.*

* Leif Th. Pettersen: Elektrisitetsforsyningen på Ringerike gjennom 75 år (1990), s. 65-66

svaret for driften skulle overtas av Buskerud Elektrisitetsforsyning. Dette ble vedtatt, og nyordningen satt ut i livet samme sommer. Som overmontør ble ansatt tidligere driftsbestyrer ved Jaklefoss Elektrisitetsverk, Johan Jensen, bosatt i Nordli i Bjørkåsen (Steinsfjerdingen). Han arbeidet ved Hole e-verk til han gikk av for aldersgrensen i 1950. Kontor og lagerlokale ble opprettet hos overmontøren. Som elektrisitetsverkets kasserer og regnskapsfører fungerte Odin Langslet fra august 1922, i en deltidsstilling han hadde i over 25 år.

Da Martin Hansen forlot styret i 1931, ble Lars Frøhaug valgt som nytt medlem. Han ble styreformann de neste 10 åra. Fra 1946 til 1949 var driftsleder ved Norderhov kommunale elektrisitetsverk, Oskar Mørk, også driftsleder ved Hole e-verk. På grunn av økning i arbeidsmengden fant styret det nødvendig å utlyse stilling som driftsassistent, og i stillingen fungerte Carl O. Mørk fra 1947 til 1949. Mørk sa da opp stillingen, og styret besluttet å lyse ut stillingen som driftsleder. Av 55 søkere ble Wilhelm Løken fra Frogn ansatt, og begynte sommeren 1949. Styret besluttet å bygge driftsstyrerbolig, og denne stod klar sommeren 1950, på oversida av riksveien ved Garntangen. Ved boligen ble det i 1951 bygd lagerbygg for e-verket.

Allerede i 1919 ba herredsstyret om beregning av anleggskostnader for framføring av linjenett på østsida av Steinsfjorden, fra Sundvollen til Norderhov grense. Men det tok lang tid før innbyggerne her fikk elektrisk strøm. Strekningen Sundvollen-Lårvika ble bygd høsten 1941, til en kostnad av 13.320 kroner. Beløpet ble dekket av overskuddet for driftsåret 1939-40, som var 9.805 kroner, og resten av statstilskott. Linja videre fram til Steinsetra kom høsten 1946. I åra etter krigen fikk også Herøya, Averøya og Storøya strømforsyning.

OPPGITT OVER KOMMUNEN
Signe Bure på Bureheim på Krokskogen sloss for elektrisitet i mer enn 30 år, og var rimelig oppgitt over både Ringerike og Hole kommuner. I 1987 fikk hun økonomisk støtte fra Hole kommune og NVE til å installere et større solcelleanlegg, med 12 paneler og seks batterier. Hun fikk telefon på Bureheim i 1953, men strøm var det verre med.

I 1947 ble herredskasseren også kasserer og regnskapsfører for Hole e-verk, en ordning som varte fram til kommunesammenslutningen i 1964. Da Hole herredshus ble tatt i bruk i 1955, ble det samme år innredet kontor for Hole e-verk i bygget. Hole e-verks faste stab i 1963 var driftsbestyrer, kontrollør, linjeformann, tre montører og kontorassistent, som alle ble overført til Ringerike Kraftverk ved kommunesammenslutningen.

Sist i 1930-åra ble prisene på kraft redusert og forbruket økte, og dette førte til en bedret økonomi for Hole e-verk. Fra og med budsjettåret 1939-40 skulle renter og avdrag på lån opptatt av e-verket betales av dette. Strømrasjoneringen under og etter krigen dempet økningen i forbruket, men i perioden fra 1950 til 1963 ble forbruket tredoblet.

Etter krigen var elektrisitetsverket, etter mange år med bare strengt nødvendig vedlikehold, i en slik forfatning at styret fant det nødvendig å si fra om at linjenett og transformatorer som var bygd i 1918-19, og seinere utvidet, var sprengt. På grunn av økt forbruk var spenningsforholdene mange steder elendige, og en omfattende ombygging ble satt i gang i 1950 under ledelse av den nye driftsbestyreren, Wilhelm Løken (ansatt 1949). 150 km med nye linjer skulle bygges og 3.500 impregnerte stolper settes opp. Noen steder var linjenettet så dårlig at «det er linjene som holder stolpene, og ikke omvendt».[23] De første linjene som ble ombygd var Hårum-Vik og Ultveit-Hårum. I 1957 kunne lokalavisen melde at Hole ville få det best utbygde elektrisitetsnettet på hele Østlandet. Fra 1949 til 1957 var antall abonnenter økt fra 650 til 1.300. Ombyggingen for øvrig ble gjort etappevis, og var fullført før kommunesammenslutningen i 1964.

Innbyggerne på Sollihøgda hadde lenge vært abonnenter ved Bærum e-verk, og det var rimelig å få overført disse til Holes kommunale e-verk. I 1955 forhandlet de to e-verkene, og det ble bestemt å bygge linje fra Sønsterud til Sollihøgda. Etter at denne stod klar i 1961, kunne Hole e-verk overta det meste av strømforsyningen til Sollihøgda.

I 1961 ble det inngått avtale med Hønefoss og Norderhov Kraftverk om ny kraftleiekontrakt. Kraftverket forpliktet seg da til å bygge en ny linje fra transformatorkiosken ved Ringerikes Kalkverk og fram til fordelingstasjonen ved Vik.

23 Ringerikes Blad 31. juli 1951.

VEILYS I FJELLSVEIEN

Tidlig i 1960-åra ble det invitert til låvefest i Østigarden Fjeld. Feststemte kvinner og menn fra Fjeldsgrenda og området rundt møtte mannjevnt opp, og festen ble en suksess. Så stor at den ble gjentatt den påfølgende lørdagen, og enda noen lørdager seinere på sommeren. Salg av ertesuppe og drikke av forskjellig slag innbrakte noen kroner, og da «regnskapet» etter den fuktige festen skulle gjøres opp, var det rundt 1.600 kroner i potten. Pengene skulle brukes til veilys i Fjellsveien mellom Lille Hundstad og Stua Fjeld, og i Skinillveien opp til Nordigarden Fjeld. Alle kjente «noen» som kunne skaffe billig armatur, ledning og pærer, og da Hole E-verk sa seg villig til å sette opp stolpene, var saken «biff». Nesten. Den første sesongen var lyspunktene jevnt over ute av drift, på grunn av varierende kvalitet på anleggets forskjellige deler, og kanskje på arbeidet, som var utført på dugnad. Hell i uhellet var at Hole kommune fra 1. januar 1964 ble en del av Ringerike storkommune, og det ble da – fra folk i Fjeldsgrenda – krevd at storkommunen måtte overta ansvaret for lysanlegget i Fjellsveien. Til stor glede for beboerne langs veien gikk kravet igjennom, og gleden ble ikke mindre da anlegget kort tid etter ble modernisert med gasspærer og armatur av topp kvalitet. Begeistringen ellers i bygda var ikke påfallende stor. Folk over store deler av Ringerike kunne siden – i mørke vinterkvelder – skue utover mot Røyse og beundre lyset på Fjeldshøyden, mens Ringerike ellers lå mørklagt.*

* Fortalt av Fredrik C. Hildisch (f. 1932).

Arbeidet ble satt i gang i 1962, og fullført av Ringerike Kraftverk etter kommunesammenslutningen.

Det var lenge et ønske i Hole om å sikre seg elektrisk kraft i tillegg til det Hønefoss og Norderhov Kraftverk kunne levere. Det ble også forhandlet med Buskerud Elektrisitetsforsyning om levering av det totale kvantum som Hole hadde behov for. Her ble det antydet en overgangsordning med Hønefoss og Norderhov Kraftverk på tre år. Ved å delta med lån til utbyggingen av Ramfoss Kraftstasjon fikk Hole kommune tildelt såkalt gjeldsbrevkraft, overført til kommunen via Hønefoss og Norderhov Kraftverk. Hole deltok også i finansieringen ved utbyggingen av Mykstufoss Kraftanlegg, og ble dermed sikret kraftkvantum også her.

Ved kommunesammenslutningen i 1964 ble Hole kommunale elektrisitetsverk og Hønefoss og Norderhov Kraftverk fusjonert til Ringerike Kraftverk (i dag Ringeriks-Kraft). Styreformenn i Hole kommunale elektrisitetsverk har vært Martin Hansen (1919-31), Lars O. Frøhaug (1931-41), Sigurd Tandberg (1945-46), M.F. Strand (1948-61) og Gunnar Langslet (1962-63). Da e-verket ble fusjonert med Ringerike Kraftverk fra 1964, ble Gunnar Langslet og Per Lehne styremedlemmer (begge 1964-67), og siden satt Arne Fjeldstad som styremedlem 1968-88 (i mange år nestformann).

Post og telefon

I 1642 gav kong Christian 4 ordre til stattholder Hanibal Sehested om å sørge for skikkelig postforbindelse mellom København og Christiania. I 1647 kom den gang (med postryt-

GAMMEL POSTVEI

Ved størhuset på Byflaksetra lå inntil for 25–30 år siden en jernplate med den norske løven og posthornet utstanset samt teksten «Fire Mile fra Christiania og Drammen». Den må ha vært en etterlevning av den gamle postveien som skal ha gått fra Ringerike via Manaskaret til Bragernes i 1770-åra. Jernplaten skal ha blitt fraktet i en ryggsekk til Bærum, hvor den i dag befinner seg.*

* Det sies at Claus Hellberg fraktet den til Bærum (opplyst av Martin Isachsen ved Ringerikes Museum).

tere, over land), med tillegg av tre ruter innenlands. Ingen av dem gikk over Ringerike. Hundre år seinere, i 1743, skrev fogd Wiel at «… det er for Indbyggerne i Fogderiet meget besværligt, at der er ingen Postvei derigjennem, hvilket foraarsager at naar man skal have nogen Correspondanse, maa man stedse leie Bud enten til Christiania eller Drammen, hvilket falder temmelig kostbart».

Etter hvert kom postbefordringen inn i strukturerte former. Bøndene fikk i oppdrag å bringe posten fram, og langs hovedveiene utover i landet ble gårder (med 2 mils mellomrom) utpekt som «postgårder». Eierne ble kalt «postbønder». Når en postbonde var ferdig med sin etappe og nærmet seg neste gård, blåste han i posthornet for å varsle nestemann om at han måtte stå klar for å overta postveska, slik at forsinkelser ikke oppstod. Postrytterne slapp militærtjeneste. Etter 1800 ble flere postryttere ranet, og fra 1837 ble de bevæpnet. I 1836 skal en postkar på Ringerike ha blitt slått over nakken med en lang stokk, slik at han falt ut av kjerra og ble liggende besvimt.[24] I 1855 kom frimerket, med enhetsporto for hele landet.

I 1770-åra skal et gammelt far fra Høglaupet (Rørvikberget) forbi Klokkerbråten og opp Manaskaret ha blitt utbygd til postvei til Bragernes (kalt «Brageveien» og Branesveien). Den gikk forbi Byflaksetra, over Skarpsnoåsen og ned Sønsteruddalen, forbi plassen Østbråtan og videre til «Skjærabenksvingen» ovenfor Skaret. Herfra gikk den sørover forbi Fjulsrud og Toverud. En periode skal posten ha blitt fraktet over fjorden fra Fjulsrud til Horn i Lier, og derfra til «Branes». Da nyveien fra Sundvollen til Enger i Lier ble åpnet i 1854, hadde Brageveien utspilt sin rolle som postvei.

14 ½ TIME FRA GJESVOLD TIL CHRISTIANIA

«Da posten fra Ringerike (Bergensposten) den 1. december 1818 kom til Christiania, hadde den været 14 ½ time paa veien fra Gjesvold. Flytebroen ved Sundvolden var nemlig utgaat, saa ingen fremkomst der var mulig».*

* Norderhov (1914), s. 633 (etter en forhørsprotokoll i Riksarkivet).

Den 1. juli 1818 ble Kongeveien over Krokskogen tatt i bruk som postvei til Bergen. Posten hadde før gått gjennom Hakadal og Nittedal, og skulle nå gå over Ringerike. Dette førte til opprettelse av Ringerike poståpneri, som ble lagt til Hesselberg gård i Norderhov. Gulbrand Eriksen Tandberg påtok seg å kjøre posten fra Hesselberg én gang i uka til Vang i Jevnaker og Gjesval i Hole, de nærmeste skysstasjonene. Fra 1833 til cirka 1848 var poståpneriet på Gagnum, og seinere på Nordre Gile, som ble eid av poståpner Peder Johan Støren. I november 1834 går det fram av en timeseddel at postføreren brukte 8 timer fra Christiania til Gagnum.

24 Finn Erhard Johannessen: Alltid underveis. Postverkets historie gjennom 350 år (bind 1), s. 196.

I 1853 ble Ringeriges Postaabneri nedlagt, og flyttet til Hønefoss med navnet Hønefos Postexpedition. I februar 1853 averterte Ole Gjesvold på Søndre Gjesval at det «paa Gjesvold i Hole er Plads ledig for tvende Postkarle, som kan fritages for Værnepligten, naar man henvender sig til Undertegnede».[25]

I Hole foreslo ordfører Morten Ludvig Sundt allerede 26. april 1852 at kommunestyret (representantskapet) «skulde henvende sig til øvrigheten for at søke dens medvirkning til at træffe foranstaltninger, der kunde ha ukentlig postgangs istandbringelse». Forslaget ble vedtatt, og allerede 23. juni samme år ble det ved kongelig resolusjon vedtatt at det i Hole prestegjeld skulle ansettes en poståpner med en årlig lønn på 12 spesidaler, og at det skulle avgis det nødvendige antall vernepliktige «som gaaende bud at befordre post 2 gange ukentlig frem og tilbake mellem Hønefoss og Hole».[26] Det tok nærmere tre år før ordningen kom i stand.

Hole poståpneri

Hole poståpneri ble åpnet 1. april 1855 på Nordre Sørum, og var fra begynnelsen underlagt Christiania postkontor. Fra 1886 ble poståpneriet lagt under Hønefoss postkontor. Den første poståpneren var J.C. Bjerck, som i 1847 ble eier av Nordre Sørum. I 1860 var Bjercks årlige godtgjørelse 30 spesidaler. Han døde i 1862, og i oktober samme år ble enkefru Karen Libakke ansatt som poståpner, etter at lensmann Kahrs på Midtre Sørum hadde vært konstituert i stillingen i kort tid. Postkontoret holdt til på Libakke til Karen Nilsdatters død i 1869. Fra 1870 var Jørgen Erichsen på Lilleby poståpner. Han døde i 1874, og postkontoret ble fra 1. april 1874 flyttet til Nedre Frøyhov, og Johan Nilsen Frøhaug overtok som poståpner. Postkontoret holdt til i et rom i det gamle bryggerhuset på gården. Klokker Frøhaug fikk i 1883 en årslønn som poståpner på 160 kroner, Han hadde stillingen i 36 år, til sin død i 1910. Broren Kristen var postbud, og gikk hver dag med post fra Nedre Frøyhov til Sundvollen, og seinere helt til Nes og Sollihøgda tre dager i uka.

Etter Johan Nilsen Frøhaug fungerte sønnen, landhandler Nils Frøhaug, som poståpner i noen måneder før Andreas Selte overtok fra 15. oktober 1910. Da ble poståpneriet flyttet til uthuset på Røysehall, og da Andreas Selte flyttet derfra til Sauløkka, fulgte posten med. I 1913 var den årlige godtgjørel-

OLA POST

Ole Kristiansen Frøshaug er kjent på hele Røyse som «Ola Post». Da han offisielt fratrådte på sin 65-årsdag i 1992, hadde han brakt rundt posten på Røyse siden 1944, da broren Gabriel måtte dra til skogs (Milorg). Ola ble først ansatt i Postverket i 1948. Faren hans hadde også vært landpostbud.*

* Ringerikes Blad 29. oktober 1992.

25 Ringeriges Ugeblad februar 1853.
26 Tveiten (1914), s. 48.

FRA HOLE TIL RØYSE POSTÅPNERI

Allerede i 1927 tok Jon Guldal opp spørsmålet om forandring av navnet på Hole poståpneri til Røyse. Som lensmann i bygda i åra 1918-23 hadde han flere ganger opplevd å få feilsendt post som skulle til Hol i Hallingdal, Hol i Lofoten og Høle i Ryfylke, og på disse steder hadde de opplevd forveksling den andre veien. Postverket anførte at Røyse kunne være et skikket navn, men fryktet forveksling med Røysing i Nord-Trøndelag og Røysa på Suløy på Sunnmøre. Hole herredsstyre behandlet saken, og ni av representantene stemte for å beholde Hole-navnet, mens sju stemte for Røyse. I 1939 kom saken opp igjen, og ble da anbefalt av både postmesteren i Hønefoss og et enstemmig Hole herredsstyre. Fra 1. oktober 1939 ble navnet på Hole poståpneri (som da holdt til på Røysehall) endret til Røyse, men «selve bygdenavnet og de andre poståpneriers navn er naturligvis uforandret».*

* Ringerikes Blad 13. juli 1939.

Røyse poståpneri på Vik ble nedlagt 22. oktober 2001, som det siste i Hole. Siden har det vært post i butikk på Kiwi. På bildet får en av de siste kundene, Berit Güssow fra Nes i Hole, servert kaffe på siste åpningsdag av Postens Eli Erevik (til høyre). I luken sitter Gerd Håndstad.
Foto: Viggo Ree

sen til poståpneren 550 kroner i året, økt til 750 kroner i 1917 («samt et midlertidig dyrtidstillegg med 50 prosent av lønnen». I 1934 kom poståpneriet tilbake til Røysehall, da Kristian Engebretsen overtok. Han var vaktmester på lokalet, og var også bestyrer for rikstelefonsentralen, som ble drevet av kona Karoline og datteren Karen. Da Engebretsen flyttet over veien til sin eiendom Solhaug i 1936, fulgte postkontoret og telefonsentralen med.[27] Fra 1. oktober 1939 ble navnet endret til Røyse postkontor. Det holdt til på Solhaug til 1965. Fra 1. april 1962 overtok Magnhild Braathen som poståpner. Hun var poststyrer ved Røyse postkontor i 28 år, fra 1962 til 1990. Fra 1965 til 1982 hadde postkontoret lokaler i boligen til Magnhild og Ragnar Braathen ved Svensrud. Det hadde da to landpostruter, én i Østbygda (Sverre Mathisen) og én på Røyse (Ole Frøshaug).

27 Rikstelefonsentralen var på Solhaug til midt i 1950-åra, da Maren Bjørnstad, datter av Karoline og Kristian Engebretsen, overtok og drev den videre på naboeiendommen Frøytun (til 1971).

I 1982 flyttet Røyse postkontor til Thor Nøsteruds forretningsbygg på Vik.[28] Magnhild Braathen ledet kontoret til 1990, og ble etterfulgt av Inger Årnes (til 1996), før Per Stikbakke ble den siste postbestyreren ved Røyse postkontor, fra 1996 til tjenesten ble nedlagt og omgjort til «post i butikk» (Kiwi) i 2001. Siden 1999 har Røyse hatt postnummer 3530. Tidligere nummer har vært 3463 (fra 1968) og 3506 (fra 1980).

Steinsfjerdingen poståpneri

Den 1. juli 1888 ble Steinsfjerdingen poståpneri, «i Hole prestegjeld, Ringerike fogderi, under Hønefoss postkontor», opprettet på Oppigarden Bjørke. Poståpner var herredskasserer Johan Bjerke, som fikk en årlig lønn på 80 kroner. I 1896 ble lønna hevet til 200 kroner pr. år. Johan Bjerke hadde stillingen til 1902, da hans søster Karen Bjerke overtok og drev kontoret til 1907. Da overtok Anton Bjerke (f. 1871), sønn i nabogården Bortigarden Bjørke. Han hadde jobben til sin død i 1917, da hans søster Lise Bjerke, som samme år hadde kjøpt eiendommen Solbakken nede ved riksveien, tok over. Hun giftet seg i 1919 med Hans Bjella på Oppigarden Bjørke, og var poståpner i 30 år, fram til 1947. Hun ble etterfulgt av sønnen Andreas Bjella, som drev postkontoret i Solbakken til 1. januar 1977, da 3464 Steinsfjerdingen ble nedlagt (og ny postadresse for Steinsfjerdingen ble 3500 Hønefoss). Andreas Bjella arbeidet i Postverket til han gikk av for aldersgrensen i 1990.

NAVNET STEINSFJERDINGEN – FOR LANGT..?

I 1955 ble det avholdt grendemøte i Steinsfjerdingen om endring av det lange navnet på grendas poståpneri. Et tredvetall av kretsens folk møtte fram på Stein skole for å diskutere hvorvidt navnet Steinsfjerdingen burde forandres til et kortere, som f. eks. Sonerud. Navnet Steinssletta ble også foreslått, for «uhyre mange vet hvor denne Steinssletta er». Møtet endte med at godseier Moltzau og lensmann Erlandsen skulle ta seg av «sakens videre behandling, og sende inn motiverte forslag til myndighetene».*

* Fremtiden 10. februar 1955.

Helgelandsmoen postkontor

Posthistorien på Helgelandsmoen startet med et feltpostkontor i 1897. Det ble siden holdt åpent under de årlige øvelsene i sommerhalvåret. Hvert år ble det skrevet kontrakt med en gårdbruker i nærheten om posttransport til og fra byen, de første åra to ganger pr. dag, for en daglig godtgjørelse på 4 kroner.[29] Etter hvert fikk kontoret permanent status. Det lå inne i leiren til 1977, da det ble opprettet kontrakt med Oskar Hafnor, eier av eiendommen Helgemo (Skauveien 21), om leie av lokaler på 47 m2 til postkontor i 10 år, til en årlig leie av 7.200 kroner. 3509 Helgelandsmoen ble nedlagt i 1995.

Sollihøgda poståpneri

Sollihøgda fikk eget poståpneri fra 1. januar 1944. Grenda hadde tidligere fått post med landpostbud fra Sandvika i

28 Magnhild Braathen var i perioden 1991–2001 postfullmektig/kundebehandler ved Hønefoss postkontor.

29 Aslaksrud og Løken: Helgelandsmoen 125 år (2006), s. 41.

SKOMAKER OG POSTMANN
Martin O. Selte var skomaker og postmann. Sønnen Andreas hadde poståpneri i Sauløkka, og faren hadde strekningen fra Hodt ved Svensrud til Sundøya, med 14 dagers ferie hvert år. I ferien var det sønnen Sigurd som sykla med posten. På ruta ble Martin O. Selte etterfulgt av en annen av sønnene, Karl, som også var skomaker ved siden av.

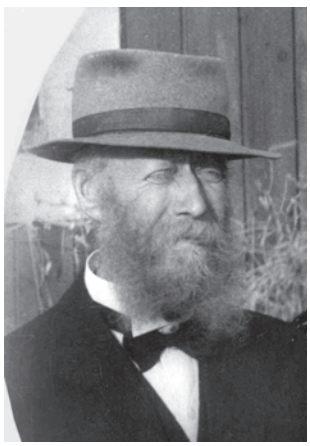

Anders Mathisen (f. 1867) fra Åsen i Frøysuåsen livnærte seg som postkjører og skomaker. Sønnen, Sverre Mathisen (f. 1913) var også postkjører.

Bærum, mens området Homledal-Fjulsrud fikk sin post med landpostbud Hole-Krokkleiva-Nes (som fra 1906 ble forlenget fra Homledal til Sollihøgda). Innehaveren av Sollihøgda hotel, Caroline Jacobsen ble den første poståpneren, med årlig lønn 100 kroner. Fra 1945 ble årslønna justert opp til 1.080 kroner. Ola Løbben overtok stillingen 1. april 1952, og postkontoret ble flyttet fra hotellet og til hans eiendom Steinberg. Kona, Margot Løbben f. Pentzen, arbeidet også ved postkontoret. I 1968 fikk postkontoret nummer 3450 (endret til 3504 i 1980 og til 3538 fra 1992). Ola Løbben satt som poståpner til 1. mars 1998, da Sollihøgda postkontor ble nedlagt (ingen endring i postadressen etter nedleggelsen).

«Næs i Hole brevhus»

Den 1. september 1910 ble «Næs i Hole brevhus» opprettet, underlagt Hønefoss postkontor. Landhandler Johan Olsen Berget ble den første brevhusstyreren, dvs. at folk kunne levere inn brev og pakker i butikken, som postmannen hentet og befordret videre. I denne stillingen ble han etterfulgt av de seinere innehaverne av Nes landhandleri: Bjarne Lindrup (fra. 1. september 1927) og Frans Daniel Sundelin (fra 1. mai 1951). Da Nes landhandleri ble nedlagt i 1955, ble Per A. Næss i Nesheim landhandleri brevhusstyrer. «Brevhuset 3453 Nes i Hole» ble nedlagt fra 1. januar 1969, og området ble underlagt 3452 Krokkleiva.[30]

Krokkleiva postkontor

I 1857 ble hotelleier Johan Blyberg i Sundvollen beskikket som «postbonde». Det var han til 1903, da «Krokkleven poståpneri» ble åpnet i Kroksund, med landhandler og hotelleier Gudbrand Karlsen som poståpner/styrer. Poståpneriet fikk postgang seks dager i uka «i Turisttiden (Juni, Juli, August og September). Den øvrige Del af Aaret vil der som hidtil blive 2 Gange ugfentlig Postgang».[31] Stillingen som poståpner var ulønnet til 1908, da en årlig godtgjørelse på 300 kroner ble innført. Fra 1914 var godtgjørelsen 500 kroner i året.

I 1916 ble postkontoret flyttet til dagligvareforretningen til Martin Hansen i Sundvollen, og Hansen overtok da som poståpner. I 1921 ble poståpneriets navn endret til Krokkleiva. Martin Hansen hadde stillingen til 1950, da svigersønnen Sverre Danielsen overtok. I 1953 ble han etterfulgt av kona Harriet. Fra 1958 var det så Ingrid Pedersen fra Korneliusbråten

30 Krokkleiva postkontor ble nedlagt i 1995.
31 Ringerikes Blad. 27. mai 1903.

«... DEN FØRSTE TIDA BRUKTE JEG SYKKEL»

«Siden 1935 har Ludvig Nilsen fartet rundt med posten på østsida av fjorden. De første åra var han vikar for Martin Nilsen, og i 1950 ble han fast ansatt. – Den første tida brukte jeg sykkel, sier han, men da jeg var 58 år gammel skaffet jeg meg en moped, og etter en del øvelse og trøbbel lærte jeg å kjøre. (...) Landpostruta er blitt utvidet etter hvert, og i den siste tida har Nilsen kjørt fra Krokkleiva til Nes, og deretter en tur til Steinsetra på østsida av Steinsfjorden, og en tur til Ødegårdsvika på vestsida».*

* Ringerikes Blad 3. oktober 1969.

som hadde stillingen, inntil Per Stikbakke tok over i 1977. I 1967 ble postkontoret flyttet over veien fra Sundvollen landhandleri til samvirkelagets bygg, hvor det ble inngått avtale om leie av et lokale på cirka 42 m2, mot årlig leie 3.000 kroner. Kontrakten gjaldt i 10 år, med rett til fornyelse. I 1982 ble kontrakten forlenget for 5 år, mot årlig leie 7.560 kroner. Postkontoret holdt hus her til 1986, da det ble flyttet til naboeiendommen Brugård. Her ble det i 1985 tegnet kontrakt om utleie av 94 m2 i 1. etasje til postkontor, i 10 år mot årlig leie 72.000 kroner. Her holdt Krokkleiva postkontor til fram til det ble nedlagt i 1997. Krokkleiva hadde fra 1968 postnummer 3452. Det ble endret til 3505 i 1980, og siden 1. mai 1992 har nummeret vært 3531.

Telefon

Like etter 1900 ble det i Hole dannet et privat telefonselskap, med navn Hole telefonforening. En regnskapsbok er i behold fra 1904, og den eldste protokollen fra 1912. Det synes som det første driftsåret var 1904, dette året bestemte Hole herredsstyre på kommunens bekostning å legge inn telefon hos lensmann Nicolaisen.

I 1916 ble foreningens lover revidert. I paragraf 1 het det: «Hole telefonforening er et på aktier grundet uansvarligt selskab med formål at sætte sine abonnerende medlemmer i forbindelse med hverandre ved telefon med tilknytning til Rigstelefonen». Alle som hadde betalt sin aksje til foreningen, var medlemmer. I 1916 kostet en aksje 50 kroner. Abonnentene bekostet selv sine apparater og kostnaden ved anlegg av linje, men linja ble etterpå foreningens eiendom.

På generalforsamling i Hole telefonselskap i mai 1912 ble det opplyst at selskapet hadde 38 abonnenter (i 1906 hadde de 18). I 1915 opprettet telefonforeningen avtale med bestyreren

ÅRLIGE KOSTNADER

I 1927 var Postverkets årlige kostnader til poståpneriene i distriktet som følger: Hole 2.900 kroner, Steinsfjerdingen 1.600 kroner, Krokkleiva 1.900 kroner og Norderhov 2.400 kroner. Landpostrutene i Hole hadde disse årlige kostnadene: Hole-Vestbråten 1.495 kroner, Hole- Krokkleiva 1.485 kroner, Krokkleiva-Sønsterud 1.050 kroner og Sandvika-Sollihøgda 1.800 kroner (med tillegg av uniformsutgifter).*

* Notat fra Poststyrets 2. kontor 4. mars 1927 (i Hole bygdearkiv).

«TELEFONTANGEN»

Navnet «Telefontangen» ved Rytteraker skriver seg fra 1915, da det ble anlagt telefonlinje fra fastlandet til Storøya. Luftstrekket over sundet var 500 meter, og rester etter stolpen på Telefontangen er fortsatt synlige.

NES I HOLE RIKSTELEFONSTASJON

«Telegrafverket søker stasjonsholder til Nes i Hole rikstelefonstasjon. Tjenestetid er hverdager kl. 8–21 og søn- og helligdager kl. 8–10 og 16–19. Utenom denne tid svareplikt. Godtgjørelse ca. kr. 10.000 pr. år. Telegrafbestyreren».*

* Annonse i Ringerikes Blad 27. juni 1957.

Karoline Engebretsen (1891-1974) drev rikstelefonsentral på Røysehall til 1936, da familien flyttet over veien til sitt nye hjem Solhaug og tok telefonsentralen med. I 1955 flyttet Røyse telefonsentral med datteren Karen Bjørnstad (f. 1916, nærmest), som siden drev sentralen på naboeiendommen Frøytun til 1971.

Hjørdis Langslet f. Selte (1899–1950) på telefonsentralen på Libakke rundt 1920..

av rikstelefoncentralen på Libakke, Chr. Nøsterud, som ble tilstått en årlig godtgjørelse på 100 kroner for betjening av foreningens linjer, i tillegg til fritt abonnement i sitt hjem Nøsterud. Året i forveien var det, i tillegg til rikstelefonstasjon på Libakke, ifølge lokalavisa «46 privattelefoner omkring paa gaardene».[32]

22. juni 1942 ble det opprettet avtale om overdragelse av telefonen i Hole til Staten ved Telegrafverket, og i 1948 vedtok Stortinget at hele landets telefonnett skulle sales i et fellesskap.

Karoline og Kristian Engebretsen var vaktmesterpar på Røysehall og bodde i 2. etasje i lokalet. I 1934 ble Røyse postkontor flyttet til Røysehall, og Kristian Engebretsen ble poståpner. Samtidig drev kona Karoline og datteren Karen rikstelefonsentralen samme sted. Sentralen holdt til på Røysehall til 1936, da familien Engebretsen flyttet over veien til sitt nye hjem Solhaug og tok telefonsentralen med. I 1955 flyttet Røyse telefonsentral med Karen (gift med Hans Bjørnstad) til eiendommen Frøytun på nabotomta til Solhaug. Her holdt den hus til den i 1971 ble erstattet av automatsentral. Automatsentraler var tidens løsen. I Østbygda hadde automatiseringen skjedd 10 år tidligere. I oktober 1961 ble Gjesvoldåsen nye telefonsentral tatt i bruk, med 200 numre. Den avløste de gamle sentralene Gjesvoldåsen og Sundvollen.

«... TO-TRE ABONNENTER PÅ HVER LINJE»

«Radio og TV hadde vi ingen kjennskap til, men vi hadde telefon. Hole Telefonselskap var privat og bestod av enkle linjer med to-tre abonnenter på hver linje. Kristian Engebretsen stod for vedlikeholdet over hele bygda, og Karoline passet sentralen mellom klokka 8 og 21. Familier som ventet forøkelse ble direktekoblet til jordmora om natten».*

* Nikolai Hafnor (f. 1921), s. 2.

32 Tveiten (1914), s. 47.

Hole herredshus vinteren 1959.
Foto: Widerøe's Flyveselskap AS

Kommunekontorer - herredshus

Fra 1837 og fram til Hole forsamlingslokale (Røysehall) stod klart i 1900, holdt Hole formannskap og kommunestyre sine møter på Libakke gård. Etter 52 år på Røysehall, leide kommunen fra 1952 lokaler i det tidligere Strand pensjonat, mellom Vik og Garntangen. Her var det kommunale kontorer inntil Hole herredshus ble tatt i bruk i januar 1956.

Behovet for å samle kommunens etater i eget bygg førte til at kommunen i 1950 kjøpte en tomt på 9 dekar av Bjørn Reidar Bili, eier av Øvre Vik. Tomta kostet 11.250 kroner og lå sør for gårdstunet på Øvre Vik, idyllisk innunder Viksåsen med utsyn mot «halve verda». Her ble Hole herredshus innviet 30. desember 1955, reist av byggmester Alf Ruud. Bygget kostet 750.000 kroner, hvorav en del ble gitt som gave av Benedicte og Thomas Fearnley på Toresplassen.

Byggmester Alf Ruud bygde også den nye fløyen (i dag kalt «mellombygget») som ble tatt i bruk i 1986. Det kostet 6,5 mill. kroner, og samtidig ble det investert 1 mill. kroner i ombygging av det eldste bygget. I 1997 kunne den tredje fløyen tas i bruk (kostnad 9,7 mill. kroner), med Tronrud Bygg AS som entreprenør, og Sæther og Gythfeldt AS i Hønefoss som arkitekter, som de var ved byggetrinn 2. Det første bygget (1985) var tegnet av arkitekt Oddmund Eindride Slaatto.[33]

33 «Kunst og historie omkring Hole herredshus», registrert av Rita Næssan 27.10.1997 (og oppdatert 22.09.1999).

Kommunesenteret på Vik

Vik er i dag kommunesenter i Hole, med forretninger, post og bank, skoler, bibliotek, herredshus, omsorgsleiligheter og boliger. Gode kommunikasjoner og sentral beliggenhet i forhold til Røyse i vest og Sundvollen-Utstranda i øst har gitt grobunn for utvikling av Vik som bygdas sentrum.

Der gamle ferdselsveier møtes, utvikler det seg virksomheter som etter hvert trekker til seg nye. Langs den gamle allmannaveien fra Kroksund over Gjesvalåsen til Vik hadde folk og fe ferdes gjennom århundrer da Den bergenske kongeveien ble ført videre her i åra etter 1810, stort sett i samme trasé. I Vikssvingen møtte den bygdeveien fra Røyse, og her ble det i 1850-åra etablert næringsvirksomhet i form av et garveri på eiendommen Søndre Vik. I 1858 fikk Nedre Vik bevilling som skysstasjon, og da det rundt 1880 kom en landhandel i veikrysset her, så man kimen til et bygdesentrum. Selv om Røyse med kirke, meieri, landhandel og kommunelokale (på Libakke) var bygdas kjerne, i hvert fall inntil Vestre Hole (Tyristrand) ble egen kommune i 1916.

Etter siste krig fikk Hole kommune fast møtelokale på Strand gjestgiveri ved Vik, og en del av kommunens administrasjon leide kontorplass her. Sammen med bedre kollektivtilbud og framvekst av bensinstasjon og enda en garveribedrift, førte disse virksomhetene med seg aktivitet og vekst. Vik ble et attraktivt sted å slå seg ned, og langs bygdeveien mot Røyse ble det bygd flere boliger. Borgeng Fabrikker ble etablert i 1945, og etter hvert som bedriften vokste, fikk den behov for boligtomter til ansatte. Og da Hole herredshus (1956) og Vik sentralskole (1962) ble tatt i bruk, befestet det ytterligere Viks stilling som kommunens sentrum.

Men det er først etter 1990 at Vik har endret karakter for alvor, selv om Vik senter allerede i 1985 ble etablert på den tidligere Burevik-eiendommen. Da Solbakken-feltet ble utbygd i 1997–98 samtidig som Vik torg med forretningssenter og 32 leiligheter reiste seg, var et langt skritt tatt i utviklingen fra veikryss til småby. En utvikling som fortsatte høsten 2001 med nytt leilighetsbygg i Viksveien 2, på den gamle garveritomta, og i 2008 med tre nye blokker i Viksveien mellom Vik senter og skolen. De siste åra har boligbygging i Nedre Steinsåsen (Rudsåsen) skapt ny aktivitet i et sentrumsnært område. Planer om nye boliger på tidligere Vik camping, og ikke minst et større bygg som skal romme kontorer, bibliotek

Boligfelt i Solbakken ved Vik i 2003.

og omsorgsleiligheter på den såkalte «Lundberg-tomta» vis-à-vis Vik senter, vil bidra ytterligere til utvikling av bygdas navle.

Men ringen var vel egentlig sluttet allerede i 1994–95, da nye E 16 ble lagt om forbi Vik. To store bensinstasjoner og tre rundkjøringer omgjorde det sjarmerende kommunesenteret med småbyidyll til «Nord-Eurpoas største veikryss». Og fortsatt gjenstår å oppfylle drømmen om åpning mot fjorden.

Glimt fra de siste åra

- I 1975 ble Hans Hungerholdt den første **ambulerende kommunale vaktmester** i Hole. Jobben består i å reise rundt og hjelpe gamle og trygdede med diverse gjøremål. Siden 1996 har Lasse Fægri hatt stillingen.
- **Hole ASVO** ble opprettet i 1994 for å gi gode og utviklende arbeidsplasser til personer med nedsatt arbeidsevne, og tilbud om opplæring og veiledning til personer med bistandsbehov. ASVO står for Arbeid, Service, Vekst og Opplæring. I Hole ASVO hadde man i 1996 to hovedområder: Vaskeri og catering, med 12 ansatte i ASVO-stillinger (10 årsverk) samt fire arbeidsledere. I 2000 ble Hole ASVO fusjonert med Vinn Industrier i Ringerike, til den nye bedriften Multi-Pro. Siden 2007 har selskapet hett Menova, med lokaler på Hensmoen nord for Hønefoss.
- I 1985 fikk Hole sitt nye **kommunevåpen** (og flagg).
- I 1992 gikk Hole kommune med i **Hadeland og Ringerike Avfallsselskap** (HRA). Holes andel av aksjekapitalen var 240.000 kroner.
- Siden 1993 deles det ut en årlig **byggeskikkpris** i Hole.

- I 1994 ble det inngått avtale med Olav Reistad om leie av det tidligere sykehjemmet på Vik (**Vikstunet**) til en årlig leie på 400.000 kroner i 10 år, med rett til fornyelse i ytterligere 20 år med samme leiesum indeksregulert. I 1995 kjøpte Hole kommune underetasjen i Vikstunet samt tomt i nordenden av bygningen for oppføring av omsorgsboliger.
- I mai 1995 ble **Hole gjenvinningsstasjon** åpnet i Svingerud, etter prinsippet «alt som kan gjenvinnes, kan leveres gratis».
- I 2001 ble Hole uten egen **ligningsetat**. Omorganisering av etaten førte til at Ringerike, Hole og Krødsherad fra 1. mars 2002 ble slått sammen til Ringerike ligningskontor.
- I 2005 gikk Hole inn i et **økonomisamarbeid** med Ringerike kommune. To-tre ansatte fra økonomiavdelingen i Hole herredshus ble flyttet til Ringerike rådhus. Rundt 2009 tok Hole igjen innkjøpsfunksjonen. Fra 1. januar 2013 er det igjen egen regnskapsavdeling i Hole, med tre ansatte.
- **Hole Arbeidssenter** ble startet i 1988. Høsten 2009 kunne nye lokaler tas i bruk på Sundvollstranda. Arbeidstiltaket for funksjonshemmede administreres av Hole kommune Det bakes, strikkes, lages mat, og det produseres ved og lages keramikk med stor trivsel og masse humor. Leder for Hole Arbeidssenter er Svend-Otto Sundby.

Hole herredshus i 2003.

Ordførere i Hole

Jesper Gotlieb Seip 1837-1839

Jesper Gottlieb Seip (1793–1865) var sønn av landfysikus i Smålenene Christian Seip og hustru Karen Gluckstad. Han var med som offiser i krigen i 1814, og var premierløytnant da han i 1821 giftet seg med Anne Cathrine Johannesdatter Bye (1799-1847), datter av lensmann Johannes Johannessen Bye og hustru Mari Paulsdatter Sundvolden. De overtok samme år hennes odelsgods Søndre By på Røyse, og fikk fire barn.

Jesper Gottlieb Seip (1793-1865) var Holes første ordfører, fra 1837 til 1839.

Jesper Gottlieb Seip var ordfører i Hole 1837–1839. I 1841 døde hans svigermor Maren Pauline Borchgrevinck på Nærstad (som hun tidligere hadde arvet av sin onkel, løytnant H.J. Tandberg). Dermed overtok Anne Cathrine og Jesper Seip halve Nærstad, og de flyttet dit i 1842. I 1846 ble de eiere av hele gården. Seip var med som kaptein til Skåne i 1848, og ble da forfremmet til major (ble seinere oberstløytnant).

Etter sin hustrus død i 1847 solgte Seip Søndre By til Morten Ludvig Sundt. Jesper Gottlieb Seip var ordfører i Norderhov 1852-53. Han må ha vært en vel ansett mann i sin samtid, siden han ble valgt som ordfører både i Hole og Norderhov. Han døde på Nærstad i 1865, og er gravlagt ved siden av sin hustru og datteren Maren (1822-1852) på Haug kirkegård.

Christopher Fougner 1840-1848

Christopher Fougner (1795–1869) ble i 1823 eier av Nedre Stein, etter at faren Simon Fougner året i forveien hadde delt den gamle kongsgården i to nærmest like store gårder. Christopher Fougner ble i 1825 gift med Marte Hansdatter Øverland fra Bærum, og de fikk 11 barn.

Christopher Fougner, ordfører 1840-48.

Christopher Fougner hadde ingen videregående utdannelse, men deltok aktivt i det politiske liv og var en kjent vei- og brubygger. Han bygde både Vikersund-brua og Hønefossbrua (1860), og synes også å ha vært med da den nye steinbrua over Kroksund ble bygd i første halvdel av 1850-åra. Han var ordfører i Hole 1840–1848, medlem av den kongelige skogkommisjonen, og stortingsmann i fem perioder: 1836, 1839, 1842, 1845 og 1851.

Christopher Fougner har et ettermæle i bygda som en aktiv ordfører som fikk sakene raskt ekspedert. Han var en myndig person som ikke var redd for å ta problemene når de kom. I

1845 kjøpte han Økern gård i Østre Aker og flyttet dit, og i 1854 ble Nedre Stein overdratt til eldste sønn Hans Sigvart Fougner.

Engebret O. Moe, ordfører 1848-49.

Engebret Moe 1848-1849

Engebret Olsen Moe (1780–1849) var fra Vestigarden Vaker i Norderhov, og ble eier av Mo i Steinsfjerdingen da han i 1805 giftet seg med Marte Jørgensdatter Moe. De fikk åtte barn. Engebret Moe var stortingsmann for Buskerud amt i flere perioder, først i det «lange Storting» 1815-16, men ble ikke gjenvalgt før i 1830 og var da stortingsmann til 1833, og igjen i 1839. Han var også suppleant (vararepresentant) i 1827, 1842 og 1845. I 1816-23 var han med på den store utskiftinga av Krokskogena Allmenning.

Engebret Moe var ordfører i Hole fra 1848 til sin død 9. mai 1849. I en årrekke var han forlikskommissær. Det ble sagt at han var en karakterfast og tankeklar mann som nøt stor respekt. Av bygning var han stor og kraftig, og han var raus: ofte støttet han folk som var dårlig stilt. Jørgen Moe var nært knyttet til faren, som ble en sterk moralsk støtte for sønnen under dennes skiftende kriser i ungdomstida. At Engebret Moes navn lyste i tiden, forteller ikke minst Adam Oehlenschlägers linjer om «Fader Moe» i hans «Norgesreise» i 1834. Ved Engebret Moes død skrev Andreas Munch et vakkert minnedikt om ham.

Engebret Moe skal i sin tid ha vært «en av bygdens gjeveste menn, som alle aktet og så opp til. Han eide både vilje og evne til å hjelpe hvor det trengtes.

Morten Ludvig Sundt (1809-1891) var ordfører i Hole i 16 år, fra 1850 til 1866.

Morten Ludvig Sundt 1850-1866

Morten Ludvig Sundt (1809–1891) fra Stavanger ble i 1847 eier av Søndre By på Røyse. Han begynte å studere teologi etter artium. I 1834 ble han anmodet av en venn om å ta en vikarjobb som huslærer på Ringerike. Han så gjorde, og ble så betatt av landskapet, eller kanskje mest av en ung dame han møtte, at han oppgav sitt studium, giftet seg og kjøpte gård her – Nordre Haug på Tyristrand. Han var gift med Marie Elisabeth Schwartzacker, datter av Ringerikes første distriktslege (ingen barn). I 1847 solgte de Nordre Haug og kjøpte Søndre By.

Morten Ludvig Sundt var fetter av presten og samfunnsforskeren Eilert Sundt, og sistnevnte var på flere besøk hos sin

slektning på Søndre By. Morten Ludvig Sundt engasjerte seg både som aktiv og framsynt jordbruker, og i bygdas styre og stell. Han var Holes ordfører i 16 år, fra 1850 til 1866, og stortingsmann fra 1851 til 1866.

Ifølge gamle husmenn på By ble Sundt både skuffet og ergerlig da han ikke ble gjenvalgt som stortingsmann i 1866, og kort tid etter flyttet han med sin hustru til Trøgstad i Østfold, hvor de kjøpte gården Søtland. Sundt sendte seinere penger til Hole som skulle deles ut til husmannsfamilier til jul. Gavene ble formidlet av kirkesanger Ole Hurum.

Ole E. Moe 1866-1868 og 1870-1872

Ole Engebretsen Moe (1819–1890) var, som sin far Engebret Moe, en mye benyttet mann i Hole-bygda. Han var forliks-kommissær, formannskapsmedlem fra 1852 og ordfører i to perioder, 1866–68 og 1870–72. Ole Moe var en yngre bror av dikterpresten og eventyrsamleren Jørgen Moe, og overtok slektsgården da Jørgen frasa seg odelen og begynte å studere teologi.

Ole E. Moe, ordfører 1866-68 og 1870-72.

Ole Moe var strengt religiøs, og som faren holdt han hver søndag andakt for sin familie, husfolk og tjenere. Han hadde hjertelag og omtanke for de små i samfunnet. Han var gift med Anne Dorothea f. Heyerdahl fra Toten, og de fikk 10 barn. I tillegg til å være bonde og politiker, var Ole Moe i mange år sjef for tømmerfløtinga i Randselva, helt fra Hadelands Vassbund (Jevnaker) til Storhengslet i Tyrifjorden, med tittel av brøtningsentreprenør.

Fra årene 1835–1894 er det bevart tre regnskapsbøker fra Mo, hvor alt mellomværende med husmenn, tjenestefolk, håndverkere, tømmerkjøpere og -selgere samt andre forretningsdrivende i Hønefoss, Bragernes og Kristiania er ført inn. Den største boka er på rundt 1000 sider, og er ført i sin helhet av Ole Moe. Den ble av husmennene på Mo omtalt som «Mo-bibelen». De tre regnskapsbøkene gir en unik dokumentasjon av arbeidsliv, økonomi og dagligdagse gjøremål i Hole på 1800-tallet.

Hans Sigvart Fougner 1868-1870

Hans Sigvart Fougner (1828-1912) overtok i 1854 Nedre Stein etter sin far, Christopher Fougner. Han ble i 1874 gift med Giertrud Dina Serena Jensen, datter av stiftsprost Peter

Hans Sigvart Fougner, ordfører 1868-1870.

Gabriel Tandberg, ordfører 1872-74.

Engebret P. Kind, ordfører 1874-76.

Andreas Jensen og hustru Vilhelmine Dorothea Thrap. De fikk seks barn.

Hans Sigvart Fougner var ordfører i Hole 1868–1870. Han hadde som ung planer om å bli offiser, som to av sine brødre, men måtte oppgi dette da han mistet den ene hånda i en hakkelsmaskin. I 1874 makeskiftet han Nedre Stein med Johannes Solberg fra Drammen, og fikk i stedet Nordre Sørum, som Solberg hadde kjøpt like før. Da Fougner flyttet til Nordre Sørum i 1874, ble han enig med Solberg om å «beholde og bortflytte til Sørum» matklokka på Ner-Stein.

Fra 1884 var Hans Sigvart Fougner ansvarlig for en meteorologisk stasjon (nedbørstasjon) på Nordre Sørum. Han bodde her med sin familie til 1898, da de solgte gården og flyttet til Kristiania.

Gabriel Tandberg 1872-1874

Gabriel Tandberg (1832-1917) var fra Tanberg i Norderhov, og sønn av stortingsmann Gulbrand Eriksen Tandberg og dennes andre hustru Eli Eriksdatter Kihle. Han ble i 1856 gift med Maren Engebretsdatter Haug på Midtre Haug på Nakkerud, og de fikk tre barn.

Gabriel Tandberg forpaktet først Midtre Haug for sine svigerforeldre, Engebret Haug og Marte Karine Larsdatter Onsager, før han i 1874 overtok som eier. Han var medlem av Hole herredsstyre i lengre tid, og hadde vært viseordfører i flere perioder da han ble kommunens ordfører 1872-74. Han var også forlikskommisær, prestens medhjelper, valgmann og i over 50 år medlem av direksjonen for Hole sparebank.

I 1911 ble Gabriel Tandberg tildelt Borgerdådsmedaljen i sølv for fortjenester av den praktiske landbruksundervisning i fylket, da han hver sommer i en årrekke hadde landbrukslærlinger på sin gård.

Engebret P. Kind 1874-1876

Engebret Pedersen Kind (1831-1920) var gårdbruker på Kinn på Tyristrand. Hans far, Peder Olsen Gomnæs, var fra Gomnes på Røyse, og ble eier av Kinn gjennom ekteskap med Maren Amundsdatter Haug (fra Midtre Haug). Engebret var gift med Marte Torine Andersdatter Lerberg fra Ask, og de fikk én datter Mathilde, som døde sommeren 1876, 16 år gammel.

Engebret P. Kind var en høyt ansett mann i Hole, mangeårig medlem av herredsstyret, og ordfører i perioden 1874-76. I lengre tid var han overformynder og forlikskommisær. Han var flere ganger valgmann, og én gang Høyres stortingskandidat.

En brorsønn, Peder A. Kind (f. 1863), overtok som eier av Kinn. Han var sønn av Engebret Kinds bror, Hans Andreas Kind som var høker (handelsmann) i Kristiania, og dennes hustru Else Mathea Hansdatter. Peder A. Kind var ordfører på Tyristrand 1920-22.

Christoffer Rytterager 1876-1882

Christoffer Olsen Rytterager (1822–1890) ble i 1846 eier av Øvre Borgen gård samt Vefsrud skog i Lier, etter sine foreldre Gunnor Iversdatter og Ole Jørgensen Rytterager. Christoffer Rytterager var gift med Ingeborg Eriksdatter Næss fra Ådal, og de fikk to sønner.

Christoffer Rytterager var bankdirektør, forlikskommisær, og Holes ordfører 1876–82. Sammen med brødrene Jørgen og Johannes (eiere av henholdsvis Storøya og Rytteraker) videreførte han farens næringsvirksomhet med produksjon av vogner og sleder.

I 1855 kjøpte Christoffer Rytterager sammen med broren Ivar en parsell av gården Guriby i Lommedalen med fallrettigheter til Sandbrofossen i Lomma, og samme år bygde de dam og sagbruk ved fossen. Dette var kimen til Guriby-godset i Lommedalen. Christoffer Rytterager solgte i 1861 sin del av Guriby-godset til Johannes Fuhr, og i 1870 overlot også broren Ivar sin eierdel til Fuhr.

Christoffer Rytterager, ordfører 1876-82.

Anders O. Fjeld 1882-1886

Anders Olsen Fjeld (1828–1909) overtok i 1848 Vestigarden Fjeld etter sine foreldre, Ole Nilsen Fjeld og Anne Marie Andersdatter Moe (fra Øvre Mo på Røyse). Han var gift med Marte Marie Alvsdatter Hurum fra Ner-Nigarden Hårum, og de fikk åtte barn.

Anders Olsen Fjeld var ordfører i Hole fra 1882 til 1886. Han hadde ellers mange tillitsverv, og var en «i kommunens tjeneste meget benyttet mand».[34] Han ble omgangsskoleholder

Anders O. Fjeld, ordfører 1882-86.

34 Jon Guldal: «Ordførere i Hole 1837–1956» (Villvoll Skrivestuggu, Røyse 1956), s.16.

allerede i 1845, bare 17 år gammel (Årnes krets), og virket som lærer til 1852.

I sin eiertid solgte Anders Olsen Fjeld unna flere parseller av Vestigarden Fjeld. I 1886 var han eier av Dyrbak mølle og sag ved Tandberg på Øst-Modum. I 1887 måtte han overgi sitt bo til skifteretten, og året etter flyttet han med sin familie til Kristiania.

Johannes Solberg var medlem av Hole herredsstyre i mer enn 30 år, og ordfører i bygda i 21 år.

Johannes Solberg 1886-1891, 1894-1895 og 1898-1910

Johannes Solberg (1845–1920) var fra Kobbervik ved Drammen. Han ble i 1870 gift med Olga Eduna Bull Egidius, og de fikk seks barn. Solberg ble i 1868 eier av Øvre Stein. I 1874 makeskiftet han Nedre Stein med Hans Sigvart Fougner (som fikk Nordre Sørum), og dermed var Stein igjen samlet på én hånd (delt siden 1822).

Johannes Solberg hadde sin utdannelse fra Ås høiere landbruksskole 1867–68, og han hadde studert jordbruk i Skottland. Som ung avtjente han verneplikten på Helgelandsmoen, så han kjente godt til Hole og gårdene her. Han satt som medlem av Hole herredsstyre i over 30 år, herav åtte år som viseordfører og 21 år som ordfører. Han var ordfører i bygda 1886–1891, 1894–1895 og 1898–1910.

Johannes Solberg ble i 1883 den første formann i Hole Grundlovsforening. Han var medlem av representantskapet i Selskabet for Norges Vel, var med og startet Felleskjøpet («Landhusholdningenes Fælles-Indkjøb»), hvor han seinere var styremedlem i 22 år. Han arbeidet aktivt for opprettelse av landbruksskole i Buskerud, og for å få jernbane gjennom Hole. For sine fortjenester av norsk landbruk mottok Johannes Solberg i 1881 Kongens fortjenestemedalje i sølv, og i 1911 ble han ridder av St. Olavs orden.

Petter Lyse skrev seinere (på ringeriksmål) at Solberg i sin ordførertid «skreiv protokøllen au, det vart sagt at-n skreiv den heme føre møte, me vetaka, å fullt fæli te å skrive unner. Han var en trabelt opptiin mann, å kunne itte førdra no unødi snakk».[35]

35 Lyse (1976), s. 51.

Anders O. Fjulsrud 1892-1893

Anders Olsen Fjulsrud (1840–1920) ble i 1870 eier av farsgården Fjulsrud. Han giftet seg i 1873 med Karen Johanne Hurum fra Skredderhusa Hårum i Steinsfjerdingen, og de fikk åtte barn.

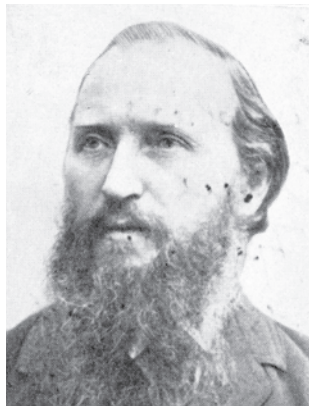

Anders O. Fjulsrud, ordfører 1892-93.

Anders Olsen Fjulsrud var i mange år formann i Utstrandens Samtalelag, som ble stiftet i 1879 og «i gavnet var en venstreforening». Han engasjerte seg sterkt i kommunens styre og stell, og representerte Venstre i Hole herredsstyre. Han var ordfører 1892-93, i en tid da kampen mellom Venstre og Høyre på nasjonalt plan også avspeilet seg i kommunepolitikken. Johannes Solberg hadde vært ordfører (for Høyre) siden 1886, men «… for venstremannen, skaubøringen Anders Olsen Fjulsrud måtte godseieren på Stein vike ordførerplassen et par års tid, og nøye seg med viseordførerplassen. For 70–80 år siden gikk det varmt for seg mellom høyre og venstre».[36]

Anders Olsen Fjulsrud syntes å ha brukt mye tid på politikk og mindre til gårdens tarv. Det gikk så langt at Hypotekbanken i 1895 begjærte tvangsauksjon på gården. Året etter ble den solgt, og Anders Olsen Fjulsrud flyttet med sin familie til Kristiania.

Hans Hurum 1896-1898

Hans Hurum (1844–1922) var fra Vestigarden Hårum i Steinsfjerdingen, og sønn av Marte Engebretsdatter Gjesvold (fra Nordre Gjesval) og Ole Alvsen Hurum (fra Ner-Nigarden Hårum). Etter fem år ved Ringerike realskole reiste Hans Hurum som ung mann til Namdalen, hvor han fikk en betrodd stilling ved Bangdalsbruket. Bare 22 år gammel kjøpte han i 1866 Skamarka gård på Tyristrand. Han giftet seg i 1871 med Gunvor Jørgine Bjørnstad (1848-1909). Ekteskapet var barnløst.

Hans Hurum, ordfører 1896-98.

Hans Hurum var ordfører i Hole 1896–97 og stortingsmann 1877–82 og 1889–91. I tillegg til ordførervervet i hjemkommunen, var han medlem av fattigkommisjonen, overformynder, forlikskommisær og medlem av amtsutvalget. Av regjeringen var han beskikket som skattekommisær for Ringerike, og han var også medlem av embetsgårdskommisjonen for Hole.

Skamarka skal ha vært vanskjøttet og forfallen da Hans Hurum overtok i 1866. Men den ble raskt brakt på fote igjen,

36 Guldal (1956), s. 19.

og ble siden ansett som en av de bedre og mer verdifulle gårder på Tyristrand. Etter Hans Hurums død i 1922 ble Skamarka overtatt av hans brorsønn, Jens Hurum.

Edvard Johannessen, ordfører 1911-16.

Edvard Johannessen 1911-1916

Edvard Johannesen (f. 1845) fra Skiptvet i Østfold var utdannet ved Ås høiere landbruksskole. I årene 1868-73 var han forpakter ved Skedsmo prestegård, og ble der kjent med prestedatteren Karen Marie Ingier, som ble hans hustru. I 1874 kom de til Hole som forpaktere på Søndre Sørum (Sjefsgården), og i 1882 ble de eiere av Midtre Sørum.

Edvard Johannesen var i mange år medlem av direksjonen i Hole Sparebank. Han ble innvalgt i Hole herredsstyre i 1886, og var ordfører i årene 1911–1916. Han var en dyktig gårdbruker, og leverte kjøtt til Forsvaret, både fra egen gård og ved kjøp av dyr fra Sverige. Høsten 1901 fraskilte han nedre del av seterløkka som tilhørte Midtre Sørum på Sørumsetra nord for Sollihøgda. Han kalte eiendommen Øvre Niskinn, og satte her opp en større tømmerbygning samt låve med fjøs. Året etter (1902) solgte han Midtre Sørum og flyttet med sin hustru til Øvre Niskinn. Herfra ekspederte han sine kommunale brev inntil familien ved årsskiftet 1915–16 bosatte seg i Hønefoss, og han fratrådte som ordfører. I Hønefoss eide han en forretningsgård og en villa i Nyveien.

I 1914 refererte ordfører Johannesen i Hole herredsstyre en søknad fra «Selskabet til emigrationens indskrænkning» om et bidrag på 1 øre pr. innbygger. Johannesen foreslo at søknaden ble innvilget. Men forslaget ble avvist mot hans egen stemme. Da var det at han fra sin egen lommebok tok opp 35 kroner med opplysning om at selskapet «tross avslaget skulle få Holebygdens bidrag».[37]

Ole Blyberg, ordfører 1916-25.

Ole Blyberg 1916-1925

Ole Blyberg (1873–1930) overtok i 1909 som eier av Sundvolden gård og Sundvolden Hotel etter sin far Johan Blyberg. Ole Blyberg var gift to ganger, først med Maren Karine Gusgaard fra Bure i Norderhov (ingen barn). Etter hennes død i 1923 giftet han seg igjen i 1925 med Lucy Nøsterud fra Nøsterud på Røyse (én sønn Johan).

Ole Blyberg gikk Ringerike middelskole og seinere Sem landbruksskole. Han var ordfører i Hole 1916–1925, og dermed

37 Etter Jon Guldal.

den første ordføreren i hjembygda etter at Tyristrand ble skilt ut som egen kommune (1916). Han var i flere perioder medlem av Buskerud fylkesting (fra 1918), og var også ivrig medlem av en interkommunal komite som arbeidet med «Bergensbanen over Ringerike». I 1914 var han med i den første komiteen som ble nedsatt «i anledning av spørgsmålet om at skaffe Østre Hole elektrisk lys og kraft».

I 1922 solgte Ole Blyberg Sundvolden Hotel og bygde opp et nytt gårdstun med hovedbygning og driftsbygninger på Nervolden, ut mot Kroksundet. I 1924 kjøpte han hotellet tilbake ved tvangsauksjon, og satt som eier av både Sundvolden gård og hotellet til sin død i 1930.

Halvor Hammersbøen 1926-1940

Halvor Larsen Hammersbøen (1872–1952) fra Hol i Hallingdal utdannet seg som agronom ved Sem landbruksskole. Han kom til Røyse i 1890-årene som gårdsbestyrer på Dæli. I 1900 kjøpte han Vestigarden Fjeld. Han giftet seg i med Anne Karine Dæhli (1880–1957), datter av Jørgine Nilsdatter og Andreas Larsen, som i en årrekke var tjener og «husbondkarl» på Nordre Dæli. De fikk tre barn.

Halvor Hammersbøen, ordfører 1926-40.

Halvor Hammersbøen var ordfører i Hole fra 1926 til 1940. Interessen for lokalpolitikk fikk han inn med morsmelka. Hans foreldre var Margit Torsteinsdatter Rue og Lars Steinson Hammersbøen. Faren var lensmann i Hol 1892–1908, og den første ordfører i bygda etter at Hol ble egen kommune (utskilt fra Ål i 1876).[38]

Halvor Hammersbøen var ordfører i Hole da den tyske krigsmaskinen rullet inn over norsk jord i april 1940. Han lå da syk på Rikshospitalet, og varaordfører Søren Bjerke var fungerende ordfører.

Søren Bjerke, ordfører 1940-41.

Søren Bjerke 1940-1941

I desember 1907 ble Søren Bjerke (1883–1945) eier av Søndre Lore i Stensfjerdingen. Han tilhørte den gamle Moe-slekta fra Mo gård på Røyse, gjennom sin mor Anne Mathea Moe, som var gift med gårdbruker og skogeier Julius Christian Johnsen Gundersrød på Gundersrud i Skoger. Bare 2½ år gammel ble Søren adoptert av sin moster Ingeborg Moe og hennes mann Søren Bjerke, som var omgangsskoleholder i Hole 1832–39 og siden kirkesanger i Onsøy i Østfold. Da han trådte tilbake

38 Reinton: «Folk og fortid i Hol», bind VI «Ætt og eige».

som kirkesanger, flyttet det barnløse ekteparet tilbake til Hole. Her kjøpte de en av Frøyshov-gårdene, og her vokste unge Søren opp.

Søren Bjerke ble i 1909 gift med Beda Lundberg, datter av Otto Lundberg på Dæli og hustru Josefine (tre barn).

Søren Bjerke var en driftig bonde og en sjelden evnerik mann. Han var mangeårig medlem av herredsstyret, fattigstyret og ligningsnemnda, og dessuten domsmann, fast takstmann for Hypotekbanken, og forstander i Hole Sparebank. Fra 1929 var han medlem av bankens styre, og en periode var han styrets formann. Han ble varaordfører i 1938 og rykket opp som ordfører da Halvor Hammersbøen ble syk i 1940. Søren Bjerke var ordfører i Hole inntil han ble avsatt av tyskernes medløpere i 1941.

Ordførere 1941-45 – se kapittel 16 – Krigen i Hole 1940-45

Fingar Johbraaten, ordfører 1945.

Fingar Johbraaten 1945

Fingar Johbraaten (1885–1949) ble i 1930 eier av Utvika i Hole etter sine foreldre Nils Johbraaten og hustru Olava f. Grythe, som hadde kjøpt gården i 1911. De kom fra Jobråten i Begnadalen, en av de første gårdene nord for fylkesgrensa mellom Buskerud og Oppland.

Fingar Jobraaten giftet seg i 1922 med Anne Johannessen Ruud fra Søndre Rudsødegården, og de fikk tre sønner.

Fingar Johbraaten satt flere perioder i herredsstyret og skolestyret for Samlingspartiet (Høyre). Han var også med i fattigstyret. Da ordfører Halvor Hammersbøen ble syk i 1940 måtte varaordfører Søren Bjerke overta vervet, og Fingar Johbraaten ble valgt til viseordfører. De fungerte inntil NS-folk ble innsatt i vervene i 1941. Bjerke og Johbraaten overtok igjen sommeren 1945, etter en overgangsperiode med Nils Johannessen som ordfører. Etter Bjerkes død i september s.å. rykket Johbraaten opp som folkevalgt ordfører, og fungerte inntil det nyvalgte herredsstyret tiltrådte ved årsskiftet 1945–46.

I tillegg til gårdsdriften i Utvika drev Jobraaten hellebrudd og (sammen med sønnen Odd) i 1930- og 40-årene et utstrakt sikfiske i Utvika. Det meste av fisken ble solgt til folk på Utstranda, men flere ganger i uka ble det sendt kasser med sik

til Carl A. Jensen i Kristiania. Transporten gikk med Hans Bjørnstads godsrute.

Einar Sundøen 1946-1963

Einar Sundøen (1900–1976) var gift med Astrid Kristine d'Bourg, og de fikk to barn (sønnen Hans var seinere kommunekasserer i Hole). Einar Sundøen var byggmester av yrke, og drev fra 1921 eget virksomhet med oppføring av hus og hytter. I tillegg tegnet han en del hus, blant annet hovedbygningen på Sundvolden gård i 1922, og Hansens Hotel (Sommerro) i 1923-24. I 1951 het det i en håndverkeroversikt at antall ansatte i hans firma varierte fra tre til 10 mann.

Einar Sundøen, ordfører 1946-63.

Einar Sundøen ble i 1928 innvalgt i Hole herredsstyre for Arbeiderpartiet, og var aktiv lokalpolitiker i en årrekke. Han var ordfører i Hole i 17 år, fra 1946 og til Hole gikk inn i Ringerike storkommune ved årsskiftet 1963–64. Da trakk han seg ut av lokalpolitikken.

Da noen tidligere formannskapsmedlemmer høsten 1966 dannet et utvalg som skulle arbeide for Holes løsrivelse fra storkommunen, ble Einar Sundøen leder for gruppa. Etter noen år ble han erstattet av Thorleif Borgersen. Einar Sundøen døde 9. mai 1976, 22 dager før Stortingets historiske vedtak om at Hole skulle gjenoppstå som egen kommune.

Ole Nilsedalen 1964-1971

Ole Nilsedalen (1905-1976) fra Ådal ble Ringerike kommunes første ordfører i 1964. Han var skogsarbeider og fjøsrøkter, ble medlem av Ådal herredsstyre fra 1928, ordfører i Ådal 1940-41 og 1945-63, formann i Buskerud fylkesting 1953-63, og formann i Norges Herredsforbund 1960-71 (tildelt forbundets hederstegn i 1971). I periodene 1945-49 og 1961-65 var han varamann til Stortinget. I 1971 ble Ole Nilsedalen tildelt Kongens fortjenestemedalje.

Johan Nymoen 1972-1975

Johan Nymoen (1911-1982) vokste opp på Bårnås i Soknedalen og var gårds- og skogsarbeider, seinere bygg- og anleggsarbeider før han ble tilsatt ved Follum Fabrikker. Johan Nymoen var varaordfører i Ringerike 1968-71 og tok over ordførervervet etter Ole Nilsedalen fra 1972. Han ble avløst av Trygve Ellingsen i 1976, men trådte til som ordfører igjen 1977-79, etter at Hole (og Ellingsen) gikk ut av storkommunen.

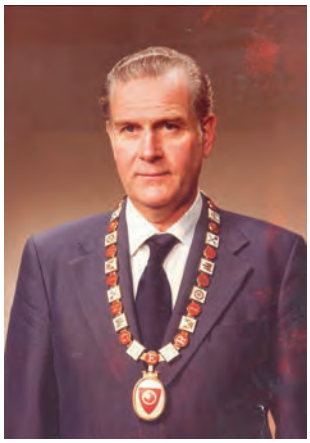

Trygve Ellingsen fra Hole var ordfører i Ringerike kommune i 1976, året før Hole igjen ble egen kommune.

Thorleif Borgersen, ordfører 1977-83.

Odd Bratli var fungerende ordfører i 1982-83 under Thorleif Borgersens sykefravær.

Trygve Ellingsen 1976

Trygve Ellingsen (f. 1922) er fra Sømoen på Brenna i Steinsfjerdingen, og gift med Borghild Helga Gulbransen fra Gomnes på Røyse. De har fire barn.

Trygve Ellingsen har vært disponent i familieselskapet AS Ellingsens Entreprenørforretning, og var siden takstmann i en årrekke. Aktiv politiker var han i mer enn 40 år. I Hole var han varaordfører 1960–63, før han ble kommunestyremedlem i storkommunen fra 1964. I 1972-75 var han varaordfører, og så ordfører i Ringerike i 1976. Da gikk Hole ut av storkommunen, og fra 1977 var Ellingsen opposisjonsfører i Hole kommunestyre. Han satt også to perioder i Buskerud fylkesting.

Trygve Ellingsen må karakteriseres som en av Ringerikes mest kjente menn, han kjenner alle og alle kjenner han. Trygve har deltatt aktivt i distriktets idretts- og kulturliv, og gjennom de siste 30 åra har han vært en engasjert og kunnskapsrik guide for turister og besøkende til Hole og Ringerike. Siden 1991 har han vært medlem av Hole bygdebokkomité. For sitt politiske og kulturelle engasjement har han mottatt Kongens fortjenestemedalje, Norske Kommuners Sentralforbunds hederstegn og Hole kommunes kulturpris (1996), og han er æresmedlem i Idrettslaget Holeværingen. I 2007 ble han tildelt «Krokskogprisen» for sitt arbeid med å formidle Krokskogens historie og initiativ til blant annet «Utsiktenes dag», ryddedugnader, og bussturer for eldre.

Thorleif Borgersen 1977-1983

Thorleif Borgersen (1918–1990) ble i 1948 gift med Gerd Næss fra Øvergarden Nes på Utstranda, og de har én datter. Som ung gikk han inn i farens maler- og lakkeringsverksted i Steinsfjerdingen, som han overtok i 1946.

Thorleif Borgersen var varamann i Hole herredsstyre fra 1956, og i 1959 ble han fast medlem av formannskap og kommunestyre, innvalgt på Høyres liste. Da Hole ble en del av Ringerike kommune fra 1. januar 1964, fortsatte han i kommunestyret i storkommunen i én periode, da han nektet gjenvalg.

Siden engasjerte han seg sterkt for Holes løsrivelse fra storkommunen, og han må gis hovedæren for at Hole fra 1. januar 1977 gjenoppstod som egen kommune. Thorleif Borgersen var Holes ordfører fra 1977 til 1983.

Per E. Moi 1984-1985 og 1995-1999

Per Eiliv Moi (f. 1932) fra Kvinesdal i Vest-Agder har representert Høyre i Hole kommunestyre, og var ordfører 1984–85 og 1995–99. Han er siden 1970 bosatt i Steinsåsen, og er gift med Margit Røine fra Hønefoss. De har fire barn.

Per Eiliv Moi er ingeniør, og har også befalsutdanning fra Ingeniørvåpenet. Han var i Forsvaret i 14 år, blant annet som lærer ved Hærens Ingeniørhøgskole, og ansatt som offiser fram til 1966. I perioden 1966–85 arbeidet han med salg og markedsføring i firma Pay & Brinck AS i Oslo, og siden i 10 år i forskjellige stillinger i AS Veidekke og Norwegian Contractors AS.

Som pensjonist har Per E. Moi blant annet vært engasjert som rådgiver i omstillingsprosjektet som ble satt i gang som følge av at forsvarsvirksomheten i Ringeriksregionen ble nedlagt.

Per Eiliv Moi, ordfører 1984-85 og 1995-99.

Hans Andersen 1986-1991

Hans Andersen (f. 1932) fra Sande i Vestfold er selvstendig næringsdrivende som takstmann, med maskiner og industri som spesialfelt. Han er utdannet ved Horten tekniske fagskole, og bodde med sin familie forskjellige steder på Østlandet før de flyttet til Sundvollen i 1972. Han er gift med Anne Lise Andersen fra Gran på Hadeland, og de har tre sønner.

Hans Andersen kom med i kommunepolitikken høsten 1976, da Hole skulle bli egen kommune igjen fra 1. januar 1977. Han var formann i Hole bygningsråd i to perioder (1977–83), og ble så innvalgt som medlem av kommunestyre og formannskap fra 1984. Fra 1986 til 1991 var han bygdas ordfører (representerte Høyre).

Hans Andersen var ordfører i Hole 1986-91.

May-Britt Nordli 1992-1995

May-Britt Nordli (f. 1954) fra Lisletta i Norderhov er utdannet Master of Management ved Handelshøyskolen BI. Hun var personaldirektør ved Statens kartverk i perioden 1990–2001. I 2001 ble hun ass. direktør, og fra 2003 direktør i Seksjon for folkestyre og regional utvikling i Kommunenes Sentralforbund.

May-Britt Nordli har vært aktiv i lokalpolitikken for Senterpartiet. Hun var ordfører i Hole 1992–1995, og vara-ordfører 1999-2003. Da hun takket av som lokalpolitiker

May-Britt Nordli var ordfører i Hole 1992-95.

Per Ragnvald Berger har vært ordfører i Hole siden 1999.

høsten 2003, hadde hun sittet 12 år sammenhengende i Hole formannskap og kommunestyre.

May-Britt Nordli er bosatt i Steinsåsen. Siden 2011 har hun vært rådmann i Jevnaker kommune.

Per Ragnvald Berger 1999-

Per Ragnvald Berger (f. 1952) fra Selbu er utdannet ingeniør ved Hærens Ingeniørhøgskole på Hvalsmoen, og har siden 1979 vært bosatt i Rudsødegården ved Kroksund. Han er gift med Målfrid Haugen fra Stjørdal, og de har to sønner.

Per Berger arbeidet som ingeniør i Hole kommune 1978-87. Han var siden rådgivende ingeniør i Jan Solberg AS. Siden 1999 har han vært ordfører i Hole kommune (representerer Høyre), i permisjon fra sin stilling som eiendomsleder i Ringerike kommune.

Per Berger nyter tillitt i alle politiske leire for sin folkelige væremåte og omgjengelige vesen. Han kommer fra en idrettsfamilie, og kan se tilbake på en aktiv karriere innen friidrett, orientering og ski, også på trenersida. Han er farbror til to av verdens beste skiskyttere, Tora og Lars Berger.

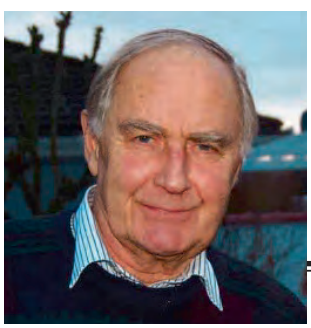

Torgeir Haave Bentsen, rådmann i Hole 1977-1994.

RÅDMENN I HOLE KOMMUNE

De fire rådmennene som Hole har hatt siden kommunen ble gjenopprettet i 1977.

Roar Hammerstad, rådmann i Hole 1994-2006.

Nina Bønsnes Røed, rådmann i Hole 2006-2010.

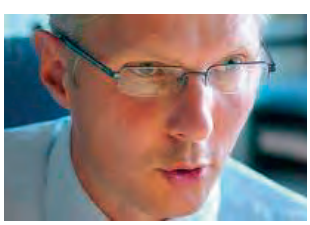

Ståle Tangestuen, rådmann i Hole siden 1. mai 2010.

Håndverk og næringsliv i Hole

Håndverkerstanden har vært tallrik i Hole. Håndverkerne utførte tjenester og produserte varer innen sine fag, og var nevenyttige menn og kvinner med blikk for detaljer. Historiene lever om tømmermenn, murere, båtbyggere, hjulmakere, skreddere, skomakere og andre. Mange var begavelser, og ble i sin samtid kalt tusenkunstnere. I dag står kirkebygg og majestetiske gårdsbygninger i tre og mur, vogner, sleder, møbler og tikkende gulvur som vitnesbyrd fra deres virke.

Et teglverk på Rytteraker er omtalt allerede på 1700-tallet, og tidlig på 1800-tallet ble det bygd nytt og større av Ole Jørgensen Rytterager.

Bygdehåndverkernes historie er et stort emne, det har opp gjennom tidene vært mange fag. Fra gammelt gjorde de det meste selv på gårdene, bonden var både snekker, slakter, smed

og garver. Da husmannsvesenet vokste fram, kunne mange husmenn ha et viktig bierverv som utøver av et håndverk. En dyktig håndverker nøt større anseelse enn en vanlig husmann eller dagarbeider. Håndverkerne var noen dager på hver gård, de spiste ved husbondens bord og hadde atskillig større daglønn enn en ufaglært arbeider.

Byggmestere og treskjærere

Nils Onsager på Røyse var sønn av Lars Onsager, bygselmann på gården av samme navn rundt år 1700. Han var snekker, og en dyktig sådan. Av en «synsforretning» ved Stein kirke i 1704 leser vi at han ble kalt «tårnbygger», og den betegnelsen var det nok ikke alle snekkere og tømrere som fikk.

I 1683 brant kirken på Stein etter lynnedslag, og tidlig på 1700-tallet sendte allmuen i Hole søknad til kongen om å få tømmer til restaurering av kirken. I april 1704 sendte amtmann Glud påbud til fogd Tønder og sorenskriver Müller om å holde en «synsforretning», for å få vite hvor mye og hva slags tømmer som skulle til. Forretningen ble holdt 26. mai 1704, og resultatet ble sendt til amtmannen, som videresendte det til Rentekammeret i København. I brevet heter det: «… og haver vi da udi Taarnebyggeren Niels Aensagers overværelse befunden efterskrefne Sortementer af Last til samme Kirches Reparation, hvoraf allemeste Muurene ere i Behold, at skulle behøves…» Og så følger en oppramsing av bjelker, sperreverk, tårnmaster osv. som samlet ble et behov på 24 tylfter 8 trær grovt tømmer. I dag ved vi at kirken på Stein ikke ble restaurert, men tårnbyggeren trådte fram fra historiens mørke.[1]

Seinere hører vi om *Paul Trillerud* og *Ole Elstøen* som reparerte tårnet på Hole kirke i 1830-åra, om byggmestere fra Sandvika ved Borgen og Søhol-kara på Røyse, en av dem bygde Røysehall i 1900. Linja kan trekkes videre til Sundøenkara (flere av dem var byggmestere) og Hans Karlsen. De bygde hoteller og Sundøya og flere store gårdsbygninger. Fram mot vår tid har Alf Ruud og brødrene i Ellingsens Entreprenørforretning satt spor etter seg i mer en én forstand. Og det har vært mange flere.

Hans Jensen Søhol (f. 1848) i Roterud ved Søhol var fra plassen Sandvika under Borgen, og var tømmermann. Han arbeidet i mange år ved Tandberg Brug på Øst-Modum. I 1900 bygde Hans Jensen Søhol lokalet «Hole» (fra 1932 kalt

1 Etter Erling Bjørke: «Kyrkja på Stein på Ringerike», i Ringerikes Blad 31. oktober 1957.

«OLA SKOMAKER Å-N PER SME»

«Det var nesten alminneli at en bygdehannværker fekk etternamn som førtelte om de yrke han hadde», skriver Peter Lyse på ringeriksmål. «Itte bare han, men kjerring å onga au. Ola skomaker å-n Per sme, hu Karina skomaker å-a Anne julmaker. Men de var visst ingen som tok de som familjenamn, som i di store utlanna, dær Carpenter, Smith å Zimmermann fins i tusenvis. Men stee dom budde på fekk åfte namne: Snekkerstua, Smesta, Svarveru, Rapperstua, Møllerbærje. Anderjas måler å Matja måler var bygdefølk, men viss de kåmm fløttanes en hannværker te bygda, vart førnamne sløyfe å yrke sett i stella. De var maler Eriksen (itte måler da), skredder Jonsen, skredder Dahl å garver Arnesen».*

* Lyse (1976), s. 47.

«EN APARTA BYGGMESTER»

«Paul Trillerud fra Hellandseie var en aparta byggmester. Han og Ole Elstøen var de to som restaurerte Hole kirke i 1830-åra. Taket på tårnet var vekktatt og de drog bjelker i tau oppover, og til dette formentlige domningsarbeidet var noen strandinger* med. Mens de glante og drog syntes de tårnet kom dettendes ned på dem, og strandingene slapp og hivde sig vekk. Hadde ikke Paul da bevart sin kaldblodighet vilde det ha gått gæli.»**

* Domning = dugnad. Strandinger = folk fra Tyristrand (Vestre Hole).
** Avisartikkel av V.V. (udatert) i Hole bygdearkiv.

«Røysehall»). Han lagde også møbler, og både gyngestoler, skap, bord og kommoder fra hans hånd er i dag i familiens eie.

Alf Ruud (1916–2004) i Jenseløkka på Røyse begynte for seg sjøl som snekker, og knyttet til seg bygdekarer når han fikk større oppdrag. Etter hvert økte virksomheten, og på det meste sysselsatte byggmesteren rundt 25 ansatte. Alf Ruud bygde flere større bygg på Ringerike, blant annet Hole kirke (1954), Hole herredshus (1955 og 1987), Vik skole (1962 og 1983), Tyrifjord videregående skole,[2] Høyenhall (1968), Jevnaker sykehjem (1973), Kirkeskolen (1977), Røysetoppen sykehjem (1978–79), Røyse skole (tilbygg med svømmehall 1983), Tronrud Engineering (1984 og 1994–97) og flere bygninger ved Sundvolden Hotel.

Thorvald Ellingsen (1880-1963) i Sømoen i Steinsfjerdingen var tømmermann og sagmester. Han kom fra Tjernsbråten i Strømsoddbygda til Hole som tjenestegutt, og gikk seinere i smedlære på Vaker i Norderhov, før han slo seg på tømmermannsyrket. Han hadde flere sagbenker som han flyttet rundt etter behov. Han fikk 12 barn med kona Karen Marie Martinsdatter (fra Bakken under Bjørke), og etter hvert som de ni sønnene vokste til, gikk de inn som læregutter hos faren og ble etter hvert fullbårne håndverkere. Thorvald Ellingsen og sønnene har satt opp mange hus og driftsbygninger på gårder og bruk i Hole.

Etter krigshandlingene i Haug i april 1940 var Ellingsen (med sagbenk og sønner) av de første som startet gjenoppbyggingen, og aller først på Borger gård med hovedbygning, stabbur og låve. Da Thorvald Ellingsen ble eldre og trakk seg ut, var det sønnen Olaf Ellingsen (1914–1963) som overtok og ledet virksomheten, blant annet bygde de Norefjellstua til vinter-OL i 1952 og Norderhov rådhus i 1963. Olaf Ellingsen døde i 1963, bare 49 år gammel, og hans brødre etablerte da *AS Ellingsens Entreprenørforretning*, med Trygve Ellingsen (f. 1922) som daglig leder og Thorvald Thorvaldsen (f. 1931), sønn av Einar, som byggeleder.[3] Firmaet hadde på det meste 110-120 ansatte, og har satt opp en rekke større bygg, både på Ringerike og utenfor distriktet. Blant annet skolene på Sollihøgda, Tyristrand og Vang, en rekke bygg i militærleirene på Helgelandsmoen og Hvalsmoen, og flere bruer (på Ringerike Overmannsund bru og Hvalsmoen bru).

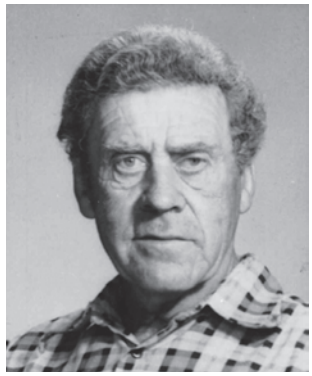

Byggmester Alf Ruud bygde nye Hole kirke i 1950-åra, og står bak en rekke større bygg i Hole og Ringerike.

KULTURPRIS

Byggmester Alf Ruud ble i 2003 tildelt Hole kommunes kulturpris, fordi han «gjennom en årrekke har satt sitt preg på bygda. Han har vært ansvarlig for både offentlige og private byggverk, som både nåtid og ettertid vil få glede av».*

* I grunngivelsen for forslaget om å gi prisen til Alf Ruud (fra Hole bygdekvinnelag).

2 2. byggetrinn 1963–64 og 3. byggetrinn 1968–70.

3 Thorvald Ellingsens to eldste sønner, Einar og Martin, tok etternavnet Thorvaldsen, mens de øvrige kalte seg Ellingsen (Oskar, Karl, Alf, Olaf, Otto, Thorleif og Trygve).

Andre håndverkere i Hole lagde småmøbler. Som Hønefoss-området og Haug ble kjent for sine kommoder, var det mange stolmakerne som rådde grunnen i Hole. Atter andre kunne med hjelp av øks, kniv og jern lage de mest utsøkte ornamenter, figurer og redskaper.

Anders Sørensen (1851–1927) fra Mosenga var sagmester ved Hønefoss Brug, og om vinteren var han møbelsnekker. Verkstedet hans var den innerste stua i Mosenga, og der lagde han stoler som etter hver ble et begrep på Røyse. Fortsatt finnes «Sørensen-stoler» i en rekke hjem utover bygda. Ringerikes Blad skrev i 1933 at Anders «var en fremragende stolmaker, og det måtte være en idé å ta opp fabrikasjonen av den slags stoler som han lagde. De var for det første pene, og dernæst billige.»

Hans Kristian Paulsen (f. 1810) var møbelsnekker og husmann i Krokvik under Nedre Vik. Han reiste rundt på gårdene og lagde «hele møblementer av bjørk. Kråskap, bord, stoler sofa -- alt i samme stil og i nydeligste utførelse». En regning fra 1843 viser at han brukte 18 dager på å lage 12 polerte stoler i bjørk. For arbeid, materialer, «Hornlim, Spiritus, Olje og Sjellak», måtte bonden som hadde bestilt stolene, betale 13 spesidaler 4 ort og 16 skilling.[4]

Otto Landén (1875-1954) på Nordre Gjesval (østre gården) var også møbelsnekker. Han reiste i 1903 til Sør-Afrika sammen med onkelen Hans Thomassen, og de arbeidet noen

LIKKISTER TIL KNØLEN

«Knølen ble husmenn og andre arbeidsfolk kalt av den besittende klasse. Likkistene til knølen ble laget av en snekker i Skjellum til fire kroner».*

* Jon Guldal: Arbeiderminner fra Hole (i Norsk folkemuseums arkiv, kopi i Hole bygdearkiv). Husmann Andreas Endresen (f. 1823) satt i Skjellum i 1865, og sønnen Anders Andreassen (f. 1857) i 1900. Begge var snekkere.

STOLMAKERE OG SNEKKERE

Jens Sandvika f. 1821) og sønnen Hans hadde i mange år arbeid ved Tandberg Brug på Øst-Modum, hvor deres «jorddrot» Christoffer Rytterager på Øvre Borgen var medeier. Foruten mølle og sagbruk var det stolfabrikk på Tandberg. Tømmermennene fra Sandvika går igjen i Rytteragers regnskapsbøker. Hans Sandvika bodde på plassen Dyrbak på Modum, som han trolig overtok i slutten av 1860-åra. I 1882 betalte han 60 kroner i årlig avgift for plassen. Når Hans arbeidet på bruket, var daglønna 2 kroner. Dersom han lagde stoler hjemme på fritida, fikk han betalt for hver stol han leverte. I 1881 ble Hans Sandvikas konto godskrevet med 36 kroner, etter at han hadde levert 6 gyngestoler. Hans var født i 1848 og ble seinere eier av Roterud under Søhol.*

* Fra regnskapsbøker ved Tandberg Brug (utlånt av Ole Kristoffer Rytterager).

4 Jon Guldal i Ringerikes Blad 25. februar 1933.

år som snekkere i traktene rundt Durban, blant annet bygde de misjonsstasjoner. Otto reiste seinere til Amerika, og livnærte seg som trappesnekker i Duluth, Minnesota, før han vendte hjem til gamlelandet. I 1951 bodde han på Gjesval og averterte sine tjenester «innen alt i møbler etter bestilling».

Odd Brodahl (1918-2013) i Evjua på Røyse arbeidet på Splitkein-fabrikken i Hønefoss i mange år. Etter at han flyttet til Røyse i 1963, var han på Skifabrikken vinter og vår, og drev med krepsing og fisking om høsten. I 1970 bygde han verkstedbygg, hvor han drev eget snekkerverksted for produksjon av møbler, blant annet for salg gjennom Husfliden i Oslo.

Torkild Olsen (1741-1813) var bilthugger (treskjærer), og skal ha kommet fra Gudbrandsdalen til Hønefoss i 1760-åra. Torkild Olsen har skåret ut de fire evangelistene (Markus, Lukas, Johannes og Matteus) i Bønsnes kirke, og gav dem som gave til kirken i 1788. Han ble kalt Torkild Tambur, formodentlig fordi han hadde vært tambur (trommeslager) da han avtjente verneplikten. Han var gift med Maren Stein, datter av Steins eier Ole Larsen, og satt på plassen Jomfruland i Steinsåsen til 1777, da de kjøpte Oppgarden Leine på Røyse. Deres sønn var Fredrik Torkildsen Leine, som var med i bondeoppstanden i 1818.

Josva Jørgensen Øverby (f. 1789) var soldat og ble skadet i krigen mot Sverige i 1808–09. Han fikk et skuddsår i låret, men av grunner vi ikke kjenner kom han til Roskilde i Danmark, hvor han satt som fange. Han var svært flink med hendene sine og drev med treskjæring. Etter familietradisjonen skal han ha skjært ut to figurer som står i Roskilde domkirke.[5]

Smeder

Hver gård hadde sin smie. Noen utviklet etter hvert særlig dyktighet, og ryktet spredte seg at han gjorde godt arbeid. Snart kunne han leve av virksomheten. Da Hole ble kjent for produksjon av sleder og vogner utover på 1800-tallet, var smedene en viktig del i rekken av håndverkere som var involvert. Alle smedene drev med vanlig smiearbeid i tillegg, de smidde gårdsredskap, skodde hester og reparerte ting som var ødelagt. Langs hovedveien gjennom bygda lå det smier, blant

5 Etter Ingebjørg Liljedahl (f. 1921).

BETALTE MED SMEDARBEID

I 1651 ble Knut Ullern krevd for 5 daler av Johan Schnell, som var fogd på Ringerike 1644–48. Knut betalte ved å «beslå» to vogner for gamlefuten.*

* Etter et Sehested-dokument (E.F. Halvorsens ekserpter.

annet i Øgardsvika og på Steinssletta. Ellers var de spredt rundt i bygda, mange på Røyse.

«Pommern-smeden» og «Hodte-smedene» har god klang i Hole. I 1858 skrev smed *Kristian Knutsen* (1833–1936) og kona Marte Olsdatter kontrakt med Gabriel Fougner på Stein om bruk av plassen Pommern til en årlig avgift på 16 spesidaler, som «avgjøres dels ved arbeid og dels i mangel derav ved penge». Kristian skulle etter tilsigelse forrette smedarbeid på gården mot en daglønn på 24 skilling (om vinteren 20 skilling) på husbondens kost, og skulle i tillegg skjære 10 mål åker om høsten (24 skilling pr. mål på egen kost).

Pommern-smeden ble en legende i levende live. «Kristian må vel kalles geni, han var umistelig. Men så var han også den best betalte – to kroner dagen (på egen kost). En dag holdt den første selvbinder sitt inntog på gården, et monstrum, hele det omfangsrike bakbrettet bestod av bare hjul. Han var gild å sjå til, hadde bare en skavank – han ville ikke gå. Rekvirert ble en mekaniker fra «Ørens Mekaniske Værst», nesten som å skikke bud til slottet. Men selvbinners sa nei, sta som en gamp. Kristian gikk ned om natta eller i grålysinga, da sola rant var binnern klar til aksjon. Kristian var skytter og fisker. Han var også politiker. I dugurdshvila leste han høyt Sosialdemokraten, det var vel begynnelsen på elendigheita, eller hva en vil kalle nytida».[6]

Gulbrand Hundstad (1856–1938) var fra Haugen under Svarstad, og hadde smia si på toppen av Hundstadbakken. «Allerede som skolegutt måtte Gulbrand hjelpe til som opslager i farens smie nede på Svarstad. De gamle mestere muntret ham op med de ord: Lær dig et håndverk, lær det tilgagns, og

«... SMIDDE TIL LANGT PÅ NATT»

«Jeg husker godt spisslede-produksjonen. Det var på sett og vis selve livsgrunnlaget her på Røyse da jeg var smågutt og unggutt. Alle folk, kvinner og menn, var opptatt med å lage spissleder, i vintertiden spesielt. Og det var delproduksjon, noen lagde meiene, andre annet treverk som måtte til, andre igjen smedarbeidet og atter andre lagde skjekene. Denne spissledeproduksjonen var på sett og vis næringsgrunnlaget for hele befolkningen her. (...) Jeg husker et par karer som lagde skjekene. De dro til Modum for å hogge bjørk til skjekeemner. Gulbrand Hundstad husker jeg smidde til langt på natt på jernbeslag på spissledene. Kvinnene var også med. Det var deres oppgave å stoppe setene. Når det led inn på tiden at sledene skulle leveres, kunne de ha det travelt. Jeg husker de sa: - Hadde det vært et eneste sting til, hadde jeg ikke greid det! De ferdige sledene ble så kjørt til markedene, til Kongsbergmarken der mange svenske kjøpere møtte opp. De tok gjerne åtte spissleder i lasset, og fikk de 30 kroner for en slede på marken, var det bra. Men var prisen under 30 kroner, var det dårlig», fortalte Sigvart Leine (f. 1882) til Ringerikes Blad på sin 85-årsdag 5. desember 1967.

6 Thv. E. Solberg: Minner fra en lykkelig barndom (heftet Ringerike 1966-67, s. 24-25).

Gudbrand Hansens smie på Hundstad, på toppen av Mosengbakken. Den ble revet i 1960. Gården Fjeld-Svarstad i bakgrunnen. Drengestua på Store Hundstad skimtes til venstre.

du har en verdi som varer til din døande dag! 17 år gammel dro han til slektninger som hadde reist før ham til Amerika. I et svensk settlement i Rockford, Illinois, forsvarte han sitt arbeid i en smie, takket være sin kraft og kunst som var hans arv fra gamlelandet. Fire ganger reiste han att og fram over havet, siste gang for å slå seg ned i sin hjembygd. Han kjøpte sin vordende svigerfars eiendom på Hundstad, og i det halve sekulum som siden er rundet i tidens hav, har Gulbrand og Karen bodd i sitt idylliske hjem ved Hundstadbakkens topp. Hans smie, grå og værbitt, slik en smie skal være, står nede i bakken, jevnsides andre gamle verkstedbygninger».[7]

Ole Kristiansen Bergeløkka (1865-1948) hadde egen smie i Bergeløkka i Sundvollen. Her reparerte han utstyr til skogsdrift, smidde lenker og skodde hester. Han var også blikkenslager, pipemurer og drev med det meste innen bygningsarbeid. Oles bror, *Johan Kristiansen* (f. 1855), «hadde lært smedhåndverket i Hans Hansens smie på Fekjær, hvor Sonerud'n var mester. Siden var han svend der, og drev selv smie en tid på plassen Skauenga under Rytteraker, så på Fekjær, så en tid på Solbakken og fra 1905 ved Ødegårdsvika ved Steinsfjorden. Smeden i «Øgardsvika» skal ha vært den første her på Ringerike som kunne smi ordentlige fjærer til vogner. Ellers lagde han beslag til spissleder,» skrev Jon Guldal i Ringerikes Blad i 1935, da Johan fylte 80 år.

7 V.V.: «Gullbryllup i Hole», udatert avisartikkel (kopi i Hole bygdearkiv).

To av Hodte-gårdene på Røyse. Smedene her hadde kunder fra de fleste bygder rundt Tyrifjorden.

Anders Johannesen Hundstad (f. 1861) i Neristua Leine var treskjærer og smed, og smidde lenker og splinter til bruk i tømmerføringa på fjorden. Smia var tatt med fra Hundstad av faren, Johannes Iversen, da han kjøpte gården i 1807.

Den lille Hodte-grenda ytterst på Røyse var kjent for å ha flinke smeder. Det var tre husmannsplasser og tre smier. Det sies at alle Hodte-karene var smeder, og yrket gikk i arv. Ved fjordkanten var det brygge, og hit kom kunder med båt fra alle bygder rundt fjorden, med kjerrehjul som det skulle legges jernring på, og redskap som skulle repareres. På 17– og 1800-tallet var det lettere å bruke vannveien enn dårlige veier til lands.[8]

Johan Hansen Hodt (f. 1885) var en av «Hodte-smedene». Han arbeidet som ung i mange år i smia på Hvalsmoen ekserserplass. Da var han ukependler fra Nedre Hodt. Under første verdenskrig gikk han i kompaniskap med hjulmaker Ingvald Frøshaug (fra Åsbakken i Frøysuåsen) og smed Nils Knutsen[9] fra Haug og startet *Hønefoss vognfabrikk* i Norderhovsgata 13 i Hønefoss. Her produserte de vogner, men mest tømmerdoninger (bukk og geit). De la ned driften før 1920.

Smedmester Ole Johannessen Hodt utenfor smia i Svensrud. I bakgrunnen litt av hovedbygningen i Østby.

Ole Johannessen Hodt (1876-1962) var «Hodte-smeden i Svensrud». Han gikk først i lære hos broren Hans, som drev smie i Drammen. Deretter begynte han i Andresens Vognfabrikk i Drammen, som drev produksjon av triller, smalsleder og spissleder (som ble brukt til travkjøring). I 1906 begynte han for seg selv i Svensrud. Virksomheten gikk bra, og etter noen år hadde han flere lærlinger. En stor del av det han lagde av

HODTESMIA PÅ MO

Den siste Hodtesmia ble i 1989 flyttet fra Øvre Hodt til Mo gård i Steinsfjerdingen, hvor den i dag inngår i en samling av gamle, bevaringsverdige bygninger fra Hole. Det var Hole kommune som stod for flytting og restaurering av smia, etter iherdig innsats av Ingebjørg Gjesvik Liljedahl og byggmester Bodvar Persvold. Smia er helt intakt slik den siste smeden forlot den, med smieavl, belg, velbrukt ambolt og øvrige redskaper, og ble sist brukt på Hodt i 1918 eller 1919. Til smia hører også et oppholdsrom, som er gjenskapt slik det var.

8 Notat om gnr. 214/4–5 Hodt av Ragnar Hodt på Røyse.
9 Han ble skutt av tyskerne under en razzia i Høenfoss i 1943.

triller, vogner og smalsleder, ble levert til hans tidligere arbeidsgiver, Andresen i Drammen, og til fabrikanter i Oslo. Transporten gikk fra Svensrudbrygga med båt til Svangstrand, og så tog videre til Drammen (og Oslo). En trille brukte de cirka åtte dager på å lage, mens en smalslede kunne lages på én dag. Treverk fikk han fra hjulmakeren i Øverjordet.

Christoffer Leonard Eriksen Melgård (1816–1893) på plassen Gisti under Vik var såkalt «kleinsmed». Han smidde nøkler og låser og lagde de herligste ornamenter, i tillegg til at han var svært praktisk anlagt og stod for de første piggtreskeverk i bygda. De første hakkelsmaskiner var også hans oppfinnelse, og modellene skal siden ha blitt støpt og produsert på Bærumsverket. Stabburslåser, nøkler og dørvridere med signaturen «C.M.» skal fortsatt finnes rundt på mange gårder. Smed Martin Rytterager satt med en stabburslås med nøkkel som var Melgårds verk, og den ble i 1950-åra skjenket til nye Hole kirke.[10]

Edvard Danielsen (1857-1934) i Øver-Daniels under Hårum var snekker, hjulmaker og smed, som faren Daniel i nabobruket Daniels-Hårum (på den andre sida av Myragata). I 1900 var Edvard «maskinist ved sagbruk», ansatt ved et sagbruk på Hofsfoss. Rundt 1970 ble en del av hans utstyr og verktøy som smed og hjulmaker gitt som gave til Ringerikes Museum. Øver-Daniels var tidligere en husmannsplass som het Løkka. Den ble kjøpt av Edvard Danielsen rundt 1880.

Øyvind Gulbrandsen i Sundvollen og *Thor Nøsterud* på Vik er blant dem som har holdt smedhåndverket i Hole i hevd opp mot vår tid. Nøsterud kan du lese mer om nedenfor (Vik servicesenter, s. 30). Øyvind Gulbrandsen (1908-1992) fra Grorud var utdannet sveiser og platearbeider, og hadde fagbrev som skipsbygger fra Akers mekaniske verksted, hvor han arbeidet i mange år. I 1950-åra overtok han smia i Bergeløkka etter sin svigerfar, smed Ole Kristiansen. Som svigerfaren arbeidet han også som blikkenslager. I smia i Bergeløkka produserte han blant annet høyspentmaster til Hole E-verk, og det var han som lagde smijernsportene til Hole kirke samt kol-

«EN ALT-MULIG-MANN»
Edvard Kristian Danielsen i Øver-Daniels var en «alt-mulig-mann»: Sagmester, smed, snekker, lagger og slakter. Det fortelles at han sammen med broren Ole, som drev skredderverksted, anskaffet en dreierbenk som de bar fra Bærums Verk og over Krokskogen til Hårum.*

* Ringerike historielags registreringer (1973).

Smia i Bergeløkka med smed Øyvind Gulbrandsen (1908-1992) i døra.

10 Etter Jon Guldal.

lektbøsser (i kobber) til kirken. Han drev også bilverksted i Sundvollen en periode, sammen med Anders Sønsterud.

Ove Roulund (f. 1926) på Blomshøgda er svært interessert i det gamle smedhåndverket, og er i dag en av Hole-bygdas få aktive smeder. Han leier smia på Bili.

De første tiåra etter 1900 var gode år for smedene i bygda. Men snart stilnet det. Bilen hadde gjort sitt inntog, og etter hvert sank etterspørselen etter nye vogner og sleder. Smedene hadde fortsatt en del å gjøre med reparasjon av redskap for landbruk og skogsdrift, og under krigen – da det var vanskelig å få tak i nytt – hadde smedene nok å gjøre. Men siden har forholdene forandret seg, og smedyrket har gått over i historien.

Hjulmakere, vogner og sleder

Ole Jørgensen Rytterager (1776-1842) skal ha vært den første i Hole som organiserte håndverkere til produksjon av **karjoler (vogner) og sleder** i større stil, en virksomhet som betydde mye for økonomi og sysselsetting i bygda på 1800-tallet. I Østbygda var Rytteraker et sentrum for produksjonen, men det var også stor virksomhet på Fekjær og i Øverjordet, og på Røyse.

«... ALLEHAANDE VOITURER»

I folketellingsprotokollen fra 1835 er Ole Jørgensen Rytterager og hans vognproduksjon på Storøya, Rytteraker og Borgen omtalt: «Desuden forfærdiger han allehaande Voiturer, men alt ved sine Husmænd og sine Tjenestefolk. Det Hele er for ubetydeligt til at fortjene egentlig Navn af Fabrique. Imidlertid anmeldes det dog til Efterretning, om det kgl. Finantsdepartement har en anden Anskuelse af Tingen».

I 1819 var det seks husmenn på Rytteraker. Dette tallet steg i 1820- og 30-åra, da det var stor håndverksvirksomhet med produksjon av vogner og sleder på gården. Av de i alt 17 husmennene som ifølge manntallet over «contribuerede»[11] til Hole kirke hørte hjemme på Ole Jørgensens gårder Storøya og Rytteraker i 1825, var 10 på Rytteraker.

På plassen Lille Rytteraker bodde en smed som het Jørgen, og det virker som at smia til denne Jørgen ble senter i en liten «håndverkerlandsby» som vokste fram på Rytteraker for produksjonen av vogner og sleder. Flere kilder forteller at Ole Jørgensen knyttet til seg unge og dyktige karer som han gav opplæring, og tillike en god husmannsplass. Flere av disse lå ved Lille Rytteraker, eller langs gårdsveien mellom Rytteraker og Borgen. Noen av karene var arbeidsledige gruvearbeidere fra Kongsberg, som da Sølvverket på Kongsberg ble nedlagt i 1806 fikk hjelp til å utdanne seg innen et håndverksfag. Deretter søkte de til andre distrikter for å få arbeid, og flere av disse kom til Hole.

En annen som kom til Rytteraker, var *Peder Andersen* (f. 1841 i Norderhov). Han var tidligere smed på en av Vik-gårdene

11 «Contribuerede» = de som betalte en personlig skatt, her til kirken.

(Engebrets-Vik). I rundt 20 år ble han ved «vognfabrikken» på Rytteraker. I 1888 forpaktet han Midtre Rudsødegården og satte opp en smie ved storveien ved Kroksund. Her drev han i fem år, før han flyttet til Hønefoss i 1894 og overdro Kroksundsmia til sønnen Martin. Noen år etter (1900) var de begge etablert som smedmestre i Hønefoss, og «Rytterager-smedene» ble begge kjent for sitt solide håndverk.[12]

Gabriel Pedersen Vestjordet (f. 1789) ble kalt Gabriel Hjulmaker. Han hadde gått i hjulmakerlære i Drammen, kom til Hole og ble ansatt av Ole Jørgensen Rytterager. Gabriel var tambur i det militære, og var født på plassen Øgardsbråten på Snarum på Modum. Han har mange etterkommere i Hole som har utmerket seg som dyktige håndverkere.

En av Gabriels sønner var *Kristian Gabrielsen* (1824-1869), som var hjulmaker og korpstambur som faren En av hans sønner var *Bernhard Kristiansen Frøshaug* (1851-1927), som i 1875 var med «under avsløringen av Karl Johan-monumentet. Da stod 150 musikanter på geledd og 20.000 soldater defilerte. Samme høst ble Bernhard rammet av en ulykke, da han mistet det ene fotbladet under arbeid på Skjærdalens stavsag. (…) Sin stilling som tambur mistet han. Men Bernhard gav ikke opp. Han har siden den tid utført et stort og godt arbeid som håndverker, så vel omkring på storgårder her på Ringerike som på Hønefoss Bruk, som måtte ha tak i Bernhard hvis de skulle få sakene i orden. Han var en mester i å sette opp sager».[13]

En annen av Gabriel Hjulmakers sønner var *Peder Gabrielsen Frøshaug (Hafnor)* (1821–1904). Peder var, som faren, en ansett slede- og hjulmaker, «en fremragende håndverker, som på sin gård Hafnor drev en etter forholdene stor bedrift. Han

… ALT BLE GJORT FOR HÅND

«Sleamakeri» og ringeriksheller gjorde bygda kjent, og det var mange som lagde sleder i Hole. Treverkene var lette, men det var tungt arbeid, alt ble gjort for hånd. Materialene kom for det meste fra bygda, men i de siste åra ble det kjøpt mye fra Vestfold. Anders Nilsen Øverjordet og Aksel Ultvedt, som var de siste som lagde smalsleder i Hole, fikk planker med jernbanen fra Holmestrand og med Lierbanen til Svangstrand. Der ble det lastet inn i ei lørje og slept til Sundøya. Omkring 1910 kjøpte de en bensinmotor og båndsag. Verkstedet på Øverjordet leverte mange sledetreverk til vognfabrikanter i Drammen og Gjøvik. «Breislear å sluffer å julreskap var au en del a produksjon», skriver Peter Lyse.*

* Lyse (1976), s. 122-124.

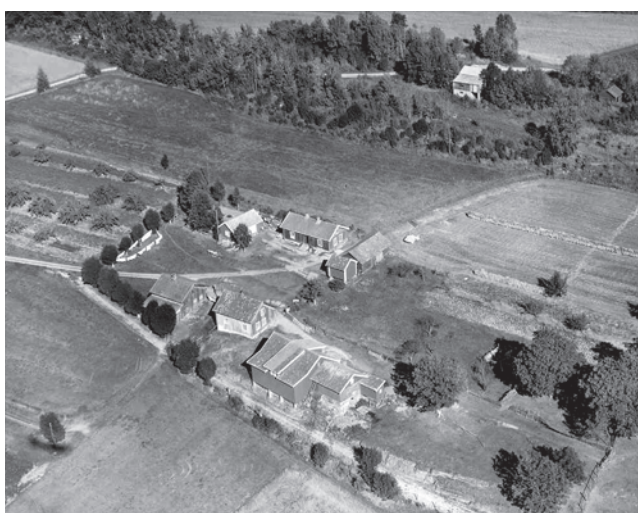

Nerigarden Fekjær i 1949. Smia på gården lå øverst til venstre i tunet, der garasjen står på bildet. Til høyre er vevstua og så butikken. Foto: Widerøe's Flyveselskap AS

12 Martin Rytterager hadde smie i Norderhovsgata, mens farens smie lå i Storgata.

13 Jon Guldal i Ringerikes Blad 4. mai 1927 og 30. desember 1954.

– ET MEGET TUNGT ARBEIDE FOR MIG

«Far var i mange år smed på Borgen hos Christoffer Rytterager. Så måtte jeg være med ham som smedgutt, et meget tungt arbeide for mig, som var liten og sped – og dertil dårlig kost. Arbeidet varte fra klokken 5 morgen til klokken 8 aften, da var jeg nok trett av dagen», skriver Ole Nilsen Fekjær (f. 1843) i sine opptegnelser.*

* Ole Nilsen Fekjær: "Trekk fra mitt liv" (ca. 1925) – kopi i Hole bygdearkiv.

DÅRLIG UTFØRT ARBEID

På det første møtet etter stiftelsen av Hole sogneselskap i 1850 holdt maler Jørgen Erichsen foredrag om binæringer ved siden av jordbruket. Han omtalte da slede- og hjulmakerarbeidet som en god inntektskilde for bygda, men næringen hadde gitt tap de siste åra på grunn av dårlig utført arbeid. Han foreslo at det ble nedsatt en komite til å godkjenne de ferdige arbeidene og utstede attest, som en trygghet for kjøperne. Anders Jørgensen Hundstad og Anders Engebretsen Leine ble valgt. Det ble så enighet om å trykke 300 eksemplarer av et attestskjema, hvor komiteens medlemmer med sin underskrift kunne bekrefte «at denne slæde (eller kariol) i alle dele er godt og forsvarlig forfærdiget, samt at dertil gode og tørre materialer er anvendte».*

* Hole landbrukslag 1850-1950, s. 67.

satte sitt håndverk meget høyt, og intet arbeide ble levert uten at det var helt tipp topp».[14]

En som drev på egen hånd, var *Thorvald Fjeld* (1879–1972) på Gjesvang (Søndre Gjesval). Han utdannet seg til hjulmaker på Åmot på Modum hos sin eldre bror Kristian, som drev hjulmakerverksted. Seinere overtok Thorvald verkstedet og drev det en tid, før han solgte og reiste til Amerika. Her ble han i 10 år, og livnærte seg som «carpenter» (snekker). Tilbake i Norge og Hole tok han opp igjen sitt tidligere erverv som hjulmaker, og fra verkstedet på gården ble det også levert høyvogner og sleder.

*Martin Hansen Borgen (*1867–1949) på Øvre Løken var smed, og framstilte fjærvogner i smia si. Tidlig i 1890-åra bestilte Hole meieri og handelsforening i Svensrud to fjærvogner (med dobbelt drag som passet for begge), av Martin Borgen for en pris av 180 kroner pr. vogn. Seinere bestilte meieriet ytterligere en vogn, denne gang var prisen 160 kroner.[15]

Hans Hansen Fekjær (f. 1820) var sønn av husmann Hans Andersen og Anne Hansdatter Rytterakereie. Han startet sledemakeri og vognfabrikk på Fekjær. Håndverket hadde han lært fra grunnen på Rytteraker. I folketellinga i 1865 ble Hans Hansen (46) kalt «Gaardbruger, Selveier, Sledefabrikant» og satt på Fekjær med hustru Anne Olsdatter og sønnen Hans Andreas Hansen samt en smed, Karl Kristiansen (22), smedlærlingen Anton Paulsen (17) og ei tjenestejente.

14 V.V.: «Små stubber om gamle gubber», i Ringerikes Blad 16. desember 1932, og «En husmanns slektsgreiner og noen tidsbilder» (avis ikke oppgitt), 13. desember 1954.

15 Slåtto (1977), s. 16.

EN SPISSLEDE FRA FEKJÆR

I 1996 fikk en mann i Oppegård i Akershus tak i en gammel, velbrukt spisslede fra en bondegård i Østfold. Han ønsket å pusse opp spissleden og bringe den tilbake til fordums utseende og glans. Etter å ha reingjort den grundig skimtet han bokstaver på undersiden, som han tolket til «H.H. Fækjer». Oppegård-mannen hadde en kjenning i Hole som brakte spørsmål til bygdehistorikere om det kunne ha noen sammenheng med den gamle sledeproduksjonen som foregikk her i bygda på 1800-tallet. Og det kunne bekreftes. Det er vel liten tvil om at det er Hans Hansen Fekjær som skjuler seg bak initialene.

En blåmalt spisslede med rosa og hvit dekor fra Hans Hansens smie på Fekjær (i dag på Langhus i Ski, Akershus).

Hans Hansen Fekjær hadde mange folk i arbeid: «Det var hjulmakere, smeder, gjørtlere[16] og malere. Han lagde arbeidsvogner, kjøkkenvogner,[17] bredsleder og smalsleder. Varene ble solgt ikke bare innen bygda, men ble sendt rundt til markedsplasser i Kristiania, Kongsberg, Drammen og Elverum. Han må ha vært særlig flink. Det ble sagt at han hverken kunne skrive eller regne, men han hadde det vel i hodet allikevel.»[18]

I april 1884 kjøpte hjulmaker Anders Nilsen Fekjær en parsell jord samt noen av bygningene på bruket Øverjordet ved Kroksund for 2.000 kroner. Den nye eiendommen fikk navnet Øverjordet Vestre.

Anders Nilsen Øverjordet (1853–1933) var sønn av hjulmaker Nils Andersen (fra Storøya) og hustru Karen Hansdatter Hundstad, som eide Fekjær (nordre) i årene 1842–61, og siden satt som husmannsfolk på Fekjær. Anders Nilsen Øverjordet ble kjent for sitt dyktige håndverk, som resulterte i diplom på jubileumsutstillingen i 1914. Hjulmakerne lagde hjul om våren og sommeren, og på høstparten tok de til med å produsere treverk til sleder og vogner, en virksomhet de drev hele vinteren igjennom.

I 1903 tok Anders Nilsen Øverjordet inn en 16-årig lærling, Aksel Andersen Ultvedt fra Norderhov, som siden skulle overta hele virksomheten i Øverjordet Vestre.[19] «Det første året fikk jeg ingen betaling, bare kost og losji. Andre året var løn-

HADDE 16 LÆREGUTTER

«Anders Øverjordet hadde lært hjulmakerhåndverket av sin far, som i ung alder kom til Hole fra Modum. I sin ungdom var Anders i Oslo og hadde ansettelse der på de store verksteder. I sitt lange liv som mester har han i alt hatt 16 læregutter, som alle er blitt flinke i faget. Den gløggeste av dem alle var Håkon Berg fra Haug, som reiste til Afrika, siden til Amerika. Johan Skøien på Krakstad i Haug har også stått læren ut hos ham, og Aksel Ultvedt»*

* Jon Guldal i Ringerikes Blad 29. september 1932.

16 Håndverker som arbeidet med messing og bronse, og lagde spenner, sælebeslag, lysestaker osv.

17 Høy, firehjult vogn med to seter som begge vendte framover.

18 Nils Fekjærs opptegnelser (kopi i Hole bygdearkiv), s. 5.

19 Aksel Ultvedt var sønn av veivokter Anders Andersen (f. 1838 i Värmland) og Anne Marie Martinsdatter (f. 1844 i Enebakk) på plassen Øvre Åsen ved Ultveit i Norderhov.

FOR BYGDAS VE OG VEL

Ole Haagensen Hurum engasjerte seg – som faren – i saker for bygdas ve og vel som gikk langt utenfor lærer- og klokkergjerningen. I 1882 skrev han brev til bestyrelsen for jernbanen Drammen–Randsfjord, og ba om nedsettelse av frakt for spissleder som ble sendt fra Skjærdalen til Kongsberg. «Her i Hole forarbeides aarlig omkring 100 Slæder for at sændes paa Kongsberg Marked. For nogle Aar siden betaledes i Fragt for een Slæde – jeg tror – Kr. 1,20; i de sidste Aar er betalt Kr. 1,90,» skrev klokkeren, og avsluttet med et håp om at «Andragendet tages under Overveielse».*

* Kopi av originalbrev fra gårdsarkivet på Lille Hundstad (F.C. Hildisch 1986).

nen 25 kroner, for så å øke til 35 kroner det tredje året, og det siste læreåret hadde jeg den svimlende lønn av 50 kroner. Det var ikke mye, men jeg klarte meg. Den gang kostet brødet bare 20 øre, pengene var mye verdt og jeg hadde ikke store krav,» fortalte Aksel Ultvedt mer enn 60 år seinere.[20]

I april 1927 overtok Aksel Ultvedt Øverjordet Vestre for 5.000 kroner og livøre til Anders Nilsen og hustru for deres levetid. Louise Nilsen døde allerede åtte dager etter, mens Anders levde til 1933.

Aksel Ultvedt (1887–1968) ble i 1914 gift med Andrea Fjeld, datter av jordbruksarbeider Petter Andersen og hustru Louise Eriksdatter på Søgarden Fjeld. Denne Fjeld-gården ble eid av Erik Kristensen Fjeld og (fra 1905) sønnen Anton Eriksen Fjeld, som begge var malere og utførte maler- og lakkarbeidene på spissledene som ble tilvirket i Øverjordet. Andre håndverkere som deltok i arbeidet før spissledene var ferdige til å sendes på «markene», var salmakeren ved Hundstad (Andrea Hundstad, se nedenfor) og smeden ved Svensrud.

Hjulmaker Aksel Ultvedt (1887-1968) i sitt hjulmakerverksted. Han var den siste hjulmakeren i Hole.

Aksel Ultvedt var tro mot håndverkstradisjonene i Hole, og drev i sitt verksted til han var langt over 80 år. Under første verdenskrig og i mellomkrigstida var det stort behov for hjul, men etter siste krig var det definitivt slutt. Gummihjulene slo helt igjennom, og hjulmakeren ble overflødig. Da tilvirket Aksel Ultvedt småmøbler, og han utførte reparasjoner på eldre møbler.

Andrea Hundstad (1870-1948) på Store Hundstad var salmaker, og en viktig brikke i produksjonen av sleder og vogner i bygda. «Trekkinga, salmaker-arbe, var kvinnfølkarbe, den mest kjente var Andrea Hundstad,» skriver Peter Lyse.[21] Andrea var også aktivt med i misjonsarbeidet, og mange misjonsmøter er blitt holdt i verkstedet hennes på Hundstad.

20 80-års-omtale i Ringerikes Blad 10. august 1967 (av journalist Putte Øderud).

21 Lyse (1976), s. 123.

Den gamle stua på Store Hundstad, hvor Andrea Hundstad hadde sitt salmakerverksted. Huset ble revet i 1963. I forgrunnen ser i «modertreet» til Leinestrandeplet.

«VERKSTEDET HENNES ANDREA»

«En eldgammel bygning som i noen mannsaldre har ligget like ved bygdeveien på Hundstad er under riving, til stor lettelse for de som i dag ferdes langs veien i bil og trenger god oversikt. Men for de som er mer tilårskomne, er det kanskje likevel litt vemodig. For bygningen har minnet om den gang Hole var en landskjent håndverksbygd, og her i denne bygningen er det forarbeidet mange hundsvotter (det bakerste setet, for kjørekaren) til spissleder og stoppet mangen innredning til bredsleder, kurvsluffer, gigger, dokarter, triller og hva de nå het alle disse gamle, hederskronede kjøredoninger. «Verkstedet hennes Andrea» het bygningen helt til det siste, men nå er Andrea borte for lenge siden, og i disse dager forsvinner også hennes verksted – for å skaffe bedre oversikt for de som haster fram etter landeveien behagelig henslengt i maskinfabrikerte seter og ikke har så mye tid til å tenke: – Det var en gang ...»*

* V.V. i Fremtiden 8. juni 1963.

MISJON, AVHOLDSSAK OG SØNDAGSSKOLE

Rundt århundreskiftet startet Anders Nilsen Øverjordet en kvinneforening for Santalmisjonen, etter at det hadde gått en vekkelse over bygda. «I sin ungdom var han med på all moro og galskap; men han takker Gud for at han blev vakt og fant et rikere liv uten brennevin og kortspill,» skrev Jon Guldal siden. Anders Nilsens etterfølger i Øverjordet, Aksel Ultvedt, var i alle år aktiv i avholdsbevegelsen, en drivende kraft i Østre Hole Avholdslag (medlem fra 1906). Dessuten var han lærer ved søndagsskolen som lærer Johannes Berg startet i Sundvollen i 1906, og som i en årrekke ble holdt på Sundvollen skole og Øverjordet annenhver gang.*

* Opplyst av Gudrun Berg (f. 1893) i intervju med Harry Sundøen 29.01.1979 (kopi i Hole bygdearkiv).

Mange dyktige håndverkere bidro i vogn- og sledeproduksjonen i Hole. Men det vil alltid være noen som tar lett på det, og slurver. «Sledetrafikken holdt en gang på å bli helt ødelagt av det fuskarbeide som frembødes, og for å råde bot dannet man Hole Håndverksforening, som hadde å godkjenne arbeidet før det blev sendt av gårde. Et rødt stempel blev satt på alt førsteklasses og et blått på det som var dårligere. Meget kassertes også. Den drivende kraft i denne organisasjon var Christoffer Rytterager, og en av dommerne var Anders Øverjordet.»[22]

Øvrige håndverkere

Bygdeslaktere

Georg Paulsen Bønsnæs (f. 1885) på Røyse var bygdeslakter, desinfektør og småbruker. Han leide jorda på nabobruket

22 Jon Guldal i Ringerikes Blad 29. september 1932.

Georg Bønsnes (f. 1880) var en av de siste ambulerende slaktere i Hole. Han holder slakterutstyr i hendene, slakterkniv, reip og «maske».

Oksen skal slaktes på Hungerholt rundt 1940. Fra venstre Hans Johansen Hungerholdt, Ludvig Hungerholdt og slakter Kristian Bråten fra Helgelandsmoen.

Rønningen og brukte den sammen med sin egen. Låven i Rønningen hadde han nytte av i sitt virke som slakter. Han kjøpte opp hester som han slaktet om vinteren, og solgte kjøttet fra «Oddenlåven», som den ble kalt. Av almanakken til Georg Bønsnæs fra 1927 ser vi at han fikk 5 kroner for å slakte en okse hos Erling Sand. Hos Karl Lehnestrand slaktet han en kalv (2 kroner), og hos Ole O. Lehne en gris (4 kroner og 50 øre).

Anton Kristiansen Bråten (f. 1859) på Bråten på Helgelandsmoen var bare 19 år da han i 1879 giftet seg med Josefine Eilertsdatter (f. 1849), som da var barnepike på Mo. Anton Bråten var en dyktig slakter, fra 1890 leser vi i regnskapsbøkene på Mo at han tjente 5 kroner for slakting av fire griser, én geit og fire sauer på gården. Av deres sju barn etterfulgte eldste sønn *Kristian Bråten* (f. 1880) faren som bygdeslakter. Kristian var kjent for sitt prektige skjegg, og en dyktig og samvittighetsfull håndverker.

I 1905 mottok slakter *Elling Hallingby* (f. 1844) i Hole premie for «omsorgsfuld Behandling af Husdyr» fra Foreningen til Dyrenes beskyttelse i Drammen og Omegn. Elling var tidligere husmann i Hallingby under Helgeland, og eide Sauløkka ved Hole prestegård fra 1890 til 1907. Andre bygdeslaktere i Hole

Slakter Jan Fossum og Ole Ullern slakter grisen på Nedre Ullern før jul.

Slakter Kristian Bråten (f. 1880) tar en pause i arbeidet på Hungerholt rundt 1940.

i første halvdel av 1900-tallet var *Olaf Hafnor* og *Nils Loe*, og ikke minst *Peder Muggerud* i Nordhagen under Koksrud. Han var fisker og bygdeslakter, og ble etter sitt lange virke hedret med diplom og premie fra Norges Kjøtt- og Fleskesentral for godt utført arbeid. Under og etter siste krig var *Hans Hungerholdt* i Steinsfjerdingen en mye brukt bygdeslakter, det samme var *Jan Fossum* i Øgardsvika, *Oskar Ellingsen* fra Sømoen og *Gustav Lehne* i Vestbråten på Røyse.

Orgelbyggere og instrumentmakere

Anders Gulbrandsen Gomnæs (f. 1821) på Søndre Gomnes var orgelbygger. Han hadde fått undervisning i noter og orgelspill hos faren, organist Gulbrand Nilsen Gomnæs, men hvor han hadde lært å bygge orgler, er uvisst.

I 1861 fikk han i oppdrag å bygge nytt orgel til Norderhov kirke, og samme år til den nye Hønefoss kirke (innviet 1862). Orgelet i Norderhov ble tatt i bruk i 1865, og erstattet da et gammelt som ble gitt av Anna Colbjørnsdatter rundt 1727. Som en del av betalingen skulle Anders Gomnæs få det gamle orgelet. Dette satte han i stand og solgte til verksmester A. Roscher, som forærte det til Tyristrand kirke (innviet 1857). Her var det i bruk fra 1860-åra til 1924, da det ble tatt ned

og lagret. For noen år siden ble det «gjenfunnet» på loftet i Norderhov gamle prestegård, og der står det fortsatt.[23]

Gomnæs-orgelet i Norderhov kirke var i bruk til 1953, da det ble tatt ned. Det var da temmelig nedslitt på grunn av manglende vedlikehold, men seks registre samt en del piper fra det gamle orgelet ble brukt i det nye, som ble tatt i bruk 1956.[24] Gomnæs-orgelet i Hønefoss kirke ble i 1911 solgt til Metodistkirken i Hønefoss for 100 kroner. Her gjorde det nytten til langt ut i 1970-åra. Seinere ble det solgt til Hole kommune for 6.000 kroner, og her var det planer om å bruke det i «gamlekirka» (den eldste delen av Hole kirke), men denne tanken ble forlatt og det ble i stedet satt opp i Hole gravkapell, hvor det fortsatt står.

FELEMAKER
Karl Hansen Lehnestrand (f. 1857) var blind fra 30 års-alderen, men spilte fele bedre enn de fleste. Det hadde han lært av Christen Nilsen Svenskerud, som eide Svenskerud (i dag Solheim) og seinere en eiendom på Bønsnestangen. Karl bygde felene selv, den første av granbord da han var åtte år gammel, og siden lagde han mange.

Anders Gomnæs har også bygd et lite husorgel som i dag står på Nordre Frøyshov. I tillegg bygde Anders Gomnæs fioliner og andre strykeinstrumenter. Verkstedet og utstyret hans ble overtatt av sønnen Anton, som ble en kjent musiker, orkesterleder og sparebankmann.

Hans Nilsen Dynge (1867–1923), herredsgartner i Hole og seinere fylkesgartner, var fra 1916 eier av Nerigarden Leine på Røyse. Han var felemaker, og bygde en rekke hardingfeler, hvorav mange fortsatt finnes på gården. Han spilte selv, og sønnen Nils ble også en habil spillemann.

Instrumentmakere finnes det fortsatt i Hole. *Magne Kvamme* (f. 1941) i Åsstua i Steinsåsen er utdannet adjunkt. Samtidig som han var lærer ved ungdomsskoler i Ringerike i rundt 20 år, utviklet han sin hobby: å bygge strykeinstrumenter. Fra 1987 ble det heltids yrke. I verkstedet i underetasjen i Åsstua bygger han fioliner og andre strykeinstrumenter (hardingfeler, bratsjer og celloer) for hånd, og han reparerer og vedlikeholder gamle.

Klokkemakere

«Ennu står de gamle stueklokkene i så mangt et hjem på Ringerike og måler tidens kostbare timer og minutter av for slektene. Tikk-takk, tikk-takk … Som så mange andre bygder i vårt land, hadde også Ringerike sine klokkemakere – evne-

23 Det gamle orgelets fasade, manual og pedal er stilt opp på museumsloftet (det er altså ikke mulig å høre det).

24 A.F. Ringkjøb: «Orgler og organister i Norderhov», i heftet Ringerike 1990 s. 44–51, «Gomnæs-orgelet» i Ringerikes Blad 9. juni 2004, og brev til bygdebokforfatter 30. januar 2006.

rike bondegutter – bygdekunstnere. Det var ikke meget å slå inn på for begavede naturer, men for enkelte blev det klokkemakerkunsten», skriver lærer og bygdehistoriker Anders Viljugrein i «Ringerike» i 1936-37.

En av de evnerike bondeguttene var *Syver Andersen Hurum* (f. 1801). Han var utdannet sersjant, og tjenestegjorde i sin tid på Tanbergmoen. Da han lå i garnison inne i Kristiania, oppsøkte han urmaker Lund der i byen for å lære klokkemakeri. Han ble i sin samtid omtalt som «en urolig Mand med godt Hoved, og en stor Tusindkunstner».[25] Han tjenestegjorde på «Kong Ring» – den første dampbåten på Tyrifjorden. Den var hjulbåt, og når det var noe om å gjøre med maskinen, ble Syver Hurum tilkalt.[26]

Syver Hurum var viden kjent som klokkemaker. Han lagde både stueklokker og lommeur, og mange av hans slagur finnes fortsatt på Ringerike. Verkstedet hans er i dag på Ringerikes Museum. Syver Hurum brukte sine evner også på andre felt, blant annet bygging av steinbruer. I 1840 bygde han Roenbrua i Østre Jevnaker. Syver Andersen Hurum var eier av Oppigarden Hårum til 1871, da han døde, like etter sin hustru. «Da snekkeren gjorde kiste til hende, sa Hurum at han selv heller ikke ble gammel, du kan gjøre kiste til mig med det samme. Og tre dager efter var han død».[27]

En annen kjent klokkemaker var *Ole Larsen Frøhaug* (1758-1835). Han etterlot seg godt over 200 stueur, hvorav mange fortsatt er å finne på Ringerike. I storstua på Frøyhov står ett med serienummer 213, og i Nigarden Bjørke i Sonerud står et annet. En av hans klokker er på Norsk folkemuseum på Bygdøy. «Den fine Frøyuklokka som står på Folkemuseet, tror jeg er den flotteste av alle han lagde», sa oldebarnet Lars Frøhaug (f. 1872) seinere.[28]

Ellers var *Christen Danielsen Fjeld* (1764-1852) på Søndre Fjeld en allsidig kar. Han var bonde, klokkemaker, rokkedreier og teglbrenner. Opp mot vår tid har *Endre Sonerud* (1918-2002) ført Hole-bygdas gode tradisjoner innen klokkemaker-

EN TUSENKUNSTNER

Syver Andersen Hurum var en tusenkunstner, «en merkelig mann som tørstet etter å utvikle sine rike evner». I 1850- og 60-åra skrev han dagbok om store og små ting som hendte på gården, om hvem som arbeidet for ham og hvor mange dager, hvor mye han sådde av de forskjellige kornslag på åkrene, og når buskapen dro til seters. Den 3. juni 1868 reiste de til Brua (Bruløkkene) med «5 hvite og 9 sorte Sauer og 5 Fekreaturer». Og vi leser at han fra 2. november 1855 begynte å holde Ringerikes Ugeblad, og året etter holdt han avisen sammen med naboen Ole Alvsen Hurum (Vestigarden).

«... SPILTE ENFOLDIG BONDE»

Etter det vi vet, gikk klokkemaker Ole Larsen Frøhaug aldri i lære, «men derimot var han av og til inde i Kristiania, hvor han gik ind til forskjellige urmakere og avlurte dem forskjelligt, idet han spilte enfoldig bonde».*

* Tveiten (1914), s. 128–129.

25 I heftet «Gamle norske urmakere, især bondeurmakere» av Olav T. Strand (Oslo 1984), blir Syver Hurum omtalt som følger (s. 13): «En stor tusenkunstner, med godt vett, men nervøs, lagde flere ur».

26 Anders Viljugrein i heftet «Ringerike» 1936–37, s. 21.

27 Heftet «Ringerike» 1953–54 s. 26–28, 1936–37 s. 21–22, og Ringerikes Blad 19. juni 1999.

28 V.V.: «Gamle tun på Røyse», i Ringerikes Blad 8. april 1952.

«INGEN DRUKNER I MINE BÅTER»

Anders Hansen Kløvigen pleide å si: «Ingen drukner i mine båter». Båtene var stødige, lette og hadde dyp kjøl. Anders sendte sine sønner i skauen hvor de fant «rokjeip» (emner av bjerk). Det var nok atskillig sterkere og bedre enn løse tollepinner. Han bygde båter med bevegelig toft, slik at de kunne ros av store og små.*

* Smedsrud (Hringariki nr. 2/1994), s. 66.

BÅTBYGGER I NEDRE HODT

Andreas Hodt hadde gått i båtbyggerlære i Arendal og startet egen virksomhet i Nedre Hodt. Han bygde verksted ved brygga og det var knapt ferdig da han druknet i Storøysundet sankthansaften 1917, 29 år gammel, sammen med en tjenestegutt i Solheim (Thaulow) ved navn Håkon Thon. De hadde vært på skauen med en hest, og var på vei hjem i seilbåt da ulykken skjedde. Båten ble funnet igjen på Rytterakerlandet. Anders hadde bare bygd et par båter da han døde.*

* Fortalt av Jan Heggelien og Birger Ruud.

kunsten videre. Allerede som unggutt viste han spesielle evner innen mekanikk ved å bygge små motorer. Seinere ble klokker hovedinteressen, og han reparerte et utall klokker av alle slag, fra de største gulvur til de minste lommeur.

Båtbyggere

Dyktige båtbyggere må det ha vært mange av i bygdene rundt Tyrifjorden. Vannveien har opp gjennom seklene vært den viktigste ferdselsåren herover, og gode båter må ha blitt høyt verdsatt. Hvem som bygde den 4,5 meter lange båten som ble funnet i en båtgrav fra 900-tallet på Lore i Steinsfjerdingen i 1981, vet vi ikke. Men i 1651 leser vi i tingboka om en som bygde båter i Hole. Da vitnet *Engebret båtbygger* i en sak på bygdetinget, etter at Thomas klokker hadde forsvunnet sporløst etter et besøk på Leine. I 1865 satt *Kristen Andersen* (f. 1808) med kona Kristine Larsdatter og tre barn på plassen Purkøya under Storøya. Kristen var husmann og båtbygger.

Anders Hansen Kløvigen (f. 1840) var også båtbygger. Han bygde mange av robåtene som gikk på Tyrifjorden sist på 1800-tallet. En annen var *Andreas Hodt* (1888-1917) på Røyse, som dessverre fikk et altfor kort yrkesliv (se egen sak).

Klemet Tandberg fra Øst-Modum var fergemann i Busund i 1880- og 1890-åra. Han var en flink båtbygger som lagde gode og pene, lettrodde båter, skriver Peter Lyse. «Skrotten» i båtene hans liknet mye på Nordlandsbåten, derfor var de så gode i hard vind. Det tok tid å bygge en båt den gangen, «alt måtte hannarbes. Båtbola vart tedels hannskørine, men to spreke, øvde karer kunne greie å sjæra bol te en båt på en dag, de var ei tylt».[29] Karl og Peder Muggerud, krepsefiskerne, var også flinke båtbyggere. Det samme var Hans Andreas Nilsen i Suserud (Strande). Mange trebåter som går i Steinsfjorden i dag, er bygd i strandkanten der.

Murere og gjørtlere

Murerfaget har alltid stått høyt i kurs. Fra tidlig på 1700-tallet til rundt 1830 satt en og samme familie på en plass under Helgeland, trolig Midtre Kjernet. Der var fire generasjoner murmestre. Den første husmannen vi kjenner her, er murmester *Kristian Olsen* (ca. 1703–1755). Sønnen hans, Ole Kristiansen, hadde som murer 1 ort dagen og kosten, men ofte tok han akkordarbeid på oppføring av bakerovner og andre spesielle ar-

29 Lyse (1976), s. 84.

beider. I hans etterlatte papirer ligger en flott utført tegning av «Bagerovn paa Frog» (Frok i Norderhov).[30]

På en av Ødegården-plassene på Gomnes bodde husmann og gjørtler *Gulbrand Olsen* i 1865. En gjørtler var en håndverker som arbeidet med messing (lagde husgeråd, knapper osv.). Gulbrand Olsen Gomnes (f. 1825) bodde seinere på Snyta i Frøysuåsen. Han hadde mange navn. Ingen på Røyse var i tvil om hvem Gulbrand Knivmaker var. «Gulbrand Trefot kalte de ham også. En dag i jula 1848 frøs han av seg et ben, så han ble sittende vanfør, men han levde vel og bra som knivmaker og gjørtler.»[31] Urmaker var han også, men «fremforalt er han blit viden kjendt for de vakre kniver med slirer av træ, hvorav han har gjort en mangfoldighet».[32]Flere av Gulbrands kniver finnes i bygda i dag, blant annet på Fjeld-Svarstad, Fjeld Hagebruk og hos Hans Jørgen Bye på Røyse.

I våre dager er knivmaker-kunsten godt etablert på Ringerike. De siste tiåra har mange hatt håndverket som hobby. Blant dem *Birger Erland Ruud* (1920-2011) i Nedre Hodt, som vant mange førstepremier for sine kniver.

Det fins et utall andre håndverksfag. Malere og blikkenslagere, skreddere og sydamer var det også mange av. *Gina Hodt* (1862-1939) i Øvre Hodt på Røyse tilhørte sistnevnte kategori. I 1932 feiret hun 50 års-jubileum som sydame i bygda. P*eder Håkensen Ring* (1820-1902), som eide Ring-Sørum i Steinsfjerdingen, var en skredder det gikk gjetord om.[33] Jørgen Moes mest kjente eventyrinformant, husmann *Lars Hansen Svensrud* (1789-1860), var også skredder. Moe skrev ned 11 av eventyrene skredderen fortalte, og åtte av de 28 eventyrene som Jørgen Moe bidro med til førsteutgaven av Norske Folkeeventyr, stammer fra Lars Hansen. Karakteristisk for det han fortalte, var ifølge Moe en sympatisk blanding av humor, moralsk alvor og livsvisdom, som gav det en kunstnerisk reisning og idé, «en Betragtning af Livet, som just bør føres ind i Barnehjertet».[34]

RAPPER

Vestre Jomfruland i Steinsåsen har vært husmannsplass under Stein. Til daglig ble den kalt Rapperplassen, eller bare Rapper. Navnet betyr at en av husmennene kunne rappe, som betyr å kline gamle tømmervegger med en blanding av leire, halmstrå og agner (avfall etter lin). Vi vet at Hans Olsen, husmann i Vestre Jomfruland fra cirka 1870 til 1912, var snekker og rapper, og flere av sønnene utførte håndverket de hadde lært av faren.

Skredder Peder Håkensen Ring (1820-1902).

30 V.V.: «Den gamle murmesters etterlatte papirer», i Fremtiden 30. januar 1954.

31 Gamle veier og stier i Frøysuåsen (artikkel av V.V. i Ringerikes Blad 18. august 1957).

32 Tveiten (1914), s. 129–130.

33 Peder Håkensen var sønn av Håken Nilsen Hårumseie og Kari Pedersdatter.

34 Ørnulf Hodne: Jørgen Moe – folkeminnesamler, dikter, prest (Oslo 1982). Se også Hole bygdebok bind 1, (s. 145).

JAHN MÅLER

Han het Jahn Casper Jørgensen og var født på Kongsberg i 1803. Jahn utdannet seg som maler og lakkerer, og flyttet til Lille Rytteraker i Hole i 1821, hvor han overtok male- og lakkeringsoppgavene på vognfabrikken etter Jørgen Erichsen. Han ble kalt «Jahn Måler», og kan stå som representant for de mange dyktige håndverkerne som gjorde karjolene og sledene fra Ringerike kjent langt utenfor distriktet. Jahn tok navnet Rytterager, og han har mange etterkommere både i Hole og andre steder. Jahn Måler døde på Lille Rytteraker i 1887, 84 år gammel.*

* Opplysninger hentet fra stensil «Rytterager, og en av de slektene som tok dette navn», av Erling Rytterager.

Hoffmalere og rosemalere

Da Sølvverket på Kongsberg ble nedlagt i 1806, søkte mange gruvearbeidere til andre distrikter for å få arbeid. Flere kom til Hole, blant dem var *Jørgen Erichsen* (1792-1874), som først var innom København og der gikk i lære hos en dekorasjonsmaler. Etter tradisjonen var han i København under engelskmennenes bombardement av byen i 1807. Seinere kom han til Rytteraker, og han skal ha vært den første her i bygda som forstod seg på lakkering. Jørgen Erichsen ble etter hvert en landskjent dekorasjonsmaler og gikk under tilnavnet «hoffmaleren», etter at han flere ganger var i Christiania og lagde takdekorasjoner i Paleet, som brant under krigen 1940–45. Han dekorerte kirker, bl.a. Hole, Bønsnes, Jevnaker, Heggen og Lunder, og det er Erichsen som har malt «Korsfestelsen» i altertavla i Bønsnes kirke. Jørgen Eriksen var fra 1830 eier av Lilleby på Røyse, og var medlem av Hole formannskap i en årrekke etter 1837.

Ole Johannesen Tragethon (f. 1879) på bruket Frydenlund i Nedre Steinsåsen (under Koksrud) var en dyktig rosemaler. Som ung gutt hadde han gått i lære hos Per Vindeg på Bakkegård i Kvisla i Hol, og han reiste seinere til Sogn, hvor han malte og dekorerte mye. Sin egen stue på Frydenlund dekorerte han også på en høyst særegen måte, idet alle veggfeltene var prydet med malerier. «Vi ser Hedals og Loms kirker, en gammel bondegård, et reinsdyr, bjørn og hingst i slagsmål, og flere. Bårder og roser er satt omkring, og alt fryder ens øye. Enhver må gledes ved at den gamle bondekunst holdes vedlike», skrev Jon Guldal i Ringerikes Blad 17. november 1936.

HALVÅTTER'N

Ole Johansen Kongelf (f. 1874) bodde på Gilebakken og var skomaker. Han arbeidet i mange år hos Sko-Granum i Hønefoss, og gikk fram og tilbake til arbeidet hver dag. Han var så punktlig at han på en gård oppi Norderhov ble kalt «Halvåtter'n», fordi han hver morgen passerte forbi nøyaktig klokka halv åtte.

Skomakere

Et av de mest vanlige håndverkene var skomakerfaget. «Alle» trengte sko og støvler, og rundt i mange små skomakerstuer i by og bygd er det i århundrer blitt laget skotøy av ymse slag. Inntil skofabrikkene og masseproduksjonen overtok i første halvdel av 1900-tallet.

En verdig representant for skomakerstanden er *Anton Vie* (1917-1985). Han kom til Hole i 1948, og arbeidet først ved Johan Engebretsens skofabrikk ved Kroksund. Siden drev han eget verksted i «gamlebutikken» i Sundvollen, hvor han og kona Gunvor bodde inntil de flyttet inn i egen bolig i 1954, med skomakerverksted og det hele. Gunvor Vie var møbeltapetserer, og en dyktig sådan. Hun holdt lave priser, og fikk derfor nok å gjøre. Ekteparet fulgte godt med i tiden og skrev

jevnlig leserbrev til lokalavisen. Anton Vie solgte fiskekort og var oppsynsmann på Krokskogen med ansvar å se til husdyr (hester) som gikk på beite. Hver søndag tilbrakte han på skogen, og Gunvor var alltid med. Alt utstyr fra Anton Vies skomakerverksted var testamentert til Hole kommune, som har gitt det videre til Hole historielag. Utstyret befinner seg i dag i Leinestabburet på Sundvollstranda.

Karl Selte (1872-1955) i Solvang på Brenna i Steinsfjerdingen var skomaker og postmann, og engasjerte seg i lokalpolitikken. Som skomaker reparerte han en vinter alle støvlene på Helgelandsmoen, men da fikk han hjelp av broren Nils. I 1930-åra var han lærer ved skomakerkurs ved fortsettelsesskolen på Løken, og holdt også kurs for arbeidsledig ungdom som lærte å reparere sko og seletøy.[35]

Hellebryting

Langs hele østsida av Steinsfjorden og Tyrifjorden, ja på flere av øyene med, ligger Ringerikssandstein i dagen, klar til å brytes. Hellebryting er en gammel geskjeft i Hole, og «salg av Ringeriks-heller var god attåtnæring for de gårdene som eide skog 'uti Bærja', som vi sa. Her på gården hadde vi skog ved Berget, og der brøt vi heller som ble levert til grosserer Gustav Lund i Sandvika. Hellebrytingen ble utført om sommeren. Hellene ble kjørt med hest, på en slådd som var lagt på en stutting. De ble kjørt ned til riksveien, hvor de ble hentet med lastebil», fortalte *Ole Ullern* (f. 1925).

Da Hole meieri i Svensrud ble bygd i 1871, ble anbudet på hellegulv fra *John Laarvigen* og *Andreas Steinsæther* antatt.[36] Det er en rekke hellebrudd i Lårvika og virksomheten

KLOKKESTØPER FRA BORGEN

I 1802 ble det født «et uægte drængebørn» på Borgen, som ved dåpen fikk navnet Ole. Mora var Kari Olsdatter, datter av Ole Bjørnsen på Nedre Borgen, og som barnefar ble oppgitt Ole Kristensen Libakke. Han var fra Bønsnes, og arbeidet i 1801 som gårdskar på Hole prestegård, der Kari Olsdatter samme år var «gaardspige». Året etter – da barnet ble født på Borgen – arbeidet Ole Kristensen på Libakke. Ole Olsen vokste opp hos mora, og flyttet seinere til Tønsberg hvor han etablerte seg som låsesmed. Hans verksted vokste og heter i dag Nauen Klokkestøperi, etter navnet på bruket hvor det ble etablert. Nauen har i en årrekke vært Norges ledende innen støping av kirkeklokker. Støperiet har gått i arv i fem generasjoner, og ledes i dag av Ole Olsen Borgens tippoldebarn, Ole Olsen Nauen.*

* Info fra Frank Otterbech (Genealogisk Datasentral Ringerike) 25. november 2000.

Martin Pedersen Korneliusbråten var hellebryter. Her ser vi han med boremaskin. Det var steinbrott i Korneliusbråtan.

35 Harsson (1987) s. 120, og Sigurd Selte (1915–1998) i lydbåndintervju med Margit Harsson, april 1993 (i Hole bygdearkiv).

36 Torbjørn Slåtto: Beretning om Hole meieri, s. 9.

KIRKEMUR OG OLAVSBAUTA

Martin Pedersen i Korneliusbråten leverte det meste av ringerikssandsteinen som ble brukt da muren rundt Hole kirke ble restaurert og bygd opp igjen i 1950–årene, og han stod for murarbeidet. Han leverte også alterbordet til nye Hole kirke, heller til Freiaparken i Oslo, og bautasteinen over Hellig Olav ved Bønsnes kirke. Ellers leverte Martin Pedersen steinheller til firma Gustav Lund i Sandvika. Hellene ble brutt ut både i Korneliusbråten og Trøgsle, hvor han leide et område av Hans Fekjær.

STEINHELLER TIL HAMAR DOMKIRKE

Det er flere hellebrudd på Øverbys marker, og opp gjennom generasjonene har salg av heller gitt en kjærkommen inntekt. I 1996–97 hadde Ole Jørn Øverby en større leveranse av Ringeriksheller til restaureringsarbeidene ved domkirkeruinene på Hamar. Oppdragsgiver var Statsbygg. Nabogårdene Utvika og Lien leverte også heller til Hamar. Fra Lien er det ellers levert Ringeriksheller til Tulipanparken i Amsterdam, Freia-parken i Oslo og på Kongsseteren ved Frognersetra. I Freia-parken ytret direktør Throne-Holst ønske om «sjokoladebrune heller her vi lager sjokolade», og det fikk han.

har vært en viktig binæring. John Laarvigens sønn, *Hans Andreas Laarvigen*, solgte steinheller i Christiania og kjørte dem selv til hovedstaden. Fra Steinsetra ble det levert stein til byggingen av nye Hole kirke rundt 1950. I middelalderkirken på Stein (fra 1100–tallet) er det bl.a. blå sandstein, som kan ha blitt hentet fra Steinsetra.

I Trøgsle var det flere større hellebrudd, hvor det ble brutt ut heller av Ringerikssandstein. *Sigvart Syversen Åsen*, *Peter Lyse* og *Martin Pedersen Korneliusbråten* drev her for egen regning, og betalte etter uttatt kvantum. En stor del av steinen som ble brukt til nye Hole kirke (innviet 1954) og kirkegårdsmuren, kom fra Trøgsle. Det gjorde også minnesteinen over Kari Hiran, som ble reist på Benteplassen på Krokskogen i 1966.

Thorvald Fjeld (1879-1972) på Gjesvang (Søndre Gjesval) drev i mange år hellebrudd på østsida av Steinsfjorden, der han i 1919 kjøpte en mindre skogteig ved Lårvika etter sin yngre bror Arne Fjeld. Som mange andre hellebrytere i bygda solgte han steinheller til et byggefirma i Sandvika, som dessverre gikk konkurs før Thorvald hadde fått oppgjør, så han tapte mange penger.[37]

I 1839 kjøpte Iver Iversen Løken på Nedre Løken flere av øyene i Steinsfjorden, blant annet Ulvøya med store hellebrudd av rød ringerikssandstein. Heller fra Ulvøya ble brukt på gulvene både i det gamle grisehuset og stallen på Nedre Løken. I Ner-Nigarden Hårum kan man fortsatt se rester etter det særpregete fjøset som ble revet i 1950-åra. Både båseskillere, gulv og trau i Ringerikssandstein står ennå. I 1887 brant den gamle låven i Vestigarden Hårum med stall og fjøs. Den ble bygd opp igjen samme år. Det gamle fjøset med metertykk gråsteinsmur, steinheller i både gulv, forgang og båseskillere, kunne fortsatt brukes, og står i dag bevart som det opprinnelig var.

De fleste gårdene på Utstranda har hatt hellebryting som en viktig del av gårdsdriften. *Anders Pedersen Sønsterud* (1845-1926) hadde flere hellebrudd i Rørvikberget (Høglaupet). Han fraktet steinhellene med båt til Vikersund, hvor han leide hest og fraktet dem opp til jernbanestasjonen. Derfra gikk de med tog til Christiania. En gang lå sønnen Johan værfast på Geitøya i tre døgn. Båten var lastet full, og dersom det blåste opp,

37 Opplyst av Tulla og Arne Fjeld 8. desember 1999.

skulle det ikke store bølgene til før det kunne gå galt. Båten ble kalt «Lørja», og lå seinere ved Rørviklandet i mange år inntil den sank i 1920-åra. En del av helletransporten gikk også med vogn til kjøpmann O. Hoxmark i Christiania.

Kalkovner, teglverk, grustak og steinbrudd

Ole Jørgensen Rytterager grunnla teglverk og kalkovn på Rytteraker. Det har også vært kalkovner på Storøya (ved den tidligere husmannsplassen Sundland), på Hårumsberget i Steinsfjerdingen,[38] og på Stein.

Kalkovner på Stein

Det har trolig vært en kalkovn på Stein helt siden middelalderen. I den gamle steinkirken på gården ble kalk brukt som bindemiddel. I 1840 bygde *Gabriel Fougner* ny kalkovn ved fjorden, sørøst for gårdstunet. Han trengte mye kalk til gjødsling av den såkalte Fougner-myra, som ble brutt opp og grøftet på denne tida. Kalkovnen ble bygd av naturstein, fuget med sand og leire, og skal ha vært i bruk til cirka 1860. Også på Steinsbakken skal det ha vært en kalkovn. Råmateriale til ovnene er kalkstein, som det finnes mye av både på Stein og i Steinsåsen. I *Finn Moltzaus* tid begynte man å ta ut kalkstein fra et brudd ved fjorden, 200 meter nord for der muren etter kalkovnen er i dag. Moltzau brukte steinen til å produsere pukk og singel. Men Fougner tok ikke stein fra det samme bruddet. *Hans Brådalen*, som arbeidet i Moltzaus steinbrudd sammen med faren Nils, forteller at området var urørt da de startet opp. I dag (2013) har *Jan Fredrik Hornemann* på Stein rustet opp den gamle kalkovnen og bygd tak over, slik at ytterligere forfall forhindres.

Teglverk på Rytteraker, Svensrud og Fjeld

I siste halvdel av 1700-tallet ble teglstein en forbruksvare i store deler av Norge. Høye transportkostnader favoriserte lokale produsenter, og den lave teknologiske terskelen gjorde at mange kunne framstille teglstein kun til eget bruk. Teglstein gjorde husene mer bekvemme. For de som satset større, var lett tilgang på leire den viktigste forutsetningen, dernest avstand til markedene for salg.

I Østre Hole var det på 1700-tallet teglverk på Grønvold (Mo) innerst i Sælabønn, og tidlig på 1800-tallet bygde *Ole Jørgensen Rytterager* et teglverk på Lemostangen (det synes å

TEGLVERK VED GRØNVOLD

Ved Grønvold-plassene på Røyse er det fortsatt spor i terrenget etter uttak av leire til et teglverk som lå her tidlig på 1800-tallet. Veien ned til Svensrudbrygga ved Sælabonn ble kalt Verkensgata, et navn som fortsatt brukes av bygdas eldre garde. Navnet Bryggeveien blir også brukt. Teglverket lå trolig på sletta ovenfor brattbakken der uttaket av leire skjedde (øst for Verkensgata). Før utskiftinga 1875–76 var «Lertaget» på felles grunn eid av Lars Libakke (By), Andreas Hurum (Libakke) og Ole Andersen Moe (Nedre Mo), og fra 1877 overtok sistnevnte hele området øst for Verkensgata. Også på Karl Dæhlis Grønvold-eiendom er det spor i terrenget som kan tyde på uttak av leire. På sør- og vestsida av Verkensgata var det felles «Landlægsplads» for båter, som ble ubebrørt av utskiftinga. Det var her Svensrudbrygga ble bygd i 1904.

38 Se Hole bygdebok bind 1 s. 285 og bind 2 s. 315.

«...SÅMMÅRSARBE TE KJERRINGER Å ONGER»

«De var teglværk både i Åsa å på Røtteråker å på Onsaker i Jevnaker. Takstein vart hannlaga i ei fårm. Fyst vart de strødd litt sann åver fårma, som var unnersia på stein. Leira, passe blaut, vart så dengt oppi, å åversia vart skrapa tel (strøki) me et jarn, en avbrøtin jå (ljå) var alminneli. Var leira tørr å lei å stryke, vart det skvette vann på. Å stryke takstein, var såmmårsarbe te kjerringer å onger. Nå måtte leira tørke, før steina kunne settas inn i tegleommen å brennes. Teglebrenning var et ansvarsfullt arbe, de var itte alle-å-envær som kunne de».*

* Lyse (1976), s. 112.

ha vært et mindre teglverk der tidligere). Av en fabrikktelling fra 1776 ser vi at teglverket ved Grønvold hadde 12 ansatte og ble eid av «nogen Bønder». Teglsteinen var kun til bruk i Hole prestegjeld, og ellers er det anført at «Mangel paa Afsetning hindrer Driften».[39]

Ved teglverket på Rytteraker skal det ha blitt tilvirket cirka 80.000 stein årlig. I oktober 1853 ble det annonsert i Ringeriges Ugeblad for både teglverkets og kalkbrenneriets produkter: «Al slags Muur- og Tag-Steen er fra 24de Dennes til salgs paa Rytterager, saavel læsket som ulæsket Kalk fra nu af». I mars 1858 annonsert man etter arbeidsfolk, «for 2 a 3 dygtige Karle, der er vandt til at stryge Tagsteen, er Arbeide at erholde for Sommeren paa Rytteragers teglværk». I november 1861 annonserte *Johannes Rytterager* at «de, der have bestilt Mursteen og Tagsteen hos undertegnede, kan afhente samme naarsomhelst». Teglverket på Rytteraker var i drift til rundt 1900.

Et område nordøst for teglverket bærer tydelige spor etter uttak av leire. I dag er det kun muren etter brenneovnen som gjenstår. Den ble murt igjen i direktør Johan Throne Holsts tid. Direktøren var selv en driftig mann, og han visste å verdsette sin forgjenger Ole Jørgensen Rytterager og hans virke. Platået ble av direktøren døpt til «Ole Rytteragers Bastion», og her ble satt opp en plakett med diktet «Lat oss inkje forfedrane gløyma» av Ivar Aasen.

Christen Danielsen Fjeld (1764-1852) på Søndre Fjeld var klokkemaker, rokkedreier og teglbrenner. Hvor teglverket lå på Søndre Fjeld, vet vi ikke. På Fjeld er det leire kun på Lerflaten, et jorde som ble kjøpt til Vestigarden fra Søndre Gomnes i 1847.

By grustak

Tidlig i 1930-åra leide veivesenet et område i Byermoen, hvor det ble anlagt grustak. Eieren av Søndre By hadde et uttak like ved. Herfra ble det tatt grus da det nye fjøset ble reist på gården i 1933, og grus fra Byermoen ble brukt som fundament for brulegginga på storveien mellom Nes og Sollihøgda i 1930-åra. Etter at leieavtalen med fylket gikk ut, vokste de to uttakene etter hvert sammen. I 2010 begynte eierne, brødrene Hans og Ole Petter Gomnæs, med pukkverk. Under gruslaget

39 Ragnhild Hutchinson: Fra leire til forbruksvare, i «Heimen» 3/2007, s. 209-226.

kom de ned på fjell som egnet seg for knusing, og i dag er det levering av grov pukk og subbus som utgjør brorparten av virksomheten i By grustak. Rett øst for grustaket anla salongskyttergruppa i Hole IF en skytebane i 1930-åra, men banen har ikke vært i bruk etter 1960.

Steinbrudd i Kjelleberget

Tidlig på 1900-tallet ble det anlagt steinbrudd på nordsida av bygdeveien ved Kjelleberget. Hole herredsstyre behandlet i juli 1915 et «andragende» fra Lars Fjeldstad, hvor grunneieren forlangte en godtgjørelse på 10 øre pr. m3. For «alle årene» ville det utgjøre 124 kroner, men ordføreren (Edvard Johannesen) foreslo å tilby 62 kroner, noe som ble vedtatt med 17 mot 1 stemme. I 1920- og 1930-åra ble det satt i gang nødsarbeid med steinpukking, blant annet i Kjelleberget.[40] I 1962 ble det sprengt en silo ned i berget her, for frostfri lagring av strøsand.

Møller og kvernbruk

I 1670-åra var det kvernbruk på tre gårder i Østre Hole: Mo, Nes og Sønsterud.[41] Kverna som tilhørte Mo (i Steinsfjerdingen) lå i Åsa, mens kvernene under Nes og Sønsterud rimeligvis lå nær gårdene, ved bekkene fra Nesseterdalen og Sønsteruddalen. Ifølge husmann Iver Gunbjørnsen (f. 1852) i Skjellegarden under Sønsterud, hadde Nes «sin mølle med dam ved Kupyttmyra».[42]

«Hole har bestandig vært utpreget kornbygd, så her var meget som skulle på kvenna. Bygda har liten vannkraft. Kun om våren var det vann nok til kvernkallene. I Byerdalen sto en gammel mølle som var bygget av brødrene på Vestre By. Denne mølle ble ødelagt av noen natteløpere som i kåthet satte vannet på»,[43] skrev Jon Guldal i Ringerikes Blad i 1927.

By-mølla lå i Haugjordsdalen. «... de gamle jeg har snakket med om denne mølle, kan ikke gi beskjed om når den blev nedlagt – trolig er det meget lenge siden. Noget spor efter huset finns ikke.»[44] En av kvernsteinene tjener i dag som hagebord på en naboeiendom, mens den andre ble kjørt opp til

MØLLE VED HELGELANDSMOEN

«Ingen kan tro at det har stått mølle på Helgelandsmoen. Jo, like oppunder prestegårdshavna hadde man et anlegg. Da man for lang tid tilbake grov i myra der, fant man rester av et lite damanlegg.»*

* Gudleik Guldal: «Bygdemøller i Hole» - i heftet «Ringerike» 1975, s. 30.

KVERN I KNEIKEFOSS

På Krokskogen har det også vært møllebruk. Like før bekken fra Aurtjern renner ut i elva gjennom Djupedalen, ligger Kneikefoss. Her var det rester etter en dam for «en hallhundre år seia» (et halvt hundreår siden), skrev Peter Lyse i 1976. Kverna i Kneikefoss tilhørte rimeligvis brukeren på den tidligere finneplassen Rudsødegården (ved Kneikasetra), men lå sentralt til også for andre Krokskog-plasser.

40 I Hole ble det også drevet med steinpukking som nødsarbeid i Smeiseberget ved Sonerud i Steinsfjerdingen.
41 Ropeid I, s. 317.
42 V.V.: Hendt og hørt på Ringerikschausseen, i Ringerikes Blad 7. juni 1941.
43 V.V.: «Bygdemøller i Hole» (Ringerikes Blad 5. september 1927).
44 V.V.: «Bygdemøllene på Ringerike» (Ringerikes Blad 24. januar 1936).

Møller Daniel Hansen (1856- 1936) i Sundvollen med hustru Inger Lovise Gudbrandsdatter. De var husmannsfolk på Mølleberget. Daniel var den siste mølleren ved Sundvoll-mølla.

SUNDVOLL-MØLLA

Kleivbekken har større og jevnere vannføring enn noen annen bekk i Hole, og det har nok vært et kvernbruk i Sundvollen siden «tidenes morgen». Tidlig i 1850–årene ble fire tjern i bekkens nedslagsfelt på Krokskogen (samt myra sør for Kleivstua, der Kleivbekken renner ut) demmet opp, og i 1853 ble det bygd en ny og større mølle, som ble den største og beste i Østre Hole. Det var Johan Blyberg som stod for utbyggingen. Mølla ble mye benyttet, først og fremst av alle oppsittere ved Steinsfjorden og på Utstranda, men også av bønder fra Røyse, som slengte på en «kønnsekk» når de likevel hadde ærend til skogs. Mølla lå cirka 100 meter ovenfor brua i Sundvollen, og vannet kom i en renne med inntak litt lenger oppe i bekken. Møllehuset var på cirka 10 x 8 meter i to etasjer. På nordsida var et innkledt rom, hvor det stod et vasshjul med diameter over 2 meter. I første etasje var det bare en kvernstein som ble kalt «pellkvern» og ble brukt til grynmaling. I 2. etasje var det to råmalingskverner og én siktekvern. I 2. etasjes gavl mot sør var det en åpen dør med heis, sinnrikt innrettet slik at vannkraft også ble brukt her. Vasshjulets aksel gikk inn i 1. etasje, hvor omveksling foregikk ved koniske tretannhjul. Møllehjulet var omkring åtte meter høyt. Mølla var i bruk til rundt 1900, og den ble revet i 1909. En del av materialene ble brukt til et tilbygg (spisesal) på Sundvolden Hotel. Noen av møllesteinene ble tidlig i 1930–årene tatt i bruk som hagebord foran Gildehuset.

* V.V.: «Bygdemøllene», i Ringerikes Blad 28. januar 1936, Lyse s. 121, og Hartvig Brobekk (1979).

Vestre By av gårdens eier for noen år siden. Der mølla lå, bygde eieren av Vestre By i 1936 en demning, for kunstig vanning.[45]

Ole Rolvsen Gomnæs (f. 1790) var mekanisk interessert, og en hendig og oppfinnsom mann. I 1820 bygde han en mølle i Gomnesdalen.

Garverier

Det har stått ei mølle i Valtersbråten, mellom Elstangen og Bråten (Haglund). Den ble brukt til å male bark, til bygdas garverindustri. Denne industrien synes å ha startet ved Vikssvingen, hvor Den gamle kongeveien over Gjesvalåsen

45 Knut Gomnæs (f. 1928) til bygdebokforfatteren i oktober 2003.

krysser dagens fylkesvei mot Røyse. Her ble det midt på 1850-tallet grunnlagt et såkalt «indsætningsgarveri». Det var Syver Ellingsen Selte, født i Hole i 1804, som leide tomt og satte opp hus, hvor han tok imot huder og skinn til barking. Han hadde allerede i 1839 løst borgerbrev som garver i Oslo, hvor han bodde i Vognmannsgaten. I 1852 sa han opp dette borgerskapet og flyttet tilbake til Hole.

Garvermester Mathias Arnesen og hustru Maren f. Bakken.

Garveri på Vik

Syver Ellingsen Selte (1804–1874) var fra Øvre Selte, og ble i 1842 gift med Else Jørgine Engebretsdatter Moe (1806–1890), søster av dikterpresten Jørgen Moe. Syver Ellingsen drev garveriet på Vik til sin død i 1874. Ingen av sønnene ønsket å overta bedriften, og enka Else Ellingsen drev den i noen år, inntil hun i 1879 leide den bort til garver Mathias Arnesen fra Ringsaker i Hedmark (han kjøpte eiendommen i 1891).

Mathias Arnesen (1834–1912) var opprinnelig fra Ringsaker, og fikk sin garverutdannelse hos Paulsberg på Hamar. Han startet garveri i Kristiania, men solgte dette da han leide garveriet på Vik. Han var gift med Maren Pauline Bakken fra Hønefoss. Mathias Arnesen var en dyktig garver og en driftig forretningsmann. På det meste kunne han ha 20 mann i arbeid, og etter noen år spesialiserte han seg i såkalt «hvitgarving», som var tilberedelse av hvitt skinn og hanskeskinn. Dette var noe helt nytt, og kundekretsen vokste. Mathias Arnesen startet også den første landhandelen i Viksgrenda. Den ble etter hvert overtatt av sønnen, Carl Emil Arnesen.

I 1910 overdro Mathias Arnesen garveriet og sine eiendommer til sønnen *Josef Arnesen* (1881–1969). Maren og Mathias Arnesen trakk seg tilbake til sin eiendom Solbakken ved Vik, som de hadde kjøpt i 1896. Mathias Arnesen døde i 1912, og hans hustru i 1927.

Under firmanavnet «Brødrene Arnesen» vant Josef Arnesens garveri på Vik stor anerkjennelse. Han leverte klær sydd av skinn og pels til flere polarferder, blant annet til Roald Amundsen og til Scotts Sydpol-ekspedisjon. I brev til Josef Arnesen, datert 11. januar 1910, skrev Amundsen: «Da jeg er

EN «VANDRENDE SVEND»

Rundt 1890 kom en «vandrende Svend» innen garver-faget til Hole og fikk arbeid hos Mathias Arnesen. Det var Sofus Wilhelm Roulund (1851–1916) fra Odense, som etter et par år i Hole vandret videre, i første omgang til Oslo (Aker). Seinhøsten 1903 kom han med sin familie tilbake til Hole. Sofus Wilhelm fikk på nytt arbeid hos garver Arnesen, og bosatte seg i husmannsplassen Helgerud under Øvre Vik.

Det sies at den høye faglige kvaliteten som garveribedriften på Vik etter hvert fikk, ikke minst innen utstyr som tålte ekstrem kulde, for en stor del skyldtes den vandrende svennen fra vårt naboland i sør. Sofus Wilhelm Roulund døde i 1916, og levde sine siste år hos stedatteren Agnes og hennes mann Petter Hansen i Gisti på Blomshøgda.

Ved garveriet på Søndre Vik cirka 1930.

Fra Josef Arnesens garveri og pelsberederi. På bildet Josef Arnesen i salgsboden med kunder. Det skal ha vært niesen Sigrid (Simons datter) som sydde bamser.

vel tilfreds med de tilsendte 15 skindtrøier, beder jeg Dem sende mig syv skindtrøier til av samme sort.Vær af den godhet at meddele mig når de kan indtreffe hertil. Ærbødigst Roald Amundsen.» I et annet brev, datert 4. april 1910, skrev Amundsen: «Deres ærede af 1. ds. med sokker og votter har jeg modtaget og fremkommer nærværende for at meddele at de er i full orden og at jeg ikke finder noget at utsette på dem. Ærbødigst Roald Amundsen.»[46]

I 1929 overdro Josef Arnesen garveriet og eiendommene Søndre Vik og Vestjordet til sønnen Anton Josef Arnesen. Men «senior» fortsatte i full jobb som garver, og var med å sette sitt preg på handelsstedet Vik, som da var i sin aller spedeste barndom. Med rød topplue tok Josef Arnesen plass i salgsboden utenfor garveriet på helgedagene, og med sitt gode humør og

46 Originalbrev hos Josef Arnesens datterdatter Ellen Alette Fekjær (kopi i Hole bygdearkiv), samt artikkel i Ringerikes Blad 20. mai 1961.

vittige replikker fikk han i stand mang en god handel. Josef Arnesen døde i 1969.

I 1942 bygde Anton Josef Arnesen (1909–1994) og faren Josef nytt våningshus på Søndre Vik, og sist i 1940-åra ble det bygd ny garveribygning. Anton Arnesen spesialiserte seg på garving av saueskinn og reinsdyrskinn. Men i tiårene etter siste krig ble det stadig tyngre å drive garveri på bygda, og garveriet på Vik ble nedlagt i 1965.[47]

Simon Arnesens garveri

På eiendommen Steinsvik på Vik, vis-a-vis dagens Vik Torg, ligger eiendommen Steinsvik. Den ble utskilt fra Nordre Gjesval i februar 1911 og solgt for 1.200 kroner til Arne Simon Arnesen, sønn av garver Mathias Arnesen og hustru Maren. Han hadde gått i garverilære hos faren, og bygde eget garveri inntil bergskrenten nede ved bygdeveien. I 1915 åpnet han eget garveri og pelsberederi, og lenger sør på eiendommen satte han opp våningshus.

Arne Simon Arnesen (1884–1956) spesialiserte seg som garver på ishavsutstyr til hvalfangst o.l. samt flyverdrakter og skinn. I slutten av 1930-åra bygde han nytt garveri og skinnlager på baksida av gamlebygningen, som lå inntil bergskrenten og ble revet 1956–57. Noen år etter ble det påbygd et forretningslokale for salg av skinnvarer. Etter Simon Arnesens død i 1956 ble garveriet overtatt av sønnen Thor.

Thor Arnesen (1917-1983) fulgte i farens fotspor og drev garveriet til ut i 1970-åra, med opp til 15 ansatte. Skinn ble eksportert bl.a. til England, og de fleste skofabrikker i Norge fikk råvarer fra «Simon Arnesens Pelsberederi». I 1980 flyttet Aase og Thor Arnesen til Drammen på grunn av hans lunge- og hjertesykdom, som han hadde utviklet etter mange års arbeid med syrebad og damp i garveriet.

Garveri i Sundvollen

I 1860 forpaktet Sundvollens eier Johan Blyberg bort et jordstykke sør for Kleivbekken til broren, garver Andreas Blyberg, mot årlig avgift på 60 skilling. I 1861 kjøpte broren jordstykket for 20 spesidaler. Andreas Blyberg drev som garver, men synes å ha avsluttet virksomheten i 1865. Da ble Kronborg solgt til J.G. Krohn, en garvermester fra Kristiania, for 450 spesidaler. Krohn satte opp en større bygning på eiendommen

47 Opplysninger hentet fra artikkel av Ingebjørg Gjesvik Liljedahl i heftet «Ringerike» 1996–97.

... LURER I EN FLØTESKVETT OGSÅ

Josef Arnesen var selvlært i både engelsk og tysk, og han moret seg med å praktisere språkkunnskapene i garveriets souvenirkiosk. En dag hadde han kongen og dronningen av Albania som kunder, og solgte dem selskinnstøfler. Arnesen var mektig imponert over dronningens skjønnhet. – Det sies, fortalte han etterpå, at hun bader i nysilt melk for å bevare huden vakker og silkebløt. Jeg tror sandelig hun lurer i en fløteskvett også, for maken til pen jente skulle du aldri ha sett, mente han.*

* Egil Torgersen: Garveriet på Vik i Hole (Terra Buskerud).

Fra Sundvollen cirka 1870. Kronborg er det hvite huset til høyre i forgrunnen. Det har sitt navn etter garver Krohn, som bygde huset i 1865 og bodde her til 1868. På tomta hvor Kronborg lå, ble det sist i 1950-åra anlagt rutebilstasjon.

(ble seinere kalt Kronborg). I 1865 var han 55 år og enkemann, og bodde i Kronborg med to døtre, en tjenestejente og en garversvenn, Kristian Hansen (56). I 1868 skjøtet Krohn eiendommen tilbake til Johan Blyberg, og dermed var garverivirksomheten i Sundvollen over. Kronborg ble i 1876 sammenføyd med hovedbølet.[48] Eiendommen lå der hvor busstasjonen kom seinere (i dag p-plass).

Øvrige bedrifter

Hole betegnes i dag (2013) som en pendlerkommune, men har likevel et variert næringsliv med mange arbeidsplasser. Både i Sundvollen og på Helgelandsmoen er det næringsparker med bedrifter innen mange bransjer, og et historisk tilbakeblikk viser at bygda har fostret flere gründere og «Petter Smart»-typer enn vi kan forestille oss.[49]

Tandberg Brug

I 1820-åra kjøpte Ole Jørgensen Rytterager en del skog på Øst-Modum, blant annet fra gårdene Kimmerud, Pilterud og Tandberg. I 1830 sikret han seg «uinnskrenket bruk og rådighet over Tandbergselva med rett til tomter for maskineri eller innretninger», og i 1837 makeskiftet han Tandberg (gård og skog) med gården Natvet, men holdt tilbake plassen Dyrbak med mølle og sagbruk. Etter hans død overtok sønnen Christoffer farens eierparter i mølle og sagbruk på Dyrbak. Her vokste Tandberg Brug fram, med Christoffer som medeier sammen med fetteren Engebret Rytterager og Anders Olsen

48 «Hole i bilder» s. 25: Det hvite huset til høyre er Kronborg, familien Krohns eiendom. De små husene omkring var en tid butikk og posthus.

49 Landbruksrelatert virksomhet (som meierier, gartnerier og Brix-fabrikken på Gomnes, omhandles i kapittel 6).

Fjeld fra Røyse. Engebret Rytterager var handelsmann i Christiania, og handlet med trelast og skiferstein. På Tandberg Brug var det stor aktivitet med mølle, sagbruk, stolfabrikk og landhandleri, og husmennene fra Borgen fikk der anledning til å tjene seg en ekstraskilling både som smeder, snekkere, hoggere og fløtere. Veien over fjorden var ikke lang, og eierne av de andre Borgen-brukene solgte stadig tømmer til sagbruket på Tandberg. Fra 1883 var Anders O. Fjeld eneeier av Tandberg Brug. Han var ordfører i Hole etter Christoffer Rytterager, fra 1882 til 1886, og solgte i 1888 sin gård Vestigarden Fjeld og flyttet til Oslo.

JES – Johan Engebretsen Søhol

Skomakermester Johan Petter Engebretsen (1872–1942) fra Søhol på Røyse gikk i skomakerlære i Kristiania. Etter avlagt svenneprøve hos hoffskomaker H.A. Solberg startet han skofabrikk i Lakkegata, som etter hvert spesialiserte seg på støvler til sportsbruk (ski-, skøyte- og beksømstøvler). Navnet på bedriften var JES – Johan Engebretsen Søhol. Etter cirka 10 års drift flyttet han virksomheten til barndomshjemmet på Nøstret på Røyse, hvor det ble bygd fabrikkbygning. I 1937 ble hele virksomheten flyttet til Kroksund.

OL-STØVLER

Alle produkter ved Johan Engebretsens skofabrikk var håndsydde. Bedriften hadde på det meste et titall ansatte, og leverte støvler til norske OL-deltakere både i Garmisch 1936, i Lake Placid 1948 og i Oslo 1952. I 1929 ble det spesialsydd skistøvler til dronning Maud, og to ganger i 1950-åra ble det levert støvler fra bedriften i Hole til norske Antarktis-ekspedisjoner. Resultatet var så tilfredsstillende at Kjell Engebretsen i 1957–58 fikk ny bestilling til en ekspedisjon som skulle til Antarktis.

Skøyteløperne sverget også til Engebretsens støvler, påmontert skøytejern. Oscar Mathiesen, Clas Thunberg og Ivar Ballangrud var blant kundene.*

* Opplyst av Anne-Synøve Bråthen (f. 1947), sønnedatter av Johan Petter Engebretsen.

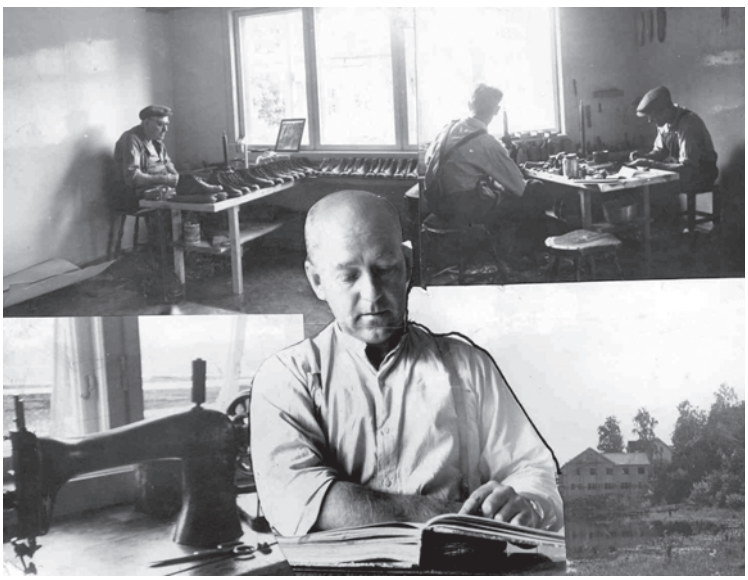

Skofabrikken til Johan Engebretsen i Kroksund hadde et stort navn i mellomkrigstida og utover i 1950-åra. På bildet ser vi Einar Nor Engebretsen, daglig leder av bedriften fram til sin død i 1953. På bildemontasjen er tre skomakere i arbeid med å lage håndsydde sko og støvler. Skomakernes navn var Førde (fra Oslo, til venstre), og de to brødrene Vie fra Sogn, Anton og Anders. Anton Vie slo seg seinere ned som skomaker i Sundvollen.

Skomakermester Johan Petter Engebretsen (1872-1942) i midten med sønnene Johan Magnus (1907-1997) til venstre og Einar Nor (1905-1953) til høyre.

Kona Marie Mathilde f. Ingebrigtsen var med i bedriften som nåtlerske. Av deres tre barn gikk eldste sønn Einar Nor Engebretsen i farens fotspor, og var daglig leder av JES inntil han døde i 1953, bare 48 år gammel. Da overtok sønnen Kjell Engebretsen (f. 1931), som drev fram til 1960, da konkurransen fra masseproduserte støvler fra utlandet ble for hard. På det meste var det inntil åtte ansatte i fabrikken.

Industri på Ner-Stein

I åra 1823-1874 var Stein delt i to gårder, Øvre Stein og Nedre Stein (Ner-Stein). I 1957 ble det gamle våningshuset på Ner-Stein (uthusene var revet i 1934) solgt til Hole Tekstilfabrikk AS for 75.000 kroner. Bedriften produserte snorer til rullegardiner og flaggstenger, svetteremmer til hatter o.l. Eieren het Gisholt og bodde på Ring på Røyse. Fem-seks damer fra bygda hadde arbeid her, men 1. september 1959 brant bygningen ned til grunnen. I 1964 ble branntomta solgt til Ulf Corneliussen, som bygde nytt industribygg på Ner-Stein. Corneliussen hadde siden 1955 drevet egen virksomhet i Strandveien i Nedre Steinsåsen, i det tidligere kyllinghuset på Stein. Der produserte han reklameskilt, før han i 1957-58 startet med framstilling av grammofonplater. Virksomheten gikk godt inntil den tekniske utviklingen var kommet så langt at den tok igjen – og gikk forbi – de gamle vinylplatene. Fra 1986 drev Roger Arnhoff Studio AS virksomheten videre. Bedriften ble nedlagt i 1987, og eien-

Industribygget på Ner-Stein ble bygd i 1964, etter at det gamle våningshuset brant i 1959. I bakgrunnen ser i Stein gård og Steinsfjorden. © Fotograf Marit Fagerli

dommen overtatt av Morgan Eiendomsselskap AS, som ble eid av Arvid Corneliussen, Ulf Corneliussens sønn. Året etter ble den solgt videre til Knut Skutle Eiendom AS, og i 1989 startet Big AS (ledet av Richard Borge fra Hønefoss) med produksjon av klær i lokalene. I 1997 kjøpte Frode Ullbraathen i Bærum Asfaltservice AS eiendommen, og i mai 2000 leide han den ut til Ring Tekstil AS, som produserte dyner, puter og soveposer i industribygget på Ner-Stein. Selskapet ble startet i 1999 av Egil Moholdt, etter at Ajungilak Fabrikker i Hønefoss hadde flyttet produksjonen utenlands. Det ble eid av tidligere ansatte ved Ajungilak, og sysselsatte seks-sju personer det siste året det var i drift, inntil oppbud ble levert til skifteretten i 2004.

Fra U. Corneliussen AS på Ner-Stein, hvor det ble ble produsert grammofonplater i 1960-åra. Fra venstre Tommy Snekvik, Johan Jacobsen og Ole Martin Hurum. Foran sitter Helga Aaserud.

Kåre Sand Treindustri

Høsten 1941 startet Kåre Wilhelm Sand (1913–1982) fra Bønsnes produksjon av økseskaft til skogbruket. Han kalte virksomheten Røyse Skaftefabrikk, og de første årene holdt bedriften til i et rom i kassefabrikken på Søgarden Leine. Siden flyttet den til bryggerhuset på Bønsnes gård, inntil et nytt verkstedbygg ved Bønsnes stod klart i 1947. Fra 1952 ble produksjonen lagt om fra økseskaft til dører, vinduer og kjøkken. I 1954 lagde Kåre Sand det meste av inventaret til nye Hole kirke, blant annet alterring, prekestol med baldakin, og kirkebenker.

Kåre Sands verkstedbygg på Bønsnes, slik det så ut i 1947.

Kåre Wilhelm Sand (1913-1982) startet Røyse Skaftefabrikk i 1941. Navnet på bedriften ble seinere endret til Kåre Sand Treindustri.

«BJØNNELABBEN» - ET INDUSTRIEVENTYR

Etter importstans på canadisk hickory under krigen ble det stort behov for økseskaft, men heltreskaft av norsk bjørk viste seg langt svakere og mindre holdbare enn hickoryskaftene som var å få før krigen. I 1943–44 gjorde Kåre Sand forsøk med å lime sammen emner som egnet seg til skaft, og prøvene viste forbløffende resultater. Han fant fram til en metode for å formlime bjørkeemner på en måte som gav en mer ensartet kvalitet og en langt større styrke på bjørkeskaftene, enn det som var mulig å få til med emner i heltre. Etter positive markedsundersøkelser søkte han og fikk patent 1. Juli 1946. I 1947 kom produksjonen av det limte bjørkeøkseskaftet «Bjønnelabben» i gang. Etterspørselen var langt større enn produksjonen, og eventyret varte i fem år. Da ble importforbudet på hickory opphevet, og bedriften på Røyse måtte utvikle andre produkter.*

* Buskerud fylkesleksikon av «Det norske næringsliv» (Bergen 1951) og Over Reidar Venås: «Fra økseskaft til finmøbler», i Ringerikes Blad 28. juni 2006.

Etter Kåre Sands død i 1982 ble bedriften og eiendommen overtatt av eldste sønn, Bent Erik Sand (f. 1948). I dag driver Kåre Sand Treindustri med skreddersydde kjøkken- og stuemøbelløsninger for det private marked, og har hatt betydelige leveranser til lokale bedrifter, bl.a. Sundvolden Hotel. Bedriften sysselsetter 2 mann. Industribygget fra 1947 er siden påbygd i 1953, 1965 og 1973, og er i dag på 450 m2 grunnflate.

Borgeng Fabrikker AS

I mars 1945 sluttet Hans Trygve Haugen som gårdsbestyrer på Rytteraker gård, og flyttet med sin familie til plassen Rolighet under Vestre By (og seinere til Skansen ved Borgenvika). Samtidig fikk han leie smia på Bili, og der startet han med produksjon av rattkjelker. Med hjelp av karer som bodde i nabolaget ble det smidd meier og framstilt hundrevis av rattkjelker i Bili-smia. Brødrene Eivind Hansen og Gunnar Rolund smidde meier, Tidemann Pålerud boret hull og monterte, Alf Halvorsen lagde trevirke, og hans to brødre Johan og Anders Halvorsen var malere. Seinere kom Ragnar Østberg med. Fra smia ble kjelkene frakten til Sørigarden Borgen, hvor de ble malt, for så å ende på lager på Nordigarden Borgen. Kjelkene ble sendt over hele landet, mest til Oslo (Kåre Ruud kjørte dem til hovedstanden med lastebil), men også en god del nordover. I tillegg til rattkjelker ble det produsert en del gartnerbenker i Bili-smia.

Hans Trygve Haugen var utdannet agronom, men interesserte seg mer for mekanikk enn for landbruk. Han lærte mye av smed Martin Hansen Løken, og reparerte det meste av gårds-

Borgeng Fabrikker i 1955. I tillegg til bruket Blomhøi, var det bare noen få boliger på Blomshøgda den gangen. Foto: Widerøe's Flyeselskap AS

redskapen på Rytteraker sjøl. På Rytteraker begynte han å lage anleggsbor for salg, med hjelp av Eivind Hansen (gårdskar) og Olaf Lia fra Røyse (Throne-Holsts «gartner»), og det var på Rytteraker han lagde de første prototypene til rattkjelkene.

Sommeren 1945 ble det innkjøpt ei tyskerbrakke fra Ullernåsen i Oslo, som ble satt opp på Blomshøgda, på ei tomt på cirka 5,5 dekar på nordsida av bygdeveien. Tomta ble i mars 1946 fraskilt Viksenga (Griserudmoen) og solgt av O. K. Viksengen til det nystartede industriselskapet Borgeng Fabrikker A/S for 3.500 kroner. Her begynte bedriften samme år å reise et industribygg, som sto ferdig i januar 1947.

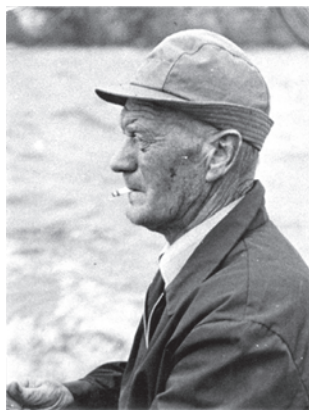

Hans Trygve Haugen (1910-1986).

Borgeng Fabrikker A/S hadde 100.000 kroner i aksjekapital, og det var forretningsfolk fra Oslo som ble med som aksjonærer etter at Hans Trygve Haugen hadde presentert sine planer om en «plasic, jern- og treindustri»[50] i Hole. Brødrene Jorulf og Henrik (Likken) Jensen, Edvard Omholt-Jensen og ingeniør Samset var aksjonærer sammen med Hans Trygve Haugen, som ble bedriftens disponent. Arbeidsstokken var til å begynne med 20 mann, og som teknisk leder ble ansatt diplomingeniør Helge Carling, Oslo.[51]

Borgeng Fabrikker A/S startet med å produsere seks 10-tonns havnekraner til Oslo havnevesen, og deretter vinsjer til skip.

50 Ringerikes Blad 23. januar 1947.
51 En bror av forfatteren Finn Carling, iflg. Viggo Moe-Haugen.

Boremaskiner produsert på Borgeng fabrikker i 1950-åra.

Da skrev lokalavisa at bedriften skulle bidra til «å gjenreise vår handels- og fiskerflåte». I 1949 trakk gründeren Hans Trygve Haugen seg ut, da han sammen med kona Beate Moe Haugen overtok hennes slektsgård Mo i Steinsfjerdingen.

I 1949 hadde antall ansatte på Borgeng økt til 48, de fleste holeværinger.[52] Behovet for sveisere var stort, og det ble holdt kurs som førte til at flere av de lokale karene ble dyktige sveisere. Da Haugen trakk seg ut, ble det Frank Mohn fra Bergen som overtok aksjemajoriteten (kjøpte trolig aksjene til Likken og Jorulf Jensen), og det var et par bergensere som deretter var daglige ledere. Rundt 1950 kom Knut Sørdal til bedriften som ingeniør. Ved siden av kran-produksjonen, ble det lagde bormaskiner, både mindre bordmodeller og større gulvmodeller. Av gulvmodellene skal det ha blitt produsert rundt 3.000 maskiner, og mange av dem er fortsatt i bruk.[53] Kold-sager (til å skjære jern med) ble også produsert. Firmaet fikk så agenturet på Fowler (mindre bulldozere og traktorer). I 1959 fikk man agenturet på MAN traktorer, og seinere lastebiler, og en egen avdeling ved bedriften tok seg av dette. En periode ble det også lagde enkle gravemaskiner på Borgeng. Leder for dette arbeidet var Gudmund Hanevold fra Tyristrand.

52 Opplyst av Viggo Moe Haugen, Eivind Hansen og Gunnar Rolund 1. desember 2000.

53 Opplyst av Leif Borgersen i 2004.

Etter Frank Mohn kom Harald Bergom fra Hønefoss inn i Borgeng Fabrikker A/S. Han drev samtidig Høsveis (Hønefoss Sveiseverksted A/S), og de to bedriftene utførte felles oppdrag og ble markedsført sammen under navnet «Høsveis og Bofa». Harald Bergom satt med aksjemajoriteten på Borgeng til 1969. Da var det slutt på MAN-agenturet.[54] I 1970 kjøpte Odd Sundland fra Oslo seg inn som partner til Bergom. Sundland hadde i 1971-72 overtatt en mekanisk bedrift i Oslo, og flyttet maskiner, utstyr og 5-6 ansatte opp til Hole. Borgeng Fabrikker A/S utførte da det meste av mekaniske oppdrag, og spesialiserte seg bl. a. på deler til bormaskiner (trykkluftbor). Men i 1973-74 fikk bedriften problemer, og måtte åpne akkordforhandlinger. Odd Sundland trakk seg ut og etablerte sitt eget firma i Oslo under navnet Borgeng Maskin & Verktøy, som drev salg av maskiner og utstyr. Samtidig var han eier av Borgeng Fabrikker A/S sammen med Bergom, men det var da et reint eiendomsselskap.

Fra 1973-74 leide Lier-bedriften Thune-Eureka A/S lokaler og utstyr på Borgeng, og etablerte et datterselskap ved navn Hole verksted, som primært lagde reservedeler til Thune-Eurekas produksjon av vannpumper. I tillegg ble det bygd spesialmaskiner, produsert luftvifter, og det ble laget deler til oljevirksomhet i Nordsjøen (rør og flenser). Det ble også drevet service på militære beltevogner, og ombygging av militære ambulansebiler til radiovogner (sambandsvogner). Driftssjef ved bedriften fra 1974 var holeværingen Leif Borgersen, og arbeidsstokken var på det meste oppe i 30 mann..

I 1983 trakk Thune-Eureka seg ut, og Leif Borgersen etablerte da PRO-TEK A/S (eid 100 prosent av ham), og med en stab på 8-9 mann fortsatte han å produsere reservedeler til Thune-Eureka og annen mekanisk industri. De leide halve bygget av Borgeng Fabrikker A/S, mens Hole kommune leide den andre halvparten til lager. I 1988 trappet Leif Borgersen ned og flyttet virksomheten til garasjen hjemme i Birchs vei i Steinsåsen, hvor han fortsatte alene med et personlig firma med navnet Maskinbygg. I lokalene på Borgeng kom det da et par forsøk på industrivirksomhet, som alle ble kortvarige.

I 1994 kjøpte Hole kommune eiendommen for 1,7 millioner kroner, og siden var det kontor og lager for kommunens tek-

54 Bergom var hovedimportør i Norge for MAN. Selskapet mente at importøren burde etablere seg i Oslo, men det ønsket ikke Bergom. Han sa opp agenturet, men fortsatte å forhandle MAN i sitt bilfirma i Hønefoss (etter Leif Borgersen).

ØSTLANDETS STØRSTE
Edvard Haglund (f. 1886) fra Bråten på Utstranda startet møbelindustri i Dalsbråten i Norderhov (Hønefoss) i 1930-åra, men etter en brann flyttet han den til Tyristrand. I 1947 arbeidet det 75 mann ved bedriften, som lokalavisen kalte «Østlandets største innen møbelindustri». I 1950 ble hele bedriften flyttet til Oslo. Edvard Haglund & Sønn i Thv. Meyers gate har bl.a. produsert bordet som bryllupskaka stod på, da kronprins Harald giftet seg med Sonja Haraldsen i 1968. I tillegg har de laget en del kirkeinventar, og finere Kristiania-borgere søkte til Haglunds bedrift dersom deres møbler skulle repareres.

niske tjenester på Borgeng. En større del av bygget var fra 1992 leid ut til Ring Bygg AS. I 2004 kjøpte Ring Bygg AS hele eiendommen, og kommunens tekniske tjenester flyttet til Helgelandsmoen.

Ring Bygg AS

Ring Bygg AS ble etablert på Eikli i Hønefoss i 1982, med navn etter det tidligere Ringerike Bygningsartikkelkompani, som hadde vært i virksomhet (under forskjellige navn) fra 1899 til sist på 1970-tallet. I 1990 overtok Kåre Lad selskapet og etablerte byggevareforretning i Hole, først i leide lokaler hos Olav Reistad på Vik, og fra 1992 på tidligere Borgeng Fabrikker (kjøpte eiendommen i 2004). I 2001 overtok to av Kåre Lads sønner, Kjell Jarle Lad og Arve Lad, som eiere av Ring Bygg AS. Vinteren 2011-12 ble det innredet ny butikk og kontorer i den ene lagerhallen, og forretningen har nå 260 m2 moderne lokaler på Borgeng. Siden mars 2012 er selskapet medlem av den landsdekkende innkjøpskjeden Byggtorget. I den gamle kontoravdelingen på Borgeng har Rune Buraas siden juli 2013 leid 60 m2, hvor han driver bilstereoforretning under navnet ProjectX.

Røyse Trevarefabrikk

Rolf Sørensen (1923–2005) fra Mosenga utdannet seg til møbelsnekker i Oslo under krigen. Tilbake på Røyse etablerte han seg i 1946 i eget verkstedbygg på Hundstad (leide tomt av Andrea Hundstad), hvor han produserte vinduer og kafé- og kontorinnredninger under navnet Røyse Trevarefabrikk. I 1954 rev han dette bygget og tok med seg materialene til Skrangledalen, hvor han hadde kjøpt tomt på 2,5 dekar. Her bygde han verkstedbygg for produksjon av kjøkken. I 1961 solgte han denne virksomheten til Seriekjøkken AS og fortsatte som ansatt i bedriften, inntil han i 1962 igjen begynte egen virksomhet, denne gang i den gamle Hodte-smia ved Svensrud. Her bygde han på i 1968 og produserte «Røysegarasjen». Han drev ved Svensrud til 1978.

I 1979 kjøpte Rolf Sørensen 1,5 dekar tomt fra Berg gård og bygde nytt verksted ved siden av boligen i Borgheim. Verkstedet ble utvidet 1981–83. Her produserte han garasjer, vippeporter og takstoler, og hadde med seg tre ansatte snekkere og kona Anne-Marie som ansvarlig for regnskap og kontorarbeid. Virksomheten ble nedlagt i 1983, da Rolf Sørensen ble syk. Han fortsatte da på hobbybasis i et verksted i kjelleren, og lagde stoler, sengebenker og andre småmøbler. Blant annet

Gutta på Seriekjøkken AS i 1961-62. Rolf Sørensen sitter på trappa, og de øvrige er fra venstre: Arne Innbryn, Kåre Wikestad, Johan Ruud, Martinius Mosengen, Odd Mosengen, Kjell Mosengen og Hans Gustavsen.

Den gamle Hodte-smia på Østby ved Svensrud ble bygd i 1906 av smed Ole Johannessen Hodt. I 1968 fikk smia et påbygg, der Rolf Sørensen produserte Røyse-garasjer til 1979.

Røyse Trevarefarikk i Skrangledalen i 1961.

lagde han to stoler til Aage Fjeld, som i dag står i Bønsnes kirke.

Verkstedbygget ble fra 1983 leid bort til Røyse Trevare AS, som drev fram til 1991. I årene 1992–94 ble det leid bort til Ring Sveis AS ved Trond Svenskerud, og i 1995 ble bygget solgt til Bjørn Martinsen, som i dag driver Martinsen Maskin og Automatgear i lokalene.

Vik servicesenter (Nøsterud)

Thor Nøsterud (1910–1999) fra Nøsterud på Røyse reiste i unge år til Göteborg og begynte som læregutt ved Götaverken. På skipsverftet lærte han å bygge skipsmotorer, og under kri-

EN TUSENKUNSTNER

Som ung bygde Thor Nøsterud sin egen dampmaskin, og han trivdes når han fikk fyr i smia på Nøsterud (i enden av bryggerhuset). Han smidde på «gamlemåten», og tryllet fram låser, beslag og nøkler. I verkstedet på Vik hjalp han alle. Hver dag kom det folk som trengte hans bistand, og han sa aldri nei. Han var en tusenkunstner, og en dyktig smed. Til «Olavspelet» på Bønsnes smidde han helgenkongens sverd, som i dag befinner seg i Bønsnes kirke.

Thor Nøsterud i smia på Vik.

gen reiste han en periode til sjøs som maskinist. Da bodde han med sin familie i Landskrona, og etter krigen flyttet de tilbake til hans hjembygd, hvor han i 1944 hadde startet reparasjonsverksted for biler og landbruksmaskiner på Vik. I 1947 kjøpte han eiendommen Holmen på Vik.

Vesla og Thor Nøsterud – etter hvert med bistand fra sønnene Truls og Per – bygde opp en lokal servicebedrift på Vik. Thor var smed og mekaniker, og reparerte landbruksmaskiner og redskap både i egen smie og rundt på gårdene. Etter hvert ble det mer og mer bilreparasjoner, bensinstasjon og båthavn. I 1947 hadde de overtatt den tidligere bensinpumpa som Carl Emil Arnesens landhandleri hadde i Vikssvingen (satt opp av Norsk Brændselolje AS i 1928), og flyttet denne til sin egen eiendom, vis-à-vis Simon Arnesens garveri.

I 1950 ble det bygd nytt verkstedbygg på Holmen, og året etter ble den enslige bensinpumpa erstattet av et mer moderne anlegg med flere pumper. I 1962 stod en helt ny bensinstasjon og verkstedhall klar til bruk, samtidig som båthavna og serviceanlegget for båter ble stadig utviklet. De første sprengningsarbeidene i båthavna ble utført i 1953, og etter hvert ble det tidligere sumpområdet ved Vik omdannet til et tiltalende anlegg for fritidsbåter med kanal, basseng og brygger med plass til 70 båter. Planer om ytterligere utvidelser var klare og optimismen stor etter at veiserviceanlegget på den andre siden av veien var blitt utvidet med én etasje og modernisert i 1982. Etter pålegg fra Statens Vegvesen ble den gamle smia revet året etter (1983).

Smia på Vik ble revet i 1983.

Den gamle BP-stasjonen på Vik ble bygd i 1951.

Da veimyndighetene tidlig i 1980-åra startet planlegging av ny trasé for E68 (i dag E16) forbi Vik, ble det raskt klart at dette ville legge begrensninger for familien Nøsteruds næringsvirksomhet. De første signalene fra myndighetene gikk ut på at båthavna kunne bestå med et seilingsrør ut til fjorden, men i 1990 kom dommen: Båthavna måtte fylles igjen. Det gjorde ikke saken bedre at prosjektering av to nye veiserviceanlegg langs den nye E-16 ved Vik, fullstendig ville ta livsgrunnlaget fra Nøsterud-brødrene, som i 1982 hadde overtatt eiendommen og bedriften fra foreldrene.

Den første kiosken på Vik i 1951-52. Den ble drevet av Alfhild Nøsterud.

Høsten 1993 ble virksomheten ved Vik servicesenter lagt ned. Truls og Per Nøsterud måtte skaffe seg annet levebrød, og tomta ble solgt til Prowa-gruppen AS, som i 1997–98 bygde Vik Torg med forretningssenter (åpnet i desember 1998) og 32 leiligheter på den tidligere smietomta.

Leine kassefabrikk

I 1935 begynte Sigvart Leine å produsere fruktkasser i Søgarden. Det startet i en bygning (tidligere vognskjul) som stod ved bygdeveien nedenfor Oppgarden, og som ble flyttet til tunet i Søgarden i 1932 og påbygd to rom (drengestue). På gården hadde han en mobil sag, som han skar kassebord på. I 1938 kjøpte han dobbel sagspindel og utvidet virksomheten, og bygde ny sagbygning i 1942. Kassene ble solgt som byggesett til bøndene i distriktet, og var av tre typer: eple-, stein-

Sagmester Hans Leine ved saga på Søgarden Leine, hvor det ble tilvirket kassebord til Leine kassefabrikk. De to andre karene er ukjente.

frukt og grønnsak-kasser. Det var eplekasser det gikk mest av, og i gode fruktår var etterspørselen stor. Det kom biler helt fra Vestlandet for å hente eplekasser. Han kjøpte tømmer på rot, satte bort hugsten og kjørte som oftest tømmeret selv fra Krokskogen til Leine, én vending pr. dag. Produksjonen sysselsatte i perioder i 1940– og 50-åra tre-fire mann, og ble drevet til sist på 1960-tallet, da pappemballasjen kom.[55].

Industrigründer i Øvre Hodt

Høsten 1942 startet Arne Hodt (1916-1981) en liten mekanisk bedrift på Øvre Hodt på Røyse, for produksjon av blandekammer for knottgeneratorer. Arne hadde gjennomført Oslo Tekniske Skole (sykla tur/retur Hole hver helg), og jobbet deretter hos Møller & Larsen på Kampen, som produserte bilstempler og boret sylinderblokker til bilmotorer. Det var sannsynligvis en forespørsel fra dette firmaet som førte til at virksomheten på Øvre Hodt kom i gang.

Det hele begynte i kammerset i hovedhuset. I 1943 flyttet virksomheten til kjelleretasjen i et hønsehus på eiendommen. Her var det plass til to dreiebenker, fresemaskin, bormaskin, arbeidsbenker og diverse andre hjelpemidler. Den første tiden hadde Arne Hodt hjelp av Ola Vestjordet (Ola Post), siden kom Tor Hodt, Gunnar Syversen, Jan Heggelien og Ove Roulund til. Fem mann var det meste som jobba der samtidig. Seinere arbeidet Roald Grønvold, Bjarne Teigen, Åge Solli og Sverre Lehne der. Jan Heggelien og Ove Roulund var 15-16 år gamle da de begynte, og de fikk utbetalt kr. 18,60 pr. uke. Det var ikke flust med jobber den gangen, og arbeidet var godt

55 Etter Sigurd Leine (f. 1911). Ett av rommene i kassefabrikken ble brukt som snekkerverksted, og her startet Kåre Sand fra Bønsnes sin treindustri-bedrift i 1941.

betalt i forhold til gårdsgutter, som fikk fra 45 til 60 kroner pr. måned. Jobben var lærerik, de eldste lærte de yngste, og nøyaktighet krevdes i alle operasjoner.

Drivstoff til busser, person- og lastebiler var stor mangelvare, og gengass og karbid ble erstatninger for bensin og diesel. Det var forskjellige typer og løsninger, da det måtte konstrueres et ekstra kammer for gengassbruk. Arne Hodt tegnet også sitt eget blandekammer for bensin og gengass, som ble brukt når gengassen ble for lite effektiv i motbakker. De ferdige produktene ble kjørt av Arnes bror, Johannes Hodt, til Øgardssvingen, der Hans Bjørnstad brakte dem videre til Oslo (ruta Hole-Oslo).

Arne Hodt selv var mye på farten for å tilrettelegge for salg og innkjøp av deler de trengte. Før krigen var over, kjøpte han Vest bil- og motorsykkelverksted i Oslo. Han forandret firmanavnet til Arne Hodts Auto, og drev primært med service på motorsykler. 6-8 mann hadde arbeid der, deriblant Jan Heggelien. Han begynte sommeren 1945, etter først å ha ryddet opp i den gamle virksomheten på Øvre Hodt. Blant verkstedets kunder var motorsykler fra Slottsordonansen, militære motorsykler og konkurransekjørere (blant annet Basse Hveem).[56]

Opdal Industrier

Ola Opdal (1926-1997) på Nordre Lore etablerte rundt 1960 eget firma for produksjon av ferdighus og –hytter. Firmaet het Opdal Industrier, med produksjonsbygg på Badstu-ekra vest for gårdstunet på Lore. Midt på 1960-tallet leverte firmaet hytter til de fleste festetomtene i Nordre Loreåsen. I tillegg produserte bedriften halvbelter til traktorer. Ola Opdal kjøpte Bjørnstad gård i 1971, og drev i tillegg med kjøp av tomter for utbygging og salg i Oslo-området. Denne virksomheten drev han til sin død i 1997.

T. Simonsen Plastemballage

Torgny Simonsen (f. 1924) fra København startet i 1953 en liten bedrift i leide lokaler på Appendix ved Nes. Han bodde med sin familie i hovedhuset, og begynte produksjon av plastemballasje i stallen. Lokalet var 40 m2 stort og startkapitalen 1.500 kroner. Det første året omsatte han for 28.250 kroner. Året etter (1954) steg omsetningen til 80.600 kroner, og da

56 Etter samtale med Jan Heggelien og Ove Roulund 6. januar 2012.

ansatte han en dame. Virksomheten i stallen på Appendix varte til 1958. Da ble den flyttet til eiendommen Lønli (Utstranda 592), et par hundre meter lenger sør, og ytterligere en dame ble ansatt (de to var Jenny Skovli og Signe Jørgensen). Bedriften holdt til i underetasjen her i halvannet år, og ble i 1959 flyttet til naboeiendommen Berge (tidligere Nes landhandleri og snackbaren «Blue Heaven»), som Simonsen kjøpte samme år. Her fikk han produksjonslokale på 200 m2.

I 1964 hadde bedriften sju-åtte ansatte, i tillegg til eieren selv og hans kone, som hadde ansvar for kontoret. Fra 1966 ble det i tillegg leid lokaler (100 m2) på Røyse, og det ble en periode drevet begge steder. Etter kjøp av en automatisk vacuumform-maskin ble produksjonen langt mer effektiv. I 1969 vant bedriften en nordisk emballasjepris, og samme år en europeisk pris, begge på glassemballasje til Hadeland Glassverk.

Behovet for større plass var prekært. I 1969–70 bygde firmaet nytt industribygg ved Utvika, på en 4,3 dekar stor tomt festet av Utvikas eier Odd Johbraaten i 99 år mot årlig avgift 2.000 kroner. Byggmester Alf Ruud reiste bygget. I 1970 var omsetningen kommet opp i nær 1 million kroner. I årene som fulgte ble det primært produsert gaveemballasje for sølv- og tinnvarer, men man hadde i tillegg suksess med flere nisjeprodukter, bl.a. ble det laget 50.–60.000 gullbelagte plastbiler av typen «Il Tempo Gigante».[57] I 1987 ble bedriften solgt til EKA Plast AS, som fortsatte virksomheten i bygget til 1988, da den ble flyttet til Stange på Hedmarken.

Torgny Simonsen kjøpte i 1984 NOVIO AS og Øvre Nes gård på Nesbru i Asker, hvor det ble drevet produksjon og kopiering av videokassetter (cirka to tredjedeler av Norges årlige forbruk). Sønnene Michael og Claus ble medeiere i 2000. NOVIO AS eies og drives i dag av Claus Simonsen. Øvre Nes gård og industribygget ved Utvika eies av Michael Simonsen.

Monterings-Service AS Norport

1972 begynte Solveig og Ole Kristian Lerfaldet å produsere rulleporter i en 45 m2 stor garasje på Sollihøgda. De drev alene, og fikk etter hvert oppdrag for SAS på Fornebu. I 1990 fikk det lille firmaet en utfordring, da det dukket opp ordre på en større port til et SAS-bygg på Gardermoen. Porten var på 45 m2, nøyaktig samme mål som produksjonslokalet! Det ble behov for utvidelser av den gamle garasjen, og resten av histo-

57 Disse plastbilene selges i dag for inntil 4.000 kroner pr. eks. på auksjoner.

rien har preg av et lite industrieventyr. I dag har Monterings-Service AS Norport 16 fast ansatte, hvorav de fleste fra Ringerike. I tillegg brukes leiefirmaer når større ordres er på gang. Produksjonen skjer i tre industribygg med samlet areal i underkant av 6.000 m2. Produksjonen er primært elektriske rulleporter, og bedriftens «flaggskip» er F240, en brannrulleport som er godkjent av SINTEF. Monterings-Service AS Norport lager ellers skyveporter til garasjeanlegg i blokker og borettslag, og har bl.a. Selvaag-Bygg som stor kunde.

Tronrud Engineering AS ble etablert i 1977 som et énmannsforetak, tuftet på gründeren Ola Tronruds interesse for teknikk og elektronikk. Det første produktet han utviklet, var en maskin for framstilling av tannstikker for Jordan Børstefabrikk, og siden har virksomheten vokst til å bli en betydelig arbeidsplass og aktør i elektronikk-bransjen. Fra Kjelleberget i Hole har stadig nye maskiner og redskaper funnet veien ut til alle verdensdeler. I 2004 bestod Tronrud-gruppen av fem selskaper med i alt cirka 60 ansatte: Tronrud Engineering (utvikler og bygger automasjonsløsninger), ColorMatic (markedsfører maskiner for automatisert dosering av spesialfarger i trykkerier), Digital Weaving Norway (markedsfører vevstoler med elektronisk trådstyring), Ringerike Helikopter (utfører service på eget og andres helikoptermateriell) og Eggemoen Næringspark. I 2008 flyttet bedriften all sin virksomhet med 130 ansatte til Eggemoen, mellom Hønefoss og Jevnaker, og solgte næringsbygget ved Kjelleberget til Nøstret Eiendom AS. I dag har Tronrud Engineering AS kunder innen myntindustri, solindustri, oljeindustri, luftfart, jernbane, forsvar og bilindustri. Selskapet har fem ansatte i Singapore, og i tillegg 40 ansatte i datterselskapet Moss Jern- og Stanseindustri AS i Rygge i Østfold. På Eggemoen eier Tronrud i dag 2.300 dekar, inkludert flyplassen med 2.000 m asfaltert rullebane.

Bensinstasjon ved Sundvollen

I 1935 bygde Mads Løbben (1891-1971) en bensinstasjon ved riksveien vis-a-vis sin eiendom Sørenga. Det var byggmester Herman Sundøen som reiste bygget, med Mads og faren, Karl Løbben, som medhjelpere. Mads Løbben ville drive stasjonen selv da han ble pensjonist, og leide den bort mens han bodde i Oslo. Før krigen var det Henriksen fra Hvaler som drev stasjonen, fulgt av Frithjof Fuhre fra Røyse, og Kristine og Reidar Selte (seinere Øgardsvika). Det var Gulf-bensin som ble forhandlet. I 1952 flyttet Helga og Mads Løbben tilbake til Sørenga fra Oslo, og Mads drev stasjonen selv i noen år. I

Den gamle bensinstasjonen ved Sundvollen ble bygd av Hermann Sundøen. Mads Løbben var eier.

1955 ble det skiftet fra Gulf til Esso, og den første Esso-forhandleren var Rolf Ek fra Oslo, som leide i 2. etasje i Sørenga. Han drev i to år og flyttet da til Esso på Vøyenenga i Bærum, der han noen år seinere ble drept i et basketak med en lastebilsjåfør. Så fulgte Leif Kristoffersen fra Drammen (grandnevø av Helga Løbben), som var der et par år. Han ble etterfulgt av Johnsen fra Nordland. Johnsen døde i 1965, og stasjonen ble overtatt av Jan Heggelien fra Røyse. Han fikk etter noen år med seg Sverre Martin Hansen som kompanjong. De drev stasjonen fram til påsken 1985, da den nye Esso-stasjonen ble åpnet i Sundvollen, med Sverre Martin Hansen som eier. Jan Heggelien leide da den gamle stasjonen og startet Sundvollen Dekkservice, som han drev til han ble pensjonist i 1994. Da leide Eirik Langslet eiendommen, og drev bilopprettingsverksted. Seinere drev Erik Fredriksen med salg av dekk og bilglass. Bygningene på den gamle bensinstasjonen er i dag klassifisert som verneverdige.

Syvendedags Adventistsamfunnet
kjøpte i 1999 2. etasje i Vik senter og flyttet hovedkontoret for sin virksomhet i Norge til Hole. Med på flyttelasset var samfunnets forlag Norsk Bokforlag AS. I 2004 kjøpte Syvendedags Adventistsamfunnet hele eiendommen. Samfunnet driver TV-arbeid under det internasjonale merkenavnet Hope Channel, og i dag holder også administrasjonen for TV-kanalen til på Vik. Det samme gjør bistandsorganisasjonen ADRA (Adventist Development & Relief Agency) og Norsk Bibelinstitutt, en korrespondanseskole som tilbyr kurs innenfor bibelfeltet. Ved hovedkontoret på Vik er det i dag 52 ansatte, hvorav 12 i

Norsk Bokforlag, sju i Hope Channel, fem i ADRA og sju i Norsk Bibelinstitutt. Daglig leder i årene 2000-2010 var Tor Tjeransen fra Røyse (i dag bosatt i Sundvollen). Siden 2010 har Reidar J. Kvinge fra Oslo ledet virksomheten.

Flere bedrifter

I Nordigarden Borgen, i den tidligere gjødselkjelleren under det store fjøset, er en mekanisk bedrift **HG-Mek** leietaker. Den eies og drives av holeværingene Fred Helge Heggelien og Jarle Gomnæs, og produserer aluminiumsformer.

Siden 1984 har Harald Fuglerud drevet sitt eget firma, **BF-bygg A/S**, på Søndre Lore (forhandler stålkonstruksjoner til industri- og landbruksbygg).

Terje Bergan Lien har siden 1995 vært eier av HAKO Maskin AS på Hensmoen, som driver import og salg av gravemaskiner og hjullastere fra Kina. I tillegg driver han import av granitt og marmor fra Kina i eget firma «**Granitt og Fliser**», og i Shangai i Kina eier han firmaet NORTED som tar seg av forsendelse av stein og maskiner. Hans firmaer sysselsetter 15 ansatte. I perioden 1968–1995 eide og drev Terje Lien flere bensinstasjoner på Ringerike, bl.a. Caltex (seinere Texaco) ved Øverby, Shell i Dalsbråten og Shell i Hønengaten i Hønefoss.

I det tidligere landhandleriet på Nes i Hole startet Bendik Engenes, sammen med den finske elektrikeren Jukka Seppala, et firma som produserte elektroskap (**ESA AS**). Etter noen år flyttet Seppala til Sandvika og fortsatte virksomheten der. Da ble Berge leid bort til Dag Linnerud og Jonn Olav Eriksen fra Hole, som drev eget firma innen samme felt – produksjon av elektroskap. Denne virksomheten ble drevet til 1991, under navnet **El-Automasjon**.

Per Halvor Prestmarken (f. 1972) fra Jevnaker. Han er utdannet ingeniør, og har arbeidet i bilbransjen i hele sitt yrkesaktive liv. I 2002 etablerte han eget firma, **Prestmarken Bil**, som siden 2004 har holdt hus på Vik i Hole

Roy Vidar Hansen er utdannet bilmekaniker og verksmester, og fra 1996 har han sammen med kona Marianne (adm. leder) drevet eget firma, **R.V. Hansen Bil & MC**, på Niskinn. Firmaet har innredning av spesialbiler (limousiner, begravelsebiler etc.) som særlig satsingsområde. De driver også delesalg, og import av deler til Harley-Davidsson motorsykler.

Thorvald Hafnor (1851-1924) i Berget på Utstranda bygde tidlig på 1900-tallet om bryggerhuset på gården og satte opp en bakerovn av stein. Huset ble siden kalt «**Bakeriet**». Her bakte han brød og kaker, og kjørte «brødbil» (hest og vogn) med faste leveringer til landhandlerier på strekningen fra Sollihøgda i sør til Frøyshov på Røyse i nord.

Ragnhild Leine f. Gihle (1915-1998) drev fra 1947 **hjemmebakeri** i kjelleren på eiendommen Jarabu ved Kroksund (i lia ovenfor Orlangen). Hun var gift med Jacob Leine (1916-1969), som var sagmester og eide en sagbenk som han reiste rundt med. Familien utvandret til Canada i 1960.

I mai 1937 startet malermester Johan Borgersen (1893-1959) **Borgersen maler-og lakkeringsverksted** på eiendommen Sletta ved Sonerud, sammen med sønnen Thorleif. I september 1946 overtok Thorleif Borgersen (f. 1918) bedriften. Virksomheten omfattet sprøytelakkering av biler, sykler og møbler. Thorleif Borgersen var ordfører i Hole fra 1977 til 1982.

Leif Borgersen (f. 1937) fra Steinsfjerdingen var utdannet ingeniør, og fra 1974 driftssjef ved **Hole Verksted AS** (et datterselskap av Thune-Eureka AS) på Borgeng i Hole. Fra 1983 drev han sitt eget firma PRO-TEK AS på Borgeng, hvor han med en stab på 8–9 mann produserte reservedeler til Thune-Eureka og annen mekanisk industri. Fra 1988 trappet han ned og flyttet virksomheten til garasjen hjemme i Birchs vei, hvor han drevet firma Maskinbygg.

Johannes Løken på Frøyshov arbeidet som verksmester hos Torkild Nohre i Hønefoss i 15 år, og fra 1986 drev han traktorverksted i vognskjulet på gården. Sønnen, Mads Løken (f. 1969), er utdannet bilmekaniker og har siden 1998 drevet eget verksted (**Hole Bilverksted**) på Frøyshov.

I 1986 startet Erik Fredriksen (f. 1965) fra Steinsåsen **Fredriksens Varetransport** sammen med faren, Odd Ingar Fredriksen (aksjeselskap fra 1992). I 2002 hadde firmaet 34 ansatte og 30 biler. Virksomheten ble styrt fra kontorer på Vik, og lager ble leid på Alnabru i Oslo. Selskapet gikk inn i 2010.

Anders Flaskerud (1917-1991) var bussjåfør i Ringeriksruten inntil han fikk drosjeløyve i 1954. Siden drev han sammen med kona Astrid f. Skovli (f. 1925) drosje og sykebil i

HOLES STØRSTE SKATTYTER

Olav Thon (f. 1923) fra Ål i Hallingdal er en av Norges mest suksessrike forretningsmenn. Siden han flyttet til Sollihøgda i 1982, har han vært Holes desidert største skattyter. Som ung hadde han en drøm om å studere medisin, men da den andre verdenskrigen brøt ut, ville ikke foreldrene at han skulle reise utenlands. I stedet ble det pelsdyroppdrett hjemme på gården og kjøp og salg av skinn i Hallingdal. For å selge skinn ble det etablert kontakt med pelshandlere i Oslo. Ett år etter den første reisen til hovedstaden, kjøpte han sin første butikk på Majorstua. Etter en tid flyttet han virksomheten til Oslo sentrum. Mens han drev butikk, tok han handelsskolen. I 1942 begynte han med eiendomsutvikling i Oslo, og i 1951 kjøpte han Karl Johans gate 5–7, det som i dag er kjent som Arkaden. Han etablerte sin første restaurant i 1966. På 1970-tallet var det krise i shipping, og Strømmen Stål gikk konkurs. Industrilokalene, som da ikke hadde andre interessenter, ble kjøpt av Thon i 1977, uten at han hadde planer for videre bruk. Etter en stund lanserte han, sammen med den amerikanske ambassadøren, konseptet som seinere skulle bli til Strømmen Storsenter (åpnet 1985). I 1974 kjøpte Thon ærverdige Hotel Bristol i Oslo, og la med det grunnlaget for det som seinere er blitt hotellkjeden Thon Hotels. Olav Thon Gruppen er en gruppe selskaper med ulike virksomheter innen eiendom, hotell- og restaurantdrift, varehandel og industrivirksomhet. I 2008 eide gruppen 425 eiendommer i Norge og 25 i utlandet. I eiendomsporteføljen er blant annet 68 kjøpesentre, 900 utleieleiligheter og 43 hoteller.

Sundvollen. Astrid var telefonvakt fra 1954, og fulltids drosjesjåfør fra 1980. I 1960- og 1970-åra drev Astrid og Anders Flaskerud også Sundvollen Snackbar. Sønnen Per Egil Flaskerud (f. 1946) begynte som 15–åring i Ringeriksruta som billettør (siden som bussjåfør). Han kjørte for foreldrenes drosjefirma fra 1967 til høsten 1975, da han i tillegg fikk eget løyve, og de fortsatte sammen til 1987.

Drosjeeier Anders Flaskerud (1917-1991) i Sundvollen med en 8-seters Mercedes Benz drosjebil.

Høymyr Ridesenter på Sollihøgda driver rideskole på Høymyr med cirka 60 elever pr. uke, og i helgene arrangeres turridning. Totalt er det rundt 30 hester på gården, fordelt på private oppstallører og egne hester eid av rideskolen. Her er en opplyst ridebane på 20 x 40 m og inngjerdet hestehavn, og det arbeides med planer for bygging av ridehall.

Ellen Myhre (Hansen) (1916-1993) drev i 1950-åra kiosken på Rud Camping på Rudshøgda. Før 1960 begynte hun kioskdrift på eiendommen Østlund, og «**Myhre-kiosken**» ble et populært stoppested både for bygdefolk og de som reiste langs storveien. I 1980 solgte hun kiosken til Grethe Svenskerud Hagen, som etter et par års drift solgte den til Jorunn Hansen. Kiosken ble nedlagt i forbindelse med utvidelsen av E16 i 1994. Ellen Myhre (Hansen) var også **kunsthåndverker**, og har bl.a. vevd veggteppene i Hole herredshus.

Omar Mauritz Marthinsen (f. 1951) fra Åros i Røyken bygde om den gamle kiosken til salgslokaler og drev **Hole Bruktbil** her fra 1996 til 2012. Han er utdannet pølsemaker, og arbeidet en årrekke hos Kåre Huseby og M. Sørensen i Hønefoss.

Tidlig i 1930-åra startet Ragnhild Elvigen (1883–1959) **kiosk på Garntangen** ved E68 (i dag E16). I 1957 ble eiendommen overtatt av en brorsønn av hennes mann Hagbart, Gunnar Elvigen og hans kone Ingeborg. De drev kiosk og gatekjøkken på Garntangen til 1978, da de leide ut lokalene til Morten Halstensen (f. 1958) fra Sundvollen (i dag bosatt i Lier), som fortsatt driver Garntangen kiosk. I 1930-åra var det også **kiosk på Slettøya** (mellom Sundøya og Kroksund). I 1936 søkte eieren, M.R. Balstad i Lier, om rett til å skjenke sterkere ølsorter fra kiosken, men søknaden ble enstemmig avslått i Hole herredsstyre.

Hans Kristian Retvedt (f. 1929) på Svarstad er utdannet flymekaniker og arbeidet i SAS før han ble medeier i svigerfarens transportfirma i Oslo, og etter hvert overtok dette. Han drev transportfirmaet til 1988. På Svarstad søndre drev han i tillegg **mekanisk verksted**, hvor han monterte lasteplaner, tipper og kraner samt drev reparasjon og vedlikehold av landbruksmaskiner og -utstyr (i eget verkstedbygg fra 1974).

Arnt Grønvold (1890-1976) på bruket Fredrikstad lagde **støveltørkere** av ståltråd eller pianotråd i uthuset sitt før krigen, i 1930-åra. De ble kalt under-opp», og Grønvold fikk tilnavnet «under-opp'ern». I produksjonen hadde han hjelp av sønnen Arvid, og Thorleif Leine. Arnt Grønvold var tømmermann av yrke. Den gamle tømmerstua i Fredrikstad brant i 1937-38. Mens det nye huset var under oppføring, satte han i en periode alle karene sine til i produsere «under-opp», da etterspørselen var stor.[58]

Sist i 1950-åra etablerte brødrene Jon og Kjell Vadstein på Vik anleggsfirmaet **Brødrene Vadstein**, som drev med sprengning, gravearbeider, bygging av skogsbilveier osv. Av flere maskinentreprenører i Hole, kan nevnes Martin Hove (1927–1981) fra Vik i Sogn. Han var bosatt ved Gomnes og arbeidet ved Oslo Lufthavn Fornebu, og drev i tillegg **Martin Hove Bulldozerdrift**. En annen er Per Syver Hurum (f. 1946), som driver eget gravemaskinfirma og i vinterhalvåret arbeider ved Oslo Lufthavn Gardermoen. Einar Bønsnes Karlsen (f. 1961) på Søhol er også maskinentreprenør med eget firma.

58 Fortalt av Ove Roulund (f. 1926).

Jan Bjerknes (1928-1993), eier av Dæli på Røyse sammen med kona Kirsten i årene 1971-81, drev eget firma innen snørydding i Oslo, under navnet **Ring Sneservice**. Her fikk bønder fra Røyse, Hadeland, Lier og Hurum sysselsetting og inntekt i vinterhalvåret.

Hans Hermod Svingerud (f. 1938) fra Svingerud på Røyse arbeidet som drosjesjåfør og bussjåfør, og en periode drev han eget firma, **Røyse Motor** (overhaling av bilmotorer).

Morten Hetland (f. 1958), eier av Lysgård på Røyse, er utdannet elektriker og innehaver av **Hetland Elektro AS**. Hans kone, Tone f. Johnsen (f. 1957), tar seg av regnskap og kontorarbeid i firmaet.

Morten og Jon Ruud på Fjeld Hagebruk på Røyse, har siden 1991–92 sammen med Mortens kone Liss drevet firmaet **Fjeld Bruknes AS**, med aktivitet i Øst-Europa (hovedsakelig i Litauen). Forretningskonseptet var i starten salg av salt sild og frossen fisk, men er i de seinere årene endret til logistikk og bearbeiding av frossen fisk for markedene i øst: Hviterussland, Ukraina, Kasakstan m.fl. Morten Sigurd Ruud er daglig leder for virksomheten.

I 1986 startet Elsa og Erik Ullern blomsterbutikk på Vik sammen med datteren Hildegunn, som var blomsterdekoratør. Elsa og Erik Ullern drev **Vik blomster** i 20 år, inntil forretningen ble solgt våren 2006. I dag er det Heidi Jeanette Øien som er innehaver av Vik blomster.

Av øvrige bedrifter i Vikområdet kan nevnes Vik Elektriske AS og Jarle Hoddevik sjåførskole.

Sundvollen Næringspark

Sist i 1980-åra ble et cirka 20 dekar stort område øst for Åsaveien utskilt fra Trøgsle og utlagt som næringsområde. Kjøper var Hole kommune. I 1997 ble feltet utvidet med 24 dekar, og utgjør i dag rundt 45 dekar. Området var tidligere beitemark og skog. I dag er det 11 næringsbygg i Sundvollen Næringspark, med i alt 16-17 bedrifter og rundt 60 arbeidsplasser.[59] Dessuten er det fire ubebygde tomter i næringsparken.

59 Regner vi med naboen Sundvolden Hotel (80 ansatte), er det totalt 140 arbeidsplasser i Sundvollen Næringspark.

Sundvollen Næringspark i 2009. Rundt 1990 la Hole kommune ut industritomter for salg i Trøgsle nord for Sundvollen. I dag er det et titall næringsbygg på området.
© Fotograf Siri Berrefjord

Åsaveien 87 - Engenes Elektro AS - Hagelsteen VVS
Tomt solgt i 1998 til Engenes Elektro AS, som bygde her i 1998. Bendik Engenes (1928–1989) fra Karlsøy i Troms startet i 1973, sammen med fru Solveig, installasjonsfirma og elektrisk forretning under navnet «Bendik Engenes» på Vik i Hole. Etter 11 år på Vik kjøpte de i 1984 forretningsbygg i Sundvollen (det tidligere S-laget) og flyttet virksomheten dit. Etter Bendik Engenes' død i 1989 ble Engenes Elektro AS dannet, med Ulf Engenes og Solveig Engenes som eiere. Seinere kom sønnene Lars Bendik og Dag med, og i 1998 flyttet bedriften inn i eget industribygg på Trøgsle. Selskapet opphørte i 2012, og næringsbygget i Åsaveien 87 er overtatt av rørleggerfirmaet Hagelsteen VVS AS (eid av Bjørn Hagelsteen, som tidligere drev Hagelsteen & Dalevold AS sammen med Sander Dalevold).

Åsaveien 89 - UB Kontorsystemer AS / Unibind AS
Tomt solgt i 1999 til Hole Eiendomsutvikling AS. I 2002 ble det reist næringsbygg, som i 2004 ble solgt til Unieiendom AS for 3,9 mill. kroner. I bygget holder UB Kontorsystemer AS til med 12 ansatte. Bedriften flyttet fra Sandvika til Sundvollen i desember 2002, og driver med innbindingsutstyr (salg av utstyr og maskiner). Daglig leder er Eirik Billington.

Åsaveien 89A – Hole Eiendomsutvikling AS - Hungerholdt Bil AS

Tomt solgt i 1999 til Hole Eiendomsutvikling AS, som var etablert samme år av Lars Ruud, Dag Engenes, Nils Petter Øverby og Bjørn Ellingsen. De satte opp et næringsbygg her i 2002. I 2004 ble bygget og tomta det stod på solgt til Unieiendom AS. På de resterende 1 dekar tomt ble det i 2007 reist et nytt bygg, som siden er blitt leid ut. I 2009 var Sundvollen Bilsenter (bilverksted, oppretting og lakkering) leietaker. I 2013 er det Hungerholdt Bil AS. Daglig leder av Hole Eiendomsutvikling er Lars Ruud.

Åsaveien 91 - Naturstein Montering AS

Tomt solgt i 1998 til Power Eiendom AS. I februar 2008 ble Power Eiendom AS solgt til Naturstein Montering AS, som satte opp næringsbygg her i 2009-09. Selskapet ble stiftet i Hole i 2007 av Arto Sarkkinen og Kurt Ødemark. Naturstein Montering AS har 13 ansatte, og driver med alt innen prosjektering, levering og montering av naturstein i alle typer til nybygg og rehabilitering. Daglig leder er Kurt Ødemark.

Åsaveien 93 - Skar Industriservice AS

Tomt solgt i 1997 til Arild Harry Skar (f. 1945), som er eier og daglig leder av Skar Industriservice AS. Bedriften ble startet av Skar i 1994, og har fire ansatte. Industribygget ble reist i 1997–98. Skar Industriservice AS produserer trapper, rekkverk og bærekonstruksjoner i stål, og er underleverandør til byggeindustrien.

Åsaveien 95 - Ring Eiendom AS / Køhn Tech AS

Tomt solgt i 1998 til Ring Eiendom AS. Selskapet ble eid av Bengt Arne Sønsterud (1951–1999) og hans kone Doris Sønsterud (f. 1954). Næringsbygg ble reist i 1998–99, og her holdt reingjøringsbedriften Sømo AS til (startet av Doris og Bengt Arne Sønsterud i 1990).

Etter Bengt Arne Sønsteruds bortgang i 1999 har Doris Sønsterud vært eneeier av Ring Eiendom AS. Svigersønnen Stian Gihle Henriksen, som arbeidet i Sporty Skadeservice AS (seinere ISS Skadeservice) sammen med sin kone Jeanette, overtok en periode som daglig leder av Sømo AS. I 2000 ble bedriften kjøpt av ISS Skadeservice, som leide bygget fram til 2006.

I dag er det tre leietakere i Åsaveien 95. Køhn Tech AS, som driver salg og service av verktøymaskiner for industri, skole og hobby, ble startet i 2002 av Trygve Køhn. Han er fortsatt eier og daglig leder (fem ansatte). Blant firmaets kunder er Staten og Forsvaret, og blant spesialitetene er bore- og fresemaskiner for metall og stålbearbeiding.[60]

Lyseveien 7 Østlandske Fasadeteknikk AS – Nordsiden Renseri AS – Matteleverandøren AS - Blue Block AS
Tomta ble solgt i 2006 til Hansøn Eiendom AS, som reiste næringsbygg på cirka 700 m2 med lagerhall, produksjonsverksted, kontorer og kjøkken. Hansøn Eiendom AS eies av Oddvar Hansen og John Sønsterud, som leide ut til egne bedrifter, henholdsvis Øst-Kran AS (kranbiler) og Østlandske Fasadeteknikk AS (aluminiums- og glassfasader). Øst-Kran AS flyttet til Bærum ved årsskiftet 2012-13, og i dag er det Matteleverandøren AS (salg av dørmatter og gummimatter) og Blue Block AS (isolering av golv med vannbåren varme) som holder til i bygget sammen med Østlandske Fasadeteknikk. I 2011 ble det reist ytterligere et bygg (på 450 m2) på tomta. Det ble leid ut til Nordsiden Renseri i Hønefoss, som høsten 2013 kjøpte bygget. Nordsiden Renseri driver vaskeri her.

Lyseveien 15 – Optime AS
Tomt solgt i 2005 til GT Eiendom AS, og næringsbygg reist samme år. Her holdt datterselskapet GRAD-TEK AS til (leverte utstyr til mekanisk overflatebearbeiding samt vaskemaskiner til industrien). I 2012 ble eiendommen solgt til Optime AS, som blant annet utvikler og produserer innfellingsbokser for downlight. Optime AS holdt tidligere til i leide lokaler på Helgelandsmoen.

Lyseveien 16 - Horeka AS
Norske Stålprodukter AS, som Hole-mannen Per Løken jr. eide og drev fra 1975, fusjonerte høsten 2000 med et Oslofirma, og har siden hett Horeka AS. Norske Stålprodukter ble startet av hans onkel Per Michalsen i 1933. Per Løken jr. kom med i bedriften i 1972, og etter onkelens død i 1975 var han eneeier.

I 1979 flyttet selskapet til Vik i Hole. Horeka AS og søsterselskapet Kniv og Gaffel AS hadde 17 ansatte da selskapenes

60 Ellers har Teknikk Partner AS (båtutstyr), The Magic Touch Norway AS og Bilxtra AS tilhold i Sundvollen Næringspark.

virksomheter i 2004 ble solgt til Porsgrunds Porselænsfabrik AS. I 2006 ble selskapet kjøpt tilbake til Hole, og eies i dag av Per Løken jr. og Jo Nørstenes med 50 prosent hver. I 2007 reiste selskapet eget næringsbygg i Sundvollen Næringspark, og i juni 2009 kjøpte Horeka et firma innen samme bransje, Riddervold & Co AS. Morselskapet heter Rustfrie Stålprodukter AS.

Horeka AS (navnet er en forkortelse for hotell-, restaurant- og kantine/cateringsbransjen) har i dag 13 ansatte og en årsomsetning på 30 mill. kroner. Selskapet driver import, lagerføring og salg av utstyr som glass, porselen, bestikk etc. til storkjøkken (hotell, restaurant, kantine og sykehus).

Lyseveien 18 - Piti Stålrammer AS
Tomt ble solgt i 2006 til Jan Sporstøl, som er eier og daglig leder av Piti Stålrammer AS. Kontorbygg og lagerbygg reist i 2008. Selskapet ble etablert i 1999, og driver med levering og montering av stålbygg for næringslivet (to ansatte).

Lyseveien 8 - Gjeteren AS
I januar 2012 flyttet Gjeteren AS inn i eget bygg på 430 m2 i Sundvollen næringspark. Firmaet holdt tidligere til på Rykkinn i Bærum. Gjeteren AS leverer i første rekke elektriske gjerder for inngjerding av husdyr som sauer, kyr og hester. Kjerneområdet er elektriske gjerder, uansett lengde. Blant annet leveres det til Bjørneparken i Flå. Firmaet har tre ansatte, og ledes av Dag-Ivar Lebesby, som er tredje generasjon siden bestefaren startet det hele da han flyttet fra Vardø før krigen.[61]

Helgelandsmoen Næringspark
I 2001–2002 vedtok Forsvarsdepartementet at Helgelandsmoen skulle nedlegges som militærleir. Forsvaret sa opp festeavtalen med grunneierne, men ønsket å kjøpe den delen av eiendommen som verkstedbyggene og administrasjonsbyggene stod på, med tanke på videresalg til tredje part. Siden bygde Forsvaret gradvis ned bemanning og aktivitet på moen, og 31. desember 2004 var Helgelandsmoens dager som militær øvingsplass historie.

I februar 2003 ble avtale inngått mellom Forsvarsbygg (seinere Skifte Eiendom AS) og grunneierne om fortsatt leie av 1.075 dekar (den vestlige delen av moen) rundt radiostasjo-

61 Ringerikes Blad 26. januar 2012.

Helgelandsmoen, den tidligere militærleiren som i dag er en blomstrende næringspark.
© Fotograf Siri Berrefjord

nen, mens 290 dekar på den sentrale delen av militærleiren ble ervervet for videresalg. Cirka 85 dekar sørøst for fylkesveien ble tilbakeført til grunneierne.

I juli 2004 ble 400 dekar tomt og 37.000 m2 bygningsmasse i den tidligere militærleiren solgt til Helgelandsmoen Næringspark AS for 26 millioner kroner. Helgelandsmoen Næringspark AS består av lokale investorer som raskt investerte i eget bioenergianlegg sammen med Ringerike Bioenergi AS, for å få kontroll på de store fyringsutgiftene. Det ble også bygd brygge ved Storelva, for å muliggjøre ankomst med båt både fra Hønefoss og Tyrifjorden. Denne investeringen har vist seg svært vellykket.

I dag (2013) er det stor aktivitet i den tidligere militærleiren. 90-95 prosent av bygningene er i bruk. Et trettitall bedrifter har sin base her, med totalt rundt 250 ansatte. I Helgelandsmoen Næringspark finner vi i dag følgende bedrifter:

- Alexander B. Fikerud (kontor og lager for entreprenørvirksomhet).
- Chassiservice AS.
- Dieselgrossisten AS (salg av dieselpumper og utstyr til dieselmotorer).
- Etac AS (tidligere Hand-Pro).
- Ferskvannsfisk AS.
- GL Hotelldrift AS – drift av hotell for NIMI, og hotell, kurs- og konferansesenter (General Hotell).
- Gomnes Asfalt AS.
- Hans A. Ødegård (lager).
- Hole kommune (teknisk avdeling og barnehage).
- Hole Ungdomsforening.
- Hønefoss Hundeklubb.
- Klefier Huus AS (ved Thomas Klevjer).
- Martins Bilformidling. (import og salg av bruktbiler fra Tyskland).
- Mattekompagniet.
- Mellerud AS (mekanisk industri).
- NIMI (Norsk Idrettsmedisinsk Institutt) – helse- og rehabiliteringssenter for postoperativ trening og sykelig overvekt.
- Per Inge Bjørlo (kunstner).
- ProKart AS (kartproduksjon).
- Ringerike Bioenergi AS (bioenergianlegg).
- Ringeriksbadet (åpnet 10. oktober 2010).
- Actic.
- Fysioterapisenter.

- Fotterapi.
- Ringstål AS (mekanisk verksted).
- SOM AS (grossist- og agenturvirksomhet).
- TBA Arrangementer AS (lager).
- Telenor Eiendom Holding AS og Telenor Mobil AS (leier lokaler til telefonsentral).
- Tinn-Per AS (produksjon av tinnprodukter – knapper, hekter, spenner, souvenirer, smykker).
- Tyrifjord Bil (bilverksted).
- Ringerike og Hole Bilpleie.
- Autoconsult.
- TS Bilglass AS.
- Ringerike judoklubb.
- SweetUs AS.
- ProKart AS.
- Rudolf Dahl AS (gardiner/solskjerming).
- Hydropress Huber AB.
- Mors Hjerta AS.
- Absolutt Multimedia Presentasjon.
- Renonorden AS.

Helgelandsmoen Næringspark AS eies av Bakåsen AS (19,53 %), Grevik AS (17,93 %), Økonomihuset Holding AS (17,52 %), Arne Vidar (15,51 %), Tronrud Holding AS (14,51 %), Arntzen Eiendom AS (12,50 %) og Anders Tore Strande (2,5 %). Daglig leder er Bjørn Hartz. Næringsparken har aksjer i i Helgelandsmoen Cruise AS (26,32 %) og i Ringeriksbadet AS (46,64 %). De øvrige eierne i Ringeriksbadet AS er Hole kommune (26,69 %) og Ringerike kommune (26,67 %).

Hole sparebank

I slutten av 1850-åra startet arbeidet med å få grunnlagt en egen sparebank for Hole. Ved kongelig resolusjon av 29. oktober 1859 ble det gitt tillatelse til å realisere kornmagasinene i Norge. Salg av beholdningen i Hole kornmagasin gav som resultat 4.731 spesidaler og 8 skilling (ca. 19.000 kroner), som ble grunnfond i Hole sparebank. 26. september 1860 fattet Hole herredsstyre endelig beslutning om bankens opprettelse. Fire måneder seinere, 16. februar 1861, vedtok herredsstyret en plan for banken, og valgte medlemmer av dens første forstanderskap.

Mandag 12. august 1861 var det tillyst åpning. Direksjonen var samlet på Libakke fra klokken tre om ettermiddagen for å motta de første innskuddene fra bygdefolket. På åpningsdagen var det kun én innskyter, hjulmaker Anders Johannessen Søhol, som satte inn 16 spesidaler. Av regnskapsboka denne dagen går det ellers fram at det ble satt inn 300 spesidaler fra

«... UNDERSTØTTE TRÆNGENDE, VIRKSOMME MEDBORGERE»

I paragraf 1 i Hole sparebanks første vedtekter het det at bankens formål skulle være «at mottage Pænge til Indskud for at gjøre samme frugtbringende for Ejerne, samt at understøtte trængende, virksomme Medborgere, fortrinsvis dem der søge Laan til Indkjøb af Sædekorn, med Diskontolaan».

Fra Søndre Gomnes cirka 1927. Til venstre den såkalte «bankbygningen», hvor Hole Sparebank hadde tilhold fra 1861 til 1898. Bygningen ble tatt ned etter krigen og flyttet til Sollihøgda. På bildet ser vi Mathilda Gulbransen (1896–1978) med datteren Borghild på armen, og til høyre hennes svigerfar, Sigurd Gulbransen (1863–1944).

magasinfondet. Fra 15. august var det kassereren, Nils Gulbrandsen Gomnæs, som tok imot innskudd og utbetalte bevilgede lån på sin gård Søndre Gomnes. Da Ringeriges Ugeblad i juni samme år brakte nyheten om at Nils G. Gomnæs var ansatt som kasserer, fikk vi også vite at «kun to Ansøgere meldte sig».

Bankens første styre var Morten L. Sundt (formann), Wilhelm Dietrichson og Engebret Haug, med Chr. Rytterager, Ole E. Moe og Gabriel Tandberg som varamenn. Det første forstanderskapet bestod av Ole E. Moe, Morten L. Sundt, J.C. Bjerck, Ole A. Hurum, Adolf Roscher, Mads Bye, Nils Gomnæs, Engebret Haug, Peder Kind, Chr. Rytterager, Jørgen Rytterager, Gulbrand Pjaaka, Chr. Stiksrud, candidat Wilhelm Dietrichson, Gabriel Tandberg, August Gløersen, Johan Blyberg, Jørgen Hungerholdt, Hans Berg, Jørgen Erichsen, Nils Onsager, Anders Stadum, prost Lund og Anders J. Bjerke.

I 1893 ble det bestemt at herredsstyret skulle velge halvparten av forstanderskapets medlemmer, mens den andre halvparten skulle velges av innskyterne. Fra 1914 ble alle medlemmer av forstanderskapet valgt blant innskyterne.

Hole Sparebank hadde lokaler på Søndre Gomnes til 1898, da den flyttet til Hønefoss. Tidlig i 1890-åra ble spørsmålet om å flytte banken til Hønefoss reist. I forstanderskapsmøte 8. juni 1896 ble det, etter forslag fra direksjonen, besluttet med 11 mot 6 stemmer at bankens forretningssete skulle flyttes til

«... GAVNLIGE FØLGER»

Da Ringerikes sparebank ble grunnlagt i 1833, ble flere fremtredende menn fra Hole med, og noen av dem ble valgt som bankens tillitsmenn. Ringerikes sparebank holdt til på Østre Hønen fra 1833 til 1953, da den flyttet til Klekken. Dette var en lite tilfredsstillende ordning for holeværinger fra begge sider av Tyrifjorden, og tanken om en egen bank fikk næring. I et innlegg i Ringeriges Ugeblad 15. april 1852 het det: «Det var ønskeligt om Nogen af Holeværingene vilde komme ind til Sammes Formandskab med Forslag om at Ringerikes Sparebank blev deelt, saa at Hole og Norderhov fik hver sin Bank-Indretning, hvilket jeg antager vilde have gavnlige Følger. Laantagerne vilde for det første blive spart for den lange Vei, som de have at gaa ved hver Fornyelse, dernest vilde en Bank-Direktion, bestaaende af Holeværinger, bedre kunde kjende den mest trængende Ansøger i sit Sogn».*

* Ringerikes Blad 9. august 1961.

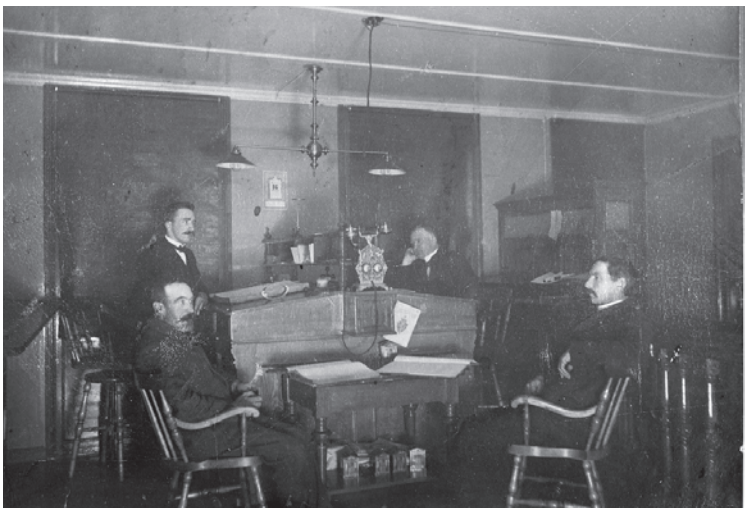

Hole Sparebanks direksjon rundt 1920. Fra venstre: Martin Bjerke, Elling Aalde (kasserer), banksjef Johan Bjerke og Johannes Bjerke (Sonerud).

Hønefoss fra 1. januar 1897. Beslutningen vakte imidlertid motstand i deler av bygda, og saken kom opp i Hole herredsstyre, som med 14 mot 9 stemmer sluttet seg til forstanderskapets vedtak. Dette førte imidlertid til forsinkelser med flyttingen, som skjedde 12. februar 1898. Banken leide da lokaler i kjøpmann Løchens gård ved Søndre Torg, mot St. Olavsgate. Her holdt den til i 34 år, inntil den kunne flytte inn i sin egen nyoppførte murgård i Storgaten 4 i 1932. Tomta, med den såkalte «Bjørnerud-gården», ble kjøpt i 1927 for 75.000 kroner.

Nils Gulbrandsen Gomnæs (1814–1891) var organist, og den første kassereren i Hole Sparebank.

Fra starten i 1861 hadde Hole sparebank en jevn utvikling. Da den flyttet til Hønefoss i 1898, var forvaltningskapitalen 212.000 kroner. Ved 50-års-jubileet i 1911 var den økt til 1,2 mill. kroner, i 1936 til 5,7 mill. kroner og i 1975 til 57 mill. kroner.

Som nevnt var Nils Gulbrandsen Gomnæs bankens første kasserer. Han fungerte i 31 år, fra 1861 til 1892. Han ble da etterfulgt av sin brorsønn Anton Gomnæs, som satt til 1898, da banken flyttet til Hønefoss. Ny bankkasserer ble Johan Bjerke, eier av Oppigarden Bjørke i Steinsfjerdingen, med en årlig lønn på 1.200 kroner. I 1902 ble han adm. direktør, og samme år solgte han Oppigarden Bjørke og flyttet med sin familie til Hønefoss. Johan Bjerke var adm. direktør i Hole sparebank til sin død i 1928. Han ble etterfulgt som adm. direktør av Herman Søhol, som tidligere hadde vært kasserer i Hole sparebank 1908-18, og siden hadde hatt samme jobb i Ringerikes sparebank.[62]

62 I årene 1902-08 var Harald Frøhaug kassererer i Hole sparebank.

Forstanderskapet i Hole sparebank i 1950-åra en gang.

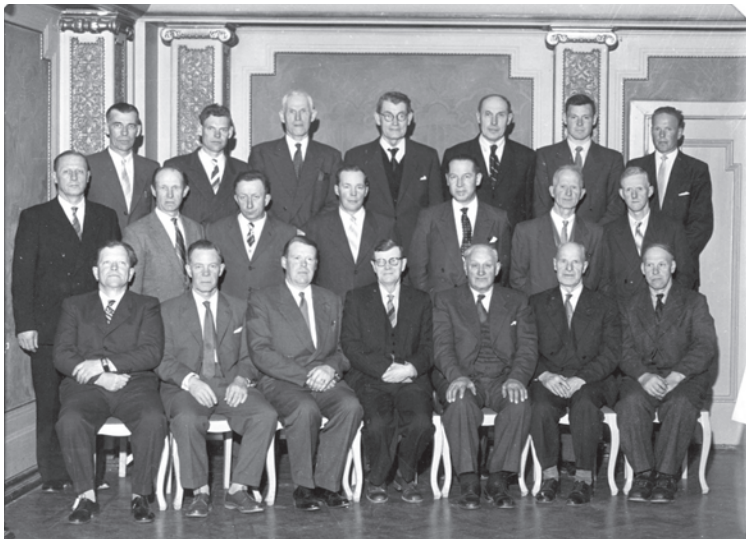

«... BEVILGEDES AV BANKENS OVERSKUD»
«I Forstanderskabsmøte i Hole sparebank i går bevilgedes av Bankens Overskud for 1909: Hole Skolevæsen Kr. 1.000, Østre Holes Fattig- og Sykepleie Kr. 200, Vestre Holes Do. Kr. 250, Ringerikes Fiskeriforening Kr. 50», het det i Ringerikes Blad 14. april 1910.

Hole sparebank synes å ha løst sin oppgave til gagn for bygda og dens innbyggere. Banken har bidratt til å stimulere sparesansen, og den har hatt evne til å imøtekomme ethvert rimelig lånebehov. Opp gjennom årene har den også delt ut betydelige beløp i gave til veldedige og allmennyttige formål i Hole og på Tyristrand.

I 1975 hadde banken 13 ansatte og rundt 9.000 innskytere. I 1978 gikk Hole Sparebank inn i Sparebanken Buskerud, som i 1982 ble en del av Sparebanken NOR. I 1997 var banken tilbake i Hole, med egen avdeling på Vik. Banksjefer etter krigen har vært Thor Ellefsen, Per Kristen Aronsen, Paul Meier og Hanne Sommerstad.

I 2000 ble det inngått avtale med Gjensidige, som førte til at bankens navn ble endret til Sparebanken Gjensidige Nor. I 2003 ble den fusjonert med Den norske Bank. Avdelingen på Vik ble nedlagt i juli 2012.

Siden 2000 har Ringerikes Sparebank (i dag Sparebank 1 Ringerike, Hadeland og Nittedal) drevet avdelingssparebank på Vik.

Institusjoner/pleiehjem

Stor vekst i antall pleietrengende førte til at Oslo kommune i slutten av 1950-åra hadde behov for sykehjemsplasser i nærheten av hovedstaden. Private sykepleiere og diakoner ble kontaktet med spørsmål om de var interessert i å bygge sykehjem med driftsavtale med Oslo kommune. På Røyse førte

Nøstret sykehjem (til venstre) og Tyrifjordheimen ble bygd i 1960-61.
Foto: Widerøe's Flyveselskap AS

dette til etablering av fire private sykehjem rundt 1960: Solstad, Hvalheim, Nøstret og Tyrifjordheimen.

Nøstret sykehjem

I 1960 kjøpte Edvin Haugsvær (f. 1924) fra Meland i Hordaland eiendommen Nøstret. Han var diakon, og gift med sykepleier Gunhild Haugsvær f. Kåsin (1920–1996) fra Sauherad i Telemark. Gunhild og Edvin Haugsvær leide i årene 1955–61 Skutevollen pensjonat i Seljord i Telemark og drev privat sykehjem der med 18 beboere fra Oslo kommune. 4. mai 1961 ble Nøstret sykehjem åpnet, med 18 beboere. Den tidligere skofabrikken til Johan Engebretsen ble ombygd til kontorer og betjeningsbolig, og det gamle våningshuset på eiendommen (fra før 1856) ble pusset opp og tatt i bruk som arbeidsstue. Edvin Haugsvær var daglig leder av Nøstret sykehjem til han ble pensjonist i 1993. Da ble Alf Kristian Jakobsen (f. 1946) fra Senja ansatt som bestyrer. I januar 1997 solgte Edvin Haugsvær virksomheten til Nøstret Eiendom AS, eid av Alf Kristian Jakobsen. Jacobsen er sykepleier med videreutdanning i psykiatri. I 2001 kjøpte Nøstret Eiendom AS også Tyrifjordheimen, og i 2008 det gamle sykehjemmet i Kroksund, som åpnet i 2009 under navnet Nøstret Kroksund. I dag drives de tre sykehjemmene under felles navn, Nøstret bo- og omsorgssenter, med totalt 75 beboere og cirka 150 ansatte. Nøstret Eiendom AS har endret navn til Nøstret bo- og omsorgssenter AS, og eies i dag av Alf Kristian Jakobsen og hans to sønner, John Gunnar og Håvard, som er hhv institusjonssjef og assisterende institusjonssjef. I 2011 kjøpte de også bygget til Ola Tronrud ved Kjelleberget, hvor Tronrud Engineering tidligere holdt til. Her finner vi i dag en privat drevet idretts-

skole, og en del av bygget er leid ut til Hole kommune som lokaler til kulturskole og ungdomsklubb.

Tyrifjordheimen

Johan Nikolai Haugland (1924–2002) fra Askøy ved Bergen var utdannet sykepleier og diakon, og arbeidet i seks år som menighetsdiakon i Bergen og fire år som sekretær i Nasjonalforeningen for folkehelsen (Vestlandet), før han flyttet til Hole med sin familie. Han var gift med Inga Haugland f. Rød (1923–2005) fra Rød i Romsdal, også utdannet sykepleier, og i 1961 åpnet de Tyrifjordheimen psykiatriske sykehjem på Røyse, på tomt utskilt fra Søhol. I 1985 overlot Inga og Johan Haugland det daglige ansvaret for Tyrifjordheimen til sønnen Eivind, som var daglig leder og eier til 2001, da bedriften ble solgt til Nøstret Eiendom AS ved Alf Jacobsen.

Solstad bo- og omsorgssenter

I 1958 ble det fra Oppgarden Leine utskilt to tomter ved fylkesveien mellom Leinetajet og Bønsnes. Her ble det bygd to sykehjem, Solstad og Hvalheim. Diakon Eirik Reinsnos (1914–1966) fra Odda i Hardanger og hans kone, Ingeborg f. Røine (1911–2006) fra Øverskogen i Lier, kjøpte den ene tomta og bygde Solstad sykehjem, som ble tatt i bruk i april 1960. Solstad hadde fra starten 20 psykiatriske langtidspasienter med omfattende atferdsavvik. I dag har Solstad 25 pasienter, hvorav flere med dobbeltdiagnose rus/schizofreni og PU/schizofreni.

Eirik Reinsnos døde i 1966, og sykehjemmet ble da drevet av Ingeborg Reinsnos inntil datteren Tordis overtok i 1974. Tordis Reinsnos (f. 1946) er utdannet sykepleier, og var daglig leder til 2008, da hun ble etterfulgt av datteren Ingrid Reinsnos Dalen (f. 1973, også utdannet sykepleier).

Hvalheim bo- og servicesenter

Den andre sykehjemstomta ved Leinetajet ble i 1958 solgt til Ole Opland Hollum (1925–2002) fra Trondheim. Han var utdannet sykepleier, og gift med Aslaug Olga Johansen (1929-2012) fra Hønefoss. I 1960 kunne de åpne Hvalheim sykehjem (i dag Hvalheim bo- og servicesenter), med 20 psykiatriske langtidspasienter med omfattende atferdsavvik.

Siden 1993 har datteren, Grethe Hollum (f. 1953), vært daglig leder. Hun er utdannet psykiatrisk sykepleier. Hvalheim bo- og servicesenter har i dag 17 pasienter.

Røysetoppen

Åsen eller Larsplass het en tidligere husmannsplass lengst sør i Frøysuåsen som ble selveierbruk i 1857. I 1941 ble eiendommen (sammen med to naboparseller) solgt til Ragnar Frisch (1895–1973) fra Oslo. Han var professor i sosialøkonomi og ble i 1969 tildelt den første Nobelprisen i økonomi. Han bodde med sin familie for en stor del på Røyse om sommeren, og som pensjonister bodde de her i lengre perioder. Etter Ragnar Frischs død i 1973 solgte hans kone og datter eiendommen til Buskerud krets av Norske Kvinners Sanitetsforening, og her reiste sanitetskvinnene i Buskerud et hjem for senil demente i 1978. Røysetoppen sykehjem ble tatt i bruk i desember 1978, med plass til 48 pasienter og 4 dagpasienter. Beboerne kom fra øvre del av Buskerud. Den offisielle åpningen ble foretatt av kong Olav 5 den 11. januar 1979. Byggekostnadene var 11,4 millioner kroner, og hjemmet hadde ved åpningen 45 ansatte. Etter politiske reformer ble pasientene fra tidlig på 1990-tallet sendt tilbake til sine hjemkommuner. Fra 1. mai 1993 ble Røysetoppen omdannet til et bo- og behandlingssenter innen voksenpsykiatrien, og overtatt av Buskerud fylkeskommune. Siden 2001 har bo- og behandlingssenteret vært integrert som en avdeling av Ringerike sykehus (døgnpsykiatrisk avdeling).

Høyenhall

I 1937 bygde Oslo Vanførelag et feriehjem på oversida av hovedveien i Steinsåsen, lengst nord i Østre Ruds gårdsvald. Tomta var den samme som gårdens eier Henry Ruud i 1935 leide bort til feriehjem for husmødre fra Oslo, og hvis leiekontrakt (inngått for 30 år til en leiepris av 20 kroner i året) ble oppsagt etter et par års sommerdrift. Feriehjemmet til Oslo Vanførelag fikk navnet Høyenhall, og ble reist av lagets medlem, byggmester Oluf Aure, opprinnelig fra Strømsoddbygda. Etter krigen ble bygget utvidet, og fikk plass til 20–25 gjester. Tilbudet var imidlertid så populært at det ofte var inntil 40 feriegjester der, og i tillegg leide bestyreren Håkon Smith rom hos private i nærheten, for å få plass til alle som ønsket noen helsebringende ferieuker på Ringerike.

Høyenhall vanførehjem rundt 1955. Nærmest storveien ligger betjeningsboligen, hvor det i underetasjen var kolonialforretning en periode i 1950-åra.

I 1967–68 reiste byggmester Alf Ruud i Hole et helt nytt og moderne bygg med 42 plasser, hvorav 16 enerom. Bygget kos-

tet 4,2 millioner kroner. I 1997 ble Norges Handikapforbund eier, og bygget ble leid ut til Oslo kommune og fikk navnet Høyenhall bo- og rehabilitetssted. I tillegg til faste beboere, ble en del av plassene brukt til avlastning og rehabilitering.
Fra 1968 har Høyenhall hatt følgende bestyrere: Adolf Engebretsen (1968-87), Edel Bosåen (1987-97), Inger Johanne Lilleaas (vikar 1 år), Solveig Andersen (vikar ½ år), Jarle Skjerven, Kjetil Gjærde (1999-2007), Liv Grethe Hagen (konst. til 2008), Jon Ola Skrutvold, Knut-Owe Karlsen (2009-2011) og Liv Grethe Hagen (konst. 2011-2013).

Norges Handikapforbund overtok driften igjen i 2006. I 2010-11 ble det investert i rehabilitering av bygget, men høye driftsutgifter og lavt belegg gjorde at forbundet i mai 2013 meldte konkursbegjæring for stedet. Høyenhall ble solgt noen dager etter til selskapet Stenimed AS, som tilbyr bo- og omsorgstjenester og avlastningstjenester til brukere med spesielle bistandsbehov. Målgruppen er personer som er skadet etter slag, trafikkulykker og lignende, og siktemålet å få dem raskt ut i samfunnet igjen. Stenimed AS eies av Jørn Olav Stensløkken og Terje Nilssen. Daglig leder på Høyenhall høsten 2013 er Marita Kjenner.

SOLRIKT, NÆR VANN
Det var Oslo Vanførelag som bygde Høyenhall. I lang tid hadde de vært på utkikk etter en egnet tomt til et feriehjem utenfor byens grenser. Det var visse kriterier som måtte oppfylles, og det ble de i Hole: Lett tilgjengelighet med buss, fin utsikt, nær vann, solrikt, billig tomt, og ikke for langt fra Oslo.

Pleie av syke på gårdene

I 1905 begynte Hanna og Hans Hungerholdt å ta imot sinnssyke i forpleining på sin gård *Hungerholt* i Steinsfjerdingen. De kunne ha opptil ni pasienter på gården. Våningshuset fikk i 1917 et tilbygg for å gi nok plass. Hanna Hungerholt fikk i 1928 Kongens fortjenestemedalje i sølv for pleie av syke.

I 1890-åra begynte Ellen Marie Olsen Hurum (1859–1914) i *Skredderhusa Hårum,* sammen med en annen kvinne, Maren Pedersdatter Hvidsten (f. 1869 i Kodal i Jarlsberg), å ta imot sinnsyke til pleie og opphold på Hårum. I 1900 bodde de to, som begge i folketellinga ble titulert «privat sindsygepleierske», på gården med fem kvinner, tre til «privat forsørgelse» og to bortsatt av fattigvesenet.

De to foretaksomme kvinnene ønsket nok et mer passende sted å drive sin virksomhet, og i september 1906 kjøpte de Herøya i Steinsfjorden. Men oppholdet på Herøya ble ikke av lang varighet, allerede i april 1908 solgte de øya til Hagbart Elvigen, med forbehold om vaskerett i vaskeriet på øya i sin levetid. Da hadde Marie Olsen Hurum i november 1907 solgt halvparten av Skredderhusa Hårum til Maren Hvidsten, med

«... GJORDE OPP BÅL OG KOKTE KLEA»
«Pasientene skulle arbeide, hvis de orket, og helst i frisk luft. Men det var ikke så mye arbeid som passet. Om høsten var noen med og plukka poteter, og de raka litt på gårdsplassen. Og gulvvask og oppvask tok de seg av – oppvasken var stor. De hjalp også til med klesvasken. Om sommeren reiste de ned til fjorden med hest og vogn, og hadde med seg bryggepanne. De gjorde opp bål og kokte klea der. Det var en helt utflukt, med mat for hele dagen».*

* Notat om pleie av sinnssyke i Hungerholt, skrevet av Margit Hungerholdt 1999 (kopi i Hole bygdearkiv).

klausul om at dersom en av dem falt bort, kunne ikke arvingene selge eller behefte gården uten den gjenlevendes samtykke. Rundt 1910 bygde de på våningshuset, og fikk plass til å ta imot et tjuetall pasienter.

Etter Marie Olsen Hurums død i 1914 ble Maren Hvidsten eneeier. I 1917 solgte hun Skredderhusa Hårum til Hans Engebretsen Hurum fra Vestigarden Hårum. Sammen med kona Louise fortsatte Hans Hurum å ha sinnssyke i pleie, inntil de i 1930 solgte gården til Ole O. Havik og Eivind Sætra fra Soknedalen.[63] De to var svogere, og fra desember 1935 var Eivind Sætra eneeier. Elise f. Havik og Eivind Sætra fortsatte virksomheten, og kunne ha inntil 15 pasienter på gården. De tok imidlertid inn noe «lettere» klientell enn sine forgjengere, blant annet ble gitrene foran vinduene fjernet. I 1953 overtok sønnen Birger Ragnvald og hans kone Anna f. Kollen. De reduserte antall pasienter til 8–10, men som hans foreldre drev de gården og virksomheten uten leid hjelp. Anna og Birger Sætra hadde pasienter i Skredderhusa helt til de flyttet til Helgelandsmoen i 1990, og overdro gården til sønnen Ole Øyvind.

Også på eiendommen *Volljordet* ved Vollgata i Steinsfjerdingen tok Emilie og Martin Rognerud imot psykiatriske pasienter i en periode etter krigen.

Røyse treningssenter

I 1974 kjøpte Oslo kommune eiendommen Sørdalen i Skrangledalen på Røyse, hvor det tidligere hadde vært produksjon av kjøkken (fra 1954 Rolf Sørensen, og fra 1960 Seriekjøkken AS). Her ble det etablert et arbeids- og aktivitetssenter for beboerne på de psykiatriske sykehjemmene på Røyse, under navnet Røyse treningssenter. Da treningssenteret ble nedlagt 30 år seinere, i slutten av desember 2003, mistet 28 beboere et meningsfylt innhold i sin hverdag, og åtte ansatte mistet jobben. Siden 2004 eies eiendommen av Omar Mauritz Martinsen (f. 1951).

Hoteller/gjestgiverier/kafeer[64]

Sundøya Fjordrestaurant

Sundøya Fjordrestaurant ble åpnet i 1931, bygd og eid av Hønefoss Bryggeri AS. Tomta var kjøpt av Hole kommune

MANGE KJØTTKAKER

Det meste av gårdens produksjon ble brukt som mat til pasientene i Skredderhusa Hårum. De var selvforsynte med både kjøtt, flesk, egg og poteter, men slaktinga om høsten var en stri tørn. En gang skal det ha blitt stekt opp over 2.000 kjøttkaker, som ble hermetisert på norgesglass og satt i kjelleren. Et ukjent antall vedlass er i årenes løp blitt kjørt ned fra Krokskogen og over Steinsisen fram til gården, hvor både oppholdsrom og pasientværelser skulle varmes opp.

63 Hans Hurum kjøpte i 1935 Gullerud i Norderhov (Lisletta).

64 Hoteller og serveringssteder på Krokskogen er omtalt i kapittel 10 (Kleivstua, Sørsetra, Bureheim, Frøshaugsetra, Mattisplassen, Myrene, Sollihøgda hotell, Jørgenhytta og Solstua), mens skysstasjoner er omtalt i kapittel 9 – Veier og samferdsel.

Sundøya Fjordrestaurant i 1963. Til høyre ser vi Sundvollen gård. Foto: Widerøe's Flyveselskap AS

året i forveien for 10.000 kroner. Det karakteristiske bygget i funkisstil[65] ble satt opp av byggmestrene Nils Sundøen og Hans Karlsen, begge holeværinger.

På den andre siden av riksveien ble «Sportscafeen» bygd. Denne fikk snart tilnavnet «Busserullen», og her gikk bygdefolk som ikke følte seg hjemme på selve Sundøya. Restauranten fikk på folkemunne tilnavnet «Hvitsnippen», fordi folk med finere vaner snart fant seg godt til rette der. Sundøya var etter hvert på alles lepper, og folk fra hele Østlandet valfartet dit for å nyte naturen, god mat og godt selskap. Og over halvannen vegg i spisesalen ruvet Tormod Sjaamos gedigne maleri med motiver fra de fire primærnæringene.[66] De første årene var det hotelleier Andreas Grinde ved Grand Hotell i Hønefoss som drev Sundøya for eierne.

Hønefoss bryggeri eide Sundøya til 1944, da Johnny Gulbrandsen fra Solør kjøpte restauranten og eiendommen. I slutten av 1950-åra utvidet Gulbrandsen restauranten ved å bygge «Krepsen»,[67] et tilbygg ut mot fjordkanten i sør. I 1963 solgte han Sundøya til Rolf Engebretsen (f. 1929) fra Kjelsås og hans

65 Andre bygg fra samme periode i samme stilart er restaurantene "Kongen" og "Dronningen" på Bygdøy samt Ingierstrand Bad.

66 Sjaamoes seinere elev Odd Nerdrum besøkte ofte Sundøya, hvor han etter sigende hentet inspirasjon ved å betrakte sin læremesters verk.

67 Satt opp av Byggmester Olaf Ellingsen A/S.

Sundøya hotell og restaurant i 2003.

hustru Solveig f. Andersen (f. 1927 i Årdal). De hadde fra 1955 til 1960 drevet Restaurant Flamingo på Grefsen i Oslo. Siden drev de Torgheim kafé i Sauda i Ryfylke, der Solveig hadde vokst opp. Kafeen hadde de overtatt etter hennes mor.

De første årene Solveig og Rolf Engebretsen eide Sundøya, drev de fjordrestauranten om sommeren og reiste til Sauda i vinterhalvåret, da Sundøya var stengt. I slutten av 1960-åra ble restauranten leid bort i et par år, og da ble dørene åpnet for disco-generasjonen. En sølvglinsende disco-kule som skal ha vært landets første, hang siden i restauranten som en kuriositet. I 1971 overtok Solveig og Rolf Engebretsen igjen den daglige driften, og som alltid tilstedeværende vertskap, lyktes de to med å gjøre Sundøya til et møtested for folk flest, både bygdefolk og andre.

I 1988 ble restauranten overtatt av sønnen Reidar Engebretsen (f. 1967). Med ungdommens pågangsmot planla han raskt utvidelser. Restauranten ble rustet opp, og «Busserullen» på den andre siden av veien ble ombygd til gjesterom med 27 senger. I 1996 ble en fire etasjers hotellfløy med 50 rom tatt i bruk, og navnet ble endret til Sundøya Fjordhotell. Siden økte antall hotellrom til 65. Bedriften etablerte seg i kurs- og konferansemarkedet, og planer om ytterligere utvidelser var en gjenganger i lokalavisens spalter.

KONGEN BLE NEKTET ADGANG

Sundøya har også hatt kongebesøk. Bryske dørvakter som skulle sørge for at bare personer med tilfredsstillende antrekk og lommebok slapp inn på restauranten, kunne fort bli for ivrige i tjenesten. Ved en anledning skal kong Haakon VII og hans adjutant ha blitt nektet adgang, da de stakk innom for å få seg en matbit, angivelig fordi dørvakta ikke kjente gjestene! Men den storsinnede Haakon hadde tatt det med godt humør, og besøkte Sundøya flere ganger siden. Ved «Kongebordet» på Sundøya har alle de tre norske kongene etter 1905 sittet – vår nåværende regent riktignok «bare» som kronprins.

I 2009 ble restaurantbygget revet. Den nye hotelldelen bestod av moduler som ble tatt ned og solgt. Annekset på nordsida av E16 er ombygd til bolig. Det foreligger planer om gjenoppbygging, men usikkert marked gjør at disse stadig blir utsatt.

Hansens Hotel mellom Sundvollen og Rørvika ble bygd i 1924. Det het først Sommerro pensjonat. Fra 1947 endret det navn til Tyrifjord Hotel. Hotellet brant i 1952.

Sommerro (Hansens Hotel / Tyrifjord Hotel)
I 1919 kjøpte landhandler Martin Hansen i Sundvollen den tidligere husmannsplassen Koperud ved riksveien mellom Sundvollen og Rørvika, og 24. april 1924 kunne han åpne det nybygde Sommerro pensjonat på eiendommen. Bygget ble tegnet av Einar Sundøen, og byggmester var Anton Gomnæs. Hotellet fikk seinere navnet Hansens Hotel. Martin Hansen (1881–1955) var husmannssønn fra Baskerud i Sundvollen. I 1905 startet han Sundvollen landhandleri, og i 1914 Brobekk vertshus (solgt i 1926 til broren, Ole Hansen).

I 1932 kjøpte Martin Hansen også Sundvolden Hotel. Driften av Hansens Hotell ble da overlatt til datteren Ruth Helgestad og svigersønnen Alf Helgestad. Under krigen ble hotellet i en periode brukt som rekreasjonssted for tyske flyvere. Ruth og Alf Helgestad drev hotellet til 1946, da hennes far solgte det til Egil R. Rasmussen. Han satt som eier i 3 måneder, før hotellet i mars 1947 ble solgt videre til William Leonard Erichsen. Erichsen endret navnet til Tyrifjord Hotel. Han drev hotellet til 1952, da det brant ned til grunnen. Hotellet ble ikke bygd opp igjen. Erichsen flyttet til Oslo, hvor han siden drev som restauratør.

Gjestgiveri i Øvre Sundvollen

I perioden 1930-40 leide Sigrid og Arne Danielsen fra Løvås i Sundvollen bruket Øvre Sundvollen, naboteiendommen til Sundvolden Hotel (på østsida). Her drev de gjestgiveri, og tok imot gjester om sommeren og i påsken. Familien bodde da i bryggerhuset, mens gjestene disponerte hovedbygningen. Sigrid Danielsen var en dyktig kokke og lagde all maten selv. Gjestene kom helst fra Oslo og Bærum. På bruket var det to melkekyr og to griser.[68]

Sundland pensjonat ved Sundvollen het først Johannesens hotell, og lå fint til ved Tyrifjorden.

FIRE BRYGGERIER LEVERTE ØL

«Rundt 1930 leverte Frydenlunds bryggeri øl på Sundvolden Hotel og i Øvre Sundvollen. På Tyrifjord Hotel var det Ringnes og i Brobekk Schous. Da Hønefoss bryggeri kjøpte Sundøya i 1930 og bygde restaurant der, befestet også det lokale bryggeriet sin posisjon.»

* Sverre Danielsen (f. 1913) i lydbåndintervju med Margit Harsson 29. september 1993. I 1930 skiftet forøvrig Brobekk pensjonat leverandør, fra Schous til Hønefoss bryggeri.

Sundland pensjonat

Like etter 1900 begynte Inger Marie og Karl Sundland å ta imot pensjonatgjester i Sundland ved Sundvollen. Det gamle våningshuset ble da påbygd. Etter hvert ble det fem gjesterom i hovedhuset og tre i det kombinerte stabburet/gjestehuset, og Sundland pensjonat kunne ta imot 10–20 overnattingsgjester. De tre barna Andreas, Karen og Inga overtok som eiere i 1939, men foreldrene fortsatte å drive pensjonatet. Etter hvert tok døtrene Karen og Inga over driften. Det gikk gjetord om deres renslighet, for i Sundland ble det skrubbet og vasket nærmest uopphørlig. Til og med fjøset ble skurt, og hoggestabben. Gulvet i spisesalen fikk smake såpe og vann flere ganger daglig, og ble til sist råteskadet. Sundland pensjonat stengte dørene i 1963.

Inger Marie Sundland (f. 1859) og Karl Johannesen Sundland (f. 1853) begynte å ta imot pensjonatgjester i Sundland like etter 1900.

68 Ingrid Busund (f. 1928) til Margit Harsson i 2001.

Ragnhild Ingeborg Hansen (f. 1909) og broren Emil Hansen (f. 1901) drev Brobekk pensjonat etter sine foreldre.

«GRANSKOGEN LIKE VED»
«Brobæk Pensjonat og Hotel. Like under Krokkleiven. Granskogen like ved. Godt kjøkken» het det i en annonse i Ringerikes Blad i 1920–årene. I en turistbrosjyre for Ringerike fra samme periode ble Brobekk pensjonat omtalt som «siste sted før opstigning, første sted efter nedstigning av Kleiva. Forfriskninger, middag og lunsj. Værelser for gjennemreisende og faste pensjonærer. Plass for 12 gjester. Schous øl. Vinrett. O. Hansen».

Brobekk pensjonat lå i nederst i Krokkleiva, og var en staselig tømmerbygning. Pensjonatet ble åpnet av Martin Hansen i 1914. Bygningen ble revet i 1964–65.

Brobekk pensjonat

I 1904 ble det fra Nordløkka i Sundvollen utskilt en parsell i skråningen på nordsida av Kleivbekken helt nederst i Krokkleiva, som fikk navnet Brobekk. Nordløkkas eier, Hans Evensen Høymyr, solgte den til sønnen Ole Hansen, som året etter solgte parsellen videre til sin yngre bror, Martin Hansen (1881–1955), som i 1914 åpnet pensjonat her, kalt Brobæk vertshus. Martin Hansen drev også Sundvollen landhandleri (fra 1905), og i 1926 solgte han Brobekk tilbake til broren Ole for 22.500 kroner. Martin Hansen kjøpte i 1932 Sundvolden Hotel.

Ole Hansen (1876–1966) var gift med Anne Randine Hansdatter (f. 1867) fra Steinsrud i Steinsåsen. De drev Brobekk pensjonat i en årrekke. Ole Hansen arbeidet i tillegg som tømmerhogger og tømmerfløter, og satt i Hole herredsstyre. I 1951 går det fram av en annonse at Brobekk vertshus, «like før oppstigningen til Krokkleiva ved endestasjonen for taubanen Sundvollen-Krokkleiva» holdt åpent hele året og hadde øl- og vinrett. Etter hvert ble driften av Brobekk pensjonat overtatt av datteren Ragnhild Ingeborg og sønnen Emil, og nedlagt rundt 1960. Pensjonatbygningen ble revet 1964–65.

Tyriheimen

Eiendommen ble utskilt fra Rørvika i 1940 og solgt til AS Amalienborg. I 1953 ble den solgt videre til Stiftelsen Tyriheimen Feriehjem, opprettet av funksjonærklubben ved

NEBB (Norsk Elektrisk & Brown Boveri) i Bærum, som bygde 15 hytter samt sentralbygg med kjøkken, spisesal og vaktmesterleilighet. I 1980 brant sentralbygget ned til grunnen. Det ble bygd opp igjen i 1982–83.

I 1989 ble Tyriheimen solgt til Knut Nyhagen (f. 1953) fra Sundvollen. Han la inn dusj og toaletter i de 15 hyttene, og renoverte sentralbygget med spisesal, konferanserom, kjøkken og vaktmesterbolig. Et halvt års tid ble det drevet asylmottak her, før driften ble lagt om til tradisjonell overnatting og selskapsvirksomhet.[69] En stor bruker var Arbeiderpartiet og AUF, som hadde hatt stor møte- og kursvirksomhet her mens funksjonærklubben ved NEBB var på eiersiden.

I 1991 ble Tyriheimen solgt til Sundvolden Holding AS (eid av familien Laeskogen på Sundvolden Hotel). De forandret navnet til Tyriheim, og bygde seks nye hytter. Stedet har siden vært drevet sammen med Sundvolden Hotel, som et enklere og rimeligere alternativ innen kurs, konferanser, overnatting og selskaper. Eiendommen er på 23 dekar, og har i dag 22 moderne hytter og et hovedhus med kjøkken, spisesal og salong.

Gjestgiveri i Kløvvika

I 1762 var Samuel Kløvigen nevnt som gjestgiver i en oversikt fra fogden over «Gastgivere og Kroeholds Stæder» i Ringerike og Hallingdal. I 1788 er Kløvvika fortsatt blant de steder i Hole «der ansees beqvemme for Reisende». I fogdens oversikt heter det: «Kløvigen, Enken Kirsti sælger Øel og Brændeviin». De øvrige steder i Hole som nevnes i 1788, er Midtskogen, Sundvollen, Hungerholt, Domholt og Haug (Tyristrand).[70]

Sollihøgda hotell

I 1890 kjøpte Fredrik Vilhelm Selmer (1830–1901) en skogteig på nordsida av chausséen på Sollihøgda for 700 kroner, og her bygde han hotell i 1892. Selmer var gift med Sofie Fredrikke Sehus (f. 1845) fra Rørøya på Hitra, og sønn av Helene f. Dunker (fra Tanberg i Norderhov) og kaptein Johan Vibe Selmer, som var eier av Vestern i Haug og en periode veiinspektør på Ringerike.

---

69 Knut Nyhagen har bygd to hoteller i Hønefoss: Håkonshus Hotel (1986–87) og Hotel Ringerike (1989).

70 Einar Sørensen: Skysstasjoner og gjestgiverier i Buskerud (Drammen 1984). «Enken Kirsti» var riktignok død fem år tidligere (1783), så oversikten over gjestgiverier var nok ikke à jour med alle detaljer.

«... UTSIKT OVER TYRIFJORDEN OG NOREFJELL»

Sollihøgda hotell mottar faste gjester og for week-end. Der er godt kjøkken, og hotellet har øl- og vinrett. Stedet ligger ca. 345 m over havet. Der er adgang til fine turer sommer som vinter, og hotellet har utsikt over Tyrifjorden og Norefjell. Forbindelse med Oslo 12 ganger om dagen».*

* «Det norske næringsliv», Buskerud fylkesleksikon (Bergen 1951), s. 805

Sollihøgda Hotell i 1965. Foto: Widerøe's Flyveselskap AS

Etter Fredrik Vilhelm Selmers død i 1901 ble Sollihøgda hotel og skysstasjon drevet av hans hustru Sofie og sønn Thorleif Vibe Selmer (f. 1876). I 1917 solgte Sofie Selmer Sollihøgda Hotel til skipsreder Thomas Fearnley. Han leide bort hotellet fra 1. juli 1918 til hovmester Søren Nielsen i en periode på 5 år. I 1924 solgte Fearnley hotellet til daværende «forpagter», direktør Ragnvald Holst-Larsen. Han og kona har et ettermæle på Sollihøgda som «veldig godlynte og snille».[71] De satt som eiere av Sollihøgda Hotel i knapt ett år, og solgte det i 1925 videre til fru Hanna Nupen Pedersen, tidligere innehaver av Glatved Hotel i Hønefoss.

Hanna Nupen Pedersens eiertid ved hotellet var preget av kamp for å få virksomheten til å gå rundt. Hun var en stor og myndig dame som ønsket å drive hotellet på standsmessig måte, med stor resepsjon og mange kelnere. I 1928–29 måtte hun kaste inn håndkledet og gå til skifteretten. Ved auksjon i august 1929 ble hotellet overtatt av et aksjeselskap, AS Sollihøgda hotell, med frøken Fosse som største eier. En bekjent av henne, Hans Hansen, var daglig leder.

Høsten 1932 leide selskapet bort Sollihøgda hotell med inventar til Caroline (Caro) Pettersen (1896–1968) fra Åsgårdstrand fram til årsskiftet 1937–38. I 1937 ble kontrakten forlenget fram til 1. januar 1948. Av en attest fra Oslo handelsregister går det fram at styret for AS Sollihøgda hotell da bestod av

71 Etter Sigurd Berg (f. 1937).

Sollihøgda Tursenter rundt 1980.
Foto: AeroNor AS

Einar Mortensen og Eilif Ringnes, og hotellets leverandør av øl og mineralvann var Ringnes bryggeri og Nora Fabrikker. I den daglige driften fikk Caroline Pettersen god hjelp av sin yngre søster Dagny, som var ugift og tok seg av servering i spisesal og kafé. Dagny Pettersen var en utadvendt og blid person som var godt likt av naboene på Sollihøgda. I 1945 solgte selskapet hotellet til Caroline Pettersen for 110.000 kroner. Hun giftet seg seinere med Johan Jacobsen (1889–1969) fra Hønefoss, som var tidligere rutebileier (Ringeriksruten AS).[72]

I 1967 solgte Caro og Johan Jacobsen Sollihøgda hotell til Olav Thon for 150.000 kroner. Thon foretok omfattende restaureringsarbeider på bygningene, og solgte året etter (1968) eiendommen til Elisif Irgens Schmidt (f. 1940) og Jürgen Schmidt (f. 1938). Etter skilsmisse i 1971 ble Elisif Irgens Schmidt eneeier, og i 1972 solgte hun Sollihøgda hotell tilbake til Olav Thon for 410.291 kroner.

Thon arbeidet en periode med planer om å bygge et storhotell på Sollihøgda. Siden han ble eier av eiendommen i 1971, har driften av Sollihøgda hotell (i dag Sollihøgda Tursenter) blitt leid bort. Etter omfattende restaureringsarbeider på 1980-tallet kunne hotellet ta i mot 50 overnattingsgjester og dekke til selskap for 100 personer. I midten av 1990-åra ble hotellet nedlagt, og driften lagt om til hybelleiligheter som leies ut. På eiendommen drives det fortsatt kafé.

72 Ringeriksruten AS ble eid av familiene Jacobsen og Brekke.

Gårdstunet i Homledal, med hotellet til høyre, cirka 1900.

Homledal Hotel

Da den nye chausséen ble åpnet over Sollihøgda i 1858, ble det opprettet skysstasjon på Homledal ved Skaret. Avtalen med myndighetene om skysstasjonshold varte i perioder på fem år. I 1865 ble det inngått ny avtale vedrørende Homledal i fem år mot årlig leie 150 spesidaler. Avtalen var signert av grunneieren Ole Andersen Fjulsrud, og påtegnet av Carl Torvald Bye, «der har overtaget Stationsholdet».

Carl Torvald Johannessen Bye var fra Helgeland på Røyse, som han eide fra midt i 1840-åra til 1853. Han var seinere stasjonsholder på Vik (hvor hans kone Maren Louise Iversdatter kom fra), før han kom til Homledal. I 1876 solgte Ole Andersen Fjulsruds enke, Kirsti Hansdatter, Homledal til svigersønnen Narve Olsen Løbben, gift med datteren Berte Marie. De kjøpte i 1884 Utvika gård og flyttet dit, og leide da bort driften av Homledal til fru Diesen. I 1893 solgte så Narve Løbben Homledal til Axel Glatved for 14.000 kroner.

Aksel Glatved (1838–1901) satt i 1900 som ugift hotelleier i Homledal med fire ansatte: Karen Olsdatter (f. 1867 i Soknedalen, husbestyrerinne), Sofie Borgersdatter (f. 1877 i Bærum, husjomfru) og Inga Larsdatter (f. 1882 i Bærum, hus- og fjøsstell), og i drengestua bodde stallkar Karl Berntsen (f. 1880, fra Berntsegård på Sollihøgda). Axel Glatved døde av hjerteslag på Homledal i februar 1901, og ble gravlagt i Hønefoss kirke. Det virker som at boet var eier av Homledal da gjestgiveriet brant i 1904. Av 13 bygninger i gårdstunet skal kun tre ha stått igjen.[73]

73 Fortalt av Anders Johan Sønsterud (f. 1942) i Rørvikberget, som har det etter sin far, Johan Peter Sønsterud (1878–1957. I utlysningsteksten til et postkort på en auksjon i Drammen i 2008, heter det: «Homledal Ringerike Fint kolorert kort før 1905. Seks små bygninger, utydelig utgiver 1903. Før brannen 1904».

I august 1904 ble eiendommen solgt til Hønefoss bryggeri. Bryggeriets direksjon (H. Færden, Ole O. Rua og G. Ødegaard) bygde nye hus på eiendommen. Hønefoss bryggeri satt som eier i fire år, og solgte i 1908 hotellet med inventar til Johannes Lien (1883–1970) fra Lien (Ødelien) på Utstranda, gift med Margrethe Magdalene Sophie Bergan fra Kongsberg. Da de ble eiere av Homledal, hadde de allerede drevet stasjonen noen år for Hønefoss bryggeri. Margrethe Lien hadde realskole, kokkeskole og handelsskole, og Homledal ble kjøpt for penger som hun arvet av sin far. Margrethe og Johannes Lien drev hotell og skysstasjon her til 1911, da de flyttet til Oslo. Fra 1911 drev A. Barclay Meidell hotellet en periode, før Odd Barclay Meidell i 1913 fikk utstedt skjøte på Homledal (av Hønefoss bryggeri). Han satt som eier til 1917, da skipsreder Ths. Fearnley kjøpte eiendommen. Den nye eieren tinglyste en erklæring om at han ville la eiendommen bebos og drives som gårdsbruk.

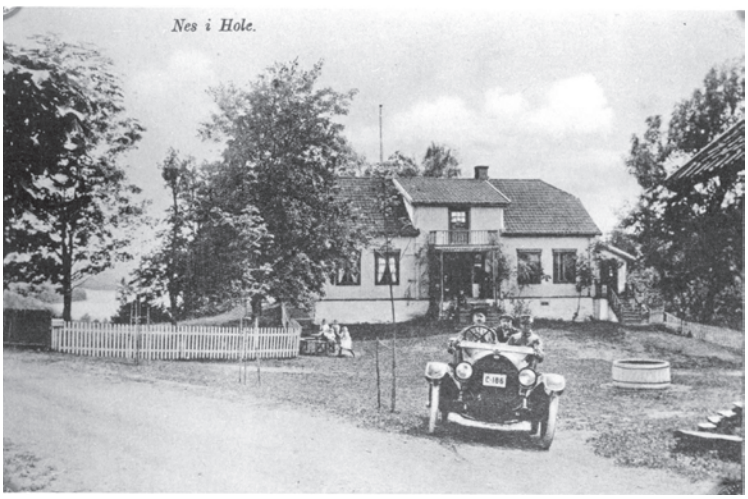

Næss Hotel på Øvre Nes en gang i 1920-åra.

Næss Hotell

På Utstranda som ellers i Hole tok eierne av mange gårder og bruk imot sommergjester fra Oslo og Bærum. På Øvre Nes drev de også med sommergjester, og i 1923 ble navnet «Næss Hotel» tatt i bruk. Da ble Oskar Elviken (f. 1894) fra Elvika i Norderhov eier av gården. Han var 29 år gammel og ugift, og åpnet hotell og kafé i våningshuset under navnet «Næss Hotel». I tillegg anskaffet han en sjuseters Buick og kjørte drosje. Han var arbeidsom og full av ideer, og «kunne all verdens ting».[74] Men hotell- og kafédriften synes ikke å ha gitt

74 Fortalt av hans yngre bror Johannes Elviken (f. 1912) i Gunnerenga i Åsa.

ønsket resultat. I 1926 solgte Oskar Elviken gården og flyttet til Oslo, hvor han også drev kafé (i Karl Johans gate).[75] De nye eierne, Marie og Bjarne Lindrup Ness, synes å ha fortsatt hotelldriften fram til 1929, da de solgte gården til Aagot og Elisabeth Harbitz.

Hovedbygningen på Sundvolden Hotel cirka 1900, med hotelleier Johan Blyberg i forgrunnen. Han drev hotellet fra 1853 til sin død i 1909, og ble av en engelsk gjest omtalt som «den fineste og hederligste, den mest høflige og elskverdige hotellvert jeg har hatt gleden av å treffe i Norge».

Sundvolden Hotel

Det er uklart hvor lenge det har vært gjestgiveri på gamle Sundvolden gård. Marte Kroksund trer fram i tingbøkene i 1648, da hun av fogden ble innberettet til stattholderen for fyll og utskjelling av folk hun satte over sundet. Marte drev også som sundmann ved siden av å ha et lite bevertningssted, men hun satt på gården på vestsida av Kroksundet. I 1788 er Sundvollen og eieren Gaute nevnt blant «de Stæder i Fogderiet der ansees beqvemme for Rejsende til hvilke Stæder og Natte Qvarterer», og samme år i en fortegnelse fra lensmennene over kroer og vertshus i fogderiet. Det opplyses da at Gaute Sundvolden «sælger Øel og Brændeviin».

I 1805 ble den nye bergenske kongeveien åpnet over Krokskogen fram til Kroksund, og i 1811 fikk Sundvollens eier Ole Blyberg bevilgningsbrev fra kong Fredrik 6 om opprettelse av gjestgiveri på gården. Ole Blyberg (1780–1853) så mulighetene som åpnet seg da den nye veien over Krokskogen kom og gjorde Sundvollen til et turistmål for folk fra hovedstaden. I

75 Oskar Elviken giftet seg seinere med Wanda Hirsch, eier av Jevnaker hotell (siden skilt). Han ble gift andre gang med Annie Lyseng fra Helgelandsmoen, og de fikk én datter Bjørg. De bodde på Helgelandsmoen, hvor Oskar drev Snadden landhandleri. I tillegg drev han griseproduksjon (med skyller fra militærleiren).

1811 fikk han bevilling og startet gjestgiveri i hovedbygningen på gården. Han var gift med Anne Dorthea Lagesen fra Hønefoss.

I 1853 ble Ole Blyberg etterfulgt som eier av gården og hotellet av sønnen Johan Blyberg (1830–1909), gift med Olava Madsdatter Bye fra Vestre By. Olava og Johan Blyberg utviklet hotellet. I 1870–årene bygde de til en stor veranda i sveitserstil og en sidefløy. I 1902 ble Sundvollen fast skysstasjon, og i 1909 tok tredje generasjon fatt, da Ole Blyberg (1873–1930) etterfulgte foreldrene som eier av hotellet. Han bygde i 1909 en ny fløy med spisesal, av materialer fra den gamle Sundvollmølla som ble revet samme år. I 1914 oppførte han en stor og tidsmessig hotellbygning (seinere kalt «Societeten») i to etasjer på sørsida av (og vinkelrett på) det gamle hotellet. Ole Blyberg var gift to ganger, først i 1908 med Maren Karine Gusgaard fra Bure i Norderhov (ingen barn). Etter hennes død i 1923 giftet han seg igjen i 1925 med Lucy Nøsterud fra Røyse (én sønn, Johan f. 1928).

«... DEN FINESTE OG HEDERLIGSTE»

Johan Blyberg hadde et meget godt renommé som hotellmann, og var en elskverdig vert, godt likt av gjestene. I slutten av 1870–årene var engelskmannen Charles Wood gjest på hotellet. Han skrev siden om Blyberg at «han er den fineste og hederligste, den mest høflige og elskverdige hotellvert jeg har hatt gleden av å treffe i Norge».*

* Bjørn Knoph: Sundvolden Hotel 1648–1998.

Sundvolden Hotel rundt 1905. Hotelleierne Johan og Ole Blyberg med betjening, ved et festdekket bord.

I 1904 begynte AS Lierbanen med båtrute fra Svangstrand til Sundvollen brygge (ved Sundøya), og da Bennett's Reisebureau i 1910 startet fast rutebil mellom Kristiania og Sundvollen, ble Sundvollen et trafikknutepunkt. Og målet for de fleste reisende var Sundvolden Hotel, Krokkleiva og Kongens utsikt. Ole Blyberg bygde i 1922-23 nytt gårdstun og bygninger ved Kroksundet, og hotellet hadde forskjellige eiere inntil 1932, da Martin Hansen (1881–1955), husmannssønn fra Baskerud

Johan Blyberg (1830-1909) med tre av sin døtre på Sundvolden Hotel rundt 1900.

Ruth Helgestad f. Hansen (1909-1971) og hennes mann Alf Helgestad (1906-1959) overtok som eiere av Sundvolden Hotel i 1959.

i Sundvollen og landhandler, kjøpte hotellet. Han var gift med Johanne Birgine Hurum, og de drev hotellet til Martin Hansens død i 1955. Det ble da overtatt av datteren Ruth Helgestad (1909–1971) og hennes mann Alf Helgestad (1906–1959) fra Trøgstad i Østfold.

Etter Alf Helgestads død i 1959 fortsatte Ruth Helgestad driften av hotellet til 1963, da Arne Bergendahl Laeskogen kom inn som kompanjong. I 1965 ble Laeskogen eier av det ærverdige, gamle hotellet. Prisen var 500.000 kroner, og Laeskogen fikk kjøpe eiendommen etter budrunder med oljeselskapet Mobil Oil, som ønsket å anlegge et større veiserviceanlegg med bensinstasjon på stedet.

Arne Bergendahl Laeskogen (f. 1935) fra Hønefoss hadde seks års hotellutdannelse fra Oslo (KNA-hotellet) og Paris (Westminster House), og giftet seg i 1966 med Bjørg Moe (f. 1942) fra Mo på Røyse. Ekteparet Laeskogen overtok et hotell med nedslitte bygninger og gammeldags drift, eller som de selv sier det: «Vi startet med et hotell med 20 senger pluss en sofa på nr. 24». De første årene var det restauranten og selskaper som bar det hele, og vinteren 1969 ble det bygd ny spisesal, resepsjon og lobby.

Statlige myndigheter og Oslo kommune begynte etter hvert å benytte Sundvolden Hotel til representasjon, og i 1972 bestemte hotellets eiere seg for å bevege seg inn på kurs- og konferansemarkedet. I 1970–årene gjennomførte de betydelige moderniseringer, og siden tidlig på 1980–tallet har Sundvolden

Hotel stått fram som et av Norges flotteste innen bevertning, overnatting, kurs og konferanser.

I 2000 tok sønnen Tord Moe Laeskogen (f. 1969) og hans kone Cecilie Laeskogen f. Jensen (f. 1970) som eiere og vertskap. Tord Moe Laeskogen har hotellutdannelse og praksis fra London og Hamburg, og er bachelor i Hospitality Management fra Cornell University i USA. Cecilie Laeskogen er utdannet kokk ved Grand Hotel i Oslo, og har bachelorgrad i Service Management fra Hotellhøgskolen i Stavanger.

Siden 2007 har Sundvolden Hotel vært medlem av «De historiske hotell og spisesteder». I 2008 ble hotellet tildelt Den norske arbeidsmiljøprisen. Høsten 2008 ble det bygd ny vei mot Åsa forbi Sundvolden Hotel. Samtidig kom det ny avkjøring og ny vei gjennom Sundvollen sentrum, og ny pendlerparkering for 80 biler. Dette arbeidet ble bekostet av Sundvolden Holding AS (familien Laeskogen), og la beslag på 13 dekar jord som ble ervervet fra Sundvolden gård (Langerud). Avtalen gav også hotellet utvidelsesmuligheter, og i 2010 ble det åpnet en ny hotellfløy i fire etasjer med møtesaler og 87 værelser.

Arne Bergendahl Laeskogen (f. 1935) og Bjørg Moe Laeskogen (f. 1942) og deres to sønner: Ole Håvard (f. 1967) til venstre, og Tord (f. 1969).

General Hotell

General Hotell ble åpnet i 2008 i den tidligere militærleiren på Helgelandsmoen. Hotellet har 42 senger, en italiensk restaurant ved navn Pizzeria del Generale, Bunker'n Grill, bar samt to større konferanse-/festsaler og moderne møterom. Hotellet driftes av GL-Hotelldrift AS som også driver pasienthotellet til NIMI Ringerike, som åpnet i 2006. Pasienthotellet har 89 rom og holder til i rehabiliterte administrasjonsbygg fra Forsvarets tid. NIMI (Norsk Idrettsmedisinsk Institutt) står for rehabilitering av ortopedisk opererte pasienter samt gjennomfører et slanke- og livsstilsprogram for overvektige. Innehaver og daglig leder av General Hotell er Hønefossmannen Harald Gythfeldt.

Vik gjestgiveri

Den nye hovedveien fra Kristiania til Sundvollen ble åpnet i 1857, og gav støtet til at den gamle ordningen med tilsigelsesstasjoner ble omlagt på Ringerike. I 1858 ble to nye, faste skysstasjoner opprettet i Hole: Vik og Homledal. Vik skysstasjon på Nedre Vik var forpliktet til å gi skyss til Sollihøgda og til Skjærdalen på Tyristrand, med tre faste og en reserve-hest. Vik ble drevet som fast stasjon til 1902, da bevillingen ble overført til Sundvolden Hotel. Men gjestgivervirksomheten

Den gamle hovedbygningen på Vik gjestgiveri er fra rundt 1700. Til høyre ser vi den gamle låven, som ble revet rundt 1960 og erstattet av et hotellbygg, tatt i bruk i 1967 (seinere sykehjem, i dag omsorgsboliger, bibliotek og barnehage).

fortsatte likevel på Vik fram til ut i 1950-åra. Driften var lenge basert på drosjekjøring, idet gjestgiver- og drosjebevilling tidligere var knyttet sammen.[76]

I 1909 ble Vik overtatt av Johan Otto Tandberg og hustru Inger-Marie f. Sætrang. Dermed kom en slekt til Vik som fortsatt sitter med eiendommen. I 1919 ble Vik overtatt av sønnen, Sigurd Tandberg (1890–1951), som var eier i 32 år. Han drev gjestgiveri og gårdsbruk og var innehaver av drosjebevilling.. Tandberg var en dyktig vert, og med god hjelp av sine ansatte (med Gunda Danielsen fra Sundvollen som drivende kraft) fikk Vik gjestgiveri godt ord på seg, ikke minst for sitt kjøkken. Sigurd Tandberg startet campingplass og bygde fem utleiehytter. En gårdsarbeider som gikk under navnet «Gustav Svenske» fikk mye av æren for campingplassen, som alltid var fin og velholdt.[77]

Sigurd Tandberg var ugift og hadde ikke livsarvinger, derfor overtok hans bror Einar Tandberg i 1952 gården for å skjøte den videre til sin datter Gunhild Tandberg Reistad (1915–1999) og hennes mann Trygve Reistad (1910–1997) fra Lier. Før de overtok Nedre Vik, hadde de i noen år drevet hennes slektsgård Nedre Tanberg i Norderhov. I Gunhild og Trygve Reistads eiertid utviklet Nedre Vik seg fra et kombinert gårdsbruk og gjestgiveri til et moderne sykehjem og turistanlegg. I midten av 1960-åra sluttet de med husdyr og melkeproduk-

Sigurd Tandberg (1890-1951) var eier av Nedre Vik med skysstasjon og gjestgiveri fra 1919 til sin død i 1951. Her bak rattet i sin nye Adler personbil i 1922. I baksetet sitter naboen Johan Bili (med hatt), og den andre er trolig gårdsgutten på Nedre Vik, Kåre Karlsen (f. 1908).

76 Einar Sørensen: «Skysstasjoner og gjestgiverier i Buskerud» (Drammen 1983), s. 31.

77 Etter Bjørn Bili (f. 1935), april 2000.

sjon, og låve og fjøs måtte vike plass for et nytt hotellbygg, som ble åpnet i mars 1967. De bygde ut campingplassen med nytt servicebygg, utleiehytter og sanitæranlegg, og denne ble etter hvert en av Ringerikes mest moderne. Fra 1969 ble hotellet lagt om til sykehjemsdrift, som ble drevet fram til yngste sønn Olav overtok eiendommen i 1986.

Olav Reistad (f. 1953) fortsatte driften av campingplassen, ved siden av egen virksomhet som maskinentreprenør. Det tidligere sykehjemmet er fra 1994 leid ut til Hole kommune, og rommer i dag omsorgsboliger, bibliotek og barnehage. I tillegg har Hole kommune kjøpt grunn og satt opp et tilbygg, med flere omsorgsboliger samt dagsenter for eldre i kommunen. I dag er campingplassen nedlagt, og eiendommen er regulert til boligformål.

Kroksund hotell i 1906. I bygningen til høyre, mellom storveien og Steinsfjorden, var det landhandleri og poståpneri. Oppi åsen i bakgrunnen ser vi Øverjordet.

Hotelleier Gudbrand Karlsen (1864-1941) og hans hustru Ingeborg f. Schøyen (1870-1944).

Kroksund Hotel

I 1898 bygde Gudbrand Karlsen (f. 1864) hotellbygg på eiendommen Kroksund, som han hadde kjøpt tre år tidligere. Han drev også landhandleri og poståpneri på stedet. Hotellet synes å ha vært i drift til 1917, da eiendommen ble overtatt av Thomas Fearnley. Han gav den som gave til Hole kommune i 1919, og året etter ble det åpnet gamlehjem her.

Søndre Gjesval

Fra sist på 1700-tallet var det gjestgiveri på Søndre Gjesval. Gården ligger ved kongeveien et par hundre meter sør for Vikssvingen. Natta mellom 16. og 17. november 1804 overnattet en fremmedkar på gjestgiveriet på Søndre Gjesval. Da han gikk videre om morgenen, stjal han med seg en øks. Seinere på dagen brukte han øksa til å drepe Jøran Engebrets-

GJESVOLD GÅRD

På Gjesvold gård (Søndre Gjesval) har Erna Gjesvold og Christian Grønsleth bygd om fjøs og møkkakjeller i driftsbygningen fra 1850-åra, og skapt innbydende møte- og selskapslokaler. Her tar de i mot bryllup, konfirmasjoner, jubileer og minnestunder året rundt, med plass til i overkant av 100 gjester. På Gjesvold sitter den gamle bondekulturen i veggene. Deler av høylåven på gården er innredet som gårdsmuseum, med jordbruksredskaper, verktøy, kjøkkenutstyr, klær, gamle bøker og dokumenter. I bryggerhuset (også fra 1850-åra) er det bevart en gammel bakerovn av teglstein, og her ble det i 2012 innredet gjesterom for pilegrimer og andre overnattingsgjester, et tilbud som har vist seg å dekke et behov. Også i drengestua og i det tidligere hønsehuset er det innredet gjesterom.

datter og hennes 6-årige sønn Engebret på Steinsvollen på Krokskogen. Han kalte seg Peder Walberg, men da han ble henrettet på Tanbergmoen året etter, visste de ikke om det var hans virkelige navn.

En annen gang gjestgiveriet på Søndre Gjesval er nevnt, er i 1851. Johan Blyberg var stasjonsholder på «tilsigelsesstasjonen» på Sundvolden Hotel. Om kvelden 26. juli 1851 fikk han befaling om å skaffe 120 hester til militærskyss. Det var militærstyrker fra Kristiania som var utkommandert i anledning «Hattemakerkrigen» i Hønefoss, som trengte hestene morgenen etter på sin ferd nordover. Johan Blyberg var da på bryllupsfest på Søndre Gjesval, rimeligvis på gjestgiveriet. Bryllupsfesten ble naturlig nok avbrutt.[78]

Vertshus på Domholt

Domholt lå sentralt ved Storelva, i nærheten av de store tømmerhengslene, og fra brygga ved Domholt var det betydelig båttrafikk over til vestsida av Tyrifjorden, og oppover langs elva. Her lå et vertshus som Jens Mathiassen Sass drev. I 1690-åra var Domholt tingsted i Hole.

Vestre Stadum

I 1822 fikk Nils Andersen Stadum bevilling til å drive gjestgiveri på Vestre Stadum, til hjelp for reisende som dro vestover, over Tyrifjorden. Bevillingen var datert 24. mai 1822.
I låvebygningen på gården er det fortsatt merker etter mange smale spilltau, som er mange flere enn til gårdens egentlige behov. På et militærkart fra 1927 er Stadum benevnt gjestgivergård. Alle spilltaumerkene viser at det var dette bruket som var gjestgivergård.[79]

Strand gjestgiveri ved Vik var i virksomhet fra midt i 1920-åra til 1952.

Strand gjestgiveri

I august 1923 kjøpte Hans Andersen Løken, fram til 1922 eier av Nedre Løken gård, sammen med sin kone Ågot f. Gusgaard eiendommen Strand mellom Garntangen og Vik. Her bygde de ny hovedbygning i laftet tømmer og startet gjestgiveri. I 1946 ble eiendommen solgt til Sverre Gomnæs fra Søndre By, som sammen med kona Olga Synnøve f. Kjos fortsatte pensjonatdriften til 1952. Av et firmaregister i 1951 går det

78 Gunnar Tveiten: «Hole herred», s. 45 og Engebret Moe Færden (red.): «Hønefoss» (1914) s. 70.
79 Ropeid III, ss. 51 og 370, og Slåtto (1973).

fram at «gjestgiveriet er åpent hele året og mottar faste og gjennomreisende gjester. Det tar også mindre selskaper. Gjestgiveriet har god mat og øl- og vinrett». I 1952 ble lokalene leid ut til Hole kommune, og her var det kontorer for en del av kommuneadministrasjonen, inntil Hole herredshus stod klart i 1955.

Østby pensjonat på Røyse.

Østby pensjonat

Tidlig i 1930-åra bygde Ragna f. Ullern og Ole Johannessen Hodt på våningshuset i Østby ved Svensrud, og satte i tillegg opp et mindre hus. Siden tok de imot gjester i Østby pensjonat. I 1952 bygde sønnen, Sverre Hodt (eier av Østby fra 1961), et moderne fryseri og fruktkjøleanlegg på eiendommen, inntil Svensrudgata. Han drev dette til tidlig i 1970-åra, da de fleste hjem hadde fått egen fryseboks, og anlegget hadde utspilt sin rolle.

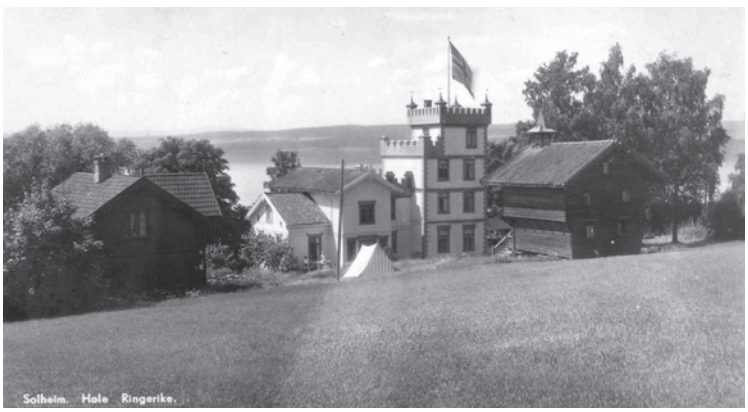

Solheim pensjonat (Thaulow) på Røyse.

Solheim pensjonat

Fra 1936 drev Else Wicklund Thaulow pensjonat på eiendom Solheim på Røyse, som hun eide sammen med sin mann, Harald Wergeland Thaulow. Pensjonatet hadde 12 værelser og 20 senger, og hadde åpent jul, påske og om sommeren. Else Wicklund Thaulow fikk i 1935 ærespremie for husholdning på den store varemessen i Hønefoss. Hun skrev også dikt, og forfattet blant annet «Sangen til Røysetangen». Eiendommen ble i 1953 overdratt til deres fire barn (fra 1959 var Heinrich Arnold eneeier). I perioden 1955–1960 ble hovedbygningen i Solheim leid ut til Follum Fabrikker AS i Hønefoss, som feriested for ansatte.

Liens pensjonat på Ødelien (Lien) på Utstranda, med Tyrifjorden og Øst-Modum i bakgrunnen. Margrethe Lien drev pensjonat her fra 1927 til ut i 1930-åra.

Lien pensjonat

Fra 1905 til 1911 drev Margrethe og Johannes Lien fra Lien (Ødelien) på Utstranda Homledal Hotell. Etter noen år i Oslo flyttet de tilbake til Hole i 1924 og overtok hans farsgård. I 1925–26 ble våningshuset på Lien påbygd (av byggmester Nils Sundøen), og Margrethe begynte pensjonatdrift her i 1927 med hjelp av døtrene. Dette drev hun til datteren Margit giftet seg tidlig i 1930-åra, og fortsatte siden i noen år å ta imot veiarbeidere som jobbet på riksveien, til kost og losji.

Sommerpensjonat på gårdene

I alle deler av Hole tok gårdene i første halvdel av 1900-tallet imot sommergjester fra Oslo og Bærum. Også i påsken kom det bygjester, og virksomheten gav kjærkomne inntekter i en tid da gårds- og skogsdriften ikke kastet så mye av seg.

Av de som drev denne virksomheten, kan nevnes Bertha og Arvid Nicolaisen, som hadde sommerpensjonat på Nordre Frøyshov. Særlig under krigen og i de første etterkrigsårene var det mange sommergjester på gården. Utleie av rom til byfolk drev man også med i Nedre Ullern på Røyse, Øverby på Utstranda og Enga i Sundvollen. Gårdens egne flyttet ut i bryggerhuset om sommeren, og overlot hovedbygningen til sommergjester fra hovedstaden. Denne virksomheten ble drevet fram til siste krig.

GODT OG BILLIG

«Godt og billig ferieopphold på bondegård i Hole. Telefon 86 II. Hyggelig, rolig sted i sunde omgivelser med vakker utsikt over Tyrifjorden. Båt. Anders Fjeldstad». (Annonse i Aftenposten i juli 1936).

På Øvre Gomnes på Røyse tok Margit og Anders Fjeldstad imot gjester hvert år i påsken og sommerferien. Når det var middag, var det gårdens egne produkter som ble brukt i matlagingen. Margit Fjeldstad var en dyktig kokke, og satte opp meny for hele uka. Her er et utsnitt fra menyen:

Torsdag: Ribbe og surkål, bringebær. Fredag: Fiskepudding, kalvefrikasé, kromkaker og krem. Lørdag: Fløtegrøt, gille og eggekrem. Søndag: Kalvestek med aspargesbønner og gulrøtter, riskrem. Mandag: Suppe, fylt kalvebryst, monker. Prisnivået var heller ikke avskrekkende: Aftensmat kostet 75 øre pr. person.[80]

«RINGERIKSGENSEREN» OG ANNEN HUSFLID

Med inspirasjon fra gammel historie, vikingtid og stedsnavn i nærmiljøet, lager Guro Hildisch strikkeplagg, drakter og antrekk for salg. Det begynte i 1989 med produksjon av «Ringeriksgenseren». I en konkurranse om vikinginspirerte uteantrekk før OL på Lillehammer i 1994, skapte en av hennes drakter med navnet «Kongens Utsikt» (med idé fra et veggteppe fra Osebergskipet) positiv oppmerksomhet. Antrekket «Røyse Rundt» er inspirert av et mønster på en gammel, vevet duk. Foran OL i Nagano i 1998 designet hun en genser som ble premiert. Ellers designet hun i 2006 en bolero (strikkejakke) til «Furustakken». Alle plaggene produseres i ren ull, og markedsføres og selges sammen med Hundstad-Spennen, støpt i sølv etter modell av bronsespennen fra rundt år 600 e.Kr., som Fredrik C. Hildisch fant på gården i 1988.

Fredrik C. Hildisch (f. 1932) og Guro Hildisch (f. 1937) driver gårdsturisme på Lille Hundstad. Her legger Guro inn datastyrte mønstre på strikkemaskinen.

Gårdsturisme

På *Lille Hundstad* på Røyse, «Gammelklokkergården», er det blitt satset på husflid og gårdsturisme, i tillegg til tradisjonell gårdsdrift.[81] Kårkallen Fredrik C. Hildisch er guide, og kåserer om gårdens og bygdas historie. Og ikke minst selges husflidsproduktene som fru Guro produserer, det er salg av grønne ringerikserter, og selvplukk av solbær, kirsebær, stikkelsbær og rips.

Også på *Storøen gård* har dagens kårkall Kjeld Nørgaard jr. vært opptatt av å utnytte de muligheter som Storøyas beliggenhet og natur gir som alternativer til tradisjonell gårdsdrift. Hans kunnskaper om Storøyas og hele Ringerikes historie har – sammen med øyas mange kulturminner – skapt grobunn for gårdsturisme med kulturhistoriske kåserier. I 1989 startet fru Randi Nørgaard opp sitt kunstgalleri «Galleri Dronning Tyra», som med flere sommerutstillinger dro et stort antall

80 Opplyst av Margit og Anders Fjeldstads datter Solveig Sanner.

81 I 1988 gikk fire gårder på Ringerike sammen om å markedsføre «Gårdsturisme i Kong Rings rike». I tillegg til Lille Hundstad («Gammelklokkergården»), var det Søndre Finsand i Ådal, Oppen i Heradsbygda og Storøen i Hole. Drivkraft i opplegget var Fredrik C. Hildisch. I dag er det bare Storøen og Gammelklokkergården som driver gårdsturisme.

Onsakervika Camping tidlig i 1980-åra.

interesserte til Storøya i 16 sesonger, inntil galleriet ble nedlagt høsten 2004.

Onsakervika Camping

På et 60 dekar stort område ved Tyrifjorden ligger Onsakervika Camping, som ble startet i 1963 av eierne av de to Onsakergårdene. Det første huset der nede var et enkelt sanitærbygg (med spredegrøfter). Etter utbygging i perioden 1978–88 var det i 2004 16 utleiehytter, to sanitæranlegg samt butikk/kiosk/gatekjøkken på Onsakervika, som er et svært populært feriemål for nordmenn og utlendinger. I tillegg har ringerikinger og folk fra et større omland oppdaget den innbydende og barnevennlige badestranda.

Onsakervika Camping ble eid med en halvpart hver av familiene Slåtto (Øvre Onsaker) og Raaen (Nedre Onsaker). Driften ble ivaretatt av de to familiene i fellesskap fram til 2007, da de skilte lag. Virksomheten er i dag (2013) delt i to: Onsakervika Camping (Slåtto) og Odin Camping (Raaen).

Utvika camping

I 1990 ble Utvika Camping etablert av Torill og Brede Johbraaten. Virksomheten har vokst med årene, og campingplassen utgjør i dag et område på 35 dekar med plass til 90 campingvogner og telt. I 1990 ble det satt opp servicebygg med wc, dusjer, kiosk og kontor (tilknyttet kommunalt renseanlegg). I tillegg er det på plassen 13 campinghytter (bygd 1990-95), hvorav sju uten innlagt vann og tre som hver har to ferieleiligheter. Gårdens stabbur brukes også som utleiehytte. På eiendommen er det anlagt båthavn for cirka 20 båter.

Flyfoto av Utvika gård med campingplassen i 2005.

Nes Camping

I 1965 startet Ole og Thorleif Næss campingplass på Nedre Nes. De bygde et enkelt sanitæranlegg inntil låven på gården, og i 1973 ble det bygd nytt sanitærbygg. Nes Camping legger i dag beslag på cirka 35 dekar av gårdens areal, og har plass til 100 campingvogner og rundt 20 telt. Liv og Pål Blom Næss drev campingplassen fra 1974 til 2008, da datteren Torill Blom Næss (f. 1966) tok over driften av Nes Camping.

Rørvika Camping

Siden 1965 har det vært drevet campingplass på Rørvika. Plassens areal er cirka 20 dekar. Rørvika Camping har cirka 70 vogner på helårsbasis, og kan ta ytterligere 30 campingvogner på døgnleie.

Rud Camping

På Rudshøgda var det en mindre campingplass en periode etter krigen, hvor Anna Ruud drev kiosk. Her solgte hun blant annet hjemmelaget is, som var svært populær.

Veikroa

I 1968 åpnet AS Veikroer dørene til sin nye veikro ved Øverby, etter festeavtale inngått to år tidligere med Petter Øverby om leie av et areal på 24 dekar mellom riksveien og fjorden. Samme år ble 3,7 dekar av tomta leid bort til Norsk Caltex Oil AS, som året før (1967) hadde bygd bensinstasjon her. Navnet ble seinere endret til Texaco, men stasjonen var ikke «liv laga», og ble nedlagt tidlig i 1980-åra. Bensinstasjonen ble drevet av Rein Trygve Hagen i 1967–68, og av Terje Lien

CAMPINGPLASS

I 1992–93 begynte Hilde og Ole Jørn Øverby campingplass ved Øverby. Med attraktiv beliggenhet ved fjorden og sanitærrom og rom for utleie i den gamle «Fjordkroa», ble plassen raskt populær. I dag er navnet Tyrifjord Turistcenter, med kafé, kiosk og administrasjon i den tidligere veikroa. Campingplassen drives av Hilde Øverby.

1968–70. Trafikkgrunnlaget var ikke godt nok. Selskapet hadde planer om smørehall og vaskehall, men de kom aldri til utførelse. En liten tregarasje til dekk og lignende var det hele, i tillegg til bensinpumpene.

Veikroa ved Øverby ble raskt et landemerke langs veien mellom Hønefoss og Oslo. Omsetningen var svært god, faktisk en av de beste i hele Veikroer-systemet, og mange holeværinger fikk sin arbeidsplass her. I 1980 ble veikroa påbygd, men da den nye E16 ble åpnet fra Skaret-tunnelen til Elstangen i 1989, forsvant kundegrunnlaget nærmest «over natten». Veikroa ble stengt samme dag. AS Veikroer eide også fem-seks campinghytter, og disse ble solgt og flyttet i månedene etter. Seinere kjøpte Ole Jørn Øverby krobygningen. Den har siden tilhørt gården, og fram til 2005 ble den utleid til selskaper og andre arrangementer, bl.a. bluesfestival. De siste årene har bygningen huset kafé, kiosk og administrasjon for campingplassen.

Fjordkroa

I 1953 leide Øverbys eier, Petter Øverby, bort et område på 12 dekar ved fjorden til Tyrifjordens Ferielandsby og Fritidsområde AS. Leiekontrakten gjaldt i 10 år. Her ble det i første omgang reist fem hytter og et større bygg, hvor Fjordkroa ble anlagt. I 1961 ble festekontrakten overtatt av restauratør Erik Eriksen (f. 1907), og samme år kjøpte Eriksen bygget med Fjordkroa og en del utleierom.

Erik Eriksen var gift med Charlotte (Lotte) Berlinder fra Tyskland. Etter hans død reiste Lotte tilbake til Tyskland, og huset ble i 1967 solgt til AS Veikroer. Bygningen forfalt gradvis, blant annet leide Statens vegvesen rom for vegarbeidere her under bygging av nye E16 sist på 1980-tallet. Da AS Veikroer trakk seg ut i 1989, overtok Øverbys eier bygningen. Ole Jørn Øverby renoverte den og leide ut rom, og bygde den ut med sanitæranlegg da Tyrifjord Turistcenter (campingplassen) ble åpnet i 1992–93.

Skaret kafé

I 1947 overtok Anna Lovise Niskin (1897–1961) eiendommen Skaret, der riksveien mot Drammen tar av fra Osloveien, etter sine foreldre Olava og Anton Niskin. Sammen med sin mann Edvin Strand bygde hun om det gamle uthuset i Skaret, og åpnet kafe der. Det gamle huset på bruket ble tatt ned og flyttet til Aslegård i 1952 av Annas bror Alfred. I 1956 flyttet Anna Lovise og Edvin Strand til Eide på Nordmøre, og solgte

Skaret kafé var et velkjent landemerke langs veien Oslo-Hønefoss. Bildet er fra 1950-åra.

Fjellstua kafe med utsikt over Holsfjorden. Foto: A. Golberg, Hønefoss

Skaret til Arne Sigurd Fjeldstad. I 1966 ble Jon Aasen Tafjord ny eier. Kafedriften i Skaret ble nedlagt sist i 1960-åra, og bygningene seinere revet i forbindelse med utvidelse av veikrysset.

Fjellstua kafé

I 1950 utstedte eieren av Homledal, skipsreder Thomas Fearnley, festekontrakt til Margit Skovli på en tomt på 3 mål ved «Prinsesse Sophies Utsikt», ved chausséen mellom Homledal og Skaret. Margit Skovli satte opp hus på parsellen, og åpnet her Fjellstua kafé i 1951.

Fjellstua ble et kjent og populært mål for utflukter for folk fra Oslo og Bærum. Kafeen var stamsted for lastebilsjåfører på strekningen mellom Hønefoss og Oslo/Drammen. Godsruta Hønefoss-Oslo hadde fast kaffestopp her, og det samme hadde bussruta Hønefoss-Drammen.

Fjellstua kafe var godt besøkt, og driften gikk bra. Margit Skovli drev kafeen til 1968, da den ble nedlagt. Huset er siden ombygd til tomannsbolig.

Skovlie's kafé

I 1935 startet Inger og Sigurd Skovli kafé på sin eiendom Fagernes på Nes i Hole. Skovlie's kafé var åpen om sommeren, fra 1935 til ut i 1970-åra. Den ble drevet i de tre stuene i våningshuset, med luke i veggen inn fra kjøkkenet. Her ble det

DREV KIOSK I KROKKLEIVA

Brua-jentene drev kiosk i Krokkleiva, på Kioskflata ovenfor Vanninga. Anna og Helga begynte, Marry og Elida overtok på slutten. Det var faren, Martin Brua, som bygde kiosken. Det var kjeller av gråsteinmur og to rom, det ene til overnatting. De solgte mineralvann, appelsiner, sjokolade og kaffe samt iskrem som de lagde med fløte fra Brua og egen iskremmaskin. Isblokker ble lagret i en binge bak kiosken som var fylt med sagflis. Det var stor trafikk i Krokkleiva den gangen, og kiosken var oppe hver dag hele sommeren.*

* Fortalt av Marry Gunnerød f. Brua (f. 1925).

«... OG JEG HAR ÅPNA KAFÉ»
Datteren Astrid (f. 1925) husker godt den forsommerdagen i 1935 da Skovlie's kafé ble åpnet. Det var en søndag, og tidlig om morgenen kom mora opp trappa til 2. etasje, der Astrid og den ett år yngre broren Ingvar lå og sov. Inger Skovli åpner døra inn til soverommet, og roper: «Nå må dere stå opp, unger, for det er så fint vær, og jeg har åpna kafé!»

FLERE KAFÉER
I mellomkrigsårene var det kafédrift om sommeren i mange hus på Sollihøgda. I tillegg til hotellet, drev Emilie Løbben (seinere datteren Ella Hansen) kafé i veivokterboligen, Martine Skaret i sin bolig i Solbakken, og i Fjulsrudkleiva drev Randine og Jørgen Vefsrud. Hotellet drev også kiosk, og eldre folk på Sollihøgda minnes Johan Jakobsen som alltid brukte trillebår når han fraktet varer fra hotellet til kiosken. I tillegg var det en bensinpumpe ute ved storveien. Kiosksalget gikk strykende når bussene hadde gått varme i bakkene opp til høgda, og måtte ta en pause for å avkjøles.

servert hjemmebakte wienerbrød og karbonadesmørbrød, lagd «fra bunnen» etter gammel og god oppskrift. Husets patentsmørbrød med egg og flesk var også populært. Ellers ble det solgt iskrem, kaffe, øl og mineralvann. Når det var godvær, kunne gjestene sitte ute i hagen. Der var det to langbord og fire runde bord, alle med steinplater. Tre av hellebordene står fortsatt. I de månedene kafeen var åpen, bodde familien i 2. etasje, og én sommer bodde de i et bryggerhusrom i låven. Fra sist på 1940-tallet drev de i tillegg kiosk nede ved riksveien. Datteren Astrid var engasjert i driften inntil hun giftet seg og flyttet til Sundvollen i 1945.

Eiendommen Solbakken på Sollihøgda, hvor det var kafé fra 1915 til 1943. Her var også hvile- og overnattingssted for driftekarer fra dalene, som skulle til Kristiania. De fikk soveplass i de to rødmalte stuene.

Solbakken kafé
Hans Larsen Skaret (f. 1870) og kona Martine f. Borgersen (f. 1873) bodde tidligere i Skaret. I 1904 kjøpte de tomt på Sollihøgda og bygde hus. De kalte eiendommen Solbakken, og her drev Martine og Hans kafé fra 1915 til 1943. Her var også hvile- og overnattingssted for bønder og driftekarer fra dalene som skulle til Kristiania, og for omreisende kremmere og turister. Hans Larsen Skaret drev ellers som skogsarbeider. I årene 1920–22 var han veivokter og bodde i veivokterboligen med familien sin.

Landhandlerier
I middelalderen var det lover som bestemte at all handel skulle foregå i byene. Fra 1857 kunne fogdene utstede handelsbrev, og det ble lettere å drive handel på bygdene. Fra da fikk de også lov til å selge importerte varer som kaffe, sukker og tobakk. Men først i 1908 ble handel på landet og i byene likestilt.

Gårdstunet på Libakke cirka 1935. Jentene er Hjørdis Langslet f. Selte og hennes kusine Gerda Myhre f. Hoel.

Libakke

Den første landhandelen vi hører om i Hole, er på Libakke på Røyse. 30. mars 1772 fikk Lars Olsen Libakke kongelig bevilling til å drive kremmerhandel med nærmere angitte varer, mot å «erlegge» 100 riksdaler til Hole bygdemagasins oppretttelse.[82] Landhandelen på Libakke var i drift fra 1772 . Etter Ole Larsen Libakkes død i 1802 giftet enka Kirsti Nilsdatter seg året etter med «landkræmmer» Mads Andersen Bye, som drev butikken videre. Fra 1830 var det Ole Larsen Libakke, sønn av Kirsti Nilsdatter fra hennes første ekteskap, som overtok landhandleriet og gården. Han døde i 1854, og hans kone Karen Nilsdatter drev butikken videre (fra 1862 med postkontor). Det er uvisst når landhandleriet på Libakke ble nedlagt, men det var trolig ved Karen Libakkes død i 1869. Fra midten av 1800-tallet kom det flere faste landhandlerier i Hole, og etter hvert fikk hver bygd og grend sin landhandel.

Solbakken landhandleri

I 1924 bygde Emma og Anton Kristoffersen Gomnæs en bygning på parsellen Orehagen ved Gomnes på Røyse. Her begynte Emma Gomnæs (1871-1947) samme år Solbakken landhandleri. I 1932 ble bygningen påbygd en liten leilighet, og Emma flyttet hit med sin yngste sønn Kristoffer (mannen Anton var død i 1925). Emma Gomnæs drev Solbakken landhandleri fra 1924 til 1939. Da overtok Borghild Mikkelsen, søster av hennes svigerdatter Esther Gomnæs. Hun flyttet fra

82 Fra panteregisteret (etter Thorleif Solberg).

FIRE LANDHANDLERE PÅ RINGERIKE

«På begynnelsen av 1800-tallet var det bare fire landhandlere på Ringerike og i Hole. Det var to i Hønefoss, Lagesen og Glatved, samt Sesserud handel i Soknedalen og Byes landhandel på Libakke i Hole. To av landhandlerne fikk privilegium i 1792, de i Hole og Soknedalen i 1798. Den gang var det naturalhusholdningen som gjorde at myndighetene mente det ikke var behov for flere i den bransjen».*

* Otto Frydenlund: «Landhandleriene var kulturinstitusjoner», i heftet «Ringerike» 1999.

«... OG KANDISSUKKER I HYSSING»

«Mange varer ble solgt i løs vekt, som mjøl, sukker, kaffe, salt, gryn, tobakk, svisker og sirup. I noen skuffer var det spiker og skomakersaker, i andre var det det sysaker, bendler og pyntesaker. Og så var det sjokolader til ett øre stykket, og kandissukker i hyssing. I hyllene på veggen var det tøystoffer, arbeidsklær, gensere og strømper, og det var kopper og mugger, nipsgjenstander og garnbunter. På golvet innafor disken stod et sirupsspann og trebutter med smør, prim og pultost, og så var det bøler med brødvarer. I taket hang det spann og kanner laget av blikk, og bjeller til både ku og hest».*

* Otto Frydenlund: Landhandleriene var kulturinstitusjoner (i heftet Ringerike 1999, s. 30-31), og Margit Harsson: Gamle landhandlerier i Hole (i heftet Ringerike 2007, s. 45).

Oslo til Røyse med sin datter Anne Marie, etter at ektemannen Leif Mikkelsen var død året før. Borghild drev landhandleriet til rundt 1970, da Anna Hove overtok. Anna Hove f. Gulbransen (1928-1996) fra Søndre Gomnes hadde tidligere arbeidet ved Hole samvirkelag på Svensrud, og drev Solbakken landhandleri fra rundt 1970 til det ble nedlagt i 1975.

Fra Hundstad på Røyse i 1963 ser vi forretningsbygget som Magnhild og Anders Western bygde i 1959 midt i bildet. Til venstre for dette står våningshuset på Hundstad bnr. 5, som fra 1961 ble eid av søstrene Marie og Ingebjørg Western. Til høyre ligger hovedbygningen på Hundstad, hvor landhandleriet holdt til fram til 1959.
Foto: Norrøna-Fly AS

Hundstad landhandleri

Fra 1850-åra drev eierne av Hundstad gård på Røyse landhandel ved siden av gårdsdriften. Det var trolig Ole Evensen Hundstad, som overtok gården etter sine foreldre i 1854, som startet. Han emigrerte i 1880 til Amerika med sin familie, og solgte Hundstad til Halvor Western fra Grindvoll på Hadeland. Hans kone Anne Marie f. Hensrud døde i 1899, og i 1900 satt Halvor Western som enkemann, landhandler og gårdbruker på Hundstad med fire barn i alderen fra 10 til 18 år. De to døtrene Karoline og Ingeborg er i folketellinga anført som sysselsatt med henholdsvis «hushold» og «butikken». I 1912 overtok eldste sønn Ole Western gården, og av kjøpekontrakten gikk det fram at både ovner og butikkinventar fulgte med i overdragelsen.

Rundt 1919, da Ingeborg Western giftet seg med Ole Gunnar Rytterager på Øvre Borgen (seinere Borgestad), ble landhandleriet overtatt av Ole Johannessen Hundstad (f. 1859) og hans kone Syverine. De var eiere av Rudshaugen. I 1936 overtok Martin Solum (1914–1999) fra Nygård på Røyse forretningen. Han var gift med Grete Sofie Fjeldstad (f. 1921) fra Vestre By. I 1952 ble landhandleriet overtatt av sønnen på gården,

«RUTA»
Anette Amalie var gift med Karl Martinsen Sundland, som var fisker i Tyrifjorden. Hun hadde høner i uthuset og solgte egg, og nesten hver dag var hun en tur på Hundstad landhandleri med fisk og egg. Anette ble et så fast innslag i bygdebildet at hun fikk tilnavnet «Ruta».*

* Etter Ingebjørg Gjesvik Liljedahl (f. 1921).

Magnhild og Anders Western bak disken på Hundstad Landhandleri i 1991. Foto: Egil Torgersen, Ringerikes Blad

SATTE MELKA I KJØLESKAPET
Som kjøpmann drev Anders Western med varekjøring på Røyse, et tilbud som spesielt eldre og de som ikke hadde bil satte stor pris på. Anders kjente sine kunder godt, og noen hadde han også spesielle avtaler med: Var de ikke hjemme, satte han varene inn på kjøkkenet – til og med melka i kjøleskapet! Av og til hendte det at han tok seg tid til en kaffekopp mot slutten av varerunden, og mange av kundene likte å få besøk og en prat med kjøpmannen.

Anders Western, og Martin Solum flyttet til Sandsvær (og seinere Hokksund) og drev forretning der.

Hundstad landhandleri holdt til i hovedbygningen på gården inntil 1959, da det ble utskilt en parsell ved bygdeveien, sør for gårdstunet, som ble solgte til Anders Western for 2.000 kroner. Det lå tidligere et mindre hus her, som ble revet da Anders Western samme år bygde nytt forretningsbygg med leilighet i 2. etasje og fryseboksanlegg med utleiebokser i kjelleren.
Anders Western (1922–1992) var gift med Magnhild Lervold (1923–1994) fra Bøverbru på Vestre Toten. Magnhild og Anders Western var begge sysselsatt i landhandleriet. Etter Anders Westerns død i 1992 drev Magnhild forretningen alene i et halvt år, og leide den så bort til Johnny Rønneberg fra Åsa. Han drev den i 2 ½ år, inntil den ble nedlagt i 1995. Utleien av frysebokser ble avsluttet i 1992.
I 1994 overtok de to barna, Rune og Anne Ma, eiendommen i fellesskap. I 1996 ble butikklokalet ombygd, og siden har Røyse familiebarnehage hatt tilhold her.

Hole samvirkelag i Svensrud

Da Hole meieri i Svensrud ble grunnlagt i 1871, ble det samtidig vedtatt å opprette «en saakaldt Forbrugshandel her i Centrumet av Bygden». Dermed var grunnlaget lagt for Hole meieri og handelsforening, som navnet ble etter at aksjeselska-

Hole samvirkelag startet 1. mai 1928 i de tidligere lokalene til Hole meieri og forbruksforening i Svensrud.

Fra Hole samvirkelag i Svensrud i 1950-åra. En Selte-gutt fra Jomfruland i Steinsåsen holder hesten.

VUNNET I KORTSPILL

Det var brennevinsutsalg på Libakke. Da kara kom for å handle, ble det til at det skulle smakes på de edle dråper, og ofte ble det et slag kort. Det går et ord i bygda om at de mange jordstykker som etter hvert ble lagt til Libakke, ble vunnet av landhandleren i kortspill. Fortsatt er det en lem i gulvet i hovedbygningen, som fører ned til et kjellerrom hvor påseilede personer kunne anbringes for «tørk», før de ble sendt hjem utpå kvelden.
I 1850 gav landhandleren på Libakke fra seg retten til å selge brennevin. Kort tid etter ble det opprettet et mindre utsalg på en plass i nærheten.*

* V.V.: «Gamle årganger», i Ringerikes Blad 23. desember 1932.

pet ble omdannet til andelslag i 1922. Da meieriet i 1928 ble nedlagt og gikk sammen med Hønefoss meieri, ble lokalene i Svensrud overtatt av Hole samvirkelag, som var stiftet i januar samme år med Karl Selte som formann. Bestyrer ble Sigurd Ruud, som de siste fire årene hadde bestyrt både meieriet og handelsforretningen.[83] 1. mai 1928 åpnet Hole samvirkelag sin forretning i de tidligere meierilokalene. I 1929 kunne lokalavisa melde at medlemstallet i samvirkelaget var 128, og overskuddet tilfredsstillende. I august 1932 kjøpte Hole samvirkelag eiendommen for 20.000 kroner.

I 1967 gikk Hole samvirkelag inn i Ringerike Samvirkelag, som overtok hjemmelen på eiendommen. Butikken i Svensrud ble en avdeling av Ringerike S-lag, seinere COOP Ringerike, og ble nedlagt 18. mai 1988. Lokalene ble da overtatt av Nirbay Singh Bular, opprinnelig fra India og bosatt i Oslo.

83 Torbjørn Slåtto: «Meieriet på Svendsrud i Hole», i heftet «Ringerike» 1976.

Bak disken i Hole samvirkelag i Svensrud en gang i 1930-åra. Fra venstre: Alf Karlsen, bestyrer Sigurd Ruud, Ole Borgen, Karl Dæhli, Birger Fossum og Olga Gomnæs.

To av karene i Hole samvirkelag i Svensrud rundt 1950. Birger Fossum var handelsbetjent og Alf Karlsen var sjåfør. Alf og Birger var svogere.

Bular drev landhandleri i Svensrud i 10-12 år, og bosatte seg i Heradsbygda.

I november 2001 ble forretningsbygget på Svensrud utskilt som egen eiendom med 2,2 dekar tomt, og i januar 2002 solgt til firma Guldal Mat AS. Selskapet ble eid av Nils Vegard Guldal (f. 1972) fra Røyse, som er utdannet kokk. Firmaet leverte alle typer selskapsmat samt egenproduserte bakervarer og kjøttvarer. Etter noen år kom en ny eier inn, Reidar Engebretsen på Sundøya Fjordhotell. Han ønsket å utvikle bedriften videre i samarbeid med Ringerikskost. Etter en tid ble virksomheten nedlagt. I dag er de gamle bygningene revet, og den fordums meieritomta samt naboeiendommen Soria Moria er lagt ut til boligfelt.

Landhandel i Steinsfjerdingen

I 1922 begynte Anders Myrvang (1890–1960) fra Vestre Slidre en assortert landhandel i låven på Solbakken ved Sonerud. Han leide lokale av Lise Bjella, inntil han i 1939 bygde forretningsbygg på sin eiendom (fra 1938) på den andre siden av storveien. Her var det butikklokale i 1. etasje og familiebolig i 2. etasje. Anders Myrvang var gift med Ragnhild f. Rebne, datter av Marit og Einar Rebne fra Vestre Slidre, som eide Onsaker gård. Ragnhild og Anders Myrvang drev landhandleri i åtte år på eiendommen. Under krigen drev Ragnhild Myrvang kafe, hvor hun solgte kaffe kokt på erter og smørbrød med geitost som var smuglet fra Valdres. I september 1947 ble eiendommen og forretningen solgt til Martha og Jakob H. Skotvold.

Fra Sonerud ser vi eiendommene Voll (landhandleri), Solbakken og Sletta (Borgersens lakkeringsverksted) samt en av Sonerudgårdene.
Foto: Widerøe's Flyveselskap AS

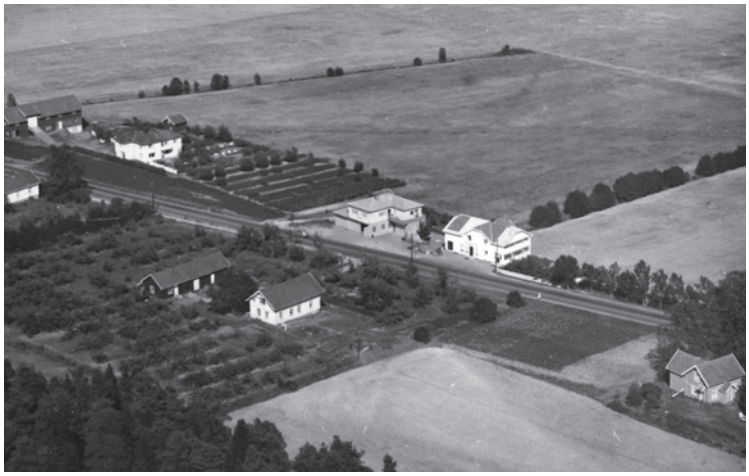

Myrvangs landhandleri i Steinsfjerdingen i 1939. I døra står innehaveren Anders Myrvang, og datteren Gudny med sykkel til høyre.

Myrvangs landhandleri åpnet i 1922 i låven på eiendommen Solbakken ved Sonerud, inntil Ragnhild og Anders Myrvang i 1939 flyttet over storveien til sin eiendom Voll, hvor de hadde satt opp forretningsbygg med bolig i 2. etasje.

Martha og Jakob H. Skotvold tok over landhandelen i Steinsfjerdingen etter Myrvang i 1947. Her med datteren Bodil og to ukjente jenter bak disken rundt 1955.

Jakob H. Skotvold (1903–1963) var fra Melhus i Sør-Trøndelag og ansatt i Rikstrygdeverket, mens kona Martha f. Østeng (1906–1999) fra Fåvang i Gudbrandsdalen[84] drev kolonialforretningen. Jakob H. Skotvold omkom i en trafikkulykke utenfor sitt hjem i 1963, og Martha Skotvold la ned forretningsdriften et halvt år seinere.

Gjesvik landhandleri

Svingen var en eiendom ved krysset mellom Gamleveien og bygdeveien mot Røyse, bedre kjent som Vikssvingen. Her lå landhandleriet til Carl Emil Arnesen, som var startet av faren Mathias i garveribygningen på den andre siden av Røyseveien rundt 1890. Carl Emil kjøpte eiendommen i Vikssvingen i 1898, og da han overtok fartens landhandel, flyttet han den over veien til sin egen eiendom og kalte forretningen Gjesvik landhandleri. I 1941 ble forretningen overtatt av hans sønn Frithjof Gjesvik (1905-1982). Landhandleriet ble nedlagt i 1945, og 6. november 1946 ble eiendommen solgt for 25.000 kroner til Hole Samvirkelag, som drev forretning der til 1958, da samvirket bygde ny forretning på Vik.

Gjesvik landhandleri i Vikssvingen.

Samvirkelaget på Vik

Mellomvik er en næringseiendom som i 1957 ble fraskilt Nedre Vik og solgt til Hole kommune, som i 1958 solgte den videre til Hole Samvirkelag. S-laget bygde forretningsbygg her, etter å ha drevet forretning siden 1946 i Vikssvingen, i lokalene der Fridtjov Gjesvik tidligere hadde sitt landhandleri. I 1967 gikk Hole S-lag inn i Ringerike samvirkelag. Avdelingen på Vik ble nedlagt i 1987.

Landhandleri i Nygård

Nygård er et lite småbruk ved bygdeveien mellom Libakke og Svingerud på Røyse. I 1898 ble Abraham Johannessen Frøshaug (1854–1928) fra Åsen (Bråtan) i Frøysuåsen eier av Nygård, og han drev et lite landhandleri her fram til rundt 1909. Abraham hadde også kafe/landhandel i militærleiren på Helgelandsmoen under våpenøvelsene om sommeren. Han var gift med Anne Jørgine Johannesdatter (1859–1923) fra Sløga (under Helgeland), tidligere under Hovin på Tyristrand). I 1912 ble Nygård solgt til Thorvald Andersen Solum (1879–1966) fra Ådal. Han var gift med Olava Martinsdatter

84 Hennes foreldre Ingeborg og Anders Østeng drev Fåvang Gjestgiveri.

Nygård på Røyse, ved bygdeveien mellom Svingerud og Libakke. Her var det landhandleri fra 1898 til 1909, og fra 1912 til 1914. På dette bildet fra 1941 ser vi Thea Sørlie f. Solum (f. 1912) med datteren Gerd (f. 1934).

August Solum (1910-1981) foran butikken på Helgelandsmoen, som han drev fra 1954 til 1981. Før det hadde han siden 1929 drevet Snadden landhandleri på Norderhov-sida av kommunegrensen.

Ringerud (1883–1969). Av deres seks barn ble eldste sønn August seinere landhandler på Helgelandsmoen, og sønnen Martin landhandler på Hundstad (og seinere i Sandsvær og Hokksund). Fra 1912 til 1914 drev Olava og Thorvald Solum landhandleri i Nygård. De hadde lang erfaring i bransjen, da de siden 1903 hadde bestyrt forretninger i Ådal som ble eid av Olavas mor (fra 1903 til 1908 en forretning på Ringen i Ådal, og fra 1909 til 1912 Renna landhandleri).

Landhandleri på Helgelandsmoen

Hans Madsen (f. 1836) drev landhandleri på *Snadden*, på Norderhovs side av kommunegrensa. Han var sønnesønn av Hans Grenader, og gift med Maren Larsdatter. I 1927 var Anton Kristiansen eier av butikken. Da begynte August Solum (1910-1981) fra Nygård på Røyse som hjelpegutt der, og etter et par år overtok han som eier. Han drev forretningen til 1950, da han kjøpte eiendommen Solmo (i dag Gomnesveien 791) på Holes siden av kommunegrensa. Her satte han opp forretningsbygg med leilighet i 2. etasje, og åpnet butikk i 1954. Med hjelp av sin hustru, Sigrid Brænden fra Haug, drev han landhandleri her til 1981, da han måtte avvikle på grunn av sykdom. Familien prøvde å leie den ut, men lyktes ikke.

Også på husmannsplassen Sløga, inne i militærleiren på Helgelandsmoen, var det en periode landhandleri og kafe. Det var Anne Jørgine Sløga (f. 1858), som med hjelp av foreldrene åpnet kafe for de militære. Hun ble seinere gift med Abraham Frøshaug, og sammen drev de butikk i storstua i Sløga, med soldater og befal som kunder. Ellers var det flere som så en mulighet til fortjeneste på moen. Gustava Dahlgren (f. 1855) drev marketenteri (salg av matvarer og lignende) på Helgelandsmoen, og Hole meieri i Svensrud hadde melkeboder hvor det ble solgt melk til soldatene.

Samvirkelaget i Sundvollen

I 1936 etablerte Hole samvirkelag avdeling i Sundvollen. Forretningsbygg ble reist på en tomt som var kjøpt fra Sundvolden for 4.000 kroner. I skjøtet var det nedfelt tillatelse til å drive handel på eiendommen, og skogeierne i Hole var gitt rett til tømmervei over eiendommen om vinteren. Bygget fikk forretning og lager i 1. etasje, og bestyrerbolig samt noen utleierom til øvrig betjening i 2. etasje. På den andre siden av veien bygde Martin Hansen ny landhandleribygning i samme periode.

Den første bestyreren av samvirkelagets avdeling på Sundvollen var Kristian Holseth (1901–1977) fra Veldre på Hedmarken. Han kom til Hole som 20–åring, og begynte som sjåfør og ekspeditør ved Hole Samvirkelag i Svensrud. Han var bestyrer i Sundvollen til 1960, og bodde det meste av tida i bestyrerboligen i 2. etasje, inntil han kjøpte bolig på Vik i Hole i 1955. I 1960 begynte han egen kolonialforretning i Oslo. Siden var det flere bestyrere, den siste var Bjørn Paulsberg fra Lommedalen i Bærum.

Samvirkelagets avdeling i Sundvollen ble nedlagt tidlig i 1980-åra, og i 1984 ble forretningsgården solgt til Bendik Engenes, som siden drev sitt firma Engenes Elektro her. I 1998 ble bygget solgt til Sundvolden Holding AS (familien Laeskogen), som bygde om det tidligere forretningsbygget, slik at det i dag har 21 værelser («Villa Sundvolden») og er en del av Sundvolden Hotel.

«... ELLERS BLE DET LANG VENTETID»

Det var liv laga for to landhandlerier i Sundvollen i 1930–årene. Riksveien gikk rett forbi butikkdøra, og om sommeren var det stor trafikk av byfolk som var på hyttene sine, både ved fjorden og på skauen. I mange år gikk det båt fra Herøya i Steinsfjorden til Sundvollen to ganger i uka. Båten la i land ved brygga på Sundøya, og dersom en skulle handle i de dagene, var det om å gjøre å komme før husmødrene fra Herøya. Ellers ble det lang ventetid ...*

* Etter opptegnelser av Ellen Alette Fekjær (f. 1935).

Landhandleriet i Sundvollen

I 1905 åpnet Martin Hansen landhandleri i en tidligere lagerbygning (kalt «Rødstuen») i Sundvollen, på sørsida av Kleivbekken. Martin Hansen utdannet seg ved Christiania Handelsakademi og løste handelsbrev i 1905. Fra 1916 var han også poståpner. I 1930 kjøpte han tomt til nytt forretningsbygg nærmere Sundvolden Hotel, på nordsida av Kleivbekken, og noen år seinere ble bygget oppført. I 1942 ble forretningen (M. Hansens Eftf.) og bygningen kjøpt av eldste datter Ruth og hennes mann, Alf Helgestad. Fra 1946 ble den drevet av hennes søster Harriet og dennes andre ektemann, Sverre Danielsen. Forretningen hadde da fire ansatte, og var poståpneri.

Erik Lundberg (1917-1987) foran butikken i Sundvollen i 1982, i anledning 25-årsjubileum som landhandler.

Harriet Danielsen f. Hansen (1913-1991) og Sverre Johannes Danielsen (1917-2002) drev Sundvollen landhandleri fra 1946 til 1955.

Erik Lundbergs butikk i Sundvollen. Bildet er tatt i 1985.

I 1950 kjøpte Harriet og Sverre Danielsen både forretningen og eiendommen, og fra 1955 leide de bort driften til Nils Hans Kjos fra Vestlandet. Ved auksjonsskjøte av 29. juli 1957 kjøpte Erik Lundberg eiendommen Kleivstad med forretning og lagerbeholdning for 60.000 kroner. Erik Lundberg (1917–1987) fra Nordre Gjesval i Hole var ugift, og begynte som 15–åring i Ring Bygg i Hønefoss. Her hadde han 25 års fartstid da han skiftet bransje og ble eier av dagligvareforretningen i Sundvollen.[85]

Erik Lundberg drev forretningen i 30 år under navnet Erik Lundberg Kolonial. Han døde i desember 1987, et halvt år etter at han hadde pensjonert seg og leid bort driften til Per Vestby fra Bærum, som eide og drev en rekke forretninger i Oslo-området.
Eiendommen Kleivstad ble overtatt av Erik Lundbergs tre søsken: Elsa (f. 1926), Martin (f. 1921) og Per Lundberg (f. 1916). I 1989 skrev de ny leiekontrakt med Vestby (som drev under navnet Sundvollen Mathus AS) for 10 år. Firmaet måtte etter en tid innstille driften, og i 1996 ble forretningen og bygningen kjøpt av selskapet Vik Eiendom AS i Bødalen i Røyken. En periode var Nazir Hussein fra Drammen daglig leder, og seinere overtok to brødre (også med pakistansk bakgrunn). I 2002 ble eiendommen overtatt av Kiwi Eiendom AS, som leide ut lokalene til Joker-forretning.

85 Erik Lundberg bodde på Nordre Gjesval og syklet hver dag til og fra jobb i Hønefoss, sommer og vinter.

Nesheim landhandleri med reklameplakater og bensinpumpe for Standard bensin, rundt 1950.

Margit og Per A. Næss på sin siste dag i Nesheim landhandleri i 1975. Det var da 52 år siden Per A. Næss startet opp, i 1923.

Nesheim landhandleri

Per Andersen Næss (1900–1977) startet i 1923 landhandleri i sitt barndomshjem på Nes i Hole under navnet «Per A. Næss - Nesheim landhandel». Han fikk ett rom i våningshuset til disposisjon, og med sin beliggenhet like inntil «chausséen» lå grunnlaget til rette for god drift. Etter at han giftet seg med Margit Lien (1908-1982) fra Lien (Ødelien) i 1931, ble det en typisk «mann-og-kone-butikk». I tillegg til forretningen drev de småbruk med kuer, griser, høner og hest. De solgte også smøreoljer og bensin (Standard), og reklamerte stadig med «bensin til Oslo-priser».[86] Da Nesheim landhandleri ble nedlagt i 1975, kunne Margit og Per A. Næss se tilbake på henholdsvis 44 og 52 år bak disken.

Nes landhandleri

I 1905 startet Johan Olsen Berget (1871–1952) var fra Berget på Utstranda dagligvareforretning på parsellen Berge, som han bygslet av Øvre Nes (selveier fra 1908). Navnet var Nes landhandleri. I 1927 ble forretningen overtatt av Bjarne Lindrup Ness, som siden 1926 var eier av Øvre Nes gård.

86 «Norske kjøpmenn, Buskerud» (Drammen 1946), s. 196, og Harsson: «Gamle landhandlerier i Hole», i heftet Ringerike 2007, s. 46.

Foran Nes landhandleri i 1937 står innehaveren Elise Sæther (som drev forretningen sammen med sønnen Sverre) med hvit krage, mens Ragna Næss fra Øver-Øgarden Nes står foran lastebilen. De øvrige er ukjente.

I 1929 solgte Lindrup Ness landhandleriet og eiendommen til Olaus Bjerke, og flyttet med sin hustru Marie til Kragerø, hvor han døde året etter (1930). Olaus Bjerke satt som eier et knapt år. I desember 1930 solgte han Berge med Nes landhandleri for 11.000 kroner til Elise Sæther (1869–1953) fra Båstad i Østfold. Hun var enke etter hotelleier Julius Sæther, og jordmor av yrke. Elise Sæther drev som jordmor også mens hun bodde på Nes i Hole, og minnes i bygda som et ualminnelig godt menneske. Hun overtok Nes landhandleri sammen med sønnen, Sverre Sæther (f. 1898). Han hadde Treiders handelsskole fra 1917 og løste handelsbrev i 1932. Sverre Sæther giftet seg i 1937 med Martha Pedersen (f. 1916) fra Oslo.
Elise Sæther solgte i 1947 Berge til Dagny Junge, som med sin mann Knud A. Junge satt som eiere til 1951, da Frans Daniel Sundelin kjøpte eiendommen for 79.000 kroner.[87]

Frans Daniel Sundelin (1878–1952) fra Vadsø hadde fra 1906 drevet handelshus og gårdsbruk på Sandnes i Finnmark. Han var gift to ganger, først med Ida Halonen (1884–1918), som døde i spanskesyken etter å ha født åtte barn (hvorav seks nådde voksen alder). I andre ekteskap var Frans Daniel Sundelin gift med Justine Charlotte Solhaug (1889–1978) fra Trøndelag, og de fikk én sønn Frans Daniel (f. 1930). I 1944 brant Frans Daniel Sundelins forretningsgård i Finnmark, og

87 Skjøtet var utstedt til hans andre kone, Justine Charlotte (f. 1889), og fem av hans barn: Leiv Konrad (f. 1907), Dagny Jonetta (f. 1909), Margit Nathalie (f. 1913), Arne Dagfinn (f. 1918) og Frans Daniel (f. 1930).

etter å ha fortsatt noen år i leide lokaler, dro han sørover og slo seg ned i Hole.[88]

Sundelin skal ha vært en fargerik person, og drev Nes landhandleri til sin død i 1953. En ugift sønn, Arne Dagfinn Sundelin (f. 1918), drev forretningen et par år (til 1955), før han og de øvrige arvingene i 1955 solgte eiendommen til Th. Johnssen for 70.000 kroner. Th. Johnssen (f. 1895) bygde om det tidligere landhandleriet til kro og isbar, «… men uten særlig hell, selv om navnet Krølles Kro var fantasifullt nok».[89]

Butikk på Sollihøgda - og innkjøpslag

I 1915 stiftet folk på Sollihøgda et innkjøpslag som kjøpte inn større varepartier fra Norges kooperative landsforening, og solgte dem videre i smått til medlemmene. Laget var i virksomhet i noen år, og hadde «base» hos Martine og Hans Skaret i Solbakken. I 1920-åra ble det etablert en dagligvarebutikk på Bærumsida av Sollihøgda. Den var i privat eie, og lå på østsida av storveien rett nord for bensinstasjonen. Noen år etter krigen ble den drevet av Vestre Bærum Samvirkelag. Den ble i 1951 etterfulgt av Sollihøgda samvirkelag, som innbyggerne på høgda selv stod bak. Den gikk i 1962 over på private hender. Forretningen ble nedlagt rundt 1980.[90]

Flere landhandlerier

Men det har vært enda flere landhandlerier i Hole. Like etter krigen ble det startet en kolonialforretning i Steinsåsen, i underetasjen i betjeningsboligen til Høyenhall (mellom hovedbygget og riksveien), under navnet **Høyenhall Handel**. Denne ble nedlagt tidlig i 1960-åra.

Landhandelen i Østigarden Hårum holdt til i denne bygningen fra slutten av 1890-åra til rundt 1910.

Fra sist i 1890-åra var det landhandel i **Østigarden Hårum**. Sigvart Syversen Bihli hadde i unge år vært handelsbetjent i Kristiania og var innehaver i navnet, men butikken ble drevet av kona Karen Marie og hennes søster Hanna Hurum. Rundt 1910 ble den nedlagt, etter tradisjonen på gården «fordi gratishjelpa vart borte» da Hanna giftet seg med Jens Dæhli og

88 Opplysninger fra Anne Mette Bjørgan: «Sundelinveien - slekta etter Smørkongen», i Sør-Varanger Avis 3. juni 2000 (kopi i Hole bygdearkiv).

89 Harsson: Gamle landhandlerier i Hole, i heftet Ringerike 2007, s. 46.

90 Margit Harsson: «Gamle landhandlerier i Hole», i heftet Ringerike 2007, s. 49. Den første butikken på Sollihøgda så dagens lys rundt 1908, da Randine og Jørgen Vefsrud startet en liten landhandel i Kleiva (Fjulsrudkleiva).

flyttet. Huset hvor landhandleriet holdt til, kalles fortsatt «Butikken».[91] Det ble drengestue da landhandelen ble nedlagt rundt 1910. I østre ende av dette huset er en sjuseters utedo.

Drengestubygningen på **Frøyshov** har gjort tjeneste som både lensmannsarrest, landhandleri og skolestue. Landhandleriet på Frøyshov ble drevet av frøken Dagny Hoff, søster av Emma Gomnæs som drev butikk i Solbakken på Røyse. Etter en tid flyttet hun til Oslo og åpnet forretning i Hegdehaugsveien. Den siste som drev var frøken Johansen, som stengte døra i 1927, da Sofie og Nils Fjeldstad tok østre del av bygningen i bruk som kårbolig.

På Sollihøgda drev Randine og Jørgen Gulbrandsen fra rundt 1908 en liten landhandel i **Fjulsrudkleiva**. De drev også kafé der i mange år.

Nils Hansen Fekjær (Hundstad) (1810–1884) var gårdbruker på **Fekjær (nordre)** til 1875, og arbeidet i tillegg som smed. Han drev også landhandleri på gården. Som unggutt drev sønnen, Ole Nilsen Fekjær, med lassekjøring til Christiania, han fraktet steinheller innover og rug tilbake. Han fulgte i farens fotspor og drev landhandel på Fekjær. Også i **Nerigarden Fekjær** har det vært landhandleri. Gudbrand Karlsen i Kroksund var født i 1864, og i sin ungdom skal han ha vært ekspeditør i landhandelen i Nerigarden Fekjær. Butikken her kan bare ha vært i drift i kort tid, for i 1900 var det igjen på Fekjær som var landhandler av yrke. Bygningen hvor landhandleriet holdt til, ble i en periode benyttet som vognskjul, før det ble revet i 1951.

Midt på 1800-tallet drev Cornelius Jørgensen Fjeld landhandleri i bryggerhuset på **Myra Fjeld**. Det var betydelig trafikk over gårdstunet, med vegfar både øst-vest og nord-sør. Bryggerhusbygningen skal være fra siste halvdel av 1700-tallet, og er registrert som verneverdig.

I 1895 kjøpte Gudbrand Karlsen (f. 1864) eiendommen **Kroksund**, og her begynte han landhandleri (som etter hvert også fikk poståpneri). Butikken skal ha ligget i et hus som lå mellom riksveien og Steinsfjorden. I 1898 bygde Gudbrand Karlsen nytt hotellbygg på eiendommen. Det er usikkert hvor lenge landhandleriet var i drift. I 1917 ble eiendommen solgt

91 Helge Bihli 1. februar 2002.

I Kroksund var det både hotell, landhandleri og poståpneri rundt forrige århundreskifte. Landhandleriet skal ha holdt til i bygningen til venstre, mellom storveien og Steinsfjorden. I bakgrunnen Kroksund-brua og Sundøya.

til Thomas Fearnley, som i 1919 skjenket den til Hole kommune som gamlehjem (åpnet 1920).

Erik Eriksen Braaten (1824–1913) var fra 1849 husmann på plassen **Gulbrandsbråtan** (Bråtan) under Sønsterud, hvor han drev et lite landhandleri. Salget skal ha foregått gjennom en vindusluke i husmannsstua. Bråtan lå der gårdsveien ned til Sønsterud tar av. I 1900 var Erik enkemann (kona Maren Kristiansdatter var død i 1891), og satt som landhandler og jordbruker i Bråtan med sønnen Andreas og hans familie.

Tarald Olsen (1826–1902) fra Skauenga under Rytteraker var snekker, og lett på foten. Han var til stede over alt hvor det skjedde noe, som på auksjoner og liknende. Derfor fikk han tilnavnet «Tråver». Han giftet seg med Eli Jørgensen (f. 1827) fra **Rørvikberget** (også kalt Høglaupet) ved Sundvollen, og der på Høglaupet åpnet Tarald en landhandel. Lenge gikk det bra, men handelen ebbet ut da veien ble lagt om forbi huset. Tarald skrev da oppsigelse til fogden på Ringerike i disse ordelag: «Da underbalansen haver taget overbalansen, nødes jeg til at opsige mit handelsbrev. Ærbødigst Tarald Olsen.»[92]

92 Jon Guldal i Ringerikes Blad 30. desember 1954 og 4. januar 1955.

Veier i Hole

Auguste Mayer var med i en fransk vitenskapelig ekspedisjon til Norge i 1838, og tegnet da landskapet ved Kroksund. Han har stått på Sundøya og tegnet, nærmest ser vi flytebrua mellom Sundøya og Slettøya, mens det er fylling mellom Slettøya og Kroksund. Steinbrua over Kroksundet kom først tidlig i 1850-åra.

Så lenge det har bodd mennesker i Hole, har her vært stier og veifar. Steinalderfolket som kom for 7-8.000 år siden synes primært å ha brukt vannveien, og hadde neppe veier i vår definisjon av ordet. Men da jordbruket vant innpass og folk ble mer bofaste, oppstod behov for et veisystem mellom boplassene, og mellom disse og utmarka. Gårdene ble etter hvert bundet sammen med et nett av faste veifar.

De eldste veiene var stier, uten noen form for opparbeiding. Hesten ble husdyr i bronsealderen (1800-500 f.Kr.), og vi fikk de første rideveiene.

I tillegg til nettet av gårdsveier, vokste det fram veier mellom bygdelagene, og mellom landsdelene. Holes beliggenhet mel-

lom Oslofjorden og dalene ovenfor og videre til Vestlandet, førte til at en av landets viktigste veier i middelalderen gikk gjennom bygda. Etter at byene vokste fram, økte denne ferdselen betydelig. Oslo ble grunnlagt rundt år 1000, og Drammen vokste fram da trelasthandelen skjøt fart på 1500-tallet.[1] Landbrukets varer skulle fraktes inn til byene, og varer som ble produsert i byene eller importert, skulle fraktes den andre veien.

Etter hvert som samfunnet utviklet seg, økte behovet for et fastere veinett. Det som eksisterte i perioden 1600-1750, hadde i hovedsak vært der siden middelalderen. Det var brukbart for de som skulle gå eller ri, og til enklere transport med kløv, slep eller lett slede.[2]

Fra 1700-tallet ble det bygd veier i den betydning vi i dag legger i ordet. Veien utviklet seg fra å være tråkk til å bli «tjodgata» med en viss minimumsbredde, som omtalt i Gulatingsloven på 1000-tallet. Her het det at «tjodgata» skulle være som den hadde vært «fra gammel tid», og det var straffbart å gjøre skade på den. Hovedveiene skulle være så bred som et spydskaft var langt (ca. 8 alen, dvs. ca. 5 meter). Om våren skulle en mann ri «baugreid». Han red da midt i veien med et spyd på tvers framfor seg, og en løs ring i hver ende av spydet. Tok en ring borti en grein så den falt av, var veien for smal, og den som hadde ansvaret for veiholdet fikk bot.

I Frostatingsloven står at mennene i hvert fylke skulle gjøre veiarbeid én gang i året «der det var nødvendig», og alle herredets menn skulle bygge bruer over tverrelvene. Etter revidering av loven (1160-88) ble det påbudt at hver mann i fellesskap med sine sambygdinger skulle ofre en hel virkedag før og etter St. Hans for å utbedre bruer og bygge vei. Arbeidet bestod av å holde rideveiene fri for oppvoksende trær og vindfall, fjerne generende steiner og legge klopper over bekker og myrdrag.

I Magnus Lagabøtes landslov (1276) het det at hovedveiene skulle være 8 alen brede (cirka 5 meter), og kongens ombudsmenn skulle påse at veiene ble ordentlig vedlikeholdt. Tre ganger i året skulle han stevne bøndene til veiarbeid: når snøen

1 Kjøpstaden Drammen ble grunnlagt i 1811, ved sammenslåing av de to ladestedene Bragernes og Strømsø.

2 Den første offentlige kjøreveien for hest og vogn i Norge ble anlagt i 1624 mellom Hokksund og Kongsberg, etter forordning fra Christian 4 i forbindelse med transport av sølv fra gruvene på Kongsberg.

«... FRA LANDSDEL TIL LANDSDEL»

«Blant de vigtigste av disse selvgjorte færdselsveier var de som gik fra landsdel til landsdel, saaledes veien fra Viken over Hedemarken og videre op Gudbrandsdalen til Dovre, hvor den delte sig og gik med en arm over Dovrefjeld til Trøndelagen, mens den anden arm gik ned Romsdalen til Romsdalsfjordens bund. Dette var gjennom hele middelalderen landets vigtigste veier. Men blant de som kommer i næste række var veien fra Viken over Ringerike og Hadeland, videre op Valdres og over Filefjeld til Sognefjordens bund samt veien op Hallingdal og over Hardangervidden, hvor færdselen fulgte det saakaldte Nordmandsslep».*

* Buskerud Amts Veivæsen 1838-1914 (Drammen 1916), s. 7.

«DE FØRSTE BLE TRÅKKET AV DYRENE»

«Gjennom våre skoger går det et nettverk av stier. De første ble tråkket av dyrene, og der fulgte de første menneskene etter. Dyrefarene går der det er naturlig å gå for både folk og fe. Etter hvert fikk menneskene større behov for fremkommelighet. Stiene ble opparbeidet i større eller mindre grad, for kløv og slep, for slede og kjerre. Behovene var mange: tømmerkjøring og kullbrenning, seterbruk og skogplasser, gruver og skjerp».*

* N. Borchgrevink: Gamle stier og moderne skogbruk, i Norsk Skogbruk nr. 3/1987 s. 34.

GENERALVEIINTENDANTEN
Peder Anker ble i 1789 utnevnt til generalveiintendant for Akershus stift. Lønna var 1.000 riksdaler i året, men han ønsket ikke å ta imot noen gasje, under henvisning til at han hadde en så omfattende privat virksomhet at det lett kunne oppstå konflikter. I 1791 ble han eier av Bærums Jernverk, og i årene 1792-93 bygde han den kjente Ankerveien fra Bærums Jernverk til stangjernshammeren på Fossum. I 1799 søkte han og fikk avskjed fra all befatning med veivesenet. Han fikk da Fredrik 6's fulle honnør for fremragende tjeneste. I 1801 ble han likevel anmodet av kongen om å gjennomføre arbeidet med veien fra Bragernes (Drammen) til Kristiansand samt å fullføre den påbegynte kongeveien over Krokskogen.*

* Anker sa formelt opp stillingen som generalveiintendant i 1799, men fungerte i praksis i flere år framover, og han regnes som hovedarkitekten bak kongeveien over Krokskogen.

«VEIENE HER ER MEGET SLETTE»
I 1743 skrev fogd Ivar Wiel i sin beskrivelse av Ringerike og Hallingdal fogderi at «Veiene her er meget slette», og han rettet skytset mot generalveimesteren for det sønnenfjelske: «... thi endskjønt Generalveimesteren nyder af dette Fogderi likesaavel som andetsteds aarlig de allernaadigste forundte Veimesterpenger, saa ser man dog verken ham eller nogen paa hans Vegne at være tilstede for at se Veiene forbedrede og istandsatte, hvoraf sker, at om Høst og Vaar er Veiene snart impassable».

var borte og før plogen ble satt i jord, mellom våronn og slåttonn, og om høsten før første snøfall.

I 1643 bestemte et kongelig missive (påbud) at hver bonde skulle tildeles et bestemt veistykke. Dette skulle være brakt i full stand innen Mikkelsdag om høsten og Korsmesse om våren, ellers ble han straffet.[3]

I 1786 ble veivesenet i Norge omorganisert, og det ble bestemt at hovedveiene skulle være kjørbare med hest og kjerre. Dette betydde en gradvis endring fra ridevei til kjørevei, et stort framskritt. I 1793 skrev imidlertid generalveimesteren at målet for lensmennene, som skulle føre oppsyn med bygdeveiene, måtte være å få drevet disse opp til å bli tålelig gode rideveier, «og mere bør og kan ikke fordres i et Land hvor Naturen er saa vanskelig som dette».

I siste halvdel av 1700-tallet kom franske forbilder inn i norsk veibygging, og veiene skulle helst være snorrette. Resultatet ble ofte bratte stigninger. Den bergenske kongevei, som ble åpnet fram til Sundvollen i 1805, ble bygd etter dette prinsippet. Den skal ha vært den første veien gjennom Hole som kunne trafikkeres med hjul-kjøretøy.[4]

Først etter 1814 begynte en mer fast og regelmessig veibygging i Norge. Rundt 1850 gikk man igjen bort fra de snorrette veiene, og la dem i stedet i svinger rundt åser og høyder. Ved veiloven i 1851 gikk bevilgningsmyndigheten fra kongen til Stortinget, og da skjøt veibyggingen fart for alvor – også i Hole.

Det norske veinettet var fra gammelt av inndelt i hovedveier og bygdeveier. I 1912 kom en ny veilov som opprettholdt denne inndelingen, og samtidig innførte en veiadministrasjon i alle fylker. Samme år kom også den første motorvognloven, og bilsakkyndige ble opprettet.

I 1929 ble veinettet inndelt i riks-, fylkes- og herredsveier, og Statens vegvesen fikk ansvar for de to første. I 1960-åra begynte utviklingen av veinettet slik vi kjenner det i dag, med motorveier, planfrie kryss og gang- og sykkelveier.

3 Mikkelsdag (Mikkelsmess) er en dansk festdag til ære for erkeengelen Mikael (29. september), mens Korsmesse er 3. mai.

4 «I 1804 blev der bygget kjørbar vei over Krokskogen, saa denne del av den gamle færdselsvei mellem Østlandet og Vestlandet har sandsynligvis ikke været kjørbar før da», heter det i Buskerud Amts Veivæsen 1838-1914 (Drammen 1916), s. 8.

Nedre Vik med skysstasjon og gjestgiveri cirka 1900. Hovedveien går ned til Vikssvingen og svinger østover mot Garntangen, mens den gamle kongeveien fortsetter rett opp bakken til Gjesval-gårdene og videre over åsen mot Kroksund.

Oldtidsveier og allmannaveier

Vannveien var den viktigste ferdselsvei i gammel tid. Folk som tok seg fram til fots, fulgte gamle dyretråkk som etter hvert ble allfarveier. Et slikt allfar gikk over Krokskogen fra Lommedalen i Bærum til Krokkleiva. Det fulgte i grove trekk kongeveien som ble anlagt over skogen i årene før 1805. Dagens pilegrimsled går tilnærmet i det gamle allfaret. I 1594 kom biskop Jens Nilssøn denne veien på en av sine visitasreiser. Veien var bare en enkel ridesti. I 1671 måtte bygdelensmann Syver Gjesvold «tilstå» på tinget at han hadde gransket og besiktiget veien på Krokskogen, «og befundet dennem iligemåde ganske uferdig og brøstfeldig».[5] Bøndene hadde plikt til å delta i vedlikeholdsarbeid på veiene, og dersom de ikke oppfylte arbeidsplikten, kunne de ilegges bøter.

Fra sundstedet her gikk allfaret videre over Gjesvalåsen til Vik, og videre nordover

BRAGEVEIEN

Fra Høglaupet (Rørvikberget) sør for Sundvollen, forbi Klokkerbråten og opp Manaskaret gikk et gammelt far som i 1770-åra ble utbygd til postvei til Bragernes (kalt «Brageveien» og Branesveien). Den gikk forbi Byflaksetra, over Skarpsnoåsen og ned Sønsteruddalen, forbi plassen Østbråtan og videre til «Skjærabenksvingen» ovenfor Skaret. Herfra gikk den sørover forbi Fjulsrud og Toverud. En periode skal posten ha blitt fraktet over fjorden fra Fjulsrud til Horn i Lier, og derfra til «Branes». Da nyveien fra Sundvollen til Enger i Lier ble åpnet i 1854, hadde Brageveien utspilt sin rolle som postvei.

5 Tingbok 10 Ringerike (1671), s. 19.

gjennom tunet på Stein og via Hungerholt og Bjørnstad til Mo, hvor det fortsatte over Bergerbakka til Norderhov kirke. Dette var trolig selve oldtidsveien gjennom Hole.

Kongeveier

Peder Anker på Bogstad ble generalveiintendant i 1789. Samme høst foreslo han at «Den nye Bergenske Kongevei», som var under planlegging, skulle legges gjennom «min eiende Bogstad Skov» til Stubdal, og videre over Ringerike til Hadeland. I 1790 etterlyste han svar fra kanselliet i København, «… om den gamle Vei skal vedblive eller den nye finde Sted». Svaret fra København var et høflig avslag, og ved kongelig resolusjon av 12. november 1791 ble det bestemt at den gamle allmannaveien over Krokskogen skulle «opphøyes» til kongevei, og avløse den eldre Bergensveien over Gjelleråsen.

Dermed måtte veien over Krokskogen opparbeides til riktig standard, blant annet skulle den være farbar året rundt. I april 1793 ble de første midlene stilt til rådighet, en forskuttering som skulle tilbakebetales med de midler allmuen hadde tegnet seg for mot å slippe fri fra veiarbeidet. Mange velsituerte bønder kjøpte seg fri fra arbeidsplikten, men de fleste hadde ingen mulighet til det.

Det var vanlig den gangen at soldater ble satt inn for å utføre veiarbeid som ikke ble gjort ved pliktarbeid av bøndene, f. eks fordi det var for vanskelig, eller når bøndene ønsket å kjøpe seg fri. Den tids veiingeniører var offiserer som ved opplæring i ingeniørvåpenet eller ved praksis hadde lært kunsten. Leder for arbeidet med veien over Krokskogen var løytnant Kittel Joensen Melsted, som var avgitt til dette av militære myndigheter.[6]

Den 2. november 1792 innkalte amtmannen og generalveiintendanten bøndene på Ringerike til veimøte. Her gikk bøndene i Norderhov med på å betale «til Krokskogveiens istandsettelse» 6 riksdaler pr. fullgård, fordelt med 2 riksdaler pr. år i tre år. Bøndene i Hole slapp med det halve, rimeligvis fordi de seinere måtte vedlikeholde veien over skogen.

I juni 1793 møtte tre løytnanter, fire underoffiserer og 33 menige soldater fram på Øvre Jonsrud i Lommedalen for å be-

6 Ropeid (1965), s. 62-63.

VEIOMLEGGING VED MIDTSKOGEN

I 1884 meldte P.A. Fjeld på Søhol til lensmannen i Hole at grosserer Andresen «holder paa at lade arbeide ny vei paa vestsiden af Huserne paa Midtskogen.» I veiprotokollen referer lensmann Nicolaisen innsenderens brev og sine egne tanker: «Til Fyld borttager han den gamle Veibane. Der er borttaget Halvparten af Veiens Bredde paa et længre Stykke i Bakken nordenfor Gaarden, ca. 1 Meter dybt. Saavidt vides har Andresen ikke erholdt Tilladelse hertil af nogen vedkommende, hvorfor Fjeld beder mig at foretage nærmere Undersøgelse og Forføyning i denne Sag». En uke deretter er det anført i protokollen at forklaring fra grosserer Andresen var mottatt.

«KROKA SKOG»

I 1276 hadde kong Magnus Lagabøte vært i Sverige for å mekle i en konflikt mellom rivaliserende kongsemner der. På hjemturen seilte han inn Oslofjorden og kom til Oslo 15. august, heter det i en islandsk annal (årbok). Herfra reiste han over «Kroka skog» til Ringerike, Hadeland og Toten, så til Ringsaker og Hamar og ned til Eidsvoll for å holde ting med bøndene der.* Hvilken vei kongen red over Krokskogen vet vi ikke, men det er sannsynlig at han tok den gamle allfaret fra Lommedalen til Nordkleiva og ned til Kroksund.

* Harsson: Kongeveien over Krokskogen (1997), s. 11.

«... DA FJORDEN SKJÆLDEN ER KJØRENDES»

«Ved Gaarden Sundvolden aftager en maadelig Riide og Kløvwey syd efter langs Tyrefjordens østre Rand til Gaarden Rørvig, hvor den tager op over Bierget igjennem Manneskalet forbi Byeflag Sæter, Næs Sæter paa den vestre siide Ormkjærn og ind i Milen sønden for. Denne Wey er for 30 a 40 Aar siden opryddet, for at de der reiste til Drammens Marked, kunde have en god Winterwey, da Fjorden skjælden er kjørendes, men siden Weyen over Krogkleven og Krogskoven blew anlagt, benyttes den om Sommeren kun af enkelte og om Winteren aldrig. Samme fra Rørvigen syd efter, som fra Sundvolden nord efter ere maadelige Ride og Kløwweye langs fjorden, der kun fører til de langs same byggede Gaarde og Pladse».*

* Forklaring til løytnant Lunds rektangelkart 1826 (avskrift ved Brynjulf Eggen).

gynne på utbedring av veien. Hvor mange militære som var med på arbeidet før de i 1800 nådde Holes grense ved Langebru, vet vi ikke. Hvert år ble det arbeidet 30-40 dager, og det hendte de kom så sent i gang om sommeren at «de gjorde liten Gavn».

Peder Anker fikk da igjennom at det årlig skulle beordres to offiserer, fire underoffiserer, seks minerere, to smeder, to murmestere og 50 soldater til veiarbeidet. Dertil skulle distriktets bønder hjelpe til. Sist i september 1805 kunne den siste byggelederen, den unge løytnanten Søren Nicolay Borchgrevink, melde til generalveiintendanten at nå var «Den kongelige nye Bergensvei ferdig til Sundvollen. Det var et moderne veibygg, mest mulig i rett linje - det var bare det, at utlandet stort sett er flatt, men ikke Norge».[7] Veien var bred, hadde store grøfter til å lede bort vann, og det var markering av veikantene og fine murer der det trengtes. I brevet ba Borchgrevink om at det måtte bli forbudt å kjøre tømmer «på drag» på den nye veien, og at det måtte påbys at alle kjøretøy skulle være forsynt med «pigstav», så folk ikke brøt opp steiner fra veien for å legge under hjulene i bakkene.

Den gamle kongeveien i Krokkleiva i midten av 1920-åra. Veidekket ser slett ikke verst ut. Stolpene for strømledninger ble satt opp i 1922.

«... EN GOD KJØREVEI» I 1822

«Af Landeveie har Ringerige en god Kjørevei der kommer fra Christiania over Krogskogen og fra Norderhougs Præstegjæld gaar ind paa Hadeland, hvilken Vei siden 1ste Juli 1818 passeres av den Bergenske Post.* En Sidevei fører fra denne Hovedvei gjennem Sognedalen over til Hallingdal. For resten har man endnu kun Rideveie».**

* I Asker & Bærum historielags skrift (1998) s. 30 står det 1825.
** Jens Krafts topografiske beskrivelse (1822).

7 Krokskogen (1977), s. 21.

Amtsbrua blir den kalt, brua over bekken ved Langebru som er kommune- og fylkesgrense mot Bærum og Akershus.

VINTERVEIER

Før Tyrifjorden ble regulert, var isen langt sikrere både på fjorden og elvene. På gamle kart ser vi et nett av vinterveier som ble mye brukt. I 1912 går det fram av en kartbeskrivelse at det om vinteren kjøres vintervei fra Røysetangen over fjorden via Stavenes (ved Svarstad) og Lemostangen (Rytteraker) fram til Kroksund.*

* Kartbeskrivelse Ebbesen (1912).

Hele veien ble rodelagt. Ned Krokkleiva (Sørkleiva) fikk gårder på Røyse så og så mange alen de hadde ansvar for å vedlikeholde (1 alen = ca. 0,6 m). Fortsatt er det mulig å se rodemerker hugget inn i fjellet i øvre del av Krokkleiva. Årstallet 1807 går igjen, og leselige tekster er «No 5 Fielstad 157 alen» (nedenfor Malersteinen), «No 8 Averøen» (ved Doktorberget), «No 9 Lene 105 alen» (nedenfor Doktorberget) og «No 46 Bønsnes 173 alen» (på en stein ved toppen av leiva). Flere rodemerker har det vært, også innover Krokskogen, men disse er enten uleselige eller helt borte.[8]

Den nye kongeveien ble mye brukt. Etter noen år med dårlig vedlikehold, begynte det å komme klager fra de reisende. Christian Magnus Falsen, politiker, embetsmann og «grunnlovens far», skrev i 1824 at veien over Krokskogen var i dårlig forfatning. «Det var fylt på myrjord i stedet for grus, og i regnvær kunne det føre til at hestene sank ned til buken i myrjorda».[9]

Da arbeidet med kongeveien ble fortsatt fra Kroksund mot Norderhov i årene etter 1814, fulgte den det gamle allfaret over Gjesvalåsen til Vik og over østsida av Steinsåsen. Den gamle allmannaveien hadde gått gjennom tunet på Stein, men nyveien ble lagt ned Steinsbakken og i rett linje over Steinssletta til Sonerud, Gile og Norderhov kirke.

8 Harsson 1997, s. 46.
9 Harsson 1997, s. 20-21.

Fra 1826 fikk veien over Krokskogen til Ringerike og videre til Bergen navnet *den bergenske hovedvei*. Denne betegnelsen hadde den fram til «chausséen» over Sollihøgda og Skaret ble tatt i bruk i 1858. Men begrepet «kongeveien» har siden heftet ved veianlegget over Krokskogen.

I 1957 ble Krokkleiva fredet som kulturminne. I 1990-åra ble kongeveien klassifisert som «miljøvennlig turistvei», og det ble utført omfattende restaureringsarbeider: Utbedring av stikkrenner og grøfter, planering av veibanen og påkjøring av grus, bygging av steinmurer og restaurering av bruer, og det ble langs veien satt opp 20 informasjonstavler med kulturhistorisk innhold.

Hovedveier

Etter veiloven av 1824 skulle det fastsettes hvilke veier som var hovedveier og hvilke som var bygdeveier. I 1826 ble det ved kongelig resolusjon besluttet at «den almindelige landevei» fra Christiania til Bergen, som i Hole begynte ved amtsdelet på Krokskogen og gikk til sognedelet ved Gile, skulle være hovedvei. Veien var inndelt i fire roder, hver med en rodefører, og gårdene i bygda fikk hvert sitt stykke å holde i orden.

Enger i Lier - Sundvollen

Veien fra Enger i Lier via Skaret ved Fjulsrud til Sundvollen var den første moderne veien som ble bygd i Buskerud amt. Amtstinget bevilget de første pengene til anlegget i 1846, og ved kongelig resolusjon av 1. mars 1849 ble veien vedtatt

Hesteskyss ved Skaret i 1860-åra. Veien fra Lier til Sundvollen ble åpnet i 1854, og i 1858 var den nye veien over Sollihøgda ferdig. Til høyre i bildet, inntil bergveggen, står en snøplog.

PÅ VEI TIL MARKEN...

Når holeværingene skulle til byen, gjerne på marken om vinteren, slo de seg sammen i stort følge. Møtte man ei rei av «fiendtlig nasjon», så røk fortroppene sammen, og den underlegne, med hest og slede, ble veltet i snøhaugen. Derpå drog seierherrene forbi i strakt trav under hånlige tilrop til de som lå i snøhaugen eller rennesteinen. Efter amtsskolebestyrer Færdens noteringer hadde holeværingene lenge et privilegium på å kjøre midt i veien, og det kom av at de hadde en stor kjempe til første mann, nemlig Erik Gulsen, som var husmann på Dæli».*

* V.V.: «Gammelt og nytt fra Ådal», i Ringerikes Blad 15. juni 1938, og «Den gamle sport å kaste tor veien», i heftet Ringerike (1931), s. 12–14 (skrevet av «en ådøling»).

«... DEN FØRSTE MODERNE VEG I BUSKERUD»

Svangstrandveien regnes for den første moderne veg i Buskerud. Vegen slynget seg fram i den bratte dalsiden med moderat kurvatur og jevne stigninger. Vegen hadde dessuten en bedre standard enn de ordinære landevegene, vegbanen var slettere og kunne tåle større trafikk og belastning».*

* Jo. Sellæg: Veg på kryss og tvers i Buskerud - Statens vegvesen Buskerud 100 år (Drammen 1998), s. 25.

Da «chausséen» ble bygd i 1850-åra ble den raskt en turistattraksjon. Kunstneren har hentet sitt motiv fra Sønsterudsvingen, med glimt av Holsfjorden til høyre.

«...HESTER OG LÆSS GIK TILBUNDS I HOLSFJORDEN»

«Der paapekes, at de betydelige distrikter Valdres, Land, Hadeland og en stor del av Ringerike er henvist til at søke Drammen enten ad den høist besværlige vei over Krokkleven og Krokskogen, eller ad den næsten likesaa besværlige vei over Tyristranden på Tyrifjordens vestside gjennem Modum og Eker. Transporten foregik da på den maate, at man først leiet vogn fra Drammen 2 mil gjennem Lier, derpaa baat over Holsfjorden, saa vogn over Ringerike og saa tilslut igjen baat over Spirillen eller Randsfjorden. Det hændte ofte, at hester og læss gik tilbunds i Holsfjorden om vinteren, og at flere mennesker omkom der hvert aar, samt at forbindelsen ofte var avskaaret i længere tid, naar Isen laa tilmens».*

* Buskerud Amts Veivæsen 1838-1914 (Drammen 1916), s. 23-24.

bygd. Alle grunneiere på strekningen (med to unntak) «afstod fornøden Jord og Skov uden Godtgjørelse».

Utpå våren ble det annonsert etter arbeidsfolk. Daglønna var 32 skilling og arbeidsdagen fra kl. 6 morgen til kl. 7 om kvelden, med tre timers hvil. Dette var etterspurt arbeide som gav kjærkomne skillinger i mange hjem. Mange av arbeiderne som ble ledige ved nedleggelsen av Modum Blaafarveverk fikk arbeid på veien, som var den siste i Buskerud som ble bygd etter kongelig resolusjon. Fra 1851 gikk bevilgningsmyndigheten over til Stortinget. Strekningen fra kommunegrensa Lier-Hole ved «Løkkepot Bro» til Skaret var 1.750 meter, mens Skaret-Sundvollen var 14.075 meter. Veien fikk det storslagne navnet «Holsfjordchausséen», men er kanskje best kjent som Svangstrandveien. Den ble «afleveret» og tatt i bruk høsten 1853.

«... EN NY DAG»

«En ussel kjerrevei gikk mellem gårdene der ute, og folket satt i sine gamle hus, mann etter mann, og lite eller intet utenom hverdagens strev var det som hendte. I tusenvis av år har det vært folk ved strendene der. (...) Med anlegget av en moderne chaussée fra Sundvollen til Svangstrand grydde en ny dag på Utstranda, med liv og rørelse».*

* V.V.: Utstranda i Hole, avisartikkel fra 1951 (udatert) i Hole bygdearkiv.

Skaret-Sollihøgda

Allerede i 1843 foreslo amtmannen i Buskerud i et brev til Indredepartementet å opparbeide en ny vei fra Sundvollen i Hole prestegjeld, over gården Fjulsruds eiendom ved Skaret, over Sollihøgda og over skogen til Stabekk. Derfra skulle den følge Drammensveien til Christiania. Forslaget ble oversendt Akershus amt, som nedsatte en komite. Den kom til at forslaget ikke var til fordel for Akershus. Amtmannen i Buskerud foreslo likevel at det skulle bevilges penger til veien. Dette ble nedstemt, men et forslag om nærmere undersøkelser av de lo-

Steinbrulegging i Skaret i 1939. Steinbruleggere fra Østfold nærmest, og medhjelperne fra Hole bak. Stående bak fra venstre: Alf Andersen, Guldbrand Skaret, Fossum, Oskar Granli, Hans Brådalen, Anders Sønsterud og Alf Johansen. Oppsynsmann Larsen ytterst til høyre.

NØDSARBEID

Vinteren 1928-29 ble veien mellom Sundvollen og Skaret betydelig utvidet i bredden, og mange farlige svinger fjernet. I årene 1929-32 var det nødsarbeid på chausséen, og blant de mange arbeidsledige i Hole var det rift om å få arbeid, blant annet med steinpukking. I februar 1929 ble et par-og-tredve mann, alle familieforsørgere, sysselsatt på riksveien mellom Sollihøgda og Norderhovs grense. I Hole ble det ellers satt folk i arbeid med steinpukking som nødsarbeid i kommunal regi i Smeiseberget ved Sonerud, i Kjelleberget, og i Mosbrøttet (i Løkkadalen nord for Mo i Steinsfjerdingen).

PUKKA STEIN

Far var på nødsarbeid, han pukka stein ved Sollihøgda. Der målte arbeidslederen opp det han hadde pukket, og så fikk han en lapp som han måtte videre til lensmannen med, for påtegning. Lensmannen bodde i Steinsfjerdingen, og deretter bar det videre ut til herredskassereren på Søhol, for å få utbetalt pengene.*

* Etter Sverre Danielsen (f. 1917) i Sundvollen.

kale forholdene langs veien ble vedtatt. Samtidig ble det foretatt befaringer og undersøkelser om to alternative traseer for nye hovedvei mellom Ringerike og Bærum/Christiania: Over Stubdal til Sørkedalen, eller utbedring av eksisterende kongevei Lommedalen-Sundvollen.

Valget falt på Sollihøgda-traseen. I 1854 kom de første statlige bevilgninger, og arbeidet kunne startes opp. Både straffanger og «kronarbeidere»[10] ble satt inn. Den første vinteren beskjeftiget man rundt 300 mann. En «duelig og flittig arbeider» kunne tjene 2 mark daglig, går det fram av Ringeriges Ugeblad i oktober 1854. I juni 1858 var det en periode 416 mann i

10 En «kronarbeider» var en ungdom som hadde sviktet sin betalingsplikt ovenfor avkom utenfor ekteskap, og som ved veiarbeidet avtjente den betalingsplikten de var blitt dømt til å overholde. De fikk vanlig lønn, men fikk bare utbetalt det militære kostøret. Resten ble konfiskert til dommens fullbyrdelse.

En bil på «chausséen» i nærheten av Skaret rundt 1950. Nedenfor ser vi jordene på Sønsterud, og deler av Holsfjorden og Tyrifjorden.

«... EN SLAGS VEI GJENNOM BYGDA»

«Så fortalte han om den eldgamle veien gjennom Stein kirkesogn. Før Krokkleivveien ble til i 1805, gikk det en slags vei gjennom bygda. Den skrådde ned fra Steinsby til Stein, og gikk gjennom gårdstunet der. Så ned til Pommern, like attåt Halvdanshaugen og så til Hungerholt, og derfra opp til Bjørnstad».*

* Karl Selte forteller til Jon Guldal (udatert manus i Hole bygdearkiv).

arbeid på veien samtidig, og i tillegg kom befal og administrasjon. I september 1858 var arbeidet fullført.

Noe regnskap for hele veistrekningen finnes ikke. Bare Regjeringens og amtets ordknappe bevilgninger forteller om veiens økonomi. Løytnant Hans Jakob Rye (seinere oberstløytnant) var sjef for bygging av «chausséen» fra Sundvollen til Enger i Lier, og fikk også ansvaret for strekningen over Sollihøgda til Sandvika. Rye var med som frivillig på dansk side i krigen i Slesvig-Holstein i 1848–50, og ble seinere oberstløytnant og sjef for Valdres bataljon. I mange år var han i veibyggingens tjeneste. Han var en periode eier av Sønsterud gård.

«Chausséen» ble regnet som et mesterverk innen den tidens veibygging, og åpnet også Sollihøgda for ny bebyggelse og turisme. Her utviklet det seg tidlig på 1900-tallet et tettsted med boliger, hytter, butikker, kapell, skole og sagbruk.

Kroksund-Vik-Norderhov

I 1854 bevilget Stortinget penger til flere «partielle omlægninger paa den gamle vei mellem Sundvolden og Hønefoss». Arbeidet ble påbegynt først i 1857. Veien ble da lagt langs fjorden fra Kroksund om Ramberga og Garntangen til Vik. Den var ferdig i 1859, og over Øgardsvika ble den lagt på fylling. Med allerede i det store flomåret 1860 ble det meldt at «hele Hovedweyen Vig-Sundvolden staar under Vand».

Etter siste krig var riksveien fra Vik til Hønefoss i «ytterst dårlig forfatning, og det er kommet utallige klager fra bileiere

Hovedveien langs Steinsfjorden rundt 1890. I bakgrunnen ser vi stua i Orlangen, hvor Peter Lyse vokste opp. Stua ble revet i mars 2012. Det var i årene 1857-69 at hovedveien ble lagt langs fjorden fra Kroksund om Ramberget og Garntangen til Vik. Den gikk tidligere over Gjesvalåsen.
(Foto: Brødrene Brunskow. Bilde fra heftet Ringerike 2012, s. 40)

over forholdet». Sommeren 1947 tok Buskerud fylkes veivesen affære og la betongdekke på Steinssletta, og asfalt på strekningen fra Tanberg i Norderhov til Hønefoss.

I 1955 ble veien lagt om forbi Vik. I stedet for å ta omveien om Vikssvingen (der veien mot Røyse tar av ved dagens Vik senter), ble den lagt i fjellskjæring forbi Nøsteruds bilverksted og inn på gamleveien nedenfor Hole herredshus. Tidlig i 1990-åra ble den så lagt i fylling over Viksbukta og videre i skjæring gjennom østre del av Vik camping, og over Nedre Steinsåsen i en trasé øst for den gamle. Omleggingen førte til anlegg av to større rundkjøringer ved Vik, noe som har ført til at «onde» tunger siden har kalt Vik verdens største veikryss.

Husmann Hans Madsen på Stein med hesten Castor på Steinssletta rundt 1895. Trafikken var ikke så stor den gangen. Skigard av briskestaur på begge sider av veien.

GROMME BÆRINGER..?
« Forleden kveld satt jeg hos den gamle kriger Johan Øverby på Elstangen. Han bad mig skrive en klage over alt det støv som bilene hvirvler op utover Utstranna. Og han spør: - Hvorfor strør man salt på veien gjennom Bærum, men intet i Hole? Det er samme vei, og samme husbond, nemlig staten! Holder staten bæringene for grommere? »*

* V.V.: Små stubber (Ringerikes Blad 6. juli 1932).

Steinssletta i 1920-åra, sett fra toppen av Steinsbakken. Vis-à-vis alleen inn til Stein gård ser vi den såkalte portnerboligen, og lenger nord skimter vi Stein skole (bygd 1916).

«.. DE STORE BRATTE BAKKER VED GILE OG STEINSBAKKEN»
I 1912 het det i en kartbeskrivelse om hovedveien fra Kristiania over Sundvolden til Hønefoss at den « paa strækningen fra Steinsbakken til nordre Sonerud gaar under navn av Steinsgata i snorret linie i en længde av 2700 meter. Bredden er paa det meste cirka 7 meter. Veien er ikke moderne bygget. Den er paa flere steder daarlig vedlikeholdt. Veidækket meget paavirkeligt av veislitet. Stigningsforholdene ugunstige, idet der foruten de store bratte bakker ved Gile og Steinsbakken, desuten findes flere mindre stigninger søndenfor ».*

* Kartbeskrivelse Hertzberg (1912).

Ny E16 gjennom Hole

Hovedveien fra Sandvika over Sollihøgda til Ringerike har siden 1850-åra vært det viktigste leddet i veiforbindelsen fra Oslo-området til Vestlandet. Gjennom mange ombygginger og forbedringer har veien klart å følge med i utviklingen, men fortsatt finnes strekninger som er smale, svingete og vanskelige. Spesielt for tungtrafikken, hvor vogntogene bare øker i antall, lengde og tonnasje.

Bevilgninger og tempo i utbyggingen av riksveier og Europaveier i Norge er siden 1969 bestemt av «Norsk Vegplan». Denne er rullerende og ble innført for å få slutt på kampen om «min vei», og i stedet se behovene i en større sammenheng.

Etter at det i 1970-åra ble innført nytt system med merking av Europaveier, fikk «gamle» E68 i 1993 det nye veinummeret E16.

I slutten av 1970-åra begynte planleggingen av ny E16 mellom Sandvika og Hønefoss. Én etappe ble fullført i 1990, da en helt ny vei fra Skaret til Rørvik ble åpnet. Siden har diskusjonen om trasévalg for strekningen fra Rørvik til Vik og videre nordover engasjert mange, skapt store overskrifter og kilometervis med meningsytringer i lokalavisene. På grunnlag av en konsekvensutredning fra Statens Vegvesen i 1998 vedtok Hole kommunestyre i august 2002 at ny E16 mellom Rørvik og Vik skulle legges i undersjøisk fjelltunnel under Kroksund.

Etter lover og forskrifter om veibygging i Norge, hvor standard på veiene skal stå i forhold til trafikken som ferdes der, er det nå firefelts motorvei over Ringerike som utredes. Det er også kommet en rekke nye krav til tunneler, noe som blant annet innebærer at undersjøiske tunneler må planlegges med fire kjørefelt fordelt på to tunnelløp. Veimyndighetene ønsker derfor en løsning med bru over Kroksund. Hvor veien videre skal gå gjennom Hole, strides det om. Saken ventes avklart i 2013-14, og er blitt ytterligere komplisert ved at trasévalget skal ses i sammenheng med planene om ny jernbane (Ringeriksbanen) gjennom Hole.

Skaret-tunellen på E16 er 460 meter lang. Bildet er fra 2003.

Skysstasjoner

Fra gammelt var det bøndenes plikt å besørge fri skyss for kongens ombudsmenn og adelen. Denne plikten kom til å hvile på bondesamfunnet til langt ut på 1800-tallet. I 1648 kom en kongelig forordning – «Skydsfærd til Lands og vands samt Gastgiverier udi Norge» – som forutsatte opprettet skysskifter for hver mil, og skyssen ble organisert ved tilsigelse. Som bindeledd mellom de reisende og den skysspliktige allmue ble oppnevnt en skysskaffer. Han skulle tilsi skyss fra en fast krets av gårder, og bøndene måtte da etter tur stille med hest på tilsigelsesstasjonen på kort varsel.

I alminnelighet drev skysskiftene også en viss gjestgivervirksomhet, og enkelte steder hvor det var betydelig trafikk, oppstod det permanent skysskifte med gjestgiveri. Det fantes imidlertid også gjestgiverier og hvilesteder som ikke var knyttet til skyssbefordringen. På 1700-tallet ble gjestgivervirksomheten forsøkt regulert, og alle ble pålagt å løse kongelig bevillingsbrev.

I 1762 er det nevnt fem gårder i Østre Hole som «befundede Gastgivere og Kroeholds Stæder der for det meste utfordres henseende til Rejsende Befordring»: Stein (Ole Steen), Kløvvika (Samuel Kløwigen), Midtskogen (Anders Mitschouven), Stadum (Anders Stadum) og Gjesvold (Anders Gieswold).[11] I 1788 ble nevnt fem gårder i Østre Hole «der ansees beqvem-

11 I tillegg var det én i Vestre Hole (Tyristrand): Haug (Jens Houg).

me for Reisende til hvilke Stæder og Naffn Qvoterer»: Midtskogen, Sundvollen, Hungerholt, Kløvvika og Domholt. I tillegg var det tre gårder som kunne ta imot reisende uten bevilling: Libakke (Lars og Christen), Hurum (Hans eller Tarald) og Røsholmen (Truls).

Etter 1814 var skyssplikten noe av det første som kom i søkelyset. Bøndenes personlige skyssplikt ble ansett som et tegn på ufrihet, og lite i tråd med den nye grunnlovens frihetsidealer. Skyssloven av 1816 åpnet for en en ny ordning med faste skysstasjoner der allmuen ønsket det. En oppnevnt stasjonsholder skulle forplikte seg til å stå for skyssen med et antall faste hester mot et årlig tilskudd fra bygdeallmuen. Etter lovendringer i 1860-åra ble ordningen med faste skysstasjoner gjennomført over alt, og da basert på faste tilskudd fordelt mellom stat, amt og herred.

De faste stasjonene bestod ofte ikke så lenge. Omlegginger ble ofte foretatt. Vei- og brobygging forkortet stadig reisetiden og medførte flytting av stasjoner. Men kommunene skulle også spare utgifter, og stasjonsholderne måtte ofte godta nedsettelse av det kommunale tilskuddet for å få fortsette.

Sundvollen

I 1788 var Sundvollen nevnt som «beqvem for reisende», og der var gjestgiveri med salg av øl og brennevin. Sundvollen var en såkalt tilsigelsesstasjon. De som skulle ha skyss, sendte bud i forveien, og stasjonen måtte skaffe hester som ble rekvirert rundt på gårdene. I juli 1851 kom to kompanier av Det norske jegerkorps samt en artilleriavdeling til Sundvollen, på vei til Hønefoss i anledning «Hattemakerkrigen».[12] Hotelleier Johan Blyberg ble befalt å skaffe 120 hester til militærskyss. Han var i bryllup på Søndre Gjesval da befalingen kom, og bryllupet ble avbrutt.[13]

Etter at det ble bygd smalsporet jernbane fra Lier til Svangstrand i 1904,[14] begynte AS Lierbanen med båtrute fra Svangstrand til Sundvollen i 1905. Da Bennett's Reisebureau i 1910 startet fast rutebil mellom Kristiania og Sundvollen, ble dermed Sundvollen et trafikknutepunkt. Seinere i 1850-åra ble tilsigelsesstasjonen på Sundvollen nedlagt, da det på grunn

12 Bjørn Knoph: Sundvolden Hotel 1648–1998.

13 Tveiten s. 45 og E.M. Færden: «Hønefoss» (1914) s. 70.

14 Jernbanen Lier-Svangstrand var i drift fra 1904 til 1936-37, de siste årene kun som transportbane for Tronstad bruk.

Veiarbeid på Osloveien i 1924. Johan Berget og Ivar Hansen Skaret sammen med Vesle-Brunen, som drar grus-lasset.

av den nye chausséen (åpnet 1858) ble opprettet faste stasjoner på Vik og Homledal.

I 1902 ble så Sundvollen fast skysstasjon, og virksomheten betydelig utvidet.

Vik

Da den nye hovedveien fra Kristiania til Sundvollen ble åpnet i 1858, gav den støtet til at den gamle ordningen med tilsigelsesstasjoner ble omlagt på Ringerike. I 1858 ble to nye, faste skysstasjoner opprettet i Hole: Vik og Homledal. Vik skysstasjon var forpliktet til å gi skyss til Homledal og til Skjærdalen på Tyristrand, med tre faste og en reserve-hest. Vik ble drevet som fast stasjon til 1902, da bevillingen ble overført til Sundvolden Hotel. Det var imidlertid først i 1932 at Buskerud fylkesting bestemte at Vik skysstasjon skulle nedlegges. Stasjonen kostet det offentlige 600 kroner i året, hvorav Hole kommune dekket 150 kroner. Men gjestgivervirksomheten fortsatte på Vik til langt ut i 1950-åra.

Nordre Gomnes

Tidlig på 1800-tallet var Nordre Gomnes skysstasjon og gjestgiveri med brennevinshandel.

Fra brygga på Gomnes var det betydelig ferdsel over fjorden, både av vanlig reisende, og av folk fra Vestre Hole (Tyristrand) med ærend i hovedsognet. I 1844 ble Hans Olsen Gomnæs

kalt «gjestgiver» i kirkeboka. Nordre Gomnes ble nedlagt som skysstasjon i 1850. Brygga var ei laftet «kiste» fylt med stein. Rester av brygga er fortsatt synlig.

Stein og Hungerholt

Med beliggenhet langs ferdselsårer både til lands og til vanns, hadde Stein fra gammel tid bevilling som gjestgiversted og skysstasjon. I 1728 søkte den nye eieren av gården, Sven Jesper Birck, om fornyelse av gjestgiverprivilegiet og tillatelse til å bygge nye hus for reisende ved stranden. Begge deler ble innvilget. I 1762 var Stein fortsatt gjestgiversted, men i 1788 var kun nabogården Hungerholt nevnt «beqvem for reisende» og gjestgiveri med salg av øl og brennevin. I 1832 overtok Hungerholt formelt bevillingen som Stein hadde hatt.

Fra gammelt var det stor ferdsel over Steinsfjorden både sommer og vinter, av varer og reisende. Båtene gikk opp Steinsevjua og Vestigardsbekken helt til Hungerholt, hvor det var brygge. Så seint som i 1950-åra var det synlige merket etter båtfester på låveveggen i Hungerholt.

Homledal og Sollihøgda

I desember 1858 skrev Ringeriges Ugeblad at det på Homledal under Fjulsrud, «ved Chausseen langs Holsfjorden, i Nærheden af det Sted, hvor Chausseen bøier over til Bærum, paatænkes, fra 14de Oktober neste Aar eller om muligt tidligere, oprettet en fast Skydsstation, fra hvilken der vil blive at skydse til de nærmeste Skydsstationer i Lier, Asker og Hole». I mars 1859 skrev Ole Andersen Fjulsrud under på en kontrakt hvorved han «forpligter sig til paa Pladsen Humledal under denne Gaard at indrætte og bortleie Bekvemmeligheder m.v. til en fast Station».

Avtalen med myndighetene om skysstasjonshold varte i perioder på fem år. I 1865 ble det inngått ny avtale vedrørende Homledal i fem år mot årlig leie 150 spesidaler. Avtalen var signert av Ole Andersen Fjulsrud og påtegnet av Torvald Bye, «der har overtaget Stationsholdet».

I 1903 fikk Sollihøgda hotel (åpnet 1892) bevilling som skysstasjon, i stedet for Homledal.

Midtskogen

Like etter krigen mot Karl 12 i 1716 fikk Pål Andersen Midtskogen gjestgiverbevilling på Midtskogen for seg og søn-

Turister med hest og vogn ved Skaret rundt 1880. Bildet er et postkort, med tekst: «Ringerike. Fra Skaret ved Humledal». Foto: O. Væring, Kristiania

nen Anders, på grunn av sin krigsinnsats. Her var også skysskifte. Både i 1762 og 1788 er Midtskogen nevnt som gjestgiversted med øl- og brennevinssalg, men virksomheten synes å ha blitt nedlagt i tiårene deretter.

I 1832 ble det igjen opprettet gjestgiveri på Midtskogen, med bevilling datert 3. mars 1832 til Ole E. Midtskogen.[15] Sist i 1850-åra ble skysstasjonen igjen nedlagt, etter at «chausséen» over Sollihøgda ble åpnet, og det meste av trafikken gikk den veien.

Veiarbeid på Steinssletta før betongdekket ble lagt i 1947. Blant de sju veiarbeiderne er Mads Karlsen (Sørum) og Hans Kristoffersen.

Andre

I 1762 ble Kløvvika, Gjesval (søndre) og Vestre Stadum nevnt blant gjestgiverstedene i Østre Hole. Kløvvika og Gjesval ble nevnt første gang i 1759. I 1788 var Kløvvika og Domholt «beqvem for reisende» og gjestgiverier med øl- og brennevinssalg.

Bygdeveier

Omkring 1800 var de få bygdeveiene i Hole i ytterst dårlig stand, «og kun paa faa steder kjørbare».[16] Mest var det mindre gårdsveier, fegater og onneveier, noen steder bare stier og tråkk. Bygdeveiene vi kjenner i dag, er for en stor del anlagt

15 Det ble ikke betalt gjestgiverskatt for gjestgiveriet før i 1835 (Ropeid III s. 51 og 370).

16 Buskerud Amts Veivæsen 1838-1914 (Drammen 1916), s. 11.

NIKKEL – FRA NAKKERUD TIL BÆRUM

Da «chausséen» over Sollihøgda til Bærum ble tatt i bruk i 1858, så innehaverne av Ringerikes Nikkelverk på Nakkerud mulighet-en for å frakte nikkel med ferge over fjorden til brygga ved Berget, og herfra med hest og vogn inn til Bærum. Ved Berget ble det bygd pakkhus og vaktstue. Trafikken startet trolig opp i 1862, da veien fra brygga og opp til chausséen ble bygd. Vaktstua fikk navnet Portestua, etter en port som var satt opp her for å hindre unødig ferdsel i området ved pakkhuset. Nikkeltrafikken via Berget til Sandvika pågikk til Randsfjord-banen ble åpnet i 1868. Ved brygga var det også anløp av dampbåten fra Sylling.

etter 1800. Mange av dem følger far som bygdefolk har brukt i århundrer.

Etter veiloven av 1824 fikk hver gård i Hole sitt stykke på bygdeveiene å velikeholde. Bygdeveiene var inndelt i fire roder:

1. Fra Gjesval til Hole kirke, og videre til Helgeland og Domholt.
2. Fra skysskiftet Stadum om tingstedet Frøyshov om Libakke til Berger (i Norderhov).
3. Fra Bønsnes kirke til Svensrud og videre til Libakke.
4. Fra Hårum-gårdene om Hungerholt og Korset til Bjørnstad, Mo og Sørum «inntil veien som kommer fra Norderhov».

Utstranda

Fra gammelt av var det smått med veier på østsida av fjorden. Ferdselen til og fra Krokskogen lagde far *den* veien, via Kroksund og opp Grøndokka, Krokkleiva, Manaskaret eller en av kleivene lenger sør.

I 1770-åra ble det åpnet postvei fra Sundvollen til Rørvika, opp Manaskaret og sørover skogen mot Bragernes, men dette var bare «en maadelig Ride og Kløvwey». Ellers var det bare en skral kjerrevei mellom gårdene på Utstranda, og mellom Skaret og Sollihøgda bare en ridevei. Folk fra Røyse og vest-sida av fjorden kom i båt til brygga ved Portestua, og gikk derfra til fots til Sandvika.[17] En ny verden åpnet seg for folk på Utstranda da «chausséen» ble åpnet fra Enger i Lier til Sundvollen i 1853 og over Sollihøgda til Bærum i 1858.

Sundvollen-Åsa

Den gamle bygdeveien fra Sundvollen og nordover mot Åsa var på 1800-tallet ikke stort mer enn ei gutu, i beste fall en enkel kjerrevei. Rundt forrige århundreskifte ble det tatt initiativ for utbedring av veien.

I oktober 1902 ble det holdt basarer både på Sundvolden og Vegård skoler til inntekt for veianlegget Åsa-Sundvollen. «At dette er et beføiet Veianlæg, maa alle innrømme», skrev Ringerikes Blad.[18] Gamle protokoller etter Knut Elvigen viser at folk fra Åsa arbeidet dugnad på veien fra Åsa-krysset til herredsgrensen ved Elvika fra 1899 og utover. Årlige bidrag fra Norderhov kommune på en hundrelapp eller to i året,

17 Går fram av referat fra en rettssak om veirett over «Porten» til Utøya, i Ringerikes Blad 19. april 1939.

18 Ringerikes Blad 8. oktober 1902.

sammen med inntekter fra basarer, veikvinneforening (!) og bidrag fra Ringerikes Sparebank og private, førte til at en enkel kjørevei stod klar til Elvika rundt 1920. I januar 1922 bestemte et møte av oppsittere og grunneiere at kjøring med motorvogn på strekningen var «strengelig forbudt paa grund av veiens innskrenkede bredde og det skadelige for veiens vedlikehold. Undtat fra ovennevnte forbud er læger paa sykebesøk».[19]

I 1927 søkte oppsitterne på «Hole-sida» av østsida av Steinsfjorden Hole herredsstyre om at veien fra Sundvollen til Norderhovdelet ble opptatt som offentlig vei. Søkerne tilbød 500 kroner i rede penger «som godtgjørelse herfor». Kommunens veikomite innstilte på avslag, noe herredsstyret sluttet seg til med 15 mot 2 stemmer.[20]

Våren 1933 begynte Norderhov kommune med utbedringer av veien på sin side av herredsgrensen. Lokalavisa slo da fast at «det er en vei som når den blir ferdig utbedret, vil bli en turistattraksjon av rang».[21]

Sist i 1930-åra begynte endelig arbeidet med å lage ny bygdevei på Hole-sida. Den gamle Åsa-veien gikk gjennom tunet på Øvre Sundvollen og nordover. Ved Lårvika gikk den på nedsida av gårdstunet. Da den nye veien ble bygd, ble den lagt vest for Sundvolden Hotel. Ved krigsutbruddet i 1940 var den ferdig fram til Trøgsle, og grovplanert videre fram til avkjøringa til Lyse.

I 1943 ble ble det på møte i Hole herredsting påpekt at veien på østsida av Steinsfjorden var «meget dårlig, og omtrent ufarbar». Veien ble ansatte å «ha livsviktig betydning for framkjøring av ved med videre», og det ble bevilget 3.500 kroner «så sant arbeidskraft kan frigjøres». Men arbeidet ble ikke tatt opp igjen før etter krigen. I 1947 var de kommet til Lårvika, hvor veien ble lagt ovenfor (på østsida av) gårdstunet. I 1953 delte den bruket Hagabråten i to. Et par år etter var den nye bygdeveien ferdig fram til Norderhov grense ved Elvika.

Vik-Hole kirke

Den gamle bygdeveien fra Vik mot Røyse gikk opp brattbakken ved Solbakken, over Løkenmoen og Borgenmoen forbi

28 GRINDER MELLOM ÅSA OG SUNDVOLLEN

«Gamleveien var en tålmodighetsprøve å sykle på. Veibanen var som en dårlig gårdsvei, med hjulspor og hestetråkk, og så alle grindene! Jeg mener det het seg at det var 28 grinder mellom Åsa og Sundvollen. Den gang var det jo dyr på de fleste brukene, og da måtte det gjerdes omkring eiendommene. Vi kan vel si oss heldige med at denne veien var i dårlig befatning i 1940. Tyskerne forsøkte å komme rundt fjorden om Åsa, men gav opp på grunn av veiens beskaffenhet».*

* Otto Frydenlund: Elvikveien (i Åsa Vel's lokalhistoriske hefte «Finnefjerdingen» 2005, s. 10).

19 Otto Frydenlund: Elvikveien (i Åsa Vels lokalhistoriske hefte «Finnefjerdingen» 2005, s. 10-13).
20 Referat fra Hole herredsstyre (Ringerikes Blad 4. mai 1927).
21 Ringerikes Blad 15. juli 1933.

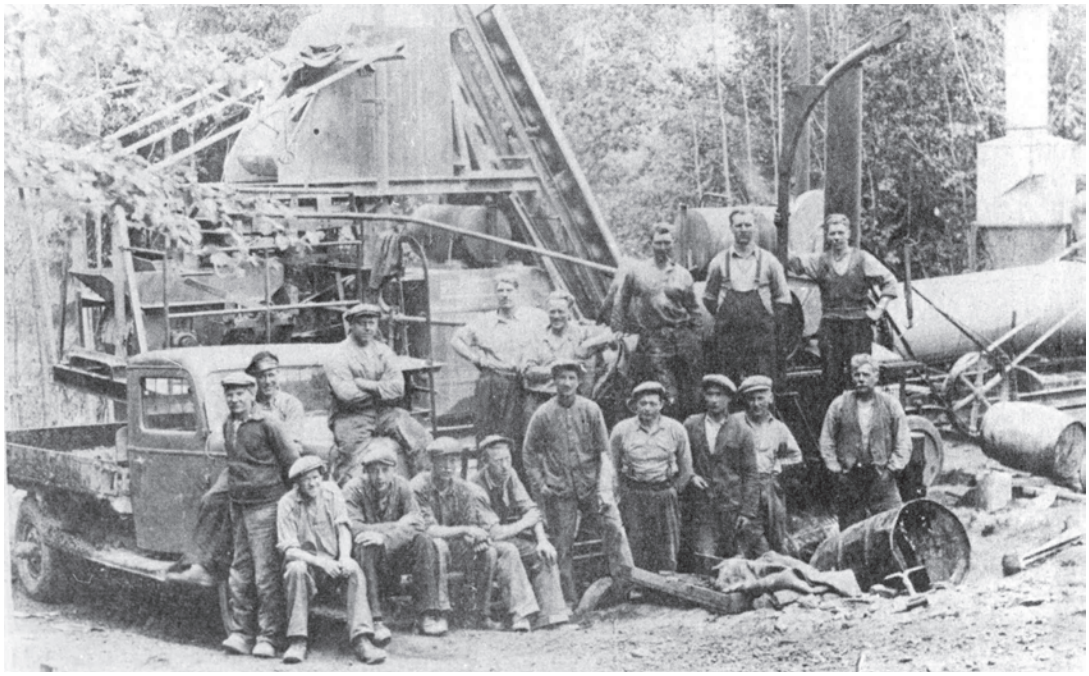

Asfaltlegging ved Sundvollen i 1953. Fra venstre: Anders Teigen, ukjent, Ernst Eriksen, ukjent, Sverre Selte, Nils Brådalen, ukjent, Ragnvald Nilsen, Trygve Selte stående, og Andreas Karlsen. Bak, på bilen: Sverre Pålerud og Ludvik Helgeland. Stående: Yngvar Pålerud, Sverre Mathisen, ukjent, Viktor Svendsen, ukjent.

Rønningen og ned til Kjelleberget. Her tok den opp den andre kirkeveien fra Østbygda, som kom gjennom Jomfrulandsgrenda. Fra Kjelleberget gikk den videre over Hardbakken, på nordsida av grustaket, og fram til Tørje (Torget) på veien mellom Svensrud og Svingerud.

Inntil 1880, da Svensrudgata fra Svensrud til Moskummen og videre til Libakke og Hole kirke ble bygd, måtte folk som kom fra Vik og Østbygda bruke en onnevei fra Svensrud over tunet på Nedre Mo som kirkevei.

I 1880 stod også ny vei fra Vik til Kjelleberget klar. Veien var 2,2 km lang og kostet 15.000 kroner, hvorav amtet bevilget 3.750 og kommunen 11.250 kroner. Den ble lagt i sving sørover til Løken, primært for å unngå den bratte stigningen, men også fordi den nye skolen for Årnes krets ble bygd her i 1872–73. Veien fikk også ny trasé over Blomshøgda. I 1880-åra ble den bygd videre til Svensrud og Moskummen, og avlastet den gamle veien over «Hardbakken».

Gomnes brygge-Hole kirke

Når folk fra Tyristrand (Vestre Hole) skulle til kirke eller gjøre andre ærend i hovedsognet, tok de båt til Gomnes brygge (ved Nordre Gomnes) og gikk opp forbi Åsbakken, Storbråtan og

Skarpsnogata og fram til Libakke og kirken.[22] På hjemveien rastet de i «Familiekroken», som skal ha fått navn av denne grunn. Fra Skarpsnogata og over Frøysuåsen gikk også den gamle postveien sørover til Østigarden Fjell og gjennom Hundstad-allmenningen til Leine.[23]

Ved Domholt var det også en brygge hvor folk fra vestsida av fjorden kunne legge til, når de skulle til Hole kirke. En gammel bygdevei går fra Domholt forbi Helgeland til kirken.

Røyse-Norderhov

Den gamle bygdeveien fra Røyse til Hønefoss var også vei mellom middelalderkirkene Hole og Norderhov. Den gikk fra Hole kirke over Svingerud og Langebru, og videre over moen (i dag åkeren) vest for Sørum og fram til husmannsplassen Hanserud under Mo. Herfra gikk den nordover og inn på allmannaveien i Løkkadalen nord for gårdstunet på Mo.

Den 3. september 1594 reiste biskop Jens Nilssøn og hans følge denne veien. De forlot Hole prestegård klokka tre om ettermiddagen: «... siden fore wi offuer en mo i nordoust 1 fiering til en gaard heder Mo, liggendis paa den høyre haand», og de ankom Norderhov prestegård klokka fire samme ettermiddag.

Rundt 1770 ble veien lagt om mellom Langebru[24] og Mo. Den ble lagt gjennom tunet på Sørum-gårdene og nordover til den møtte allmannaveien mellom Mo og Bjørnstad.[25] Siden ble gamleveien Langebru – Hanserud bare sporadisk brukt, og over en strekning på et par hundre meter har den helt forsvunnet i åkeren (pløyd igjen i forbindelse med nydyrking rundt 1970). Men allmennheten har fortsatt rett til bruk av veien, det fastslo Ringerike friluftsnemnd så seint som i 1975.[26] Det gamle veifaret ligger i grensa mellom Sørum og Mo/Øderå.

I 1916 ble veien nok en gang lagt om ved Sørum-gårdene, denne gang på sør- og østsida av gårdstunene. Eierne av Nordre og

TIL MØLLA I SKJÆRDALEN

Fra brygga på Gomnes var det også betydelig trafikk med kornsekker fra hovedsognet som skulle males på mølla i Skjærdalen. I oktober 1855 stod denne annonsen å lese i Ringeriges Ugeblad: « Ved Søboden paa Gomnæsstranden modtages Korn til Formaling. Skjerdalen, Oktober 1855. R.O. Hansen, Forvalter ».

« PASIENTER FRA HOLE MOTTAS IKKE »

« Om veien til Oslo ikke akkurat var som i dag, så var de langt verre til Hole og Sokna. Det var nok ikke for ingenting at en av byens leger kunngjorde: Pasienter fra Hole og Sokna mottas ikke. Han tenkte nok med gru på sykebesøk ».*

* Elsa Margrethe Schei: Minner fra en svunnen tid, i heftet Ringerike 1991-92, s. 41.

EN JORDBRU

Ifølge et sagn skal Sigurd Syr ha anlagt den gamle bygdeveien forbi Langebru. Fogd Ivar Wiel var den første som refererte sagnet i sin beskrivelse over Ringerike og Hallingdal i 1743: Igjennem en moradsig Skov, hvor den almindelige Vej løber imellem Bønsnæs og Sørum ongefær ½ Fjerding i Længde, findes en opkastet Vej, paa Norsk Jordbrue kaldet, med dybe Grøfter på Siden, som nu mestendeels ere igjenfaldne, hvilken siges af Kong Sigurd Sir at være opkastet af dem, som vare dømte fredløse, og fik samme for saadant Arbejde deres Fred igjen.

* Wiel s. 120, Andreas Faye: ***Norske sagn***, og Harsson (2000), s. 48. (Moradsig = myrlendt).

22 I 1867 fikk Tyristrand egen kirke.
23 Slåtto (1973).
24 Innpå Sørumsmoen var det myrlendt, så det var lagt kavler (kavlebru) i bunnen. Derfor heter det Langebru der.
25 Jon Guldal: Arbeiderminner fra Hole (1955), s. 12 (maskinskrevet manus 27 s. i Norsk Folkemuseums arkiv, kopi i Hole bygdearkiv).
26 Hole var en del av Ringerike kommune i årene 1964–76.

ET KNUTEPUNKT

Libakke var et knutepunkt i veisystemet på Røyse. Fra Hole kirke gikk den gamle kirkeveien sørover forbi Libakke og via Spelmannsgata til tunet på Frøyhov, og fortsatte videre mot By og Hundstad. Vestover gikk det én vei forbi Frøyshov til Gomnes, hvor folk fra Vestre Hole (Tyristrand) som kom vannveien la til når de hadde ærend i «hovedsognet». Østover fra Libakke gikk en bygdevei forbi Klokkerplassen til Svingerud. Fra tunet på Libakke fulgte den vannskillet mellom Sælabonn og Storelva, i grensen mellom Nedre Libakke og Libakke. Da den tidligere husmannsplassen Nedre Libakke ble utskilt som eget bruk i 1928, fikk veien dagens trasé om Likvognsvingen og østover i grenselinja mellom Nedre Libakke og Hole prestegård fram til Svingerud.

I 1935 eller 1936 ble det lagt et prøvedekke på riksveien mellom Øverby og Lien, bestående av pukk blandet med asfalt. Pukkverket lå ved Rørvika. På bildet tar karene ut stein til pukkverket.

Søndre Sørum gav fri grunn til omlegginga – «paa betingelse af at veiarbeidet paabegyndes inden tæleløsningen» – mens de øvrige grunneierne forlangte 200 kroner pr. dekar jord som gikk med. Samtidig ble Langebrubakken (mellom Langebru og Svingerud) lagt om.

Ved Svingerud delte den gamle veien fra Sørum og Langebru seg i to, én vei gikk vestover til Klokkerplassen og Hole kirke, mens én fortsatte sørover til Svensrud. På bakkehellet ved Tørje (der idrettshallen ligger i dag) delte også denne seg: én arm gikk østover til Vik, den andre ned til Svensrud. I 1916 ble det gitt fylkesbidrag på 8.500 kroner til utbedring av veien fra Svingerud til Svensrud meieri, og til omlegginga i Langebrubakkene og ved Sørum.

Sonerud-Svingerud-Libakke

Etter at den bergenske kongevei ble anlagt over Steinssletta og Giletoppen til Norderhov kirke i 1815-16, begynte folk fra Røyse som skulle til Hønefoss å bruke veien forbi Sørumgårdene til Bjørnstad, og videre den gamle allmannaveien ned til Korset på Steinssletta. Etter at ny vei ble bygd mellom Bjørnstad og Sonerud i 1912, ble det enda enklere for folk fra Røyse å komme seg til Hønefoss. Men også her kunne det hende «under vaarløsningen, naar tælen gaar av jorden, at denne vei kan bli nesten ufremkommelig for tungere kjøretøier».[27]

27 Kartbeskrivelse Hertzberg (1912).

Røyse rundt

Røysehalvøya har fra gammelt hatt veiforbindelse med Østbygda og hovedveien gjennom Hole med en vei fra Vik over Løkenmoen og Kjelleberget til «Tørje» ved Svensrud. Herfra gikk et far nordover moen, som rett før Svingerud delte seg i to: ett vestover mot Klokkerplassen og Hole kirke, og ett over Langebru og fram til allmannaveien ved Mo i Steinsfjerdingen.

Videre utover Røyse var det imidlertid smått med veier. Så seint som midt på 1800-tallet var det mindre gårdsveier, fegater og onneveier som rådde grunnen. Mye av trafikken foregikk på fjorden, både sommer og vinter.

Fra Libakke gikk en rodelagt bygdevei over Frøyshov og Teigen til brygga ved Nordre Gomnes, hvor folk fra Vestre Hole (Tyristrand) kom fjordveien når de skulle til hovedsognet. Ved Gomnestorget, rett sør for dagens Nordre Gomnes (øvre), gikk en enkel kjerrevei sørover til Søndre Gomnes og videre til Vestre Rud. Denne ble rundt 1900 erstattet av en ny og bedre vei mellom Teigen og Søndre Gomnes.

Fram til siste krig hadde de søndre delene av Røyse ytterst dårlig veiforbindelse med resten av bygda. En gammel kirkevei som gikk fra Bønsnes forbi Hundstad, By, gjennom tunet på Nordre Frøyhov og via Spelmannsgata til Libakke og Hole kirke, var selve «livsnerven» for gårdene ytterst på Røysehalvøya. Veien er nevnt allerede i fogd Wiels beretning i 1743, som «den almindelige Vej imellem Bønsnæs og Sørum». Den var svært bratt i Hundstadbakken (i dag kalt Mosengbakken).

Brukene som lå på vestsida av Røyse, brukte veien over Fjeldsbyen og ned til Bønsnes kirkevei ved Lille Hundstad, når de skulle «ut i verden».[28] Fra Vestre Rud gikk det en gammel vei over Gata og Søndre Fjeld (Myra) til Store Hundstad. Denne må ha hatt en del trafikk, da Cornelius Jørgensen Fjeld midten på 1800-tallet drev landhandleri i bryggerhuset på Søndre Fjeld. Det skal da ha vært betydelig trafikk over gårdstunet, med «vegfar både øst-vest og nord-sør».[29]

Leine-gårdene hadde fra gammelt felles gårdsvei gjennom tunet på Nordigarden Leine og fram til Bønsnes kirkevei i Mosengbakken. Denne ble, etter utskiftinga på Leine 1888-

GAMMELT TRÅKK PÅ RØYSE

Før Røyse rundt ble ferdigstilt og veien Leinetajet-Bønsnes-Svensrud stod ferdig, gikk et gammel ridevei, et tråkk, fra midt i Hodtebakken til Hukebakk og Sundland, gjennom Leegaardshavna og fram til Elstøen. Den brukte Jan Heggelien (f. 1927) hver dag i potetonna, da han skulle til Svarstad og hjelpe til.

SPELMANNSGATA

Det gikk et gammelt far ute fra Røyse, over Fjelstad-jordene til tunet på Frøyhov, under låvebrua og videre nordover til Hole kirke. Mellom Frøyhov og daværende Øvre Mo (Solhaug) ble veien kalt for Spelmannsgata, etter tradisjonen fordi fela tok til å låte når brudefølget kom hit. Der denne veien møter bygdeveien ved Solhaug, heter det Spelmannssvingen.

28 Denne veiretten ble også nedfelt i utskiftinga på Fjeld 1909-13.
29 Hole bygdebok bind 4, s. 775.

90, erstattet av en ny vei som gikk fra toppen av Mosengbakken, på nordsida av Nordigarden og videre forbi Oppgarden over åsen fram til Nyork og Vestbråten. Denne var mest for en ridesti å regne, og ble i 1915 karakterisert som «en bakket og stenet vei».[30] Fra Oppgarden gikk en avstikker mot Hukebakk og Hodt. Fra Leine-gårdene gikk også et far gjennom Leineåsen og Hundstad-allmenningen fram til Østigarden Fjeld og videre nordover gjennom Frøysuåsen til Hole kirke.

På østsida av Røyse var det ikke stort bedre. Søhol-gårdene hadde forbindelse med Bønsnes kirkevei med en gårdsvei vestover til Hundstad. Etter utskiftinga på Søhol 1890-92 ble det anlagt ny vei mellom Søhol og Ullern (den såkalte Ullernveien), som ble både setervei og meierivei. Denne avløste en eldre «kirkesti» over Skrangledalen til Fjelstad.

Svarstad-gårdene led spesielt over tungvinn vei når melka skulle leveres i Svensrud. Under utskiftinga på Svarstad 1899–1903 var det planer om å legge ny vei fra Svarstad over Mosødegården og Mosengas mark til bygdeveien i Mosengbakken, men planene kom ikke til utførelse.

I 1930-åra begynte det endelig å skje noe. De første spadestikk ble tatt for ny bygdevei fra Svensrud via Nedre Ullern og Svarstad til Bønsnes, og samtidig startet ildsjeler arbeidet med et annet veiprosjekt på Røyse: En kjørevei fra Hundstad via Leine og Leinetajet til Vestre Rud og Gomnes, med det ambisiøse navnet «Røyse rundt».

I arbeid på den nye veien fra Leine via Leinetajet til Vestre Rud tidlig i 1930-åra. Fra venstre: Ragnvald Nilsen, Severin Martinsen og Nils Brådalen.

30 Tveiten (1915), s. 43.

Annen pinsedag 1930 ble det holdt et stevne på Leinetajet, hvis uttalte målsetting var å få fortgang i arbeidet med ny vei fra Leine via Leinetajet til Vestre Rud. 150 mennesker møtte fram, og det var stor samstemmighet om at veien «Røyse rundt» måtte komme, «for å få rute- og melkebilen til å gå Røyse rundt». En komite ble valgt, med Sigvart Leine som formann. Øvrige medlemmer ble Gustav J. Lehne, H.A.W. Gomnæs og Erik Roulund. Den skulle ta kontakt med Buskerud veivesen for å få veien utstukket, og ellers «stå i med å skaffe penger». Under stevnet ble det samlet inn og tegnet bidrag for 500 kroner.

I 1931 var veien stukket og seks grunneiere gav fri grunn.[31] Et par grunneiere var mindre velvillige, og for disse ble det fremmet ekspropriasjonsskjønn, gjennomført i januar 1932. Private bidrag fortsatte å komme inn, basarer ble avholdt og lokale sparebanker gav pengegaver. Arbeidet gikk framover i etapper etter hvert som pengene kom inn. I lange tider kunne det være stillstand. I oktober 1932 innbrakte en basar på Libakke 1.200 kroner til prosjektet, og to uker seinere kunne lokalavisa fortelle at veiarbeidet var gjenopptatt med seks mann. I 1933 ble et kompani med brobyggerrekrutter fra Ingeniørregimentet satt inn i arbeidet på parsellen Leine-Hundstad, «med bivuakk på gårdbruker Ole Westerns eiendom».[32] Etter søknad var nemlig komiteen innvilget naturalarbeid med soldater i 3 år. I november 1936 var arbeidet kommet så langt at «… nu er Røyse rundt snart ferdig. På 14 dager og med et kontantbidrag på 500 kroner kan den lages i full kjørbar stand», het det i et pompøst og litt for optimistisk avisinnlegg fra komiteens første sekretær Jon Guldal.

I 1937 var veien klar fra Hundstad forbi Leine-gårdene til Leinetajet. Fra toppen av Mosengbakken og til Nordigarden Leine gikk nyveien på oversida av veien som ble anlagt etter utskiftinga på Leine sist i 1880-åra (og som fortsatte over åsen til Nyork og Vestbråten). Men fra Leinetajet og til Vestre Rud var ny vei kun grovplanert, og ikke kjørbar. Lite skjedde i årene som fulgte, selv om veien mottok fylkesbidrag i 1938.[33]

PRINSESSE RAGNHILDS VEI

«Akkurat som best man holdt på kom en mann flyende opigjennem kirsebærskogen og forlangte stillhet, da han hadde en viktig meddelelse å gjøre – en prinsesse var født! Siden ropte man hurra for Ringerike og Røyse, veien Røyse rundt og prinsessen, som heter Ragnhild!»* På folkemunne ble veien siden kalt Prinsesse Ragnhilds vei.

* V.V.: Røyse rundt, i Ringerikes Blad 2. mars 1932.

Bygdeveien forbi Ødegården (Solstad) ved Gomnes rundt 1960. Her på toppen av «Skipperbakken» bodde Karl Kristiansen Ruud (f. 1874) som var kaptein på slepebåten Grev Wedel fra 1923 til 1952.

31 Disse var Erik Roulund, Ingvald P. Ruud, Arnt Grønvold, Gustav J. Lehne, Kristian Hurum og Sigvart Leine.

32 Ringerikes Blad 16. og 29. oktober 1932, og 12. august 1933.

33 I 1938 fikk begge veiprosjektene på Røyse fylkesbidrag på samlet 20.000 kroner. (Fylkestingsforhandlingene, Buskerud fylke 1938, s. 552).)

«... STEINER PÅ TO-TRE KILO FÔR OVER LÅVETAKET»
Hole kommune hadde et steinbrudd på Leinetajet, og i januar 1936 troppet en mor fra nabolaget opp i Hole herredsstyre og klaget over «den livsfarlige minering i kommunens stenbrudd ved Leine, og forlangte at det blev slutt på skytingen inntil de nødvendige forholdsregler var tatt. Steiner på to-tre kilo fôr over låvetaket og falt ned et par hundre meter nede på jordet. Det var bare et hell at hennes barn ikke var blitt rammet av stenene», skrev Ringerikes Blad 20. januar 1936.

I arbeid på veien mellom Svensrud og Bønsnes cirka 1933–34. Arbeidskarene er (fra venstre): Anders Teigen, ukjent, Ragnvald Nilsen, ukjent, ukjent, Alf Johansen Grindbakken og Karl Nordli. Hesten tilhørte Kristian Ullern, og kjørekaren Daniel Jørgensen er ikke med på bildet. I bakgrunnen til venstre to Ullern-unger. Alle bønder på strekningen som hadde hest, holdt fri hest med kjørekar i et visst antall dager etter gårdens størrelse. De fleste grunneierne gav fri grunn til veien.

Høsten 1939 anbefalte den kommunale veikomiteen at Hole kommune skulle overta veien og bygge den ferdig etter veivesenets anvisning. Når veien var ferdig, skulle den rodelegges. Forslaget ble enstemmig vedtatt av herredsstyret, som satte som betingelse at kommunen ble fritatt for ansvar for avståelse av grunn til 4 m kjørebane pluss grøfter, skråninger og eventuelle gjerder. Så kom krigen og satte en stopper for arbeidet. Først i 1946 var veien «Røyse rundt» fullført, og rute- og melkebilen kunne kjøre hele runden. Det var et stort framskritt for denne delen av bygda.

På samme tid som ildsjelene i «Røyse rundt» kom i gang, ble arbeidet med ny bygdevei Svensrud-Svarstad-Bønsnes startet opp. Bøndene gav fri grunn, og forventningene var store. Utallige leserinnlegg i lokalavisen fra de to partene fortalte om liten forståelse for den andres prosjekt. Og det ble diskutert om hvilken av veiene som best fortjente navnet «Røyse rundt». Arbeidet på veien var delvis nødsarbeid i kommunal regi, og den fikk både statsbidrag og flere kommunale bidrag, til stor ergrelse for de som arbeidet med prosjektet på vestsida. Veien fra Svensrud og sørover stod ferdig fram til Ullern rundt 1935, og til «Fjeld-Svarstad» i 1937. Herfra ble den først påbegynt over jordene mot Mosødegården, for å forbindes med bygdeveien fra Bønsnes i Mosengbakken. Men planene ble endret,

Ordfører Einar Sundøen har foretatt den offisielle åpningen av veien Bønsnes-Leinetajet i 1948.

«... DE UNDERAN BAKKEN OPNÅDDE MEST»

«De nu konkurrerende komiteer forsøkte så godt de kunde å logre for bygdens styre, og det skal sies med en gang, at de underan bakken opnådde mest med sine bønnemål», skrev V.V. i lokalavisa 3. november 1936.

og veien ble i stedet lagt opp til Øvre Svarstad og langs høyden vestover forbi Pjåka. Den var ferdig fram til Bønsnes kirke i 1940. Etter krigen ble den forlenget forbi Elstøen og opp skrålia til Leinetajet, og offisielt åpnet 12. september 1948.

Helgelandsmoen-Norderhov

Når folk fra vestsida av Røyse skulle til Hønefoss på 1800-tallet, la de helst veien over Libakke til Svingerud, hvor de kom inn på veien over Langebru til Mo i Steinsfjerdingen. Fra Stadum gikk en dårlig vei gjennom tunet på Hafnor-gårdene og over Vabakken til militærleiren på Helgelandsmoen. Videre nordover mot Busund i Norderhov gikk det bare et gammelt far som var uframkommelig store deler av året, og «elven, der her skjærer ut, truer stadig veien, og kjørebanen har flere gange maattet flyttes længer ind. Veien taaler her ikke trafik med tungere læs».[34] Veien ble utbedret i 1919-21, men de fleste røyseværinger brukte fortsatt veien over Langebru når de skulle på bytur.[35]

Det var derfor et lenge følt savn som ble dekket da ny bygdevei fra Stadum over Helgelandsmoen og langs Storelva til Norderhov kirke endelig stod ferdig høsten 1953.

Allerede i 1937 hadde noen interesserte bønder tatt opp tanken og sagt seg villig til å gi fri grunn. Men så kom krigen og satte en stopper for planene. I 1945 ble rundt 30 østerrikske

34 Kartbeskrivelse Hertzberg (1912).
35 Fra Svingerud via Langebru til Hanserud ved Mo.

Den nye bygdeveien fra Stadum over Hafnors og Helgelands marker til Helgelandsmoen og videre langs Storelva til Norderhov kirke stod ferdig høsten 1953. Her under veiarbeidet i Hafnorsbakken.

krigsfanger satt til å arbeide på veien, og siden kom kommunen og fylket med bevilgninger. I 1953 var arbeidet fullført. Fra Stadum (Frøyshov-svingen) til Norderhovs grense var veien 3,7 km lang. Bonden på Helgeland hadde også grunn til å være tilfreds, «for om ikke mange dagene kommer den nye melkeruta i sving, slik at bilen stanser like foran fjøsdøra, og et årelangt slit med å komme helt opp til Svingerud hver morgen er slutt».[36]

Fra Mo i Steinsfjerdingen gikk en gammel vei til Helgelandsmoen, kalt Kastetveien etter en av husmannsplassene under Mo. Den ble brukt av husmennene fra plassene ved Storelva når de gikk til og fra arbeidet på gården. Da de militære inntok Helgelandsmoen i 1868, ble det anlagt en ny og rettere vei fra Mo til leiren.

Hårum-Kalkverket

Rundt 1910 ble det anlagt ny bygdevei fra hovedveien på Steinssletta til Vestigarden Hårum. Veien er siden kjent som Vollgata, rimeligvis fordi åkeren sørøst for veikrysset på Steinssletta het Volljordet. Oppsitterne på Hårum slapp dermed å reise «den gamle vei» om Hungerholt når de skulle ut i verden.[37]

I 1912 het det i en beskrivelse at «den lille stomp bygdevei fra Steinsgata til Hurum er i ganske god forfatning. Vistnok paa grund av liten trafik».[38]

Fra Vestigarden og nordover var det dårlig stelt. I 1927 søkte oppsitterne på Hårum og Lore om at veistykket fra Vestigarden til låven på Ner-Nigarden, en forlengelse på 150 meter, ble overtatt av kommunen som offentlig, rodelagt vei.[39] Kommunens veikomite innstilte på avslag, som herredsstyret sluttet seg til med 15 mot 2 stemmer.

Fra gammelt var Myragata den viktigste forbindelsen fra gårdene rundt Steinssletta til Vegårdsfjerdingen (Finnefjerdingen) og de østre deler av Norderhov. Myragata ble også brukt når

36 V.V.: «Fest på Helgeland» (Ringerikes Blad november 1953).
37 Tveiten (1915), s. 42.
38 Kartbeskrivelse Hertzberg (1912).
39 Hole herredsstyre 25. april 1927.

På vei til seters i Vollgata i Steinsfjerdingen i juni 1922. Det var rundt 1910 at ny bygdevei ble bygd fra Steinssletta til Vestigarden Hårum. Først i 1958 ble den bygd videre fra Hårum til Bakåsen i Norderhov (kalkverket).

man skulle innpå Krokskogen. Fra Vestigarden Hårum svingte veien brått nordover langs østsida av tunet i Søgarden, før den gikk østover til Ner–Nigards-låven. Her svingte den nordover igjen, mellom Skredderhusa og Oppigarden (der gården lå før utskiftinga i 1890-åra). Ved Nordigards-tunet skilte Burudveien og Myragata lag. Myragata passerte vest for tunet i Østigarden og gikk videre nordover til Ølla–plassene, Daniels-Hårum og Myra. Fra gammel tid gikk det også en vei fra Hårum og nordover til kalkverket, i åsen vest for den nye bygdeveien. Denne er fortsatt synbar. Etter å ha passert plassene Ringen og Rønningen, skilte den lag med Burudveien, som gikk til Burud i Norderhov. Ellers gikk det mange stier gjennom Hårumsåsen, og flere av disse førte til Kleven (Kleiva), hvor det var lett å komme ned.

I 1958 ble det bygd ny bygdevei fra Hårum til Bakåsen i Norderhov (kalkverket). Den var 2230 m lang, hvorav 1510 m i Hole og 720 m i Norderhov.

Selteveien

Rundt Sørum- og Selte-gårdene i Steinsfjerdingen var det tidligere mest gårdsveier, med unntak av en gammel vei fra Sørum og sørover til Hvitmyr, og som kom inn på veien Vik-Svensrud nordvest for Kjelleberget. Ifølge en beskrivelse fra 1912 var denne «bred og god det første stykke nesten til Braaten, men herfra og sydover blir den daarligere og daarligere, og over Hvitmyra er den i fugtigt veir nærmest ufremkommelig med kjøretøi».[40] Første del av denne veien er dagens «Fegata».

En mye brukt vei gikk fra Sørum-gårdene over jordene østover til Øvre Selte (Klemmestad). Herfra gikk det et tråkk videre til Steinssletta. Denne veien ble pløyd ned i åkeren på

40 Kartbeskrivelse Hertzberg (1912).

1980-tallet. Den ble lite brukt etter at Selteveien fra Steinssletta til Kjelleberget ble bygd i 1952–53. De fleste oppsitterne langs Selteveien gav da fri grunn.

Tidligere bygdeveier i Hole som i dag er fylkesveier:

Fylkesvei 155	Sønsterud – Elstangen (gamle E16)
Fylkesvei 156	Sundvollen-Åsa
Fylkesvei 157	Steinssletta-Kalkverket
Fylkesvei 158	Vik-Svensrud-Leine-Helgelandsmoen-Botilrud
Fylkesvei 160	Svensrud-Bønsnes-Leinetajet
Fylkesvei 285	Skaret-Lier (tidligere riksvei)

Veivoktere, roder og pliktarbeid

Bygging av hovedveier i Buskerud skjøt fart i første halvdel av 1800-tallet. Sjelden møtte den velvilje hos bøndene, som ble pålagt utstrakt pliktarbeid. Amtmannen bestemte når og hvor veien skulle bygges, og fikk bevilget det nødvendige til sprenging og muring. Disse arbeider ble bortsatt etter skriftlig anbud, mens alt det øvrige ble fremmet ved pliktarbeid. Da pliktarbeidet seinere gradvis ble fjernet, våknet også interessen for veibygging i befolkningen.[41]

I 1853, da Holsfjordchausséen fra Sundvollen til Enger i Lier «blev afleveret som færdigbygget», måtte det treffes en ordning med vedlikeholdet. Amtmannen uttalte frykt for at veien ville forfalle om den skulle vedlikeholdes etter det gamle systemet. Etter å ha innhentet en betenkning fra daværende løytnant Rye, som hadde ledet veibyggingen, slo amtmannen fast at det «absolut tiltrænges et daglig tilsyn» for å opprettholde standarden på veien, og for å forsvare anleggets omkostninger. Han gikk derfor inn for at vedlikeholdet av veien ble overlatt amtskommunen, og at det ble bevilget 50 spesidaler til anskaffelse av redskap samt 200 spesidaler i året til «snepplougkjørsel».

Det ble vedtatt å ansette tre veivoktere for denne og de to andre hovedveiene i amtet, chaussén fra Enger til Hæg i Lier, og fra

LAGDE VEISTØTTER

Nils Hansen Korneliusbråten (1835-1927) levde lenge før betegnelsen brukskunst kom i bruk. Han var «netthendt, og flink med finga sine», sa folk som kjente ham. «Flittig og produktiv» må føyes til. Det var hardt lønnetre og rød sandstein han arbeidet med, og disse råemnene hadde han nok av omkring seg. Hele Korneliusbråten er et vakkert avrundet nes av hard sandstein som har holdt stand mot årtuseners forvitring. Her drev han hellebryting, og av og til fant han noen ekstra pene heller og steiner som ble tatt vare på. Da den nye Kristianiaveien var ferdig i 1858, ble denne rodelagt, og hvert matrikkelnummer hadde sitt «støkke» til vedlikehold, og sin veistøtte, som med en pil viste retningen og antallet alen. En hel del av disse støttene lagde Nils, og de var så forseggjorte og vakkert utført at en kunne bestemt si at «denne stytta har'n Nils Høggi». (...) Jeg husker Nils Korneliusbråten som en nærmest spebygd mann, med stort, hvitt fullskjegg og en høg, bar skalle. Han hadde så lett et gangelag. Utrolig sterk var han.*

* Peter Lyse: En brukskunstner, i heftet Ringerike 1957–58 s. 12–13.

41 Buskerud Amts Veivæsen 1838-1914 (Drammen 1916), s. 23.

«... EN FATTIG OG NU UDSLIDT MAND»

I mars 1901 søkte Christoffer Olsen Løbben Stortinget om «at blive tilstaaet en årlig pension eller understøttelse», og i søknaden opplyste han at han «indtil 31te desember 1858 var fast arbeider ved offentlige veianlæg, væsentlig på chausseen Drammen-Ringerike. Fra 1ste januar 1859 og indtil 31te december 1900 har jeg innehaft posten som veivogter på de ca. 10 km lange strækninger af Holechausseen (fra Næs bro til Akershus amtsdele og fra Skaret til delet mod Lier). I over 48 år har jeg altså stadig været i det offentlige veivæsens tjeneste. Min alder er 65 år. Jeg er en fattig og nu udslidt mand, næsten døv og er forresten af dårlig helbred. Min hustru er også gammel og svagelig. Ingen av os orker at tjene noget til vår underholdning. (...) Jeg vover derfor at håbe, at jeg på mine gamle dage bliver tilstået en passende pension eller understøttelse, hvorved jeg og hustru vilde befries for det tunge skridt at tage til fattigvæsenet for at kunne leve. Solihøgda i Hole den 9de marts 1901. I ærbødighet Christoffer Olsen Løbben».*

* Avskrift av søknaden, utlånt av hans oldebarn Ragnhild Nyborg, Sollihøgda.

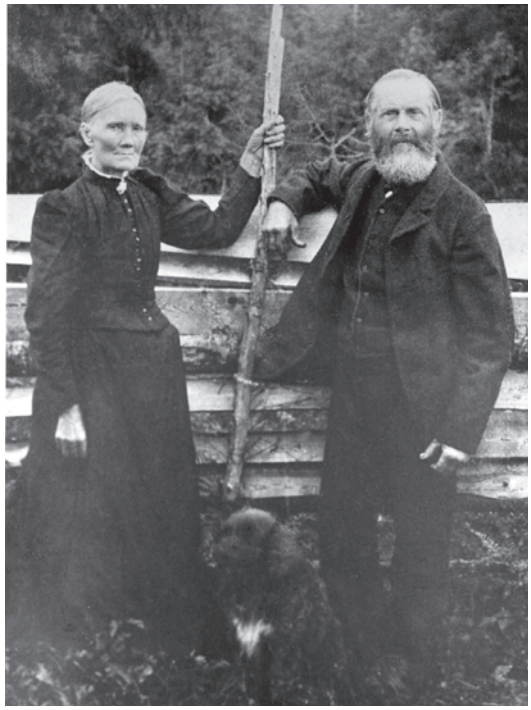

Veivokter Christoffer Olsen Løbben og kona Larine Knutsdatter utenfor veivokterboligen på Sollihøgda en gang i 1890-åra.

Rudstøen i Eiker til Kongsberg.[42] Men ordningen ble dyr. I 1860 besluttet amtet at anskaffelse av grus og pukk samt snøplogkjøring på de veier hvor veivoktere var ansatt, skulle pålegges herredene. Til gjengjeld skulle amtet helt overta veivokternes avlønning. I 1862 ble det åpnet forhandlinger med herredene om overtakelse av veivokterlønningen helt eller delvis. De berørte herreder (Lier, Hole og Eiker) erkjente veivokternes nytte, men ville ikke overta avlønningen. I de påfølgende år fortsatte diskusjonen. På bakgrunn av jernbanene som på denne tiden ble utbygd i fylket, og som «ville gjøre de viktige veier overflødige», ble alle veivokterstillingene inndratt i 1871 med unntak av én – Holsfjordchausséen.

Da Ringerikschaussén ble bygd 1854-58, ble det satt opp en veivokterbolig på Sollihøgda. Her bodde *Christoffer Olsen Løbben* (f. 1836), som ble en legende i levende live. Han ble ansatt i veivesenet 6. mai 1852 og arbeidet i etaten ut år 1900. Da jobben hans ble lyst ledig, var lønna 576 kroner i året samt fri avbenyttelse av veivokterboligen på Sollihøgda med tilhørende jordstykke. Han som fikk jobben, var *Ole Christoffersen Løbben* (f. 1864), den tidigere veivokterens sønn.

42 De to siste var ikke ferdigstilt ennå, «men det gjaldt i tide at ha bestemt, om man skulde vedlikeholde dem efter det gamle system eller ikke».

20. november 1860 behandlet Hole herredsstyre «Vedligeholdelse af den nye Chaussée». Det ble enstemmig besluttet at sommerarbeidet skulle fordeles på prestegjeldets samlede matrikkelskyld, hvorimot det med 21 mot 11 stemmer ble bestemt «at vinterarbeidet indtil Nesbroen overtages af østre Hole, og enstemmigen at fra Nesbroen til Asker og Lierdelet overtages af det samlede Præstegjeld».

I 1880-81 ba amtsingeniøren om «Approbation» for sersjant Nils Kristensen (Selte) som veivokter på chausséen fra Vik til Nes bru. I samme periode var Erik Eriksen Bråten veivokter fra Nes bru til Lierdelet.

Vedlikehold av bygdeveiene har i sin helhet påhvilt herredene, og vedlikeholdsmetoden har vært naturalarbeid. Arbeid som ikke kunne utføres på denne måten – som brobygging, sprengning og lignende – ble bekostet av herredskassen. I 1909 ble imidlertid veivoktersystemet innført for bygdeveiene i Østre Hole.[43]

Ordningen med fast ansatte veivoktere varte til 1927. Da fattet Hole herredsstyre vedtak om «… bygdeveienes overføring paa gaardene eller de matrikulerte bruk. Et skridt som kommunen paa grund av de daarlige tider motvillig har maattet skride til».[44] Samme år ble brukene på østsida av Steinsfjorden og på Krokskogen fritatt for veiarbeid «på grund av avsides beliggenhet».[45] Med hjemmel i veilovens paragraf 52 besluttet herredsstyret også at småbruk med under 25 øres skyld ikke

«… MINDST HVERANDEN DAG»

«Det paaligger Veivogteren: 1. at befare sin Veistrækning saa ofte som mulig og mindst hveranden Dag, for at gjøre sig bekjendt med de stedfindende Mangler, som han paa bedste og hurtigste Maade har at afhjælpe; 2. efter muligste Evne at bestræbe sig for, at ingen Hjulspor eller andre Fordybninger opstaar, idet han strax udjevner og fylder dem med Puksten; 3. at paase, at Veigrøfter og Huldiger til enhver Tid holdes aabne… ».*

* Fra «Instrux for Veivogterne i Buskeruds Amt», med basis i Veiloven av 1852.

«… SAAVEL SOMMER SOM VINTERARBEIDET»

«Ifølge Ordre fra Amtsingeniøren berammes herved en Akkordforretning afholdt paa Skydsstationen Homledal Mandagen den 10de April førstkommende Kl. 2 Eftermiddag for at bortakkordere saavel Sommer som Vinterarbeidet paa Chausseen fra Næsbroen til Amtsdelet og Lierdelet. Konditionerne, der bliver bekjendtgjorte ved Forretningen, ligge foreløbigen til Eftersyn paa mit Kontor. De, der ønske at paatage sig dette Arbeide, anmodes om at afgive Møde ved ovennævnte Forretning. Hole lensmandskontor den 20de Marts 1865. Chr. A. Kahrs».*

* Annonse i Ringeriges Ugeblad 30. mars 1865.

43 Tyristrand (Vestre Hole) fortsatte med naturalarbeid. Norderhov var forut for sin tid og vedtok allerede i 1893 å ansatte veivoktere med bemyndigelse til å leie den nødvendige arbeidshjelp, til avløsning for pliktarbeidet.

44 Avisreferat (ukjent avis) mai 1927 (kopi i Hole bygdearkiv).

45 Ringerikes Blad 4. mai 1927.

skulle tildeles veistykke, «idet man ved at tildele alle disse småsteder vei, kun vidløftiggjøre administrasjonen av veien».[46]

Dermed ble veivokterne i kommunen oppsagt, og systemet med veistykker og rodemestre gjeninnført. «I de to år man har hatt nyordningen har man «spart» 600 kroner, men ødelagt for det mangedobbelte. I henved 20 år hadde man fast ansatte veivoktere, som hadde ansvaret for veienes tilstand, og til de avskjedigede veivokteres ros skal det sies, at de gjorde et godt arbeide. De var nemlig nødt til å holde veien i stand, for den gang visste alle hvor man skulle henvende sig med klagemålet over veien,» skriver Karl Selte «på fleres vegne» i lokalavisen i 1930.[47]

Sist i 1920-åra gjeninnførte Hole herredsstyre den gamle rodeinndelingen på bygdeveiene, med arbeidsplikt for gårdene. Hver gård fikk sin rode, ofte bare 8-9 meter i lengde. Lensmannen hadde overoppsynet, og han delegerte til rodeførere. I 1935 vedtok Hole herredsstyre igjen å ansette to veivoktere som skulle sørge for bygdeveienes vedlikehold.[48] Men bøndene som hadde rodene, måtte fortsatt kjøre ut pukk og fyllmasse, som ble lagt der veivokterne anviste.

Av veivoktere på «chausséen», nevner vi *Lars Svendsen Fjulsrudeie* (f. 1829), som i 1865 var husmann i Skauenga under Rytteraker. Seinere ble han veivokter på «chausséen», og flyttet da med sin familie til veivokterboligen i Utvikenga. I 1880-81 ble *Nils Kristensen Selte* (f. 1846)veivokter på chausséen fra Vik til Nes bru. I samme periode var *Erik Eriksen Bråten* (f. 1824) veivokter fra Nes bru til Lierdelet. *Karl Rørvik* (f. 1877) var veivokter i 1920-åra. *Johan Kristiansen* (f. 1855) i Sunder (Øgardsvika) var smed, og veivokter på chausséen i mange år. *Birger Vinger* (f. 1911) i Klokkerbråtan arbeidet de siste årene som yrkesaktiv som veivokter på strekningen Sundvollen-Sollihøgda, mens *Nikolai Martinsen* (f. 1894) i Klokkerbråtan ble i 1927 tildelt Kongelig Norsk Automobilklubbs sølvpokal med diplom for sitt arbeid som veivokter på chausséen.

Av veivoktere på bygdeveiene, kan nevnes *Anders Hurum*, *Olaf Gulbrandsen* (f. 1895 i Bergebråten i Steinsfjerdingen, *Einar Eriksen* (f. 1910) i Kirkenær på Røyse, *Mads Karlsen* (f.

Rodestein som i dag står ved Bråten på Brenna (ved Fegata). Den stod tidligere ved den gamle bygdeveien mellom Langebru og Mo (på Sørumsmoen), som merke på at småbruket Bråten hadde ansvar for vedlikehold av en strekning på 9 meter.
Foto: Fred Harald Nilssen

«... I MISLIG STAND»

I 1889 skrev lensmannen Nicolaisen i Hole et skarpt brev til en bonde på Røyse. Veistykket bonden hadde påtatt seg å vedlikeholde var i «mislig Stand. Der mangler Puk og Grøfterensing. Temmelig dybe Hjulspor i Veibanen. Jeg har før nævnt for Dem herom, og blir der nu ikke Alvor med Istandgjørelse, vil jeg indstilde Veistykkehaverne til Mulkt».*

* Veiprotokoll nr. 1 (1879-1893) Hole lensmannskontor (i Statsarkivet på Kongsberg).

46 Ringerikes Blad 4. mai 1927.
47 Bygdeveiene i Hole (Karl Selte i udatert avisutklipp fra 1930, kopi i Hole bygdearkiv).
48 Ringerikes Blad 28. juni 1935.

«... LA HVER MANN FÅ EN LITEN VEISTOMP»

«Bygdeveiene i Hole er nu i en slik forfatning at chaufførene i Hønefoss sier: Nei, vi kjører ikke til Hole lenger! I sin visdom besluttet Hole herredsstyre for noen år siden, at de skulde «gå baklængs» ved å ta op den gamle gjæla å la hver mann få en liten veistomp som han skulde passe på. Det var nok av dem som advarte og forutsa hvordan veiene vilde komme til å se ut. På lange strekninger av veien fra Vik og den fra Sonerud kan der nu kjøres kun med 10 kilometers fart med bil. Efter mørkets frembrudd er det umulig å kjøre med cykkel. «Det er kun møkka og jupe søkka til ak og ve». Enkelte veistykkehavere har på alle år ikke tatt et spastikk, og når andre i hui og hast hurver til noe, så gjør de det på den måten at de lager «ei ruku» der det før var et hull, med den følge at det blir et hopp som lager nytt og større søkk. (...) Vi vil ha veiene istandsatt enten d'herrer lensmenn og fjerdingsmenn sier ja eller nei, og veiene skal under daglig kontroll, og ikke tror jeg at bygdens stilling hadde vært dårligere om John Fekjær og Olsen i Svingerud hadde fått beholde sine små poster».*

* V.V.: Veiene i sin almindelighet – og i Hole i særdeleshet (Ringerikes Blad 20. oktober 1934).

1905) på Ring-Sørum (fra 1948), *Oskar Selte* (f. 1900) i Østre Jomfruland (i hans kontrakt med Buskerud vegvesen i 1935 het det at han hadde hovedansvar for veien Sonerud–Svingerud–Libakke–Rud, med sidevei til Hole kirke samt veien til Hårum, rode 2 i Hole, til sammen 9.900 meter, til en lønn av 7 kroner dagen). Under krigen var han veivokter sammen med *John H. Fekjær* (f. 1898) på Fekjær (søndre gården), som hadde ansvaret i østre del av bygda.

Snøplogkjøring

Mange Hole-bønder skaffet seg en ekstrainntekt i vinterhalvåret ved å ta på seg snøplogkjøring. Vinteren 1859-60 ble «Sneeplougkjørselen paa den nye Vei langs Holtsfjorden» satt bort til svogerne Peder Engebretsen Gjesvold (Nordre Gjesval) og Ole Thorsen Ødegaarden (Kroksundødegården østre) til en pris av 42 spesidaler 4 ort 12 shilling. Da snøvinteren ble en av de verste i manns minne, led de to Hole-bøndene et betydelig tap. I mai 1860 søkte de om å få dekket ekstrautgiftene, som etter deres overslag var på rundt 100 spesidaler. De hadde i løpet av vinteren utført 14 snøplogturer, «anvendt 92 hester», til 10 av turene 60 ekstra menn, og til fire turer 36 menn. Men en dagspris på 1 ½ spesidaler for 2 hester og kjører, og 40 skilling pr. mann, var det åpenbart at kontraktørene kom dårlig ut. Kaptein Rye på Sønsterud anbefalte søknaden innvilget med 40 spesidaler, både på grunn av de spesielle snøforholdene, og fordi de to «have viist en rosværdig Iver for at fyldestgjøre sine Forpligtelser». Amtmann Breder anbefalte søknaden ovenfor amtsformannskapet, som 6. juli 1860 – med sju mot én stemme – bevilget 40 spesidaler «for lidt Tab ved Sneeplogkjørsel».[49]

49 Buskeruds Amtsformandskabs Forhandlinger for Aaret 1860 (Drammen 1860) s. 103-104 (kopi i Hole bygdearkiv).

I 1909-10 hadde Jens Berg og Erik Rytterager kontrakt på snøbrøytingen på «chausséen» fra Nes i Hole og til fylkesgrensa ved Sollihøgda. Arbeidet foregikk med hester og treplog.

I et leserinnlegg fra Utstranda i Ringerikes Blad samme år het det at «… da sneplogkjøringen Høsten 1909 blev overtat av to saa habile Karer som Berg og Rytterager, var man sikker paa, at Veien fra Næsbro til Amtsdelet vilde bli holdt i mønstergyldig Stand. Denne Formodning har ikke vist sig at holde Stik. Plogen er de fleste Gange daalig kjørt og til Stadighet i seneste Laget».

E16 over Steinssletta i 2003, sett fra toppen av Steinsbakken. Det er en annen standard på veiene i dag, enn for et par mannsaldre siden.

I november 1923 kunne Ringerikes Blad meddele at snøbrøytinga på strekningen Sollihøgda–Nes bru–Lierdelet var bortsatt til Ole Rytterager for 120 kroner pr. tur. I 1925 var satsene som følger: Nes bru-Kroksund 69 kroner pr. tur, Kroksund-Vangen (Øderå) med Vollgata 43 kroner pr. tur, Vik-Bønsnes-Libakke 45 kroner pr. tur og Sonerud-Gomnes 35 kroner pr. tur.

Før krigen hadde Lars Jacob Lundberg på Nordre Gjesval vinterarbeid på «chausséen» mellom Sundvollen og Homledal. Sammen med naboen Lauritz Frog på Fekjær nordre skrev han årlig kontrakt med veimyndighetene om snøplogkjøring med hest.[50]

Gårdsveier

I tillegg til bygdeveiene, var det fra gammelt et utall av gårdsveier, fegater og onneveier i Hole. Etter hvert som standarden på bygdeveiene økte, fulgte de mindre veiene etter.

Rytterakerveien

I 1870 ble det anlagt ny vei fra brygga på Roberget ved Rytteraker forbi gårdstunet på hovedbølet og Borgen-gårdene opp til bygdeveien. Roberget lå ved Storøysundet. I avtalen het det at utgiftene til anlegget skulle deles likt på eierne av Storøya, Rytteraker og Borgen. På tross av «chausséen», som i 1850-åra var åpnet langs Utstranda til Drammen og

«… VEL OPARBEIDET OG VEDLIKEHOLDT»

«Naar undtaes veien over Borgen frem til Rytteraker, der er vel oparbeidet og vedlikeholdt, er samtlige veie for øvrig meget slette, væsentlig markveie uten egentlig oparbeidelse eller vedlikehold».*

* Kartbeskrivelse Ebbesen (1912).

50 Kopi av kontrakt i Hole bygdearkiv.

Christiania, var det viktig for Storøyas eier å opprettholde forbindelsen med de sentrale delene av Hole, blant annet til Hole meieri på Svensrud.

I 1927 søkte oppsitterne langs veien om at den ble opptatt som offentlig vei, men søknaden ble avslått i herredsstyret med 15 mot 2 stemmer.

Fjellsveien
I 1841 ble det inngått avtale mellom oppsitterne på Fjeldgårdene og eieren av Lille Hundstad «betreffende et Veianleg fra Gaarden Fjeld til Bønsnæs Kirkevei». Bakgrunnen var at man ønsket å få slutt på ferdselen som «de her vedkommende Opsiddere og deres Familier og Tjenere samt Huusfolk tidligere har havet over Lille Hundstads jorder, med Undtak af den gamle hevdede Vintervei til Sælebunden fra Bønsnesveien, der dog ikke maa benyttes naar Marken er bar for Snee».

Gårdsveien fra Lille Hundstad langs Skinnillen til Nordigarden Fjeld ble anlagt i 1914.

I en kartbeskrivelse fra 1812 nevnes en vei fra **Steinsbyhaugen** til **Jomfruland** i Steinsåsen, som «ligger vesentligt i det naturlige terræng, men er i almindelighet fast og god».[51] Fra gårdene **Averøya** og **Røsholmen**, som hørte til Hole fram til 1948, gikk en vei til «den drammenske Hovedvei» ved Snyta. Hole og Norderhov kommuner delte på vedlikeholdet av veien.

Skogsbilveier
er omtalt i kapittel 10 – Krokskogen (side 480-483).

«... VENTES OGSAA I DETTE AAR AT BLIVE FÆRDIG»
«Broen over Krogsund ventes ogsaa i dette Aar at blive færdig, saafremt Krigsurolighederne ikke skulle vedvare og standse Arbejdet til Sommeren. Omkostningene paa denne Broe vil opløbe til en langt større Summa end hin. Dette ville falde de Ringerigske Almuer alt for trykkende og eene at bæde Byrden til disse Broers Omkostninger», het det i Buskerud Amts kopibok 1807-11.

Bruer i Hole
Kroksund-brua
Da den bergenske kongevei ble åpnet fram til Sundvollen i 1805, var planen å bygge bru over sundet og fortsette veiarbeidet på Kroksund-sida. Brua skulle avløse sundmannen som i århundrer hadde satt folk over til vestsida. I februar 1806 kom en løytnant med to underoffiserer, en murmester, en smed og 40 soldater for å ta fatt på arbeidet. Tømmeret som trengtes til brua, skulle tas i offentlige skoger. Men de militære mannskapene rakk bare å få østre fylling mellom Sundvollen og Sundøya ferdig, før krigen med Sverige satte en stopper for det videre arbeidet. Mellom Sundøya og fastlandet på vestsida måtte man fortsatt benytte ferge.

51 Kartbeskrivelse Hertzberg (1912).

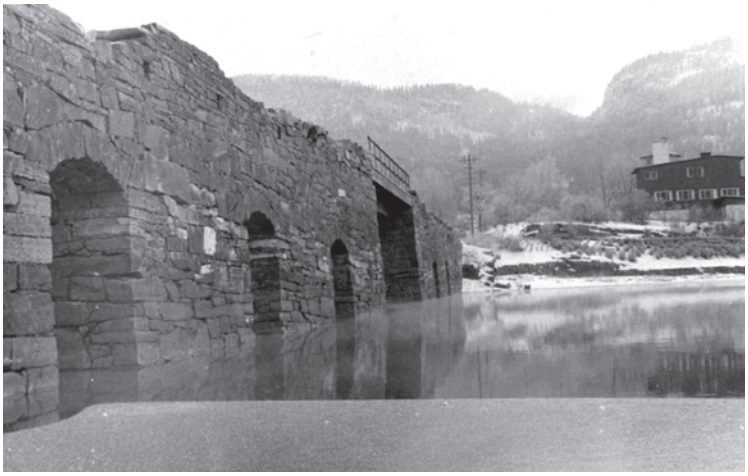

Kroksund-brua er et majestetisk byggverk. På dette bildet fra tidlig i 1950-åra var brua rundt 100 år gammel (den ble bygd like etter 1850).

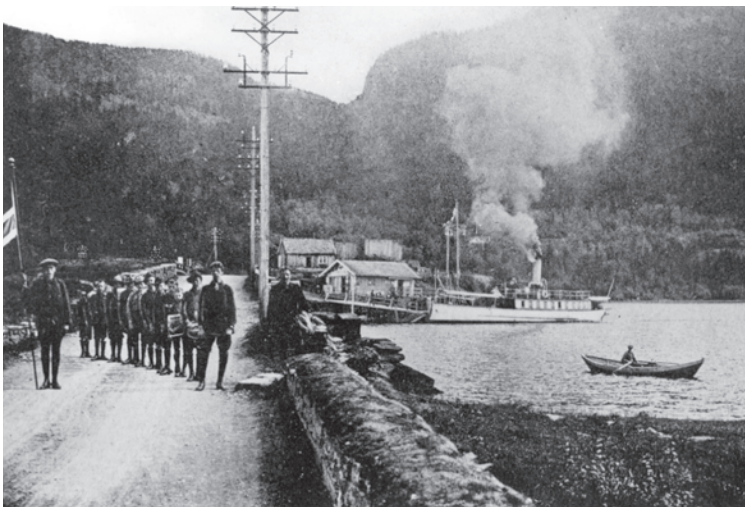

Fra Kroksund-brua i 1906, trolig er det 17. mai (gutten i forgrunnen til venstre bærer flagg). D/S «Ringerike» ligger ved Sundvollen brygge. Legg merke til husene på Sundøya i bakgunnen. De ble revet da Sundøya Fjordrestaurant ble bygd 1930-31.

Etter 1814 tok man fatt på bygging av vestre fylling, og over åsen videre mot Vik. I sundet mellom fyllingene ordnet man seg med en flytebro av tømmer, med en lem som kunne slås opp slik at båttrafikken kunne passere. En reiseberetning tidlig i 1840-åra forteller om en lang trebru som flyter på vannet, med stokker som er «lagt tett i tett på tvers, og når en kjører over, bølger broen opp og ned».

Da Holsfjord-chausséen fra Sylling til Sundvollen ble åpnet i 1853, skal den første bevilgningen ha blitt gitt til parsellen Sundvollen–Vik (langs fjorden). Det var under denne anleggsperioden at steinbrua i Kroksund ble bygd.[52] Hver vinter ble

«... INGEN FREMKOMST DER VAR MULIG»

«Da posten fra Ringerike (Bergensposten) den 1. december 1818 kom til Kristiania, hadde den været 14 ½ time paa veien fra Gjesvold. Flytebroen ved Sundvolden var nemlig utgaat, saa ingen fremkomst der var mulig».*

* Norderhov (1914), s. 633 (etter en forhørsprotokoll i Riksarkivet).

52 På et notat i bygdearkivet er det skrevet «1855 ikke bro Sundvollen-Kroksund».

DEN SISTE SUNDMANN

Etter at den nye Kongeveien var ført fram til Sundvollen i 1805, var det på østsida av sundet at tyngdepunktet ble, med Sundvolden Hotel og «Klevens svimlende Portal». I 1806 startet militære mannskaper arbeidet med å erstatte fergeforbindelsen med bru, men de rakk bare å få veifyllinga mellom østsida og Sundøya ferdig, før krigen med svenskene i 1808 satte en stopper for det videre arbeidet. Mellom Sundøya og fastlandet på vestsida måtte det fortsatt benyttes ferge, og sundmannen skal i denne perioden ha bodd på Sundøya. I 1814 klaget han over at det var så mye fri skyss, og i mai 1815 kom det en forordning med nytt pålegg om fergeavgiften. Etter at flytebrua erstattet ferga en gang mellom 1814 og 1819, var det likevel bruk for sundmannen i perioder, som når brua skulle repareres. Brua besto av trestammer som var lagt tett i tett på tvers, og «når en kjører over, bølger broen opp og ned».* Helt fram til steinbrua ble anlagt midt i 1850-åra, var det sundmenn ved Kroksund, men det har rimeligvis vært flere av dem. Jørgen Moe (f. 1813) skrev i et brev i 1840-åra at han husket da han kom ned til «Sundvold-Pladsen» og ropte: «Paal, ud med Baaden!»** Og Paul Eriksen Kroksund var klar på kort varsel, med ansvar for å få folk over sundet dersom flytebrua ikke var i orden.***

* Fra en reisebeskrivelse i 1840-åra, referert i Helene L. Klemps artikkel «Sundvolden», i heftet «Ringerike» 1962–63.
** Arne Chr. Berg: «Kroksund, et eldgammelt overfartssted», i heftet «Ringerike» 1993–94.
*** Ifølge Erna Liv Flatebø (f. 1928) var det hennes oldefar Paul Eriksen Kroksund som var «Paal» i Jørgen Moes brev.

det kjørt stein ut i sundet. Om våren ruvet steinhaugen over vannet, men den sank stadig. Etter hvert var fundamentet sterkt nok til at steinbrua med sine runde hvelv kunne reises. Vi mangler kilder om dette arbeidet, men eieren av Nedre Stein, Christopher Fougner, var en sentral person. Han var «en flink Mand og teknisk anlagt; han var med og bygget Sundvold Bro og Wigersund Bro, som i den Tid ansaaes for et stort Arbeide», skrev en sambygding siden.[53]

Kroksund-brua ble et flott byggverk, og står like stødig i dag. Under felttoget i april 1940, klokka 23 om kvelden fredag 12. april, ble brua sprengt av norske styrker for å forsinke tyskernes framrykning. Sprengningen var vellykket, trebrua mellom de gamle brukarene ble ødelagt, men gjenoppbygd i løpet av noen uker.

En mannsalder seinere, i juli 1975, stod en helt ny bru ferdig i Kroksund. Den ble bygd over den gamle steinbrua, som siden har gjort tjeneste som gang- og sykkelvei.

Storøy-brua

En kabelferge drevet med håndkraft hadde gjort tjeneste mellom Storøya og Elstangen gjennom en årrekke da Kjeld Nørgaard jr. i 1958 kjøpte fergen «Helgøya» og flyttet den 36 tonns trebåten fra Mjøsa til Tyrifjorden. Men drømmen om bru var like levende. Helt siden øyas eier Ivar Rytterager i 1871 fikk tinglyst avtale med Gulbrand Nilsen på Elstangen

53 Ole Rytterager: «Rytterager paa Ringerike» (1905).

Ferge med nedfellbar påkjøringslem i begge ender, fra Elstangen til Storøya høsten 1939. Fra venstre ser vi Viola Nørgaard (f. Swenson) med barna Even og Sissel, Tim Nørgaard og Laurits Swenson.

om rett til vei og brygge på fastlandet, med rett til å anlegge bru og til denne ta stein i åsen på Elstangens grunn,[54] var fastlandsforbindelse det store målet.

Det var derfor en merkedag i Storøyas historie da brua over til Elstangen sto ferdig i januar 1981, og den gamle fergen kunne kjøres på land.[55] Brua kostet 4,2 mill. kroner, hvorav eieren dekket det halve, offentlige tilskudd (fra Landbruksdepartementet og Landbrukets Utbyggingsfond) 42 prosent og de 79 hytteeierne 8 prosent. Fem års planlegging og tre års byggetid med en betydelig egeninnsats fra øyas eier, lå bak før den 430 meter lange forbindelsen var klar. Fyllinger på begge sider og en flytende bru av hel betong[56] i 150 meters lengde med tunnel for gjennomseiling av mindre fartøyer, gjorde brua til et pionerverk. Planene møtte motstand blant bygdas folkevalgte, som fryktet at allmennhetens rett til fri ferdsel ville bli redusert. Brua ble derfor bygd uten tilskott fra kommune eller fylke.

Automobilkjøring

Før motorvognloven av 1912 trådte i kraft, var all automobilkjøring avhengig av amtmannens tillatelse. Den første kjøretillatelsen i Buskerud ble gitt 18. juni 1903 til ingeniør Georg Furuholmen for kjøring på strekningen Sollihøgda-Sundvollen-Hønefoss.

---

54 Tinglyst 2. august 1871 (utskrift av pantebok for Ringerike, kopi i Hole bygdearkiv).

55 Noen gårdbrukere på Helgøya kjøpte båten tilbake for en symbolsk sum. Norsk Kulturråd har uttalt at den er bevaringsverdig.

56 På grunn av vanskelige bunnforhold i sundet, måtte det bli flytebru. Betongbrua veier cirka 1.350 tonn og er godkjent for vogntog opp til 70 tonn. I fyllingene på hver side ligger 46.000 m3 steinmasser.

Turistbussen fra Kristiania til Sundvollen i 1909.

I mars 1906 henstilte Buskerud Amtsting til amtsmannen inntil videre å innskrenke kjøring med motorvogn på «Veien» innenfor Hole og Norderhovs grenser til tre dager i uka, «eller ogsaa helt negte enhver Tilladelse».[57] Sommeren 1906 vedtok Hole herredsstyre mot 5 stemmer en henstilling til amtet om å nekte all motorkjørsel inntil videre i Norderhov og Hole. Politimesteren uttalte da at motorkjøretøy «som Fremtidskommunikationsmiddel ikke godt lader sig hindre», og amtet fastholdt sin beslutning om at motorferdsel ikke kunne forbys.[58]

I juni 1905 kom Petter Øverby og hans sønn kjørende med to hester over Sollihøgda. Da en automobil dukket opp, ble hes-

«...EN BOD PAA 30 KRONER»

«Agent Bertel O. Steen, Kristiania, er av Amtet forelagt en Bod paa 30 Kroner for Torsdag 28de Mai d.A. at han kjørt med sin Automobil Nr. 82 paa Hovedveien i Hole. Som bekjendt er det – undtagen hvor speciel Tilladelse indhentes – forbudt at kjøre med Automobil her i Amtet 4 av Ukens Dage, nemlig: Onsdag, Torsdag, Fredag og Lørdag».*

* Ringerikes Blad 9. juli 1908.

«... MED HEST OG RAR VOGN TIL SOLLIHØGDA»

«Folkelivet på veiene har vært rikt og interessant, med mange kapitler (...) om bilkjøringen i sin vorden. Om den gang Olaf Færden hadde kjøpt sig bil og skulle til Oslo. Men det var ikke lovlig å kjøre på veiene i Buskerud, mens de i Akershus var åpnet. Han skulde fra sin gård Tandberg og måtte gjennem og over den kinesiske mur med bilen sin. Råd for uråd visste han. Han tok den blakke hoppen, laget skjeker som passet til Fordens forstilling, og der sat skøieren og kjørte, ikke med bil, men med hest og rar vogn til Sollihøgda. Der fikk hesten stå igjen. Min meddeler visste ikke å fortelle om det var Blakka som prottet så svært opover Sønsterudheldingen eller om det var bilen som gikk på lavgear».*

* V.V.: De gamle landeveier i Buskerud, i Fremtiden 5. november 1938.

57 Ringerikes Blad 30. mars 1906.
58 Ringerikes Blad 26. oktober 1906.

tene skremt og løp ut. Det endte med at den ene hesten døde, og både Øverby og sønnen «blev skamferet». Amtmannen bøtela både bilfører og passasjer med 25 kroner hver, og de måtte erstatte hesten. Debatten som fulgte i avisene og hos de folkevalgte, førte til at bestemmelsene om at bilkjøring var tillatt kun på visse dager, ble innført i hele fylket. Samtidig vedtok man at farten ikke skulle overstige 20 kilometer i timen, og at bilene skulle stanse for hester, ryttere og husdyr. Etter flere år med heftig debatt, fikk vi motorvognloven i 1912, som regulerte bilkjøringen.[59]

Så seint som i 1909 henstilte Hole herredsstyre, etter forslag fra ordføreren, amtmannen om å forby bilkjøring fra én time før soloppgang fra og med 1. august til og med 31. mai. Men amtmannen meldte tilbake at han ikke kunne imøtekomme herredsstyrets ønske.[60]

Hole Bilselskap med sjåfør Martin Rebne en gang i 1920-åra. Lasteplanet med monterte seter er fullt av passasjerer.

Buss- og godsruter

Den første automobilruta i amtet kom i stand i 1908, da Automobilkompaniet AS i Kristiania satte i gang rute mellom Kristiania og Hønefoss (fra 1910 var endeplassen Sundvollen). I 1912 fikk *Karl Simensen* bevilling for automobilrute Sollihøgda-Sundvollen (ruta gikk rimeligvis fra Kristiania til Sundvollen, men strekningen innen Buskerud amt var Sollihøgda-Sundvollen). I 1919 startet *Hole Bilselskap AS* med torgruter til Kristiania og Hønefoss henholdsvis fire og to dager pr. uke, man måtte tegne seg på forhånd til Kristian Engebretsen på Libakke, «med opgave over frugt og passagerer».

59 Ringerikes Blad 10. juli 2013.
60 Ringerikes Blad 15. april 1909.

I november 1923 kunne Ringerikes Blad melde at det ville bli satt i gang regelmessig bilrute Hønefoss-Libakke-Sundvollen. Nyheten ble i lokalavisens spalter betegnet som «en glædelig overraskelse».[61] Ruta synes igangsatt i 1924. Ifølge Hønefoss-boka fikk Hønefoss forbindelse med Bønsnes-landet ved en korresponderende rute for Oslo-trafikken i 1924-25.

Den første selvstendige bilruta mellom Hønefoss og Bønsnes-landet startet i 1927. Da fikk *Kristian Engebretsen* tillatelse til å kjøre rutebil på strekningen Libakke-Hønefoss hver onsdag og lørdag med en Ford Personbil. For 1929 ble det anbefalt innvilget fire konsesjonssøknader på denne trafikken. *Josef Hansen* fikk den ene, og «han har siden drevet denne person-trafikken alene».[62] Josef Hansen var fra Røyse men bosatt på Storløkka i Hønefoss, og det var et par av brødrene hans som kjørte for ham.

Jørgen Dæhli (1906-1996) på Røyse drev transportforretning. Da Hole meieri på Svensrud ble nedlagt i 1928, begynte Jørgen å kjøre melk fra Røyse til meieriet i Hønefoss. På alle hverdager brakte han melkespann, varer og folk fra bygda og inn til Hønefoss, og motsatt vei på ettermiddagen. Da Ringerikes meieri begynte med tankhenting i 1966, slutta Jørgen Dæhli med stor lastebil og gikk over til en pick-up VW. Fra 1975 var det slutt på all spannlevering til meieriet, og Jørgen kjørte vanlig godsrute i noen år til han innstilte virksomheten – se omtale av «mjølkerutene» i kapittel 6.

Jørgen Dæhlis lastebil en gang i 1940-åra, fullastet med mjølkespann, pappesker og sekker, og enda hadde han plass til noen passasjerer i førerhuset.

Jørgen Dæhlis mjølkerute fylt til randen av mjølkespann, pakker, sekker og passasjerer. Det var plass til sju-åtte passasjerer i førerhuset, resten måtte sitte på lasteplanet. Bildet er fra rundt 1950.

61 Ringerikes Blad 25. november 1923.
62 Andreas Ropeid: Hønefoss II (1965), s. 167.

Johannes Brua med mjølkeruta si fra Hole (Østbygda) utenfor Ringerikes meieri i Hønefoss rundt 1950.

I 1928 startet *Johannes Brua* (1906-1996) rute fra Hole til Hønefoss. Han tok med melk, gods og personer fra Blomshøgda om Vik til Hønefoss. Det meste av trafikken var melk fra bøndene i Årnesfjerdingen og Steinsfjerdingen til Ringerikes Meieri (etablert 1928 etter sammenslutning mellom Hole meieri og Hønefoss meieri). Av en oversikt i 1951 vet vi at ruta «kjører om morgenen kl. 7.30 og er tilbake igjen 13.30».[63]

I 1931 begynte *Erik Roulund* på Vestre Rud gods- og personrute Røyse-Oslo. Han startet med en lastebil med dobbelt førerhus, seinere kjøpte han en buss hvor han tok ut setene i halve bussen og delte av med en vegg, med plass til gods bakerst. Det ble kjørt mye torgvarer fra Hole til hovedstaden om sommeren og høsten. Roulund ble selv skadet i en arbeidsulykke, og hadde svogeren Yngvar Pålerud, Trygve Leine og Petter Nøsterud til å kjøre for seg. I 1932 solgte han ruta til Hans Bjørnstad.

Hans Bjørnstad drev bussrute fra Hole til Oslo fra 1932 til 1965. Her er to av bussene som trafikkerte strekningen.

Hans Bjørnstad fikk i 1932 tillatelse til å ta med fire passasjerer og gods fire ganger i uka til Oslo. Fra 1935 ble tillatelsen utvidet til 12 passasjerer og gods. Bjørnstad bygde et større garasjeanlegg på sin eiendom Frøytun på Røyse, og etter hvert spesialiserte han seg på persontransport, og han eide flere rutebiler. Trafikken økte etter hvert, ikke minst om sommeren, og i 1950 ble ruta trafikkert av to busser og én laste-

63 Det norske næringsliv (Buskerud fylkesleksikon) 1951, s. 801.

Hans Bjørnstads busser trafikkerte Hole-Oslo fra 1932 til 1965 med daglige avganger. Dette bildet er fra påsken 1945.

Karl Ruud (1885-1954) på Nordre Ullern var lastebileier og drev leiekjøring. Han drev i mange år fast torgrute til Oslo, et tilbud mange fruktdyrkere i Hole benyttet seg av. Karl bygde et lite krypinn med stoler foran på lasteplanet, slik at passasjerene satt litt mer bekvemt hvis det var uvær.

bil. I 1965 solgte Hans Bjørnstad sitt firma til Engeseth Busslinjer.

Osvald Østberg på Røyse begynte med lastebilkjøring i 1932, og utvidet seinere til turkjøring med både buss og sjuseter. Om sommeren drev han i tillegg med torgkjøring (frukt og grønnsaker) til Hønefoss og Oslo. Andre som drev transportforretning var *Yngvar Pålerud* (fra 1934 til ut i 1950 åra, transport og turkjøring) og *Kristoffer Lenvik Kjos* (startet opp i 1931, i 1951 hadde han to lastebiler og fast ansatt sjåfør).

I 1952 fikk *Anders Burud*, Åsa, tillatelse av samferdselsnemnda til å kjøre rutebil på østsida av Steinsfjorden i 10 år framover.

Krokskogen

KROKSKOGEN – bare navnet har en aura av eventyr. Krokskogen er eventyrskogen, med troll og mystikk, drømmer og lengsler. Nærheten til Oslo/Kristiania gjorde Krokskogen berømt. På 1800-tallet tok folk sine gjester hit for å vise dem den nordiske granskog, dens mystikk, og den storslagne utsikt over Ringerike, et av de vakreste jordbruks- og fjordlandskaper i Norge.

Neppe noen skog i Norge er så omsunget, omtalt, og formidlet via malerkunst, av kunstnere fra hele Europa. Og for de mange som ferdes på Krokskogen, eller bor i dens nærhet, gir den påfyll i form av naturopplevelse og rekreasjon. Opp gjennom århundrene har den imidlertid hatt betydning langt ut over det.

Krokskogen er granskog og atter granskog, avbrutt av elver og blinkende vann. Her Plassedammen i Lommadalføret, med Mattisplassen i nordenden av vannet (til venstre).
© Fotograf Siri Berrefjord

Skogen ble snauhogd

KROKA SKOG – I 1276
Navnet Krokskogen er første gang nevnt i en islandsk annal fra 1276, da Magnus Lagabøter reiste over Kroka skog fra Viken* til Ringerike og videre over Hadeland, Toten og Ringsaker, for å holde ting med bøndene. Navnet har trolig sin bakgrunn i at sundet mellom Steinsfjorden og Tyrifjorden gjør en krok på seg her, og området ble i gammel tid kalt Kroken. Folk i Oslo eller Bærum reiste over skogen til Kroken, og en skog fikk gjerne navn etter stedet man kom til på den andre siden. Dermed ble det Krokskogen.

* Viken = Betegnelse i yngre jernalder og middelalder for området rundt Oslofjorden.

«... SKOVEN ER ALDELES UDHUGGEN»
Skauen fikk ta imot hoggene. I mer enn 250 år gamle dokumenter som gjelder Krokskauens rydningsplasser, går disse ordene stadig igjen: «Skoven er aldeles udhuggen, og bestaar kun af den fornødne Brændeveed». Hva et slik uttrykk betydde, kan en se av en rapport forstmester I.B. Barth skrev så seint som i 1857: «Man behøver blot at reise den almindelige landevei over Krokskoven for at se, hvorledes store partier af denne er sporløst forsvundne, saa man der ikke ser andet end nøgne bergflader uden tegn til skovvekst».*

* Holtvedt (1953), s. 78.

Den gamle Krokskogens allmenning ble brukt av bønder i Hole, Norderhov og Haug som hadde gårdene sin øst for Randselva, Storelva og Tyrifjorden. Bønder ellers på Ringerike hadde sine allmenninger andre steder.

Det at alle hadde bruksrett til skogen i allmenningen, betydde at de her hadde beiterett og seterrett, og de kunne ta trevirke til hus, ved og gjerdefang. Dette medførte at enhver hogg der han fant det for godt og de dimensjonene han selv ønsket, på de steder hvor han enklest fikk brakt tømmeret til bygds. En følge av dette var at skråningene under branten og de nærmeste åskantene ble snauhogd.

Bedre ble det ikke etter at Bærums Verk i Lommedalen ble anlagt i 1610. Verket fikk i 1627 førsterett til trevirke i fire mils cirkumference (omkrets), og det betød i praksis at hele Holes del av Krokskogens allmenning ble båndlagt, i første rekke til trekølbrenning. Bøndenes rett til hustømmer, ved og gjerdefang var som tidligere, men muligheten for å tjene noen ekstra kroner førte til rovdrift på skogen. Etter et par mannsaldre var det nesten ikke hogstmoden skog tilbake på Krokskogen. I tingboka fra 1691 snakker fogdens fullmektig om «skogens udhuggelse, for ungefehr 16 år siden»,[1] hvilket må tolkes som at Krokskogen var nærmest snauhogd i midten av 1670-åra. Bærums Verk måtte etter hvert hente trevirke og trekøl fra andre og mer fjerntliggende skoger, men likevel synes det som at skogbestanden i Holes Krokskog hadde problemer med å komme opp på nivået før 1600.

I tillegg herjet skogbrannene. I tingbøkene leser vi om en stor brann i 1677 i området Nordkleiva-Torget, og «*i 1795 herjet en fryktelig skogbrand strekningen fra Sundvolden og opover til Haugsbygddelet. Det fortalte Bernt Kønnbraaten, som døde som olding, og han hadde fortellingen av sin egen bestefar. De stod hjelpeløse, og alt hvad de kunde prøve, var å berge husene, som stod like ved skogen. Et påfølgende regnvær – det var lynild som tente – slukket varmen. Ennu i dag kan merker efter denne skogvarme sees på gamle furuer øverst i Dæli og Nordby marker. En del av den herjede strekning het lenge bare Brenna, og den ligger i Tanberggårdenes skog*».[2]

1 Tingbok 1691 (bok 40,1), s. 33.
2 V.V.: Krokskogens romantikk, i Ringerikes Blad 17. mai 1933. Tanberggårdenes skog lå sørøst for Gyrihaugen, fra Møkkalitjern ved Heggelivanna og vestover mot Ingjerdsbrenna og Elgsbrenna.

Fra brannvaktstua på Gyrihaugen hadde man godt utsyn over hele Holes Krokskog.

«... ERE SAA UDHUGGEDE»

«Aagerbrug er næsten Indbyggernes eneste Næringsvei, de ei ubetydelige Skove her findes, ere saa udhuggede at de knapt kan afgive det fornødne Brænde».*

* M. Rynning: Militair Beskrivelse over Quadratmilen No 967 (Dele af Hole Præstegjeld, Norderhoug Hovedsogn og Houg Annex), Christiania 1827.

Så seint som i 1827 het det i en militær beskrivelse at skogen var så uthogd at den knapt kunne gi nødvendig brensel, men da var allmenningen blitt bondeskog.

Fra allmenning til gårdsskog

Bøndenes bruksrett i allmenningene er beskrevet i de gamle landskapslovene fra 900-tallet og videreført i Magnus Lagabøtes landslov i 1276, hvor det heter at «så skal almenninger være, som de alltid har vært». Skog og fjell mellom bygdelagene, som ikke ble utnyttet på grunn av fjern beliggenhet, var alle manns mark. Etter hvert begynte man å utnytte disse områdene, fordi nærområdet (bygda) ikke gav tilstrekkelig av nødvendige naturgoder som skogsvirke og beite.

Fra utskiftingskartet over Krokskogens Allmenning i 1823. Plassen «Thorejørgensen» er den seinere Toresplassen. Vest for denne ser vi de to Nysetrene, og sønnafor Toresplassen ligger Rønningen seter. Helt i vest ligger «Storøen Sæter».

Krokskogen skal opprinnelig ha vært en kongeallmenning, men på grunn av manglende håndhevelse var den, ved bruk og hevd, blitt bygdeallmenning.[3] Her hadde hvermann rett til fiske og jakt, beite og seter, og trevirke til ved, gjerdefang og hustømmer. Allmenningsretten var hjemlet allerede i de gamle norske landskapslovene, seinere i Magnus Lagabøters landslov i 1277 og i de dansk-norske kongers lovgivning. Og retten var ikke knyttet til person, men til *gården*, og eieren av denne.

3 Langvall (1966), s. 8.

FLERE ALLMENNINGER PÅ RINGERIKE

Den gamle Krokskogens allmenning ble brukt av bøndene i Hole, Norderhov og Haug som hadde gårdene sine østafor Randselva, Storelva og Tyrifjorden. De øvrige bønder på Ringerike hadde sine allmenninger andre steder: Soknedalen hadde Soknedalens allmenning eller sameie, på grensen mot Flå øverst i Strømsoddbygda. Gårdene i Haug sogn som ligger vest for Randselva hadde Ulleråll allmenning eller sameie (Hovsmarka og Eggemoen fram til Jevnakers grense), Ådal hadde allmennning ved Samsjøen (som lå inntil Kvernvolden allmenning i Oppland). Ådal hadde også mindre allmenninger ved Nes i Ådal og Viker, mens Tyristrand hadde Holleia Allmenning, som også deler av Veme brukte.

KORRUPTE FOGDER

Fogd Jacob Luth, bosatt på Helgeland på Røyse, var en stridbar embetsmann som stadig lå i konflikt med bøndene på Ringerike. Da han seinere forsøkte å tilegne seg Soknedalens Allmenning, gikk sagbrukseierne til sak mot han. Da var hans eiendommer overtatt av hans etterfølger som fogd, Chr. Christensen. Det hele endte med at Luth og Christensen tapte, sistnevnte ble endog fradømt sitt embete og idømt en bot på 100 riksdaler. Det er et tankekors at de første eiendomssalg av Kongens allmenning i Nordmarka og på Krokskogen ble regissert av en embetsmann som satte egne interesser foran plikten til å håndheve lov og rett

Du kunne ikke selge eiendommen og forbeholde deg rettigheter i allmenningen som en personlig rettighet: den fulgte gården.

Fra siste halvdel av 1500-tallet, med framveksten av sagbruksindustrien og økende behov for tømmer, fikk de store og urørte skogområdene en helt annen verdi enn tidligere. Den som var eier av skog kunne få gode inntekter, og dermed kom de gamle allmenningene under press.

Rundt 1660 var den dansk-norske kongen i akutt pengeknipe på grunn av store utgifter til krigføring. Skattene var allerede så høye at det ikke var mer å hente den veien. Kongens stilling var sterk etter eneveldets innføring i 1660, og majesteten ga sine fogder beskjed om å selge krongods og allmenninger for å skaffe penger til statskassa. Bøndene protesterte, men deres protester ble avvist og i noen grad dempet gjennom forsikringer om at allmenningsrettighetene skulle bestå. Bak det hele lå en usikkerhet om det var kongen (staten) eller "allmuen" som var de rettmessige eiere av allmenningene.

I Magnus Lagabøters landslov (1277) het det at allmenningene ikke kunne selges, men kongen hadde rett til å bygsle allmenning til hvem han ville. I Kristian 5's Norske Lov (1687) ble det gjentatt at kongen kunne bygsle bort plasser i allmenningen. Kongen og hans embetsmenn tolket loven til sin fordel: De solgte kun *plasser* i allmenningen. I skjøtene fikk de imidlertid med at den omkringliggende skog, angitt med nøyaktige grenselinjer til koller og tjern, fulgte med i salget. I realiteten var det da allmenningsskog som ble solgt, og dermed var grunnlaget lagt for utallige tvister og rettssaker i årene som fulgte mellom bøndene på den ene siden og kongen og de nye skogeierne på den andre. Salgene vakte motstand fra allmuens side, og ble foreløpig stanset ved et kongelig reskript av 6. september 1688.

På Ringerike fulgte fogd Jacob Luth lojalt opp kongens befaling om å selge eller bygsle bort plasser i allmenningen, for å skaffe penger til statskassa. I årene fra 1663 til 1687 ble fire plasser i Norderhovs del av Krokskogens allmenning (Langlia, Heggelia, Storflåtan og Stubdal) solgt til embetsmenn og rikmenn. I skjøtene stod det klart at skogområdene rundt, med nøyaktig beskrivelse av grensepunkter, fulgte med i salget. Disse fire plassene med skog ble tidlig på 1700-tallet samlet på én hånd, Leuch, og vi fikk den såkalte Leuch-marka (i

Norderhov/Haug). Sammen med Spålsskogen, som Gyldenløve kjøpte i 1679, dannet Leuchmarka stammen i det som seinere ble Nordmarksgodset.[4]

Holes Krokskog var ikke så interessant for skogkjøpere, og årsaken til det var nok Bærums Verks «cirkumference». Men plasser i Hole ble også solgt til pengesterke folk utenfor bygda. Felles for disse – og til forskjell fra Norderhov – var imidlertid at det ikke synes å ha fulgt med mye skog i salgene:

- Midtskogen, solgt rundt 1680 til stattholder Gyldenløve, trolig med underbruket Langen. I 1692 overtok assessor i Overhoffretten, Anders Simensen, og fra sist i 1690-åra dennes svigersønn Hans Must. Etter hans død i 1706 overtok enka Anna (seinere gift med biskop Hans Munch). En gang i 1740-åra ble så Midtskogen solgt til oppsitteren Anders Paulsen, sønn av krigshelten fra 1716, Pål Andersen. Siden var gården bondegods inntil 1811, da den ble solgt til Peder Anker. Hans svigersønn Wedel-Jarlsberg solgte i 1832 til brukeren Ole Eriksen, men fra 1867 ble Jacob Stolt og Engelhardt Andresen eiere (sistnevnte eneeier fra 1883) – se bind 5 s. 784 ff.
- Mattisplassen «og en del andre eiendommer» ble i 1692 solgt til assessor Anders Simensen, og hadde siden samme eierrekke som Midtskogen (Hans Must og Anna Munch) inntil 1717, da plassen ble solgt til Ole Pedersen Borgen. Siden var Mattisplassen på bondehender til 1809, da den ble solgt til Peder Anker – se bind 5 s. 799 ff.
- Niskinn ble i 1710 solgt til Herman Krefting, eier av Bærums Verk. Rundt 1750 ble Niskinn solgt til Engebret Olsen Sørum, og lå siden under Nordre Sørum til 1855, da plassen og skogen omkring (tilhørende Nordre og Midtre Sørum) ble solgt til kandidat Larsen. I 1864 solgte han videre til Rytterager og Fuhr, som i 1892 skilte ut plassen fra sin skogeiendom, og solgte den til grosserer Peter Hansen – se bind 5 s. 833 ff.
- Benteplassen (Hiran) ble i 1690-åra solgt til Madam Werdelmann, som i 1699 skjøtet eiendommen til Hans Must (fra 1706 Anna Must, seinere gift Munch). I 1746 ble plassen kjøpt på offentlig auksjon av Anders Paulsen på nabobruket Midtskogen, og var siden bondeeid til 1892, da den (med tilliggende skogstykke) ble solgt til Engelhardt Andresen – se bind 5 s. 827 ff.

«LANGT OWER DE EYEMERKER ...»

Uansett om det gjelder privat jord eller allmenning, har de forskjellige bygdelag til alle tider vernet om sine grenser. I en lagrettsdom fra 1693 ble de tre Hole-bøndene Ole Gjesval, Syver Gjesval og Isak Vik dømt til å fravike et jordstykke som de «schal hawe ryddet oc tilsaaet en Rougbraate udi Krogschougs alminding langt ower de eyemerker som Ringeriges almue med rette kan tilkomme». Saken ble reist etter klage fra allmuen i Vestre Bærum. Dommen ble anket til Overhoffretten, som i 1694 stadfestet lagrettens dom og frakjente Hole-bøndene området de hadde sådd og høstet. Vi vet ikke hvor jordstykket lå, men rimeligvis var det i området sør eller øst for Langebru, hvor Vik hadde seter og Gjesvalbøndene på 1700-tallet hadde flere kølamiler.*

* Overhoffrettsdomar 3 1690–1699 (Riksarkivet, Oslo 1995), s. 315–316.

4 Etter Morten Leuch' død i 1768 giftet hans enke Mathea f. Collet seg med Bernt Anker. Disse solgte seinere Leuchmarka og en del andre skogeiendommer til Bernts bror, Peder Anker (seinere etterfulgt av svigersønnen Herman Wedel Jarlsberg, sønnen Harald Wedel Jarlsberg og dennes svigersønn Carl Otto Løvenskiold).

- Finneflaksetra ble rundt 1680 solgt til stattholder Gyldenløve. Fra rundt 1690 var Anders Simensen eier, og deretter Hans Must fra 1697. I 1720 ble Finneflaksetra solgt til Ole Borgen og Fredrik Fekjær, og har siden vært eid av bønder i Hole – se bind 5 s. 813 ff.
- Rudsødegården ble rundt 1690 solgt til Madam Werdelmann, som i årene etter synes å ha hatt inntektene av både denne og to andre plasser – Wolden (ved Toresplassen) og Benteplassen. Rundt 1710 var det igjen fogden som bygslet bort Rudsødegården på kongens vegne – se bind 5 s. 817 ff.

Disse salgene førte til en langvarig strid mellom kongen og bøndene om hvem som var rettmessig eier av bygdeallmenningene. I 1804 reiste Norderhov Sogns Almue sak for å få avklart eiendomsretten til Krokskogens allmenning. Man ønsket å få avgjort om det var Kongen, eller Norderhov og Hole allmue, som var rettmessige eiere. I underrettsdom av 5. november 1804 ble det slått fast at "Hans Majestæt Kongen bør ansees å være den sande Ejer af den omtvistede Strækning af Krokskovens Alminding". I dommen ble imidlertid bøndene kjent "berettigede til og Stadfæstede i al den Brug og Benyttelse som Loven giver dem, som tilgrændsende Almindingen".

Underretten ble ledet av en settedommer, den skarpsindige juristen Olav Olavsen, islending av fødsel og lærer i lovkyndighet ved Bergseminaret på Kongsberg. Rettssaken bygde på en lang rekke eldre dokumenter, tidligere dommer samt vitneforklaringer, og er seinere blitt karakterisert som «meget grundig prosedert og opplyst».[5] Olavsens dom ble retningsgivende for sakens videre behandling. Bøndene anket dommen til Overretten, som 14. juli 1806 stadfestet underrettens dom. Bøndene gav imidlertid ikke opp og anket videre til Høyesterett, som 13. november 1808 slo fast at kongen var rettmessig eier av allmenningen. Bøndene ble idømt saksomkostninger i alle tre instansene.

Rundt 1814 blåste en demokratisk vind over landet, og initiativ ble tatt for å få kongen – dvs staten – til å selge allmenningen til bøndene. Det var stortingsmennene Gulbrand Eriksen Tandberg (eier av Tanberg i Norderhov) og Hans Arnesen Urdahl (fra Luster i Sogn) som satte fram forslaget, og 24. juni 1816 fattet Stortinget vedtak om at allmenningen skulle selges til de av Hole og Norderhov sogns gårdbrukere som hadde rett til hugst i allmenningen, til en pris satt av "uvillige Mænd", og forutsatt at utskiftinga var fullført innen neste ordentlige storting (vedtatt med 33 mot 30 stemmer).

5 Kjørnæs (1960), s. 26.

Kanskje er han på vei til Kristiania, denne vandreren i Krokkleiva som Axel Lindahl foreviget en gang i 1880-åra. Lindahl var en svensk fotograf som arbeidet i Norge i seks år, fra 1883 til 1889.

Blant bøndene satt det nok igjen litt bitterhet etter den tapte Høyesterettsdommen i 1808, og kjøpet ble temmelig omdisputert. Ikke alle ville være med. Bønder i Hole og Norderhov med bruksrett i allmenningen ble innkalt til møte på tingstedet Frok i Norderhov 17. mai 1817 for å "vedta" Stortingets beslutning. I innbydelsen (kunngjort fra kirkebakken og budstikke) het det at de som uteble, måtte anses å ha vedtatt det flertallet av de frammøtte bestemte. På Frok var det stortingsmennene Engebret Moe og Gulbrand Tandberg som la tilbudet fra Staten fram for allmuen. Det møtte 75 bønder (hvorav rundt 20 fra Hole). Av disse stemte 42 for og 33 imot at allmenningen skulle kjøpes. Mindretallet (hvor nesten alle holværingene hørte til) ønsket at allmenningen skulle være som før.

Tre dager etter kom det skriv til sorenskriver Gram fra to Hole-bønder, Fredrik Torkildsen Lehne og Hans Hundstad, hvor de på egne og sambygdingers vegne ba om at nytt møte måtte bli berammet. De anførte at det som var avholdt, ble holdt midt i travleste onna da folk på Røysetangen og ellers i Hole gikk bak plogen! Og sorenskriveren gikk med på det: Han innkalte til nytt møte på Frøyshov tingstue i Hole 14. juni (ikke lest fra kirkebakken, men budstikka hadde gått). Her møtte 59 bønder fram. Samtlige gikk imot kjøp av Krokskogens allmenning, som de mente å eie fra før. De ville heller fortsette å bruke og nyttiggjøre seg allmenningen slik de hadde gjort fra alders tid.

«... LIKE I MIGEREN»

Den 24. mai 1652 var det rettergang i allmenningen på grensa mellom Norderhov og Hole. I tillegg til futens fullmektig Peder Mogenssøn og de to bygdelensmennene Gudbrand Klekken og Trond Stadum, møtte seks lagrettemenn fra hvert herred. De seks fra Hole var Tollef Svarstad, Syver Svarstad, Syver Moe, Henrik Moe, Gudbrand Gomnes og Kristoffer Hundstad. De 12 lagrettemennene besluttet «at skillet og delet mellom sognene skal gå fra Steinsetra, lengst nord i Engen, like i Migeren, opp ad åsen, og derfra like ende ned i elven, på den nordligste del av Engen, til nevnte Steinsetra, like ende opp, og ned fra åsen, og til Steinsfjorden». Ikke å undres over at grensebeskrivelsen kunne skape usikkerhet...

Statsmakten skar imidlertid igjennom og bestemte at flertallsvedtaket fra Frok 17. mai skulle stå ved makt. Allmenningen skulle selges. Taksten ble påbegynt 17. november samme år (1817). Statens eiendomsrett ble vurdert å være verdt 3.000 spesidaler, og et stort flertall av bøndene erklærte seg tilfreds med taksten.

Dermed gikk utskiftingsretten i gang med arbeidet. Alle matrikulerte gårder skulle få sine teiger. Størrelsen på teigen ble forholdsmessig satt etter skylda på gården. En stor gård fikk en stor teig, en mindre gård en mindre teig. Conductør Herman Braag stod for oppmålinger og beregninger for søndre del av allmenningen (fra Damtjern og sydover til delet mot Bærum og Lier), mens kaptein Gløersen stod for nordre del (fra Damtjern og Åsaelva nordover til Opplands grense). Bøndene i Haug ville få sine teiger i nordre del, bøndene i Norderhov i midtre del og bøndene i Hole i søndre del.

Etter flere års arbeid med oppmåling og vurderinger ute i marken,[6] var arbeidet kommet så langt at utskiftingsrettens forslag skulle godtas av bøndene. Det første rettsmøtet ble holdt på Sundvolden gård 6. oktober 1823. I innkallingen (åstedsstevningen) ble det anført at forretningens hensikt «ene og alene er Opnaaelsen af et almengavnligt Gode, nemlig Ophævelsen af et erkjendt høistskadeligt Fællesskab».

Utskrift av matrikkel og kassabok for Ringerike og Hallingdal ble lagt fram som grunnlag for hvilke gårder som var bruksberettigede til allmenningen. I tillegg var det ni umatrikulerte jordbrukere i Hole, to i Haug og seks i Norderhov. De ni i Hole var Frognøya (under Frøyshov), Snupperud (under Leine), Roa (under Vestre Rud), Pamperud (under Vestre Rud), Rørvikberget, Sundvollbråten (Bråten – seinere kalt Øverbybråten eller Haglund), Brua, Soterud og Midtskogen. Rettsmøtet ble ledet av overrettsprokurator Hans Breien som settedommer, og med fire menn fra Modum som lagrett: Ole Gulbrandsen, Anders Gregersen, Thomas Kjølstad og Anders Schredsvig. Seks bønder fra Norderhov og Hole representerte allmuen: Gulbrand Tandberg, Hans Warloe, Ole Follum, Gulbrand Waagaard, Christen Dæhli og Engebret Moe. Deres prossessfullmektig var prokurator Gabriel Fougner (eier av Stein gård 1821-63).

6 Da det seinere ble klart at man ikke maktet å fullføre utskiftinga innen fristen, ble denne utsatt to ganger.

Kleivstua malt av Johannes Flintoe rundt 1830.

Bærums Verk hadde fra 1627 førsterett til alt trevirke i en fire mils cirkumference fra verket, hvilket i praksis betydde hele Holes del av Krokskogens allmenning. Tapet av dette privilegiet ønsket statsminister Peder Anker, som eide jernverket, å få godtgjort. Etter forlik ble verkets rettigheter verdsatt til 15 skippund tunge[7] (det vil si 15 middels store gårder), og verket skulle få skog som stod i forhold til dette. Som motytelse godtok Anker fortsatt seterrett for de gårdene som hadde setre i hans teig. Verkets forkjøpsrett til all trekøl som ble tilvirket i allmuens del av den tidligere allmenningen, ble opprettholdt.

Statsminister Peder Anker var også eier av gårder i Norderhov og Hole, og hadde som sådan vært «uvillig til at deltage i Kjøbet af nærværende Alminding». I Hole var det disse tre: Søndre Fjeld (5 lispund),[8] Mattisplassen (1 lispund) og Midtskogen (umatrikulert), og i Norderhov seks: Pjåka under Bråk (4 lispund), Agustlien (Langlia – 4 lispund), Stubdal (5/6 lispund), Dybendal (Storflåtan – 5 lispund), Heggelia (1 lispund) og Jonsrud (3/4 lispund). I forliket gikk han imidlertid med på å akseptere utskiftingsrettens dom, på linje med de andre gårdeierne.

Under utskiftinga fikk bøndene fremme ønske om hvor i allmenningen de helst ville ha sine teiger. Mange gjorde det, også Bærums Verk, som fikk sin teig lengst sørøst i den gamle all-

7 Skippund tunge = vekt i korn eller mel, som også fungerte som verdimål for eierparter i gårder og bruk.
1 skippund = 20 lispund = 185,17 kg (etter 1824 endret til 159,396 kg.)

8 Søndre Fjeld ble tidligere også kalt Myra Fjeld.

Bruløkka har vært både husmannsplass, seter og småbruk, men i dag er eiendommene på begge sider av veien fritidsbolig og hytte. Bildet er fra 1920-åra.

menningen, «fra Lommeelven langsmed Bymarken til Smaa- eller Smalvandene, Byvandet og Wivangshøiden eller Danielshøiden, endvidere nordover mot Mathiespladsen og Kampknarten».

Beregning av teigene gikk etter *tønne land* – 1 tønne var 4 mål skog.[9] I Hole og Norderhov fikk gårdene 103 tønner land pr. skippund skyld, mens tallet for Haug var 91,6 tønner land pr. skippund. Skogen i Haug ble nemlig vurdert å være bedre enn i den øvrige del av allmenningen. Dessuten ble verdien av fiskevannet Øyangen ansett å være av stor betydning, og det tilfalt Haug-bøndene (sammen med en øy i Øyangen). For gårdene som fikk teiger i nordre del (Haug, mellom Damtjern og Opplands grense) var den samlede skatteskyld 77 skippund 16 lispund, mens det for søndre del (Norderhov hovedsogn og Hole, fra Damtjern og sørover til Bærum/Lier-delet) var 191 skippund 10 lispund, med tillegg av 15 lispund til Bærumsverket. Når det gjaldt bonitet,[10] ble skogen inndelt i 5 klasser, hvor A var det beste og E «aldeles unyttigt».

Havneretten (beiteretten) var unntatt utskiftinga. Jakt- og fiskeretten ble ikke nevnt. Setrene ble også holdt utenom, så mange gårder fikk skogteiger langt fra der de hadde seter. Felles for alle var at de fikk de velkjente smale teigene, som gikk øst-vest. Tanken var at ingen skulle ha uforholdsmessig mye lenger vei enn andre. Likeledes fikk alle rett til fri ferdsel gjennom teiger som lå mellom gården og dennes teig, med det

«... PAA ØSTRE SIDE LANGEBRO»

Ved utskiftinga i 1823 la retten fram en oppgave over hver utlagt lodd (teig), som inneholdt gårdens matrikkelnummer, navn, skyldmark, kvadratinnhold av lodd, og bonitet. I tillegg var det en rubrikk for anmerkninger, gjerne med en kort angivelse om hvor skoglodden lå. For de tre Vik-gårdene var eksempelvis anmerket: «Lars Andersens lodd sønnenfor Sydsæter, Fredr. Christensens lodd ved Nordsæter og Iver Christoffersens på østre side Langebro».*

* Utskrift av utskiftingsforretningen (kopi i Hole bygdearkiv).

9 Tønne land = eldre arealenhet for dyrket mark (det areal som det gikk én tønne såkorn på).

10 Bonitet = uttrykk for markas evne til å produsere trevirke.

HOLE GIKK GLIPP AV SKATTEINNTEKTER

Da Bærums Verk i 1823 fikk tildelt skog som erstatning for tapt cirkumference, ønsket eieren Peder Anker at skylda for skogen skulle tillegges en av hans matrikulerte eiendommer i Norderhov. Og slik ble det – den ble lagt til Jonsrud i Vegårdsfjerdingen. Dermed ble hele Bærums Verks del av Krokskogens allmenning (hvorav det meste lå i Hole), tillagt Norderhov som skatteobjekt! I 1902 klaget Harald Løvenskiold, daværende eier av Bærums Verk, på høy skatt på to skogeiendommer som verket hadde kjøpt av Hole-bønder etter 1823. Han fikk nedsatt skatten i overskattekommisjonen. Kommisjonen hadde tre medlemmer, og flertallet bestod av Lars Buttingsrud og Edvard Walbækken. Mindretallet (Petter Øverbye) gikk imot, og anførte samtidig at Bærums Verk skattet til Norderhov kommune for cirka 10.000 mål skog som lå i Hole! Løvenskiold søkte da om at området ble overført til Norderhov, men det ble i 1905 avvist av Norges Geografiske Opmaaling: « ... en grensejustering med overføring av Bærums Jernverks skog til Norderhov må anses svært unaturlig ». Det hele endte med at 11 mark 27 øre av de opprinnelige 15 markene ble overført til Hole.

forbehold at eksisterende veier så vidt mulig skulle nyttes. Og endelig ble det slått fast at vassdrag som kunne nyttes til tømmerfløting, skulle være felles.

Mange gårder fikk tildelt skogteiger som lå langt unna gårdene. Lengst vekk lå skogene ved Kampesetra, helt over mot Sørkedalen, men også i området Sollihøgda-Niskinn fikk bønder fra Steinsfjerdingen og Røyse lang vei når de skulle hogge og kjøre tømmer hjem fra sin skog. Det innkom klager fra fire Vaker-bønder i Norderhov om at teigene de var tildelt ikke var tilfredsstillende. Likeledes fremmet to Hole-bønder, Ole Andersen Sørum (Midtre Sørum) og Ole Jonsen Sørum (Nordre Sørum), klage hvor de anførte at de var "aldeles utilfredse" med forretningen og hvor de hadde fått sine teiger. Både Sørum og Mo i Steinsfjerdingen fikk teiger ved Sollihøgda, men hadde betydelig hjemskog i bygda nær gårdene. Klagene ble avvist.

Ved utskiftinga var det en målsetting «saavidt mulig» å få fastlagt grensene i marka mellom de berørte sogn (Haug anneks, Norderhov hovedsogn og Hole sogn). Innen allmenningen fantes det ikke sognegrenser, og ved utskiftinga ønsket man at de forskjellige sogns gårdbrukere ikke skulle få sine lodder «om hinanden». Når det gjaldt skogen «nedalis», ned mot bygda, hadde også grensene vært omtrentlige, særlig på Steinsfjordens østside. Den gamle grenseoppgangen fra 1652 sa klart og tydelig at grensen gikk fra Nordenga (under Steinsetra) og like opp i Migarbekken. Da allmenningen ble skiftet ut, var det usikkerhet om hvor grensa gikk fra gammelt, og flere Norderhov-gårder fikk skog innenfor Holes grenser.[11] Tidlig i 1930-åra ble det nedsatt komiteer i både

11 Tingbok for Ringerike 1652-53 s. 24, og avisartikkel "Grensetvist på Ringerike" i Nationen 10. oktober 1933.

Norderhov og Hole som skulle se på hele grenselinja mellom de to herredene, men det var et langt lerret å bleke. Først i 1948 ble det vedtatt å justere herredsgrensen, og ved Averøya/Røsholmen vest for Storelva, ved Vegstein/Gile i Steinsfjerdingen og ved Kampesetra på Krokskogen kom det til endringer. Ved Steinsetra ble det kun en mindre justering, ellers skjedde intet.[12]

Finner på Krokskogen

Skogfinnene utgjør et stort og viktig kapittel i Krokskogens historie. Sist i 1640-åra kom de første vandrende med sine rugposer fra grensetraktene på Finnskogen i Hedmark. De bosatte seg så langt vest som i Modum, Lier og Hole. På Krokskogen var det mange av dem, på det meste kanskje mer enn hundre.

Finnene hadde behov for store, urørte skogområder til svedjebruk. De hogg ned skogen og brente bråter, hvoretter de sådde rug og neper i asken. De slo seg ned der forholdene lå til rette. Nye plasser ble ryddet av rå rot, men i noen tilfeller tok de også nedlagte setre i bruk.

Finnene var pålagt av myndighetene å søke ting og kirke som andre norske borgere. Men språket skapte barrierer, og mange hadde ikke papirer på at de hadde lov å bo her. Derfor skygget de helst unna kontakt med det offentlige.

Men etter hvert stiger det fram fra tingprotokoller og kirkebøker en jevn og god kontakt mellom skogfinner og bygdefolk. Vi ser at finnene etterhver *ble* godtatt, som samfunnsborgere, skattytere, medmennesker. Da «Torer Finne på Tørje», Tore Mathisen på finneplassen Torget giftet seg med Kari Christophersdatter i 1725, var Hans Løken og Anders Bye forlovere. At de fleste historiene som har overlevd om finnene mye attåt handler om drap, lovbrudd, strid med bygdefolk, trolldom, magi og all verdens fanteri, er vel ikke mer enn naturlig. Det er de dramatiske historiene som fenger, og overlever.

De fleste finnene slo seg ned i allmenningen. Fogden var kongens fullmektig, og hadde fullmakt til å bygsle bort «et stykke

... FØRST OG FREMST SLITETS FOLK

Det vi mest forbinder med finnene er fæle ting som drap og trolldom. Det var vel det folk flest ville høre om, óg. Men i finnestuene levde først og fremst slitets folk. Sultne unger, barbeinte kjerringer som tidlig ble gamle av arbeid og barnefødsler, og trøtte finske og halvfinske arbeidskarer. Inne på mileskauene sloss de mot bjønn og andre udyr, mot trollskap og mot folk som ville dem vondt. Og så var de nok vonde sjøl, noen.*

* Holtvedt (1953), s. 114.

DET VAR DE BESTE SOM DRO

Finnene utvandret ikke bare mot vest, til Sverige og Norge, men også sørover, over Østersjøen til Baltikum, og endog helt til USA. Finsk forskning skal ha vist at det var de beste som dro. Det er en myte at de var møkkete, en mann som Eilert Sundt skrev i sin avhandling om "Skovfinner og Tiggerlapper" at han var imponert over deres personlige hygiene. Tenk bare på badstubadet.

12 Det synes åpenbart at dagens grense mellom Norderhov og Hole går mye lenger sør enn grenseoppgangen fra 1652 viste.

Finnene som kom vandrende inn på Krokskogen rundt 1650 drev svedjebruk. De hogg skogen og brente bråter, hvoretter de sådde rug og neper i asken. Illustrasjon fra boka Krokskogen (1977).

skog» til de som ville bosette seg der. Kongen trengte penger i statskassa, og bygselinntekter fra plasser i allmenningen tilkom majesteten. Det var også stort behov for trekøl til jernverket i Lommedalen, og finnene brant køl og var et nøysomt folkeferd som fant livsgrunnlag inne på skogen.

Midt på 1500-tallet kom de første finnene fra Midt-Finland vandrende inn i Sverige. I 1590-åra var det en rekke uår i Finland, og i tillegg kom Klubbekrigen,[13] som utarmet de finske bygdene. I Sverige gav kongen finnene sju års skattefrihet, dersom de ville slå seg ned i de svenske ødemarkene. Og finnene kom, mange gikk nord om Bottenviken i sine neversko. De store skogene i Värmland ble bosatt da. Mange finner fikk tildelt jord og ble lovlydige borgere, men de fleste bare tok seg land og begynte å brenne skogen.

EVENTYRLIGE AVLINGER

Til svedjebruket valgte de seg helst ut en teig frodig granskog i en sørhelling. Rundt sankthanstider ble alle trærne felt innover på teigen. Etter ett år ble brenninga foretatt. Såing skjedde i juli måned, og på høstparten, da plantene var kommet godt opp, ble de slått med ljå. Etter en vinter busket plantene seg mer, og utpå høsten kunne de oppleve eventyrlige avlinger, opp til 50-100 fold. Så ble kornet skåret med skjyru og rauket, for å tørke litt. Så ble det fraktet inn i ria (røykstua). Her ble kornet lagt på plattinger og tørket, mens det ble fyrt i ovnen. Så ble det sliutresket på golvet. Neste år fylte de opp den samme skogteigen med kvist, og satte fyr på. Så ble det sådd igjen, og året etter hadde de en ny avling, men betydelig mindre. Så var det slutt, og de måtte flytte til en ny teig.

Rundt 1620 sendte kong Gustav 2. Adolf sine fullmektiger innover skogen for å sjekke om finnene hadde skjøter på plas-

13 Klubbekrigen var et bondeopprør i Østerbotten og Finland i 1596-97. Navnet kommer av at bøndene brukte klubber som våpen.

TAPATJERN
Stien fra Toresplassen mot Steinlausa og Kneika går forbi Tapatjern. « Taappaa » er finsk for å drepe, og navnet gir bud om at tjernet kan skjule en dramatisk historie. I myra på vestsida skal en død mann ha ligget så lenge at dyrene hadde ett beingrinda hans rein… Han var svensk, hadde gamle Gulbrand Rønningen fortalt, og mente vel da en kar fra Finnskogen ved svenskegrensen. Han skulle ha blitt slått i hjel med øks innunder Finnehaugen, og liket hans ble dratt ut på myra og dekket til. Gulbrand hadde sagt at drapsmannen het Tore.*

* Reidar Holtvedt i Drammen & Omegns Turistforenings årbok 1965, og Schjander/ Graff s. 57.

GRENSEVAKTER UNDER GYLDENLØVEFEIDEN
Øvrigheta visste å benytte seg av finnene. Under Gyldenløvefeiden, krigshandlingene mellom Sverige og Danmark/Norge 1676-79, ble finnene på Krokskogen utkommandert av stattholderen som grensevakter.

sene sine. Nesten ingen hadde, og dersom gården var i dårlig hevd, ble den brent, maten konfiskert og folkene jagd. Gutter og menn ble deretter innrullert i den svenske krigsmakt, og de fine gårdene ble konfiskert og gitt svenske soldater som takk for krigsinnsats. Ikke å undre seg over at finnene flyktet! Noen dro tilbake til Finland, men mange trakk videre vestover og inn i Norge. Man regner at de første kom til Grue i Solør i 1622.

I Norge fikk finnene en blandet mottagelse. Kongen synes i første omgang å ha sett med positive øyne på å få nye skattytere, så fogdene fikk beskjed om å leie bort allmenningene til de som ville rydde og bo der, også finner. Mot statsmakten i synet på innvandrerne stod bøndene, pga tre hovedårsaker:

1. Tok setervoller og skog.
2. Tok fisk og vilt.
3. Skepsis til innvandrere.

Etter hvert begynte det å komme klager på finnene, og kongen måtte gjøre noe. I 1648 kom den første forordning fra Fredrik 3, hvor det ble slått fast at finnene ”tilføier våre undersåtter stor skade på deres skoger, veidefang og fiskeri”. Dette gjaldt først og fremst de mange som ikke hadde registrert seg med bygselbrev, betalte skatt og søkte kirke. De ble alvorlig advart, og fikk valget mellom å reise ut av landet innen jul, eller å bosette seg i riket og betale skatt og holde seg ”rolig og tilbørlig”.

Truselen hjalp ikke. Klagene strømmet fortsatt inn, i 1651 så langt vest som fra sognepresten i Modum. I 1661 omtalte den alminnelige landkommisjon finnene som ”et barbarisk folk som holder til uti nesten øde skoger og marker”. I 1662 ba stattholderen i brev til fogdene i de distrikter hvor de lovløse finnene var tallrike, å stevne dem for retten og få dem dømt, ta fra dem alt de eide og vise ut de som ikke hadde gårder. Men alle fogdene var ikke like nidkjære i tjenesten. Mange av dem hadde fordeler av finnene, og fikk fisk og vilt mot at de ikke lagde problemer for innvandrerne. Det utstrakte svedjebruket tæret imidlertid på skogen, og ved den store skogordinansen i 1684 ble det innført dødsstraff for de som fortsatt drev svedjebruk. Men dette var ikke nok. Noen steder tok bygdefolk saken i egne hender, og regelrett jagde finnene fra plassene. Dette skjedde blant annet på Linneberget sør for Sollihøgda (de rømte til Finnemarka), på Hørte i Lier og ved Mylla (lengst nord i Nordmarka).

Benteplassen har navn etter Bent Aslesen, mannen til Kari Hiran. De flyttet hit rundt 1710, fra Skamarka på Tyristrand.

I prestemanntallet 1664 oppgav Hole-presten navn på 14 finner i alderen 20-50 år i Holes del av Krokskogen. I 1666 ble «alle finner og svensker» av mannekjønn notert, i alt 24. Av de 14 som var her to år tidligere, var det kun tre som ikke ble registrert også i 1666. Med koner og døtre var de nok rundt 50 allerede da. Ingen andre steder så langt vest i landet var det så mange finner.

I 1686 bestemte kongen at det skulle tas opp manntall over alle finner i riket, for å skaffe oversikt over «ondet». Alle finner skulle oppføres med navn, familie, bosted (plassens navn), hvorfor han oppholdt seg der, om han hadde lovlig eiendomsforhold, om han søkte kirke, betalte skatt, bygsel og tiende, og om han drev med ulovlig fiske og svedjebruk. En bestemt dag i 1686 ble finnene innkalt til forhør, og allmuen måtte også møte for å fortelle hva de visste om finner i distriktet.

I 1686 var det ifølge finnemanntallet finnebosetting på seks plasser i Holes del av Krokskogen, og seks i Norderhovs del. I Hole var det: Rudsødegården (Kneika). Henrik Eskildsen, Langen: Peder Henriksen, Mattisplassen: Sefri Jakobsen, Toresplassen (Svartkiend): Jørgen Henriksen, Finneflaksetra: Simen Flagsetra (Jakobsen) og Kiella (Midtskogen): Mons Madsen.

Hvor de første finnene bosatte seg på Krokskogen, får vi vel aldri vite. Men en overlevering sier at den første finnen som kom herover skal ha overvintret i ei grotte i Finnehaugen vest for Toresplassen. Sør i denne åsen ligger ei grotte som ble

FINSKE NAVN PÅ KROKSKOGEN

Palovika heter den nordvestre vika i Plassedammen. Palo på finsk betyr brann, eller brent svedje. Ved Trehørningen mot Monsebråten heter det Brennåsen. Kaloåsen et par kilometer nordøst for Sollihøgda kommer trolig fra det finske Karhu, som betyr bjønn.*

* Folk på Sollihøgda sier gjerne Bjønntjenråsen om Kaloåsen, og et lite tjern øst for åsen heter Bjønntjern.

VILLE HELLER VÆRE HUSMANN

Mange av finnene levde under karrige kår på skauen, og mange holdt ikke ut. En gang i 1740-åra flyttet Tore Jørgensen Svartkiend fra Toresplassen, en av de beste gårdene på Krokskogen, og ble husmann nede i bygda. Han bosatte seg med familien på Faltinrud under Søndre By på Røyse.*

* Se Hole bygdebok bind 5, s. 746.

«... HAN KUNJA TRØLLE»
Sør på Krokskogen, en kilometers vei eller to fra Kleivstua, ligger den gamle finneplassen Torget. Det er seter nå. Her bodde en finne som het Tore. «Han kunja trølle, han Tore», skriver Holtvedt. «Engong som'n trudde dom hadde støli åra tor båten hass neri fjorden, trølle'n livsjuke på dom - det er magasjuke. Da kom livsjuka på'n sjøl! Han hadde bare glømt å'n hadde lagt åra, da».

«EKTE SUOMILAINEN»
«... men finneblodet ble utblandet etter hvert, og så mange ganger er det blandet med nordmenns, at ekte suomilainen ikke kan påvises på Krokskogen lenger».*

* V.V. (Jon Guldal) i udatert avisartikkel (kopi i Hole bygdearkiv).

brukt så seint som under siste krig til å skjule våpen i (fra flyslipp på Leikemyr vinteren 1944-45). Det sies at den første finnen lå her om vinteren, og om våren dro han tilbake til grensetraktene og hentet kjerring.[14] En annen tradisjon sier at to sønner av den første finnen kom til Hiran og Finneflaksetra. Da mora deres lå til sengs på det siste, hadde de spurt henne hvor far deres hadde vært først? Da hadde den gamle løftet hodet og pekt mot Finnehaugen.[15]

Finnene ville se vann fra sine boplasser. Men de bosatte seg ikke helt i vannkanten, heller bygde de sine hus i lia ovenfor eller på en høyde. I vannene bygde de katisser, av halvkløyvde stokker som ble satt ned på bunnen, med granbar innimellom. Da dette råtnet dro det til seg smådyr som fisken spiste, og dermed var den fanget. Vilt og fisk var handelsvare. Ofte byttet de til seg salt med fisk.

Utover på 1800-tallet var det få finner igjen på Krokskogen, om det var noen i det hele tatt. Behovet for trekøl – og dermed en viktig del av finnenes livsgrunnlag – forsvant da Bærums Verk ble nedlagt i 1872. Mange flyttet tilbake til finnebygdene i grensestrøkene i Solør, mens andre hadde gått opp i lokalbefolkningen, og flyttet til bygds. Det renner fortsatt finneblod i mange holeværinger. Noen bygder fikk nok mer finsk blod enn andre. Det er ikke tilfeldig at Vegård (Åsa) fortsatt kalles Finnefjerdingen.[16]

Kølabrenning

Hundrevis av kølabonner ligger i dag spredt over Krokskogen,[17] som minnesmerker fra en tid da skogfinner og bønder i Hole og Norderhov brant trekøl til Bærums Verk. Det var Christian 4. som grunnla verket i 1610, og rundt 1614 regner man at framstillingen av jern kom i gang. Men det var da den første masovnen i Norge ble bygd i Bærum i 1622, at produksjonen kom opp i et visst omfang. Fra 1624 ble Bærums Verk drevet av private eiere, og i 1627 fikk verket førsterett til å nytte skogen i en 4 mils «cirkumference», og bøndene i dette området hadde plikt til å levere køl mot betaling. Trekøla ga så høy

14 Gamle Gulbrand Rønningen, som var født tidlig på 1800-tallet, fortalte dette. Han var over nitti da han døde.
15 Holtvedt (1953) og Schjander/Graff.
16 Dette er Arve Frydenlund sterkt uenig i. "Finnefjerdingen" er et påfunn av Solberg på Stein, mener han (etter Atle Graff).
17 Kølabonn = kølamile (kullmile), der trekøla ble produsert. Terje Jahr i Steinsfjerdingen har registrert 150 kølabonner på Krokskogen.

Kølabrenneren Ola Kampen fra Lommedalen brenner kølamile i Sørkedalen høsten 1917.

temperatur at metallet smeltet, og tjente dessuten som reduksjonsmiddel som løste opp oksyder, slik at metallet ble reinere og sterkere.

Et jernverk trengte trekøl i svære mengder, og det burde helst brennes i skoger nær verket, så transporten ikke ble for lang og for dyr. Vekta av trekøl er bare fjerdeparten av vanlig ved, derfor var det en fordel å brenne køla ferdig i skogen. Mila lå gjerne på jordbunn i tørt lende, på en lun plass med lett tilgang til jord, og i nærheten av bekk eller vann. En middels mile var på cirka 150 kubikkmeter, rundt tre meter høg og 10,5 meter i diameter ved milefoten. En slik mile ga cirka 70 kubikkmeter ferdig køl. Alle treslag kunne brukes, men gran ga det beste resultatet. Mileveden ble stort sett hogd i lengder på 2,5-3 meter, som ble reist stående med den grøvste enden ned, slik at mila ble smalere på toppen enn nede ved foten. Så ble mila dekket med granbar og jord. Det var ikke lite jord som skulle til, cirka 15 cm på sidene og 25 cm på toppen. Til ei mile kunne det gå med 20-30 kubikkmeter jord. Groper der de hentet jord, er fortsatt synlige rundt mange kølabonner. Til slutt var det selve brenninga. Mila måtte passes både dag og natt, og etter to-tre uker var den ferdig brent.

DAG OG NATT

Mila måtte passes dag og natt, og det var ikke snakk om å forlate plassen før jobben var gjort. Ofte hadde kølabrenneren med seg en unggutt, en medligger, til hjelp. De måtte passe på at veden ikke brant opp, at tilførsel av luft til mila ble regulert, at lekkasjer ble tettet med bar og jord, og at ny mileved ble lagt inn der det oppsto hulrom. I det hele tatt: En kølabrenner måtte alltid være på vakt. Ofte måtte han opp på milekollen (toppen av mila) for å slukke branner og fylle på jord der mila hadde "slått" seg. Det var ikke farefritt, det er nok av historier om kølabrennere som falt i mila og brant opp. I Ringerikes Blad 20. desember 1952 forteller Jon Guldal om Christian Jacobsen Skrangledal, som falt i en mile på Krokskogen 30. mars 1844. Han var 54 år gammel og kom fra Skrangledalen, en plass under Søhol på Røyse.

For ringeriksbøndene ga trekølbrenninga en kjærkommen biinntekt i en tid på året da gården hjemme ikke krevde så mye. I juni, mellom våronna og slåttonna, ble kølaveden hogd, og i november/desember ble veden kjørt fram og mila reist. I januar ble så mila brent, og seinere på vinteren ble den kjørt med slede fram til Bærumsverket. På slutten av 1700-tallet var trekølbrenninga på sitt høyeste. Da hadde Norge tilnærmet monopol på å levere jern til Danmark, og bøndene og jernverket hadde et felles avhengighetsforhold. Leverandørlister i Bærums Verks arkiv for årene 1777 og 1779 gir interessant informasjon om bøndenes kølbrenning for 200 år siden.

«Liste over Kulle-Leverancen til Bærums Jern-Werk udi Aaret 1779» viser totalt 216 leverandører av trekøl, hvorav 127 fra Ringerike. Av disse var 87 fra Hole, 21 fra Norderhov og 19 fra Haug. Lista viser leverandørenes døpenavn, farsnavn og bosted, transportvei og levert kølmengde. I gjennomsnitt leverte kølabrennerne i Hole 79 kubikkmeter hver, mens det tilsvarende tall for Norderhov og Haug var 55,2 kubikkmeter. Kortere transportvei var nok årsaken til at Holebøndene leverte større mengder. Verkets største kølleverandører var da også hjemmehørende i Østre Bærum, med et gjennomsnitt på 180,5 kubikkmeter, mens tilsvarende tall for Lommedalen var 152,2, Vestmarka 128,9, Asker 115,6, Sørkedalen 115,5 og Lier 97,1 kubikkmeter.

BRANT OPP I KØLMILA

«Det var nå ofte litt nifst å ligge på Kneikasetra. Jeg ventet hvert øyeblikk å få besøk av forlengst hedengangne Per Blaker. Han Per led den fryktelige skjebne å dette opp i kullmilen, så han brant levende opp. Fra den dagen het mileplassen aldri annet enn Blakerbonn».*

* Raabe (1947) s. 58. Han som omkom i Blakerbonn, skal ha vært en av forfedrene til Mathea Tomta – se bind 3 s. 466.

Kølamilene ble i første rekke brent i allmenningen. På 1600-tallet var det profesjonelle kølabrennere som sto for framstillingen, de aller første var svensker og tyskere som etter hvert lærte opp bygdefolket. Naturlig nok ble skogen først snauhogd i områdene nærmest verket. I 1680-åra kom bondebefolkningen og skogfinnene med i kølproduksjonen for alvor.

Trekøla ble helst kjørt fram på vinterstid, i store trekorger på sleder. Korgene ble flettet av lange, tynnskjærte greiner av hassel eller andre mjuke treslag. Helt fra traktene ved Lauvlia og Fjeldsetra i nord kom det trekøl, og jernverket betalte for transporten. Det ble mange turer og mye arbeid, men ekstrainntekten kom godt med. I gjennomsnitt hadde hver leverandør i Hole halvannen mil transportvei. Med en leveranse på

En gammel kølavei i nærheten av Høgås skytebane, hvor vertshuset Mølbakk (mellom bakkene) lå. Her møtes veien fra Manaskardet med den som kom opp Fjulsrudkleivene, og så gikk ferden videre østover, ned Trefjerdingen til Nysetra ved Toresplassen, og over åsen til Bærumsverket i Lommedalen.
Foto: Atle Graff

79 kubikkmeter i løpet av vinteren gav dette i overkant av 60 lass. For produksjon og transport fikk leverandøren utbetalt 47 riksdaler (146 kroner), noe som tilsvarte verdien av sju-åtte kyr. *Det* var nok en ekstrainntekt som kom godt med i de mange bonde- og husmannsstuene i Hole, Norderhov og Haug, og ikke minst på finneplassene.

I 1773 overtok Conrad Claussen som eier av Bærums Verk. Han var en framsynt mann som innså at verket i løpet av få år ville få for lite køl til å holde produksjonen oppe, og utover i 1770-åra inngikk han avtale med bønder i Hole og Norderhov, ja så langt unna som Modum og Tyristrand, om levering av trekøl. Bærums Verk eide selv mange gårder og mye skog, og leilendinger og bygselmenn hadde i en årrekke vært forpliktet til å produsere et visst kvantum køl til verket. Dersom leilendingen ikke overholdt denne forpliktelsen, risikerte han å miste bygselen. Men nå var det ikke mer skog å ta av nærmest verket, og derfor skuet Clausen nord- og vestover, mot Ringerike og enda lenger vest. I avtalen mellom Clausen og bøndene lå det at verkseieren skulle bygge et veinett, og det var ikke minst i hans tid som verkseier at det primitive veinettet på Krokskogen ble utbygd.

Fra Tyrifjorden var det mest Sørkleiva (Moingveien) og Manaskaret som ble brukt. Veien opp Sørkleiva gikk direkte over til Lommedalen, og var rimeligvis den første veien over Krokskogen som var kjørbar med vogn sommerstid. Veien

KULTURMINNER
I Krokskog-skråningene går det en rekke gamle sledeveier, seterveier og kølaveier. De er levende kulturminner, vitnesbyrd om tidligere tiders liv og virke i skogen. Mange av dem er fine ingeniørarbeider. Etter hvert som skogsmaskinene har gjort sitt inntog, står mange av dem i fare for å bli helt ødelagt, og tapt som kulturminner.

opp Manaskaret gikk til mølbakk på Høgås (der skytebanen ligger i dag). Her møtte den den gamle postveien fra Vefsrud, som også ble nyttet som kølavei. Ved mølbakk lå en skjenkestue, hvor det nok gikk livlig for seg når kølakjørere fra Modum, Tyristrand og Hole møttes.[18] Fra mølbakk gikk veien videre til Nysetrene og østover til verket. De gamle seterveiene fra Nes og Sønsterud ble også utvidet til frakt av køl, og ble en del av veinettet.

I 1785 døde Conrad Clausen, bare 29 år gammel, og hans enke solgte i 1791 jernverket til Peder Anker. En stor del av trekølproduksjonen ble da samlet i skogene som tilhørte hans Bogstadgods, som han var blitt eier av 20 år tidligere, i 1771. Disse lå nærmere verket. På Krokskogen fikk skogen hvile. Kølamilene sloknet etter hvert, og ferdselen på kølveiene døde hen. I dag ligger de nedgrodd og glemt under busk og kratt, men flere steder er det imponerende steinmurer som forteller om hardt slit i fjerne tider.

I tillegg til leverandørlistene, ligger det i Bærums Verks arkiver et kart fra 1770-åra som viser *hvor* de enkelte kølabonnene lå. Her er også transportveiene fra kølabonnene til jernverket i Lommedalen inntegnet. Mange Hole- og Norderhov-bønder hadde lang vei å kjøre. Flere av dem hadde 18-19 km på dårlige veier før den verdifulle lasten kunne leveres. Kartet viser 11 hovedveier til Bærums Verk fra kølleverandører i Asker, Lier, Bærum, Sørkedalen, Hole og Norderhov. Det inneholder avstanden til verket fra hver enkelt bonn, og navnet på den som var ansvarlig for kølabonnen. Lengden på alle kølaveiene ble oppmålt i 1772-73 av verkets betjenter, med hjelp av bøndene. Verket betalte for transporten. I gjennomsnitt utgjorde transportutgiftene en fjerdedel av verkets totale utgifter til trekøl.

Fire av kølaveiene på kartet kom fra Hole og Norderhovs del av Krokskogen (i parentes er anført avstand for den innerste kølabonn ved hver vei, samt antall bonner langs veien fram til verket):[19]

* Flaksetrene - Toresplassen - Kjaglidalen (18,6 km - 122 bonner).

---

18 «Geografi og historie i tilknytning til Holsfjorden/Stier og veier på Krokskogen», s. 38 (skolehefte/Sigurd Berg). Lokalhistorikeren Sigurd Berg på Sollihøgda mener den opprinnelige mølbakk-stua lå noen hundre meter lenger øst. Peter Chr. Asbjørnsen har en skildring fra mølbakk i historien om plankekjørerne, i Norske Huldreevenetyr.

19 Transportvei omregnet til kilometer.

...BRÅTT DATT'N NERI

Det er ei fæl strofe ifrå Blakerbønn – det er tett inntel stien som du går ifrå Toresplassen innpå Krokskauen og ner tel Kneikasetra. Du kan se'n ennå. Je minns itte rekti å mann hette, men han var ifrå Bjørkastua. Dom låg der og brende og sønn var med'n. Så hadde mila tii tel å slå, og mann hadde klyvi opp på'a og skulle klubbe'a ner. Men så hadde'n vel venta for lenge, for bråtт datt'n neri ei svær fyll og det var beint ut umulig for gutten å berje far sin. Han fekk bare stå der og se på at'n brann opp. Og så måtte'n se tel å få slii igjen mila og kaste ved over'n, og granbar og jord. Hadde'n rivi mila, hadde'n bare spolert ved for hundre daler tel inga nøtte. Far hass hadde jo vøri forbi for lenge sea.*

* Holtvedt (1953), s. 44-45.

FOR ET LIV DET MÅ HA VÆRT!

Beregninger har vist at det årlige forbruket på Bærums Verk rundt 1780 var cirka 15.000 lass, og da måtte det komme ett lass pr. 2-3 minutter i den travleste tida på vinteren. At det ble kappkjørt for å komme lengst fram i køen, er det liten tvil om. Det årlige forbruket tilsvarte produksjon ved i overkant av 320 kølamiler. For et liv det må ha vært!

* Fra Krokkleiva langs allmannaveien til Jonsrud (18,4 km - 91 bonner).
* Fra Fjeldsetra/Retthella langs Lomma (18,9 km - 133 bonner).
* Lauvliaområdet - Trehørningen - Aurvann (17,3 km - 91 bonner).

Jordbruket ga ujamn sysselsetting gjennom året, og trekølbrenninga gav bygdefolket en ny inntektsmulighet. Dermed fikk man utnyttet tjenestefolk og hest i tider som falt utenom de travleste onnene på gården. Det var som oftest bonden sjøl som sto ansvarlig for kølleveransene. Men flere husmenn, både på skauen og i bygda, var selvstendige leverandører og holdt egen hest. I 1779 var husmennene Halvor Fekjærstuen og Paul Skrangledalen, under henholdsvis Fekjær og Søhol i Hole, selvstendige kølleverandører til jernverket og hadde sin egen bonn. Men de langt fleste var bønder. For storbøndene var det nok husmenn og tjenestefolk som sto for det meste av produksjonen, mens småbøndene måtte trå til sjøl, med hjelp av familien.

Størst av leverandørene fra Hole var Iver Jacobsen Vik. Han leverte hele 251,4 kubikkmeter fra sine tre miler. Ole Arnesen Lore (190,5 kubikkmeter) drev også en betydelig virksomhet. Han hadde den ene av sine bonner mellom Kampesetra og Sørkedalen. Det var lang vei hjemmefra. På kartet finner vi ellers hele fire bonner som tilhørte Hans Olsen Gjesvold. To av dem lå mellom Fjeldsetra og Retthellsetra, 16 km fra jernverket. De to øvrige lå nærmere, i lia mellom Langebru og Lomma. En av dem står avmerket på utskiftingskartet til Krokskogens Almenning i 1823, og da het den fortsatt Gjesvold Kullebund. En god bonn ble nok brukt mange ganger, så lenge det var nok trevirke i nærheten.

Bøndenes årsplan

Oversikten viser hvordan bøndene kunne legge opp arbeidet, når de drev gårdsbruk og kølabrenning samtidig:

MÅNED	ARBEID MED TREKØL	GÅRDSARBEID
Mai		Våronn
Juni	Hogge kølaved	
Juli		Slåttonn
August	Gjøre klar bonn	
September		Skuronn
Oktober		Innhøsting
November	Kjøre ved til bonn	
Desember	Sette opp og dekke mila	
Januar	Brenne mila	
Februar	Kjøre køl til verket	
Mars	Kjøre køl til verket	
April		Kjøre ut gjødsel

Skogbaronene

De fleste bønder i Hole var imot utskiftinga av Krokskogens allmenning i 1816. De ville at ting skulle være som før. Da hverdagen kom etter 1823, fikk de føle hvor arbeidsomt og tungvint det var å eie skog langt fra gården. Mange gikk derfor bort og solgte skogteigene sine. Brorparten av disse teigene er i dag blitt til tre større skogeiendommer, som samlet eier i underkant av 30.000 dekar skog i Holes Krokskog. I tillegg til de tre, er Løvenskiold (Nordmarksgodset) en betydelig aktør, med cirka 10.000 dekar skog i Hole (hvorav det meste er tidligere Bærums Verks skog langs Lomma-dalføret) og 71.000 dekar i Ringerike (tidligere Norderhov).

Fearnley/Astrup på Toresplassen

Hoffjegermester Thomas Fearnley og hans kompanjong (og svoger) Young bygslet Toresplassen fra 1872. I 1884 ble plassen og skogen omkring solgt fra Søndre Gjesval til Fearnleys fetter, grosserer Engelhardt Eger, som i 1890 overdro den til hoffjegermesteren. De to grunnla i 1872 rederiet Fearnley & Eger (i dag Astrup Fearnley AS).

Fra 1880-åra begynte Fearnley og hans kone å kjøpe opp skog i området Sollihøgda-Fjulsrud-Vefsrud. Skogen ble lagt til

Kronprins Gustav (nr. 2 fra venstre) på besøk på Toresplassen i 1903. Medlemmer av den svenske kongefamilien var flere ganger på Krokskogen som Fearnleys gjester, både på jakt og for å dyrke friluftslivet. Fra venstre: «Excellence» Lagerheim, kronprinsen, oberstløytnant Arild Rieck, godseier Herman Wedel-Jarlsberg, Thomas Fearnley jr., Thomas Fearnley sr., grosserer Engelhardt Eger, generalløytnant F. Thaulow og grosserer Einar Egeberg.

Toresplassen, som i 1928 ble overtatt av sønnen, skipsreder Thomas Fearnley (1880-1961). I 1961 arvet hans nevø Nils Astrup Toresplassen. I 1972 ble han etterfulgt av sin sønn, Thomas Astrup (1927-1978). Siden 1978 har dennes nevø Nils Astrup jr. (f. 1965), sønn av Nils Jørgen Astrup og Marianne von Krogh, vært eier. Nils Astrup jr. er femte generasjon på Toresplassen, og eier skogen gjennom selskapet Sollihøgda Skogforvaltning. Driften skjer gjennom selskapet Sollihøgda Skogsdrift, som eies av Tore Solheim.

«... RENT BORTI NATTA»

Da hoffjegermester Fearnley og hustru fra 1880 og utover begynte å kjøpe opp gårdsskog i området Sollihøgda/Fjulsrud, var det mange som lot seg friste. Men etter hvert var det også mange som angret seg. I 1933 stod dette å lese i avisa Fremtiden: «Gårdene på Røyse er for det meste ribbet for skog. De ved Krokskogens deling i 1823 tildelte stykker er for en stor del vekksolgt for tildels en latterlig billig pris. Hofjægermester Fearnleys agenter syntes det var rent borti natta når prisen på skogen kom op i 2 - to - kroner pr. mål, men mange småbønder begynner nu å våkne... ».*

* V.V.: Jordloven i Hole, i «Fremtiden» 18. april 1933.

«ADJUTANTEN»

På Rønningen, naboplassen til Toresplassen, satt det to husmannsfamilier i 1865. På den ene var det en gutt som het Olaus, men han ble helst kalt Olaves. Han kom seinere til å følge hoffjegermester Fearnley på jakt- og fisketurer på Krokskogen. Olaves gikk alltid 20 skritt bak, og bar børsa. Derfor ble han kalt «adjutanten». Begge hadde hvitt skjegg som rakk ned på brystet. Det var alltid Olaves som tok imot og ønsket velkommen på Toresplassen, selv når kongen kom på besøk. På sine gamle dager, og etter at kona hans var død, fikk Olaves flytte stua si til Toresplassen, og han tilbrakte livskvelden der.

ROVDYR

Skogbaronene tok seg til rette, også med jakt og fiske. På mange av plassene innover var ikke DET populært. Særlig gikk sinnet ut over Olse-kara på Guriby, som ikke var så nøye med å følge reglene. Derfor falt det mange bannord og kommmentarer om dem ved middagsbordene rundt om. I Bruløkka var det tolv unger, og ørene stod på stilker når jakt og fiske var samtaleemne.

På Sundvoll-skolen spurte gamle lærer Berg en gang om barna kunne navnet på de tre verste rovdyrene på Krokskogen..? En Bruløkka-gutt rakk opp handa, og svaret kom prompte:

– Ulv, bjønn og Olse-kara!

Fearnley/Astrups skoger ligger primært i området mellom Toresplassen og Holsfjorden (Fjulsrud), og utgjør i dag vel 21.000 dekar, hvorav 17.200 i Hole, 3.500 i Lier og 700 i Bærum. Skogeiendommen i Hole består av teiger som tidligere ble eid av 16-17 gårder i bygda – se Hole bygdebok bind 5 s. 740 ff.

Andresen/Wettre på Midtskogen

Bankier Engelhardt Andresen kjøpte Midtskogen gård på tvangsauksjon i 1867 sammen med Jakob Stolt. Fra 1883 var Andresen eneeier. Etter hans død i 1896 ble Midtskogen eid av hans enke Elise Catharine og sønnen, forstkandidat Guthorm Andresen (1868-1949). De begynte fra rundt 1900 å kjøpe skog langs Isielva (Djupedalen-Kjaglidalen). En del av tømmeret ble da fraktet ned Isielva ved fløting, til Bjørum-saga, som de også eide.

I 1968 ble Midtskogen slått sammen med 18 skogeiendommer som var kjøpt fra Hole-bønder, og eiendommens skyld økte fra i underkant av 3 mark til over 49 mark. Etter at en større skogteig på rundt 2.300 dekar ble solgt til Fearnley/Astrup i 1970, har eiendommen hatt en skyld på 34 mark. Midtskogen har i dag rundt 5.800 dekar skog, hvorav 4.600 i Hole og 1.200 i Bærum. Siden 1974 eies Midtskogen-godset av etterkommerne til Engelhard Andresens hustru Gudrun f. Øien, fra hennes første ekteskap med Haakon Wettre: sønnene Ragnar Knud Wettre (1931-2000) og Trygve Ivar Wettre (f. 1936), gjennom selskapet Midtskogen Wettre AS – se Hole bygdebok bind 5 s. 775 ff.

Familien Olsen på Guriby i Lommedalen

I 1850-åra begynte brødrene Ivar og Christoffer Rytterager fra Hole å kjøpe skog i Lomma-dalføret. I 1855 oppførte de en dam ved Sandbrofoss i Lommedalen, og anla Guriby sag. Ivar Rytterager var kongelig fullmektig og Christoffer Rytterager eier av Øvre Borgen i Hole (og blant annet Tandberg bruk på Modum). I årene som fulgte kjøpte de ytterligere skog fra Hole-bønder.

I 1861 solgte Christoffer Rytterager sin halvdel til konsul Johannes Fuhr i Christiania, som ble eneeier fra 1870.

Han solgte i 1874 skogeiendommen til Drammens Damphøvleri, som i 1883 solgte den videre til O. Ellefsen og I. Steen. I 1901 solgte de skogen til et consortium av fem personer (det såkalte

Tønsberg-companiet), som i 1906 solgte det videre til Gulbrand Olsen Snedsbøl fra Sør-Odal for 105.000 kroner.

Gudbrand Olsen Snedsbøl hadde tidligere arbeidet i trelast og ble av Tønsberg-companiet – som ikke fikk driften til å lønne seg – ansatt som driftsleder på Guriby-saga. I dag eies Guriby-godset av hans etterkommere, i alt cirka 13.400 dekar (9.000 i Hole og 4.400 i Bærum), hvorav 6.000 dekar er båndlagt som barskogreservat – se Hole bygdebok bind 5 s. 889 ff.

Utsynet fra Kongens Utsikt var en turistattraksjon allerede før 1850.

Krokskogen for turister

Det er sagt at turismens vugge i Norge har stått i området Sundvollen-Krokkleiva-Kongens utsikt. Dette fordi Thomas Bennet rundt 1860 la opp de første gruppereiser for turister i Norge, og de gikk fra Christiania til Sundvollen. Ferden gikk da både langs den gamle kongeveien over skauen, og langs den nye chausséen som ble åpnet i 1858, om Sollihøgda og Skaret.

I 1832 skal kong Karl Johan ha besøkt et utsiktspunkt som eieren av Stein gård hadde anlagt på sin skogeiendom halvannen kilometer sørvest for Kleivstua noen få år tidligere. Siden har stedet vært kjent som Kongens utsikt. Av reisebeskrivelsen går det imidlertid fram at det er høyst usikkert hvorvidt majesteten virkelig *var* på Kongens utsikt i 1832. Noen år tidligere (1825) var Karl Johans dronning, Desiree, på toppen av Kleiva og nøt utsikten på vollen nord for vertshuset. Denne utsikten har siden blitt kalt Dronningens utsikt. Nord for

KONGENS UTSIKT

I 1832 skal kong Karl Johan etter tradisjonen ha besøkt et utsiktspunkt som Fougner-familien på Stein hadde anlagt sørvest for Kleivstua noen få år tidligere (rundt 1830). Her var det anlagt en treplatting med rekkverk, og det var utbedret en sti som gikk fram til utsiktspunktet. Allerede i en engelsk reisebeskrivelse fra 1838 er stedet beskrevet – « The King's View, Krokleven near Christiania ». I 1880 var treplattingen råtten og moden for utskifting. Tre menn stod bak byggingen av ny plattform av stein, jernrekkverk og benker: Steins eier (og seinere ordfører i Hole) Johannes Solberg, kongelig fullmektig Ivar Rytterager og grosserer Peter Petersen. I 1951 kjøpte Hole kommune området rundt Kongens utsikt, 60 mål, fra eieren av Stein for 42.000 kroner.

Alfhild Fjeldstad i tidsriktig turantrekk på Krokskogen i 1920.

Skaret, der Fjellstua kafé ble bygd 1950-51, stoppet deres datter Sophie en gang, og der finner vi Prinsessens utsikt. Og om dette ikke var nok – da kronprins Haakon kastet seg ut i paraglider fra rampen øverst i Dronningveien en oktoberdag i 1995, *måtte* navnet bli Kronprinsens utsikt.

Fra midten av 1800-tallet og framover, da nasjonalromantikken blomstret og de nasjonale følelser var på frammarsj i Norge, kom en rekke kunstnere til Ringerike – og Krokkleiva. Den bratte og ville klev ble berømmet av turister og forbannet av bønder og yrkeskjørere, men den har inspirert diktere og malere mer enn kanskje noen annen naturseverdighet i Norge. Her kom Henrik Wergeland til «Klevens svimlende Portal», her ønsket Adam Öehlensläger seg en eggepannekake, her skrev Åsmund Olavson Vinje «Jeg vandret vidt paa Jorden, men sjelden dog jeg fandt, Naturen stor og skjøn, som her paa Klevens Kant». Andre diktere, som Bernhard Herre, Bjerregaard, Jørgen Moe og P. Chr. Asbjørnsen lot seg også inspirere av den ville natur og den storslagne utsikt. I tillegg har en rekke malere, ikke bare fra de nordiske land, men også fra England og Frankrike, latt seg inspirere og imponere.

Krokskogen er et eldorado for friluftsfolk både sommer og vinter. I vinterhalvåret er det et yrende liv i Skiforeningens rødmerkete løypenett over hele marka, og om sommeren og langt ut på høstparten er det stor trafikk av syklister på skogsveiene, og turgåere på blåmerkede stier. Da setrene på Krokskogen var i bruk fram til siste krig (og noen enda litt lengre), solgte budeiene rømme og melk til hyttefolk og turgåere. Og om det knep, var det sikkert mulig å få ligge natten over også, i seterhuset eller på en av skogplassene. I tillegg har det blitt bygd flere serverings- og overnattingssteder i Holes del av Krokskogen.

«... GUD ER STOR»

Mange berømte personer har vært på Kongens utsikt og skuet ut over det fagre Ringerike. Dikterhøvdingen Bjørnstjerne Bjørnson også. Da én i hans følge spurte om han hadde sett noe vakrere, svarte Bjørnson: - Ja, jeg har sett Inderøy fra Roll. Hans fetter Rikard Nordraak var også en gang på Kongens utsikt. Nordraaks kommentar da han så den storslagne utsikt mot de fjerne blåner, var følgende: - Behøver jeg at fortelle at Gud er stor...?

"... GÅ OVER SKAUEN"

I tida etter krigen ble begrepet "å gå over skauen" brukt av mange holeværinger. De gikk over skauen fra Sollihøgda til Kleivstua, på ski om vinteren eller på beina om sommeren. De fleste tok bussen til Sollihøgda og gikk via Sørsetra til Kleivstua og ned Krokkleiva. Hvis man gikk motsatt vei, tok man taubanen (tønneheisen) opp til Kleivstua og gikk til Sollihøgda.*

* Etter Arvid Næss (f. 1954).

Da dette bildet av Kleivstua ble tatt i 1904, var det gått nesten 100 år siden eieren av den gamle setervollen, Paul Nilsen Løken, fikk tillatelse til å sette opp ei stue for å selge forfriskninger til de veifarende (i 1807).

Kleivstua

Da den nye kongeveien over Krokskogen ble åpnet fram til Sundvollen i 1805, meldte behovet seg for et sted hvor folk kunne hvile og få forfriskninger på toppen av Krokkleiva. Her lå fra før en seter som tilhørte en av Løken-gårdene i Hole, og i 1807 skal eieren, Paul Nilsen Løken, ha satt opp ei stue her for å selge forfriskninger til de veifarende. Vi vet ikke om det var et tidligere seterhus som ble brukt, eller om det ble bygd nytt, men i 1822 fikk han tillatelse til å opprette gjestgiveri. Av et maleri fra 1826 ser vi at det da ble nybygg.

I boka «En gammel Jægers Meddelelser» skriver F.O. Juell fra 1820-åra om sitt første besøk på Kleivstua at det er «kun en liden Stue med Torvtag, Vinduerne smaa og Ruderne paa gammelt Vis indfattede i Bly», og eieren var forpliktet til å hjelpe folk ned den bratte Kleiva.

I 1834 døde Paul Nilsen Løken, og på Kleivstua ble han etterfulgt av sønnen Anders, som sammen med sin kone Marte Olsdatter (fra Svarstad) drev stedet til 1845. Da solgte de det til kjøpmann Ole Holmboe Bull «tilligemed 3 Kakkelovne og en Bryggepande». Bulls økonomiske stilling var svak, og det endte med at Anders Paulsens 12 år gamle sønn, Jens Andersen Svarstad, i 1851 tok Kleivstua igjen på odel. Dette førte til at Bull bygde hotell rett over veien og tok opp konkurransen. Det ble en rift om kundene som utartet seg til mange slags spissfindigheter. Anders Paulsen skal ha bombardert Bulls gjester med steiner, og de samme gjestene måtte betale avgift når de passerte Kleivstuas tun på vei til Dronningens utsikt!

KLEIVBANEN

I 1947 bygde Inga og Leif Falch den første stolheisen i Nord-Europa fra Sundvollen til Kleivstua (i samarbeid med AS Slepebaner). Taubanen ble kjøpt brukt fra Mosmoen på Jevnaker, hvor tyskerne hadde ammunisjonsdepot under krigen. Anlegget i Krokkleiva kostet totalt 100.000 kroner, og banen ble offisielt åpnet 17. mars 1948. I den første stolen satt Oslos turistsjef Alfhild Hovdan og Leif Falch (Oslo kommune hadde stilt garantier for deler av byggesummen). Turen tok 14 minutter og billettprisen var 2 kroner. Den 1.250 meter lange banen fraktet 150 personer i timen, og i løpet av fem påskedager i 1948 ble 5.000 personer fraktet opp og ned. Det første året reiste 70.000 passasjerer med heisen, hvorav 60 prosent utlendinger. AS Slepebaner trakk seg ut av samarbeidet etter en tid, og Leif Falch drev siden heisen alene. Stolheisen opphørte 1. juli 1957 (konsesjonen utløp 1. oktober samme år) og ble i 1958 erstattet av en tønneheis. De 50 tønnene ble laget på Borgeng Fabrikker i Hole. De gamle mastene ble skiftet ut og det ble bygd nye stasjonshus både i topp og bunn. Etter at Dronningveien åpnet i 1965 falt en del av trafikkgrunnlaget for heisen bort. Den var i virksomhet til 1977, da konsesjonen (som gjaldt i 20 år) gikk ut.*

* Ringerikes Blad (div. utgaver), og Per O. Borgen: Ringerike by- og bygdeleksikon (Drammen 2000). Under byggearbeidene i juli 1947 døde en 71 år gammel mann fra Odda, da wiren spolet av og han falt seks-sju meter ned i en steinur. (Ringerikes Blad 10. juli 1947).

På vei opp Krokkleiva en gang i 1920-åra. Stolpene med strømledninger ble satt opp i 1922.

Men grunnlaget for to turiststeder på Kleiva var ikke til stede, og Bull la snart ned driften og solgte eiendommen. Huset skal etter tradisjonen ha blitt tatt ned og flyttet til Hønefoss.

I 1861 solgte Jens Andersen Svarstad Kleivstua til Johan Blyberg, som siden 1854 var eier av Sundvolden Hotel. Blyberg eide Kleivstua til 1872, da han solgte det til svogeren Hans Jensen Berg, og dermed kom en slekt til Kleivstua som kom til å sitte der i 125 år.

I 1945 overtok Hans Bergs oldebarn Leif Falch som eier. Han var gift med Inga Marie Rebne fra Røyse, og i Inga og Leif Falch fikk Kleivstua framsynte hotellverter som forstod å følge med i tiden. Etter modernisering i 1951 fikk de plass til 24 gjester, og varmt og kaldt vann på alle værelser, sentralvarme, bad og vannklosetter, og en rommelig spisesal med plass til 150 gjester.[20] Men det mest spenstige prosjektet de satte i gang, var utvilsomt Kleivbanen (heisen), som ble åpnet i 1948 og trakk tusenvis av turister til Krokkleiva og Ringerike inntil driften opphørte i 1977 (se egen sak).

20 Det norske næringsliv. Buskerud fylkesleksikon (Bergen 1951), s. 802.

I 1975 ble Kleivstua overtatt av datteren, Berit Falch.[21] Hun drev tradisjonell hotelldrift de første årene, men la i 1977 om til vegetarsenter, med tilbud om fastekurer, sirkulasjonstrening, fotsoneterapi og øreakupunktur. Med plass til 15–25 klienter gikk driften tilfredsstillende i flere år. Virksomheten ble innstilt i november 1994. I 1996 ble Kleivstua solgt til skipsreder Knut Utstein Kloster jr. gjennom selskapet Kleivstua Eiendom, som eies med 90 prosent av Kloster og 10 prosent av holeværingen Sjur Langslet.

I 1997 gjenåpnet hotellet med Sjur Langslet som daglig leder. Kleivstuas utvikling siden 1997, fra et landsens gjestgiveri på skauen til et moderne konferansehotell, har vært like eventyrlig som skogen rundt. Sjur Langslet er fortsatt daglig leder på Kleivstua, og jobber i tillegg med nye prosjekter i datterselskapet «Det Virkelig Gode Liv». Ivar Neteland er gjestgiver, og står for den daglige driften av Kleivstua.

Eldste del av hotellbygget ble satt opp i 1820-åra, og er seinere betydelig påbygd og modernisert, blant annet i 1890–91, 1951 og 1996–97. Et gammelt stabbur (fra 1730-åra) er flyttet hit og omgjort til møterom. I 2004 stod et lyst og trivelig nybygg (møterom) ferdig, og i 2005 tok man i bruk tre nye laftede tømmerhus med i alt 15 nye rom. I dag (2012) har Kleivstua 42 rom og plass til 100 overnattingsgjester.

Sørsetra skistue

I juli 1946 skilte Kristian Johannessen Hurum i Oppgarden Leine ut den søndre delen av gårdens løkke på Sørsetra[22] og solgte parsellen (kalt «Søsætertun») til sin bror Arne for 250 kroner. Arne Johannessen Kleven bygde her en stor hytte hvor han året etter kunne ønske turfolk velkommen til servering og forfriskninger. Han var ugift, og arbeidet som tømmerhogger og dyrevokter på skauen, ved siden av å drive Søsætertun som serveringssted. I 1960 solgte han eiendommen til Rieber & Sønn A/S, som brukte Søsætertun som feriehytte for sine ansatte til 1967, da eiendommen ble solgt til byggmester Håkon Linnerud, opprinnelig fra Vakermoen i Norderhov. Han var gift med

Det har vært servering på Sørsetra siden 1947.

21 Halve eiendommen og huset Falkebu (på den andre siden av kongeveien sør for Kleivstua) ble overdratt til Berits bror, Svein Falch.

22 Løkka hadde inntil 1919 tilhørt Sundet (Ødegårdsvika).

Ingrid Tangen fra Åsa. Ekteparet var godt kjent i denne delen av Krokskogen, da de tidligere hadde vært seterfolk på Byflaksetra. De utvidet serveringsstedet betydelig ved å bygge på en vestfløy. Med sine tre sønner bosatte de seg på Sørsetra, og ved siden av å være dyrevoktere, drev de Søsætertun inntil desember 1985, da de solgte det til Foreningen til Skiidrettens Fremme.

Skiforeningen drev stedet ved ansatte bestyrere (bl. a. Harald Haugli) i fem år, fram til høsten 1990, da Odd Brodahl på Røyse kjøpte eiendommen. Sammen med kona Olava, hennes sønn Harald Rolund og svigerdatter Ellen f. Gomnæs, drev Brodahl serveringsstedet et par år, inntil han leide bort driften til Pål Jensen fra Åsa. I februar 1997 solgte Brodahl eiendommen til sin kones sønnesønn Ola Rolund. Han var eier av Søsætertun i nær 10 år, og drev stedet med hjelp av kona Toril f. Kvalvik og sine foreldre. Olas far, Harald Rolund, var løypebas for Skiforeningen i denne del av Krokskogen i årene 1990–2007. Siden januar 2007 har Vera Sidler Solheim og Tore Solheim vært eiere av Sørsetra skistue. De er fra henholdsvis Utstranda og Sollihøgda, og driver Sørsetra som bevertningssted for turfolket i helger og høytider, i tillegg til utstrakt møte- og selskapsvirksomhet.

Bureheim, som Signe Bure bygde i 1950. Samme år åpnet hun for servering og overnatting, med 16 senger fordelt på fire rom og spisesal/kafé med plass til 30 gjester.

Bureheim

Bureheim ligger ved den gamle kongeveien, halvannen kilometer sør for Kleivstua. Eiendommen ble utskilt fra Røsholmen

ET ARBEIDSJERN

Signe Bure var et arbeidsjern og gjorde det meste selv, blant annet matlaging. Vann hadde hun fra ei håndpumpe på kjøkkenet. Når trafikken var som størst, hyret hun inn noen ungjenter. I tillegg til overnatting var det mye servering til dagturister, av solbærtoddy, mineralvann, ertesuppe, kaffe og vafler. Klesvasken ble kokt i ei stor bryggepanne i kjelleren.

skog i 1943 og solgt til Signe Bure.[23] Hun var født på Klette i Nordre Land, men vokste opp på Øvre Bure i Norderhov. Etter skolen begynte Signe i hotellære i Oslo, og når hun var hjemme om somrene lå hun som budeie på Vakersetra på Krokskogen. Etter at det ble bygd nytt størhus der i 1929 og det ble bedre plass, begynte hun å kombinere seterdriften med servering og overnatting. Signe lå med buskap på Vakersetra til 1947, og jobbet om vinteren i Oslo, både på Restaurant Kongen og Savoy Hotel.

I 1950 bygde Signe Bure en stor hytte på tomta ved kongeveien, og samme år åpnet hun for servering og overnatting på Bureheim. Med 16 senger fordelt på fire soverom i 2. etasje, stor spisesal/kafé med plass til 30 gjester og vedfyrt badstu med to dusjer i kjelleren, ble Bureheim snart et populært utfartssted for byfolk og andre i helger og ferier. Virksomheten ble nedlagt i 1980. Signe Bure døde i 1994, og Bureheim er i dag privat hytte.

Frøshaugsetra

Frøshaugsetra ligger ved den gamle kongeveien mellom Bruløkka og Midtskogen, og var tidligere seter for Frøyshov-gårdene på Røyse. I 1855 ble en del av løkka som tilhørte Nordre Frøyshov utskilt, og i 1857 solgt til eieren av Oppistua Søhol på Røyse.

23 Selger var Johan Peter Sønsterud i Rørvikberget, hvis far hadde kjøpt skogen fra Røsholmen i 1920-åra.

Signe Bure i aksjon på kjøkkenet på Bureheim.

Frøshaugsetra (oftest kalt Frøshaug) på Krokskogen, i februar 1968.

Birgitte og Hjalmar Johansen var eiere av Frøshaug fra 1911. Han var fra Kristiania, hun fra Mattisplassen. Ved siden av småbruket livnærte de seg ved å selge kaffe og forfriskninger til turfolk, og de tok imot overnattingsgjester.

Seterløkka tilhørte Søhol til 1911, da den ble solgt til Hjalmar Johansen fra Kristiania. Hjalmar Johansen var vognmann i hovedstaden i sine yngre år, og seinere skogsarbeider på Krokskogen. Han ble gift med Birgitte Hansdatter Mattisplassen, tidligere budeie på Lauvlia og Myrsetra. Birgitte og Hjalmar drev småbruk på Frøshaugsetra, og ved siden av solgte de kaffe og forfriskninger til turfolk, og tok imot overnattingsgjester. I oktober 1946 solgte de stedet til ingeniør K.F. Oppegaard, innehaver av elektrisitetsfirmaet Sønnico. I juni 1959 overdro han eiendommen til firmaet, som brukte den som feriested for ansatte. Siden 1964 har Norske Studenters Roklub vært eier av Frøshaugsetra. De bruker den som lagshytte, og til samlinger og møter for klubbens medlemmer.

Mattisplassen en vinterdag rundt 1970. Husene på bildet ble satt opp av Hilda og Nils Fuglesang i årene 1943-45.

Mattisplassen

Mattisplassen var opprinnelig seter for tre Hårum-gårder, tre Borgen-gårder og Sonerud. Seterdriften opphørte i 1857. Setervollen lå øst for Vesle-Lomma, mens finnen Mattis Eriksen skal ha ryddet en plass vest for elva (nordvest for dagens Plassedam) da han kom hit i 1660-åra. Siden var Mattisplassen finneplass i et par-tre mannsaldre, og ble betydelig utvidet østover.

I 1769 ble Bærums Jernverk eier av Mattisplassen. På 1800-tallet var det husmenn og leilendinger her, inntil plassen ble nedlagt i 1904. Husene som fortsatt var brukbare, ble tatt ned og flyttet til Lommedalen.

I 1943 ble Hilda og Nils Fuglesang eiere av 96 mål jord ved nordenden av Plassedammen, som de kjøpte av Bærums Verk. I skjøtet forbeholdt de nye eierne seg rett til å ha «servering for sportspublikum, eventuelt fra egen bod, og til å ta imot betalende gjester», og samtidig adgang til å sette opp inntil fire mindre hytter til bortleie. I årene 1943-45 satte de opp nytt våningshus, låve med stall, fjøs og sauehus, og et grisehus. I

1945 bygde de så et anneks med kjøkken og to rom, som ble leid ut til turister og Løvenskiolds skogsarbeidere. I 1948 kom bryggerhus med badstu nede ved bekken, og i 1950 stabbur (i dag innredet som kapell).

Hilda og Nils Fuglesang drev serveringsvirksomhet og overnatting for turister både sommer og vinter på Mattisplassen, en virksomhet de også hadde drevet med da de tidligere var forpaktere på Myrsetra. Om sommeren ble hovedhuset leid bort til feriegjester, mens familien Fuglesang selv holdt hus i bryggerhuset.

I 1955 ble stedet overtatt av svigersønnen Erling Berg, som noen år etter skilte ut husene med 11 mål tomt og solgte til Funksjonærforeningen ved Christiania Portland Sementfabrikk, som tok det i bruk som feriested for sine medlemmer. Den øvrige jordveien av «gamle» Mattisplassen (72 mål) ble i 1961 solgt til Løvenskiold-Vækerø AS, som siden har plantet det til med skog. Siden 1979 har Mattisplassen vært fritidseiendom for en Oslo-familie.

Myrene (Myrsetra)

Myrene ligger ved Stor-Lomma, et par kilometer sør for Monsebråten, og har vært seter for Østre Rud i Hole. I årene 1928–42 ble Myrsetra forpaktet av Hilda og Nils Fuglesang. De tok imot krøtter om sommeren fra Rud og andre gårder, i tillegg til sine egne. Nils arbeidet i skogen, og bygde på seterhuset slik at det fikk to små soverom på loftet. De tok imot gjester til bevertning og overnatting, og Myrsetra ble kjent som et hyggelig overnattingssted.[24] I 1942 ble de uenige med eieren av Østre Rud og sa opp kontrakten. Margit og Edvard Håkonsen lå siden på Myrsetra noen somre, og et par av døtrene overtok inntil seterdriften på Myrsetra opphørte i 1954. Østre Ruds gamle seterhus ligger på østsida av Lomma, og er fortsatt i god stand. Ved sin død i 2001 hadde Henry Ruud testamentert sine eiendommer til Den norske kreftforening, som solgte Myrsetra videre til Oslo og Omegn Turistforening. I dag er det gamle seterhuset på Myrsetra selvbetjent overnattingshytte for markavandrere.

Sollihøgda skysstasjon

På Sollihøgda har det vært hotell siden 1892. Det ble bygd av Fredrik Vilhelm Selmer, som i 1890 kjøpte en skogteig på

24 Holtvedt (1953).

DREV KIOSK I KROKKLEIVA

Fra tidlig i 1920-åra og fram til rundt 1950 drev Brua-jentene (fra Bruløkka) kiosk i Krokkleiva, på Kioskflata ovenfor Vanninga. Anna og Helga begynte, Marry og Elida overtok på slutten. Det var faren, Martin Brua, som bygde kiosken. Det var kjeller av gråsteinmur og to rom, det ene til overnatting. De solgte mineralvann, appelsiner, sjokolade og kaffe samt iskrem som de lagde med fløte fra Brua og egen iskremmaskin. Isblokker ble lagret i en binge bak kiosken som var fylt med sagflis. Det var stor trafikk i Krokkleiva den gangen, og kiosken var oppe hver dag hele sommeren.*

* Fortalt av Marry Gunnerød f. Brua (f. 1925).

«BLEU-STEINEN»

Øverst i Manaskaret står en stein rett ved stien. Dens innskrift er blitt kalt «Krokskogens gåte». Innskriften lyder «Anno 1775 Bleu». Fredrik Schjander, Krokskog-kjenneren, skriver i 1950-åra at «det skal ikke meget fantasi til å slutte seg til at denne steinen øverst i skaret er satt der som sluttsteinen på et veiarbeid. Eller ved en viktig etappe på en vei som har fortsatt innover. På nyere kart heter det 'Manneskarveien'. Men på et gammelt allmenningskart fra cirka 1800 står det 'Nye-vejen'. Og da kan det vel stemme at veien er bygget i 1776. 'Bleu' skulle vi anta var sjefen for dette veiarbeidet, og da fortrinnsvis en ingeniøroffiser. Men her blir vi stillet ovenfor et mysterium. En mann ved navn Bleu som kan tenkes å ha hatt befatning med dette veiarbeidet, er ikke å finne».*

* Fredrik Schander: «Skrift i stein» i heftet Ringerike (1956-57), s. 4.

nordsida av chausséen[25] for 700 kroner. Etter Selmers død i 1901 ble Sollihøgda hotel (skysstasjon fra 1903) drevet videre av hans enke Sofie og sønnen Thorleif, som i 1917 solgte stedet til skibsreder Thomas Fearnley. Fearnley leide bort hotellet til hovmester Søren Nielsen, og i 1924 solgte han det til daværende «forpagter», direktør Ragnvald Holst-Larsen. Siden var det hotell her fram til midt på 1990-tallet – se omtale av Sollihøgda hotell i kapittel 8.

Jørgenhytta

Jørgenhytta er ei selvbetjent turisthytte som ligger rett vest for setervollen på Sørsetra. Tomta ble utskilt fra Søndre Gomnes i 1957 og solgt til Foreningen Oslo Skatteinspektørkontors feriested for 1.200 kroner. Hytta ble seinere gitt som gave til DNT Oslo og Omegn (den gang Oslo og Omegn Turistforening), som renoverte den for midler innkommet ved kronerulling blant medlemmene. Hytta ble åpnet for allmen bruk i juli 2011. Den er på 60 m2 og har sju sengeplasser. Navnet er gitt for å minnes Jørgen Bjelke, som var sentral i DNT's nysatsing på Markahytter på 1990-tallet.

Solstua er ei privat, ubetjent hytte som ligger like øst for Kleivstua, langs stien mellom kongeveien og Nordkleiva. Den har seks sengeplasser.

Solstua

Solstua er ei privat, ubetjent hytte som er åpen for allmen bruk. Den eies av Friluftsklubben i Oslo (den nye) og ligger en halv kilometer øst for Kleivstua, ved en sti som går fra Nordkleiva og over til den gamle kongeveien 500 m sør for Kleivstua. Solstua har seks sengeplasser fordelt på stue og et soverom.

Skogsbilveier

For å få tømmeret fraktet ut av skogen, måtte transporten ofte skje over andres mark. Ved utskiftinga av allmenningen i 1823 ble det forutsatt at alle skulle ha fri ferdsel gjennom andres teiger, for å få ut sitt tømmer. Og som de gamle tømmerveiene var felles, gikk skogeierne sammen og bygde skogsbilveier, da tømmerbilene kom og etter hvert overtok det meste av virkestransporten i 1950- og 60-åra. Av skogsbilveier på Holes del av Krokskogen, kan nevnes:

25 Chausséen = brukt om den nye veien fra Bærum over Sollihøgda til Ringerike (åpnet 1858).

Homledalsveien var en svært farefull tømmervei, både for kjørere og hester. Veien var også en gammel kølvei. Da ny skogsbilvei ble bygd her i 1958, ble den noen steder bygd inn i fjellskråningen.

Homledalsveien

I 1958 ble det bygd skogsbilvei fra Homledal til Nessetra, med en arm til Uksemyr øst for Finneflaksetra. Den "erstattet" den gamle seterveien til Finneflak, som gikk opp Krokkleiva, over Nordsetra og under Åbborås – en lang og tung vei. Homledalsveien ble noen steder bygd inn i fjellskråningen, og erstattet en svært farefull tømmervei som var brukt gjennom århundrer. En arm av veien ble ført fram til Kroktjern i 1961, og videre (som traktorvei) til Hundstadhytta i 1980.

Fjeldseterveien

Høsten 1960 ble arbeidet med Fjeldseterveien satt i gang av et andelslag besteående av cirka 40 skogeiere i Hole og Norderhov. I 1961 ble veien tatt i bruk, fra Gaupeskarveien over Fjeldsetra og opp Fiskebekkdalen til Skardtjern. I 1962 ble strekningen fra Fjeldsetra og ned til Mattisplassen (Plassedammen) fullført.

Kampevadveien

Veien fra Tverrelva over Lomma og videre til Myrsetra og Monsebråten kom i 1955 (seinere forlenget til Kampevaddammen).

Soterudveien

På vestsida av Lomma bygde Løvenskiold i perioden 1959–63 Soterudveien.

«... DE GAMLE OG FORNØDNE TØMMERVEIE»

Ved utskiftinga av Nes-gårdenes innmark på Utstranda 1887–88 ble det slått fast at «de gamle og fornødne tømmerveie, der fører fra Krokskogen ned til stranden, forbeholdes med samme ret som forhen».

SVENSKEVEIEN

I 1916–17 ble Fjulsrud og Toresplassen «føyd sammen» med en vei som ble bygd av to svensker, brødrene Hedlund. De brukte to år på arbeidet. Veien ble kalt «Elisabeths vei» av de som vanket hos Fearnley, men folk på Sollihøgda kalte den helst «Svenskeveien». Den var kjørbar med hest og kjerre, og om vinteren til tømmerkjøring med hest, men slett ikke lastebiler med tømmerlass...

En mann nyter utsynet fra en krakk på Dronningens Utsikt en gang i 1880-åra.

«... DEN GANGEN HESTENE RÅDDE GRUNNEN»

«Fra gammelt av har Krokkleiva, Nordkleiva og Grøndokka vært veiforbindelsen til denne delen av Krokskogen. Disse kleivene tilfredsstilte kravene sånn noenlunde, den gangen hestene rådde grunnen. Men nå i teknikkens tidsalder melder det seg krav om nye og bedre veier», sa veistyrets formann Gunnar Langslet da Dronningveien ble åpnet i september 1965.*

* Ringerikes Blad 22. september 1965.

Dronningveien

Den 21. september 1965 ble den fire kilometer lange Dronningveien fra Sundvollen til Kleivstua åpnet for trafikk. Den ble bygd av 76 skogeiere i fellesskap, og kostet 370.000 kroner, medregnet parkeringsplasser, snuplasser og velteplasser for tømmer. Fra skogbrukshold ble det hevdet at denne delen av Krokskogen ville blitt et «nullområde» hvis ikke veien var blitt bygget, «for hele 99 prosent av skogen her inne er hugstmoden».[26] Veien har hatt stor betydning for så vel skogrbuk som turisme og friluftsliv i Holes del av Krokskogen.

Retthellaveien/Bukkebekkveien

I 1971 ble det bygd skogsbilvei fra Dronninghaugane øverst i Dronningveien (500 m nord før Kleivstua) til Retthella. I 1973 ble den forlenget ned til Bjørkevad på veien Gaupeskaret-Mattisplassen (Bukkebekkveien).

Toresplassveien/Aurtjernveien

Allerede i 1910 bygde Thomas Fearnley en standsmessig bilvei fra Sollihøgda inn til Toresplassen. Den ble forlenget fram til Aurtjern i 1961.

Leikemyrveien

I midten av 1950-åra ble det bygd skogsbilvei fra Høymyr ved Sollihøgda via nordenden av Holmevann til Leikemyr. Den ble forlenget opp i Djupedalen (langs Isielva) i 1974. Veien blir også kalt Isidalsveien og Steinlausaveien.

Høgåsveien

fra «Skjærabenken»[27] ved E-16 ovenfor Skaret og opp Nordlandsdalen til Høgås skytebane ble bygd i flere omganger i 1970-åra. Den var grovplanert og klar for fullføring da arbeidene ble stoppet av Miljøverndepartementet i 1974.[28] Veien ble åpnet i 1977.

26 Konsulent Kjell Fodnæss i Drammensdistriktets Skogeierforening (Ringerikes Blad 22. september 1965).

27 «Skjærabenken» skal komme av det franske «char-à bancs», en vogn med seter langs sidene og kuskesete foran. Kanskje har det skjedd noe med en vogn i denne svingen, etter åpningen av «chausséen» i 1858. (Etter Sigurd Berg).

28 Av Gro Harlem Brundtland (miljøvernminister 1974-79).

Sørseterveien
Samme år som Dronningveien ble åpnet (1965) startet planlegging av skogsbilveien Kleivstua-Sørsetra. Sørseterveien ble åpnet 1966.

Kampesetra fikk veiforbindelse fra By i Lommedalen i 1967. Noen år tidligere, i 1964–65, var det bygd vei fram til Trehørningen, og denne ble i 1967 forlenget fram til Kampesetra.

Tømmerfløting i Lomma og Isielva

Ved utskiftinga av Krokskogens allmenning i 1823 ble det bestemt at vassdragene som kunne nyttes til tømmerfløting, og som lå på grunn tilhørende flere eiere, skulle være felles. Holeværingene Ivar og Christoffer Rytterager kjøpte skog langs Lomma og bygde sagbruk ved Sandbrofossen (Guriby) i 1855. De hadde da til hensikt å fløte tømmer fra sine skoger langs Lomma og ned til bruket. De hadde en mektig nabo i øst, Bærums Verk, som i 1823 primært ble tildelt skog øst for Lommavassdraget. Verket nyttet også Lomma til tømmerfløting.

Tømmer klart til fløtning ved Isielva på Krokskogen en gang i 1930-åra. Tømmeret som ble fløtet i Isielva, endte på Bjørum sag i Bærum (eid av Andresen på Midtskogen).

Vi har ingen kilder som forteller om tømmerfløting i Lomma før 1823. Men tømmer og annet trevirke ble kjørt nedover vassdraget på vinterstid, på isen, så seint som til 1914. Bøndene på Ringerike hadde ingen tømmerdrift denne veien før 1855. Når de hogg tømmer i sine teiger, ble dette kjørte hjem den lange veien til Hole og Norderhov.

«TØMMERFLØDNING OVENFRA KROGSKOVEN»
I 1855 kjøpte Rytterager-brødrene fra Hole Berte Larsdatter Guribys «Ret i og til Vandfaldet Sandbroefos kaldet i Lomelven under og paa min Gaard Guriby, samt et til samme stødende Jord- og Skovstykke begrenset mod sydøst af en Bæk kaldet Sandbroebækken, mod syd af en Vei, der gaar langs Lomelven forbi Guriby Engen og Guribybraaten, og mod vest af udblinkede Trær og oplagde Stenrøser. Med denne Overdragelse følger Ret til Benyttelse af sidstmeldte Vei, samt Ret til ovenfor Vandfaldet at opsætte en Dam saa høi som fornødiges til Indtagsdam og til deri at optage Tømmer under Flødningen. (…) Endelig bemærkes, at jeg mod Overdragelsen forpligter mig til ikke at opsætte nogen Brug eller nogen Stængsel som kan være til Hinder eller mindste Uleilighed for Tømmerflødning ovenfra Krogskoven».*

* Valentin Voss: Guribysagas historie, utrykt notat av 24. april 1934 (kopi i Hole bygdearkiv).

ELVA VAR IKKE ALLTID GREI

I Lomma fløytet Bærumsverket tømmer til 1951, mens Olse-kara på Guriby holdt på helt til 1967. Elva var ikke alltid grei, men når det var godt med undervann både fra Mattisplassdammen og Kampevaddammen, gikk det godt. Likevel kunne Myrfossen i Store Lomma være lei, og Trangfoss en snau kilometer ovenfor Guribydammen. Ovenfor den er det også et stryk som heter Bedehuset. Opptil et par tusen tylvter, sagtømmer og slip, ble fløytet.*

* Holtvedt (1977), s. 96-97.

KUENE BLE SKREMT

En gang ble det sprengt en tømmerfloke i Isielva nedafor Steinlaussetra. Kuene til Maren Mosengen ble så skremt at de fløy over alle hauger. Da turte ikke fløterkara kjøpe melk hos Maren i langsommelige tider etterpå.*

* Etter Bjarne Røste (1911–2001).

«KAMPEVADDAM, NIBBIKJÆRN, SVARTKJÆRNDAM»

Da Drammens Damphøvleri solgte Guriby-godset til O. Ellefsen og J. Steen i 1883, het det i skjøtet at det i handelen fulgte med «... enhver Sælgeren tilkommende Ret til Lommeelven med Damme (Kampevaddam, Nibbikjærn, Svartkjærndam) og Forbygninger eller til Afgift eller Godtgjørelse af andre der fløde Tømmer gjennem de nævnte Elve, uden at dog Sælgeren i sidstnævnte Henseende overtage nogetsomhelst Hjemmelsansvar.» Denne siste passusen ble gjentatt i de seinere skjøter fra Ellefsen og Steen til Tønsberg-kompaniet i 1901, og fra sistnevnte til Gudbrand Olsen Snedsbøl i 1906.*

* Valentin Voss: Guribysagas historie, utrykt notat av 24. april 1934 (kopi i Hole bygdearkiv).

Etter at de etablerte Guriby sag, kjøpte Ivar og Chistoffer Rytterager mer skog langs Lomma. Sammen med eierne av Bærums Verk satte de i gang arbeid med å gjøre elva brukbar til tømmerføring. Flere steder gikk elva gjennom trange kløfter og dype gjel, og ved sprengning, bygging av skådammer og samledammer – for å sikre nok vannføring i føringsperioden – ble elva i stand til å frakte tømmer ned til Guriby. I 1924 ble det fløtet 2.000 tylter til sagene i Lommedalen.[29] Det ble fløtet tømmer i Lomma til 1967 (Bærums Verk gav seg allerede i 1951).

Forstkandidat Andresens skoger (Midtskogen) sognet for en stor del til Isielva, og i 1930-åra ble det fløtet tømmer i elva ned til Bjørum sag. For å sikre nok vann til fløtinga ble det bygd dammer i Niskinvannet (Holmevannet) og Auretjern (bygd 1936). Vann fra Plassevannet ved Toresplassen ble ikke brukt. Det foregikk ingen fløting i elvestubbene fra Auretjern og Niskinvann. Vannet i det ene tjernet ble sluppet om morgenen, og i 13–tida (etter lunsj) ble vannet sluppet i det andre. Ofte oppstod det tømmerfloker, og de ble sprengt med dynamitt. I vanskelige partier i elva ble det bygd forstøtningsmurer for at fløtinga skulle gå lettere, og det ble laftet opp vegger som ble fylt med stein.[30]

Sagbruk

I Hole og på Krokskogen kjenner vi til et titall sagbruk. Det eldste vi hører om, stod i Kleivbekken i Sundvollen i 1650-åra. Sagbruksdrift i større målestokk i Hole gikk ut med saga på

29 Ringerikes Blad 22. mai 1999.

30 Fortalt av Bjarne Røste (1911–2001) til Kjeld Nørgaard (lydbåndintervju 17. september 1990 i Hole bygdearkiv).

Søgarden Leine (sist i 1980-åra) og saga på Bili (tidlig i 1990-åra). Guriby-saga ved Lomma (i Bærum) ble nedlagt i 1986. I dag er det bare en gårdssag på Nordigarden Borgen (Øistein Langslet) som er i drift i bygda.

Kleivbekken i Sundvollen

Kleivbekken har større og jevnere vannføring enn noen annen bekk i Hole, og allerede i 1650–årene synes det å ha vært sagbruk her. I et brev datert Hole prestegård 26. september 1660 lot sogneprest Lauritz Madssøn offentlig forkynne at han ikke lenger ville bruke «saga i Kroksund».[31] Sagbruket må nødvendigvis ha ligget øst for sundet, da det ikke er noen elv eller bekk på vestsida. Etter at fem tjern i bekkens nedslagsfelt på Krokskogen ble demt opp tidlig i 1850-åra, ble det periodevis sikrere vannføring i bekken, og her kom både mølle (fra 1853 til rundt 1900) og sagbruk. Det siste lå ved Kronborg, der Åsabussen seinere hadde holdeplass. Vannet kom i en renne med uttak ovenfor Sundvoll-mølla. Nedenfor brua stod en barkestampe. Barken ble brukt til garving av dyrehuder, og til å barke seil og fiskegarn med. Det var bare høst og vår det var nok vann til å drifte saga og mølla i Sundvollen.[32] Under krigen stod én av de ambulerende sagene til byggmester Thorvald Ellingsen i Sundvollen, vis-a-vis Øver-Sundvollen (Sundvollen barnehage).

«... ET SVARE STREV»

De fem demningene som ble bygd på Krokskogen tidlig i 1850–årene for å gi nok vann til mølle og sagbruk i Sundvollen, var i Retthelltjern, Bønnerudtjern, Kleivmyra, Abbortjern og Nordsetertjern.* Fra Svarttjern renner en bekk ned i Nordsetertjern, men i Svarttjern var det ikke demning. Det var et svare strev når vannet skulle slippes. Da måtte den som skulle slippe vannet, ta beina fatt og løpe, fra den ene dammen til den andre, fortalte Petter Hansen Grantopp. Men det var ikke bare mannfolk som slapp damvann. Kona til mølleren, Louise Hansen Møllerberget, var også med. Det var ei stri og et slit, og tungt arbeid for en kvinne, men slik var det den gangen.**

* Nordsetertjern har også utløp sørover.
** Hartvig Brobekk (1979).

Høymyr og Sollihøgda

Mo i Steinsfjerdingen hadde sagbruk ved husmannsplassen Høymyr på Sollihøgda. I de gamle regnskapsbøkene på Mo ble den kalt "Øvre Sagplads på Sollihøgden". I august 1898 ble det annonsert i Ringerikes Blad for salg av "cirka 100 Læs Hon fra øvre Sagplads ved Solihøgda efter 1 Kr. pr. Læs". Samme år ble den tidligere Mo-skogen ved Sollihøgda (samt Høymyr) overtatt av Thomas Fearnley. Det var dampsag på Høymyr fram til rundt 1920. Da bygde Fearnley nytt sagbruk ved Tjernslivannet, som var i drift til først i 1950-åra.

Fra sagbruket ved Tjernslivannet på Sollihøgda sist i 1930 åra. Fra venstre: ukjent, Kristoffer Løbben, Ole Løbben, Jacob Nyhus, Hans Paulsen, Kristoffer «på Nordland», Bernt Rustand (Homledal), Sverre Bergheim, Thorleif Løbben og Ole Larsen.

31 Tingbok for Ringerike 1660–1662, s. 8.
32 Lyse 1976, s. 121.

Guriby sag i Lommedalen, anlagt av brødrene Ivar og Christoffer Rytterager i 1850-åra.

Også på Myra (Gorrmyr) ved Fjulsrud har Fearnley drevet sagbruk.

Guriby-saga

I 1855 ervervet Ryttager-brødrene fra Hole grunn og bygde dam og sagbruk ved Guriby i Lommedalen, samtidig som de i samme periode kjøpte opp gårdsskoger langs Lomma. Deres skogeiendom skiftet eier flere ganger i siste halvdel av 1800-tallet, samtidig som nye skogteiger ble kjøpt til. I 1906 ble Gudbrand Olsen Snedsbøl fra Sør-Odal eier. I 1920-åra bygde han om og moderniserte Guriby sag. Blant annet ble det oppført helt moderne høvleri med turbinanlegg fra fossen. Sønnene fortsatte farens forretning som sameie under firmanavnet Brødrene Olsen, Guriby sag. Tømmerfløtinga i Lomma tok slutt i 1967. Guribysaga ble nedlagt i 1986 (slutt på skjæringa i 1982). Den eldste saga, drevet av vannkraft, er tatt vare på og står i dag omtrent som den gang den skar tømmerstokker fra Krokskogen på 1800-tallet.

Bjørum sag

Andresen-familien på Midtskogen hadde sagbruk ved Bjørum i Bærum. Dammen her ble bygd i 1853, og saga satt i gang i 1855. Fram til dammen ble bygd, gikk sjøørreten opp Isielva helt til Kneikafossen. En del av tømmeret ble fraktet ned Isielva ved fløting. Ved Bjørum-saga var det i 1930-åra sirkelsag, som ble drevet av en dampmaskin. Inntil 12 mann kunne være i arbeid på saga om våren, i de ukene skjæringa foregikk. Bjørum sag ble nedlagt i 1964.

Kleivstua

Ved Kleivstua, på nordsida av gjestgiveriet, var det sagbruk i 1940- og 50-åra. Sagmester her var Johs. Gulbrandsen. Det fortelles at da det ble bygd nytt fellesfjøs på Øskjevallsetra i 1943, ble tømmer kjørt fram til saga på Kleiva og skåret der, og materialene kjørt inn til setra. I 1950, da Bureheim ble bygd, ble huset laftet opp på sagtomta på Kleiva.

Mo gård

På Mo i Steinsfjerdingen var det i siste halvdel av 1800-tallet stor virksomhet med tømmerdrift i gårdens skog i moen. Eieren Ole Moe drev da et lite sagbruk, som seinere ble flyttet ned til bygdeveien, sør for krysset med gårdsveien. Etter krigen stod i flere år en av Thorvald Ellingsens ambulerende sager ved Mo, i nærheten av Hanserud og tomta til Hole Torvstrøfabrikk.

Sundøya

Hans A. Leine, eier av Nordre Sørum i Steinsfjerdingen 1917-24, var en arbeidsom mann med teknisk innsikt. Han eide et ambulerende sagbruk og en "lokomobil" (dampmaskin) som ble fyrt med sagflis, og reiste rundt over hele Ringerike, Bærum og Asker og skar tømmer.[33] Han drev også på Sundøya, hvor Hole kommune leide ut areal til sagbruksdrift. Sagbenken stod på Sundøya i lengre perioder. I 1916 søkte Johannes Kjos om leie av Sundøya for et tidsrom av åtte år for oppsetting av dampsag, og tilbød seg å betale 75 kroner i året i leie. Men herredsstyret avslo søknaden, under henvisning til at daværende leier Hans Leine hadde seks måneders oppsigelsestid, og de folkevalgte syntes dessuten at åtte år var for lang leieperiode.[34] Sagbruket på Sundøya synes å måtte vike plassen da Sundøya Fjordrestaurant ble åpnet i 1931. Seinere drev en av Hans Leines sønner, Jakob (f. 1916), også som sagmester med ambulerende sagbruk.

Jacob Leine (f. 1916) var sagmester og eide en sagbenk han reiste rundt med. Faren, Hans Leine (f. 1875), var den som begynte virksomheten. Jakob Leine flyttet til Canada i 1960.

Søgarden Leine

På Søgarden Leine på Røyse hadde Sigvart Leine en mobil sag fra midten av 1930-åra. Saga ble brukt til å skjære kassebord til Leine kassefabrikk, som produserte fruktkasser. I 1938 kjøpte han dobbel sagspindel og utvidet virksomheten, og

33 "Hole i bilder" 1850–1950 (1981), s. 81.

34 Protokoll fra Hole herredsstyre 29. januar 1916.

Sagbruksbygningen på Søgarden Leine (til høyre) ble oppført i 1942. Bygningen til venstre ble bygd i 1932. Her holdt Leine kassefabrikk til da den startet i 1935, og her ble saga anlagt i 1938.

bygde ny sagbygning i 1942. I gode fruktår var etterspørselen stor, og det kom biler helt fra Vestlandet for å hente eplekasser. Leine kjøpte tømmer på rot, satte bort hugsten og kjørte som oftest tømmeret selv fra Krokskogen til Leine. Produksjonen sysselsatte i perioder i 1940– og 50-åra tre-fire mann, og ble drevet til sist på 1960-tallet, da pappemballasjen kom. Ved saga tok man siden imot leieskur til sist på 1980-tallet.[35]

Søndre By

Tidlig i 1930-åra ble det bygd en gårdssag på Badstuskjæret, et havnestykke sørvest for gårdstunet på Søndre By. En av sønnene på gården, Sverre Gomnæs, var sagmester. I tillegg til å skjære materialer til utbygging på gården, ble det tatt imot en del leieskur. Saga ble revet like etter krigen.

Sagbruket på Stein gård som ble bygd i 1950-åra nede ved Steinsfjorden. Den ble drevet av en elektrisk motor. Saga brant ned etter kort tid, og ble ikke bygd opp igjen.

Stein

I 1943–44 satte Finn Moltzau opp en dampsag på Stein gård. Saga ble fyrt med ved og flis, og var en sirkelsag med to blader. Den var i bruk til ut i 1950-åra. Da satte Moltzau opp ny sagbygning øst for gårdstunet, nede ved fjorden. Dampmaskinen var erstattet av elektrisk motor, men denne saga brant ned etter kort tid og ble ikke bygd opp igjen. Rundt forrige århundreskifte drev Olaf Hurum dampsag på Libakke, hvor han tok imot leieskur.

35 Bilde fra Leine kassefabrikk, bildearkivet 2383.

Bili
På Bili gård bygde Syver Bihli sagbruk tidlig i 1930-åra, og tok imot leieskur fra naboer og andre. I 1982 moderniserte Sverre Bihli sagbruket. Etter hans død i 1991 leide Otto Solli på Libakke saga.

Borgen
På Nordigarden Borgen har det vært sagbruk siden 1938, da Odin Langslet satte opp en lang bygning med sagbruk, verksted og garasjer som siden er blitt kalt «Saga». Dagens eier Øistein Langslet bruker fortsatt de to sagbenkene, mest for skur til eget bruk. Da låven på Fekjær brant i 1962, ble materialer til ny låve skjært på Borgen-saga (av Sigurd Leine og Sigurd Viksengen).

Storøya
Sist i 1950-åra bygde Jacob Leine (sønn til Hans Leine) opp en gårdssag på Storøya. Her ble det skjært skur som ble levert til snekkerbedrifter i Oslo-området, bjørk til Christiania Spigerverk, og ask (til stålbørster) til Jordan Børstefabrikk. Det ble også levert materialer til husbygging i Hønefoss og til hyttene på øya. Saga på Storøya var i bruk til 1995.

I tillegg til de nevnte sagbrukene, stod et par av Thorvald Ellingsens ambulerende sager fra etterkrigsårene og utover på 1950-tallet og tok imot skjæring ved Vik (i 10-15 år) og ved Svensrud på Røyse.

Skogsdrift før 1825

Skog har vært en forutsetning for at folk har kunnet bygge og bo i det kalde klimaet i Norge. Gjennom århundrene har folk i Hole hentet hustømmer og ved ned fra Krokskogen. Mang en tømmerstokk har falt for å skaffe holeværingene hus og hjem, fra hovedbygninger og låver på de største gårdene, til små stuer og uthus på mindre plasser og bruk.

Klare for tømmerkjøring på Krokskogen vinteren 1934-35. Fra venstre Arvid Nicolaisen, Einar Eriksen og Kristian Ullern.

Da handel med tømmer og skogsvirke vokste fram i Norge fra sist på 1500-tallet, kom skogen under press. Fra kongen i København kom da et utall påbud om skogs- og sagbruksdrift. Og det trengtes, for skogen hadde mange fiender. Skogbrann var det ofte, sannsynligvis oftere og i enda større

KOSTBAR TØMMERHOGST

I 1632 bestemte Kristian 4 at en del skog i Norge skulle spares til bruk som mastetømmer til krigsflåten. Blant disse var skogen på Storøya, og en gang i slutten av 1640-åra måtte leilendingen «Olle Stoerøen» bøte 40 riksdaler i bot og 20 riksdaler i redepenger* for å ha hugget i skogen på øya etter at den ble «fredliust och forbøden, ey nogenn sig at Wnderstaa eller tilfordriste derudi at hugge». Storøya var krongods (kongens eiendom), og Ola måtte gi fra seg tømmeret uten vederlag.**

* Redepenger = ytelse til presten i en del kirkesogn som ikke ga prestetiende (også kalt redegift og prestreide).

** Sehestedske Kommisjon: Skogene på Ringerike 1651.

SKOGBRANN I 1677

Sankthansdagen 1677 kom Hans Gjesvold og Rasmus Andersen Sundet ridende opp Nordkleiva på vei inn til Mons Finne på Krokskogen. Da de red forbi «Herrebraaden» innenfor Tavleskaret i Nordkleiva, oppdaget de at ild var løs i skogen. Det brant ute i «Skandsen» og hele åsen på nordsiden av allmannaveien var overtent, fortalte Hans og Rasmus under rettsmøtet på Gomnes tingstue 14. august samme år. Navnene er borte i dag, men forteller om hærbråter og skanser som forsvarsverk mot fiender i fjerne tider.

omfang enn i dag,[36] bråtebrenning, barhogst til fôr, barkeflåing til hustak, og allmuens behov for hustømmer, ved og gjerdefang. Bare til «sveig» – til å binde skigardstaurene sammen med – måtte mang en liten granplante late livet. Trekølbrenning gikk også hardt ut over skogen.

Men hogsten for å skaffe sagbrukene nok virke, tæret mest. Skogen måtte vernes, helst uten at kongen og folket tapte den økonomiske nytten av den. For skogen var da som nå ei god melkeku for både konge og bonde. Ved salg av tømmer og trelast fikk bøndene penger til å betale de kongelige skattene, som var både mange og store.[37]

Fra 1670-åra ser vi stadig flere rettssaker om ulovlig tømmerhogst i tingbøkene. Både hogstreglement og grenser var uklare. Fra Røyse var det lang og tungvin vei å hente trevirke ned de bratte kleivene fra Krokskogen. Mange Røyse-bønder skaffet seg derfor tømmer fra den andre sida av Tyrifjorden. I 1684 ble Engebret og Kristen Frøyhov, sammen med fem andre holeværinger, stevnet av eieren av Ask skog for ulovlig tømmerhogst på Holleia. De øvrige var Elling og Johannes Svarstad, Håvard Mo, Peder Hamnor og Engebret Ullern. Holeværingene møtte i retten og sa at det var tidligere fogd Jacob Luth som hadde bedt dem hogge, og han hadde sagt at det var hans skog. En lang rettssak fulgte, med innkalling av en rekke vitner for å få fastslått de rette grensene for Ask skog.

I 1689 førte Ole Christensen Moe flere saker på bygdetinget på vegne av sin landherre Hans Must. Blant disse var en sak om ulovlig tømmerhogst og bråtebrenning på Fegri på Tyristrand, som da lå under Gomnes og ble eid av Hans Must. I 1696 vitnet Kristen Krokvik at han for 10–11 år siden hadde tjent på Dæli, og hans husbond Mads Dæli hadde da leid noe tømmerskog av Augustinus Haga på Tyristrand, som Kristen hadde hogd sammen med Ole Johnsen Leine og Svend Dæli. Andre drev i større målestokk. I 1678-79 leverte Hans Pedersen By tømmer ved Spålen og Katnos-dammen i Nordmarka, som ble avregnet mot en skatterestanse han hadde fra 1677–78.

36 Fra brannvakthytta på Gyrihaugen hadde man oversikt over det meste av Holes Krokskog. I heftet Ringerike 1996 (s. 46) nevner Sverre Grimstad brannvakttårn både på Skarpsnoåsen og Tømmerås på Krokskogen, men disse var trolig mindre tårn satt opp av Norges Geografiske Oppmåling (Statens Kartverk) i forbindelse med kartleggingsarbeid.

37 Erling Bjørke: Om hogstreglene i gammel tid, i Ringerikes Blad 30. mars 1942.

Øst-Modum var også innenfor rekkevidde for Hole-bøndene. I 1825 kjøpte Ole Jørgensen Rytterager en del skog på Øst-Modum, og i 1830 sikret han seg "uinnskrenket bruk og rådighet over Tandbergselva med rett til tomter for maskineri eller innretninger". I 1837 makeskiftet han Tandberg (gård og skog) med Natvet, men holdt tilbake plassen Dyrbak med mølle og sagbruk. Etter farens død overtok sønnen Christoffer eierparter i mølle og sagbruk på Dyrbak, og her vokste Tandberg bruk fram. Christoffer Rytterager var seinere eier av Øvre Borger, og ordfører i Hole 1876-82.

Tandberg bruk hadde mølle, sagbruk, stolfabrikk og landhandleri. Husmennene fra Borgen fikk der anledning til å tjene seg en ekstraskilling både som smeder, snekkere, hoggere og fløtere. Veien over fjorden var ikke lang, og eierne av de andre Borgen-gårdene solgte stadig tømmer til sagbruket på Tandberg. Fra 1883 var Anders O. Fjeld eier av Tandberg Brug. Han var ordfører i Hole etter Christoffer Rytterager, fra 1882 til 1886.

«HERRER I EGET HUS»
I 1836 opphevet et stortingsvedtak alle gamle forordninger i skogvesenet. Skogeierne ble «herrer i eget hus», noe som innebar at de kunne selge så mye de ville til hvem de ville.

Hans Bjella fra Oppigarden Bjørke på vei til skogs med hest, doning og høysekk.

Mot vår tid – skogsdrift etter 1825

Skogen har gitt et godt tilskudd til gårdsdriften for mange bønder i Hole. Av gårdens produkter ellers gikk det meste med i den daglige husholdningen. Lite ble til overs for salg, og det var lite penger blant folk. Et gammelt ordtak i bygda sier at «de eneste kontantene på Røyse er en femkroning som går på omgang».

«... KLANG INGEN ØXEHUG»

«Aaret 1878 klang ingen Øxehug i Skogene eller Brag af nedfalne Trær. Alt var stille. Tømmerøxen fik hvile og Skogen staa fredet; thi Trælast var det Aar ikke at faa solgt til nogen Pris. All Arbeidstrafik stansede det Aar i Skogbygderne».*

* O.S. Johnson i Dalen vår (Soknedalen lokalhistoriske forening), nr. 27 – mars 2001 s. 12.

... GRESSELIG TUNGT PÅ DETTA FØRET!

Han Gabriel vart itte ferdig med tømmerkjøringa han hadde tatt på seg, mens føret låg. Det skulle ned til stranda ved Nervollen, og sålessen måtte'n da kjøre Sundvollgata ned til brua. Det var itte lovlig å kjøre subbevendinger på storveien etter at vinterføret var gått, og det var itte for å spara hesten, men veien. Så kom lensmann Nikolaisen kjørende: – Nei, min gode mann, dette går nok ikke det, sa'n. Han Gabriel gløtte opp på'n: – Å jo da, det går nok detta, lensmann, men det går gresselig tungt på detta føret!*

* Lyse (1976), s. 101.

SNØVINTEREN 1951

Den vinteren jeg husker best var 1951, som var utrolig snørik. Ole, far og jeg lå den vinteren i By-hytta (Tjyruhjellen) ved Byflaksetra. Det var da så store snømengder at vi ikke så hytta til slutt. Vi gikk opp på taket og skuffet vekk snø fra pipa hver mandag da vi kom opp, uten å bruke noen form for stige. Det var mørkt inne, da det var snø nesten helt opp til øvre kant av vinduene. Og passasjen mellom hytte og stall var en tunnell. Når vi skulle begynne på en ny tømmerlunne, måtte det måkes masse snø. Vi gikk etter hverandre og måtte måke et "skuffebla" hver av, for at hesten skulle klare å baske seg fram uten stutting første gang. Vi målte høgda på snølaget på lunna, og den var i underkant av 2 meter. Vi fikk ikke gjort stort annet enn å måke snø, sa vi oss imellom etter endt sesong.*

* Ullern (2005), s. 18.

Hole har rundt 80.000 dekar produktiv skog. Det meste ligger på Krokskogen, men mange gårder har skog også på moene og i åsene nede i bygda. Skogen i lavlandet er lett å drive, og det samme kan sies om skogen «borti berja» og «frampå». Den skogen som ligger lengst «innpå», har det imidlertid ofte vært ulønnsomt å drive, enda mye av denne er den beste skogen i bygda. Lang og tung transportvei har hemmet driften her, før skogsbilveiene kom.[38]

Arbeidet i skogen var en kjærkommen avveksling fra det daglige livet på gården. Mange bønder drev selv i skogen, ofte med hjelp av hjemmeværende sønner. Men til selve hogsten var det ikke uvanlig å hyre inn hoggere: «*Hver høst hadde far et par mann på skogen for å hogge tømmer. Alt måtte barkes og kappes i lengder. De fikk oppgjør pr. kubikk. Lunningen ble som regel gjort av far og gårdsgutten, likeså framkjøring av tømmeret til Sundvollen,*» fortelles det fra Røyse i mellomkrigsårene.[39]

Eksport av trelast og papir har siden 1600-tallet vært en viktig del av Norges handel med utlandet. I perioden fra 1830 til rundt 1870 var det gode priser på verdensmarkedet, og stor aktivitet i skogen. Men fra 1870-åra ble det vanskeligere. Aktiviteten i skogene stilnet, og mange ble fristet til å selge skogteigene sine. En bonde på Fekjær solgte i 1909 en gårdsskog på 400 mål ved Nordsetra. «*Han fant vel ut at han had-*

38 Nils Johannessen i Norske Gardsbruk bind VII (Buskerud fylke I), Oslo 1998, s. 552.

39 Nikolai Hafnor (f. 1921) i minneoppgave fra mars 1993 (kopi i Hole bygdearkiv).

Jon Dalsbotten på tømmerlasset med hesten Høgnar. Bildet er fra rundt 1940.

de nok å rusle med lell. Dessuten var tømmerprisen så lav at det var lite lønnsomt med skogen,» fortalte en av sønnene siden.[40]

Det var langt inn på Krokskogen før i tida. Vi må tenke oss skogen uten traktor- eller bilveier. Tømmerhoggeren måtte helst gå med niste og redskap for en uke. Hadde du hest, måtte du også ha med fôr til den. Det tok helst en halv dag å komme fram til driftshytta, så skulle du få gjort noe, måtte du være borte hele uka, og dra hjem igjen på lørdag.[41]

Høggerhyttene kunne være kalde og hustrine. Riktignok ikke barhytte eller gapahuk, som i tidligere tider, men enkle skogskoier. Eller man brukte seterhusene, dersom de ikke var for langt unna. Skogskoiene hadde gjerne en skarve ovn midt på gulvet, «… en flat, høgbeint ovn med kokehøl, som *åt* ved hele natta».[42]

«Jeg kommer nok ihug vinteren 1915-16. Jeg og Edvart hugg isammen i Nordigardsstykket på Krokskauen, som Enger på Hønen havde uthugst i. Vi tjente ikke mer end mellem 20 og 25 kroner uka, og hugg og håndlunna i to meter djup snø, og så låg vi i ei hytte som het Langvarig nedenfor Retthellsetra.

40 Nils Fekjærs opptegnelser, s. 9. Teigen ble solgt til Solberg på Stein for 13.000 kroner.

41 Arne Fjeldstad: Skogsdrift på Krokskogen før 1950 (1995), s. 1 (kopi i Hole bygdearkiv).

42 Holtvedt (1977), s. 87.

... SNØEN, KULDA, SLITET

Vi har lett for å romantisere arbeidslivet i skauen. Det blir liksom solskinnsdagene en husker, og ikke snøen, kulda, slitet, de lange turene fram og tilbake til høggerhytta. Hadde en begynte å arbeide i skauen, var de fleste fengslet av den frie jobben. Her var en sin egen herre og kunne legge opp arbeidstempoet etter eget forgodtbefinnende. En slapp å gå under noen kommando.*

* Otto Frydenlund: Tømmerhøggern – en utdøende rase, i heftet Ringerike (1998) s. 44.

MANASKARET VAR VANSKELIGERE

Manaskaret var vanskeligere å kjøre enn Krokkleiva (Sørkleiva). Det var flere bråe svinger og hufs, og den var svært steinete nederst, der det ofte var lite snø. Det var også et par leie flater, den siste mellom Klokkerbråtan og den siste kneika ned på riksveien. Før en slapp seg ned på veien, måtte en stanse og lytte etter bil fra Oslo-kanten, da det ikke var noen sikt den veien. For slapp du deg først ut her, stoppet det ikke før du var på isen ved Elstangen.

* Fjeldstad (1995), s. 2-3.

HOPPA SATTE SEG PÅ BAKEN

Tømmerkjøring med hest i Neskleiva var ikke for nybegynnere, verken to- eller firbeinte.Ei lita hoppe var så nervøs for å løpe foran tømmerlasset at hun satte seg på baken med en gang de satte utfor. Lasset var tungt og kleiva bratt, og hoppa ble sittende på baken helt til det flata ut nede ved fjorden. Når det var skarpt føre, ble det slepekjørt. Da brukte de ikke geita, bare stuttingen. Den ene enden av stokken ble lagt på stuttingen, mens den andre skled på snøen og bremset lasset. Oppå "bakenden" ble endene av andre stokker lagt, og festet med kjettinger til de under. Etter hvert hang mange lengder som slep bak, og hesten ble kjørt fram etter hvert. En gang fikk en kjører hesten for langt ut i brattbakken mot kleiva før de siste stokkene var lagt på, og lasset begynte å skli. Hesten klarte ikke å holde igjen, og kjøreren fikk kastet seg på de siste stokkene og red på dem ned til stranda ved Nedre Nes, hvor ferden endte.*

* Etter Johannes Næss (f. 1906), fortalt til sønnen Arvid Næss (f. 1954).

Sengepladsen min hele vinteren var på ei brei fjøl 35-40 cm opunder det eneste vinduet som var i hytta. Der var vi elleve mann, en 4-5 havde vært passe. At helsa kunne holde i slike forhold er næsten ufattelig. (…) Fytte rakkern for forhold!» fortalte en småbruker og bureiser (f. 1888) med 11 barn fra Steinsfjerdingen, som seinere ble varaordfører i Hole.[43]

Men det kunne også være gode stunder i koiene. «*Når det var flere på hytta var det mange trivelige kvelder med kaffedrikking og historier, diskusjoner og koseprat. Far fortalte om livet på skogskoiene i tidligere tider, med masse folk og hester og utrolig dårlig husvære. Det var jo mange flere huggere før motorsagas tid*», forteller en bonde på Røyse (f. 1928) fra sine yngre år.[44]

STUTTING OG GEIT

Tømmeret ble framkjørt med slea-doning (stutting og geit). Stuttingen var fremst, den hadde svingbanke med sagtannet jernkant og lekker i begge ender, hvor stokkendene ble lagt. Geita (bakerst) hadde bare lessebanke med lekker på sidene, og kunne således ikke svinge. Stokkene ble så lagt oppå begge disse, i passende høyde. Disse sledene ble sammenbundet med et lekke som var festet til hver av sleameiene på geita og festet til stuttingen med en krok. Lasset ble strammet til med en bendebjønn både på stuttingen og geita. Antall stokker på lasset varierte stort med størrelsen på tømmeret, og om det var nyhugget eller hugget om sommeren, eller tidlig på høsten.*

* Ullern (2005), s. 16-17.

Det harde kroppsarbeidet krevde sitt, og maten var viktig. «*Kostholdet var mye flesk, ofte i steikepanna sammen med biter av poteter som var kokt før. Potet- og blodklubb var også takknemlige saker, bare å dele opp og steike i panna. Men vi hadde bestandig med poteter som ble kokt til annen middagsmat. Og en del brødmat gikk det jo. Ellers kunne matstellet være vanskelig, to-tre karer rundt en liten vedovn, der det ofte hang våte klær og vått seletøy også. Det hendte nok det kunne dryppe litt i steikepanna, men vi var aldri sjuke*», fortalte en annen gårdbruker (f. 1923) fra Røyse.[45]

Dagen var lang og hard. Øksa var arbeidsredskapet, saga kom ikke i bruk før rundt 1860. «De dro på fire økser. Det var felløksa, som var smal og tynn og langskafta. Kvistøksa var tjukkere, og så var det borkeøksa. Og så hadde dom ei på varastyre. Saga var bågasag, heller lang svans».[46]

Tømmeret som ble hogd på Krokskogen, ble lunnet og lagt i store hauger før snøen kom.

43 Olaf Eriksens erindringer, s. 70 (Steinsfjerdingen 1970).
44 Paul Anders Ullern: Erindringer – det jeg husker fra mitt liv (2005), s. 17-18 (kopi i Hole bygdearkiv).
45 Fjeldstad (1995), s. 4.
46 Holtvedt (1977), . 87-88.

KAMP OM PLASSENE PÅ KLEIVA

Tømmeret ble lagt i hauger eller lunner frampå kleivstupet. Noe av det så langt utpå som mulig, da ingen hest kunne dra hel vending innante flata. Derfor var det ofte litt kamp om de beste plassene på Kleiva.*

* Fjeldstad (1995), s. 2.

ARMLENSE PÅ ISEN

Tidlig på våren vart det lagt ut armlense på isen. Det vart pella ut jevnstore stokker som vart «skante» av i rota, og borret hull i begge ender. I gamle dager vart armstokka bundet i hop med vier, seinere vart det brukt jernklaver og lekker. Det var etter at «dereksjon» – Drammensvassdragets Tømmerdireksjon – hadde tatt over.*

* Lyse (1976), s. 103.

EN STRABASIØS TUR

Det var for det meste mellom en og to meter snø på Krokskogen den gangen. Da det ofte kom mye snø før vi kom i gang med kjøringa, måtte vi brøyte veg. Vi trommet gjerne sammen alle som skulle kjøre den veien den vinteren, både ved og tømmer. Et spesielt minne har jeg fra vi brøytet opp Manaskaret, innover myrene mot Kroktjern, og opp til Frøyustørreset på Finneflaksetra. Det var mye snø innover skogen. Det måtte gå en mann foran fremste hesten, så den ikke skulle "gå seg på" en staka eller noe som gjemte seg under snøen. Han gikk i snø til oppunder armene, så vi byttet på med den jobben. Vi var i alt sju mann og fire-fem hester. Det var en strabasiøs tur, og vi var ikke framme før i mørkinga.*

* Arne Fjeldstad: Skogsdrift på Krokskogen før 1950 (1995), s. 2.

Lunninga burde helst være ferdig før jul, da det ofte kom store snømengder i jula og videre utover. Etter nyttår var det å dra på skauen for å kjøre tømmeret fram.

Kleivkjøringa foregikk ofte parallelt med framkjøringa. Krokkleiva fikk en spesiell form under kleivkjøringa, da det ble ei djup renne etter tømmervendingene, ofte med meterhøge kanter. Kleiva hadde så god bredde at hestene som gikk opp, gikk ved siden av renna. Her ble det fine trappetrinn etter hestebeina, som også var bra å gå i for kjørekaren. Det kunne bli to-tre turer om dagen, under krigen også med trebånnstøvler, så det kunne bli noen stive legger i begynnelsen.[47]

Syver Bihli (f. 1901) på tømmerhogst i djup snø på Krokskogen rundt 1950.

Tømmeret ble lagt på isen flere steder langs fjorden. Mest var det i Sundvollen, der lå det stokker til langt forbi Sundøya. Det var tømmer som kom ned Sørkleiva, Nordkleiva, Grøndokka og forskjellige steder i berga i Sundvollen-området. Ved Elstangen lå tømmeret som ble kjørt ned Manaskaret, og lenger ut langs fjorden lå tømmer som ble kjørt ned Neskleiva og

47 Fjeldstad (1995), s. 2-3.

KANSKJE VAR DET FEST PÅ RØYSEHALL OGSÅ?

Sjøl om det ofte var mye slit, står denne tida for meg som en fin tid. Det var hesten og du i en snødekt skau. Alt var så stille og fint, og alt var greit. Du skulle gjøre dine vendinger om dagen, og dagen var kort, og kvelden var din. Ingen annen lyd enn knitringen i ovnen. Men når lørdagen kom, var det jo godt å komme hjem. Hesten i sin egen stall der den fikk selskap. Jeg til familien og egen seng. Kanskje var det fest på Røysehall også.*

* Fjeldstad (1995), s. 4.

FARLIG I STORØYSUNDET

Veden ble kjørt ned Kleiva og hjem på fjordisen. Når den skulle hentes, kjørte vi fra Røyse ut Sælabånn, over Lemostangen og inn til Sundvollen eller Elstangen. Lenger ut på Røyse kjørte de ut ved Svarstad og tvers over Sælabånn til Lemostangen. Storøysundet kunne være farlig, for det gikk understrømmer som åt isen nedenfra. Derfor holdt vi oss unna land. Var det dårlig is på Sælabånn, kjørte vi veien til Vik, og så videre på Steinsisen.*

* Fjeldstad (1995), s. 3.

Arne Fjeldstad på vei over fjordisen en gang i 1950-åra med kurs for Krokskogen og tømmerkjøring, med den siste hesten på Nedre Frøyhov, kalt Basse.

HESTA SLEIT HARDT

Hesta som gikk i tømmerkjøring hele vinteren sleit hardt, men de fleste fikk godt stell: Høy (det fineste til hesta), havre og sørpe med mjøl. Sørpa vart laga av hakkels, som vart bløyte i sørpenuven og mjølet menget inn med en kjepp. Mjølet kom dernest, rugmjøl som var grovere og simplere enn matmjøl. (…) Det var hester som vart brøtne i hard kjøring. Det var helst på slutten av vinteren og utover våren, straks før våronna, det ikke var godt å væra gamp! Det var ikke noe dyrevern da, men det kunne jo hende en uvettig kjørekar fikk en omgang juling og et stygt ord på seg. En merraflåer og innfløtter på Røyse dreiv med travkjøring på isen i hælja, med hest som gikk i tømmerskauen i søkna. Det var staller på skauen som var kalde, og hesta sto og fraus om natta.*

* Lyse (1976), s. 100-101.

Sønsterudkleiva. Om våren var det tømmermerking eller «annamming», før fjordkara samlet opp alle småpartier i grimer, og slepte dem med slepebåt til Vikersund. [48]

Etter 1945 kom moderniseringa for fullt, også i skogen. Først og fremst var det motorsaga som gav skogsarbeiderne en ny hverdag. I 1950-åra begynte man å kjøre tømmer med traktor på Krokskogen,[49] og rundt 1960 kom de første skogsmaskinene. Den første tida var det landbrukstraktoren som overtok for hesten til kjøring og lunning, men etter hvert kom det spe-

48 Ullern (2005), s. 16.

49 Erik Ullern skal ha vært en av de første som kjørte tømmer med traktor i Krokkleiva (en Fowler).

siallagede traktorer og andre maskiner til kvisting og hogst. Som i jordbruket, førte mekaniseringa til effektivisering, og dermed ble det mindre behov for folk. Etter at skogsbilveiene kom i 1950- og 60-åra, har tømmerbilene overtatt for hesten. Og skogskoiene ble stående tomme fordi hoggerne kunne kjøre hjem da dagens arbeid var unnagjort.

I vår tid har naturvern fått en stadig sterkere plass i folks bevissthet, og i samfunnsdebatten. Myndighetene følger opp og vedtar vernebestemmelser for skog og fjell, plante- og dyreliv. I 1977 ble det innført forskrift om skogbehandling og skogsdrift for skogområder i Oslo og nærliggende kommuner (den såkalte «Marka»). Forskriften kom etter en mangeårig og hard debatt mellom skogbruk og friluftsliv.

Diskusjonen gav støtet til en radikal endring av formålsparagrafen i skogbruksloven, der begrepet «flersidig skogbruk» var kommet inn i 1965. Det var særlig store hogsflater samt en storstilt utbygging av skogsbilveier hos Løvenskiold-Vækerø, som førte til at debatten ble intens. Forskriften ble gjort gjeldende i fire fylker og en rekke kommuner, deriblant Hole og Ringerike. Formålet er å sikre at skogbruket i Marka bidrar til å bevare og utvikle områdets kvaliteter hva angår friluftsliv, naturmiljø, landskap, kulturminner og vannforsyning. Forskriften ble revidert i mai 1994, og har ført til betydelige endringer i forvaltningen av skogene, blant annet skal ikke størrelsen på hogstflater være over 50 mål i Hole og Ringerikes del av Krokskogen.[50] Kommunene har rett til å sette spesielle betingelser eller helt å nekte hogst, dersom den kan medføre vesentlige ulemper for de nevnte gruppene. Ved bygging av skogsbilveier skal naturvern- og friluftsorganisasjonene gis anledning til å uttale seg, før vedtak fattes. Det er varslet revisjon av markaforskriftene etter at Markaloven kom i 2009.

I alt 17 områder innenfor Holes grenser er vernet etter naturvernloven. Av disse ligger fire på Krokskogen:

- **Krokkleiva naturreservat** (2002) – en variert flora med mange sjeldne, sårbare og plantegeografisk interessante innslag, spesielt når det gjelder klippevegetasjon og alpine arter (268 dekar).
- **Merratjern/Søndagsbrenna naturreservat** (1991), i Hole og Ringerike, mellom Lomma og Heggelivannene med den best bevarte naturlige furuskogen i de sørlige deler av Marka (7.055 dekar).

50 I områder nærmere Oslo skal ikke hogstflatene være over 30 mål (gjelder Gjelleråsmarka, Østmarka, Sørmarka, Svartskog og øvrige områder i Asker, Bærum og Oslo kommuner samt Nittedal vest for riksvei 4).

«... GÅ OVER TIL Å ETA MÅSA?»

Miljøverndepartementet fremmet i 1970-åra forslag om å verne flere områder i Hole. Forslagene skapte stort engasjement i bygda og ble diskutert både i folkemøter og lokalpolitiske fora. I oktober 1977 diskuterte Hole kommunestyre friluftsliv og naturvern, og departementets forslag om vern av Viksåsen og Krokkleiva var i fokus. Sverre Koksrud (H) mente at den private eiendomsretten snart var en saga blott. «Mulighetene for utbygging i Hole kunne ha vært langt bedre, dersom vi ikke hadde hatt disse fredningsplanene å ta hensyn til. Men kommunen har adgang til å 'prute' om fredningsarealer. Jeg kan til dels være enig med tidligere landbruksminister Treholt i hans uttalelser for en del år tilbake, om å forandre vårt kosthold fra lyst til mørkt kjøtt. Men når enkelte går så langt at vi skal gå over til å eta måsa, da må jeg, herr ordfører, melde pass,» sa Koksrud, til stor munterhet fra representanter og tilhørere i salen.*

* Ringerikes Blad 24. oktober 1977.

Erik Roulund på Vestre Rud i tømmerskogen i Sønsterudmarka på Krokskogen våren 1949.

- **Mørkgonga naturreservat** (2001) i Hole og Ringerike, et egenartet landskap med spesielle vegetasjonstyper i form av edelløvskog, bekkekløftvegetasjon og klippevegetasjon (2.100 dekar).
- **Djupedalen landskapsvernområde** (2002) i Hole og Bærum, inneholder en komplett lagserie av lavabergartene på Krokskogen, deriblant rombeporfyr. Vegetasjonen består stort sett av gran, med innslag av edelløvskog (2.300 dekar).

I naturreservatene er det laget forskrifter for hva slags aktivitet som er tillatt i området. Hogst er ikke tillatt, men det er åpent for vanlig friluftsliv. Adgangen til å sette opp telt kan imidlertid variere. I landskapsvernområdene er reglene mildere, men det er ikke lov å bygge veier i slike områder.

Ved utgangen av 2011 var cirka 2,5 prosent av den produktive skogen i Norge vernet. Noen berøres mer enn andre. På Krokskogen har en stor skogeier som Brødrene Olsen ANS (Guriby sag) i alt 13.400 dekar skog. Av dette er 6.000 dekar båndlagt som barskogreservat.

SKOGEN ER VIKTIG

Skogen er en viktig del av norsk natur. Den binder jorda og forhindrer flom og erosjon. Dessuten tar den opp store megder CO_2, og gir oss oksygen og tømmer tilbake. Skogen er en fornybar ressurs som motvirker forurensing og drivhuseffekt, i motsetning til olje, gass og kull.

MEST GRAN I HOLE

Gran er den dominerende tresorten i Holes del av Krokskogen, som i det øvrige Ringerike og i landet ellers. 79 prosent av all skog i Hole er gran, mens 16 prosent er furu og 5 prosent lauvskog. Grana kom til Sør-Norge for rundt 9.000 år siden, fra Baltikum over Østersjøen og via Sør-Sverige.* Innslaget av furu er større på Ringerike enn i landet ellers (28 prosent mot et landsgjennomsnitt på 20), og årsaken er de store furuskogene i Ådal og på Holleia.

* En doktoravhandling i 2008 konkluderer med det. Tidligere mente man at gran var en forholdsvis ny tresort i Norge, og at den kom fra Russland og inn i Nord- og Midt-Norge noen århundrer etter at vår tidsregning startet, og at den kom til Ringerike rundt år 400-500 e.Kr.

VARMEKJÆRE LAUVTRÆR

Hole har også innslag av varmekjære lauvtrær, som ask, alm, eik, hassel, lind, lønn og svartor. De finnes først og fremst nede i bygda, men også i de bratte liene under åskanten, hvor solstrålingen gir gode vekstvilkår. Blant annet er det på Utstranda, i ura fra Sønsterudgrinda og nordover mot Bråtafjellet, en fin og tett bestand av lind. Barlind finnes også flere steder i liene her.*

* Arvid Næss (f. 1954).

DRØMMEN OM DET FRIE SKAULIVET...

Nå høres ikke øksehuggene i skauen lenger. Hoggerne har skiftet arbeidsplasser. De ble populære på anlegg og byggeplasser, som de drivende arbeidskarene de var. Men tru om ikke drømmen om det frie skaulivet av og til dukker opp, i maset på de nye arbeidsplassene..?*

* Frydenlund (1998), s. 44.

Det er ellers mest gran på Holes Krokskog (79 prosent), mens furu utgjør 16 prosent og lauvskog 5 prosent. Av lauvskog er bjørk den dominerende (70 prosent), mens gråor og osp utgjør henholdsvis 14 og 10 prosent. Klimaet har stor betydning for plantelivet. Nede ved Steinsfjorden kan det komme rundt 500 millimeter nedbør i året, mens det oppe på Krokskog-platået ofte ligger på det dobbelte og enda mer. Dette passer grana godt.

I Hole kommune er det 80.197 dekar produktiv skog, hvorav 24.579 dekar (31 prosent) av høy bonitet,[51] 51.040 dekar middels (64 prosent) og 4.578 dekar lav bonitet (6 prosent). Et normalår hogges rundt 25.000 m3 skogsvirke i kommunen, til en verdi av rundt 8 mill. kroner.[52]

Treslag	Hole	Hele Ringerike	Norge
Gran	79 %	62 %	72 %
Furu	16 %	28 %	20 %
Lauvskog	5 %	10 %	8 %

51 Bonitet = uttrykk for markas evne til å produsere trevirke.

52 Tall mottatt februar 2013 fra Landbrukskontoret for Hole og Ringerike (skogbruksrådgiver Eiliv Kornkveen).

Jakt og vilt

«FAA ELGSDYR, HARE I MÆNGDE»
I 1743 listet fogd Ivar Wiel opp hvilke dyr som fantes i skogene på Ringerike: «Faa Elgsdyr, Hare i Mængde, 2de Slags Bjørne: Myrtas og Mærrebjørn, Fiilfröjs eller Fillefrands,* Ulve, Varg eller Graabeen, Ulve- Ræve- og Katte-Gauper eller Los, Hermelin, Rösse eller Hvidkat, Ekorn, Maar, Muldvarp eller Vaand, alle Slags Myrer eller Maur, Otter, Bustdyvel eller Pindsviin, röde Ræve, Bæver eller Bjaar siges at have været i Sognedalen og Aadalen, men findes nu ikke meer, Dragfæ, Ormedrag eller Buereb, hvoraf man spaaer om Lykke eller Ulykke».**

* Jerv. Ifølge Viggo Ree (mai 2013) er streifdyr av jerv observert et par ganger på Ringerike de siste åra. Vinteren 1999-2000 var det 1-2 dyr i Finnemarka sør for Tyrifjorden.
** Wiel (1743), s. 142-143.

Den første jegeren vi hører om i Hole, er Sigurd Hjort. Snorre skriver om Ringerikskongen at «han red alene ut i ville skogen som han brukte, han jagde store og farlige dyr, det hadde han lagt seg etter og gjorde det ofte». Sigurd Hjort levde tidlig på 800-tallet.

Våre forfedre strevde for å holde livet oppe. Åkeren gav korn og buskapen gav melk og kjøtt, men tilskuddet man fant i skog og fjell, elv og vann, var likevel livsviktig. Jakt- og fiskeretten var knyttet til eiendomsretten, med to viktige unntak. I allmenningene var det fritt for alle til å drive jakt og fiske, og på rovdyrene – bjørn og ulv – var det fri jakt.

Ulv og bjørn

Det var mye rovdyr i Norge i gammel tid, og for bøndene skapte det problemer for beitedyr og seterdrift. I 1744 kom en kongelig forordning hvor allmuen ble bedt om å «beflitte sig paa at ødelægge alle skadelige Rov-Dyr og Rov-Fugle». Elleve år tidligere, i 1733, hadde kongen bestemt at i jakt på bjørn og ulv skulle jegerne «selv beholde Skindene, og for hver gammel Biørn eller Ulv nyde 2 Rigsdaler, samt for hver Biørne- eller Ulve-Unge, som er 13 til 26 Uger gammel, 48 Skilling Stykket». Fogderiene skulle utbetale skuddpremiene.[53]

I perioden 1733-1845 ble det i tingbøkene registrert felt 26 bjørner og 9 ulver i Hole. Hole inkluderte da også Tyristrand med store skogområder på Holleia. En del fellinger ble nok gjort uten at fellingspremien ble hevet, men premien (2 riksdaler) var en såpass stor verdi – omtrent 60 prosent av verdien på en ku – at tallet skulle være å stole på. Til sammenlikning ble det i perioden felt 287 bjørner og 123 ulver i Norderhov.[54]

I tingbøkene nevnes ytterst sjelden *hvor* dyrene ble drept. Av 76 bjørner som kan stedfestes på Ringerike, ble de fleste felt i Ådal (57 prosent) og Soknedalen (34 prosent), mens Krokskogen nevnes meget sjelden (4 prosent), hvilket betyr tre bjørner. Av 40 drepte ulver som kan stedfestes, ble de fleste (73 prosent) tatt på lavlandet i det sentrale Ringerike, mens 18 prosent ble felt i Soknedalen. Men av tingbøkene ser vi at to ulver ble drept på isen i desember 1830, den ene på Tyrifjorden, den andre på Steinsfjorden.

53 Ordningen gjaldt til 1845, da Staten overtok.
54 Kåre Elgmork: Bjørn og ulv på Ringerike gjennom 250 år, i heftet Ringerike 1996 s. 6-9.

100 SPECIEDALER

«Skriver Hundrede norske Speciedaler, udloves til Den eller De, som beviislig kan opgive for Undertegnede skriftligen, at et Bjørne-Hie er fundet eller Bjørnen i Høst er ringet, og ei udgaaen før Vedkommende kommer paa Tumlepladsen og kan faa skyde paa den. Lensmanden i Distrigtet maa Angiveren faae til at attestere for, at Vedkommendes Udsagn er troværdigt, og at Underskriften er paalidelig. Betalingen erlægges paa Stedet hvor Bjørnen bliver udjaget. Hønenfos den 13de Januar 1847. Pr. Kommision Hans A. Ridder».

«... ET SLAG OVER KORSRYGGEN ENDTE DENS DAGER»

«Ennu minnes de eldste en gammel husmann på Faltinrud som en grå høstmorgen møtte en varg i Kleiva. Et slag over korsryggen endte dens dager, og husmannen gikk med vargbelgen over akslen fram til By».*

* V.V.: Sælabunnbrev, avisartikkel 18. august 1936 (kopi i Hole bygdearkiv).

«... MEN ISÆR GRAABENEN»

«Det kan neppe beskrives, hvor stor Skade Udyr, som Bjørnen, men især Graabenen, gjøre paa Bondens Creaturer, store og smaa, at jeg ikke skal tale om Ræven, der og tager sin Portion af de Creature han kan raade med, som Lam, Geedunger, Gjæs og Höns. Örnen plukker og sit; men iblant alle ere Spurve, Krager og Kejer de allerskadeligste, der i stor Mængde baade om Vaaren, naar Ageren er tilsaaet, saaog om Hösten, naar Kornet er modent, indfinde sig paa Agrene, æde og nedtræde en utrolig Mængde. (...) Dog saaes og gode Dyr. Elgsdyr skydes iblant, men mer af Harer, Aarfugl, Tiurer, Gjerper, Duer etc., dog meest i Skovbygderne, saaog Vildænder».*

* Wiel (1743), s. 145-146.

De store fellingstallene viser at det var en stabil bjørnestamme på Ringerike i perioden 1733-1845. Ulven var også regelmessig til stede, og økte sterkt i antall rundt 1850. Elgstammen var liten. På 1700-tallet ble forskjellige fredningstiltak satt i verk av myndighetene, men til langt ut på 1800-tallet gjorde ulveflokkene store innhogg i elgbestanden.

Den store ulveperioden

Fra 1846 ble fellingspremier for rovdyr utbetalt av staten og registrert sentralt. Derfor har vi ikke lenger lokale registreringer under fylkesnivå. I tiårsperioden 1846-55 ble over 100 ulver drept bare i Buskerud, og andre kilder viser at det adri har vært registrert så mye ulv i Sør-Norge som på den tida. Tradisjoner fra 1800-tallet tyder på at dette også var tilstanden på Ringerike. Man snakker om den store ulveperioden, og den varte til tidlig i 1860-åra.

Ulven kviet seg ikke for å komme helt inn på husene til folk når den var sulten. Rundt 1825 ble en stor grisepurke revet i hjel av en ulveflokk på Løken i Hole. Ei som var tjenestejente på gården den gangen, fortalte siden at «... det hendte vi snøtt torde stikke nesa ut om døra for gråbein. Du verden så nærsøkjen han kunne væra. En gong je hadde stii der å lye etter gråbeinula, sa Løkenkjerringa at je fekk sleppe ut purka. – Å, det er vel itte verd å sleppe'a ut akkurat nå, svarte je, for je skjønte jo at styggen itte var langt unna. – Å, slepp'a ut du, sa kjerringa, og så hadde je itte anna å gjøra, da måtta, for tjenestefølka hadde å lye den gongen. Men det vara itte lenge før vi hørde griseskriken nerpå jordet imellom Løken og Gjesval, og da følk kom flyganes tel, hadde'n rivi ihæl den digre purka».[55]

55 Bestemor Æli i Holtvedt (Den norske turistforenings årbok 1957) og Johannessen (1975), s. 31.

«... EN SVÆR GRÅBEIN ETTER SEG»

Det var mye ulv på Utstranda på 1800-tallet. Ei jente som var født i 1840 på Bråtan ikke langt fra Øverby, så en gang tretten gråbeiner gå over steingarden utenfor huset. Lenger sør på Utstranda var det heller ikke trygt: «... Pål Skjellegarden hadde hatt en svær gråbein etter seg som smågutt, det var så vidt han berget seg inn, den var kommet helt opp på trammen. Pål var født i 1830».*

* Holtvedt, Christophersen og Hole: Krokskogen (1977), s. 123–124. «Pål» var nok Paul Pedersen Skjellegarden (f. 1840), seinere i Porten (Portestua) ved Berget.

Jørgen Rytterager (f. 1809) på Storøya fortalte sine barn at han som ung gutt, sammen med gårdskaren Jørgen Ballerud, hadde puttet en gris i en sekk og plassert den på en grindslede etter at de hadde hørt skrubben tute borte i åsen. De rustet seg med gevær, og så bar det bort på moen. «Her begynte de å stikke på grisen, og den begynte å skrike. I en fart kom 10-12 store gråbeiner like på dem. De slapp grisen og reiste hjem det forteste de kunne».[56]

På Øvre Mo på Røyse tok vargene også en gris, og en vinterkveld i 1850 ble hunden til sogneprest Hans Lund revet i hjel av to gråbeiner i alleen like nedenfor Libakke. Omtrent samtidig var ulven helt inne i gangen hos lensmann Kahrs på Sørum og rev ihjel bikkja der. «Jeg hugser itte å langt dom hørde'a skreik, ja bikkja da. Gråbein hadde høggi'a over svangen og slengt'a over ryggen»,[57] fortalte tjenestejenta Æli (f. 1805) på Løken. «Noget lenger tilbake i tiden la man på Nedre Mo ut åte for ulven ved badstuen, og tre stykker kom på åtet, et hestekadaver. Nils Larsen Libakke skjøt da i ett skudd to stykker. Alt dette var på blanke bygda, så en kan forstå ulvene var nokså gjengse».[58]

Når folk gikk over isen fra Hole til Ask rundt 1850, dro de en klesbunt etter seg for å holde ulven på avstand.[59] Andre beretninger fra Ringerike går ut på at de dro en kjetting etter seg. Fra samme periode fortelles det fra Storøya at «man skal ha sett et snes ulver ligge på isen, så folk våget seg ikke frem».[60] Hans Andreas Gomnæs, som var bonde på Nordre Gomnes og omgangsskolemester på Tyristrand 1845-63, kom en vinterdag gående over isen. Midtfjords møtte han en flokk ulver, som «lusket litt tilside, men gleinte stygt».[61]

Jørgen Moe skriver i barneboka «I Brønden og i Kjærnet» om hunden Alarm, som nær var blitt drept av ulv nede på Mosmoen. Det er nok den best kjente ulvehistorien i Hole. Men størst inntrykk på holeværingene har sagnet om konfirmanten som skal ha blitt drept av ulv på Byermoen hatt (se egen sak).

56 Johannessen (1975), s. 31.
57 Nils Johannessen: Møte med ulv, i heftet Ringerike 1975 s. 31.
58 V.V. Vår fauna, avisartikkel 8. juli 1933 (kopi i Hole bygdearkiv).
59 Elgmork (1996), s. 9.
60 Ole Rytterager, og Johannessen (1975), s. 31.
61 V.V. Vår fauna, avisartikkel 8. juli 1933 (kopi i Hole bygdearkiv).

KASTEGRANA PÅ BYERMOEN

Ved fylkesveien mellom Kjelleberget og Svensrud står en minnestein i veikanten. Før veien ble rettet ut og forbedret like før siste krig, var det en bakkekneik her, kalt Kastebakken. Et gammelt grantre med brukket topp stod like ved. Et sagn i bygda forteller om en ung gutt som var på vei til konfirmasjonsforberedelse i Hole prestegård. Han fikk en ulveflokk etter seg på Byermoen, og for å slippe unna de sultne rovdyrene, klatret han opp i grana. Om treet knakk eller han falt ned av utmattelse er usikkert, men den stakkars gutten ble revet i hjel av ulvene. For å gi sjelen hans fred, kastet de som kom forbi friske grankvister på stedet. En gang sist i 1940-åra ble både kvisthaugen og den gamle grana borte. I 1963 reiste direktør Harald Throne Holst på Rytteraker i samarbeid med Hole Ungdomsforening en minnestein her, med påskrift: «Påkast her minner om ungt liv og brå død i fjerne tider». På baksiden av steinen er sagnet kort gjengitt, med antydning om at hendelsen skal ha funnet sted i begynnelsen av 1800-tallet. En hendelse så nær i tid ville nok hatt flere fakta å vise til, og gjennomgang av kirkebøkene (de er i behold i Hole fra 1716) har ikke bekreftet en slik tidfesting. Andre har ment at ulykken skal ha skjedd rundt 1760.* På denne tida var Mathias Hagerup sogneprest i Hole, og han var dessverre blant de prester som var svært kortfattet når han førte sin kirkebok. Om ulvehistorien på Byermoen er et sagn eller noe som virkelig har hendt, får vi kanskje aldri svar på.

* Etter Reidar Holtvedt.

«... BYKSET NEDOVER MOT DJUPDAL»

Lovise Sørensdatter i Oppigarden Hårum var født og oppvokst på Langebru på Krokskogen. Da hun gikk for Hole–presten og leste i 1860, ble det svarte vinterkvelden før hun la på hjemvei innover skogen. Et stykke innenfor Grantopp fikk hun se et loddent dyr, som ei stor bikkje, som krysset veien foran henne og bykset nedover mot Djupdal. Da hun omsider kom fram til Midtskogen, fortalte hun oppsitteren der, Hans Kampen, om det hun hadde sett. Han og sønnen la i vei etter "bikkja", og en snau time etter kom de tilbake med en svær varg. «Den hadde en ualmindelig lang rumpe, og skinnet var mangfoldige daler verdt, så Hans Kampen levde vel den jula». Det var den siste ulven som ble skutt på Krokskogen. *

* V.V. i avisartikkel "Krokskogens romantikk" 17. mai 1933 (kopi i Hole bygdearkiv).

Lovise Hurum (1846-1937) vokste opp på Langebru på Krokskogen, og så en ulv krysse veien like foran seg da hun var på vei hjem fra konfirmantundervisning i 1860. Hun meldte fra på Midtskogen, og en time etter var ulven skutt.

Vinteren 1860 var svært snørik, og ulven skal ha trukket fra fjellet og ned i lavlandet i store flokker. I januar 1860 meldte Ringeriges Ugeblad at en ulv hadde passert gjennom Hønefoss by, «ganske i Nærheden af Husene».[62] De siste ulvene som er felt i Hole, ble skutt dette året (1860) av Hans Kampen (i Djupedalen på Krokskogen) og Jørgen Olsen Rytterager (på Utøya). Året etter, i 1861, ble det til sammenlikning utbetalt skuddpremie for bare fire ulver i hele Ringerike fogderi. For det skjedde noe dramatisk med ulven i disse årene. I 1865 hadde den forsvunnet fra store deler av landet. Våpenteknikken var bedre, men den alene kan ikke forklare den raske tilbakegangen i bestanden. Det antas derfor at en smittsom sykdom kan ha vært årsaken.

62 Ringerikes Blad (spalten "Fra Ringerikes Blads arkiver for 150 år siden"), 21. januar 2010.

TRETTEN GRÅBEINER OVER STEINGARDEN

«Stranda heter det mellom Sundvollen og Lier. Der kom Dorte Alfsdatter til verden i 1840 på plassen Bråtan. Da hun var liten, hadde tretten gråbeiner, den ene etter den andre, gått over steingarden utenfor og blitt borte i Strandaskauen, hadde hun fortalt da hun satt gammal: - Huff, je synes je ser raggen på'n den da' ida', hadde hun sagt og skuttet seg».

* Holtvedt, Christophersen og Hohle: Krokskogen (1977), s. 123.

DEN SISTE ULV I HOLE

I 1860 skjøt Jørgen Olsen Rytterager en ulv på Utøya, som etter sigende skal være den siste som er skutt nede i Hole-bygda. I boka «Rytterager paa Ringerige» (1905) skriver Ole Rytterager: «Der blev meldt fra en af Pladsene, at de havde seet en Ulv paa Sundet. Isen laa over hele Fjorden, der var Nysne, det var i Marts Maaned. Fader gjør istand sin Børse og kjører afsted; han opdager, at den havde gaaet iland paa Udøen og ikke forladt den. Ret som det var kommer Ulven farende forbi ham og den fik idetsamme en Ladning paa Bredsiden; men den blev ikke indhentet førend ved Tandberg, hvor den fik to Skud til. Paa Slæden blev den lagt og kjørt hjem.» *

* Rytterager (1905), s. 58. Tandberg er på Øst-Modum.

Anders Hodt (f. 1845) fra Nedre Hodt på Røyse var rekrutt i Horten, og en julehelg skulle han hjem. Det må ha vært rundt 1865. Natt til julaften var han kommet til utforbakkene mellom Homledal og Nes, da han plutselig merket et dyr som luntet sakte foran ham på veien. «Jeg trodde første det var ei bikkje, men da det gikk opp for meg at det var en ulv, skvatt jeg til og begynte å snakke høgt med meg sjøl. Dyret snudde seg og så på meg, men så stakk det ut av veien og inn i skogen».[63]

Etter 1870 har ulven bare sporadisk opptrådt i Buskerud. Den siste ble skutt i 1946. Etter at antall ulveflokker økte i grensetraktene (Hedmark, Akershus og Østfold) og i Sør-Sverige på 1990-tallet og fram til i dag, har det regelmessig vandret enkeltdyr fra denne bestanden og ned til Sørlandet. Flere av disse har de siste åra passert Ringerike. I februar 2012 gikk eksempelvis en ulv sørover fra Sokna, langs Holleia, og krysset Snarumselva. Tro hva våre forfedre ville sagt, om de hadde fått nyss om dagens rovdyrforvaltning..?

Bjørnebestanden holdt seg betydelig lenger på Ringerike. I 1861 ble det i Ringerike fogderi skutt sju bjørner. Fra rundt 1880 avtar også fellingene av bjørn, og etter 1912 ble bare én eller noen få bjørner felt i året. Nedgangen skyldtes i stor grad bedre skytevåpen. De første bakladningsgeværene kom rundt 1840, og Remington-riflene i 1867. Begge var langt mer effektive enn de gamle geværene med forladning.

Med unntak av grenseområdene mot Sverige, har Vassfartraktene fra rundt 1930 vært det eneste området i Sør-Norge hvor det

63 Johannessen (1975), s. 31.

regelmessig har opptrådt bjørn. En gang i 1980-åra synes bjørnestammen å ha blitt borte også her.[64] Men det er registrert bjørn i Vassfaret seinere, både på 1970- og 1980-tallet. Disse var trolig omstreifende hanner fra Sverige, som Deisjøbamsen og Läfto på 1990-tallet.[65]

Selv om de nærmeste bjørnebinnene er i Øst-Hedmark, streifer hannbjørner på søk etter make år om annet over Ringerike. Vinteren 2010-11 overvintret en hannbjørn i hi i Ringeriksområdet,[66] og det var trolig den som i mai 2011 drepte 1-2 sauer noen få hundre meter vest for gårdstunet på Løken gård i Haug.. Spor ble funnet flere steder på Ringerike mellom 19. og 25. mai, og den ble nesten påkjørt på riksveien ved Snyta, og like etterpå sett på Bjørkemoen. Bjørnen hadde trolig følgende vandringsrute rundt Hønefoss: Søndre Grønvold gård i Ådal, Nærstadmarka (rett øst for Nymoen), Løken gård i Haug, Tanbergmoen, Ringvold Frukthage, på jordet mellom Norderhov prestegård og Juveren, vestsida av Averøya, like ved Røsholmstranda, Snyta og Bjørkemoen. Mellom Norderhov og Averøya har den enten svømt over Storelva rett sør for Busundbrua og tatt seg vestover, eller krysset Juveren, Lamoen, Mosmoen og Storelva ved Domholt, før den ankom Averøya.[67]

Hare og skogsfugl

Krokskogen har fra gammel tid vært et eldorado for harejegere. I 1805 var Den nye bergenske kongevei ferdig fra Lommedalen til Sundvollen. Det sterke innslaget av finner forsvant, og nye folk rykket inn på gamle plasser. De første byfolkene som tok landeveien fatt og fikk seg nattelosji på en plass inne på skogen, var jegerne. De kom enkeltvis eller i sluttede selskaper. Krokskogen ble et nyoppdaget eldorado for harejakt.[68]

Det var nettopp harejakten som lokket hoffjegermester Thomas Fearnley og vennen Jørgen Young til Toresplassen rundt 1870. Fearnley skriver at det var her «Bernt Anker i sin

64 Elgmork (1996). Siste sikre registrering/felling av bjørnebinne i Vassfaret var i 1956 (Viggo Ree, mai 2013).
65 Opplyst av Viggo Ree 26. september 2013.
66 Ifølge rovviltkontakt Sverre Einar Bråten.
67 Viggo Ree: Bjørnebesøk rundt Hønefoss våren 2011, i *Våre Rovdyr 27 (3) 2013*, s. 80-83.
68 Fr. Schjander i heftet Ringerike 1970–71, s. 8.

Engebret Jørgen Moe (f. 1878) på harejakt på Nordsetra i 1922.

Fire harejegere med dagens fangst på Krokskogen en gang i 1920-åra. Fra venstre: Guttormsen, Aasen senior, Engebret Jørgen Moe og Aasen junior.

«... OS GAMLE HAREJÆGERE»

«... men Kølabonnernes Forsvinden og den tilvoxende Skogbestand gjør at Harejagten nutildags ikke kan sammenlignes med Fortidens Jagter paa Krogskoven, dog tør vel Storfugelen ha fundet bedre Vilkaar end i gamle Dage. Den interesserte forresten ikke stort os gamle Harejægere. Jeg kan ikke lade være at ofre nogle teknemlige Ord paa den bedste Harehund jeg nogensinde har eiet – min kjære nu 8 ½ Aar gamle ruhaarede Schweitzertispe Mosse, som i en Række af Aar har fulgt mig paa Harejagter baade her og der».*

* Fearnley (1923).

Tid havde en Jagtstue, og hvor de bekjendte Jægere fra 20– og 30–Aarene, Bernhard Herre, Juell, Roverud og senere Jacob og Jørgen Stolt færdedes. Krogskoven med sine utallige Kølabonner og mestendels uthuggede Skove var den gang for en Del lige ind i min første Tid det rene Eldorado for Harejægere og Bærplukkere, men i 80 Aarene forsvandt Haren ved Sygdom næsten ganske».[69]

Lenger nord på skogen var det også mye hare. Om traktene ved Torgesetra skrev F.O. Juell i 1875 at «flere Harespor end der da var at see, skulde visst ingen have seet i vort Land».

Jørgen Rytterager (f. 1809) på Storøya skrev i sin dagbok at han stadig var på jakt «i Bjergerne» og på Krokskogen. En sommerdag «jagede Hundene en Hare i Berg ved Krogtjern, denne fik vi. Jeg skjød en ved Østre Flagsæter og saa skjød jeg en Aarhane-Unge ved Nes-Sæteren, solgte begge mine Harer i Krogkleven til en svensk Major for 3 Mark.»[70]

Både rovfugl og annen skogsfugl har hatt gode biotoper på Krokskogen. I 1860 ble det i hele Ringerike fogderi utbetalt skuddpremie for 19 ørner og fire hauker, men vi kjenner ikke tallet for Hole alene. Branten under Krokskogen i vest (mot Tyrifjorden) skal ha vært et eldorado for rovfugl. «Her får de være i fred, og oppdriftsforholdene under stupene synes å passe dem utmerket, i likhet med hanggliderne som hopper utfor Dronningveien».[71] Rundt 1925 skal den siste kongeørnen på Krokskogen ha blitt skutt her (se egen sak). I dag er kongeørnen

69 Hoffjegermester Thomas Fearnleys erindringer (1923) – utrykt, kopi i Hole bygdearkiv.

70 Rytterager (1905), s. 33.

71 Frode Løset i Drammens og Oplands Turistforenings årbok 1993, s. 107.

25 ÅRHANER PÅ ÉN GANG

Er det sant at du vet om alle tiurleiker på skogen..?
Noen vet jeg av, og den aller beste er den på Gjeitestigen, litt synnafor Nordsætra. Men både den på "Løkenbønn" og den i "Verkensstykket" er bra.
Men årfugl da?
Den beste årfuglleiken var inne på Stormyrene innafor Torget. Der regnet jeg 25 århaner på én gang. De sloss så fjæra fauk, men tall på hønene hadde je inte..*

* Petter Grantopp (f. 1870) i Ringerikes Blad 16. mai 1950 (intervju med V.V.)

«DOM VAR REINT FORSTYRRE»

«Dom var reint forstyrre i spelljakta – dom som fuggeln. Det var en som hette Jens Høljesen. En gong som'n gjekk og loverte, blei'n vár en árhanaleik utpå ei øy, men haldet var nå så reint for langt, måta. Da la'n seg i vannet og svømte ut imellom isflaka med børsa høgt i eine handa! Og så måtte árhanan tel pers, veit du».*

* Holtvedt (1985), s. 198.

tilbake i skogene rundt Tyrifjorden. Arten ble f. eks. observert ved Soterud, ved Lomma på Krokskogen, i mai 2013.[72]

Utover på 1800-tallet kom stadig flere jegere fra Kristiania til Krokskogen. De var villige til å betale for å få jakte. I 1844 fikk Hole formannskap myndighet av grunneierne til å «bortkontrahere» jaktretten. Formannskapet utarbeidet et reglement, hvor det ble åpnet for at utenbygds jegere kunne kjøpe jaktlisens (eller adgangstegn) for 2 spesidaler. I årene som fulgte, ble en rekke jegere anmeldt for «ulovlig skytteri». Ivar Rytterager, som var utdannet jurist, ble hyret til å påse at reglementet ble overholdt.[73]

Men ordningen var vanskelig å håndheve, og mange skogeiere tok etter hvert selv hånd om utleie av jaktretten. Salg av denne gav en kjærkommen inntekt i mang en bondestue. Høsten 1875 fikk Paul Eriksen i Kroksund «en gang for alle» utbetalt 15 spesidaler ved å overdra jaktretten til brukets skogteig på Krokskogen til Jonathan Fabritius for hans levetid. Samme år solgte et par av de andre brukene i Rudsødegården jaktretten i sine skogteiger til løytnant Oscar Rieck for 5 spesidaler, «saaalænge Rieck er Eier af Nordre Langebroe».

72 Viggo Ree 10. mai 2013.
73 Tveiten (1914), s. 262-263.

FALKEFLAGA

Like nord for Nestunnelen, mellom Bjønnekleiva og Nesutsikten i Hvalpåsen landskapsvernområde, er det et område oppe på åskanten som kalles Falkeflaga. Her har det tidligere hekket vandrefalk.*

* Etter Arvid Næss (f. 1954).

DEN SISTE KONGEØRNEN

Karl Sonerud i Kroksundødegården var sterkt interessert i jakt og friluftsliv. Som ung arbeidet han i viltbutikken Karl A. Jensen i Kristiania. I helgene løp han hjem over Krokskogen, og søndag ettermiddag bar det tilbake til hovedstaden. Rundt 1925 skjøt han den siste kongeørnen på Krokskogen, ikke langt fra Kleivstua, og den ble brakt av en sambygding til Zoologisk Museum på Tøyen.*

* Jon Guldal i Ringerikes Blad 22. februar 1935.

Bernt Løkenmyr (f. 1880) jobbet i skogen for Fearnley, og som de fleste skogskarer på Sollihøgda drev han med jakt. Her med en fangst på sju rever.

RÆVEGIFT ER UTLAGT

Rævegift er utlagt i Tiden fra 12te November 1910 til 1ste Mai 1911 paa Hofjægermester Fearnleys Eiendomme paa Krokskogen i Hole.*

* Ringerikes Blad 23. mars 1911.

«BROHERREN»

I 1820-åra gav forfatteren F.O. Juell glimt av plasser og beboere langs veien over Krokskogen i boka «En gammel Jægers Meddelelser». Med sine jaktkamerater kom han til Bruløkka, hvor Christoffer Andersen fra Dæli holdt til. «... Manden hed Christopher. Han levde i Fattigdom. Jordbruget var lidet, ved Hugst havde han sin Fortjeneste». Christoffer levde høyt på jegerne i den tiden de holdt til der under jakten. Ingen var flinkere veiviser enn «Broherren», som han ble kalt. Han var kjentmann, dro omkring med jegerne, ble aldri trett, og det var utrolig hva han kunne bære på ryggen. Ellers var det mest fattigdom i Brua.*

* Krokskogen (1977), s. 106.

Sist i 1870-åra kom Hole sogneselskap på banen. Mange jegere, og stadig mindre vilt, førte til at selskapet i 1877 ønsket å «frede» jaktretten: «Som forholdene nu er, synes Hole prestegjælds skove – navnlig Krogskoven – at betragtes som en fri tumleplads for alle og enhver, der har lyst til at drive jagt, og den nytte skoveierne og bygdens folk høste af denne kilde til fornøielse og erhverv er saare liden, medens den ved fornuftig ordning kunde blive af ikke uvæsentlig interesse», het det i referatet fra et møte i sogneselskapet 13. januar 1877.

Dermed overdro 110 skogeiere retten til all jakt og fangst (unntatt elg) på sine eiendommer i Hole til sogneselskapet, som forpliktet seg til å «værne om vildtbestanden, beskytte mot ulovlig jakt, påtale overtredelser samt treffe de foranstaltninger som var mulig til beskyttelse av beitende sauer på Krokskogen, og i det hele tatt ved oppsyn ivareta skogeiernes interesser».[74] Likeledes ble bestemt at retten til å drive jakt og fangst i selskapets område skulle forbeholdes grunneierne selv med følge, mot en årlig avgift på 2 kroner. Avgiften skulle nyttes til å drifte en jaktforening, som skulle følge opp næringen. Året etter (1878) ble Hole Jaktforening etablert. Foreningen har siden spilt en betydelig rolle i forvaltning av viltbestanden i Holes del av Krokskogen.

Virksomheten i Hole sogneselskap sovnet hen i 1890-åra (1896). Hole landbrukslag[75] ble stiftet i 1906, og stod siden for avtalene med jaktforeningen.

I 1950-åra ble bygd stadig flere hytter på Krokskogen. Skogeierne bygslet bort eller solgte hyttetomter i sine skogtei-

74 Lehne og Slåtto: Hole landbrukslag 1850-1950 (Hønefoss 1950), s. 72.
75 Navnet var Hole landbruksforening fra 1906 til 1929.

KONTRAKT OM SMÅVILTJAKT OG FISKE 1966

«Kontrakt mellom Hole Jaktforening og Hole landbrukslags vilt- og fiskeutvalg. Det ble besluttet å overdra småviltjakten og fisket til Hole jaktforening på følgende vilkår: Avgiften settes til kr. 10,- pr. medlem. Denne avgiften skal brukes til vilt- og fiskepleie etter jaktforeningen og vilt- og fiskeutvalgets beste skjønn. Vilt- og fiskeutvalget skal sammen med jaktforeningen hvert år bestemme hvordan de innkomne midler skal disponeres. Kontraktens varighet settes til 5 – fem – år fra 1/9 1966. Vik 5/8 1966. For Hole landbukslag: Hans Baalerud (sign.) For Hole jaktforening: Per Lundberg (sign.)».*

* Utlånt av Hole Jakforening ved Kjell Sundøen desember 2012 (kopi i Hole bygdearkiv).

RYPE VED GYRIHAUGEN

For rundt 100 år siden var det en egen rypestamme i området rundt Gyrihaugen, men hard beskatning førte til at den ble utryddet. Når det er mye uvær i fjellet, kan imidlertid rype fortsatt observeres i Hole. Kjell Sundøen (f. 1937) har sett ryper på Krokskogen to-tre ganger i sin tid som jeger, mens Thorleif Stensæther (1907-1985) fortalte at han flere ganger – i uværsperioder – skjøt ryper langs Steinsfjorden. Vinteren 2002-03 ble det sett ryper flere steder på Ringerike, både på Tyristrand, Eggemoen, Norderhov, Ådal og Hole. En bonde på Røyse så en rype bare 300 meter fra bebyggelsen. Fenomenet gjentar seg med noen års mellomrom.*

* Opplyst av Viggo Ree 26. september 2013.

Engebret Jørgen Moe (f. 1878) og hunden Bellø klare for harejakt i 1927.

ger, men da teigene gjennomgående var svært smale, ble det ofte naboene som fikk ulempene. Landbrukslaget nedsatte da et utvalg som utredet forskjellige sider av jakt, fiske og turisme på Krokskogen. Det endte opp i dannelsen av Hole Utmarkslag 19. januar 1970. Den enkelte skogeier overlot jaktretten til utmarkslaget, som siden har stått for avtalene med Hole jaktforening hva angår storfugl- og småviltjakt. Samme år (1970) ble det utarbeidet en omfattende utmarksplan for Holes del av Krokskogen.

Utmarkslaget har også opprettet en organisasjon for bedre forvaltning av hjortevilt på Krokskogen, kalt Hole Storvald. Den favner hele Holes del av Krokskogen samt Storøya i Tyrifjorden. Hole Storvald ble opprettet i 2001, og forvalter og organiserer jakt på elg og hjort i kommunen.

Avtalen mellom Hole Utmarkslag og Hole jaktforening har de siste årene omfattet jakt på alt lovlig jaktbart småvilt. Etter spesiell avtale kan jakten også omfatte annet vilt, som rådyr og gaupe. Jaktforeningen foretar bestandsregistreringer og fører statistikk over nedlagt vilt. I dag (2013) har Hole jaktfore-

Kongeørnen er tilbake på Krokskogen. Dette bildet ble tatt ved Soterud våren 2013. Foto: Rune Zachariassen

ning 120 medlemmer, og organiserer salg av jaktkort for småvilt (hare og fugl) i et område på rundt 37.500 dekar. Avtalen omfatter ikke eiendommene til Brødrene Olsen/Guriby, Wettre/Midtskogen, Sollihøgda Skogforvaltning/Astrup og Bye Sameie. Olsen og Wettre disponerer jakten på sine eiendommer selv, mens Astrup leier bort til Sollihøgda Jeger- og Fiskerforening. Rådyrjakt forvaltes av hver enkelt grunneier (som regel inngår jegerne avtale med flere grunneiere med tilstøtende skogeiendommer).

De siste åra har Hole Jaktforening solgt cirka 30 jaktkort for småvilt (i året). Kortene selges kun til medlemmer bosatt i Hole kommune. Bestanden av hare er brukbar (det skytes mellom 10 og 20 i året), men har gått betydelig tilbake: i 1988 og 1989 ble det skutt henholdsvis 88 og 95. Antall harejegere viser også nedgang. I mellomkrigstida og de første tiårene etter krigen drev «alle» med harejakt. I dag kan de reine harejegerne i Hole telles på én hånd («ungdommen er ikke tålmodig nok»). Også «under mælen» (Krokskogens skråning mot vest) har det vært en bra harebestand. Men etter at ny E16 ble bygd sist i 1980-åra er det nesten slutt på harejakten her. Den er for farlig for hundene. Så seint som i 2012 ble en jakthund kjørt i hjel på storveien. Men rådyrjakt drives fortsatt under branten.

Johan Bili på spilljakt på Krokskogen i 1922.

Ellers blir det år om annet fanget mår i Hole, i 2011 ble det innberettet fanget 6 mår i feller i kommunen.[76]

Skogsfuglbestanden (orrfugl, jerpe og skogsfugl) er blitt ekstremt liten. I 2011 ble det skutt 10 orrfugl, 4 jerper og ingen storfugl. Da det var mye fugl på 1980-tallet måtte jaktforeningen innføre et «tak» på 75 jaktkort i året, og det var venteliste for å kjøpe kort.[77] I toppåret 1988 ble det i Holes del av Krokskogen skutt 145 orrfugl, 24 jerper og 5 storfugl.

76 Statistikk fra Hole Jaktforening.
77 Opplyst av Kjell Sundøen 4. januar 2013.

Den første gaupa som er skutt i Hole i nyere tid (februar 2002), sammen med jegerne. Foran fra venstre: Arve Nesvang, Odd Sørli, Oddvar Hansen og Frank Hansen. Bak ser vi Kjell Søreng. Bildet er tatt i Høgåsveien på Krokskogen (opp mot skytebanen).

Gaupe

Gaupe har i mange år vært en sjeldenhet i Hole, og på Ringerike i det hele. I hele Ringerike fogderi ble det i 1860 felt kun to gauper, og i en årrekke var dyret totalfredet. Rundt forrige århundreskifte var det en bestand igjen, og rundt 1935 skjøt Hans Mattisplassen den siste, før gaupa dukket opp igjen innenfor Holes grenser i 1990-åra. Det store kattedyret har revir som kan være fra 500 og opp til 1.000 kvadratkilometer, og vandrer mye. En voksen gaupe kan ta rundt 40 rådyr i året, i tillegg til småvilt og sau. Det er mange arter som belaster rådyrbestanden, også reven tar svært mye rådyrkalver.[78]

Det har vært organisert gaupejakt i Hole siden rundt 2000, såkalt kvotejakt hvor Hole inngår i et større jaktområde sammen med nabokommunene. I mars 2001 skjøt en jeger fra Røyse en ung han-gaupe ved Damtjern på Krokskogen (i Ringerike kommune). I 2002 ble det felt to gauper i Holes del av Krokskogen, ved Høgås skytebane øverst i Nordlandsdalen. Den ene gaupa står i dag utstoppet hos Nils Astrup på Toresplassen, den andre hos Hole-jegeren som felte den. I 2007 ble det felt en gaupe nedenfor Vefsrud gård ved Holsfjorden, snaue 100 meter sør for Holes grense mot Lier. Vinteren 2013 hadde man lokalisert og var i ferd med å felle to gauper i Holes Krokskog, men kvoten i området var fylt opp tidligere samme dag, så dyrene fikk leve.[79]

78 Frode Løset: «Mye nytt om gaupa. Spennende viltmøte i herredshuset» i www.hole.siden.as 30.04.2002.

79 Opplyst av Oddvar Hansen 19. mars 2013.

«... FANTES DØD UNDER EN LÅVE»

Hans Mattisplassen skjøt rundt 1935 den siste gaupa på Krokskogen (før den dukket opp igjen i 1990-åra). «Det var tre slike storkatter i følge inne på Retthellmarken. De to måtte bøte med livet for Hans og broren Johans velrettede skudd. Den tredje gjemte sig i en bergskorte, og jegerne la sig på post utenfor. Bikjene var av og til inne hos gaupa og holdt et svare leven, men de kom tilbake med revet skinn. Så gjorde de en nying op utenfor og belaget sig på å ligge på vakt natten over. Utpå natten hørte de et flaks gjennem varmen – det var gaupa som fôr. Det hørtes et skudd i natten – det var Hans som braste av. Han traff også, men gaupa kom sig ned til Vegårdsfjerdingen, hvor den senere fantes død under en låve».*

* V.V.: Minneord om Hans Mattisplassen, i Ringerikes Blad 19. mars 1938.

Elgjakt på Krokskogen i 1936. Fra venstre: Johan Sønsterud (f. 1878, Høglaupet), Anders Hagen (f. 1893, Skogli ved Lårvika), Thorleif Steinsæther (f. 1907, Steinsetra), Hans Lohrviken (f. 1908, Lårvika) og Herman Sundøen (f. 1897, Enga ved Sundvollen).

Elg – en matressurs

Elgen kom til Norge for rundt 9.000 år siden, og har siden utgjort en viktig matressurs. Funn av bein fra elg på boplasser samt mange helleristninger av elg vitner om at dyret var viktig for mennesker allerede i steinalderen.

Både langspyd og pil og bue ble brukt i elgjakten i gammel tid, men mest effektivt var nok fangstgroper. De var vanlige på Østlandet. I Magnus Lagabøtes landslov fra 1274 går det fram at hver mann kunne anlegge slike i allmenningen: «Dyregarder (gjerder) og dyregraver skal hver som vil gjøre i allmenning».

Fangstanleggene var en ressurs for de som kontrollerte dem. Jaktmetoden var så effektiv at myndighetene allerede på 1500-tallet forsøkte å sette en stopper for virksomheten. Elgstammen var da blitt kraftig redusert, og ble ansett som truet. Jaktformen fortsatte likevel i mindre omfang til langt ut på 1700-tallet. Først i 1863 kom et endelig forbud mot bygging og bruk av fangstgroper, og grunneiere ble pålagt å fylle igjen alle fangstgroper på sin eiendom.[80] Vi kjenner ikke til fangstgroper for elg og annet storvilt i Hole, men lenger nord på Krokskogen, i Bølgenmarka vest for Ringkollen, er det bevart flere.

I den store «gråbeinperioden» fram til 1860 ble elgen på det nærmeste utryddet på Ringerike. På Krokskogen var nok fin-

«... DREBT TVENDE ELSDYR»
I 1622 ble Jon Stadum og Guttorm By «och ehn deel flerre aff Almuen» ilagt bot på 10 daler fordi de hadde «drebt tvende Elsdyr», i en periode da myndighetene forsøkte å regulere jakten ved å fastsette jakttid.*

* Gisle Guldal: «Companer og Leyermaalssyndere» i heftet Ringerike 1979, s. 47.

80 Kjell Erik Sønsterud: Elgjakt før i tida (Terra Buskerud).

nene også til «god hjelp». Så lenge var elgen borte, at den hadde blitt en sagnfigur, ofte ble den kalt «huldrekyr» etter at den dukket opp igjen. De første dyrene skal ha kommet tilbake til Krokskogen over Langlielva i midten av 1850-åra.[81]

I 1860-åra ble det felt elg igjen, men tjuvjegere var et stort problem. Et kjøttberg som en elg representerer, kom nok godt med i mang en fattig stue. Men fogd og lensmann fulgte med. I september 1860 skrev Ringeriges Ugeblad at «for nogle Dage siden skal et Elsdyr være bleven fældet i Hole, efter hvad der berettes, under meget uhyggelige Omstændigheder. (…) Vi skal have hørt sige, at Fogden skal have anmodet Lensmanden om at anstille Undersøgelser og at afgive Indberetning om Sagen».[82]

I 1909 ble det felt 30 elger totalt på Ringerike, og i 1930-åra var elgen fortsatt lite utbredt. Så sjelden var den, at lokalavisen i februar 1931 kunne melde at «fredag hadde man besøk av to store elger, en okse og en ko, i Hole. De gikk over Frøysujordene til Libakke og kom bort i skogen». Så seint som i 1951 innførte Hole herredsstyre tre års totalfredning av elg, for at bestanden «skal komme på fote igjen», og i juni 1955 fikk «en bilist som kjørte mellom Svensrud og Sørumsgårdene i Hole se noe så vidt sjeldent som en elg midt i veien».

Elgjakt i våre dager

Etter fornuftig forvaltning har elgbestanden i Norge de siste mannsaldrene økt kraftig. I 1930 ble det felt 1.108 elg i landet, mens tallet i 1975 var 10.218 og i 2000 nær 40.000 dyr.

I Holes del av Krokskogen har «Hole Storvald» siden 2003 forvaltet elgjakt og hjortejakt. Storvaldet har fire medlemmer med i alt 84 andeler, som speiler størrelsen på eiendommene: Hole Utmarkslag (38 andeler – 37.500 da), Brødrene Olsen/Guriby (22 – 21.000 da), Wettre/Midtskogen (6 – 6.000 da) og Astrup/Sollihøgda Skogforvaltning (18 – 18.500 da). Det daglige arbeidet

Fra elgjakta på Krokskogen i 2004. To elghunder har stålos på en elgokse.

81 Brænden: Norderhov (1948), s. 629.
82 Ringeriges Ugeblad 16. september 1860.

ledes av en sekretær, som siden 2003 har vært Jan Fredrik Hornemann. Storvaldet utarbeider 3-årsplaner for jakten. Disse sendes Hole kommune ved viltnemnda for godkjenning. I storvaldet gis det jaktrett til seks jaktlag. Tre av dem består primært av medlemmer av Hole Utmarkslag, mens Brødrene Olsen/Guriby, Wettre/Midtskogen og Astrup/Sollihøgda Skogforvaltning har de andre. De tre siste har stort sett jakt i «sine» skoger.

Elgjakten nede i bygda (med moene og øyene) er ikke under Hole Storvalds forvaltning. Denne styres som før av kommunens viltutvalg, og blir satt bort til jaktlag etter søknad. De siste årene er det Storviltskolen AS i Asker som har hatt elgjakten her (3 dyr i 2011 og 5 dyr i 2012). Mo gård i Steinsfjerdingen trakk i 2008 sin eiendom ut av ordningen, og disponerer nå jakten selv (kvote på én elg). Fra 2012 er Storøya med i Hole Storvald (også hatt kvote på én elg).

I 2010 ble det satt historisk rekord med antall felte elg i Hole, med totalt 57 dyr. Av disse ble 53 felt på Krokskogen og 4 i bygda. I årene etter har det vært en liten nedgang. I 2012 ble det felt 42 elg på Krokskogen og 3 i bygda.

Det er ikke skutt hjort nede i Hole-bygda, men på Krokskogen er det skutt flere de siste årene. Hole storvald kan felle fire hjort i året. I 2012 ble det blant annet felt en stor kronhjort på Hvalpåsen.

Fiske

I Holes del av Krokskogen er det mange gode fiskevann. Siden 1966 disponeres 13 av dem av Hole Jaktforening og tre av Oslomarka Fiskeadministrasjon (OFA). I de øvrige er det fritt fiske.[83] Hole Jaktforenings avtale med Hole Utmarkslag gjelder kalking, kultivering og utsetting av småfisk i vannene samt salg av fiskekort. Småfisken er fanget i bekker i samme vassdrag som de settes ut. Det selges rundt 60 fiskekort i året, som fordeler seg med en halvpart hver på årskort og dagskort.[84]

Før avtalen ble inngått i 1966 ble det gjort lite for å opprettholde fiskebestanden. En gang tidlig i 1960-åra forsøkte jakt-

83 Plassevannet ved Toresplassen er et unntak (privat).
84 Pris for fiskekort i 2013 er 100 kr (årskort) og 20 kr (dagskort).

På fisketur på Krokskogen i 1913. Fra venstre Egil With (f. 1898), Sigurd Skovli (f. 1903) og Wilhelm Stensby (1896).

foreningen å sette ut småfisk i noen av vannene, men med dårlig resultat. Høy surhetsgrad og oksygenmangel var sannsynligvis årsaken. Etter 1966 har jaktforeningen utført omfattende kalking, og i dag er det tilfredsstillende bestand av ørret i flere av skogsvannene.

Fiskevannene som disponeres av Hole Jaktforening, er Myromtjern, Lorttjern, Retthelltjern, Bønnerudtjern, Svarttjern, Nordsetertjern, Abbortjern, Stormyrtjern, Rokketjern, Kroktjern, Lårviktjern, Govletjern, Torgetjern og Attogframtjern. I de fire siste er det ikke fisk i dag.[85] Foreningen har forsøkt med kultivering og utsetting av småfisk i de fire vannene, men fisken dør, rimeligvis på grunn av oksygenmangel. Stormyrtjern og Myromtjern er blitt kalket årlig den siste mannsalderen, med bra resultat.

Vannene som disponeres av OFA (Oslomarka Fiskeadministrasjon) er Midtskogtjerna, Plassedammen (Mattisplassen) og Trehørningen.

Best kvalitet er det på fisken i Nordsetertjern og Kroktjern. I Kroktjern var det like etter krigen mye abbor, men da Homledalsveien ble bygd i 1958 og forlenget fram til Kroktjern i 1961, sank vannstanden i tjernet, og en bekk skiftet leie. Følgen var at abboren døde ut. Jaktforeningen bygde midt på 1980-tallet en ny demning («terskel») og gravde kanal for å

KROKTJERN

Før i tida tok seterfolket en del abbor i Kroktjern, og fisken gav en fin avveksling til den tradisjonelle seterkosten.

ATTOGFRAMTJERN

«I min ungdom var det abbor i både Torgetjern og Attogframtjern, men den døde ut i 1950-åra. Særlig i Attogframtjern var det voldsomt mye abbor. Jaktforeningen har siden i perioder kalket og satt ut småørret der, og den vokste til halvkilos størrelse. Men etter vintre med mye snø, døde fisken».*

* Kjell Sundøen 4. januar 2013.

85 Stormyrtjern, Torgetjern og Attogframtjern ligger i skogeiendommen By Sameie (i alt 2.300 dekar skog). Eierne er ikke er medlemmer av Hole Utmarkslag, men har egen avtale med jaktforeningen om fiskeforvaltningen.

Kjell Sundøen på isfiske på Myromtjern i november 2008, med en fin abborfangst.

«... AV BRA KVALITET»

«Ørreten på Krokskogen er av bra kvalitet, men noen ganger kan det bli litt myrsmak. Smaken sitter i skinnet, og hvis man tar av det og fileterer, er fisken god å spise. Fargen er svak rød, men ikke som på høyfjellet».*

* Kjell Sundøen 4. januar 2013.

lede bekken tilbake igjen. Deretter ble det satt ut småørret, og i dag er Kroktjern et av de bedre fiskevann på Holes Krokskog.[86]

Sollihøgda Jeger- og Fiskerforening (stiftet 1949) har hatt avtale med Sollihøgda Skogforvaltning (Toresplassen) om kultivering av fiskevann lengst sør på Holes del av Krokskogen. I grunnen her er det rombeporfyr, som er "basisk" og dermed nøytraliserer surheten i vannet. Oksygenmangel grunnet snø og is om vinteren er et større problem, i tillegg til humusinnhold og planterester.

Også sør på skauen er det forskjellig slags fisk i vannene. Ørret og abbor er mest vanlig. I flere er det også kime (ørekyte), som spiser det samme som de andre fiskeslagene, og dermed konkurrerer med disse om maten. Da Sollihøgda JFF begynte sitt kultiveringsarbeid, ble det først satt ut ørret i Store og Lille Tjernslitjern (i Bærum). I Tjernslitjerna er det i tillegg karrus, som ikke er matfisk for nordmenn. Rundt 1960 drev man rusefiske[87] på karrus her.

I Holmevann (Niskinnvann) var Bærum Jeger- og Fiskerforening inne en periode i 1970-åra. Oppgaven deres gikk i stor grad ut på å redusere bestanden av «tusenbrødre» (småabbor). I tillegg er det gjedde og masse mort i vannet. Sollihøgda JFF drev i flere sesonger på 1990-tallet rusefangst av mort i stor stil her. I Damtjern har det vært mest abbor. Sollihøgda

86 Kjell Sundøen 4. januar 2013.
87 Rusefiske = fiske med ruser (teiner).

JFF forsøkte å sette ut ørret her, men det var lite vellykket. I Damtjern er det i tillegg brasen (båret opp fra fjorden).

Det er fritt fiske for alle i Tjernslivannene, Niskinnvann, Damtjern, Ormetjern og Auretjern.

Sistnevnte har vært et bra ørretvann, men i dag er det mest abbor der. Kime (ørekyte) finnes også her, og er en konkurrent til ørretstammen. Ellers går det et ord om at hvis man skal få fiskebett i Auretjern, må det være skikkelig nordavær og kaldt.[88] Ål kommer opp vassdraget fra Bærum, og finnes stort sett i alle vannene sør på skauen. Av vannene her i sør er det bare Damtjern som har forbindelse til Tyrifjorden. De øvrige renner mot øst og Isielva.

Plassevannet ved Toresplassen har tradisjonelt vært et bra fiskevann. Hoffjegermester Thomas Fearnley skrev riktignok i sine opptegnelser at hans bestrebelser for å forbedre fisket i vannet ikke lyktes helt, «men dette var den eneste skuffelsen jeg hadde». Seinere satte sønnen, skipsreder Thomas Fearnley, sine ansatte til å fiske opp abboren, og det ble satt ut ørret fra egen oppdrettsdam (på nordsida av den ytre porten på Toresplassen). Etter en tid kunne skipsrederen ro ut på Plassevannet på ettermiddagene og fiske ørret med flue. I dag er det stor og fin ørret i vannet. Fram til 1980-åra kunne man også få stor, fin abbor der (opp til 5-600 gram).

LAKS OG SJØØRRET – I TYRIFJORDEN?

Nordsetertjernet har tidligere hatt utløp også mot sør. Da kunne laks og sjøørret fra Oslofjorden gå Isielva (Djupedalsbekken) opp helt til Nordsetertjern, og da dette hadde utløp i begge ender, kunne fisken følge Kleivbekken ned i Tyrifjorden, fortalte Bjarne Røste (1911-2001). Kjell Sundøen i Hole Jaktforening er usikker på om det har vært mulig. Demningen i Nordsetertjern ligger i bekkefaret 150 nord for tjernet. Dette faret kan ha blitt senket og utvidet da demningen ble bygd i 1840-åra.

Hestevoktere og viltoppsyn

I 1918 ansatte Hole landbrukslag den første hestevokter på Krokskogen. Det var Karl Engebretsen Bønsnæs. Han fungerte i ett år. Da overtok Martin Brua, som hadde stillingen i 26 år, til 1946. Han bodde på Brua, som lå midt i beiteområdet. Vokteren hadde også oppsyn med sau og var med på sankinga om høsten. Etter hvert kom det også en del kviger med i ordningen. I 1936 var den årlige lønna til «skogoppsynsmann for Hole» 600 kroner, hvorav Staten dekket halvparten.[89]

Instruks for hestevokteren fra 1918 viste at han skulle møte «når folene slippes på Krokkleven, for å gjøre seg kjent med merkene og notere disse samt eierens navn, hvoretter eieren følger innover dit, hvor slippingen foretas. Mottagelsen finner

88 Svein Solheim (Sollihøgda) mars 2013.
89 Ringerikes Blad 31.12.1936.

Hestene følges til sommerbeite på Krokskogen i 1915. Fra venstre: Anders Viksengen, Martin Bihli, Sigurd Bihli og Johan Bili (Johan Bili skrev sitt navn uten h, lik gårdsnavnet).

sted på nærmere bestemte dager. Betalingen settes til kr. 8,- pr. stk. Han har å ha tilsyn med dem til forskjellige tider om sommeren samt bringe dem tilbake til eieren om høsten, eller før når det av eieren forlanges. Voksne hester kan slippes når som helst, men vokteren må underrettes, spesielt om merket».[90]

Seinere ble det dyreeierne sjøl som ansatte og ordnet med dyrevokter. Arne Kleven bygde i 1946 serveringssted på Sørsetra, og var dyrevokter i mange år. Han solgte Sørsetra og flyttet i 1960. I 1967 kjøpte Håkon Linnerud Sørsetra, og han var også vokter i mange år.

Tidlig i 1960-åra var Ludvig Rustand på Homledal jaktpoliti i Holes del av Krokskogen. Godtgjørelsen var 500 kroner i året, og den ble økt til 800 kroner fra 1964. Fra 1966 fikk Rustand bistand av skomaker Anton Vie i Sundvollen. De delte området mellom seg, og fikk en årslønn på 800 kroner hver. I 1968 sa Rustand opp jobben på grunn av alder. Vie ble da oppsynsmann for hele området, med en årslønn på 1.500 kroner.

I 1969 merket man en økning i ulovlig jakt, særlig av elg, og viltutvalget i landbrukslaget ønsket å utvide oppsynet. Fra 1970 fikk derfor Vie hjelp av Kjell Sundøen. I 1976 gav Anton Vie seg. Han hadde da solgt fiskekort og vært oppsynsmann på Krokskogen i 10 år med ansvar å se til husdyr på beite.

90 Hole landbrukslag 1850-1950, s. 92. Det var også bestemmelser for oppsyn med sau.

Hver søndag tilbrakte han på skogen, og kona Gunvor var alltid med. I 1977 var Trygve Frøhaug jaktpoliti. Fra 1978 bestod jaktoppsynet av Gunnar Selte, John Sønsterud og Hans Fekjær.

Færre beitedyr har ført til at hestevokterne er borte på Krokskogen. Men Harald Haugli, tidligere løypebas og turistvert på Sørsetra skistue 1988-90, har siden 2000 holdt til i ei hytte ved Sørsetra i sommerhalvåret. Han kjenner beiteplassene, og har av egen interesse holdt oppsyn med hester og beitedyr i denne delen av Krokskogen. Når eierne skal innover og hente dyr om høsten, ringer de først til Haugli, som stort sett har oversikt over hvor de befinner seg. Viltstellet er det Hole Jaktforening som tar seg av.

Etter tusenårsskiftet har Statens naturoppsyn (via Fylkesmannen) fulgt opp naturreservater og landskapsvernområder i kommunen. De kontrollerer også andre forhold, blant annet krepsefisket. Det er Hole kommune som peker ut oppsynsmenn, hvorav flere er gitt begrenset politimyndighet.

NEI TIL HYTTEBYGGING

I 1970 la Hole Utmarkslag fram sin utmarksplan. I planen gikk man inn for en forsiktig hyttebygging på Krokskogen, lokalisert i mindre grender, men ikke over én hytte pr 200 dekar skog. Målsettingen var å beskytte de viktigste viltbiotopene, bevare gode turløyper og utfartssteder, og få en frivillig fordeling av inntektene av jakt og turisme grunneierne imellom. Men planene strandet midt på 1980-tallet, da Flerbruksplanen for Oslomarka kom. Planen førte til totalforbud mot hyttebygging innenfor planområdet. Kun erstatning og utvidelse av eldre hytter ble godkjent. Hole utmarkslag kjempet lenge for at markagrensen burde trekkes lenger inne på skogen, enn det som ble vedtatt. Men grensen for Oslomarka følger åsranden (branten mot bygda).

Seterdrift i Hole

Fra Byflaksetra i 1944. Nanna Rørvik f. Tjernsli (f. 1917) med krøttera på setervollen. Nannas foreldre, Hanna og Anders Tjernsli, var seterfolk på Byflaksetra i mange år.

Krokskogen er Holes setermark. I den gamle kongsallmenningen hadde gårdene øst for Randselva og Tyrifjorden seterrett fra gammel tid. Hver gård hadde sine seterløkker. Ved utskiftinga av allmenningen 1816-23 ble løkkene holdt utenom, og gårdene beholdt sine gamle løkker. Ofte hadde flere gårder seter sammen, dels på grunn av trygghet mot udyr og skoggangsmenn, og dels for det sosiale fellesskapet seterfolket imellom.

Seterdrifta i Norge er gammel – i hvert fall tusen år, kanskje enda eldre, noen mener den er like gammel som jordbruket selv. De gamle landskapslovene (fra før 1100) hadde bestemmelser om at bøndene innen en viss dato på forsommeren måtte ta buskapen til utmarka, til skog eller fjell. Det samme

stod i Magnus Lagabøters landslov 1277. I Frostatingsloven het det: *Sel scal hverr gera sig i almenningi, er vill oc sitia i sumarsetri um hann vill.*[1] Dette var helt nødvendig, for hjemmefôret måtte spares til den lange vinteren. Lov-festinga hadde også sammenheng med at gårdene i gammel tid hadde mye felles beitemark nær gården. Hvis en av gårdbrukerne da lot buskapen gå hjemme og beite i flere uker etter at de andre hadde dratt til seters, ble det fort ugreit. Her måtte lovgivning til. Dette var økonomi, og viktig for at produksjonen på gården skulle gi nok mat til de som bodde der.

Skriftlige kilder har vi også på at seterbruket i Norge er gammelt. Omkring 1070 skrev pavens utsending Adam av Bremen at buskapen i Norge tilbrakte lang tid om sommeren i ødemarka, på arabisk vis. På Ringerike sier vi seter, mens det heter støl i øvre Hallingdal og Valdres. *Seter* kommer av verbet å sitte, de *satt* på setra med krøtter om sommeren. Noen steder sier de å ligge på setra, men det skal være et yngre uttrykk.

Setrer i Holes del av Krokskogen

På hele Krokskogen var en gang mer enn 100 setrer i drift. Av seterlister fra 1820-åra går det fram at det var aktivt seterbruk på rundt 40 setrer i Holes del av den gamle kongsallmenningen. Hver av setrene hadde mange løkker og seterhus. På Øskjevallsetra hadde 19 gårder seterrett, på Fjeldsetra 16, mens Retthella og Sørsetra hadde 13 hver. I alt 138 gårdsbruk i Hole hadde seterrett og løkker på Krokskogen i 1820-åra.

I 1723 drev sju av ti gårdsbruk på Ringerike med aktivt seterbruk.[2] Rundt 1850 meldte 71 gårder i Hole, 146 i Norderhov, 102 i Ådal og 39 på Tyristrand at de sendte buskapen til seters om sommeren. I siste halvdel av 1800-tallet ble mange av setrene nedlagt, Av den første offisielle setertellinga i 1907 går det fram at 85 gårder setret i Hole (med Tyristrand), mens tallene for nabokommunene var 120 i Norderhov og 34 i Ådal.

I 1935 var antall Hole-gårder som setret på Krokskogen sunket til 30. Disse holdt seg på 14 setre: Byflaksetra, Dammersplassen, Finneflaksetra, Fjeldsetra, Kampesetra,

«... DA GRIPER MIG EN LENGSEL»

Når vårsola varmet og sommeren nærmet seg, var det i gamle dager setra og skauen som lokket. Å komme dit opp etter en lang og mørk vinter, var noe både folk og fe så fram til. Som student i 1840-åra klaget Jørgen Moe over livet i den myldrende by: «Da griper meg en lengsel til skog og til fjell, jeg hører atter bjeller og lurlokk ved kveld, og sus gjennom skjeggete graner». Dikterprestens barndomsminner fra Viksetra mellom Ringkollen og Storflåtan, der gården Mo setret, er blitt allemannseie. Av verselinjene stiger det fram et bilde av velfødde dyr, kuraut og rødkinna budeier. I dag står de fleste seterhusene på Krokskogen tomme, mange til nedfalls, særlig fjøs og løer, som minnesmerker fra en svunnen tid.

1 Frostatingsloven XIV (8), og Reinton (1976), s. 12..
2 Til sammenlikning setret 95 prosent av brukene i Hallingdal i 1723.

Kart over setrer i Holes del av Krokskogen. ProKart AS ved Vemund Erlandsen

Kneika, Myrsetra, Nysetra, Retthella, Steinlausa, Sørumsetra, Torgesetra og Øskjevall (samt Viksetra i Norderhov).

Seterbruket holdt seg lengre på Krokskogen enn andre steder på Ringerike. Årsaken var dels mangel på gode hjemmebeiter, dels at det var god og billig foring for dyrene. Dessuten ble melk og rømme solgt for god pris til byfolk som dro til skogs i i helger og ferier. På Krokskogen var det mest innleide budeier og seterfolk, ofte ektepar (småbrukere) som også hadde med sine egne kyr. I Hole var det behov for gardkjerringene hjemme på gården, hvor det mye attåt var arbeidsfolk hele sommeren.[3]

Utvikling av moderne meierier gav denne gamle driftsformen i jordbruket dødsstøtet, og etter hvert som velstandsutviklingen gav folk flest smaken på det gode liv, ble det stadig verre å skaffe seterfolk som var villige til å ligge på skauen med dyr tre måneder om sommeren. 1972 var siste året det ble drevet seterdrift på Krokskogen, på Retthella – se nedenfor.

Attogfram-setra

Rett øst for Attogfram-tjern, et par hundre meter sør for Stormyrtjern, ligger tufter etter Attogfram-setra, hvor Borgen skal ha setret fram til 1870-åra. Vi vet ikke når setra ble tatt i bruk, men det var etter 1820. Attogfram-setra synes å ha blitt reist av Borgen-bøndene i fellesskap i 1850-åra, etter at alle var blitt selveiere, og skog og løkker på gårdens gamle seter ved Mattisplassen var blitt frasolgt. Det finnes ingen tradisjon på gården om seterdrift verken på Mattisplassen eller Attogfram-setra.

Augunrud

Nederst i Nordkleiva, inntil den gamle allmannaveien (i dag blåmerket sti) nedenfor Dronningveien, lå Augunrud, som har vært både seter og husmannsplass under Sundvollen gård. Tufter er fortsatt synlige. «Krøttera gikk opp Mysukleiva, og dersom de dro langt av lei, ble de over på setra Augunrud oppi lia om natta,», fortalte Gunnar Bergheim (f. 1918).

Benteplassen

Benteplassen, ved Den gamle kongeveien én kilometer sør for Midtskogen, ble ryddet som finneplass rundt 1660. Navnet skriver seg fra Bent Aslesen, som bodde her tidlig på 1700-tallet med kona Kari Rasmusdatter. Et eldre navn på plassen var Hiran, som på finsk kan bety «Musebråtan».

3 Ruth Moe (f. 1917) i lydbåndintervju med Margit Harsson 1997.

«...ET SKJEVT GRÅTT STØRHUS ELLER FJØS»

«...ofte går en over voller der det bare står igjen et skjevt, grått størhus eller fjøs og råtner, eller en ser bare murrester, kanskje noen råtne stokker eller noen taksteinbiter. På andre voller står tømmerkoie eller sportshytte. Atter andre er bare grønne vollen som skogen eter mer og mer av, og det er steder der det bare er skog, og ingenting, ikke en gang et navn minner om at her fløy en gang gjeslegutt og gjeslejente etter dyra. På Krokskogen heter da seterbuene størhus, og gjetergutten eller hjuringen gjeslegutt».*

* Holtvedt (1952), s. 159.

STOR BØLING

På buferdsdagen dro vi grytidlig om morgenen fra Røyse. Etter hvert sluttet flere og flere gårder seg til, og det ble en stor bøling. Det gikk greit i bygda, hvor det var skigarder langs veien. Men borti moen var det vanskelig å holde styr på ungdyra. Ofte ble disse kjørt til Sundvollen. Seterfolket hadde reist i forveien, og hadde pynta og «breske» på setra til vi kom.*

* Aage Fjeld (1920-1997) i Hole historielag 25. september 1996

HADDE IKKE BEHOV FOR SETER

For flere av gårdene på østsida av Steinsfjorden og Tyrifjorden gjelder at de ikke har hatt seterløkker på Krokskogen. Verken Lårvika, Steinsetra, Øverby, Utvika, Lien eller Berget har hatt egen seter. Behovet var ikke til stede, da gårdene hadde utmark like inntil gårdstunene.

Benteplassen (Hiran) var seter på 1800-tallet.

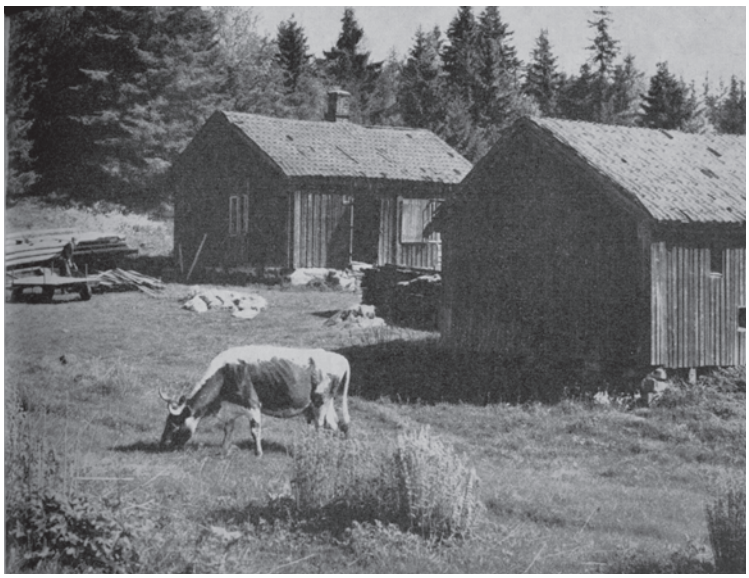

Benteplassen hadde fastboende i lange perioder etter finnetida, men fra rundt 1770 og fram til siste halvdel av 1800-tallet, synes plassen å ha vært seter. Fra 1769 ble den eid av Nerigarden Nordre Gjesval, hvis eier i 1797 solgte halve plassen til Nordre Rudsødegården. Seinere eide både Nordre Frøyshov, Nedre Onsaker, Lårvika og en Søhol-gård (Daniels) løkker her. Uten at det er tradisjon for det på gårdene i dag, ble det drevet seterbruk her på 1800-tallet. I 1820-åra var det fire gårdbrukere som setret på Benteplassen: Nerigarden Nordre Gjesval, Nordre Rudsødegården, Fekjærstua og Sonerud.[4] I 1878 og 1892 ble løkkene solgt til eierne av Midtskogen, som i dag leier ut stedet som fritidsbolig – se bind 5 s. 821-828.

Bjørkesetra

Bjørkesetra lå på branten mellom Benteplassen og Isielva, et par hundre meter vest for Den gamle kongeveien, og midt i en av de to skogteigene som Vestre Bjørke ble tildelt ved utskiftinga av allmenningen i 1823. Det var to setrer på Bjørkesetra, den nederste tilhørte Bortigarden og ble siden kjøpt av Andresen på Midtskogen, og den øverste Oppigarden (fra 1855 også Øderå). I perioden fra 1867 til ut i 1880-åra satt det husmenn på Bjørkesetra, trolig på den nedre setra, «for der var det bedre jord».[5]

4 Gårdparten av Sonerud som setret her, ble i 1890-åra en del av Nigarden Bjørke.

5 Etter Sigurd Karlsen (f. 1910).

Det ble setret på Bjørkesetra fram til midten av 1930-åra. Ved århundreskiftet var det Karen Marie og Karl Kristiansen, husmannsfolk i Bergerstua under Øderå, som lå på den øverste setra. «Men det var dårlige hus på Bjørkesetra, så de flyttet etter noen år til Øskjeval», fortalte sønnen Sigurd Karlsen (f. 1910). Seinere var Lovise Thores fra plassen Faltinrud ved Sælabånn (hun vokste opp i Monsebråten) budeie på Bjørkesetra i mange år. Hun ble etterfulgt av Bertha og Edvard Bergerbakken fra Steinsfjerdingen, som lå her i 1928-29. I 1930-åra var Anna Helene og Helga Marie Brua fra Bruløkka budeier her. Øderå hadde buskap på Bjørkesetra til 1936, med gårdens sveiser Olaf Ellingsen som «seterkall». Størhus og fjøs ble revet like etter siste krig. I dag er setervollene på Bjørkesetra grodd igjen, men tufter etter seterhusene er fortsatt synlige.

Bjørkesetra har vært både seter og husmannsplass under Vestre Bjørke- gårdene og Øderå i Steinsfjerdingen.

SETERRETT PÅ TRE SETRE

De fire Bjørke-gårdene hadde opprinnelig seterrett på tre Krokskog-setre: Bjørkesetra (de to Vestre Bjørke-gårdene, Oppigarden og Bortigarden), Soterud (de to Østre Bjørke-gårdene, Nigarden og Stua), og Viksetra (Stua). Etter at eierne av Vestre Bjørke kjøpte finneplassen Torget i 1787, begynte man også setring der, trolig rundt 1820.

«... MEN ENNU HAR DA BYGDEN ADSKILLIGE SÆTERBRUK»

«Det har vist sig å være forbundet med adskillig strev å skaffe frem oplysning om sæterbruket i Hole i gamle dager. Mangt og meget er gått i glemmeboken; men ennu har da bygden adskillige sæterbruk. I nabobygden Bærum er visstnok alle sætre nedlagt».*

* V.V. i Ringerikes Blad 12. juli 1934.

Brua – Bruløkka

Brua eller Bruløkka ligger ved Den gamle kongeveien mellom Bureheim og Frøshaugsetra, der seterveien mot Øskjevall og Mattisplassen tar østover. Nedenfor (på sørsida) ligger en kavlebru, kalt Lerbrua, som har gitt stedet navn.[6] Brua var tidligere seter under gården Dæli på Røyse, og hadde fastboende fra tidlig på 1700-tallet. Det er ingen tradisjon på Dæli fra setertida her. Rundt 1830 ble Brua selveierbruk, og i 1905 delt i to bruk. Begge er i dag fritidseiendommer – se bind 5 s. 789-898

Byflaksetra

Byflaksetra ligger lengst vest på Krokskog-platået, like sør for Manaskaret. Av seterlister fra 1820-åra går det fram at Vestre By og Libakke hadde seterrett her.[7]

6 Harsson (1995) og Gunnerød/Hermansen (2004).

7 Libakkes seterrett var rimeligvis gitt av Vestre Byes eier Anders Madsen Bye (Sørum) da hans eldste sønn Mads i 1803 giftet seg med Kirsti Nilsdatter Libakke og ble eier av Libakke gård.

HENTET SMØR OG PULTOST
Øverby på Utstranda har ikke hatt egen seter på Krokskogen, men i 1920- og 30-åra var gårdens buskap på Byflaksetra om sommeren. Ruth Langslet f. Øverby (f. 1922) og Ingebjørg Gjesvik Liljedahl (f. 1921) husker at de som småjenter gikk til Byflaksetra for å hente smør og pultost.

Byflaksetra med fjøs og størhus som tilhørte Vestre By.

Seterbua på Byflaksetra tilhører Vestre By og er fra 1800-tallet (siden restaurert). Det gamle fjøset brant ned i 1970-åra, og ble erstattet av et nytt uthus. Seterløkka til Vestre By er på cirka 20 dekar.

Libakkes løkke ligger på nordsida av denne løkka. De to gårdene samarbeidet mye om driften. På et kart fra 1820-åra er det en bygning på Libakke-løkka, men i dag er ingen tufter å se etter seterhus der. Et fjøs som skal ha tilhørt Libakke, har stått vest for By-størreset, på berget ut mot myra.[8]

Anders Tjernsli med kua på Byflaksetra en gang i 1940-åra.

Lina Løken (Bjørketangen) var budeie på Byflaksetra i 1930-åra. Hun ble etterfulgt av Ove Ruud. I 1940-åra var Hanna og Anders Tjernsli fra Åsa seterfolk her, med barna Nils og Nanna (Rørvik).[9] Det siste året det ble setret på Byflaksetra, var tørkesommeren 1955, da vannmangel tvang både folk og krøtter til bygds. De siste seterfolkene på Byflaksetra var Ingrid og Håkon Linnerud fra Vakermoen i Norderhov (seinere vertskap på Sørsetra skistue).

I 1940- og 50-åra var buskapen fra Frøyshov på Byflaksetra, sammen med krøttera fra Vestre By.[10] Før siste krig var også buskapen fra Øverby her (se egen sak).

8 Opplyst av Nils Johan Fjeldstad (f. 1922).

9 Hanna og Anders Tjernsli hadde tidligere ligget som seterfolk på Kneikasetra, Rønningen og Finneflaksetra (opplyst av Nils Tjernsli 2003).

10 Eier av Frøyshov, Mads Fjeldstad, var en yngre bror av Lars Fjeldstad, eier av Vestre By.

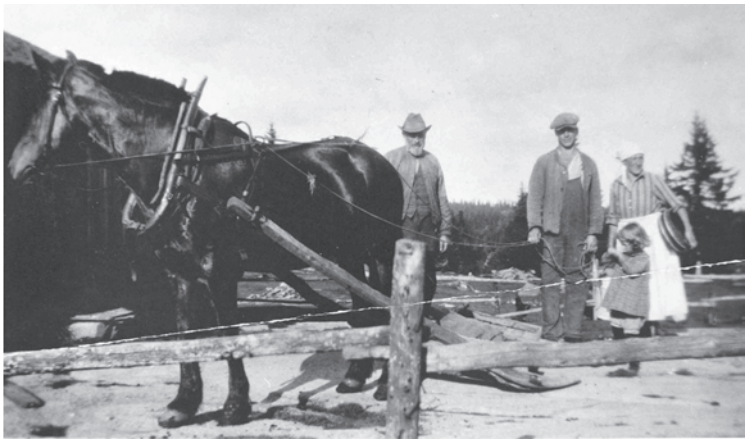

Besøk på Byflaksetra i 1930-åra. Fra venstre: Nils Fjeldstad, Anton Løken med datteren Helfrid, og budeia Lina Løken (Bjørketangen).

Bønnerudsetra

I 1820-åra hadde en gårdpart av Hamnor på Røyse[11] seterrett på Bønnerudsetra, som lå i åsen vest for Bønnerudtjernet. Setra ble nedlagt rundt 1850, «en gammel mann fortalte det var fordi det var så utrygt for underjordinger der!»[12] Det er fortsatt tufter å se etter seterhusene. Siden 1936 har Hamnor hatt kjørehytte og stall ved Bønnerudtjern.

Dammersplassen

Dammersplassen er den tidligere finneplassen Langen, i lia mellom Midtskogen og Lomma. Mons Finne fikk bygselkontrakt her i 1660. Tidlig på 1700-tallet tilhørte plassen Rå i Norderhov. I 1737 ble Langen – via giftermål – plass under Nordre Sørum, og i 1749 tilhørte den Øvre Leine på Røyse. I 1773 eller like etter ble den solgt til Øver-Nigarden Hårum. Av seterlister fra 1820-åra går det fram at Øver-Nigarden hadde seter her, og ved den nye matrikkelen i 1838 ble Langen matrikulert sammen med Øver-Nigarden.

De eldste husene i Dammersplassen stod nederst på vollen, der stall og låve står til nedfalls i dag. Der er det tydelige tufter etter gamle hus. Da plassen ble tatt i bruk som seter, ble det bygd størhus og fjøs øverst på vollen.[13] Størhuset som står i dag ble oppført i 1835 av tømmermann Johannes Andersen, også kalt «Jehans» (se bind 2, s. 351 og s. 358).

Gunhild Baalerud i Øver-Nigarden Hårum lå med buskapen (sju-åtte kuer) i Dammersplassen hver sommer fram til 1949.

11 Gnr. 44/5 Østre Hafnor, i dag en del av gnr. 223/1 Hamnor (Per Hafnor).
12 Holtvedt (1952), s. 164.
13 Sigurd Karlsen: Setre i Holes Krokskog (håndskrevet manus, kopi i Hole bygdearkiv).

PRIM OG PULTOST

På Ringerikssetrene ble det i første rekke lags hvitost, brunost, surost, prim og pultost (knaost). Enkelte lagde også nøkkelost. Gammelost er svært lite kjent over Ringerike. Alle kjørald var fra gammelt av tre. Granved og or var best, for dette satte ingen smak i melken. Blikkbøtter ble tatt i bruk fra 1880-åra, mens separatoren kom rundt 1900. Til sil ble gjerne brukt en trekopp med hull i bunnen, hvor det var satt et trekors. Over la de en silklut, bundet av kutagl eller hestetagl.*

* Einar Heimås Dokken: «Mor forteller», i heftet Ringerike 1975 s. 22–24.

Dammersplassen var finneplass på 1600- og 1700-tallet, og het da Langen.

Størhuset på Dammersplassen tilhørte Øver-Nigarden Hårum i Steinsfjerdingen.

Da buskapen skulle til seters, ble den drevet landeveien til Sundvollen, opp Krokkleiva og inn til Midtskogen, og derfra ned lia til Dammersplassen. Turen tok innpå 12 timer. I området ved setra finnes spor etter en rekke kølamiler.[14]

Navnet Dammersplassen skal bety *Dammyrsplassen*, etter en myr som ble demt opp, noe som var vanlig før.[15]

Finneflaksetra

På Finneflaksetra, den sagnomsuste finneplassen vest på Krokskogen, har Frøyhov-gårdene på Røyse hatt seterrett fra gammelt. Fra 1782 hadde også Nordre Gjesval (Nordigarden) løkke her.

Nedre Frøyhov gnr. 203/2 (Frøhaug) setret på Finneflaksetra fram til 1945. Hanna og Anders Tjernsli lå på setra rundt 1930, og ble etterfulgt av Håkon Linnerud. Under krigen lå Malla og Olaf Frøhaug selv på setra. Fra 1933 leide Nedre Frøyhov gnr. 203/3 (Fjeldstad) plass til buskapen på Brua (Bruløkka) om sommeren, og gårdens folk kom selv opp for å «stelle» hver 14. dag. Seinere var buskapen på Frøshaugsetra (Birgitte og Hjalmar Johansen), Byflaksetra (Ingrid og Håkon Linnerud) og Rønningen (Bertha og Edvard Bergerbakken). Sommeren 1948 lå Aasta og Johan Fjeldstad med egen buskap på Nordsetra fra juni til september.

Størhuset på Finneflaksetra eies av begge Frøyhov-gårdene i fellesskap, og står fortsatt. Det ble lenge brukt som skogskoie.

14 Ringerike historielags registreringer (1973).
15 Harsson (1995).

Finneflaksetra har vært finneplass, og det knyttes mange historier til finnene som bodde her i siste halvdel av 1600-tallet.

«… DOM VAR REINT FORFÆLA»

«Og har dere hørt om de to kvinnfolka som drev og ståka lørdagskveld etter lørdagskveld ute på Frøyflaksetervollen, den ene av Finneflaksetrene? Jo, ståkinga ble det brått slutt med, men hva kvinnfolka hadde sett eller hørt, ville de aldri ut med til noe menneske, dom var reint forfæla. De hadde forstyrret noe borti berget som ville ha ro, da…»*

* Reidar Holtvedt: Seterbruket på Krokskogen, i Oslomarka I (Oslo 1952), s. 161.

Det gamle størhuset på Finneflaksetra. Bildet er fra 1920-åra.

Malla Frøhaug med en av geitene i størhusdøra på Finneflaksetra i 1940-åra.

Det gamle fjøset står til nedfalls. På vollen satte Frøhaug opp en hytte i 1964.

Nordre Gjesvals løkke på Finneflaksetra kom i gårdens eie i 1782.[16] Seterdriften her ble nedlagt i 1905. I 1942 ble størhuset og løkka solgt til familien Berthelsen fra Bærum.
Seterveien til Finneflaksetra gikk opp Krokkleiva, over Nordsetra og under Åbborås. Det var en lang og tung vei. I 1955 ble det bygd skogsbilvei fra Homledal til Kroktjern, et par hundre meter vest for Finneflaksetra.

16 Se bind 1 s. 99.

Fra Fjeldsetra i 1933 ser vi fjøset til Søgarden Leine i forgrunnen, og midt i bildet størhuset til tre Leine-gårder. Bak til høyre står fjøset til Østigarden Fjeld.

Fjeldsetra

Fjeldsetra har vært en av de største setrene på Krokskogen, og den som lå lengst nord i Holes del av Krokskogens allmenning. I 1820-åra var det 16 gårder som hadde seterrett og løkker her. Seks av dem fra Fjeld, sju fra Nedre Leine, to fra Bønsnes (Lille og Store) og én fra Hårum (Søgarden). De seks Fjeld-gårdene var Nordigarden, Vestigarden, Oppistua, Østigarden, Stua og Nystua.[17] De sju Nedre-Leine-løkkene tilhørte Søgarden (to løkker), Oppgarden (to løkker),[18] Nerigarden, Neristua og Leinestrand.[19]

Av de seks **Fjeld**-gårdene som setret på Fjeldsetra, har fire fortsatt løkker her. **Østigarden Fjeld** har to løkker. På gårdens gamle løkke lå et gammelt fjøs, som ble revet da en hyttetomt ble bygslet bort til en Oslomann rundt 1975. Den andre Østigardsløkka ble kjøpt fra Store Bønsnes (Sand) i 1855. Her står en tømmerhytte som ble bygd under krigen av materialer fra en gammel løe som ble flyttet fra naboløkka (Nerigarden

«… HAN HVILER NATTEN OVER»

Bernhard Herre var en flittig gjest på Fjeldsetra. Hit kom han i kveldingen, tørst og sliten etter en lang marsj fra byen. Og seterpiken Ragnhild, «min blåøyde jente», åpnet så gjerne for ham. Herre forteller at «han hviler natten over i seteren, men deri er intet ondt. Mellom dette par er der et søskenforhold, som den ensomme naturs genius har helliget».*

* Bernhard Herre: En Jægers Erindringer (1849).

17 Bortre og Hitre Søgarden setret på Kneika.

18 Oppgarden Leines eier Fredrik Torkildsen Lehne måtte gå til skifteretten med sitt bo i 1820-åra, etter først å ha makeskiftet jord med eieren av Søgarden. Trolig ble Oppgardsløkka på Fjeldsetra da delt i to.

19 Ingen andre kilder forteller at Leinestrand har setret på Fjeldsetra. Gården hadde imidlertid seterrett på Øskjevall – kanskje har det oppstått en feil ved avskrift av seterlistene i Statsarkivet..

AVTALEN STOD VED MAKT

Det står fortsatt flere gamle seterhus på Fjeldsetra. I tillegg er det de siste 50-60 årene bygd et titall hytter på setervollen. I 1932-33 satte Erling Abildgaard fra Oslo opp en hytte på bygslet tomt på løkka til Søgarden Leine. Gårdens eier Sigvart Leine gjorde da hytteeieren oppmerksom på at all ferdsel over setervollen var forbudt, da seterhøyet, som seinere skulle slås og kjøres til bygds, var verdifullt. Og når hyttefolket kom på skauen om sommeren, måtte melkekjøp skje fra Søgardens besetning. Under krigen meldte så budeia Johanne Grønhella til familien Abildgaard at de ikke lenger kunne få kjøpe melk, da det var innført regler om bruk av melka til smørkjerning. Erling Abildgaard oppsøkte da Sigvart Leine for å spørre om den gamle avtalen ikke stod ved makt, og fikk bekreftet av Røyse-bonden at den skulle gjelde som før.*

* Fortalt av sønnen, Finn Abildgaard (f. 1932) 16. november 2012.

FELLESSTØRHUS

Sørvest på Fjeldsetervollen, i fegata, ligger Leine-gårdenes felles-størhus. Det er uvisst hvor gammelt huset er, men det ble restaurert i 1988. Seterfolket bodde i dette størhuset, mens buskapen holdt hus i hver enkelt gårds seterfjøs. Størhuset eies i dag med tre fjerdeparter av Neristua Leine og en fjerdepart av Søgarden. To av Neristuas fjerdeparter hørte inntil 2005 Oppgarden til.

Størhuset på Fjeldsetra ble restaurert i 1980-åra. Bildet er tatt i 1996.

Leine), og en hytte som ble satt opp under krigen av Aage Fjeld (eies i dag av Terje Jahr). **Vestigarden Fjeld** har en stor løkke med tømmerhytte (nord for Skardtjernveien) og stall (sør for veien), mens **Stua Fjeld** har en ubebygd løkke (fraskilt to hyttetomter). **Nordigarden Fjeld** en mindre seterskog nordvest for setervollen, ved Skardtjernveien.

Søgarden Hårums seterhus var i bruk til omkring år 1900, men forfalt og er i dag borte. Tuftene er fortsatt synlige, i hellinga nedenfor Øvre Fjeldsetra, der Hilda og Knut Hurum holdt til – se bind 5 s.860.

Av **Leine**-gårdene har **Søgarden Leine** to seterløkker på Fjeldsetra. På den ene står en skogshytte (bygd 1929), fjøs (1944) og stall (rundt 1950), mens den andre løkka er tilvokst med skog . **Neristua Leine** har tre løkker her, to av dem ble kjøpt fra **Oppgarden Leine** i 2005. Den gamle Neristua-løkka er ubebygd, og det samme er én av Oppgardenløkkene. På den andre, står fjøs, stall og en kjørehytte (bygd 1945).

Nerigarden Leine (Fure) har to ubebygde løkker på Fjeldsetra, én av dem ble kjøpt

På Fjeldsetra i 1931 ser vi fra venstre: Anders Grønhella, Johanne Grønhella, Ragnhild Grønhella og Gunvor Grønhella.

« – VAR OPPE KLOKKEN 3 »

« En annen flink skurkjerring jeg husker var Maren Grindbakken. Ryggen var kroket og hendene så giktbrudne at fingrene sto som klør. Men munter og morosam var hun, og skjære kunne hun. En høst lå min far på tømmerhogst på Fjeldsetra, og der var Maren og hennes mann Edvard Grindbakken som seterfolk. Maren var oppe klokken 3, stelte kuene, fikk dem til skogs og så dro hun til bygds for å skjære åker hos mor Borgen. »*

* Olav Eriksen forteller til Jon Guldal (Ringerikes Blad 10. desember 1949).

DE DØDE SAMME DAG

Johanne Grønhella var budeie på Fjeldsetra i en årrekke, og lå her sammen med mannen Anders. Som nabo i Gunnerenga og god venninne hadde hun Margit Håkonsen, som lå på Myrsetra med sin familie. Sommeren 1945 ble Johanne brått syk på Fjeldsetra, og døde på Drammen sykehus 22. juli, bare 63 år gammel. Samme dag, to timer seinere, segnet Margit om og døde i fjøset på Myrsetra, mens hun satt på krakken og melket. Uka etter fikk de to venninnene felles begravelse i Norderhov kapell. Familien Grønhella satt på den ene siden i kapellet, og familien Håkonsen på den andre.*

* Fortalt av Eva Grønhella 16. november 2012.

En stille idyll på Fjeldsetra.

fra Lille Bønsnes (Gullingsrud) i 1880. **Nordigarden Leine** har en ubebygd løkke på cirka 9 dekar her, men har seterrett på Soterud. Gården har også setret i Dammersplassen (Langen). Det siste Leine-bruket som har løkke på Fjeldsetra, er **Vestbråten** (også ubebygd).

I 1880-åra var Maren og Edvard Grindbakken seterfolk på Fjeldsetra. Siden overtok Karen Grønhella (f. 1858). Hun kunne ha opptil 50 dyr, og klarte alt alene.[20] Karen var fra Grønhella ved Gunnerenga, og reiste seinere til Amerika. Etter henne overtok fosterbroren Anders Grønhella og hans kone Johanne som seterfolk. De holdt på til Johannes død i juli 1945. Resten av sommeren 1945 var deres sønn Gunnar og hans kone Else på setra, hvoretter det var ett år uten setring (1946), før Elise Skog og Torbjørn Bekkelund lå her sommeren 1947.[21] Det var siste året det ble setret på Fjeldsetra. Det var felles-størhuset til Leine-gårdene som sist var i bruk.

20 Aage Fjeld (f. 1920) i lydbåndintervju 1992 (i Hole bygdearkiv).

21 De bodde i en hytte på Retthella. Elise var fra Oslo, og Torbjørn fra Mjøstraktene.

Frøshaugsetra

Frøshaugsetra ligger ved kongeveien mellom Bruløkka og Midtskogen. Her var tidligere seter for Frøyshov-gårdene på Røyse. Den opprinnelige setra lå lenger ned i lia vest for kongeveien, ved Sakromstjernsbekken som renner ned i Djupdalen (Isielva). Setervollen lå på begge sider av bekken, og her er fortsatt tufter å se. Alle de fire Frøyshov-gårdene hadde seterrett her i 1820-åra.

Nordre Frøyshovs seterløkke ved kongeveien ble utskilt i 1855, og i 1857 solgt til eieren av Oppistua Søhol. I 1911 ble løkka solgt til Hjalmar Johansen fra Oslo, som drev småbruk her inne på skogen sammen med sin kone Birgitte Hansdatter Mattisplassen. De solgte også forfriskninger og tok imot overnattingsgjester. I 1946 ble eiendommen solgt til ingeniør K.F. Oppegaard, som brukte den som feriested for ansatte i sitt firma Sønnico. Siden 1964 har Norske Studenters Roklub vært eier. Foreningen bruker Frøshaugsetra som lagshytte, og til samlinger og møter for medlemmene – se bind 5 s. 887-888.

Søndre Frøyshovs løkke på Frøshaugsetra med tilliggende skog ble i 1885 utskilt og solgt til grosserer Engelhart Andresen, og har siden 1901 vært en del av skogeiendommene til Andresen/Wettre på Midtskogen.

Hanaborgsetra

Hanaborgtjerna skal ha vært et eldre navn på Midtskogtjerna, og her skal det ha ligget en seter kalt Hanaborg-setra. Ingen vet med sikkerhet hvor den lå. Men på vestsida av Den gamle kongeveien, rett sør for Midtskogen, lå den gamle finneplassen Kjella, med navn fra Olavs–kilden like ved. «Olavskjella, det er Hanaborj–brynn det,» fortalte en nittiåring med slektsrøtter på Langebru.[22] Krokskog-kjenneren Harald Haugli mener det er tufter å se etter Hanaborgsetra 50 meter vest for Kjella, ned mot tjernet.

Ved utskiftinga av allmenningen i 1823, ble mange gårder tildelt skog nær gårdens seter. Da en del av Sonerud-skogen ved Midtskogtjerna ble utskilt og solgt i 1864, fikk den fraskilte teigen navnet «Sonerud Hanaborg». Kanskje var Sonerud en av gårdene som setret på den «glemte» Hanaborgsetra.

22 Reidar Holtvedt i boka «Krokskogen» (Gyldendal 1977), s. 20.

Fra Kampesetra i 1921. I forgrunnen størreset til Lore-gårdene i Steinsfjerdingen.

Kampesetra

Kampesetra ligger lengst øst i Hole kommune, på grensen mot Ringerike og Bærum snaue 2 km sørvest for Søndre Heggelivann. Åtte gårder hadde seterrett og løkker her, hvorav fire hørte hjemme i Norderhov: Gusgården, Trøgstad, Vestre Hønen (Ringvold) og Norderhov prestegård. De øvrige var Hole-gårder: Høgstua og Vestigarden Hårum, og Nordre og Søndre Lore. I dag er det ingen tradisjoner etter seterlivet på noen av gårdene. Norderhov-gårdenes løkker og seterskog ved Kampesetra lå som «øyer» inne i Hole kommune, og ble overført til Hole ved en grenseregulering i 1948.[23]

MJØLK PÅ KAMPESÆTER

I 1882 reiste seinere biskop Bernt Støylen fra Kristiania over Krokskogen til Ringerike og via Valdres til Vestlandet. Han førte nøye regnskap over utgifter på turen, og søndag 9. juli noterte han i boka: «Mjølk på Lyse og Kampesæter 18 øre. Fører over Krokskogen 16 øre. Hus og mat på Broløkken 30 øre».*

* Biskop Kåre Støylen: I Asbjørnsen og Moes fotefar, i heftet Ringerike 1982 s. 4-7.

Seterveien til Kampesetra var lang og besværlig. Rundt Steinsfjorden på nordsida, bratt opp Skardveien fra Gunnerenga i Åsa, og derfra over Gyrihaugflaka, Ingjerdsbrenna, Kampevaddammen og Presthytta. Det var 18 km fra bygda til setra. Hele dagen gikk med, og matkvil var det på Ingjerdsbrenna, nær kastefurua hvor Ingjerd frøs i hjel sommeren 1797, for mer enn 200 år siden.

Gusgården og Trøgstad setret på Kampesetra til ut i 1890-åra, som de siste der. Da hadde de øvrige gårdene lagt ned sin seterdrift rundt 1850. Vestigarden Hårums seterløkke ble solgt i 1896 til Kristian K. Tangen fra Åsa. 18 år tidligere, i 1878, hadde eieren av Høgstua Hurum solgt sin løkke og skog til

23 De fikk da gårds-og bruksnumre under Lore (i dag gnr. 187).

Det gamle Lore-størreset på Kampesetra, som ble revet i 1962.

«... DEN FESTLIGSTE DAGEN JEG MINNES»

«Den festligste dagen jeg minnes i hele året da jeg var ung, var da vi skulle dra til Kampeseter med krøttera. Det var rent som om dyra skjønte at vi skulle av gårde. Da vi slapp dem ut av fjøset la de i vei opp gjennom Migerskaret og stanset ikke før ved den store steinen på Ingjerdsbrenna. Her var de vant til at vi pleide å raste. På den store steinen satt vi bestandig og hvilte. Vi hadde med oss mye god mat og ga oss god tid».*

* Ragnhild Olsen f. Tangen (f. 1890) i John Solheim: Det går ingen buss til Kampeseter, i Asker & Bærums Budstikke 4. februar 1955.

Drammens Damphøvleri. Løkka ble utskilt fra skogen i 1949, og eies i dag av Sverre Olsen. Lore-gårdenes løkker ble frasolgt en mannsalder seinere. Ole Alfsen Lohre, eier av Søndre Lore, kjøpte i 1880 Nordre Lores løkke, og i 1904 solgte han begge løkkene til Kristian K. Tangen. Seterløkkene og skogen som grenser inntil, eies i dag av Tangens etterkommere.

Kneikasetra

Kneikasetra ligger en snau kilometer øst for Sørsetra, der hellinga mot Djupdalen begynner. I 1820-åra hadde Dæli og to Søgarden Fjeld-gårder seterrett her (Hitre Søgarden og Bortre Søgarden).[24] Rett øst for setervollen lå finneplassen Rudsødegården – se bind 5 s. 817-821.

Av utskiftingskartet i 1823 går det fram at de to Fjeld-løkkene på Kneikasetra lå på nordsida av Dælis størhus. Det er i dag ingen tradisjon på Fjeld om seterdrift på Kneika. I 2006 ble de to seterløkkene solgt til Ole Western på Dæli for 30.000 kroner.

«... RETT VED SIA TA EN BJØNN»

«Aja, det var itte bare moro dengongen. Det var en som hette Edvard Tangen, trur je, han var no elder heller je, og'n gjette på Kampesetra. Engong som'n skulle hoppe ner en berjhufs i Damdalen strast sør og øst for setra, hadde'n hoppe rett ved sia ta en bjønn som låg der – men dom hadde flyge hver sin veg».*

* Holtvedt (1953), s. 164.

INGJERDSBRENNA

En junikveld i 1797 var Ingjerd Stensæter på vei hjem fra Kampesetra. Hun gikk i følge med et barn. De ble overrasket av uvær, og Ingjerd satte livet til, mens barnet overlevde. Da de ble funnet dagen etter, fortalte barnet at et stort, loddent dyr hadde vært borte og snust på dem om natta. Der hendelsen skjedde var ei stor furu, og i den ble et kors risset inn. Området har siden hett Ingjerdsbrenna, og navnet står på kartene den dag i dag. Ingjerd var gift med Hans Pedersen i Steinsetra ved Steinsfjorden.

24 Bortre Søgarden Fjeld har siden 1909 vært en del av Vestigarden Fjeld.

DÆLI-SETRE PÅ BRUA, KNEIKA OG ØSKJEVALL

Fra tidlig på 1600-tallet var Dæli delt i to gårder, Nordre og Søndre Dæli (én gård fra 1891). Gården skal en gang ha hatt seter på Bruløkka (Brua), men i 1820-åra setret både Søndre og Nordre Dæli på Øskjevallsetra. Løkkene der ble solgt unna i henholdsvis 1866 og 1880. Tidlig i 1720-åra kjøpte eieren av Dæli den tidligere finneplassen Rudsødegården, rett øst for Kneika, og det er sannsynlig at gården hadde seter på Kneika allerede da.

«... DA BEGYNTE TÅRENE Å RENNE»

«Bestemor fortalte at de om sommeren hadde kyrne på Kneika og Sørsetra. Her hadde de i mange år en jente som het Maren Grindbakken. Maren var svært overtroisk og sa at hun så mye ikke mennesket forsto. Når mor snakket om kuene, måtte de være forsiktige, sa hun, for de forsto oss, det hadde hun sett. Når f.eks. en ku skulle slaktes, måtte det ikke nevnes så hun hørte det, for da begynte tårene å renne på den, sa Maren».*

* Einar Heimås Dokken: «Mor forteller», i heftet Ringerike 1975 s. 22–24.

Kneikasetra i 1930-åra. Den gamle finneplassen Rudsødegården grenset opp mot setervollen her.

Fra Kneikasetra i 1942. Martin Sønsterud (til høyre) lå sammen med kona Anna på Kneika hver sommer fra rundt 1930 til tidlig i 1950-åra. Til venstre står Martha Tuff, gardkona på Dæli, med døtrene Kirsten Inger og Else Ragnhild. Bak dem står Doris Danton, som var gartnerske på Dæli.

En periode sist på 1800-tallet var Maren og Edvard Grindbakken seterfolk på Kneikasetra. Fra 1906 til 1910 var Karen Larsen fra Sundvollen budeie her, og i årene 1922–27 var det Berte og Edvard Martinsen (Bergerbakken) fra Brenna i Steinsfjerdingen. Per (Peder) Muggerud lå også på Kneika en periode. Fra rundt 1930 overtok Anna og Martin Sønsterud,

og de satt her til først i 1950-åra, og tok imot buskap fra flere gårder i bygda, blant annet Øvre og Nedre Løken. I 1947 hadde de 45 kuer å stelle.

Det ble setret på Kneika til først i 1950-åra. Dæli hadde mye havn i bygda, nær gården opp mot Frøysuåsen (nå skog), og derfor skal seterdriften ha blitt nedlagt. Det gamle størreset på Kneika ble revet under siste krig, og nytt seterhus og stall ble oppført. I 1981 fikk Ole Westerns kusiner, Margaret og Kirsten Bjerknes, bruksrett på seterhusene og et par dekar tomt på Kneikasetra i 50 år.

Langebru

Nedre Vik[25] og Koksrud har hatt seterrett og løkker ved Langebru, ved kommunegrensen mot Bærum. Navnet har sin bakgrunn i flere «jordebroer» som var bygd over myrene her, på den gamle allmannaveien over Krokskogen. Jens Nilssøn skrev i 1594 at det her var «nogle jordbroer kallis Langebrymyrer».

Nedre Viks seter på Langebru har sannsynligvis ligget like ved skogplassen, ved Den gamle kongeveien. En tradisjon sier at det skal ha ligget en setervoll i lia nordøst for plassen (Søndre Langebru), og på utskiftingskartet fra 1823 er det husene i åsen vest for veien som kalles «Langebroesæterne». Koksrud setret også her.

Det er ikke nevnt bosetting på Langebru i 1723, men fra 1750-åra synes det å ha vært fast bosetting her. I 1820-åra hadde Nedre Vik en husmann på Langebru. Husmannsfamilien drev nok seterdrift om sommeren. Seterdriften opphørte midt på 1800-tallet, og både skog og seterløkke ble solgt fra gården i 1858.

SETERVOLL I «KOKSRUDSTØKKET»

«Og ved Langebru setret Vik-gårdene. Mange husker sikkert de gamle, svartbrune omfarene til ei liu – så sier ringerikingene – på nordsiden av veien. Rett opp for Langebru søndre var det også en setervoll, i Koksrudstøkket», skriver Krokskog–forfatteren Reidar Holtvedt,* og legger til at det «visst-nok ikke er Koksrud som har setret der». (Men her tok Holtvedt feil. I seterlistene fra 1820-åra er Iver Vik og Håvard Koksrud registrert med seterretter og løkker på Langebru).

* Holtvedt (1952), s. 164.

Mattisplassen

På Mattisplassen, den kjente finneplassen ved Vesle-Lomma som ble ryddet midt på 1600-tallet, har det også vært seter. Tre Borgen-gårder – Nordigarden, Sørigarden og Øvre Borgen – hadde seterrett her, sammen med to Hårum-gårder – Oppigarden og Østre Hårum (delt i Nordigarden og Østigarden i 1747). I tillegg eide en Sonerud-gård tidlig på 1800-tallet halve løkka til Oppigarden Hårum.[26]

25 Fra 1740 var det tre Vik-gårder. Nedre Vik hadde sin seter på Langebru, mens Vestre Vik setret på Sørsetra og Øvre Vik på Nordsetra.

26 Etter at Ole Syversen Sonerud i 1807 arvet den fra faren Syver Nilsen i Oppigarden Hårum.

Seterløkkene lå i lia øst for finneplassen. Borgen-gårdenes løkker ble kalt Borgenvollen, og nordafor denne lå Hårumsvollen.[27] Seterdriften synes å ha opphørt i 1857, og løkkene tilhører i dag Guriby-godset. Borgen-gårdenes løkker og seterskog ble solgt i 1857 til Guriby-godsets grunnleggere Ivar og Christoffer Rytterager. Nordigarden Hårums løkke ble solgt til Østigarden Hårum i 1850, og videre til Guriby-godset i 1868, mens Oppigarden Hårums seterløkke med skog ble solgt til Guriby-godset i 1915.

Et kart over Borgens setervoll på Mattisplassen, laget i forbindelse med utskiftinga på Borgen i 1816, viser tre løkker samt «Sæterboed, Fjøs og Foerhuus». Både seterhus og løkker var brukenes felleseie. Av skylddelingsforretningene i 1857 går det fram at samtlige fire Borgen-bruk eide «Andeel i 3 paa Mathispladssæter beliggende Sæterløkker» – altså hadde også Nerigarden Borgen seterrett her. I dag har granskogen igjen overtatt på den gamle Borgenvollen.

På Hårumsvollen ble seterhuset som tilhørte Østre Hårum revet rundt 1850. Det synes som Oppigarden Hårum hadde brukt samme størhus, for i 1860-åra var buskapen fra Oppigarden på Brua (Bruløkka), der de tok imot dyr fra andre gårder om sommeren. Rundt 1920 lå Lovise Hurum noen somre på Torgesetra med buskapen. Setra leide de av Oppigarden Bjørke. Seinere i 1920-åra flyttet gamle Lovise til Nordkleivhytta, hvor krøttera holdt hus i en stall som lå sør for hytta (på den andre siden av stien gjennom Nordkleiva). Stallen er borte i dag.

I dag har skogen tatt de gamle seterløkkene ved Mattisplassen tilbake. Seterveien hit gikk opp enten Nordkleiva eller Krokkleiva og til Bruløkka, og derfra over Øskjeval til Mattisplassen.[28]

Monsebråten

På Monsebråten, øst for Lomma mellom Myrsetra og Kampevaddammen, hadde Hungerholt i Hole og Nordby med Sundby i Norderhov seterrett og -løkker. Monsebråten er også blitt kalt *Attogfram* eller *Attogframbråtan*. Bakgrunnen for det navnet er at veien hit ikke førte lenger (eller videre), man måtte gå «att og fram».[29]

27 Sigurd Karlsen (f. 1910) i håndskrevet manus «Sætrer i Hole Krokskog» (kopi i Hole bygdearkiv).
28 Ringerike historielags registreringer (1973).
29 Harsson (1995).

Monsebråtan rundt 1920. Her har vært både finneplass, småbruk og seter.

Hungerholts løkke og en tilhørende skogteig ble solgt i 1862 til Ivar Rytterager og Johannes Fuhr, mens Nordby/Sundbys løkke og skog ble solgt til de samme fem år seinere, i 1867. Begge eies i dag av Olsen–familien på Guriby i Lommedalen.

Det var husmannsfolk som bodde fast i Monsebråten fra rundt 1850. De tok imot krøtter fra bygda om sommeren. Fra rundt 1910 var Margit og Edvard Håkonsen bosatt her. I 1907 begynte deres eldste sønn Ole på skolen, og familien flyttet til Gunnerenga i Åsa. Men de setret på Monsebråten om somrene i flere år deretter, inntil eierne av Guriby-godset ønsket å bruke plassen selv – se bind 5 s. 842-847.

Både våningshuset og den gamle låven i Monsebråten skal være fra 1700-tallet. Huset ble renovert (nye vinduer, innvendig panel og isolert) tidlig på 1900-tallet. Låven består av tre bygninger som er satt inntil hverandre.

Myrsetra

Myrsetra (ofte kalt Myrene) ligger ved Stor-Lomma cirka én kilometer sørøst for Mattisplassen. Etter seterlister fra 1820-åra setret to Hole-gårder her, Østre Rud og Ner-Nigarden Hårum.

«... DOM ÅTTE ITTE MATBETAN»

«I gammal ti' skulle det ha vøri leie folk i Monsebråtan. Men dom hadde ni onger, og det hende dom svalt mest ihæl. Dom åt salt og pottiter, og bork nøtta dom i grauten. Engong måtte mann gå på skier tel bøgda, dom åtte itte matbetan. Da'n kom att, hadde'n bare litt mjæl i sekken. Det hende gråbein satt strast utpå jordet der, så vaksne følk fekk gå med digre tjyrulyser om dom bære skulle borti Matisplassen».*

* Holtvedt (1953), s. 160.

Myrsetra rundt 1925. Stor-Lomma deler setervollen i to, dette er vollen på vestsida av elva. Det er Østre Rud i Steinsfjerdingen som har setret på Myrsetra.

« ... DET HADDE KOMMET TVILLINGER »

I stedet for å male et rosenrødt skjær over gamle dagers seterdrift, « kunne en kanskje nevnt mer om slit og vonde forhold. Slik som det hendte på Myrsetra en gang: Da det kom en mann forbi, hadde hun som setret der ropt og bedt ham varme vann for seg, for hun var helt alene, og det hadde kommet tvillinger. Likevel kunne hun ikke gi seg over, hun som hadde dyr å stelle. Disse tvillingene er godt voksne nå, men ikke gamle », skriver Reidar Holtvedt i « Historier fra Krokskauen ».* (Det var to av de 14 barna til Margit og Edvard Håkonsen som ble født denne dagen, 19. september 1913. Tvillingene Karen Margrethe Green i Bærum og Anna Karoline Gulbrandsen i Åsbygda døde begge i 2008).

* Holtvedt (1985), s. 147.

Setra som hørte Ner-Nigarden til, lå i åsen litt vest for plassen, og ble kalt Hansegård.[30] På utskiftingskartet fra 1823 ligger en seter med navn «Mostermyren» litt vest for Myrene. Det er trolig Hansegård. Fortsatt er tufter synlige i åsen der. Løkka og en tilhørende skogteig ble solgt i 1854 til Ivar og Christoffer Rytterager (i dag Guriby-godset).

Østre Ruds seter lå ved Stor-Lomma, som delte setervollen i to, med store grasvoller på begge sider. Gårdens seterhus ligger på østsida av Lomma, og er fortsatt i god stand. I 1930-åra bygde Hilda og Nils Fuglesang på én etasje, med to små soverom. De leide setra, og tok imot gjester til bevertning og overnatting. Myrsetra ble da kjent som et hyggelig overnattingssted.[31] I dag er det Oslo og Omegn Turistforening som eier seterhuset, etter at Henry Ruud testamenterte sine eiendommer til Den norske kreftforening, som solgte videre til turistforeningen.

Fjøset på Myrsetra er borte, tæret ned av tidens tann. Det «hadde båser til mer enn 20 krøtter – noen ganger var det så fullt at de måtte binde kuene på utsida, under noen graner.»[32] Her stod også en stor låve, som seinere er flyttet over til vestsida. På østsida står en stor låvebrufot av stein tilbake, og et vedskjul. Oppi bakken øst for setra ligger en hytte som ble satt opp i 1930-åra, av materialer fra et tidligere sauehus som stod der på vollen. «Tvers over elva står vel ennå ei liu, der det er

30 Opplyst av Henry Ruud i september 2000. Navnet Hansegård *kan* stamme fra Hans Olsen Hurum (1774-1843), som var ugift skolelærer og eide farsgården Ner-Nigarden en kort periode i 1811, men ingen kilder kan bekrefte det.

31 Holtvedt (1953).

32 Henry Ruud mai 2000.

« – HU HADDE VØRI REINT FORFÆLA »

« På Myrene var det engong ei budeie som gjekk og gjette kua. Hu trefte huldra. Svart stakk og rødt liv og lang kurompe hadde'a hatt. Det hadde vøri burte ei brannete ku på Myrsetra dengongen – det var enda en torsda' hu vart vekke – og det kom følk ifrå bøgda og leita manngard, men dom var itte kar om å finne'a, » forteller Reidar Holtvedt. Kua kom igjen etter åtte dager og hadde blitt både melket og stelt, så hun hadde vel vært i berget hos de underjordiske.

En annen gang i Myrsetra fortelles det om budeia at « hele daen hadde'a flyge etter kua, så det vart seint på kvelden føre hu fekk greid med mjælkekjørla sine – og stilt hadde'a vel itte føri hellere, veit de. Men da hu fekk lagt seg, hadde det ti tel å romstere og skramle med bytter og kjørel inni mjælkebua så hu hadde vøri reint forfæla. Men så sa'a: – Nå har je i Guds namn kure meg, nå får de i Guds namn kure dere. Da vart det stilt ».*

* Holtvedt (1985), s. 143.

Låven på Myrsetra ble flyttet fra østsida av Lomma (hvor seterhuset stod) og over til vestsida. Bak ligger hytta som Sigvart Bihli og Johannes Bjerke satte opp rundt 1920.

skåret inn, at i 1854 ble 54 høylass kjørt inn – de måtte ha vært små.»[33] Låven som ble flyttet over elva, kan ikke ha vært liten. Rundt 1920 ble det satt opp en hytte der på vestsida, av materialer fra en del av låven. I dag er skogen i ferd med å ta tilbake både setervoll og låve – råtne tømmervegger ligger til nedfalls, ved siden av hytta som leies bort.

Margit og Edvard Håkonsen fra Gunnerenga i Åsa var seterfolk på Myrsetra i en årrekke. De hadde 14 unger, så da var det liv og røre på setervollen! I årene 1928–42 ble setra forpaktet av Hilda og Nils Fuglesang. De tok imot krøtter om sommeren fra Østre Rud og andre gårder, i tillegg til sine egne. I 1942 sa de opp kontrakten, hvoretter Margit og Edvard Håkonsen igjen lå på Myrsetra noen somre, inntil et par av deres døtre overtok. Seterdriften på Myrsetra opphørte i 1954.

Nessetra

Nessetra ligger øst for Hvalpåsen på Krokskogen og har vært Nes-gårdenes seter. Fra gårdene var det cirka én times gange i svært bratt lende for å komme opp til setra. Nessetra lå opprinnelig lenger ned i Nesseterdalen, «men der spøkte det stygt og budeiene forlangte den flyttet til et tryggere sted».[34] Den gamle setervollen gikk under navnet Gamlevoll. Seterveien som gikk opp fra Neskleiva, gikk over Gamlevoll.[35]

33 «Krokskogen» (1977), s. 80.

34 Sverre Grimstad: «Sørvest på Krokskogen: Stilt utenfor allfarvei», i heftet Ringerike 1996, s. 45.

35 Etter Arvid Næss (f. 1954).

På Nessetra i 1935. Bak står Rudolf Bredesen fra Sørlie (Dalekjønn) ved Nes, med datteren Ragnhild (til høyre). Kvinnen med barnet er ukjent.

«... SVARTE OG GRÅ AV ELDE»

«Etter en lang, slitsom dag kom endelig kvelden, og lave, mørke størhus, svarte og grå av elde, og med torv og bustegras på taket, lå med matt, rødt lys ut gjennom gluggene fra peisilden. Rundt dem krøp svære, hemmelighetsfulle skauen tett inntil setervollen. Da var mye ute og tasset. Dyr – og det andre. Da måtte en akte seg for å slå kokende vann utom døra – en som hadde gjort det, hadde hørt det gråte så sårt».*

* Holtvedt (1953), s. 140.

I 1944 ble det inngått overenskomst mellom de fire Nesgårdene (bnr. 1, 2, 7 og 8) om grenseregulering og deling av løkkene på Nessetra. Da Nedre Nes bnr. 1 og Vestre Nes bnr. 7 hadde samme eier, ble det tre løkker.

Seterdriften på Nessetra ble nedlagt tidlig i 1950-åra. På Nedre Nes er det ingen tradisjoner fra seterlivet, men i Øver-Øgarden fortalte Annie Margareth Næss Larsen (f. 1921) at hennes mor, Ragna Næss, lå på setra i hennes barndom. I perioder hadde de også egen budeie der.[36] Størhuset på Nessetra står på Øver-Øgardens løkke, sammen med et uthus. Denne løkka er den sørligste av de tre løkkene. I 2003 solgte Nedre Nes sin løkke (den midterste) til eieren av Øver-Øgarden. På Øvre Nes' seterløkke (den nordligste) står en laftet stall som under krigen stod ved Milorg-cella «Villredet». Hytta på denne løkka er den tidligere Milorg-cella «Nyhus», som ble flyttet til Nessetra etter frigjøringen.[37]

Nordsetra

Nordsetra ligger mellom Kleivstua og Sørsetra, og har vært en av de større setrer på Krokskogen. Av utskiftingskartet i 1823 går det fram at det var ni løkker her. Tre av dem tilhørte

36 Ifølge Holtvedt (1952) ble seterdriften på Nessetra nedlagt cirka 1930, men Øver-Øgarden holdt det altså gående til ut i 1950-åra.

37 I Øvre Nes' skog ligger ytterligere en Milorg-celle, «Baklia».

Et falleferdig seterhus og en skigard på Nordsetra.

Fekjær-gårdene, mens de øvrige var Øvre Vik, Rudsødegården, Hole prestegård, Bili (to løkker) og Kroksund.[38]

Fekjær søndre hadde et gammelt seterhus på Nordsetra, som brant i 1898. I en av stokkene var årstallet 1659 hogd inn. Hans Johnsen Fekjær bygde etter brannen nytt seterhus med to rom, et for seterfolket og én melkebod. I 1906 ble det bygd til et rom på nordsida. Da han solgte skogen fra gården i 1909, holdt han igjen seterløkka og litt skog, i alt 50 dekar. Fekjærfjøset på Nordsetra brant i 1960, mens seterhuset er restaurert og i dag tjener som hytte. Det var utskifting på Nordsetra i 1963. Av Fekjær-gårdene er det i dag bare den søndre gården som har seterhus her, mens **Fekjær nordre** har ei ubebygd løkke og en liten seterskog inntil setervollen.

Øvre (Vestre) Vik har fjøs og seterhus på Nordsetra. Begge ble bygd i midten av 1920-åra, og står fortsatt. Gårdens løkke er på cirka 15 dekar.

Hole prestegårds løkke ligger mellom Rudsødegårdens og Bilis løkker. Det foreligger ingen tradisjon om prestegårdens seterdrift, men i 1880-åra skal husmennene i prestegården ha brukt seterløkka til hestene når de var på vedhogst.[39] Løkka er ubebygd, men der er ei hytte på bygslet tomt.

Da **Rudsødegården** ble delt i flere bruk sist på 1700-tallet, overtok Midtre Rudsødegården seterretten og løkka (ube-

«... EN AFTENSTUND PAA NORDSÆTERVANGEN»

«Jeg stod en Aftenstund paa Nordsætervangen paa Krogskoven. Himlen var saa gjennemblank. Solen sank blussende rød ned bag Krogkleven, de lange Skygger laae over Vangen og Skoven var saa dyb og uigjennemtrengelig. Hvor jeg vendte mig hen, saae jeg den nordiske vemodige Pragt omkring mig. Sæterpigen stod ved min Side og lokkede med de eiendommelige Fjeldtoner paa sine Kreaturer».*

* Bernhard Herre: En Jægers Erindringer (Christinia 1850).

38 Etter seterlistene fra 1820-åra skal også Røsholmen ha setret på Nordsetra, men vi mangler ytterligere dokumentasjon for det. Røsholmen hørte til Hole inntil 1948, da gården ble overført til Norderhov (i dag Ringerike) ved en grenseregulering.

39 Ifølge et notat av Jon Guldal fra 1935.

JORDGULV OG SMALE GLUGGER

«Vi vet også hvordan de gamle størhusa var. Det som datt ned på Nordsetra for mange år siden hadde jordgulv, peisen var murt ut i veggen og på taket lå never og torv. Vindu åtte det ikke, bare smale glugger. Det var vel for at bjørnen ikke skulle kunne bryte seg inn, og det hendte jo stundom også at leie folk var ute».*

* Reidar Holtvedt: Seterbruket på Krokskogen, i Oslomarka I (Oslo 1952), s. 161.

«HAN VAR LITT ROLIG AV SEG»

«De første seterfolk jeg husker var Johannes og Maren. De var fra et lite sted som het Kleiva, som soknet til Norderhov. De hadde fem barn. De to eldste, Ole og Kristian, var konfirmert og drev på sin kant, mens de andre var med på setra, og der var det nok å gjøre. Det var kuer og ungdyr fra Fekjær, Bili og Vik. Jeg tror det var i 1906 at far bygde til et rom på nordsiden av det forholdsvis nye seterhuset. Det var det Johannes som greide, for han var tømmermann. Han var litt rolig av seg, og det hendte at Maren skjøv ham ut om morgenen for å få ham i sving. Men Maren sparte seg ikke selv heller. Det hendte hun gikk til butikken nede på Sundvollen og kom opp igjen med 12 kg mel i sekken. Det var stelt til en provisorisk bakerovn nede ved bekken som renner forbi, og brødet var alltid vellykket».*

* Nils Fekjærs opptegnelser (kopi i Hole bygdearkiv).

Størhuset på Nordsetra som hadde årstallet 1659 hogget inn i en av stokkene.

bygd) på Nordsetra. **Bili** har to seterløkker her (begge ubebygd). Her lå tidligere et størhus og et bryggerhus (kalt Bilikula), men begge er revet. Bili fikk ved allmenningens utskifting i 1823 en skogteig sør for Nordsetra. Den tilhører fortsatt gården. I 1950 ble det bygd en skogshytte i teigen, liggende inntil Sørseterveien.

I 1823 hadde **Kroksund**, som det eneste av brukene i Kroksundødegården, en seterløkke på Nordsetra. Den lå mellom Bili-løkka og Fekjær-løkka. Seterløkka kom trolig i Kroksunds eie da Marie Fredriksdatter Fekjær i 1808 giftet seg med Erik Halvorsen Sundet. I 1891 ble løkka utskilt fra Kroksund, og i 1895 solgt til Kristian Johannessen Ruud i Søndre Rudsødegården for 80 kroner. Via Karen og Kristian Ruuds datter Anne, som ble gift med Fingar Johbraaten i Utvika, kom den ubebygda seterløkka i 1940 i Johbraaten-

familiens eie. I 1965 ble den overtatt av Kristian Johbraaten (1925-1999), og eies i dag av hans bo.

På Nordsetra ble det setret fram til siste krig. Fekjær, Bili og Øvre Vik var de siste som hadde krøtter der. Maren og Johannes Kleven fra Kleiva i Steinsfjerdingen var seterfolk en periode etter 1900. Johannes var tømmermann, og tok også på seg tømmerhogst. Seinere var det Alma og Peder Muggerud, Ruth Pettersen fra Grantopp, og Hanna Lovise og Anton Løken fra Bjørketangen (til 1938) som lå her. De brukte Bili-størreset[40] og Fekjær-fjøset. Ystinga foregikk i Bili-størreset, for der var det peis. Ysting skal også ha foregått i den såkalte «Bili-kula», et gammelt bryggerhus som lå på vollen mellom seterhusene til Fekjær og Bili. Disse seterhusene er nå borte.

I 1948 lå Åsta og Johan Fjeldstad fra Nedre Frøyhov på Nordsetra med sin besetning. De var der kun den ene sommeren.

Nysetra

På Nysetra vest for Toresplassen, mellom Aurtjern og Sollihøgda, setret Nordre Gomnes, Vestre Rud og Lille Hundstad. I 1820-åra var det fire løkker her, hvorav to tilhørte Vestre Rud og to Nordre Gomnes. Seterløkkene lå på begge sider av Aurtjernveien, og én av dem lå øverst i lia mot Toresplassvannet. Den ble kalt Øgarden. Her stod et størhus til rundt 1880. Navnet vitner kanskje om enda eldre bebyggelse her.[41] Nordre Gomnes la ned seterdriften cirka 1880 og Vestre Rud i 1905, mens Lille Hundstad setret her til 1935. Husene ble fjernet etter at Fearnley kjøpte skogen (Klokkerstykket) i 1935, og seinere Toresplasstykket i 1955.

Retthellsetra (Retthella)

I 1820-åra hadde 13 gårdbrukere på Mo (Røyse), Hundstad, Svarstad og Fjelstad seterrett og løkker på Retthella, en av Krokskogens største setergrender. Ullern har også seterrett her fra gammelt. I tillegg har Søndre Lore og en Hamnor-gård ved seinere kjøp og salg blitt eiere av løkker på Retthella.

Nedre Mos gamle seterløkke på Retthella ble etter en utskifting på Mo i 1875–76 tillagt **Libakke**. Eieren av Nedre Mo kjøpte i 1917 en annen seterløkke på Retthella av Øvre Svarstad for 475 kroner. Her stod et størhus, som ble revet

SOMMEREN 1938 BLE DEN SISTE

Hanna og Anton Løken fra Bjørketangen var blant de siste seterfolk på Nordsetra. Hun var budeie, mens han hogg tømmer og ved for skogeierne Sommeren 1938 ble den siste. Hanna var gravid, og ble plutselig syk på setra. Tømmerhoggere fra Stein som lå ved Kleivstua bar henne fra Nordsetra og ned Krokkleiva til Sundvollen, hvor hun ble sendt til Drammen sykehus. Noen uker etter fødte hun en liten jente, Marry, men døde selv fire dager etter, bare 34 år gammel. Svigerinnen Marie (gift med Antons bror Johan, som selv hadde født sitt fjerde barn noen uker i forveien) tok seg av lille Marry, som siden vokste opp hos dem.

RETTHELLA-NAVNET

Folkeminnesamleren Peter Lyse har ment at navnet Retthella kan være en forvanskning av det finske «Retiala», som betyr «pent område».* Og pent er det på Retthella, men det spørs om ikke berget som går opp i dagen på setervollen – flere steder som flate heller – er en mer naturlig forklaring.

* Heftet Ringerike 1946-47, s. 26.

40 Størres = størhus, seterhus for folk.
41 Hole historielags kalender 1997.

«...VI KOSTE OSS OG HADDE MYE MORO»

«Jeg husker at vi hver sommer gikk til setra med kuer som skulle være på skauen fram til høsten, fra 10. juni til 15. september. Det var til Retthella, og det ble da avtalt at flere skulle møtes i Svensrud og samlet gå veien til Sundvollen og videre opp Grøndokka. Det var Lars Haagenrud som gikk foran hele bølingen, og han hadde noen lokkeord som han gjentok og gjentok. En av kuene hans var «lededyr», og resten av flokken fulgte etter. Vi andre holdt oss bak, og ved «utfall» hentet vi inn igjen rømlingene. Det ble en trivelig skogstur hvor vi koste oss og hadde mye moro, ku og ungdyr besøkte jo enkelte kjøkkenhager og plener hvor de ikke var velkomne. Da kuene var framme på setra, ble de overlevert til seterfolket, og vi kunne ta fatt på hjemveien. Det ble deretter mange besøk på setra, idet det skulle «stelles», det vil si hente smør og pultost av melka som ble produsert av melka fra våre kuer».*

* Paul Anders Ullern: Erindringer – det jeg husker fra mitt liv (Hole 2005), s. 26.

Fra Retthellsetra rundt 1920. Foto: A.B. Wilse (Norsk Folkemuseum Billedsamlingen)

etter siste krig. Et lite fjøs som tilhører Nedre Mo står fortsatt, delvis inn på naboløkka, som tilhører Fjeld-Svarstad. På Libakkes løkke er det i dag ingen tufter etter seterhus. Løkka ligger i det nordøstre hjørnet av setervollen, og med seterskogen er den på cirka 30 dekar.

Ullern-gårdene har seterrett og løkker på Retthella, men hadde ikke drift her i 1820-åra. Nedre Ullerns seterhus brant ned sist på 1920-tallet, men gården eier fortsatt løkka (ca 25 dekar). Siden 1936 har gården vært en av 10 medeiere i fellessetra. Nordre Ullerns seterhus og løkke ble utskilt fra gården i 1889 (eies siden 1919 av Søndre Lore), mens Øvre Ullern med Søhol eier to ubebygde seterløkker med skog på Retthella.[42]

42 Gården har også seterrett og løkke på Øskjevallsetra, og er medeier i et størhus der.

MANGE SMÅFJØS PÅ RETTHELLA

Fra 1912 lå Karen Larsen fra Sundvollen på Retthella som seterbudeie. I mange år var datteren Andrea (f. 1895) med mora på setra, og hun har fortalt at det på Retthella var mange småfjøs og over 30 dyr (ungdyr medregnet). Karen hadde også med sin egen ku og kalv, to griser og høner. Det var to størhus på Retthella, det ene tilhørte Hundstad (Ole Western) og det andre tilhørte Mo. Det ble nokså kaldt å ligge i dem når det lei utpå høsten. «Det var dyr fra flere gårder, blant annet Svarstad, Øvre Fjelstad, Mo, Western, Håkenrud med flere».* Etter separeringa ble fløten samlet i melkeringer (treringer) og fordelt til bøndene, som hadde hver sin hylle i melkebua. Hver 14. dag kom det folk fra gårdene opp for å «stelle», og de reiste ned igjen med kløv på hesten. Bøndene som ikke hadde egen løkke, måtte hente ned kyrne seinest 10. september.**

* Western = Hundstad, og Håkenrud = Hafnorjordet.

** Harry Sundøen: «Seterliv», notat etter samtale med Andrea Hansen f. Larsen (f. 1895).

De tre **Fjelstad**-gårdene har fortsatt sine løkker på Retthella. Nedre Fjelstad har to seterløkker, mdens det på Øvre Fjelstads løkke står et lite fjøs som tilhører Fjelstad (gnr. 204/6). Cirka 30 meter nordafor dette lå det gamle Øvre Fjelstad-fjøset, som ble revet sist i 1940-åra. På fellesvangen («Øvre vangen») ovenfor er det tufter etter et seterhus som skal ha vært det gamle Fjelstad-størreset på Retthella.[43]

Det gamle størhuset på Nysetra i 1920-åra.

Hundstad-gårdene har setret på Retthella,[44] og i 1820-åra hadde alle de tre brukerne – løpenr. 92, 93 og 94 – løkker her. I dag har Hundstad (gnr. 209/1) og Store Hundstad (gnr. 209/4) hver sin seterløkke og seterskog her. Hundstads gamle størhus ble revet i 1935-36, da den nye fellessetra ble bygd. Før 1930 lå seterfolket på Retthella i dette, kalt «Western-størreset». En løkke med seterskog ble i 1880-åra solgt fra Store Hundstad til **Rørvika**, men det er ingen tradisjon i Rørvika for seterdrift her.[45] På vestsida av disse tre løkkene ligger ytterligere en Hundstadløkke, utskilt i 1862 og solgt til eieren av Hafnorjordet (Øvre Hafnor). Løkka hørte siden til Hafnorjordet, inntil gården ble stykket opp og solgt i 1976, da den ble overtatt av Tore Verne i Furnes på Hedmarken (i dag hytteeiendom).[46]

«... FLYTTET OGSÅ MED SEG VEGGLUS»

I 1936 ble det bygd nytt fellesstørhus på Retthella. «Det var Arne Danielsen fra Sundvollen som laftet opp dette. Seterfolket som flyttet fra det gamle til det nye huset var uheldige og flyttet også med seg vegglus, som det var rikelig av i det gamle. Dette var jo veldig uheldig, og ble omtalt i ettertid».*

* Paul Anders Ullern: Erindringer – det jeg husker fra mitt liv (Hole 2005), s. 26.

43 Etter Ole Fjeldstad (f. 1938).

44 Gjelder gnr. 209 Hundstad. Gnr. 210 Lille Hundstad hadde seterrett på Nysetra vest for Toresplassen.

45 I 1950-åra hadde Rørvika buskapen på Sørsetra hos Arne Kleven (siden Håkon Linnerud) om sommeren, og seinere hos Hilda og Knut Hurum på Øvre Fjeldsetra.

46 Hundstad gnr. 209/1 er medeier i fellessetra på Retthella, og i fjøset (eies av Trond Western, Anders Ullern, Christian Ullern og Nils Lehne). Hvem er de øvrige eierne av fellessetra? Spør Paul Ullern.

Det gamle størhuset på Retthella som ble erstattet av nytt fellesstørhus i 1936.

GRENSEGANG

I 1941 ble det påbegynt grensegangsforretning for Libakkes skog fra Grøndokka og østover til Norderhovs grense. Etter hvert kom flere skogeiere til og ønsket grensegang for sine teiger, og da setervollen på Retthella lå midt i området, ble denne tatt med. Først i 1956 var forretningen brakt til ende, og da var alle seterløkkene på Retthella behørig oppmålt og merket. Det gamle Mo-fjøset, som delvis står inn på Svarstads løkke, var det enighet om at kunne stå inntil eieren av Svarstad («Fjeld-Svarstad») krevde det flyttet. Et slikt krav må i tilfelle framsettes i nærvær av vitner innen 14. april, hvoretter fjøset skal være fjernet og tomten ryddiggjort innen 14. oktober s.å.

Da eieren av **Hafnorjordet** kjøpte parsellen Engen (det store jordet nord for bygdeveien Libakke-Frøyshov) fra Libakke i 1889, fulgte det med en seterløkke på Retthella, kalt Haagenrud-løkka. Løkka er en del av Nedre Mos gamle løkke, og tilhører i dag Svein Hafnor på Nedre Hamnor.

I 1919 kjøpte Søren Bjerke på **Søndre Lore** en løkke på Retthellsetra av Kristian Nordengen, eier av småbruket Nordenga under Hundstad. Løkka var i 1889 blitt utskilt fra Nordre Ullern og kjøpt av Nordengas eier Gulbrand Hansen Hundstad (Svarstad). Søndre Lore ble eier av «Rethella Sæteren med paastaaende Hus og den Sæteren tilliggende Havneret og Sæterret» for 600 kroner. Det sies at Søren Bjerke kjøpte seterløkka fordi mange fryktet at den som ikke eide eiendom på Krokskogen, etter hvert ville miste beiteretten (som var mye verdt). Da det ble bygd fellesseter for 10 gårder på Retthella i 1936, ble seterhuset plassert delvis inn på Søndre Lores seterløkke.[47]

I seterlistene fra 1820-åra ser vi at fem **Svarstad**-gårder setret på Retthella. Gårdenes løkker og seterhus er i dag som følger:

- Fjeld-Svarstad (bnr. 1) har løkke med driftshytte (bygd 1976), og er medeier i fellessetra (10 gårder) og fellesfjøset (fire gårder).
- Øvre Svarstad (bnr. 3) er medeier i fellessetra og fellesfjøset. Løkka som tilhørte gården ble solgt i 1917 til Nedre Mo for 475 kroner.
- Lille Svarstad (bnr. 4) hadde inntil 2005 seterløkke med skogshytte (bygd 1977). Øverst på denne løkka, like ved Mo-fjøset, lå et gammelt fjøs, som ble revet tidlig i 1940-åra. Gården har vært medeier i fellessetra, men andelen ble i 2005 overtatt av Ragnar Thingelstad på Øvre Leine (som samtidig kjøpte skogen og seterløkka).[48]
- Lille Svarstad bnr. 5 har en ubebygd løkke på Retthella. I 1852 var det et makeskifte her med eieren av Svarstad søndre bnr. 7, som derved fikk naboløkka (på sørsida, også ubebygd).

47 Den delen som seterhuset berørte, ble da fradelt (gnr. 207/8 «Retthella midtre»), og tilhører fortsatt Søndre Lore. Resten av løkka er gnr. 207/5 «Sæterløkke paa Rethella», men gården har aldri setret eller hatt størhus her.

48 Gårdens eier Jonn Eilert Rovelstad har beholdt hytta med tomt (gnr. 211/49).

DRAMBOT FRA FJELSTAD

Eventyrsagnet om kua Drambot er vel kjent blant holeværinger. Drambot var ei sjelden svær og gild ku. Om sommeren var hun på Retthellsetra, og når hun rautet, rista det i dørklinka på Fjelstad, og så bred var hun mellom horna, at om det satt en gjetergutt på hvert horn og blåste i lur, så hørte de ikke hverandre. Drambot hadde stor avdrått, og smøret ble lagt i en haug i hagen på Fjelstad. Når noen kom og skulle kjøpe, satte mor Fjelstad seg på toppen og akte nedover, og det hun da fikk i fanget, var et bismerpund, og det hun hadde bak fikk de attpå! Det var ikke snakk om å kna osten med hendene, de hadde ei merr som gikk rundt og tro. En gang fødte merra et føll oppi osten, men de klarte ikke å finne igjen føllet. Men om vinteren, da Fjelstad'n lå på skauen og kjørte tømmer, fant han det i osteesken sin.*

* Etter Lyse (1976), s. 23.

«... DEN LYSE SOMMERNATT IGJENNEM»

«På Retthella var det for 100 år siden 12 størhus, så en forstår at det ikke var så lite folk og fe som tråkket Kleiva opp på en buferdsdag. (...) Fra buferdsdagen til St. Hans var det bare åtte dager, så jentene bare såvidt vandt å komme sig i orden før St. Hans-besøket kom. På Retthella var det da stor fest. Gutter fra bygda og fra Lommedalen kom i flokk og følge. To av de sprekeste karer tok den store gryta mellem sig og gikk fra størres til størres, og hver budeie hadde oppi en rømmeskvett. Grauten var snart kokt. De åt og drakk, danset og sang og hadde det overmåte hyggelig den lyse sommernatt igjennem».*

* V.V.: Setrene på Krokskogen, i Ringerikes Blad 9. oktober 1935.

Olga og Martin Nordli fra Åsbygda var seterfolk på Retthella i 36 år. Da de låste seterdøra i 1972, var seterdriften på Krokskogen over.

Fra Retthella i 1945. Olga og Martin Nordli på setervollen med datteren Liv.

- Svarstadenga bnr. 6 har også en ubebygd løkke på Retthella, lengst vest på setervollen. Gården er også medeier i fellessetra.
- Svarstad søndre bnr. 7 har en ubebygd løkke på Retthella.

Fra tidlig i 1930-åra var Aasta og Alf Johansen i Grindbakken ved Vik seterfolk på Retthella. De lå i Mo-størreset, som også ble brukt som herberge for fotturister. I 1936 gikk 10 gårder som hadde seterrett på Retthella sammen og bygde nytt størhus, som felleseie. Aasta og Alf Johansen ble de første seterfolkene i det nye størhuset. Året etter ble de etterfulgt av Olga og Martin Nordli fra Åsbygda, som var her i samfulle 36 år. De gav seg egentlig i 1969 (Astrid og Ole Anton Hafnors Fjelstad-

Olga og Martin Nordli med separatoren i mjølkebua på Retthella.

«MO-VEKKJA»

«Nå hører vi Mo-vekkja», sa Olga og Martin når de stod og ventet på krøttera om kvelden. «Vekkja» er et lokalt uttrykk for bjelle. Olga og Martin Nordli kunne ha inntil 60 dyr på Retthella om sommeren. De kom fra 10 gårder, og kyrne visste sjøl hvilket fjøs de hørte til. Hver 14. dag kom det folk opp fra gårdene for å stelle. På Retthella var det Hamnor og Øver-Fjelstad som var de siste som drev med dette. Før 1936 lå seterfolkene vanligvis i Western-størreset, mens Mo-størreset ble brukt som herberge for fotturister.*

* Ruth Moe (f. 1917) i intervju med Margit Harsson (1997) – lydbånd i Hole bygdearkiv.

«... OG DETTA HADDE NÅ VØRI ULDRA»

Husmann Jens Helgesen på Storøya hadde sett huldra på Krokskogen! «Han var på vårskytteri bortmed Retthella, og brått såg'n en århana som spelte i en grantopp bortpå en haug. Han Jens stiltra innpå, men med det samma skøttet gjekk, kom det en fæl skrik bortpå haugen, og'n såg et bronkledd kvinnfølk – men dermed vart'a stoms borte. Åja, dom var nok atti noko ta hårt, gamlekara – og detta hadde nå vøri uldra».*

* Holtvedt (1985), s. 198.

«MEN BRÅTT VART'A VEKKE»

«... det var nå my dom itte kunja forklare seg – så som kvia som vart burte på Retthella. Det er itte så mange år seia hellere – det har nå visst vøri my spøkeri både der og på Øskjevallsetra og Tørjesetra. Ja, dom var kommin opp med bølingen og dreiv å ståka og skulle binde inn, og kvia gjekk strast burtpå der og beita. Dom hadde sett'a i eninga. Men bråtт vart'a vekke. Dom leita og leita, og langt kunja dyret itte ha kommin, men burte vart'a og burte blei'a. Dom såg etter'a hele sommarn, og dom leita i myrene, og dom hørte på alle setra om dom hadde sett'a. Men dom fekk'a alder att. Denne kvia mente dom hadde vøri tii i berj – – ».*

* Holtvedt (1953), s. 146-147.

krøtter var de siste). Olga og Martin lå imidlertid på setra med et par leiekyr fra Åsbygda i ytterligere tre somre før de ga seg i 1972. Da opphørte seterdriften på Retthella, som den siste på Krokskogen.

I 1960 ble Olga og Martin Nordli tildelt Norges Vels medalje for lang og tro tjeneste som seterfolk. Setereierne på Retthella arrangerte da en flott tilstelning på Sundvolden Hotel.

Flere av gårdene som hadde løkker på Retthella slo løkkene sine, og hentet hjem dyra tidligere. Fõret ble kjørt hjem med hest og slede på vinterføre.[49]

I dag står bare felles-størhuset og tre fjøs igjen på Retthella, i tillegg til noen fritidshytter. Våren 1999 satte Hole historielag opp et nytt uthus på tomta der det tidligere stod en ystebu. Bua rommet ei bryggepanne, der seterfolket ystet kvitost og

49 Etter Ruth Moe (f. 1917).

kokte prim. Da historielaget også var så heldig å få kjøpt en gammel bryggepanne, har yste-tradisjonen siden vært holdt i hevd på de årlige Retthella-dagene i lagets regi. Historielaget har også restaurert fellesstørhuset og et seterfjøs.

Seterhusene på Rønningen seter ble brent i 1960, og vollen delvis plantet til med skog.

Rønningen

Rønningen ligger én kilometer sør for Toresplassen og var opprinnelig seter for Søndre By og Helgeland. Ved utskiftinga av Krokskogens allmenning 1816–23 fikk de to gårdene skogteiger ved Rønningen. Søndre By solgte skogen allerede i 1863 (eies siden 1899 av Fearnley/Astrup på Toresplassen), mens Helgeland i 1896 solgte sin skog og seterløkke til Søndre Gjesval og Lille Hundstad. I 1925 ble denne løkka overdratt til Sørigarden Borgen ved gavebrev.

Fra midten av 1800-tallet var de to setrene på Rønningen også husmannsplasser, inntil vanlig seterdrift ble gjenopptatt like etter 1920. Da var Anna og Hans Martinsen fra Nordli i Rudsødegården seterfolk. De gav seg i 1936, da Anders Tjernsli fra Åsa og hans datter Nanna overtok. De var der én sommer, og ble etterfulgt av Berte og Edvard Bergerbakken fra Steinsfjerdingen, som kunne ha mellom 50 og 60 dyr på setra fra Helgeland, Sørigarden Borgen og Søndre Gjesval. Berte og Edvard var seterfolk på Rønningen i 15 år, fra 1937 til 1951, og hadde tidligere vært på Øvre Steinlausa (1919–21), Kneikasetra (1922–27), Bjørkesetra (1928–29) og Sørumsetra (1930–36).

Seterdriften på Rønningen ble nedlagt i 1951. Det nordligste størhuset ble siden brukt som koie for Fearnleys skogsarbeidere. Det forfalt etter hvert, og ble brent i 1960-åra. Sist i 1930-åra laftet Andreas Niskin opp en «villa» for Alf

REVEN TOK SEG ALDRI EI HØNE ...

Berte og Edvard Bergerbakken kunne ha opptil 60 leiedyr på Rønningen, i tillegg til sine egne tre-fire kyr. Det var ikke bare melkekyr, men også kviger, stuter og okser. Noen ganger kunne oksene bli mannevonde, så de måtte tas til bygds med tau festet i neseringene. Prisen for å holde ei ku i de tre månedene setringen pågikk var 10 kroner. I de siste årene økte det til 15 kroner. Fjøset på Rønningen var delt i tre, hvor seterfolkets egne kyr var i det ene. Ellers hadde Berte og Edvard med seg to-tre griser, et par sauer og et tyvetall høner til seters. Hønene gikk løse på setervollen om dagen. Merkelig nok hendte det aldri at reven tok seg ei høne.

* Harald Kolstad: Notat av 23. august 1982, etter samtale med Berte og Edvards barn Maren Beate, Jørgen og Kristoffer. (Kopi i Hole bygdearkiv).

– OFTE BLE DET SVARTE NATTA

Under krigen var Erik Eriksen (f. 1927) fra Bråten på Brenna setergutt på Rønningen i to år. Han har fortalt at i tillegg til Gjesval- og Borgen-krøtter, tok Berte og Edvard imot kyr fra en del Røyse-bønder, og leia ble betalt direkte til Edvard. Setergutten gikk for presten det ene året, og ofte ble det svarte natta før han kom tilbake til Rønningen. Etter å ha vært til undervisning i Hole kirke, måtte han gå til Vik om kvelden, ta bussen derfra til Sollihøgda og så gå inn til Rønningen.

«... I BYGDENS SÆTERAAS KROGSKOVEN»

«Den tiltagende Kreaturmængde i Hole Præstegjeld, og som Følge deraf Formindskelse af Havn i Bygdens Sæteraas Krogskoven, gjør det nødvendigt at træffe Forføining om Misbrug af Havneretten, der til dels af Uberettigede har været benyttet og dels af Berettigede misbrugt ved at indtage fremmed Fæ og Faar og det i saadan Mængde, at enkelte Sætre næsten ere blevne ubrugelige for Eierne».*

* Ringeriges Ugeblad april 1860.

Johannessen Borgen på den søndre vollen. Den ble i 1960 makeskiftet med Fearnley og flyttet til Risholmen ved Hankø. Fearnley overtok samtidig Søndre Gjesval og Sørigarden Borgen sin seterrett og skogteig ved Rønningen, og de to gårdene fikk i stedet Elvelien skog ved Homledal.[50] Deretter ble de gamle seterhusene brent, og vollen tilplantet med skog.

På den gamle vollen på Rønningen er det merker etter flere kølamiler. En av de største milene på Krokskogen skal ha ligget her.

Sollisetra

Sollisetra ved Sollihøgda lå på vollen der Sollihøgda kapell ble bygd i 1911. Det var Bjørnstad gård i Steinsfjerdingen som setret her. Seterløkka lå lengst nord i skogteigen som Bjørnstad fikk tildelt ved utskiftinga av allmenningen i 1823. Navnet på setra kan komme av at løkka ligger i den sørvendte og solrike lia (Sollia) – eller at gården Solli i Asker en gang i en fjern fortid kan ha hatt sin langseter her oppe. Det har vært tufter etter seterhus også lenger sør på den gamle setervollen, der det i dag ligger en nyrestaurert bolig.[51]

Det skal ha vært setret på Sollisetra til rundt 1880. Seterhusene ble revet i 1910 for å gi plass til kapellet.[52] Etter tradisjonen skal også Fjulsrud ha setret på Sollisetra, men ingen kilder kan bekrefte det.

Soterudsetra (Soterud)

Soterud ligger på østsida av Lomma, halvannen kilometer sør for Myrsetra. I 1820-åra var det tre gårder som setret her:

50 Fra 1972 har Sørigarden Borgen vært eneeier av Elvelien skog.

51 Opplyst av Sigurd Berg (f. 1937) under befaring på Sollihøgda 12. oktober 1998.

52 Fortalt til Sigurd Berg av Olga Sætrang (født i Niskind), som husker at seterhusene ble revet i 1910.

ABRAHAMRUD

Oppe i åsen 250 meter øst for setervollen på Soterud ligger en løkke som kalles Abrahamrud. Her lå rester etter en grunnmur eller steinfjøs, som en guttegjeng plasserte et enkelt hus oppå en gang på 1970-tallet.* To av eierne i Nordigarden Leine på 1700-tallet het Abraham, og navnet kan ha sin bakgrunn derfra.

* Etter Sverre Grimstad og Schjander/Graff.

VINTERFORET BLE LAGRET UTENDØRS

I 1942–43 bodde Hilda og Nils Fuglesang på Soterud etter at de flyttet fra Myrsetra. De hadde fire kuer og noen sauer i stallen, og det var så trangt om plassen at vinterforet måtte lagres utendørs.* I 1943 ble Hilda og Nils selveiere på Mattisplassen.

* Fortalt av Marry Gunnerød f. Brua (f. 1925).

Øvre Leine (Nordigarden), Hamnor (Hafnorjordet) og Østre Bjørke (Nigarden). Seinere skal også Øderå ha setret på Soterud, som var finneplass på 1700- og 1800-tallet (trolig underbruk av naboplassen Langen). Navnet synes å ha sin bakgrunn i det gamle, finske mannsnavnet *Sote (Soti)*, som også skal være et finsk ord for krig.[53] En alternativ tolking er at det kan ha sammenheng med *sot* fra brenning av trekøl.

På Østre Bjørke (Nigarden) lever fortsatt tradisjonen om Anders J. Bjerke (1814–1895), som brukte en rød gamp da han hentet seterprodukter fra Soterud og hjem til gården.

Seterdriften på Soterud skal ha blitt nedlagt rundt 1870. De tre løkkene eies i dag av Guriby-godset, Østre Bjørke (Nigarden) og Sonerud i Steinsfjerdingen. En del av løkka til Nordigarden Leine ble i 1849 solgt til Østre Bjørke (Nigarden) for 30 spesidaler. Den ble kalt Kalleløkka, og har siden tilhørt Nigarden Bjerke. I 1879 ble resten av Leine-løkka og litt seterskog solgt til Drammens Damphøvleri for 100 kroner (eies i dag av Guriby-godset).

Steinlaussetrene – Nedre og Øvre

Steinlaussetrene ligger cirka 2 km sørøst for Sørsetra. Vollen på den nedre setra er bratt og steinete, og navnet har vel vært humoristisk ment, «for her er nok av stein».[54] Den øvre vollen lå rett øst for stien fra Toresplassen til Kneika og Krokkleiva, mens den nedre lå helt ned mot Isielva (Djupdalsbekken). I Hole kalles setrene helst Øvre og Nedre Steinlausa.

Seterhusene på Nedre Steinlausa som tilhørte Berg på Røyse.

53 Schjander/Graff, s. 45–46.
54 Harsson (1995).

«... EI SOM HETTE INGEBORG»

I eldre tid rekte det ofte «stygge følk» på skauen. Maren Mosengen var budeie på Nedre Steinlaussetra i en mannsalder, og før henne hadde både mora og bestemora ligget på den samme setra. Maren fortalte om en gang bestemora lå på den nedre setra. Da kom en kar som hadde rømt fra slaveriet, og prøvde å antaste henne. Dette må ha skjedd rundt 1850. Bestemora kom seg unna og fikk stengt igjen seterdøra. «Da drog'n opp tel øvre setra, tel ei som hette Ingeborg, og hu hadde itte vøri snar nok. Dom sa at hu alder vart den samma etterpå.»*

* Holtvedt (1953), s. 135.

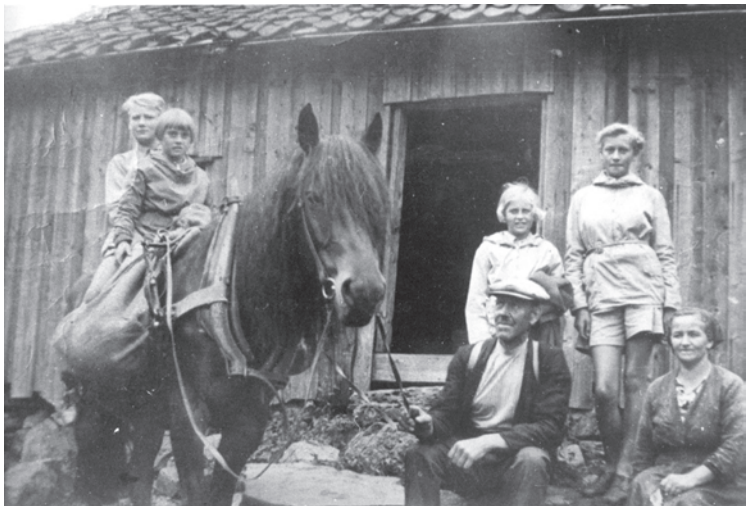

Fra Nedre Steinlausa rundt 1933. Foran ser vi Marie og Hans Berg, på hesten sitter Jorunn Berg (seinere Gomnæs) og Birthe Bye. Til høyre står Ingeborg Bye og Aslaug Berg (seinere Vadstein).

Røyse-gårdene Berg og Øvre Mo[55] hadde seterrett på Nedre Steinlaussetra. Da Libakke og Svensrud ble egne bruk, utskilt fra Øvre Mo (Libakke i 1776 og Svensrud i 1806),[56] fikk de egne løkker her. Disse løkkene lå helt ned mot Isielva.

... OG STØET RYGGEN MOT SKAUEN

Gammel og grå lå Nedre Steinslaussetra og støet ryggen mot skauen. Den gang lå der seterkvinnfolk óg, og akkurat da satt hun og karet i varmen. (...) Om en kunne få en rømmebale? En tvekroket rygg ble vekk i melkebua. Der sto hvitskurte treringer på rad, en skimtet stavkjerne borte i kroken og en gammel, blåmalt rullekjerne. Ved peisen ruvet den store ystekjelen.*

* Holtvedt (1953), s. 134.

Størreset som tilhørte Berg lå øverst på vollen, og ble revet i 1969 (bare kammerset står igjen). I størreset var et vindu som hadde jernstenger i kors, for å verne mot farende folk som rekte på skogen. Fjøs og låve lå lenger ned på vollen, og ble tæret ned av tidens tann i 1950-åra. Av seterhusene som tilhørte Øvre Mo, Libakke og Svensrud, er det bare tufter igjen. På Nedre Steinlaussetra er det en voll som kalles Badstuvollen. Etter sagnet skal det ha bodd finner her.

I 1888 ble Libakkes seterløkke på Nedre Steinlaussetra, kalt «Nedervolden», solgt til Ole Christoffersen Løbben. For løkka og en mindre skogteig øst for Isielva betalte han 900 kroner. I 1916 solgte Løbben løkka og skogen samt «Øvervolden» på Øvre Steinlaussetra videre til Thomas Fearnley for 10.500 kroner, og løkkene har siden vært eid av Fearley/Astrup på Toresplassen.

55 Anders Nilsen Moe (halve Øvre Mo).

56 Svensruds løkke lå helt ned mot Isielva, og ble solgt tilbake til Øvre Mo i 1853.

«... I KRYSSET VAR DET BUMERKE»

«Setra bestod av kjøkken/stue med peis, soverom, hems og spiskammers. Fjøs og låve var det også der, samt inngjerding til høyavling. Høyet ble hesjet, kjørt på låven og hentet med slede ned til bygda om vinteren. Vinduene på setra var med hel vindusrute, cirka 40 cm med to jernstenger på tvers, og i krysset var det bumerke. Dette forteller at setra må ha vært svært gammel. Dessverre er setra revet av de nye eierne av gården, og det er bare soverommet som står igjen».*

* Minneoppgave (1996) av Aslaug Vadstein f. Berg (1921-2004).

Fra Øvre Steinlaussetra. Løkka til Nedre Hafnor ble solgt i 1952, og de gamle seterhusene revet.

Maren Mosengen var budeie på Nedre Steinlaussetra i 31 år, fra 1909 til 1939. Maren holdt til i Bergs seterhus. I krigsårene lå døtrene på Berg på setra på omgang og passet buskapen i sommermånedene. Setringa her opphørte i 1945.

I 1937 ble Maren Mosengen tildelt Buskerud Landbruksselskaps diplom og to spiseskjeer i sølv, for å ha drevet seterstell i 50 år.

Lenger opp i åsen lå Øvre Steinlaussetra, hvor halve Øvre Mo og én Hamnor-gård (seinere bnr. 1) setret. En Gomnes-gård skal også ha hatt seterrett her, men det er ikke registrert på seterlister eller kart fra 1820-åra.[57]

«... ET AV ÅRETS HØYDEPUNKTER»

«Når skoleferien begynte kom et av årets høydepunkter, som var å følge buskapen til seters. Setra vår het Steinlausa, og var en av Krokskogens eldste setre. Det var et koselig sted som vi alle likte å være på. Vi gikk med de høstbære kuene, ungdyr og kalver. Kalvene ble kjørt i høyvogn til Sundvollen, og så måtte de gå resten. Hele turen til fots fra gården til setra tok fire-fem timer. Vi var alle med og gikk, vi syntes nok det var langt, men vi ville jo være med for vi syntes det var så spennende. Fram til 1938 hadde vi seterbudeie der. Siden den tid var vi jentene på omgang der for å passe buskap, melke, yste ost, kjerne smør og for å gjøre alt annet forefallende arbeid som har med seterdrift å gjøre. Jeg kan godt huske at vi hadde ei svær jerngryte ut, og i den kokte vi prim og mysost. Syntes vi måtte fyre under gryta hele dagen».*

* Minneoppgave (1996) av Aslaug Vadstein f. Berg (1921-2004).

Maren Mosengen var budeie på Nedre Steinlaussetra i 31 år, fra 1909 til 1939. Her med smørkinna på setertrappa sammen med Kristoffer Sætrang (f. 1890) fra Bærum og hans sønn Arne.

57 Hole historielags kalender 1997. At Gomnes har hatt seter på Øvre Steinlausa, er nevnt i Harald Kolstad: «Vestmarkvandringen» (småtrykk fra idrettslaget Jutul, 1982), s. 10.

Seterdriften på Øvre Steinlausa ble nedlagt rundt 1930.

Seterdriften på Øvre Steinslaussetra ble nedlagt rundt 1930. Berte og Edvard Bergerbakken var seterfolk her tidlig i 1920-åra. Sist på 1930-tallet ble seterhusene revet, og etter hvert ble løkkene solgt. I 1952 ble Hamnors seterløkke med seterskog solgt til Thomas Fearnley for 6.000 kroner (har siden tilhørt Fearnley/Astrup på Toresplassen). I dag står bare deler av grunnmuren til størhuset og tufter etter fjøset igjen.

Steinsvollen

Steinsvollen, ved Den gamle kongeveien en snau kilometer nord for fylkesdelet ved Langebru, har vært seter for Stein gård. I en periode på 1800-tallet var Steinsvollen også husmannsplass.

Gamlesetra på Steinsvollen lå på vestsida av hovedveien over skauen. Her er det fortsatt tufter å se. Steinsvollens historie er preget av et uhyggelig dobbeltdrap som skjedde i det gamle seterhuset i 1804. Etter tradisjonen spøkte det stygt på setra etter mordene. Budeiene vegret seg for å ligge der, og til slutt ble det så galt at husene ble flyttet. Flere av vinduene i gamlesetra hadde jerngitter. Det kunne være farefullt å være seter-

«HALSHUGGED OG BRÆNDT»

Steinsvollen fikk en dramatisk plass i Krokskogens historie 17. november 1804, da et grufullt dobbeltmord fant sted på setra. En 24 år gammel svenske som kalte seg Peder Walberg drepte budeia Jøran Engebretsdatter og hennes seks år gamle sønn Engebret, mens han mishandlet den tolv-årige datteren Berte alvorlig. Gjerningsmannen ble tatt til fange i Lommedalen, og seinere dømt til døden. Han ble halshogget og brent på Tanbergmoen 13. august 1805.

«... FOR FÆLANDES LENGE SEIA»

« Det låg ei kjerring og setra på Steinvøllen en gong, og to unger hadde'a hos seg. Da kom det brått inn to karer tel'a og sette seg og ville ha mjælk, og ta morramjælka skulle det væra. Det fekk dom, men hu likte itte fjesa på dom. Og brått hørte'a den ene si tel den andre: - Skal vi ta'a føre vi eter, heller etter? Da skjønte'a åforslag detta var. Men hu hadde ei primgryte ståandes i koken, og dermed tok'a ei bytte med kokendes prim og helte over hue på dom så dom vart blinda. Da vart det en fæl skrik, måta, men dom hadde krypi på gølvet for å ta'a så lenge det var liv. Men hu hadde bare øst mer prim over dom. Detta hende for fælandes lenge seia. Og mange slektledd hørte om det til atvarsel - - ».*

* Holtvedt (1953), s. 139.

budeie like inntil hovedveien over skauen, hvor alt slags folk for forbi. I dag ligger størhuset og låven på østsida av veien. I 1821-22 ble Stein delt i to gårder, og i seterlister fra 1820-åra[58] hadde både Øvre og Nedre Stein seterrett her.

Setringa på Steinsvollen opphørte sist i 1930-åra, etter at besetningen på Stein ble rammet av smittsom kalvekasting i 1938. Først etter ett år kunne ny besetning bygges opp, men eieren våget ikke å ta kyrne til Steinsvollen, for da kunne de bli smittet på nytt. De siste seterfolkene på Steinsvollen var Alma og Peder Muggerud. I 1955 ble Steinsvollen med 200 dekar skog (Stein seterskog) utskilt fra Stein og solgt til private. Setra er siden brukt som feriested (eies siden 1996 av Tove Merete Nordby fra Oslo).

Sønsterudsetra

Sønsterud har setret på Sønsterudsetra ved Skarpsnoåsen. Dagens eierfamilie på gården kjenner ingen tradisjon etter seterdriften, som skal ha blitt nedlagt rundt 1860. På setervollen står en Milorg-celle fra krigens dager, kalt Etcetera. Det lå det siste krigsåret i skogen 150 meter sør for setervollen. Cella, som opprinnelig var uthus på Sønsterudsetra, var den største på Krokskogen, med plass til 13 mann. Etter krigen ble den flyttet tilbake til setra ved hjelp av militære mannskaper. Sønsterudsetra er i dag feriested, og eies av familien Langballe fra Oslo (siden 1980 av Knut Ingebrigt Langballe, som er bosatt i Canada).

Sørsetra

Sørsetra er en av de største setergrendene på Krokskogen. Den åpne, sørvendte vollen fire kilometer sør for Kleivstua ligger som en «lunge» i den mørke granskogen. I 1820-åra var det 13 gårder i Hole som hadde seterrett og løkker her: Kroksundødegården østre, Kroksundødegården vestre, Øverjordet, Kroksund, Vestre Vik, Øvre Løken, Nedre Løken, Nedre Hamnor, Domholt, Søndre Gomnes, Knipen (under Søndre Gomnes), Nordre Gjesval og Søndre Gjesval.

Sørøst på Sørsetervollen ligger **Vestre Viks** gamle løkke. Her var det småbruk med fastboende fra rundt 1880. Bruket og løkka kom i 1918 i Mosengas eie. Her står fortsatt det laftede størhuset som Kasper Fredriksen Lehne (Kasper Kåkk) satte

58 I Statsarkivet på Kongsberg (kopi i Hole bygdearkiv). Stein ble i 1874 igjen én gård.

Fra Sørsetra midt i 1940-åra. I døråpningen Lovise og Ole Mosengen.

opp i 1884–85. Det ble påbygd i 1930-åra, og restaurert i 1988. Øvrige bygninger er låve med stall, og sommerfjøs. Et gammelt fjøs og vedskjul ble revet i 1970-åra. Kasper Kåkk var en av de originale seterkallene på Krokskogen, og det lever en rekke historier etter han – se bind 5 s. 867-869.

Nordre Gjesval (Nordigarden) hadde ved utskiftinga i 1823 en løkke på Sørsetra, som gården fortsatt eier. Her står en skogshytte (bygd 1938, da en gammel låve ble revet), uthus (1984) og laftet stall (1939). Nordre Gjesval hadde fra 1782 også seterløkke på Finneflaksetra. Her ble det setret til 1905 (løkka ble solgt i 1942).

«... EN FEKK ITNO STØRRE MATLØST HOS'N KASPER, MÅTA»

«Det var en gong i mi øngste ti' at je var på spelljakt en vår, og ei natt låg je på Søsetra. Han Kasper Kokk budde der heile året den gongen, måta – kokk kalte som'n for det var hannom som stelte inne, og kjerringa, hu Gunhild, stelte ute. Om morran vakna je ta det tromma så rart, og da je gløtta på aua, gjekk'n Kasper der og slengte graut på gølvet tel hønene som gjekk der og pikka og pikka. Og så var'n bakom skorstein et skei og hekta ner en sekk – og tor denna sekken slefte'n grisen. Når så svinet hadde eti høldt'n bare sekken fram og så kraup'n innatt. En fekk itno større matløst hos'n Kasper, måta...»*

* Holtvedt (1953), s. 206.

«... HAN VAR EN DYKTIG SETERKALL»

«Kasper var setermann. Han var sønn av den ofte nevnte Fredrik Torkildsen Lehne, visedikteren og bondeføreren under oppstanden i 1818. I sine yngre år var Kasper fjøsmann hos Fougner på Stein, og om sommeren lå han med buskapen på Steinsvollen. Han budde da i det størreset hvor Peder Walberg øvde sin udåd i 1804. Seinere kjøpte Kasper ei seterløkke unna Vik, giftet seg og bygde hus på Sørsetra. Han var en dyktig seterkall. Foruten kuene til setereierne hadde han også fremmede kuer (...) Kasper overnattet somme tider hos mine foreldre. Da sang han ofte viser eller fortalte eventyr. Han var god til begge deler».*

* Lars Lyse: «Bjørnespor m.m.» i heftet Ringerike 1939–40, s. 20

«... DEN GILDE, BRANNETE HULDREBUSKAPEN»

«Men ennå hender det vel at en kan få høre om seterkjerringa som sloss med gråbein tett innpå kvea da dette udyret hadde tatt gildeste sauen hennes, eller om bamsen som slo ei kvige eller en hest. Det var ikke alltid så lett å være gjeslegutt i de tider! Og mor til hu bestemor, da, som så den gilde, brannete huldrebuskapen med gullknapper i hønna nerpå Sørsetra».*

* Reidar Holtvedt: Seterbruket på Krokskogen, i Oslomarka I (Oslo 1952), s. 161.

Søndre Gjesval har hatt seterløkke lengst nordøst på Sørsetervollen. Løkka ble utskilt i 1919 og solgt til Kristoffer Sætrang fra Bærum, etter at en mindre del var utskilt to år tidligere, i 1717, og (sammen med en skogteig) solgt til kjøpmann Anders Løchen i Hønefoss.

På Sørsetra hadde også to **Søndre Gomnes**-gårder seterrett og løkker i 1820-åra. Det var hovedbølet (bnr. 1) og Knipen (bnr. 4). Hovedbølet har også en større løkke 150 meter vest for den store Sørsetervollen, som den fortsatt eier. Gomnesgårdene skal ha setret på Sørsetra til rundt 1860. I 1932 ble løkka som tilhørte Søndre Gomnes bnr. 1 utskilt og solgt til Fredrik og Herman Vogt (eies siden 1995 av Liv Jorunn og Kjell Arnold Ingebretsen i Heggedal i Asker). Løkka som hørte til Knipen har siden sist i 1930-åra tilhørt Helgeland gård.

Nedre Hamnor har hatt løkke oppe på setervollen og en liten seterskog lenger sør, nedenfor Domholt-løkka. I 1922 ble både løkka og seterskogen utskilt og solgt til Jens Berg på Helgeland for 2.000 kroner. I 1932-33 ble løkka utskilt fra seterskogen og solgt til Herman Vogt for 875 kroner.

De fire brukene under **Kroksundødegården** hadde i 1820-åra seterløkker på Sørsetra. I dag er det ikke seterhus på noen av løkkene, og det lever heller ingen tradisjon om seterdriften her. På den øverste løkka (Kroksundødegården østre) var det imidlertid inntil for få år siden synlige tufter etter et seterhus.[59] Kroksundødegården østre hadde også en løkke på 9 dekar sør for setervollen, vest for stien mot Aurtjern og Sollihøgda.[60]

Ole Gulbrandsen Mosengen (1880-1958) i døra på Sørsetra rundt 1950. Han ble eier av seterløkka i 1918, og flyttet hit i 1949.

«EN MUGGE FIN SETERMJØLK»

«Ennå finner vi seterdrift på Sørsetra. Det er Mosengen som holder til på nederste vollen - så et lite håp er det vel om å få en mugge fin setermjølk hos den gamle Lovise Mosengen, som har setret her i nesten 30 år».*

* Raabe (1947) s. 60.

59 Opplyst av Trygve Sonerud (f. 1919) i august 2000.

60 Birger Sonerud (f. 1927) forteller at Kroksundødegården østre i hans ungdom hadde kyr på Finneflaksetra, hos Peder Muggerud (på Gjesval-Finneflaksetra), og på Fjeldsetra hos Knut og Hilda Hurum. Dessuten hadde de kyrne noen somre på Kneikasetra (da Peder Muggerud var der).

BESTEMOR ÆLI

« … og så lenge hadde bestemor Æli levd, at om noen spurte alderen hennes, hadde hun bare svart: - Å gammal je er, veit je itte, men je er fødd 10. mars 1805 ».* « Æli » var Eli Pedersdatter, født i 1805 på plassen Dal under Norderhov prestegård. Hun var bestemor til den kjente Krokskogbudeia Karen Larsen. Karen var fosterdatter av Eli Pedersdatters sønn Gabriel Paulsen og hans kone Randine Olsdatter, husmannsfolk i Gabrielsbingen under Sørum og Nystua under Stein.**

* Holtvedt (1953), s. 137-138.
** Etter Ole Yttri. Se også bind 2 s. 585 og 499.

« …UNGENE GIKK IKKE PÅ STAS »

« Tidlig var Æli blitt gjeslejente på Sørsetra. Det måtte vel være omkring 1814. Der skulle hun gjete og melke, pynte i fjøset og gjøre seg nyttig på mange slags vis, for ungene gikk ikke på stas den gangen. Innover skauen dro hun med krøtterne, og på de svære bråtene etter kølabrenninga var det fint. Eller bølingen søkte utover myrene, der graset sto langt. Da ruslet Æli barbeint etter mellom sval myrull og moltetuer og lokket, for den gang kunne de så mange lokker – og bjellekua røtte tebars og svara'a. Men Uksemyr oppi Flakseterrekslene fekk'a akte seg for, der var øllemyr og en gild ukse hadde gått neri der engong ».*

* Holtvedt (1985), s. 137.

Nederst på vollen på Sørsetra ligger seterhusene (som også har vært småbruk med fastboende), som tilhører Mosenga på Røyse.

Øverjordets løkke ble kalt Nilseløkka og ligger ved bekken 150 m nord for Sørsetervollen. Løkka ble, sammen med Øverjordets skogteig, utskilt i 1883 og solgt til instrumentmaker Jean Mette jr. for 400 kroner. Jean Mette kjøpte samtidig en løkke lengst vest på Sørsetra, som tilhørte **Kroksund.** Mette eide skogen og de to seterløkkene til 1937, da han solgte dem

BJØRNEN LA TIL SKOGS IGJEN

« Men aldri var de helt trygge for bjønn når de slapp kua på Søsetra eller på de andre setrene der sør på skauen, enda det fantes meget verre bjønnetrakter. (…) Æli hadde nok sett sett farene etter ham og vært dyktig redd, og til slutt ble hun heller ikke spart for synet av ham. Det var Kars-Kari hun lå på setra med, og 'hu var så svær og sterk at det var inga gjerd. Men så gjekk'a med karfølkhatt og karfølktrøye au, og øksa hadde hadde'a alltier tredd i armløkka når hu var tel skøgs'. En gang var kua ikke kommet hjem, og de dro for å se etter den. Da var det brått blitt slik flying og bauling i skauen, og buskapen var kommet som ei skrei – med bjønn midt i blant dem. På ryggen av ei kvie rei han, og det var like før han skulle brekke henne under seg. Æli ble vettskremt – 'hu var jo bare ei lita jentevispe, måta' – men Kars-Kari hadde flydd beint på og banket i treleggene og holdt slikt leven at bjønn hadde lagt til skogs igjen. Kvia hadde hinket hjem, og kom seg gjorde den etter bjønnekloa ».*

* Holtvedt (1953), s. 138.

til Ole Gulbrandsen Mosengen. I 1943 tok imidlertid Mette-familien eiendommene tilbake på odel. Siden 1986 har Marianne og Henrik Mette vært eiere.

Da **Sundet** (**Øgardsvika**) i 1848 ble utskilt fra Kroksund-ødegården vestre, fikk det fraskilte bruket en ideell del av en ubebygd løkke på Sørsetra. I november 1919 ble Sundets del av seterløkka utskilt og solgt til Kristian Johannessen Hurum, eier av Oppgarden Leine. I 1946 delte Kristian J. Hurum løk-ka i to og overdro den største delen til sin yngre bror, Arne Johannessen Kleven (f. 1908), som her bygde serveringssted (i dag Sørsetra skistue – se bind 5, s. 869-871).

Kroksundødegården vestres løkke og seterskog på Sørsetra ble i 1920 solgt til Jens Berg på Helgeland. Seterløkka var tro-lig den samme som Peder Svendsen Kroksundødegården i 1799 kjøpte av Halvor Paulsen Kroksund for 40 riksdaler. Den har siden tilhørt Helgeland, som siden 1991 eies av Jens Bergs datterdatter, Trine Lise Berg Western.

Helgeland eier ytterligere en løkke på Sørsetra. Det er **Domholts** gamle seterløkke lengst sør på Sørseter-vollen. Siden Domholt og Helgeland i 1853 fikk samme eier, har seterløkka tilhørt Helgeland.

Av seterlistene fra 1820-åra går det fram at både **Øvre og Nedre Løken** hadde seterrett og løkker på Sørsetra. Løkens seterdrift på Sørsetra ble nedlagt i 1865, og i dag lever det in-gen tradisjon om den på gården. Øvre Løken har to løkker her. På den nordligste står et gammelt seterhus som i dag bru-kes som hytte, og på den søndre står en laftet løe. Nedre Løkens løkke (seterskog) ble fradelt gården i 1855, og i no-vember 1858 solgt til Tarald Jørgensen Øverjordet. I 1952 ble den overdratt til Johannes Bye, og eies siden 1999 av dennes sønn, Hans Lars Bye på Søhol (Gudbrans).

Sørumsetra (Niskinnsetra)

Sørumsetra (også kalt Niskinnsetra) lå i åsen vest for den gamle finneplassen Niskinn ved Sollihøgda, og her setret Nordre og Midtre Sørum i Steinsfjerdingen.[61] Det var to løk-ker her, og Nordre Sørums var den nordligste. Fra setervollen var det vidt utsyn mot Niskinnvannet og Kjaglidalen. Så seint som etter siste krig var det sammenhengende setervoll og jor-der fra Sørumsetra til Niskinnvannet.[62]

61 Søndre Sørum (Sjefsgården) hadde inntil 1804 seter på Viksetra nord for Storflåtan.

62 Fortalt av Sigurd Berg (f. 1937).

«... EFTERAT KREATURENE ER KOMMEN DEROP»

I 1895 ble det bygd ny låve på setra, på løkka som tilhørte Nordre Sørum. I brev til Anton Martinsen Niskin 4. mars 1895 skrev gårdens eier Hans Sigvart Fougner at det «herfra skal komme Folk op til Sæteren, for at sætte op en ny Lade, som antagelig vil blive gjort i de første Dage efterat Kreaturene er kommen derop. Arbeidet er betinget at skulle være færdigt til Santhans. Det er derfor jeg beder Dig, sørge for at faae de kjøbte 15 Tylter Bord kjørt op til Sæteren paa Vinterføre. Spiger skal jeg skaffe».*

* Brev utlånt av Anton Martinsens oldebarn Heidi Økern (kopi i Hole bygdearkiv).

LANG SETERVEI

Maren Beate Johansen (f. 1920) var med foreldrene Berte og Edvard Martinsen på setra. Hun forteller: «Vi hadde lang setervei, og gikk hjemmefra med krøttera tidlig om morgenen. Vi gikk over Gjesvalåsen til Sundvollen, og videre opp Kleiva, og via Sørsetra og Toresplassen til Niskinn. Det var seine kvelden før vi var framme. Mor og far tok imot krøtter fra flere, i tillegg til sine egne, og i alt kunne vi ha 15–20 melkekyr på Niskinnsetra. Mor kinna smør og ysta ost, og folka som eide dyra, kom opp og hentet varene. Av melka fra våre egne kyr lagde mor pultost som varte hele året. Setertida var fra 10. juni til 10. september. Broren min Jørgen og jeg fikk påskrevet 'ugyldig fravær' i karakterboka for de dagene vi var borte fra skolen».

SOLGTE KU

Ved sankthanstider i 1896 kjøpte Anton Martinsen Niskin ei ku for 60 kroner av Edvard Johannessen, eier av Midtre Sørum. Kua skulle betales innen 1. oktober samme år, og hørte nok til bølingen som hadde kommet på setra et par uker tidligere.

Da Nordre og Midtre Sørum solgte skogen mellom Sollihøgda og Langebru til kandidat Larsen i 1855, forbeholdt de seg rett til gjerdefang og sommerved – rimeligvis for seterdriftens skyld.

Nordre Sørums seterhus står ennå, men er ombygd til hytte og ble frasolgt gården i 1961 (eies siden 1987 av Christoffer Reid Braathen i Sørkedalen, Oslo). Det ble setret her til 1936. De siste seterfolkene var Berte og Edvard Martinsen Bergerbakken. Edvard arbeidet også som tømmerkjører på Krokskogen, og på veianlegg. Berte og Edvard var seterfolk på flere setrer på Krokskogen: Øvre Steinlaussetra, Kneikasetra, Bjørkesetra, Sørumsetra og (fra 1937) Rønningen. Hver sommer fram til 1951 lå de på Krokskogsetrene, og sin egen buskap hadde de alltid med.

Det er ukjent hvor lenge det var seterdrift på den søndre setra (Midtre Sørum). Seterbua her ble revet sist i 1930-åra. I dag er det kun rester etter en større grunnmur i stein og noe takstein her. Nordafor restene av seterhuset er det tufter etter en stor fjøsbygning. Setervollen eies i dag av Fearnley/Astrup på Toresplassen.

Toresplassen

Toresplassen het tidligere Svartkiend (-tjern), med navn etter vannet som i dag heter Plassevannet. Da skogfinnene inntok Krokskogen rundt 1650, var området ved Svarttjern et av de første som ble tatt i bruk av innvandrerne fra øst.[63] Navnet

63 Finnene slo seg ofte ned på nedlagte setervoller, men det er uvisst om det lå en seter i nordenden av tjernet så tidlig som på 1600-tallet.

Toresplassen fikk den etter en av brukerne tidlig på 1700-tallet, Tore Jørgensen.

Vi mangler kilder om seterdrift her før Søndre Gjesvals eier Nils Andersen Gjesvold i 1790-åra kjøpte to parseller: Matrikkelnummer 99 Toresplassen («Thorejørgensen eller Svartkiend») og matrikkelnr. 100 Toresplassen («Thorejørgensen eller Wolden»). Selger av førstnevnte parsell (i 1790) var Tord Tordsen Frøhaug (seinere Kroksundødegården), og av den andre (i 1799) Fredrik Hansen Fekjær. Eiendommen omfattet den tidligere finneplassen i nordenden av Plassevannet samt vollene på vestsida av vannet (ved Nysetra). Vi vet ikke om Frøhaug (Frøyhov), Kroksundødegården eller Fekjær hadde seter her tidligere.

I 1820-åra setret Søndre Gjesval på Toresplassen. Seterdriften opphørte i 1870-åra. I 1870 kom det nemlig en Christianiagutt forbi som tapte sitt hjerte til den gamle setervollen ved «Svartkiend». Det var Thomas Fearnley. Der lå det da en gammel seter med fjøs og låve. Det meste av vollen var gjengrodd, kun en liten eng var fri for krattskog. Nede ved vannet lå en jakthytte som ble eid av Bernt Anker. Eiendommen bestod da av 500 mål skog og halvannet mål setervoll. Fra 1871 ble eiendommen leid bort til Thomas Fearnley og Jørgen Young, og i 1884 solgt til Fearnleys seinere partner Engelhardt Eger – se omtale av Toresplassen i bind 5, s. 740-761. Etter salget av Toresplassen setret Søndre Gjesval på Rønningen seter.

Budeia Karen Larsen og datteren Andrea har besøk på Torgesetra en gang i 1930-åra. Fra venstre: Karen Larsen (1861–1974), Andrea Larsen (1895–1981), Knut Berg (f. 1929), Hans Sundøen (f. 1925), Åse Sundøen (f. 1922) og Karoline Berg (1891–1980). Bakerst med hatt sitter Anne Marie d'Bourgh (1867–1958).

Torgesetra - Torget

Torgesetra ligger én kilometer sørøst for Kleivstua, midt i skogstykket som Bjørke ble tildelt mellom Den gamle kongeveien og Stormyrsflaka i 1823. Her var finneplass fra tidlig på 1700-tallet. I 1787 ble plassen kjøpt av eieren av Vestre Bjørke, og gården hadde siden husmenn der. Seterdriften lå i perioder til disse. Det er usikkert om Vestre Bjørke hadde seter på Torget før finnetida (gårdene hadde også seterrett og løkker på Bjørkesetra).

Navnet har skogplassen trolig fått fordi Hole-bøndene kjørte varer opp fra bygda og lagret dem her, før de utpå vinteren lesset større lass som ble fraktet over skogen til Christiania-marken. Den gamle all-

Størhuset på Torgesetra rundt 1930.

MER ENN 30 ÅR SOM BUDEIE PÅ KROKSKOGEN

Rundt 1900 ble Karen Larsen ansatt som budeie på Storøya. Eieren, major Brandt, gav henne lov til å ta med den lille datteren på arbeid. Men da Andrea begynte på skolen i 1902 måtte mora slutte på Storøya, for skoleveien over sundet ble for vanskelig. Karen fikk da arbeid hos hotelleier Blyberg i Sundvollen, som kokke om sommeren og budeie om vinteren. I 1906 begynte hun som seterbudeie på Krokskogen, og Andrea var med. Skoleveien til Sundvollen skole kunne ofte bli lang. Først var de fire år på Kneikasetra, siden to år på Nordsetra, åtte år på Retthella (1912–1920) og til slutt i 17 år på Torget (1920–1937). De reiste på setra i juni og kom ned igjen i slutten av september. Mens Karen var seterbudeie, drev hun med veving om vinteren. Andrea spolet, og Karen vevde lerret, gardiner, dynetrekk og vømmøl (vadmel).*

* Harry Sundøen: Notat etter samtale med Andrea Hansen f. Larsen (f. 1895).

«DET VAR EI STRI»

«I mange og tretti år har jeg tråkket stiene inne på skogen, lett opp ungfe som hadde gått seg bort, kjinnet, ystet og gjort alt som hører til på en seter. (…) Opp til 55 dyr kunne jeg ha å passe. Det var ei stri, men jeg var glad i alle dyra og jeg likte meg godt på skogen.»*

* Karen Larsen til V.V. i avisartikkel i Nationen 21. april 1945.

KULOKKEN, SETERLIVETS POESI

Til seterlivet hørte lurlåt og lokk. Luren er jo kjent helt til den siste tid. Det var gjetergutten som lærte seg å blåse på den når han fulgte buskapen på beite. Men det vakreste ved seterlivet er kanskje sangen, kulokken, seterlivets poesi. Mange har hørt kulokker fra Hallingdal og Valdres, men etter Karen Larsen fra Sundvollen er bevart en ekte Ringeriksseterlokk. Om denne lokken heter det at huldra dro til skogs med buskapen sin om morgenen, og så at budeia på nabosetra hadde forsovet seg. Hun sang da "Huldrelokken" til henne:*

Opp, opp, Anne,
gjør opp under panne!
Vitankøllen ha børe nå.
Opp, opp soli su,
stell di ku.

Sola står i Silingsskare
og enda sover du!
Anne sover du?

Kom Kjinde, kom Rinde
kom Dunke, kom Dale!
Kom Førefor og Sale,
Etter kommer Rødekollen,
Røde Onderali.
Kom Flat i nakken!
Kom Kavringsskatten!
Kom Ringer i øre
på Kjilestuten min!
Strandrei og Rykrei,
Mellemblomster, Nybån!
Fagersi, Kinnros og Ryrfager,
Melkeringa, Gullsnora,
Kastpåpeik, Lova, Pakkedona, Knarta, Knippa, Krulla.
Danmark, Norska, Braska
Brilla, Klinkaros!**

* Einar Heimås Dokken: Litt om seterdriften på Ringerike i gammel tid (i heftet Ringerike 1936-37 s. 16-18).
** Einar Heimås Dokken: Litt om seterdriften på Ringerike i gammel tid (i heftet Ringerike 1936-37 s.16-18), V.V. i Nationen 21. april 1945, og V.V. i Ringerikes Blad 8. juni 1942. Skrivemåte på kunavn (samt antall) varierer i de tre kildene.

mannaveien over Krokskogen gikk over vollen. I Hole blir navnet uttalt *Tørje* eller *Tørjesetra*.

På Bortigardens seter var det drift til først i 1920-åra, da Guttorm Heimdal fra Sogn eide gården. Tufter etter størhuset er fortsatt synlige.

Rundt 1880 var Hanna Ovidie Hansdatter Møllerberget fra Sundvollen og «ei som hette Kjersti» budeier på Torget. Seinere var Karen Larsen fra Sundvollen budeie på Oppigardens seter i 17 år, fra 1920 til 1937. Hun lå på setra sammen med datteren Andrea. Under krigen var Birgit og Hans Kålhus fra Haug seterfolk,[64] og de siste som lå på Torget med buskap var Jenny og Ola Kleven fra Steinsfjerdingen. Ola Kleven hogg og kjørte tømmer for Bjørke-bøndene, og sønnene Johannes, Arvid og Reidar var gårdsgutter på Bjørke-gårdene i mange år.

Oppigardens seter på Torget var i drift til rundt 1950, med buskap fra begge Vestre Bjørke-gårdene samt Hamnor (Nikolai Hafnor). Jan Frøhaug (f. 1935) husker at det tok hele dagen å drive bølingen fra Bjørke. I 1944 betalte hans far Johan Frøhaug 72 kroner til Jenny og Ola Kleven for å ha dyra på setra. Oppigards-størreset ble i 1971 utskilt med 7 dekar tomt og solgt til Iver Bjella, men er siden solgt tilbake til gården.

«… DET VAR NOK NISSEN, DET»

«… og så er det ei rar strofe bortante Tørjesetra. Hu som vart kjerringa te'n Hans Mattisplassen og ei som hette Kjersti låg der engong – ja, itte bære heller je minns, så må det vel ha vøri så seint som i 70-80-åra. Så var det en da' dom skulle tel skøgs etter kvist, og dom leste att seterdøra og la nøkkeln oppi glugga som dom pleide når dom gjekk. Det var itte vønje i størhuset, måta, bare glugger. Men da dom kom telbars, var nøkkeln vekke. – La du'n itte her, da? spørte Mattisplasskjerringa. – Jo, du såg det jo sjøl, svara hu Kjersti, og dom vart reint fælne, for dom kunja itte skjønne det hadde vøri følk der. Tel slutt fekk dom bryti seg inn. Men itte før hadde dom fått opp døra, så hørte dom en kald, ekkel latter rett bakom seg – og da dom skulle se opp i glugga, låg nøkkeln der som'n alder skulle gjort anna! Men Mattisplasskjerringa sa seia, at om hu vart hundre år, så gløm te'a itte den lattern. Da dom trefte'n gamle Martin Berjeløkka, hadde dom fortælt det tel hannom. – Ja, det var nok nissen, det, han holder støtt tel på Tørjesetra, svara'n. Når'n låg der og kjørte om vintern, hadde'n alltier merra inne i størhuset åt seg om natta, for'n våga itte gå tel stallen etter sola hadde gått ner».*

* Holtvedt (1953), s. 146.

Fra Torget i 1969. Setra var finneplass på 1600- og 1700-tallet.

Torpesetra

På Torpesetra, i lia mellom Midtskogen og Vesle-Lomma sør for Dammersplassen, setret Stadum-gårdene på Røyse. Setra lå nord for Øiersetra, og var opprinnelig en del av denne. Torpesetra er også blitt kalt Stadumsvollen. Det ble setret her til rundt 1880. To av Stadum-gårdene brukte Holmen (på vestsida av Storelva) som setermark om sommeren, og det var derfor mindre behov for seter på Krokskogen.

64 Opplyst av Arne Gulbrandsen (f. 1925) fra Haug (bosatt på Helgelandsmoen).

Øiersetra

Onsaker-gårdene har fra gammelt hatt seter på Øiersetra, mellom Benteplassen og Vesle-Lomma. Øvre Onsaker setret på den øvre vollen, og Nedre Onsaker på den nedre. Etter seterlister fra 1820-åra var det tre løkker på Øiersetra, og de tilhørte Ole Gulbrandsen Onsager, Lars Bentsen Onsager og Hans Hansen Gjesvold (på Nordre Gjesval, østre gården). Seterløkka til Nordre Gjesval ble i 1860 utskilt og solgt til Øvre Onsaker, og har siden tilhørt denne. Nord for Øiersetra (og noen ganger regnet som en del av denne) lå Torpesetra, hvor de tre Stadum-gårdene setret.

Seterdriften på Øiersetra var slutt rundt 1920, da seterhusene ble revet. Fortsatt er tufter å se, men blant dagens eiere av gårdene er det ingen tradisjoner om seterdriften her.

Øskjevallsetra

Øskjevallsetra har vært en av de store setrene på Krokskogen. Om du følger den gamle seterveien fra Bruløkka og nordøstover, vil du etter en snau kilometer stå på en stor setervoll med vidt utsyn over Lomma-dalføret og fjerne blåner. Gamle og velholdte seterhus forteller om en Krokskogseter der det ble setret lenge (til 1955).

I 1820-åra var det 18 gårder i Hole som setret her: Søhol (8), Bønsnes (1), Dæli (3)[65] og Søndre Gomnes (6).[66]

Lille Bønsnes har eid en seterløkke på Øskjevall. I 1820-åra stod Alv Christensen Bønsnæs på Bønsnes (seinere bnr. 13 og 5) som eier av løkka. I 1880 kjøpte Jørgen Hansen Elstøen tilleggsjord i to teiger (Svinehagen og Elsjordet) fra Bønsnes bnr. 5 for 1.320 kroner. I tillegg til jordteigene, omfattet kjøpet «en liden Sæterløkke på Edskevold paa Krogskoven». Løkka eies fortsatt av **Elstøen** gård (gartneri), som også er medeier i fellessetra her (kalt «Elstø-størreset»).

Løkka til **Store Bønsnes** på Øskjevall lå lengst nordvest på vollen, og har siden 1980 vært eid av Jan Frøhaug på **Bortigarden Bjørke** i Steinsfjerdingen. En skogteig «Bønsnesstykket» ligger

65 De tre Dæli-brukerne var Nordre Dæli og de to gårdpartene av Søndre Dæli.

66 De seks gårdpartene av Søndre Gomnes var Abraham Mikkelsen Gomnæs (del av Søndre Gomnes bnr. 5), Ole Rolvsen Gomnæs (del av Søndre Gomnes bnr. 5), Ole Olsen Gomnæs (Søndre Gomnes bnr. 11 og 12), Nils Olsen Gomnæs (del av Søndre Gomnes bnr. 7), Gulbrand Olsen Gomnæs (Søndre Gomnes bnr. 9) og Peder Danielsen Gomnæs (del av Søndre Gomnes bnr. 7).

Øskjevallsetra er en av de største på Krokskogen. Det ble setret her til 1955.

mellom Bruløkka og Plassedammen, og omkranser Øskjevalls setervoll på alle kanter. Da Malla f. Svarstad og Olaf Frøhaug solgte Bønsnes til Erling Sand i 1910, skilte de ut skogen og seterløkka og beholdt disse da de samme år overtok hans slektsgård Nedre Frøyhov. Skogen og løkka ble så brukt under Nedre Frøyhov til 1980, da Jan Frøhaug i Bortigarden Bjørke ble eier (arv etter Malla Frøhaugs dødsbo) – se bind 2, s. 187 og bind 4, s. 385 og 455-456.

GODT MED SMØR I «ØSJA»..?

Øskjevall (eski og vollr) kan bety «voll bevokst med asketrær», men navnet har skapt hodebry både for forskere og bygdefolk. Teoriene er mange, og en av dem er at gården Sjørvoll i Åsa kan ha hatt et underbruk her oppe på skogen før Svartedauen i 1349–50 («Øde-Skjørvold»). Jordveien kan ha gått helt over mot Bruløkka, men vi finner ikke «Øde-Skjørvold» i skriftlige kilder. Bare navnet gir grobunn for en slik teori. En annen er at navnet kan ha sammenheng med «smørøsje» (smørask), at seterdriften her gav godt med smør i «øsja», og en tredje at det kommer fra et elvenavn Eskja (setra ligger i nærheten av en bekk).* I dag kalles bekken som renner fra Øskjevall og til Plassedammen (Mattisplassen) Dælihøggbekken. «Uuisi» på finsk (u'en uttales som o) betyr «ny» – kanskje stammer navnet fra finnetida og betyr noe slikt som «nyvollen»..?

* NGV, s. 10.

KJENTE ALLE SKOGENS STIER

Sigurd Karlsen ble født på Øskjevallsetra 22. august 1910 som nummer sju i en søskenflokk på ni.*. Mora hans, Karen Marie, var budeie der, og hver sommer lå familien på Øskjevall. De gikk ofte på besøk til Myrsetra, hvor Anna Ruud, mora til Henry, lå med krøtter. Om kveldene var unga med for å leite opp bølingen, som ofte dro langt av sted, særlig i sopptida om høsten. Men kuene gikk aldri over Bukkebekken. Alle skogens stier kjente unga til. Fra Øskjevall til Dammersplassen gikk en fin sti, og krøttera gikk ofte dit. 50-60 dyr hadde de i alt, hvorav halvparten var kuer. Noen av dem var høstbære, så det var ikke alle som skulle melkes. En gang hadde ei ku kalvet ute i skogen, og mora til Sigurd bar kalven tilbake til setra i forkleet sitt. Familien dro som regel på setra åtte dager før St. Hans, og 12. september var det slutt. De siste årene var setertida fast fra 12. juni til 12. september.**

*Hans far, Karl Kristiansen, var gift to ganger og hadde i alt 17 barn – se bind 2 s. 607-608.

**Sigurd Karlsen (1910-2001) i samtale med bygdebokforfatter 25. mai 1999.

I 1820-åra var det 18 gårder i Hole som setret på Øskjevallsetra.

PÅ ØSKJEVALLSETRA

I 1692 tinglyste Jens Thygesen på Bønsnes «at han godvillig bevilget Ole Bjørnsen Stadum at ligge med sine kreature uti en hans med andre omliggende gårder, nemlig Bønsnes, Dæli og Søhol, tilliggende seter, Eschevold seter kallet, på Krokskogen beliggende. Ole Bjørnsen vitnet at han ikke hadde rettighet i setra, uten «forlov» av monsieur Jens Thygesen og hans mor på Dæli.

Søndre (Øvre) Gomnes har en løkke på cirka 15 dekar på Øskjevall. Fra denne ble det i 1983 utskilt en hyttetomt på 1,5 dekar til Jorun Moen, søster av Solveig Sanner som da var eier av gården. Hytta er seinere solgt ut av familien. Løkka til Øvre Gomnes er ubebygd, der er kun tufter etter en stall (med spilltau til tre hester), som tidlig på 1900-tallet ble flyttet fra setra og ned på gården. Her stod stallen til den ble revet i 1976.

Søndre Gomnes bnr. 5 (siden 1912 en del av Søndre Gomnes bnr. 1) hadde en mindre, ubebygd seterløkke på Øskjevall som ble utskilt fra gården i 1949 og solgt til Jon Guldal for 500 kroner. Løkka er fortsatt ubebygd.

Tyribakken på Gomnes har en ubebygd seterløkke på Øskjevall. Den er på cirka én dekar, etter at det i 1975 ble utskilt en hyttetomt til eiernes sønn, Olav Skard.

I 1820-åra setret åtte Søhol-gårder på Øskjevall. I dag eies sju løkker her av Søhol-bønder:

Søhol (Oppistua) hadde en løkke som i 1936 (sammen med en skogteig) ble solgt til Ole Gunnar Rytterager på **Borgestad** for 3.200 kroner. Siden 1964 har Ragnhild Rytterager vært eier av både Borgestad og seterløkka. Her ble det setret til etter siste krig.[67] På løkka stod et gammelt fjøs, som ble revet da nytt fellesfjøs ble bygd under krigen. I dag står det her ei tømmerløe, en stall (bygd 1942) og en gammel seterbu, som er

67 I krigsårene var også buskapen fra Øvre Borgen på Øskjevallsetra.

Fra Øskjevallsetra rundt 1930. På trammen står Karoline Fjeld (1882-1932). Størhuset tilhørte Leinestrand og tre Søholgårder (Oppistua, Nordistua og Nystua).

flyttet hit fra Frøshaugsetra.[68] Ragnhild Rytterager eier også en fjerdepart av det gamle størhuset på Øskjevall.

Søhol (Gudbrans) har i dag to løkker på Øskjevallsetra. På den ene står et gammelt sauefjøs, mens den andre er ubebygd, og ble kjøpt fra **Søndre Dæli** i 1866. Søhol (Gudbrans) har i tillegg hatt ytterligere en løkke på Øskjevall. Den er ubebygd og eies etter makeskifte i 1965 av Ole-Jørgen Jørgensen (eier av Stadum gamle skole og Hafnorjordet).

Søhol (Daniels) har en seterløkke på cirka 4 dekar på Øskjevall, med skogshytte og stall.

Søhol (Nystua) – i dag Øvre Ullern med Søhol – har en ubebygd seterløkke på Øskjevall, og eier en fjerdepart av det gamle størhuset.

Søhol (Nordistua) har seterløkke på Øskjevallsetra, og på denne står en stall. Nordistua eier også en fjerdepart av det gamle størhuset.

Søhol («Lars») har to seterløkker på Øskjevallsetra. Den ene har cirka 30 dekar skog, og på den andre står en hytte (bygd 1942, påbygd 2000). Gården er medeier i det gamle størhuset på Øskjevall sammen med Elstøen og Nerigarden Leine.[69]

NYTT FELLESFJØS I 1943

I 1943 bygde eierne av Øskjevallsetra nytt fellesfjøs. Tømmer ble kjørt fram til saga på Krokkleiva og skåret der, og materialene kjørt inn til setra. Tomt ble gitt vederlagsfritt av Einar Dynge på Nedre Leine, mot at gjødselen fra fjøset tilfalt ham. Fjøset hadde 24 båser. Det ble satt opp av Gunnar Marthinsen til «omforent» pris 650 kroner. Totalt kostet fjøset 996 kroner og 75 øre, som ble fordelt på eierne etter antall båser: Ole Rytterager (2), Peder Søhol (2), Erik Lehnestrand (3), Einar Dynge (3), Nils Søhol (4), Johan Strand (4), Johan Bye (2) og Daniel Fjeld (4).*

* Hentet fra «Forhandlingsbok for Øsjevold sæter», utlånt av Randi og Nils Søhol.

68 Eieren av Oppistua Søhol, Asle Halvorsen Søhol, kjøpte i 1857 en løkke på Frøshaugsetra fra Nordre Frøyshov for 100 spesidaler, og seterbua stod tidligere der. Løkka på Frøshaugsetra ble solgt til Hjalmar Johansen i 1911 – se bind 3 s. 380.

69 Et sommerfjøs på Øskjevallsetra (bygd i 1941) eies med en fjerdepart hver av Borgestad (inntil 1936 av Søhol/Oppistua), Søhol/Nystua, Søhol/Nordistua og Nerigarden Leine (inntil 1880 av Nordre Dæli).

Peder Muggerud (f. 1883) var seterkall på Øskjevallsetra under krigen. Her med kona Alma f. Sønsterud (f. 1873) og datteren Marie (f. 1915). Damen til høyre er ukjent.

Nøsteruds seterløkke på Øskjevall ble utskilt i 1938 og solgt til Thorstein Bønsnes fra Tangerud (Svinehagen) på Bønsnes. Torstein Bønsnes ble seinere eier av Svarstadenga. Siden 1982 har Anne Paus Bockelie på Haslum i Bærum vært eier av den ubebygde løkka.

Leinestrands seterløkke på Øskjevall ble utskilt fra gården i 1933 og solgt til fem av barna etter Karl Kristiansen Bergerstua,[70] som med sin familie var seterfolk på Øskjevallsetra i en årrekke. Løkka er siden delt i to hyttetomter, som begge er bebygd.

Nerigarden Leine har en seterløkke på 13 dekar på Øskjevallsetra, kjøpt fra **Nordre Dæli** i 1880 for 600 kroner. På løkka står en driftshytte og stall. Tidligere stod det også en låve her. Gården er medeier i fellessetra på Øskjevall (til nedfalls). Fellesfjøset står på løkka til Nerigarden Leine.

Rundt år 1900 var Karl Kristiansen Bergerstua og hans andre kone, Karen Birgitte Martinsdatter fra Enebakk, seterfolk på Øskjevall. De hadde tidligere vært på Bjørkesetra, men flyttet til Øskjevall da husene på Bjørkesetra var så dårlige.[71] Karen Birgitte og Karl Bergerstua hadde ni barn, og lå på setra hele sommeren med egen buskap samt dyr fra Søhol-gårdene og Nerigarden Leine (Fure).[72] Karen Birgitte døde i 1916, og fa-

70 De fem barna var Oskar Karlsen, Mads Karlsen, Sigurd Karlsen, Anna Karlsen og Martha Halvorsen.

71 Opplyst av sønnen Sigurd Karlsen (f. 1910), som har gitt brorparten av opplysningene om setringa på Øskjevallsetra (til forfatteren i 1999).

72 Karl Kristiansen Bergerstua hadde også sju barn i første ekteskap med Anne Jensdatter Ribberud – se bind 2 s. 607 ff.

milien var da borte fra seterdrifta i noen år. Men så begynte de igjen i 1918, med eldstejenta Anna (f. 1897) som budeie. Småsøsknene var med og gjetet, sanket ved osv. Faren arbeidet på Øderå og kom opp når han hadde tid. Ofte startet han fra Bergerstua midt på natta og kom til Øskjevall før barna hans stod opp om morgen.

Anna Karlsen var budeie på Øskjevall til midt i 1930-åra, da hun fikk seg annen jobb. Under krigen var Peder Muggerud seterkall her noen år, før Annas bror Sigurd Karlsen og hans kone Anna (fra Brua) overtok. De hadde buskap fra Søhol, Leine og Leinestrand,[73] og var på Øskjevall til 1945. Fra 1946 var Severin Martinsen (i «Embrets-Søhol») seterkall her, og de siste seterfolkene var Olav Johnsrud og kona hans fra Bærum, fra 1949 til 1955. Da var det slutt på setringa på Øskjevallsetra.

Ukjente setrer

Storøysetra (Storøen seter)

Storøya har hatt seter på Nordlandsåsen på Krokskogen. Ved utskiftinga av allmenningen i 1823 ble Storøya tildelt to skogteiger, en mindre nedenfor Manaskaret, og en større ved Nordlandsåsen, ut mot Sønsterudelva. I sistnevnte teig lå, ifølge utskiftingskartet, «Storøen Sæter». Kartet er imidlertid for unøyaktig til at man med sikkerhet kan si hvor setervollen lå. Ruiner etter seterhus har heller ikke vært mulig å finne, selv om både Nørgaard-familien og andre har søkt etter dem.

Da Rytteraker ble utskilt og solgt fra Storøya i 1805, het det at det til Rytteraker skulle høre en «Anpart i Krogskoven». Her kunne eieren, om han ville, bygge seg en seter «ved den nye, Storøen der har ladet opføre, naar han kun ikke bygger i Storøsæterens indhegnede Løkker».[74] Men *hvor* setra lå, er så langt et mysterium.

Fjulsrudsetra

Hvor Fjulsrud har hatt sin seter, vet ingen med sikkerhet i dag. En kilde forteller om Fjulsrudsetra ved Nordlandsdalen, «en eldgammel seter på disse traktene».[75] Setra skal ha blitt nedlagt rundt 1870. Et annet sted leser vi at det «ved den gamle

73 Sigurd Karlsens opptegnelser (kopi i Hole bygdearkiv).
74 Etter S.A. Sørensen.
75 «Oslomarka II» (1939).

FJULSRUD-JENTENE

Ei jente som het Anne lå som budeie på en av Flaksetrene, og «engong hadde'a fått ei ulder tel nabo, men om uldra var bufast der, heller om hu bare låg der og setra, skal je itte kunja seia for visst. Så var det en morra hu Anne så reint hadde forsøvi seg. Da vart'a vekt ta en bøling som vart driven strast utaføre størhuset, og så var det ei som song: «Opp, opp Anne, gjør opp under panne, Hvitankølln din har børi nå! Opp, opp soli au, og mjælk di ku, sola står i Silingskaret, og ennå søver du! Anne, søver du?» Det var uldra som song tel'a, og sola hadde stii høgt på himmeln. Hu hadde kaste svevn på'a, for å erte'a. For når sola sto i Silingskaret, skulle mjælkinga væra ferdig, måta. Og så lokka uldra (…) Denna ulderlokken hadde Fjulsrud-jentene sønge engong for bestefar tel en gammal en neri Sundvollen».*

* Holtvedt 1985, s. 141–142.

postveien (Brageveien) øst for Nordland, er tufter som kan ha sammenheng med en seter som Fjulsrud hadde i dette området».[76]

Det er blitt hevdet at Fjulsrud kan ha hatt seter på Sollihøgda, i nærheten av Sollisetra som hørte til Bjørnstad gård i Steinsfjerdingen (der kapellet ligger i dag). Det har gått en gammel setervei fra Fjulsrud opp til Tjernsli (gammel finneplass) sør for Sollihøgda, der Horn gård i Lier hadde seter. Folk og buskap fra Horn rodde over fjorden til Fjulsrud, og tok seterveien videre derfra. På Sollihøgda eller området rundt er ingen tradisjon for seterdrift på Fjulsrud.

Lokalhistorikeren Sigurd Berg mener at Fjulsrud aldri har hatt behov for seter, der «slapp de bare krøttera ut i skauen».

Hole-setrer i Vegårdsfjerdingen og Norderhovs Krokskog

Før det ble fast bosetting på østsida av Steinsfjorden, hadde flere gårder i Steinsfjerdingen og Norderhov setrer der. Bjørke hadde seter i Elvika, Stein i Steinsetra,[77] Hårum i Paulsrud, Mo i Valbekken og Hønen i Gunnerenga. Disse setrene *kan* ha vært «heimesetre» som var i bruk vår og høst, mens setrene innpå Krokskogen først ble tatt i bruk seinere på sommeren.

Steinsetra

Steinsetra er det nordligste gårdsvaldet i Hole øst for Steinsfjorden. Gårdsnavnet kan bety at storgården Stein hadde seter her i tidlig middelalder, men vi har ikke kilder som kan bekrefte det. I middelalderen lå Steinsetra under forskjellige gårder i Steinsfjerdingen og Norderhov. Rundt 1650 ble en ødegård *Steinset* brukt under Sonerud, og dette kan ha vært Steinsetra.[78] Seinere lå Steinsetra under blant annet Vestre Bjørke, Nordre Vegstein, Rå, Sjørvoll og Ner-Nigarden Hårum. Eieren av sistnevnte gård kjøpte hovedbruket på

74 Konskvensutredning E16 Sollihøgda (april 2000), s. 65.
77 Peder Bjørke hadde i 1694 en utslått med løe i Steinsetra.
78 Halvorsen (1954) s. 11, og skriv fra Margit Harsson 3. mars 2000.

Seterfolket satte pris på besøk fra bygda om sommeren. Foran størhuset på Dammersplassen i 1913 ser vi fra venstre: Annette B. Hurum, Nanna Lohre, Marie Bålerud, Nils Bålerud med datteren Gunhild på armen, Martinius Tores, Hans Bålerud og Nils Bålerud (på hesten).

Steinsetra i 1826. Siden ble Steinsetra brukt under Ner-Nigarden Hårum, som seter og husmannsplass, inntil det ble selveierbruk i 1922.

Fuglesangen (Bergeløkka)

Høgstua Hurum har hatt hjemmeseter i Fuglesangen (Bergeløkka) i Åsa. I juli 1790 kjøpte Anders Andersen Hurum d.e. eiendommen «Gonorengen, Svarverud kaldet» av Knut Gundersen Svarverud for 240 riksdaler. Eiendommen ble kalt Fuglesangen. Et par år seinere makeskiftet Anders Andersen parsellen Gamlebråten ved Elvika med Mikkel Hansen Østby, og ble da også eier av plassen Nordre Fuglesangen, som lå inntil. Den samlede eiendommen har siden tilhørt Høgstua, og husmannsfamilien her tok imot krøtter fra Høgstua hver sommer inntil det var slutt med melkeproduksjon på gården i 1953.

Gunnerenga

Gunnerenga i Åsa har vært Østre Hårums hjemmeseter. Ole Gulbrandsen Hurum (Østigarden) kjøpte i 1769 halve Gunnerenga, og etter hans død i 1772 ble gårdparten delt på hans arvinger (Østigarden og Myra). Østigardens del av Gunnerenga ble i 1865 fraskilt flere parseller, og eiendommen består i dag kun av skog, som fortsatt tilhører gården. Myras del av Gunnerenga er også blitt fraskilt flere parseller, før det gjenstående av eiendommen i 1938 ble overdratt til Ole Kr. Løbben på Vaker.

Gyrihaugsetra

Søndre Gile har hatt seter på Gyrihaugsetra, mellom Gyrihaugen og Hukensetra. Det var tre seterløkker på denne vollen, de to øvrige tilhørte Nordre Gile og Pjåka i Åsa. Seterdriften på Gyrihaugsetra opphørte sist på 1800-tallet, og ingen seterhus står tilbake. På Søndre Giles seterløkke står det i dag en liten skogshytte, som ble satt opp i 1943. Etter at Skjerven-familien kom til Søndre Gile, hadde de noen somre buskapen sin på Hukensetra (under Søndre Vegstein), hvor Hanna og Petter Fossum var seterfolk.

Paulsrud

Paulsrud i Åsa har vært seter og plass under Midt-Hårum fra gammel tid. Av jordeboka 1624 går det fram at «Polsse skov» (i 1641–42 kalt «Pollsrud») ble brukt under gården. I 1718 ble Midt-Hårum selveierbruk (kjøpt av oppsitterne), mens Paulsrud ved auksjon ble solgt til Anders Andersen Bjørnstad, eier av Søndre Bjørnstad i Steinsfjerdingen, for 40 riksdaler. Bjørnstad eide Paulsrud i to år, og solgte eiendommen i 1720 til fogd Lars Michelsen for 80 riksdaler. Michelsen solgte den i 1723 videre til oppsitteren Nils Mortensen, og siden har Paulsrud vært selveierbruk.[79]

Hukensetra

Vegstein-gårdene har fra gammelt hatt seterrett på Hukensetra, mellom Gyrihaugen og Løvlia. Søndre Vegsteins seterløkke hører fortsatt til gården. Her drev gården seterdrift til cirka 1952, og seterfolk var Hanna og Petter Fossum fra Bergeløkka i Åsa. Etter at Søndre Vegstein sluttet med melkeproduksjon tidlig i 1950-åra, leide Fossum seterhusene og tok imot dyr fra andre (til cirka 1960). De kunne ha opptil 25 dyr på setra. På Hukensetra er det i dag seterbu og fjøs, begge bygd i 1930-åra, da de gamle seterhusene (som stod til nedfalls) ble revet.[80]

Viksetra

Viksetra lå nord for Storflåtan, i Norderhov. Her setret Hole-gårdene Mo og Østre Bjørke (Stua) fram til midt på 1930-tallet. Andre som setret her var Søndre Sørum (Sjefsgården) til rundt 1804, og Østre Hårum (Østigarden) til 1830.

Viksetra har fått sin plass i norsk litteratur gjennom Jørgen Moes diktning. Det er liten tvil om at Viksetra og naturen på

79 Opplysninger fra Lagesen III, s. 294–295, og fra tingbøker for Ringerike nr. 27 (1683) og 33 (1686).

80 Hukensetra skal i eldgammel tid ha blitt kalt "Valavølla". (Ifølge Hallvard Løyland – Ringerike historielags registreringer 1973).

Beate Moe Haugen (f. 1915) med en kalv på setervollen på Viksetra i 1918. Da var hun tre år gammel.

Krokskogen har gitt inspirasjon til flere av hans mest kjente dikt. I 1830-åra fant en mann fra Haugsbygd, som overnattet i Mo-størreset på Viksetra, en papirlapp stukket inn mellom laftestokkene. Den inneholdt et inntil da ukjent dikt fra den unge Jørgens hånd:

> «Jeg sad ved Haukevand / og lyttede til en Maaltrosts Sang / her er Bekker, her er Tjern, / her er Berg, her er Dale / inne i Skogen er Trekfuglens Sale / den stemmer sin Musik / til Solen den skal dale.»

I 1835 ble det oppført nytt seterhus på Viksetra. Da gjorde Engebret Moe avtale med Peder Abrahamsen om oppføring av en seterbygning, 14 alen lang og 12 alen bred, mot en godtgjørelse på 10 spesidaler og 20 potter melk! På et løst ark i Mo-bibelen ser vi at eierne av Mo og Bjørke betalte Anders Olsen Larsbråten og Karl Kabinettet 10 spesidaler og 2 tønner bygg for å bygge vei fra Stubdal til Viksetra. Veien skulle lages så bred og god at man kunne kjøre til seters med vogn. Og i mai 1890 avtalte Ole Moe med gamle-Andreas Bakken i Åsa om «Istandsættelse af Sæterveien fra Støvdalsvolden til Wigsætra». Som leier av Bjørkes seterhus der oppe, skulle Andreas utrede det halve av kostnaden. Samme år hadde Andreas Bakken sammen med Anton Bråten «udkjørt Gjødselen baade ved det nye og gamle Fjøs på Wigsætra», og for det fikk han 9 kroner.

I 1830-åra arbeidet «Gunil Olsdatter Budeie» på Mo. Hun må ha vært den «gamle Gunhild» som Jørgen Moe lå sammen med på setra som barn. I siste halvdel av 1800-åra ble seterbudeiene på Viksetra hyret for én sommer av gangen. I 1866 var

ENKEL SETERVEI

Det er ikke vanskelig å forstå hvorfor noen av de gamle og sentrale gårdene i Steinsfjerdingen la sitt seterbruk langt nord på Krokskogen. Ved å bruke Stubdalsbakkene som adkomst til sin setermark, fikk de en forholdsvis kort og enkel setervei, og de slapp å ferge buskapen over Kroksund. Kanskje var den seinere «Ødeplassen Hvalbeck» i Åsa opprinnelig hjemmeseter under Mo (brukt på forsommeren), mens Viksetra var «langseter» og ble tatt i bruk i juni måned? I hvert fall fikk Mo-buskapen både beite og hvile i Valbekken, før den la i vei videre.

Foran størhuset på Viksetra rundt 1910 ser vi fra venstre Engebret Jørgen Moe, seterfolkene Anne og Johan Bakken (Bråteløkken) og en ukjent mann. Anne og Johan var seterfolk på Viksetra i 46 år.

«... TYKK OG TRINN OG KOSELIG»

«Anne og Johan hadde nokså mange kuer å stelle, og hadde to kroner pr. ku i betaling. Ellers solgte Anne rømme til turistene. Det var et stort bord midt på vollen hvor de satt og spiste. Turistene skar ofte navnet sitt i bordplaten. (...) Anne var tykk og trinn og koselig, og hadde travle dager. Hun melket og varmet melken i en stor bryggepanne på vollen. Melken delte seg, og hun tok opp det tykke, la det i et klede på et lunt sted etter å ha satt til salt og karve. Dette ble deilig pultost. Det tynne, mysen, ble gitt til dyrene. Til slutt kokte Anne briskelåg og vasket kjørelene».*

* Beate Moe Haugen: Minner fra Viksetra, i heftet Ringerike 1998 s. 40-41.

Anne Olsdatter Øren seterpike, og i 1878 var det Marte Iversdatter Koksrudhagen, som «medbragte sin lille Søn, omtr. 12 Aar gemmel», og for det fikk 3 ort pr. uke i de 13 ukene fra 27. juni til 25. september. Det ble i alt 7 spesidaler 4 ort, eller cirka 31 kroner, som Marte fikk utbetalt seinere på høsten i form av rug og kontanter.[81] I 1881 reiste Anne Kristensdatter Bønsnes til seters 27. juni. For de 12 ukene fram til 17. september fikk hun 6 spesidaler eller 24 kroner. Året etter gjorde Mo-mannen avtale med Inger Mathea Mikkelsdatter fra Berg i Haug om at hun skulle være «Sæterbudeie i 12½ Uge» med lønn 25 kroner. Den 21. juni 1882 ble det notert i Mo-bibelen på Inger Matheas konto: «Om Aftenen opreist til Sæteren med 13 Naut og 43 Saue». I årene 1885–91 var Margit Sandersdatter Stiksrudeie seterbudeie. Det siste året fikk hun i lønn kr. 2,40 pr. uke samt et par snørestøvler.[82]

Seinere var Anne og Johan Bråteløkken (Bakken) fra Vegårdsfjerdingen seterfolk på Viksetra i 46 år, fram til først i 1930-åra. Anne var født og oppvokst på Storflåtan. De ble tildelt Buskerud Landbruksselskaps premie og diplom for sitt mangeårige virke som seterfolk. Den siste setermann på Viksetra var Sigurd Hammerengen fra Norderhov.

Østre Hårum har også setret på Viksetra. På slutten av 1700-tallet oppstod tvil om denne seterretten «skulde være forfalden», og Ole Jørgensen Hurum (Østigarden) inngikk da en kontrakt med kammerherre Peder Anker om innhegning av en seterløkke på 3–4 dekar på Viksetra, til årlig leie 24 skilling. Ole Jørgensen måtte ikke røre noe av den omkringliggende skog «uden Tørt, Top og Vindfald, verken til Indhægninger eller til Gierdes Vedligeholdelse; Ey heller er det ham tilladt at overdrage Sæterboeligen til nogen anden, eller at tage nogen med sig der

81 Mo-bibelen II, s. 849.
82 Opplysninger fra de gamle regnskapsbøkene på Mo, kalt "Mo-bibelen".

«... DET VAR EI DER INNE, SOM SATT OG VOV»

Stundom kom de opp fra garden for å slå seterhøy i løkka, eller husbond eller drengen hentet budrått, smør og ost. Kjerrevei var det langt fra over alt, og da måtte det kløves – «en gong på Viksetra nord om Storflåtan vart det et fælt torevær, og dermed flaug de vettaskremte gampa strake veien hem». Slikt skrev Jørgen Moe aldri om, enda det var setra til farsgarden hans. (...) Størhuset datt nesten ned av seg sjøl omkring 1895. Andreas het en som hadde vært gjeslegutt der. Som gammel fortalte han at det hadde hatt torvtak og bare steinheller til golv. «Og det var itte stilt der alltier. Det var ei der inne, som satt og vov – du kunja høre hver skyttel som datt ner», sa han.*

* Holtvedt, Christophersen & Hole: Krokskogen (1977), s. 165.

MYE OVERTRO

«Til ysting og alt stell ellers på setra knyttet seg mest alltid visse skikker eller truer. Det var overtru som stod i samband med underjordiske, religiøs tru eller lignende Det var noe som hadde gått igjen i hundre år kanskje. Til kinning for eksempel var det alminnelig kjent at hvis det var vrangt å få rømmen til smør, tok de en sølvskilling og slapp i kinna. Det skulle være et ufeilbarlig middel, mente folk. Men budeia på Viksetra, fru Bråteløkka, trudde ikke på slikt. Da jeg spurte henne om hun hadde brukt det, svarte hun: - Var det vondt å få smør, da kom det av at melka var trå, det».*

* Einar Heimås Dokken: «Mor forteller», i heftet Ringerike 1975 s. 22–24.

Størhuset på Viksetra med Storflåtan i det fjerne, rundt 1920.

i Huusene eller paa Sæteren». Seterretten skulle gjelde for Ole Jørgensens levetid, og bortfalt ved hans død i 1830.

Østre Sørum (i dag Søndre Sørum - Sjefsgården) skal ha hatt seter på Viksetra «for lenge siden»,[83] men ingen løkke – «og så fikk brukerne lov til i Ankers skog å rydde og gjerde inn en slik løkke på nordøstsiden av Bjørkeløkka». I 1804 kjøpte kammerherre Peder Anker løkka for 300 riksdaler.[84]

Mo og Østre Bjørke (Stua) setret på Viksetra til midt på 1930-tallet. På grunn av restriksjoner i forbindelse med bruk av Storflåtan til Oslos drikkevannforsyning, ble setra ekspropriert av daværende Aker kommune i 1936/37. Husene ble tatt ned og satt opp igjen av Løvenskiold i Sæterroa, nede ved vannet. Størhuset hadde tre rom. Det var opprinnelig to størhus på Viksetra, men det eldste ble revet i 1920-åra. I dag har skogen tatt setervollen tilbake.

83 Jon Guldal: "Setrene på Krokskogen", artikkel i Ringerikes Blad 4. april 1934.

84 Ifølge O.Chr. Bjørnstad i boka *Kjerraten i Åsa* (s. 20) var prisen 130 riksdaler kurant, men i panteboka i Statsarkivet er det innført at Anker betalte 300 riksdaler for løkka.

Tyrifjorden og Steinsfjorden

Søndre del av Steinsfjerdingen i 1989, med Stein gård nærmest til høyre og boligfeltene i Steinsåsen midt i bildet. Til venstre ligger Steinsfjorden, med Braksøya og kommunesenteret Vik til høyre for denne. Lengst bak ser vi Tyrifjorden med (fra venstre) Storøya, Svartøyene og Frognøya (utenfor Røyselandet).
Foto: Fjellanger Widerøe AS

Tyrifjorden og Steinsfjorden med øyer og strandområder er en stor ressurs for menneskene som bor i Hole. Drikkevann, fisk og kreps, fugleliv, bading og båtliv er stikkord. Hole er en av fire kommuner som grenser mot Tyrifjorden, de øvrige er Ringerike, Lier og Modum. Steinsfjorden er en fjordarm av Tyrifjorden, atskilt fra hovedfjorden ved Kroksundet. Holsfjorden og Nordfjorden er andre fjordarmer, alle er deler av Tyrifjorden.

Tyrifjorden er Norges 5. største innsjø. Den har et areal på 135 kvadratkilometer, og inneholder 14 milliarder kubikkmeter vann. På et dypeste er fjorden 295 meter dyp (i Holsfjorden). Siden 1907 har fjorden vært regulert til kraftformål med én meter (fra 62 til 63 meter). I 1973 ble Tyrifjorden varig vernet, og fjorden kan ikke reguleres ytterligere.

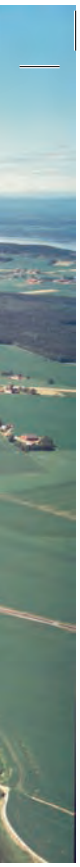

I alt fins det 15 fiskeslag i Tyrifjorden, og Steinsfjorden har i mange år vært kjent som Østlandets beste krepsevann. 150.000 mennesker i Asker, Bærum, Sylling, Vikersund og Hole får sitt drikkevann fra Tyrifjorden. Men forurensningen av fjordene og utbredelse av vasspest har vært et problem. Etter den store Tyrifjord-undersøkelsen 1978-83 er en rekke tiltak blitt satt i verk. I dag er vannkvaliteten i Tyrifjorden relativt god. Steinsfjorden har vært på randen av kollaps på grunn av stor tilførsel av næringsstoffer (kloakk fra spredt bebyggelse, og næringssalter fra landbruket), og manglende vannutskifting. Også Steinsfjorden er ved mye bedre helse i dag, enn før siste hundreårsskifte.

Vannveien har vært bygdas viktigste ferdselsåre i årtusener, helt til veibyggingen skjøt fart midt på 1800-tallet. Steinalderfolket brukte båt når de dro på fiske og jakt, og helleristninger viser at ferdselen til vanns var den viktigste også i bronsealderen. Vannveien var datidens riksveier.

Opp gjennom historien har menneskene utviklet og bygd farkoster for å kunne bruke denne vannveien, fra steinalderens båter av skinn og uthulete trestammer til vikingtidens elegante krigsskip. Båtbygging har vært et utbredt, lokalt håndverk. I 1981 ble det avdekket en båtgrav fra 900-tallet på Langenga under Søndre Lore, cirka 50 meter fra Steinsfjorden. En noe uvanlig bruk av både spiker og nagler ledet arkeologene til den slutning at den fire meter lange båten var et lokalt produkt, bygd på Ringerike.[1] I Halvdanshaugen, bare noen hundre meter fra funnstedet på Lore, viste kjerneboringer i 1997 at det *kan* ligge et vikingskip av eik cirka fire meter under haugens midtre del.

I perioden 1130-1240 var det borgerkrig i Norge. I Sverres saga leser vi om kong Sverre som sloss mot bøndene, og om kong Inge Krokryggs halvbror Orm som i 1178 i kamp mot kong Sverre «lot trekke store skip fra det vannet som heter Tyrifjorden». Det er første gang navnet på fjorden er nevnt i en skriftlig kilde. I Håkon Håkonssons saga leser vi om birkebeinere og ribbunger som sloss om makten på Hadeland og

1 I båten ble det funnet rikt gravgoDS, både sverd, øks, fem pilespisser, sigd, kleberkar, to perler (en av rav og en av glass), et forgylt kobberlegert smykke, ilDStål og to bryner. Det ble ikke funnet skjelettrester, men ut fra gravgoDSet mente man at det var en mannsgrav. Øksa og sverdet daterte båtgraven til 900-tallet (Harald Jacobsen: «Båtgraver i uvante omgivelser», i tiDSskriftet «Nicolai» 1980, s. 16–24).

RØYERTER

« Før dampbåta kåmm på fjorn, ja etterpå au, vart de brukt føringsbåter, 'røyerter' me råseil å årer. Den sisste var Lorebåten, den dreiv teslutt a, å vart ligganes i Vinterstøa ve Sunnvøllen, de var omkring 1898-1900, je huser-n låg dæ ».*

* Lyse (1976), s. 83.

« ... VELSETE OG VELKOMNE »

« Røiertene var det hele likesaa velsete og velkomne, naar de vendte tilbake med sine varer, som nogen dampbaat er nu. Den eneste klage som er ført over deres besørgelse av fragtfarten, er at de i aarene mellem 1815-30 førte med sig de brune rotter som passagerer. Disse hadde før ikke vist sig paa Ringerike, fordi de ikke hadde vaaget sig ned Krokkleven, hette det; men nu kom de som vikinger over sjøen, svømte over elver og smaavand, utryddede de gamle sorte rotter og begyndte at lægge Ringerike under sig ».*

* Hønefoss (1915), s. 31.

Ringerike, og om ribbungene som i 1222 dro skip fra Drammensfjorden opp i Tyrifjorden og videre opp i Randsfjorden. Ved Leinestrand i Hole kom det til slag mellom dem, og da ribbungene til slutt måtte flykte, tok birkebeinerne alle skipene deres.

Det meste av trafikken fra Bragernes (Drammen) og nordover til Opplandene gikk fra gammelt over Tyrifjorden. Når folk fra Ringerike skulle ut i verden, reiste de ikke som i dag rett sørøst over skogen til Oslo, men til lands eller vanns sørover til Drammen og Vestfold.

På 1600-tallet kom tømmerfløtinga i gang, og de neste hundreårene økte også gods- og passasjertransporten på fjorden betydelig. Især ble 1800-tallet en livlig periode. Fra Svangstrand gikk de flate føringsbåtene, røyertene, til Hungerholt ved Steinsfjorden, og derfra gikk føringskjøringen nordover til Hadeland og videre opp i landet. Eller de gikk til Busund, for lossing til Soknedalen, Hallingdal og Ådal. Varer til Hønefoss ble dratt i båt forbi Fålafoss og fram til Eikli. Om vinteren gikk ferdselen samme vei, over isen.[2] Fram til midt på 1800-tallet foregikk all ferdsel på fjorden med ro- og seilbåter. I 1837 kom den første dampbåten, og etter hvert overtok de det meste av trafikken. Men robåtene har vært i bruk helt opp til vår tid, av yrkesfiskere, i tømmerfløtinga og til fritidsbruk.

Tømmerfløting på Tyrifjorden

Mennesket har alltid hatt behov for trevirke til å bygge husvære og båter, og tømmerfløting er en av de eldste transportmåter for tømmer i Norge. Det er lenge siden den første tømmerstokken pløyde vannveien over Ringerike. Fløting var en betingelse for trelastindustrien i hele Drammensvassdraget, selve livsnerven. Uten denne var det ikke mulig å få fram tømmer fra skogene i innlandet.

Tidlig på 1600-tallet kom brøtning på elvene og fløting av tømmer på fjordene i gang. De eldste hengslene er også fra denne tida. Det første i Drammensvassdraget var Buskerudhengslet på Modum, nevnt i et kongebrev i 1605. Tømmeret fra Begna og Randselva ble samlet i hengsler like før Storelvas utløp i Tyrifjorden, og Storhengslet ved Domholt nevnes første

2 Aslaug Kvernberg Skavhaug: Tyrifjorden, i Drammens og OplanDS Turistforenings årbok 1959, s. 108.

DS Høvding gikk i trafikk på Tyrifjorden fra 1903 til 1924, og kunne ta 44 passasjerer. Båten ble også brukt i tømmerfløtinga. Her ved Svangstrand rundt 1910.

FLØTING OG BRØTNING

Fløting og brøtning er navn på den samme arbeidsprosessen, men betegnelsen brøtning blir gjerne brukt om de mindre elvene (bi-vassdragene), der det må damvann til for å få fram tømmeret. I de større elvene og på fjordene heter det fløting.* Hver trelasthandler måtte opprinnelig sørge for fløtingen av sitt eget tømmer. I 1807 ble «Drammens Trelasthandlerdirektion» (seinere Drammensvassdragets Fellesfløtingsforening) stiftet, og den overtok da ansvaret for fløtinga i vassdraget.

* Eier (1956), s. 16.

Slepebåten Grev Wedel med tømmerslep utenfor Røyselandet i 1936.

gang i 1691. Der det var fossefall vokste det opp sagbruk, og tømmer og plank ble fløtet over Tyrifjorden og ut Drammenselva til Drammen, hvor utskipningen skjedde. En gammel transportvei har også gått til Svangstrand innerst i Holsfjorden, og derfra med hest ned Lierdalen til Drammen.[3] Denne ruta ble brukt også etter at dampbåtene gjorde sitt inntog på fjorden, særlig for ferdig skåret plank (bord). Rundt 1720 het det at bordførerne, ved valg av transportvei, var forpliktet til «å gå hvilken av dem der vinden og veirliget vil tillate».[4]

3 Gården Drag i Sylling har sitt navn fra gammelnorsk drag – "vei til å dra tømmer". Gården er første gang nevnt i biskop Eysteins jordebok fra rundt år 1400.

4 Sigfred L. Eier: Fløting og trelasthandel – Drammensvassdragets fellesfløtingsforening/ Trelasthandlerdireksjonen 1807-1957 (Drammen 1956), s. 93.

Tømmeret driver nedover Storelva forbi Domholt i 1955. Like før utløpet i Tyrifjorden, ble tømmeret samlet i hengsler, før det ble dratt med slepebåter over Tyrifjorden til Vikersund. Foto: Widerøe´s Flyveselskap AS

De gamle kjøpstedene Bragernes og Strømsø, som i 1811 ble til Drammen by, var i middelalderen blant Norges viktigste utskipningshavner for trelast.[5] I siste halvdel av 1600-årene økte folketallet på de to kjøpstedene fra vel 2.000 rundt 1650 til cirka 5.000 i 1700.[6] Den første tida ble tømmeret hentet fra distriktet nærmest byen, men snart måtte sagbrukseierne lenger opp i landet for å skaffe seg tømmer. Fløtinga gjorde det mulig å utnytte storskogene lenger nord i Drammensvassdraget. Tollregnskaper og kongebrev forteller at det allerede fra begynnelsen av 1600-tallet foregikk salg av tømmer og annen trelast fra Ringerike. I 1611 ble ringeriksbønder bøtelagt fordi de ikke hadde fløtet «kongelige master og bjelke» til Drammen og lastet kongens skip der. Etter hvert kom Hadeland og Land, Valdres og Hallingdal med i tømmertrafikken, og fløtinga ble tilsvarende lengre.

Å fløte tømmer for kongen var en lovpålagt plikt som norske bønder hadde fra gammelt, lik arbeidsplikt på veiene og veitsleplikt.[7] Bøndene oppfattet naturlig nok fløterplikten som byrdefull, noe vi ser av en søknad fra bøndene på Ringerike og

5 Kjøpstedene Bragernes og Strømsø ble likevel kalt "Drammen" i skriftlige kilder fra 1600- og 1700-årene.

6 Eier (1956), s. 76.

7 Veitsleplikt = å gi kongen og hans menn fritt underhold i det distrikt de oppholdt seg på reise.

STORHENGSLET VED DOMHOLT

I 1691 leser vi i tingbøkene om tømmerfløtere som lå ved Domholt med sine «masteflåter» og tømmer som de skulle gå til fjords med, og ventet på vind. En av Ringerikes største skogeiere, tidligere fogd Jacob Luth, hadde sitt hengsle der, en del av det såkalte «Storhængslet». En annen av eierne var Abraham Rikardsen Moe på Mo i Jevnaker, en betydelig eiendomsbesitter, skogeier og tømmerhandler. I 1735 og 1745 solgte Jacob Luths etterkommere sine eierparter i Storhengslet til Abraham Rikardsens svigersønn, Even Hansen Moe. I 1820 ervervet sorenskriver Jens Gram på Ask hele Storhengslet, og seinere samme år solgte han to tredjeparter til Johannes Bye og Ole Averøen. Flere interessenter kjøpte seg inn i 1840- og 1850-årene, før Fougner-familien på Stein rundt 1860 eide brorparten av hengslet.

«Annammere» i arbeid ved Sundøya i 1940-åra. Tømmeret merkes og måles, og med spesielle økser slås symbolet for de forskjellige treforedlingsfabrikkene som har kjøpt tømmeret, inn i hver enkelt stokk.

MANGE HENGSLE-PLASSER

Folk som skulle passe på hengslene, måtte nødvendigvis bo i nærheten av elva. Både Domholt og Dæli på Røyse hadde husmannsplasser som het Hengsle, men vi vet ikke nøyaktig hvor disse lå. På vestsida av Storelva lå det imidlertid flere Hengsle-plasser under andre gårder. To av dem hørte til Frok i Norderhov og lå rett over for Bråten-plassene ved Helgelandsmoen, mens en plass «Hængslet» hørte til Helgeland og lå på tangen mellom Synnerens utløp og Storelva.

FLØTING AV PLANK

Plank fra sagene ved Hønefossen ble buntet sammen med vidjer, visstnok en tylft i bunten, og veltet i elva hvor strømmen førte dem ned til Tyrifjorden. Herfra ble de fløtet til Svangstrand i Lier, hvorfra de ble kjørt til Drammen.*

* «Av Johan Skøyens opptegnelser» – i heftet Ringerike 1946-47 s. 27.

EN FAST, ÅRLIG INNTEKT

«Direksjonsbrøtningen i Hadelandselven» ble den kalt på 1800-tallet. Den begynte ved Hadelands Vassbunn (Jevnaker), gikk videre nedover elva til Hønefossen, og derfra like til Storhengslet ved Domholt.* Grunneierne i nedre del av Storelva fikk en fast, årlig inntekt av å leie bort grunn til Drammensvassdragets Fellesfløtingsforening, også kalt Trelasthandlerdireksjonen, fordi foreningen ble ledet av et styre (direksjon) på fem medlemmer. I mai 1921 undertegnet Jens Dæhli på Østre Stadum en kontrakt med direksjonen om benyttelse av strand- og vannrett ved Storelva mot en årlig avgift på 200 kroner. Avgiften steg til 300 kroner i 1962, og kontrakten med foreningen ble da utvidet til å omfatte resten av gårdens strand- og vannrettigheter ved elva, med rett til å oppføre en fløterhytte med uthus. I 1933 tegnet Anders Jørgensen Gomnæs på Nordre Gomnes en avtale med fellesfløtingsforeningen om strand- og vannrett for tømmerførselen i 10 år, mot årlig leie 100 kroner, og rundt 1950 hadde eierne av Helgelandsmoen gnr. 46/7 (området der militærleiren lå) en årlig inntekt på 120 kroner fra Drammensvassdragets Fellesfløtingsforening, mot rett til å landfeste dopper.

* Eier (1956), s. 168.

NYTT HENGSLE VED FROK

Tidlig i 1890-årene var Storhengslet ved Domholt i dårlig forfatning, og direksjonen henstilte flere ganger til eierne å sette det i stand. Den 13. august 1895 sprang hengslet. Direksjonen forlangte at det ble bygd opp igjen, men eierne anså seg ikke pliktig til det. Like etter sa direksjonen opp leieavtalen, og i oktober besluttet trelasthandlerne i generalforsamling å anlegge nytt hengsle ved Froksvika, noe lenger opp i elva. Frokhengslet kostet 7.000 kroner og var ferdig våren 1896. Først da protesterte eierne av Storhengslet mot oppsigelsen, og lot holde skjønn over den inntekt de hadde hatt av hengslet. Saken gikk til retten, og alle dommer gikk Trelasthandlerdireksjonen imot. I 1905 vedtok den et minnelig oppgjør med eierne av Storhengslet, med betaling av en rund sum på 150.000 kroner.*

* Eier (1956), s. 238.

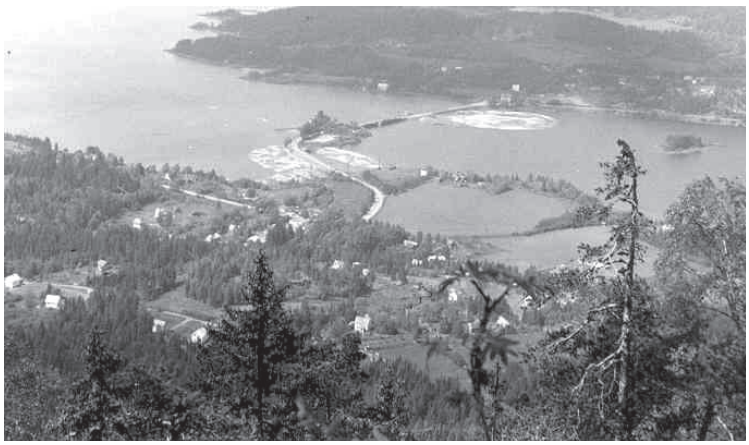

Oversiktsbilde over Sundvollen-området rundt 1950. Legg merke til tømmeret som ligger lagret ved Sundøya og Kroksund.

Modum til stattholderen i 1619. Her ba de om «at bøndene av Hallingdalen måtte være dem behjelpelig med en liten pengeavgift til betaling av dem, der skal flaate tømmeret til Kongelig Majestets behov ned ad elven til Drammen ladested».[8]

Transporten over fjorden foregikk opprinnelig ved at grimene seilte med vinden. Men Tyrifjorden har en uheldig form for slik transport, og det hendte at grimene kom til Svangstrand i stedet for Vikersund. Og på strekningen fra Onsaker til Vikersund er det smått med viker og nes som kan skjerme for vinden, når man kommer ut for ruskevær.

Etter hvert ble «gangspill» tatt i bruk for å trekke grimene over fjorden til Vikersund. Grimene ble festet til en flåte, hvoretter man rodde ut med et tungt anker. Deretter trakk man seg framover med gangspill, en vinsj. Det var en tung og tidkrevende jobb, og det var ikke alltid at vind og strøm i fjorden samarbeidet. Var det sønnavind, måtte grima festes til bolter i fjellet eller store trær på øyer eller langs stranda. Det ble lange og slitsomme dager og netter - noen ganger la vinden seg utpå kvelden, og da måtte karene vinne om natta. Det var derfor ikke uten grunn at den første dampbåten som ble sjøsatt i Tyrifjorden, var tiltenkt en jobb i tømmerføringa.

Tømmerfløtinga foregikk fra mai til ut i september, avhengig av værforholdene og hvor mye tømmer som var avvirket. Mye

8 Eier (1956), s. 48.

motvind kunne føre til at hele slepet ble liggende stille på fjorden i dagevis. I Vikersund ble tømmeret sluppet ut Vikerfossen og havnet på "Delinga" i Geithus, hvor det ble fordelt til de forskjellige treforedlingsbedriftene langs Drammenselva. Hver fabrikk hadde sitt merke, som ble slått inn under målinga.
I middelalderen ble bjelker, planker og bord framstilt ved at man kløyvde tømmerstokkene med øks og slo kiler i dem, hvoretter de ble teljet til. Det var en tungvinn og omstendelig prosess, og noen stordrift kunne det vanskelig bli tale om. Først etter at vannsaga (oppgangssaga) kom, ble det en industri av det. Hvor i landet man først begynte å drive sagblad med vannkraft er uvisst, men i 1520-årene var den vanlig i deler av Sør-Norge. Mye tyder på at de eldste norske sagbruk kan være fra midten av 1400-tallet. Før 1530 var flere sagbruk i gang på Eiker og Modum, og det første vi kjenner på Ringerike ble etablert i Gulbrandsfossen i Skjærdalen en gang rundt 1560. De to neste kom tidlig i 1590-årene, én på nordsida av Hønefossen, og én i «Sørvoldsfossen».[9] Om disse sagene vet vi at begge kun skar tømmer fra eiernes egen skog,[10] og trevirket var rimeligvis kun til lokalt bruk.

Første halvdel av 1800-tallet var vannsagenes storhetstid. Fra 1. januar 1860 bestemte Stortinget at sagbruksprivilegiene skulle oppheves, og det innebar blant annet at det var tillatt å bygge dampsager hvor som helst i landet. Slike sager ble helst anlagt i tettsteder og byer, og i løpet av få tiår forsvant vannsagene langs elvene. Dermed ble det også slutt på bordfløtinga, som hadde pågått i hundrevis av år.

Treforedlingsindustri – og jernbane

Fra rundt 1850 økte eksporten av trelast radikalt, og i 1868 ble den første treforedlingsbedriften anlagt i Drammensvassdraget – Vestfossen Træmassefabrik. I årene som fulgte kom en rekke tresliperier og cellulosefabrikker også på Ringerike. Hofsfos Træsliberi i 1872 var det første, og rundt 1885 var det åtte i Randselva og Ådalselva nord for Hønefoss. Randsfjordbanen ble åpnet i 1868, og fikk stor betydning for framveksten av den nye industrien, i og med at tremasse, cellulose og papir kunne fraktes raskt og effektivt ned til byene.

OGSÅ I STEINSFJORDEN

Mens kjerraten i Åsa var i drift (1807-1849) ble det ført tømmer over fjorden andre veien også, fra Storelva rundt Røyse og gjennom Kroksund til Åsa.

9 Rimeligvis Skjørvoldsfossen i Åsa eller Sørgefoss i Sogna. Andreas Ropeid skriver om SørvolDSfossen: «… hvor nå den monne være» (Ropeid I, s. 19).
10 Ropeid I, s. 17-18.

Rambukken som ble brukt til å slå ned dobber i forbindelse med tømmerfløtinga. Sangen fra «oppsangeren» og klangen av det store jernloddet hørtes langt innover land når laget holdt på. På dette bildet fra rundt 1915 ser vi fra venstre: Hans Tajet, Martin Andersen, Ola Odden, Martin Danielsen, Karl Ruud, Ola Kongelf, Martin Grøtnes, Karl Syversen, Martin Mørkhøl, Hans Iversen, ukjent, Andreas Iversen (med stokken, han var oppsanger), Brede Karlsen, ukjent, Paul Paulsen og Ola Thunte.

PÅ STRANDA ELLER ISEN

Skogeierne i Hole som hogg tømmer på Krokskogen, kjørte det ned Krokkleiva eller Manaskaret og la det på stranda eller isen ved Sundvollen og Elstangen. Lenger nord ble det kjørt ned Gaupeskaret eller Skardveien, og lagt ved Strandbråtan i Steinsfjorden. Tidlig på våren ble det så lagt en armlense utpå isen, og etter at tømmeret var målt (annammet) og merket, var det «utslag» av tømmeret som hadde ligget på stranda, og grimene ble slått sammen.

Tømmerstokkene var det imidlertid fortsatt rimeligst å transportere på gamlemåten.[11] Etter hvert som tremasse- og celluloseindustrien skjøt fart, økyte fløtingsmengden tilsvarende. Mens det i tiåret 1877-1886 i gjennomsnitt ble fløtet 107.000 tylfter pr. år i vassdraget, steg kvantumet til 558.000 tylfter i 1913. Etter første verdenskrig var kvantumet i 1918 nede i 474.000 tylfter. Vårflommen kom seint det året, og kortvarige streiker blant fløterne i nedre del av vassdraget spilte også inn.[12]

Først etter siste krig ble jernbanen for alvor et supplement til fløtinga. Her ble tørkesommeren 1947 et skilleår. Vannmangel gjorde at brøtningselvene tørket inn, og flere steder ble det nødvendig å bruke jernbane eller kjøre tømmeret på lastebil ut fra skogen. Nå begynte en for alvor å se på kostnadene ved biltransport sammenliknet med fløting, og resultatet var at stadig mer av tømmertransporten ble overført til vei og jernbane. I 1949 ble det til sammenlikning fløtet 175.000 tylfter over fjorden (med «Grev Wedel»).

Første halvdel av 1950-årene var en travel tid i tømmerfløtinga, men siden avtok mengden av tømmer som ble fraktet

11 I 1889 regnet man at cirka en fjerdedel av tømmeret som ble fløtet i vassdraget, ble brukt av tresliperiene og cellulosefabrikkene. I 1900 var andelen slipetømmer vokst til 60 prosent.

12 De forskjellige grupper av fløtingsarbeidere stod i 1918 tilsluttet et forbund av fløterforeninger på strekningen Tyrifjorden-Drammen. Av i alt 276 medlemmer arbeidet da sju mann på Tyrifjorden, som båtmannskap organisert i Tyrifjorden dampskibsforening. (Eier 1956, s. 254).

vannveien år for år. Utover på 1960-tallet overtok tømmerbiler og (i en viss grad) jernbanen tømmertransporten. I 1968 ble det for siste gang fløtet tømmer på Tyrifjorden, og i 1971 ble Drammensvassdragets Fellesfløtingsforening lagt ned. Dermed var det slutt på en næring som i århundrer hadde gitt arbeid til mange.

I dag, mer enn 40 år etter at de siste tømmerstokkene pløyde Tyrifjordens vannspeil, er det ikke mange spor igjen etter virksomheten. Fortsatt står enkelte dopper igjen i nedre del av Storelva, men gradvis råtner de opp og forsvinner.

«TØMMERTYVER – ISÆR PÅ RØYSELANDET»

Under nødsårene 1809-13 ble tømmertyveriene mer og mer plagsomme. I mars 1813 ble det ansatt to inspektører i øvre del av vassdraget for å komme uvesenet til livs. Blant deres oppgaver var i første rekke å få slutt på «det misbruk der skjer ved å bortta og opphugge de handlendes merkede bruk – især på Røyselandet». Inspektører ble Johannes Bye på Vestre By og Leonard Borchgrevink på Nærstad i Haug. Byes distrikt var fra Hadelands Vassbunn, østsida av Hadelandselven, om Røyselandet, Steinsfjorden og Holsfjorden, og Øst-Modum til Gulsrud. Borchgrevink fikk vestsida av vassdraget helt fra Hadelands Vassbunn til Vikersund og Gulsrud. Plakater ble slått opp med tilsagn om belønning for avsløring av tømmertyverier, og den var på hele 20 riksdaler. Men vi vet ikke om man fakket noen lovbrytere.*

* Eier (1956), s. 132.

Seks tømmerfløtere fra Hole og Modum med robåter og tømmerhaker i ei vik på Storøya i 1952.

... MESTERE TIL Å FORNEMME VÆRDRAGET

De var avhengig av vær og vind, de gamle fjordkara før slepebåtenes tid. Og de var mestere til å fornemme værdraget. Det var nordavinden de satte sin lit til. Ikke voldsomme vindkast, da kunne tømmeret slite seg og drive på land, men en fin, svak bris.*

* Fra Wikipedia om fløting på Krøderen.

Tømmerfløterne

Allerede på 1600- og 1700-tallet gav tømmerfløting og oppsyn med hengslene arbeid til mange. De som bodde ved Storelva mellom Helgelandsmoen og Tyrifjorden var blant de første. I tingbøkene fra 1640-årene ser vi at Kristen Domholt fløtet tømmer over Tyrifjorden til Vikersund, og det samme gjorde naboene Torstein Domholt, Trond Stadum og Syver Stadum.

Tømmerfløterne var folk fra bygdene rundt fjorden, skogsarbeidere og småbrukere, som dermed fikk en kjærkommen til-

«... BORTSÆTTES PAA AKKORD»

«Indskrivning af faste Arbeidere ved Tømmerflødningen for kommende Sommer er bestemt til Afholdelse i Averøen Fredagen den 8de April. Det bemærkes at Arbeidet bortsættes paa Akkord som forhen imod at indestaa for en bestemt Dagløn». (Ringeriges Ugeblad mars 1859).

MYE ROING

Det ble mye roing i tømmerføringa. Mye løstømmer fløt omkring på fjorden, og når sankhansflommen var over og vannstanden sank, la stokkene seg til ved strendene. Utover ettersommeren og høsten drev tømmerførerne med etterrensken. Seinhøstes var det befaring, ikke en stokk måtte ligge igjen.*

* Lyse (1976), s. 105-106.

TIDA FALT ALDRI LANG

Det kunne være sju-åtte mann om bord i «Grev Wedel». Til å begynne med var det fire timers skift, dvs. fire timer på vakt og fire timer fri, seinere ble det fire timer vakt og åtte timer fri. Slik gikk vaktene døgnet rundt, for slepet gikk både natt og dag. Om natten var det én mann i styrhuset og én i maskinen. Fra Storelva til Vikersund tok det normalt tre timer å slepe ei grime, men var været ugunstig, kunne det ta en hel dag og noen ganger natta med. Maten om bord var enkel. Brødmat holdt de hver for seg, mens middagsmaten kunne være felles. Ertesuppe var vanlig, og stekt flesk. I fritida om bord kunne de lese litt, spille kort eller fiske. Tida falt aldri lang.*

*Mads Ruud (f. 1934), Henry Ruud (f. 1929) og Olaf Engebretsen (f. 1919) i Margit Harsson: Båttrafikk på Tyrifjorden (Terra Buskerud).

vekst til årsinntekten. Og sønn fulgte ofte etter far. I 1922 var rundt 30 mann engasjert i fløtinga på fjorden, og i 1957 bare 20. I 1966 var antall ansatte på Tyrifjorden redusert til sju, hvorav fire var mannskap på «Greven».[13]

Når vind og strøm i fjorden var lite samarbeidsvillige, kunne fløtinga være en tung jobb. Det ble lange og slitsomme dager og netter. De som ikke jobbet på slepebåter med mulighet for en lugarseng, kunne oppleve både kalde og våte netter under trær og i bergskorter langs strendene. Det var derfor en stor forbedring da Trelasthandlerdireksjonen i 1902, etter forslag fra fløtingsinspektør N.H. Seip, bestemte at det skulle føres opp tre-fire hytter ved Tyrifjorden og Holsfjorden til bruk for fjordførerne, «som ofte hadde vanskelig for å skaffe seg husly under arbeidet».[14]

I 1858 tjente tømmerfløterne en halv spesidaler om dagen, eller cirka 2 kroner. 1898 fikk fløterne på Tyrifjorden forhøyet daglønna fra kr. 2,25 til kr. 2,50. De som jobbet ved hengslene lå på samme lønnsnivå. I 1912 fikk hengslefolkene ved Frokhengslet og Bjerkehengslet (på Ask) forhøyet daglønna fra kr. 3,00 til kr. 3,50.[15]

Etter at slepebåtene kom med i tømmerfløtinga, fikk de fleste arbeid på båtene. Det var lange arbeidsdager, men tømmerfløterne – hvorav mange var fra Røyse – stod tida ut og vel så

13 Til sammenlikning arbeidet det samme år 62 mann i Randsfjorden (fra Etna-Dokka til Hadelands Vassbunn), 15 i Randselva, 90 i Begna og Ådal (Valdreshengslet, Sperillen, Hvalshengslet, Molvald) og 36 i Soknedalen. (Eier 1956, s. 15 og Ringerikes Blad 23. desember 1966).

14 Eier (1956), s. 240.

15 Eier (1956), s. 246.

det. Det var ikke uvanlig at de holdt på til de var 80 år gamle. I 1940 ble det innført en aldersgrense på 70 år i fløtinga, men *Karl Kristiansen Ruud* (f. 1874) fra Røyse, som begynte med tømmerfløting 19 år gammel i 1893, ble dekksgutt i 1902 og fra 1923 kaptein på «Grev Wedel», stod på post til båten ble tatt ut av tjeneste i 1952. Da var han 78 år gammel.

En annen var *Andreas Olsen Lehne* (f. 1868) fra Hukebakk. Han var fyrbøter på «Grev Wedel», og arbeidet til han var 75 år. Han jobbet sammen med broren *Nils Olsen Lehne* (f. 1884), som var maskinist.[16] *Karl Anton Syversen Ruud* (f. 1874) i Pamperud deltok i tømmerføringa i hele 54 år, først som fyrbøter og seinere som maskinist på «Grev Wedel».[17]

Harald Gomnes (f. 1904) i Gomnesødegården begynte som 18-åring, i 1922, som mannskap på «Grev Wedel». I 1953 ble han skipper på den nye slepebåten «Greven», som da overtok etter «Grev Wedel», og førte denne til fløtinga tok slutt i 1968. Blant andre røyseværinger i tømmerfløtinga var *Olaf Engebretsen, Johannes Åsbråten, Øyvind Bergh*, *Harald Hundstad, Gustav Lehne, Ola Lehne* og to av sønnene til Karl Kristiansen Ruud, *Henry Ruud* (f. 1929) og *Mads Ruud* (f. 1934). Førstnevnte var mannskap på tre slepebåter: «Grev Wedel», «Greven» og «Krepsen».

Tømmerfløtere har kafferast på en strand på Storøya i 1952.

«TYRIFJORDENS SISTE SJØMANN»

Johannes Åsbråten drev som tømmerfløter ved siden av småbruket. Han begynte på «Grev Wedel» i 1947, og fikk et par år sammen med svigerfaren Karl Syversen Ruud, før denne ble pensjonist. Seinere var Johannes på «Greven» til tømmerføringen tok slutt i 1968. I en bok om båttrafikken på fjorden er han blitt kalt «Tyrifjordens siste sjømann og hederskar».*

* Asbjørn N. Jakobsen: «En reise i tiden – fra 1839–1949», s. 8–9.

Fløtingsinspektører

Trelastdireksjonen ansatte inspektører til å lede arbeidet med tømmerføringa på Tyrifjorden og elvene. Vassdraget var stort, og grensene for de enkelte distrikter ble stadig endret, så det var flere inspektører på samme tid. I 1813 ble Johannes Bye på Vestre By ansatt som inspektør med spesielt ansvar å se etter tømmertyver i Tyrifjorden. Fra 1845 til 1858 var løytnant, seinere generalmajor Johan Georg Boll Gram på Ask fløtings-

16 Terje Lehne: Slektsminner Nedre Lehne-Hukebakk, s. 18 og 42.

17 I Ringerikes Blad 23. desember 1966 nevnes Øyvind Bergh fra Hole og Lyder Hansen fra Mælingen i Norderhov som mangeårig mannskap på «Greven».

«... DET STO SLIK KOMMANDO A'N»

Arbeidsfolkene i fløtinga hadde stor respekt for Gram. På vestsida av Soknedalen fantes på hans tid ikke veier, og om sommeren red han derfor oppover langs elva. En av karene som arbeidet med tømmeret fortalte at «når'n snudde seg rundt på den svarte hesten sin å skreik te oss, vart vi reint redde, det sto slik kommando a'n».*

* Eier (1956), s. 164.

«... OG GIVER DERTIL BRÆNDEVIN»

«Tømmerbrydningen er i fuld Gang og en Mængde Tømmer er allerede ankommet til Randsfjordens øvre Ende. Til dette Arbeide mangler ikke Folk, thi man betaler dem omtrent ½ Spd Dagen og giver dertil Brændevin, næsten saameget de ville have. 2de Mænd ere druknede». (Ringeriges Ugeblad juni 1858).

«INSPEKTØR OVER TØMMERFLØDNINGEN»

I november 1858 reiste tre av Drammens trelasthandlere til oberstløytnant Gram på Ask, for «at tolke ham Trælasthandlernes særdeles Erkjendtlighed for hans Fortjenester som Inspektør over Tømmerflødningen i Drammens Vasdrag i de mange Aar, som han har indehavdt denne Funktion, samt for at overrække ham en Vase af Sølv som Bevis herpaa». (Ringeriges Ugeblad november 1858).

Slepebåten Greven i kveldssol på Tyrifjorden rundt 1950.

Direksjonen i Drammensvassdragets Fellesfløtning på Kroksund-brua rundt 1920. Til venstre Paul Paulsen, skipper på Grev Wedel fra 1915 inntil han ble ansatt som fløtningsinspektør i 1924.

BRØTNINGSENTREPRENØR PÅ MO

Ole Moe (1819-1890) på Mo gård i Steinsfjerdingen, ordfører i Hole 1866-68 og 1870-72 og bror av dikterpresten og eventyrsamleren Jørgen, var i en årrekke sjef for tømmerfløtinga i Randselva, kalt «Hadelandselven», fra Hadelands Vassbunn på Jevnaker til Storhengslet i Tyrifjorden. Ole Moe hadde tittel av brøtningsentreprenør, og gikk i sin fars fotspor. I 1846 fikk nemlig Engebret Moe utbetalt 24 daler (rundt 100 kroner) for fløting av rundt 850 tylfter tømmer fra Hadelands Vassbunn til Tyrifjorden. Dette var tømmer fra «greveskogene» i Land som skulle videre inn til Åsa og via Kjerraten til sagbruk ved Lysaker.* På Mo gård var skogen en viktig del av gårdsdriften. Ole Moe drev et mindre sagbruk på gården, og sagbenk hadde han også på husmannsplassen Høymyr på Sollihøgda.

* O. Chr. Bjørnstad: Kjerraten i Åsa (Oslo 1944), s. 41.

«... KJENT FOR Å VÆRE STERK»

Nils Isaksen Bønsnæs (1805-1849) eide en av Bønsnes-gårdene og hadde «fjordførsla» i 1840-årene, dvs. han hadde ansvaret for tømmerføringa over Tyrifjorden og ut til Vikersund. Han skadet seg i dette arbeidet og døde i 1849, bare 44 år gammel. Dattersønnen Einar Heimås Dokken forteller at «det var nok mange ganger vanskelig og slitsomt å drive tømmersleping, når værforholdene ikke var gode. Sto vinden imot, eller grimer som var fortøyd for værets skyld, sleit seg, da fikk de ofte et strev, særlig om lensa hadde blitt sprengt og tømmeret kom på drift til alle kanter. Så var det en kveld at de hadde fortøyd en tømmergrime innved Thaulowlandet, og karene hadde gått til sine hjem, at bestefar som skulle holde et øye med grimen utover kvelden, merket at den hadde slitt seg av vinden som sto fra land, og var begynt å sige utover. Han tok da trossen og bandt om livet, og greide å få strammet den så mye at han fikk fortøyd eller festet den i land igjen. Han var kjent for å være sterk, men her hadde han brukt for mye av sine krefter, noe var slitt i stykker innvendig. De kjørte han til Kristiania, men de greide ikke å sy ham sammen som de vel nå hadde gjort. (...) Han levde en tid, men døde i 1849».*

* Einar Heimås Dokken: «Mor forteller», i heftet Ringerike 1975 s. 22–24.

inspektør i det meste av vassdraget. Han ble etterfulgt av seinere oberst Caspar Seip på Nærstad, sønn av Jesper Gottlieb Seip (ordfører i Hole 1837-40) og Anne Cathrine Johannesdatter Bye på Søndre By. De var fra 1842 eiere av Nærstad i Haug. Seip fungerte i stillingen til 1882, da distriktet ble delt i et østre og vestre distrikt. Tyrifjorden tilhørte det østre, og her tiltrådte oberstens sønn, forstkandidat Nils Henrik Seip,[18] mens inspektør i vestre distrikt (Soknedalen og Ådal) ble oberstens bror, Johannes Seip på Helgerud i Norderhov.

I 1911 ble grensene for distriktene igjen endret. Nils Henrik Seip fikk da ansvar for Hadeland Vassbunn og Randselva t.o.m. Frokhengslet (samt hele Ådalsvassdraget), mens Hans Bye ble inspektør for Tyrifjorden ut til Vikersund (samt Soknedalen). I 1924 ble Bye avløst av Paul J. Paulsen, tidligere hengsleformann ved Frokhengslet og dampbåtfører, som fra 1926 fikk et utvidet distrikt: I tillegg til Tyrifjorden med Henåa, fikk han ansvar for fløtinga i Randsfjorden, Randselva, Dokka og Etna med bielver. I 1950 overtok Gudbrand Strømmen fra Ådal som fløtingsinspektør, en stilling han hadde til tømmerfløtinga tok slutt i 1968.

Dampbåtene på Tyrifjorden

I 1837 ble den eldgamle føringsmetoden med «seiling» og «vinning» av tømmergrimene over Tyrifjorden, delvis avløst av slep med dampbåt. **DS Kong Ring** het den første dampbåten som ble bygd i Norge, og kuriøst nok ble den bygd på Øya

18 Eier (1956) skriver at Nils Henrik Seip var nevø av oberst Caspar Seip, men det riktige er at han var sønn av obersten.

D/S Ringerike i storm på Tyrifjorden, malt av Einar Throne-Holst. Kunstneren har hentet inspirasjon fra en novelle av Johan Borgen, hvor Borgen beretter om en stormfull sjøreise familien foretok med D/S Ringerike i hans barndom. Båtturen fra Svangstrand til Sundvollen endte godt.

i Hønefoss av en byggmester som het Schirmer. Rederne var kjøpmann og sagbrukseier Johan Fredrik Thorne[19] og grevinne Karen Wedel Jarlsberg.[20] Avisa «Statsborgeren» for 23. juni 1836 opplyste at båten ble bygd for Thorne og grev Herman Wedel Jarlsberg, og flere seinere kilder nevner også grevens navn som medeier, ikke grevinnens.[21] I den gamle Hønefoss-boka heter det at båten ble bygd for regning av J. Fr. Thorne, rittmester Lange og grev Wedel,[22] mens «Statsborgeren» hevdet at Thorne og Wedel bygde Kong Ring, og at kjøpmann Lange i Drammen stod bak søsterskipet Kong Halvdan, sammen med greven. Uansett – formålet med Kong Ring var i første rekke tømmertrekking på Tyrifjorden, fra Storelvas utløp til Vikersund, men den skulle også benyttes til person- og varetransport. Da den gikk av stabelen 9. juli 1837, var det en festdag av de sjeldne i Hønefoss. Båten lå fortøyd ved brygga utenfor Glatved Hotel, hvor Thorne holdt stor middag og folkefest med musikk og fyrverkeri. Masse tilreisende var kommet til byen i anledning dagen, og langs elvebredden var det svart av folk.

Etter kontrakt med tømmereierne, hadde Johan Fredrik Thorne overtatt tømmerførselen over fjorden. Men hjulbåten Kong Ring fikk en kort saga.[23] Dampmaskinen med 10 hestekrefter fra Motala mekaniske verksted i Sverige var for svak for de store tømmermengdene i 1838-39, og båten ble året

«... DET FØRSTE DAMPFARTØI SOM BYGGES I NORGE»

«Fra Hønefossen meldes at den 15de d. anlagdes Bankstokken,* hvorpaa en Dampbaad til at gaa paa Tyrifjorden skal bygges for Grev Wedels og Kjøbmand Thornes Regning. Dette er det første Dampfartøi som bygges i Norge. Sammen med en anden Drammenskjøbmand, Hr. Lange, agter Greven ogsaa at istandbringe et Dampskib i Randsfjorden. Hensigten med begge er hovedsagelig at frembugsere Tømmerflaadene».**

* Bankstokken = bankestokken = kjølen som båten bygges på.
** «Statsborgeren» 23. juni 1836, og Anders Viljugrein: Båtfart og ferdsel på Tyrifjorden, i heftet Ringerike 1939-40, s. 13.

19 Thorne eide i 1840 samtlige sagbruk ved Hønefossen, på én nær (Øvresaga).
20 Ifølge Trelasthandlerdireksjonens forhandlingsprotokoll 1829-1862. Grev Herman Wedel Jarlsberg var amtmann i Buskerud 1806-13, og initiativtaker til Drammens Trelastdireksjon (seinere Drammensvassdragets Fellesfløtingsforening) i 1807.
21 «Statsborgeren» 23. juni 1836.
22 Hønefoss (1915) s. 203.
23 Tidlig i 1970-årene kom en ny Kong Ring i Tyrifjorden – se nedenfor.

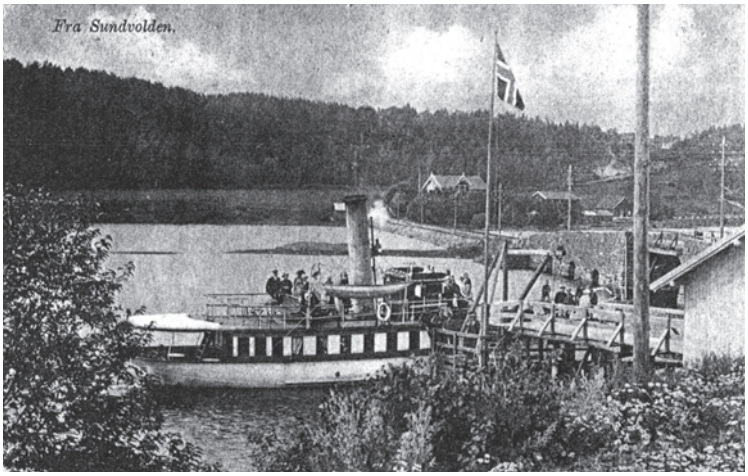

DS «Ringerike» ved Sundvollen brygge på Sundøya i 1905. I bakgrunnen Kroksund Hotell.

«… KAN FØLGELIG IKKE GI OVERSKUDD»

«Den ene av våre venner var interessert i de to dampbåtene som er blitt satt i drift på denne sjøen. De brukes til å slepe tømmer. Tømmeret blir samlet i store flåter på fra 300 til 500 tylfter. Man hadde ventet at en båt skulle kunne slepe tre slike flåter, men maskinen, som er på 15 hestekrefter (det er laget i Stockholm), har vist seg å være for svak. Slepebåten makter derfor ikke mer enn én flåte om gangen, og driften kan følgelig ikke gi overskudd».*

* Richard Carter Smith: Reise i Norge 1838 (Universitetsforlaget 1976), s. 42-43.

etter erstattet i tømmerføringa av en større båt, DS Kong Halvdan. Kong Ring ble ingen god investering som slepebåt, men gikk seinere i persontransport på Tyrifjorden i rundt 10 år. Båten ble hugget opp i 1851.

DS Kong Halvdan het opprinnelig Halvdan Svarte og ble bygd på Bergerlandet i Jevnaker samme år som Kong Ring (1836-37). Den var hjulbåt som Kong Ring og identisk med denne, men dampmaskinen var litt sterkere (12 hestekrefter). Båten ble bygd av skipsbyggmester Michael Zarbell fra Svelvik.[24] Av eierne hadde både Johan Fredrik Thorne og grev Wedel Jarlsberg store skogeiendommer ved Randsfjordens nordlige bredder. Wedel Jarlsberg eide bl.a. de såkalte «Greveskogene» i Land, og Thorne var eier av både Fluberg sameie (94.000 mål) og Hov sameie (20.000 mål). Meningen var at Halvdan Svarte skulle slepe tømmer på Randsfjorden, men siden Kong Ring ikke klarte oppgaven sin på Tyrifjorden, ble det bestemt at Halvdan Svarte skulle overflyttes dit. Båten ble vinteren 1839 dratt med håndmakt og hester på is og stokker over Eggemoen, som vikingene gjorde det. Ned fra Eggemoen mistet de kontrollen, og båten raste ut på et jorde nedenfor Eggestua. Herfra ble den halt til Randselva og sjøsatt der om våren.

24 I boka «Storelva, fra nytte til nytelse» (Stiftelsen Glatved Brygge, Hønefoss 2007) heter det at «… den hadde to maskiner med ca. 10 hk i båten, en til hvert skovlhjul».

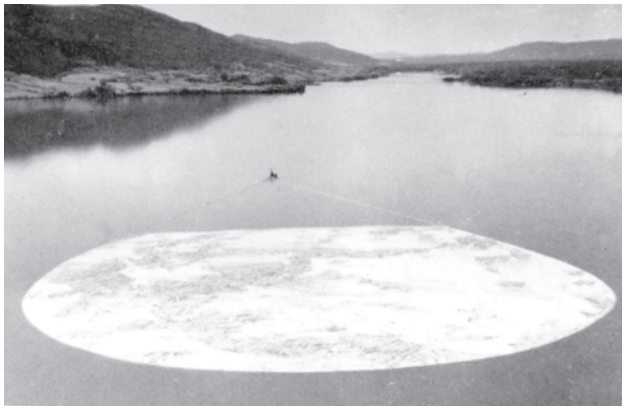

Grev Wedel med tømmerslep på Tyrifjorden i 1937.

Halvdan Svarte var «til at begynde med saa rank at den væltede for et godt ord», og skroget måtte derfor bygges om, med en betydelig kostnad. Båten ble i 1851 solgt til Jørgen Olsen Rytterager på Storøya og Hans Andreas Hovind på Tyristrand for rundt 200 spesidaler, og de endret navnet til Kong Halvdan. I tillegg til tømmerføringa, gikk den i rutetrafikk med varer og passasjerer mellom Svangstrand, Sundvollen og nordenden av Tyrifjorden (Averøya og Busund) i 15 år.

Kong Halvdan dro som regel med seg en stor pram eller lekter, noen kalte den ei «lørje» og de som var i den «slap med halv pris».[25] «Lørja» var egentlig et lite seilfartøy, en jakt, som ble brukt til fraktfart. Den ble kalt **Dronning Tyri**, og hadde én mast. Akterspeilet var flatt og bredt. Tidlig i 1850-årene gikk Kong Halvdan og Dronning Tyri to ganger i uka med passasjerer og fraktgods mellom Svangstrand og Averøya/Busund. Herfra kom varene, med omlastinger, til Ådalen. Den første tiden gikk båten med underskudd, men etter hvert begynte driften å bære seg. Stor transport av korn fra Svangstrand og nordover langs fjorden, skal ha vært årsaken.[26] Men høsten 1852 skjer uhellet. Det gikk hull på kjelen, og en mann fikk alvorlige skoldingsskader. Kjelen ble reparert, og båten gikk til 1854, da den ble hugd opp.

Da bestilte de to eierne et helt nytt skip, som fikk deler av den gamle dampmaskinen fra Kong Halvdan, og navnet **Sigurd Syr**. Skipet ble bygget av Roscher og ble dyrere enn beregnet, faktisk kostet det så mye at Rytterager måtte kvitte seg med gården Grefsrud på Tyristrand for å finansiere sin del. 5. november 1854 kunne Ringerikes Ugeblad melde at «Dampskibet Sigurd Syr er nu saa færdig at det kan bruges, og det vil blive sat i Trafik imellem Svangstranden og Busund indtil Isen forhindrer Trafik». Men eierne kom ikke til å tjene penger på båten. Skrogets dårlige fasong gav dårlig fart, og på folkemunne fikk skipet etter hvert navnet «Segarsjur», eller «trege Sjur». Den gikk i fast rute på Tyrifjorden mellom Averøya, Skjærdalen, Sundvollen, Nes og Svangstrand. Turen tok fem timer én vei, og båten returnerte samme dag kl. 14 fra Svangstrand. I 1870 kjøpte Trelastdireksjonen den til «bugser-

«DER FLYTER GREFSRUD»

Jørgen Olsen Rytterager blei 1839 eier av Grefsrud gård på Tyristrand, som hans hustru Anne Hovind kom fra. Da han i 1854 bygde dampskipet Sigurd Syr sammen med svogeren Hans Andreas Hovind, ble den så dyr at Grefrsud måtte selges. Da båten gikk av stabelen, sa Rytterager til kona: «Der flyter Grefsrud».*

* Lyse, s. 81.

MED MURSTEIN TIL HØNEFOSS BRYGGERI

I juli 1855 kunne Ringeriges Ugeblad melde at «Dhrr. Rytteragers og Haavinds Jagt gik i dag lige op til Kværnebergsundet med en Muurstensladning fra Breiens Tegelværk til det under Opførelse Øllbryggeri».*

* Ringerikes Blad 12. juli 2005 («For 150 år siden»). Breiens teglverk lå på Ask. Hønefoss Bryggeri ble grunnlagt 29. desember 1854, og produksjonen startet opp i november 1856.

25 Hønefoss (1915), s. 204.
26 Asbjørn N. Jacobsen: En reise i tiden 1839-1949, s. 6.

MED KEISER OG KONGE OMBORD

Det var Grev Wedel som foretok den mest berømte båtferd som er gjort i Tyrifjorden siden borgerkrigens dager. Den 4. juli 1890 kom kong Oscar 2 og keiser Wilhelm 2 av Tyskland til Nes på Utstranda. I deres følge var også kronprins Gustav, den seinere kong Gustav 5, og prins Heinrich av Hessen. Med kongelig ekstratog hadde ferden gått fra Christiania til Sandvika, hvor de ble brakt med hesteskyss (landauere) til Nes. På Øvre Nes gård, hvor det også var hotell, var det satt opp en æresportal av lauv, bar og blomster, med initialene WO for å hedre keiseren og kongen. Her gikk de kongelige om bord i den flaggsmykkede Grev Wedel, som førte dem over fjorden til Skjærdalen. Underveis var det festmiddag om bord. Fra Skjærdalen brakte toget dem til Randsfjord, hvor ny båtskyss ventet for å bringe dem til Odnes. Selskapet på i alt 50 personer var på vei til Vestlandet over Valdres og Lærdal.*

* Anders Viljugrein: Båtfart og ferdsel på Tyrifjorden (Ringerike 1939-40, s. 12-13), H.A. i Buskeruds Blad 8. mars 1952, og E.H. i Ringerikes Blad 4. desember 1956.

Slepebåten Grev Wedel dro tømmergrimer i Tyrifjorden fra 1875 til 1953. Sommeren 1949 slepte båten 175.000 tylfter, dvs. over 2 millioner tømmerstokker, mellom Storelva og Vikersund.

baat», og etter 20 års fartstid på fjorden forliste Sigurd Syr ved Nakkerudholmen høsten 1874. Vraket ble kjøpt og hugget opp av Ole Helgesen.[27]

Noen måneder tidligere, i juli 1874, hadde Trelastdireksjonen bestemt å anskaffe en ny slepebåt på fjorden, og høsten 1875 ble **Grev Wedel** levert fra Nylands mekaniske verksted. Den ble fraktet med jernbanen i deler til slippen i Vikersund, og satt sammen der. Båten var 56,3 fot lang og bygd i stål. Grev Wedel var en stor og sterk båt som dro tømmergrimer i Tyrifjorden i 78 år. Grimene kunne være på opptil 12.000 tylfter. Sommeren 1949 slepte båten 175.000 tylfter, dvs. over 2 millioner tømmerstokker, mellom Storelva og Vikersund. Den ble tatt ut av drift i 1953, og hugd opp ved Bunæs og Heier mekaniske verksted i Vikersund våren 1955.

27 Asbjørn N. Jacobsen: En reise i tiden 1839-1949, s. 6. Ole Helgesen var kjøpmann i Hønefoss og i sin tid en av byens mest driftige menn, grunnlegger og eier av Jernbanehotellet (seinere Grand Hotel) 1857-1881, medlem av byggekomiteen for Hønefoss kirke 1860, en periode sageier ved fossen, og i 1866 branninspektør.

FAR OG SØNN I NESTEN 40 ÅR

Far og sønn, Kristian og Axel Schinrud fra Nakkerud, hadde tømmerføringa med Grev Wedel i nesten 40 år, fra 1876 til 1914. Millioner av tømmerstokker har de fanget inn ved Storelvas munning og ført over fjorden, i medvind og motvind. Og 4. juli 1890 førte de båten da kong Oscar 2, keiser Wilhelm og to prinser med følge var på lysttur på Tyrifjorden.

«... DEN VOLDSOMME STORM PÅ TYRIFJORDEN»

«Slepedamperen Grev Wedel var ute i den voldsomme storm på Tyrifjorden torsdag morgen. Båten skulde slepe ca. 3000 tylfter tømmer til Vikersund. Under uværet gikk tømmergrimene delvis i stykker. En del av tømmeret blev landlagt ved Tandberg på Øst-Modum, mens løstømmeret drev over mot Utstranden på strekningen Berget-Nes». (Ringerikes Blad 14. oktober 1933).

«...EN GOD JOBB»

Tømmerfløtingen over Tyrifjorden har i sommer gått meget bra med 170.000 tylfter som resultat. Den vesle «Greven» med sitt mannskap på seks mann har gjort en god jobb. (Ringerikes Blad 26. september 1955).

Grev Wedel med stort tømmerslep på Tyrifjorden i 1937.

Den første skipsføreren på Grev Wedel var Anders Sundland fra Røyse, tidligere kaptein på Anna Colbjørnsen. Etter ett år overlot han roret til Kristian Schinrud fra Tyristrand, som ble etterfulgt av sønnen Axel. Da han sluttet i 1913, var det Karl Bønsnes, Røyse som førte båten i 1914. Fra 1915 var Paul Paulsen fører, inntil han ble ansatt som fløtingsinspektør i 1924. De siste 30 årene av Grev Wedels virksomheten var det Karl Kristiansen Ruud fra Røyse som var bas om bord.[28]

MS Greven etterfulgte i 1953 Grev Wedel som slepebåt i Tyrifjorden. Den ble bygd ved Glommens Mekaniske Verksted i Fredrikstad, og hadde en kraftig Wichmann motor med hele 168 hestekrefter.[29] Båten var 20,2 meter lang og hadde fire lugarer, bysse, salong og messe. Et normalt slep var på 5.-6.000 tylfter, mens rekorden var 12.000 tylfter. Et vanlig slep fra Storelva til Vikersund kunne ta 14 timer i vindstille og pent vær, men når værgudene var uvillige og stelte i stand vind fra sør og krappe bølger, hendte det at man brukte både tre og fire døgn på turen.

28 Ringerikes Blad 7. oktober 1954.

29 I en artikkel i Ringerikes Blad 1. juni 1953 heter det at båten hadde «168 bremsehestekrefter ved 350 omdreininger pr. minutt». Margit Harsson skriver på Terra Buskerud at den hadde «hele 240 hestekrefter», mens Putte Øderud i Ringerikes Blad 23. desember 1966 skriver at Greven ble drevet av en dieselmotor på 220 hestekrefter. Eier (1956) skriver (s. 286) at den hadde «en Wichmann dieselmotor på 200 E.H.K».

EIERNE AV HENGSLENE FIKK SKYLDA

Både på Tyrifjorden og i Storelva kom det stadig til konflikt mellom passasjertrafikk og tømmerslep. Ved kongelig resolusjon i 1856 ble det slått fast at når dampskip i fast og forut kunngjort rute skulle passere elva mellom Tyrifjorden og Storhengslet ved Domholt, måtte det ikke finnes noen løs tømmergrime på strekningen. På fjordstrekningen sørover til Vikersund gjaldt det samme – ingen løse grimer, og grimene som var lagt opp ved Vikersund, måtte være forsvarlig fortøyd utenfor elverenna. Men reglementet var ikke alltid så enkelt å praktisere, og eierne av hengslene fikk ofte skylda for at dampbåten ikke holdt ruta.*

* Sigfred L. Eier: Fløting og trelasthandel (1957), og Nils Drolsum: Hjuldamperens tid på Tyrifjorden (i Ringerikes Blad 2. januar 1995).

... GAMLE GREVEN MÅTTE DRA'N A

Skipper Lars Johannessen Borgen kunne både «lukte og lye» seg fram på Tyrifjorden når tåka lå tjukk som graut, og hadde aldri et uhell. Gamle-skipperens etterfølger på DS Ringerike, en kanonér fra Horten, mente han skulle føre båten sikrere etter klokke og kompass, enn etter nese og ører. Men det gikk ikke så bra. Enten det var klokka eller kompasset som var galt, så kjørte båten langt opp i gjørma øst for Sundøya. Der stod den "børr" fast, og gamle Greven måtte dra'n a, skriver Peter Lyse.*

* Lyse (1976), s. 83. I april 1913 meldte Ringerikes Blad at DS Ringerike «skal opta sin Rute Pinsaften, og føres av Kanonér Nilsen fra Horten».

«... SAMMEN MED MILLIONER ANDRE STOKKER»

«Under sleping har 'Greven' et mannskap på fire. Om natten er det alltid to som sover, men alle er i full virksomhet når man kommer fram til Vikersund, som oftest grytidlig. Ovenfor rådhuset i Vikersund blir slepewiren løsnet, og den lille, raske motorbåten 'Krepsen', med Harald Hundstad ved roret, overtar. 'Krepsen' reiser alltid i forveien og står klar til å overta, og drar så grima nedover mot fossen i Vikersund, hvor den åpnes. Er man heldig, fortsetter tømmeret uten forhindringer rett ut i fossen og nedover Drammenselven, for sammen med millioner andre stokker å bli slukt av cellulose- og papirfabrikkenes maskineri».*

* Putte Øderud: Tømmerslepingen over Tyrifjorden er snart en saga blott, i Ringerikes Blad 23.12.1966.

Greven var i drift til 1968, da tømmerfløtinga i Tyrifjorden tok slutt. Båten lå siden uvirksom ved Vikersund til 1973, da den ble solgt til et firma i Halden, og videre derfra til Hareid på Sunnmøre. Der ble den bl.a. brukt til å slepe lektere med sand under bygging av en oljeplattform utenfor Åndalsnes. I 2005 ble den lagt ut for salg, og «Veteranbåtforeningen Greven» ble stiftet på Vikersund med hensikt å få den tilbake. I 2006 gikk det i orden, og båten kunne igjen sjøsettes i Tyrifjorden.

MS Greven ved brygga i Vikersund sist i 1950-åra.

Anna Colbjørnsen[30] ble bygd ved Akers mekaniske verksted i 1861, men ble montert sammen i Hole, «paa Øverbys Grund ved den nye Vei langs Holsfjorden».[31] Båten gikk fra 1862 i rute fra Hønefoss til Vikersund og Svangstrand. Underveis hadde den anløp ved Domholt, Skjærdalen, Vikersund, Furetangen på Modum,

30 Båtens opprinnelige navn, blant annet på verftets byggetegninger, var Anne Colbjørnsdatter, men den ble hetende Anna Colbjørnsen.

31 Ringeriges Ugeblad desember 1861.

Tre tømmerfløtere fra Røyse med fartstid på Grev Wedel og Greven, fra venstre Mads Ruud (f. 1934), Henry Ruud (f. 1929) og Olaf Engebretsen (f. 1919).

En del av mannskapet på Grev Wedel i 1929. Fra venstre: Edvard Dammen, H. Gomnes, N. Lehne, Karl Syvertsen Ruud, maskinist Larsen og Andreas Lehne.

Sundvollen og Nes. Av en annonse i lokalavisa i april 1863 går det fram at det «ligeledes optages udenfor de anførte Anløbssteder Pasagerer fra Baad, naar betimelig Signal gives». På grunn av vanskelige partier i Storelva med varierende vannføring utover sensommeren, ble anløpet i Hønefoss en uregelmessig affære. Storelva måtte mudres opp ved Fålafoss, hvor det også ble bygd forstøtningsmurer. Skipet ble trukket i tau «med mandemagt» forbi fossen, og kunne da gå helt opp til Kvernbergsund bru. Her var brygga først på Hønefoss-sida av elva like nedenfor brua, men fra 1864 ble den flyttet til Benterud-sida, visstnok på grunn av dybdeforholdene.

Anna Colbjørnsen var et stort og vakkert skip, eid av et Hønefoss-basert aksjeselskap, bygd som passasjerbåt og kunne ta 240 passasjerer. Den var bygd av jern, 100,25 fot lang og stakk 5,3 fot i dybden. Den første tiden ble Anna Colbjørnsen ført av kaptein Gjertz, som «med sin tyske frue bodde i Hønefoss».[32] Den siste kapteinen var Anders Olsen Sundland

32 Hønefoss (1915), s. 204.

fra Røyse. Anna Colbjørnsen var i drift med forskjellige eiere til 1868, og ble også brukt i tømmerføringa. I 1871 ble den solgt til Det Randsfjordske Dampskibsselskab på Jevnaker og fraktet til Randsfjorden, hvor den gikk i rute under navnet Harald Haarfager fra 1832 til 1907. I 1893 fikk båten ny maskin og bygd om (forlenget), slik at den ble 113,5 fot lang. Etter at den ble tatt ut av rutetrafikken i 1907, ble den brukt i tømmerføring på Randsfjorden. I perioden 1921-1926 var den bare delvis i bruk. Om somrene ble den leid ut til lystturer for foreninger og andre. Det hendte den kunne delta litt i tømmerføringen, men det var helt sporadisk og gjaldt bare små tømmermengder. I 1926 gikk båten i opplag, og den ble hogd opp i Røykenvik 1936-39.[33]

DS Tyrvi ligger reiseklar ved Sundvollen brygge rundt 1880. Båten gikk i rutetrafikk mellom Skjærdalen og Sundvollen, med anløp på Gomnes, Bønsnes og Rytteraker, og gikk dessuten om Domholt og Helgelandsmoen når det var våpenøvelser på moen.

I 1868 fikk Drammen-Randsfjordbanen bygd en båt med 8 hestekrefters dampmaskin[34] ved Akers mekaniske verksted. **DS Tyrvi** ble satt i rutetrafikk mellom Skjærdalen og Sundvollen, med anløp på Gomnes, Bønsnes og Rytteraker. Den gikk dessuten om Domholt og Helgelandsmoen når det var våpenøvelser på moen. Båten korresponderte med toget, men ble tatt ut av drift tidlig i 1880-årene på grunn av liten trafikk. Den ble da solgt til et aksjeselskap ved navn Hole Dampskibsselskab, som fortsatte driften. Selskapet hadde et tyvetall aksjeeiere. I 1899 ble Tyrvi solgt til Lars Onsager i Vestre Gran og overflyttet til Randsfjorden,[35] hvor den ble ombygd og forlenget med flere meter. Under navnet DS Trygve gikk den deretter som hjelpebåt under tømmertrekket på Randsfjorden, og ble også brukt i gods- og personfart. Fra 1902 gikk den en periode i fast rute Randsfjord-Røykenvik. Den var registrert for 75 passasjerer. I 1916 ble båten solgt til Randsfjord Dampskibsselskab i Søndre Land, og brukt til tømmertrekking og lystturer. Båten var med til siste stund, og ble brukt til etterrensk langs fjorden så sent som i 1970. DS Trygve har siden vært i privat eie, og gått på Randsfjorden i sterkt ombygd utgave. Høsten 2010 ble den kjøpt tilbake til Ringerike av Stiftelsen Glatved brygge.

33 Helge Stenersen: Dampskipsfarten på RanDSfjorden (Brandbu 1983), s. 207 og s. 238-239.

34 I «Storelva – fra nytte til nytelse» (Stiftelsen Glatved brygge 2007) heter det at DS Tyrvi hadde «en dampmaskin på 15 hestekrefter (6 nominelle hester)»..?

35 Eier (1956) skriver (s. 199) at Tyrvi ble satt i fart i 1867, og «overtatt av RanDSfjordbanen i 1883, og fortsatte under nytt navn Trygve».

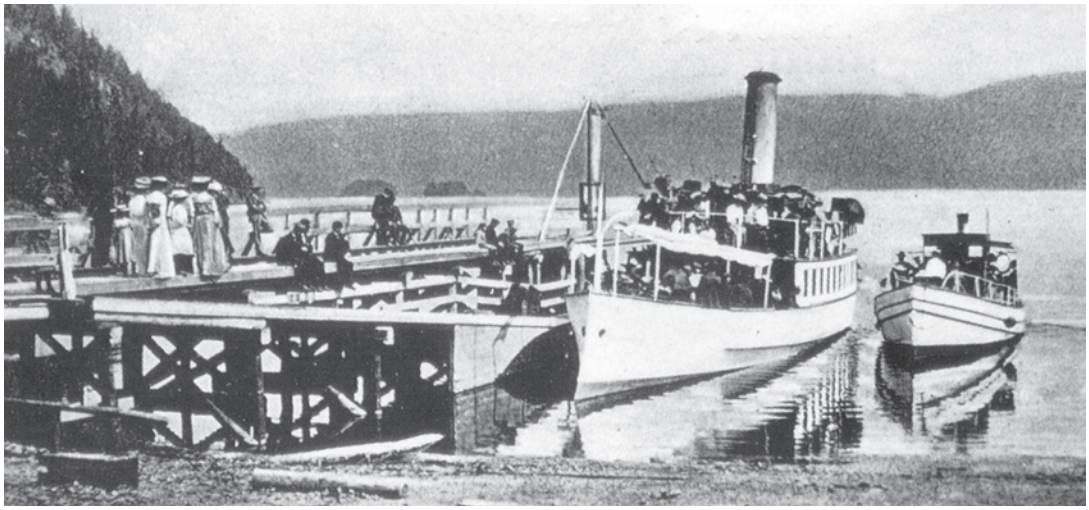

Dampbåtene «Ringerike» og «Activ» ved Svangstrand brygge i Lier i 1905. «Activ» var fra 1904 til 1909 hjelpebåt for D/S «Ringerike» i høysesongen, og ble også brukt i tømmerføringa.

I 1882 ble det bygd en slepebåt av stål og tre ved et skipsbyggeri i Kristiansand som fikk navnet **DS Høvding**. Den gikk i farvannet ved Moss inntil 1903, da Axel Schinrud[36] på Nakkerud ble ny eier. Høvding var 45,6 fot langt og utstyrt med en høytrykksmaskin som gav bare 8 hestekrefter – en av de svakeste på fjorden. Båten hadde plass til 44 passasjerer og gikk i rute på Tyrifjorden fram til 1924. Den ble også brukt til tømmerføring i Steinsfjorden, da den kunne legge ned skorsteinen og gå under Kroksund-brua. Høvding kantret ved Vikersund, og en del av båten skal fortsatt ligge som vrak i fjorden der.

I 1894 ble **DS Activ** bygd ved et skipsbyggeri i Tønsberg. Båten ble bygd for å gå med ferskvann til skutene i Drammensfjorden. Activ var en 42 fot lang trebåt, og utstyrt med en maskin på 8 hestekrefter. I 1896 ble båten solgt til Lars Johannessen Borgen i Hole for 4.000 kroner, og satt i rute på Tyrifjorden.

Activ var både slepebåt og rutebåt. Den kunne ta 50 passasjerer, og gikk i fart mellom Sundvollen, Bønsnes og Skjærdalen, «uta uhell, å presis i all slags vær».[37] Båten kunne legge ned skorsteinen og gikk dermed under Kroksund-brua, noe den større og sterkere Grev Wedel ikke klarte. Dermed kunne Activ – som DS Høvding og M/S Krepsen – slepe tømmergrimer også i Steinsfjorden.[38] Før 1904 gikk Activ i rute mellom Skjærdalen og Sundvollen på lørdag, søndag og mandag, mens

SOLDATER PÅ PERM

Dersom det var nok vann i Storelva, gikk Activ i perioder opp til Helgelandsmoen og hentet soldater som skulle på permisjon. De ble fraktet til Skjærdalen, hvor de tok toget videre. På Skjærdalen ble de også hentet etter endt permisjon, og fraktet tilbake til Helgelandsmoen.*

* Sundøen (1979).

36 Ringerikes Blad 3. mars 1903 og Margit Harsson (Terra Buskerud).
37 Lyse (1976) s. 83.
38 Lyse (1976), s. 105.

den slepte tømmer de andre ukedagene. I helgene la den også turen om Helgelandsmoen for å hente soldater. Da Lierbanen ble åpnet i 1904, solgte Lars Johannessen Borgen båten til A/S Lierbanen for 6.000 kroner. Activ var siden (fram til 1909) et supplement til DS Ringerike i høysesongen, og gikk ellers som fraktebåt fra Svangstrand med varer til forretningene i Hole. Hans A. Leine fra Røyse var da skipsfører, og maskinisten het Finholdt. I 1911 ble båten solgt til Byglandsfjorden i Setesdal, men ble skadet ved lossing fra en jernbanevogn på Drammen stasjon. Bærestroppen røk, og båten ble delvis knust mot brygga og kom aldri til Byglandsfjorden.[39]

DS Jarl ved brygga i Vikersund i 1920. Bak ligger Grev Wedel og enda en slepebåt.

DS Jarl ble bygd i stål ved Glommens mekaniske verksted i Fredrikstad i 1911 på oppdrag fra Trelasthandlerdireksjonen. Den var en mindre slepebåt som skulle assistere Grev Wedel i tømmerføringa, og i mai 1912 gikk den sin første tur. Båten ble liggende i opplag i 1922-23 på grunn av små tømmermengder. I 1924 ble den flyttet til Krøderen (ble sendt udelt med tog fra Vikersund til Krøderen stasjon, og slepte tømmer der til 1934.[40] I samme periode gikk en annen slepebåt i stål, **DS Telegraf**, i tømmerføringa på fjorden, primært med tømmer til eieren, Skjærdalen Brug A/S. Den ligger i dag som vrak ved Skjærdalen brygge.

Slepebåten Krepsen i Tyrifjorden cirka 1962. Fra rundt 1930 gikk Krepsen i tømmerføringa i Steinsfjorden og Tyrifjorden, til det hele var over i 1968.

MS Krepsen kom til Tyrifjorden rundt 1930. Den var en 35 fot (11 meter) lang slepebåt av stål, som tidligere hadde vært brukt ved Steinberg-hengslet i Drammenselva. Den tidligere dampmaskinen ble skiftet ut med dieselmotor, og båten ble brukt til å sanke tømmer som hadde løsnet under fløtinga, og til tømmerføring i Steinsfjorden (skorsteinen kunne legges ned, slik at den gikk under Kroksund-brua). Det trengtes bare to mann på båten, én til å føre den og én til å passe motoren. I mange år var Harald Hundstad og brødrene Gustav og Ola

39 Asbørn N. Jakobsen:En reise i tiden 1839-1949 (1995), s. 12 og Harry Sundøen: Notat av 8. november 1979 etter samtale med Olaus Blom (f. 1891), sønn av Lars Johannessen Borgen.

40 Én kilde sier den gikk på Krøderen til sist i 1950-årene.

«NEI, DE FIKK TA NESTE BÅT»

Harald Hundstad var skipper på Krepsen og bodde på Bønsnes, rett opp for dampskipsbrygga. En sein kveld våknet han av at noen startet opp Krepsen. I en fart fikk han på seg buksene og løp ned til en motorbåt som også tilhørte fløterlaget, og med denne forfulgte han tyvene. Ved en av Svartøyene stakk lovbryterne i land, og lot Krepsen ligge. Hundstad tok da Krepsen med motorbåten på slep tilbake til Bønsnes. Siden ble han spurt om hva han hadde gjort med tyvene. Til dette svarte han tørt: «Nei, de fikk ta neste båt».*

* Asbjørn N. Jakobsen: Med nikkel i lasten, s. 38.

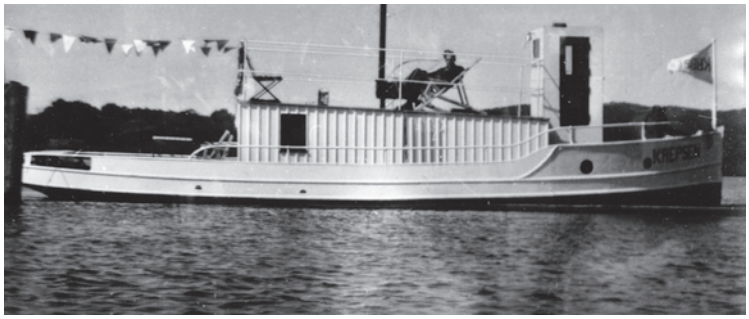

Marthin Rudstaden på «Krepsen» en gang i 1970-åra. Han kjøpte den gamle slepebåten og bygde den om til lystbåt.

Lehne mannskap på Krepsen. Den var i aktiv tjeneste til tømmerfløtinga tok slutt i Tyrifjorden i 1968. Krepsen ble seinere solgt til Marthin Rudstaden på Røyse, som hadde den til privat bruk i noen år. Den skiftet eier enda et par ganger[41] før den ble solgt til en mann i Åsa i Norderhov, som fortsatt er eier. Krepsen sank i Steinsfjorden rundt 1980,[42] men ble hevet, ombygd og restaurert. I dag ligger den ved stranda innerst i Steinsfjorden, og er ikke i bruk.

MS Fix med mannskap og 14-15 passasjerer. Båten gikk fra 1905 i rute mellom Hønefoss, Sundvollen og Åsa, og ble innstilt etter fire år, i 1909, da den kom i konflikt med tømmerfløtinga i Storelva.

I 1905 ble det hos Olaf Færden på Tanberg i Norderhov bygd en liten passasjerbåt med plass til 24 passasjerer, drevet av en parafinmotor. Det var brødrene Jørgen og Johan Jensen fra Solbakken i Norderhov som satte **MS Fix** i rute mellom Hønefoss, Sundvollen og Åsa. Ruta var i begynnelsen god forretning, men ble innstilt etter fire år, da den kom i konflikt med tømmerfløtinga i Storelva. Det var særlig ved Frokhengslet det var vanskeligheter. For å slippe å holde hengslet åpent, gav Trelastdireksjonen erstatning, og båten ble solgt i 1909.[43] Den gikk siden lenge som slepebåt i Oslofjorden, før den ble hogd opp i 1950-årene.

DS Ringerike ble bygd ved Akers mekaniske verksted i 1903, på oppdrag fra A/S Lierbanen. Prisen var 42.128 kroner. I likhet med flere andre båter som trafikkerte Tyrifjorden, ble den fraktet stykkevis til Vikersund, hvor den ble montert sammen

41 Bl.a. brødrene Terje og Rolf Thoresen.

42 I Ringerikes Blad 13. mars 1981 heter det at Steinsfjorden Fiskeforening vil ha fjernet vraket av slepebåten Krepsen, som ligger på bunnen av Steinsfjorden, og at båten var i privat eie da den sank.

43 Hønefoss (1919), s. 205.

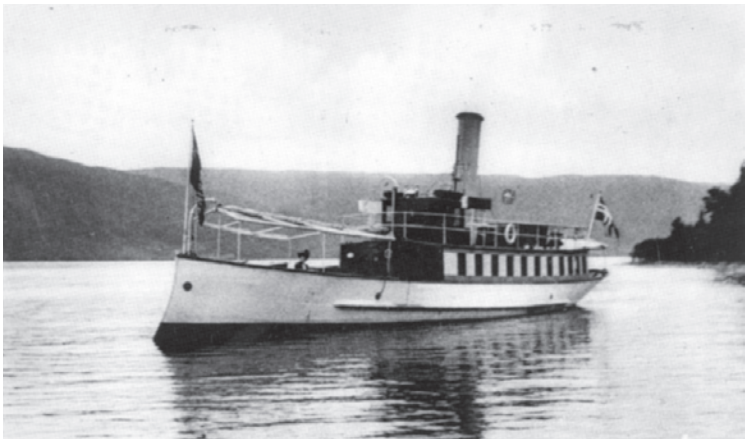

DS «Ringerike» på Holsfjorden rundt 1910. Båten gikk fra 1904 i rute mellom Sundvollen og Svangstrand, og var innom Nes, Homledal og Øverskogen i Lier, før den ankom Svangstrand. I perioder var den også innom Tandberg på Øst-Modum. Etter at Svensrud brygge ble bygd i 1905, var det avgang derfra om morgenen. Fra høsten 1908 ble Svensrud sløyfet, på grunn av liten trafikk

og sjøsatt. I 1904, samme år som Lierbanen ble åpnet mellom Svangstrand og Lier stasjon (ved banen Kristiania-Drammen), ble DS Ringerike satt i rute mellom Sundvollen og Svangstrand. Avgang fra brygga ved Sundøya var ved 4-5 tida om morgenen. Turen tok to timer, og båten var innom Nes, Homledal og Øverskogen i Lier, før den ankom Svangstrand. Den gjorde to turer om dagen. I perioder var båten også innom Tandberg på Øst-Modum. Etter at Svensrud brygge ble bygd i 1905, var det avgang derfra om morgenen. Fra høsten 1908 ble anløpet ved Svensrud sløyfet, på grunn av liten trafikk (Svensrud brygge ble revet i 1927).

DS Ringerike var bygd i stål, var 71 fot lang og hadde en dampmaskin med 20 hestekrefter. Båten hadde plass til 120 passasjerer, var hvitmalt med gul skorstein, og etter datidens målestokk en luksusbåt. Etter en ombygging i 1905 fikk båten innelukket salong. Restauranten hadde en rikholdig meny med øl- og vinrett, og «mannskapet skal ha vært romslige med skjenkingen». Den siste restauratøren om bord var Olaus Blom, tidligere dampskipsekspeditør ved brygga på Sundøya, og sønn av skipets første kaptein Lars Johannessen Borgen.

I 1920 kostet en tur med toget fra Lier stasjon til Svangstrand og videre med DS Ringerike til Sundvollen kr. 5,60 på 2. klasse og kr. 8,30 på 1. klasse. Skillet mellom klassene var tydelig. På 1. klasse var benkene i salongen trukket med plysj. Men ett sted var det likhet. På døra til WC hadde en passasjer skrevet: «Her er alle like, som i Himmelrike, 1. og 2. klasse, skiter i samme kasse».[44]

«... GJENNEM ØSTLANDETS NATURSKJØNNESTE EGNE»

«Lierbanen med DS Ringerike paa Tyrifjorden, hurtigste og billigste Befordring af Passagerer og Gods til Sundvolden og Østre Hole. Fører gjennem Østlandets naturskjønneste Egne. Driftet begynder Fredag den 15. Juli. Indtil videre expederes kun lokalt og benyttes den midlertidige Drifts Godstaxter».*

* Annonse i Ringerikes Blad 2. juli 1904.

44 John W. Jacobsen: En båtreise med DS Ringerike for 80-100 år siden (Terra Buskerud).

TYRIFJORDENS HVITE SVANE

En reise over fjorden var en meget populær søndagstur. Mannskapet skal ikke ha vært så nøye med å telle antall passasjerer som gikk om bord. På søndager var trafikken ofte så stor at man måtte ta i bruk en lastepram, kalt Thyra, som ble tatt på slep. Den ble satt i trafikk i 1913, og kostet 1.130 kroner i anskaffelse. Thyra ble omtalt som en gammel lørje, og var bemannet med en dekksgutt. Mannskapet på båten var rekruttert fra Det sjømilitære korps i Horten, og var disiplinerte folk med utpreget ordenssans. De benyttet sine marineuniformer, og la vekt på en pen og høflig framtreden. Båten lå i opplag hver vinter, og på vårparten ble den vasket og pusset etter alle kunstens regler. Hvitlakkert skrog, blank messing, hvitskurte dekk og nye flagg. Tyrifjordens hvite svane var klar for ny sesong.

DS «Ringerike» ved Sundøya i 1905. Det er like før avgang, for maskinen er startet opp.

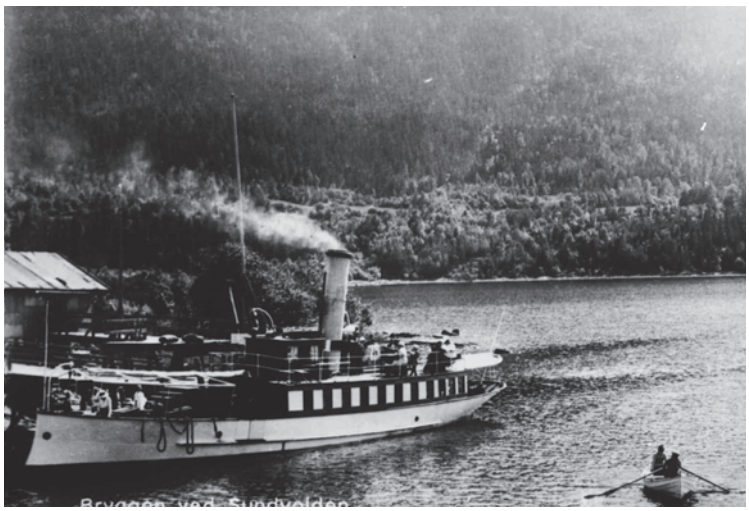

FIKK OVERNATTE OMBORD

Kandidat E.M. Færden fra Klekken reiste med DS Ringerike fra Sundvollen til Svangstrand, da han var kommet så opp i årene at han ikke lenger gikk over Krokskogen til Kristiania. Kandidaten kom da spaserende fra Haug til Sundvollen om kvelden. Der knakket han på styrehusdøra til skipperen, og fikk overnatte om bord. Grytidlig neste morgen, i 4-5-tida, gikk dampbåten til Svangstrand, og derfra tok kandidaten toget videre.*

* Dagny og Jens Blom forteller til Bjørn Knoph i Ringerikes Blad 8. februar 1984.

TIL SJØS 18 ÅR GAMMEL

Lars Johannessen Borgen gikk til sjøs 18 år gammel, og tok etter en tid styrmannsskolen i Christiania. Han var sjømann i 25 år, og kaptein på flere båter i utenriksfart. Den siste var barken «Niord» av Moss,* som førte trelast og gikk ned i Atlanterhavet i 1892. Hele besetningen på 16 mann ble reddet, og kapteinen sluttet da på sjøen og begynte som gårdbruker på Nordigarden Borgen. I 1896 kjøpte han dampbåten Activ, og i folketellinga 1900 ble han omtalt som «eier og fører av en liten dampbåt som benyttes på Tyrifjorden, dels til sleping, dels til passasjerfart». I 1904 ble Johannessen kaptein på Lierbanens dampskip «Ringerike». Her var han ut året 1908, da han trakk seg tilbake.**

* «Niord» tilhørte rederiet «Statsråd Johan Thorne».
** Notat fra Harry Sundøen, datert 8. november 1979, etter samtale med Lars Johannessen Borgens sønn Jens Blom (1891–1985).

DS Ringerike var i drift til og med sommeren 1926, da ruten Sundvollen-Svangstrand ble innstilt på grunn av mangel på passasjerer. Da hadde driften allerede i flere år vist underskudd. Skipet ble siden brukt til godstrafikk og cruisefart, men i 1932 var det slutt. Dampmaskinen ble solgt til Sylling meieri,

som trengte ny maskin til ysteriet. Samme år ble skroget hogd opp og skrapjernet sendt til Christiania Spigerverk.[45]

Etter at DS Ringerike gikk ut av rutefart, ble nye og mindre båter satt i persontrafikk på Tyrifjorden. «**Gordon**» var en dampbåt med vedfyrt, stående kjele, og ble eid av noen på Hurum. Den skal ha hatt «vondt for å starte».[46] To andre, «noen småvølne motorbåter som gikk mellom Vikersund og Bønsnes», var «**Vikersund I**» og «**Vikersund II**». De var bygd av eik og furu.

Den nye Kong Ring

7. juli 1972 ble en 12,4 m lang passasjerbåt med navn «Tyrifjord I» satt i drift som sightseeingbåt i Tyrifjorden. Båten kunne ta 60 passasjerer og ble eid av selskapet Tyrifjordbåt A/S med John-Arild Jacobsen som formann. Forretningsideen var å hente turister på hotellene med buss og ta dem med på rundtur på fjorden. Båten var bygd ved John Walviks båtbyggeri i Mandal i 1961, og hadde tidligere gått i Mandalselva under navnet Sjøbussen. Da den ble solgt til Ringerike i 1971 var prisen 83.500 kroner. Etter to år ble båten i 1974 kjøpt av fire holeværinger for rundt 45.000 kroner. De gav den navnet **Kong Ring**, og i seks år arrangerte de sightseeing og rundturer med servering og humørfylt, musikalsk underholdning. Trygve Ellingsen guidet og kåserte, Rolf Engebretsen sang og serverte, mens Halvor Gullingsrud og Jan Heggelien spilte trekkspill.

I 1980 gav «Kong-Ring-gutta» seg, og båten ble solgt til en kameratgjeng på Utstranda. De var alle medlemmer av «Utstranden Samtalelag», en forening med en lang og stolt historie. Samtalelaget ble stiftet så langt tilbake som i 1879 og igjen pustet liv i tidlig i 1970-årene, med jevnlige møter i det ombygde fjøset på Øverby gård.[47] Et titall karer gikk sammen om å kjøpe båten, og i åtte år kjørte de sightseeing i Tyrifjorden med utgangspunkt fra en trebrygge de oppførte ved Veikroa. Materialer til brygga kom fra det øvre heishuset i Kleivbanen (tønneheisen mellom Sundvollen og Kleivstua), som ble nedlagt i 1979. Karene drev virksomheten på skift og holdt på til 1988, da båten ble solgt til AUF.[48]

---

45 Lier bygdetun har bl.a. rattet fra DS Ringerike i sin samling. Skipsklokka, støpt ved Nauen klokkestøperi i Tønsberg, henger på en husvegg ved Svangstrand. Etter lokal tradisjon vil husveggen ramle ut, dersom klokka fjernes. (Opplyst av Sverre Falkheim, februar 2012).

46 Dagny og Jens Blom forteller til Bjørn Knoph i Ringerikes Blad 8. februar 1984.

47 Se bind 5 s. 320.

48 Info fra Freddy Olsen (en av andelshaverne) 25. januar 2012.

Kong Ring fikk en ny blomstringsperiode med de årlige sommerleirene til AUF på Utøya. Her fraktet den statsråder, stortingsrepresentanter, LO-topper og ungdom både til og fra øya, og på lystturer på fjorden. I 1997 solgte AUF båten til Fjordservice A/S, eid av Pål Kr. Bækkedal fra Oslo og Torgeir Hustad fra Mo i Rana. De pusset opp båten og satte den i drift på Randsfjorden under navnet Randar. Den var da nyklassifisert for 42 passasjerer og et mannskap på inntil tre. Men grunnlaget for drift på Randsfjorden var for dårlig, og allerede samme høst ble båten flyttet tilbake til Tyrifjorden. Der fikk den igjen navnet Kong Ring, og ble benyttet som charterbåt med base i Storøya båthavn. Båten ble da ført av Helge Ivar Fredriksen fra Hole, som i 2001 – sammen med kona Vibeke Slåtte Fredriksen og ekteparet Linda Ludmann Leine og Ivar Helge Leine – kjøpte den gjennom selskapet Tyrifjord Båtcruise. De fire drev virksomheten videre med charterturer (cirka 20 pr. år) til og med sommeren 2004, da de solgte båten til et selskap med åtte andelshavere og satt i fart på Kravikfjorden i Numedal. Etter et halvt års tid ble den overtatt av en privat eier, som fortsatt bruker den 40 år gamle båten på Kravikfjorden.[49]

Dronning Tyra

I 2008 ble en tidligere sightseeingbåt fra København innkjøpt for å bli satt i turisttrafikk mellom Glatved brygge i Hønefoss og Tyrifjorden. M/S Dronning Tyra er 20 m lang og 5 m bred, og er bygd i rustfritt stål ved verftet Knud E. Hansen i København i 1989. Båten er på 30 tonn, har god stabilitet og stikker kun 1 m ned i vannet. Den kan ta 70 passasjerer i tillegg til et mannskap på fire, og er resultat av en lokalpatriotisk dugnad med økonomisk støtte fra lokale banker, næringsliv, kommuner og regionråd. Ny brygge ved Glatved, mudring og merking av skipsleden i Storelva og driftsselskapet Tyrifjord Cruise, ledet av skipperne Ragnar Braata og Harald Gårdvik, har ført stolte båttradisjoner videre på Ringerike og Tyrifjorden. Dronning Tyras største marked har så langt vist seg å være cruisefart på Tyrifjorden. I 2013 eies Dronning Tyra av Helgelandsmoen Cruise, der Jan Braseth og Arne Vidar er blant de største aksjonærene, og Hjalmar Sørgård daglig leder.

Brygger

Dampbåtene som trafikkerte Tyrifjorden var såpass store at de trengte brygger av en viss størrelse for at passasjerer og gods

49 Info fra Helge Ivar Fredriksen 1. februar 2012.

D/S «Ringerike» ved Sundvollen brygge i 1905.

skulle komme trygt fram. Da Lierbanen satte DS Ringerike i drift i 1904, ble det bygd dampskipsbrygger på *Svangstrand* og *Øverskogen* i Lier. Det var også brygge ved *Homledal*, en trebrygge festet til en tømmerkiste i fjorden, inntil en stupbratt fjellvegg. Herfra gikk en bratt sti opp til skysstasjonen. Dersom folk eller gods derfra skulle med båten, ble et spesielt flagg heist oppe ved husene.

I tillegg var det større brygger ved *Nes, Sundvollen, Nordre Gomnes* og *Svensrud*. Det var også brygger ved *Rytteraker, Bønsnes, Domholt, Helgelandsmoen, Averøya* og *Busund*, hvor det i perioder var anløp av rutebåter. På den andre sida av fjorden var det en større brygge ved *Skjærdalen*.

Sundvollen brygge og pakkhus lå på Sundøyas vestside, sør for steinbrua som ble bygd i 1850-årene. Selve brygga var ei laftet «kiste» fylt med stein. I dag er det ingen tufter her som forteller om et viktig knutepunkt i samferdselen i bygda for hundre år siden.

Nes brygge (ved fjorden nedenfor Øvre Nes) var laftet og stod på pæler i vannet. Da «chausséen» over Skaret og Sollihøgda til Bærum ble åpnet i 1858, så innehaverne av Ringerikes Nikkelverk på Tyristrand muligheten for å frakte nikkel med ferge over fjorden fra Skjærdalen til Nes eller

«DAMPSKIBSBRYGGEN VED GOMNÆS»

Andragende fra Dampskibet Tyrvis Interessentskab om Bidrag af Hole Herredskasse til Udbedring af Dampskibsbryggen ved Gomnæs eller subsidiært om Andragelse af samme som Eiendom uden noget Vederlag. Beslutning: Forsamlingen fandt ikke at kunde indgaa paa det af Bestyrelsen for Dampskibet Tyrvi gjorte Andragende. Dernæst besluttedes, at Dampskibsbryggen ved Gomnæs fremdeles uden noget Vederlag kan benyttes af Dampskibet Tyrvi saalænge den gaar i Rute paa Tyrifjorden.*

* Hole herredsstyre 25. januar 1886 (referert i Ringerikes Blad 19. februar s.å.)

Nes brygge på Utstranda cirka 1916. Her hadde D/S «Ringerike» faste anløp i perioden 1904–25. I dag er brygga fjernet, men ved lavvann kan man se rester etter den. På bildet bader Bror og Egil With fra Sønsterud. I bakgrunnen, oppe ved chausséen, ligger eiendommen Fagernes (seinere Skovlie's kafé).

Jens Blom (f. 1891) i robåten som slepes etter D/S «Ringerike», der faren Lars Johannessen Borgen var skipper. I bakgrunnen ser vi Svensrudbrygga, bygd av A/S Lierbanen i 1905. Den skal da ha vært en av landets lengste trebrygger. Fra 1908 ble anløpene i Svensrud sløyfet, på grunn av liten trafikk. Svensrudbrygga ble revet i 1927.

Svensrudbrygga med pakkhuset ytterst. DS «Ringerike» hadde anløp her fra 1905 til 1908.

Berget (brygga ved Portestua) på Utstranda, og herfra med hest og vogn inn til Bærums jernverk, hvor den ble nedsmeltet. Nikkel ble brukt i produksjonen av handelsjern. I dag er brygga ved Øvre Nes fjernet, men ved lavvann kan en se rester etter den.

Ved *Svensrud* innerst i Sælabønn var det en steinbrygge fra gammelt av. I 1905 ble den påbygd en lang trebrygge av Lierbanen AS. Hole kommune bevilget 2.000 kroner til anlegg av brygga, og Hole meieri og handelsforening 1.000 kroner. Det er langgrunt i Sælabønn, og bunnen er dårlig. Brygga ble anlagt på store trestokker som ble slått ned i grunnen med rambukk, så de forsvant i gjørma. På disse stokkene ble det deretter slått nye stokker, og på disse ble brygga anlagt. Svensrud brygge skal ha vært over 100 meter lang, og ble rundt 1905 omtalt som Norges lengste innlandsbrygge.[50] Helt ytterst ble det satt opp et pakkhus hvor Jens Berg ekspederte varer og solgte billetter. En seinere ekspeditør var Nils Hafnor.[51] Det var skinnegang på brygga, og en tralle som fraktet gods ut til pakkhuset.

Svensrud skal ha blitt sløyfet som anløpssted for DS Ringerike etter 1908-sesongen, på grunn av dårlig trafikkgrunnlag. Men det var seinere anløp ved Svensrud, i august 1911 meldte Ringerikes Blad at «paa Grund av den lave Vandstand indstilles indtil videre Dampskibet Ringerike Baat 1, Avgang fra Svendsrud Kl. 4,35 Morgen». Først etter at båttrafikken med DS Ringerike ble nedlagt i 1926, ble Svensrud brygge revet (i 1927). Ved lavvann kan en fortsatt se stokker etter den.[52]

50 Asbjørn N. Jakobsen skriver i *Med nikkel i lasten* at Svensrud brygge «var cirka 300 meter lang. For å komme ut på den måtte du over en 125 meter lang bro. Så du det hele fra land, så det ut som om skuta lå i åkeren på grunn av alt størgraset. Det var nesten vanskelig å si hvor bryggen begynte og broen sluttet».

51 Asbjørn N. Jakobsen: *Med nikkel i lasten,* s. 21.

52 Gudleik Guldal: «De gode, gamle dager», artikkel i heftet «Ringerike» 1976, s. 29–30.

Steinsfjorden er gammel allmenning hvor det er fritt fiske for alle, bortsett fra i Steinsvika.

Fiske i Steinsfjorden og Tyrifjorden

En sein septemberkveld i 1753 satte gårdbruker Anders Bjørnstad og husmann Iver Moløkka (Lykkja) seks fiskegarn i Steinsfjorden, utenfor Stein gård. Da de mandag morgen kom i land med fangst og garn, ble de møtt av Ole Larsen, eier av Stein, og hans folk. De fotfulgte Anders og Iver helt til Bjørnstadgrinda, hvor de tok beslag i fisk og garn. Ole Larsen hevdet at fisket i Steinsfjorden var noe som hørte Stein og dens eiere til. Anders Bjørnstad hevdet på sin side, og 35 «Almuesmænd» fra Hole og Norderhov støttet ham i et brev til retten i 1755, at Steinsfjorden fra eldgammel tid har vært et alminnelig fiskevann, hvor oppsitterne på omliggende gårder har hatt uhindret adgang til fiske.

Gudbrandsdølen Ole Larsen Jonstad eide Stein gård i åra 1740-74. Han var en uforbederlig kranglefant, og lå stadig i strid med sine naboer om eiendomsgrenser. Han mente at siden Steinsfjorden het det samme som gården, måtte den høre gården til. Den første dommen i saken falt i 1755, og underkjente Ole Larsens arrest i fisk og garn. Men saken ble anket, og i 1758 ble allmenhetens adgang til fiske i Steinsfjorden utenfor bestemte avstander fra land, slått fast av retten.[53] Men saken fortsatte i enda noen år,[54] før overretten slo fast at fjor-

STRID OM FISKERETT

I 1708 vant Gjert Holst på Lore en rettssak mot noen av bøndene på Hårum, som hadde fisket med vad og satt opp en kattise* under Lorelandet, lengst øst i Steinsvika. Hårum-bøndene mente at de hadde gammel hevd på dette fisket. Retten bekreftet Hårum-gårdenes rett til fisket i Steinsvika, men den kunne ikke se at retten inkluderte fiske med kattise. Gjert Holst hadde beslaglagt kattisa, og retten avgjorde at den skulle tilfalle han, og at oppsitterne på Hårum måtte betale saksomkostninger med 24 riksdaler.**

* En kattise var laget av kløyvde stokker eller planker som var satt ned i fjordbunnen i en grunn vik eller evje, som ledet fisken inn i en ruse eller lignende.
** Harsson (2000), s. 130.

53 Aftenposten 2. februar 1972: «Fritt midtparti i ni fiskevann». Rettsavgjørelsen om Steinsfjorden i 1758 var den første, Hurdalssjøen 1862 den andre, og Randsfjorden 1913 den fjerde.
54 Harsson (2000), s. 133–136.

FISKE I ÅSA I 1330-ÅRA
Den første skriftlige kilden vi har om fiske på Ringerike, er et middelalderbrev fra 1356. Da vitnet Jorunn på Bjørke at det var brukerne på Stein som hadde fiskeretten i Valbekken og Møllebekken (Åsaelva) i Åsa den gangen Arnstein, mannen hennes, og Ogmund på Søndre (Øvre) Stein, satt på gårdene. De hadde hatt fisket der i 15 år før pesten (Svartedauen 1349-50).

den hadde vært allmenningsvann «siden Arils tid».[55] Siden har aldri noen dristet seg til å bestride allmenhetens rett til å fiske i Steinsfjorden. Det er fritt fiske i hele Steinsfjorden, bortsett fra Steinsvika.

Da Krokskogens Allmenning ble skiftet ut på gårdene i Hole, Norderhov og Haug 1816-23, kom skogen og øyene i privat eie. Men fjorden ble holdt utenfor. På Steinsfjorden skulle allmenheten fortsatt ha rett til fiske og ferdsel. Det praktiseres fritt fiske i hele Tyrifjorden bortsett fra et område ved Breien og Berggaard på Ask, med de begrensningene som er gitt i fiskereglene for fjorden.

Brasenfisket ved Hårumsleiret

På Hårumsleiret, lengst nord i Steinsvika, har det alltid vært godt fiske. Innenfor en linje fra spissen av Loretangen til kalkovnen på Stein, har det vært eierne av Stein, Myra og Hårum-gårdene som har hatt enerett til fisket. Før den store utskiftinga i Steinsfjerdingen 1890-åra hadde alle Hårum-gårdene en teig på Storren, jordet som går ned til Hårumsleiret.[56] Utskiftinga førte til at noen av gårdene ikke lenger fikk strandlinje. Det ble da bestemt at disse grunneierne skulle få beholde sine rettigheter til brasenfisket, som hadde stor betydning. Brasen ble regnet som god ferskfisk.

Peder Muggerud (1883-1971) i Nordhagen (Koksrudhagen) var fisker og bygdeslakter. Her med båten full av krepseteiner.

Når brasenfisket pågikk, drev Hårum-gårdene felles fiske, med deling av fangsten på ei eng mellom Søgarden og Høgstua som het «Hampelandet». Delinga ble gjort etter eldgamle kvotebestemmeler, som ble fulgt og respektert helt fram til 1870-åra. Av et helt dele på 33 voksne brasen, skulle Oppigarden ha 8, Østigarden 7, og Søgarden, Nigarden og Høgstua 6 hver. Nigarden måtte igjen dele med Vestigarden, som var utskilt fra Nigarden. Hungerholt hadde ingen kvote, men hadde rett til å sette røsje (ruse) på leiret for egen regning.[57] En god nattfangst kunne gi 200 fete brasen, og ved storfangster slapp de fisken i dammer og brønner. På Hungerholt hadde de en dam

55 Arild = ar alda = fra gammelt.
56 Etterleddet *leir (leire)* er vanligvis brukt om jordstykker med leirjord eller om leirete strender, men her brukes det også om selve vika. (Harsson 1995).
57 Etter opptegnelser av Syver Hurum (1801-1871).

ved gårdsplassen hvor det gikk brasen hele sommeren, og dermed var ferskmaten sikret.

Før Tyrifjorden ble regulert i 1907, var det flom i fjorden hver vår og høst. Reguleringer lenger oppe i vassdraget spiller også inn. I Steinsevja kunne flomvannet gå helt opp til Selte-gårdene, og brasen og gjedde gikk om våren inn i Steinsevja for å gyte på de oversvømte områdene. Litt ovenfor brua i evja var det satt opp en kattise, hvor fisken ble ledet inn. Etter gytinga søkte fisken ut igjen, men da var den fanget i en av kassene som stod på hver sin side av evja med ledegjerde imellom. Her ble fisken tatt opp med hov. Kattisa på Stein skal ha vært i bruk til rundt 1915.[58]

I 1989 ble Steinsvika Utmarkslag dannet, ved at grunneierne og de som fra gammelt har hatt fiskerett der, underskrev vedtekter som regulerte jakt og fiske i området.[59]

«DE FEDESTE OG BEDSTE»

I 1743 skrev fogd IvarWiel om de mange fiskeslagene i Steinsfjorden: «Fiskene i denne eller disse Fjorde ere Brasen, de fedeste og bedste man veed af nær omkring, Øred, Siik, Abor, Røje, Gjedder, Karudser, Kolmun, Krøkler, Gaarkümer og Sløje». I beskrivelsen nevnes også «Vandfugle: Ænder af alle Slags, Fossekald, en liden Fugl, som holder sig ved Fossene, Lom. Svaner sees her iblandt, i Fosserne i haarde Vintre, Vildgjæs, i Norge kaldet Goulen, flyver om Vaaren nordefter, og see vi dem over vore Hoveder, men faar intet af den».*

* Wiel (Oslo 1970), s. 129 og 244.

«... NOEN ØRER FOR DEM OGSÅ»

En gammel mann fortalte at han som blottende ung kom innom hos en Steinsfjordfisker, som nettopp hadde dratt en stor aure. Fiskeren holdt da på å trevle småabbor ned gjennom gapet på auren. «Der blir da noen ører for dem også», sa den gamle fiskerne, som skulle selge fisken usløjet til hotellet!*

* Etter Jon Guldal.

Sjøorm i Tyrifjorden?

I sin beskrivelse over Ringerike og Hallingdal fogderi i 1743, skrev fogd Ivar Wiel også om sjøormen i Tyrifjorden: «I dette Vand skal og findes en stor Orm, ½ Fjerding lang, som skal lade sig tilsyne imod onde og farlige Tider. Endeel bekræfte med Ed, de have seet den; men naar man spørger mange, har den ene seet den 1 Miil, en anden ½ Miil, den tredie 1 Fjerding lang, og saa fremdeles; hvilket bringer mig til at troe, at ingen har seet den».[60] Det har seinere vist seg at legendene om sjøormer i norske innsjøer dukket opp omtrent samtidig med at det ble anlagt sagbruk ved elver som førte med seg sagflis ut i innsjøene. Mellom 1810 og 1820 ble det gjort flere observasjoner av sjøorm på vestsida av Tyrifjorden, utenfor munningen av Skjærdalselva. Sagflis synker til bunns, og i avsetningene skjer en bakteriell forråtnelse, hvor det dannes metanholdig sumpgass. Når metangassen kommer til overflaten, skjer det at vannsøyler spruter loddrett opp i flere favners høyde, ledsaget av sterk lyd og opprørt vannflate. Kanskje finner vi

VABAKKEN

Lengst nordvest på Helgelands marker, der gamleveien fra Kjernet og plassene ved Storelva til Hole kirke krysser det sumpige myrområdet (tidligere elveleie) nord for Kong Rings ridebane, er det i tidens løp blitt bygd opp ei jordbru. Stedet kalles Vabakken. Evja fra Domholt og opp til Kjernet er en del av det samme tidligere elveleiet. Ved Vabakken har det vært kattise, og «her fisket vi abbor, gjedde og brasen», forteller Signe Antonie Berg (f. 1930), som vokste opp på Helgeland. Også ved Gåseholmen vest for Vabakken vardet kattise, den var i bruk til like etter krigen.

58 Harsson (2000), s. 137.
59 Ringerike historielags registreringer (1973), Harsson (1995), og Harsson (2000), s. 130–137 og s. 218.
60 Wiel (Oslo 1970), s. 129.

her forklaringen på mange av historiene om sjøorm i våre innlandssjøer.[61]

Krepsefiske

Krepsen har hatt tilhold i Steinsfjorden siden rundt 1850.[62] Daværende eier av Stein gård, sorenskriver Gabriel Fougner (1791–1863), hadde blitt kjent med krepsen i sin sorenskrivertid i Idd og Marker i Østfold i 1830-åra. Det skulle være gjestebud på Stein, og Fougner hadde fått tak i ei kasse med kreps. Kassa ble satt ned til fjorden, men krepsen rømte ut av kassa og berget livet, skriver Peter Lyse. «Sorenskriveren tømte en hel sekk i fjorden utenfor Stein», fortalte en gammel Steinsfjord-fisker, Christian Knutsen Elviken (f. 1868) i 1941.[63] Han hadde hørt det både av sin egen far, og av Johannes Solberg på Stein.

Det viste seg at forholdene for kreps i Steinsfjorden var nærmest ideelle, med næringsrikt vann, høyt kalkinnhold, store grunne partier, god sommertemperatur og rikelig med skjul for krepsen på dagtid, og under skallskifte. Etter hvert som krepsen fikk ry som en delikatesse, ble den en stor inntektskilde for Steinsfjord-fiskerne. I 1980- og 90-åra ble Steinsfjorden ansett som Norges viktigste krepsevann, i 1990 stod krepsefangsten i fjorden for 30 prosent av den totale fangsten i landet.[64] I kronårene 1985 og 1986 ble det hvert år tatt opp over 7,0 tonn kreps fra Steinsfjorden. Men så gikk det nedover. I 1993 ble det tatt opp 3,7 tonn kreps, og det var registrert 283 krepsefiskere i fjorden. I siste halvdel av 1990-åra lå årsfangsten på under 2 tonn. Vasspesten spredte seg da i fjorden, særlig på østsida, og var en sterkt medvirkende årsak til nedgangen. Vasspesten dekker bunnen, og krepsen vil helst ha steinete bunn. Siden 2000 har årsfangsten ligget på rundt 1 tonn. I 2013 ble det tatt opp 2,1 tonn kreps i alt i Tyrifjorden og Steinsfjorden, hvorav 1,1 tonn i Steinsfjorden alene.

Karl Muggerud (1869–1956) fra Muggerud (Hellerud) ved Steinsetra, var det som fant opp krepseteina (Ringeriks-teina). Han begynte å fiske kreps i de store abborteinene, men disse var for store når man skulle ut i båt. Han kuttet først disse teinene på midten, men ble ikke fornøyd. I 1899 kom han fram til den teinetypen som fortsatt er i bruk i dag. Det er

61 Kåre Elgmork: Eldre opptegnelser om Tyrifjorden, i heftet Ringerike 1998-99, s. 20-23.
62 Peter Lyse skriver sommeren 1855.
63 Ringerikes Blad 13. august 1941.
64 Skurdal, Qvenild, Taugbøl og Garnås (1991).

Fisker Karl Muggerud (1869-1956) i Muggerud (Hellerud) på østsida av Steinsfjorden konstruerte i 1899 den krepseteina som fortsatt er i bruk (kalt Ringeriksteina).

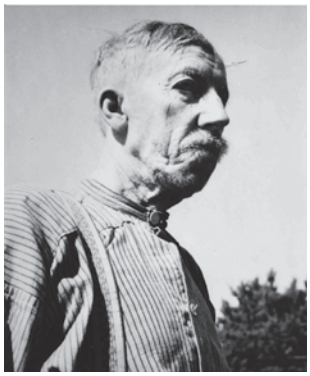

Karl Muggerud (1869-1956) og broren Peder var de første på Ringerike som fisket kreps for videresalg. De reiste i 1898 med hest til Kristiania og leverte de første kassene med kreps hos Karl A. Jensen. Prisen var 2 øre pr. kreps.

gjort visse forandringer, men hovedrammen er nøyaktig den samme. Den runde blikkanten som kom litt seinere, var også Karl Muggeruds oppfinnelse.

Karl Muggerud og broren Peder var de første på Ringerike som fisket kreps for videresalg. I 1898 dro de med hest til Kristiania og leverte de første kassene med kreps hos Karl A. Jensen. De måtte selv sørge for transporten, og prisen var 2 øre pr. kreps.[65] I 1950-åra var krepsen blitt så ettertraktet at oppkjøperne kom og hentet med lastebil hos fiskeren. Sigvart Steinsæther var også tidlig ute med krepsefiske. Sønnen Paul Steinsæther kunne ha 170-180 krepseteiner i bruk når han fisket for fullt.

Odd Brodahl (1918–2013) sorterer kreps på brygga i Evjua ved Sælabonn.

I juni 1934 skrev en innsender i Ringerikes Blad at Steinsfjorden var Norges mest fiskerike vann. I den gamle Hole-boka fra 1914 forteller en gammel fisker, Karl Gulbrandsen (født 1833 på Loretangen) at «der tidligere var meget mer fisk at faa». I folketellingene fra 1801, 1865 og 1900 har en rekke husmenn på plasser rundt fjorden oppgitt å ha fiske som bierverv, deres yrkestittel var rett og slett «husmand og fisker».

65 Karl Muggerud har fått sin minnestein, en rød ringerikssandstein med tekst «Til minne om Karl Muggerud 1870-1956». Minnesteinen ble laget av Peter Lyse i 1969, og satt opp samme år ved fjordkanten på eiendommen Muggerud (Åsaveien 242), men er nå fjernet.

Peder Muggerud (1883-1971) med litt av krepsefangsten.

Paul Steinsæther (1900-1982) i Bjørkeli ved Lårvika var fisker, skogsarbeider og snekker. I store deler av året var fiske hovedbeskjeftigelsen hans.

«... REIV MED 1000 KROKER»

«Vi fisket i Steinsfjorden og solgte i Hønefoss. Vi bar som regel fangsten på ryggen den lange veien. Vi fisket både med garn og reiv i fjorden. Garna hadde vi i stor utstrekning bundet selv, og det var ofte vi hadde reiv med 1000 kroker, egnet med kime».*

* Peder Muggerud 85 år (Ringerikes Blad 15. juli 1968.

En yrkesfisker forteller

Paul Steinsæther (1900-1982) bodde på småbruket Bjørkeli, i nærheten av Lårvika på østsida av Steinsfjorden. Bruket var for lite til at familien kunne leve av det, så Paul baserte seg på fiske, skogsarbeid og snekkering i tillegg. I store deler av året var fiske hovedbeskjeftigelsen hans.[66]

«Matfisken framfor de andre fiskeslaga, er siken», skriver Peter Lyse i Attved Tyrifjorden. Det er liten tvil om at sikfisket har hatt størst betydning. Paul Steinsæther drev sikfiske med garn, både i åpent vann på Tyrifjorden, og under isen i Steinsfjorden. Når fisket gikk for fullt i den vinteråpne Tyrifjorden, brukte han 20 garn. 10 stod ute, mens de 10 andre hang hjemme til tørk.

Garnfisket under isen i Steinsfjorden begynte når isen la seg om høsten. Tynn og gjennomsiktig is var en fordel når garna skulle settes ut første gang. De nye nylongarna tålte å stå ute

IKKE SKJEDD PÅ 40 ÅR

Vinteren 1908 la Tyrifjorden seg først i slutten av mars måned. «I dag har Tyrifjorden lagt sig efterat ha været aapen i hele Vinter. Det er noksaa sjelden, og har ikke hændt siden 1868», skrev Ringerikes Blad 25. mars 1908.

66 Åsmund Eknæs: En yrkesfisker i Steinsfjorden, i Norsk Skogbruksmuseums årbok nr. 7 (1972–1975), s. 178–192 (her et sammendrag).

Paul Steinsæther (1900-1982) i robåten med krepseteine som skal ut i fjorden. (Bildene av Paul Steinsæther er tatt av Åsmund Eknæs).

hele vinteren, men tidligere, da lin og bomull var mest vanlig, måtte de tas opp og tørkes. Av 20-40 garn som han brukte til isfiske, var halvparten på tørk til enhver tid.

Garnfisket gav jevn tilførsel av sik gjennom det meste av vinteren. Med 10 garn som ble trukket hver dag, kunne det bli fra 50 til 70 kilo med sik om dagen.[67] Flere av de viktigste matfiskene i Steinsfjorden, som gjedde, brasme og abbor, har gytetid i mai-juni, og fisket drives mest effektivt i denne tida. Pauls viktigste redskap til gjeddefangst var gjeddeline, eller «reiven», med 25 kroker på hver reiv. Til agn brukte han småabbor.

Abbor – matfisken

Abboren var også høyt skattet som matfisk. Det var ikke vanskelig å finne avsetning for de store fangstene som ble gjort i gytetida om våren, og seinere utover sommeren. I gytetida var teiner eller ruser den mest effektive redskapen. Den beste teina var en gammel type som var flettet av tynne kvister, fordi slike teiner av utseende minnet om kvistkvaser av det slaget som abboren gjerne legger rogn i.

67 Dette synes å være for høye tall, trolig er det antall fisk som menes. Siken var større den gangen, og det gikk cirka 3 fisk pr. kilo. (Kjell Sundøen, oktober 2013).

Paul Steinsæther i båtstøa ved Bjørkeli. Her hadde han det meste av det han trengte som fisker.

Ellers var reiv et effektivt redskap i abborfisket. Når to mann fisket sammen (Paul drev i en årrekke sammen med faren Sigvart) var det mulig å bruke abborreiv med ett tusen kroker, med line som var fire kilometer lang! Da Paul gikk over til å fiske alene, nøyde han seg med 600 kroker. Så lenge det var lovlig, var levende ørekyte (kime) det beste agnet. «De ska væra to famner møllom vær krok på åbbårreiva», skrev Peter Lyse. Ellers fisket Paul abbor med garn, som han gjerne satte ut i nærheten av øyer og grunne skjær, hvor abboren – særlig etter lengre perioder med stille vær – trakk inn mot om natta. Så skremte han fisken i garna ved å slå med en staur eller kaste stein i vannet. Det ble kalt å «støkke» abboren (når det er mørkt står abboren stille, og biter ikke på agn eller går i garn).

Brasme eller brasen har generelt et dårlig rykte som matfisk, men faktum er at den er god, bedre dess større den er. Vår og høst gikk brasen i garn, men om våren og sommeren fisket de den også med reiv. Som agn ble det brukt mark. På denne reiven gikk også andre fiskeslag, som sik, abbor og ørret.

Høstfisket i Steinsfjorden var særlig konsentrert om sik, og det var bare garn som ble brukt. Når de rensket høstsiken, fikk de store mengder rogn. Denne brukte fiskerne gjerne i egen husholdning. Rå saltet sikrogn var et vanlig pålegg. Som regel vispet de den, for å få bort trevlene. Eller de gjorde som gamle Sigvart: Han saltet hele rogna og brukte den på brødet som den var. Saltet (og gravet) sikrogn er i dag en delikatesse på markedet.

Opp i 2-3 tida

Det stod atskillig arbeid igjen etter at fisken var oppe av vannet. Varen måtte omsettes så raskt som mulig, for å unngå forringelse av kvaliteten, og dermed tap av kunder. Dagsrytmen om sommeren, da Paul fisket abbor med reiv, kunne arte seg slik: Ved 2-3 tida om natta ble reiven trukket. Da var det ikke tid til annen behandling av fisken enn å knippe den opp, før han måtte dra til Hønefoss, det nærmeste markedet av noen størrelse. Han var nødt til å dra den lange veien hver dag, hvis han ville bli kvitt fangsten.

Først var det en halv times rotur over fjorden til Stein gård. Derfra til Hønefoss var det halvannen times gange. Fisken ble båret på skulderen i en flettet kurv som rommet 20-25 kilo. Var det mye fisk, kunne han ha to kurver. Heldigvis var det ofte Hole-bønder på veien med melk eller andre varer, og da fikk han sette fiskekurven på vogna inn til byen.

Paul Steinsæther med nattens garnfangst av abbor.

Det meste av fisken ble solgt i Hønefoss, enten på torget eller de gikk fra hus til hus. De fleste yrkesfiskerne hadde faste kunder, men det var alltid spennende om de ble av med hele fangsten. Byturen, som Paul måtte ta hver dag i høysesongen, tok cirka seks timer. Tilbake på østsida av fjorden var det å få ordnet redskapen, skaffe agnfisk og få reiven i vannet igjen. Og så ble det noen timers søvn, før det var på'n igjen utpå natta.

Rundt 1930 ble det bussforbindelse til Hønefoss, og det var en forandring til det bedre. Da kunne han sende fisken med halvåtte-ruta om morgenen, og han fikk tid til å rense og flosse (rasa) fisken før den ble sendt. Dermed kunne han tilby kundene en mer delikat vare.

Det var god samfunnsøkonomi å utnytte de store matreservene som fisken i Steinsfjorden representerte, i et av Norges mest fiskerike vann. I dag legger de fleste av oss «fisketuren» til lavprisbutikkenes frysedisker, mens

Paul Steinsæther trekker garnet på plass under isen, etter at siken er tatt opp. Når fisken hentes opp, legges garnet pent i ei grop i snøen før det settes ut igjen. Det er viktig at garnet ikke floker seg.

TYVETALL YRKESFISKERE

I 1930-åra kunne det være et tyvetall personer rundt Steinsfjorden som hadde fiske som viktigste erverv. Småbrukere med en jordlapp og et par kuer drev med skogsarbeid i deler av året, og resten av tida fisket de. I 1998 var det én yrkesfisker tilbake i Steinsfjorden, Arne Tjernsli i Elvika. I 1997 tok han opp 2,1 tonn gjedde og abbor fra fjorden. Han leverte både til Sperillen fiskemottak, Villfisken og Krøderfisk. Fisken fra Steinsfjorden har hatt godt ord på seg, og fiskemottakene ville gjerne ha den. De siste 10 åra har Jan Andre Nilsen vært den eneste yrkesfiskeren i Steinsfjorden og Tyrifjorden.

Arne Tjersnli (f. 1932) bodde i Elvika på østsida av Steinsfjorden, og var en av de siste yrkesfiskerne i fjorden. På dette bildet fra 1988 har han 150 krepseteiner i båten.

FERSKVANNSFISK AS

Jan Andre Nilsen (f. 1969) driver selskapet Ferskvannsfisk AS på Helgelandsmoen sammen med Tom Hammerstad fra Jevnaker. De fisker i Steinsfjorden, Tyrifjorden, Randsfjorden og Krøderen, både kreps, ørret, røye, abbor, sik, gjedde, brasen og mort. Det meste av fisken leverer de til Villfisken i Ådal og til selskapet Stjernefisken, som også holder til på Helgelandsmoen. Stjernefisken eies av Helle Duhlin Hetland, som driver fiskerestaurant på Helgelandsmoen, og foredler fisken til grossister og restauranter ellers.*

* Brasen går mest til krepseåte, men en del innvandrere bruker den som matfisk. Mort er populær blant innvandrere fra Thailand.

vi drømmer oss tilbake til barndommens glade stunder over ei panne med sprøstekt abbor, surret i rømme.

I november 1998 nektet Næringsmiddeltilsynet all omsetning av fisk fra Steinsfjorden, på grunn av framveksten av giftige blågrønnalger i fjorden. Man ønsket først å se resultatet av en undersøkelse av fiskekjøttet ved Norges Veterinærhøgskole. Denne var tilfredsstillende, og siden har fisk fra Steinsfjorden vært friskmeldt. Men i dag foreligger alarmerende resultater av prøvefiske. Forskere og studenter fra Universitetet for miljø og biovitenskap på Ås fisket i to dager tidlig i oktober 2013, fikk mye krøkle (som kun er mat for annen fisk), noen få brasen, sik full av mark og mest mort.

Den eneste matfisken i Steinsfjorden i dag, er abbor og gjedde. Ørreten er borte. De siste 20 åra er det tatt et par-tre ørreter i Steinsfjorden. Den siste ble fisket av Jan Andre Nilsen sist i august 2013. Den veide 2,1 kilo. «Fjorden er overbefolket. Det fiskes for lite, og særlig morten burde vært fisket opp, men det synes å være en umulig oppgave», sier formannen i Steinsfjorden Fiskeforening, Kjell Sundøen. Ifølge Jan Andre Nilsen, den eneste yrkesfiskeren i Steinsfjorden og Tyrifjorden i dag, er halvparten av siken i Tyrifjorden og nær 100 prosent av siken i Steinsfjorden i dag infisert av gjeddemark.

OPPDRETT AV REGNBUEØRRRET

I 1971 startet Odd Graver fra Bærum oppdrett av regnbueørret i Utvika. Ideen hadde han fra familie som drev fiskeoppdrett på Frøya på Trøndelagskysten. Settefisk ble kjøpt fra et anlegg i Sylling, seinere fra Etne i Sunnhordland, og en del ble kjøpt fra Rogaland. I 1981 ble det satt opp et hus på 130 m2 nede ved stranda, som rommet klekkeri, slakteri og kontor/hvilerom. Virksomheten gav fast arbeid til én person, og sesongjobb noen uker hver høst til seks-åtte personer når fisken skulle slaktes. Odd Graver var salgsdisponent i Dyno Industrier AS, og var leder av fiskeklekkeriet på fritida. Fisken var tre år gammel da den ble slaktet, og veide da mellom 2,5 og 3 kilo. Den ble levert fersk til A/S Fiskemat i Oslo, som etter hvert kjøpte seg inn i firmaet på Utvika. I tillegg ble det solgt fisk fra eget utsalg i Utvika hver lørdag hele høsten, og på en «god» lørdag kunne salget ligge på rundt ett tonn. En del av ørreten ble lagt ned til rakfisk. Brede Johbraaten arbeidet ved anlegget fra 1978, til virksomheten ble innstilt i 1987 etter pålegg fra Fylkesmannen. Grunnen var at lakseparasitten Gyrodactulus Salaris var kommet inn i anlegget, den spredte seg til hele nedre del av Drammenselva.

MED SPARK NED HOLSFJORDEN

Fisket i fjorden hadde stor betydning for folk som bodde i dens nærhet. I nødsåra 1808-12 blir det fortalt om en husmann i Sundvollen-området som prøvde å skaffe hardt tiltrengte skillinger til familien. Vintrene var kalde og isen lå hele Holsfjorden ned til Svangstrand. Husmannen tok sparkstøttingen og sparket isen sørover, og gikk fra gård til gård i Lier og solgte Steinsfjord-fisk. Så sparket han den lange veien hjem igjen. Forhåpentlig med noen skillinger i lomma, og litt lettere til sinns.*

* Etter Gunnar Bergheim (f. 1918).

Mange fiskere

Kristian Fjeld i *Gomnesbråten* var småbruker, og livnærte seg i tillegg som skogsarbeider og fisker. Han var også fast rorskar for Hole-presten når han skulle over fjorden til Tyristrand kirke. Kristian Fjeld fisket i fjorden med 40 garn, og hadde faste leveranser til en fiskehandler i Hønefoss. Fangsten var i første rekke sik fra Nordfjorden. Kristian Fjeld var også oppsynsmann i Tyrifjorden i mange år.

I *Utvika* drev Fingar Johbraaten og sønnen Odd med utstrakt sikfiske i 1930- og 1940-åra. Flere ganger i uka ble det sendt kasser med sik til Carl A. Jensen i Kristiania. Transporten gikk med Hans Bjørnstads godsrute. Ellers ble siken solgt til folk på Utstranda. Sikfisket gav et velkomment tilskudd til gårdsdriften.

Fingar Johbraaten (1885-1949) ordner fiskegarn i Utvika en gang i 1950-åra.

Husmannsplassen *Garntangen* var en av de eldste under Nordre Gjesval. Den lå på en tange som stikker ut i Steinsfjorden. Her var den gamle fiskeplassen, hvor garnene ble satt ut, og hengt til tørking etterpå. Hagbart Elviken (1876-1947) på Garntangen skaffet seg en god biinntekt gjennom fiske. Han var en periode formann i Steinsfjorden Fiskeforening, og foreningen bygde da et mindre utklekningsanlegg på Garntangen.

«... LIKE UTAFOR STUEDØRA»

Sik, abbor, gjedde og brasme egner seg utmerket som matfisk. Men hvit ferskvannsfisk er blitt en sjeldenhet på matbordet. «Vi opplever nå det paradoksale at alle kjenner og spiser saltvannsfisk som torsk og sei, mens svært mange aldri har smakt en middag bestående av sik, gjedde eller abbor, til tross for at disse finnes like utafor stuedøra», het det i en årbok fra Norsk Skogbruksmuseum i 1970-åra.

Christian Knutsen Elvigen (1868–1953) i Hagan ved Steinsetra ble til daglig kalt «CK». Om sommeren kunne han fiske sik med opptil 40 garn på Midtgrunna i Steinsfjorden. Han var også en betydelig krepsefisker, og fast leverandør til kjøpmenn i Oslo.

På *Sundland pensjonat* ved Sundvollen bodde de tre ugifte søsknene Andreas (f. 1884), Karen (f. 1888) og Inga Johannessen (f. 1896). Andreas drev med birøkt og var yrkesfisker i Tyrifjorden. Han leverte honning og fisk med egen bil til forretninger i Hønefoss (han var en av de første i Hole som hadde bil). De to søstrene drev pensjonatet, og en del fisk og kreps som broren fisket i fjorden, var nok å finne på menyen. Andreas Johannessen leste også av vannstanden i Tyrifjorden for NVE.

Mo gård i Steinsfjerdingen hadde kattise (sammen med Frok) ved Fredenshavn, der Storelva under flommen går inn mot Lamyra.

Hans Andreas Nilsen (1882–1964) i *Suserud* (Strande) ved Lore var snekker, båtbygger og fisker. Hele familien hjalp til med fiskinga, og det var vanligvis kona Emma Marie som reiste opp til Hønefoss og solgte fangsten. Det meste gikk til faste, private kunder, og krepsen til fiskehandler Engelstad.

Hans Thorleif Lohrviken (1908-1979) i *Lårvika* var tømmermann av yrke. I tillegg leverte han frukt på Økern i Oslo og drev fiske og krepsing i Steinsfjorden. Fisken ble solgt fra gården, og krepsen ble blant annet levert til Sundøya Fjordrestaurant. Han fisket sammen med Harald Hurum i Hagabråten og Anders Hagen.

Christian Knutsen Elviken (1868–1953) i *Hagan* ved Steinsetra var en habil fisker. Om sommeren kunne han fiske sik med opptil 40 garn på Midtgrunna i Steinsfjorden.[68] Han var også en betydelig krepsefisker, og fast leverandør til kjøpmenn i Oslo. I 1909 leide han fiskerett i Steinsfjorden utenfor Stein gård (Steinsvika og Steinsleiret) av Johannes Solberg mot en årlig avgift på 200 kroner. Ifølge kontrakten skulle også gårdens ruser overlates til Christian, og rusene måtte tilbakeleveres i samme stand som de ble overtatt.[69]

Satte ut fiskeyngel før 1850

Allerede før Hole sogneselskap ble stiftet i 1850, ble det arbeidet for å øke fiskebestanden i Tyrifjorden. Fiskeyngel ble kjøpt inn og satt ut i vassdraget. Med pengestøtte fra Hole, Norderhov og Modum kommuner ble det anskaffet fiskeutklekningsapparater, som ble stasjonert ved Rørvika og

68 Opplyst av Knut Elviken.
69 Harsson 2000, s. 137.

JAKT OG FISKE

Temaet «jakt og fiske» kan knapt nevnes i Hole uten at Kjell Sundøens navn må nevnes i samme slengen. Han har vært formann i Hole Jaktforening i 46 år, og i Steinsfjorden fiskeforening i 26 år. Han er med i så vel jaktutvalg som fiskeutvalg i kommunen, og har vært sentral i arrangementet av Gjeddefestivalen i 23 år på rad. Kjell Sundøen er også aktiv i miljøgruppa «Miljøet i bygda vår», og deltar i Naturoppsynet i Hole, med begrenset politimyndighet innenfor jakt, fiske og natur.

GIKK TIL TORESPLASSEN MED FISK

«Karen og Gulbrand Bjørsrud var vennlige og gjestfrie mennesker. Gulbrand var fisker og kunne gå med fangsten helt til Toresplassen, hvor han leverte til Fearnley. Noe solgte han til hotellene i Sundvollen, og ellers gikk han til Hønefoss og solgte. Det var nok slitsomt å være fisker og», skriver Nils Fekjær i sine opptegnelser. Bjørsrud var husmannsplassen Trøgsleløkka ved Sundvollen. Gulbrand (f. 1839) var fra Loretangen, og bror av Karl Larsen på Garntangen. Karen (f. 1849) var fra Sundøya, datter av Dortea og Lars Pedersen Sundøen.

Onsaker. I 1857 ble det så, «med en pålitelig mann», transportert to kasser lagsildrogn (gav 7.-8.000 yngel) fra Fåberg til de to utklekningsapparatene ved Tyrifjorden. Neste år ble det sendt fire kasser lagsildrogn til Hole, og rognen ble satt ut «på hensiktsmessige steder» i Storelva. Ifølge notater fra Magnus Gabriel Hetting, inspektør for ferskvannsfiskeriene i Norge 1855-1874, ville det seinere bli sendt lagsildrogn til anlegget ved Onsaker, mens Rørvika-anlegget ville bli benyttet til «Laxe- og især Hunnerørretrogn».

Det er ikke kjent hvor vellykket disse forsøkene var, men i 1866 foreslo Hole herredsstyre for sine kolleger i Norderhov å ta ned og flytte husene hvor utklekningsapparatene stod, og benytte dem til fattighus. Forslaget møtte motbør i Norderhov, og ble ikke gjennomført. I 1862 ble det fra to utklekningsanlegg i Norderhov (Egge og Alme) sluppet 35.-40.000 ørretyngel og 8.000 Wännerlaksyngel i Randselva, i tillegg til 26.000 ørretyngel som var hentet fra andre utklekningsanstalter. Det var ikke småtteri av yngel som ble sluppet allerede den gangen.[70]

Karen (f. 1849) og Gudbrand Bjørsrud (f. 1839) på plassen Bjørsrud ved Trøksle i Sundvollen. Gudbrand var fra Loretangen og Karen fra Sundøya, så de kjente fjorden fra barnsben av. Gudbrand var fisker i Steinsfjorden, og gikk noen ganger helt til Toresplassen og solgte fisk.

I 1868 synes de første regler for fiske i Steinsfjorden å ha blitt innført. I 1870 ble Ole Chr. Elvigen tilsatt som fisketilsynsmann i «Steens-, Hols- og Tyrifjorden».

70 Brænden: Norderhov (1948), s. 632.

781 BÅTER I STEINSFJORDEN I 2009

I 2009 ble det foretatt telling av båter i Steinsfjorden, på oppdrag fra Statens naturoppsyn. Det var leder i Steinsfjorden fiskeforening, Kjell Sundøen, som sammen med en annen reiste rundt og registrerte båter. Tallet ble 781. I 2013 ble det telt på nytt, og det ble registrert en nedgang på 10-20 båter. – Da jeg vokste opp rundt 1950 var det 5-10 motorbåter i fjorden, sa Kjell Sundøen i 2009.

Han skulle påse at lover og regler ble overholdt, og en fornærmelse mot ham i ord eller gjerning var «som en Fornærmelse mod Politiet og straffes efter Paragraf 4».

I 1877 påtok Hole sogneselskap seg omkostningene med fiskeutklekningsapparatene i Steinsfjorden. Året i forveien hadde det ikke vært mulig å skaffe lakseyngel, og oppsynsmannen fikk tillatelse til å ta inn sikyngel, for egen regning og uten lønn. To år seinere ble det meldt at det fra de samme apparatene var satt ut 80.000 sikyngel i og ved Steinsfjorden. I 1879-80 ble fiskeutklekningen overlatt til den nystartede Ringerikes fiskeriforening, dannet på initiativ fra «noen fremtredende menn» fra Norderhov og Hole. Saken fikk god tilslutning i Norderhov, mens interessen var mindre i Hole. Det ble tegnet bidrag og kjøpt inn et fiskeutklekningsapparat, som ble satt opp på gården Egge i Ullerål. Året etter vedtok Norderhov sogneselskap å overlate saken til fiskeriforeningen (Hole sogneselskap tok sannsynligvis samme standpunkt).[71]

Kjell Sundøen (f. 1937) pilker abbor på Midtgrunna i Steinsfjorden i mars 2004. Kjell Sundøen er en sentral person i det meste som har med jakt og fiske å gjøre i Hole-bygda. Han har vært formann i Hole Jaktforening i 46 år, og i Steinsfjorden fiskeforening i 26 år.

I 1932 ble Steinsfjorden fiskeforening stiftet, med formål blant annet «at fremme fiskeriets trivsel ved at vekke interesse for fiskebestandens bestående og økelse ved oppretelse av utklekningsapparat på et dertil skikket sted, og få den beste betjening av samme». I 1934 ble samtlige kommuner rundt Tyrifjorden enige om å velge et styre som skulle forestå arbeidet med opphjelp av fiskebestanden i Tyrifjorden (med Steinsfjorden og Holsfjorden), kalt Tyrifjordens fiskeristyre. Allerede i 1935 foreslo fiskeristyret å innføre fiskekort i Steinsfjorden. Samme år foreslo Steinsfjorden fiskeforening forbud mot pilking, angivelig fordi pilkerne ødela fiskeredskapen for yrkesfiskerne. Men verken fylkesmannen eller herredsstyrene ønsket innskrenkning av fiskeretten i fjorden. Steinsfjorden fiskeforening bygde klekkeri på Garntangen og setefiskedammer ved Sundvollstranda. Sist i 1930-åra ble Ringerikes Sportsfiskerforening stiftet, og den har gjort et stort arbeid med å formere fiskebestanden i vassdraget.

71 Hole landbrukslag 1850-1950, s. 72-74.

De største fiskene

De vanligste fiskesortene i Steinsfjorden rundt 1950 var ørret, sik, gjedde, brasen og abbor. Ifølge Einar Heimås Dokken, som skrev kapitlet om jakt og fiske i Norderhovboka (1948), veide den største laks eller aure en veit er tatt i Steinsfjorden, 16 kilo. Den største gjedda veide 22 kg, og den største abbor og sik 3 ½ kilo.[72] Heimås Dokken gjentar tallene i Ringerikes Blad 11. mars 1953, og oppgir «den gamle fisker Hagbarth Elvigen fra Åsa» som kilde.

«... BRUKTE OVER 200 GARN»

«Lars Tjernsli, som bodde ved Rørvika nedenfor Tyriheim, rodde ut til Nes om høsten og fisket der. Han gikk over skauen og leverte fisk til det store og velrennomerte firmaet Karl A. Jensen. Det fortelles at Olaf Sundland, som begynte å fiske etter 1953, noterte at han fisket over 4.000 kilo ett år. Det tjente han så godt på, at han kunne kjøpe en liten lastebil. Han og Normann Lehne fisket sammen i mange år, og brukte over 200 garn».*

* Bjørn Knoph i heftet Ringerike (1999), s. 32-33.

Komponist Ole Olsen, som i mange år var gjest på Rytteraker, var en ivrig fisker. Seinere smed Martin Rytterager var som smågutt med ham på fiske, og «de skrøt av å ha tatt den største gjedde som fanget her i Tyrifjorden. Den vog noe slikt som 3 bismerpund», heter det i en håndskrevet manus i Hole bygdearkiv. Et bismerpund var 5,977 kilo, hvilket betyr at gjedda veide i underkant av 18 kilo. I 1935 fortalte Gudbrand Karlsen (1864-1941) til Jon Guldal at han i 1892 sammen med sin far, Karl Gulbrandsen Garntangen, fikk en gjedde på 23 ½ kilo i Steinsfjorden. «Det er den største gjedde han nogensinne har sett, og han har heller ikke hørt gjeti større», skrev Guldal siden.

Men disse gjeddene blir små i forhold til den som Ringerikes Blad skrev om 21. september 1966. En mann på Røyse fortalte at Edvart Glaserud i sin tid hadde tatt en gjedde på 36 kilo på garn i Nordfjorden. Gjedda skal ha blitt utstilt i vinduet til fiskehandler Andersen i Hønefoss. Folk som har fisket i fjorden et helt liv stiller seg tvilende til historien. Paul Steinsæther fisket en gang en gjedde på 22 kilo. Også Lars Piro skal ha dratt opp en gjedde på samme størrelse.

I 1961 ble det fisket en ørret på 19,1 kilo i Tyrifjorden utenfor Tyristrand, og lokalavisen antydet da at dette var det største ørreten som var tatt i fjorden, og kanskje også i hele landet.

I 1990 ble den første Gjeddefestivalen arrangert i Steinsfjorden og Tyrifjorden. Den har siden vært årlig. I 2011 ble det dratt opp 2,5 tonn gjedde i løpet av helga festivalen ble arrangert.[73]

11,5 kilo veide denne ørreten som Asbjørn Nordli (f. 1926) tok på garn utenfor Gomneslandet på Røyse i mai 1969. Det ble noen strabasiøse minutter før fangsten var sikret. Ruggen var 96 cm lang.

72 Brænden: Norderhov kommune (1948), s. 634.
73 Antall fiskere på Gjeddefestivalen har de siste år ligget på rundt 200.

Brødrene Sigurd (f. 1911) og Aage Leine (f. 1915) med ørretfangst fra Tyrifjorden.

Stolte meitefiskere på Søhol («Gudbrans») rundt 1930 med dagens fangst fra Sælabonn. Fra venstre: Henrik Bye, ukjent, Solveig Bye, ukjent og Johan Bye.

SALTVANN PÅ HOLSFJORDENS BUNN..?

Spørsmålet om det fortsatt er rester av saltvann på bunnen av Holsfjorden, etter at Tyrifjorden var en del av havet etter istida, har vært diskutert. For 7.800 år siden ble Tyrifjorden atskilt fra havet. Da Norges Vassdrags- og Elektrisitetsvesen (NVE) i 1978-79 lagde dybdekart over Tyrifjorden, tok Josef Santha og Kjell Sundøen vannprøver på bunnen av Holsfjorden, med en såkalt Nansen vannhenter. Det viste seg at vannet ikke var salt, og det var heller ikke råttent.*

* Kjell Sundøen 6. oktober 2013.

Brasen er i dag mest populær som krepseåte, men har i generasjoner vært en god matfisk i stuene rundt Steinsfjorden. Den har mer bein enn abboren, men fiskesuppe kokt på feit brasen er en delikatesse. Brasen egner seg også godt i plukkfisk. En periode før siste årtusenskifte ble det hentet brasen som krepseåte helt fra Glomma-vassdraget (særlig Øyeren), men siden de nye fiskeforskriftene for Tyrifjorden og Steinsfjorden kom i 2003,[74] har det vært forbudt å innføre åte fra andre vassdrag. Dermed er brasen igjen blitt ettertraktet. Den fiskes helst i gytetida om våren, når den går inn i Steinsvika (eller Rytterakervika i Tyrifjorden) for å gyte. I Storelva og blindsjøene der (Synneren, Juveren) fiskes det også mye brasen.

Steinsfjorden - nær økologisk kollaps

Steinsfjorden er 13,9 km2 stor og har et nedbørfelt på 63,7 km2. Den tida det teoretisk tar å skifte ut alt vannet i Steinsfjorden, kalt oppholdstida, er 4,6 år. Det seine utskiftinga, grunt vann, godt klima, næringsrikt jordsmonn og kalkholdig grunn gjør Steinsfjorden til en næringsrik innsjø, etter norske forhold. Avrenning fra jordbruk, husholdninger og li-

74 Forskrift for fiske i Tyrifjorden, Steinsfjorden, Storelva, Randselva til Viul, Sokna til Sørgefoss, Drammenselva til Bergsjø i kommunene Hole, Lier, Modum og Ringerike.

ten utskifting gjennom Kroksund, har ført til at Steinsfjorden er blitt mer næringsrik enn den opprinnelig var.[75]

Steinsfjorden er et stort og komplisert økosystem der vann, planter og dyr inngår som viktige deler. I 1976 begynte man med systematisk overvåking av Tyrifjorden og Steinsfjorden, og i årene 1978-81 ble Tyrifjord-undersøkelsen gjennomført.

Vasspesten har gjort økosystemet i Steinsfjorden komplisert. De første sikre observasjoner av vasspest i fjorden ble gjort i 1978, og fra 1982 var den å finne over hele fjorden. I 1998 regnet man med at 25 prosent av bunnarealene i fjorden var dekket av vasspest, noe som var negativt for bading, sportsfiske, garnfiske, krepsing og båttrafikk.

Det ble satt i gang forsøk med høsting av vasspesten, blant annet et prosjekt for å få det testet ut som saueför, i regi av Landbrukshøgskolen på Ås. En lokal «Petter Smart» (Knut Gomnæs) konstruerte en «tresker» på lekter som også ble prøvd, men ingen av forsøkene var vellykkede.

Særlig for krepsefisket har vasspesten virket negativt inn. Vasspesten dekker bunnen, i første rekke på østsida av fjorden, og krepsen vil helst ha steinete bunn. Årene 1985-86 var kronår for krepsefisket, med total fangst hvert av årene på 6,5 tonn. I 1996-97 var fangsten nede i 2 tonn pr. år, og i 2006 var den under 1,1 tonn (1.065 kg). I 2013 ble det tatt opp 1.169 kg kreps i Steinsfjorden og 956 kg i Tyrifjorden, til sammen 2.125 kg (mot 2.152 kg i 2012).

I 1989 ble et interkommunalt arbeid med en vannbruksplan startes opp. Denne ble vedtatt i 1993, og fokus ble flyttet fra Tyrifjorden til Steinsfjorden. Midt på 1990-tallet ble det slått fast at Steinsfjorden var i økologisk ubalanse. Overvåking viste en årlig forverring, med stadig dårligere vannkvalitet, økning av algeproduksjon, påvisning av giftige blågrønnalger, spredning av vasspest samt usikkerhet om det var helsefarlig å spise fisk og kreps.

Alger er en viktig del av øko-systemet. Problemet i Steinsfjorden var at algeveksten var altfor stor, grunnet for store forekomster av fosfor, som gir algevekst. Fosfor blir tilført fjorden via

NEI TIL BADING

I 1997 begynte NIVA (Norsk institutt for vannforskning) å undersøke kvaliteten på badevannet i Steinsfjorden. Annenhver uke ble det sendt rapport til oppdragsgiver Hole kommune. Ved to tilfeller, ett i 2000 og ett i 2002, ble det anbefalt ikke å bade i Steinsfjorden, fordi verdien av giftstoffer var over grenser fastsatt av Verdens Helseorganisasjon (WHO), og bading kunne føre til svie i huden. Undersøkelser av vannkvaliteten er blitt gjort hvert år siden (4 prøver hver sommer), med tilfredsstillende resultat.

* Ringerikes Blad 23. august 2005.

75 Frode Løset: Handlingsplan for biologisk mangfold i Hole kommune (1995), s. 40.

kloakk, og avrenning fra landbruket. At morten kom til Steinsfjorden, er svært uheldig for vannkvaliteten. Morten spiser dyreplanktonet som lever av algene i vannet. Når mengden dyreplankton reduseres, blir det mer alger og dårligere vannkvalitet.

Fuglelivet i Steinsfjorden «tok av» på 1990-tallet, noe som forklares med de økte forekomstene av vasspest. Svaner spiser vasspest, og napper plantene opp fra bunnen. Dermed får også andre fuglearter tilgang til føde.

Fugleliv, våtmarkssystem og Ramsarkonvensjonen

Det er et sjeldent rikt fugleliv i nordre del av Tyrifjorden. I 1973 etablerte Zoologisk Institutt ved Universitetet i Oslo en feltstasjon for zoologiske undersøkelser på Averøya. Her ble det fra 1974 til 1987 drevet fuglestasjonsvirksomhet hver vår og høst. Arbeidet både på Averøya og områdene rundt førte i 1985 til vern av fire våtmarkslokaliteter i Nordfjorden/Storelva-området: Karlsrudtangen naturreservat i Ringerike kommune (innerst i Nordfjorden), Averøya naturreservat i Hole og Ringerike kommuner (ved utløpet av Storelva) samt naturreservatene Synneren og Juveren i Ringerike kommune.

Ramsar-konvensjonen er en internasjonal konvensjon om vern av våtmarker, undertegnet 1971 i byen Ramsar i Iran. I dag (2013) har 168 land ratifisert avtalen, deriblant Norge (1974). Konvensjonen forplikter medlemslandene til å oppnevne minst ett våtmarksområde på en liste over internasjonalt viktige våtmarksområder. Lista omfatter i dag 2.143 verneområder, av disse 63 i Norge (42 på fastlandet og 9 på Svalbard). Disse er elvedeltaer, gruntvannsområder i sjø og ulike typer myrer og ferskvann som er internasjonalt viktige for dyr og planter. Flere av Ramsar-områdene er «våtmarkssystem» som omfatter flere separate verneområder.

I mars 1996 ble Nordre Tyrifjorden våtmarksystem tatt med på Ramsar-konvensjonens liste. Kort tid etter sørget Ringeriks-Kraft for å legge alle strømførende ledninger over Kroksund ned i bakken (jordkabler), av hensyn til fuglelivet og internasjonale miljøforpliktelser i kjølvannet av Ramsar-statusen. Disse ledningene hadde i mange år representert det verste kollisjonspunktet for store vannfugler, særlig svaner, i hele Nordre Tyrifjorden våtmarkssystem.

Konsentrasjon av vannfugler i Steinsvika før isen legger seg. På dette bildet fra 19. desember 1997 sees knoppsvaner, sangsvaner, brunnakker og sothøns. De to sistnevnte artene snapper til seg vegetabilske næringsemner som kommer til overflaten når svanene beiter på vannplanter lenger ned i vannmassene. © Viggo Ree.

På høsten passerer de fleste kortnebbgåsflokkene over Tyrifjorden-området i slutten av september. Denne flokken ble fotografert over Stadum i oktober 2004. Kortnebbgåsbestanden som hekker på Svalbard tilbringer vinteren i Nederland. © Kendt Myrmo.

Østbråtaskjæret nordvest i Steinsfjorden har i mange år vært en av de viktigste hekkeplassene for ulike vannfuglarter i Nordre Tyrifjorden våtmarkssystem. I 2010 var det noen få par med makrellterner og en mindre hettemåkekoloni på øya. Bildet viser noen av hettemåkene og en makrellterne i flukt 28. mai 2010.
© Morten Brandt

Tre karer i overvåkingsgruppa for vannfugl i Norsk Ornitologisk Forening i arbeid ved Tyrifjorden i juni 2008. Fra venstre: Morten Brandt, Bjørn Harald Larsen og Kendt Myrmo. Myrmo bor i Haug og har nærmest ukentlig i 33 år systematisk tellet vannfugl og andre arter i hele Tyrifjorden-området.
© Viggo Ree

Vintertelling av vannfugl i den sørlige delen av Drammensvassdraget har pågått siden sist på 1980-tallet. Fra 2003 har dette arbeidet blitt utført av Bjørn Harald Larsen, Kendt Myrmo og Viggo Ree. De samme tre samt Morten Brandt har siden 1990-tallet vært ansvarlige for overvåking av hekkefuglbestanden i Tyrifjorden-området. 2013 var den 22. sesongen for dette arbeidet.

I 1997 dukket den giftige blågrønnalgen *Planktothrix* opp i fjorden, og alle vannverk ble midlertidig stanset. For å redde Steinsfjorden gikk Ringerike og Hole kommuner samme år (1997) sammen om en handlingsplan med tre hovedtiltak:

1. **Økt vannflyt gjennom Kroksund ved å erstatte veifyllingene med bruer.**
   Dette tiltaket er i ferd med å renne ut i sanden. I 2013 er det fortsatt ikke avsatt midler til det i veibudsjettene. Vannforskere understreker at prosjektet ikke løser problemet med giftige alger, og kun vil gi en marginal endring av vannkvaliteten.

2 **Avrenning fra landbruket reduseres ved anlegg av fangdammer i fjordens nedbørsfelt, endret jordbearbeiding (mindre høstpløying) og innføring av gjødselplaner i landbruket.**
   De tre første fangdammene i en serie på 10 ble anlagt høsten 1995, den første i Seltebekken. Effekten av mindre høstpløying er omdis-

kutert, mens innføring av gjødselplaner har gitt gode resultater. Anlegg av fangdammer har vært vellykket, og redusert tilsiget av næringsstoffer.

3. **Nye områder kobles til renseanlegg, alternative avløpsløsninger vurderes for spredt bebyggelse og hytter rundt fjorden.** KUR-prosjekt (kloakkrensing uten rør) ble i 2001 vedtatt i begge kommunestyrer, og er gjennomført. Resultatene er ikke positive. KUR-anleggene fungerer dårlig. Steinsfjord-utvalget anbefaler i dag (oktober 2013) at anleggene erstattes med tilknytning til ordinært vann- og avløpsnett, med overføring til Monserud og Hole renseanlegg.

I 2007 fikk Fylkesmannen i Buskerud oppdrag fra Direktoratet for naturforvaltning å utarbeide en verneplan for Tyrifjorden, men siktemål å utvide Ramsar-området i Nordre Tyrifjorden våtmarksystem. I kjølvannet av dette satte Hole og Ringerike kommuner i 2010 i gang arbeidet med en kommunedelplan for Steinsfjorden og Kroksund. Målet er å få en plan for balansert bruk og vern av området, til glede og nytte for alle som bor her. Verneplanen er ventet å være klar i 2014.

Et knoppsvanepar i Vikbukta i Steinsfjorden i Hole hadde et hekkeforsøk på vårparten i 2007, men reiret ble oversvømmet av den første flommen i mai. Deretter bygde fuglene nytt reir et godt stykke oppe i steinfyllingene ved gangveien. Da den omfattende vannstigningen fant sted i begynnelsen av juli havnet reiret i vannmassene, men svaneparet sørget jevnlig for å bygge på med vannvegetasjon slik at hekkeplassen ikke ble helt ødelagt av flommen. Den 11. juli klekket tre av de fem eggene i reiret (bildet), og dermed klarte de iherdige svaneforeldrene i Vikbukta å sikre reproduksjon i 2007. Knoppsvanefamilien ble filmet og vist i nyhetssendinger på NRK1 Østafjells og Dagsrevyen samt presentert i reportasje i Ringerikes Blad. © Viggo Ree.

Husmenn og utvandring

Husmannsplassen Øvre Bråtan (Gulbrandsbråtan) ved Sønsterud cirka 1900. Det var en liten landhandel her. Storveien skimtes i lia ovenfor. Tufter etter husene i Gulbrandsbråtan er fortsatt å se.

Husmannsvesenet fikk stor utbredelse i Norge ved ekspansjonen i jordbruket sist på 1700-tallet. Husmenn og utvandring er knyttet nært sammen, da det primært var nordmenn som tilhørte denne store, eiendomsløse gruppa som brøt opp og reiste til Amerika, i håp om å skape seg en ny og bedre hverdag i det nye landet.

En Husmand udi Norge, han har det ei saa godt,
for Pladsen skal han slide, om det gaar nok saa godt,
ja, 8 skilling dagen, om Vaaren han da faar,
6 naar det er Vinter, det kan du tro forslaar.

«… SÅ PÅ SEG SELV SOM HELDIGE»

«De som fikk en husmannsplass på Stein, så på seg selv som heldige. Det var i alle fall fast arbeid hele året, selv om betalinga var lita. Det var noe jord til disse plassene, en 15–20 mål, og de hadde ei ku eller to og kanskje en gris», fortalte en som hadde vokst opp på en av plassene. Men våronna fikk de aldri gjort før husmannen var ferdig på gården, så det ble altfor seint, dårlig med gjødsling og skrale avlinger.*

* Olav Eriksens erindringer. Olav Eriksen (f. 1888) bodde de 10 første år av sitt liv på en av Jomfruland-plassene i Steinsåsen, hvor hans far var husmann. I 1910-12 var han selv husmann på Stein, og bodde da på samme plass. I 1912 kjøpte han jord på Brenna og bygde eget hjem (Bråten). Olav Eriksen ble seinere varaordfører i Hole.

Men naar det bliver Slaatten, da har han op til 12,
da faar han fuld Erstatning for lave Vinterfold,
da kan du tro en Husmand sin Plads betaler fort,
da kan han kaste Sorgen og al Bekymring bort.[1]

I 1819 skrev husmann Hans Madsen kontrakt med Gabriel Fougner på Øvre Stein om leie av plassen Halvorsbråten i Steinsåsen. Den årlige avgiften var 5 spesidaler, og arbeidsplikt for Hans og kona på Stein «etter tilsigelse klokken 4 om morgenen». Daglønna var 8 skilling, på husbondens kost. Det var vinterlønna, om sommeren var den 12 skilling dagen for husmannen. Kona Anne Johannesdatter tjente 8 skilling dagen hele året, og var i tillegg forpliktet til å motta spinning eller annet håndarbeid hjemme, mot «gjengse betaling». Husmannen måtte forplikte seg til å holde husene ved like, når disse først var satt i stand av husbonden. På Krokskogen kunne de hente brenneved og gjerdefang, og få havnegang til dyra sine.

Hans Madsen var en av de mange som på 1800-tallet fikk arbeid og bosted for familien ved å feste seg som husmann. Storgårdene trengte arbeidskraft, og i utkanten av gårdsvaldene fikk folk rydde jord og sette opp hus på bondens mark, beiterett i utmarka for husdyr og rett til vedhogst. Leien ble delvis betalt med arbeid på gården, eller den var fastsatt i penger. Denne arbeidsplikten, som også kunne omfatte husmannens kone og barn, var dårlig lønnet. Den lå atskillig under lønna til en løsarbeider.

På Ringerike, som i de østlandske jordbruksbygdene ellers, hadde en husmann som regel ubegrenset arbeidsplikt hos bon-

«… DET USLESTE EN MANN KAN TA SEG TIL»

Hans Madsen var ikke alltid like stolt over å være husmann. Da Olav Eriksen, tidligere husmann i Østre Jomfruland, hadde kjøpt Bråten på Brenna i 1912, traff han Hans Madsen like etter. Etter å ha gratulert Eriksen som selveier, la gamle Madsen til: «Jeg skal si deg det, at det å gå husmann, det er f… kreke meg det usleste en mann kan ta seg til».*

* Olav Eriksen, s. 63–64.

MØNSTERBRUK

«Hans hadde en svakhet for skråtobakk. Tro meg eller ei, men når han kjørte slåmaskinen, et krevende arbeide – da ble kvartrullen for skryp, han begynte på nummer to, og dette er ikke skrøne. (…) Plassen hans var et mønsterbruk. Arbeidet var nattarbe med tilskudd fra kjerring og onger, og så jærtes dom vel husmennene seg imøllom».*

* Thorvald Solberg (1960).

1 Den bekjendte Husmandsvise (15 vers, her de to første), etter tradisjonen diktet av Nils Meisedalen, husmann under Vesterbø i Nord-Aurdal. (Heftet Ringerike 1987, s. 19).

Ole Andersen Rytteragertangen (1792-1875) var skredder og husmann i Roberget (også kalt Rytterakertangen) ved Storøysundet. Han var gift med Ingeborg Svendsdatter, og de fikk sju barn. Deres etterkommere sitter på mange gårder i Hole i dag – se Hole bygdebok bind 1, s. 329-331.

«... ENKELT OG TARVELIG»

«Vistnok var det smaa og trange forhold i husmandsstuene; men der var jo heller ingen flot levemaate paa gaardene, maatru. Livet var enkelt og tarvelig overalt».*

* Tveiten (1914), s. 59.

den, «etter tilsigelse». Daglønna var fastsatt i kontrakt, eller etter skikk og bruk i bygda. Rundt 1800 lå daglønna på 6-8 skilling om sommeren, og helt nede i 4 skilling om vinteren. I andre landsdeler, som Trøndelag, var den høyere, og forskjellen skyldtes at i de gode jordbruksbygdene på Østlandet hadde husmannen temmelig fast arbeid hele året. Han fikk jevnere fortjeneste, og kunne greie seg med mindre daglønn.

Det var to typer husmenn. Den ene ble kalt husmann med jord, den andre husmann uten jord. På Ringerike var det mest vanlig med husmenn med jord. Plassene varierte i størrelse, en stor husmannsplass kunne være som en liten gård. Den hadde åker og eng, og beiterett i gårdens utmark. Men husmannen eide ikke plassen. Det var ingen sikkerhet for at neste generasjon kunne overta en veldrevet husmannsplass. Ofte lå husmannsplassene på mark som lett kunne legges til gården i neste omgang.

En husmann uten jord leide ei hustomt på bondens mark, til en beskjeden avgift. Disse husmennene var helt avhengige av annen inntekt, enten gjennom fiske, håndverk eller jordbruksarbeid, eller (som oftest) en kombinasjon av disse.

Husmannsvesenet var lite regulert før midten av 1700-tallet. Husmennene utgjorde da en så liten del av befolkningen, at det ikke ble ansett som nødvendig å ha egen lovgivning for dem. En annen årsak kan ha vært at staten unngikk å regulere husmannsvesenet, fordi den heller så at det ble ryddet eller utskilt nye gårder. Dette ville gi nye matrikulerte bruk, og dermed økte skatteinntekter. Husmannsplasser var en del av den matrikulerte gården, og gav ikke inntekter på den måten.

Husmannen kunne ha livstidsfeste på plassen. Det betydde at han kunne sitte på plassen livet ut. Men husmenn flest måtte flytte fra plassen når bonden sa dem opp. I 1750 kom en forordning som skulle trygge husmannens rettigheter. Den bestemte at husmennene skulle ha bygselbrev og livfeste på plassen, og kontrakten med jordeier skulle utformes skriftlig. Loven stilte seg helt på husmennenes side, men de hadde i virkeligheten ikke makt til å få den gjennomført. De som prøvde, ble oppsagt fra plassene.

I 1752 kom en nærmere fortolking og utvidelse av loven av 1750. Den skjelnet mellom husmenn som hadde sine plasser nær gården, i «hjemmerøssene», og de som selv hadde ryddet

Sløga (Sløgabråten) var plass under Helgeland. Ved bordet husmann Johannes Hansen Sløga og hustru Ragnhild Ellingsdatter med en slektning, Elise Gulbrandsdatter (i midten). I døra står deres datter, Anne Jørgine Johannesdatter (1858–1927), som drev kafé for de militære på Helgelandsmoen. Hun ble seinere gift med Abraham Frøshaug (Nygård).

Husmannsstua i Orebråten i Steinsåsen. I døra Gina Orebråten (1864-1950).

... EN KO PÅ LEIE

En ung gut, som ikke eier mer end de få dalere, han har indsparet af sin tjenerløn, gifter sig med en næsten jevn-gammel pige, som har været så lenge i tjenesten og brugt sin løn så vel, at hun, foruden gode gangklæder og sengeklæder, eier 2 gryder, 1 bakstehelle, et par lysestager og kanske, når det kommer høit, en ko på leie – se her er et parti, som der stiftes så mange af inden arbeidsklassen på landet!*

* Fra Eilert Sund: Om giftermål i Norge.

Husmann Johannes Hansen (f. 1808) og hustru Ragnhild Ellingsdatter (f. 1814) i Sløgabråten, en plass under Helgeland (på Helgelandsmoen).

og bygd plassene sine. Bare de siste skulle ha adgang til å kreve skriftlig kontrakt og feste for egen og hustrus levetid. Alle andre skulle ha samme stilling som tjenere, og kunne sies opp på samme måte. I 1792 ble det påbudt med skriftlig avtale, og hvis en slik ikke forelå, hadde husmannen og kona rett til å leie plassen på livstid. I 1851 kom en husmannslov som gav husmannen rett til én fridag i uka, slik at han kunne arbeide på sin egen plass.

Husmannsvesenet medvirket til at det forholdsvis åpne og jevne bondesamfunnet på 1700- og tidlig på 1800-tallet ble forandret til et samfunn med tydelige sosiale og økonomiske forskjeller. Antall husmenn kulminerte midt på 1800-tallet. Det var 39.400 husmenn i Norge i 1801. I 1855 var tallet steget til 65.000. Forklaringen på den sterke økningen ligger i befolkningsoverskuddet. Den som ikke hadde rett til en gård, hadde som oftest ingen annen utvei enn å rydde seg en hus-

Husmenn og gårdsarbeidere på Stein rundt 1905. Foran fra venstre: Kristian Knutsen (Pommern), Hans Madsen (Steinsrud), Andreas Borgersen (Steinsbakken) og Anton Andersen (fra 1907 i Steinsbråtan). Bak fra venstre: Johannes Gulbrandsen (bodde på Ner-Stein), Peder Gabrielsen (Åsstua), Hans Nilsen (Steinsbyhaugen) og Anton Hansen (husmannssønn i Vestre Jomfruland).

mannsplass. Da husmannsklassen var på det største omkring 1850, var utkommet for de fleste veldig magert.

I 1801 var det kommet så langt at det i flere bygder var like mange husmenn som gardbrukere. I Hole (med Tyristrand) var det i 1801 totalt 472 husstander, hvorav 257 var husmenn eller innerster (leieboere). I Østre Hole (dagens Hole kommune) var det 183 husmenn i 1801. I 1865 hadde tallet steget til 256.

Rydding av husmannsplasser gav et betydelig tilskudd til den dyrkede jorda i landet. Men storparten av rydningsarbeidet var en utvidelse av gårdenes innmark. Det var i denne tida vi fikk de vide åkre rundt gårdene på Østlandet. Bønder, husmenn og tjenere slet sammen, ryddet nytt land og holdt det i hevd; men eiendomsretten og det meste av utbyttet ble bondens. I den travle våronna var det bondens åkre som ble prioritert, og både husmannen og barna hans ble opptatt der. Så måtte vårønn på plassen gjøres i helgene, selv om prestene klaget over det. Ofte fikk husmannen såkornet i jorda i seineste laget, så i uår gikk det verre ut over hans åker enn bondens.

En del husmenn eide husene sine selv. Dersom han flyttet fordi han fikk en bedre plass, kunne han ta husene med seg. Laftede tømmerhus uten kledning var enkle å flytte.

Gårdsarbeider Martin Kastet (f. 1849) foran stabburet på Mo i 1893. Han var sønn av Andreas Ellefsen, som i 1860-åra var husmann i Søndre Rønningen.

60 ØRE TIMEN

Johannes Olsen underskrev leiekontrakt for plassen Borgentangen den 11. mars 1894. I årlig leie skulle han betale 30 kroner, og for det fikk han råderett over 3 dekar jord, men han fikk ikke ta ved til brensel i gårdens skog. Ønsket han å bruke gårdens hester i våronna, så kostet det 4 kroner dagen (kjørekar ikke inkludert). Når Johannes arbeidet på gården, skulle timelønna være 1 krone om sommeren og 60 øre om vinteren, med fri kost. Ellers inneholdt kontrakten de vanlige bestemmelser om at plassen skulle dyrkes og «ikke forringes på Huse eller Jordvei», og «Høe, Halm eller Gjødsel maa ikke sælges eller bortføres fra Pladsen».

«Husmannskår er armod, hans lodd er tung og streng», skrev Jørgen Moe. Han vokste opp på Mo i Steinsfjerdingen, en av bygdas største gårder. Det skal ha vært hos den del av bondebefolkningen som sosialt og økonomisk befant seg lavest i bygdesamfunnet, at Jørgen Moe hentet inspirasjon og stoff til sin diktning og eventyrsamling. Mange var hjemmehørende i husmannsklassen, underklassen. Det er sagt at Moe «steg ned» til folket.

Mo hadde 10-12 husmannsplasser. Andre storgårder, som Stein, Sørum, Storøya og Helgeland, hadde opp til 16-17 hver. Selv mindre gårder i bygda hadde en husmann eller to midt på 1800-tallet. På Mo veit vi mer om husmennene enn på noen annen gård i Hole, fordi det her er bevart tre regnskapsbøker fra rundt 1830 til ut i 1890-åra. Regnskapsbøkene ble kalt «Mo-bibelen». Her hadde Ole Moe konto for hver husmann. Her ble hver arbeidsdag innført og godskrevet, og hver daler som ble utbetalt ble nøyaktig notert.

Dersom husmannen i Løkka flyttet til plassen Hanserud, ble det på kontoen i Mo-bibelen føyd til «Løkka, nu Hanserud». Hva angår husmannskona og barna, arbeidet de også for Mo-mannen. Det de tjente, ble godskrevet husmannens konto. Likeledes ble innført den årlige leie av plassen, leie av hest og redskap til å kjøre våronn, og forbruket av brenneved. Av Mo-

BONDENATTVERD

Ved årets slutt var det oppgjør av kontoen, som regel på julaften, og husmannen troppet opp hos bonden. Da vanket det som regel en dram og litt sprøbakkels. Dette kalte bygdehistorikeren Jon Guldal for bondenattverd – kanskje ikke akkurat det mange andre legger i uttrykket nattverd, men likevel. Hvis kontrakten ikke ble fornyet, var husmannen reiseferdig til første faredag.*

* Faredag = flyttedag (14. april eller 14. oktober).

bibelen kan vi da se hvor god plassen var i forhold til andre plasser. Og vi får vite hva husmannskonene arbeidet med, om det var slakting, baking, vasking, skjæring av korn eller andre ting. På samme vis for mannen, om han hogg tømmer, var med på tømmerfløting, satt på treskemaskinen, laget innredning i fjøset eller drev med vanlig gårdsarbeid. Ved årets slutt var det oppgjør av kontoen.

I Hole var det på storgårdene Storøya, Helgeland, Stein og Mo mer stabile husmenn enn på de fleste andre gårder. Selv om det også her var en del flytting. Av Mo-bibelen ser vi at dersom en større og bedre plass ble ledig, lot Mo-mannen en av husmennene på de mindre plassene få den, som et slags «opprykk». Så kom det nye folk og bosatte seg på plassen som ble forlatt. Vi kan følge en familie innom både to, tre og fire plasser. Sønnene til gamle husmenn stiftet familie og ble husmenn, de også. I regnskapsbøkene følger vi husmannen fra vugge til grav, flere kontoer avsluttes med husmannens død. Mo-mannen betaler kiste, svøp, klokker, graver og prest, og enka driver plassen videre. Eller hun flytter til en mindre plass, eller blir innerst (leieboer) hos neste husmann på plassen. I november 1845 overtok Borger Hansen, en av sønnene til Hans Grenader i Hanserud, plassen Søndre Kastet på Helgelandsmoen. Da fikk han og kona Tolline avtale om redusert leie:

> *«Den aarlige Afgift av Pladsen, saalænge Enken Marte Kastet der forbliver, er 8 – otte – Speciedaler, men om nævnte Enke enten ikke af mig tillades der at opholde sig, eller om hun finder forgodt at fraflytte, eller endelig om hun ved Døden afgaaer, da siger 9 – ni – Specidaler erlægges ved hvert Aars Juul».*

Den var tidas eldreomsorg. Borger Hansen og familien ble for øvrig ikke lenge i Søndre Kastet. De flyttet til Drammen, hvor Jørgen Moe under sin prestetid i Bragernes skal ha skaffet Borger en god stilling.

Glimt fra «Mo-bibelen»

I 1869 hadde plassen Hanserud 14 ½ mål jord. Det var to plasser i Hanserud, den ene hadde ikke jord og lå på kanten mot Lamyra. I 1874 skrev Mo-mannen husmannskontrakt med_*Martin Andreassen*_på «søndre Del af Hanserud og 14 Maal Ager sydligst paa Fasterspløien». For dette betalte Martin 4 spesidaler inkludert våronn og ved. I desember 1874 fikk han penger av Ole Moe «til at betale Leieko», og sommeren 1875 arbeidet han på gården for en daglønn av 20 skilling. I august samme år var han med på tømmerfløtning i elva,

HUSMANN MED 17 BARN

I 1900 satt Karl Kristiansen (1856–1932) i Bergerstua med sin familie. Karl var tidligere husmann i Ribberud under Søndre Sørum, seinere var han husmann under Mo, bl.a. i Hanserud, men i 1900 var han «jordbrugsarbeider» og bosatt i Bergerstua under Øderå. Karl var gift to ganger. Hans første kone Anne Jensdatter (1849–1890) døde da deres 8. barn kom til verden i 1890. I 1900 bodde han i Bergerstua med sin annen kone Karen Birgitte Martinsdatter (1878–1916, f. i Enebakk) og tre barn, hvorav ett (Anton f. 1886) fra første ekteskap), og Anna Marie (f. 1897) og Martin (f. 1899) fra det andre. Med sin andre kone fikk Karl Kristiansen ni barn, det blir 17 i alt. Karl skrev bygselkontrakt med eieren av Øderå. Han eide selv husene i Bergerstua, og i bygselkontrakten het det at når Karl døde, skulle kontrakten bortfalle og husene tilfalle gården og betales etter takst. Karl Kristiansen døde i 1932. I 1928 kjøpte han Sørum gnr. 10/12 (kalt «Ring-Sørum»), hvor hans etterkommere sitter i dag. Hvordan det gikk med 17 barn i ei lita husmannsstue? Det ble sjelden trangt, fortalte en av de yngste barna siden. Eldstemann var født i 1875 og den yngste i 1916. De eldste flyttet ut etter hvert som de ble konfirmert, så det gikk greit.*

* Etter Sigurd Karlsen (1910-2001).

Ingeborg Ellingsdatter Hanserud (f. 1836 på Jevnaker) bodde på en av Hanserud-plassene under Mo. «Alt rekandes folk fikk ligge over hos Ingeborg Hanserud. Hun tok imot både fark og fant, og det var så som så med reinsligheta. Mye lus og utøy ble det i den vesle stua», fortelles det om Ingeborg. Hun gikk alltid med en tøypose hengende i beltet. Maten hun tagg til seg, havnet oppi posen, om det var mel, kaffe eller en fleskebit.

Stua i Kortegården, ved bygdeveien mellom Svingerud og Likvognsvingen ved Hole kirke. I 1880-åra bodde Jørgen graver i Kortegården. Han fortalte at restene av det eldgamle huset var etter et telthus (våpenhus), som etter kongens befaling ble oppført i den tiden da soldatene i bygda fikk sine øvinger ved kirken.

og da var daglønna 60 skilling. Men Hanserud var nok ikke så attraktiv, for allerede i 1876 finner vi den samme Martin Andreassen som husmann i Nordre Kastet ved Storelva. Da satt *Olaf Johnsen Paludan*, «Svenske, tidligere Frogsbraaten», i Hanserud. Olaf gjorde pliktarbeid på gården, og kona Else

drev med potetopptaking og slakting. I 1878 flyttet de fra Hanserud til Rytteraker.

Fra 1882 var *Hans Jensen* (f. 1853) husmann i Hanserud. Han var husmannssønn fra plassen Ribberud på Sørumsmoen. I 1883 betalte Hans Jensen 5 spesidaler i leie for Hanserud, og i tillegg 5 spesidaler for våronn og ved, til sammen 10 spesidaler eller 40 kroner. I 1884 tjente Hans 40 øre dagen på Mo, som vinterlønn. Hans etterfølgere i Hanserud ble søsteren Anne Jensdatter og hennes mann Karl Kristiansen, som i 1886 betalte 20 kroner i grunnleie samt 16 kroner for våronn og ved, til sammen 36 kroner. I 1890 arbeidet Karl Kristiansen på Mo for en daglønn på 40 øre (vinter) og 53 øre (sommer). I mars 1891 betalte han 10 kroner til Mo-mannen for 100 kilo bygg – det var jobb i 25 vinterdager! Karl Kristiansen hadde 17 barn i to ekteskap – se side 11.

Livet som husmann

«Faren min tjente 20 kroner i uka som husmann på Stein, og det var ikke mye. Men han hadde jobb, og var aldri arbeidsledig. Og så fikk han låne hester på Stein i våronna. Hjemme hadde vi det ikke dårlig – vi hadde to kyr, to griser og fem–seks høner. En periode leverte vi til og med melk til meieriet», fortalte en husmannsdatter fra Halvorsbråten i Steinsåsen som 88-åring i 2002.[2] Hun var født i 1914, og opplevde ikke den verste tida for husmannsklassen på 1800-tallet. Men uttalelsen viser at mange var fornøyd, tross lange arbeidsdager, lita lønn og det som i ettertid ofte beskrives som «usle» forhold.

«... FRA 6 MORGEN TIL 8 AFTENS»

I 1894 tegnet husmann Johan Gundersen kontrakt om bruk av Orebråten med Johannes Solberg på Stein. Årlig avgift var 30 kroner, og Johan forpliktet seg til «sedvanlig dagsarbeid på gården og frammøter til arbeid etter tilsigelse på alminnelig måte og erholder kr 1,50 pr. dag på sin egen kost. Arbeidstiden er som regel fra 6 morgen til 8 aftens såvel sommer som vinter». Overtid ble lønnet med 25 øre i timen. Husmannen måtte selv holde seg med øks og ljå, mens all øvrig redskap ble levert på gården.

Gjennom de mange husmannskontraktene som er bevart i bygda, og ikke minst gjennom Mo-bibelen, stiger husmannens hverdag fram. I 1873 betalte Kristian Trulsen på plassen Bråten ved Helgelandsmoen 5 spesidaler i årlig leie for plassen. I tillegg betalte han 2 spesidaler for lån av hest og redskap til våronna, og 2 spesidaler for ved, i alt 9 spesidaler (cirka 36 kroner). Selv hadde han en daglønn på gården på 8 skilling om vinteren og 12 skilling om sommeren. 8 skilling fikk også hans 17-årige sønn Martin i daglønn. Lønna varierte etter arbeidsoppgavene. I 1883 tjente Kristian 40 skilling dagen for å ha betjent «damptræskemaskinen».

Kristian Bråten hadde en ordnet økonomi. Av Mo-bibelen går det fram at han hadde et lite lån i banken. Renter og avdrag

2 Bergljot Vartdal (f. 1914).

«Gammel-Erik» Bråtan (1824-1913) til høyre og Louis Nicolay With (1861-1917) ved Øvre Bråtan cirka 1910. Louis With var eier av Sønsterud fra 1909 til sin død i 1917. Husmann Erik Eriksen Bråtan var husmann i Bråtan fra 1949. Han ble på sine gamle dager helst kalt «Gammel-Erik».

Lise Andersdatter Rønningen (f. 1840) på trappa i husmannsstua i Søndre Rønningen, en plass under Mo i Steinsfjerdingen. Den lå ved Storelva nord for Helgelandsmoen, der eiendommen Solengen ligger i dag. Lise var gift med husmann Jakob Ellefsen (f. 1832).

ble ordnet av Ole Moe, og ført inn i boka. Og en ekstraslant kunne det vanke innimellom: I 1873 fikk Kristian 1 ort i «Gave ved Opreise til Sæteren med Heste, og Opledning af en Ko».

Forholdene var stort sett like i hele bygda. I 1887 arbeidet «Gamle-Erik» Eriksen i Bråtan under Sønsterud etter kontrakt 18 arbeidsdager og skar 4 mål skur på Sønsterud. I tillegg måtte han sørge for «6 Arbeidsdage af et Fruentimmer i Sommertiden». Da Erik Olsen festet husmannsplassen Hagen ved Svensrud i 1892, skulle han i årlig avgift svare 10 arbeidsdager på Nedre Mo og skjære 5 «skurmål» på husbondens kost. Bonden, Christoffer Moe, skulle på sin side la Erik Olsen få nødvendige hester til å gjøre våronn på plassen.

Plassen Moen under Nedre Mo på Røyse lå ved Langebrubakken øst for Svingerud. I 1872 var den på cirka 6 mål, hvorav 4–5 mål oppdyrket. Husmann Ole Johannessen Berg eide selv bygningene. Den årlige avgiften var 6 spesidaler, som ble betalt i form av arbeid, i alt 36 dagsverk med slåttonn, kornskur og annet som var spesifisert i kontrakten. I slåttonna var daglønna 16 skilling, mens den under potetopptaking var 10

«... SATT OG BATT SOPLIMER»

«Han far var husmann, måta, og på By hadde'n 12 slåttedaer og 13 skurmål, og det var 40 øre daen og 40 øre skurmålet. Slakter var'n au, og je huser'n satt og batt soplimer. Og sommetier passa'n arrestanta i lensmannsgarden. Dom brukte mye slike som itte var ferdig med militærtenesta på Hellandsmoen tel slikt, men om dom itte hadde noen, fekk'n far tel. Og hu mor var ute og arbedde og vi unga au, så snøtt vi kunja gå, synes je.»*

* Reidar Holtvedt: «Karen Bye forteller», i heftet Ringerike 1975, s. 6.

Stua i den tidligere husmannsplassen Halvorsbråtan i Steinsåsen en fin vinterdag i 1970. Halvorsbråtan ble selveierbruk i 1938.

skilling og fri kost. Om våren skulle husmannen arbeide fire dager med istandsetting av gjerder, og da var daglønna 32 skilling på egen kost. Husmannen måtte «forsvarlig dyrke Pladsen, dog maa fra samme ikke afføres Fodring eller Gjødsel».[3]

«Ikke alle minner er like hyggelige å tenke tilbake på. Min pultkamerat det første skoleår var en gutt som het Torvald, en liten, snill gutt. Hans foreldre bodde i ei stue som ble kalt Jonebingen, en liten plass som lå like ved veien ned til Rytteraker, og straks ovenfor husene på Langslet-Borgen. Når vi gikk i følge fra skolen og til gamleveien ved Johs. Gulbrandsen, ba han meg ofte om ikke å gå så fort, han klaget over at han fikk hold. Og han levde heller ikke lenge. Omtrent hele ungeflokken i Jonebingen strøk med av tæring», forteller Olav Eriksen.[4]

I ei stue på Røyse døde mannen, og kona «flyttet til sin datter som var gift og hadde hus på Tyristrand. Der ble hun værendes, men da datteren etter et par års forløp søkte Hole fattigstyre om et lite bidrag til den gamle Lises underhold, sa styret nei, og bestemte at Lise skulle flyttes til Hole gamlehjem. Dagen for avhenting av den gamle var fastsatt i brev, men kvelden før de kom hengte Lise seg i dørahanken. Dette var i 1930-årene. Atter en tragedie, hvorav husmannsfolkets saga har så mange».[5]

3 Husmannskontrakt av 4. februar 1872 (kopi i Hole bygdearkiv).
4 Olav Eriksens erindringer (kopi i Hole bygdearkiv)
5 V.V.: Husmannsminner (i Hole bygdearkiv).

Politisk arbeid

Marcus Thranes arbeiderbevegelse vant gjenklang blant husmennene på Østlandet. På Ringerike var det hattemaker Knudsen som førte an. Han reiste rundt og agiterte for de tanker og ideer som Marcus Thrane stod for, og i årene 1849–50 startet han i alt 20 arbeiderforeninger på Ringerike, deriblant i Steinsfjerdingen, Årnesfjerdingen og Holefjerdingen (Røyse). I foreningen i Årnesfjerdingen ble Gisti-smeden Christoffer Melgård den første formann. Våren 1850 skal Melgård ha vært i flere møter hjemme hos Knutsen ved Nordre Torg i Hønefoss, og hattemakeren, som stadig klaget over at flere av formennene i foreningene på Ringerike var for anonyme, uttalte at Melgård gjorde «et godt inntrykk».

Christoffer Melgård hadde flere av arbeiderforeningens møter hjemme hos seg på husmannsplassen Gisti ved Blomshøgda. Under hans ledelse var Årnes-foreningen blant de mest aktive og framtidsrettede, og høsten 1850 fikk den i stand en låne- og sparekasse. Den var til hjelp for medlemmer som trengte økonomisk hjelp til å komme seg ut av sine trange kår. Da «hattemakerkrigen» raste i Hønefoss i slutten av juli 1851, var Ole P. Rudsødegården formann i Årnes-foreningen. Ingen fra Hole var med i bataljene eller ble straffet, men både i Hønefoss og ute i Årnesfjerdingen ble det samlet inn penger til sakførerhjelp for de anklagede. At solidariteten levde i bygda, viser et takkekort fra hattemaker Knutsen for 5 spesidaler som foreningen i Årnesfjerdingen «godhedsfuldt har tilstillet min Kone som Hjælp i hendes ulykkelige Tilstand» etter storbrannen i Hønefoss 9. juni 1854, der hattemakerens hjem ble flammenes rov.[6]

Navn på plassene

Bare fantasien satte grenser da plassene fikk navn. I Bjørkåsen i Steinsfjerdingen lå ei lita husmannsstue som ble kalt *Gladbakk*. Plassen lå rett opp for Smeiseberget, og ble også kalt *Brattbakk*. Stua hadde bare ett rom, og et lite tilbygg som huset en hest (og som seinere ble hønsehus). Ikke langt unna, bare 50 meter vest for låven i Nordli, er det tufter etter ei husmannsstue som ble kalt *Sørinahaugen* eller *Sørinatoppen*. Her bodde ei gammel kone som het Sørina.

Noen plasser kunne få navn som fortalte at her bodde de som tilhørte samfunnets lavere sjikt. På Utstranda ble den gamle stua i Utvikenga kalt *Raustua*, men på folkemunne var den

« ... MED BESKJED OM Å FRAFLYTTE PLASSEN STRAKS »

I 1912 ble det stiftet en sosialistisk arbeiderforening i Hole. Blant stifterne var Olav Eriksen, Karl Selte og Lars Lyse. «Lars Lyse, far til Petter, hadde fått arbeid som snekker på Stein gård, og han hadde fått plassen Orebråten å bo på. Han ble oppsøkt med beskjed om å fraflytte plassen straks. Slike folk som Lars ville ikke Solberg ha i sin tjeneste, som dreiv med en slik politisk agitasjon».* Men Solberg var i godt selskap. Karl Selte, som var utlært skomaker, arbeidet på skomakerverkstedet på Helgelandsmoen. Da han kom på jobb mandag morgen, lå det beskjed til ham om at han hadde fått sparken med øyeblikkelig virkning.

* Olav Eriksen, s. 81.

6 Ropeid II, ss. 127, 130, 141, 181 og 376.

Berte Marie Nyork utenfor stua i Nyork. Bruket var tidligere husmannsplass under Leine (selveierbruk fra 1849).

best kjent som *Kufortred*, fordi den skulle være bygd over et gammelt kutråkk. Dermed ble den til fortred (skade) for kyrne.[7]

Koperud het en plass under Rørvika. Den lå der Hansens Hotel (seinere Tyrifjord Hotel) ble bygd. Navnet kan ha sammenheng med *kope* (glo, stirre), brukt nedsettende eller som tilnavn på folkene som bodde der. Plassen lå ved storveien, med god oversikt over hvem som fôr forbi. *Pamperud* heter en plass under Vestre Rud på Røyse. Den er også kalt Hasleløbråten. Ordet «pamp» ble gjerne brukt nedsettende om en rik og mektig person, og kan være brukt som tilnavn på en som bodde på plassen.

Blant andre spesielle plassnavn i Hole er *Skarpsno* (værhardt), *Busterud* (tuslete plass), *Mørkhøl* (lite sol), *Nylende* (nytt, oppdyrka land), *Midtimellem* (mellom to andre plasser), og *Roterud* (rydning med mye trerøtter), *Rønnerstua* (villstyring, skøyergutt) og *Muggerud* (fuktig, mørk plass). Navnet *Skrangledalen* (under Søhol på Røyse) skal ha sammenheng med veiens beskaffenhet forbi plassen, den var svært humpete, og det kunne høres lang vei når hest og kjerre kjørte forbi. *Hukebakk* var plass under Leine, og blir forklart med at veien var så bratt at «vi måtte sitte på huk og ake på baken». Tilsvarende stedsnavn finnes også i Sverige, og der forklares det med en dialektord *huka*, som betyr «revens hvilested om dagen». Endelig har vi i Sundvollen en plass *Baskerud,* som forklares sammen med en plass *Baserud* (under Lårvika) i nærheten, at navnene kan være gitt i forhold til hverandre i

7 Det meste av opplysningene vedrørende navn på plassene, er hentet fra Harsson (1995).

HVA EIDE EN HUSMANN I 1860?

I Mo-bibelen ligger en liste over inventar og besetning på plassen Rønningen ved Helgelandsmoen. Oversikten er sannsynligvis satt opp rundt 1860 i forbindelse med et skifte eller låneopptak, og husmannsfamilien har fått hjelp av Ole Moe til å utarbeide den: «Avlingen paa Rønningen (35 spesidaler), en Del Løv (1 spesidaler 1 ort), 1 Høstber Koe (23 spesidaler), en Vinterfød Gris (18 spesidaler), en Snøv Søv som snart skal lemme (2 spesidaler), et Stuvur (1 spesidaler 1 ort), en Rok (1 spesidaler 2 ort 12 skilling), en Spegel med Skaftil (1 spesidaler), en Drakiste (4 ort), 1 Bord og 4 Stolle (3 ort), en Seng (1 ort), 2 Gryter (1 spesidaler 2 ort), 1 Koperpane og 1 Stekepane (2 ort 12 skilling), 1 Øxe og 1 Sjuru (2 ort), 1 Koeklave med Band (1 ort), 2 nye Sørpebytter (1 ort), 2 Vasbytter (16 skillinger), 1 Melkesil og 1 Rivjern (1 ort), 1 Blekspan og 1 Lykte (1 ort 12 skilling), 3 Melkeringer (1 ort 12 skilling), 1 Jernkjetting (1 ort 13 skilling), 1 Kaffikvern (20 skilling), og 1 Kalvesjin (1 ort)». Med tillegg av noen småting til samlet verdi av rundt 1 spesidaler, er lista summert til 90 spesidaler 1 skilling (cirka 360 kroner). Husmannen i Rønningen var kanskje ikke av dem som var verst stilt?

betydningen «base og baske», kanskje brukt nedsettende om et sted der de kavet og ståket mye. Det er ganske bratt opp til Baskerud, så det har vært strevsomt å komme opp dit.

Mange plasser fikk navn etter personer som har bodd der, ofte den som ryddet plassen: *Gudbrandstua, Juls, Turis, Gabrielsbingen, Greteløkka, Alvsplassen, Gulsplassen, Jonebingen, Tostens, Petters, Mattisbråten, Kristoffersbakken, Iversløkka, Svensløkka, Barbrostua, Peders (Pers), Lisbethløkka, Gregoriustangen, Jenseløkka, Thores, Fredrikstad, Hansebråten, Korneliusbråten, Andersbråten, Gundersbråten, Kristianstangen, Augunrud, Gulbrandsbråten og Elinastua.*

Andre plasser fikk navn etter beliggenhet, nær ei grind, ei ølle (oppkomme) eller liknende: *Grindbakken, Grindastua, Olla, Gata, Kjelleberget, Hengsle, Ulvestuhaugen, Badstuhagen, Portestua*. Eller plassen lå nær et sted hvor det tidligere hadde vært husdyr (*Kubråten, Sauløkka, Svinehagen*), eller hvor det vokser et bestemt treslag (*Orehagan, Oreløkka, Orebråten*).

Mange plasser har navn etter yrke, oppnavn eller nasjonalitet på folk som har bodd der: *Malerbråten, Smedplassen, Jomfruland, Snekkerstua, Garntangen, Klokkerplassen, Skredderhaugen, Klokkerbråten, Snekkerenga, Svenskeløkka, Svenskerud, Møllerberget, Sersjantløkka, Gledebråten* (der «Gleden» bor) eller *Rapper* (stua til en rapper, en håndverker som kliner tømmervegger med en leirblanding). Atter andre har utenlandske navn, både *Danmark* (under Sørum) og *Pommern* (under Stein) ligger på flate jorder. Og endelig har noen plasser navn etter naturform eller terreng der de ligger: *Snyta* (spiss, snut, form på jorde), *Gjota* (søkk, liten dal, eller smal grasslette

STUA VAR BYGD AV VEDKUBBER

Da gamlehuset i Steinsbråten ble modernisert i 1967-68, viste det seg at deler av huset var bygd av vedkubber som var stablet på hverandre med leire som bindemiddel, og siden rappet. Denne byggemåten er forholdsvis ukjent på Ringerike, men mer vanlig andre steder på Østlandet, hvor husmennene ikke fikk ta hele tømmerstokker i bondens skog når de skulle sette opp de enkle stuene sine.

«MARJA-OLAS»
Marie Olsdatter i Øvre Bråten må ha vært «Marja-Olas» – husmannskona fra Stein som Eilert Sundt skrev om i «Folkevennen». «Lenge før husfliden var oppfunnet, gjorde hun de herligste ting med sine hender, bl.a. verkensstoff og gardiner. «Marja-Olas» tok ofte følge med gamle Syver Bili inn til byen. Der solgte hun sine arbeider, og barna hadde rene julekvelden når mor kom hjem fra bytur».*

* V.V. i Ringerikes Blad 24. oktober 1938.

«... FATTIGDOM OG SLIT»
De har fristet hårde livskår, de fleste som gjennom århundrene har livberget seg på Monsebråtens jord. Ennå lever vage minner på folkemunne om enkelte av disse menneskene, og de beretter alle om fattigdom og slit».*

* John Solheim: Det går ingen buss til Kampeseter, i Asker & Bærums Budstikke 4. februar 1955.

mellom berg), *Ekra* (eng som har vært åker). Beliggenhet i forhold til gården (hovedbølet) kan også gi navn: *Søbakken, Nordløkka, og Vestjordet*.

Etter hvert som arbeid i industrien og utvandring til Amerika åpnet nye muligheter for levebrød, gikk antallet husmenn drastisk ned. Utviklingen skapte etterspørsel etter arbeidskraft i jordbruket. Dette ble forsøkt løst blant annet ved låneordninger for kjøp av husmannsplasser. Etter jordloven 1928 fikk husmennene rett til å løse inn sine plasser, og benyttet denne adgang i stor utstrekning.[8] Dermed ble den tidligere plassen et matrikulert småbruk, eller en mindre gård. De fleste steder tok ny teknologi (som traktor eller slåmaskin) over det arbeidet som husmannen tidligere hadde gjort. I 1950 var husmannsvesenet så å si borte.

I dag er de fleste husmannsplassene borte. Mange plasser ble fraflyttet, og husene stående igjen og forfalle. Til sist ble de tatt ned, brukt som ved eller satt opp igjen andre steder. Eller de ble brent. De enkleste plassene bestod bare av en stuebygning med kjeller og en peis eller et ildsted i hjørnet. Standardhuset var på 6 x 8 meter og hadde bare ett rom. Større plasser kunne ha et par uthus i tillegg. I dag er det ofte bare et hull i jorda etter et lite kjellerrom, eller en samling stein etter ildstedet og skorsteinen, som forteller at her har husmannsfolk hatt sin sengekarm. Kanskje blomstrer noen syriner og bærbusker hver vår, ellers er det bare vindens sus som høres.

Oreigning av plasser

En husmannsfamilie kunne ha bodd på en plass i flere generasjoner, uten å eie. I 1920-åra var det politisk vilje til å åpne for at tidligere husmenn eller deres etterkommere fikk mulighet til å kjøpe plassen, bli selveiere. I 1928 ble Oreigningsloven vedtatt.[9] Herredsstyrene skulle avgjøre sakene. I mange bygder satt bondestanden med flertall i folkevalgte organer, og det ble vanskelig å få søknadene innvilget. I avisa Fremtiden 29. november 1930 er referert fra et møte i Hole herredsstyre noen dager før:

> *Ordføreren banker og man hører oplest to søknader fra to gamle husmenn, som forlanger å få sine plasser oreignet. Den ene er Nils Bjørkaasen, som i 1886 fikk lov av mannen på Bjørke til å rydde seg et hjem i skogen. 6 mål er ryddet og husmannen har selv kostet op*

8 Store Norske Leksikon.

9 Oreigning betyr ekspropriasjon, at noen (om nødvendig med tvang) blir fratatt eiendom eller rettigheter mot erstatning.

husene, så jordstyret, som har behandlet saken, enstemmig har funnet at dette er en plass som uten tvil kan tas, og formannen oplyser at det på ingen måte vil genere gården om plassen blir solgt til husmannen. Ordføreren: – Vil eieren under ingen omstendigheter selge? Jordstyreformannen: – Nei. (Eieren av gården er en ung velsituert dame på 20 år.) Stemmetall: 8–8, med ordførerens dobbeltstemme ble det avslag.

Den andre saken gjaldt Nils Gulbrandsens svoger, Daniel Hansen på Mølleberget i Sundvollen. Også denne ble avslått. Han og faren hadde brukt plassen i 70 år. Det er ikke så lenge siden bøndene i Stortinget trengte arbeidernes hjelp til å styrke sin egen odelslov, og en kunde ha ventet at bønderne på Ringerike som nettop nu har holdt på å oreigne storgårde, hadde gitt en skjerv til småfolket. Men Vinjes ord slår vel til: «Det er husmannssjele på disse herregårde på Ringerike».

I Ringerikes Blad 26. august 1941 leser vi:

«Bakken under Vestre Bjørke i Hole har de siste tre år vært til behandling gjentagne ganger i Hole jord- og herredsstyre. Inntil 1935 bodde den gamle husmannen Martin Bjerkebakken på plassen, og for sitt lange virke som husmann fikk han Selskapet for Norges Vels medalje og diplom. I nevnte år flyttet den gamle husmann til Hole gamlehjem for å nyte sitt otium der, og en dattersønn overtok da plassen. Husene eides av husmannen. Dattersønnen optok for 2 a 3 år siden underhandling om kjøp av jorden, og efter mange frem- og tilbakesendelser blev der ved kongelig resolusjon av 22. desember 1939 gitt tillatelse til tvungen avståelse til fordel for Oskar Ellingsen, som imidlertid var død da resolusjonen falt. Hans enke søkte på egne og barns vegne om å ta plassen efter den nevnte resolusjon, men hennes krav herom blev avvist av de lokale myndigheter. For kort tid siden sendte enken søknad til departementet om at der må tilstedes henne adgang til å ekspropriere plassen, og i disse dager har departementet gitt sitt samtykke til at tvungen avståelse til fordel for enken Sigrid Ellingsen må finne sted i henhold til jordlovens paragraf 70».[10]

Matstell

Maten som husmennene fikk på gårdene, kunne være så som så. En mann på Brenna som hadde gått som husmann på Stein, fortalte at det var helt utelukket at husmenn fikk ovnsbrød. Og historien fra en av Vaker-gårdene i Norderhov er kjent av mange på Ringerike: I siste halvdel av 1800-tallet satt det ei gardkone som het Henriette på Vestre Vaker. Hun ble tiltalt som «fru Henriette» i stedet for det som var vanlig på gårdene, nemlig «mor». «Fru Henriette var fin, måtta», skriver Lyse på ringeriksmål, «men maten te følka var itte så fin, den var nærmest skral. Ærtekål var my brukt, å den var tynn. Suppekjelen med ei ause i vart sett fram på bole. En gong en a

10 V.V. i Ringerikes Blad 26. august 1941.

«VILLINGKLOKKA»

«Stabbursklokka på Stein ble kalt for 'Villingklokka'. Da freden kom 8. mai 1945, ringte jeg med den hele formiddagen».*

* Hans Brådalen (f. 1916), som var gårdsarbeider på Stein fra 1933 til 1946.

ERTESUPPE, GRYNSODD ELLER PANNEKAKER

Johan Madsen var på Stein hele dagen, på egen kost. Ved 12-tida gikk kona eller en av ungene bort på Stein med middag til faren. Maten hadde de i et spann, og det var ofte ertesuppe, grynsodd eller pannekaker. Det var ikke snakk om varm mat. Middagshvila varte bortimot et par timer, for hestene trengte å hvile så lenge.*

* Etter Johan Madsens datter Bergljot Vartdal (f. 1914), i Harsson (2000), s. 154.

Jens Andersen (1821-1902) og Inger Katrine Andreasdatter (1820- 1901) var husmannsfolk i Sandvika under Borgen. På sine eldre dager bodde de hos sønnen, byggmester Hans Jensen Søhol, og hans familie i Roterud på Røyse.

Kari Andersdatter Bjerke (1839–1933) var gift med husmann Jørgen Johannessen (f. 1846) i Lårvikkleiva (i dag Lyse). Hun bodde på plassen til sist i 1890–åra.

husmenna, han Ola Svingen, sto me ausa å sokne etter ærter, kåmm frua: Tag på bunden, Ole, så finder du ærter, sa-a. Ja, mange takk frue, jei har allerede fundet en, svarte'n Ola i samma durn».[11]

Mange husmenn klarte å gi fra seg slengord om det dårlige kostholdet. Det fortelles at en husmann på Øderå en gang sa

11 Lyse (1976), s. 30.

En av Evjua-plassene ved Sælabonn ble kalt «Lisbethløkka».

«67 ØRE PER DAG, PAA EGEN KOST»

I 1887 var den årlige avgiften av Skjellegarden 4 spesidaler eller 16 kroner, «som oparbeides inden Aarets Udgang saaledes: Sommeren 30 skilling eller 1 Krone per Dag, og om Vinteren 67 Øre per Dag, paa egen Kost, til Afgiften er betalt. Er for øvrig pligtig at udføre Dagarbeide om Sommeren for Kr. 1,20 og om Vinteren for 80 Øre per Dag, og paa egen Kost».*

* Kopi av husmannskontrakt (fra Bror With).

ved bordet: «Jeg skjønner ikke hvordan det har gått til at jeg dømmes så på synet. I morges kunne jeg se Gyrihaugen gjennom fleskeskiva, men nå kan jeg ikke se smøret på brødskalken». En annen fikk arbeid på Stein som 16-åring. «Våren 1904 tok jeg plass på Stein, som visergutt og melkekjører. (…) Det kunne vært bra nok på Stein, lønna var ikke mye å skryte av, men den var jo lita over alt. Men all den grauten en måtte eta, den var det inga meining i. Rugmelsgraut til dugurds og til kvelds hver eneste søktendag i uka, med separert melk attåt, og ikke noe anna, og risengrynsgraut til søndagsmiddag. Tretten ganger graut i veka».[12]

«Grauten har fødd opp flere enn den har slått i hjel», skriver Peter Lyse. I 1913 arbeidet han på en gård hvor det til bords var «et par husmenn, tjenestefolk, en gammal innleggskall og noen tømmermenn. Alle hadde kosten, og vi satt ved samme bordet. Til dugurd var det øst opp graut i noen perlefat, større enn tallerker. Det var ikke alle som greide å få i seg alt, så det ble stående igjen noe i de fleste fata. Til kvelds ble alle disse kaldgraut-skælka tømt opp i et trau, i hop med mer kaldgraut. Det var kokt mjælk i mugger og det var bare å forsyne seg. Han Per åt kanskje graut etter n'Ola, og n'Ola etter n'Hans. Tæringa tok mange spreke ungdommer den tida».[13]

12 Olav Eriksens erindringer, s. 26–27.
13 Lyse (1976), s. 68. (Litt omskrevet fra ringeriksmål).

«... DE VIDUNDERLIGE BARNDOMSVENNENE»

«De aller fleste minnene knytter seg til de vidunderlige barndomsvennene: HUSMENNENE. For noen mennesker! Jeg må da nevne Andreas Børjersen og ikke minst hans kone Anna, hun var svensk. Og sønnene ble alltid oppkalt etter mor. I farten slik sa vi ikke Johannes Børjersen, vi og alle sa Johannes Anna's».*

* Thorvald Solberg (1960).

Maren Pauline (f. 1847) og Martin Olsen Bjerke (1854-1935) var husmannsfolk i Bakken under Oppigarden Bjørke. De bodde i Bakken fra rundt 1880 til de flyttet på Hole gamlehjem i 1935.

Sterke bånd

Far ble etterfulgt av sønn, både på gårder og husmannsplasser. Mange steder var det et tett og godt forhold mellom bonde og husmann, og familiene deres. På plassen Bakken under Oppigarden Bjørke kom Martin Olsen (1854-1935) som husmann rundt 1880. Han var født på plassen Bestemorsbråten under Gusgården i Norderhov, og ble i 1877 gift med Maren Pauline Kristensdatter Gundersby (f. 1847) fra Haug. Maren Pauline og Martin fikk sju barn, og bodde i Bakken til de flyttet på Hole gamlehjem i 1935. I de 55 åra de bodde på plassen, oppstod det et godt og nærmest familiært forhold til eierfamilien på gården.

«De har begge været tro arbeidere som med interesse og omtanke har tatt del i sin husbonds ve og vel. Martin har alle dage været konservativ og holdt på det bestående, noget som ikke er så almindelig i vore dage, og kom ikke og snak til ham om socialisme, bolsjevisme og andre ismer. Maren var til op i de senere år en meget efterspurt bakstekone, og de kan visst tælles i tusener alle de brødleiver hun har bakt for folk både i Hole og Norderhov,» heter det i en omtale i Ringerikes Blad i 1927, da Maren Pauline og Martin Bakken feiret sitt gullbryllup. Det var Hans Bjella som arrangerte festen for dem. Lina Hammersbøen (f. 1906) har fortalt at folkene i Bakken nærmest var å regne som familiemedlemmer i Oppigarden. Martin deltok i alt arbeid på gården, mens Maren stoppet og lappet klær, og hennes potetlomper var uforlignelige.[14]

I 1924 ble husmann Hans Borgersen på plassen Grønvold under By dekorert med Det kongelige Selskap for Norges Vels sølvmedalje. Ordfører Blyberg stod for overrekkelsen på Vestre By, og Mads Bye hyllet hedersmannen med å lese opp dette diktet:

Når du har strevet flittig i hele femti år,
og kona di, Andrine, har fået gråe hår,
når du har bryti åker og renska den for stein,
når du har vøri måker av møkk i sol og regn,
når gården By du stelte som din i liv og lyst,
så fester vi i dag, medaljen på ditt bryst.
Og hør nu, kjære Hans: med stolthet da den bær,
det er jo Norges hilsen, til arbeidsfolkets hær!

14 Ringerikes Blad (april 1927), og fra lydbåndintervju med Lina Bjella Hammersbøen (f. 1906) ved Margit Harsson fra 1993, i Hole bygdearkiv).

NYSILT MELK TIL 10 ØRE LITEREN

I 1917 hadde Stein 12 husmannsplasser med jord. Av disse ble to plasser bebodd av gamle og arbeidsudyktige husmenn, to var ledige, og én ble besatt samme vår, men mannen hadde forsvunnet mens kona og ungene ble boende. De resterende sju plassene var bebodd og ble brukt av husmenn som hadde arbeid på gården året rundt. Ifølge kontrakt var daglønna kr. 2,50 (sommer) og 2,25 (vinter) på egen kost, men på grunn av dyrtida var den økt til kr. 4,00 for så vel sommer- som vinterdag. Den årlige avgiften på plassene varierte fra 1 til 30 kroner, avhengig av plassens størrelse. Husmennene fikk benytte gårdens hester gratis i våronn og innhøsting, og på gården kunne de kjøpe nysilt melk til 10 øre literen, og korn og poteter til cirka halv pris.*

* Notat fra Johannes Solberg 24. november 1917, som svar på en undersøkelse i regi av Landbruksdepartementet om husmennenes antall og arbeidsvilkår (kopi i Hole bygdearkiv).

«... OG SÅ BLE DET LAUVET MYE»

«Plassen var inngjerdet og hadde cirka 12 mål jord. Det var et pent tun på Langebru – stue og uthusbygning var plassert i vinkel. Hovedbygningen var som vanlig på husmannsplassene her i Hole delt i stue, kammers og kjøkken. Hans far hadde alltid to kyr, men det var ikke nok foring å finne innagjerds, hvorfor han skaffet seg løyve til å slå reiner borte på gårdene. Og så ble det lauvet mye. Plassen tilhørte chefsgården Sørum og i hans tid het obersten Møller. Hans far hadde plikt til å arbeide hver dag på gården og betalingen i hans barndom og ungdom var 50 – femti – øre pr. dag. Men faren klaget aldri. Grønvold kan anta at husbonden der på chefsgården ikke var fullt så knølen som andre bønder mot husmennene. Husmennene på Langebru gikk til sitt arbeide på gården kl. 5 om morgenen, og var i arbeide til kl. 8 om kvelden,» forteller Johan Olsen Grønvold om Langebru og sin far, husmann Ola Pettersen Langebru.*

* Jon Guldal: Arbeiderminner (manus i Norsk Folkemuseum), kopi i Hole bygdearkiv, s. 17.

Johanne Kortegården ved døra i Kortegården rundt 1930. Hun tok på seg stell av graver, og var dagstøtt å se på Hole kirkegård.

Om en husmann som het Ola Ellingsen i Fekjærstua ble det fortalt at han «var mye hos oss i arbeide, og vi guttonger fløy mye i hælene på ham. Om våren lagde han seljefløyter til oss, og det var stor stas. Og så gikk han bestandig med slirekniv på seg, og den kniven var så god at det fantes ingen bedre i bygda. Ola var låghalt. Han brakk beinet en gang han veltet med et høylass, og ble liggende lenge. Vi ungene var nede hos han med middagsmat hver dag, og Karen, kona hans, stelte og hjalp ham. Det var vanskelig for en arbeidsmann å bli syk den gangen. Det var jo lenge før det ble noen sykekasse.»[15]

På en plass som het Langerud under Rudsødegården «bodde det i vår barndom to eldre jenter. Den ene het Anne Marie og den andre Kjersti. Den grå stua deres hadde stått i Gjesvalåsen. De fortalte at faren deres hadde flyttet den, dvs. båret den stokk for stokk og satt den opp igjen i Langerud. Det var en avstand på minst én kilometer. Småkårsfolk måtte slite hardt

15 Nils Fekjærs opptegnelser (kopi i Hole bygdearkiv), s. 12.

På dette bildet fra rundt 1875 ser vi de to Evjua-plassene under Søhol (nærmest), og på sørsida av bekken som skiller mellom Svarstads og Søhols marker, ligger en tredje Evjua-plass, som hørte under Svarstad bnr. 1. Stua som ligger sørøst for Svarstad-Evjua, er trolig plassen Strømstad under Øvre Svarstad. De to Evjua-plassene under Søhol er Evjuløkka (til venstre) og Lisbethløkka (til høyre).

den gang. Vi guttonger var så ofte hos Anne Marie og Kjersti. Det var liksom fast regel hjemme at da det ble bakt brød (omtrent hver 14. dag) fikk vi guttene med oss et nystekt brød og et melkespann og gikk til Langerud med. Og vi var ikke vonde å be om det. Der fikk vi potetkake med sirup på og det var stas, og så var de bestandig så snille og hyggelige og fortalte om skrømt og spøkelser. Kanskje i meste laget, især i skumringstimene. Vi skulle over åsen i tusmørket, så litt guffent ble det jo.»[16]

Arbeidsforhold

Ved krigsutbruddet i 1914 var daglønna for husmennene på Stein kr. 1,50. Husmennene merket dyrtida og fikk problemer med å få endene til å møtes. De sendte da en skrivelse til Johannes Solberg:

«Undertegnede arbeidere ved Sten gård andrar Dem herved om et dyrtidstillegg av kr. 0,50 – femti øre – pr. dag. Som bekjent er prisen på alle livsfornødenheter i de siste år, og især etter krigens utbrud, steget i høy grad. De fleste arbeidsgivere har derfor i den siste tid forhøyet arbeidslønningene for sine arbeidere ganske betydelig, mens vår nåværende daglønn blev påsatt for flere år siden og under ganske andre forhold enn nå. Vi håper derfor De finner dette andragende rimelig og innvilger samme. Sten gård 7. mai 1916. Hans Nilsen. Olaf Jakobsen. Severin Martinsen. Johan Madsen. Ole Lien. Anton Andersen».

På dette dokumentet har Solberg gjort denne anmerkning:

«Foranstående skrivelse har jeg besvart således: Jeg finner Eders henvendelse til meg berettiget og har jeg selv hatt i tanke å tale med Eder herom. Det er meg også en glede at jeg ser meg i stand til på denne måte å støtte og hjelpe i disse vanskelige

GODE HESTER OG STERKE HUSMENN

«En gårds størrelse og verdi regnedes med hvor mange fe den kunde fø og hvor mange husmenn hørte gården til. Gode hester og sterke husmenn var gårdens beste aktiva, og både husmennene og hestene fikk som regel slite hårdt for føden. På Stein hadde de det forholdsvis meget bra, og en kan gå ut fra at husmennene på Stein hadde «gang og sæte» noe foran andre husmenn, for det er så rart med det – stråler av storgårdens glans nådde også dem».

* V.V. i artikkel «Stein gård», i Ringerikes Blad 24. oktober 1938.

16 Nils Fekjærs opptegnelser, s. 14.

Plassen Pommern på Stein lå på jordet mellom Halvdanshaugen og Hungerholt. Det var her han bodde, den legendariske smeden Kristian Knutsen Pommern. Bildet er malt av Johan Møller, som bodde på nabogården Hungerholt.

tider mine brave og pålidelige arbeidere, hvorav jeg kjenner de fleste gjennom så mange år og som jeg betrakter som mine venner. Det blir altså et dyrtidsstillegg av 0,50 pr. dag, som skal gjelde inntil normale tider og normale priser – særlig på livsfornødenheter – atter inntrer. Når dette vil skje, kan ingen vite, men når den tid kommer, får vi tales ved i all vennskapelighet, og venter jeg meg da den samme imøtekommenhet av Eder dom jeg nå viser mot Eder».[17]

Noen år før, i 1910, fikk en mann tilbud om å feste en plass i Steinsåsen av den samme Johannes Solberg: «Solberg havde havt bud efter mig, og spurte om jeg kanskje ville flytte til Jomfruland, der jeg var født. Noe jord kunne jeg faa, (…) og vi ville antagelig ha kyr, saa han kunne godt sætte opp nyt fjøs til en 2–3 kyr, og det blev ogsaa gjort. Ja, det blev jo til at vi tok imot tilbudet, og flyttet til Jomfruland straks utpaa våren. Saa var det altsaa til at trampe husmann for 2 kroner dagen om sommeren og 1,75 om vinteren. Det som hjalp noe, var jo at især vi yngre fik en del akordarbeide utover sommeren, saa

MED OLE ELLINGSEN PÅ ABBORFISKE

«Efter hvert som en blir eldre, begynner minnene å bunnfelde seg. Barndommen knytter seg til den herlige naturen, utsikten over Steinsfjorden. Og ett minne er den opplevelsen å få lov til å følge meieribestyreren Ole Ellingsen på aborfiske. (…) Aborfiske drev jeg jo selv med «støkknett» og dragget med diverse redskap. Men det å få bli med Ole Ellingsen betydde å dragge om kvelden og så kveile seg opp på småøyene for natta, tenne varme og ligge der og dorme litt før morrafisket kunne begynne».*

* Thorvald Solberg (1960).

«MADSER'N»

«Om Hans Massen (vi sløyfet «d»-en) sa min far at han var det flinkeste formann som han hadde hatt. Hans hadde ingen utdannelse i faget, men han eide en verdifull egenskap. Han kunne administrere, kanskje hadde han lært kunsten av min far. Hans Massen hadde en krone da'n. Jeg husker godt en kveld vi mødtes på Steinsby. Jeg tenker klokka kunne være rundt åtte. Hans smilte og sa: I dag har jeg tjent ei krone jeg».*

* Thorvald Solberg (1960).

17 Jon Guldal: Notat til Norsk Folkemuseum, avdeling for arbeiderminner, datert 2. mars 1955 (kopi i Hole bygderakiv).

Klokkerbråten ved Elstangen var plass under Lille Hundstad på Røyse («Gammelklokkergården»). Plassen lå nederst i gårdens skogteig mellom Manaskaret og Elstangen. Bildet er fra rundt 1930.

vi tjente da iallfald det dobbelte av daglønna. Vel var Solberg en bikse og noe av en skrub, men jeg tror han var opmerksom paa at husmenna hans hadde for liten betaling. Han Johan Jenserud, Martin Rapper og jeg gjorde et forsøk med at vi samlet skulle kræve noe pålæg, ellers maatte vi faa os noe bedre betalt arbeide. Møte paa dette var bestemt en søndag hos mig i Jomfruland, men vi tre blev staaende alene, alle de andre svigta. En saa styg måte å gå fram paa, å skrive brev og undertegne det, og samtidig bruke trugsmål, kunne de ikke være med paa. Å nei, en mangeårig husmann er noe av en stakkar i saa måte».[18]

Så seint som i 1934-35 hadde husmenn og gårdsarbeidere på Stein 35 øre timen. «De ba om å få økt lønna til 37 øre, men eieren sa nei. Da de fikk vite det, satte de spadene i jorda i åkeren ved Halvdanshaugen og gikk hemmatt. Dagen etter kom beskjeden fra Moltzau. De skulle få 37 øre».[19]

Husmennene blir småbrukere

I 1928 ble den nye jordloven vedtatt av Stortinget. Den gav husmenn rett til å kjøpe sin egen boplass. På Stein ble de første plassene frasolgt allerede i 1923. Det var Jenserud og Åsstua. Da Finn Moltzau overtok Stein i 1933, fikk husmennene tilbud om å kjøpe plassene sine. Moltzau fastsatte prisen i samråd med sin sakfører, Aslaksrud, og de var så gunstige at man-

18 Olav Eriksen, s. 62.
19 Etter Trygve Ellingsen (f. 1921).

Stua på plassen Steinsrud i Steinsåsen. Steinrud ligger mellom boligfeltet i Øvre Steinsåsen og Jomfruland, og ble selveierbruk da Einar Orebråten, arbeidsformann hos Finn Moltzau på Stein, kjøpte det i 1938 for 3.800 kroner.

ge kjøpere utenfra meldte seg. Men de som hadde bodd og arbeidet på Stein, fikk forkjøpsrett. Til de fleste plassene hørte det også en liten skogteig. Det var jorda som var mest verdt, ikke de skrøpelige husene.

Utvandring til Amerika

Steingrim Østensen var husmann i Steinsbråten (Nedre Bråten) under Stein. Plassen lå i Steinsåsen. Det var han som hver morgen klokka fem begynte å treske med sliu på låven på Stein, for han ville at folk i bygda skulle høre at de startet tidlig på storgården. Steingrim «var en stor, sterk mann, men sønnen hans blev enda sterkere. Han fór til Amerika og blev konstabel i San Fransisco, og hans staute skikkelse var en av byens severdigheter», skriver Jon Guldal i Ringerikes Blad i oktober 1938. Det må ha vært sønnen Christian (f. 1856), som i 1875 var gartnerlærling i Drammen. Da han utvandret i 1880, noterte presten «gartner Christian Steengrimsen» i kirkeboka.

Rundt 1890 ble Steinsbråten delt i to plasser. På den andre kom Kristoffer Svendsen, husmannssønn fra Muggerud under Steinsetra på østsida av Steinsfjorden.[20] Han var gift med Maren Olsdatter, i 1890 hadde de åtte barn. En dag utpå våren 1893 sa Kristoffer til Johannes Solberg, eieren av Stein, at han ville bli med sin 15 år gamle sønn til Kristiania for å hjelpe å skaffe ham jobb. Men i all hemmelighet hadde han bestilt to billetter til Amerika, og tilbake satt mora og de sju yngste

«... NOE VEMODIG TRIST»

«Utferdstrangen vokste mer og mer hos fattige unggutter. I sær lokket Amerika. I datidens lokalaviser finner en stadig vekk annonser om skipsleilighet for emigranter til Amerika. (...) Og så begynte «flukten fra Røyse». På plassene i Ruds- og Fjeldsåsen satt snart bare to gamle folk igjen, og om ikke lenge var stuen helt tom. Jordlappene som i generasjoner var brukt av slitets folk, ble lagt inn til gården. Folket som var dratt fra de små husmannsbrukene fikk så visst ingen formue med seg, og i dag må en gå og lete seg fram til tomter i hamnehager og utmarker, hvor et søkk i jordens barm vidner om at der hadde en gang et par husmannsfolk sin sengekarm. Ser en seg vel omkring, så kan en mellom breskekjerr og ugress finne spor efter blomsterskorter, som en gammel bestemor en gang passet. Det er noe vemodig trist over et slikt nedlagt bosted».*

* V.V.: Flukten fra landsbygden, i Ringerikes Blad 27. oktober 1955.

20 Hans søster Gina var gift med Johan Karlsen i Steinsbakken, seinere Orebråten.

«The Hundstad Farm» ved James River i Sør-Dakota. Her slo familien til Ole Evensen Hundstad seg ned i 1880, og farmen er fortsatt i familiens eie.

TRESKA KORN MED SLIU

Steingrim begynte arbeidsdagen klokka 5 om morgenen. Han likte å begynne dagen med å treske korn med sliu, for da kunne bygda høre at folka på Stein alt var i arbeid.

søsknene. Hun livnærte seg ved å bake småkaker som hun gikk til Helgelandsmoen med, og solgte til soldatene.

Det gikk bra for Kristoffer og sønnen i Amerika, og utpå høsten kunne de sende billetter til resten av familien. Maren og Kristoffer fikk flere barn i sitt nye hjemland, og skal ha hatt 16 i alt, hvorav 14 vokste opp. De forpaktet først noen farmer, før de kjøpte sin egen. På bilder som de sendte hjem til familien, så man «hveteåker så langt auet rakk».[21] Av brev som Kristoffer skrev etter at han ble enkemann, går det fram at han bodde i byen Montevideo i Minnesota, og at de fleste av barna ble gift og bosatt i det samme området. Sven flyttet til Portland i Oregon, Olava og Olaf til Montana, mens de øvrige bodde i Minnesota: Karl, Pauline, Alfred, Olga, Gina, Magnus, Kristian, Marta, Knut, Edvard og Selma.[22]

Historia om den norske utvandringa til Amerika kan deles i to perioder, før og etter 1865. Den første perioden var pionertida. Den begynte som et lite bekkesig i 1820-åra, økte på under uåra etter 1830, og var en jevn strøm i 1840- og 1850-åra. Samlet utvandret 77.000 nordmenn fra 1835 til 1865.

I 1866 startet masseutvandringa. Fram til 1914 skulle den tømme landet for 680.000 mennesker (i 1900 var folketallet i

21 Einar Orebråten (f. 1908) i lydbåndintervju 1993 (ved Margit Harsson).

22 Barnas navn og bosted går fram av brev som Kristoffer Svensen sendte til sin søster, Gina Orebråten (brev utlånt av Jan August Orebråten).

«...DET VAR DEN SISTE FORTVILEDE UTVEI»

«De gamle husmændene paa Stein fortalte at de havde gaat der i mange år for 1 krone dagen. Jeg har selv erfart hvor vanskelig det var å klare sig med 2 kroner dagen, som lønna var den gang jeg begynte der. Det var jo bare saavidt en liten familie klarte å faa til det daglige brød. Å faa saa mye igjen at det blev til et par støvler eller et klæsplag, var umulig. Det måtte jo bli mye sult blant arbeidsfolka, og en vet jo at i 70- og 80-åra i forrige århundrede reiste tusenvis over til Amerika. Sult og umulige forhold tvang folk til å komme seg ut av landet, det var den siste fortvilede utvei».*

* Olav Eriksens erindringer, s. 85-86.

Norge i overkant av 2,2 millioner), og gjøre Norge til det landet i verden som nest etter Irland mistet forholdsvis flest mennesker til Amerika. Årsaken til at så mange reiste var flere, men viktigst var økningen i folketall (fra 1801 til 1865 økte folketallet i Hole med 62 prosent).[23] Mangel på inntekt og levebrød, uår og økonomiske kriser telte også. I 1865 var borgerkrigen i USA over, og indianeropprørene, som noen steder gikk hardt ut over de hvite nybyggerne, var slått ned. Og i 1862 kom den nye Homestead-loven, som gav hver nybyggerfamilie 650 mål jord uten annen betaling enn et oppmålingsgebyr.

Utvandringa gikk i bølger også etter 1866, og hang sammen med skiftende økonomiske tider her hjemme. De fleste reiste i håp om å gi seg selv og barna en ny plattform, en mulighet for arbeid og inntekt, til å kunne skaffe seg en økonomisk framtid noe tryggere enn den de kunne få i hjemlandet. Slektskap til noen som hadde reist i forveien, telte mye. Mange hadde personlige grunner; en ugift mor reiste for å slippe unna vanære og bygdesnakk, en og annen gutt reiste for å slippe unna farsplikter. Religiøse årsaker var det også. Men håpet om arbeid og materiell velstand var det viktigste. Dessuten var det liten forskjell på fattig og rik, lekmann og lærd i det nye landet – «her behøver du ikke tage luen af om du møder en prest eller en lensmand».[24]

I 1874 ble gården Øvre Mo på Røyse ledig for salg, «idet eieren, som var en mangfresten kar, satte nøkkelen i døra og dro til Amerika»,[25] skrev en av naboene siden. «Mangfresten» betyr vel at han lett lot seg friste. Noen steder i det nye landet dannet det seg norske kjernebosettinger som virket som mag-

Hans Olsen Teigen Svingerud (1878-1941) reiste til Amerika som ung mann. Her er han avbildet i 1899, da han var cowboy i Montana. Hans reiste tilbake til Norge etter en tid, og ble i 1910 eier av Svingerudbråten på Røyse.

AMERIKABREV

«Kristian Pommern er vel død, og Karl Garntangen? Skriv hvem som er i plassene paa Sten! Bliver Harald Solberg saa stor paa det som Faderen, eller hvordan er det? Hvor er Kristian som kom til Stensbraaten efter mig?», skrev Kristoffer Svendsen fra Amerika til søsteren Gina Orebråten.

23 Terje Hasle Joranger i Ringerike Slektshistorielag i april 2008.
24 Arnfinn Engen i Norges kulturhistorie bind 4 (Oslo 1984), s. 86.
25 Fra Lars Olsen Frøhaugs erindringer (kopi i Hole bygdearkiv).

Christen Abrahamsen Søhol (f. 1836) og hustru Olava Nilsdatter Gomnæs (f. 1842) utvandret til Amerika i 1880.

Ole Andersen Svarstad (f. 1851) reiste til Amerika og bosatte seg i Rice Lake, Wisconsin. Han var ugift og hadde ingen etterkommere, og etter testamente var det hans søsken på Røyse (eller deres barn) som arvet ham. Broren, Petter Andersen Fjeld (Sundland), fikk klokka, mens de andre arvet penger.

neter, og som fungerte som mellomstasjoner for utvandrere som var på vei lenger mot vest.

Mange fra Hole

Alle som ville reise til Amerika, gav beskjed til presten. Deretter ble de notert i kirkebøkene. Den 18. mai 1843 meldte gårdbruker og enkemann Christoffer Olsen Svensrud (53) utreise med tre av sine barn: Ole (24), Karoline (7) og Gunhild (4). Samme år reiste en familie på tre fra Kolkind på Tyristrand. Disse er de første holeværinger som er registrert som emigranter til Amerika.

Det skulle gå åtte år før de neste reiste. I 1851 dro tre ungdommer fra Vestre Hole: Johannes Hansen Fægri (21), Andrine Nilsdatter Kolbjørnrud (19) og Erik Berthold Møller (21). Samme år reiste 82 fra Norderhov (med Ådalen). Året etter (1852) reiste hele 122 fra nabokommunen, men også da bare tre fra Hole: innerst Christen Danielsen Frøshaug (32), hans kone Helle Karine Hansdatter (26) samt «pigen» Jørgine Jørgensdatter (19). I 1853 reiste sju holeværinger: husmann Ole Olsen Loreeie (60) med kone Kari Hansdatter (50) og fire «ungkarler»: Mads Olsen Loreeie (25),[26] Christian Christophersen (25), Anders Hansen Ullern (21) og Ole Pedersen Steinseie (20, f. i Frogsødegaard), og en «pige», Kari Olsdatter Kind (21).

Disse var pionerene. I de 15 åra fra 1839 til 1853 ble 20 holeværinger registrert i kirkebøkene som utvandrere. I samme periode reiste 402 fra Norderhov (med Ådalen).[27] Det viste at utreisefeberen ennå ikke hadde fått skikkelig tak i Hole. Men i 1854 meldte 24 holeværinger utreise. I siste halvdel av 1850-tallet reiste imidlertid bare fire. Fra

26 Året etter, i 1854, reiste Marie Olsdatter (29), og i 1858 reiste Oline Olsdatter (26) og Maren Karine Olsdatter (23). Alle hørte hjemme i Loreeie. Rimeligvis ble familien gjenforent på den andre siden av havet.

27 Ådal ble egen kommune i 1857 (utskilt fra Norderhov).

Johan Dahlgren (f. 1859) og hustru Anne Andersdatter Søhol (f. 1860) fra Røyse utvandret til Amerika i 1884 med sin førstefødte, Jenny (f. 1884). De bosatte seg i Rice Lake, Wisconsin, og fikk ytterligere fem barn. Her er familien avbildet i USA i 1904. Foran fra venstre Johan (John), Helen og Anne (Anna) med lille Elmer foran. Bak fra venstre: Gilbert, Bernard, Jenny og Albert.

1861-62 økte utvandringen igjen (som i resten av landet). I løpet av 20-årsperioden 1861-1880 reiste 272 holeværinger over havet til det nye landet. Av disse reiste hele 82 i 1880. Navnene viser at rundt 70 av dem var fra Østre Hole (dagens Hole kommune).[28]

«Så lenge folk veit lite, sit dei heime og veks som gras og tre på samme flekken. Men når dei tek til å lære noko og tenkjer seg om, dreg dei ut for å finne seg ein betre heim. Det er ikkje alltid dei finn han, men dei må prøve. Derfor er utvandring eit merke på opplysning og omtanke», skrev Aasmund Olavsson Vinje. Folk hadde gått på skole, lest aviser og bøker, og fått kunnskap om en verden utenfor grenda og bygda. De våget å satse mer, for de forstod at de ved egen innsats kunne få et bedre liv.[29]

Det var ikke bare fattigfolk som reiste. Under oppgangstidene i jordbruket hadde bøndene investert i de nye maskinene som var kommet, de hadde bygd nye driftsbygninger og satset. Da flommet billig utenlandsk korn inn på markedet. Det ble vanskelig for mange, og noen gav opp. Synkende priser på landbruksprodukter førte til gjeldskrise og forverrede livskår. Depresjonen på landsbygda gikk ut over alle samfunnsklasser, men de som hadde minst, led mest. I løpet av de 14 åra fra 1880 til 1893, reiste 19.000 nordmenn til Amerika, hvert år.

«...DE VILLE IKKE GÅ I SINE FEDRES SPOR»

«De ville ikke være bundet til ætt og bygd mer, de ville ikke gå i sine fedres spor og overta gård eller plass, arbeid og forpliktelser etter gammel skikk. Husmannssønnene ville ikke ta plassene på de gamle fastlagte vilkårene, og ønsket ikke å være bundet av uelastiske arbeidskontrakter. De ville ha høve til å by fram arbeidskraften der sjansene var best».*

* Etter historiker Ingrid Semmingsen.

28 Tallene over utvandring 1839-1880 er hentet fra Eigil Elsruds oversikter i Hringariki nr. 2/1994 og 1/1995.

29 Karsten Alnæs: Historien om Norge (Gyldendal 1998), s. 314-315.

Birger Skuterud (1900-1982) reiste til Amerika sist i 1920-åra, og arbeidet både i Alberta i Canada og i Nord-Dakota, før han etter seks år returnerte til gamlelandet. Han ble i 1946 eier av en av Svarstad-gårdene. På bildet ser vi tømmerhytta han satte opp i Alberta.

Særlig var det unge folk som brøt opp, to tredjeparter av utvandrerne var i aldersklassen 15-25 år. I perioden 1839-1878 reiste i alt 2.203 personer fra Ringerike (Hole, Norderhov og Ådal) til Amerika.[30]

Så kom den tredje store utvandringsbølgen, etter den økonomiske krisen i Norge i 1899. Mellom 1900 og 1914 dro 214.995 nordmenn over havet. Masseutvandringen hadde sammenheng med den sterke befolkningsveksten. Norge var truet av overbefolkning. Samtidig var det underskudd av mennesker i Amerika, særlig da landet ble åpnet vestover, og innvandringen ble stimulert av myndighetene. Den jevne utvandringen hindret at det oppstod enda verre nød og arbeidsløshet i Norge.

Hele familien reiste

I 1876 reiste en ung holeværing, Nils Olsen Hunstad (22) fra Hundstad på Røyse, til Amerika. Han reiste sammen med Iver Torstensen (31), bror av Abraham Torstensen Hundstad på Store Hundstad, og med i følget var også Peder Pedersen Søhol (18). Etter en periode i Minnesota kom Nils tilbake til Hole og fortalte begeistret om mulighetenes land på den andre siden av havet. Våren 1880 emigrerte han til Amerika sammen med familien. I reisefølget var det også naboer fra andre gårder på Røyse, i alt rundt 30 personer fra Hundstad, Fjeld, Søhol, Bønsnes, Hafnor og Svarstad.[31]

I spissen for emigrantene reiste Nils med foreldrene, Ole Evensen Hundstad (1817-1886) og mora Berte Karine Nilsdatter (1827-1915, fra Øvre Hafnor). Ole E. Hundstad eide Hundstad gård, hvor han også drev som landhandler, vogn- og sledemaker. Berte Karine og Ole E. Hundstad giftet seg i 1848 og fikk sju barn, hvorav fire døde som små. De tre øvrige – Inger Marie (f. 1848), Nils (f. 1854) og Edvard (f. 1860) – reiste med foreldrene til Amerika. Da familien reiste, solgte de gården til Halvor Western. De tre barna fraskrev seg odelsretten, og dermed var denne Hundstad-gården ute av den gamle slekten.

---

30 Else Marie Abelgård på Ringerikes Museum 7. oktober 2008. Ringerikslaget i Amerika ble stiftet i 1915.

31 Omtalen av familien fra Hundstad og deres reisefølge, er hentet fra Gudmund Bakke: «Utvandring fra Hole til Amerika i 1880», i heftet Ringerike (1993), s. 52-58.

Nils Olsen Hunstad (1854–1932) og Marthe Pedersdatter Søhol (1860–1927) med sine 12 barn. På farens fang sitter Thelma (f. 1905). Bak fra venstre: Marie (f. 1888), Louise (f. 1883), Peder (f. 1886), Ole (f. 1881), Nora (f. 1890), Karen (f. 1884) og Birger (f. 1892). I midten fra venstre: Mabel (f. 1896), Lena (f. 1894), Viola (f. 1899) og Engvald (f. 1901).

Med i reiseføLget var også Inger Maries mann, Jens Andersen Svarstad (f. 1839) og deres tre barn, samt Jens Svarstads 70 år gamle mor Marte. De solgte sin gård Svarstad (Rovelstad-Svarstad) da de emigrerte. I følget var også søstrene Marthe og Louise Pedersdatter Søhol (fra Nordistua Søhol),[32] og søstrene Mathea og Olava Eriksdatter Fjeld (fra Søgarden Fjeld). Det virker som romantikken blomstret på reisen over havet. I Amerika giftet Nils O. Hunstad seg med Marthe Søhol i 1881. De fikk 12 barn. Broren Edvard giftet seg i 1884 med Mathea Fjeld, og fikk med henne seks barn. I reiseføLget var også Embret Bønsnes med kone og tre barn, og Jørgen N. Bønsnes med kone og tre barn.

Via Bremen

De reiste fra Christiania 29. april 1880 med dampskipet Baldur til Fredrikshavn, og videre med jernbane gjennom Danmark og Nord-Tyskland til Bremen. «Den store og prægtige dampbaad» Satier brakte dem så over havet til New York, hvor de ankom 15. mai. «Pent og stille veir havde vi hele søereisen, saa at vi ikke var noget vidre syge», skrev Edvard hjem til sin morbror Johannes Hafnor på Fjeldstad. En rekke brev hjem til gamlelandet fra Ole, Nils og Edvard Hundstad er tatt vare på av familien på Røyse. Brevene forteller hva som møtte holeværingene i det nye landet.

32 Louise Søhol (1865–1940) bosatte seg i Sør-Dakota og ble gift i 1899 med Ole Belden (fem barn).

Berte Karine Nilsdatter (1827–1915) og Ole Evensen Hundstad (1817–1886) solgte Hundstad gård på Røyse og reiste til Amerika med to sønner. De bosatte seg i Sør-Dakota.

SØNNENE DRO I FORVEIEN

Den 15. september 1865 ble det innført i Holes kirkebok at «Ungkarl» Anders Taraldsen (23) hadde meldt utreise til Amerika. Eldstesønnen i Øverjordet ville se det forjettede land på den andre siden av havet. Brevene han skrev til familien hjemme, førte til at den yngre broren Nils reiste allerede året etter, og ytterligere fire år seinere fulgte foreldrene og de tre yngste søsknene. Da var Tarald Jørgensen Øverjordet 56 og Karen Nilsdatter 59 år gamle.

Mot vest

17. mai 1880 reiste Hundstad-familien fra New York med jernbanen mot vest. Gruppa som hadde forlatt Røyse 18 dager tidligere ble da delt: Jørgen Bønsnes og hans familie reiste til Eau Claire i Wisconsin, mens Mathea og Olava Fjeld satte kursen mot Duluth i Minnesota, hvor de hadde familie.[33] Søstrene Marthe og Louise Søhol reiste med Hundstad-familien. I samme følge reiste Embret Bønsnes og hans familie.

21. mai ankom de byen Mankato i Minnesota. «Se nu vidste vi ikke riktig hvad vi skulle gjøre, men heldigvis traf vi Ole Larsen i byen, han var der med hvede og solgte. Da blev der en raad», skrev Edvard Hundstad hjem til onkelen på Fjeldstad. Ole Larsen var nok en kjenning av familien, trolig var det Ole Larsen Fjeld, som utvandret i 1854 med kone Maren Isaksdatter og to barn, Hans Andreas og Anne. Han inviterte alle hjem til seg, og i løpet av den uka de bodde hos ham i Mankato, kjøpte de hester, fire okser og en del annet utstyr.

«Homesteading»

Jernbanen brakte dem så ut til Watertown, Sør-Dakota, som var endestasjon i 1880. I Watertown fikk de tildelt land. I 1880 kunne hver pioner få tre «quarters» land. Et quarter var 640 dekar. Loven om «homesteading» sa at de fikk ett quarter land dersom de bygde et husvære og bodde der i minst ett år. Ytterligere ett quarter kunne de få tildelt etter en søknadsprosedyre og registrering ved «Government Land Office», og det tredje var deres dersom de plantet 10 trær på 10 dekar av eiendommen, og klarte å holde trærne i live. Ellers kunne land kjøpes, i 1880 var prisen 1,25 dollar pr. dekar.

James River

Mens resten av familien ble tilbake i Watertown, reiste Nils og Edvard sammen med en veiviser og to fullastede vogner med familiens eiendeler vestover til landet de hadde valgt, i James River Valley. Her bygde brødrene en torvhytte, før Nils reiste de 100 miles (16 norske mil) tilbake til Watertown, for å hente resten av familien.

20 år gamle Edvard ble tilbake sammen med en vogn, to okser og utstyret de hadde brakt med. Han skulle fullføre boligen til de andre kom. Unge Edvard var ikke skuggeredd. De første nybyggerne i området hadde kommet bare to år tidligere, i

33 Deres søster Theodora utvandret også til Amerika noen år seinere.

1878, og ble jaget bort av indianere. Høvdingen Drifting Goose og hans stamme så ikke med velvilje på nybyggere, man kavaleriet var ikke langt unna, og det kom ikke til kamper eller blodsutgytelser.

Edvard bodde i torvhytta og hadde 15 miles til nærmeste nabo. Mens han lå der alene, herjet en fryktelig storm om natta, og lynet drepte en av oksene. Dagen etter kom en flokk indianere forbi. Da de så den døde oksen, tok de seg til rette, flådde den og spiste en del av kjøttet rått. Resten tok de med seg. De gjorde også tegn til Edvard at de ønsket tobakk, som holeværingen heldigvis var i besittelse av, nettopp med tanke på slike tilfeller. Og Edvard ønsket ikke å diskutere med dem. Han var mer enn fornøyd med å få beholde skalpen, i bytte for den døde oksen.

Torvhytter

Da resten av familien ankom, satte de i gang med å bygge flere torvhytter. De første nettene sov alle i hytta som Nils og Edvard hadde bygd. Disse husene ble gravd ned i bakken, før store torvstykker ble lagt på hverandre som vegger. Boligen bestod av kjøkken og et større rom, hvor familien sov. Innerveggene ble dekket av en leirblanding, og tømmer til dører og vindusrammer ble brakt fra Watertown. Alt trevirke måtte kjøpes. Oppvarmingen ble besørget av en firebeint kakkelovn, hvor de brant tørket gras fra elvebunnen. Vann hentet de fra James River, før de fikk gravd egne brønner.

Flere holeværinger

En måned seinere ankom Embret Bønsnes og hans familie. De hadde blitt igjen i Watertown da de andre reiste, fordi to av barna lå syke. Da de ankom James River Valley, delte de husvære med de andre inntil deres egen torvhytte stod klar. Det hører med til historien at familien Jørgen Bønsnes i 1882 også slo seg ned i nabolaget, etter to år i Wisconsin. I 1882 kom så Peder Hafnor, en av Berthe Karines brødre, over fra Norge sammen med kona Karen og seks barn. Også de fikk først bo hos Hundstad-familien, og både Nils, Edvard og svogeren Jens Svarstad hjalp dem å bygge den første torvhytta på deres eiendom. Peder og Karen Hafnors eldste sønn Andreas (Andrew) hadde reist til Amerika ett år før sine foreldre og søsken, og giftet seg seinere med Embret Bønsnes' datter Amalia.

Edvard Olsen Hundstad (1860–1915) og Mathea Eriksdatter Fjeld (1860–1917) med hans mor, Berte Karine Nilsdatter (1827–1915) til venstre og deres to eldste barn, Olaf Edward (f. 1885) til høyre, og Anna Karine (f. 1887) på farens fang.

Stabbur og løe

Dermed var den store kolonien fra Røyse etablert i den vakre James River Valley i Gem Township, Brown County, South Dakota. 28. juli, tre måneder etter at de forlot hjemlandet, hadde Hundstad-familien pløyd opp 60 dekar land på farmen, som naturlig nok fikk navnet Hundstad. Det ble sådd hvete, havre og grønnsaker. Ved siden av hver torvhytte bygde de et lite stabbur av tre og en løe av torv, hvor de kunne oppbevare det som skulle høstes inn. Og 10. januar 1881 skrev Ole Evensen Hundstad hjem til en nabo på Røyse og ba ham ordne sendt de pengene han hadde til gode etter salg av gården. Han trengte dem til å kjøpe treskemaskin, da «det her på de endeløse sletter vil blive meget at træske».[34]

Julebrevet

Et brev fra Nils O. Hunstad til onkelen Johannes Hafnor på Fjelstad, datert 27. desember 1880, forteller om nybyggernes første halvår i Amerika:

«Gode onkel! Dit brev af 15de november modtog vi med glæde den 23de dennes, og ere taknemlige derfor. Jeg har endnu ikke skrevet til dig siden vi reiste, men nu efter som aars-tiden tillader det, saa kan og vil jeg ved Guds gode hjelp ønske dig og dine et glædeligt og godt nyt aar, samt at Anton maa voxe og blive stoer saa at han strax kan tage sig en liden trip herover til os.

Af dit brev ser jeg baade et og andet, og heriblant det som jeg tillige har hørt af andres breve fra Hole, at de har faaet et meget godt aar, som jo er at være taknemlig for, men vi elændige har tungt for at være tilfredse og takke nor det gaar os vel, langt mindre nor vi synes det gaar os imod, hvilket dog er at beklage!

Nu faar jeg ikke dvæle længre ved dette, men gaar ind paa om hvorledes vi nu har begynt at ture julen, det er nu 4de dag og med julegilder er det faae, bliver vel ogsaa, men vi ere Gud ske tak alle raske og friske, samt vel til mode og saaledes har vi jo indtet at klage: der sees ogsaa at de fik vinteren tidligt og de har haft en stadig kulde. Det første var ogsaa tilfælde her, thi det frøs op i midten af november, resten deraf var noget kold, af sne har vi ikke meget, der er riktignok kommet 3 snefald, men de to første gik førend de sidste kom, for i denne maaned har det været meget godt veir.

Da den sidste sne kom fik vi ikke saa lidet, den var omtrent sko-dyb, kom stilt og pent og laag saaledes længe, men

34 V.V.: «Gamle Amerikabreve», udatert avisartikkel i Hole bygdearkiv (trolig fra 1953).

«... DE ENESTE AV OSS RØISERE SOM HAR TREHUS»

«Hos Nils Hundstad er det bra, de er alle friske, har fire barn, to gutter og to jenter, og bor like ved elven. De har det overmåte hendig med havn og vann. Hos Edvard er de ved god helse. Bor i syd for Nils og så nære at de kan rope til hverandre. Også tett ved elven. De har et barn, en pen liten gutt. Jens og Inger Marie støter med sin eiendom til Nils, men på nordre side. De går til elven, men har bygget et stykke derfra. De er de eneste av oss Røisere som har trehus, det består av to etasjer. Det står bra til hos dem. Deres barn er fire jenter og to gutter, hvorav den eldste, Anders, ble konfirmert forrige søndag. Gamle Mor er omtrent som da hun forlot Svarstad, neppe syk en dag, ikke engang syk på sjøen. På vestre side ligger Karine-Mors eiendom. Så de har det hele godt som i en firkant.»*

* Brev fra Jørn Bonsnes (Jørgen Bønsnæs) til klokker Ole Hurum på Lille Hundstad 5. juli 1886 (gjengitt i Fredrik C. Hildisch: «100 år gammelt Amerika-brev», i Ringerikes Blad 23. desember 1981).

nu om andendag begyndte det at føike, blev tillige koldere og nu er det saa koldt som jeg nogen tid kjendte det i Norge, dog nu haaber vi at det snart skal være ved vende-pungtet, thi eftersom de siger som har været her før saa skal dette være den koldeste maaned. Men vi faar endnu sige som rebslageren at dette vil vise sig i enden, og saaledes har jeg ikke noget vidre at bemærke denne gang, for jeg har nu paa samme tid sendt en lap til P. Søhoel, som jeg har tægnet op, og af samme vil du muligens faa et lite begreb om hvorledes vi har taget landet samt dit og dat, jeg sender dit først for du har muligens flære paa din side som kunde have lyst til at se den. Vi har endnu ikke skrevet til onkel Christen, han har maaske været over og lest brevene, og nor han kommer igjen saa faar du bede han om at skrive til os.

Nu faar jeg takke for et brev som vi fik samtidig med dit, fra Gustava Hafnor. Der er ogsaa tvende spørsmål deri, det første er om vi har fjøs til kreaturene? Ja, vi har til vores, men andres gaar ude, det andet er, næmlig om de sager til Hanna Moe er fremkommet? De har faaet det, men med noget besvær, thi de havde sat en gammel adresse paa brevet. Jeg vil avslutte dette med at min kjære moder er ogsaa tilfreds, dog det kan ikke nægtes at det er mange lange stunder naar hun tenker paa alle de kjære som hun har i det gamle Norvay, de hilses nu hjærteligst fra hende og tilsidst hilses hele familien fra os, tillige alle som herom maatte have interesse.

Ærbødigst Nils Hunstad».[35]

Nybyggerne fra Røyse klarte seg godt i Amerika. Både Nils Hunstad, Edvard Hundstad og Jens Svarstad bygde opp sine egne farmer. Brevene til Norge forteller om stolte mennesker, hvis hverdag bestod av arbeid og slit. Lengselen til hjemlandet var der, men etter hvert som familiene vokste, innså de at mulighetene for barna var så mye større i Amerika.

35 Nils Hunstad og hans etterkommere i USA har skrevet sitt etternavn uten «d» etter første ledd, mens Edvard fulgte farens skrivemåte, lik gårdens navn på Røyse.

Martin Haglund (1880-1916) reiste til Amerika som ung. Han ble drept av to mexicanere i en ørken i California i 1916, bare 36 år gammel.

Dramatisk snøstorm

Et av de første årene de var i Dakota, kom en oktober-storm med djup snø før de hadde fått vinterforsyningene i hus. Ole E. Hundstad fikk da praktisert litt av sitt yrke fra Norge, og lagde en slede og flere par ski. Nils og Edvard ble sendt i vei til Watertown for å hente vinterforsyninger. De trakk sleden med sukker, kaffe, salt og mel mellom seg. På en av turene var også Jens Svarstad med. Familietradisjonen sier at en av de tre holdt på å omkomme av utmattelse på en av turene til Watertown. Ikke så rart, 16 norske mil hver vei i djup snø.

«Norges-feber»

Brevene hjem forteller om flere gode år, men også om år da avlingene ble ødelagt av gresshoppesvermer og præriebranner. I februar 1889, nesten ni år etter at de reiste over havet, skriver Jens Svarstad hjem til Røyse:

«Vi gjorde i aar det bedste udbyte af alle aar siden vi kom her. Avlingen var god og prisen dobbelt saa stor som de forrige aar. Jeg har haft for liden hestehjelp, ellers kunde jeg haft mer under dyrkning, har nu 12 heste, og 9 kan bruges til at arbeide med, saa jeg i sommer tenker at opbroke resten af mit land. Jeg faar ikke glemme at fortælle, at den 11de november blev vor husholdning forøget med en liten gut, dette er no. 9, der fortæller at Home Industri ogsaa slaar godt an her i Amerika!

Her hersker nu lit Norges-feber. Nils Hundstad og J. Bønsnæs taler meget om at reise til det gamle land igjen. Nils har bud paa sin farm, ville Edvard og deres moder følge, er det nesten sikkert han solgte og reiste. Edvard har mindre lyst, jeg tror ogsaa det er daarskab, Nils er jo i den stilling han kan faa det noksaa bra for sin del i Norge, han vilde kunde sikkert faa ti tusen norske specidaler, vel ogsaa mer, men han har alt mange børn, og for deres del er jo udsigterne langt lysere her end i Norge. J. Bønsnæs antager jeg tænker lit på Nordre Gomnæs. Jørn blev i Wisconsin en to-tre aar, saa han fik kun et quarter land her, ogsaa i andre retninger har han veret mindre heldig, dog faar han sig nogenlunde betalt for sin eiendom her, vilde han vel magte at kjøbe Gomnæs for omtrent samme pris som A. Nøs gav. Jørn har jo sin datter i Norge, det har jo altid veret lit til bekymring at hun blev tilbage.

Jeg er ikke inde for at reise til gamle-landet igjen. For min egen del skulde jeg nok saa godt lige at leve i Norge paa mine gamle dage, men nogle af mine børn er nu saa gamle at de vist aldrig kunde finde sig til rete der, og saa kanske det vilde gaa med de gamle ogsaa. Engang var mit høieste ønske at have

min gaard Svarstad fri for gjeld. For engang syntes det mig da at skulde vere fri for Norges-sorger. Nu er jeg temlig sikker paa om disse Betingelser var opfylte, jeg slet ikke med min store børne-flok der vilde kunde balansere. Det hjelper ikke hvad man siger om det nok skulde gow an at vende om til norske skikker, jeg tror Amerika har forvent i mange retninger saa det ikke var saa let at vende om. Jeg raader Nils til at tage sig en tur over først.

Nils kom til mig med et brev fra Nils J. Fjeldstad. Han skriver at det har veret meget tørt og liden avling i sommer. Selv hadde han lest brev fra A. Sunland som ogsaa beretter om daarlig avling og knapt 2 specidaler for en tønde byg. Saadan nyheder er ikke behagelige fra et sted som man tenker at reise til for at leve. Skriv nu da hvordan forholdene er paa Ringerige, opgiv nogenlunde pris paa gaarder som er til salgs, hvad pris det er på melken i Svensrud, samt mer som kan interessere de som tenker at boe og bygge paa Ringerige.

Din broder Peder har det noksaa bra , dog vel ingen videre udsigt til nogen fremgang nu for det første. Havde han reist den gang vi reiste, vilde han nu veret en selvstændig mand. Den gang kunde han have taget 2 quarters land, nu er alt landet optaget og for dyrt at kjøbe for den som ingen formue har, da 1 quarter land nu bliver betalt med fra 2.000 til 4.000 dollar. Vi var meget heldige med at vælge plads. Setlingen er nu siden gaaet mer end 100 mil lengre vest. Til en 20 a 30 mil vest har setlingen været heldig, men saa lengre vest meget uheldig, tørke og mindre god jord har gjort setlerens stilling yderst daarlig. Paa mange pladser bliver man ogsaa drivende flere aar uden jernbane, saa en ikke har marked for sine varer.

Byerne her tiltager i folkemængde, vor bye Aberdeen hvor der ikke var en hytte da vi kom har nu 6.000 indvaanere. (…)

Vor apoteker er søn af prost Hirsch til Norderhaug, vor doktor en Bakke fra Drammen. Vær paa det venligste hilset, du og dine fra os alle her paa Svarstad. J.A. Svarstad».

Gamle Ole Evensen Hundstad fikk ikke leve lenge i James River Valley. Han døde i 1886, 69 år gammel. Berte Karine levde til 1915. Hun bodde hos sine barn, de siste åra hos Edvard og hans familie. Hun ble 88 år gammel.

12 barn vokste opp

Nils og Marthe Hunstad fikk 12 barn, som alle vokste opp. De seks eldste ble født mens familien fortsatt bodde i torvhuset. Deres yngste datter Thelma fikk tuberkulose 16 år gammel, og

Olava Haglund (f. 1882) utvandret til USA i 1905 og giftet seg med Ludvig Bettum. De var bosatt i Brooklyn, New York.

foreldrene tok henne da med til New Mexico, i håp om at det tørre og varme klimaet ville gjøre henne frisk. En annen av døtrene, Mabel, var sykepleier og ble med for å pleie søsteren. De ble i New Mexico i 2 ½ år. I 1924 flyttet de tilbake til farmen i Sør-Dakota. Like etter døde Thelma, 19 år gammel.

En foregangsmann

Nils Hunstad var en foregangsmann. Han var den første i området som bygde låvebru på norsk vis, med kjørebru. Han konstruerte også en potetsettermaskin for to rader lenge før slike var å få kjøpt. Nils var en dyktig farmer, som etter hvert samlet seg så stor eiendom at han kunne gi hvert av sine barn et quarter land etter hvert som de stiftet familie. Marthe Hunstad døde i 1927 og Nils Hunstad i 1932. De har en stor etterslekt.

Stor etterslekt i Amerika har også broren Edvard (død 1917) og hans kone Mathea (død 1915). De fikk seks barn. Nils og Edvards søster Inger Marie og hennes mann Jens A. Svarstad hadde seks barn med seg til det nye landet, og fikk ytterligere tre barn i Dakota. Som vi har sett av brevene, fikk deres gård i James River Valley navnet Svarstad. Jens Svarstad døde i 1904, og Inger Marie i 1917.[36]

Andre som reiste

En som reiste sammen med Hundstad-familien til Amerika i 1880, var *Jørgen Nilsen Bønsnæs* (f. 1831) fra Røyse. Han dro med kona *Anne Marie Nilsdatter* (f. 1840) og tre barn: Anna Mathilde (f. 1873), Nilborg (f. 1877) og Gunda (f. 1879).[37] Etter to år i Wisconsin, bosatte de seg i nærheten av Aberdeen i Sør-Dakota, nær sine reisefeller fra 1880. Før Jørgen reiste, solgte han sin gårdpart av Lille Bønsnes til Peter Nicolai Leegaard, siden 1864 eier av Store Bønsnes. «Jørgen reiste til Dakota og tok sig land der, blev en rik mand også, han skrev til mor at han hadde hatt mange bekymringer i Amerika, men at to ting blev han kvit: gjeld og haubet», skrev hans niese

36 Kjellaug og Johannes Hafnor på Nordre Gomnes var sommeren 1992 på slektstevne i USA. I ettertid samlet de mye stoff om forfedrenes utvandring. Til særlig god hjelp har vært «The Hundstad Book» (utrykt) av Myrtle Hundstad Mortimer, og brev fra flere av emigrantene til Hafnors farfar (som også het Johannes) på Fjelstad på Røyse. Brevene befinner seg i dag hos Ole Anton Hafnor på Fjelstad.

37 Deres eldste datter, Ingeborg Karine Jørgine (f. 1871) ble igjen i Norge. Hun ble seinere gift med Kristian Fjeldstad fra Øvre Fjelstad (tre barn). Datteren Nilborg (f. 1877) døde i Amerika, og da Anne Marie og Jørgen Bønsnæs i 1884 fikk ytterligere en datter, fikk hun søsterens navn.

seinere.[38] I juli 1886 skrev Jørgen (Jørn) Nilsen Bønsnæs brev til klokker Ole Haagensen Hurum på Røyse:

«Fra oss kan berettes at vi er raske og friske, våre tre småjenter er muntre og kvikke. Anna og Gunda går på engelsk skole 6 måneder i året. Den 3dje Nilborg er ennå ikke 2 år. Skolehuset ligger en 15 minutters gange fra oss. Anna taler godt det engelske språket, og er for meg mang en gang temmelig nyttig som tolk. Vi må si at vi har det nokså bra, så vi ikke med noen grunn kan angre på vår reise hit. Vi har 160 acre land (640 dekar) og dette gir oss både arbeid og underhold. Våre dyr består av 3 hester, 1 fole, 3 kuer, 6 kalver, 5 vintergriser og en sverm av høns. Jeg har vært arbeider her i landet, fra skogen hvor øksen aldri har herjet, til Dakotas umåtelige prærie hvor plogjernet aldri har furet. Vi har omtrent en halv norsk mil til stasjonen Bath i nord. Mine naboer her er numedøl i syd, ekværing i vest, Mor Hundstad i øst og jenky eller innfødt mann i nord».[39]

I april 1880 solgte *Engebret (Embret) Hansen* (1827-1903) sin gård Bønsnes (Havna) til Karl Olsen, og reiste til Amerika med kona *Marte Johannesdatter* (1831-1912, fra Leine) og seks barn: Hans (f. 1860), Elise (f. 1863), Matea (f. 1866), Johannes (f. 1869), Emilie (f. 1872) og Peder (f.1875). Embret var fra Taje (Helgelandseie). I 1886 skrev Jørgen Nilsen Bønsnæs brev fra Sør-Dakota til klokker Ole Hurum på Røyse og omtalte den samme Engebret: «Nå til Engebret Hansen. Som jeg tenker så reiste han av oss som den fattigste mann fra Norge. Men kommet hit så har han muligens den største kapital. Jeg mener hans tre sønner og tre døtre, hvorav den eldste jenten er gift, og de øvrige arbeider på et trelastlager. Han har gjort det best av alle. Han har 1 qvarter land, 6 hester og all slags farmertuls (tools = redskap). Hus som meg. Engebret har utmerkede sønner. På ham selv kan intet utsettes. De er alle ved god helse, dog Marte litt dårlig av og til».

PENGER FRA AMERIKA

« Til Stensfjerdingens Postaabneri i Hole er fra en Dr. Ring i Chicago ankommet en Anvisning paa 42.000 Kr., der skal fordeles mellem hans Søskendes Børn, ialt 21. De fleste af disse skal bo i Hole og nogle i Norderhov ».*

* Ringerikes Blad 7. september 1901. Denne dr. Ring må være Johan Andersen Ring (f. 1859), bror av Amalie Andersdatter Ring, som er oldemor til dagens eier av Ring (Vestre Bjørke), Tone Ring.

Anders Pedersen Kastet

«Anders – uden Forældrenes Vissende, æmigreret til Amerika», er den korte notis på Anders Pedersen Kastets konto i Mobibelen 24. mai 1888. Husmannssønnen fra Søndre Kastet ved Helgelandsmoen var da 29 år gammel. Siden han ble konfir-

38 Opptegnelser etter Karine Dokken f. Ellefsen (f. 1879), datter av Jørgens søster, Berte Marie.

39 Fra avisartikkel av Fredrik C. Hildisch i Ringerikes Blad 23. desember 1981.

OPPRETTHOLDT NAVNE-TRADISJONENE

Nordmenn i Amerika opprettholdt navnetradisjonene fra hjemlandet. Navn på besteforeldre og oldeforeldre på fars- og morssida ble brukt utover i ungeflokken. Nytt var det imidlertid med to navn, hvor det ene skulle bli forstått i USA. Inngifte skjedde både i andre og tredje generasjon, og på den måten ble det norske språket godt bevart i enkelte områder.*

* Terje Hasle Joranger i Ringerike Slektshistorielag i april 2008.

mert hadde han stadig arbeidet på Mo, både med tømmerhogst og gårdsarbeid. Da militærleiren på Helgelandsmoen ble anlagt i 1868, var Anders ni år gammel. Som nærmeste nabo til leiren hadde han da fått høre 2. Brigades musikkorps, som den sommeren oppholdt seg på moen. Den musikalsk begavede Anders bestemte seg allerede da for å bli musiker, og som 13-åring ble han opptatt i hornmusikken ved Hallingdals bataljon, som hornblåser.

Den sommeren han gikk for presten, møtte han i tamburuniform, og han fikk ettermæle som den beste trommeslager som noen gang hadde vært ved bataljonen. Dyktig var han også på horn og klarinett. Så ble han forbigått da den faste hornblåserstillingen ved Valdres bataljon ble ledig i 1884. Alle mente at Anders P. Kastet var selvskreven til å få stillingen, men det ble i stedet sønnen til den forrige hornblåseren som fikk den. Anders ble skuffet og følte seg forbigått, «hvad der vistnok var årsak til at han tok til å ture temmelig sterkt».

En mai-natt i 1888 lånte Anders sin seng bort til en soldat nordfra, som var blitt syk. Han sa at han selv kunne ligge inne hos mora. Faren arbeidet på Mo, og var der om natten. Da det led utpå, klaget Anders til mora at det var for varmt inne, han ville gå på låven og legge seg. Han tok frakken og krabbet ut av vinduet. Men om morgenen, da mora kom for å vekke ham, var han ikke å finne. Det viste seg at han hadde lagt veien over til Mo og videre til Vik, hvor han fikk skyss til Kristiania. En bekjent av ham, Herman Andersen, hadde sendt ham reisepenger og Amerika-billett. På veien til Kristiania hadde Anders møtt Johan Gusgården, som kunne gi de engstelige foreldrene beskjed.

Etter ett år i Amerika kom Anders inn i militærmusikken, hvor han skulle tjenestegjøre i 5 år. For dette skulle han få god lønn, og dessuten noen acres land av staten. «Men han fik ikke bruk herfor. Allerede i 1891 avgik han ved en pludselig og uventet død. Han var til å begynde med meget godt likt ved korpset, men uregelmæssig liv gjorde, at han måtte slutte. Og der hørtes vist ingen klarinet eller trommevirvler ved hans begravelse, og hans siste hvilested er å søke blant de mange ukjente grave.»[40]

40 Sigv. Simensen i heftet «Ringerike» 1923.

Gullgraver fra Bjørke

Edvard Nilsen Bjerke (1843–1925) ble født i Bortigarden Bjørke i Steinsfjerdingen, som hans foreldre Nils Andersen Krakstad (fra gården Åsa i Vegårdsfjerdingen) og Ingeborg Paulsdatter eide fra 1840 til 1846. Edvard reiste som ung mann til Amerika. I 1876 kom han som gullgraver til Black Hills i Sør-Dakota, hvor han satte opp en tømmerstue i Palmer Gulch. Han døde i 1925 og ble begravet i Hill City. Tømmerstua ble siden solgt på auksjon, og i 1987 ble den tatt ned og flyttet til et lite museum i utkanten av Rapid City. Her ble bygningen utstillingsplass for møbler og verktøy som er laget av skandinaviske immigranter, etter håndverkstradisjoner de brakte med seg hjemmefra.[41]

Tre brødre til Amerika

Brødrene Peder (f. 1842), Hans (f. 1845) og Martin Simonsen (f. 1852) fra Myra i Steinsfjerdingen[42] reiste rundt 1870 til USA, hvor de slo seg ned i Minneapolis. De etablerte bedriften «Simonson Brothers Manufacturing Company» som produserte dører, vinduer og annet bygningsutstyr i tre. Firmaet engasjerte seg også i entreprenørvirksomhet, og bygde ut et område i Minneapolis som ble kalt «Seven Corners». Peder var firmaets leder til sin død i 1892 (han omkom ved en vådeskuddsulykke), da broren Martin overtok. Firmaet ble solgt i 1923. Peder og hans hustru Martha f. Andersson var blant grunnleggerne av «Our Saviour's Lutheran Church» i Minneapolis. De fikk fem barn. Broren Martin ble gift med Martine Jensen fra Horten (også fem barn).

Hans Simonsen (1845-1939) var med og etablerte «The Minneapolis Savings & Loan Association», seinere et millionforetakende, og var i 1890-årene medlem av den lovgivende forsamlingen i staten Minnesota. Han vendte tilbake til Norge i 1905, og bodde sine siste år i hjembygda. Han var ugift, og skjenket betydelige beløp til allmennyttige formål, bl.a. til Hole gamlehjem og Hole gravkapell. I forbindelse med sin 80 årsdag i 1925 opprettet han et legat på 25.000 kroner til fordel for gamle verdige trengende i Hole. Han levde sine siste år hos sin brordatter, Marie Løbben på Vaker i Norderhov.[43]

«DAKOTA»

I 1930-årene ble det gravd ut og planert en danseslette i Hundstad allmenning på Røyse. Sletta fikk navnet «Dakota», etter prærielandet i Amerika hvor mange utflyttede holeværinger har slått seg ned. Den ble mye benyttet under krigen. Lensmannen ble etter hvert nødt til å sette en stopper for dansefestene, og ungdommen flyttet da til Persmyr i Leineåsen, og danset der i stedet. I dag lever navnet Dakota videre i veien som går gjennom området.*

* Etter Nils Western (1928-2013).

41 Etter Eigil Elsrud fra Hønefoss, som besøkte museet i Rapid City i oktober 2000.

42 Ved en grenseregulering i 1948 ble Myra overført fra Hole til Norderhov (i dag Ringerike).

43 Axel Winge Simonsen: Hurum-slekten (Fredrikstad 1966), s. 45–47, artikler i Ringerikes Blad 21. februar 1925 og 21. februar 1935, og Hole bygdebok bind 2, s. 339-341.

Skomaker fra Helgelandsmoen

Fredrik Antonsen Bråten het han, husmannssønnen fra Bråten ved Helgelandsmoen, yngste sønn av bygdeslakter Anton Kristiansen Bråten og hustru Josefine Eilertsdatter (fra Storøya). Han var født i 1892, og da han ble 20, reiste han til Amerika. «Fred Moe utvandret i 1912 og opholdt sig i Laurence, Iowa i tre aar. Var saa i Canada, Wisconsin, Minnesota, Nebraska og Illinois, men kun for en kort tid. Reiste saa til Aberdeen, S. Dakota, hvor han driver forretning som skomaker», heter det i O.S. Johnsons «Utvandringshistorie fra Ringeriks-bygdene II» (Minneapolis 1921), s. 143-144.[44]

Nils Nøsterud (f. 1866) reiste til Amerika sist i 1880-åra med tre av sine brødre. Bare Kristian dro tilbake til gamlelandet, og overtok Nøsterud på Røyse etter foreldrene i 1894. De tre øvrige ble i USA. På bildet ser vi Nils Nøsterud med kona Olava Eriksdatter Fjeld (f. 1862, fra Bortre Søgarden Fjeld) og en sønn, på biltur i Amerika. De var bosatt i Duluth, Minnesota.

Fra Søhol-grenda

Christen Abrahamsen Søhol (f. 1836) i Roterud reiste til Amerika i 1880 sammen med broren Mathias og hans familie. Det kan synes som Christen kom tilbake til gamlelandet og hentet familien i 1882–83 (kona Olava Nilsdatter Gomnæs og fem barn).[45] I mai 1883 solgte han Roterud til Hans Jensen Sandvigen for 1.200 kroner. På nabobruket Nøstret reiste alle de fire sønnene til Lise og Thor Nøsterud i slutten av 1880-åra. Tre av dem (Ole, Nils Peter og Anders) bosatte seg i Amerika, mens *Kristian Nøsterud* – etter noen år i Duluth, Minnesota – returnerte til gamlelandet. I 1894 overtok Kristian bruket etter foreldrene. Han fikk 10 barn i to ekteskap, og ble etter fulgt som eier av Nøstret av sønnen Thor Nøsterud (1910-1999), som i 1944 startet reparasjonsverksted for biler og landbruksmaskiner på Vik (etter hvert utvidet med bensinstasjon og båthavn).

Først Afrika, så Amerika

I 1903 reiste Hans Thomassen i Nystua under Nordre Gjesval med kona Gina og sønnene Christian og Thomas til Sør-Afrika sammen med nevøen Karl Otto Landén. De reiste via England med seilskute fra Hull, og ankom til Durban 9. juni 1905. I Sør-Afrika arbeidet de som snekkere, blant annet bygde de misjonsstasjoner, mens Gina drev pensjonat i Durban. Yngstesønnen Thomas ble syk av malaria. Han døde i 1905, bare 19 år gammel, og ble gravlagt i Afrikas jord. Gina og Hans Thomassen reiste da hjem til gamlelandet, mens

44 Ole S. Johnson (1843-1945) fra Astridbråten i Strømsoddbygda var gift med Marie Ringerud, og utvandret i 1880.

45 De fikk ni barn mens de bodde i Norge, men fire av dem døde som små.

Thomas Thomassen (1886-1905) fra Nystua ved Nordre Gjesval reiste i 1903 til Sør-Afrika med sine foreldre, broren Christian og fetteren Karl Otto Landén. De reiste via England med seilskute fra Hull, og ankom Durban 9. juni 1905. Samme år ble Thomas syk av malaria og døde. På bildet ser vi foreldrene Gina og Hans Thomassen ved sønnens båre i Durban. Bak farens venstre skulder står deres eldste sønn Christian, og ved hans venstre side Karl Otto Landén. Etter begravelsen reiste Gina og Hans Thomassen hjem til Norge, mens Christian og Karl Otto ble i Durban et års tid, før de reiste videre til USA. Begge flyttet seinere tilbake til Norge.

Christian Thomassen og Karl Otto Landén ble igjen i Sør-Afrika et års tid, før de i 1906 tok seg over til Amerika. Christian Thomassen betalte 7 pund for reisen, og kom til Mobile i Alabama, hvor han var med og bygde jernbanestasjo-

Karl Otto Landén (1875-1954) fra Nordre Gjesval (østre gården) var snekker. Han utvandret først til Sør-Afrika (med onkelen Hans Thomassen og hans familie), hvor de ankom i 1905. Der bygde Karl Otto misjonsstasjoner i nærheten av Durban. Så reiste han til USA og livnærte seg noen år som trappesnekker i Duluth, Minnesota, før han reiste hjem til Norge.

Amerikabesøk i Nystua ved Nordre Gjesval i 1967. Fra venstre Dag Hæhre (f. 1933), Magnhild von Bruggen (f. Lehne) og hennes mann Harm von Bruggen.

Ole Olsen Ruud (1847-1928) ble eier av Øvre Svarstad i 1874. Han overlot i 1879 gården til sin mor og sine søsken, og reiste til Amerika.

nen i byen. Derfra dro han i 1907 til Chicago, hvor han traff Marie Oline Andersen fra Oslo, som han giftet seg med. De fikk to døtre, og flyttet i 1914 tilbake til Norge.

Kommuneingeniøren

Ole Olsen Ruud (1847–1928) var fra Søndre Rudsødegården, eldste sønn av Ole Olsen Ruud og Johanne Fredriksdatter. Han var ugift, og kjøpte i 1874 Øvre Svarstad på Røyse. I 1879 reiste han til Amerika, og solgte gården til sin mor med en klausul om at han kunne overta gården igjen for samme kjøpesum (med godtgjørelse for mulige forbedringer), dersom han «efter længere eller kortere Tid skulde komme tilbage.» Ole Olsen Ruud bosatte seg i Waterville i staten Washington på vestkysten av USA, og giftet seg i 1892 med Christina Augusta Larsson fra Sverige, som kom til USA i 1883. Ole Olsen Ruud ble etter hvert «County Engineer» (kommuneingeniør) i Douglas County i Washington. I ekteskapet med Christina Augusta Larsson fikk han åtte barn, og har en stor etterslekt i Amerika.

Etterlot tre av barna

Adolf A. Fuhre (f. 1875) ble eier av Søndre Gomnes på Røyse i 1903, etter å ha giftet seg med odelsjenta Mathilde noen år tidligere. Adolf var sønn av en svensk jordarbeider og ei jente fra Hadeland. De fikk seks barn og bodde på Øst-Modum. En gang rundt 1880 tok de med seg de tre yngste barna og reiste til Amerika. De tre barna som ble igjen i Norge, ble tatt hånd om av naboer. Adolf vokste opp hos Hans Olsen Gomnæs, som i 1859 solgte sin gård Nordre Gomnes på Røyse og kjøpte en av Fure-gårdene på Øst-Modum.[46]

Huset som Ole Olsen Ruud bygde på farmen i Waterville i staten Washington i 1883.

Fra Nyork til Amerika

Nyork var et småbruk som var utskilt fra Nordigarden Leine på Røyse. Alle de tre sønnene i Nyork reiste til Amerika. Anders (f. 1867) og Hans (f. 1875) reiste først. Anders ble farmer, mens Hans, som var utlært smed, fikk seg en smie i Rhinelander, Wisconsin. Denne drev han en tid, og utvidet siden til bensinstasjon. Den har gått i arv til barn og barnebarn, og skal fortsatt være i familiens eie. Yngste sønn Anton)f.

46 Opplyst av sønnesønnen Bjørn Fuhre (f. 1929) på Nerigarden Leine.

«... DEN AMERIKANSKE FRIHED»

Martin Fjeld skrev hjem fra Chicago i 1884. Brevpapiret han brukte, tilhørte Den Skandinaviske Arbeiderforening i byen. Han skrev at han selv hadde bra arbeid, men «her har forresten været megen arbeidsledighet i vinter. Det er ikke absolut daarlige tider, som er skyld i dette her. Nei, det er kapitalisternes spekulationer, der er den væsentligste aarsag hertil. (...) Jeg maa erkjende, hvis jeg vil være ærlig mod mig selv og andre, at jeg reiste fra Norge med ganske andre ideer om den amerikanske frihed. Uagtet alt dette saa fortrekker jeg dog at arbeide her end hjemme. For det første faar enhver der forstaar sit arbeide, sig bedre betalt end i Norge, naar man arbeider. En anden ting er, at man i almindelighed slipper at bede om at faa sin betaling, og som følge deraf behøver han heller ikke at takke for den».*

* V.V.: Af et gammelt Amerikabrev, i Arbeiderbladet 29. juli 1950.

1878), som reiste alene noen år etter brødrene, stakk av fra militærtjenesten. Han gikk til fots fra Røyse over Krokskogen til Kristiania. I Kleiva møtte han sersjant Kristian Solberg, men turde ikke si at han skulle emigrere. Da Anton kom til Amerika, vervet han seg.[47]

De tre sønnene til Anne Sofie Andersdatter og Nils Jensen Lehne i Nyork på Røyse, som utvandret til Amerika. Fra venstre: Anton Nikolai (f. 1878), Hans Andreas (f. 1875) og Anders (f. 1867).

Metodistpresten

Hagbart Elvigen (1876–1947) var opprinnelig fra Elvika i Norderhov. I 1903 utvandret han til Amerika sammen med broren Karl. De kom til to onkler i Spokane, Washington. Hagbart arbeidet på hotell og i servicenæring, og etter to år kunne han sende penger og få over sin forlovede Ragnhild (1883-1959). De giftet seg i 1905. Hagbart fattet interesse for metodismen, og bestemte seg til å bli prest. Etter fire års utdannelse var han ferdig, og virket siden ved flere norske og danske metodistmenigheter i stater på vestkysten av USA, en periode også i Vancouver i Canada. Ragnhild og Hagbart var i Norge flere ganger på besøk, men vendte alltid tilbake. Etter hvert ble metodistmenighetene mer og mer engelskspråklige, og da Hagbart ikke var hele trygg på språket, returnerte de for godt til Norge tidlig i 1930-åra.

De bosatte seg på Garntangen ved Vik, som de leide av kjøpmann A.I. Halvorsen i Hønefoss (som hadde kjøpt eiendommen i april 1932). Hagbart ble tilsatt som metodistprest i Hønefoss. I januar 1934 ble de eiere av Garntangen. Da hadde Ragnhild allerede drevet kiosk på eiendommen i et par år. Hagbart Elvigen skaffet seg en biinntekt gjennom fiske. Han var en periode formann i Steinsfjorden Fiskeforening, og han bygde et mindre utklekkingsanlegg på Garntangen. Ragnhild og Hagbart hadde ikke barn, og i 1957 ble eiendommen overtatt av hans brorsønn, Gunnar Elvigen.

47 Fra et håndskrevet notat i Hole bygdearkiv.

To av sønnene i Nyork med fine hatter «over there», Anders Nilsen Lehne (f. 1867) til venstre og Hans Andreas Nilsen Lehne (f. 1875).

... GULNEDE, TÅREMERKEDE BREV

Årene med utvandring representerer en vemodsfylt epoke. Norge hadde ikke næringsgrunnlag nok til alle. Noen måtte reise. Noen kom aldri igjen. Vi bør ikke glemme slektenes tunge stunder. Ennå oppbevares gulnede, tåremerkede brev, med takk for alt, og hils alle kjente...*

* Egil Torgersen i Ringerikes Blad 24. desember 2001.

Veteraner fra borgerkrigen

Ole Pedersen Steinseie (f. 1832 i Froksødegård i Norderhov) utvandret i 1854. Hans foreldre var smed Peder Olsen Pommern og Inger Tronsdatter. Han kalte seg Ole Steen der over, og deltok i den amerikanske borgerkrigen sammen med broren Johan Anton, som ble født på Pommern i 1842 og utvandret seinere. Begge brødrene giftet seg med norske jenter, Johan Anton (i USA *John Steen*) i 1871 med Lena Marie Clemetsen fra Kongsberg, Ole i 1864 med Birgit Christoffersdatter Berg (f. 1843 i Norge). John Steen tjenestegjorde i Wisconsin 50th Company K, og gikk i tjeneste 1. mai 1861, og dimmiterte 5. oktober 1865. Som voksne bodde de to brødrene like ved hverandre i Rock County, Minnesota. Den lille landsbyen ble kalt Steen for å hedre de to krigsveteranene.[48]

Martin Steen (1871-1971) fra Steinsrud i Steinsåsen var ett av de åtte barna til husmann Hans Madsen og hustru Berte Marie Larsdatter. Han utvandret i 1892 og fikk seg farm i Rock County, Minnesota. I 1938 var han en tur i gamlelandet, etter 46 års fravær. «Jeg synes tiden har gått fort, og så mange forandringer her er. Jeg synes folk har det bedre, de ser også ut til å være mer fornøide enn de var da jeg var hjemme», sa den hjemvendte sønn.[49]

Holeværinger som falt i 1. verdenskrig

Jonny fra Mattisplassen

En datter av Peder Toresen i Øvre Faltinrud (kalt Tores etter han) het Johanne. Hun var født i 1856, og giftet seg i 1880 med Johan Pedersen Mattisplassen (f. 1859), som tjente på By. De reiste til Amerika i 1903 og bosatte seg i Malcolm, Minnesota, hvor de bygde opp en større farm. De fikk minst tre sønner, og en av dem, Jonny, falt på slagmarken i Frankrike under 1. verdenskrig. Etter krigen fikk Johanne, sammen med tusener andre amerikanske mødre som hadde mistet sønner i verdenskrigen, fri tur til sønnenes graver i Frankrike.[50]

Karl Anton fra Bergerstua

I 1928 kjøpte husmann Karl Kristiansen Bergerstua gården Ring-Sørum i Steinsfjerdingen. Pengene han betalte for Ring-Sørum, skal ha vært erstatningen han fikk utbetalt etter søn-

48 Nils Elsrud: Ringerikinger i den amerikanske borgerkrigen, i Hringariki nr. 1/2013, s. 31-32.
49 V.V.: Stein gård, i Ringerikes Blad 24. oktober 1938.
50 V.V. i Ringerikes Blad 30. mai 1953.

nen Karl Anton (f. 1886), som utvandret til USA i 1907 og som amerikansk statsborger ble utkalt som soldat i den amerikanske hær i verdenskrigen. Han falt på slagmarken i Frankrike i november 1918, noen få dager før krigen var slutt.[51]

Ed fra Søndre Fjeld
Olea Hansdatter Fjeld (1829-1910) fra Søndre Fjeld (seinere Stua) giftet seg med Erland
Christiansen fra Konnerud, og de bosatte seg på Tyristrand. Deres yngste sønn Ludvig (f. 1866) emigrerte til USA, hvor han giftet seg med en Gunda og fikk seks barn. Deres eldste sønn Ed Erlandsson (f. 1894) fant som soldat i Frankrike under siste fase av verdenskrigen.

Anders fra Søndre Vegstein
Anders Karlsen Vegstein (f. 1891) var sønn av Anne Sofie Olsdatter og Karl Kristiansen (fra Sonerud) på Søndre Vegstein ved Hårumsåsen. Han reiste som 18-åring til USA og ble utskrevet som soldat til 1. verdenskrig, men døde av lungebetennelse før han ble sendt til Frankrike.

Gutten fra Bjørsrud
Karen Olava Larsdatter fra Sundøya og Gulbrand Larsen fra Loretangen bodde på plassen Bjørsrud ved Trøksle nord for Sundvollen. De hadde ingen felles barn, men tok til seg en gutt som reiste til Amerika. Han ble utkalt som soldat i første verdenskrig og falt på slagmarken i Frankrike. Karen Olava fikk siden krigspensjon fra USA etter sønnen.

Margrethe fra Gladbakk ble krigsenke
Margrethe Kristiansdatter fra plassen Gladbakk i Bjørkeåsen i Steinsfjerdingen var ett av de 10 barna til husmann Kristian Andersen og hustru Marte Karine Eriksdatter. Hun giftet seg med Petter Hansen fra Modum, De emigrerte til Amerika og fikk fem barn. Margrethe ble enke da Petter Hansen falt som soldat i verdenskrigen.

51 Karl Anton Karlsen reiste til USA i 1907 sammen med to kamerater, den ene var Martin Helgerud (seinere eier av Jenserud ved Jomfruland), og den andre het Kristian (opplyst av Georg Helgerud, juni 2002).

Skolen i Hole

Sundvollen oppvekstsenter, det nye flaggskipet i Hole-skolen, ble åpnet i 2006. Foto: Harald Helleseter

Fra gammelt var det prestenes ansvar å sørge for allmuens opplysning i Norge. Særlig etter reformasjonen i 1536 ble det vanlig at prestene, etter prekenen, gikk over til å predike mer allmen folkeopplysning. Da konfirmasjonen ble innført i 1736, ble det krevet et visst minimum av kunnskap hos alle barn. Ingen kunne konfirmeres før de hadde gått i skole og fått undervisning i den mest nødvendige kristendomskunnskap. Behovet for en fastere skoleordning meldte seg, og Kongen utstedte forordninger i 1739 og 1741.

Prestene fikk ansvar for å innføre skole i sitt prestegjeld, og mye var derfor avhengig av deres interesse for skolesaken. Men dersom allmuen vegret seg, ble det vanskelig for prestene. Det var nemlig bøndene som skulle betale det meste av utgiftene, og folk flest var lite stemt for utgifter man ikke anså som strengt nødvendige. Foruten kontante bidrag skulle bøndene stille lokale for omgangsskolen, og i tillegg holde kosten for læreren og de fattigste barna i skoletiden. Det hele kom dessuten som et påbud ovenfra, fra danske embetsmenn, og i sam-

me periode kom et annet «vesen» som var basert på bidrag fra bøndene, nemlig fattigvesenet. Flere år med misvekst og hungersnød gjorde ikke saken bedre.

Kongens befaling skulle settes ut i livet innen 29. september 1742. Kanselliet i København overlot til hvert enkelt prestegjeld, representert ved presten, lensmannen og fire av bygdas beste menn («dannemænd»), å utarbeide en plan for *hvordan* skoleordningen skulle være (fastskole eller omgangsskole), *når* skolen skulle avholdes, og *hvor* undervisningen skulle finne sted.

Holes første «skolefundas» ble vedtatt i møte på Hole prestegård 8. mars 1742. Til stede var amtmann Must, prost Arrøe, sogneprest Teilman, fogd Iver Wiel, lensmann Johannes Tostensen, og fire «dannemænd», Engebret Sørum, Anders Bjørnstad, Ole Steen og Engebret Hovind. De vedtok at det i Hole prestegjeld skulle være to skoleholdere, «som maae være Omgangsskoleholdere», én i hovedsognet og én i Vestre Hole (Tyristrand). Hver gårdbruker skulle svare en avgift på 24 skilling til skolekassen, hver husmann og tjenestekar 8 skilling og hver tjenestepike 4 skilling.[1] For å holde de fattigste barna med kosten, skulle bøndene få en godtgjørelse på 4 skilling om dagen pr. barn.

Det var uår med stor nød i landet i årene 1740-43, noe som førte til at bestemmelsene i skolefundasen ikke ble gjennomført så raskt. Først i 1745 ble det sendt en oversikt fra Hole til Akershus stift om hvordan prestegjeldet var delt inn i fjerdinger (skolekretser) og roder (underkretser), hvilke gårder som hørte inn under rodene, og hvor mange skolepliktige barn det var i hver rode. Prestegjeldet var inndelt i seks fjerdinger, hvorav to i Vestre Hole (Tyristrand).[2] De fire fjerdingene i hovedsognet var:

Holefjerdingen

Rode 1: Røsholmen, Averøya,[3] Domholt, Hamnor, Stadum (35 barn).

Rode 2: Onsaker, Dæli, Gomnes, Fjeld (26 barn).

---

1 Skolefundasen er gjengitt i sin helhet i Tveiten (1914) s. 317-319 og i Harsson (1987) s. 12-13. Fundas = vedtekter gitt av staten i eldre tid.

2 De to kretsene i Vestre Hole (Tyristrand) var Øvre Strandefjerdingen og Ytre Strandefjerdingen (seinere endret til Søndre og Nordre Strandefjerdingen). Tyristrand ble utskilt fra Hole i 1916, og ble en del av Ringerike kommune fra 1. januar 1964.

3 Røsholmen og Averøya ble overført til Norderhov (Ringerike) ved en grenseregulering i 1948.

Bønsnesfjerdingen
Rode 1: Mo, Frøyhov, By, Berg, Ullern, Søhol (30 barn).[4]
Rode 2: Hundstad, Svarstad, Bønsnes, Leine (20 barn).

Steinsfjerdingen
Rode 1: Sørum, Mo, Bjørke, Bjørnstad (30 barn).
Rode 2: Hårum, Lore, Stein, Rud, Koksrud (25 barn).

Årnesfjerdingen
Rode 1: Bili, Vik, Gjesval, Løken, Borgen, Storøya, Fekjær (30 barn).
Rode 2: Rudsødegården, Lårvika, Sundvollen, Rørvika, Øverby, og fra Krokskogen: Torget, Brua, Snarum, Midtskogen, Benteplassen, Langebru, Mattisplassen, Soterud, Langen (36 barn).
Rode 3: Utvika, Lia, Nes, Sønsterud, Fjulsrud, og fra Krokskogen: Kneika, Flaksetra, Svartkind Toresplassen) (20 barn).

Denne første perioden i bygdas skolehistorie bar, som ellers i landet, preg av det nære forholdet til kirke og religion. Først og fremst skulle skolen forberede eleven til konfirmasjonen. Dens viktigste oppgave ble derfor å gi elevene undervisning i religion og lesning. Loven av 1739 slo fast at læreren hadde plikt til å undervise i disse to fagene, og dertil i regning og skrivning, dersom foreldrene ønsket det og var villige til å betale ekstra for det.

Omgangsskolelæreren hadde som regel liten eller ingen utdannelse, og dugeligheten var så som så. De første årene omgangsskolen var i virksomhet, var lønna 20 riksdaler i året (om den i det hele tatt ble utbetalt) og fri kost. Når det i det hele lyktes å få lærere i denne tiden, så var det neppe for andre enn «krøplinger» at lønna trakk. Ikke så få lærere på denne tiden hadde en eller annen legemlig svakhet, og kunne derfor skaffe seg et levebrød i læreryrket. En bestemmelse om at 6 års tjeneste som lærer gikk i stedet for militærtjeneste, medvirket også til en viss søkning til læreryrket.[5]

4 Frøyshov-gårdene er ikke med i oversikten, noe som kan skyldes at de som har satt opp dokumentet med fjerdinger i Hole, ikke har vært lokalkjent og dermed trodd at Frøyshov og Frøyhov var samme gård.

5 I slutten av 1700-åra ble tjenestetida forlenget til 10 år. Ordningen stod ved lag til 1876, men antall tjenesteår som krevdes for å slippe militærtjenesten, kunne variere.

Loven av 1739 bestemte at «landstrygere, kvinder, avtakkede soldater eller underofficerer» ikke skulle benyttes som lærere. Først etter 1850 fikk vi kvinnelige lærere i vårt land – den første i Hole i 1883. De to første skoleholderne i Hole skal ha vært Barth og Halvor. Mer vet vi ikke om dem.[6]

Skolekommisjonen var fra første stund pålagt å føre protokoll over saker som angikk skolen, men den eldste skoleprotokollen fra Hole som er bevart, begynner med året 1789.

I 1745 skrev fogd Wiel en innberetning til amtmannen, hvor han anførte at skolestellet i Hole var i skikkelig god stand.

Tidlig i 1770-åra kom en ny rekke med uår og hungersnød, og i perioden 1773-78 ble det ikke holdt noen skole i Hole. Fra 1773 og 1780 er det bevart to dokumenter som sogneprest Essendrop sendte til biskopen. Disse forteller noe om de vanskeligheter omgangsskolen hadde å stri med: Lønna til skoleholderne var så lav at man «ingen ordentlig og bekvem skolemester kan få», og «mangel og hungersnød er skyld i, at skolens inntekter et par år ikke er kommet rett inn. Eller også mange motvillige som hevder at de ikke trenger skolen, at de ingen barn har, at deres barn er voksne, at de ingen nytte har av skolen da skolemesteren ikke kan skrive og regne».[7]

Det var et problem at man ikke fikk tak i kvalifiserte lærere. I 1740-åra var gjennomsnittlig årslønn for en lærer i Akershus stift 18 riksdaler. Til sammenlikning kostet en tønne korn mellom 2 og 4 riksdaler. Skoleholderne gjorde så godt de kunne «med sine svake evner», men da «deres hele dannelse går neppe over den gode konfirmants», var det ikke mer å vente.

Lærerlønna varierte nok en del fra prestegjeld til prestegjeld. 50 år seinere, i 1792, tjente de tre skoleholderne i Hole 24 riksdaler hver. De het Ole Hansen, Ole Haug og Simon Steen.[8] I 1801 var Ole Hansen (34) og Simon Steen (55) fortsatt skoleholdere, sammen med Hans Olsen Hurum (27) som var lærer på Tyristrand. I tillegg var Johan Reichard (51) privat skoleholder for barna til familien Fougner på Stein gård. I 1807 ble det tilsatt tre nye lærere: Haagen Olsen Hurum (bror av Hans), Johannes Eriksen og Lars Hvidsten. I årene som fulgte, var det fire og fem fast ansatte lærere i Hole (med Tyristrand).

«NOGEN BESYNDERLIGE SKRUER...»

I Hole-boka fra 1914 har Gunnar Tveiten – selv lærer – noen tankevekkende karakteristikker av de første skoleholderne i bygda: «Og de gamle skolemestre, dudde de ikke til andet, så dudde de i hvert fald som subjekter, kunde de bare saasandt læse nogenlunde! Nogen besynderlige skruer var mange av dem – for lut og koldt vand gik de, og karikert blev de av vittige litterater. Nu, vi skal passe os for at late haant om disse vor skoles pionerer. Flere av dem gjorde, hvad de kunde, og bragte sine elever saa langt frem, som det kunde forlanges under den tids fattige forholde».*

* Tveiten (1914), s. 335.

6 Harsson (1987), s. 16.
7 Harsson (1987), s. 16.
8 Ole Hansen ble i 1812 utnevnt til klokker i Hole (etter Wilhelm Binn).

MANGLET KLÆR

I 1850-åra var det fortsatt stort fravær fra Hole-skolen. Mest på grunn av fattigdom, men også sykdommer som nervefeber, blek-sott, kikhoste og øyesykdom. Ikke sjelden var elever borte mer enn halvparten av skoletida. En gutt på 12 år hadde i skoleåret 1859-60 møtt fram på skolen én dag, og hadde fravær de øvrige 95 dagene. Læreren noterte følgende i skole-protokollen: « Hans foreldre har sagt meg at han ikke har kunnet komme til skolen på grunn av mangel på klær ».*

* Harsson (1987), s. 31. Nervefeber = tyfus.

Fra først av var det prestenes ansvar at en skoleholder hadde nok kunnskap til å undervise barna. Prestene fungerte ofte som lærere for omgangsskoleholdere, og lærerutdanninga ble avhengig av den enkelte prest og de krav han stilte. I 1818 fikk den første læreren fra Hole mer formell utdanning. Det var Mikkel Nilsen Pjaakerud (1795-1881) fra Tyristrand. Han gikk hos klokker Jens Larsen i Norderhov, som holdt kurs for vordende omgangsskoleholdere. Mikkel var hos klokker Larsen i tre-fire uker, og var siden omgangsskolelærer i Vestre Hole (Tyristrand) i 28 år – til 1846.

Det første offentlige lærerseminar på Østlandet ble opprettet i Asker i 1834, ellers var det prestene som stod for utdanning av lærere. I år 1800 ble det slått fast i et kongelig reskript at klokker-embetene, etter hvert som de ble ledige, skulle forenes med skoleholder-embeter. Det gamle navnet klokker (på dansk: degn) ble forandret til kirkesanger.

I første halvdel av 1800-tallet forteller journalene at skoleåret som regel begynte den første mandagen i januar og sluttet i november. Det ble holdt skole i 12 roder, det vil si tre roder på hver av de fire omgangsskoleholderne. Da skolekommisjonen hadde bestemt at hver lærer skulle «gå omkring» i 36 uker, betydde det at hvert skolepliktig barn fikk tilbud om 12 ukers undervisning i året, som var lovens minimumskrav. Skoleholderne underviste én uke om gangen i hver rode. Barna gikk dermed på skolen hver tredje uke, og hadde fri mens læ-reren underviste i de to andre rodene. Skoledagen var lang: klokka 9-13 og 14-17 om vinteren, og 8-13 og 15-18 om sommeren. Og skoledagen sluttet som den begynte, med en kort bønn og salmesang.[9]

I 1827 ble det vedtatt en ny skolelov i Norge. Fagene det skul-le undervises i var som før: Kristendom, bibelhistorie, lesning, salmesang, skrivning og regning. Det nye var at skrive- og reg-neundervisningen ble obligatorisk. Før var de valgfrie fag, og det hadde til dels vært opp til foreldrene å bestemme om det skulle undervises i disse fagene. Loven av 1827 fastslo videre at det ved hver hovedkirke burde være en fastskole med klok-keren som lærer. Dette påbudet var allerede gjennomført i Hole, da Haagen Olsen Hurum overtok som klokker i 1822 og startet fastskole på sin gård Lille Hundstad – se nedenfor. Vi vet lite om hvordan foreldre og elever opplevde skolen tid-lig på 1800-tallet, men fraværet var betydelig. Folketellinga i

9 Harsson (1987), s. 27.

1801 viser at det i Hole (med Tyristrand) var i alt 472 husstander. Av disse var cirka 260 klassifisert som husmenn, innerster eller liknende. Det vil si at halvparten av husstandene hørte til en klasse som på den tida ikke hadde mye overskudd til annet enn å livberge seg og sine på beste måte. På landsbasis er det regnet ut at fraværsprosenten for perioden 1790-1860 var rundt 50 prosent. Mange møtte ikke på skolen i det hele tatt. Fattigdom var den viktigste fraværsgrunnen. I 1838 var det i skolebudsjettet i Hole satt av 14 spesidaler til innkjøp av fottøy til de fattigste barna.[10]

Hundstad klokkerjord – og skole

I 1664 testamenterte Mette Jørgensdatter Schnell, enke etter fogd Johan Schnell, eiendommen Søholødegården på Røyse til klokkeren i Hole, mot at hun selv, mannen og deres arvinger skulle få fritt gravsted i Hole kirke uten videre vederlag. Vilkåret om gravsteder ble oppfylt, men vi vet lite om bruken av klokkerjorda på 1600- og 1700-tallet.

I 1812 sluttet Holes gamle klokker, Wilhelm Binn (92), i sin stilling. Han bodde i 1801 i Klokkerplassen under Hole prestegård. Hvorvidt han i sin tid som klokker selv brukte jorda i Søholødegården, eller om han forpaktet den bort, vet vi ikke. Hans etterfølger som klokker het Ole Hansen (1766–1821), omgangsskolelærer i bygda fra 1788. Ole Hansen bodde i 1801 under Hamnor. Han var klokker til 1821, da han gikk gjennom isen på Tyrifjorden og druknet på vei hjem etter å ha gjort «tjeneste» på Tyristrand. Da han ble gravlagt, ble det notert i kirkeboka at familiens bosted var Lille Hundstad, sannsynligvis Hundstad klokkerjord (Søholødegården). Det synes som Ole Hansen hadde satt opp hus på eiendommen, for hans enke Ragnhild Larsdatter måtte overlate klokkerboligens jord til den nye klokkeren, men påstående hus hørte henne og medarvingene til.[11]

Fast skole på Hundstad

I 1821 ble Haagen Olsen Hurum (1785–1869) utnevnt til kirkesanger (klokker) i Hole og lærer i Bønsnes krets. En betingelse for å få stillingen var at han skaffet til veie lokaler til en fastskole, og at han holdt brensel.[12] Hurum skrev selv at han var «selvlært skoleholder», og at han i 1804 ble bedt av sogneprest Kjerulf om å fortsette skoleholdet for sin bror Hans på

10 Harsson (1987), s. 30-31.
11 Harsson (1987), s. 36.
12 Skoleloven av 1827 lovfestet at det i hvert prestegjeld skulle være minst én fast skole.

Den gamle skolestua på Lille Hundstad, hvor klokker Haagen Olsen Hurum startet fastskole i 1822.

Tyristrand.[13] Han var så omgangsskolelærer på Tyristrand 1804–1805 og i Steinsfjerdingen 1806–1816. I 1816 søkte han og fikk en lærerpost ved Hammersborg Almueskole i Christiania. Hans eneste «papir» var en attest fra sogneprest Kjerulf, som antas å ha en ikke liten del av æren for at den unge Haagen ble skoleholder. Samme høst (1816) døde læreren ved Vaterland skole, og i oktober s.å. overtok Hurum lærerposten her. Han virket ved Vaterland skole inntil 1821, da han ble tilsatt i Hole.

I 1822 startet Haagen Olsen Hurum fastskole på Lille Hundstad, som han hadde kjøpt av Mads Andersen Bye samme år. Gården lå på den andre siden av bygdeveien for Hundstad klokkerjord (Søholødegården). I løpet av kort tid ble Lille Hundstad et skolesentrum i bygda, med både lærerskole og en slags videregående allmueskole. Men fastskolen ble ikke noen vanlig allmueskole før et par tiår seinere. Den var fra først av en skole for de bedrestilte barna i bygda, og et supplement til omgangsskolen. I 1824 gikk 21 elever (16 gutter og 5 jenter) på denne skolen, som varte i 16 uker. Å kalle skoleholder-utdanningen for lærerskole er kan hende litt misvisende, men Haagen Hurum holdt lærerkurs for vordende skoleholdere i minst 15 år. Vi vet ikke hvor regelmessige kursene var, hvordan de var lagt opp eller hvor mange skoleholdere han utdannet, men i 1832 het det at klokker Hurum

«... EN SAND CHRISTELIG OPLYSNING»

«Det skal være Almueskolernes Maal at understøtte den huuslige Opdragelse i at bibringe Ungdommen en sand christelig Oplysning og derhos at forskaffe den de Kundskaber og Færdigheder, der ere uundværlige for ethvert Medlem af Statssamfundet».*

* Lov om Almueskolevæsenet paa Landet av 1842, paragraf 1.

13 Hans Hurum (1774–1843) var omgangsskolelærer på Tyristrand fra 1797 til cirka 1810.

hadde «undervist tre subjekter som alle var tilsatt som skoleholdere».

I 1838-39 var fastskolen midlertidig på Nordre Frøyshov, hvor eieren Mads Andersen Hurum var lærer. Årsaken var at Haagen Hurum var syk, han falt ned en trapp i 1837 og ble svært forslått, og skolekommisjonen godtok hans søknad om fritak. Han fortsatte imidlertid med veiledning og et visst tilsyn ved skolen på Nordre Frøyshov. Da Mads Hurum døde overraskende i 1839, fikk skolekommisjonen trøbbel med å skaffe ny lærer. Den godtok da at Haagen Hurum fikk hjelp av sin nykonfirmerte 15-årige sønn Ole i skolearbeidet, og dermed flyttet den faste skolen i 1840 tilbake til Lille Hundstad, hvor den fortsatte å fungere som en slags videregående skole for flinke barn i Hole.

Haagen Hurum skriver at han i den anledning «lot oppbygge og innrede et lite hus til skolen». Trolig var det en bygning fra 1700-tallet, som tidligere stod oppe på «Tomtene» cirka hundre meter sørvest for dagens tun, som da ble flyttet ned på gårdstunet og tatt i bruk som skolestue. I 1858-59 ble den flyttet noen meter og påbygd ytterligere én skolestue samt inngangsparti.

I 1846 overtok Ole Haagensen Hurum (1825-1889) som skoleholder i Bønsnesfjerdingen etter faren, Som den første fra Hole var han utdannet ved Asker seminar 1843-45, og i 1858

«... FOR IKKE AT BEBYRDE ALMUEN»

«År 1821 den 30. mai ble jeg av hr. biskop Bech beskikket til kirkesanger og skolelærer i Hole, hvor jeg uten lønn holdt skole noen uker om året. Helst ønsket biskopen og prosten en fast offentlig skole opprettet, som min biskop bemerket og oppstillet; men for ikke at bebyrde almuen med daglige utgifter med huslys og brendsel, lesebøker og carton, så syslet jeg med skolen i eget hus uten noen som helst godtgjørelse».*

* Haagen Olsen Hurums eget notat i familiebibelen (opplyst av Fredrik C. Hildisch 8. april 2013).

Hundstad skole i Søholødegården i 1955, med Klokkerjordet til høyre, Hundstad gård, Leineåsen og søndre del av Røyse i bakgrunnen.
Foto: Widerøe's Flyveselskap AS

ble han beskikket som kirkesanger. Ole Haagensen Hurum drev skolen som enelærer til sin død i 1889, og hadde på det meste 110 elever i året. I enkelte år drev han også aftenskole.

Den gamle skolebygningen står fortsatt på Lille Hundstad. Etter kirkesangerne Hurum er der i tillegg bevart 200 bøker, ett tusen brev og notater samt tre protokoller, i tillegg til gammelt skolemateriell (blant annet en globus av tre fra 1868).

Omgangsskolen på vei ut

I 1860 kom en skolelov som innvarslet en ny tid for allmueskolen i Norge. Allerede formannskapsloven i 1837 og de sosiale bevegelser rundt 1850 stilte andre og strengere krav til skolens ordning og innhold, enn hva man fant i den gamle religionsskolen. Samfunnsskolen overtok for kirkeskolen. Staten erkjente sine økonomiske forpliktelser, og etter 1860 finner vi en jevn vekst i statlige bidrag til skoleverket. En ny støtteordning gikk ut på at jo mer penger et herred bevilget til skolen ut over et visst minimumsbeløp, jo mer statsstøtte hadde herredet krav på.

Faste skoler skulle være hovedregelen. Rodene ble erstattet av skolekretser, og fra hver krets skulle det velges en tilsynsmann som hadde møterett i skolekommisjonen. Antall seminarutdannede lærere økte også betydelig etter 1860. Lærerne var ofte innflyttere som trengte husvære. Loven i 1860 sa at hver skolekommune skulle ha minst én lærerbolig med jordvei som kunne fø to kuer.

Det er usikkert når allmueskolen i **Bønsnesfjerdingen** fikk fast tilhold på Lille Hundstad, men den var i hvert fall der fra 1845. Samtidig ble de øvrige omgangsskolene i Hole drevet som før. En fastskole hadde mange praktiske fordeler framfor

LANG SKOLEVEI

« På Frøyshovsætra på Krokskogen bor skogsarbeider Olav Kristiansen med familie. To av barna er skolepliktige, Karin og Olav, i 10-12 års-alderen. Fra hjemmet og ned til Sundvollen er det 1 mils vei, og så får de kjøre med buss til Løken skole i Hole. Disse barn må opp kl. 5 om morgenen, for senest kl. 6 må de av sted gjennom mørke skogen, nedover Krokkleiva, ofte på helt ubrøytet vei. (…) Bra med niste må barna ha, for skoleturen Frøysusætra - Løken skole vice versa tar halve døgnet ».*

* J.G.: « Barn fra Krokskogen har lang skolevei », i Fremtiden 18. mars 1952. Skribenten (Jon Guldal) skriver i samme artikkel både « Frøyshovsætra » og « Frøysusætra ». I dag sier vi helst Frøshaugsetra eller Frøshaug.

OMGANGSSKOLE PÅ KROKSKOGEN

I 1869 var det 14 skolepliktige barn som bodde på gårder og plasser på Krokskogen. I 1870 ble omgangsskole holdt på Midtskogen (4 uker), Mattisplassen (4 uker) og Monsebråten (2 uker). Men to barn fra Langebru søkte periodevis skolen i Bærum på grunn av lang skolevei. I årene 1870-76 foregikk det meste av undervisningen i sommerhalvåret, en travel tid for jordbruksfolk. Barna trengtes hjemme på bruket, og 11. juni 1872 hadde læreren følgende anmerkning i dagboka: « Ingen skole, barna kom ikke ». Dagboka sier ikke noe om årsaken, men i juni var det neppe været som var fraværsgrunn. Antall elever sank stadig, og i 1876 var det bare fire barn som søkte omgangsskolen på Krokskogen. Den sommeren opplevde lærer Grøndal flere ganger at han ble nektet husvære for å holde skole, og da det endelig var i orden, møtte ikke barna fram. Skolen ble utsatt til november/desember, og da gikk det fint. Men dette var siste året det var omgangsskole på Krokskogen. Barna skulle fra da søke til Sundvollen skole.*

* Harsson (1987), s. 51-52.

en omgangsskole som måtte flytte fra gård til gård. I begynnelsen av 1850-åra fikk flere av fjerdingene i Hole faste skoler, som erstatning for omgangsskolene. Fastskolene ble lagt til gårder hvor man hvert sted leide en stor stue og et kammers. Betalingen var 6 ort pr. måned, og ytterligere 3 ort månedlig dersom kammerset ble benyttet av læreren utenfor skoletiden.

Holefjerdingen fikk fastskole i 1853. De første årene leide skolen rom på Libakke og Nordre Gomnes, og i årene 1855-64 holdt den til på Nordre Frøyshov (hvor det også var fastskole i 1838-39).[14] Ny skolebygning på Stadum ble tatt i bruk i 1865.

I **Steinsfjerdingen** leide skolen rom i Hungerholt 1853-60. I årene deretter er det usikkert hvor den holdt til, inntil kretsen fikk egen skolebygning i 1865 på den tidligere husmannsplassen Bjørnstadgata ved Steinssletta, hvor et gammelt hus ble bygd om.

I **Årnesfjerdingen** leide skolen rom hos Peder Gjesvold i Nordigarden Nordre Gjesval 1853-1861, og samtidig på Øvre Løken 1856-72. Ny skolebygning på Løken ble tatt i bruk i 1873. I Sundvollen holdt fastskolen til hos Hans Blom fra 1871 til 1886, da nytt skolehus ble bygd.

På **Utstranda** leide fastskolen rom på Nedre Nes 1863-65 og i Utvika fra 1866, inntil gamle bygninger på småbruket Kløvikbråten ble satt i stand og tatt i bruk som skolehus i 1871.

I **Fjulsrud** krets (Sollihøgda) leide fastskolen rom på Fjulsrud gård fra 1865 til 1885. I 1886 ble ny skolebygning bygd og tatt i bruk på Homledal.

Av fire nye skolehus som stod ferdige til bruk i Hole til skoleårets begynnelse i 1865, lå to på Tyristrand (Vestre Hole): Grefsrud (Søndre Tyristrand krets) og Maltkleiva (Nordre Tyristrand krets), og to i Østre Hole: Stadum (Hole krets) og Bjørnstad (Stein krets).[15] Dermed begynte en ny epoke for all-

«...DEELS FASTE SKOLER, DEELS OMGANGSSKOLER»

«Skolerne ere deels faste Skoler, deels Omgangsskoler. I de faste Skoler gives vedvarende Underviisning det hele Aar igjennem med de Afbrydelser, som Skoleformandskabet paa ethvert Steed maatte finde nødvendige; i Omgangsskolerne erholder ethvert Barn Underviisning idetmindste 12, eller, hvor dette skulde være ugjørligt, 8 Uger om Aaret, hver Uge beregnet til 6 Skoledage».*

* Lov om Almueskolevæsenet paa Landet (1842), paragraf 2.

Fire eldre Hole-lærere rundt 1930: Fra venstre Peder Selte (f. 1856), Lasse Mo (f. 1868), Johannes Berg (f. 1856) og Gjermund Aarnæs (f. 1859).

14 Skoleholder var da Sven Sonerud, som var blitt gift med enka etter Mads Hurum.

15 Skolene på Tyristrand omtales ikke videre her (Tyristrand ble egen kommune i 1916).

«...4 FAVNE FURUBRÆNDE»
« Til Hole Præstegjelds faste Skoler paa Hungerholt, Gjesvold, Mo, Gomnæs, Haavind og Grefsrud tiltrænges i kommende Aar 4 Favne Furubrænde. Anbud ønskes snarest. H. Lund ».*

* Ringeriges Ugeblad desember 1853. Hans Lund var sogneprest i Hole 1843-1868.

«...GOD, TØR BIRKE- ELLER FURUVEED»
« Til de nye faste Skoler i Hole Præstegjeld tiltrænges ca. 24 Favne god, tør Birke- eller Furuveed. Anbud paa Leverance heraf, hvori maae opgives Vedens Længde og billigste Priis, frit leveret ved de forskjellige Localer, modtages af Undertegnede. Paa Skolekommissionens Vægne, M. Sundt ».*

* Ringeriges Ugeblad oktober 1852. Morten Sundt var ordfører i Hole 1850-1866.

mueskolen i Hole. Men omgangsskolen var ikke helt avskaffet. På Krokskogen eksisterte den fortsatt som et nødvendig skolesystem i noen år, til 1876. Fra 1877 bestemte skolekommisjonen at barn fra Krokskogen skulle søke Sundvollen krets, og i skolebudsjettet ble det hvert år satt av penger til innlosjering av barn fra Krokskogen i Sundvollen-området i de periodene det var skole.

I 1871 ble nye skolebygg tatt i bruk i Kløvikbråten, i 1873 på Løken, og i 1886 i Sundvollen og Homledal. Dermed hadde Hole herred i løpet av knappe 20 år ført opp nye skolebygninger og fått offentlige skolehus i alle kretser unntatt én. Det var i Bønsnes krets, hvor skolen fortsatt leide lokaler på Lille Hundstad. I 1892 løste det seg også her, da Hundstad skole ble tatt i bruk.

Hundstad skole

«... PUGGING AV SALMEVERS»
« Skolegangen på Hundstad skole husker jeg først og fremst som pugging av salmevers. Det var nok ikke bare salmevers, idet Albertsen var sang- og musikkinteressert, så vi sang mye. I ettertid har dette vært til nytte mange ganger. Det en fikk inn av lærdom som barn, sitter det mye igjen av siden i livet. Det var likedan med bibelhistorietimene. Det har vist seg at det vi pugget den gangen, sitter det igjen mye av i ettertid ».*

* Paul Ullern (2005), s. 27-28.

Etter Ole Haagensen Hurums død i 1889 måtte skolekommisjonen se seg om etter annen lokalisering av fastskolen i Bønsnes krets. Lærerstillingen her hadde siden Haagen Hurums tid vært kombinert med klokkerstillingen i Hole kirke. I tre år ble den gamle skolestua på Lille Hundstad leid ut og drevet av den nye kirkesangeren, Johan Frøhaug, som bodde på sin gård Nedre Frøyhov. Men i 1892 ble det bygd ny skole og klokkerbolig på Søholødegården, på den andre siden av bygdeveien, og navnet ble Hundstad skole.[16] Skolebygningen fikk to klasserom med plass til 50 elever, klokkerbolig (tre rom og kjøkken) og lærerinnebolig (to rom) samt sløydlokale i 2. etasje.[17] Klokkerboligen ble leid bort de første årene (se bind 5 s. 261-265), men i 1910 flyttet lærer og klokker

16 Det var under grunnarbeider på denne skoletomta at «Hundstadfunnet» så dagens lys – en gravhaug som inneholdt både en kvinnegrav fra 400-tallet og en mannsgrav fra 900-tallet.

17 Harsson (1987), s. 53 og 124. Fra midt i 1880-åra og fram til 1892 leide småskolen og håndarbeidsskolen i Bønsnes krets rom i Østigarden Fjeld (nabogården til Lille Hundstad).

Hundstad skole i 1920-åra. Tilbygget foran låven ble brukt som garasje for lærerens bil. Under låvebrua var et lite rom der hesten til lærer Sara Lehne stod, mens hun underviste.

Kristoffer Sætrum (f. 1874) fra Alta var lærer ved Hundstad skole og klokker i Hole fra 1910 til 1919. På bildet med sin hustru Lillian.

Kristoffer Sætrum (f. 1874 i Alta) inn med sin familie. Han var klokker til 1919, og ble etterfulgt av Olaf Albertsen (f. 1880 i Henningsvær i Lofoten). Albertsen hadde vært lærer ved Sollihøgda skole 1911–19, og var siden lærer ved Hundstad skole og klokker i Hole til 1947, da han sluttet etter 36 år som lærer i bygda.[18] I 1958 forpaktet klokker Nils Johannessen bort jordveien (25 dekar) til Aage Fjeld i Østigarden Fjeld i 5 år mot årlig avgift 250 kroner. Aage Fjeld leide siden jorda i en årrekke. I dag blir den leid av Fjeld Hagebruk.

Det er Hole kirke (menighetsråd) ved Hole kommune som er hjemmelshaver til eiendommen.

Hundstad skole ble nedlagt i 1959, og ble brukt som kommunal utleiebolig, inntil den ble totalskadet ved brann om morgenen 31. mars 1981. Hole sanitetsforening, som lenge hadde hatt planer om å oppføre et eldresenter på Røyse, ble tidlig i 1980-åra enig med Hole menighetsråd om den tidligere skoletomta i Søholødegården. I 1988 ble Hundstadtunet eldresenter tatt i bruk – se bind 5 s. 265-266.

Bergitte Tveiten (1871-1954) fra Modum var lærerinne i småskolen på Stadum og Hundstad skoler i 35 år.

Skolehverdagen etter 1860

Allmueskolen fikk en sterkere posisjon blant folk etter at den fikk faste oppholdssteder i egne skolehus. Disse ble gjerne

18 I 1920 stiftet Olaf Albertsen Hole sangforening, hvor han var dirigent 1920-32.

Sara Lehne (1894-1958) var lærerinne på Hundstad skole fra 1920 til 1942. Hun var født på Søgarden Leine, og gift med Kornelius Lehne på Øvre Svarstad.

LÆREREN – EN VIKTIG PERSON I BYGDA

De første lærerne var unge bygdegutter med anlegg for det boklige, som fikk opplæring av presten. Bygdas folk huset skolen på omgang, og sørget for at læreren fikk mat og husrom i de ukene skolen varte. Verken sosialt eller økonomisk gav lærergjerningen særlig uttelling. Økt vekt på folkeopplysning førte etter hvert til at lærerne ble oppvurdert. I tillegg til å gi barna innføring i de religiøse verdiene, skulle skolen også gi allmennkunnskap som trengtes i et moderne samfunn. Fra midten av 1800-tallet ble grunnlaget lagt for en uavhengig lærerstand med seminarutdanning og mulighet for selvstendig utkomme. Gradvis ble lærerne viktige personer i lokalsamfunnet, som kunnskapsressurs og fortropp i bygdas organisasjonsliv.

* Gro Hagemann: Skolefolk. Lærernes historie i Norge (Oslo 1992), s. 9.

Skolemateriell fra fastskolen på Lille Hundstad på 1800-tallet: Kart, globus, steintavle, papptavle og to atlas.
Foto: Fredrik C. Hildisch

HOLE LÆRERFORENING

I 1873 ble Hole Lærerforening stiftet i et møte på Lille Hundstad, og sogneprest Bugge ble valgt til lagets første formann. En stilling han hadde i 10 år. Her ble tatt opp undervisningsmetoder, lønnsspørsmål, vikarkasse, skolebibliotek og andre ting knyttet til lærernes hverdag. Foreningen endret seinere navn til Hole lærerlag.

bygd på sentrale steder i bygda, og fikk også en symbolsk betydning som en fast og varig institusjon som var kommet for å bli. I tiåret fra 1860 til 1870 skjedde det mye positivt i allmueskolen i Hole. Nye skolebygninger, nye fag, nye lærebøker og ikke minst tilsetting av utenbygds og seminarutdannede lærere. Etter 1860 var den obligatoriske undervisningstida 12 uker i udelt skole (alle klassetrinn sammen) og 9 uker i delt skole. I tillegg kunne herredene innføre frivillig undervisning for spesielt interesserte elever, dersom de ville utvide fagkretsen. Flere av skolene i Hole benyttet seg av denne muligheten.

Den nye skoleloven i 1860 åpnet for at håndarbeidsskole for jenter og arbeidsskole for gutter kunne tas opp som særskilte

Hole lærerforening samlet til sankthansmøte på Frøyhov i 1896: Stående bak fra venstre: Pastor Møller, Bergitte Tveiten (Hundstad og Stadum) og Johanne Nilsen (Tyristrand). Ved bordet fra venstre: Johannes Berg (Sundvollen), Per A. Selte (Stein), Svend Enger (Homledal), Haakon Stenstad (Stadum), Syver Olsen (Tyristrand), fru Elise Frøhaug og datteren Dorthea (gift Kjølstad), og hennes mann Gjermund Kjølstad (Tyristrand). Foran på grasbakken til venstre sitter verten, klokker Johan Frøhaug (lærer på Hundstad skole), Lars Andersen (Tyristrand) og sønnen på Frøyhov, Olaf Frøhaug.

fag, etter skolekommunens eget ønske. I 1883 ble den første kvinnelige lærer ansatt i Hole. Det var Johanne Nilsen fra Ådal, som fikk post ved Maltkleiva skole på Tyristrand (Vestre Hole). Året etter, i 1884, ble det avertert etter lærerinne til skolen i Sundvollen krets. I denne stillingen ble Sofie Fjeld fra Vestigarden Fjeld på Røyse ansatt i 1885.[19] Hun skulle i tillegg undervise i håndarbeid i andre skolekretser. I 1886 var det i alt fire kvinnelige lærere som underviste i håndarbeid ved skoler i kommunen: Johanne Nilsen (Tyristrand), Sofie Fjeld (Sundvollen, Hole og Bønsnes), Martha Moe (Steinsfjerdingen)[20] og Anna Berg (Årnesfjerdingen). I 1892 ble så Bergitte Prestegaarden (seinere gift Tveiten) fra Snarum tilsatt som lærerinne ved skolene på Hundstad og Stadum. Dermed hadde kvinnelige lærere for alvor fått fotfeste i bygda.

I 1889 kom det nok en ny lov – Folkeskoleloven. Den bestemte at det heretter skulle hete folkeskole og skolestyre i stedet for allmueskole og skolekommisjon. Presten skulle fortsatt være medlem av skolestyret, men ikke lenger obligatorisk formann. Noen få år seinere – i 1896 – ble lærer Johan Frøhaug valgt til den første ikke-geistlige formann i Hole skolestyre. Ordningen med foreldrevalgt tilsynsutvalg ble lovfestet, og i tillegg ble fagkretsen utvidet med tegning og gymnastikk (samt

19 Hennes far, Anders Olsen Fjeld, var omgangsskoleholder i Årnes krets 1845-52.

20 Martha Moe var niese av Jørgen Moe. Hun var ugift, og en tid husbestyrerinne hos sogneprest Brochmann i Sogndal. Seinere bodde hun hjemme på Mo, og etter faren Ole Moes død i 1890 bestyrte hun gården en tid, inntil hennes yngre bror Engebret Jørgen kunne overta.

Amtsskolebestyrer Engebret Moe Færden og hans elever på Amtsskolen på Frøyshov i 1898.

«... FJETRET OVER DET SKJØNNE ARBEIDE»

I mai 1937 ble det holdt avslutningsfest etter den praktiske fortsettelsesskolen på Løken. Av referatet i Ringerikes Blad forstår vi at bygdas folk var tilfreds med hva elevene hadde lært: «I kjeller og skolerum var elevarbeidene utstillet, og det kan med et mildt uttrykk sies at de voksne blev fjetret over det skjønne arbeide som disse unge gutter og jenter har utført. Guttenes trearbeider var prima. Her var senger, stoler, borde, skap, lenestoler, bordlamper og en mengde småting så som økse- og hammerskaft, klubber m.m. Hver gutt hadde i alt laget cirka 15 gjenstander. (...) Jentenes synlige arbeide bestod i kjoler, ulljakker, sokker m.m. Men så har de lært å lage god mat og den kunst å stelle en liten unge».*

* Ringerikes Blad 7. mai 1937 (kopi i Hole bygdearkiv).

en viss opplæring i helselære). Historie, geografi og naturkunnskap ble selvstendige fag med egne lærebøker. Loven åpnet også for opprettelse av fortsettelsesskoler for ungdom mellom 14 og 18 år.

Amtsskole og fylkesskole

En amtsskole var en videregående og «allmendannende» skole for landsungdom. I 1875 vedtok amtsformannskapet i Buskerud å opprette to flyttbare amtsskoler i fylket. Nedre Amtsskole startet opp i leide lokaler på Nedre Eiker i 1876, mens Øvre Amtsskole skulle ambulere i Hallingdal. I de følgende årene holdt Nedre Amtsskole til på forskjellige steder i fylket, blant annet på Klekken i Haug og Ask i Norderhov. I årene 1897-1900 var skolen på Frøyshov i Hole, og hadde hvert år rundt 75 elever. Til et tre måneders «Kursus for konfirmerede Piger» i 1898 ble det i Ringerikes Blad utlyst at innskrivningspenger var 4 kroner, men ubemidlede hadde mulighet for friplass, og fire-fem elever kunne få et lite stipend.[21] I 1911 var amtsskolen igjen i Hole. Vinterkurset dette året hadde 48 elever, som vesentlig kom fra Hole-bygda. I 1914 ble det bestemt at amtsskolen skulle være fast på Ask, og fra om lag samme tid endret skolen navn fra amtsskole til fylkesskole, med offisielt navn Ringerike fylkesskole.

Høsten 1933 var fylkesskolen tilbake på Løken, og flyttet inn i den nyeste skolebygningen (bygd 1925). Dette førte til at både små- og storskolen på Løken måtte flytte tilbake til den

21 Ringerikes Blad (Fra gamle dager – 100 år) 21. februar og 9. juni 1998.

BIBEL, SALMEBOK OG SANGBOK

Gamle folk har fortalt litt om hvordan en skoledag kunne arte seg tidlig på 1900-tallet. I klasserommet var det 2-mannspulter med fotbrett. Fotbrettet var for å unngå trekk fra gulvet. Læreren bestemte hvem som skulle sitte ved samme pult, og det var utenkelig at jente og gutt kunne sitte sammen. Bibel, salmebok og sangbok lå alltid på fast plass i pulten. De fleste lærerne forlangte full oppmerksomhet fra elevene hele skoletimen. Ingen fikk prate eller gå fra pulten sin. Det fortelles om lærere som forlangte at elevene skulle sitte med korslagte armer hele skoletimen. Unntatt var nødvendigvis skrive- og regnetimer.*

* Harsson (1987), s. 94.

«... HÅNDARBEID, HUSSTELL OG SPEBARNSTELL»

«Ved Løken skole i Hole igangsettes omkring 30. oktober 1936 en praktisk fortsettelsesskole av 24 ukers varighet. En tredjedel av tiden benyttes til norsk, regning og tegning, resten til sløid for guttene, håndarbeid, husstell og spebarnstell for jentene».*

* Ringerikes Blad 12. oktober 1936.

gamle skolebygningen. Fylkesskolen holdt til på Løken i tre år. Den tok opp 50 nye elever hvert år, men antall ungdommer som søkte var nesten det dobbelte. Norderhov herred ville gjerne ha fylkesskolen tilbake, og gikk i gang med å planlegge bygging av skolelokaler. Men Hole ville også ha et ord med i laget, og tilbød fylket å overta Løken skole til odel og eie, slik at fylkesskolen kunne få fast tilhold der. Fylket takket imidlertid nei til tilbudet, og i 1936 stod ny fylkesskolebygning klar til innflytting i Hønefoss (heter nå Ringerike folkehøgskole). Dermed kunne barna i Årnes krets igjen ta i bruk den nyeste skolebygningen på Løken.

Aftenskole, fortsettelsesskole og framhaldsskole

Fra 1875-76 ble det satt i gang aftenskole i Hole, for ungdom som var opptatt med arbeid på dagtid. Skolen varte i 20 uker med fire timers undervisning hver uke. Aftenskolen gikk på omgang mellom skolekretsene i bygda, hvor læreren ved den enkelte skole underviste. Vinteren 1877-78 var tre aftenskoler i gang i herredet: to på Tyristrand og en i Kløvikbråten, hvor lærer Grøndal hadde 10 elever, alle gutter.

... OM VI IKKE LÆRTE SÅ MYE, HADDE VI VELDIG MORO

Den første vinteren efter konfirmasjonen gikk jeg på fortsettelsesskolen på Vik. Om vi ikke lærte så mye, hadde vi veldig moro, og det ble stilt og ødslig efterpå å være hjemme og gjøre nytte.*

* Aasta Fjeldstad (1898-1979): Hva jeg husker (Røyse 1970), s. 12.

Folkeskoleloven i 1889 åpnet også for en fortsettelsesskole for ungdom mellom 14 og 18 år som ønsket noe utdanning ut over folkeskolens pensum. Men først høsten 1906 kom en tre måneders fortsettelsesskole i gang i Hole, og herredsstyret bestemte at den skulle holdes annethvert år i Østre og Vestre Hole. Inntil da hadde lærelystne ungdommer fra bygda kunnet søke til Ringerike middelskole i Norderhov (før 1876 kalt Ringerike realskole) og fra 1884 Hønefoss middelskole.

Fortsettelsesskolen holdt til på Nordre Gjesval i 1908-09 med Gustav Indrebø som lærer, og i skoleåret 1913-14 holdt den til på Vik. Da Tyristrand ble eget herred i 1916, fikk fortsettelses-

Fortsettelsesskolen i Hole 1919-1920. Første rekke fra venstre: Margit Hafnor, Poldy Mylder (fra Tyskland), Therese Hundstad, lærer Gunnar Tveiten og Margit Rebne. Andre rekke fra venstre: Ragnhild Borgersen, Kolbjørn Lehne, Tom Tveiten, Nils Johannessen, Erling Nordli og Fridtjof Gjesvik.

Framhaldsskolen i Hole holdt til på Løken skole. Bildet er fra 1936. Fra 1959 ble framhaldsskolen flyttet til den nye Røyse skole, hvor den holdt til fram til 1973, da ungdomsskole ble innført i Hole.

Hole skolestyre har møte på Hundstad skole 10. oktober 1938, med bygdas lærere til stede. Første rekke fra venstre: Sara Lehne, foredragsholder Astrid Ditlefsen (gymnastikkinspektrise), Olaf Albertsen, konst. sokneprest Idar Aandahl, skolestyrets formann Nils Hafnor, Therese Hundstad og Louise Hansen. Andre rekke fra venstre: fru lærer Albertsen med datter, Lina Hammersbøen, Alis Fekjær, Olvar Stensrud, Fingar Johbraaten, Ragnvald Bakkum, Harald Grønhovd og Henry Jørgensen. Tredje rekke fra venstre: Nils Røsvik, Hallvard Berg, Olav Rognstad, Jacob Lundberg, Nils Johannessen og Johan Halvorsen.

skolen fast tilhold i «gamle» Østre Hole, og skolen leide rom blant annet i Hole Forsamlingslokale (Røysehall) og på Vik skysstasjon. I 1918-21 var Gunnar Tveiten lærer ved skolen, og fra høsten 1921 Nils Røsvik. Skolen ble nedlagt i 1926, men tatt opp igjen fra 1936 med Torleiv Fretheim som lærer. Den varte i 24 uker, «et godt tilbud som ikke kostet penger, dessuten startet skolen etter innhøsting og var slutt før våronna. Ledige pulter ble samlet inn fra barneskolene og stuet inn i klasserommet. 33 elever begynte første året. Timeplanen var én time regning, én time norsk og fire timer praktiske fag», skriver Nikolai Hafnor (f. 1921) i sine erindringer.[22]

Torleiv Kvinnesland var lærer ved fortsettelsesskolen på Løken 1933-36. Seinere var han ved Ringerike fylkesskole på Ask.

Etter krigen skiftet skolen navn til Hole framhaldsskole. Den holdt til på Løken inntil den i 1959 ble flyttet til nye Røyse skole. Her holdt den hus inntil 1962, da den flyttet til Vik skole. Hole framhaldsskole ble nedlagt da ungdomsskolen ble innført i bygda i 1973.

Mot vår tid

I 1936 kom det nye lover om folkeskolen i Norge, med tydelig vektlegging av at elevenes helse og trivsel var viktig. En skoleklasse skulle ikke ha mer enn 30 elever (mot før 35), man fikk bestemmelser mot korporlige straffemetoder, og det ble bevilget penger til skolemateriell, legeundersøkelser og tannpleie. Dessuten var det bestemmelser om undervisning i fremmedspråk og husstell, og om sentralisering. Det siste ville bety nedleggelse av små skolekretser, noe som skapte stor strid mange steder. I Hole ble imidlertid ikke sammenslåing av kretser aktuell skolepolitikk før i 1950- og 60-åra.[23]

Olav Tvergrov (1907–1998) var lærer ved framhaldsskolen på Løken. Han var fra Sæbø i Hjørundfjord (i dag Ørsta kommune) på Sunnmøre.

Etter krigen hadde Hole mange små skolekretser med til dels nedslitte bygninger. I 1950-åra kom det nye lover (eller gamle ble endret) med målsetting å skape en moderne og fremtidsrettet skole, og kommunene ble pålagt å bygge ut skoletilbud som skulle gi alle elever i landet like muligheter. Med mandat å vurdere kretsordningen i kommunen, ble «Sentraliseringsnemnda for skolene i Hole» nedsatt. Nemnda la fram innstilling i 1953 med tre alternativer:

1. Beholde de tidligere skolekretsene uforandret.
2. Én skolekrets for hele kommunen med én sentralskole.
3. To skolekretser med to 7-delte skoler, én i Østbygda og én på Røyse.

22 Nikolai Hafnor s. 13.

23 Et unntak var nedleggingen av Nes skole i 1939, da et enstemmig kretsmøte bifalt skolestyrets forslag om at elevene skulle overføres og fraktes med buss til Stein skole.

SKOLE- OG SOSIALSJEF
Gunnar Retvedt (1890-1963) var eier av Svarstad Søndre på Røyse. Han var lokalpolitiker og medlem av Hole formannskap og herredsstyre for Venstre. Da krigen kom i 1940 ble han oppnevnt som medlem av forsyningsnemnda (sammen med Rolf Skaar på Sørum). Etter krigen fortsatte Retvedt i Hole kommune, hvor han etter hvert ble både skole- og sosialsjef, og regnskapssjef. Han arbeidet i Hole kommune til sin død i 1963. Retvedt satt også i fylkeslandbruksnemnda, og en periode var han formann i Buskerud bonde- og småbrukerlag.

I 1955 bestemte Hole herredsstyre at alternativ 3 med to 7-delte skoler skulle gjennomføres. De nye sentralskolene skulle ligge ved Vik og på Røyse. I debatten forut for vedtaket ble det reist spørsmål om en eventuell Ringeriksbane ville bevirke at man heller burde bygge ved Sundvollen og i Steinsfjerdingen.[24]

Planleggingen kom først i gang på Røyse, og i 1959 ble nye Røyse skole tatt i bruk. Samtidig ble Hundstad og Stadum skoler nedlagt. I Østbygda tok det litt lenger tid. Vik skole ble tatt i bruk som barneskole høsten 1962, men var egentlig bygd som ungdomsskole. I april samme år (1962) ble Kjell Veur Gjerdalen fra Haugsbygd ansatt som skoleinspektør i Hole, med 16 timer leseplikt samt rektoransvar ved Vik skole. Skoledirektøren i Buskerud uttalte at dette var en for omfattende stilling, noe Hole skolestyre var enig i, og i juli s.å. ble Kristian Sundheim ansatt som rektor ved Vik skole. Da Hole ble en del av Ringerike storkommune i 1964, gikk Gjerdalen over i stilling som pedagogisk konsulent ved Ringerike skolekontor, og seinere skoleinspektør (nestleder) i Ringerike (under skolesjef Alfred Ljåstad). Da Hole gjenoppstod som egen kommune i 1977, ble Gjerdalen skolesjef i Hole.

Innføringen av 9-årig skole ble lovfestet i Norge i 1969. Gjennomføringen gikk ikke så raskt på Ringerike, på grunn av planene om storkommune. I Hole var arbeidet kommet langt, ledet av Henry Jørgensen, skolestyrer ved Stadum skole og fra 1959 rektor ved Røyse skole. Han var en mann som ble lyttet til i skolesaker., og han forberedte innføring av 9-årig skole i Hole sammen med Gunnar Retvedt, som var skole- og sosialsjef.

Hole ble en del av storkommunen Ringerike fra 1. januar 1964. De øvrige ringeriks-kommunene hadde ikke kommet så langt med planleggingen, og over hele landet var det mange som ønsket å fortsette som før, med realskole og framhaldsskole. Det endte med at Ringerike var en av de siste kommunene i landet som innførte 9-årig skole, og den nye Hole ungdomsskole tok imot sine første elever i 1972.

Av nye skolebygg ellers i Hole, ble Sundvollen oppvekstsenter tatt i bruk i 2006 som skole for 1. – 4. trinn, og fra 2009 også for 5. – 7. trinn.

24 Ringerikes Blad 8. mars 1955.

KORTEGÅRDSLETTA

Skolebarna øvde på å gå i tog foran 17. mai. Togene fra Hundstad og Stadum møttes ved Libakke og gikk samlet til Hole kirke, hvor det var gudstjeneste. Deretter gikk det videre til Kortegårdsletta, hvor alle Hole-skolene var samlet. Her var det kaffe til de voksne og saft og vann til barna og medbrakte smørbrød, og så var det leik og moro for alle. Kortegårdssletta ble brukt til 17. mai-arrangementer fram til krigen, og noen år etter. Hole kirke brant i 1943, og den nye kirken ble innviet i september 1954. 17. mai 1945 var det en samling ved Hole prestegård, hvor sokneprest Landmark og en hjemvendt politisoldat fra Sverige, Vidar Guldal, holdt taler. Fra 17. mai 1946 var Kortegårdssletta igjen stedet. Høsten 1953 ble området solgt til Lille Libakke og lagt ut som åker . I 1954 ble feiringa av nasjonaldagen holdt på Bråtasletta ovenfor Leinestrand, og fra 1955 var Soria Moria og sletta nedenfor Østre Rud i Steinsåsen vekselvis plass for feiring av dagen for Hole-skolene. I 1959 ble nye Røyse skole tatt i bruk, og elever og folk fra Røyse fikk arrangement der etter gudstjenesten. Da Vik skole åpnet i 1962 samlet Østbygda seg der. Siden 2003 har det ikkje vært 17. mai-gudstjeneste i Hole kirke, og flaggtoget har gått fra herredshuset og en runde på Vik, før arrangementene har fortsatt ved skolene på Vik og Røyse.

17. mai-feiring på Kortegårdsletta rundt 1935. Fra venstre: Elise Frøshaug, Olaug Grønvold (bak), Magnhild Hafnor, Marta Eriksen, Anne Nordlie, Gunvor Stensrud (skjult), Marie Bredvold, Maren Bråten, Inga Kjærnet med barnebarnet Odd Grønvold (seinere dirigent for skolemusikken).

Grunnskolen har endret seg med samfunnsstrukturen, og innhold og arbeidsmåter er blitt endret for å møte tidens krav. Mønsterplan for grunnskolen var en læreplan som kom i 1974. Den innførte begrepet «tilpasset undervisning», det vil si at alle skulle ha rett til å få en undervisning som var tilrettelagt for den enkelte. Mønsterplanen ble revidert i 1987, og erstattet av en ny læreplan i 1997. Etter en endring i grunnskoleloven av 1994, som senket alderen for skolestart fra 7 til 6 år, ble det samme år (1997) innført 10-årig obligatorisk skole for barn og ungdom i alderen 6-16 år.

Kommunene har ansvar for grunnskoleopplæringen. Fra 1994 var det ikke lenger lovpålagt at kommunene skulle ha skolestyre og skolesjef. Kjell Veur Gjerdalen, som ble skolesjef i Hole i 1977, fungerte til 1993.[25] Da overtok Jan Tore Bosåen som skole- og kultursjef inntil 1995, da han ble sektorleder i Humanitær sektor (som skolesektoren da ble en del av).

25 Det siste året før han ble pensjonist, var Kjell Veur Gjerdalen konsulent ved skolekontoret.

Fra 1995 til 1999 var Anne Nereng seksjonsleder for skoler/barnehager, under Bosåen. Fra 1. september 1999 overtok Marit Henriksen som skolefaglig ansvarlig, og siden september 2005 har Anne Nereng vært tilbake i stillingen. Skole- og barnehagesektoren hører i dag under kommunalsjef Marit Smeby Lorentsen.

Gjermund Aarnæs (f. 1859) fra Sauherad i Telemark var lærer ved Løken skole i 39 år.

De enkelte skoler i Hole

Løken skole

I november 1872 ble det utskilt en tomt fra Nedre Løken gård, og her ble nytt skolehus for Årnes krets bygd og tatt i bruk i 1873. Huset ble satt opp av snekker Johannes Løchen, som fikk 702 spesidaler for jobben. I 1913 ble skoletomta utvidet ved at parsellen Kyllingjordet ble kjøpt fra Nedre Løken for 500 kroner. I 1925 stod et nytt og større skolehus klart til bruk. Løken skole ble nedlagt i 1962, og skolebarna overført til den nye Vik skole.

Av lærere må nevnes Gjermund Aarnes (f. 1859) fra Sauherad i Telemark som var lærer ved Løken skole i 39 år (1888-1927). Harald Grønhovd (1899-1977) fra Eggedal var lærer i bygda i 37 år, ved Løken skole 1927-62 og Vik skole 1962-64. Alis Thoresen Fekjær (1899-1974) ble tilsatt som lærer ved Løken og Sundvollen skoler i 1924, og underviste ved Stein skole 1942-1950.

Harald Grønhovd (1899-1977) fra Nedre Eggedal var lærer ved Løken skole 1927-62, og ved Vik skole 1962-64.

Fra 1981 fikk Hole menighet avtale med Hole kommune om å benytte vestfløyen av Løken skole til menighetshus, mot at den rustet opp lokalene selv. Fra 1983 holdt Løken barnehage

Det nye skolebygget ved Løken skole, hvor folkeskolen i Årnesfjerdingen holdt til fra 1925 til 1962. Bildet er fra 1940-åra.

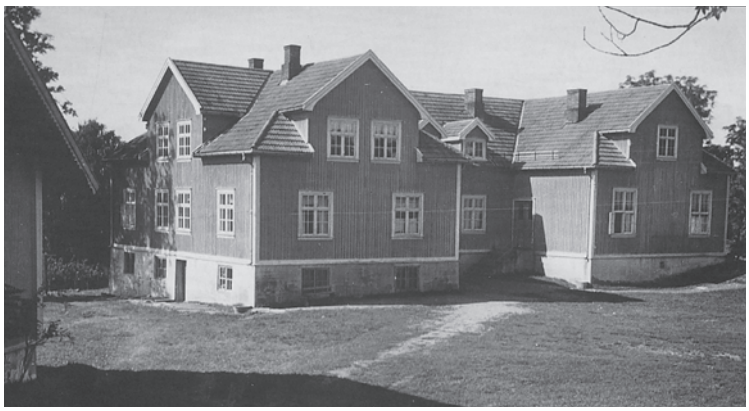

«... SJØLVE DRONNINGA I LEIKEN»
«Men det er selvfølgelig ikke alle som har anlæg for eller interesse av regning. Jeg gik isammen med en jente som hette Marie, henne stridde læreren mye med, hun var håbløs i regning. Jeg husker hun sat alene paa en bænk nederst i skolestua, og der var Aarnes mye og forsøkte å hjælpe Marie. Nei saa fandt han paa at jeg skulle flytte ned paa bænken til Marie i regnetimen, og forsøke å hjælpe henne, men det blei nok ikke saa rare resultatet av det heller, hun bare rista paa hue, smilte og glante paa mig, og saa ut for å gi blaffen i hele regninga. Men naar vi var ute i frikvarteret og fant paa noe leiking, da var det Marie som var sjølve dronninga i leiken. Ei kraftig ruske var det, som likte seg best i gutteflokken».*

* Olaf Eriksens erindringer (1970), s. 7-8.

til i resten av bygningen, inntil 2001, da avtalen om menighetshus utløp. Siden har barnehagen rådd grunnen alene.

Bjørnstad skole (Korset skole)

I Stein krets ble den tidligere husmannsplassen Bjørnstadgata under Nordre Bjørnstad utskilt i 1864 med 10 mål tomt og solgt til Hole kommune for 150 spesidaler. Parsellen lå på vestsida av storveien på Steinssletta, ved krysset («korset») mellom storveien og den gamle allmannaveien mellom Hungerholt og Bjørnstad. Den tidligere husmannsstua ble bygd om til skolehus, og tatt i bruk i 1865. Skolehuset hadde inngang midt på den ene langsida, og fra gangen gikk dør inn til skolestua til høyre, et lite kjøkken rett fram, og stue og kammers (lærerens leilighet) til venstre.

Ved folketellinga i 1900 var lærerleiligheten leid bort, mens lærer Per A. Selte bodde på sitt eget bruk Selte i Steinsfjerdingen. Han brukte imidlertid skolejorda. Bjørnstad skole ble nedlagt i 1915, og eiendommen har siden vært i privat eie (se bind 2 s. 137-139).

Sigrid Slettemoen (1869-1949) fra Hol i Hallingdal var lærer ved Løken og Bjørnstad skoler 1892-99.

Stein skole

I 1916 ble nye Stein skole tatt i bruk øst for storveien på Steinssletta, på den tidligere husmannsplassen Løkka under Nordre Bjørnstad. Hole kommune kjøpte eiendommen i 1913 for 4.300 kroner. Stuebygningen ble revet, og erstattet av ny skolebygning i tre etasjer. Skolebygningen kostet 23.000 kroner og uthus/låvebygning 3.000 kroner. Stein skole var i bruk fra 1916 til 1962, da elevene ble overført til Vik skole. Det var snakk om å overføre elevene fra Steinsfjerdingen til Røyse skole, men dette gikk foreldrene i kretsen sterkt imot. Skolebygget, latrinehuset og uthuset på Stein skole ble revet i 1972.

«... KALDT OG TREKKFULLT»
Stein skole var «en malplassert bygning på tre etasjer midt på Steinssletta. Den ble populært kalt Hurums Minde etter arkitekten som tegnet den. (...) Det var kaldt og trekkfullt der, men hyggelige forhold».*

* Etter Margit og Hans Hungerholdt.

Lærer-ekteparet Anna (1876-1932) og Per A. Selte (1856-1931) var begge lærere i Stein og Årnes skolekretser.

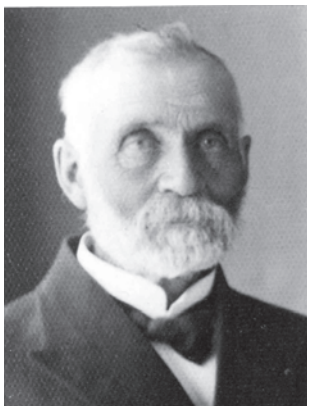

Per A. Selte (1856-1931) var lærer ved Stein skole fra 1888 til 1923.

Therese Hundstad (f. 1905) fra Store Hundstad på Røyse var lærer ved Stein skole 1928-62, og ved Vik skole 1962-72.

Stein skole på Steinssletta ble tatt i bruk i 1916 og var skole i Stein krets til 1962, da elevene ble overført til den nye Vik skole. Skolebygget og uthuset på Stein ble revet i 1972.

Elevene på Stein skole har frikvarter en vinterdag rundt 1930. Første rekke fra venstre: Aslaug Lunde, Ester Nilsen, Helfrid Løken, Mari Hurum, ukjent, Olga Eriksen, Ingeborg Bjerke, Kolbjørn Ruud, Oddvar Selte og ukjent. Andre rekke fra venstre; Thorstein Sexe, Trygve Jakobsen, Martin Sønsteby og ukjent.

«HUN TOK SEG AV OSS SOM EN MOR»

«Folkeskolen tilbakela jeg på det som den gang het Steinsfjerdingen folkeskole. (…) Vår lærerinne var noe av det mest elskverdige og omsorgsfulle en kunne tenke seg. Hun tok seg av oss som en mor, selv om hun var frøken i dobbel forstand. Var det noen som kom våte eller kalde på skolen, var det av med tøyet, som ble hengt til tørk ved vedovnen, og vedkommende fikk sitte på vedkassa ved ovnen og varme seg. Etter de tre årene i småskolen kom vi over til læreren i storskolen. Her gikk 4. og 5. klasse sammen, og 6. og 7. klasse. Vi var ualminnelig heldige med lærerkrefter. Læreren hadde blant annet en egen evne til å gjøre geografi morsomt og spennende, så det ble mitt yndlingsfag».*

* Etter Vigdis Jervell Marstrander (f. 1924). Lærerne var Therese Hundstad og Nils Johannessen.

Av lærere med lang fartstid i Stein krets må nevnes Per A. Selte (1856-1931) fra Øvre Selte i Steinsfjerdingen, som etter seks år ved Løken skole (1882-88) ble tilsatt i Stein krets og virket her til han gikk av i 1923, etter 40 år som lærer i Hole. I 1892 var han første formann i Hole Ungdomsforening. Hans kone, Anna Tvedt Selte (1876–1932) fra Modum var lærer ved Løken og Stein skoler i 30 år (1901-30). Therese Hundstad (1905-1986) fra Røyse var lærer i Hole i 44 år. Etter eksamen ved Lyches lærerskole i Oslo i 1928, ble hun samme år tilsatt som lærervikar ved Stein skole, og fast tilsatt fra 1930. Da Stein skole ble nedlagt i 1962, fortsatte hun ved Vik skole fram til hun ble pensjonist i 1972.

Vik skole i 2003.

Vik skole

Hole herredsstyre bestemte i 1955 at den ene av bygdas to nye barneskoler skulle ligge på Vik, og i 1957 ble skoletomt innkjøpt fra Nedre Vik (Vik gjestgiveri). I 1959 kom imidlertid Lov om 9-årig skole, og Vik pekte seg ut som et naturlig sted å plassere en ungdomsskole. Dermed måtte langt framskredne planer vurderes på nytt, og det endte med at planene om ny barneskole på Vik måtte vike til fordel for ungdomsskole. Det ble da nødvendig med større tomt. Dessuten ønsket man å

ARKITEKTEN SNUDDE I DØRA

«Det var arkitektene Nils Slaatto og Kjell Lund som tegnet Vik skole. Den ble slett ikke et slikt høyt monument som bygdefolket hadde tenkt seg. Den lå nesten bortgjemt i terrenget, og da den ble malt nesten svart, ble økenavnene mange: 'anstalt, kapell, fengsel, Holes lavere skole', var noen av kommentarene. Men da arkitektene bestilte håndvevde, hvite gardiner og moderne møbler i samme stil til lærerrommet, måtte byggekomité og ledelse gripe inn. Gardinene ble gule, og møblene på lærerrommet fikk blått trekk fra et skoleinventarfirma. Arkitekt Kjell Lund snudde i døra på lærerrommet, da han kom på befaring».*

* Tidligere rektor Kristian Sundheim i Vik skoles jubileumsavis 1962-2002 (40 års-jubileum). Arkitekten Nils Slaatto var sønn av Eindride Slaatto, som tegner Hole herredshus.

bygge idrettsplass for bygda ved skolen, og trafikksikker skolevei krevde egen gangbru over riksveien. Etter at ytterligere arealer var innkjøpt i 1960,[26] ble bygging satt i gang

I januar 1962, kun måneder før den nye skolen stod klar, ble imidlertid forslaget om innføring av 9-årig skole i Hole fra høsten 1963, nedstemt av politikerne. Et knepent flertall ønsket å vente til det øvrige Ringerike kom i gang med ordningen. Dermed måtte et skolebygg som egentlig var bygd som ungdomsskole, bli 7-årig barneskole for Østbygda inntil 9-årig skole skulle innføres i kommunen.

SVERD FRA VIKINGTIDA

Under utgraving av skoletomta på Vik i 1960, ble det 30 meter nordøst for skolebygningen funnet et tveegget sverd av jern. Sverdet var 49,5 cm langt, og lå på bakken på et sted hvor det var påkjørt utgravd masse fra byggetomta. Sverdet er tidfestet til vikingtida.

Fredag 17. august 1962 ble den nye Vik skole tatt i bruk, med 189 elever fra de tidligere skolekretsene Stein, Løken, Sundvollen og Nes. I tillegg var det rundt 20 elever i framhaldsskolen.[27] Total byggekostnad var 2.164.000 kroner, heri inkludert utvidelse av idrettsplassen, bru over riksveien, veier og gjerde samt tomt. Byggmester Alf Ruud hadde hovedentreprisen. Men skolen het ikke Vik fra begynnelsen av. Da Kristian Sundheim i juni 1962 fikk telegram fra Gunnar Retvedt i Hole kommune, var beskjeden at han var tilsatt ved Østbygda skole i Hole.

«SKOLEN VAR NESTEN SPRENGT»

«De årlige juletrefestene på Vik skole var en historie for seg. De måtte deles i to, først småskolen klokka 12, og de øvrige klassene klokka 16. Vi kunne være opp til 900 deltagere med stort og smått, seks ringer rundt juletreet, skolen var nesten sprengt! Jeg husker vi bestilte 40 meter julekake og 2000 boller hos bakeren. Alt gikk med».*

* Fortalt av rektor Kristian Sundheim.

Elevtallet ved Vik skole økte raskt. De første årene holdt også framhaldsskolen i bygda til her. Da man forstod at elevtallet ville stige ytterligere, ble det diskutert å overføre elever fra Vik til Røyse skole, men det endte i stedet med at Vik og Sollihøgda skoler ble samordnet, slik at Vik skole fikk paralleller (to klasser) i 5., 6. og 7. klasse, mens hver av skolene fikk én klasse hver på de fire første klassetrinnene. Elevene fra Sundvollen og Utstranda på disse trinnene gikk da til Sollihøgda. Fra 1985 ble Vik felles skole for de to kretsene f.o.m. 4. klasse. Ordningen, med kretsgrense ved Elstangen, varte til 1991, da Sollihøgda skole ble nedlagt. Alle elevene ble overført til Vik, som med et tilbygg på 500 m2 (kostnad 3,5 mill. kr.) ble tilpasset økt elevtall samt 6-åringer og skolefritidsordning.

26 I 1972 ble skoletomta ytterligere utvidet.
27 Framhaldsskolen holdt til på Vik skole til 1972.

Vik skole en vakker høstdag i 2013.

VIK OG SOLLIHØGDA SKOLEKORPS

Ved feiring av nasjonaldagen 17. mai 1966 debuterte Vik og Sollihøgda skolekorps. Korpsbevegelsen hadde et stort oppsving i Norge i 1950- og 60-åra, og en skole av en viss størrelse «med respekt for seg selv» måtte ha sitt korps. Etter initiativ fra Arne Nyhus i foreldrelaget ble det samlet inn penger og holdt basarer, og interessen blant de unge var så stor at dirigent Vidar Johansen (fra Hønefoss) og musikklærer Signe Berg måtte arrangere opptaksprøver for at alt skulle gå riktig for seg. Skolekorpset skulle ha ny fane, og elevene tegnet forslag. De to beste fikk pryde hver sin side av fanen. Utover i 1970-åra var det opp til 70 musikanter i aspirant- og hovedkorps. Virksomheten i og rundt korpset hadde stor betydning for samhold og sammensveising av skolekretsene fra Sollihøgda i sør til Gilebakken i nord. Konserter, ofte med gjestekorps, samlet hele bygda, korpset reiste på stevner over hele Østlandet og utenlandsturer til Finland, Danmark og Holland. Foreldre og andre støttespillere brukte mye tid og la ned et stort arbeid med å holde en stor virksomhet i gang. Viktige inntektskilder var bingoen på Vik skole og ansvaret for vinterparkeringa på Sollihøgda hver helg i skisesongen. Skolekorpset skal ha mye av æren for at Vik skole ble et samlingspunkt for store og små, unge og gamle i Østbygda i Hole i mer enn 30 år. Utover i 1980-åra begynte det å gå tyngre med driften, nye aktiviteter opptok de unge, og i noen år ble samarbeid med Røyse skolekorps redningen. 2001 var det siste året Vik og Sollihøgda skolekorps gikk først i 17. mai-toget på Vik. En æra var over.*

* «Skolekorpset» (skrevet av Kristian Sundheim), i Vik skoles 40 års jubileumsavis (1962-2002).

Kristian Sundheim (f. 1925) fra Nord-Aurdal var rektor på Vik skole fra 1962 til 1992, i 30 år.

Reidun Bili (1899-1985) var lærer i matstell ved fortsettelsesskolen og framhaldsskolen i Hole fra 1936, og ved Vik skole 1962-65.

I 1995 ble det vedtatt å utbedre Vik skole med hensyn til garderobeforhold, arbeidsrom til lærere samt tilpasninger til grunnskolereformen Reform '97. Utbyggingen kom i form av et tilbygg over leskuret (kostnad 1,9 mill.kr.) Skolen er seinere ytterligere påbygd i 1998 (elementbygg –kostnad 4,7 mill. kr.). Ved ombygging av skolen i 2005 var det en periode nødvendig å bruke Sundvollen grendehus (gamle Sundvollen skole) som tilleggslokale. I 2002 var det 315 elever ved Vik skole. Etter at Sundvollen oppvekstsenter ble tatt i bruk (1.-4. trinn i 2006

og 5.-7. trinn i 2009), har elevtallet ved Vik skole høsten 2013 sunket til 222.

Kristian Sundheim (f. 1925) fra Nord-Aurdal var rektor ved Vik skole 1962–92. Han ble etterfulgt av Marit Ringstad Henriksen (f. 1944) fra Lier, som ledet skolen til 1997. Nils Julius Olsen var konstituert rektor 1997-98, da Merete Iversen Ludmann (f. 1963) fra Lillehammer overtok. Hun har siden vært rektor ved skolen.[28]

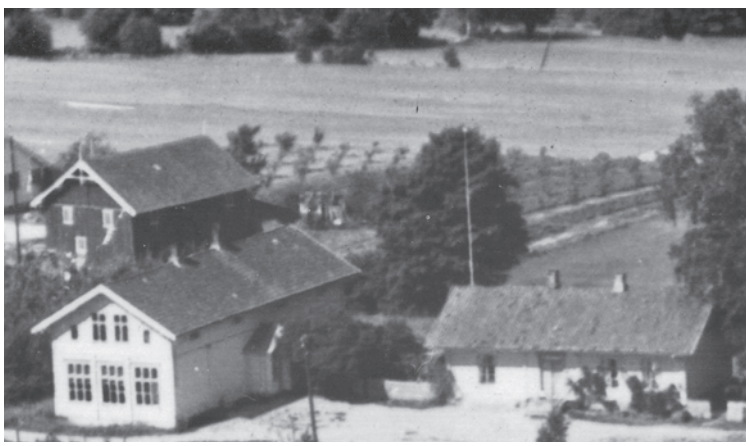

Stadum skole med gamleskolen fra 1865 til høyre og det nye skolebygget fra 1902 til venstre. Det var skole på Stadum fra 1865 til 1959, da elevene ble overført til den nye Røyse skole.

Stadum skole

I 1864 ble det fra Østre Stadum gård utskilt en tomt på toppen av Stadumsbakken, rett sør for gårdstunet i Hafnorjordet. Tomta ble solgt til Hole sogns skolevesen for 48 spesidaler. Skjøtet gjaldt en tomt på fire mål, og i tillegg gav eieren, Anders Kristoffersen Stadum, ett mål gratis.[29] Her ble det bygd en skolestue som ble tatt i bruk i 1865.[30]

I folketellinga 1865 (registrert 31. desember) leser vi at skoleeiendommen ble brukt av «Læreren i Districtet». Det var Johan Frøhaug, tilsatt ved Stadum skole i 1865, og fra 1873 eier av slektsgården Nedre Frøyhov. I 1900 bodde lærer Lasse Mo (f. 1868) fra Lærdal i Sogn på Stadum skole. Han var ugift, og hadde sin yngre søster Valgerd til å styre husholdningen. De dyrket litt poteter på eiendommen, men hadde ingen husdyr.

... NOEN GANSKE FÅ FRA HOLE

Min skolegang hadde jeg på Stadum skole hos fru Tveiten og Lasse Moe. Jeg likte å gå på skolen og hadde lett for å lære. Middelskolen var det bare noen ganske få fra Hole som gikk den gang, de måtte da leie seg inn i Hønefoss.*

* Aasta Fjeldstad (1898-1979): Hva jeg husker (Røyse 1970), s. 6.

28 Bente Tandberg f. Kjemperud vikarierte som rektor i perioden august 1998 – desember 1999 (under Ludmanns fødselspermisjon).

29 Harsson (1987), s. 47.

30 Fra en gang i 1890-åra og til 1904 leide småskolen rom på nabogården Frøyshov (dels i hovedbygningen, dels i østre ende av bryggerhuset).

... DE FLESTE SYNTES DEN SMAKTE VONDT

Skolene i Hole var for det meste fire-delt i gamle dager. Barna var på skolen annenhver dag, også lørdager. Småskolen hadde fem timers undervisning, mens storskolen hadde seks timer. På skolene var det som regel én lærer og én lærerinne. Etter friminuttene måtte barna stille opp i rekker og «rette inn» med nesten militær presisjon, før de marsjerte inn. Etter krigen fikk alle skoleelevene en skje tran om dagen. Den var gjerne lunken, og de fleste syntes den smakte vondt. Det kunne være ganske kaldt på skolene, det hendte at det var et tynt islag på gulvet etter vaskinga.*

* Grete Hafnor (f. 1924) og Signe Berg (f. 1930) i Hole historielag 28. mars 2007.

I 1901 ble det kjøpt en tilleggsparsell fra Østre Stadum for 90 kroner, og her ble det i 1902 reist en ny skolebygning i halvannen etasje, på sørsida av den gamle. Den nye skolen hadde to store klasserom, hvert beregnet til cirka 35 barn, og lærerbolig på tre rom og kjøkken. Stadum skole ble nedlagt i 1959, og elevene overført til den nye Røyse skole.

I 1961 ble skoletomta og bygningene solgt til Henry Jørgensen (f. 1899) fra Horten, lærer ved Stadum skole siden 1928. I 1959 ble han skolestyrer ved den nye Røyse skole. Da han gikk av i 1970, hadde han 46 års arbeidsdag bak seg som lærer i Hole-skolen. Han var gift med Maggi Alvilde Thoresen (f. 1903) fra Slagen i Vestfold, som fra 1945 var lærerinne i småskolen på Stadum, og fra 1959 til 1971 lærer ved Røyse skole. Maggi og Henry Jørgensen kjøpte i 1976 bygninger og gårdstun på nabogården Hafnorjordet. Siden 1996 eies begge eiendommer av sønnen, Ole Jørgen Jørgensen. Den eldste skolestua (med lærerbolig) fra 1865 fikk et påbygg i 1999, og nyttes i dag som våningshus. Skolehuset fra 1902 ble revet i 2001, etter at Hole historielag en tid hadde arbeidet for å bevare bygget, alternativt ta det ned og gjenreise det på et framtidig bygdetun.

Henry Jørgensen fikk i 1985 Hole kommunes kulturpris, blant annet for sitt arbeid med skole- og folkebibliotek i bygda. Av andre lærere ved Stadum skole må nevnes Johan Frøhaug (1841-1910) fra Nedre Frøyhov, som ble ansatt som lærer i Hole krets i 1859, og fra 1865 var fast lærer ved Stadum skole. I 1889 ble han valgt som lærernes første representant i Hole skolestyre, og i 1890 ble han tilsatt som klokker i bygda og lærer i Bønsnes krets. I 1896 ble han valgt som den første ikke-geistlige formann i Hole skolestyre. Han sluttet som lærer i 1909, etter 50 år i Hole-skolen.

... EI BØTTE VANN MED AUSE

«Folkeskolen vår, som het Stadum, lå en times gange fra oss. Mange ganger var det ikke brøytet, og vi gikk ofte i snø helt til knærne. Det var vedovn på skolen, og en kone fyrte opp før vi kom. Allikevel hendte det at det var ganske kaldt der. På skolen var det ikke innlagt vann, så drikkekilden vår bestod av ei bøtte vann med ause».*

* Aslaug Vadstein f. Berg (1921-2004): Livsminner (1996), s. 2.

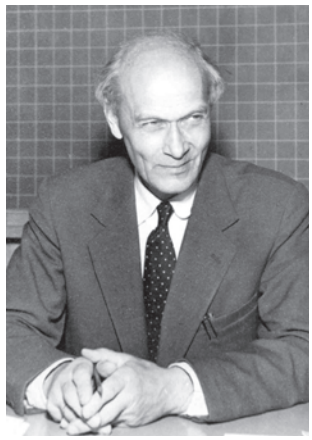

Henry Jørgensen (f. 1899) fra Horten var lærer ved Stadum skole 1928-59 og skolestyrer ved nye Røyse skole 1959-70. Han ble i 1985 tildelt Hole kommunes kulturpris, blant annet for sitt arbeid med skole- og folkebibliotek i bygda.

Maggi Jørgensen f. Thoresen (f. 1903) fra Slagen i Vestfold var lærerinne ved Stadum skole 1945-59 og ved Røyse skole 1959-71.

Lasse Mo (1868-1954) fra Lærdal i Sogn var lærer ved Stadum skole 1898-1928.

ENGELSK – OG SVØMMING

Rundt 1950 begynte Finn Kjernet, lærer ved Stein skole, med frivillig engelsk-undervisning på ettermiddagstid. Etter noen år ble undervisningen gjort obligatorisk for alle skolebarn på de to eldste klassetrinn i folkeskolen i Hole. Etter skoleårets slutt i juni 1962 startet Sigurd Berg, nyutdannet fra Statens gymnastikkskole, med svømmeundervisning i Steinsfjorden og på Sollihøgda (Niskinnvann).

Lasse Mo (1868-1954) fra Lærdal i Sogn var lærer ved Stadum skole i 30 år, fra 1898 til 1928. Han var en kort tid dirigent for Hole Ungdomsforenings sangkor. Bergitte Prestegaarden Tveiten (1871-1954) fra Snarum på Modum var lærerinne ved småskolen på Stadum og Hundstad skoler i 35 år, fra 1892 til 1927. I 1905 ble hun og ektemannen, Gunnar Tveiten (1870-1943) fra Herefoss i Aust-Agder, eiere av Østre Stadum, hvor slekta fortsatt sitter.[31] Lina Bjella Hammersbøen (1906-1997) fra Bjørke i Steinsfjerdingen var lærer ved Stadum skole 1927–1942. Fra 1946 var hun vikar ved flere skoler i Hole, og igjen fast ansatt ved Røyse skole 1961–1969.

Røyse skole

I 1955 vedtok Hole herredsstyre at Stadum og Hundstad skolekretser skulle slås sammen, og at ny skole skulle bygges på Røyse. Samme år ble det kjøpt tomt ved Røysehall (én parsell fra Hole Ungdomsforenings eiendom og én fra Libakke gård). Kjøpesum for de to parsellene var henholdsvis 11.000 kroner og 6.120 kroner.

Røyse skole en regnværsdag i oktober 2013.
Foto: Thor-Egil Aarvik

31 Gunnar Tveiten var forfatter av Hole herred – en bygdebeskrivelse (1914).

RØYSE SKOLEKORPS

Røyse skolekorps ble startet i 1966 etter at foreldrelaget ved skolen – de første årene kalt Røyse Skoles Venner – hadde hatt dannelsen av skolekorps i sin formålsparagraf siden skolen ble åpnet i 1959. Henry Håvi ble leder av et arbeidsutvalg som skulle skaffe dirigent og instrumenter, mens en støttegruppe (primært mødre) med Anne Lise Gullingsrud i spissen satte i gang med kakelotterier, dukkestige og salg av juledekorasjoner for å skaffe penger til uniformer og instrumenter. Høsten 1966 startet øvelsene med Oskar Eriksen fra Hønefoss som dirigent, og 17. mai 1967 spilte Røyse skolekorps for første gang i barnetoget på nasjonaldagen med 23 musikanter samt drilljenter. Korpsets første fane ble gitt som gave av bygdas husmorvikar, Marie Rognerud. Odd Grønvold overtok som dirigent etter Oskar Eriksen, og utover i 1970-åra vokste korpset og hadde på det meste opp mot 60 musikanter. Sommerturer i inn- og utland hadde korpset blant annet til Tyskland og Holland, og en rekke turer til Danmark (Aabenraa, København, Aarslev og Kerteminde) samt Bournemouth i England og Tanum i Sverige. Høsten 1978 overtok Harald Helleseter som dirigent. Han var musikklærer ved Røyse skole og fikk med seg elevene. Skolekorpset hadde inntil da vært brassband, men Helleseter gjorde det raskt om til janitsjarkorps (med fløyter, klarinetter og saxofoner). Flere av musikantene fortsatte i korpset også etter at de var ferdige på folkeskolen, flere til de var russ. Dermed ble det god kvalitet på musikken, og i korpset hadde man både kammermusikkgrupper, storband og dixielandgruppe. Helleseter var dirigent i 15 år, og ble etterfulgt i 1993 av Evy Mattilassi Lien. I denne perioden var interessen rundt korpsmusikk nedadgående, musikerne ble færre, og utover i 1990-åra ble samarbeid med Vik & Sollihøgda skolekorps redningen. De siste årene het felleskorpset Hole skolekorps. Uniformer, fane og instrumenter er i dag lagret på loftet i Hole herredshus.*

* Info fra Harald Helleseter og Anne Lise Gullingsrud.

Røyse skole ble tatt i bruk i 1959, med et skolebygg på 1.800 m2 (byggekostnad 1,1 mill. kr.). I 1976 ble det kjøpt tilleggstomt på 1,6 dekar fra Hole Ungdomsforening (Røysehall), og høsten 1982 kunne man innvie nytt kroppsøvingsbygg med gymnastikksal, svømmebasseng på 12,5 x 8 meter, kjøkken, garderober og handicap-toalett (byggekostnad 6.7 mill. kroner). I 1997 ble det påbygd ytterligere to klasserom (som elementhus mot sør og øst) med tilstøtende grupperom samt musikkrom (kostnad 3,2 mill. kroner). I 2005 fikk skolen en større ansiktsløftning i forbindelse med HMS-tiltak. I desember 2011 ble svømmebassenget på skolen stengt, og bygges nå om til SFO-base og klasserom.

Etter grensejustering mot naboeiendommene i 1983 er skoletomta i dag på 10 dekar.

Høsten 2013 har Røyse skole 153 elever. Henry Jørgensen (f. 1899) fra Horten, som var lærer ved Stadum skole 1928-59, var rektor ved Røyse skole 1959-70. Han ble etterfulgt av Tryggve Nesdal (f. 1929) fra Loen i Nordfjord, som var rektor i perioden 1970–94. Siden 1994 har Solfrid Grøndahl (f. 1950) fra Dal i Norderhov vært rektor ved Røyse skole.[32]

LA DET SWINGE...

Det var den vårkvelden i 1985 da Norge gikk til topps i den Europeiske Melodi Grand Prix-finalen med Bobbysocks og «La det swinge». Etter at seieren var klar, ringte Harald Helleseter sporenstreks til Guro Gullingsrud, vikardirigent det året Helleseter hadde permisjon, og beskjeden var krystallklar: «Den melodien må vi spille på korpskvelden i morgen!» Guro reiste bort til Kari og Harald, og de satt hele natta og skrev noter og arrangerte. Søndag kveld, på korpskvelden med foreldre, ble vinnermelodien fra kvelden i forveien spilt så det ristet i veggene i gymnastikksalen på Røyse skole.*

* Anne Lise Gullingsrud 30. april 2013.

32 I perioden mars-juli 1996 vikarierte Bent Aabel som rektor, og fra august 1996 til august 1997 var Sissel Ronæs rektor, mens Solfrid Grøndahl arbeidet med IT-strategi for Hole kommune og skolene (i samarbeid med Per Aa. Mandt).

Første skoledag på nye Røyse skole i 1959. Fra venstre: Anders Bye, Grethe Moe, Anne Kari Moe, Sverre Moe og Ivar Moe.

Røyse skole har vært en pionér-skole innen IKT. Fra sist i 1990-åra ble det satset bevisst på å utvikle digital kompetanse hos ansatte og elever, og gjøre bruk av digitale medier til gode verktøy. Etter hvert fikk alle elever digitale mapper som viste utviklingen i hvert fag, også innenfor sosial kompetanse og motoriske ferdigheter. Mappen blir brukt i foreldresamtaler, for å synliggjøre hver enkelt elevs utvikling. Den er tilknyttet logg hvor eleven kan evaluere egen utvikling, og sette seg nye mål. Skolen er godt utstyrt med datamaskiner, skrivere, skannere og digitale kameraer, og både elever og lærere har tatt i bruk interaktive tavler med liv og lyst.

Solfrid Grøndahl (f. 1950) fra Dal i Norderhov har vært rektor ved Røyse skole siden 1994, og går over i pensjonistenes rekker ved årsskiftet 2013-14.

Rektor Solfrid Grøndahl var «motoren» i denne satsingen. Samtidig som IKT ble innført, snudde hun om på skolen ved å bryte opp klassene, gå på tvers av aldersplanene og la elevene få mer tilpassete oppgaver. Skolen deltok i en rekke forskningsprosjekter (blant dem Lava-prosjektet), og det er skrevet flere masteroppgaver og én doktoravhandling over skolens IKT-satsing. De store Oslo-avisene og TV2 kom på besøk, og framtredende rikspolitikere som Jan Petersen, Kjell Magne Bondevik, Anniken Huitfeldt og Kristin Halvorsen var innom. Røyse skole hadde rundt 1.000 besøkende i året, fra universiteter, høgskoler, kommuner og skoler. «Det var slitsomt og spennende. Vi var også rundt i hele Norge og fortalte om det vi drev med».[33]

33 Rektor Solfrid Grøndahl høsten 2013.

KULTURBÆRER

Gudleik Guldal (1929–1990) var sønn av Holes gamle lokalhistoriker Jon Guldal og hustru Gudrun f. Nicolaisen, og fikk historieinteressen inn med morsmelka. Etter å ha utdannet seg til lærer, var han først ved Kampen skole i Oslo, inntil han i 1959 ble tilsatt ved nye Røyse skole. Han var medlem av Hole bygdebokkomite fra 1963 (og et par år formann), og medlem av redaksjonskomiteen i heftet Ringerike, og skrev flere artikler der. Videre var Guldal medlem av komiteen som fikk reist Olavstøtten ved Bønsnes kirke, og med sine elever fra Røyse skole var han pådriver for å få reist en minnestein over de falne svenskene fra Nordkleiva i 1716 i Svenskeroa på Hole kirkegård.* Siden sørget de for bekransning av minnesteinen hvert år. Med elevene ryddet han også i flere år gravfeltet i Frøysuåsen samt Syrhaugen (ved Søndre Frøyshov). Da faren døde i 1958 tok han ansvar for dennes omfattende arkiv, som i 1987 ble gitt til Hole kommune, og i dag utgjør kjernen i Holes lokalhistoriske arkiv (Hole bygdearkiv). I 1988 ble Gudleik Guldal tildelt Hole kommunes kulturpris.

* Steinen ble gitt i gave fra Hole Samvirkelag (det var den gamle trappehella fra S-laget i Svensrud).

LÆRER OG ILDSJEL

Nils Gjesvold Johannessen (1905–1995) fra Sørigarden Borgen var lærer i Hole i 45 år. Han tok eksamen ved Hamar lærerskole i 1926, og var siden lærer ved Nes skole 1927–28, Stein skole 1929–1947, Hundstad skole 1947–59 og Røyse skole 1959–1972. Han var klokker i Hole fra 1947 til 1975, og fra 1937 satt han i Hole herredsstyre som representant for Venstre. Etter krigen var han ordfører i Hole fra maidagene 1945 til valget samme høst. Ellers var han dirigent for Hole Ungdomsforenings sangkor i 50 år, fra 1933 til 1983. Han var den første som fikk Sangens og musikkens hederstegn på Ringerike, og i 1983 ble han tildelt Hole kommunes kulturpris.

«... LYST PÅ LIVET»

«Vi droppet vanlig timeplan. På den måten nullstilte vi oss totalt. Det som grunnleggende drev meg, og fortsatt driver meg, er håpet om at alle barn skal få tro på egne evner og anlegg», sa rektor Grøndahl til Ringerikes Blad i august 2010, og ropet følgende visjon for Røyse skole: «Når elevene forlater denne skolen, skal de kunne se tilbake på en skolegang som har gitt både kunnskaper, ferdigheter og lyst på livet. De skal gå ut herfra og si: - Dette var en bra skole!»*

* Ringerikes Blads nettavis 26. august 2010.

Lina Bjella Hammersbøen (1906-1997) var lærer ved Stadum skole 1927-42, vikar ved flere skoler i Hole fra 1946, og lærer ved Røyse skole 1961-69. Lina var fra Oppigarden Bjørke i Steinsfjerdingen, og ble gift med Karsten Hammersbøen på Vestigarden Fjeld på Røyse.

Sundvollen skole

I 1886 ble en tomt på 15 mål (kalt Nervollen) utskilt fra Sundvollen gård og solgt til Hole kommune for 900 kroner. Stedet het Badstubakken, fordi det lå en badstu der. Her ble Sundvollen skole bygd og tatt i bruk i 1886. Johannes Berg (1856-1930) fra Etnedal ble samme år ansatt som lærer ved skolen, og flyttet inn i lærerleiligheten med sin familie. Skolejorda var på 8 mål. Da folketellinga ble registrert i 1900, hadde familien et par kyr og dyrket grønnsaker, frukt og poteter til eget behov.

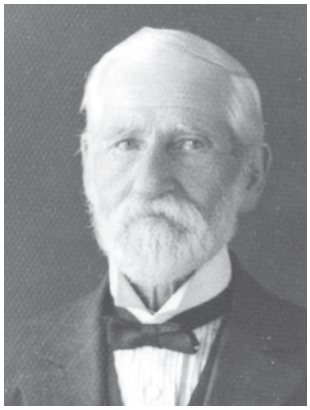

Johannes Berg (1856-1930) fra Etnedal var lærer i Hole fra 1882 til 1926, i 44 år. De siste 34 åra (fra 1892) var han ved Sundvollen skole.

Sundvollen skole ble bygd og tatt i bruk i 1886. Bildet er fra 1898 eller 1899. Skolen ble nedlagt i 1962, og elevene overført til den nye Vik skole.

Alis Fekjær f. Thoresen (1899-1974) var lærer i Hole fra 1924 til 1950, ved Løken, Sundvollen og Stein skoler.

Huset til Hans Blom, hvor allmueskolen i Sundvollen holdt til fra 1871 til 1886.

SØNDAGSSKOLE

Lærer Johannes Berg startet i 1906 søndagsskole på Sundvollen skole. Denne var det stor søkning til, og etter hvert fikk han hjelp av Aksel Ultvedt i Øverjordet. Siden ble søndagsskolen holdt i Sundvollen og Øverjordet annenhver gang.

TYSKERNE MELKET KUA

I aprildagene 1940 overtok tyskerne Sundvollen skole, og brukte huset inntil felttoget var slutt. Da lærer Nils Røsvik og hans familie flyttet tilbake, var potetlageret tømt. Men tyskerne hadde melket kua, endog sørget for ny sinkbøtte!*

* Etter Ruth Røsvik f. Frøhaug (f. 1910).

LANG SKOLEVEI

«Vi gikk på skole i Sundvollen. Det kunne være en strabasiøs tur både sommer og vinter. Vi måtte gå tidlig hjemmefra, gjerne halv sju, og skolen begynte halv ni. Vi tenkte ikke på at det var langt. Mora mi gikk helt fra Mattisplassen til Sundvoll-skolen, det var lengre. Om vinteren gikk vi på ski. Da vi skulle hjem om ettermiddagen, fikk vi sende skiene med tømmerkjørere opp Kleiva. Oskar Suserud og Einar Orebråten tok ofte med skiene mine. Det var ofte glatt i Kleiva. I Moingveien var det ikke så glatt».*

* Fortalt av Marry Gunnerød f. Brua (f. 1925), som vokste opp på Bruløkka på Krokskogen. Moingveien var et gammelt veifar i Krokkleiva som stedvis gikk parallelt med Kongeveien. Navnet fikk den fordi trekølkjørere fra Modum brukte den sist på 1700-tallet.

Nils Røsvik (1897-1970) fra Vigra på Sunnmøre var lærer i Hole fra 1921 til 1965 (ved Sundvollen skole 1926-62). Nils Røsvik var organist i bygda fra 1929 til 1954.

I 1926 gikk Johannes Berg av som lærer, og flyttet til Nordenga i Sundvollen. Siden bodde lærer Nils Karl Røsvik (1897-1970) fra Vigra ved Ålesund med sin familie på Sundvollen skole, inntil de i 1954 kjøpte eiendommen Granli ved Vik og flyttet dit. Røsvik var lærer i Hole-skolen i 44 år, ved Sundvollen skole 1926-62 og Vik skole 1962-65.

Sundvollen skole ble nedlagt i 1962, og elevene overført til Vik.[34] Skolebygningen er siden blitt brukt som grendehus. Det har også vært barnepark her, og skolefritidsordningen har disponert rom i bygget. Leiligheten i 2. etasje er blitt leid ut. I forbindelse med ombygging av Vik skole i 2005 ble gamle Sundvollen skole tatt i bruk et halvt års tid (av 3. klasse).
Det er Hole jaktforening som i dag står for drift av gamleskolen, etter at Sundvollen Vel hadde ansvaret de første årene. Lokalene leies ut til møtevirksomhet, fester og lignende.

Sundvollen oppvekstsenter

I 2004 ble det utskilt en tomt fra Sundvollen gård nederst i Krokkleiva, sør for der heishuset til Kleivbanen stod tidligere. Tomta ble solgt til Hole kommune for 2,6 mill. kroner. Her ble det bygd ny barneskole for 1.-4. trinn samt barnehage, som ble tatt i bruk høsten 2006.

Høsten 2009 ble byggetrinn II innviet, med plass til 5.-7. trinn og rom for mat og helse, kunst og håndverk og naturfag. Ved årsskiftet 2009/2010 stod en ny flerbrukshall – Kleivhallen – ferdig.

Sundvollen oppvekstsenter ble tatt i bruk i 2006 (for 1.-4. trinn samt barnehage). I 2009 stod byggetrinn 2 klart, med plass til 5.-7. trinn.
Foto: Harald Helleseter

34 Småskolen fortsatte på Sundvollen i enda noen år.

Sundvollen oppvekstsenter og Kleivhallen ligger fint til nederst i Krokkleiva. Bildet er tatt av en ukjent hangglider en sommerdag i 2012.

Trine Huseby var rektor ved Sundvollen oppvekstsenter 2006-2007. I mars 2008 ble hun etterfulgt av Harald Helleseter. Våren 2013 hadde skolen 158 elever.

Nye Sollihøgda skole innvies i 1957. Den var i bruk til 1991. I dag er det barnehage i det tidligere skolebygget, som også fungerer som kulturhus.

Sollihøgda skole

I 1907 ble det bygd ny skole på Sollihøgda, med tomt (5,5 dekar) og byggetømmer gitt som gave fra hoffjegermester Thomas Fearnley. Tomta lå på høyden vest for den gamle setervollen til Bjørnstad gård, hvor Sollihøgda kapell ble innviet noen år etter (1911). Sollihøgda skole ble tatt i bruk i 1908 med 31 elever. Skolen var et sentrum for det sosiale livet på Sollihøgda i et halvt århundre, og var i bruk til 1957, da nye Sollihøgda skole stod ferdig. Gamleskolen ble da solgt til

EN ILDSJEL

Skolestyrer Hallvard Berg var en ildsjel, og aktivt med i det som skjedde i skolekretsen på Sollihøgda. Særlig banket hans hjerte for idretten, og i særdeleshet for Sollihøgda Ski- og Salongskytterlag (SSS). Her var han aktiv i over 30 år, blant annet som sekretær. Når isen kom om høsten, var han borte på «Skoledammen» og sjekket at den var sikker, og da kunne foreldrene være trygge. Berg lagde hoppbakke fra skolen og ned til kapellet, organiserte svømmeopplæring, gymnastikk for damer og barn, og stilte seg i spissen for arrangement av friidrettstevner og skirenn. Han holdt filmkvelder på skolen med blant annet Charlie Chaplin-filmer, og etter krigen lagde læreren og SSS badebrygge og stupebrett i Tjernslivann (og badekum til de som ikke kunne svømme). Anlegget ble utvidet flere ganger, og ble et samlingssted for befolkningen. Hallvard Berg var også en ivrig pådriver for skjold-konkurransen mellom skolene i Hole. Der ble det konkurrert på ski om vinteren og i friidrett om sommeren, og Sollihøgda skole dro av gårde med de aller fleste vandreskjoldene. «Lærer Berg» (som han ble omtalt) var en høyt respektert mann på Sollihøgda i de mer enn 40 år han virket i skolen.

SKOLE, KAPELL, SKIRENN OG JULETREFEST

I 1908 gav hoffjegermester Fearnley tomt og materialer til ny skole på Sollihøgda, og i 1911 det samme til kapell. De fleste på Sollihøgda arbeidet for Fearnley, og folket på «Høgda» trengte siden ikke dra så langt for å komme til skole og kirke.* Sønnen, skipsreder Thomas Fearnley, delte rundt 1920 ut gratis ski til skolebarna på Sollihøgda, og han holdt også skoleskirenn på Toresplassen med hoppbakke og utforløype ned mot tjernet. Skipsrederen var selv hoppdommer og stod for premieutdelingen. Ved juletider ble det holdt juletrefest for skolebarna på Sollihøgda i stuene på Toresplassen.

* Da Sollihøgda ski- og salongskytterlag etter krigen så seg om etter tomt til skytebane og klubbhus, henvendte de seg til Fearnley, og fikk både tomt og materialer.

Gamle Sollihøgda skole var i bruk fra 1907 til 1957.

Hallvard Berg (1903-1981) fra Valle i Setesdal var styrer ved Sollihøgda skole fra 1928 til 1971. Han var en ildsjel i Sollihøgda-samfunnet.

Hallvard Berg (1903–1981) fra Valle i Setesdal, som var styrer ved Sollihøgda skole fra 1928, og fortsatte i samme stilling ved nye Sollihøgda skole fram til oppnådd pensjonsalder i 1971. Han var en ildsjel i Sollihøgda-samfunnet, og klokker ved Sollihøgda kapell fra 1934 til 1970.

I 1956 kjøpte Hole kommune en tomt på 6,6 dekar på sørsida av storveien, vis-á-vis Sollihøgda Hotel, for 7.000 kroner. Her ble nye Sollihøgda skole bygd og tatt i bruk høsten 1957.[35] I 1973 bygde Ringerike kommune skolestyrerbolig på nabotomta til Sollihøgda skole. Den ble tatt i bruk av

35 I 1962 ble det innledet samarbeide med Bærum kommune om videre utbygging av Sollihøgda skole.

Margrethe Wøllo (1888-1988) var født i Hemsedal, og kom til Hole i 1907 da hennes foreldre ble eiere av Midtre Sørum i Steinsfjerdingen. Hun var lærerinne ved Nes og Sollihøgda skoler 1920-22, og utvandret seinere til Amerika.

Elias Nordstrand (1884-1928) fra Ålesund var lærer ved Sollihøgda skole (og en kortere periode ved Nes skole) fra 1922 til han døde i 1928, bare 44 år gammel.

17. mai på Sollihøgda en gang sist i 1950-åra. Lærer Hallvard Berg med elever. Toget gikk fra den nye skolen og ned til Solbakken, og opp igjen.

Arnold Høistakli (f. 1938) fra Ålesund, som fra 1972 til 1991 var rektor ved skolen.[36]

Da elevtallet ved Vik skole økte sterkt på 1970-tallet, ble det i 1978 innført samordning mellom Vik og Sollihøgda skoler (se omtale av Vik skole). Elevene på de fire første klassetrinn fra Sundvollen og Utstranda, gikk da til Sollihøgda. Sollihøgda skole ble nedlagt i 1991,[37] og elevene overført til Vik skole.

Siden høsten 1991 har det vært barnehage i det tidligere skolebygget, som også fungerer som kulturhus.

Homledal skole

Sollihøgda-området hørte opprinnelig til Årnesfjerdingen, og seinere til Utstranda skolekrets. I 1865 ble omgangsskolen avløst av fastskole i leide lokaler på Fjulsrud, i storstua i gamlebygningen (revet 1929). Her var det fastskole ut skoleåret 1885. Fra 1876, da omgangsskolen på Krokskogen ble nedlagt og elevene fra skogen flyttet til Sundvollen skole, ble Sollihøgda-området egen krets (kalt Skaret krets).

36 Etter at Sollihøgda skole ble nedlagt i 1991 arbeidet han en periode på Vik skole, og siden i Voksenopplæringen i Hole (og seinere Ringerike) fram til pensjonsalder.

37 "Med 13 mot 10 stemmer ble det i går avgjort i Hole kommunestyre at skolen på Sollihøgda skal legges ned fra 1991" (Ringerikes Blad 27. mai 1990)."Arbeiderpartiet kjempet, men tapte slaget om Sollihøgda skole" (Ringerikes Blad 20. juni 1990).

Skolestua i Homledal (til venstre for hovedbygningen) var i bruk fra 1886 til 1907.

I 1885–86 ble det bygd ny skole på Homledal skysstasjon. Skolehuset stod klart til bruk i april 1886, og inneholdt klasserom samt et boligrom for læreren. Den gamle skysstasjonen på Homledal brant ned i 1904. Av 13 bygninger skal bare tre ha stått igjen, blant dem den gamle skolestua. Homledal skole ble nedlagt i 1907, og erstattet av nye skoler på Nes og Sollihøgda. I 1980 ble den gamle skolestua på Homledal kjøpt av Joan Lassen og flyttet til Sollihøgda.

Kløvvikbråten skole

På Utstranda holdt fastskolen til i leide lokaler på Nedre Nes (1863-65) og i Utvika (1866-71). Like før 1870 ble Hole Fattigvæsen eier av bruket Kløvvikbråten. Hensikten synes å ha vært å anlegge «fattiggård» her, men om bruket egnet seg dårlig eller om det var andre årsaker til at planene ikke kom til utførelse, vet vi ikke. I 1871 ble den faste skolen på Utstranda flyttet fra Utvika til Kløvvikbråten. Da var eiendommen gjort i stand til skolebruk, de gamle husene restaurert, og skolekassens regnskap belastet blant annet med kjøring av ny takstein, ny kakkelovn og materialer til fjøset.

I Kløvvikbråten var det fastskole for Utstranda krets fra 1871 til 1886.

Skolen på Utstranda holdt til i Kløvvikbråten til 1886. Elevtallet ved skolen varierte fra 38 i 1871 til 15 i 1885. Ved skjøte av 29. oktober 1887 ble Kløvvikbråten solgt til Martin Eriksen Gomnæs fra Øvre Gomnes på Røyse for 1.760 kroner. Siden har det vært både sommerpensjonat og telefonsentral her – se bind 5 side 477-481.

Anders O. Næss (1856-1921) fra Nes i Hole var lærer ved Homledal skole 1900-07, Sollihøgda og Nes skoler 1907-10, og ved Nes skole 1910-21.

Nes skole ble bygd og tatt i bruk i 1907. I 1939 ble skolen nedlagt på grunn av få elever. Barna i kretsen ble siden fraktet med buss til Stein skole.

«INGEN BRØND ER VED SKOLEN»

«Hole skolestyre har bevilget 200 kroner til graving av brønd ved Nes skole, da der før ingen brønd er ved skolen», skrev Ringerikes Blad 23. september 1925.

Olav Rognstad (1911-1940) fra Lørenskog i Akershus var lærer ved Nes skole 1936-39. Hans mor var fra Østre Bjørke (Stua) i Steinsfjerdingen. Olav Rognstad falt som soldat under krigshandlingene ved Hallingby i Ådal 15. april 1940.

Nes skole

Nes skole ble tatt i bruk i 1907, på tomt leid fra Nedre Nes gård. I 1939 ble skolen nedlagt. Elevtallet hadde vært synkende i flere år, og et enstemmig kretsmøte bifalt da forslaget fra skolestyret om at elevene skulle overføres og fraktes med buss til Stein skole.[38] Skolebygningen ble siden leid ut som beboelseshus. I 1963 ble tomta på 815 m2 utskilt fra gården og solgt til Hole kommune for 180 kroner. Siden 1966 har eiendommen vært eid av private (se bind 5 s. 537-538).

Av lærere ved Nes skole bør nevnes Anders O. Næss (1856-1921) fra Nes i Hole, som virket her fra 1907 til 1921. Han var lærer ved Homledal skole 1900-1907 og ved både Nes og Sollihøgda skoler 1907-1910.

Hole ungdomsskole

Hole kommunestyre vedtok i 1962 å vente med innføring av 9-årig skole til de øvrige Ringeriks-kommunene kom i gang med ordningen. Nye Vik skole, som var bygd som linjedelt ungdomsskole, ble da tatt i bruk som barneskole. I 1971-72 stod endelig Ringerike kommune (som Hole da var en del av)

38 Harsson (1987), s. 98.

Hole ungdomsskole i Viksåsen ble åpnet og tatt i bruk høsten 1973.

klar til å innføre 9-årig skole. Etter vurdering fant en da at romkapasiteten på Vik var for liten, og at en ny ungdomsskole skulle bygges i Hole.

I 1972 ble en tomt på 31 dekar i Viksåsen utskilt fra Nedre Vik og solgt til Ringerike kommune for 350.000 kroner.[39] 15 måneder seinere, ved skoleårets begynnelse i august 1973, ble Hole ungdomsskole tatt i bruk. Nøkleby og Andersen i Hønefoss var hovedentreprenør (byggekostnad 7,7 millioner kroner). Arkitekt var Kjell Torset, og etter tidens trend ble skolen bygd som åpen skole (tre klasserom i hovedfløyen, det øvrige var åpent areal). Den fikk blant annet auditorium med nærmere 100 plasser, og gymnastikksal med scene på 60 kvadratmeter. I tilfluktsrommet ble det innredet stor garderobe og toaletter. Skolen ble bygd for tre paralleller (ni klasser). Skoleåret 1973-74 hadde den seks klasser (7. og 8. trinn).[40] Skoleidrettsanlegget ble påbegynt sist i 1970-åra. Maskinførerskolen på Hvalsmoen gjorde her en fin innsats, uten kostnad for kommunen. I 1983 ble det nye skoleidrettsanlegget ved ungdomsskolen tatt i bruk (kostnad 2,4 mill. kroner).

I 2004 ble Hole ungdomsskole ytterligere utbygd. Det ble reist et tilbygg på to etasjer med samlet gulvareal 500 m2. I 1. etasje ble det rom for heimkunnskap og musikk (nært tilknyttet gymnastikksal), og i 2. etasje ble det plass til avdeling for kunst og håndverk. I tillegg ble det bygd nytt inngangsparti, og tilfluktsrommet ble gjort om til elevstue med elevkantine. Samtidig ble de gamle rommene for sløyd, musikk og skolekjøkken gjort om til avdelinger for teoretiske fag. Total kostnad var 17 mill. kroner, og hovedentreprenør var Mesterbygg AS, Hønefoss.

39 Med en tilleggsparsell (veigrunn) fra Koksrud er eiendommen i dag på 36,3 dekar. Hole var en del av Ringerike storkommune fra 01.01.1964 til 31.12.1976.
40 Etter tidligere rektor Karl Østrem, og Ringerikes Blad august 1973.

I 1984 hadde Hole ungdomsskole ni klasser med totalt 203 elever. Våren 2013 hadde elevtallet økt til 239.

Den første rektoren ved Hole ungdomsskole var Karl Andreas Østrem, som ledet skolen fra 1973 til 1988.[41] Han ble etterfulgt av Kirsti Qvigstad Bech, som var rektor 1988-2005. Siden har Eirin Disch Mathiesen vært rektor.

Tyrifjord videregående skole er Syvendedagsadventistenes videregående skole i Norge, og ble åpnet i 1959. Omtrent halvparten av elevene bor på skolen og kommer fra mange kanter av landet, mens den andre halvparten er dagelever fra Ringeriksdistriktet.

ADVENTISTENES VIDEREGÅENDE SKOLE I NORGE

Tyrifjord videregående skole er Syvendedagsadventistenes videregående skole i Norge. Samfunnets skolevirksomhet ble startet i Kristiania i 1889, mens den første videregående skolen ble startet på Solberg i Søndre Land (Bjoneroa) i 1921. Fra 1922 til 1952 ble det drevet videregående skole på Onsrud gård i Ullensaker. Onsrud ble solgt til Forsvaret i 1952, og i årene som fulgte, reiste en rekke norske adventistungdommer til Vejlefjord Højskole i Danmark og fulgte undervisning der. I 1958 stod det nye skolebygget på Røyse klart til bruk.

Tyrifjord videregående skole

Tidlig i 1950-åra vurderte Adventistsamfunnet alternative steder i Norge for bygging av nytt skolesenter. Flere tomter i Hole var aktuelle, blant annet Elstangen, Storøya, Steinsåsen og Stein gård. I september 1955 ble Vestre Rud gård på Røyse ervervet til formålet. Tre år seinere, 18. september 1958, kunne rektor Trygve Åsheim ønske 107 elever velkommen til åpningen av den nye skolen, som kostet 3,2 mill. kroner. 2. og 3. byggetrinn stod klare til bruk i 1964 og 1970. Byggmester Alf Ruud, som bodde like i nærheten av den nye skolen, hadde de to siste entreprisene, og var dessuten ansvarlig for grunnmuren på byggetrinn 1 (da Kongsberg Entreprenør AS var hovedentreprenør).[42]

Tyrifjord videregående skole har hele landet som inntaksområde, og har i dag 220 elever. I løpet av sin vel 50-årige historie har den hatt fast innslag av utenlandske elever, særlig fra Island og USA. Omtrent halvparten av elevene bor på skolen og kommer fra mange kanter av landet, og resten er dagelever

41 Østrem var seinere (1988–93) rektor ved Voksenopplæringen i Hole.

42 Birger Holanger: «Tyrifjord videregående skoles historie» - foredrag i Hole historielag 28. september 2005.

fra Ringeriksdistriktet. Man regner med at et tusentall Hole-ungdommer har vært elever på Tyrifjord videregående skole. Utenlandske ungdommer arbeider som assistenter, blant annet i internatene. Skolen har jevnlig kontakt med søsterskolene i Norden (spesielt innen sport, og sang og musikk).

Skolen har tre utdanningstilbud: Studiespesialiserende utdanningsprogram, Helse og Oppvekst, og Elektro og Påbygging.

Staten dekker 85 prosent av driftsutgiftene. Internatelevene har 1 time med praktiske arbeidsoppgaver hver dag, i forskjellige avdelinger. Skolen har vegetarisk kosthold, og det drives egen øvingsradio, Tyrifjord Radio (kanal 7 – Hope Channel Norge). Adventistsamfunnet eier sju funksjonærboliger som er knyttet til skoledriften.

Tyrifjord videregående skole er med i et internasjonalt skolesystem som består av cirka 6000 skoler fra grunnskoler til universiteter. Rektor ved Tyrifjord videregående skole har siden 2001 vært Styrkår Dramstad. Øvrige rektorer ved skolen har vært Trygve Åsheim (1958–63), Jacob Reichelt (1963–72), Øivind Gjertsen (1972–84), Rolf Beckhaug (1984–92), Bjørgvin Snorrason (1992–93), Kjell Helgesen (1993–97), Terje Blikshavn (1997–2000), og Rein Åserud (2000–01).

« HER KAN VI BYGGE SKOLE »

Byggmester Ingvald Johansen i Løkenmoen var sentral i arbeidet med å skaffe egnet tomt til adventistenes videregående skole. Sommeren 1955 satte han opp en grunnmur til en hytte i skrålia mot Tyrifjorden, sør for Vestre Rud. Som hjelpegutt hadde han med sønnen Birger. En dag de satt og spiste matpakkene sine, pekte Ingvald opp mot gården. « Vestre Rud er til salgs. Her kan vi bygge skole, » sa han. Og slik ble det.*

* Fortalt av sønnen Birger Holanger (f. 1934) desember 2005.

Tyrifjord barne- og ungdomsskole

I 1970 ble en eiendom på 25 dekar ved Gomnesveien på Røyse solgt til Adventistsamfunnets Eiendomsselskap for 250.000 kroner. I 1973-74 ble et tidligere hønsehus på eiendommen ombygd til barneskole, og dermed kunne Tyrifjord skole flytte inn i eget bygg. Barneskolen var etablert fire år tidligere (1970) i lokaler på den videregående skolen like nedenfor. Tyrifjord skole er seinere påbygd, og heter i dag Tyrifjord barne- og ungdomsskole. Den første rektoren ved skolen var Henrik Løvhøiden. Rektor i 2006 var Eldbjørg Lundstrøm f. Keyn, hvis far Eyvind Keyn tidligere har vært rektor ved samme skole. Rektor i 2013 er Katja Johansson.

Tyrifjord skole på Røyse ble startet i 1973, og heter i dag Tyrifjord barne- og ungdomsskole. Foto: Per Bøhmer

«BARNEHAGENES MOR»

«Det var ei ny tid. De store barnekullene var borte. Gårdene ble enmannsbedrifter, skumle maskiner overtok arbeidet som mennesker gjorde tidligere, tjenestefolka forsvant, og de mindre barna hadde ingen å være sammen med når de eldre var på skolen. Barnehagene måtte komme», sa Ruth Moe (1917-2005), sentral i Hole bondekvinnelag og kalt «barnehagenes mor» i Hole.

* Etter Fred Harald Nilssen.

Barnehager

Mødre i bygda var pådrivere for de første barneparkene i Hole. Den første var Røyse barnepark, startet i privat regi tidlig i 1970-åra i kjelleren på Røysehall, og etter kort tid flyttet til naboeiendommen Kjeldsborg.[43] I gamle Sundvollen skole (nedlagt 1962) ble det også startet barnepark i samme periode. I 1975 kom den første barnehageloven, og i 1977 ble det opprettet barnehagenemnd i Hole med Kristian Sundheim som leder og skolekontoret som sekretariat. Fra 1. januar 1978 ble alle 6-åringer i bygda gitt tilbud om førskole 6 timer per uke ved Vik og Røyse skoler,[44] og kommunen ansatte sin første førskolelærer, Emly Søyland.

Etter hvert som det ble flere utearbeidende kvinner, er barnehagene blitt viktige samfunnsinstitusjoner. I 1950-åra tok Staten ansvar for finansiering og styring av sektoren, og da den første barnehageloven kom i 1975, fikk kommunene ansvar for utbygging og drift. Dette ansvaret ble klarere formulert etter årtusenskiftet. Siden 2004 har kommunene hatt plikt til å skaffe barn under skolepliktig alder et visst antall barnehageplasser, mens retten til plass i barnehage trådte i kraft i 2009.

Sosial utjevning har vært et mål gjennom hele barnehagehistorien. Samtidig har oppmerksomheten mot innhold og kvalitet på barnehagenes pedagogiske tilbud økt i takt med kunnskapen om barns læring og utvikling, og om barndommens betydning for videre livsløp. I dag skal barnehagene være både et sted for utfoldelse i småbarnsalder, og en forberedelse til skole og voksenliv.

I 1979 utgjorde Hole kommunes totale engasjement i barnehagesektoren 40.000 kroner, som var samlet tilskudd til de to foreldredrevne barneparkene i Sundvollen og Kjeldsborg. Samme år vedtok kommunestyret utbyggingsprogram for barnehagene, med kombinasjonsbarnehager (avdelinger både for fulltid og korttid) i Sundvollen og Kjeldsborg, og en heldagsbarnehage i Viksområdet (Løken skole). I vedtaket het det også at familiebarnehager skulle utbygges etter behov, og lokale barneparker vurderes i de enkelte nærmiljøer.

43 De som tok initiativet, var Aslaug Vadstein og Elisabeth Opperud, med sistnevnte som den første styreleder. De faste «tantene» var den første tida Edel Karlsen og Elisabeth Opperud, mens de øvrige mødrene hjalp til på omgang. Anne Kari Moe overtok som leder etter Elisabeth Opperud.

44 I 1997 ble den 10-årige skolen obligatorisk, og alderen for skolestart senket fra 7 til 6 år («Reform -97»).

I 1997 vedtok Hole kommunestyre en målsetting om full barnehagedekning (plass til alle som ønsker det) i kommunen innen år 2000. I 1998 mente man at målsettingen var oppfylt, i hvert fall var dekningen så god at private familiebarnehager «fikk problemer med å fylle opp sine plasser». Man forventet ikke at innføring av kontantstøtten skulle gjøre behovet større. Overraskelsen var derfor stor da man i 1998 fikk inn søknader til 146 plasser, mens man kun hadde 110 plasser å fordele. Årsaken var stor tilflytting til kommunen det siste året, spesielt av familier med barn i barnehagealder. Man mente også at flere hadde søkt fordi de hadde hørt at kommunen hadde god dekning, og ikke hadde søkt tidligere fordi de trodde at det var fånyttes.[45]

Først ved åpningen av Helgelandsmoen barnehage i august 2008 mente man at Hole hadde full barnehagedekning.[46] Men større befolkningsvekst enn ventet og endring i kontantstøtten for 2-åringer og yngre, førte til ytterligere behov for plasser. Veksten var på 12 prosent mot antatt 2-4 prosent. I 2012 ble derfor Løken barnehage utvidet med 18 nye plasser. Veksten har fortsatt, og i 2013 er barnehagetilbudet utvidet med 54 nye plasser: 18 i Svensrud naturbarnehage, 14 i Vik formingsbarnehage, 6 i Sundvollen barnehage og 18 i Sollihøgda barnehage.

Siden 2007 er Ingvild Oppenhagen barnehagefaglig ansvarlig i Hole kommune.

KOMMUNENES ANSVAR

Barnehagene hører under Kunnskapsdepartementet, og reguleres gjennom lov om barnehager av 1975 (siden revidert flere ganger). Departementet fastsetter rammeplan for barnehagen, med retningslinjer for innhold og oppgaver.* Det er kommunenes ansvar å bygge og drive barnehager eller å gi støtte til slike. Kommunene skal også godkjenne de enkelte barnehagene før de settes i drift. Kommunestyret bestemmer hvilket kommunalt organ som skal ha godkjenningsmyndighet. I Hole er det humanitært hovedstyre.

* Regjeringen la fram en ny Stortingsmelding om barnehagene 22. mars 2013.

Røyse barnepark (Kjeldsborg)

Tidlig i 1970-åra ble Røyse barnepark startet i privat regi i kjelleren på Røysehall. Etter kort tid ble den flyttet til naboeiendommen Kjeldsborg, på sørsida av Røyse skole. Da virksomheten opphørte i 1999, ble det lagt fram planer om å bygge ny kommunal barnehage på eiendommen. Senhøsten 2000 ble den gamle bygningen brent ned av Ringerike brannvesen, på oppdrag fra Hole kommune. Kommunen endret seinere sine planer for barnehageutbygging. Ny kommunal barnehage på Røyse ble bygd i Svensrudmoen.

Holes første barnepark ble startet i kjelleren på Røysehall tidlig i 1970-åra, og flyttet etter kort tid til naboeiendommen Kjeldsborg (bildet). Røyse barnepark på Kjeldsborg var i virksomhet til 1999.

45 Ringerikes Blad 9. mars 1999.

46 Ifølge Ringerikes Blad 27. mars 2008 ville dette oppnås da.

«MØDRENE SKAL VÆRE HJEMME...»

«I Hole trenger vi ikke barnehager. Mødrene skal være hjemme og passe unga sine sjøl!» sa ordfører Thorleif Borgersen (H) da «regjeringspartiene» H og Sp hadde politiske sonderinger sist i 1970-åra, med blant annet barnehager på dagsorden. Fra AP-hold ble det i samme periode reist spørsmål om det var riktig kommuneøkonomi «å subsidiere rikfolks unger på fritida». AP-politiker Erik Breilis utsagn må ses på bakgrunn av trang økonomi og usikker framtid i en kommune som nettopp hadde fått tilbake sin selvstendighet.*

* Etter Reidun Fekjær, Fred Harald Nilssen og Erik Breili.

Sundvollen barnehage

I 1970-åra ble det startet privat barnepark i Sundvollen gamle skole. I 1988 bygde Hole kommune ny barnehage på eiendommen Øvre Sundvollen, på oversiden av Sundvolden Hotel. Det var Hetland-hus som bygde barnehagen (kostnad 2,7 mill. kr.). Den fikk to avdelinger samt lokaler for musikkbarnehage og inventar/utstyr. I 1995 ble musikkbarnehagen flyttet fra Sundvollen til Burevik-villaen på Vik, og barnehagen ble da utvidet med en halv avdeling. Våren 2013 har Sundvollen barnehage 54 plasser og 12 ansatte, og den er planlagt utvidet med 6 plasser høsten 2013. Styrer er Irene G. Langvandsbråten.

Løken barnehage

I den gamle skolebygningen på Løken åpnet Holes første kommunale heldagsbarnehage i mars 1983. I starten var det én avdeling med 16-18 plasser. I 1990 ble barnehagen utvidet med 16 nye plasser. I 2003 hadde Løken barnehage to vanlige avdelinger og en korttidsavdeling.[47] I 2012 ble barnehagen utvidet med 18 plasser, og i dag (2013) har den i alt 86 plasser og 18 ansatte (15 årsverk). Barnehagen har også aktiviteter på den tidligere husmannsplassen Østeng, som leies fra Nedre Løken gård. Den første barnehagestyreren på Løken var Berit Hallum Wang. Styrer i dag er Anne Marie Skjørvold.

Sundvollen oppvekstsenter/barnehage

I august 2006 åpnet Sundvollen oppvekstsenter med barneskole (1. – 4. trinn) og barnehage.[48] Barnehagen har tre avdelinger (Kleiva, Gygra og Retthella) med i alt 60 plasser og 11 ansatte/årsverk. Styrer er Trude Bakken.

Sollihøgda barnehage

Sollihøgda barnehage ble startet i 1991 i den gamle Sollihøgda skole, som var nedlagt samme år (og elevene overført til Vik skole). Barn bosatt på Sollihøgda har fortrinnsrett til barnehagen. Skolebygget fungerer også som kulturhus. Våren 2013 har Sollihøgda barnehage 31 plasser og ni ansatte (seks årsverk). Den er i 2013 planlagt utvidet med 18 nye plasser. Styrer er Kjersti Lager Bjerke.

Svensrud natur- og idrettsbarnehage

Like etter årtusenskiftet fremmet Hole-foreldre planer om å starte foreldrelagsbarnehage på Svensrudmoen. I samarbeid med selskapet Trygge barnehager, som stod bak flere etable-

47 Ringerikes Blad 22. mars 2003.

48 Oppvekstsenteret utvidet i 2009 (byggetrinn II), og fikk plass til 5.-7. trinn.

Det nye barnehagebygget i Svensrudmoen ble tatt i bruk i 2004. Dermed fikk Naturbarnehagen i Hole (startet 1998) nye og tidsmessige lokaler, selv om det meste av virksomheten foregår utendørs. I 2004 ble navnet endret til Svensrud naturbarnehage, og fra 2013 Svensrud natur- og idrettsbarnehage.
Foto: Naturbarnehagen

Matpause i det fri i Svensrud natur- og idrettsbarnehage. Fra venstre: Olav Prøsch Vik, Andrea Bakken og Eirik Prøsch Vik.
Foto: Naturbarnehagen

Barna i naturbarnehagen på fisketur. Birgitte Moe Rønning er klar til å sløye abboren.
Foto: Naturbarnehagen

ringer i nabokommunen Ringerike, ønsket foreldrene å etablere Holes første private barnehage. Hole kommune arbeidet da med planer om å bygge barnehage på Kjeldsborg på Røyse. Det endte med at disse ble skrinlagt. I stedet ble nytt barnehagebygg reist i Svensrudmoen i 2004. Naturbarnehagen i Hole, som siden starten i 1998 hadde hatt tilhold til i IL Holeværingens klubbhus, flyttet inn i nybygget.

Da Naturbarnehagen i Hole ble startet opp, var det kun et fåtall naturbarnehager i landet, og ingen i Buskerud. Ideen om naturbarnehage fikk man da en delegasjon fra Hole besøkte vennskapskommunen i Danmark (Årslev), hvor de hadde hatt denne type barnehager i flere år. Den første styrer av barneha-

gen var Ronny Solvoll fra Mo i Rana, med Knut Emil Kolstø fra Haugesund som pedagogisk leder. Begge flyttet til Hole for å være med på oppstarten. I 1998 hadde den 20 plasser, som i 2004 hadde økt til 36 plasser. Med nybygget i 2004 ble den utvidet til 72 plasser. Navnet ble samtidig endret til Svensrud naturbarnehage

I skogen på Svensrud er det bygd opp tre kjerneområder med alt fra enkle apparater til en 10 m høy klatrevegg. Like nedenfor barnehagen, ved Sælabønn, har barnehagen egen båt med plass til en hel avdeling, og med hele Tyrifjorden som tumleplass. Barnehagen lar også de aller minste tilbringe sin dag i naturen.

Våren 2013 har naturbarnehagen 84 plasser og 15 årsverk. Fra 1. august 2013 ble barnehagen utvidet med 18 nye plasser samt overføring av 18 plasser fra avdelingen på Hundstad (som legges ned), til 118 plasser med satsing på aktivitet og bevegelse i tillegg til naturpedagogikk. I sitt 15. år er den landets største naturbarnehage. Den har også en av landets høyeste andel menn blant de ansatte (43 prosent), og er en barnehage det lyttes til nasjonalt når man ønsker råd og kunnskap om denne driftsformen. Navnet er i 2013 endret til Svensrud natur- og idrettsbarnehage. Styrer siden 2001 er Knut Emil Kolstø.

Vik formingsbarnehage

I 1994 leide Hole kommune det tidligere Vik sykehjem, og her åpnet Vik barnehage i september 1995 med 30 barn i to avdelinger. Fra 2005 ble navnet endret til Vik formingsbarnehage. I bygget er det ellers trygdeleiligheter, bibliotek og frivilligsentral. Den tidligere sykehjemsbygningen (var også hotell en periode) er bygd i 1967 og påbygd 1996. Vik formingsbarnehage drives i tråd med Reggio Emilias' pedagogiske-filosofiske prinsipper («Et barn har hundre språk»). Våren 2013 har barnehagen 68 plasser og 15 ansatte, og er planlagt utvidet med 14 nye plasser høsten 2013. Styrer er Sofie Rødskog.

Helgelandsmoen barnehage

I desember 2007 vedtok Hole formannskap å bygge om den gamle sykestua på Helgelandsmoen til barnehage med 54 plasser. Det ble installert heis mellom de to etasjene, og barnehagen (450 kvadratmeter) ble startet opp i 2008. Den har i dag 54 plasser og 16 ansatte (10,5 årsverk). Styrer er Espen Pedersen.

Helgelandsmoen barnehage avd. Hundstad (Røyse familiebarnehage) har siden 1996 vært drevet i huset hvor Hundstad landhandleri holdt til fra 1959 til 1995. De første årene var navnet Røyse familiebarnehage. Huset eies av Rune Western, som bor i 2. etasje. Våren 2013 hadde avdelingen 18 plasser og fire ansatte (3,5 årsverk), og styrer har vært Espen Pedersen (felles med Helgelandsmoen barnehage). Avdelingen på Hundstad ble lagt ned høsten 2013, og plassene er overført til Svensrud natur- og idrettsbarnehage.

Den skal tidlig krøkes, som god skogsmann skal bli. Bildet er fra Svensrud natur- og idrettsbarnehage, og gutten heter Nikolai Johansen.

Familiebarnehager

En familiebarnehage er en liten barnehage som holder til i private hjem, og er godkjent som enkeltgruppe (fire barn og én voksen) eller dobbelt gruppe (10 barn og to voksne). I Hole ble det i 1997 startet fire familiebarnehager. De samarbeidet om felles aktiviteter, og hadde Ingvild Andersen Oppenhagen som felles veileder.

Trollstua familiebarnehage
på Helgelandsmoen (startet i 1997) har fire plasser til barn under 3 år og to ansatte (1,17 årsverk). Eier og styrer er Elin Tønderum Holm. Fram til 2013 har mer enn 50 barn gått i denne barnehagen, som har god tumleplass både ute og inne.

Kosekroken familiebarnehage
på Helgelandsmoen med fire plasser. Styrer var Unni Bråten.

Stubberud familiebarnehage
på Røyse med fire plasser. Styrer var Elisabeth Lehne.

Rudstunet familiebarnehage
på Vik med fire plasser. Styrer var Nina Hallberg.

Stomperud familiebarnehage
på Helgelandsmoen med 10 plasser. Den ble startet som barnehage for Forsvarets ansatte på Våpenteknisk Regiment. Den holdt til i Forsvarets bolighus i Skauveien, og ble lagt ned da Naturbarnehagen i Svensrud flyttet inn i nybygg i 2004.

Solbakken familiebarnehage
på Vik med 10 plasser. Styrer var Kjersti Lager Bjerke.

Krokskogen familiebarnehage

Hilde og Ove Bjørn Stensrud startet i 2005 en privat familiebarnehage med 8-10 barn i Fagerliveien på Sollihøgda. Navnet var først Sollihøgda familiebarnehage, seinere endret til Krokskogen. Den ble nedlagt i 2012.

Gårdstunet familiebarnehage

ble startet i 2006 på Nedre Løken gård med 10 plasser og tre ansatte (2,7 årsverk). Barnehagen har i dag fire barn under 3 år[49] og to ansatte (1,3 årsverk). Styrer er Kristina Bratli.

Hole kulturskole

I 1983 vedtok Hole kommunestyre å opprette kommunal musikkskole fra 1984. Det første driftsåret hadde musikkskolen rundt hundre elever. Tilbudene var musikkbarnehage og instrumentopplæring i gitar, klaver, orgel, saksofon og klarinett. Det andre året utvidet man med undervisning i trekkspill, blokkfløyte, kirkeorgel og sang.[50]

Ved tusenårsskiftet satte myndighetene et nasjonalt mål om at minst 30 prosent av barn i grunnskolealder skulle ha et tilbud innenfor den kommunale kulturskolen. Prosenten i Hole som fikk slik undervisning i 2000/01 var 23 prosent, mens tallet i dag (2013) er 33 prosent. Målet er nådd.

Fra en musikklasse ved Hole kulturskole.

«... OG GI GLEDE I LIVET»

«Alle norske kommuner skal ha en musikk- og kulturskole hvor barn og unge i og utenfor skoletida får utvikle sine sanser og skapende evner. Kulturskolen kan være med på å styrke barn og unges selvtillit og gi glede i livet».*

* Visjon for den framtidige kulturskolen i «Kulturskolen – kunststykket i kommunenes satsing for et rikere lokalmiljø» (1999).

49 Barn under tre år teller «dobbelt» når det gjelder krav om bemanning osv.
50 Ringerikes Blad 26. april 1985.

Kunst er et av fagene ved Hole kulturskole. Her er noen av arbeidene etter et kurs i plankemalerier.

«... EN EGEN TRYGGHET»

«Selv om de unge verken blir profesjonelle dansere eller entertainere, vil utfordringen herfra tilføre hver enkelt en egen trygghet som gjør dem til hele mennesker. Det er en verdifull ballast å ta med seg videre i livet».*

* Kunstnerisk leder Hilde Dahlen, i forbindelse med oppsettingen av musikalen FAME i mars 2013.

Kulturskolen gir barn og unge i kommunen et opplæringstilbud innen musikk- og kunstfag, tilpasset elevenes evner og forutsetninger. Kulturskolen skal også være et opplæringssted for dem med spesielle evner innen kunstutøving, og som ønsker å satse på en yrkeskarriere innen sang, musikk, teater eller kunst.

Musikkskolens undervisning var i mange år lagt til Sundvollen og Løken barnehager samt Vik og Røyse skoler. I 1995 ble det meste av undervisningen flyttet til Burevikvillaen på Vik, i sambruk med psykiatrien i kommunen. Siden 1997 har Alexandergården på Vik vært base og hovedarena for undervisningen. Fra høsten 2013 vil denne bli flyttet til Kjelleberget.

Hole kulturskoles slagverkgruppe med lærer Endre Gulbrandsen under en kveldsforestilling i Alexandergården på Vik.

Hole kulturskole setter opp musikaler med elevene som aktører i krevende roller. Våren 2013 ble Fame skolens syvende musikaloppsetning. Tidligere oppsetninger har vært Løvenes konge, Grease, Peter Pan, Jungelboken, Musikal á la Carte, og Bakgårdskatter. I tillegg deltar skolens elever i andre sammenhenger, som i *Eventyrspillet om Jørgen Moe* i juni 2013.

Stein Stiksrud var den første daglige leder av musikkskolen. Seinere rektorer var Harald Helleseter og Marit Henriksen. Høsten 2001 ble navnet endret fra Hole kommunale musikk-

«... SÅ LA DEM PRØVE»
Det var foreldre med barn i Løken barnehage som på en utflukt til Lindøya i 1988 begynte å diskutere hvordan de skulle organisere hverdagen når barna begynte på skolen. Som regel var løsningen at mødrene fikk redusert arbeidstid. De ble enige om å prøve å starte fritidshjem, og tok opp saken gjennom FAU ved Vik skole. Saken ble diskutert i flere møter hvor temperaturen tidvis ble høy. Motstanderne av fritidshjem var redd for at boligfeltene ble tømt for unger, slik at de som var hjemme ikke fikk noen å leke med. Rektor Kristian Sundheim skar igjennom og sa at «dersom foreldrene ønsker å starte, så la dem prøve!» Og slik ble det.*

* Etter Fred Harald Nilssen.

og kulturskole til Hole kulturskole. Siden høsten 2001 har Siri Gythfeldt vært rektor ved skolen, som i 2013 har 350 elever og 10-15 lærere (sju årsverk).

Skolefritidsordningen (SFO)

Forløperen til dagens SFO (skolefritidsordning) i Hole var et foreldredrevet «fritidshjem» som ble startet i august 1989 på Vik skole, for førsteklassingene ved Vik og Sollihøgda skoler. Tiltaket samlet 20 barn det første året. Bakgrunnen for tiltaket var at begge foreldrene var i fulltidsjobb i mange hjem, og overgangen fra heldagsplass i barnehage til skole (med stort sett tre timers undervisning hver dag) ble stor.

Til å passe på og aktivisere barna ble det tilsatt én leder og to assistenter, og Hole kommune påtok seg budsjett- og arbeidsgiveransvar. En plass kostet 1.000 kroner, og barna kunne være på fritidshjemmet til kl. 16.30. I denne tida fikk de gjøre lekser, leike, være med i naturgruppe, idrettsgruppe og musikkskole, og de fikk et måltid om dagen. Skolesjefen så verdien av tiltaket og nedsatte en komite som utredet et tilbud om kommunal barnehage/skole/utvidet skoledag fra høsten 1990. Siden det var vedtatt å nedlegge Sollihøgda skole og utvide Vik skole, foreslo komiteen å plassere fritidshjemmet i den nye tilbygget på Vik, noe skolestyret sluttet seg til. Siden 6-åringene hadde hatt et tilbud om korttidsbarnehage på Vik skole siden 1978, ble det naturlig å lage et heldagstilbud også til 6-åringene.

Fra august 1990 var Hole kommunes tilbud om utvidet skoledag til 6-10 åringer i kommunen på plass. Hole var i forkant av utviklingen. Samme høst fikk regjeringen gjennomslag for å gi øremerkede tilskudd til skolefritidsordninger fra 1991.[51] I dag har SFO ved Vik skole 100 brukere, mens tallet ved Røyse skole og Sundvollen oppvekstsenter er henholdsvis 62 og 72.

51 Fred Harald Nilssen: Skolefritidsordningen på Vik (i jubileumsavis Vik skole 40 år 1962-2002).

Kirkeliv i Hole

Hole kirke i 2003. Den gamle middelalderkirken til venstre (hvitmalt), og den nye kirken som ble innviet i 1954 (med vegger av ringerikssandstein) til høyre.

Ifølge sagaen og lokal tradisjon vokste Hellig Olav opp i Hole, og flere kirker i bygda er knyttet til hans navn. Hole har dermed sin spesielle plass i norsk kirkehistorie, og i historien til kristendommen i landet i det hele. Bygda har tre middelalderkirker i stein, hvorav to fra siste halvdel av 1100-tallet (Hole og Stein), mens Bønsnes kirke regnes å være hundre år yngre.

Hole har hatt egen prest og prestegård siden middelalderen. Etter reformasjonen[1] ble Hole anneks til Norderhov, og Holepresten fikk også ansvar for kirkelige tjenester i Viker (Ådal) og Lunder kirker. I 1560 erklærte Hamar domkapitel, etter forespørsel fra soknepresten i Norderhov, at presten i Hole etter gammel skikk bare fikk en del av inntektene fra sitt sokn,

1 Hole ble trolig anneks til Norderhov allerede etter Svartedauen, men ingen kilder kan bekrefte det.

JORDEGODS I ÅDAL

I 1577 lå en del gårder i Ådal til Hole prestebord. Presten i Hole, som den gang ble regnet som anneks til Norderhov, betjente da også kirkene i Ådal og Lunder (Soknedalen). Gårdene var Viker, Enger, Grøterud og Blakstveit, og av disse ble det til sammen gitt 3 bismerpund (ca. 16,5 kilo) fisk. Alle fire var ødegårder, og da det kom leilendinger på dem utover på 1600-tallet, ble skylda trolig satt opp ganske mye.*

* Halvorsen (1954) s. 11.

mens soknepresten i Norderhov fikk tienden for hele Ringerike.[2] Presten i Hole hadde bare rett til noen mindre avgifter og halvparten av utferd (en avgift som ble betalt til presten ved begravelser). Erklæringen ble stadfestet av Oslo biskop i 1574, men året etter ble det fastsatt ved dom at soknepresten i Hole hadde rett til tienden i sitt sokn.

I et middelalderbrev fra 1560 heter det at Hole «af Arils tid» var residerende kapellani under Norderhovs soknepresti. I brevet kalles begge sokn for prestegjeld, men det står uttrykkelig at Hole er «capele gjeld» under Norderhov. I 1575 ble imidlertid Hans Hermanssøn omtalt som soknepresti i Hole.[3] I stattholder Poul Huitfeldts stiftsbok 1574-77 regnes Bønsnes og Stein som annekser til Hole, selv om det ikke ble gjort tjenester i noen av dem.[4] Hole er ført opp som anneks til Norderhov så seint som i biskop Jens Nilssøns liste fra 1590-åra, men Nilssøn skriver også at Hole da hadde sin egen soknepresti. Det virker tryggest å si at Hole ble eget prestegjeld en gang sist på 1500-tallet.[5]

Tidlig i middelalderen var det to kirkesokn i Hole: Hole og Stein. I 1433 lå Bjørnstad gård i Stein sokn, men på slutten av 1500-tallet i Hole sokn. Det virker som Stein sokn ble lagt under Hole etter reformasjonen i 1536.

Hole kirke

Den opprinnelige Hole kirke var en liten steinkirke. Av denne er bare skipet tilbake i dag, som vestre del av det nye kirkebygget som ble innviet i 1954. Skipet av den gamle kirken er innvendig cirka 7 meter langt og 6 meter bredt. På østsida av skipet lå et smalere, rett avsluttet kor, som ble revet i 1736-37, da kirken ble påbygd. Koret var cirka 3 m bredt og 4 m langt, og åpnet seg i full bredde mot skipet.

I 1660 ble det bygd et cirka 7 m bredt og 5,65 m langt tilbygg i tre inntil skipets vestside. I det gamle skipets vestgavl ble det da brutt ut en cirka 4,5 meter bred åpning mellom skip og kor.[6] I 1696 ble det murt opp et sakristi på korets nordside

2 DN II, s. 870. Hele brevet er oversatt i «Middelalderbrev fra Ringerike» av Eyvind Fjeld Halvorsen og Magnus Rindal.

3 På prestetavlen i Hole kirke (laget 1808) er Hans Hermanssøn påført med tiltredelsesår 1581.

4 Huitfeldts stiftsbok er den eneste kilden som nevner Bønsnes som annekskirke. Det er usikkert om Bønsnes har vært det.

5 Christie (1986) og Harsson (2000).

6 Denne åpningen ble murt igjen ved bygging av korskirken i tømmer i 1736-37, og det ble da innredet en regulær vestportal i muren.

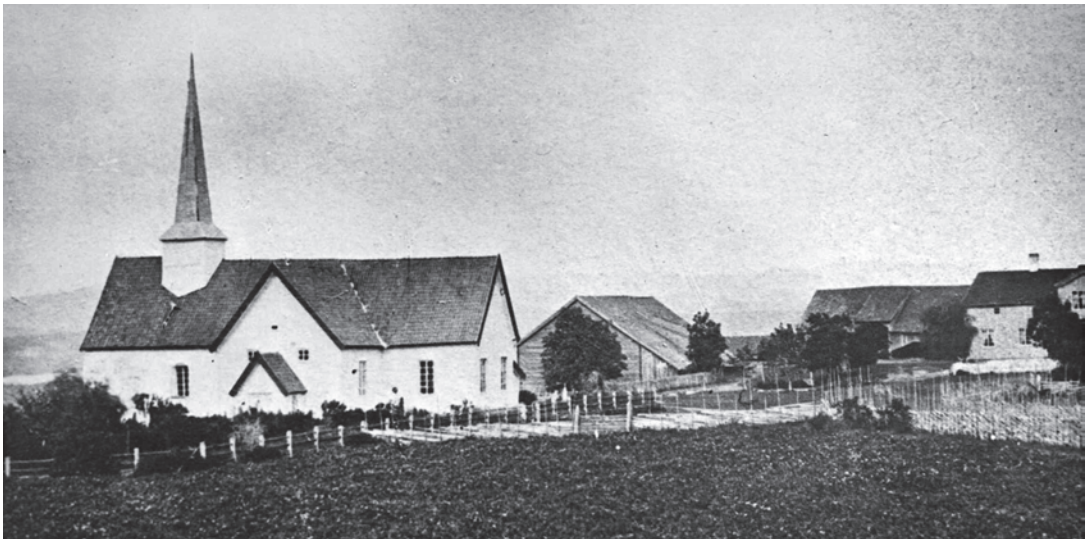

Hole kirke i 1856. Til høyre ser vi Hole prestegård.

(kontrakt sluttet i 1693 med murmester Anbiørn Hansen). Dette ble innredet for skriftemål, med et åttekantet knefall med rekkverk.

I 1732 ble kirken ansett å være alt for liten Det var bare plass til seks-sju nattverdsgjester rundt alteret, som stod inntil korets østvegg og hindret gangen rundt alteret. I 1736-37 ble så kirken utvidet med en korskirke av tømmer. Opprinnelig var planen å benytte skipet fra middelalderen som kor i et korsanlegg med tre korsarmer vestenfor. Men det endte med at de tre korsarmene ble oppført øst for steinskipet, som dermed kom til å danne vestre arm i et korsanlegg. Ved denne utbyggingen ble både tilbygget av tre (fra 1660), sakristiet (fra 1696) og koret til den gamle steinkirken revet. Østre korsarm i det nye tømrede bygget ble innredet til kor, og øst for dette ble det bygd et sakristi i tre. I tverrarmenes gavlvegger ble det satt inn dobbelte dører.

Interiøret i den gamle kirken vet vi lite om. Altertavlen skal ha vært «brøstfeldig» og «utjenlig». I 1696, samtidig som sakristiet ble oppført, ble det også bygd to lange pulpiturer,[7] ett langs nordmuren og et langs sørmuren. Etter bygging av korskirken ble det i 1737 avholdt en besiktigelse, hvor vi får vite at det i søndre korsarm var 25 stoler (kirkebenker) for allmuen samt et galleri kalt mannfolk-koret. I nordre korsarm var det 24 stoler på gulvet, derav én for Anders Christensen

7 Pulpitur = en mer eller mindre lukket avdeling i kirkerommet, reservert bestemte, høytstående personer innen menigheten.

Hole kirke med gravkapellet, trolig en gang i 1930-åra. Et gudshus, med dyr og mennesker i forgrunnen. En landlig idyll på Røyse.

ALLMUEN KJØPTE KIRKEN

I 1754 ble offentlig auksjon holdt på By tingstue over «Hoele Kirke med tilhørende Tiende- samt Gods-, Ost- og Toe-, Huusmands- og Ringe- samt Begravelses-Penger». Kirken skulle «sælges i den Stand den nu befindes, uden at Kiøberen skal kunde fordre eller paastaae noget for Kirkens i Standsættelse». Tilslaget fikk fogd Ivar Wiel «paa den samtlig Hoele Præstegiælds Almues Veigne» for 1.000 riksdaler.*

* Kopi (i Hole bygdearkiv) fra Statsarkivet av pantebok nr. 11 (1755-1764) for Ringerike og Hallingdal sorenskriveri, av dokument tinglyst 30. oktober 1755.

som hadde gitt døpefonten. Dessuten var det her et galleri for kvinner. I den vestre (gamle) del var det på sørsida 9 stoler og en innelukket stol, bekostet oppført av Madame Luth, og over denne stolen et pulpitur, bekostet av Madame Nachschow. På nordsida i vestre del var det 10 stoler samt en innelukket stol på gulvet, bekostet av løytnant Bruse og Hans Bønsnes, og over denne et pulpitur bekostet av Nils Hafnor.

Gjennom hele denne perioden hadde kirken en takrytter[8] midt på mønet til det gamle steinskipet. Takrytteren ble reparert flere ganger. I 1713 foretok byggmester Nils Olsen Onsager en større reparasjon, og i 1853 ble «hjelmen» på takrytteren dekket av sinkplater.

I 1723 solgte Fredrik 4 alle kirkene på Ringerike for å skaffe penger til statskassa, og Hole kirke ble solgt til kammerråd Anton Schøyendahl i Christiania for 110 riksdaler. Schøyendahl var tidligere stiftsskriver, og det oppstod snart et motsetningsforhold til holeværingene på grunn av hans manglende vilje til å vedlikehold og utvide kirken. I 1731 klaget allmuen til kongen, og året etter, den 12. mars 1732, ble det holdt en «synsforretning» ved Hole kirke av sorenskriveren og seks lagrettemenn fra Norderhov. De fant kirken «i sådan brøstfældig tilstand, trang og gandske alt for liden», og mente at den burde rives og erstattes av en ny. Det var Nils Guttormsen Hafnor som var holeværingenes talsmann i forretningen. Schøyendahls fullmektig var prokurator Anders Christensen på Frøyshov, som selv var en «kirkens mann». Han protesterte mot at

8 Takrytter = lite tårn som hviler på takverket, anbrakt over mønet, til pryd eller anbringelse av kirkeklokke eller lignende.

KIRKEKUER

Kuer som var gitt til kirken som almisser og gaver i middelalderen, ble kalt kirkekuer. De ble eid av kirken, og leid ut til inntekt for kirken eller presten. I 1575 hadde Hole kirke inntekter av 17 kirkekuer, i 1689 var antallet 23. De var satt bort mot en årlig leie på 1 ort 8 skilling. I 1753 ble det bestemt å selge kirkekuene, på grunn av «den store Mislighed som forefalder hos en Deel, saavel ved Efterladenhed med Leiens Ydelse som og ved Kjørnes Omveksling og Befrugtning». Ved auksjon på By tingstue 1. oktober 1753 ble «Kjerke-Kjørne» solgt, og her fikk de aller fleste leiere av kuene tilslaget, til cirka 5 daler pr. ku. I noen bygder holdt skikken med kirkekuer seg til langt ut på 1800-tallet.*

* Oslo og Hamar bispedømmes jordebok 1574-77 (utgitt 1929), s. 195-196, og Guldal (1985), s. 171 og 223-224.

AVBRØT PRESTENS PREKEN

Midt under en gudstjeneste i Hole kirke skal major Svend Jesper Birck (eier av Fjelstad fra 1721 til 1742)* ha reist seg og avbrutt prestens preken, «idet han spurte om betydningen av et bibelsted. Presten skal ganske rolig ha svart: – Derom skal vi snakke en anden gang, hr. major. Presten sendte klage til sine overordnede, men majoren undskyldte sig med, at den strenge tale hadde gjort ham saa urolig, at han maatte ha svar».**

* Svend Jesper Birck eide flere gårder i Hole, bl.a. Stein (1728-1740), Nedre Vik, Søndre By og Vestre Hamnor. Han ble i 1728 utnevnt til sjef for Ytre Hallingdalske kompani.
** Tveiten (1914), s. 154.

Schøyendahl ikke var lovlig innstevnet, og dessuten ikke kunne møte på grunn av «min nu sengeliggende svaghed». Da svarte Nils Guttormsen på allmuens vegne at kammerrådens påstand var bare utflukter, og når han hadde en mann som Anders Christensen til å møte for seg, tvilte de ikke på at hans interesser ble forsvarlig ivaretatt. Dette var retten enig i, og forretningen ble avholdt. Fire år seinere, i 1736–37, fikk Hole kirke den høyst påkrevde utvidelsen.[9] I 1754 kjøpte bygdeallmuen i Hole kirken «tilbake» for 1.000 riksdaler.

Da korsarmene i tømmer ble oppført i 1736-37, ble bare selve laftene tjærebredd utvendig. Allerede i 1745 ble det påpekt at veggene var stygt oppsatt, og at de burde kles med bord og tjærebres. Det samme ble påpekt i 1750 og 1759.

I løpet av annen halvdel av 1700-tallet ble veggene bordkledd. Kledningen bestod av brede, stående bord med profilerte overliggere. Et maleri av kirken fra 1791 viser at den var hvitmalt, og under tykke lag med hvit maling rundt dører og vinduer ser man konturer av rokokkodekorasjoner. Kirkeveggene ble hvitmalt igjen i 1870 og 1911.

I 1826-28 ble det gjennomført en omfattende reparasjon og oppussing av kirken. Arbeidene ble dels finansiert ved salg av gamle materialer, dels ved ytelser som ble pålagt hver gård i bygda (hver fullgård betalte 5 spesidaler). Bygdas husmenn og innerster ble også oppfordret til å gi bidrag til kirkens reparasjon, og i alt 160 husmenn skrev seg på og gav bidrag fra 1 daler ned til 24 skilling. Ved denne oppussingen ble tre gamle dører tatt ut og solgt, og snekkerne Paul Iversen Trillerud

9 Erling Bjørke: «Hole kirke for 200 år siden», i heftet Ringerike 1932–33, s. 18 ff. (etter Dombok nr. 9, Ringerike og Hallingdal sorenskriveri, s, 130 ff.).

(Helgelandseie) og Ole Elstøen satte inn tre nye dører som ble utstyrt med messingklinker og låser. De innvendige tømmerveggene ble panelt og malt, og middelalderskipets vegger ble panelt innvendig. I november 1828 var arbeidet ferdig, det gjenstod kun å male gårdenes navn på stolradene.

Kirken brenner

Etter lynnedslag 24. mai 1943 brant Hole kirke. Bygda var lammet. I mer enn 200 år hadde den vakre korskirken vært det kirkelige og åndelige sentrum i Hole. Bare det gamle skipet stod tilbake. Dette fikk et provisorisk dekke i påvente av gjenreisning. Heldigvis var mye av inventaret reddet, etter heltemodig innsats av naboer som kom til hjelp.

Før én måned var gått, var det oppnevnt plankomite for ny kirke. Men både planer og utføring måtte utstå på grunn av krig og knapphet på materialer. Gravkapellet tjente som interimkirke, og en klokke ble hengt opp i en støpul (frittstående klokketårn) ved kapellet.

Etter krigen oppnevnte Hole herredsstyre 11. mars 1946 en byggekomité, med soknеprest Landmark som formann. Medlemmer var ordfører Einar Sundøen, Kornelius Lehne (menighetsrådets formann), Hans Karlsen, Peder Hafnor og Gunnar Retvedt. Da Landmark gikk av som soknеprest i 1948, ble hans etterfølger Erling Thomle ny formann i byggekomiteen.[10] Fra juni 1952 kom Trygve Ellingsen inn i Hans Karlsens sted. Tegninger ble utarbeidet av arkitekt Finn Bryn,

«... EN TRØST I SORGEN»

«Holes gamle vakre kirke er i går ettermiddag brent ned til grunnen under det kraftige tordenvær som gikk over Ringerike. Ved ½ 4-tiden lød et øredøvende brak og litt etter begynte det å brenne i hjørnet i taket inne på prestens kontor i prestegården. Soknеprest Landmark som arbeidet ute i hagen ble varslet, og fikk hurtig slukket ilden. Det hadde begynt å brenne i telefonledningen. Umiddelbart etter kom Frøshaug som bor på nabogården springende og fortalte at det brant i selve kirken. Røyk steg opp fra taket midt på kirken, og litt etter slo flammene opp gjennom taket. Telefonen var ved lynnedslaget ødelagt, og det lykkedes heller ikke fra sentralen, som ligger i nærheten, å komme fram til Hønefoss for å få tilkalt brannvesenets assisistanse. Imidlertid kom det hurtig mange folk til fra nabolaget, og anført av soknеpresten gikk man i gang med å redde ut inventaret. En trøst i sorgen er at det aller meste av inventaret ble reddet ut, bl.a. altertavlen, lysekronen og 7 lysestaker dels i messing og dels i tinn, døpefonten, brudestolene, en rekke bilder og treskulpturer, alt sølvtøyet, et gammelt dåpsklæde fra 1694, et alterklæde fra 1789, kirkebøssene, ja til og med gulvløpere, ovnen i sakristiet og en vedkasse ble reddet ut. Det siste man fikk ut var en lysekrone. Det var da begynte å brenne gjennom taket fra loftet, og soknеpresten måtte gi ordre om at redningsarbeidet skulde innstilles, da han var redd for at taket skulde falle sammen. Endog et par dører og vinduer fikk man reddet, før hele kirken var omspunnet av flammene. Den gamle vakre prekestolen og baldakinen over døpefonten lyktes det ikke å få ut, og selvfølgelig var det umulig å redde kirkeklokkene og orgelet».*

* Ringerikes Blad 25. mai 1943.

10 Landmark var siden vanlig komitémedlem inntil kirken stod klar i 1954.

Den nye kirken reiser seg. Bildet er tatt 2. oktober 1952 av byggmester Alf Ruud, som bygde kirken. Til venstre murveggene som stod igjen av den gamle middelalderkirken.

og vedtatt ved kongelig resolusjon 13. januar 1950. Byggmester Alf Ruud fikk antatt sitt anbud på fundamenteringsarbeid, støpning av kjellermur med kjellergolv og armert betong over kjelleren. Arbeidet startet i 1951 og ble fullført samme høst. Vinteren 1952 ble det sendt ut anbudsinnbydelse på resten av kirkebygget. Det kom inn fem anbud, og Alf Ruud hadde det laveste (387.000 kroner). Våren 1952 startet byggearbeidene.

Oppdraget ble løst til hele bygdas tilfredshet. Sommeren 1954 var arbeidet fullført. Den nye kirken stod fram som et mektig og vakkert bygg, bestående av et langt, rektangulært skip, et smalere kor i øst, og et sakristi på korets nordside. Skipets vestre del fikk portal mot nord og syd, og foran hver av portalene et våpenhus med sadeltak. Nybyggets murer var innvendig i slemmet tegl, mens de utvendig var oppført av lokal sandstein (fra Steinsetra på østsida av Steinsfjorden) i farger som skifter fra rødbrunt til gråblått. Den gjenreiste kirken fikk en høy og slank takrytter over vestre del av det nye skipet. Takrytteren har firkantet underbygg med stående bord, og en høy, firkantet hjelm tekket med kobber.

Det gamle skipet ble stående inntil nybyggets vestgavl, og utgjør et kapell med dør til den nye kirken.[11] Dette kan benyttes under mindre møter, til konfirmasjonsundervisning, og som dåpssakristi. Kirkebenker (350 sitteplasser),[12] prekestol, al-

«... FOR FINE SAKER TIL Å GJEMME BORT BAK MURPUSS»

«Alf Ruud ydet et fremragende arbeide med oppmuring av kirkemurene. Den vakre skifersteinen med fargenyanser i rødt, brunt og grått er lagt opp slik at de utvendige kirkeveggene er blitt vakre og levende. Opprinnelig var tanken å kalkpusse murene utvendig slik at kirken ble hvit, men da arkitekten fikk se det vakre spillet av farger i skifersteinen, var alle enige om dette var for fine saker til å gjemme bort bak murpuss».*

* Hole menighetsblad nr. 3/2002, s. 4.

11 Christie (1986), s. 87-88.

12 Den gamle tømmerkirken hadde 500 sitteplasser.

Da nye Hole kirke ble innviet søndag 5. september 1954, var det ikke plass til alle inne i kirkebygget. Av personene på bildet kjenner vi nr. 2 og 3 fra venstre i andre rekke, Esther Gomnæs og Borghild Mikkelsen.

terring og søyler var laget av Kåre Sand på Bønsnes. Takmaleriene var utført av kunstneren Carsten Lien, overlærer ved Statens håndverks- og kunstindustriskole, hvis mor kom fra Fjeld på Røyse.[13] Han hadde to unge kunstnere som medhjelpere, Roy Augustin og Sverre Lura. Den øvrige utvendige og innvendige maling ble utført av malermester Johan Borgersen, Steinsfjerdingen, og det elektriske arbeidet av Peder Søhol, Røyse.

Søndag 5. september 1954 kunne nye Hole kirke innvies av biskop Bjarne Skard. Kirken kostet totalt 900.000 kroner, av dette var assuransesummen for gamlekirken i underkant av 300.000 kroner. Det ble en storslått innvielsesdag, med gjester fra fjern og nær. Etter kirkeinnvielsen gav Hole kommune en middag på Sundøya for 140 gjester.

«... UTFØRT GJENNOM ARBEIDENDE HENDER»

Biskop Bjarne Skard steg opp på prekestolen, og uttalte først et hjertelig til lykke med dagen og med alt som er utført av velgjort arbeid. «Det er uhyre oppmuntrende at det i en menighet i 1954 kan bygges en slik kirke som denne. Den er skapt i menneskers tanker, den er tenkt, planlagt og så utført gjennom arbeidende hender. Dere har ikke bare en prektig kirke i Hole nå, dere har også foregått med et såre følgeverdig eksempel på hva en kirke bør være. Dere har fått et vakkert kirkerom, men dere har også tenkt på annet samvær og gitt muligheter for det. Byggmester og arkitekt har velgjort arbeide bak seg. Legg merke til tårnet, det lever, det peker oppover, dere vil bli glad i det. Og vil dere vite hva det tjener til, så gå innenfor døren. Der er det hele blitt så mektig, så fritt for allment-religiøst snakk, så rent og klart og kristent i sitt innhold», sa biskopen under innvielsen av Hole kirke 5. september 1954.*

* Buskeruds Blad 6. september 1954.

13 En bror av Carsten Lien, Sverre, ble i 1943 gift med Ingeborg Marie Lien f. Hoff og overtok med henne Midtre Rudsødegården i Hole.

Kirkens inventar

Orgel

I 1799 ble det anskaffet orgel til Hole kirke. Det ble bestilt av Peder Christophersen fra Modum, som skulle levere det for 400 riksdaler «dog uden maling eller forgylling». Det ble bygd som et såkalt «skaporgel», og opprinnelig plassert inntil en vegg. I 1840 ble det gjort noe med orgelet, men vi har få kilder å gå etter. Men vi vet at orgelet da ble plassert på sidegalleriet, og at det hadde en fasade. En teori er at det var orgelet fra Peder Christophersen som ble flyttet, snudd og fikk lagt til en rokokkofasade med klingende fasadepiper, et lite pedalklaviatur og zymbelstjerne. En annen mulighet er at man fikk tak i et eldre orgel fra en annen kirke. Orgelet framstod i hvert fall som nytt for menigheten, og ryktet i bygda ville ha det til at Anders Gulbrandsen Gomnæs hadde bygd det. Sannsynligvis har Gomnæs hatt med denne ombyggingen eller nyanskaffelsen å gjøre, og vært med på å sette det opp. Det er imidlertid utelukket at han bygde dette orgelet. Instrumentet er helt klart fra 1700-tallet (ikke 1800-tallet), og selve fasaden er antagelig eldre enn selve orgelet.

Hole kirke med litt av kirkegården rundt 1930. Foto: Hans Erlandsen

«... EN KIRKE SOM ER BYGGET AV SLIKE KARER»

«For meg som daglig hadde anledning til å følge kirkens gjenreisning, var det noe som imponerte meg stort, nemlig byggmester Alf Ruud og hans stab av holeværinger. En kirke som er bygget av slike karer, må det følge velsignelse med. Aldri lød fra dem ukvemsord eller banning. Tvert i mot gikk hver enkelt av dem helhjertet inn for å yte sitt aller beste for å reise bygda en verdig kirke. Ved sin dyktighet og innsatsvilje har Alf Ruud og hans menn brakt heder over bygda og gitt oss en kirke vi kan være stolte av».*

* Prost Erling Thomle i Hole menighetsblad i midten av 1970-åra.

I 1888 fikk Hole kirke nytt orgel, bygd av August Nilsen, og herredsstyret vedtok i 1890 å flytte det gamle orgelet til Bønsnes kirke August Nilsen-orgelet gikk tapt i kirkebrannen i 1943, og et nytt elektropneumatisk orgel ble bygd av J.H. Jørgensen i 1954. Dette ble i 1993 skiftet ut med et helmekanisk orgel fra den danske orgelbyggeren Carsten Lund. Det kostet 4 millioner kroner, hvorav Hole kommune gav tilskudd på 2,5 millioner. Resten ble dekket av pengegaver og lån.[14]

Altertavlen

som ble reddet ut ved brannen i 1943, ble i 1739 omtalt som ganske ny. Antagelig ble den laget ved kirkens utvidelse i 1736-37. Den er i to etasjer, med søylestillinger og vinger i hver etasje. I nederste del er et nattverdbilde, malt på grunnlag av et stikk av Boëthius og Bolswert etter Rubens. Overetasjen har maleri av korsfestelsen, malt på lerret av ukjent kunstner.

14 Ringerikes Blad 10. desember 2003.

Konfirmasjon i gamle Hole kirke i 1938.

Kristus ser ned på Maria Magdalena og Maria, som er sammensunket til venstre i bildet. Bak dem står Johannes, mens en røvers kors reises til høyre. Øverst er en kronlist som bærer den oppstandne Kristus. I 1828 ble altertavlen forandret av snekker Gulbrand Mosengen, men vi vet ikke hva forandringene bestod i. På baksida av altertavlen er det malt med forsiret håndskrift:

> *«Aar 1827 er Hole Kirche panelet saavel som nye Gulv indlagte, med meere, 1829 blev Kirken forskjønnet med Maling. Under denne store Reparation var her til Kirken den Tid Sognepræst hr. J. Tronhuus, og Kirkesanger hr. H. Hurum, Kirkeværgere vare Kirkesangeren og Ole Jørgensen Rytterager, Kirkens Maling og Decoration er udført af J. Erichsen».*[15]

Døpefont med himling
ble gitt av Anders Christensen Frøyshov 1736. Døpefonten har sylindrisk kum, dekket av akantus med vingede englehoder og blomster. Den ble reddet ut under brannen i 1943, og restaurert. En kroneformet døpefonthimling (baldakin) brant i 1943. I desember 1998 skrev Jon Rømmesmo på Røyse om den tapte himlingen i heftet Ringerike. Han slo fast at det var noe viktig som manglet, døpefonten var ikke komplett uten himlingen. Rømmesmo stilte spørsmål om man kunne lage en ny: «Kan hende nokon som les dette får hug til å gje ei gåve som kan vekkje eit gamalt klenodium til live att?» Initiativet bar frukter. I 2000 fikk Hole kirke ny baldakin, i gave fra en utflyttet holeværing som ønsket å være anonym. Baldakinen var helt lik den som brant, kopiert etter fotografier hos riksantikvaren.

15 J. Erichsen = Jørgen Erichsen på Lilleby. Christie (1986), s. 97.

«... FOLK GAV VILLIG KJELER OG FAT»

Den 18. februar 1954 ble en beretning om gjenreisningen av Hole kirke lagt inn i kirkens murte alter. Beretningen var skrevet med tusj på skinn av byggekomiteens sekretær, Kornelius Lehne, og forteller blant annet at «gravkapellet ble midlertidig innredet som kirke. Murene av den gamle steinkirken ble tekket med et midlertidig tak. Den gamle kirkes klokker var begge gått tapt ved brannen, og man fant bare litt igjen av dem i ruinene. For å få en ny klokke, blev det blant menigheten foretatt en innsamling av tinn og kobber. Og folk gav villig kjeler og fat, så det virkelig ble til klokke. Det innsamlede ble sammen med restene av de gamle kirkeklokker sendt til Olsen-Nauens klokkestøperi, hvor en ny klokke på 192 kg ble støpt i 1944. Den fikk inskripsjonen 'Land, Land, Land. Hør Herrens røst'. Klokken ble hengt opp i en provisorisk støpul ved kapellet».*

* Hole kirke 1954-1979, s. 9.

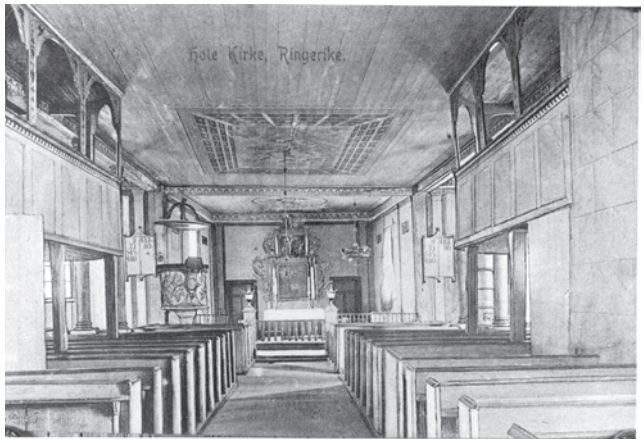

Kirkerommet i den gamle korskirken, mot alteret. Kirken var bygd av tømmer, og brant i 1943.

Prekestolen

Den gamle prekestolen og himlingen fra 1736 brant i 1943. Prekestolen var ombygd i 1838, da snekker Paul Trillerud utførte arbeid med dens «størrelse, løvverk og trapp». Ny prekestol ble laget i 1954 av Kåre Sand på Bønsnes, med utskjæringer av Hans Bekkedahl, Oslo. Den har bølge- og dråpeformet belistning og utsmykning. Fargen er rød bunn, og forgylt belistning med staffering i blått.[16]

Klokker

De to kirkeklokkene i Hole kirke er støpt ved O. Olsen & Søns klokkestøperi (Nauen) i 1952. Den ene har innskriften «Hole kirke 1952. Den allmektige Gud Herren taler og kaller. Salme 50.1». Innskriften på den andre er «Land, land, land, hør Herrens ord. Jes. 22,29». Kirken som brant i 1943 hadde to håndklokker (nevnt i 1575) og to yngre klokker, den ene anskaffet fra England i 1661, den andre støpt i Christiania i 1663. Antagelig var det den siste som i 1732 ble omtalt som «den store klokken». Den tilhørte allmuen, som hadde gitt malm til den. Ellers nevnes en liten klokke som kom fra Bønsnes. Den var i behold til 1896-97, da den ble omstøpt og fikk innskriften «Lover Herren 1897».

16 Øivind Fjeldstad (f. 1925) fra Nedre Frøyhov er bosatt i Oslo og en dyktig treskjærer. Han har skåret ut en kopi av den gamle prekestolen, som han har gitt i gave til Hole kirke. Da gaven ble gitt (rundt år 2000) ble det sterk debatt i menighetsrådet om hvilken prekestol som skal stå i kirken. Den fra 1954 er fortsatt i bruk.

«DEN GODE HYRDE»
Da Hole kirke ble innviet i 1954, gav den utflyttede holeværingen Sverre Langslet (1897–1992) fra Nordigarden Borgen og hans kone Borghild f. Malm (1912–1986) en skulptur i gave. «Den gode hyrde» ble laget av billedhuggeren Asbjørg Borgfelt, og plassert i en utvendig nisje på kirkens østvegg (mot kirkevangen). Borghild og Sverre Langslet var bosatt i Horten, hvor han var disponent ved Horten Meieri.

Gravkapellet
ble oppført i 1914 for midler fra Hans Simonsen Hurum (Myra). Kapellet ble bygd i mur med rundbuede vinduer og sadeltak, med en liten takrytter over nordre gavl. Det er orientert med inngang i nord. Kapellet ble utvidet mot syd i 1965, med tilbygg for kisterom og redskapsrom. I gravkapellet er et orgel som ble bygd for Hønefoss kirke av Anders Gulbrandsen Gomnæs i 1862. Det ble i 1889 solgt til Metodistkirken, men siden kjøpt tilbake til Hole og plassert i gravkapellet (stod umontert i 1985). Orgelet er trolig det siste Anders Gulbrandsen Gomnæs bygde.

Kirkegården
ligger sør og vest for kirken, og er utvidet flere ganger mot sør. Den eldste delen er omgitt av en mur som ble reparert i 1820 og 1823 av murmester Christian Olsen Helgelandseie. På et maleri av kirken fra 1791 ser vi en overdekket kirkegårdsport på nordsida av kirken. I 1819 ble en maler (trolig Ole Robarth) betalt «for at paasette Kong Carl Johans Vaaben paa Kiærke Porten».[17]

Da den nye korskirken i tømmer ble bygd inntil middelalderkirken i 1736-37, ble det under midtgangen i kirkens nye del bygd et gravkammer for familien Nachschow. Gravkammeret er omtalt i 1739.

Bønsnes kirke

Ytterst ut paa tangen vor
gamle Bønsnæs kjerka staar
speiler seg i Tyrifjord
pynter opp vor ættejord.

Første vers av Jon Guldals «En nyere bygdevise» fra 1927 (34 vers) forteller på enkelt vis om bygdefolkets stolthet og kjærlighet til den vakre steinkirken ytterst på Røysehalvøya.

Bønsnes kirke dateres til siste halvdel av 1200-tallet. Dens form og grunnflate tilhører en gruppe langkirker som vant innpass i Norge på den tida, med skip og kor som går i ett og danner et rektangulært rom. Denne kirketypen ble vanlig i Norge først etter 1250.

Den eldste skriftlige kilden som omtaler Bønsnes kirke, er Poul Huitfeldts stiftsbok 1574-77 med oversikt over jorde-

17 Christie (1986), s. 103.

BØNSNES KIRKE – TIL TYRISTRAND..?

Etter hvert som folketallet i Vestre Hole (Tyristrand) økte utover på 1800-tallet, ble ønsket om en egen kirke sterkere. I 1841 ble det fremmet forslag om å flytte middelalderkirken på Bønsnes til Tyristrand. Forslaget ble vedtatt av Hole formannskap og representantskap mot fire stemmer. Allmuen var også innkalt. Den stilte mannsterkt opp, og særlig bøndene fra Bønsnesfjerdingen protesterte høylydt. Men beslutningen fra bygdas folkevalgte ble nektet sanksjon av stiftsdireksjonen, og gamle Bønsnes kirke fikk stå. Utover i 1850-åra ble det mer fart i kirkesaken i Vestre Hole, og i 1855 ble arkitekt Christian Heinrich Grosch* engasjert for å tegne Tyristrand kirke. Den ble bygd som langkirke av laftet tømmer med saltak, av byggmesterne Peder N. Stiksrud og Ole N. Opsahl. Tyristrand kirke ble innviet i 1857. Menigheten ble betjent av Hole-presten til 1984, da den ble tillagt Norderhov.

* Grosch har også tegnet Hønefoss kirke (innviet 1862), og han er arkitekten bak Observatoriet i Oslo, den første bygningen som det norske universitetet bygde for sitt formål (ferdig 1834).

Bønsnes kirke i 2003. Kirkedøra er skjult av minnesteinen etter Hellig Olav (til venstre, innenfor gjerdet).

ET VANDRESAGN

Et sagn forteller at Hellig Olav, en gang han var i livsfare med sine menn på Tyrifjorden, lovte sin Gud å bygge en kirke dersom han kom helskinnet i land. De overlevde, og Olav bygde kirken på Bønsnes. Men sagnet er ikke gammelt. Første gang det er nevnt i en skriftlig kilde, er i en topografisk-historisk beskrivelse over Buskerud Amt i 1895. I en eldre utgave av samme bokverk, i 1805, er ikke sagnet nevnt. Verken biskop Jens Nilssøn (1590-åra), presten og historikeren Jonas Ramus (1715) eller fogd Wiel (1743) har omtalt sagnet, og det er heller ikke nevnt i Andreas Fayes «Norske sagn» (1833) eller av nyere folkeminneforskere. Det er imidlertid hyppig omtalt i skriftlige kilder utover på 1900-tallet. Liknende sagn om uvær og kirkebygg finnes flere steder i Norge, så det er etter all sannsynlighet et vandresagn.*

* Liknende sagn finnes fra Leksvik, Selje, Værøy, Hadsel, og Løvøya ved Horten. (Etter Bjørn Geirr Harsson: Sagnet om Hellig Olav og Bønsnes kirke, i heftet Ringerike 2012, s. 38-39).

godseiendommer i Oslo og Hamar bispedømme.[18] Den forteller at det ikke gjøres tjenester ved kirken, at inventaret ble overført til Hamar domkirke etter reformasjonen i 1536, og at kirken hadde brent: «efftersom hun til forn af Tordenild var forbrændt og beskadiget».[19] I tingboka 1727 forteller et vitne at «Bønsnæs Kiirke staaende paa Gaarden Bønsnæsis Grund, haver af Gammeltiider værit opmuuret Capell som i Anno 1675 stod ubrugelig og øde, formedelst Muurens Brøstfeldigheds Skyld, tilmed uden Tag og aldeelis nogen Indreedning».[20] Påstanden om «Tordenild» i kirken kan være

18 Hamar bispedømme ble opprettet 1153, lagt under Oslo bispedømme etter reformasjonen i 1536 og gjenopprettet som eget bispedømme i 1864.

19 Poul Huitfeldts stiftsbok 1574-77.

20 Christie (1986), s. 106.

Fra Bønsnes kirke, med alter, sakristi, prekestol og skip i taket. Under seilskipet, øverst på sakristi-veggen, ser vi de fire evangelistene Markus, Lukas, Johannes og Matteus, utskåret av Torkild Olsen Lehne og gitt som gave til kirken i 1788.

en sammenblanding med brannen i Stein kirke. Det synes usannsynlig at to kirker så nær hverandre begge kan ha brent ned som følge av lynnedslag, omtrent på samme tid. Madonnafiguren og krusifikset av tre har i så fall overlevde brannen.

Det var Jens Thygesen Lund, sorenskriver i Ringerike og Hallingdal og eier av Bønsnes, som i 1675 tok initiativ til å få kirken bygd opp igjen. Han sendte ut en «gavebok» med anmodning om midler til gjenreisningen. Og midlene kom: Tidligere lagmann Jørgen Philipsen gav 50 riksdaler, tidligere sorenskriver Jacob Berthelsen 10 riksdaler, kjøpmann Laurits Lauritsen på Bragernes gav «murmesteren og de andre arbeidsfolk kost og underholdning, korn og matvarer til 15 riksdaler og 3 mark, og dessuten forærte kirken tre tusen taksten til hjelp at legge på taket». Mange andre gav også en skjerv, ikke minst Thygesen selv, «foruden hans egne gaver og kirkens selve indredning». Bønsnes kirke ble gjenreist i 1680–81, og ytterligere restaurert og utbygd sist i 1720-åra.[21]

I en beretning fra 1733 om kirkens tilstand før de siste reparasjonsarbeidene, heter det imidlertid at kirken var «meget slæt paa Indredningen sampt gandsche forfalden paa Taget, alene med et forældet og forradnet Spaantag». At taket omtales som forråtnet, kan tyde på at den ikke hadde brent. Eller det var taket som ble bygd i 1680-81, som kan ha råtnet i løpet av de

21 Tveiten (1914) s. 392–394, og tingbok for Ringerike 1727.

EN KIRKENS VENN

Anders Christensen (1673-1747), eier av Søndre Frøyshov 1704-31 og siden bosatt på Øvre Mo på Røyse, gav en mengde utstyr til kirkene på Ringerike. Til Hole kirke skjenket han blant annet den vakre døpefonten, og til Bønsnes kirke gav han og hans andre hustru Anne Clausdatter i 1726 en prekestol med lydhimmel. Prekestolen hadde tidligere stått i Grinaker kirke på Hadeland. Før den ble skjenket til Bønsnes kirke, ble den restaurert og dekorert blant annet med givernes navn. Prekestolen er fortsatt i kirken. Samme år gav Christensen en døpefont og besørget nytt rekkverk rundt alteret, og seinere gav han Bønsnes kirke pengegaver og ei ku. Mest kjent er han for sitt utrettelige arbeid for oppførelsen av Lunder kirke på Sokna i årene 1704-1706. Lunder kirke var anneks til Hole fra 1560 til 1704. Anders Christensen var i en årrekke kirkeverge i Hole, Bønsnes og Lunder kirker. I 1727 søkte han seg fritatt for vervene, «da han på grunn av sin høye alder ikke orket seg dermed at befatte». Da var han 54 år gammel. Alderen var ikke mer tyngende enn at han tre år seinere var tilbake som kirkeverge.

Bønsnes-gårdene med kirken i 1955. Lille Bønsnes (nærmest) og Store Bønsnes. I bakgrunnen Tyrifjorden med en del av Frognøya (til høyre).
Foto: Widerøe's Flyveselskap AS

50 åra fram til 1733. I 1728 ble kirken tatt i bruk igjen, og det utseende den fikk ved disse arbeidene, har den siden beholdt. Inventaret som kirken da ble utstyrt med, ble for en stor del skjenket av prokurator Anders Christensen (se egen sak).

De opprinnelige steinmurene i Bønsnes kirke fra 1200-tallet er opp til 130 cm tykke. Før kirken ble satt i stand i 1680-åra, hadde den verken tårn eller takrytter. Da murene og taket var reparert, ble det i 1684 bygd klokketårn. Det er uvisst om dette kun var en takrytter, eller et tårn foran vestgavlen. I 1720-åra må imidlertid kirken ha fått et vesttårn av tre, for i 1727 «blev det nye opbygte Taarnhus ved Enden af Kirken»

«... FOR ISEN Å KJØRE»
I sommertiden var frammøtet til «Bønsnespreka» ganske stor, for oppsitterne på strandene – Utstranden og Tyristranden – hadde lett adkomst med båt like fram til kirken. Om vinteren mens isen var kjørbar, kom også atskillig folk til Bønsnes, men i enkelte tilfelle kunde en vel som Jørgen Moe en gang spurte i en preken i Krødsherad, nemlig om de kom til kirken for presten å høre, eller om de bare var reist for isen å kjøre.*

* Jon Guldal: Folkeminner fra Hole (1985), s. 232. Den gamle kirkeveien til Bønsnes for folk fra Vestre Hole, gikk via brygga ved Leinestrand.

Madonna i Bønsnes kirke (Maria med barnet), antagelig fra rundt 1250. Foto: Bjørn Geirr Harsson

strøket med tjære tilsatt brunrød farge. Dette tårnet hadde laftet tømmer i flere etasjer. Det nåværende vesttårnet er et bindingsverkbygg som ble oppført i forbindelse med de store tak- og murreparasjonene rundt 1860. Taket har spir med kule og fløy, med årstallet 1862. Samtidig fikk kirken nytt tak med lavere reisning. Tidligere var takene steilere, og gavlene høyere. I 1733 het det at kirken har «en meget tyk, sterk og bestandig Muur, med høye og spidsere Gaufler». I 1986 skriver Sigrid og Håkon Christie at murene ikke har spor som tyder på at kirken har stått i ruin, og «reparasjonen av murene som nevnes i 1680-81, synes ikke å ha vært dyptgripende».[22] På 1700-tallet ble det brutt flere åpninger og satt inn vinduer, da kirken var for mørk.

Inventar

Bønsnes kirke har en rekke verdifulle relikvier og gamle gjenstander. Av kirkens inventar kan nevnes:

Madonna
Skulptur av Maria med barnet, antagelig fra rundt 1250. Den ble malt opp i 1726 på initiativ fra Anders Christensen, og avdekket og konservert i 1931-32. Madonnaen står på en hylle i sør-østre hjørne av kirken, og er det eldste og mest verdifulle inventar som kirken har.[23]

Krusifiks
fra andre halvdel av 1400-tallet, av såkalt «nordtysk type». Kristus har lange hårlokker ned foran skuldrene, og tornekrone med tverrbånd. Korset er av nyere dato, muligens fra 1726. På sakristiet henger et krusifiks fra 1700-tallet, gitt av ukjent giver.

3-masters seilskip
med to rader kanonporter, i alt 43 kanoner (hvorav 18 på hver av sidene).[24] Seilskipet ble gitt til kirken i 1729 av Anders Christensen Frøyshov, med innskriften «NAS 1729» etter hans yngste sønn Nils Andersen (1717–1799). Skipet er 1,5 m langt, 1,4 m høyt og 35 cm bredt. Skipet ble i 2005-06 restaurert ved NIKU (Norsk institutt for kulturminneforskning). Det ble da konstatert at skipet hadde hengt i feil retning siden det ble plassert der. Det ble snudd da det kom på plass igjen i 2006.

22 Christie (1986), s. 106.
23 Paul Ullern: Bønsnes kirke (2008), s. 12.
24 Skipet henger i en fastmontert krok i taket, og har neppe vært restaurert i perioden 1729–2005.

Tre-masters seilskip med kanoner, gitt til Bønsnes kirke i 1729 av Anders Christensen Frøyshov. Foto: Bjørn Geirr Harsson

Døpefont med himling
fra 1600-tallet, stod tidligere i Grinaker stavkirke på Hadeland. Gitt i 1726 av Anders Christensen og hans andre kone Anne Clausdatter.

Krusifikset i Bønsnes kirke er antagelig fra annen halvdel av 1400-tallet. Foto: Bjørn Geirr Harsson

Skriftestol (sakristi)
En prostestol ble satt opp i koret i 1706. Christopher Bilthugger fikk da utbetalt 1 riksdaler 3 ort. En besiktigelse av kirken i 1739 nevner ikke prostestolen, derimot omtaler den en skriftestol, som prostestolen da muligens er omgjort til. Antagelig er skriftestolen identisk med sakristiet, oppført 1729 av snekker Johannes Pedersen. Sakristiet har cirka 2,5 m høye panelvegger. I vest har sakristiet adkomst til prekestolen, mens sørveggen har dør og gittervindu ut mot koret. I øvre kant av sakristiet står de fire evangelistene Markus, Lukas, Johannes og Matteus, utskåret av Torkild Olsen fra Gudbrandsdalen (fra 1777 eier av Oppgarden Leine), og gitt som gave til kirken i 1788.

Maleriet «Julenatt»
Ved siden av prekestolen henger et maleri med tittel «Julenatt», som viser hyrdenes tilbedelse ved Jesu fødsel. Det er malt etter et kjent kobberstikk fra 1600-tallet av italieneren Stefano Scolari, og gitt til kirken av Jørgen Nachschow (Anders Christensens sønn) og hustru Karen Sophie Sehested.

Prekestol
fra 1600-tallet, opprinnelig gitt til Gran kirke av soknepresten Christopher Mortensen Sand (soknepresten i Gran 1673-86). Overmalt og gitt til Bønsnes kirke i 1726 av Anders Christensen og Anne Clausdatter.

Barokkmaleri
av Kristi fødsel, forært kirken i 1779 av prokurator Jørgen Nachschow (Anders Christensens sønn) og hustru Karen Sophie Sehested. Maleriet er etter all sannsynlighet en kopi av et utenlandsk maleri som er betydelig eldre enn 1779.

Altertavla i Bønsnes kirke, fotografert i 2007. Det store (nedre) feltet har et maleri av Nattverden fra 1736 (malt av Jens Leuning), mens det øvre feltet har et maleri av Korsfestelsen, antagelig malt i 1838 av Jørgen Erichsen på Lilleby på Røyse. Vingene på siden av Korsfestelsen ble gitt i 1788 av treskjærer Torkild Olsen Lehne og hustru Maren Olsdatter (fra Stein). Det er trolig Torkild Olsen som har skjært ut treskulpturene av Moses (til venstre) og Johannes døperen, på hver side av maleriet fra Golgata.
Foto: Bjørn Geirr Harsson

Altertavle
i to etasjer, med vinger i begge samt bekroning. Selve tavlen er antagelig fra rundt 1700, med nyere malerier og ekstra vinger fra 1788. Altertavlen skal være gitt av Jørgen Nachschow. Storfeltet har innsatt lerret med maleri av Nattverden fra 1736, og på de to vingene er det treskulpturer av Moses til venstre og Johannes døperen til høyre. Maleriet er utført av Jens Leuning,[25] mens det på venstre vinge står: «Disse Wiinge er givet til Alteres Sir og Kierckens Pryde», og på høyre vinge: «Af Taarkel Ole Lenee og Hans Hustru Marta Ols Dater Sten A N O 1788». Det synes da rimelig å anta at det er treskjærer Torkild Olsen Lehne som har skåret ut Moses og Johannesfigurene.

Øvre felt av altertavlen har et maleri av Korsfestelsen fra 1800-tallet, med Maria og Johannes på sidene. Korsfestelsen skal være malt av Jørgen Erichsen på Lilleby, som i 1838 hadde annet maleroppdrag i kirken. Muligens har det vært en utskåret korsfestelsesgruppe her opprinnelig. Maria og Johannes kan stamme fra denne, og blitt satt opp på hver side av maleriet, mens krusifikset (Kristus på korset) ble slått opp på skriftestolen. Øverst på altertavlen er en Kristus-figur i rød kjortel, eller en «konsoll

25 Leuning var født i Skedsmo i 1701 og svoger av Svend Jesper Birch, som eide bl.a. Stein og Fjelstad i Hole. De skal begge ha vært gift med døtre av kaptein Nils Matfeldt på Eiker. (Etter Arne B. Bang: Altertavlen i Bønsnæs kirke, i heftet Ringerike 1964-65, s. 21).

med Salvator mundi».[26] «Salvator mundi» er en betegnelse på Kristus, Verdens Frelser, i denne betegnelsen oftest framstilt med en globe i venstre hånd, høyre hånd hevet i været og tre fingre pekende oppover,[27] slik han er det på altertavlen i Bønsnes kirke.

Kirkeklokker
På en gammel kirkeklokke fra middelalderen som hang i Bønsnes kirke, var en runeinnskrift som ble kopiert av fogd Wiel i 1743. I 1753 ble klokka, som veide 6 lispund, omstøpt i Amsterdam, og innskriften forsvant. Innskriften er seinere datert til rundt år 1300, og lød: «Torgeir prest lot gjøre meg, Jon gjorde meg med Guds miskunn». I 1753 ble også omstøpt en klokke som veide 12 lispund samt en liten matklokke som var gitt av sokneprest Hans Teilmann. Tilbake fra Holland kom to nye klokker, litt forskjellige i størrelse, som begge bærer innsktriften «SOLI DEO GLORIA AO 1753» (Til Guds ære alene – året 1753). De to klokkene fra 1753 er fortsatt i bruk.

Orgelet
er antagelig fra slutten av 1700-tallet. Det ble opprinnelig bygd til Hole kirke, hvor det gjorde tjeneste inntil det ble flyttet til Bønsnes kirke i 1893. Her vet vi at det var i bruk etter århundreskiftet. I 1923 ble det erstattet av et harmonium, som igjen ble erstattet av et større harmonium i 1950. Det gamle orgelet stod hele tida på sin plass på galleriet, selv om man under gudstjenestene spilte på harmoniet. Flere ganger ble det gjort forsøk på stemming og vedlikehold. I 1951 tok gårdbruker Kornelius Lehne initiativ til en større restaurering, men det skjedde ikke noe før bibliotekar Ole Rasmus Krag og lege Rasmus Ringdal undersøkte instrumentet i 1962 og gjorde noen stemmer spillbare. De fleste av orgelets deler var intakte, men en del piper var gjennom årenes løp forsvunnet.

1965 ble Vestfold Orgelbyggeri engasjert til å sette orgelet i stand, og siden har det vært i bruk. Mye av denne siste istandsettinga ble gjort etter samtidas klangidealer. I 2010 ble det derfor gjennomført en restaurering av Jann Magnar Fiskvik fra Brødrene Torkildsens Orgelbyggeri i Levanger, for i størst mulig grad å tilbakeføre orgelet til slik det opprinnelig var. Underskap og overskap ble igjen samlet til en helhet, de gamle kilebelgene som var lagret på loftet ble gjeninnsatt, og pipene som manglet ble rekonstruert etter størrelsen på hullene i pi-

GAVEBLOKKEN BRUTT OPP
Bønsnes kirke har en gaveblokk som omtales allerede i 1733. Den er 80 cm høy, 20 cm bred og 20 cm dyp, firkantet og blåmalt, beslått med vinkeljern og jernbånd, og lokk med pengesprekk. Den ble brutt opp i 1689, og fikk da nytt beslag, og låsen ble reparert.*

* Christie (1987), s. 119.

«FAAR SIT ØNSKE OPFYLDT»
«Sagnet siger, om Gavbloken i Bønsnæs Kirke, at den, der oppe ved Alteret ønsker noget og samtidig har lagt noget i Bloken, han faar sit Ønske opfyldt. I mangfoldige Tilfælde – har vi hørt – er Ønskerne gaaede i Opfyldelse».*

* Ringerikes Blad 9. februar 1901.

26 Christie (1986), s. 111.
27 Wikipedia.

pebrettet. Orgelet i Bønsnes er blant Norges eldste bevarte orgler, og orgelbygger Jann Magnar Fiskvik skriver i sin rapport at «det er tydelig at den som har bygd orgelet har vært en veldig dyktig håndverker». Restaureringa i 2010 ble finansiert av Riksantikvaren, Sparebank 1 Ringerike-Hadeland, fondet Sat Sapienti og Hole kommune.

I 1728 går det fram av en beretning fra sokneprest Hans Teilmann at han da begynner med sankthans-messe i Bønsnes kirke: «paa den Skich og Sædvane, som ved saadanne Gafve og Lofve Kircker paa andre Steder holdes, haver ieg, i Herrens Nafn, effter Almuens for god befinnende, anordnet, et hvert Aars St-Hans Dag at holde en aparte Prædichen i samme Kircke, paa hvilken Dag Kircken skal nyde en aarligt Ofr Dag hereffter, til denne Kirckis Vedligeholdelse, hvormed i Dag d. 24. Juni 1728 blef giort Anfang».[28] Ordningen med sankthans-messe med ofring til kirken ble opprettholdt til 1740. Da kom en ny sokneprest til bygda (Hans Teilmann), og han nektet å forrette. Sankthans-messene i Bønsnes kirke ble tatt opp igjen fra 1752, da Mathias Hagerup tiltrådte som sokneprest.

Sigurd Leine var kirkeverge i Bønsnes kirke 1967-73. Her ringer han jula inn rundt 1970.

Bønsnes kirke knyttes til Hellig Olav, fordi Bønsnes ifølge tradisjonen var gården til hans stefar Sigurd Syr. Ingen kilder knytter imidlertid Olav til Bønsnes før biskop Jens Nilssøns visitasbeskrivelse i 1591, hvor han om Bønsnes skriver at «der sigis kong Oluff at vere født». Bønsnes gård er heller ikke nevnt i skriftlige kilder før i et middelalderdiplom i 1457 om eiendomshandel. Det nyere sagnet om Hellig Olav i storm på Tyrifjorden, bygger opp om kirken som en Olavskirke, men gårdens (og kirkens) tilknytning til Hellig Olav er usikker. Siden en gang på 1900-tallet har presten i Hole holdt olsokgudstjeneste i Bønsnes kirke 29. juli, til minne om Olav Haraldssons fall på Stiklestad i 1030. Kirken synes imidlertid aldri å ha vært viet til Hellig Olav.[29]

28 Christie (1986), s. 105.

29 Blant lokalhistorikere på Ringerike er det lansert en teori om at byggingen av Bønsnes kirke kan ha sammenheng med gravplassen til de falne i slaget mellom Sigurd Ribbungs opprørsflokk og birkebeinerne ved Leinestrand i 1221. Leinestrand ligger cirka 500 meter fra Bønsnes kirke. I slaget falt, ifølge Håkon Håkonssons saga, 240 ribbunger. (Bjørn Geirr Harsson i heftet Ringerike 2008 og 2012).

I 1818 heter det i Holes kallsbok at kirken vedlikeholdes med midler fra ofring under gudstjenestene i kirken, som holdes 11 ganger i året. I dag avholdes det seks gudstjenester i året i Bønsnes kirke, hvorav én er den årvisse Olsokgudstjenesten. I tillegg benyttes den til dåp, konfirmasjon og bryllup.

Bønsnes kirke har aldri vært soknekirke med egen menighet. Den er en gavekirke, det vil si at dens drift og vedlikehold har vært finansiert av gaver fra bygdas folk og andre, som har lagt en skjerv i kirkens gaveblokk. Da landets kirker ble solgt i 1723 til inntekt for statskassa, ble Bønsnes kirke holdt utenfor. Oppsitterne på gårdene rundt kirken har regnet den som sin eiendom, og sørget for en kirkeverge (blant sine egne) som har ført tilsyn med kirken og forvaltet dens midler.

Kirkeverger i Bønsnes kirke

Thomas Arup	1880-1888
Lars Thingelstad	1888-1910
H.A. Fjeld	1910-1926
Knut H. Gullingsrud	1926-1935
Kornelius Lehne	1936.1953
Johan Rovelstad	1954-1966
Sigurd Leine	1967-1973
Paul Ullern	1974-2013
Ole-Jørgen Moe	2013-

Karl Engebretsen på Bønsnes (Elvejordet) var kirketjener i Bønsnes kirke, en jobb han i 1920 overtok etter sin far, *Engebret Olsen Mosengen*. Før deres tid, vet vi lite om ordningen med kirketjener. Når Karl Engebretsen var borte på arbeid, vikarierte en av sønnene i kirken. Fra midten av 1950-åra overtok Elsa Rovelstad (f. 1939, seinere gift Ullern) som kirketjener. Allerede som 15–åring tente hun kirkelys og hang opp salmenumre i kirken, hvor faren Johan var kirkeverge Midt på 1960-tallet overtok kirketjeneren ved Hole kirke også tjenesten ved Bønsnes.

Bønsnes kirke har gjennom tidene fått en rekke gaver fra bygdefolk og andre. Her nevnes spesielt en testamentarisk gave som kirken fikk i 1997 fra Aage Fjelds dødsbo på cirka 400.000 kroner. Denne ble brukt til å opprette Aage Fjelds minnefond. Avkastning fra fondet skal brukes til drift og vedlikehold av kirken. Et stort åkle som Aage Fjeld selv har vevd, kom også til kirken etter hans død, sammen med et stort langbord som Leif Rovelstad lagde for Aage Fjeld i sin tid. Bordet

INGEN KIRKEGÅRD

Ved Bønsnes kirke har det ikke vært noen kirkegård, men i middelalderen ble en rekke kister satt ned under kirkegolvet. De ble fjernet ved omlegging av gulvet rundt 1840. I 1726 het det at Anders Christensen, kirkens store velgjører, forlangte opprettet «et muret Grafsted uden for Kirchen og hoss Kirche Muuren». Dette synes å ha blitt realisert, for i en besiktigelse av kirken i 1739 heter det at det utenfor kirken, på nordsida, «findes een smuck hvelvet grundmuured Begravelse, som tillige er vel techt – Anders Christensen tilhørende, og af ham self bekostet». Christensen døde i 1747, og skal være begravet under krypten i den gamle steinkirken i Hole. Kan hende var det den steile soknepresten Hans Teilmann, som nektet å forrette sankthans-gudstjenestene i Bønsnes, som også satte foten ned for begravelser ved kirken. Etter tradisjonen skal løytnant Christian Bruses kiste være bevart under kirkegolvet i Bønsnes, men han ble gravlagt ved Hole kirke.*

* O. Ovenstad: Militærbiografier I (Oslo 1948), s. 167, og Christie (1987), s. 119.

«... TRODDE AT KIRKEN VAR DERES»

«Å følge fremmede inn i kirken var også noe ungene måtte gjøre, da kirkenøklene hang inne på kjøkkenet hos oss. Det var ofte folk langveis fra som kom. Det var noen som bare skulle se, men det var også mange som kom for å love noe til kirken, om deres ønske gikk i oppfyllelse. Bønsnesgården og noen andre gårder på Hole hadde egne stoler eller krakker i Bønsneskirken. Ja, mor og søsknene hennes trodde at kirken var deres, inntil de ble store nok til å forstå. Deres have gikk jo like inn til kirkevangen, og der i kirken var de døpt, konfirmert, gift kanskje og de døde ble satt inn her før de ble kjørt til Hole kirke og gravlagt. Når noen skulle døpes i Bønsnes, kom de først inn til bestemor, for det var ingen barnekammer i Bønsneskirken».*

* Einar Heimås Dokken: «Mor forteller», i heftet Ringerike 1975 s. 22–24.

er plassert i kirkens annen etasje sammen med 15 kubbestoler (også gave fra Aage Fjeld). I kirkens våpenhus står en kongestol, laget til det historiske spillet «Fra blot til messe» på Bønsnes i 1995. Kongestolen er laget av Olav Tvergrov, Sigurd Berg og Eiliv Øynebråten. Da Helgelandsmoen militærleir markerte sitt 125 års-jubileum i 1993, ble kongestolen lånt ut til Forsvaret. Kong Harald 5 satt i kongestolen fra Røyse da han var gjest ved markeringen.

Det er natteskumt her inne. Se
der skimter vi Madonna
med sin gudesønn på fanget sitte taus og trist
og venter i sitt kor.
Venter vel på hyrdeflokken som skal komme
og forkynne
at nå så de himlen åpen – hørte englehæren
synge
over vide beitesmarker – å, så langt som
jorda rekker
for all verdens trøtte sjeler:
Fred på jord.

Elling M. Solheim

Stein kirkeruin i 1999, sett fra øst. Nærmest ser vi den halvrunde apsisen, som trolig har hatt et hvelv formet som en halvkuppel, som tak. Apsisen viser at Stein kirke var en kirke utenom det vanlige. Bare Norderhov kirke har noe liknende på Ringerike.
Foto: Jan Fredrik Hornemann

Stein kirke

Det er få steder på Ringerike hvor man føler seg mer hensatt til sagatid og middelalder, enn i kirkeruinene på Stein. Bygging av kirken må ha startet midt på 1100-tallet. Steinkirken er bygd i romansk stil, og har hatt vinduer og portaler med runde buer i overkant. Byggematerialet er rød ringerikssandstein, blå sandstein, og kalkstein.[30] I løpet av 1200-tallet ble den soknekirke i Stein sokn, mens kirken på gården Holes grunn

30 Den blå sandsteinen kan ha blitt hentet fra Steinsetra på østsida av fjorden, og kalkstein er det er mye av i berggrunnen på Stein.

MYE TIL FELLES MED NORDERHOV KIRKE

Norderhov og Stein kirker har mye til felles og er datert til samme tid, dvs. til andre halvdel av 1100-tallet. Det er derfor mulig at de samme håndverkerne har vært i arbeid både på Stein og Norderhov. Begge kirkene bærer preg av solid håndverk,med høy kvalitet på murerarbeid og steinhogging. «Den tredje steinkirken i Hole, Bønsnes, har lite til felles med kirkene på Norderhov og Stein. Kirkebygningene har hver sin stil og byggeteknikk. Grunnformen i Bønsnes kirke er av langkirketypen, skip og kor går i ett og danner et rektangulært rom. Denne kirketypen ble vanlig i Norge først etter 1250. I Bønsnes kirke er det brukt teglstein som bygningsmateriale i vindusbuer og i den spissbuede vestportalen. I Norge kom teglstein for alvor i bruk først på 1300- og 1400-tallet. Før den tid var det stort sett bare konger som hadde råd til å bruke tegl som byggemateriale. Både rektangulær form og bruken av tegl viser at Bønsnes kirke er yngre enn kirkene på Stein, Hole og Norderhov».*

* Harsson (2000), s. 68.

var soknekirke for vestre del av bygda. Steinkirken har trolig erstattet en eldre trekirke. At kongen har hatt en «høgendeskirke» på sin egen gård, var ikke unaturlig. I middelalderen var det vanlig å vie en ny kirke til en bestemt helgen. Det er nærliggende å tro at kirken på Stein ble viet til hellig Olav, men vi har ingen kilder som bekrefter det.

De fleste norske steinkirker fra middelalderen består av to bygningsdeler: kor og skip. Koret var reservert for presten og utøvelse av de hellige handlinger, mens skipet var for allmuen. Dersom en kirke hadde flere bygningsledd, viser det at den hadde en spesiell status. Stein kirke består av tre bygningsledd: skip, kor og apsis.[31] Samlet ytre lengde er 17,9 m og største bredde 9,0 m. Innvendig måler skipet 9,45 x 6,68 m (63,1 m2). Skipet har portal midt i vestveggen, og i vestre del av sørveggen. Det er ingen spor etter en direkte inngang til koret fra utsida. Det bygger opp under tanken på kirken som en privat kirke på en storgård, helt fra starten av. Der var presten medlem av den huslyden som brukte kirken.

Koret er så kort at det mer må ha fungert som en overgang til apsisen, der alteret har stått. Gulvet i skipet ligger på høyde med inngangen, mens koret er hevet to trinn over skipet, og apsisgulvet ligger enda to trinn over korgulvet. Apsisen viser også utvendig at dette var en kirke utenom det vanlige. Bare hovedkirken på Norderhov har noe liknende på Ringerike. Apsisen, og kanskje resten av koret, har etter alt å dømme hatt

31 *Apsis* eller *apside*, fra gresk *hapsos*, «tilføying», er en halvsirkelformet utvidelse av en bygning. Vanligvis har den også et hvelv formet som en halvkuppel.

« ... KALKSTEIN SOM ER BRUTT PÅ GÅRDEN»

«Apsis og grunnmur er bygget av kalkstein som er brutt på gården. Dette er første byggetrinn. Så ser det ut som at byggmesteren har oppdaget den vakre sandsteinen på østsida av Steinsfjorden og bygget kirken av denne; den blå er tatt ved Steinsetra og den røde på Ulvøya».*

* Per (Peter) Lyse: Stein kirke, i heftet Ringerike 1959-60, s. 12.

KALKOVN

Det har trolig vært kalkovn på Stein helt siden middelalderen. I den gamle steinkirken på gården ble kalk brukt som bindemiddel. Råmateriale til ovnene er kalkstein, som det finnes mye av både på Stein og i Steinsåsen.

Kong Olav og Camilla Hornemann ved kirkeruinen på Stein 3. juni 1976. Foto: Bjarne Fretheim

BYGDEFOLKET PRØVDE I 1704

I 1704 sendte allmuen i Hole søknad til kongen om å få tømmer til restaurering av Stein kirke. I mai 1704 ble det holdt en «synsforretning» på Stein, for å få vite hvor mye og hva slags tømmer som skulle til. Resultatet ble sendt til amtmannen, som videresendte det til Rentekammeret i København. Rapporten var undertegnet av fogd Tønder, sorenskriver Müller og lagrettens formann Peder Torkildsen Lehne. Hvordan det gikk med søknaden? Resultatet kjenner vi, kirken på Stein ble ikke restaurert.*

* Etter Erling Bjørke: «Kyrkja på Stein på Ringerike», i Ringerikes Blad 31. oktober 1957.

en hvelving av stein, som symboliserte himmelhvelvet. Denne har i så fall vært kalkpusset og dekorert med maleri, f. eks. av Kristus eller St. Michael.[32]

Etter Svartedauen synes Stein kirke å ha stått ubrukt i lang tid. I 1575 ble kirken omtalt som nedlagt. Inventaret var overført til Hamar domkirke av «Mester Ture», kannik og prost ved Hamar domkirke. En gang i første halvdel av 1600-tallet brant kirken, trolig etter lynnedslag. Både tak, dører og vinduer ble flammenes rov.[33] I 1663 skrev oppsitteren på Søndre Stein, Ole Nilssøn, en supplikk (klageskrift) til kongen og ba om at Stein-kirken måtte bli gjenreist. Han skrev at kirken «for mange år siden dessverre er overgået ildebrann».

I 1704 prøvde allmuen i Hole å få tømmer til restaurering av kirken (se egen sak), uten resultat. Murene stod siden i full høyde i mange år. Da Gabriel Fougner i 1826 bygde ny hovedbygning på Øvre Stein, ble det samtidig anlagt terrassehage mot vest. Til grunnmur i hovedbygningen og anlegg av hagen ble det brukt stein fra kirkemuren.[34] Til denne hagen skal det også ha blitt kjørt jord fra Halvdanshaugen. I 1878 hadde gårdens eier Johannes Solberg planer om å bygge opp igjen kirken. Han skrev til Fortidsminneforeningen og ba om hjelp til å rekonstruere kirken «i dens gamle stil så nær som det var mulig at komme denne». Men det ble ingen gjenoppbygging.

32 Øystein Ekroll: Stein kapell på Ringerike, i Larsen/Rolfsen (2004), s. 105-112.

33 Ifølge fogd Wiels beretning fra 1743 skjedde brannen «for 60 år siden», altså rundt 1683, men det må ha vært noen tiår tidligere.

34 Da Finn Moltzau i 1934 frigjorde en del stein i grunnmuren i hovedbygningen (han skulle bygge ny garasje), viste det seg å være stein som kom fra kirkeruinen. (Harsson 2000, s. 82-83).

MYNTSKATT

I 1924, under restaurering av kirkeruinen på Stein, drev et par karer og la noen av steinhellene på kirkegulvet bedre til. Under en av hellene avdekket de et myntfunn med 60 mynter og myntfragmenter, som trolig var blitt gjemt i kirken en gang mellom 1023 og 1030. Dette var perioden da Olav Haraldsson var konge, eller kjempet for kongemakten, i Norge. Tre av myntene var norske, og ble datert til mellom 1015 og 1028, mens de øvrige var tyske og angelsaksiske penninger. Myntene må ha blitt lagt ned i en eldre trekirke, som dermed kan dateres indirekte til før 1030. En teori er at pengene har vært lønn til kongens hird eller arbeidsfolk, og at en av hans årmenn (som forvaltet kongsgårdene) har gravd dem ned for å unngå at de kom Olav Haraldssons motstandere i hende, etter at kongen måtte rømme landet i 1028.

* Myntfunnet er bredt presentert i Harsson (2000).

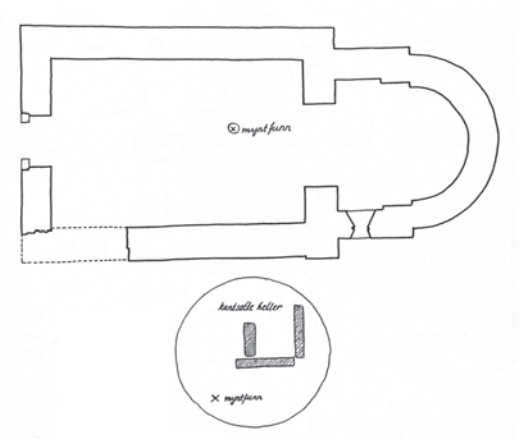

Skissen viser hvor myntfunnet ble gjort i 1924, under golvet i kirkeruinen.

I 1896 ble kirkeruinene fredet, og i 1922-23 ble de sikret og konservert under ledelse av arkitekt Gerhard Fischer (siden konservator ved Universitetets Oldsaksamling). Med hjelp av to murere fra bygda, Anton Pettersen og Hans Olsen, ble en del av muren i korets og skipets sørvegg ført opp igjen, med sandstein hentet fra Ulvøya og kalkstein fra et lokalt steinbrudd. Siden har kirkeruinen stått godt. Murene er 125 cm tykke. Sørveggen i skipet og koret og deler av apsisen er godt bevart, mens resten er bevart i cirka én meters høyde.

Stein kirke har vært et byggverk av høy kvalitet. Den er mer i slekt med de store, basilikale[35] kirkene på Østlandet, enn med de andre små steinkirkene på Ringerike, som er svært enkle i utforming. Siden Stein var i kongelig eie, må bygningsarbeiderne ha hatt forbindelse med andre kongelige byggetiltak. Kanskje de store landskapskirkene på Norderhov, Gran, Hoff og Ringsaker, som er bygd med like godt steinhåndverk.[36]

I 1935 ble det foretatt stubbebryting og opprensking rundt ruinene av Stein kirke. Da ble det gjort funn av skjelettdeler, som ble meldt til Universitetets Oldsaksamling. I april 2010 skulle Jan Fredrik Hornemann, eier av Stein, felle ei furu som var i ferd med å falle ned noen meter fra sørveggen av kirkeruinen. Da dukket det fram en hodeskalle. Arkeologer ble tilkalt, og i september samme år ble området ved trerota gravd

FRIHAMN

«Jordet bak låven heter nu Strandjordet; men før het det Frihamn. De aller eldste fortalte at kirkefolk som kom til Steinskirken, hadde rett til å tjore hesten i Frihamn».*

Fortalt av husmannssønnen Peder Gabrielsen (f. 1874) i Nystua til Jon Guldal i 1935.

«... FOR DET VAR GRAVPLASS DER»

«Forleden var jeg i samtale med en eldre, klok mann, den 74 år gamle Johan Madsen Stein, som fortalte at han har vært med på pløying i bakken ved Steinskirken, og mange bein i jorda kom opp, for det var gravplass der, sa Johan».*

* V.V. i artikkel "Ruinkirken – Olavskirken på Stein", i Ringerikes Blad 19. oktober 1957.

35 Basilika = kirker med en spesiell status og arkitektur.
36 Ekroll (2004), s. 105-112.

ut. I alt ble det funnet 878 knokler festet til trerota, fra minst 10 individer. Seks av disse var voksne og fire barn. Arkeologenes rapport konkluderer med at kirkegården ved Stein kirke har vært «i intensiv bruk, gravene ble anlagt tett både horisontalt og vertikalt».[37]

Sollihøgda kirke i 2003.

Sollihøgda kirke

I 1911 ble det reist et kirkebygg på Sollihøgda, på den gamle vollen til Sollisetra som tilhørte Bjørnstad gård i Steinsfjerdingen. Seterhusene ble revet i 1910 for å gi plass til kirken. Tomta, kirkebygget og innredningen var en gave fra hoffjegermester Thomas Fearnley og hustru Elisabeth f. Young på Toresplassen, og frøken Harriet Wedel Jarlsberg i Bærum. Giverne opprettet også et legat til kirkens vedlikehold.

Sollihøgda kirke ble bygd for befolkningen der oppe på skauen, i grenseområdet mellom Hole og Vestre Bærum. Kirken betjenes av prester fra begge prestegjeld, og er også blitt mye benyttet som sportskapell, betjent av Norges Kristelige Studentforbund.

Kirken er bygd i tre (bindingsverk) i lengdeaksen nord-syd, med kor i nord. På siden av koret ligger sakristi og rom for dåpsbarn. Inntil kirkeskipets sørgavl står tårnet (også bygd i

37 Hanne Ekstrøm Jordal: NIKU Oppdragsrapport 265/2011; Innsamling og osteoarkeologisk analyse av menneskebein i trerot fra Stein kirkeruin, Buskerud, s. 8.

bindingsverk), hvis første etasje også tjener som våpenhus. Bygget er satt opp på grunnmur av fuget naturstein. Kirkeskipet har tilnærmet kvadratisk grunnflate, med åpen takstol med sperrer som bærer åsene under bordtaket. Kirkens hovedinngang er i tårnets sørvegg.

Prekestolen står ved skipets nordvegg, vest for åpningen til koret. *Døpefonten* står på motsatt side. Nederst i skipet er det oppgang til tårnrommet, som er åpent mot skipet, og bygd ut med et lite galleri. Her står et *harmonium* (Isachsen og Renbjør, Levanger), som i 1985 ble erstattet av et nytt *orgel,* bygd til Sollihøgda kapell av den svenske orgelbyggeren Robert Gustavsson.[38]

Alteret er en enkel kasse som står inn mot korveggen. *Altertavlen* er fra 1936, utskåret av Ole Rudi til kirkens 25 års-jubileum. Tavlens storfelt har et krusifiks, flankert av små, vridde søyler som bærer en knelende engel. *Døpefonten* er en åtte-sidet, profilert skål på søyler over en fire-sidet, kasseformet fot. Kirken har flyttbare *kirkebenker*, og en *kneleskammel* trukket med rødt, korsmønstret ullstoff. Kirkeklokka er støpt av O. Olsen & Sønn (Nauen) i 1911, og har innskriftene «Ære være Gud i det høyeste» og «Kom alt er rede». Sollihøgda kirke har også en kirkebøsse i messing, som skal være fra 1700-tallet (gave fra skipsreder Nils Astrup og frue).

Juletrefest i Sollihøgda kapell i 1930.

Sollihøgda kirke betjenes av prester både fra Hole og Bærum (Bryn menighet). Martin Pedersen Granholdt var kirketjener fra kapellet var nytt, til han døde i 1939. Lærer Hallvard Berg (1903–1981) var klokker fra 1934 til 1970. Da overtok Emilie Solheim (benevnt som kirketjener) til sin død i 1992. Kirketjenere har siden vært Toril Johansen fra Bærum (1992-93), Vera Sidler Solheim (1994-2004) og Nima Welo (siden 2004).

Hole prestegård

Gården som har gitt bygda og kommunen navn, ligger på nordsida av Hole kirke. Gården het *Hole* før den ble prestegård, og hører til bygdas eldste. Gårdsnavnets opphav er det

38 I Norges kirker (Christie 1986) heter det at orgelet tidligere har stått i Jar kirke i Bærum. Det er ikke riktig.

Hole kirke med prestegården i 1956, med Helgeland gård nedenfor, og Nordfjorden og Holleia bak.
Foto: Widerøe's Flyveselskap AS

norrøne *hóll* (flertall *hólar*) som betyr «isolert og rundaktig høyde». Om høyden er Frøysuåsen eller den mindre som gården og kirken ligger på, vet vi ikke. Et mye eldre bygdenavn enn Hole, er Røyse. Det eldste skriftlige dokument som er bevart fra Ringerike, er et middelalderbrev i 1291, skrevet på gården Ullern «a Ræysi a Ringariki». Kirkene fikk ofte navn etter gårdene de ble bygd på, og navnet på prestegården gikk seinere over til å bli navn på hele soknet, prestegjeldet og herredet.

Første gang prestegården er nevnt i en skriftlig kilde, er i 1330 (*af prestgardenom a Holom*). Fra gammel tid er det soknepresten som har bodd på prestegården og hatt inntektene av den, som del av sin embetslønn. Mange prester drev jorda selv, i nyere tid ved hjelp av ansatte gårdsbestyrere, mens andre leide bort til forpaktere.

I 1723 var det på Hole prestegård 4 hester, 16 storfe, 10 sauer og 10 geiter, og årlig utsæd var 2 kv.[39] rug, 1 t. 2 kv. erter, 6 t. bygg og 8 t. blandkorn. Høyavlingen var 40 lass i året. Gården hadde to husmannsplasser, hvor det ble sådd 1 kv. blandkorn og 1 kv. havre. I 1762 var det seks eller sju husmannsplasser under gården. I 1865 var det på Hole prestegård 8 hester, 21 storfe, 16 sauer og 4 griser, og årlig utsæd var 1/8 t. hvete, 3 9/16 t. rug, 20 ½ t. bygg, 6 3/8 t. blandkorn og 55 t. poteter. Gården hadde da seks husmannsplasser.

39 Kv- = kvarter = en kvart tønne korn.

ANTALL SOVEROM – OG BADEMULIGHETER..?

Da Kjeld A. Bugge skulle fratre som soknеprest i Hole i 1880, ble embetet lyst ledig. Kirkesanger Ole Haagensen Hurum på Lille Hundstad skulle svare på spørsmål fra interesserte. En yngre prest fra et utkantstrøk hadde kone og tre unge døtre, og stilte en rekke spørsmål i brev til kirkesangeren. Hurum svarte etter evne, om bygda, boforhold i prestegården, og kollekt-inntektene. Beløpet for kollekten de siste åra ble oppgitt. Men den unge presten var ikke tilfreds. Han syntes kollektinntektene var altfor lave, i en velstandsbygd som Hole måtte de da være høyere? Nei, kirkesanger Hurum gjentok i neste brev at beløpene var korrekt oppgitt. Den unge presten var også forundret over at det ikke var flere soverom i prestegården, for han regnet med å ha mye besøk fra sin store familie. Han spurte også om bademuligheter for kone og døtre. Hurum svarte at bademuligheter var det i elva ved Domholt, og dit kunne man enten gå eller kjøre med hest. Presten opprettholdt ikke sin søknad. Ny soknеprest ble Hans P. Blix Rynning, som sannsynligvis var fornøyd med både kollekt og badeplass, for han ble i bygda i 16 år.*

* Etter Fredrik C. Hildisch på Lille Hundstad.

I 1882 vedtok Stortinget en lov om salg av prestegårdsjord, og i 1888 ble det tillyst auksjon på Libakke, «efter Forlangende af Sognepræst Rynning paa det Offentliges Vegne». Husmannsplassene Klokkerplassen og Sauløkka samt to parseller av prestegårdsjorda, den østlige og den vestlige del «af den egentlige Præstegaard», ble lagt ut for salg. Thomas Fearnley ble eier av Klokkerplassen for 1.300 kroner, mens Elling Johannessen Hallingby (Helgelandseie) fikk tilslaget på Sauløkka for 1.150 kroner. Østre del av prestegården (seinere gården Østvold, ca. 70 mål jord men ingen skog) ble solgt til Hans Madsen Snadden for 3.600 kroner, mens vestre del (det som ble gården Ringhol, ca. 120 mål jord og med tillagt skogstykke) ble solgt til skolelærer Johan Frøhaug for 5.800 kroner.[40]

Etter salget av plasser og jord i 1888–1889 hadde Hole prestegård i 1890 tilbake 160 mål åker, 17 mål eng og 153 mål havn. De to plassene Nylende og Svingerud var til sammen på 45 mål åker og 20 mål eng. Hjemskogen (en del myrer ikke medregnet) var på 918 mål, mens skogen på Krokskogen («der ligger 13 km fra Hole prestegaard») var på 1.589 mål. I 1890 antok embetsgårdskommisjonen at Hole prestegård i «almindelige Aar» kunne føde 3 hester, 12 storfe og «nogle Sauer». Anslaget stemmer bra med besetningen i 1948: 3 hester, 16 kyr, 2 okser, 4 ungdyr, 6 griser og 10 høner.

I 2004 hadde Hole prestegård 200 dekar dyrket jord og 2.500 dekar produktiv skog. Siden er en del av skogen skilt ut og gitt som erstatning til bønder i Norderhov, som har fått båndlagt egen skog i området ved Gyrihaugen. Av bygninger på preste-

40 Under auksjonen 19. oktober 1888 fikk Hans Madsen Snadden også tilslaget på vestre del (seinere Ringhol) med skogstykke for en sum av 5.500 kroner, men da eiendommen ble utskilt året etter, var det Johan Frøhaug som var kjøper (for 5.800 kroner). Hans Madsen fikk rimeligvis problemer med finansieringen.

gården er hovedbygningen fra cirka 1720, da den gamle brant ned til grunnen. Den ble modernisert i 1882 (sveitserstil), pusset opp utvendig i 1924 og ombygd tidlig i 1970-åra. Låven er fra siste halvdel av 1700-tallet. Fjøset er fra 1887 (i 1924 påbygd innelukket gjødselkjeller), mens et stabbur i tre etasjer er fra 1800-tallet. Forpakterboligen er bygd i 1915, men deler av bygningen kan være eldre. Den ble pålagt panel i 1930–31. Den siste forpakteren, Marthin Rudstaden, sluttet i 2000 (bodde i forpakterboligen til 1995). I bygningen holder Hole kirkekontor til i dag.

I 1993 ble hovedbygningen, forpakterboligen og stabburet på Hole prestegård fredet. Riksantikvaren la vekt på at bygningene utgjør et helhetlig anlegg i et rikt kulturlandskap.
I 2002 ble låvebygning, stabburet og grisehuset restaurert, etter mange års forfall. Det vesentlige av kostnaden på nær 2 millioner kroner var nytt tak på låven. Hole prestegård er nå et såkalt VIP-anlegg, og dermed inne på listen over fredete prestegårdsanlegg.

Sokneprestene

Av prester som har virket i bygda siden middelalderen, og sokneprester fra rundt 1570, kjenner vi følgende:[41]

Sira Jon[42] er den første presten i Hole vi kjenner navnet på. Han er nevnt i et middelalderbrev fra 1330 i forbindelse med gjerdeplikten mellom prestegården og Helgeland, en plikt den samme Jon skal ha forsømt i sine siste leveår.

Sira Thorer Thorersøn er nevnt som «prest i Holøm» i fire middelalderbrev mellom 1345 og 1348. Han må være den «Mester Ture» som ifølge stiftsboka 1574-77 besørget inventaret fra Bønsnes og Stein kirker til Hamar domkirke: «haffuer Mester Ture Annamidt till hammers domkirke alt hues Ornament och Inuentarium som var thill Bonissness och Stenss Annex».[43] Dette tyder på at de to kirkene ikke var i bruk etter Svartedauen.

Sira Erik Ormsøn «i Staini paa Ringerike» er også nevnt i middelalderbrev i 1340-åra. Han var prest i Stein sokn. Hole var i middelalderen delt i kirkesoknene Hole og Stein.

---

41 Det meste av opplysningene om sokneprestene er hentet fra Hole kallsbok, og fra Gunnar Tveitens «Hole herred» (1914).
42 I middelalderen ble prestene kalt *sira* (fortsatt vanlig på Island).
43 Oslo og Hamar bispedømmes jordebok 1574-77 (utgitt 1929), s. 196.

Sira Dyre på Hole er nevnt i middelalderbrev i 1356 og 1361. I sistnevnte år testamenterte Hallvard Eivindsson på Søndre Vegstein én levende ku samt «sin lovbok» til herr Dyre, mot at denne skulle lyse årtid samt for «årtids brev og bønnehold» for Hallvard og hans datter Gunna. I 1366 var Dyre prest i Norderhov, og det var han fortsatt i 1397.

Kjetil Eilivsson er nevnt som prest i Hole i et middelalderdiplom i 1415, da han stevnet Tore Olavsson og Erling Gunnarsson om fisket i «Kirkevaldet» i Sperillen i Ådal.

Peder Christensen Skaaning er nevnt som sokneprest i Hole fra 1572 til 1575 i et prestearkiv i Norsk Slektshistorisk Forening (NSF). Arkivet er blant annet basert på opptegnelser fra en avbrutt doktoravhandling (Per Assev). Hans kilde skal være en av bøkene til biskop og kirkehistoriker Anton Chr. Bang (1840-1913). I Assevs opptegnelser heter det: «1573: Hr Peder Skoning paa Hole. Christenssøn (Bang 115)». Flere har søkt etter kilden, uten å finne den. I Hole kallsbok er imidlertid ikke Skaaning nevnt. Hans virke som prest her er derfor usikker. I 1574 er den samme Peder Christensen nevnt i Nils Stubs opptegnelser fra Oslo lagting (1572-80). I januar 1574 sverget herr Peder Christensen på Ringerike at han aldri hadde «hadde noen legemsbeblandelse til ukyskhet med Ingrid Olsdatter», som Eilev Helgeland hadde hevdet. Kanskje var det årsaken til at han forsvinner så fort.

Hans Hermanssøn var sokneprest i Hole fra 1570-åra til 1619. Han var den «herr Hans paa Hole» som tok i mot biskop Jens Nilssøn på visitasreiser i 1590-åra. Han var gift to ganger, først med Judit, og hans andre kone het Ragnhild Kåresdatter. Hans Hermanssøn var den første lutherske sokneprest vi kjenner i Hole. Etter reformasjonen i 1536 ble ikke alle de katolske soknepresterne skiftet ut med det samme, de fortsatte i stillingen til nye prester med den «rette» lære var utdannet. Men vi kjenner ikke navnet på andre Hole-prester de første 40-50 åra etter 1536, med unntak av Skaaning. Hermanssøn lå i strid med Norderhov-presten, fordi denne beholdt inntektene av Bønsnes og Stein kirker (og Ådal), selv etter at Hole ble eget prestegjeld.[44] Først i 1610 ble det forlik, Norderhov-presten overtok tiende-inntektene fra Ådal og Lunder (Soknedalen), mens Hole-presten fikk tienden for «Holles Sogn, Steen och Bønssnes annexer».[45]

FEIL I HOLE KALLSBOK..?

I tingboka 1652 er referert en grensetvist mellom Helgeland og Hole prestegård, hvor sønn av sokneprest Hans Hermanssøn, Herman Hanssøn (f. ca. 1582) var innkalt som vitne. Herman Hanssøn var sokneprest på Nes på Hedmarken 1608-13 og sorenskriver på Hadeland fra 1629. Han opplyste at hans far hadde avsluttet sin prestegjerning 33 år tidligere, altså rundt 1619. Dette stemmer ikke med det som er innført i Hole kallsbok. Knut Madssøn Lund, Hermanssøns etterfølger som sokneprest, ble ansatt som kapellan i 1617. Ifølge kallsboka skal Madssøn Lund har vært sokneprest fra 1628 til sin død, som ifølge kallsboka var i 1633. Lund eide i 1630 2 skippund i Helgeland gård. I «Hringariki» nr. 1/2013 skriver Sten Høyendahl at Madssøn Lund «døde nok allerede i 1630, ettersom Maren herr Knut Madssøns i landskatten fra 1631 til 1634 er oppført med 2 skippund i gården, og 2 ½ skippund i 1635, som hun fortsatt sitter med ifølge skattematrikkelenen 1647». Etter disse opplysninger må Hole kallsbok være feil på disse punkter.*

* I prestetavlen i Hole kirke (laget 1808) er tiltredelsesår for 1) Hans Hermanssøn 1581, 2) Hans Madsen Lund 1629, og 3) Lars Madsen 1633.

44 Stein Finstad i Hole historielag 30. oktober 1996.
45 Oslo Kapitels Kopibog 1606-1618, s. 74-75.

PRESTEN LEVDE OG DØDE I STØRSTE FATTIGDOM

Christen Pedersen Baare ble i 1659 ansatt som «Huuscapellan» hos Mossing. Christen Baare hadde «expectanse» på embetet i mange år. Han døde i juni 1679, fire måneder før soknepresten. Han var gift med Maren Lauritzdatter, trolig soknepresten's datter. Christen Pedersen Baare bodde på Nedre Mo og seinere på Fjeld, og hans barn finner vi seinere blant annet på Mo og Domholt. Fra en visitas av biskop Hans Rosing i 1698 skal det være notert at Chisten Pedersen Baare levde og døde i største fattigdom, og at hans enke Maren Lauritzdatter med mange barn ennå levde i ytterste armod.*

* Ifølge klokker Svendsens prestehistorie levde Christen Pedersen Baare til 1686 eller 1687, og fungerte som personellkapellan også under den neste soknepresten, Henrik Opdal. Dette leser vi i Hole kallsbok, men her kalles han Christen Pedersen Borch (trolig en skrivefeil).

Knut Madssøn Lund (d. 1630) fra Lier var soknepresten i Hole fra 1619 til 1630. Han var først personellkapellan hos soknepresten i Lier fra november 1616, før han i 1617 fikk samme stilling hos soknepresten Hans Hermanssøn i Hole, i dennes «høye alderdom og svakhet». Knut Madssøn Lund fikk «succession» på soknepresten-stillingen og overtok denne i 1619. Hans kone Maren Nilsdatter (d. 1670) bodde seinere på enkesetet Helgeland. Hun måtte i 1636 kreve den nye presten for sin enkepensjon.[46]

Lauritz Madssøn Mossing var soknepresten i Hole fra 1633 til sin død i november 1679. Han var fra Hurum, hvor hans far Mads Lauritzsøn Mossing var soknepresten. Etter teologisk utdannelse var han en tid huslærer ved Tronstad herregård i Hurum, deretter lærer ved Oslo latinskole, og fra 1630 personellkapellan hos soknepresten Thomas Laugesen i Christiania. I 1633 ble han så ordinert til embetet i Hole. Lauritz Madssøn Mossing[47] var gift med en enke fra Hole, Dorte Sørensdatter.

Henrik Andersen Opdal var soknepresten fra 1680 til sin død i 1716. Han var sønn av soknepresten i Oppdal Anders Roaldsen Blik og hustru Lucie Eriksdatter. Henrik Opdal var gift to ganger, første gang i 1680 med Sara Larsdatter Qvislin (d. 1702). Sara Opdal døde våren 1702 og ble begravd under sakristiet i Hole kirke. Da hennes mor Else døde i oktober 1703, arvet de 11 umyndige barna 1.000 riksdaler på deling, «saa de andre Arvinger næsten intet fik».[48] I testamentet het det at barna ikke hadde arvet noe etter sin mor, og at beløpet skulle overleveres til faren og «bruges til deres fremferd, lære og optugtelse».[49]

I andre ekteskap ble Opdal gift med Anna Marie Handingmann (f. 1650 i Ringsaker). Hun omtales som «en heftig, oppfarende, hissig og hevngjerrig kvinne».[50] Hun hadde tre ekteskap bak seg og hadde overlevd alle sine tidligere ektemenn da hun inngikk ekteskap med Henrik Opdal. Henrik Andersen Opdal var soknepresten i Hole i 36 år. De siste 10 årene kan ikke ha

46 Roar Tank: «Biskopferd over Ringerike i året 1594», i heftet Ringerike 1951–52, s. 10.

47 Mens Lauritz Madssøn Mossing var huslærer på Tronstad herregård i Hurum, ble han utlagt som barnefar til Live Thorsdatters barn (hun var «Faderbordspige» på Tronstad). Mossing «nægtede paa det høitideligste Factum» (etter Hole kallsbok).

48 Etter Hole kallsbok.

49 Norske Kongebrev VII (1699-1703). (Etter Guri Reidun Høllen).

50 Etter Hole kallsbok.

vært noen hyggelig periode for presten og hans familie, etter en rettssak mot hans andre hustru, og det derav følgende seinere spente forhold til fogd Lars Tønder (se bind 3, s. 530-534). Opdal synes å ha søkt tilflukt i sine alkymiske studier.[51] Han døde 12. mai 1716.

Henrik Hansen Smith var soknеprest i Hole fra 1716 til 1720. Før han ble soknеprest, var han fra 1704 kapellan hos sin svigerfar Henrik Opdal. I april 1716 var det rimeligvis Henrik Smith som forrettet da de 32 svenske soldatene som falt i Nordkleiva, ble begravet i det nord-vestre hjørnet av Hole kirkegård. Svigerfaren lå da syk i prestegården.[52] Henrik Smith ble gift med Opdals datter Karen, og de fikk én sønn, Henrik (f. 1711). Smith arvet svigerfarens alkymiske skrifter, og gikk seriøst til verks i forsøk på å fremstille gull ved kjemiske prosesser. Han skal ha satt sin formue over styr ved denne lidenskap, og den kom også til å ta hans liv. En voldsom eksplosjon under et kjemisk forsøk på Hole prestegård i 1720 forvoldte både soknеprestens plutselige død, og at den gamle prestegårdsbygningen brant ned til grunnen.[53]

Hans Henrik Blichfeldt var soknеprest i Hole fra 1721 til sin død i 1740. Fra 1730 var han prost i Hadeland, Ringerike og Toten prosti.[54] Han ble ordinert til prest i 1716, og ble i 1722 gift i Christiania med Karen Hansdatter Røe. Vi kjenner to av deres barn: Inger Margrethe (f. 1723, gift med Johan Bentzen, prost og soknеprest i Strøm i Nord-Odal), og Henrik (f. 1730, død som kaptein i Det nordenfjeldske gevorbne Regiment).[55] Hans Henrik Blichfeldt var sønn av auksjonsforvalter Henrik Blichfeldt i Christiania.

Hans Kristensen Teilmann (1705–1765) var soknеprest i Hole fra 1741 til 1752. Han var sønn av en kjøpmann i Ribe på Jylland. Som teologisk kandidat var Teilmann først lærer ved Trondheim latinskole, og seinere kateket ved Frue kirke i Trondheim. I 1739 ble han lærer ved Arresthuset i København, før han to år seinere fikk embetet i Hole. I 1752 ble han ut-

51 Alchymi = kunsten å lage gull på kjemisk vis.

52 V.V.: Gullmakerpresten på Ringerike, i «Arbeidets Rett» 27. august 1954.

53 Smith er ikke med på prestetavlen i Hole kirke. Etter Smiths død ble Karen Henriksdatter gift med Jens Holmbo, soknеprest i Vardal. I 1763 ble hennes sønn fra første ekteskap, Henrik, ansatt som personellkapellan hos sin stefar.

54 Hole og Norderhov hørte inntil 1737 til Totens og Hadelands prosti, fra 1737 til 1864 Hadeland, Ringerike og Hallingdals prosti, fra 1864 til 1914 Ringerike og Hallingdal prosti, og fra 1914 var Ringerike eget prosti.

55 Gevorben = vervet.

nevnt til soknеprest i Drammen, hvor han var til sin død i 1765. Teilmann oversatte flere teologiske skrifter. I ekteskap med Anna Brøsting hadde han tre barn: Kristian (d. 1827 som soknеprest i Modum og forfatter av flere skrifter om fruktdyrking),[56] Anders (residerende kapellan i Modum) og Mette.

Mathias Hagerup (d. 1771) var soknеprest i Hole fra 1752 til 1771. Før han ble utnevnt til embetet i Hole i 1751, hadde han siden 1729 vært kapellan i Bragernes. Han var sønn av soknеprest Søren Richardsen Hagerup i Frosta og hustru Lucie Meldal. Mathias Hagerup var ugift, og har et ettermæle som en rettskaffen mann.

VILLE IKKE TIL HALDEN

Soknеprest Gerhard Essendrop i Hole ble i 1777 «befordredet» til soknеprest til Fredrikshald (Halden), og Jørgen Christian Guldberg ble da utnevnt til ny soknеprest i Hole. Men så ville Essendrop ikke motta embetet i Halden likevel, og dermed måtte biskopene finne et nytt embete til Guldberg. Det ble Aurdal i Valdres.

Gerhard Essendrop (d. 1795) var soknеprest i Hole fra 1772 til 1787. Han var født i Christiania som sønn av Severin Essendrop (lærer ved latinskolen, seinere prest i Trøgstad) og hustru Pauline f. Holst. Gerhard Essendrop gikk på skole i Helsingør i Danmark, og kom til Hole i 1740-åra som huslærer for major Bjercks barn på Fjelstad, og seinere hos soknеprest Teilmann. I 1751 ble han teologisk kandidat, men skal ha fortsatt som huslærer hos Teilmann inntil han i 1754 ble utnevnt til medhjelper hos soknеprest Mathias Hagerup i Hole. I 1762 fikk han «succession» på soknеprest-kallet når det ble ledig, hvilket det ble i februar 1771 ved Teilmanns død. Etter 16 år som soknеprest i Hole ble Essendrop i 1787 utnevnt til soknеprest i Rollag i Numedal, hvor han døde i 1795. Essendrop huskes som en stor forkynner. Vi kjenner tre av hans barn: Christian Styr (f. 1776 i Hole, fra 1837 soknеprest i Modum), Jens (justisråd), og Anne Pauline (g.1 m. farens personellkapellan Adam Gottlieb Finkenhoff, seinere residerende kapellan i Rollag, og etter Finkenhoffs død i 1793 g.2 m. «Hr. Bataillons-Chirurg Gad paa Ringerige»).

Martin Vang (1736–1792) var soknеprest i Hole fra 1788 til 1792. Han ble født i Christiania som sønn av kjøpmann Herman Vang og hustru Christina f. Abelsted. Martin var bare 10 år gammel da mora døde, og han flyttet da til sin onkel, Peter Abelsted, soknеprest i Sørum i Akershus. Etter teologisk embetseksamen i 1759 var han en tid huslærer hos soknеprest Martin Leigh i Elverum og siden lærer ved skolen på Kongsberg, inntil han i 1764 ble personellkapellan i Rollag. Fra 1770 var han residerende kapellan i Sandsvær, inntil han i

56 Kristian Teilmann skal ha vært en av de «kloke» prestene som blant annet hadde «Svarteboka» (etter V.V.)

oktober 1787 ble utnevnt til sokneprest i Hole. Martin Vang skal ha vært en kjempe av en mann, og hadde en utrolig appetitt. Han var gift med Ingeborg Turine Rogstad (f. 1739).[57] Vi kjenner fire av deres barn:[58] Maren Kirstine (f. 1768 i Rollag, g. 1790 i Hole m. sorenskriver i Ringerike og Hallingdal, Peter Georg Boll), Grete Hermanna (f. 1771 i Sandsvær), g. 1796 i Hole m. res. kap. Paul Haslef, seinere sokneprest og prost i Kongsberg), Herman (f. 1774 i Sandsvær) og Torkilda Katrine (1780–1781).

Ulrik Fredrik Kjerulf (1759–1820) var sokneprest i Hole fra 1793 til 1820 (prost fra 1816). Han var sønn av sokneprest Henning Kjerulf i Nannestad og hustru Margrethe Sofie f. Stoud. Etter fullført utdannelse ble han personellkapellan i Fron i 1786, og tukthusprest i Christiania i 1789. Her skal han ha gjort stor lykke ved sin veltalenhet. I 1792 ble han sokneprest i Hole, og fra 1816 prost i Ringerike. Som sokneprest og prost var Kjerulf aktet og elsket. Han var gift med Eleonore Krefting (f. 1753). I 1801 satt de på prestegården med sine to barn:[59] Jacobine Erica (f. 1795), og Jens Laurits (1799–1891, personellkapellan i Hole fra 1834 til 1842, og fra 1851 sokneprest i Gol i Hallingdal, gift med en datter av generaladjutant Dunker på Ringerike).

PREST I NØDENS TID

Ulrik Fredrik Kjerulf var prest i nødens tid. Han gav fra prekesstolen mange råd om hvordan man skulle drøye maten, blant annet ved å bruke mose og malt bein i brøddeigen. Kjerulf var en fremragende taler, og det gikk frasagn i bygda om hans prekener. I en visitasberetning het det også at «hans organ er såre behageligt, deklamasjonen likeså, og den understøttes av en riktig aksjon».*

* Jon Guldal: Folkeminner fra Hole s. 199.

Jakob Schmidt Tronhuus (1771–1850) var sokneprest i Hole fra 1820 til 1831. Han var født i Vågå i Gudbrandsdalen, og sønn av kaptein Jens Tronhuus. I 1797 ble han utnevnt til personellkapellan i Øyer, siden i Ål i Hallingdal, og deretter i Sigdal. I 1802 ble han aftensangprest og rektor ved den lærde skolen i Drammen, og fra 1814 residerende kapellan samme sted inntil han ble utnevnt til sokneprest i Hole i 1820. Jakob Smidt Tronhuus var gift to ganger. Hans første hustru var Pauline Bergitte Feldtman (d. 1803), og de fikk én sønn, Jens Andreas (f. 1803). I andre ekteskap ble han i 1807 gift med Barbra Malling (d. 1855). De fikk to døtre: Pauline (g.m. farens personellkapellan Fredrik Vilhelm Galschjøth) og Anne (1808–1859, ugift). I 1831 ble Tronhuus utnevnt til sokneprest i Fron i Gudbrandsdalen, hvor han var til sin død i 1850. Da hadde han vært prest i 53 år.

57 Ingeborg Turine Wang var i 1818 én av to presteenker som bodde på enkesetet Averøya i Hole. Den andre var hennes datter Grete Hermanna, enke etter avdøde sokneprest Haslef i Sigdal).

58 Opplysninger i Hole kallsbok, innført 1902 av J. Alsing (som viser til «Sandsværs Præstehistorie 1335–1902» av T.O. Gran, og Holes kirkebok).

59 Ifølge Hole kallsbok hadde de ytterligere et barn, som ble født i 1782 og «døde tidlig».

«... DET ROSVÆRDIGSTE FORHOLD»

«Trængsel og Næringssorger har været denne Mands Lod, som i Kundskaber og Kultur staar temmelig over mange Embedsbrødre, ligesom han hædrer sit Kald med det rosværdigste Forhold,» skrev biskop Bech da Thomas Swensen søkte på stillingen som soknepresti Lardal.

Hans Lund var soknepresti Hole 1843–1868.

Kjeld Andreas Bugge var soknepresti Hole 1868–1880.

Thomas Swensen (1776–1843) var soknepresti Hole fra 1831 til 1843. Etter teologisk embetseksamen i 1802 var han i to år lærer ved Strømsø latinskole (og fungerte en periode som rektor), hvoretter han i 1806 ble residerende kapellan i Rollag. Fra 1812 var Swensen soknepresti Tolga i Østerdalen, og fra 1917 i Lardal i Kristiansands stift. Fra 1821 var han soknepresti Skjold. Den 18. juni 1831 ble han utnevnt til soknepresti Hole, hvor han var til sin død i 1843. Thomas Swensen ble rammet av slag og var svakelig de siste år av sin embetstid. Soknepresti-embetet ble da forvaltet av hans personellkapellan, Jens Laurits Kjerulf (personellkapellan i Hole 1834–1842). Swensen var gift med Rebekka Christine Boyesen, og de fikk seks barn: Carl (lege, død i ung alder ved en ulykke i Krokkleiva), Christian (skipsfører), Søren Suhr (kjøpmann i Drammen), David (bestyrer av Buskerud amts landbruksskole på Skollerud i Ådal), Grethe (ugift) og Thrine (g.m. kjøpmann Tandberg i Drammen).

Hans Lund (1800–1878) var soknepresti Hole fra 1843 til 1868. Han var født i Kristiania som sønn av en offiser. Etter teologisk embetseksamen i 1823 ble han samme år utnevnt til soknepresti Vega i Nordland. Fra 1829 var han soknepresti Helleland i Kristiansands stift. Da han ble utnevnt til embetet i Hole i 1843, hadde han det siste året også vært prost i Dalene prosti. Hans Lund var interessert i jordbruk og drev Hole prestegård som et mønsterbruk. Han var blant stifterne av Hole sogneselskap, og holdt en rekke foredrag om gjødsel, sædskifte og husdyrstell. Han skildres som en mann med et barskt og myndig ytre, og var også en dyktig skolemann. Han giftet seg i 1823 med Johanne Marie Carstensen (f. 1802 i Christiania). Ekteskapet var barnløst. Etter at Hans Lund gikk av som soknepresti i 1868, bodde ekteparet i Hole inntil Lund døde på Sørum i 1878. Hans enke flyttet da til Frøyshov, hvor hun døde noen år etter.

Kjeld Andreas Bugge (1807–1888) var soknepresti Hole fra 1868 til 1880. Han var kjøpmannssønn fra Drøbak, og etter teologisk embetseksamen i 1830 ble han i 1832 utnevnt til personellkapellan hos soknepresten i Aurskog. En tid var han soknepresti Hurum, inntil han i 1834 ble soknepresti i Jostedalen i Bergens stift. Fra 1840 var Bugge soknepresti Aurland i Sogn (fra 1843 prost i Indre Sogn prosti), fra 1846 soknepresti Egersund (fra 1849 prost i Dalene prosti), inntil han fikk embetet i Hole i 1868.

Kjeld Andreas Bugge søkte avskjed i 1879 og fratrådte 1. november 1880. Da flyttet han med sin familie til eiendommen Kjeldsborg ved Mo på Røyse, som han hadde kjøpt i 1874 og siden bygd opp med hus og frukthage. Kjeld Andreas Bugge ble i 1836 gift med Kristine Jensdatter Tuen fra Høland (f. 1806),[60] og de fikk tre barn: Jens Ulrik Ferdinand (f. 1838, telegrafinspektør), Johanne Kathrine (f. 1841, g.m. Nils Edvard Schanke Jensen som ble prest i Amerika) og Anna Laura Christine (1844–1894, ugift, seinere eier av Kjeldsborg) – se bind 3 side 80-83.

Hans Peter Blix Rynning (1830–1907) var sokneprest i Hole fra 1880 til 1896. Han var født i Vinger som sønn av seinere prost Ole Gaarder Rynning. Etter teologisk embetseksamen i 1853 var han fra 1854 lærer ved Tønsberg borgerskole, og fra 1859 ved Kristiania borger- og realskole. I 1861 ble han stiftskapellan i Kristiansand, og fra 1863 sokneprest i Sirdal. I 1873 ble Rynning utnevnt til residerende kapellan i Lier, inntil han i 1880 ble sokneprest i Hole. Han ble i 1871 gift med Anna Kristine Albrechtsen. Etter å ha tatt avskjed fra embetet i Hole i 1896 bosatte han seg i Hønefoss, hvor han døde i 1907.

Hans Peter Blix Rynning var sokneprest i Hole 1880–1896.

Johan Christian Heuch Alsing (1840–1904) var sokneprest i Hole fra 1896 til 1904. Han var født i Trondenes, og ble cand. theol. i 1867. Fra 1870 var han personellkapellan hos sin far, sokneprest Halvor Heuch Alsing i Søndre Land. I 1879 ble han utnevnt til residerende kapellan i Norderhov (med bosted Hønefoss), en stilling han hadde inntil han i 1896 ble sokneprest i Hole. Johan Christian Heuch Alsing var gift med Kathrine Holmboe, datter av professor Holmboe i Kristiania, og de fikk én datter, Johanne (som døde i Hole). Han døde i Hole prestegård 6. august 1904, etter å ha tatt avskjed fra embetet vinteren før på grunn av sykdom. Han ble begravet i Hønefoss. Alsing har ettermæle som «en flink og nidkjær prest med megen alvor over sin forkyndelse».[61] Han skal ha opptrådt likedan mot alle, både fattig og rik, og han var av den grunn meget aktet av de små i samfunnet. Han var også meget streng, og skal ha påtalt det når folk kjørte i åkeren i helga.[62]

Johan Christian Heuch Alsing var sokneprest i Hole 1896–1904.

60 Kristine Jensdatter Tuens mor var Anna Bugge, som var en av de første kvinner i Norge som tok studenteksamen.

61 Tveiten (1914), s. 308.

62 Jon Guldal: Folkeminner fra Hole, s. 200.

«...EN UKIRKELIGHET SOM FØRER IND I MØRKET»

Sokneprest Camillo Rantzau Bøckmann var en myndig mann. «Vi var redd ham», fortalte et av hans yngre sognebarn etter at han gikk av i 1918.* Bøckmann skrev i desember 1911 et innlegg i Ringerikes Blad som «et blad utenfor Ringerike med tusinder av abonnenter har avtrykt og forsynet med store, iøinefaldende overskrifter». I artikkelen satte soknepresten søkelys på de kristne organisasjoner og foreninger i Hole. Han klaget over innholdet i møtene, og ledernes unnfallenhet, «en ukirkelighet som fører ind i mørket efter dødens vei, med veispor fulde av forfængelighet og selvlykke». Artikkelen sluttet med å mane til omvendelse, «saa faar de det ikke saa travelt med andres forhold, da vil De faa mer end nok med Dem selv». Lille julaften 1911 fikk soknepresten svar fra lærer Gjermund Aarnes. «Nærværende indsender har bodd i Hole i 23 aar, og har paa nært hold hat anledning at iagtta forskjellige arbeidsgrene av missionen: Guds ords forkyndelse, syke- og fattigpleien, arbeidet i kvindeforeninger for hedningemission, sjømandsmission og for fattigvesen, arbeidet i søndagsskolen, og avholdsarbeidet. Bestræbelser for at sprede anerkjendte religiøse blade til alle hjem, hvor der er skolebarn, utdeling av bibler til konfirmanter, og testamenter og andre bøker til barn i søndagsskolen. Jeg har i alle disse aar paa opfordring og efter bedste evne og saavidt tid og krefter har tilladt det, følt at støtte dette arbeide. Er soknepresten skildring sand, maatte jeg skamme mig over at ha været med. (...) Hr. Bøckmann klager paa underholdningen. Den er ofte langtfra førsterangs, sier han. Skade bare da, at soknepresten ikke har været med, saa vi kunde faat en første rangs underholdning. Tidligere soknepresten i Hole har nok ikke holdt sig borte, de, og klaget på underholdningen. Nei, de ydet sine værdifulde bidrag, soknepresten Rynning og Alsing, eller deres kapellaner Møller, Christie, Norseth og Müller. Ja, hvad verre var, trods 'atmosfæren' laaste de op dørene og drog disse fester ind i Hole prestegaard».**

* Gunda Strand (1905-1996), konfirmert i oktober 1919, året etter at Bøckmann gikk av.

** Ringerikes Blad 23. desember 1911.

Camillo Rantzau Bøckmann var soknepresten i Hole 1904–1918.

Camillo Rantzau Bøckmann (f. 1842) var soknepresten i Hole fra 1904 til 1918. Han ble født i Kristiania. Etter teologisk embetseksamen i 1868 ble han i 1870 personellkapellan i Ulvik i Hardanger, og fra 1874 stiftskapellan i Bergens stift. I 1878 ble han utnevnt til soknepresten i Storelvdal i Østerdalen, og fra 1887 var han soknepresten i Bø i Telemark, inntil han fikk embetet i Hole i 1904. Bøckmann var gift med Susanne Cathrine Angell f. Vedeler (1822–1906) fra Bergen (hennes andre ekteskap). Som enkemann levde Bøckmann sine siste år i Hønefoss, hvor han døde i 1922. Han ble begravet i Kristiania.

Mads le Maire (1870–1952) var soknepresten i Hole fra 1918 til 1924. Han var født i Kristiania som sønn av handelsreisende Mads Pedersen og hustru Charlotte Amalie le Maire, og fikk i 1899 tillatelse til å anta navnet le Maire. Etter teologisk embetseksamen i 1895 var han fra 1896 personellkapellan i Inderøy, hvoretter han fra 1898 var hjelpeprest i Tromsø stift. Han tok eksamen i lappisk ved Tromsø seminar og reiste rundt i Finnmark som hjelpeprest inntil han fra 1901 ble soknepresten i Sør-Varanger. Samme år tok han universitetseksamen i kvensk språk. I 1918 ble han så utnevnt som soknepresten i Hole, og overtok embetet samme år.

Mads le Maire giftet seg i 1901 i Meldal med Lagertha Wilhelmine Støren,[63] og de fikk ni barn, hvorav seks døde i

63 Hun var datter av soknepresten i Meldal Abraham Wilhelm Støren og hustru Lagertha Johanne Dircks.

ung alder. I den tiden le Maire var soknеprest i Hole, bestyrte han i ett år soknеprest-embetet i Karasjok og Kautokeino. Det var på den tiden stor mangel på prester i Finnmark, og mens le Maire var nordpå, var det pensjonert soknеprest Frost som vikarierte i Hole. Le Maire var en sterk kar. Han rodde selv over til Tyristrand, og da han kom tilbake til Domholt, «dro han opp sin åfjordingsbåt helt opp på land alene».[64] I juli 1924 ble le Maire utnevnt til soknеprest i Tromsøysund, og fratrådte i Hole i november samme år. Fram til ny soknеprest ble ansatt fra mai 1925, ble Hole soknеprestembete bestyrt av Johannes Haslie, fra 1926 soknеprest i Nore i Numedal.

Mads le Maire var soknеprest i Hole 1918–1924.

Karl Lunde (f. 1869) var soknеprest i Hole fra 1925 til 1937. Han var født på Lillehammer, og var bror av seinere biskop Johan Lunde i Oslo. Karl Lunde tok teologisk embetseksamen i 1894, og ble ordinert til personellkapellan hos soknеprest Frölich i Ådal i 1896. I 1899 ble han personellkapellan i Selje, før han i 1903 ble utnevnt til kallskapellan i Vanse. Fra 1908 var han soknеprest i Halsa på Nordmøre, inntil han ble utnevnt i samme stilling i Hole fra 1925.
Karl Lunde giftet seg i 1903 med Petra Mathea Flora Strømme, og de fikk én datter, Louise Fredrikke (f. 1905).

Karl Lunde var soknеprest i Hole 1925–1938.

Fredrik Wilhelm Landmark (1881–1960) var soknеprest i Hole fra 1939 til 1948.[65] Han var født i Oslo og ble teologisk kandidat i 1905. I 1906 ble han personellkapellan i Tønsberg, fra 1908 til 1910 lærer og husfar ved Bastøy skolehjem, og i perioden 1910–1938 bestyrer ved Falstad skolehjem. For dette sitt arbeid med forsømte barn ble han i 1935 tildelt Kongens fortjenestemedalje i gull. I 1938 ble han utnevnt til soknеprest i Hole, og tiltrådte 1. januar 1939. Fredrik Wilhelm Landmark var gift to ganger. Hans første hustru het Laura Sara Meidel (f. 1873), og de fikk to barn: Wilhelm (1908–1940) og Ruth (f. 1910, g. 1932 m. skolebestyrer Hammond Wolff i Mosjøen). Etter sin første hustrus død giftet han seg igjen i 1934 med Signe Lie Heidenreich (f. 1900). De fikk to barn: Anthon (f. 1935) og Helga (f. 1942). Da datteren ble født i 1942, var det over 100 år siden et barn var kommet til verden i Hole prestegård, «for prestefolkene som kom til Hole var alltid aldrende».[66]

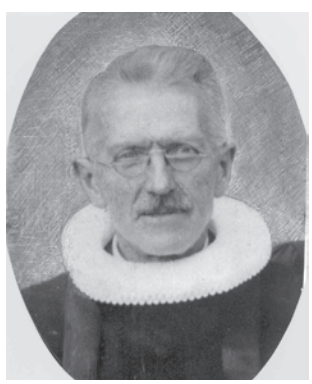

Fredrik Wilhelm Landmark var soknеprest i Hole 1939–1948.

64 Jon Guldal: Folkeminner fra Hole, s. 200. En åfjordbåt er ifølge leksikon en gammel båttype fra Åfjord på Fosen-halvøya.
65 Lunde var soknеprest til 1937, og Landmark tiltrådte i 1939. Fra 1937 til 1939 var Idar Aandahl (1903–1963) konstituert som soknеprest.
66 Jon Guldal: Folkeminner fra Hole, s. 200.

KJEDELIG EKTESKAP?

Johan Løken på Frøyshov var fast rorskar for sokneprest Thomle da han skulle over og gjøre tjeneste på Tyristrand. I Landmarks tid var det Kristian Fjeld i Gomnesbråten som hadde oppdraget. Under overfarten fikk Landmark og rorskaren mang en hyggelig prat. En gang da ekteskapets utfordringer ble diskutert, skal Kristian Fjeld ha lagt årene til side, den ene handa på hjertet og sagt: - Dette er gudsens sanning, prest, men kona og jeg har vært gift i over 40 år, og vi har aldri sagt et vondt ord til hverandre! Hvorpå Landmark skal ha sett lenge på rorskaren, før han utbrøt: - Det må i sannhet ha vært et kjedelig ekteskap!

EN FLUNKENDE NY FOLKEVOGN

Erling Thomle var både elsket og respektert som sokneprest. I desember 1952 ble det tatt initiativ til innsamling til en julegave til presten. Han hadde ikke bil, og på sine embetsreiser var han «både sent og tidlig henvist til å bruke rutebil, jernbane eller apostlenes hester, etter som det passer».* På selveste julaften kunne initiativtakerne med lensmann Erlandsen i spissen overrekke soknepresten julegaven fra hans to menigheter: en flunkende ny Folkevogn!

* Fra følgebrevet ved innsamlingen, underskrevet av Hans Erlandsen. (Kopi i Hole bygdearkiv).

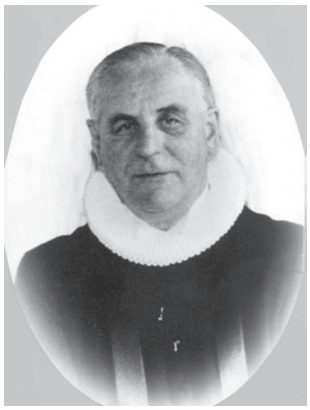

Erling Thomle var sokneprest i Hole 1948–1974.

Raymond Berge var sokneprest i Hole 1974–1987.

Den 24. mai 1943 brant Hole kirke, og sokneprest Landmark ble formann i byggekomiteen for den nye kirken. Da han i 1948 fikk innvilget sin avskjedssøknad, fortsatte han som medlem av komiteen inntil kirken var gjenreist. De siste åra av sitt liv tilbrakte han på Røyse, hvor han hadde bygd seg hus.

Erling August Thomle (1904–1979) var sokneprest i Hole fra 1948 til 1974, og prost i Ringerike 1957–1974. Da Thomle ble ansatt, var det 47 søkere til stillingen. Han ble født i Kristiania i 1904 (hans slekt på farssida kom fra Thomle i Nordre Land), og tok teologisk embetseksamen i 1930. I 1932 ble han hjelpeprest i Uranienborg menighet i Oslo, i 1933 assisterende menighetsprest i Trysil (og besøkte alle 25 skolekretsene i prestegjeldet – på ski). I perioden 1934–1948 var han hjelpeprest i Vålerengen menighet i Oslo. Ved nyttårstider 1944–45 ble han arrestert etter personlig ordre fra Quisling, fordi han hadde nektet å forrette en utensogns hirdbegravelse, og satt i fangenskap til frigjøringen i mai 1945. Han tiltrådte som sokneprest i Hole 1. desember 1948. I Hole var han blant annet formann i byggekomiteen for nye Hole kirke (fra 1948), og formann i Hole skolestyre. Thomle ble i 1933 gift med Randi Helene Wegge, og de fikk tre barn: August (f. 1935), Iver (f. 1937) og Ingeborg Marie (f. 1945). Randi og Erling Thomle ble skilt i 1954. Etter å ha tatt avskjed som sokneprest, bosatte Erling Thomle seg på Nordre Gomnes på Røyse. Han døde i 1979, og ligger gravlagt på Hole kirkegård.

Raymond Sigurd Berge (f. 1919 i Seattle, USA) var sokneprest i Hole fra 1974 til 1987. Han vokste opp i Stavanger og tok teologisk embetseksamen i 1950. Fra 1951 var han reisesekretær i Santalmisjonen, inntil han i 1956 ble hjelpeprest i Bekkelaget og Nordstrand menigheter i Oslo. Fra 1961 til

1967 var han konstituert soknеprest i Suldal i Ryfylke. Fra 1967 var Berge landssekretær i Den norske Santalmisjon, inntil han ble utnevnt til embetet i Hole i 1974. Han ble i 1951 gift med Unni Løkke (f. 1929), og de fikk fem barn: Øyvind (f. 1952), Ellen (f. 1954), Torunn (f. 1956), Dagfinn (f. 1959) og Gunnar (f. 1965).

Stein Finstad (f. 1944 i Oslo) var soknеprest i Hole fra 1987 til 2007. Han tok teologisk embetseksamen i 1971, og ble ordinert til prest samme år. I studietida oppholdt han seg ett år i Roma, hvor han studerte kunsthistorie. Etter en periode i Forsvaret og et sommervikariat som soknеprest i Lødingen, ble han i 1973 residerende kapellan i Steinkjer. Fra 1978 var han soknеprest i Snåsa i Nord-Trøndelag, før han ble utnevnt til embetet i Hole i august 1987 (tiltrådte 1. november 1987). Mens han var soknеprest i Snåsa, hadde han ytterligere et halvt års studieopphold i Roma.[67] I 1976 giftet han seg med Berit Groven fra Nord-Trøndelag, og de har to barn (begge adoptert fra Nepal): Thomas (f. 1977) og Ane (f. 1978). Berit Groven og Stein Finstad ble skilt i 1985.

Stein Finstad var soknеprest i Hole 1987-2007.

Morten Hansen Hundstad (f. 1972) fra Lierskogen har vært soknеprest i Hole siden 2007. Han tok teologisk embetseksamen i 1999, og ble samme år utnevnt til soknеprest i Værøy og Røst i Lofoten. I 2003 ble han kapellan i Buksnes og Hol prestegjeld i Vestvågøy kommune, hvor han etter to år ble oppgradert til soknеprest i Hol (de to sognene fikk hver sin soknеprest). 1. september 2007 tiltrådte han embetet i Hole. Morten Hansen Hunstad er gift med Marit f. Thornquist fra Skjeberg i Østfold, som har delt stilling som kateket («lærer i kirken») i Hole menighet, og lærer ved Skui skole i Bærum. De har tre barn: Theodor (f. 1998), Emma Caroline (f. 2003) og Ludvik (f. 2005).

Morten Hansen Hundstad har vært soknеprest i Hole siden 2007.

Klokkere i Hole

Klokkerplassen heter et bruk mellom Svingerud og Hole kirke. Klokkerplassen var opprinnelig husmannsplass under Hole prestegård, og har fått sitt navn fordi den fra gammelt har vært bosted for bygdas klokker. I skattelistene 1636 er det notert at Frognøya (kalt Klokkerøya) var lagt ut til klokkerbolig. Det var øya bare til 1649, da den ble solgt til private. I 1664 ble eiendommen Søholgården gitt som testamentarisk gave til klokkeren i Hole, men vi har ikke kilder som forteller at det bodde klokkere der før i 1910. Det var enten

«... I DEN SVARTE MANDS KJELDER PAA LEINE»

I 1651 forsvant Thomas klokker i Hole på uforklarlig vis, etter å ha vært på besøk hos Halvor Leine. Året etter ble sønnen, Anders klokker, stevnet av Halvor på bygdetinget fordi han, i et barsøl hos Ola skomaker kort tid etter, skulle ha beskyldt Halvor for å ha vært hans fars «banemand».

67 Studieoppholdet var ved Jesuitterordenens Gregoriana Universitet, hvor han studerte teologien bak de ikonografiske programmene i St. Appolloniarekirken i Ravenna i Italia.

Det eldste huset i Klokkerplassen, som ble revet i 1948.

Klokkerplassen i 1940.

UTSKJELT AV FOGDEN

I juli 1652 stevnet Sven Jensen Fjeld den nylig avgåtte fogden Hans Rasmussen (fogd 1650–52, bosatt på Toen i Haug). Grunnen var at fogden hadde skjelt ham ut året før, da tienden ble levert ved «Hole Kasteboed».* Sven Jensen var kirkeverge, og mente han hadde rett til å beholde tienden hjemme på sin gård, som andre kirkeverger. Klokkeren, Rasmus Larsen, satt i kastebua og skrev inn tienden på vegne av presten. Han kunne bevitne at fogden blant annet hadde kalt Sven «Monsieør Hachebredt» (Herr Hakkebrett).

Klokkerplassen eller Domholt som var bygdas første klokkerbolig. Mange av klokkerne bodde på egne gårder.

Den første klokkeren vi kjenner navnet på i Hole, er *Haldor klokker,* som i 1330 vitnet på bygdetinget om hvordan gjerdene mellom Helgeland og Hole prestegård hadde vært 60 år tidligere, altså rundt 1270. I 1651 het klokkeren *Rasmus Larsen*. Seinere samme år døde *Thomas klokker*, og han ble etterfulgt i vervet av sin sønn, *Anders klokker*. I 1646 får vi vite at *Ole klokker* på Frognøya er død.[68] I 1665 ble *Rasmus klokker* stevnet som vitne på bygdetinget.

«... I LANGSOMMELIG TID OG MANGE ÅR»

I mars 1697 fortalte Mathias Jensen Sass (ca. 1662-1730) på bygdetinget at han «i langsommelig tid og mange år» hadde betjent klokkerembetet her i menigheten, og «nu derfra forskutt, og en annen dertil satt». Han spurte allmuen om de hadde noe å «besverge» over hans person, og det hadde ingen. «Men ropte alle enhellig at de med ham var vel fornøyd med hans klokkerembets betjening, men befinner seg ufornøyet med den person som nu kommer uti hans sted».

I 1697 vitnet *Mathias Jensen Sass*, tidligere bosatt i Domholt, at han i mange år hadde betjent klokkerembetet ved Hole kirke. Han ble etterfulgt av *Gulbrand Evensen*, som var en fattig mann. I 1720 ble det skrevet at «Hole-klokkeren der saa godt som betler sit brød».[69] Gulbrand bodde på plassen Libakke, og døde seinhøsten 1730. Den 7. desember s.å. innfant soknepresten Hans Henrik Blichfeldt og assessor Hans Rossing seg på plassen for å notere den avdøde klokkerens «etterlatenskaper». Han hørte nemlig til den geistlige stand, og da var det kirkens menn som skulle ordne opp i hans bo.

Gulbrand Evensen ble etterfulgt som klokker i 1730 av sønnen, *Johannes Gulbrandsen*, som da var 30 år gammel og allerede hadde gjort tjeneste en tid for sin gamle far. Ved en bispevisitas i 1731 ba han biskop Hersleb om bestalling (offentlig utnevnelse) som klokker, men Hersleb ville vente til han så

68 Halvorsen (1960), s. 12.
69 Tveiten (1914), s. 316.

AVSKJEDIGET 92 ÅR GAMMEL

I juli 1812 var biskop Fredrik Julius Bech i Akershus stift på visitas i Hole. Han besluttet da å gi klokker Wilhelm Binn avskjed. Binn var da «en olding på henved de 90».* Vi kjenner ikke navnet på Wilhelm Binns hustru, men på minst seks av hans barn, hvorav fire var i live da skiftet etter klokkeren ble avsluttet i 1815. Han var en velstående mann; boets nettoformue var i underkant av 180 riksdaler.

* Jon Guldal: Folkeminner fra Hole s. 144. I en avisartikkel 13. november 1948 skriver Guldal at Binn var 92 da han fikk avskjed.

om det meldte seg noen «studiosus» til stillingen. Johannes Gulbrandsen fikk ikke bestallingen før i 1737. Han bodde i 1762 i Klokkerplassen som enkemann med tre barn, og var klokker til sin død i 1764.

Ny klokker ble da *Wilhelm Binn* (ca. 1720–1812), «en indflyttet mand». Binn ble sittende i stillingen langt opp i alders år. I 1801 bodde han i Klokkerplassen som 81 år gammel enkemann, klokker og husmann med jord. På plassen bodde også to av hans døtre: Maren og Anne Dorthea.

Binn ble avskjediget i 1812 på grunn av sin høye alder, og ny klokker ble *Ole Hansen* (1766–1821), omgangsskolelærer i bygda fra 1788. Da folketellinga ble registrert 1. februar 1801 var Ole Hansen «skoleholder uten jord», og bodde i eget hus på Hamnor. Huset hadde han kjøpt av Peder Nilsen Hafnor i januar samme år for 45 riksdaler. Ole Hansen var klokker til 1821, da han gikk gjennom isen på Tyrifjorden og druknet på vei hjem etter å ha gjort «tjeneste» på Tyristrand. Både ved hans gravferd, og da sønnen Lars ble konfirmert tidligere samme år, er det notert i kirkeboka at familiens bosted var Lille Hundstad. Men vi vet ikke om de var leietakere på Lille Hundstad (som da ble eid av Mads Andersen Bye på Libakke), eller bodde i Søholødegården (Hundstad klokkerjord) på den andre sida av bygdeveien.

Ole Hansens etterfølger som klokker, *Haagen Olsen Hurum* (1825-1889), ble i oktober 1822 eier av Lille Hundstad. Han forpaktet bort jorda i Søholødegården til en smed fra Valdres, Ole Johnsen, «og denne manns etterslekt drev jorden mot erleggelse av avgift».[70] Haagen Hurum var fra Ner-Nigarden Hårum i Steinsfjerdingen. Han var lærer ved Vaterland skole i Christiania inntil 1821, da han ble tilsatt som kirkesanger

LIVØRE TIL FORGJENGEREN

Ole Hansen var klokker fra 1812 til sin død i 1821. Da han ble tilsatt i juli 1812, het det i beskikkelsesbrevet fra biskop Bech at han av klokkerinntektene skulle yte livøre til sin forgjenger i hans levetid, og deretter 15 riksdaler årlig til sognets skolekasse. Wilhelm Binn døde i november samme år, så livøret ble ikke langvarig.

DRUKNET I TYRIFJORDEN

Klokker Ole Hansen omkom da han gikk gjennom isen utenfor Gomnes en vinterdag i 1821. Sammen med et par andre gikk han på skøyter hjem fra en begravelse på Tyristrand. Klokkeren gikk sist, og «opunder Røyselandet snudde en av de andre sig tilbake med de ord: Aa blev det av klokkeren? Han var gåt gjennem isen og fandtes ikke».*

* V.V.: «Om Klokkerplassen og klokkere i Hole», i Ringerikes Blad 20. januar 1927.

Klokker Haagen Olsen Hurum (1785-1869).

70 V.V.: «Folkeminner fra Røyse», i Ringerikes Blad 27. desember 1950.

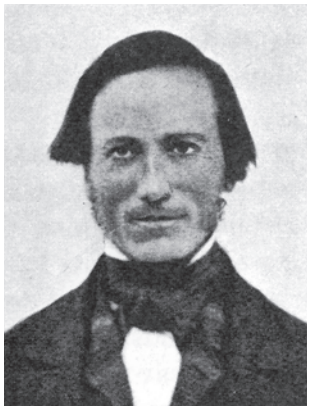

Klokker Ole Haagensen Hurum (1825-1889).

(klokker) i Hole og lærer i Bønsnes krets. Den 30. mai 1821 ble han utnevnt av biskop Fredrik Julius Beck. En betingelse for å få stillingen var at han skaffet til veie lokaler til en fastskole, og at han holdt brensel. I 1822 startet Haagen Hurum fastskole på Lille Hundstad.

I 1858 overtok Haagen Hurums sønn, *Ole Haagensen Hurum* (1825–1889), som kirkesanger etter faren. Han var utdannet ved Asker seminar, som den første seminarist fra Hole. Ole Haagensen var ugift, og hadde overtatt skoleholdet etter faren 12 år tidligere (i 1846). Etter hans død i 1889 måtte det skaffes ny fastskole i Bønsnes krets. Lille Hundstad ble overtatt av avdødes nevø, Anders Martinsen Ruud, som leide bort den gamle skolestua til fastskole i tre år.[71]

I 1664 hadde Mette Jørgensdatter Schnell, enke etter tidligere fogd Johan Schnell, testamentert eiendommen Søholødegården på Røyse (27 dekar, av skyld 10 lispund) til klokkeren i Hole, mot at hun selv, mannen og deres arvinger skulle få fritt gravsted i Hole kirke uten videre vederlag. Hennes ønske ble oppfylt da hun etter sin død ble gravlagt ved siden av Johan Schnell under golvet i Hole kirke.

I 1892 ble nye Hundstad skole bygd på Søholødegården. Skolebygningen fikk to klasserom med plass til 50 elever, klokkerbolig (tre rom og kjøkken) og lærerinnebolig (to rom), og sløydlokale i 2. etasje.[72] I 1900 ble klokkerboligen på Hundstad skole leid bort. Det var da jordarbeider, «læssekjører» og enkemann Johan Edvard Halvorsen (f. 1841 i Svelvik) som bodde der. Han var tidligere husmann i Sauløkka og Klokkerplassen. Fra 1910 til 1947 bodde bygdas klokker i klokkerboligen på Hundstad skole – se nedenfor.

Johan Frøhaug (1841-1910) var klokker, lærer og poståpner

Johan Nilsen Frøhaug (1841-1910) var skolelærer, poståpner, og kirkesanger i bygda fra 1890 til 1910. Han bodde på sin gård Nedre Frøyhov. Frøhaug var utdannet ved Asker seminar, hvor han begynte 16 år gammel. Siden 1859 hadde han vært lærer i hjembygda. Etter Frøhaugs død i 1910 fikk Hole en klokker som bosatte seg i Hundstad klokkerbolig, og brukte jordveien i Søholødegården. Det var *Kristoffer Sætrum* (f. 1874 i Alta), som også var lærer ved Hundstad skole. Kristoffer

71 *Cornelius Hansen Bønsnæs* (1770-1831) var også kirkesanger i Hole, men han synes å ha vært kirketjener ved Bønsnes kirke.
72 Harsson (1987), s. 53.

Kristoffer Sætrum (f. 1874) var klokker i Hole fra 1910 til 1919.

Olaf Albertsen (f. 1880) var klokker i Hole fra 1919 til 1947.

Nils Gjesvold Johannessen (1905-1995) var klokker i Hole fra 1947 til 1975, lærer ved flere skoler i bygda fra 1927 til 1972, og aktiv innen sang, musikk, ungdomsforening og kor. En kulturens mann i ordets rette forstand.

Sætrum kjøpte i 1918 Oppgarden Leine,[73] og året etter gikk han av som klokker. Han ble avløst av *Olaf Albertsen* (f. 1880 i Henningsvær i Lofoten). Olaf Albertsen var lærer ved Sollihøgda skole 1911–19, og siden lærer ved Hundstad skole og klokker i Hole til 1947. Han startet Hole sangforening i 1920, og var dirigent til 1932.[74]

Nils Gjesvold Johannessen (1905–1995) fra Sørigarden Borgen overtok som klokker i 1947, og flyttet inn på Hundstad skole med sin familie. Han tok eksamen ved Hamar lærerskole i 1926, og var siden lærer ved Nes skole (1927–28), Stein skole (1929–1947), Hundstad skole (1947–59) og Røyse skole (1959–1972). Nils Johannessen var klokker til 1975, men flyttet i 1968 fra Hundstad klokkerbolig til eget hus i Dakotaveien. Fra 1937 satt han i Hole herredsstyre som representant for Venstre. Etter krigen var han ordfører i Hole fra maidagene 1945 til valget samme høst. I 1958 forpaktet Nils Johannessen, med Kirkedepartementets godkjennelse, bort jordveien i Søholødegården (25 dekar) til Aage Fjeld i Østigarden. Aage Fjeld leide siden jorda i en årrekke. Jordveien på Hundstad klokkerjord blir i dag leid av Fjeld hagebruk.

Det er Hole kirke (menighetsråd) ved Hole kommune som er hjemmelshaver til Søholødegården. I 1955 vedtok Hole skole-

73 Han var eier av Oppgarden Leine et knapt år, og solgte gården i 1919 til Adolf A. Fuhre.

74 Harsson (1986), s. 110.

Halgrim Hafnor (1916-1994) var klokker i Hole fra 1975 til 1990.

styre og kommunestyre at Stadum og Hundstad skolekretser skulle slås sammen, og at ny skole skulle bygges på Røyse. Hundstad skole ble nedlagt i 1959, da den nye Røyse skole ble tatt i bruk. Skolebygget fra 1892 ble fra 1968 brukt som kommunal utleiebolig, inntil det ble totalskadet ved brann 31. mars 1981. Det stod da bare tilbake et lite skjul, inntil Hole sanitetsforening i 1988 bygde Hundstadtunet eldresenter på eiendommen.

Bonde *Halgrim Hafnor* (1916-1994) på Nedre Hafnor overtok i 1975 som klokker etter Nils Johannessen. Han fungerte til 1990, og ble den siste klokkeren i Hole. Klokkernes oppgave å bistå presten under kirkelige handlinger, ivaretas i dag av frivillige kirkeverter.

Kirkeverge

Da Hole gjenoppstod som egen kommune i 1977, ble Nikolai Hafnor (1921-1995) kirkeverge i den nye kommunen. Han ble bygdas siste kirkeverge valgt fra lekfolket. I 1989 ble *Tore Bonkerud Dugstad* ansatt i halv stilling som kapellan i bygda, og halv stilling som kirkeverge. Da Dugstad sluttet i 1999, ble *Stein Helge Hammersbøen* (som fra 1996 var kirkegårdsarbeider) kirkeverge fra 2000, i delt stilling med Marie Hoel ved Hole kirkekontor. Siden 2004 har Stein Helge Hammersbøen vært kirkeverge, i halv stilling til 2012, siden i tre kvart stilling. Kirkevergen er daglig leder for det kirkelige fellesråd i kommunen, og har driftsansvar for kirkebygninger og kirkegårder samt leder for alle kirkelig ansatte utenom prestene. I tillegg til sogneprest, kirkeverge, kirketjener og kirkegårdsarbeider, er det to kontormedarbeidere (Marie Hoel og Esther Sundquist), kateket (30 prosent) Marit Hundstad og diakon/barnearbeider (50 prosent) Torunn Ruud.

Signe Berg (f. 1930) ble ansatt som organist i Hole i 1954. Fram til hun ble pensjonist i 1995, var hun fast organist i Hole, Bønsnes og Sollihøgda kirker. I tillegg har hun vært sang- og musikklærer ved Røyse og Vik skoler, og dirigent for Røyse skolekor (tidligere Stadum skoles barnekor), Vik skolekor og Hole kirkekor.

Organister

Den første organisten i Hole skal ha vært Gulbrand Nilsen Gomnæs (1777–1861) på Søndre Gomnes. Han var fra Frøyhov, og ble i 1803 gift med Mette Marie Rolvsdatter Gomnæs (1783–1860). De fikk fire barn, hvorav sønnen Nils (1814–1891) ble organist som faren, og dessuten den første kassereren i Hole Sparebank. En annen sønn, Anders (f. 1821) ble en kjent orgelbygger. Gulbrand Nilsen synes å ha vært kilden til det rike musikkmiljøet som vokste fram på Gomnes tidlig på 1800-tallet.

Organister i Hole siden 1954 har vært:

1954	Nils Røsvik
1955-1975	Signe Berg
1975	Eivind Skaar (vikar)
1976-1995	Signe Berg
1995-2001	Peter James Downey
2001-2004	Marcel Breel
Siden 2004	Grethe Ulversøy

Siden tidlig i 1990-åra betegnes en organist med minst 4 års høgskoleutdannelse innen kirkemusikk, som *kantor*. En kantor har det overordnede musikalske ansvaret i menigheten. De fire som har vært organister i Hole siden 1990, er alle kantorer.

200 KRONER I ÅRSLØNN
I 1928 ble posten som organist ved Hole kirke lyst ledig. Årslønna var 200 kroner, og i stillingsbeskrivelsen het det at «organisten må møte frem ved alle gudstjenester, cirka 30 om året».*

* Ringerikes Blad 17. oktober 1928.

Kirketjenere og kirkegårdsarbeidere

Martin Bredvold (f. 1922) var kirketjener ved Hole kirke fra 1979 til 1988. Han hadde kun innetjeneste (Martin Borgen var ute). Like før jul i 1988 ble Bredvold etterfulgt av Solveig Modalen f. Hurum (f. 1939), som fungerte til 1993. Da overtok Elsa Rovelstad Ullern (f. 1939), som fortsatt har stillingen.

Kirkegårdsarbeideren ble tidligere kalt *graver.* De vi kjenner som har hatt denne oppgaven i Hole, er:

- *Jens Gregoriussen* (f. 1804) på en av Hamnordal-plassene under Østre Hamnor var graver på Hole kirkegård. Han satt på plassen allerede i 1824. I folketellinga 1865 var han husmann uten jord, 61 år gammel og graver. Han ble etterfulgt av sønnen,
- *Jørgen Jensen* (1842–1890), som først bodde i Hamnordalen, siden i Rytteraker-eie, før han kom til Kortegården.
- *Henrik Bergum* (1888-1942) fra Nord-Aurdal i Valdres ble i 1913 ansatt som graver og kirketjener ved Hole kirke. Han ble samme år eier av Lysgård (som fra 1949 ble overtatt av Anton Hetland). Bergum var graver til 1942. Da overtok
- *Martin Karlsen* (1899–1967), fra 1941 eier av den tidligere husmannsplassen Svingerud under Hole prestegård. Han hadde stillingen i 22 år, til 1964.
- *Martin Grønvold* (1905–1997) fra Skau på Helgelandsmoen var kirkegårdsarbeider fra 1964 til 1978, da han gikk av 73 år gammel.

LIKVOGNA
I 1852 ble det, med hjelp av Hole Sogneselskab, opprettet et «Interessentskab» i Hole, som året etter anskaffet likvogn. Det var en sortmalt, pen vogn som ble plassert i et vognskjul ved veikrysset nord for Nedre Libakke, et par hundre meter fra Hole kirke. Stedet ble siden kalt Likvognsvingen. Likvogna ble leid ut til begravelser. I 1853 var prisen for medlemmer 60 ort, for øvrige innenbygdsboende 84 ort, og for folk utenfor Hole prestegjeld 1 spesidaler.*

* Ringeriges Ugeblad februar 1853.

- *Martin Borgen* (f. 1932) fra Nerigarden Borgen var kirkegårdsarbeider fra 1978 til 1997, og fungerte også som kirketjener i perioder
- *Stein Helge Hammersbøen* (f. 1963) fra Vestigarden Fjeld var kirkegårdsarbeider fra 1996 til 2004. Fra 2000 har han også vært kirkeverge.
- *Berit Elise Gaardhammer* (f. 1958) fra Vestjordet har vært kirkegårdsarbeider siden 2004 (i dag i 60 prosent stilling).

Adventkirken Tyrifjord har sine gudstjenester i aulaen på Tyrifjord videregående skole. Det store glassmaleriet i aulaen er vakkert også fra utsiden.
Foto: Stein Bøhmer

Adventkirken Tyrifjord

I Hole har vi også kirkesamfunnet Adventkirken Tyrifjord, Syvendedagsadventistmenigheten. Etter at Syvendedags Adventistsamfunnet i Norge etablerte sitt skolesenter på Røyse i 1950-åra, har miljøet rundt skolen vært kjernen i virksomheten.

Adventkirken Tyrifjord er i dag Norges største adventistmenighet med rundt 400 medlemmer. Menigheten har to pastorer. Atle Haugen har hovedansvar for den fastboende menigheten, og Claes Lundström har et spesielt ansvar for elevene ved Tyrifjord videregående skole. Adventkirken Tyrifjord driver et aktivt barnearbeid, med bibelgrupper fra nyfødt alder og oppover. Det drives også speidergrupper, ungdomsgruppe og barnekor. Arbeidet i menigheten ivaretas av et menighetsstyre, hvor Kristin Molstad Andresen er 1. forstander (leder).

Adventkirken Tyrifjord driver sammen med Adventkirken Hønefoss, Tyrifjord barne- og ungdomsskole, etablert i 1970 som Tyrifjord barneskole. Skolen ligger på oversida (øst for)

Det store glassmaleriet i aulaen på Tyrifjord videregående skole, med korset som symbol på den kristne tro. Foto: Stein Bøhmer

den videregående skolen. Menigheten i Hønefoss har sitt eget kirkebygg i Telegrafalleen i Hønefoss.

Adventkirken Tyrifjord holder sine gudstjenester i aulaen på Tyrifjord videregående skole på lørdager (sabbatsdagen). Adventistene praktiserer voksendåp, tanken er at den som døpes selv skal forstå og ta valget. Dermed er det ofte skoleungdom (fra ungdomsskole og oppover) som er «dåpsbarn» i menigheten.

Ved Tyrifjord videregående skole er det i dag 220 elever fra hele landet, hvorav rundt halvparten bor på skolen. Syvendedags Adventistsamfunnet i Norge har siden 1999 hatt hovedkontor for sin virksomhet på Vik i Hole. I tillegg til den sentrale administrasjonen er samfunnets forlag Norsk Bokforlag, TV-kanalen Hope Channel, bistandsorganisasjonen ADRA og korrespondanseskolen Norsk Bibelinstitutt samlet her (i alt 52 ansatte).

Indremisjon og sjømannsmisjon

Hole Indremisjon ble stiftet i 1894. Indremisjonen og de frivillige kristelige organisasjoner i Norge hadde sin mest aktive og ekspansive periode fra siste halvdel av 1800-tallet og fram til midt på 1900-tallet. Så seint som i 1995 var det fortsatt sju misjonsforeninger i Hole: Hole Indremisjon, Hole Santalmisjon, Hole sjømannsmisjon (stiftet 1907), Steinsfjerdingen misjonsforening, Stadum Misjonsforening, Aarnes og Stein misjonsforening og Mbanjora Misjonsforening. Arbeidet i foreningene har skapt lys og håp for mange mennesker.

BRAKTE METODISMEN TIL RINGERIKE

Gårdbruker Kristian Fredriksen Hurum i Steinsfjerdingen brakte metodismen til Ringerike. Han hadde lært den å kjenne i Christiania, og i 1871 ble det første metodistmøtet på Ringerike holdt hjemme hos ham, i storstua i Nordigarden Hårum. Her var det bygd opp en alterring. Også på Ringerike skapte metodismen en vekkelsesbølge, med sentrum i Hønefoss. Her ble Hønefoss metodistmenighet stiftet 25. februar 1873, som den 11. i rekken av norske metodistmenigheter.*

* Ropeid II, s. 23.

Forsvar og krig

Soldater på Helgelandsmoen i 1905, klare for å bli sendt til grensen. Foran står fanejunker Peder A. Fjeld (1850-1928) på Søhol (Daniels).

I 1628 innførte Christian 4 verneplikt i Norge, bygd på legdsystemet. Landdistriktene var delt opp i legder, som skulle stille én soldat hver. Legdsystemet ble utviklet i Danmark tidlig på 1300-tallet, og innført til Norge på 1500-tallet, i første omgang i forbindelse med beskatning.

Norge hadde en nasjonal hær som få andre land på den tida. Den var overveiende en utskrevet hær, og rekruttene var bondesønner, husmannssønner, drenger og tjenestekarer. Byene og kystdistriktene stilte matroser til flåten, som var felles for hele Danmark-Norge.

Legd var en krets av gårder som samlet var ansvarlig for å fylle sentrale samfunnsoppgaver, som å betale skatt, stille og utruste soldater eller underholde fattiglemmer. Fra 1624 bestod hver legd av fire fullgårder. Soldatene skulle hentes blant

dem som var født eller tjente i de respektive legder. Verneplikten lå ikke på den enkelte mann, men på gården han tilhørte.

Fra 1666 ble utskrivningen fordoblet, og størrelsen på legdene halvert, slik at det av to fullgårder i Norge skulle «forskaffes en Soldat og gjøres et Soldaterlæg efter Landets gamle og sedvanlige Maneer». Tjenestetida var normalt 9 år, men den innrullerte kunne beholdes i 10 år eller mer, dersom det ikke fantes brukbare nye rekrutter i angjeldende legd. Når soldaten ikke gjorde tjeneste, bodde han på legden, hvor også hans militæreffekter ble oppbevart. Uniformen gav status. Selv den fattigste husmannsgutt ikledd kongens klær hadde rang foran de rikeste bøndene i kirka.[1]

I 1663 ble det også opprettet et kavaleri. Til dette skulle enkelte gårder eller grupper av gårder (såkalte utrederkvarter) stille en dragon (rytter) med hest. Til utrederkvarter ble valgt gårder som var både i kronens, kirkens og privat eie.

Foruten naturalytelser til det militære, falt det også en del avgifter i penger på bøndene. Legden skulle skaffe uniform og utrustning til sin soldat. Denne plikten var sist på 1600-tallet gått over til fast avgift. Under de to årlige våpenøvelsene hadde kompaniene fritt kvarter på gårdene som lå nærmest øvingsplassene, men på hver gård kunne det ikke forlegges mer enn fire-seks mann. I forbindelse med våpenøvelsene ble det også holdt sesjoner, hvor alle menn i stridsdyktig alder skulle møte. Dette for å hindre at stridsdyktige folk ble lurt unna. Bøndene viste nemlig en tendens til å sende en del dårlige emner til sesjonene, da de var interessert i å beholde de yngste og sterkeste til arbeid hjemme på gården.

Mange prøvde å kjøpe seg fri fra militærtjenesten, og da var lensmannen en sentral person. Klaus Fjeldstad var lensmann i Hole i 1631. Da ble han ilagt 50 daler i bot for bestikkelser i forbindelse med utskriving av soldater til kongens hær. 50 da-

RYTTERGÅRD

Nordre Sørum var ryttergård, med plikt til å stille en rytter (dragon) med hest og utrustning til kavalerityeneste. Peder Olsen Sørum var rytter i 1674, samtidig som han rimeligvis hjalp broren Tron med gårdsdriften. Det var ofte en voksen sønn eller tjenestedreng som var rytter, men oppsitteren selv kunne også ri for gården. I 1692 ble utgiftene til å holde en dragon satt til 10 riksdaler, som kom til fradrag i gårdens skatter og avgifter til kronen.

SLAGET PÅ SØHOL I 1567

De svenske soldatene som ligger begravet i Svenskeroa på Hole kirkegård, er ikke de eneste i Hole. Under den nordiske sjuårskrigen 1563–70 var Søhol krigsskueplass. Svenskene ville erobre Norge for å få adgang til havet i vest. I 1567 rykket en hær inn i Norge, og den fór hardt fram, plyndret og brente. Norske soldater under kommando av Mogens Svale kom til Ringerike for å ta opp kampen med en svensk tropp som herjet her. Det kom til et slag ved Søhol på Røyse, hvor Mogens og hans soldater seiret. Svenskene trakk seg like etter ut av Østlandet. En dal mellom Fjelstad og Søhol er blitt kalt Svenskedalen, og tradisjonen forteller at de svenske soldatene som falt i slaget i 1567, ble gravlagt der.

1 Ole M. Granum: «Gamle militærruller» i Slektshistoriegruppa Ringerike historielag 20. april 1993.

«... GAMMEL OG BEDAGET»
I 1653 fortalte Bjørn Dæhli på bygdetinget at sønnen hans, Kristoffer Bjørnsen, var blitt skrevet ut som soldat året før, og for kort tid siden var blitt tatt ut på Akershus «til skips» og skulle reise til Danmark. Bjørn fikk tingsvitne på at han var «en gammel og bedaget» mann. Han kunne ikke sjøl forestå gårdsarbeidet, som tidligere var blitt gjort av Kristoffer. Bjørn hadde ingen andre voksne sønner: Den eldste etter Kristoffer var 10 år.

Soldater sliper bajonetter på Helgelandsmoen i 1905.

MAT OG ØL TIL SOLDATENE
Bøndene var i middelalderen pliktige til å utrede penger, mat og husvære til soldater. I september 1660 fortalte Jens Sjørvoll og Ola Gjesval på bygdetinget på Tanberg i Norderhov at de hadde «holdt» en gefreiter* fra de Viths kompani, og gitt ham etter taksten 5 ort 16 skilling i penger samt mat og øl til han sjøl og fôr til hesten. Folk på tinget fortalte dessuten at en del av de Viths dragoner i fem måneder hadde fått disse ytelsene av bøndene på Ringerike.

* Gefreiter (tysk), egentlig gefrider = menig soldat (korporal) som leder en underavdeling, også brukt om soldat som er fritatt fra å utføre vakttjeneste.

ler var mye penger, men forseelsen var alvorlig. Etter all sannsynlighet mistet Fjelstad-bonden ombudet som lensmann etter det.[2]

Ved begynnelsen av Den store nordiske krig (1700-20) var Ringerike og Hallingdal sorenskriveri oppdelt i 167 legder, og skulle følgelig stille like mange soldater. I 1699 var det 27 legder i Hole (med Tyristrand), og 27 i Norderhov/Haug (unntatt Ådal og Soknedalen). De utskrevne tjente under Det Oplandske regiment, fordelt mellom Det Hallingdalske kompani og Ringerike-Hallingdalske reservekompani.[3] I 1717 skjedde det en drastisk økning i utskrivningen, da størrelsen på legdene igjen ble halvert. Fra dette året skulle hver fullgård stille én soldat.

Mo og Stein var «frigårder»

Stein gård var fra siste halvdel av 1600-tallet «frigård» for offiserer. Inntektene av en frigård var en del av en offisers lønn, og Stein var frigård for militære sjefer ved Hallingdalske kompani. Ikke noe tyder på at offiserene bodde på gården. Vi kjenner navnet på seks offiserer som var sjefer ved Hallingdalske kompani, og som hadde Stein som frigård: kaptein Jon Svendsen (1678), major Søren Rasmussen (1680–89), major

2 Eivind Fjeld Halvorsen 5. desember 2003.

3 Opplysninger fra Tom Larsen: Christian 4s legdshær fra 1628, i Hringariki nr. 1/1993, s. 23, og Tore Nilsen: Forholdet mellom allmuen i Ringerike og Hallingdal sorenskriveri og den lokale og sentrale øvrighet under Den store nordiske krig 1709-20 (hovedoppgave i historie ved Universitetet i Bergen, høsten 1978).

Friderich Leegaard (1690–92), kaptein Peter Brun (1694), major Johan Friderich Brinck (1698–1718) og oberst Barthold Ernst Pentz (1718–34). Fra 1681 var Stein også futegård, altså bodde futen (fogden) her.

I en rettssak i 1684 går det fram at Mo i Sterinsfjerdingen var «en Lieutnants assignerede Frigaard», hvilket betyr at Momannen slapp å være med å utruste soldater, fordi han skaffet hus til en offiser og hans familie. På denne tida gikk ellers to fullgårder sammen og utredet mat og utstyr til én soldat. I innrulleringslistene i 1699 er de to Mo-gårdene på Røyse med som utredere, men ikke Mo i Steinsfjerdingen. I fogderegnskapet i 1711 er Mo i Steinsfjerdingen fortsatt «assigneret Frigaard for Lieutnanten ved det Hallingdalske Compagnie».

Sjefsgården Sørum

I 1791 ble det ved kongelig resolusjon bestemt at en del av krongodset og det benefiserte godset (kirkegodset) i Norge skulle nyttes som embetsboliger for offiserene i landdistriktene. Østre Sørum i Steinsfjerdingen ble i 1803 utlagt til sjefsgård for kommandanten ved Modumske kompani under Hallingdalske musketerkorps. Da var Vestre Tanberg i Norderhov sjefsgård for Ringerikske kompani under samme musketerkorps, og Kullerud (ved Lisletta) Artillerikompaniets sjefsgård. I 1868 flyttet Hallingdals og Valdres bataljon til Helgelandsmoen, og bataljonssjefen ved Hallingdals bataljon fikk disponere Sørum, mens sjefen for Valdres bataljon satt på Tanberg.[4]

Soldater fra Helgelandsmoen ved Mo gård i Steinsfjerdingen i 1905. Hovedveien fra militærleiren gikk den gangen forbi Mo. Hvorvidt soldatene er på vei mot svenskegrensen eller til Fleskerud skytebane i Åsa, er usikkert.

De fleste av offiserene som disponerte Østre Sørum, bodde selv på gården og drev den, dels for egen regning og dels ved forpakter. I 1820-åra var kaptein Tofte bosatt der, og i 1865 var det kaptein D. Thrane. Edvard Johannesen, seinere eier av Midtre Sørum og ordfører i Hole, var forpakter av sjefsgården fra 1874 til 1884. Han tegnet kontrakt med oberstløytnant Petter Fr. Kr. Møller, som bodde på gården til sin død i 1885. Johannesen forpaktet gården på nytt i 1889–90, av oberstløytnant Mellbye, og ble etterfulgt av Carl Seip, som ble den siste forpakteren før gården ble solgt til private i 1893.

4 Kongelig reskript av 2. september 1791, og heftet Ringerike 1947–48 s. 22.

DRAGONGÅRD

Østre Stadum var «dragongård» under den store nordiske krig, dvs. gården skulle utstyre en dragon (soldat med hest). I 1711 ble det pålagt hver dragongård å holde 2 skippund høy i beredskap. Etter krigen fikk utrederne utbetalt godtgjørelse, og Ole Rolvsen Stadum, som bruker av den eneste dragongård i Østre Hole, fikk 11 riksdaler 3 ort 8 skilling.*

* Gran (1906), s. 11–13.

LØCHSTØERS BREV

Herr General! Det meddeles herved at i natt lå ved Kirkeby cirka tusen svenske dragoner. Deres anfører er oberst Løwen. Ganske tidlig, før soloppgang, red de til Hadeland og ville via Ringerike ta seg fram til Drammen. Svenskene har til hensikt å omringe skansen ved Gjellebekk og å angripe de norske tropper i ryggen. De har god rede på veiens lengde og vet nøyaktig hvor skansen ligger. Dette er det jeg har fått kjennskap til og som jeg herved gir Dem underretning om. Overbringeren av dette brev beordres til å gå natt og dag. Hakedal Verk, den 27. mars 1716 klokken 9 morgen. Søren Løchstør.

GRENADERLØPET

På sin vei mot Hadeland overnattet de svenske styrkene i Hakadal. Offiserene la seg inn på Hakedals Jernverk og pratet seg i mellom på fransk om strategien. De trodde ikke at noen av stedets folk forstod språket. Men det gjorde Søren Løchstør, svigersønn til verkseier Lars Robsahm. Han sendte om morgenen en skiløper den 9 mil lange veien over skogen med beskjed til general Lützow i Gjellebekk skanse.* Siden 1969 arrangeres Grenaderløpet på ski til minne om den ukjente skiløperen som krysset Nordmarka og tok seg sørover Tyrifjorden og Holsfjorden til Lier denne marsdagen i 1716.

* Løchstør ble rett før krigsutbruddet i 1716 fradømt sin bevilling som prokurator (advokat) i Christiania for tredje gang, på grunn av «usømmelig prosedyre». Etter krigen ble han belønnet med å få tilbake bevillingen, som han beholdt til han døde.

Etter utskiftinga av Sørum-gårdenes innmark i 1876–78 er den gamle sjefsgården helst blitt kalt Søndre Sørum. Betegnelsen «sjefsgården» henger fortsatt ved den, mer enn 100 år etter.

Krigen på Ringerike i 1716

Den store nordiske krig kalles krigen som i 1700–1721 ble utkjempet mellom Sverige under Karl 12 på den ene sida, og Danmark-Norge, Sachsen–Polen, Russland, Preussen og Hannover på den andre. Karl 12 erobret store områder rundt Østersjøen og hadde stor framgang, inntil han i 1709 led nederlag for den russiske hær ved Poltava,[5] og måtte flykte til Tyrkia. Der oppholdt han seg i flere år, mens fiendene forsynte seg av hans stor-svenske rike. Han returnerte til Sverige i 1715, og rustet umiddelbart ut en hær. Han ville ta Norge, som erstatning for det han hadde mistet.

I mars 1716 rykket Karl 12 inn i Norge med over 12.000 soldater. 21. mars ankom han Christiania, og dagen etter var byen inntatt. Men Akershus festning holdt stand, og beleiringen av festningen begynte. Svenskenes erobring av hovedstaden var imidlertid en del av nordmennenes taktikk. Den norske øverstkommanderende Lützow hadde evakuert Christiania for å vinne tid, og få mulighet til forsterkninger fra Danmark.

Karl 12 prøvde 23. mars et framstøt med 600 ryttere mot Gjellebekk, men ble slått tilbake. Han innså da at en nytt angrep på en så sterk stilling, og med Akershus festning i ryggen, ville bli altfor farefullt. Gjellebekk måtte omgås. Svenskekongen sendte 26. mars en av sine mest betrodde offiserer, oberst

5 Det var etter Sveriges nederlag ved Poltava 8. juli 1709 at Fredrik 4 av Danmark-Norge erklærte krig mot Sverige (28. oktober 1709).

Benteplassen (Hiran) på Krokskogen en vinterdag i 1930-åra. Det var her de bodde, krigsheltene Kari Rasmusdatter og Bent Aslesen. På 1700-tallet lå husene på plassen på den andre sida av veien over skogen.

Löwen, med 600 dragoner om Hakadal, Hadeland og Ringerike, for å angripe Gjellebekk skanse i ryggen. Men Löwen møtte uventet motstand, først på Harestuskogen, som forsinket framrykningen med ett døgn. Via Jevnaker bar det så mot Norderhov.

Slaget på Norderhov 28. mars 1716

Seint på kvelden 28. mars 1716 nådde oberst Löwen og hans dragoner Norderhov prestegård. Da den norske hærledelsen i Lier fikk melding om svenskenes overraskende marsj, ble flere kompanier sendt mot Ringerike. Ved midnatt ankom kaptein Sehested og hans kompani som de første til Stein gård. De hadde forlatt Gjellebekk i 12-tida på dagen, og gått isen på Holsfjorden nordover. Seinere på natta ankom ytterligere to norske kompanier til Stein. Sehested bestemte seg for å angripe med de tre kompaniene han hadde, uten å vente på den norske hovedstyrken. Angrepet kom totalt uventet på svenskene. Da dagen grydde talte man 42 falne svensker, og 170 var tatt til fange. Resten hadde rømt i uorden tilbake samme vei de var kommet, med unntak av en tropp som flyktet mot Vikersund, og dagen etter ble tatt av norske styrker der.

Anna Colbjørnsdatter, prestefrua på Norderhov, er blitt en lokal helt etter slaget i 1716. Hun skal ha oppvartet de svenske offiserene og skjenket dem fulle, før hun sendte bud på nordmennene. Men hun er knapt verdiget en fotnote i historiebøkene. I dag diskuteres det hvorvidt Annas rolle forut for svenskeslaget er overvurdert. Det finnes ingen samtidige beretninger om hva hun foretok seg da svenskene rykket inn på Norderhov prestegård.

Slaget i Nordkleiva 16. april 1716

Slaget på Norderhov stod natta mellom 28. og 29. mars 1716. Karl 12 var presset. Akershus festning holdt fortsatt stand. De svenske forsyningslinjene var i ferd med å bryte sammen, og soldatenes klær og utstyr for øvrig var slitt. Han måtte ha en avgjørelse, og bestemte seg for å prøve veien om Ringerike igjen. Men denne gang over Krokskogen. Oberst C.R Slippenbach ble sendt med Södermanlands regiment til Bærums verk, hvor hovedstyrken slo leir. En betydelig styrke etablerte seg ved Jonsrud gård, der allmannaveien mot Ringerike forlater Lommedalen og tar fatt på den mørke Krokskogen. Herfra sendte svenskene en fortropp på 240 mann under major Conrad Johan Nieroth, som skulle rekognosere og «rydde vei».

Tavleskaret øverst i Nordkleiva, hvor slaget stod i april 1716. Året etter reiste Norderhov-presten Daniel Ramus en minnetavle her. Den råtnet ned etter noen år. I 1997 satte Hole historielag opp en ny minnetavle (til venstre på bildet), med samme tekst som Ramus sin tavle fra 1717. I bakgrunnen ser vi minnesteinen som ble satt opp i 1947 av Oslo og Omegns Turistforening og Ringerikes Turistforening.

Men nordmennene var ikke uforberedt. At svenskene ville gjøre nye forsøk, og kanskje over Krokskogen, var ventet. I Nordkleiva, like før veien stuper ned mot Sundvollen, var det lett å finne forsvarsstillinger. Etter slaget på Norderhov hadde bøndene, under ledelse av Mads Olsen Sørum på Østre Sørum («skjønt han da allerede var en eldre mann»),[6] laget flere forsvarsstillinger og forhugninger, og 300 bønder fra Ringerike under ledelse av fogd Lars Mikkelsen hadde allerede ligget der i tre uker. Da meldinga kom om at en svensk hærstyrke hadde kommet til Bærums Verk, og at et angrep over Krokskogen var nært forestående, ble kaptein Anthony Coucheron med 100 infanterister og 50 dragoner av Valderske kompani sendt som forsterkning til fogden og bøndene i Nordkleiva. De ankom én time før svenskene!

Valdriser til hjelp

På bygdetingene i Valdres høsten 1713 leste fogden befaling fra oberst Jørgen Otto Brockenhuus, sjef for 1. Oplandske Regiment, om soldatenes forsyninger (minst tre ukers niste i alle legder). Mobiliseringsordren kom 6. mars 1716. Valdres hadde da et Søndre og et Nordre Valderske kompani, og disse fikk ordre om å marsjere til Christiania, medbringende gevær, ammunisjon og «den anordnede utrustning». De rakk nok ikke til Christiania, for svenskene kom dit først, men de fant

6 Lagesen (1927), s. 222–223. Mads Olsen Sørum (1660-1729) var 56 år gammel i 1716.

SKANSE OG HÆRBRÅTE

Av en rettssak etter en skogbrann i området mellom Nordkleiva og Torget i 1677, leser vi i tingboka om Skansen og Herrebråten i nærheten av brannstedet. Brannen ble oppdaget av Hans Gjesvold og Rasmus Andersen Sundet, som var på vei til Mons Finne på Krokskogen. Herrebråte betyr hærbråte, det vil si trær som er felt og lagt opp for å hindre fiendens framrykning. Skanse er et forsvarsverk bygget i tre, stein eller jord, vanligvis brukt om et anlegg som er av midlertidig art, og raskt bygget opp like før eller under strid. I noen tilfeller, som ved Nordkleiva, synes det å ha vært et anlegg av mer permanent karakter. Det er rimelig at det var skanser her et par mannsaldere før 1716 også. Det var her ferdselen gikk, det var her fiendtlige inntrengere nødvendigvis måtte legge veien.*

* Margit Harsson: Herrebråten på Krokskogen, i heftet Ringerike 2004, s. 54-55-.

NORDKLEIVHYTTA

I Nordkleiva, der slaget mot svenskene stod 16. april 1716, ligger det ei hytte like ved minnesteinen som er reist. Det er driftshytta til Oppigarden Hårum. «Nordkleivhytta» har blitt mye brukt som hvilehytte av bygdas bønder under tømmerkjøring. Ved Nordkleiva ble tømmeret lesset om før nedstigningen til fjorden, og da passet det gjerne å la hestene få hvile, og karene kunne ta mathvil i hytta. En periode fra sist i 1920-åra lå gamle Lovise Hurum med buskapen fra Oppigarden her. Fjøset stod på den andre siden av veien, og ble revet for mange år siden.

rimeligvis den norske hær i Lier i stedet. 2. april 1716 kom det så ordre fra Slotsloven (den norske regjering) til fogden i Valdres om å skaffe avløsning for allmuen fra Ringerike, som lå på vakt i Nordkleiva:

> *«Kompaniet beordres herved natt som dag over hals og hode, at forføye seg til hr. oberst Øtken, hvor han i nærværelse av Ringerike måtte være at finne, med gevær og lodd eller økser for at gjøre all den assistanse som mulig».*

Notater i fogdeprotokollen viser at kaptein Anthony Coucheron var marsjferdig med komplett kompani (100 menige og 50 dragoner) den 8. april, seks dager etter at ordren var utgått fra Drammen. Kompaniet bestod av reservesoldater og landdragoner.[7] De skulle bli til god hjelp, der de kom.

Nordkleiva var det perfekte sted for en forsvarsstilling. Da norske speidere meldte at en svensk styrke var på vei, lå det nordmenn postert på begge sider av skaret. De fleste med våpen, men en del av bøndene skal kun ha vært utstyrt med økser, høygafler og annen redskap. Nordmennene hadde hogd trær som var felt over veien inn mot kleiva. Den norske kommandanten ventet med å rope ild til de fleste svenskene var godt inne i skaret.

Var det to trefninger?

Svenskene opererer med 4. april 1716 som dato for slaget i Nordkleiva. De 12 dagers forskjell skyldes at Sverige fortsatt benyttet den julianske tidskalender, mens Danmark-Norge byttet til den gregorianske kalender i 1700, og da hoppet over 12 dager. Samtidig hoppet svenskene over 1 dag. Dermed ble

7 O.J.B. i Ringerikes Blad 2. januar 1952.

VAR MED I NORDKLEIVA 1716

Torsten Johannessen Bye (1663–1738) var lensmann i Hole 1698–1730, og bygselmann på halve Søndre By fra 1699. Som lensmann hadde han ansvar for at bøndene i bygda mobiliserte til vakthold i Nordkleiva på ettervinteren 1716, da Karl 12 og hans dragoner truet Ringerike. Da det kom til trefning 16. april 1716, var rimeligvis lensmannen med som en av lederne for bøndene. Etter tradisjonen i bygda hadde ikke svenskene som falt i slaget kommet i kristen jord på Hole kirkegård, dersom ikke gardkjerringa på By hadde tatt affære og ordnet hester og doninger opp til Nordkleiva. Sammen med to sønner skal hun ha kjørt svenskene til kirkegården.*

* V.V. antyder i Ringerikes Blad 30. mai 1953 at hennes navn var Marie Torstensdatter, men Marie var mora til lensmann Torsten Johannessen Bye, daværende bygselmann på Søndre By, og hun bodde på Svarstad. Mannen til By-kjerringa som ordnet svenskene til kirkegården, skal ha vært soldat i Holstein da dette skjedde, og det kan derfor ha vært kona til Abraham Nilsen Bye på Vestre By som var den bolde gardkjerringa.

det 11 dagers forskjell mellom norsk og svensk tidsregning.[8] Men det er usikkert om datoen for slaget i Nordkleiva var om kvelden 15. april med to angrep, eller den 16. april med kun ett angrep. Eller var det én trefning ved Torget om kvelden 15. april, og så selve slaget i Nordkleiva dagen etter?

Vi vet lite om selve slaget. En av de få kildene er en rapport som visestattholderen i Norge, Fredrik Kragh, sende til kongen noen dager etter trefningen. Av denne går det fram at svenskene tidlig om morgenen 16. april faktisk var i ferd med å rydde seg vei gjennom forhugningene i skaret, da kaptein Coucheron og hans 150 soldater ankom. Kragh skriver at kaptein Coucheron og hans folk holdt seg «ganske fordækt og stille i Skandsen» inntil svenskene ropte: «Hvi skyder de ikke, Karle, hvad er I for nogen? Men før de Ord er sagt, før Kaptajnen tillige med Bønderne gav Fyr paa dem paa alle Kanter, saa de inden kort Tid blev repousseret» (drevet tilbake). Nordmennene trodde at langt flere svensker var falt, men mange hadde bare kastet seg ned i snøen og latt som de var døde eller såret, og seinere flyktet i mørket. Major Nieroth ble såret i skulderen, men klarte å ta seg tilbake til Jonsrud.

Andre kilder forteller at da fienden kom første gang «var det bare fortroppen, og da den var ved forsvarerne fikk den en vel forberedt mottagelse, og måte trekke seg tilbake. Lengre ut på dagen kom en større styrke, antagelig hele major Nieroths avdeling, og angrep langs hele forsvarsstillingen. Det ble satt hårdt inn på å drive forsvarerne ut av stillingen, men det lykkedes ikke. Etter flere timers strid gikk angriperne tilbake til Jonsrud om kvelden».[9]

8 Dette varte til 1753, da Sverige også gikk over til den gregorianske tidskalender.

9 O.J.B. i Ringerikes Blad 2. januar 1952.

Nordmennene ventet at den svenske hovedstyrken skulle komme ganske kjapt, for å gjøre et nytt forsøk. Derfor ble en bataljon beordret til Nordkleiva for å forsterke det norske forsvaret. Bataljonen bestod av tre infanteri- og to dragon-kompanier, og var på plass samme dag.

De som falt

Ifølge norske historiebøker falt 28 svensker og tre nordmenn i Nordkleiva, mens rundt 30 svensker ble såret eller tatt til fange. De øvrige tok raskeste veien tilbake til Lommedalen. Svenske militære kilder forteller imidlertid at 32 svensker falt, 26 ble såret og en svensk fenrik tatt til fange.[10] Av de 32 døde svenske soldatene, ble 28 etterlatt på slagmarken. To norske soldater omkom. Den ene var fra Hakadal, den andre var en ryttersoldat fra Nordre Skuterud i Ås, som var dragonkvarter under Folloske Dragonregiment. To menige norske soldater og en løytnant ble såret.

Minnesteinen i Svenskeroa på Hole kirkegård, hvor de 28 svenskene som falt i Nordkleiva 1716 er gravlagt. Minnesteinen ble reist i 1981 av Sveriges ambassade og Røyse skole. Det var lærer Gudleik Guldal og hans 6. klasse ved skolen som fikk prosjektet realisert.

Seinere undersøkelser i Det kungliga Krigsarkivet i Stockholm (ved Jon Guldal høsten 1951) viser at de fleste av major Nieroths soldater tilhørte det seinere Närke och Wärmlands regiment. Av regimentets ruller fra tida etter felttoget i Norge, er kun ruller i behold for tre kompanier av regimentets 10, nemlig Livkompaniet, Majorens kompani og Kristinehamns kompani. I rullene er disse ni soldatene notert som «slagne, döde eller efterblevne 4. april 1716»: Livkompaniet (mönstrades den 24/5 1718 i Örebro): Nr. 39 Erik Jönsson Boo, Nr. 65 Per Mårtensson Hållmann. Majorens kompani (mönstrades 26/5 1718 i Örebro): Nr. 32 Swen Ersson Folckman, Nr. 43 Per Staffansson Skieppare i Skeppsta, Nr. 51 Erik Ragallsson Gipper i Gippesta, Nr. 122 Jonas Hansson Kiärrbo i Norra Västkärr, Nr. 144 Bengt Larsson Gräfwe. Kristinehamns kompani (mönstrades 21/5 1718 i Eda skans och Valla): Nr. 39 Anders Persson Gatman i Gaterud, Nr. 169 Erik Mortensson Elfman («efterbliven i Norge»).[11]

Heltene

Pål Andersen Midtskogen var en av tre oppsittere på Krokskogen som gjorde en heltemodig innsats og ble belønnet

10 J.A. Lagermark: Karl XIIs krig i Norge 1716 (Uppsala 1883), s. 43.
11 V.V. i Ringerikes Blad 11. desember 1951.

PÅL ANDERSEN MIDTSKOGEN – EN KRIGSHELT

Mens Bent Aslesen og Kari Rasmusdatter på Hiran måtte vente i over et år og endog sende purreskriv til myndighetene før de ble tilstått en belønning på 2 riksdaler og halv skattefrihet av plassen i tre år, kunne Pål Andersen allerede to dager etter slaget, 18. april 1716, utkvittere 6 riksdaler for «den betimelige kundskap jeg bringed til Krogskovklefens postering ... om de svenskes marsj». Mer vet vi ikke om Påls bravader i 1716, men av et kart fra 1854 går det fram at det kan ha vært en trefning ved Torget. Ikke langt fra Olavskilden (Kiella) ved Midtskogen ligger ei myr som kalles Festningsmyra, som også synes å ha navnet sitt fra krigen i 1716. Pål Andersen ble like etter krigen innvilget gjestgiverbevilling på Midtskogen for seg og sønnen Anders. På Hadeland fikk Gregers Granavollen det samme etter sin heltedåd som leder for hadelandsbøndene i slaget på Harestuskogen. Kan hende foregikk det noe i april 1716 ved Festningsmyra eller Torget, som det ikke finnes opptegnelser om i kjente kilder.

«INDSATSEN VAR LIVET...»

«Mens Anna Kolbjørnsdatter har faat denne brede plass baade i historie og folketradition, er hun glemt den kvinde i Hole, som utførte en heltedaad langt større enn Annas; ti mens den første var den fornemme vertinde, som kunde bænke fienden til høibords i egen stue uten anden resiko end et mulig fangenskap, gik derimot den anden paa sin vovelige færd like i løvens gap, en færd som kunde ha døden tilfølge. Indsatsen var livet - større kan den ikke gis! Hun, som satte denne store indsats, var bare en fattig husmandskone og saaledes i social rang den mægtige prestefrue langt underlegen - noget der har gjort sit til, at hendes navn ikke straaler i folketraditionens glorie. Denne kvindes navn var Kari Rasmusdatter Hiran. Hun tok den farlige uriaspost at gaa like ind i fiendens leir, spionere og føre den bak lyset».*

* Tveiten (1914), s. 395.

etter krigen i 1716. På et kart fra 1854 – det eldste som foreligger over dette området på Krokskogen – er det markert to sabler i kryss både ved Nordkleiva og Torget. Torget kan ha vært en befestet forpost. Kanskje var det her den første trefningen fant sted, og hvor Pål Andersen Midtskogen gjorde sin bragd? Etter slaget skal kaptein Coucheron ha trukket flere forposter inn i Nordkleiva-stillingen, da de lett kunne omgås hvis svenskene skulle prøve seg igjen.[12] En av disse forpostene må ha vært Torget.

Påls krigsinnsats førte til at han fikk 6 riksdaler i belønning samt rett til å selge øl og brennevin og ha gjestgiversted på Midtskogen. 6 riksdaler var mye penger den gangen. For det kunne du kjøpe både en ku, en sau og ei tønne rug.

Bent Aslesen og Kari Rasmusdatter på Hiran skrev sine navn inn i Krokskogens historie etter kampen mot svenskehæren i 1716. Med fare for egne liv utførte de oppdrag som fikk avgjørende betydning for utfallet. Bent som spion og Kari ved å la seg ta til fange av fienden og gi dem villedende informasjon på en så overbevisende måte, at de i realiteten gav opp hele felttoget.

Fordi de bodde på en tidligere finneplass, og fordi Bent i norske rapporter etter krigen i 1716 ble kalt Bent finne, har det vært antatt at Bent og Kari var av finsk avstamning. Deres farsnavn tyder imidlertid ikke på det: Asle og Rasmus var navn som overhodet ikke forekom i den finske befolkningsgruppen i Norge. Det viser seg at Bent og Kari var tidligere husmannsfolk under Skamarka på Tyristrand, og at tilnavnet «finne» først kom da de bosatte seg på den tidligere finneplassen på Krokskogen rundt 1710. I 1680-årene bodde Bent Aslesen i Norderhov – se Hole bygdebok bind 5, s. 823-825.

12 Fredrik Schjander: Trefningen i Krokkleiva 1716, i heftet Ringerike 1972-73, s. 9-13.

Benteplassen med Kari Hiran-bautaen, fotografert i 2005.

Bent Aslesen var hyret for å rekognosere og bringe bud om fiendens bevegelser. Det skal ha vært Bent som meldte til de norske styrkene i Nordkleiva at svenskene var på vei 15. april. Hans innsats bidro til at nordmennene gikk seierrike ut av slaget. Noen dager etter satte kaptein Coucheron en vågal plan ut i livet. Han hadde fått meldinger om at Karl 12 selv var sett ved Bærums verk. Coucheron var kjent med kongens hensynsløshet og hans iver etter å angripe, og fryktet at svenskene aktet å bryte igjennom, uansett pris. Han ville forhindre dette ved å ty til en krigslist: Han ønsket en kvinne som var villig til å gå til Jonsrud og fortelle svenskene at nordmennene hadde fått forsterkninger, og planla et angrep mot fiendens leir. Men slike kvinner var ikke lett å finne – inntil Kari Rasmusdatter fra Hiran meldte seg.

Kari gikk, og i nærheten av Langebru, da hun kom «ind mot tjernet saa mødte hun en hel flokk svensker, som grep hende og truet hende på livet for at faa kunskab om de norskes stilling». Kari fulgte instruksen fra kaptein Coucheron, og sa det hun hadde fått beskjed om. Hun ble deretter tatt med til Jonsrud og forhørt av en oberstløytnant. Han fikk også vite at Coucheron hadde fått forsterkninger på flere tusen mann, og at motangrepet kunne ventes når som helst. Svenskene trakk da forposten ved Jonsrud tilbake til hovedstyrken ved Bærums verk, hvor Kari ble tatt med og forhørt av en general. Hun må ha virket overbevisende, i hvert fall lot de henne gå hjem igjen, selv om hun sa at hennes egne ville «hugge hende i mange stykker», om de fikk vite at hun hadde tystet til fienden. Noen dager etter brøt svenskene opp fra Lommedalen.

Bent Aslesen og Kari Rasmusdatter lot seg hyre med forespeiling om rikelig belønning. Da det hele var over viste kaptein

Coucheron dem til fogd Lars Mikkelsen. Han skrev en anbefaling om belønning, men denne uteble. 15. mai 1717, mer enn ett år seinere, skrev Kari Rasmusdatter brev til Slotsloven (den norske regjeringen) på Akershus. Her forklarte hun hele saken og «…derfore som Fattigdommen i denne besuerlige Tid nu trænger mig altfor haart, nødiges jeg til underdanigst at søge Øfrigheden om en Belønning for min og Mandz Troeschab, Flid og store Hazard». Det endte med at de fikk 2 riksdaler i penger samt 3 års halvt skattefritak for plassen (1 mark 2 skilling årlig). De vitnet om dette på bygdetinget på By 17. mars 1718.[13]

Kari Rasmusdatter var utvilsomt en modig og sterk kvinne, hun kunne både lese og skrive, noe hennes egenhendige brev til Slotsloven på Akershus i 1717 forteller. Og hun stod fram på bygdetinget og hevdet sin rett flere ganger.

Nederlaget i Nordkleiva 16. april og Kari Hirans modige innsats ble et vendepunkt i krigen. Like etter fikk Karl 12 vite det han hadde fryktet mest: De norske forsterkningene fra Danmark hadde nådd fram 17. april. Av 4.000 soldater ble majoriteten satt i land ved Fredrikstad, mens to sterke bataljoner via Holmestrand kom til Gjellebekk skanse. Den 23. april tapte svenskene den viktige forsyningsbasen i Moss, og 29. april oppgav Karl 12 Christiania og startet tilbaketrekningen mot Sverige.

Minnesteinen ved Benteplassen, reist i 1956 av Milorg-karer i område 1424 i krigen 1940-45, over Kari Hiran, «Krokskogens første partisan».

Minnesteiner

Året etter slaget i 1716 satte Norderhov-presten Daniel Ramus[14] opp en minnetavle i Nordkleiva, med et dikt han selv hadde forfattet:

Hvad tænkte Svensken da, de Nordmænd her vil gjæste,
mon de i Agershuus sin Fod saa fast vil fæste,
sit Tog paa Nordrehoug mon de forglemmet har?
Det staaer da nu til Rest, de paa Krogskoven var.
Her mødte Coucheron, med Norske voved Trøje,
saa Døden lukte strax paa Svensken mangt et Øje,
som til sit Fødested forglemte at gaae Hjem;
Kom Svenske aldrig her, naar du betænker dem.

Stat stille Vandringsmann blant disse Kampestene,
skue her Valpladsen an, skue her de Dødes Bene,
thi skal en Støtte her til Æreminde staae,
og Gud en evig Tak hos Efterkommer faae.

13 Tveiten (1914), s. 400–401.

14 Daniel Ramus (1684-1727) var sønn av Anna Colbjørnsdatter og Jonas Ramus, og overtok som sogneprest i Norderhov i 1717 under farens sykdom.

Tavla var av tre og råtnet ned etter noen år. I 1743 var den borte. Den 8. juni 1947 reiste Oslo og Omegns Turistforening og Ringerike Turistforening en ny minnestein:

> *«Presten D. Ramus reiste 1717 en minnetavle om slaget her 16. april 1716 da 28 svensker og 3 nordmenn falt. Reist påny 1947 av Oslo og Omegns Turistforening og Ringerike Turistforening».*

På kulturminnedagen i 1997 satte Hole historielag opp en tredje tavle, med samme innskrift som den første. Søndag 16. september 1956 markerte Milorg-karene i område 1424 frigjøringen av Norge ved å avsløre en minnestein over «Krokskogens første partisan», Kari Hiran, ved Benteplassen. Nærmere 500 mennesker var til stede ved høytideligheten.

Minnesteiner etter krigen på Ringerike i 1716 er det ellers ved Norderhov prestegård (Anna Colbjørnsdatter, 1896) og ved Putten i Haug (Pål Putten, 1845), og ved svenskegravene på Norderhov og Hole kirkegårder.

En ny trengselstid 1808-14

Tidlig på 1800-tallet herjet Napoleonskrigene i Europa. Krigen satte sitt preg på Norge, og på Ringerike. Bygdene her var ikke krigsskueplass, men mange soldater lå ute. Samtidig var det uår, avlingene slo feil, epidemiske sykdommer herjet og tok mange liv. Gunnar Tveiten skriver det svært realistisk:

> *«Det var en trængselens tid. Vi hjemsøkes av hunger, dyrtid, krig og megen nød. Ogsaa vor bygd lider derunder som alle andre. Her er sygdom og megen elendighet. En sterk blodgangsfeber grasserer og lukker saa mangt et øie. Det er mørke og onde dager».*

Blodgangsfeberen herjet i åra 1808, 1809 og 1810. I 1812 slo avlingene feil, og 1813 ble nødsåret framfor noe, med fastlandsblokade og sult. I 1809 ble det i Hole delt ut 2 ½ tønne korn til 13 soldater-koner. Det monnet lite.

Sverige var fienden også denne gang. Krigen ble hovedsakelig utkjempet i grensetraktene mellom Norge og Sverige. Danmark-Norge hadde etter britenes bombardement av København og ranet av den dansk-norske marineflåten i 1807 alliert seg med Frankrike, og forpliktet seg til å erklære krig mot Sverige. Man ville tvinge svenskene til å delta i fastlandsblokaden, innført av Napoleon som et strategisk tiltak mot Storbritannia.[15] Danmark-Norges krigsmål var å gjenerobre

15 Fastlandsblokaden påførte Norge katastrofale tap i handel, sjøfart og sviktende korntilførsler, og store deler av befolkningen ble rammet av hungersnød.

«DET ISKOLDE ØL» BLE HANS BANE

Anders Jørgensen Hungerholdt, eller Laarviken, var ute i 1808–09. Da han kom hjem fra krigen, gik han ind i Sundvolden for at hvile sig og faa noget at drikke. Søster hans, som tjente der, gik til kjelders og tappet en trøis med øl. «Pas dig, det er ikke værdt du drikker for mye, for det er isende kaldt, maata.» Men Anders var meget tørst, grep trøisen og drak hvad han orket. Med det samme seg han bakover og var død. Han undgik fiendens kuler; men det iskolde øl i Sundvolden kunde ikke hans hjerte taale.*

* Tveiten s. 381–382.

I ROSKILDE DOMKIRKE

Josva Jørgensen Øverby (f. 1789) var soldat og ble skadet i krigen mot Sverige i 1808–09. Han fikk et skuddsår i låret, men av grunner vi ikke kjenner kom han til Roskilde i Danmark, hvor han satt som fange. Han var svært flink med hendene sine og drev bl.a. med treskjæring, og etter familietradisjonen skal han ha skåret ut to figurer som står i Roskilde domkirke.*

* Etter Ingebjørg Liljedahl (f. 1921).

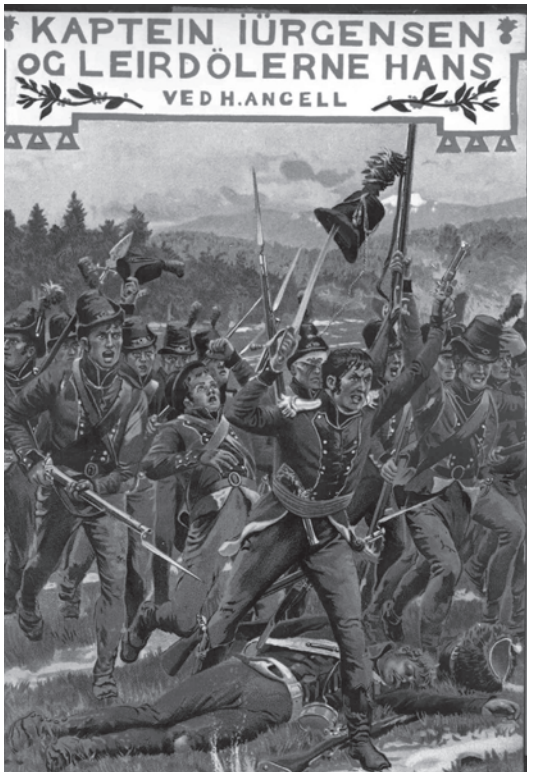

Kaptein Wilhelm Jürgensen (1762-1942) skaffet seg et navn som uredd anfører for Lærdalske Kompani i krigen mot svenskene i 1808–09. Han ble seinere major. I 1818 gikk han av som offiser, og bodde resten av sitt liv på Rytteraker i Hole.

MAJOR WILHELM JÜRGENSEN

Han var født i Slesvig i 1762 og skaffet seg navn som uredd anfører for Lærdalske Kompani i krigen mot svenskene i 1808–09. Lærdølene under majorens ledelse deltok i flere slag, bl.a. ved Skansgården, Mobekk og Jerpset på norsk side av grensen. For sin tapperhet ble han utnevnt til ridder av Dannebrog. Etter hær-reduksjonen i 1818 måtte en rekke offiserer gå av, deriblant major Wilhelm Jürgensen, som da var 56 år gammel. Han flyttet da til Rytteraker i Hole, hvor han bodde til sin død 9. mai 1842. Majoren leide hus og forpaktet en parsell hagejord på Rytteraker. Med sin hustru førte han et gjestfritt hus, og var aktivt medlem av et dramatisk selskap i Kristiania. Sitt strenge oppsyn til tross, sto han på god fot med naboer og bygdefolk ellers. I 1932 ble det reist en minnestein over krigshelten utenfor Hole kirke.

Skåne og andre provinser som var tapt ved freden i Roskilde i 1658. Sveriges krigsmål var å erobre Norge, og tollfrihet i Øresund.

En av dem som var med i 1808-09, var Hans Hansen (f. 1757), seinere husmann i Hanserud under Mo. Han er en av Norges mest kjente soldater, og ble kalt Hans Grenader fordi han hele livet gikk og memorerte over sin tid som vervet soldat under «Gustenborgeren» (prins Christian av Augustenborg) i frihetskrigen mot svenskene. Som sådan er han udødeliggjort i Jørgen Moes barnebok «I Brønden og i Tjærnet».

MØNSTREPLASSEN

«Oplæring som soldater fikk de på kirkebakken om søndagene, og høst og vår ble de innkalt til kompani- og bataljonsøvelse. Litt vestenfor Hole kirke på Hafnor-gårdens grunn er et flatt, fint jord som ennu kalles Mønstreplassen, og dette ord er et levende minne om Kristian den fjerdes legdshær i Norge».*

* V.V.: «Sælabønn-brev», i Ringerikes Blad 3. juli 1935.

Iver Pedersen Sørumshaugen og Erik Larsen Faltinrud var blant de mange ringerikinger som var med ved svenskegrensa i 1814. Tradisjonen sier at de var med i trefningen ved Ødebro i nærheten av Halden. Det var ofte skralt med både mat og utstyr for soldatene den gangen, og de var heldige som kunne få litt ekstra hjemmefra. Olea Johannesdatter Sundøya var kjæresten til Erik Larsen Faltinrud, og om Erik fortelles det at «hans kjæreste og konen til soldat Iver Sørumshaugen, Kjersti, kom gående den lange vei fra Hole til Halden medhavende både lefseklin og flesk til sine staute soldater».[16]

16 Jon Guldal: «Små stubber om gamle gubber» i Fremtidsmagasinet, januar 1931 (kopi i Hole bygdearkiv).

KORTEGÅRD – «CORPS DE GARDE»

En plass på Røyse, like ved den gamle kirkeveien ved Klokkerplassen, het Kortegård. «I 1880-årene bodde Jørgen graver i Kortegård. Han fortalte at restene av det eldgamle huset var etter et telthus (våpenhus), som etter kongens befaling ble oppført i den tiden da soldatene i bygda fikk sine øvinger ved kirken. Et flatt jorde like ved kirken heter Mønstreplassen, sikkert et minne fra den tiden. Gevær og annen utrustning fikk de vel da i telthuset. Flere av offiserene som tjenestegjorde på Ringerike var av fransk avstamning, og så er det lett å dikte seg til at de ikke brukte ordet telthus, men tok det på fransk: «Corps de garde». Og det blir Kortegård – på Holemål».*

* V.V.: «Bondenattverd og andre ting», artikkel 30. desember 1952 (i Ringerikes Blad eller Fremtiden), og «Gamle gårdsnavn på Ringerike» i heftet «Ringerike» 1946–47.

TIL EIDSVOLL MED PROVIANT

Vinteren 1814 gikk bøndene i Hårumsgrenda sammen og sendte mat til soldatene som lå ved grensen. 1. mars 1814 reiste Anders Andersen i Høgstua og Haagen Olsen, skolelærer og sønn på nabogården Ner-Nigarden, med proviant til troppene som lå i beredskap på Eidsvoll. Turen tok tre dager. «Den første Nat logerede vi i Surca paa Hadelands Skov, den anden Nat paa Wengerbakken i Eidsvold, og den tredie Nat paa Asak i Sørum. Kom Hjem den 5. Mars Kl. 1 Formiddag», skrev seinere klokker Haagen Olsen Hurum i sin dagbok.

* Fra Haagen Olsen Hurums dagbok.

«... GÅ PÅ PRØYSSERA»

I 1848 lå Kristian Glaserud sammen med en del andre holeværinger i Malmø som soldat. Slesvig-holsteinerne hadde gjort opprør mot Danmark (Fredrik 7), og nordmennene lå i Malmø og «bare ventet på ordre om å gå på prøyssera». Det ble ingen krig på dem den gangen, men oppholdet i Malmø ble Glaseruds store minne fra «den spreke ungdomstida».*

* Peter Lyse: «Småstubber», i heftet Ringerike 1956-57 s. 27, og Lyse (1976) s. 56–57.

Erik Larsen (f. 1794) var fra plassen Nedre Faltinrud under Søndre By, og var soldat under daværende løytnant Gabriel Fougner i 1814. Fougner ble seinere sorenskriver og (fra 1822) eier av Øvre Stein.[17] Vennskapet som oppstod mellom de to i felten, førte til at han gav knekten sin en av de beste plassene på sin gård til bruk. Erik giftet seg i 1821 med Olea Johannesdatter, og de ble husmannsfolk i Østre Jomfruland.

Bakgrunnen for at kongen i 1814 måtte avstå Norge til Sverige, var at Danmark-Norge hadde kommet på den tapende side i Napoleons-krigene. Sverige hadde oppgitt kravet på Finland, og mot å slutte seg til Napoleons motstandere fikk de britisk-russisk støtte for å få Norge som erstatning for det tapte Finland. Ved Kielfreden 14. januar 1814 ble Norge avstått til Sverige. Ingen hadde spurt nordmennene hva de ønsket. Karl Johan måtte da også bruke makt for å få det som han ville, og i Norge ble en hær på 30.000 mann mobilisert. Den 26. juli 1814 startet krigen med et svensk marineangrep på norske kanonbåter ved Hvaler, hvoretter svenske styrker

KRIGET MOT SVENSKENE 1808–09

Mikkel Haraldsen fra Ødelien på Utstranda deltok i krigen mot svenskene i 1808–09 og 1814. «Han var blandt dem, som blev utkommandert og deltok i træfningen ved Kjølberg bro, hvor det gik meget varmt til. Kulene pep om ørene; men det gjorde ikke noget, sa Mikkel, for de blev saa vel vandt med det».*

* Tveiten (1914), s. 381.

17 I Hole bygdebok bind 1, s. 194 heter det at Erik Larsen som soldat i 1814 var «oppasser» for Christopher Fougner (f. 1795). Det riktige er at han var «oppasser» for Christophers bror, seinere sorenskriver Gabriel Fougner (f. 1791).

Holes gamle bygdefane, i dag på Hærmuseet i Oslo. Den kan være fra siste halvdel av 1600-tallet. Bygdefanen ble brukt da legdshæren skulle ut i krigen.
Foto: Jon Guldal (1942)

150 MUSIKANTER OG 20.000 SOLDATER

Da monumentet av Carl Johan til hest ble avduket på Slottsplassen i Christiania 7. september 1875, var Bernhard Kristiansen Frøshaug fra Røyse med som tambur (trommeslager). Da stod 150 musikanter på geledd og 20.000 soldater defilerte. Den norske Studentersangforening oppførte en spesialskrevet kantate med tekst av Jørgen Moe. Samme høst ble Bernhard rammet av en ulykke, da han mistet det ene fotbladet under arbeid på Skjærdalens stavsag. Da mistet han også stillingen som tambur.

marsjerte inn i Norge. Det kom til harde kamper i grensestrøkene nær Magnor, blant annet ved Lier 2. august og Matrand og Skotterud 5. august. Etter forhandlinger ble så konvensjonen i Moss undertegnet 14. august, og soldatene fra Ringerike kunne reise hjem til hverdagen.

Bygdefanen i Hole

På Artillerimuseet i Oslo er bevart en gammel bygdefane fra Hole. En militær fane ble i gammel tid oppbevart hos sjefen for vedkommende militæravdeling. Bygdefanen hørte bygda til, og ble brukt da legdshæren skulle ut. «Holes bygdefane kan godt være fra 1650-årene», sa lederen for Artillerimuseet, advokat Esmarck, i 1942.

Bygdefaner finnes det flere av rundt om i landet, blant annet på Røros, hvor man har to faner i kirken fra det gamle Bergkorpset. Både i Vågå og i Lom henger slike gamle faner i kirkene. Bygdefane er det også i Ringebu, og i Ullensaker (kalt «Kjeld-Stub-fanen»).[18] Det var ordfører Anders O. Fjeld (ordfører 1882-86) som sørget for å sende Holes bygdefane til Oslo for oppbevaring. Fanen er av hvit silke, av størrelse 160x155 cm. I midten er to ringer, og over den øverste ring står «HOELE». Oppe til venstre ved stangen står «R.R.»[19]

Helgelandsmoen militærleir

Sist i 1860-åra var militæretaten på utkikk etter ny øvingsplass for to av musketerkorpsene under 2. Akershusiske Infanteribrigade, Hallingdals og Valdres musketerkorps (fra 1867 kalt bataljoner). Under Hallingdals Musketerkorps lå Ringerigske Compagnie, som siden 1819 hadde hatt øvingsplass på Tanbergmoen i Norderhov. Et område på Stormoen under Helgeland ble funnet egnet, og 10. desember 1867 skrev Wilhelm Dietrichson, eier av Helgeland gård, kontrakt med Armédepartementet om leie av cirka 400 dekar. Her lå én husmannsplass, Østre Sløga, hvis bygninger ble overdratt for 220 spesidaler og skulle være fraflyttet innen 14. april 1869.

På Helgelandsmoen fikk man samlet både Hallingdals og Valdres musketerkorps, på en plass som var «nøytral» i forhold til de to dalførene. I leie skulle det offentlige betale årlig 300 spesidaler de 10 første åra, og seinere 75 spesidaler. Rydding av området ble overlatt utleieren, og skulle skje i løpet av

18 V.V.: «Bygdearkivet i Hole», i Ringerikes Blad 25. mars 1952, og «Den gamle bygdefanen fra Hole», i Ringerikes Blad 18. august 1950.
19 Kanskje Ringerikske Regiment.

Nøytralitetsvakt avmønstrer på Helgelandsmoen i 1915, midt under den første verdenskrig.

TRUSSEL MOT BYGDA ...?

Innføringen av Krag Jørgensen-geværer i 1894 holdt på å bli Helgelandsmoens endelikt som militærleir. Sterk økning av skuddvidden gjorde våpnene til en trussel mot bygda, og da en hest som gikk på beite på Sørum i Steinsfjerdingen ble truffet av et prosjektil, var gode råd dyre. Skyteretningen ble lagt om utover mot Tyristrand, men det viste seg snart at tømmerslepebåtene på fjorden kom midt i skuddlinja. Debatten i lokalavisen var ganske opphetet, inntil saken fant sin løsning med ny skytebane på Fleskerud i Åsa.*

* Oberst Reidar Aslaksrud i Ringerike historielag 23. oktober 1991.

tre år. Helgelands eier fikk havnerett og rett til kjørsel på ekserserplassen i den tid den ikke ble brukt til øvelse, og rett til å bortføre gjødsel som ikke nyttes til «de af Tropperne anlagte Haver e.d.l.»

Avtalen må sies å ha vært særs gunstig for Forsvaret, uten noen bestemmelse om indeksregulering. Den var uoppsigelig fra utleiers side, mens det offentlige hadde 6 måneders oppsigelsesfrist etter utløpet av første 10-års periode.

I juni 1868 rykket de første rekruttene inn på Stormoen, eller Helgelandsmoen, som ble det offisielle navnet. De første bygningene som ble satt opp, var to mannskapsbrakker og to

ENGER, MYR OG LYNGMARK

Nordre del av Helgelands gamle gårdsvald var et sammenhengende skogområde med enger, myr og lyngmark. Avgrenset av Storelva i vest og nord, og av grensene til gården Mo i Steinsfjerdingen i nord og øst, var dette fra gammelt Helgelands hjemskog. Her vokste det fra tidlig på 1700-tallet fram 13–14 husmannsplasser. Området var delt i to av et tidligere elveleie som fortsatt var myrlendt, med Stormoen i øst og Lillemoen i vest (ut mot Storelva).

ANSTRENGT FORHOLD MELLOM DØLENE?

Mange vil ha det til at det var et spesielt anstrengt forhold mellom de vernepliktige dølene fra Hallingdal og Valdres, og at de ved enhver anledning gjenskapte nevekamper og strid fra tidligere feider i grensefjellene mellom de to dalførene. Dette er nok betydelig overdrevet. Et indignert leserinnlegg i Ringerike Blad i januar 1909 hevdet av «forholdet var konkurransepreget, men aldri fiendtlig». Da var det som regel atskillig mer spent mellom drammensere og hallinger!*

* Oberst Reidar Aslaksrud i Ringerike historielag 23. oktober 1991.

kjøkkenbygninger. I 1869–70 ble det bygd sykestue, og det gamle Ringerike kornmagasin ble flyttet fra hellinga nedenfor Norderhov kirke til Helgelandsmoen, og tatt i bruk som depot.[20]

Leiren ble snart for liten, og behovet for utvidelse meldte seg. Den 6. august 1876 skrev Helgelands eier, Johan E. Strøm, under leiekontrakt på et større område på Lillemoen, med husmannsplassene Vestre Sløga (Sløgabråten), Trillerud, Pettersplass og Pedersplads (de to siste plassene lå øst for myra) samt en del av jordveien som tidligere lå til plassene Midtimellem, Netop, Midtre Kjernet og Søndre Kjernet. I denne kontrakten kom det også inn en avtale om skytebane. Innen våpenøvelsene året etter skulle Helgelands eier flytte bygningene på plassen Domholt, slik at de ikke kom i veien for skiveskyting. Etter den nye leiekontrakten fikk Helgeland *ikke* havnerett, verken på Stormoen eller Lillemoen.

Den nye delen av ekserserplassen ble ikke tatt i bruk før etter noen år. Den første nye bygningen på området var en underoffisersmesse,[21] som ble innviet med pomp og prakt sankthansaften 1881. De øvrige bygningene på Lillemoen ble først reist i årene 1888–90.

I 1888 rykket ingeniørsoldater inn på Helgelandsmoen og etablerte seg nordvest på Lillemoen. Tangen som her dannes av svingen i elva, kalles Sappørtangen den dag i dag.[22] Ingeniørsoldatene forlot for øvrig Helgelandsmoen i 1894 og holdt siden til på Hvalsmoen. Før de flyttet, klargjorde de i 1893 et spesielt byggverk: Friluftskirken som ble anlagt i en naturlig senkning i skogen på Stormoen. Amfikirken ble døpt «Furuhald».[23]

I 1983 ble et lite kapell innviet og vigslet i militærleiren. Det ble satt opp på dugnad, av tømmer fra et stabbur som rundt 1868 var flyttet hit fra den tidligere øvingsplassen på Tanbergmoen. Stabburet ble rundt 1895 flyttet til Lillemoen, og tilbake til Stormoen i 1983.

20 Kornmagasinet var på hele 6 etasjer, og ble betalt med 1.200 spesidaler (Aslaksrud og Løken: Helgelandsmoen 125 år – Hønefoss 1993). I 2004 har Riksantikvaren fredet bygningen.

21 Bygget ble reist av Helgelandsmoen Underofficersforening.

22 Sappør = eldre betegnelse for ingeniørsoldater som er spesielt øvd i befestnings-, sperre-, vei- og broarbeider.

23 «Furuhald» – etter løytnant Hald, som var en av forkjemperne for å få anlagt kirken.

Gudstjeneste i kirken «Furuhall» på Helgelandsmoen i 1909.

I 1888 ble leiren ytterligere utvidet, ved at Helgeland gård leide bort havnestrekningen «Engene» med plassene Midtre Kjernet og Søndre Kjernet. Dermed hadde militæretaten leid hele arealet ut mot Storelva, og leiren dekket da et område på cirka 1.600 dekar tidligere Helgeland-mark, hvis grense mot sør gikk i evja fra Damholt og opp mot Sandvadet.

I det nye området lå plassen Midtre Kjernet med cirka 40 mål jord, som «er bortsatt til en husmann, der også eier husene, på hans og hustrus levetid», og et jordstykke ved plassene Netop og Midtimellem. Helgelands eier forpliktet seg til å rive husene på plassene Netop, Midtimellem og Søndre Kjernet, og området skulle være klargjort innen årets utgang. Samme år (1888) kjøpte det offentlige 300 mål lengst øst på Stormoen av eieren av Mo gård i Steinsfjerdingen, Ole Moe, for 7.500 kroner.

Etter utvidelsen av plassen ble Hallingdals bataljon flyttet over til Lillemoen, mens Valdres bataljon ble enerådende på Stormoen. På myra mellom de to forlegningene ble det seinere reist et soldathjem, med inngang både fra øst og vest. Hjemmet ble drevet av kristelige ungdomsorganisasjoner, og her var det kafé og lesesal, med kino én gang i uka. Frelsesarmeen hadde også sine ukentlige møter på hjemmet. Sivile som bodde i området, benyttet seg også av disse tilbudene (soldathjemmet brant 3. januar 1958).

I april 1911 ble den delen av militærleiren med tilliggende øvingsområde som ble leid fra Helgeland, i alt cirka 1.500

KJÆRKOMNE SKATTEKRONER

Da militærleiren på Helgelandsmoen ble anlagt sist i 1860-årene, fikk Holes bønder mulighet for avsetning av sine landbruksprodukter. En lang rekke holeværinger har hatt sin arbeidsplass på moen. Det er liten tvil om at Forsvarets virksomhet har gitt positive ringvirkninger og mange kjærkomne skattekroner til bygda, og ikke minst tilført lokalsamfunnet ressurser i form av velutdannet og samfunnsengasjert personell.

Soldater slapper av i leiren på Helgelandsmoen etter dagens økt.

dekar, utskilt fra gården (gnr. 46/7, fra 1964 gnr. 225/7). Denne eiendommen beholdt gårdens eier Andreas Olsen Hafnor da han seinere samme år solgte Helgeland til Erik Rytterager – se Hole bygdebok bind 3 s. 644-45.

Under krigen tok tyskerne leiren i bruk (se side 823), og førte opp 40 større og mindre bygninger, i første rekke mannskapsforlegninger. Etter krigen rykket Hærens Forsyningstropper inn på Helgelandsmoen, i første omgang med Verkstedgruppens øvingsavdeling og Hærens bilskole. Gjennom årene ble så avdelingen, både bygnings- og organisasjonsmessig, utviklet til et sentralt kompetansesenter for det som med et fellesbegrep heter våpenteknisk tjeneste.

Fra 1950 var det betydelig byggevirksomhet på Helgelandsmoen, idet nytt kjøkken, messer, forlegninger, ammunisjonshus, garasjer, verksteder, lagerbygg og idrettsanlegg ble bygd, samtidig som tyskerbrakker ble revet. De siste store, moderne undervisningsverkstedene ble ferdige i henholdsvis 1973, 1978 og 1990, da Helgelandsmoen framstod som en topp moderne leir for opplæring av teknisk befal og soldater.

I 1960 ble forvaltningen av plassen overført fra Vest-Oppland Infanteriregiment til det som året etter fikk betegnelsen Hærens Våpentekniske korps skole- og øvingsavdeling (HVKSØ), med ansvar for utdanning av befal og soldater innenfor sitt fagområde for hele Hæren. I 1985 ble HVKSØ, etter fusjon med Den våpentekniske bataljon, også pålagt oppsettingsansvar for våpentekniske avdelinger på Østlandet, og fikk da betegnelsen Våpenteknisk regiment.

«... ET STED VED STORELVA»

«Helgelandsmoen – et sted på Ringerike. Ble til, ikke i forrige århundre, men i århundret før det, på grunn som tilhørte gårdene Helgeland og Mo. Omgitt av historier og myter, om Halvdan Svarte, Kong Ring, Anna Colbjørnsdatter og Jørgen Moe. Men Helgelandsmoen er mye mer enn et sted ved Storelva, omgitt av gammel historie.
Mange mennesker har kommet til Helgelandsmoen fra 1868 og frem til i dag. I mange år var der et Hallingtun og et Valdrestun, som tilhørte folk fra Hallingdal og Valdres. Senere har mange, over vårt ganske land, fått tilhørighet til ekserserplassen ved Storelva og alt den står for. Jeg er blant dem. Jeg har et forhold til Helgelandsmoen. Helgelandsmoen er blitt en del av meg, som jeg aldri blir kvitt. Slik er det for mange».*

* Generalmajor Steinar Huse i «Våpenteknisk tjeneste i hæren – en historisk oversikt» (2008), s. 283.

Det gamle kornmagasinet for Norderhov og Hole, som stod i bakken nedenfor Norderhov kirke, ble kjøpt av Forsvaret og flyttet til Helgelandsmoen i 1869-70 og tatt i bruk som depot (lager).

Av andre enheter som er kommet til som brukere på Helgelandsmoen, kan nevnes Nordkommandoens radiostasjon, Forsyningskommandoens test- og utviklingsavdeling, og deler av Heimevernsdistrikt 06.

Etter krigen er det på Helgelandsmoen blitt utdannet ikke mindre enn 40.000 soldater i våpentekniske disipliner. I tillegg kommer en serie kontingenter til verkstedkompaniet i FNs Libanon-operasjon fra 1978 til 1996.

I 2001–2002 vedtok Forsvarsdepartementet at Helgelandsmoen skulle nedlegges som militærleir. Forsvaret sa opp festeavtalen med grunneierne, men ønsket å kjøpe den delen av eiendommen (det gamle Stormoen) som verkstedbyggene og administrasjonsbyggene står på, med tanke på videresalg til tredje part. En del av gnr. 225/7 ønsket Forsvaret fortsatt å leie (radiostasjon).

Siden ble bemanning og aktivitet på moen gradvis bygd ned, og 31. desember 2004 var Helgelandsmoens dager som militær øvingsplass historie. I februar 2003 ble avtale inngått mellom Forsvarsbygg (seinere Skifte Eiendom AS) og grunneierne om fortsatt leie av 1.075 dekar (den vestlige delen av moen) rundt radiostasjonen, mens 290 dekar på den sentrale delen av militærleiren ble ervervet for videresalg. Cirka 85 dekar sørøst for fylkesveien ble tilbakeført til grunneierne. I juli 2004 ble så 400 dekar tomt og 37.000 m2 bygningsmasse i den tidligere militærleiren solgt til Helgelandsmoen Næringspark AS for 26 millioner kroner.

Krigen i Hole 1940-45

Tirsdag 9. april 1940 satte de første tyske okkupantene sin fot på norsk jord. Samme dag møtte de første ringerikinger[24] på Helgelandsmoen, som var frammøteplass for Vestoppland Infanteriregiment nr. 6 (IR 6) ved mobilisering.[25]

21 år gamle Johannes Bye (til venstre) fra Vik i Hole ble tvunget til å gå foran de tyske styrkene over Steinssletta 16. april 1940, sammen med en yngre kar (kelnerlærling) fra Oslo. De ble først satt til å bære hver sin ammunisjonskasse, men det meste av veien gikk de med hendene over hodet. De to var sikre på å bli skutt, men ble sluppet fri morgenen etter.

Tirsdag 9. april – landet okkuperes

Allerede i 11-tida på formiddagen kom tyske fly lavt over Helgelandsmoen, men de gjorde ikke annet enn å rekognosere. Staben ved regimentet regnet med at det bare var et tidsspørsmål før tyske bombefly ville gå til angrep på militærleiren, og det ble viktig å trekke aktivitetene ut derfra så fort som

24 Uttrykket *ringerikinger* brukes her om folk fra det geografiske Ringerike (i dag Hole og Ringerike kommuner).

25 Hovedlinjene i omtalen av felttoget gjennom Hole i april 1940, er hentet fra Jan Helge Østlund: Krigen på Ringerike I (Kolltopp forlag, Hønefoss 1995).

mulig. Brandbu ble utpekt som nytt oppsetningssted for IR 6, og depoter og magasiner skulle overføres dit. De dårlige veiene fra Helgelandsmoen, over Juveren/Busund og Hanserud/Mo, var nærmest uråd å komme fram på.[26] En større arbeidsstyrke ble utkalt fra det lokale veikontoret for å få veiene utbedret, slik at hestetren[27] og biler kunne komme fram uten for store problemer.[28]

I Regimentsgården i Hønefoss var det yrende aktivitet. Telefonen glødet, nye telefonlinjer ble opprettet inn, folk ringte eller møtte opp. Mange ville bidra i kampen mot inntrengerne, forsvarsviljen var stor. Mobiliseringsordre ble sendt ut, men på grunn av misforståelser mellom Regjeringen og hærledelsen, forstod sistnevnte det som at det skulle gjennomføres en "delvis og stille" mobilisering, med frammøte først 11. april. Heldigvis forstod mange at tiden var kostbar og møtte likevel.

Staben ved IR 6 forstod allerede i morgentimene 9. april at tyske styrker ville rykke ut av Oslo så snart de hadde organisert seg. Av den grunn var det viktig å sikre Sollihøgda mot tyske framstøt. Regimentsjefen, oberst Carl Mork, tok kontakt med veioppsynsmann Trygve Øderud ved det lokale veikontoret på Ringerike. Han ba om assistanse til minering av fjellsiden ved Skaret samt utbedring av veiene i tilfelle evakuering. Øderud tok umiddelbart på seg oppgaven. En mindre arbeidsstyrke reiste mot Sollihøgda, hvor kaptein Axel Baumann fulgte med for å anvise hvor ladningene skulle plasseres. Karene som boret, var holeværingene Helge Skaret, Olaf Eriksen og Andreas Karlsen.

På og rundt militærleiren på Helgelandsmoen var det stor aktivitet utover dagen. Befal og menige hadde møtt fram i betydelig antall for å la seg skrive inn, og oppsetting av avdelinger var i full gang. Arbeidet ble i hovedsak ledet av kvartermesteren, løytnant Einar Lundesgaard, og kaptein Nils S. Skagnæs. Den første ordren om mobilisering 11. april var nå annullert. Både på Regimentsgården og Helgelandsmoen møtte det mannskaper, uten å vite at mobiliseringssted var endret til Brandbu. Problemet ble løst ved at det ble satt opp busser og

STEINSFJORDEN – NORGES STØRSTE FLYPLASS 9. APRIL 1940

Tirsdag 9. april 1940 var Steinsfjorden Norges største flyplass. Siden slutten av mars hadde det lengst nord i fjorden (Vegård) vært flyskole for finske flyelever på isen, i regi av Norsk Aero Klubb og Widerøe's Flyveselskap. Etter evakuering av sju fly fra Kjeller flyplass og to jagerfly med base på Fornebu, som like før hadde vært i kamp med tyske fly over Oslofjorden, kom fire fly fra Sola flystasjon. Med de tre flyene som flyskolen hadde der fra før, var det etter hvert samlet nær 20 militærfly ved Skjørvoldlandet. Samme ettermiddag mellom klokka 16.30 og 17 tok alle flyene av fra Steinsfjorden, og evakuerte til Mjøsa (ved Brumunddal) og et par fjellvann ved Lillehammer (Mesnavatn og Nevervatn).*

* Østlund (1995) s. 30-41.

26 Den gamle veien mot Juveren og Busund var en dårlig kjerrevei (kalt Gamle Holevei) som gikk gjennom leiren og videre nordover, lenger vest og nærmere Storelva enn den nye veien fra Røyse over Helgelandsmoen til Busund, som ble åpnet i 1953.

27 Tren = militær forsyningsavdeling.

28 Østlund (1995), s. 70.

GRANATSPLINT REV RYGGSEKKEN AV

Erik Lundberg fra Vik, som seinere drev dagligvareforretning i Sundvollen, møtte på Helgelandsmoen torsdag 11. april for mobilisering sammen med den eldre broren Per. På ryggen bar Erik en gammel ryggsekk hjemmefra. Under flyangrepet rev en granatsplint hele sekken av ham, og han stod igjen med bare meisen!

personbiler i trafikk mellom Helgelandsmoen og Brandbu – en strekning på fem mil – for å unngå forsinkelser i oppsetningen av avdelinger.

Veien over Hanserud til Mo kunne ikke brukes før det frøs på mot kvelden. Offiserene konsentrerte seg derfor om å utruste personellet som møtte fram, i påvente av at flyttingen kunne starte. I 12-tida besluttet oberst Mork å sette opp to luftvernmitraljøser på forlegningsområdet. De var ikke rare greiene å forsvare seg med, men som motiverende faktor for soldatene gjorde de nytten. Halvannen time etter at mitraljøsene var satt opp, kom tyske fly igjen over moen, fire Heinkel 111. De kom fra sør og forsvant nordover.

Klokka 17.30 ankom major Theodor Abildgaard til Helgelandsmoen. Han var sjef for 12. kompani av IR 6, og hadde brukt formiddagen i sitt hjem på Slemdal i Oslo med å sende ut mobiliseringskort til kompaniet. Da han ringte til Regimentsgården i Hønefoss og meldte seg til tjeneste, ble han av oberst Mork utnevnt til plasskommandant på Helgelandsmoen.

Denne første krigsdagen ble det fra tysk hold ikke foretatt annet enn rekognoseringer fra lufta, og heller ikke fra norsk hold ble det løsnet skudd på Ringerike tirsdag 9. april.[29] Men andre steder hadde ikke dagen gått helt etter tyskernes beregninger. Ved Oscarsborg hadde soldater, skip og utstyr gått tapt i langt større omfang enn ventet. Den norske militære motstanden kom også overraskende. Tyskerne hadde regnet med at det norske forsvaret ville kapitulere allerede i løpet av invasjonens første dag. Men slik gikk det ikke. Oslo og flere andre større byer var tatt, og fra hovedstaden gikk det en jevn strøm av flyktninger ut av byen.

«... DET VAR FOLK OVER ALT»

«De ukene det var evakuerte Oslofolk her, var forferdelige. Det var folk over alt, i hus, fjøs, låver og stabbur. Det trengtes mye mat til så mange, og belastningen for bygdefolket ble stor».*

* Hans Fekjær (f. 1933) i august 2013.

Onsdag 10. april – evakuerte fra Oslo

Om morgenen 10. april fortalte ryktene at britene ville angripe Oslo med fly klokka 12 samme dag, og panikken bredte seg. Man regner at rundt 200.000 mennesker rømte fra Oslo i all hast i morgentimene 10. april, og mange av dem satte kursen mot Ringerike. Mellom Oslo og Hønefoss var det en sammenhengende rekke av overfylte biler.

Siden veiene hadde frosset til kvelden før, pågikk evakueringen av våpen og utstyr fra Helgelandsmoen til Brandbu nesten

29 Østlund (1995), s. 73-74.

hele natten, og den fortsatte utover onsdagen. Snømengdene gjorde at mannskapene fikk en stri jobb. Klokka 11 kom det ordre fra oberst Mork om at det skulle settes ut tre vaktlag i Helgelandsmoens nærområde: ved Hanserud (vest for Mo gård), Busund og Regimentsgården i Dalsbråten. De to lagene som lå nærmest Helgelandsmoen, fikk ordre om ikke å skyte først. Tvert i mot skulle de forsøke å overlevere angriperen et brev ved forreste sperring. I brevet het det at angriperen ville bli beskutt med skarp ammunisjon hvis han forserte sperringene![30]

Lensmannen i Hole ble bedt om å delta i arbeidet med sikringstiltak. Folk som bodde langs veien mot Sollihøgda skulle gis beskjed om å melde fra på telefon, dersom de oppdaget noe mistenkelig. En rekke personer bosatt på strekningen fikk beskjed fra lensmannen, som klokka 23.30 om kvelden kunne melde at alt var ordnet. Ingen visste om tyskerne ville prøve en framrykning i løpet av natten. Det ble spennende timer. Heller ikke onsdag 10. april ble det løsnet skudd på Ringerike. Men på krigens tredje dag ble det alvor.

Torsdag 11. april – Helgelandsmoen bombes

Tidlig om morgenen 11. april trakk general Kristian Laake seg som øverstkommanderende for Norges væpnede styrker, og infanteriinspektøren, oberst Otto Ruge, ble innsatt som ny kommanderende general. Samme morgen ble major Olaf Helseth utnevnt til nestkommanderende i IR 6,[31] under oberst Mork. Like etter innløp beskjed til regimentet fra general Ruge om at alle midler skulle tas i bruk for å stoppe tyskernes framrykning.

Før det lysnet om morgenen, foretok major Helseth en inspeksjonstur ut til Skaret. Bilen var Ringerikes Blads vesle Opel med redaksjonssekretær Oskar Hasselknippe som sjåfør. Hasselknippe var vernepliktig løytnant og marineflyger, og var dagen i forveien blitt beordret som adjutant, stabssjåfør og altmuligmann for Helseth.[32] De ble overrasket og skuffet da de oppdaget at ikke en eneste soldat befant seg området mot Sollihøgda, og de dro raskt tilbake til Hønefoss for å forberede forsvarsstillinger.

Alf Karsten Sundland i uniform. Han var stasjonert på Oscarsborg festning 9. april 1940, da «Blücher» ble senket.

«... KOM LAVT LANGS ELVA»

«De gråsvarte tyske flyene kom lavt langs elva. Flygerne brukte antagelig den å navigere langs, etter at de hadde tatt for seg Hvalsmoen. Det ble sluppet femti-kilos bomber. (...) Bombene falt så tett at vi satte i å løpe hjemover, delvis langs elvekanten, og jeg kan huske jeg hørte splintregnet i vannet», skrev Knut Jørgen Nyhus (f. 1934) seinere i et notat.

30 Østlund (1995), s. 91.

31 Helseth hadde hatt stillingen som nestkommanderende i IR 6 fram til 1. januar 1940, og var således godt kjent i distriktet.

32 Hasselknippe ble seinere under krigen en av lederne i motstandsarbeidet på Ringerike.

Klokka 8 om morgenen fikk en mitraljøsetropp under løytnant Eivind O. Snersrud og et kompani med 150 mann og 12 befal under kaptein Kristian Marius Braathen[33] ordre om å sette seg i bevegelse mot Sollihøgda så snart de var klare, for å anlegge forsvarslinjer mot tyskernes ventede framrykning. De forlot Helgelandsmoen klokka 10.15. Styrken stod under kommando av kaptein Axel Baumann, og bestod av i alt 185 mann med fire maskingeværlag og fire mitraljøselag. Ordren var å etablere en sikringslinje så langt over mot Sandvika som mulig, og man gikk i stilling ved Bjørum sag i Bærum. Ved Skaret ble én geværtropp samt ett av mitraljøselagene plassert, for å sikre veien fra Lier.

Før soldatene kom av gårde, hørte de flydur fra et tysk rekognoseringsfly over Hole. Litt over klokka 10 forsvant flyet, men cirka én time seinere hørte man igjen flydur i det fjerne. Klokka 11.04 kom seks Heinkel 111 fullastet med bomber inn over Helgelandsmoen. Etter noen runder over plassen slapp de sine bomber.

Det var tydelig at målet var øvelsesplassen og vestre leir, for de fleste bombene falt ned der. I alt ble 8-10 bomber sluppet, men uten å anrette særlig skade. Noen av bombene falt ganske nær Hallingmessa, og en av messepikene fikk skader i ansiktet. I tillegg ble inventaret rasert av lufttrykk og splinter. Også en av utedoene ble ødelagt. De to luftvernmitraljøsene åpnet ild mot flyene, men uten å få inn synlige treff.

Bombenedslag ble ikke registrert utenfor militærleiren, men sivile som bodde i området var livredde og oppskaket. En eldre kvinne som bodde like ved leiren fikk sjokkskader som følge av angrepet. Selve bombingen sto ikke på særlig lenge, og etter cirka 15 minutter var det hele over. Mannskapene krabbet fram fra sine gjemmesteder, og fortsatte der de slapp før flyene kom.[34]

Hvalsmoen ble bombet samtidig med Helgelandsmoen. Her ble i alt 26 femti-kilos bomber sluppet. Heller ikke på Hvalsmoen gikk det tapt menneskeliv, men de materielle skadene var betydelig større enn på Helgelandsmoen. Flere magasiner og verkstedbygninger ble flammenes rov.

33 Kristian Marius Braathen (1897-1972) var fra Bråten ved Helgelandsmoen.
34 Østlund (1995), s. 107-108.

SPERRING VED LANGEBRU PÅ KROKSKOGEN

En tropp fra feltkompaniet på Gile ble 11. april sendt opp Krokkleiva for å etablere sperringer ved Langebru på Krokskogen. Soldatene fikk en strabasiøs tur opp Krokkleiva. Tunge våpen og oppakninger gjorde at det ble et blodslit i den råtne snøen. Betjeningen på Kleivstua bar ut kasser med vørterøl og mat, slik at karene fikk litt i skrotten før de fortsatte innover. Først ved midnatt kunne troppen, under ledelse av fenrik Jon Engeseth, gå i kvarter på gårdene ved Langebru. Maskingevær ble brakt i stilling, og veikontroll ble iverksatt. Ordren lød ellers på at det skulle lages tømmervelter over veien, og "bygdens folk" skulle brukes til hogging. Sannsynligheten for at tyskerne skulle komme denne veien var ikke stor, men man kunne aldri vite.* Den norske troppen var på Langebru til like over midnatt natt til 13. april. Den fikk da ordre om å trekke seg tilbake til Sundvollen, da et tysk kompani var på vei langs den gamle kongeveien fra Lommedalen. Dessuten rykket tyskerne fram over Sollihøgda og kunne ventes å nå Sundvollen dagen etter, og den norske troppen på Krokskogen kunne bli avskåret fra de øvrige norske styrkene.

* Østlund (1995), s. 116.

Tyskerne sonderer mulighetene for å komme videre lørdag 13. april 1940, i Skaret mellom Sollihøgda og Nes. Like før klokka 21 kvelden i forveien hadde norske styrker sprengt steinmasser ut i det trange skaret, men tyskerne ryddet raskt opp og rykket videre mot Sundvollen.

Ved Bjørum sag gikk 2. tropp under fenrik Syver Robøle samt tre mitraljøselag i stilling i fremste linje. Robøles tropp bestod av 35 mann, som fikk utdelt 100 skudd hver. Lenger nord var området Rustad-Brenna dekket av 1. tropp under fenrik Einar Bjørndal,[35] mens hovedstillingen ble lagt til Nypefoss bru. Kaptein Baumann ledet det hele fra sitt nyopprettede hovedkvarter på Sollihøgda hotell. Major Helseth og løytnant Hasselknippe kom utpå dagen for å inspisere stillingene helt fram til Nypefoss bru, før de igjen returnerte til Hønefoss. Så var det å begynne å vente for de nervøse soldatene, og lytte etter motordur sørfra.

35 Bjørndal falt noen dager seinere ved Vang skole i Haugsbygd.

TRE SIVILE OMKOM I SKUDDVEKSLINGEN VED BJØRUM SAG

Utover ettermiddagen 11. april var det en jevn strøm av evakuerte på vei mot Sollihøgda og Ringerike. Ved Bjørum sag ble hvert eneste kjøretøy kontrollert av de norske styrkene, før de slapp igjennom sperringen. Etter at tyskerne gikk til angrep ved 18-tida, kom det fortsatt kjørende sivile biler inn i kampområdet. Flere av bilene ble truffet, og tre unge nordmenn som var passasjerer i bilene ble drept.*

* De drepte var Wilhelm Thorolf Andersen, Haldis Adelie Ferdinansen og Karl Gustav Frykmann, alle fra Oslo. (Østlund 1995, s. 121).

Til Helgelandsmoen strømmet det hele dagen mannskaper for å melde seg til tjeneste. Etter bombingen fikk kaptein Erling Lehre, som arbeidet med å sette opp et feltkompani, ordre om å forflytte seg til Gile gård i Norderhov, og opprette nytt kompanihovedkvarter der. Lastebiler gikk i skytteltrafikk mellom Helgelandsmoen og Gile med utstyr, slik at bekledningen av soldatene kunne bli ferdig. Utpå ettermiddagen fikk kaptein Lehre ordre om å avgi en tropp for å forsterke stillingen ved veien Skaret-Sylling, og selv overta kommandoen som avsnittssjef for denne styrken. Skulle tyskerne slå seg igjennom den veien, ville Sollihøgda-styrken plutselig være omringet, og veien mot Hole ville ligge åpen. I tillegg ble Lehre bedt om å sende en mindre styrke for å sikre den gamle kongeveien over Krokskogen.

En større tysk styrke rykket om morgenen fra Oslo mot Drammen, mens en annen skulle gå fra Sandvika mot Hønefoss. Det var 1. bataljon av Infanteriregiment 324 under ledelse av generalmajor Erwin Engelbrecht. Han hadde ordre om å innta det viktige trafikknutepunktet Hønefoss så raskt som over hodet mulig. Cirka klokka 14 ankom de Sandvika yrkesskole, og gikk i kvarter der.

Ved Bjørum sag lå de fremste norske stillingene og ventet. Litt ut på ettermiddagen kom en sivilkledd motorsyklist opp mot den norske sperringen. Han vekslet noen ord med vaktposten, før han snudde og reiste mot Sandvika igjen. Hvorvidt mannen var en norsk overløper eller tysker, er uvisst. Men da den tyske angrepsstyrken kom like før klokka 18, var den ledsaget av den samme personen. Fenrik Robøle hadde blitt rasende da han etterpå fikk vite om det som hadde skjedd. Ordren var krystallklar: Ingen skulle få reise tilbake mot Oslo igjen.

«... DE VAR REDD GIFT»

«Da tyskerne i april 1940 inntok Ringerike, sendte de 600 mann innover Krokskogen etter den gamle allmannaveien, men disse møtte ingen motstand. De hvilte ved Grantopp, og drakk vann, men den gamle Petter Møller måtte først ta sine svelg – de var redd gift».*

* Petter Møller = Petter Grantopp (Avisartikkel av V.V.: «Krokskogens romantikk» 3. desember 1953 (kopi i Hole bygdearkiv).

Tyskerne visste nå hvor Robøles lag var plassert i terrenget. De tyske soldatene gikk ut av bussene utenfor skuddvidde for norske våpen, hvoretter de raskt beveget seg videre. På flankene posterte de ut maskingeværposter til dekning. Plutselig åpnet nordmennene ild. Det var 4. lag, et sikringslag som motorsyklisten ikke hadde sett, som begynte å skyte sammen med den ene av løytnant Snersruds mitraljøser. En tysker ble drept øyeblikkelig, mens de andre kastet seg ned og fant skjul. Skuddvekslingen hadde begynt akkurat da 4. lag skulle ha avløsning, og soldat Nils Petter Lien fra Hønefoss, som befant seg nede ved veien sammen med en annen soldat, ble rammet av maskingeværilden og døde momentant. Den andre solda-

ten ble tatt til fange. Robøles menn bet godt fra seg, men overmakten ble for stor. De trakk seg tilbake til hovedstillingen ved Nypefoss bru, tett forfulgt av tyskerne. Her ble imidlertid den fiendtlige framrykningen stanset, og tyskerne trakk seg tilbake mot Skui.

Foran Nypefoss bru var det anlagt en tømmervelte, for å sinke fiendens framrykning hvis den norske stillingen skulle ryke. Da mørket falt på, prøvde en tysk patrulje å nærme seg for å fjerne velta. De norske åpnet ild, og tyskerne trakk seg raskt tilbake. Tidligere på dagen var det gjort forberedelser for sprengning av Nypefoss bru, og klokka 23.30 om kvelden gav kaptein Baumann ordre om å sprenge brua. Men det første forsøket var mislykket. En ny ladning ble klargjort seinere på natta, og klokka 4.30 om morgenen fredag 12. april raste hele bruspennet i elva.

LÅNTE SKI PÅ EN AV GÅRDENE

Tilbaketrekningen for fenrik Robøles menn fra Nypefoss bru til Brenna ble problematisk, da avdelingene mistet kontakten med hverandre. Tyske rekognoseringsavdelinger var observert på den andre siden av elva flere ganger, og Robøle gikk først ut fra at ett av hans geværlag var tatt til fange av disse. For å være sikker på at laget ikke lå igjen i området, sendte han en oppklaringspatrulje i retning Ullbråten. Patruljen kom i skuddveksling med det de trodde var en tysk skiløperavdeling på vei nordover. Denne skiløperavdelingen var imidlertid identisk med det savnede geværlaget, som hadde skaffet seg ski på en av gårdene i nærheten og var på vei tilbake mot sine egne. Ingen ble skadet eller drept i skuddvekslingene.

Egil With, eier av Sønsterud gård i Hole, deltok som soldat i Landevernsbataljonen under IR6 i felttoget i Ådal og Valdres i april 1940. Her (nærmest) sammen med Gunnar Finstad (fra Finstad i Nordmarka) i en stilling i nærheten av Bagn. Da bildet ble tatt, hadde de kjempet i fire døgn uten avløsning. (Bilde fra boka «I krig langs Begna» (Gjøvik 1949), s. 60).

Fredag 12. april – Kroksundbrua sprengt

Etter sprengningen av Nypefoss bru ble kompanihovedkvarteret flyttet fra Sollihøgda hotell til Homledal ved Skaret. De norske styrkene ved Nypefoss ble imidlertid liggende i sine stillinger i enda noen timer. Da det lysnet, trakk de seg cirka 300 meter bakover, mot Brenna.

Det hadde vært spredt skyting i området hele natta. I grålysninga satte tyskerne inn bombekastere mot stillingene der fen-

BUSSJÅFØRENE VED SKARET

Transporten av tyske soldater i busser fra Oslo mot Sundvollen lørdag 13. april 1940 ble kimen til et rykte som etter hvert ble en "sannhet". Ryktet fortalte om uredde og heroiske norske bussjåfører som med fullt overlegg kjørte utfor veien ved Skaret og tok med seg sin last med tyske soldater i døden. Ryktene var hardnakkede, men bare oppspinn. Selv om de trolig var basert på ønsketenkning, hadde de en psykologisk effekt i en tid hvor det var vanskelig å finne lyspunkter. En sang på 11 vers ble også diktet om hendelsen, og to av dem lød:

Fra Skaret langs det dype gjæl
hvor kveldssol nær gjør blind,
tre busser kjørte hakk i hæl,
ut i hårnålsvingens rette del,
og rakt mot solens skinn.
DA – motorlarmen blir et vræl,
for gassen tråss helt inn.

Og utfor veiens fjellprofil,
med brak av stabbestein,
tre bussers kjempeprosjektil
skjøt ut med 50 mann pr. bil,
«Geht hier den Weg?» skrek en,
da kom det uten gnist av tvil,
«Jawohl, herr Kapitän».

rik Robøles menn hadde ligget kvelden før. Disse var imidlertid utenfor rekkevidde, ved Brenna. Her lå fenrik Bjørndal i stilling med sine menn, mens de øvrige norske hadde trukket ytterligere bakover. Tanken var å oppholde de tyske angriperne så lenge at en ny stillingslinje kunne etableres nærmere Sollihøgda. Stillingen ved Brenna ble forsterket med to mitraljøselag. Resten av formiddagen fredag 12. april var det stille.

Om ettermiddagen fikk den tyske bataljonen forsterkninger av en bataljon som nettopp hadde ankommet Fornebu. Den bestod av kampklare og uthvilte soldater. De to bataljonene ble lagt under felles kommando av oberst Xaver Adlhoch, og ble heretter kalt "gruppe Adlhoch".

Brorparten av den norske styrken var trukket tilbake til Sollihøgda, og på ettermiddagen 12. april kom det til en ny trefning, ved Brenna. I 15-tida tidde plutselig de tyske våpnene. Et kort øyeblikk var det helt stille, før et hvitt flagg kom til syne i den fremste tyske stillingen. De norske soldatene hørte det ble ropt "Verhändelung – Verhändelung!" (forhandling, forhandling). Tyskerne ønsket forhandlinger med den norske bataljonsledelsen, angivelig for å få vite hvem de norske styrkene anså som landets lovlige regjering. De tyske soldatene var nemlig blitt informert om at de skulle til Norge for å hjelpe nordmennene med beskyttelse mot engelskmennene, og ikke til fiendeland. Mange av tyskerne var derfor overrasket over at de møtte væpnet motstand.

Blant de norske i første linje var det noen som kunne litt tysk, og de ropte tilbake: "Hierüber, ohne waffen!" (Herover, uten våpen). Like etter kom en vanlig norsk personbil kjørende ut fra de tyske stillingene, med et hvitt flagg vaiende ut av det ene vinduet. I bilen satt Oberleutnant Müllauer samt en underoffiser som kunne litt svensk. Oberleutnanten sa at han ønsket våpenstillstand og forhandlinger med den norske bataljonssjefen, hvoretter bilen – forsterket med sersjant Olav Bech samt en norsk soldat med Krag-gevær – kjørte sakte gjennom hele det norske avsnittet for å møte den norske bataljonssjefen Axel Baumann på Homledal. Tyskerne fikk ikke bind for øynene, og kunne derfor ved selvsyn merke seg de norske styrkenes plasseringer.

På Homledal fikk den tyske offiseren klar beskjed om at tyskerne var å anse som fiender, og ikke venner. Oberleutnant Müllauer anmodet da om å få møte regimentsjefen. Sammen

Tyske kjøretøyer og mannskaper venter ved Skaret 13. april 1940, mens veien blir ryddet. Motivet er hentet fra et tysk postkort utgitt seinere under krigen.

med underoffiseren ble han sendt videre i lukket bil – nå med fenrik Svein Flatåker som eskorte – til major Abildgaards kvarter på Gusgården ved Norderhov kirke. Den tyske parlamentæren ville ha rede på hvorfor tyske avdelinger ble møtt med ild, etter at den nye regjeringssjefen (Quisling) hadde avblåst kampen? På Gusgården fikk han klar beskjed om at Quisling ikke var norsk regjeringssjef, og at de tyske avdelinger ville bli bekjempet med alle midler. Oberleutnant Müllauer slo hælene sammen, forlot kontoret og tok plass i bilen. Den forlot Gusgården klokka 16, hvoretter major Abildgaard ringte til oberst Mork for å fortelle om hva som hadde hendt. De to ble enige om at hovedkvarteret måtte flyttes så raskt som mulig, da det ventelig ville bli bombemål for tyskerne når de to speiderne var tilbake med sin informasjon. Det ble like etter flyttet til Hesleberg gård, og utpå ettermiddagen neste dag til Kveldsrud på Jevnaker.

Under våpenstillstanden denne dagen hadde den norske frontlinjen flyttet fra Brenna til gode stillinger ved Sollihøgda. Oberst Mork hadde etter hvert innsett at regimentet ikke ville klare å sette opp alle kompanier som var foreskrevet. Kun tredjeparten av normal styrke var satt opp, mange av mannskapene var uøvde og avdelingene tilfeldig sammensatt. Luftstyrke kunne ikke nordmennene regne med i det hele tatt, og Mork fryktet et blodbad på norsk side dersom ikke stillingslinjene ble trukket bakover.

SOM FIENDER!

Den tyske Oberleutnant Müllauer og den norske bataljonssjefen, kaptein Axel Baumann, møttes i storstua på Homledal om ettermiddagen fredag 12. april. Oberleutnanten hadde ventet en stund på bataljonssjefen, som kom farende inn i rommet og tok plass bak skrivebordet. Han var i fullt feltantrekk med pistol på hofta, og var dessuten i et forferdelig humør. Han bjeffet fram: - Was wünschen Sie? (Hva ønsker De?) Den tyske Oberleutnanten gikk opp i rett foran skrivebordet, og spurte: "Betrachten Sie uns als Freunde oder Feinde? (Betrakter de oss som venner eller fiender?) Bataljonssjefen spratt opp idet han dundret knyttneven i skrivebordet og skrek: - Als Feinde! (Som fiender!) Dermed var samtalen slutt.*

* Per Chr. Hurum: Glimt fra aprildagene på Ringerike 1940 (heftet Ringerike 1990, s. 5).

«... BURDE HATT BIND FOR ØYNENE»

Hensikten med det tyske framstøtet om forhandlinger om ettermiddagen 12. april, må åpenbart ha vært å vinne tid. Tyskerne hadde behov for å få fram forsterkninger fra Oslo. En annen hensikt var rimeligvis at « tyskerne ville se i hvilken forfatning de norske styrkene var, om vi hadde artilleri, stridsvogner etc. Selvsagt også for å se i hvilken forfatning veiene var, moralen i den norske hær m.v. Tyskerne burde selvsagt i denne situasjonen hatt bind for øynene – etterpå er alt så lett».*

* Sersjant Olav Bech i Hurum (1990), s. 5.

«… UM DAS ZU PRAKTIZIEREN?»

Plutselig står en tysk løytnant og fire menige på tunet på Sønsterud gård. De menige ser fæle ut, men holder seg i ro. Løytnanten går inn i stua, legger fra seg lue og Luger-pistol på bordet, og fisker med skjelvende hender opp en sigarett, mens han ser seg om etter askebeger. Han forstår ikke oss nordmenn, for «gestern Abend haben Sie 75 von meiner Kameraden erschossen». Han er ikke soldat, forteller han, men student, av mellommenneskelige forhold! Gunvor With, kone på gården med ansvar for familie og 16 evakuerte, svarer kaldt og rolig: «Und dann sind Sie hier gekommen, um das zu praktizieren?»*

* Etter Ole With (f. 1926).

Klokka 17 var tyskerne tilbake i egne stillinger, og én time seinere satte de i gang en ny offensiv. Nordmennene hadde blottlagt sine stillinger for Müllauer da han passerte. Tyskerne hadde rekvirert flystøtte fra Fornebu, og sju Junkers 87 Stuka kom inn over Sollihøgda-området. Stuka-flyene gikk til angrep med voldsom kraft. De var utstyrt med kraftige sirener, som gav forferdelige hyl da de gikk inn i stupangrep. Dette fikk stor psykologisk effekt på de norske mannskapene, samtidig som flyene fyrte løs med maskingeværer og maskinkanoner, og sporlysammunisjon gnistret over trærne. De norske mitraljøsestillingene gikk i full oppløsning, og befalet slet for å berolige soldatene, som flyktet nedover skråningene med våpen og effekter strødd etter seg.

Den tyske offensiven vedvarte til klokka 19 om kvelden. Ifølge tyske kamprapporter rykket de bare 300 meter framover som følge av flyangrepet. En ny bataljon hadde ankommet kampområdet, og tyskerne hadde da cirka 1.500 soldater – to fulltallige infanteribataljoner – i området fra Sandvika mot Brenna. På norsk side var de cirka 260 mann, så styrkeforholdet var svært ujevnt.

På vestsida av Tyrifjorden fryktet regimentsledelsen og oberst Mork at den norske avdelingen som var sendt mot Vikersund, var for svak til å stå imot et tysk framstøt. Dermed kunne tyskerne om kort tid nå Hønefoss den veien. I så fall ville de norske som kjempet på Sollihøgda bli avskåret, uten mulighet for retrett.

Litt etter klokka 19 om kvelden fikk kaptein Baumann den endelige ordren om å trekke seg tilbake fra Sollihøgda til området Sundvollen/Vik. Først trakk styrken som hadde voktet veien mot Lier seg tilbake gjennom Skaret, fulgt av hele kompani 3. Cirka klokka 20.30 hadde samtlige norske soldater i Sollihøgda-avsnittet passert Skaret, og like etter ble sprenglad-

SANITETSTROPP PÅ HOMLEDAL

Homledal gård ble rekvirert til førstehjelpsstasjon for Sollihøgda-avsnittet, og en sanitetstropp under ledelse av løytnant Albert Schanke fra Hønefoss tok inn på gården torsdag 11. april. Store Genferkors ble malt på vegger og tak, og de fastboende på gården, Lina og Gunerius Rustand og deres familie, ble bedt om å reise opp til hytta si ved Nessetra. Både husdyr og personlige eiendeler ble tilbake på gården. I tillegg til løytnant Schanke (som selv var lege), bestod troppen på det meste av to sivile leger, fire sykepleiersker, to lotter og 30 sykebærere. En del norske soldater var innom Homledal med mindre skader, inntil sanitetstroppen trakk seg nordover og forlot gården sammen med resten av de norske styrkene om kvelden fredag 12. april. Tyskerne var ikke innom Homledal i det hele tatt, og dyrene hadde klart seg brukbart inntil eierne kom tilbake fra skogen dagen etter.

ningene som var plassert der 9. april utløst. Sprengningen gikk ikke helt etter planen. Kun en del blokker falt ned i veibanen, men det var ikke tid til å forberede nye ladninger.

I løpet av kvelden var kaptein Braathens kompani 3 på plass ved Vik. Kaptein Lehres avdelinger samt en sanitetstropp under løytnant Albert Schanke, som hadde hatt tilhold på Homledal, tok inn på Stein gård. Ytterligere to sprengninger langs Osloveien ble fortatt, men begge var mislykkede. Det hastet derfor å komme seg over Kroksund-brua og sprenge denne etter at de siste lastebilene hadde passert over.

Klokka 23 om kvelden fredag 12. april ble Kroksund-brua sprengt av en pioner-avdeling under fenrik Steinum. Et kraftig lysglimt etterfulgt av et kraftig smell. Vindusrutene klirret i kilometers avstand, og sprengningen var vellykket. Det var trebrua mellom de gamle brukarene som var ødelagt, og lå i vannet sammen med betong og armeringsjern. Men faren var på langt nær over. Isen lå fortsatt på fjorden, og tyskerne ville med letthet komme over til fots.

En norsk mitraljøseavdeling under løytnant Oscar O. Rustand ble utkommandert om kvelden for å patruljere området mellom Kroksund og Norderhov kirke. Hensikten var å bevokte Steinsfjorden og Steinssletta mot landing av tyske transportfly. Et mitraljøselag ble plassert på Bjørnstad gård i Steinsfjerdingen, og et annet like sør for Stein gård, men det ble en rolig natt.

Lørdag 13. april – trefningen ved Vik

Klokka 3 om morgenen fikk de hvilende norske styrkene ordre fra regimentsjefen om å trekke nordover mot Klekken. Oberst Mork regnet med at tyskerne kunne krysse Kroksundet på isen. Løytnant Snersruds mitraljøsetropp, forsterket med et av løytnant Rustands lag fra Bjørnstad gård, fikk ordre om å sikre området mot Sundvollen, og på formiddagen gikk de i stilling i åsen ovenfor Vik gjestgiveri. Her fikk mitraljøseskytterne gode stillinger, med sikt både mot Steinsfjorden og hovedveien fra Oslo. Sørover mot det åpne jordet mellom Løken og Gjesval-gårdene hadde man også god sikt. De tre mitraljøselagene ble satt opp på rekke med cirka 30-40 meters mellomrom. I 11.30-tida fikk de uventede og høyst nødvendige forsterkninger, da 20 mann fra Sollihøgda-avsnittet, som hadde kommet bort fra egne avdelinger under tilbaketrekningen, meldte seg til tjeneste. Dermed fikk løytnant Snersrud gevær-

Anders Svarstad (1913–1940) var Sigrid Undset og Anders C. Svarstads eldste sønn. Han falt ved Segalstad bru i Gausdal i 1940.

GIKK FORAN TIL SUNDVOLLEN

Ved storveien, i porten ned til Sønsterud gård, plukket tyskerne opp en mann og to unge gutter med melkespann. Mannen var Alf Berg, svoger til Ib Skjellegård i Skjellegarden. Tyskerne ville ha melka, men de norske måtte først drikke av spannene. Etterpå ble de tre tvunget til å gå – med hendene på hodet – foran de tyske troppene helt til Sundvollen.

* Etter Ole With (f. 1926).

«... VERDENS SØTESTE JENTE»

«Vi lå på gamle Bjørnstad gård natt til lørdag. Vi skiftes om vakten ved mitraljøsen. Vi skulle passe på så tyske fallskjermtropper ikke landet på Steinssletta for å falle våre tropper i ryggen. Et norsk kompani hadde vært i kamp med tyskerne i Bærum. Vi hørte i radioen at de norske trakk seg mot Ringerike, etter hard kamp. Spenningen var stor. Snart var det vår tur. Om morgenen fikk vi kaffe og eplekake av datteren på gården. Hun var i øyeblikket verdens søteste jente. Jubelen var ikke mindre da hun like etter kom med en stor sekk epler, som vi gutta delte mellom oss. Soldatene skulle ikke gå sultne fra Bjørnstad, ble det sagt».*

* Etter Ove Flaskerud, førsteskytter i løytnant Rustands mitraljøseavdeling. (Østlund 1995, s. 146). Jenta var Bjørg Nicolaisen (f. 1915).

dekning i flankene, og følte seg straks mer bekvem med situasjonen. Nykommerne hadde også med seg et maskingevær, og motet steg hos soldatene.

Da dagen grydde rykket tyskerne fram over Sollihøgda, under ledelse av oberst Adlhoch. Stadig måtte riksveien ryddes etter sprengningene nordmennene hadde foretatt. Selv om mange av dem var mislykket, brukte tyskerne lang tid på å rydde steinblokkene ut av veien. Tyskerne visste ikke hvor nordmennenes nye stillinger lå, og ønsket ikke å komme overraskende inn i fiendtlig ild. Framrykningen gikk sakte, men sikkert mot Sundvollen. Den ene av tyskernes bataljoner rykket fram langs hovedveien, mens en annen gikk i snø og ulendt terreng på oversiden av veien.

I tillegg hadde et tysk kompani fått ordre om å gå den gamle kongeveien fra Lommedalen til Kleivstua. Den norske troppen som hadde ligget ved Langebru siden seint om kvelden torsdag 11. april, ble vekket litt over midnatt lørdag 13. april og fikk ordre om å trekke nordover til Sundvollen. Da de – etter en hard marsj i høyt tempo – ankom Sundvollen, var Kroksund-brua sprengt. Troppen gikk da over isen og videre mot Haugsbygd, hvor de ble tatt inn i kompani 3 under kaptein Braathen.

Tyske tropper passerer Vikssvingen, trolig om ettermiddagen lørdag 13. april 1940, etter de harde kampene ved Vik.

Det meste av den norske styrken under kaptein Baumann som hadde vært i kamp ved Sollihøgda, hadde – med unntak av mitraljøselagene som lå stasjonert ved Vik – gått i kvarter ved Vesetrud i Åsbygda. Baumann selv opprettet nytt hovedkvarter på Bølgen gård, men flyttet samme ettermiddag videre til Vesetrud. Oberst Mork flyttet regimentets hovedkvarter til Sogn skole i Nordre Jevnaker, med et foreløpig hovedkvarter på Klækken Hotell.

Om ettermiddagen lørdag 13. april nådde tyskerne Sundvollen. Oberst Adlhoch vurderte om han skulle la kjøretøyene kjøre isen, men slo det fra seg inntil videre. Infanteriet tok beina fatt, og kjøretøyene ble satt igjen på østsida. Med ett unntak, en forpleiningsvogn rekvirert fra Oscar Olsens bakeri i Oslo. Den gikk gjennom

BUTIKKENE I SUNDVOLLEN TØMT

Grytidlig om morgenen 13. april kom det melding fra regimentsstaben om at forretningene i Hønefoss skulle tømmes for alle varer som kunne komme til nytte i en krig. Man ville ikke risikere at verdifulle forsyninger brant opp, eller kom i tyskernes hender. I Hønefoss skulle det føres nøye regnskap over hva som ble tatt, slik at forretningenes eiere kunne få refundert sine tap. Men det var ikke lett å gjennomføre. Etter hvert tok også en del sivile del i tømmingen, for egen regning. Også i Sundvollen ble butikkene tømt. Både i M. Hansen kolonial og på samvirkelaget brøt folk seg inn. Hos Martin Hansen stod bare noen få mel- og kaffesekker tilbake etter at folk hadde forsynt seg. Men de fleste visste at tyskerne stod bare noen kilometer unna, og det var liten tvil om at de ville tilegne seg varene dersom de ikke ble fjernet av lokalbefolkningen. Flere andre forretninger i Hole ble også tømt, blant annet Anders Myrvangs landhandleri ved Sonerud i Steinsfjerdingen. «Det ble sagt at folk kunne forsyne seg og gjøre opp siden. Men oppgjøret skjedde aldri. Svigermor ville aldri snakke om akkurat det etter krigen», fortalte en Holemann som var gift med en kjøpmannsdatter i bygda.

isen og ble stående med fronten i været på nordsida av den sprengte brua. Den tyske styrken var nå forsterket av ytterligere en bataljon, som hadde ligget i beredskap i Oslo og ble fraktet med busser og lastebiler mot Sollihøgda og Sundvollen grytidlig på morgenen. Dermed var det en formidabel overmakt som stod mot løytnant Snersruds mitraljøsefolk ved Vik. Medregnet bataljonen som kom over Vikersund, hadde tyskerne nå rundt 2.400 soldater klare til å innta Hønefoss.

Oberst Adlhoch spredte sine tre bataljoner i bredden fra Sundvollen. Den ene gikk langs Steinsfjordens østside, men kom ikke langt på grunn av dårlig vei. Fra et område nord for Sundvolden Hotel fikk denne avdelingen imidlertid skutt mot de norske stillingene ved Vik. Framrykningen på østsida av fjorden stanset opp ved Elvika, hvor det ble foretatt husundersøkelser og konfiskert geværer.[36] De øvrige tyske styrkene spredte seg, noen langs hovedveien fra Kroksund til Vik (langs fjorden), noen langs den gamle veien over Gjesvalåsen, mens andre tok over åsen lenger sør, mot Fekjær-gårdene. Kjøretøyene lot de stå igjen ved Sundvollen, men da det ble mørkt, tok de sjansen å kjøre over isen også med disse. Og da holdt isen. Den lå spesielt lenge våren 1940.

I åsen ovenfor Vik gjestgiveri lå mannskapene i de norske mitraljøsestillingene og ventet. Spenningen var stor. Klokka 13.30 kom det en skikkelse til syne i veibanen mellom Strand gjestgiveri og Garntangen. I kikkerten så de at det var en tysk soldat. Han gikk noen meter, og la seg ned i veikanten. Tre tyskere fulgte etter, og så ytterligere fire. Snart lå det åtte tyskere der. Idet de åtte reiste seg for å gå videre, åpnet den ene norske mitraljøsen ild. Ordren lød på 50 skudd. Deretter ble det stille. Tyskerne tilhørte en rekognoseringsgruppe som var sendt i forveien for å speide, og mange av dem falt ved Strand.

36 Østlund (1995), s. 164.

SKARPSKYTTER VED VIK

Da tyskerne nærmet seg Vik ved middagstider 13. april 1940, ble Einar Åslund urolig og sint. Fra huset sitt på Vikstoppen tok han med seg Krag'en og en del ammunisjon, og fant seg en fin stilling i åsen ovenfor Solbakken. Einar var erfaren jeger og god til å skyte. Da tyskerne kom innenfor synsfeltet, satte han i gang å skyte, og han skal ha satt flere fiendtlige soldater ut av spill. Etter en stund mente han at nok var nok, og gjemte geværet i skogen. Deretter ruslet han bygdeveien ned mot Vik. Nede i svingen møtte han en tysk patrulje, bestående av en underoffiser og et par soldater. Han hadde fortsatt et par riflepatroner i lomma, og uten uniform ville han vært ille ute dersom tyskerne fant ammunisjonen. Ved å bøye seg og late som han klødde seg på beinet, fikk han sluppet patronene ned i gummistøvelen. Under den påfølgende kroppsvisitasjonen undersøkte tyskerne alt, unntatt gummistøvlene. Det reddet Einar Åslund.*

* Fortalt av Kjeld Nørgaard i avisa Ukeslutt, Hønefoss 29. mars 1990.

«... VAR IKKE STOLT AV MIN DÅD»

«Å være førsteskytter ved en mitraljøse i krig er ikke noe jeg vil ønske noen. Det er fryktelig. Det jeg hadde gjort, ga ettertanke, og jeg var ikke stolt av min dåd».*

* Ove S. Flaskerud: Mine erindringer fra krigen i Norge 1940.

OVERNATTET PÅ BRULØKKENE

Det tyske kompaniet som rykket fram langs kongeveien over Krokskogen 13. april, overnattet på Bruløkkene. Fra Midtskogen tok de med alle gårdens børser, som de ødela og kastet i Krokkleiva. *På Frøshaugsetra tok de hesten og sleden til Hjalmar Johansen. Han dro etter. – Jeg gir pokker i om det er tyskere eller engelskmenn, bare jeg får igjen hesten, sa han. Hesten fant han bundet på Sundvollen, og tok den med hjem. I Grantopp var tyskerne innom og ville ha vann. Men de som bodde der måtte drikke først, for å vise at vannet var i orden.**

* Fortalt av Vidar Hermansen (f. 1926).

** Einar Thorvaldsen og Thorvald Thorvaldsen i Ringerikes Blad 6. april 1990.

Med bombekastere og mitraljøser åpnet tyskerne ild fra Sundvollen-området for å dekke framrykningen mot Vik. Men ilden lå for høyt, og plaget foreløpig ikke de norske stillingene. Snart kom flere tyskere fram gjennom skogen ovenfor Strand gjestgiveri. De kom krypende, godt skjult mellom steiner og greiner, og fikk satt opp sine mitraljøser og bombekastere. De begynte en voldsom ildgivning. Etter hvert som de tyske soldatene som gikk over åsen ved Fekjær kom over på bygdeveien mellom Vik og Løken, og dermed i posisjon til å beskyte Snersruds avdeling fra sør, ble det enda verre. Så kastet to tyske jagerfly seg inn i kampen, og de norske soldatene måtte kastet seg paddeflate langs bakken for ikke å bli truffet. Jagerflyene var "som to glupske rovfugler, speidende etter bytte".[37] Snart knitret mitraljøsene fra flyene mot de norske stillingene, som den reineste haglskur med kuler. Men ingen av de norske mannskapene ble truffet.

Etter en stund kjørte tyskerne fram artilleri ved Strand gjestgiveri, og pøste ild mot de norske stillingene i Viksåsen. Etter hvert "kryr det av tyskere bakom husvegger, hauger, veigrøfter

37 Mitraljøseskytter Ove S. Flaskerud i Hurum (1990), s. 7.

FAST HOLDNING UNDER KRIGEN

Sogneprest Landmark nøt stor respekt i Hole for sin faste holdning mot okkupasjonsmakten under krigen. I en landssviksak mot et NS-medlem fra Hole ble det lagt fram dokumenter som viste at sognepresten ble overvåket og hadde vist svært liten samarbeidsvilje overfor NS-styret. Første påskedag 1943 hadde han fra prekestolen «tordnet» mot NS-menighetsrådet, og kvelden i forveien hadde han endog ringt til formannen i rådet for å forvisse seg om at han kom i kirken påskedagen! Av de anmerkninger som tyskernes medløpere hadde på Landmark, var også at han hadde holdt med de røde under borgerkrigen i Spania, og under den finsk-russiske krig mente han at Russland burde få havner i Nord-Norge. Dessuten stemte han Arbeiderpartiet!* Landmark skal ha fått beskjed om at han måtte flytte fra bygda i løpet av 24 timer, dersom man fant en ny prest som kunne gå inn i hans embete. Familien hadde derfor plassert en del møbler og husgeråd rundt i bygda, hos bønder de stolte på. Sognepresten hadde også en avtale med lensmann Erlandsen. Dersom det kom arrestordre på Landmark, skulle Erlandsen ringe og si at han skyldte så og så mye penger på skatten. **

* Fra gjennomgang av lokale landssviksaker i Riksarkivet.
** Fortalt av sønnen Anthon Landmark (f. 1935).

«... STOD LITT, OG SÅ GIKK HAN ROLIG VIDERE»

Lørdag 13. april 1940 var sogneprest Fredrik Wilhelm Landmark i Rudsødegården, hvor han skal ha døpt et barn.* På hjemvei tok han over åsen til Fekjær, og kom midt i skuddvekslingen mellom norske og tyske styrker da han krysset jordene over mot Løken. Landmark stoppet hver gang skuddsalvene smalt, stod litt, og så gikk han rolig videre, fortalte Maren Aspholt f. Løken fra Bjørketangen, som sammen med venninna Kari Nørgaard lå skjult i ei grøft mellom Løken og Bjørketangen. Landmarks etterfølger som Hole-prest, Erling Thomle, viste samme ranke holdning. Han var hjelpeprest i Vålerengen menighet i Oslo i krigsårene. Ved nyttårstider 1944-45 ble han arrestert av tyskerne fordi han nektet å forrette under en utenbys hirdbegravelse. Thomle satt på Grini til krigens slutt.**

* Ingen barnedåp er innført i Hole kirkebok disse dagene.
** Avisa Ukeslutt, Hønefoss 29. mars 1990, og Wikipedia.

HOLDT IGJEN ELEVENE

Lærer Fretheim ved framhaldsskolen på Løken holdt elevene på skolen det meste av lørdag 13. april 1940. Først da skytinga begynte mellom Garntangen og Viksåsen i 13.30-tida, gav han ungene fri. De løp hjem i kuleregnet, men ingen ble truffet.*

* Etter Trygve Ellingsen (f. 1922).

og små senkninger" mellom Garntangen og Vik. Da bestemte løytnant Snersrud å trekke sin avdeling nordover. De hadde oppholdt tyskerne i to timer, og han så at overmakten ble for stor. Dessuten var han redd for å bli avskåret for retrett, dersom den tyske styrken som gikk øst for Steinsfjorden klarte å komme fram til Hesleberg. Klokka 17 gav han ordre til soldatene om å kaste våpen og utstyr på lastebilene som ventet. Soldatene satte seg oppå utstyret på lasteplanet mens de fortsatt ble beskutt av fienden, men de kom unna uten å bli truffet.[38] Ferden gikk over Steinssletta, forbi Norderhov kirke og Klækken Hotell til Salem i Åsbygda, hvor soldatene la seg rett ut på golvet og sovnet i fulle klær, totalt utslitt. Avdelingen hadde ikke tap under kampene ved Vik. På tysk side falt det flere soldater, men noe tall er ikke oppgitt.

38 I denne transporten deltok også eieren av Stein gård, Finn Moltzau, og hans gårdsbestyrer, Lars Piro. De kjørte norske soldater fra Stein til Haugsbygd i sine private biler. Dagen før hadde Thore Haglund kjørt norske soldater i sin privatbil fra Nes i Hole til Haugsbygd.

BESKUTT VED GEITERYGGEN

Mens de norske mitraljøseskytterne lå ved Vik og ventet på tyskerne om formiddagen lørdag 13. april, sendte løytnant Snersrud to observatører langs gamleveien mot Kroksund. På toppen av åsen, rimeligvis øverst i Geiteryggen, fikk Jan Haglund og Petter Øverby øye på tyske soldater som kom oppover fra motsatt side. Mens kulene pep om ørene på dem, løp karene i dekning og fikk tilhold i en kjeller i nærheten.*

* Østlund (1995), s. 168.

Rett opp for Garntangen, på Hagahaugen under Nordre Gjesval, ble to kvinner skutt og drept av tyskerne under framrykningen mot Vik. De var begge fra Nordmøre og hadde husposter i Oslo, og var blant flyktningene som hadde kommet til Ringerike noen dager før. Marit Olsen (35) og Marie Ormset (33) hadde gjemt seg i kjelleren i ei hytte, og ble redde da de hørte skyting. Den ene ble truffet av en maskingeværsalve mens hun løp bort fra hytta, mens den andre ble skutt på nært hold av en tysk offiser. På Nordre Gjesval gård ble eieren Jacob Lundberg såret av et skudd i beinet da han rundet låvehjørnet. Kuleregnet over gården viste seg i mange år etterpå, i form av kulehull både i hovedbygningen og låven. Låven var helt gjennomhullet, og i hovedbygningen var det en rekke kulehull i entreen og dagligstua. Garver Josef Arnesen på Vik ble såret i brystet via en splint som kom inn gjennom kjellervinduet.

En gutt i 14-årsalderen ble også skadet ved Vik. Opplysningene om hva slags skader han fikk, er motstridende. Noen mener han ble skadet av en granat, mens andre sier at han fikk en skuddsalve i låret. Gutten het Grip til etternavn, og overlevde. Ved Det katolske sykehus i Hønefoss var de første sårede som kom inn 13. april "tre sivile fra Vik i Hole. En hadde streifskudd i ankelen, og de andre var heller ikke så alvorlig såret".[39] I nærheten av Rudvang i Steinsåsen ble dessuten Lilli Ramsrud f. Koksrud (f. 1916) truffet i ryggen av en tysk kule. Hun ble også behandlet på sykehuset i Hønefoss, før hun ble overført til Røde Kors i Oslo. På sykehuset i Hønefoss kom «den tyske legen på besøk og gjorde honnør. De andre på rommet gråt av redsel», fortalte hun seinere.[40]

BILI GÅRD BRANT

Under tyskernes felttog gjennom Hole 13. april 1940, var Bili den eneste gården i bygda som ble herjet av brann. Låven med fjøs og stall ble flammenes bytte, og det samme ble et grisehus og en bygning som inneholdt drengestue, hønsehus, bryggerhus og garasje (med en lastebil). Bare det gamle våningshuset og stabburet sto igjen, begge med mange kulehull.*

* På Lisletta i Norderhov opplevde den utflyttede holeværingen Eivind Lundberg at låven på hans gård Brådalen brant dagen etter, 14. april 1940.

Da motstanden ved Vik opphørte, rykket de tyske troppene videre fram. Etter at bilene hadde kjørt over isen ved Sundøya, ble mannskaper etterlatt der for å bygge opp igjen brua. Disse brøt seg inn i vinkjelleren på Sundøya Fjordrestaurant og nærmest tømte denne, før de gikk berserk oppe i restauranten og blant annet la igjen sine visittkort i form av avføring på tallerkener på det festdekkede bordet. En hending som seinere ble beklaget av tyske offiserer.

Fra Vik fulgte den tyske hovedstyrken riksveien nordover mot Steinsfjerdingen, mens en mindre gruppe dro over Steinsåsen

39 Aase Larsen, som arbeidet ved sykehuset, i Ringerikes Blad 6. april 1990. De tre var sannsynligvis Jakob Lundberg, Josef Arnesen og den 14-årige gutten.
40 Bjarne Rasch (mai 2013), og Ringerikes Blad 10. mai 1993.

Einar Engebretsen Bønsnes' foreldre, Helga og Karl Engebretsen, ved minnesmerket som ble avduket ved Østre Gausdal kirke i 1941.

og ned Urskleiva. I Sømoen på Brenna hadde 53 personer i alle aldre fra nabolaget søkt dekning i den solide kjelleren under stallen i driftsbygningen. Eieren Einar Thorvaldsen hadde ei smie i kjelleren, hvor han hadde forsterket taket og lagt prosentstein (utsprengt stein) foran vinduene, og nærmest skapt et bomberom. Tyskerne la merke til dette og fikk mistanke om at det skjulte seg norske soldater der. De åpnet maskingeværild mot bygningen, hvoretter de stormet kjelleren og kommanderte folk ut. Både kjellermur og låvevegg bærer fortsatt synlige merker etter fiendens mitraljøser, men som ved et under ble verken mennesker eller dyr skadet. Flere hester og en kalv som stod i stallen over kjelleren, ble ikke truffet. Men den gamle T-Forden til bestefar Thorvald Ellingsen stod bak huset og ble fullstendig ødelagt av kulene.[41]

Ved Vik tok tyskerne to norske sivile som fanger, og tvang dem til å gå foran hovedstyrken over Steinssletta. Johannes Bye fra Nordre Gjesval (østre gården) og en kelnerlærling fra Oslo ble først satt til å bære hver sin ammunisjonskasse, men det meste av veien gikk de med hendene over hodet. De to var sikre på å bli skutt, men ble sluppet fri morgenen etter. Det samme skjedde hos den tyske styrken som kom ned Urskleiva. Far og sønn Josef og Anton Arnesen fra Vik ble tvunget til å gå foran tyskerne ned på Selte og fram til Sonerud, hvor de slapp fri og fikk gå hjem igjen. Josef var da skadet i brystet av en

Einar Engebretsen Bønsnes (1908–1940) omkom da bussen han kjørte ble sprengt under krigshandlingene i Gausdal 23. april 1940. Han ble 32 år gammel, og etterlot seg hustru Josefine og tre småjenter i alderen fra ett til fem år, på Søhol på Røyse.

41 Etter Trygve Ellingsen (f. 1922), og Ringerikes Blad 6. april 1990 (Einar Thorvaldsen).

granatsplint. Finn Moltzau på Stein og hans gårdsbestyrer Lars Piro hadde kjørt norske soldater fra Vik til Norderhov. På vei tilbake til Stein, ble Piro beordret av tyskerne til å kjøre ammunisjon fra Kroksund og nordover.

Om kvelden lørdag 13. april nådde de første tyske avdelingene fram til Norderhov kirke. Norske styrker hadde gruppert seg i stillinger på linja Tanberg/Hesleberg. Her kom det til sterk skuddveksling. Mange tyske soldater falt da tre busser med mannskaper som lå først i kolonnen ble beskutt av fire norske mitraljøser som hadde tatt stilling i veien ovenfor Bjørklund barnehjem, i bakken mot Lisletta. Etter hvert stilnet kampen av, og en del av den norske styrken trakk seg nordover. Tyskerne fulgte ikke etter, og tok nattekvarter på gårder i nærheten (Norderhov prestegård, Gusgården, Ringvold og andre).

Ved 22-tida om kvelden kom det til mer skyting ved Norderhov kirke og Kirkeskolen. Tyskerne påstod etterpå at det var skutt på dem fra kirketårnet, og de sprengte da kirkedøra og skjøt vilt inne i kirken med maskingevær og håndvåpen. En brannbombe ble kastet mot gravkapellet, som er bygd av stein og ikke tok fyr. Norderhov kirke var et trist syn etterpå. Det var nesten ikke én hel vindusrute igjen. Dørene var ødelagt, og rundt alteret og ellers i kirken var det masse kulehull. I gravkapellet var dørene slengt av, og inne lå alt hulter til bulter. Til og med ei likkiste som stod der hadde fått lokket revet av. Skytingen i området Norderhov kirke-Hesleberg var ikke slutt før klokka 3 om morgenen.

Søndag 14. april – tyskerne inntar Hønefoss

Om morgenen søndag 14. april lå norske soldater fortsatt i stilling på linja Tanberg-Hesleberg, men veien mot Hønefoss var åpen for tyskerne. Like etter midnatt bestemte oberst Adlhoch seg for å gå mot byen, og klokka 6.30 søndag morgen stod de første tyske soldatene på Søndre Torv.

Felttoget gjennom Hole var over. Allerede samme dag kom det til trefninger på Nymoen, og tidlig mandag morgen 15. april begynte de harde kampene i Haugsbygd.

En ny hverdag

Etter kampene i Gausdal og kapitulasjonen i Sør-Norge 2. mai 1940, begynte en ny hverdag for nordmennene. Hele landet var i en tilstand av sjokk og sorg, og mange byer og bygder

«... SKIKKELIG PÅ HÅRET, I ALLE FALL»

Thora Sæterbråten (1913-1991) fra Liodden på Modum (hennes mor var fra Sonerud) var lotte og hadde gått førstehjelpskurs. I aprildagene 1940 var hun på besøk hos sine tanter på Sonerud i Steinsfjerdingen, en gård hun fra 1951 ble eier av sammen med mannen Trygve Jørgensen. 11. april 1940 ble hun med sanitetstroppen til Homledal. «Først gikk jeg til frisørdame i Hønefoss. Skulle jeg være med i krigen, så skulle jeg være skikkelig på håret, i alle fall. Jålete, vet du», fortalte hun siden med glimt i øyet. Thora ble med sanitetstroppen under tilbaketrekningen over Jevnaker og til Dokka. Derfra gikk troppen på lånte ski den lange veien over fjellet til Gausdal. Der kom de opp i harde kamper ved Segalstad bru. Lastebilen de satt på ble beskutt så flisene føyk. Hun var i tjeneste i 20 dager. Tilbake til Sonerud fikk hun skyss med en tysk bil.*

* Etter journalist Bjørn Knoph i Ringerikes Blad.

INGEN KRIGSHANDLINGER PÅ RØYSE

Røyse ble forskånet fra direkte krigshandlinger i aprildagene 1940. Men etter at felttoget i Sør-Norge var over, og tyskerne tok Helgelandsmoen i besittelse, ble røyseværingene vant til militær aktivitet fra «herrefolkets» side i form av øvelser. Stadige besøk av tyskere som ville kjøpe matvarer (særlig egg) ble også dagligdags, særlig på gårdene som lå nærmest moen.

EVAKUERTE TIL HOLE

I april-dagene 1940 reiste tusener på tusener av mennesker ut av hovedstaden for å finne trygghet på landsbygda. Mange kom til Hole, og til Martha og Gudbrand Tuff på Dæli kom skipsreder Ragnar Moltzau og hans familie. Skipsrederen var bror av Finn Moltzau på Stein gård, men der hadde de ikke plass til flere. Josef Terboven hadde overtatt deres villa i Oslo, og Dæli på Røyse ble redningen. I Moltzaus følge var det rundt 15 personer, inkludert to stuepiker og en kokke. De ble på Dæli en måneds tid, og hadde blant annet med seg våpen som ble gravd ned på gården og lå der til krigens slutt. Da familien reiste tilbake til Oslo, fikk de med seg en fleskeskinke, og skipsrederen bladde opp 500 kroner som takk for oppholdet.

* Else Ragnhild Western f. Tuff (f. 1930).

BYRÅKRATI OVER ALL FORSTAND

I august 1942 søkte søkte Olaf Gulbrandsen i Nordre Rudsødegården om anvisning på kjøp av et sykkeldekk: "Jeg erklærer at jeg ikke har brukbar gummi i reserve, utenom det som er påmontert sykkelen ved forevisning. Min sykkel brukes til og fra arbeidet. Bopel: Rudsødegård. Arbeidssted: Borgen. Avstand én vei: 6 km. Arbeidstiden er sammenhengende 8 timer pr. dag". Søknaden var vedlagt bevitnelse på opplysningenes riktighet, datert samme dag og underskrevet av Reidar Løken. Søknaden ble innvilget. Men da Alf Solli på Røyse, som var i arbeid ved Røyse Rikstelefonstasjon på Røysehall, i november 1942 søkte om å få anskaffe "ny sykkel med gummi" som han skulle bruke til å reise rundt til abonnentene med telefonregninger, ble det avslag. Det er liten tvil om at ordningen avlet et byråkrati over all forstand. Den minste ting måtte det søkes om.

I september 1941 kom ordren fra okkupasjonsmakten at alle radioapparater skulle innleveres. Her stables det apparater på ei kjerre på Nordre Gjesval ved Vik. Fra venstre: Martin Lundberg, Ågot Andersen (fra Oslo), Elsa Lundberg, Øyvind Johansen (Holanger), Ingvald og Hjørdis Johansen. Birger Johansen (Holanger, på kjerra) og Anna Lundberg.

hadde fått føle krigens redsler. De fleste soldatene som hadde deltatt i felttoget og ble tatt til fange i Gausdal, satt internert på Lillehammer en ukes tid, før de ble sendt hjem i lastebiler.

I krigsårene var det mangel på de fleste forbruksvarer, og rasjonering ble innført. De kommunale forsyningsnemndene styrte det meste, innenfor snevre rammer. Samtidig rekvirerte krigsmakten det den trengte. Høsten 1941 ble nordmenn pålagt å levere inn telt, ryggsekker og ulltepper. I november 1942 krevde en ny plakat avlevering av gummistøvler. I Hole ble Gunnar Retvedt og Rolf Skaar oppnevnt som medlemmer av forsyningsnemnda, med Karen Østberg som kontordame.

INGEN NYE ABONNENTER

«På grunn av de mange henvendelser, gjør vi oppmerksom på at vi på grunn av papirrasjoneringen dessverre ikke kan ta imot nye abonnenter», skrev Ringerikes Blad 17. november 1943.

Johannes Hodt (f. 1914) med føllet «Stjerne» i Øvre Hodt på Røyse i et av krigsårene. Åkeren i bakgrunnen står full av tobakksplanter.

«KNOTT AV OR VAR ETTERTRAKTET»

«Generatorknott var et nytt produkt, som ble brukt til drift av forbrenningsmotorer. Bensin og diesel var strengt rasjonert, så de fleste rutebiler og drosjer måtte bygges om til generatordrift. Knott av or var ettertraktet, så en vinter hogg vi mye or i havna. Den ble kappet i lengder på 5-6 cm, og etterpå småkløyvd og solgt som motorbrensel».*

Nikolai Hafnor (f. 1921).

FRATATT STILLING OG BOLIG

«Vår lærer het Olaf Albertsen og kom fra Nordland. Han var meget ærekjær og ville lære oss folkeskikk og lærdom så godt han kunne. Han var også en god nordmann, han ville ikke melde seg inn i Lærersambandet under krigen, og ble derfor fratatt stilling og bolig, og måtte leve på almisser fra folk i bygda».*

* Ole Ullern (f. 1925). Albertsen-familien skal ha flyttet til Østigarden Fjell.

Tobakk var en av de første importvarene som ble strengt rasjonert. Det viste seg at det gikk an å dyrke tobakk i Norge, og mang en røyksugen kar fikk gartnerinteresse for første gang i sitt liv. Etter hvert tok tobakksfabrikkene imot «himavla» tobakksblader for videreforedling. I februar 1944 annonserte Ringvold gård i Norderhov tobakksplanter for levering ved innhøstingen i september. Personer over 18 år kunne kjøpe inntil 100 planter hver.

Kaffe forsvant også fort fra butikkhyllene, men snart ble det erstatningskaffe å få kjøpt. Den var også rasjonert, og man måtte ha kaffeerstatningskort. Rot av løvetann eller sikori, erter og korn var vanlige ingredienser i kaffeerstatningene. Ertene ble først brent og deretter malt. «Svartebørsen florerte. Mange var griske når det kom ukjente byfolk som skulle prøve å kjøpe noe. En mann forlangte fem kroner for et egg. Prisen for 1 kilo egg var den gangen én krone, og det gikk 20 egg på 1 kilo. Bymannen kjøpte ett egg og kasta det i fjeset på selgeren. Jeg har selv kjøpt 1 kg smør for 125 kroner, normalprisen var fire kroner. Det var ingen ting å få kjøpt i butikkene, så penger hadde vi».[42] Det ble også dyrket sukkerroer «for å avhjelpe sukkermangelen. De ble sendt bort for bearbeiding, og kom tilbake som sirup. Det var ikke lett å være husmor med mange sultne munner i kosten. Kålrotbiff ble mye brukt. Ved siden av brødmaten til kvelds fikk vi ofte stekte rødbeter, for å drøye på denne».[43]

42 Margit Hungerholdt (f. 1923).
43 Vigdis Jervell Marstrander (f. 1924).

... OM HUN ØNSKET SOLDATENE SKUTT?

Elise Clementine Kiær (1878–1975) bodde på sin eiendom Benterud i Sundvollen under hele krigen. Naboeiendommen Sundvolden Hotel ble brukt av Wehrmacht som bosted for offiserer, og den myndige enken etter professor Johan Aschehoug Kiær (1869–1931) så seg lei på at tyske soldater på patrulje stjal epler og knakk greiner i eplehagen hennes. Hun klaget til kommandanten på Sundvolden, og han skal ha spurt om hun ønsket soldatene skutt? DET ville hun ikke, men hun ønsket en slutt på epleslangen. En annen gang spurte en tysk patrulje om de kunne få melk, soldatene var tørste, men de fikk prompte beskjed om at i Benterud hadde de ikke en gang nok melk til barna, så soldatene fikk gå til bekken og drikke! Fru Kiær hadde for øvrig radio under hele krigen, og hørte på London tre ganger om dagen. Radioen var under et lite bord, skjult av en stor duk.*

* Fortalt av Kirsti Qvigstad Bech januar 2013.

«Vi Vil Vinne» malte Frans Aubert på riksveien ved Portestua på Utstranda sommeren 1941. Dagen etter fotograferte Carl Dihle motivet, som preget et norsk frimerke utgitt i London i 1943. Frimerket ble trykt i 23 millioner eksemplarerer og ble spredt over store deler av verden. Her er Carl Dihle tilbake på Utstranda 1. juni 2001, i forbindelse med at motivet ble malt opp igjen.

«... EI MØLLE PÅ DEN ANDRE SIDEN AV FJORDEN»

«Da krigen kom i 1940 var jeg 12 år. Vi bodde jo ganske trygt og merket ikke mye til krigen. Vi hadde nok mat, selv om det ikke var overflod. Korn fikk vi malt til mel på ulovlig vis, på ei mølle på den andre siden av fjorden. Det var en båt som sørget for transporten, vi delte jo med flere».*

* Gunhild Leine f. Hurum (f. 1927), oppvokst i Oppgarden Leine på Røyse.

Bygdas gårdbrukere ble pålagt leveringsplikt av poteter og korn. I 1942 ble det f. eks. levert hele 11 tonn poteter fra Vestre Rud på Røyse til Wehrmacht.[44] Ved tresking av korn måtte bøndene ha med en oppnevnt kontrollør som skulle veie kornet og påse at ikke noe ble lurt unna, eller brukt ulovlig til kraftfor.

For å spe på fôret til melkekyr, ble det kjøpt cellulose i baller eller på store ruller. Dette ble revet opp og bløtt i vann, og nyttet i stedet for kraftfôr. For å dekke eggehvitebehovet ble det anvist sildemjøl. Nøyaktige husdyrlister måtte jevnlig innleve-

44 Etter kvitteringer utlånt av Ove Roulund.

«... DE FORSTYRRET OSS ALDRI»

«En gang hadde kuene kommet inn i leiren, og jamen arresterte tyskerne kuene våre. Det var et svare strev å få dem tilbake. Men det var en norsk mann der som kjente oss, og han hjalp oss. Han var oppsynsmann eller noe, men slett ingen nazist. Omsider fikk vi kuene hjem igjen, og jeg husker Olaug sa at noen hadde melket den ene. Selv om vi ikke ville ha fremmede makter i landet vårt, var vi høflige mot de fremmede omkring oss, og de forstyrret oss aldri. Det var rent vondt å se alle de unge, uskyldige guttene som Hitler sendte i døden. De hadde jo også kjærester og familie hjemme».*

Anna Stensrud (f. 1922) i Kjernet (Midtre Kjernet) på Helgelandsmoen.

«... LITE VI SÅ TIL TYSKERE»

«Det var lite vi så til tyskere til daglig. De hadde utsiktstårn på Søhol som seinere ble flyttet til Fjeld. Dette var rolige soldater som gjorde sin vakttjeneste og mellom vaktene sov og hvilte. Jeg kan ikke huske disse forstyrret folk av betydning».*

* Paul Ullern (f. 1928).

TOBAKKSDYRKING

«Det ble også dyrket tobakk på gården under krigen. Vi hadde en lidenskapelig storrøyker av en agronom som stod for dette prosjektet. Før det ble avsatt en åkerteig til tobakksplantasje, hadde han laget sin egen tobakk. Den bestod av tørt løv som var rasket sammen om høsten. Dette ble hardpakket ned i et stort blikkspann, og tilsatt litt melasse (en slags mørk, sirupsliknende masse beregnet på dyr). Spannet ble tettet godt igjen, og begravet i hestegjødselskjelleren. Etter en god stund hadde det gjæret fra seg. Røyken smakte nok atskillig bedre enn den luktet! Mamma gav ham derfor tillatelse til å dyrke tobakk. Denne ble så sendt bort til fabrikk for foredling, og kom tilbake som røyketobakk og sigaretter, etter hva en ville ha».*

* Vigdis Jervell Marstrander (f. 1924) på Nordre Lore i Steinsfjerdingen.

res, så myndighetene til enhver tid kunne ha oversikt over antall dyr. Slakt til eget bruk ble beregnet som kvoter etter antall husstandsmedlemmer. Øvrig slakt skulle leveres på kjøttkontrollen i Hønefoss.

Skogsdriften ble også regulert. Prisene ble diktert, og hver skogeier ble pålagt å levere et visst kvantum tømmer.[45] Mange Hole-bønder hogg ved for salg. Blant annet i Dæliskogen på Krokskogen ble det tatt ut mye lauvskog, som ble nyttet til knottproduksjon.[46]

I krigsårene var det enormt behov for ved i Oslo-området. I 1943–44 ble det derfor bygd skogsbilvei langs vestsida av Lomma, fra Guribysaga til Tverrelva, for å få ut nødvendig vedkvantum. De fleste skogeiere i området nord og vest for Mattisplassen ble pålagt å levere ved, og dette skaffet arbeid til mange holeværinger. Veibyggingen ble utført av Arbeidstjenesten (AT), og finansiert av Oslo, Bærum og Hole kommuner.

Invasjonen av tyttebærplukkere var stor, og i august 1943 ble det oppnevnt tyttebærkontrollører på Ringerike. I september samme år regnet man med at 50.000 mennesker kom til Ringeriks-distriktet for å plukke den røde bæra. Det meste i skog og mark ble høstet, fra bær og nøtter til løvetann og brennesle. Om man ikke hadde høstet av naturen før, så lærte man det nå.

Mange holeværinger som ikke hadde gårdsbruk, drev matauk ved å dyrke poteter og holde gris, høner og kaniner. Fisken

45 Nikolai Hafnor (f. 1921).

46 Det var Gudbrand Tuffs nevø, Lars Haakenstad i Hønefoss, som drev denne virksomheten.

RASJONERING OG SVARTEBØRS

«Under krigen var det restriksjoner, forbud og påbud av alle slag. For ikke å snakke om rasjoneringa. Her på Hungerholt hadde vi alt av gårdens produkter. Selv om det var påbudt å levere visse kvoter, var det ingen sak å lure unna noe. Særlig her som det var så mange i husholdningen. Det har vel aldri dukket opp så mange fjerne og ukjente slektninger fra byene, som da. Hans hadde lært seg å slakte i ung alder. I 1942 begynte svartebørshandelen for alvor. Her var det stor plass i vognskjulet og gården lå avsides til. Hit kom, i all hemmelighet, billaster med naut (okser og kviger) én gang i uka, i hele mørketida. Hans slakta og kara satt inne og koste seg med kaffedoktor, og kom bare ut når et dyr skulle heises opp. Hvor varene kom fra og hvor de ble av, visste ingen her. Hans fikk 50 kroner for hvert dyr han slakta, det var kjempebetaling. Det meste han slakta på ei natt, var sju dyr. Her på gården fikk de innmaten. Hode, hjerte, lunger og lever var mye god mat. Hans tok vomma og renska den, og solgte den til revefarmer for 15 kroner stykket».*

* Margit Hungerholdt (f. 1923).

ARBEIDSTJENESTEN

Arbeidstjenesten ble satt i gang av Administrasjonsrådet sommeren 1940. Det var en frivillig arbeidstjeneste for å hjelpe til i jord- og skogbruket. Både i bygd og by var folk sterkt opptatt av å øke forsyninger av mat og brensel, og det ble regnet som meget rosverdig at ungdommen hjalp til i Arbeidstjenesten. Mange holeværinger meldte seg, og fikk tilhold på Løken gård i Haug (de sov på Vang skole). Her hjalp de bønder med vårønn og innhøsting, drev mye med vedhogst, og en avdeling var med og bygde Ringkollveien. Etter 25. september 1940 ble AT gradvis nazifisert, blant annet måtte befalet fra da av bruke nazihilsen. Etter hvert gikk mange ut, men seinere ble tjenesten gjort pliktig. Våren 1944 kom motstandsledelsens parole om å unndra seg registrering og tjeneste, og ATs kontor i Hønefoss ble satt i brann. Hjemmefronten fryktet at de som gikk inn i AT, kunne bli utskrevet til krigstjeneste på tysk side. Mange ungdommer dro derfor til skogs og ble med i Milorg.*

* Etter Trygve Ellingsen og Bjørn Knoph, og Norge i krig (bind 2, s. 101).

som kom til innlandet kunne ofte være skjemt. Sild var det mer av, den ble som regel stekt i tran, og «vi spiste så mye sild til middag at vi etter hvert ble kvalme bare vi kjente lukta av stekt sild».[47]

Mangel på mat og varer førte til misunnelse og noen ganger angiveri. I mars 1942 fikk Hole forsyningsnemnd et brev:

«Er forsyningsnemnda oppmerksom på det store kjøtt- og fleskeforbruket som herr Tandberg[48] stadig kunde skaffe til veie i avgåtte sommer og høst til sine gjester i et antall av 30 á 40 gjester daglig, mens andre bevertningssteder manglet disse varer, og måtte sende sine gjester til herr Tandberg for at delikatisere sig. Nu før jul slaktet Tandberg meget. Og nu i disse dage 2 griser og 1 sau formodentlig mot tillatelse. Man forlanger nu en undersøkelse av forholdet snarest mulig (helst før påske). På fleres vegne. A.B.»[49]

Tyskernes tilstedeværelse i Hole førte arbeidsplasser med seg. Byggevirksomhet på Helgelandsmoen gav arbeid til snekkere

«SLIK FIKK VI DET TIL UNDER KRIGEN»

«Klær var det vanskelig med. Vi hadde jo ikke så mye da krigen begynte, og da vi barna vokste, var det å sy om. Noen hadde ganske bra med klær, og brukte det som byttemiddel for å skaffe mat. Slik fikk vi det til under krigen. Det kom fram mye rart i klesveien. Byfolk trodde nok vi kunne bruke samme hva det var».*

* Gunhild Leine (f. 1927).

47 Fra Wikipedia.
48 Sigurd Tandberg, eier av Vik gård og gjestgiveri.
49 Fra Hole forsyningsnemnds arkiv.

FANT IGJEN HESTEN PÅ HADELAND

Gudbrand Tuff på Dæli hadde en rød hingst med et hissig gemytt, som het Rauen. I april-dagene 1940 ble det rekvirert hester og kjerrer til Helgelandsmoen fra bønder i området, for å få overført depoter og magasiner til Brandbu, som var utpekt som nytt oppsetningssted for IR 6. Tuff leverte da Rauen og en helt ny kjerre. I mai var familien i begravelse på Hadeland etter Iver Helmen, faren til Martha Tuff. Da de reiste hjemover langs Randsfjorden om kvelden, fikk Gudbrand Tuff se en rød hest som gikk og beitet i ei havn. Det var Rauen. Tuff tok med seg hesten hjem til Dæli, men kjerra så han aldri igjen.*

* Else Ragnhild Western f. Tuff (f. 1930).

«... HOLDT DET GÅENDE TIL LYSE MORGEN»

«Tyskerne hadde et vakttårn på Søhol. Noen ganger når de skulle ned til fjorden for å bade, gikk de forbi oss, spilte munnspill og sang veldig høyt 'Hvor er min kone?' Under krigen var det forbudt å holde fester på Røysehall. Men låveball hadde vi om sommeren, både her og der. Hjemme hadde vi låveball på kong Haakons bursdag 3. august 1942. Låven ble pyntet med mye lys og masse pynt. En nabo av oss spilte trompet og en fetter trekkspill. Vi danset og moret oss, og holdt det gående til lyse morgen».*

* Aslaug Vadstein f. Berg (f. 1921), minneoppgave, s. 5.

POTETER OG KÅLROT VAR FROSSET

Det var kalde vintre under krigen, og en dag Hole forsyningsnemnd hadde kontordag på Hundstad skole, var det svinekaldt i rommet da to tyske offiserer og en kvinnelig tolk plutselig stod i døra på sløydsalen i 2. etasje. De fortalte Gunnar Retvedt og Karen Østberg i forsyningsnemnda at de knapt hadde mat på Helgelandsmoen. Retvedt hadde opplevde det samme før, og avfeide det som tull. En av offiserene ble sint, og tok opp en pistol som han la på bordet. Da de fortsatt ikke fikk gehør, arresterte de Retvedt og tok han med til Helgelandsmoen. Utover kvelden satt familien hjemme og var engstelige, men utpå kvelden ble han kjørt hjem av tyskerne. De hadde tatt ham med for at han ved selvsyn skulle få se at alle lagre av poteter og kålrot på moen var frosset. Det var veldig dårlige bygninger på Helgelandsmoen.*

Hans Retvedt (f. 1929).

BLE ALLTID STOPPET PÅ SOLLIHØGDA

Randi Nørgaard f. Skøien (f. 1932) vokste opp i Hønefoss, og som småjente reiste hun i krigsårene jevnlig med rutebil til Oslo i forbindelse med tannlegebesøk. Hun ble ofte bilsyk, og satt som regel forrest i bussen. På Sollihøgda ble de alltid stoppet av en tysk kontrollpost. Redselen hun følte da bussen ble stoppet av tyske soldater med geværer, glemmer hun aldri. Hele det sentrale Sollihøgda var for øvrig snauhogd, da det her var kontrollpost mot fiendtlige flyvirksomhet vestfra inn mot Oslo.

og andre håndverkere, og på Nordigarden Borgen satte Odin Langslet opp en bygning under krigen hvor det ble foredlet grønnsaker og frukt. Blant annet ble det produsert «Sauerkraut» (surkål) i stor skala. På det meste arbeidet det 12–15 personer av begge kjønn i bedriften.

Under krigen tok mange bønder i Hole imot gjester i påsken og om sommeren som attåtnæring. Som oftest flyttet familien ut i bryggerhuset, og overlot hovedbygningen på gården til gjestene. Flere gårder tok opp igjen setring på Krokskogen, og noen fortsatte siden med seterdrift fram til først i 1950-åra. Smedene i bygda fikk også en del å gjøre med reparasjon av redskap for landbruk og skogsdrift, da det var vanskelig å få tak i nytt.

Også stoffer til klær ble rasjonert. De som hadde, prøvde å bytte stoffer og klær mot mat. Plagg ble omsnudd og omsydd opptil flere ganger, og trengte man sko, kunne man få kjøpetillatelse ved å fylle ut et langt skjema til forsyningsnemnda, og vise fram de utslitte skoene som skulle erstattes. Ellers var det fiskeskinnsko å få, og papirsko med tresåler.

«VI VIL VINNE»

En sein kveld i 1941 ble «Vi Vil Vinne» malt tvers over Ringeriksveien i Portebakken ved Berget på Utstranda av Frans Aubert (1913-1945),* mens hans bror Henrik Aubert og vennen Eigil Breen stod vakt. Tidlig neste morgen tok Carl Dihle flere fotografier av motivet, før de seierssikre ordene ble borte.** Bildene ble smuglet over til Sverige og endte som frimerkemotiv, trykt i London i 1943. Frimerket spredte budskapet «Vi Vil Vinne» i mer enn 22 millioner eksemplarer, og representerte Hjemmefronten i en frimerkeserie med motiver fra alle våpengrener. Etter krigen ble minnesmerket asfaltert ned av vegvesenet, men i forbindelse med frigjøringsjubileet i 1995 ble motivet malt opp igjen. I 2001 ble det malt opp med en mer permanent maling, og det ble satt opp ei tavle hvor historien er fortalt på norsk og engelsk, skrevet av Ellen Aubert Hellern. Hole kommune tok ansvar for å få dette gjort, og vedlikeholdet er i dag ivaretatt av Hole historielag.***

* Frans Oscar Johan Aubert (1913–1945) jurist og motstandsmann, ble engasjert i flyktninge-transport til Sverige under krigen, arrestert i 1944 og skutt på Akershus festning 9. februar 1945.

** Ifølge noen kilder var det tyskerne som raskt malte over motivet, men naboen Jan Tryge Hafnor (f. 1921) i Berget mente det ble borte av seg selv i løpet av kort tid, på grunn av stor trafikk på veien.

*** Info fra Marie Aubert Kleven og Ellen Aubert Hellern, og artikkel av Tor Østlund og Fred Harald Nilssen: Ringerike på gamle frimerker (heftet Ringerike 1997–98 s. 56–57).

Tyskerne på Helgelandsmoen

De første dagene etter felttoget i april 1940, lå Helgelandsmoen nærmest folketom og forlatt. Etter hvert ble det snakk om å bruke begge moene på Ringerike som leire for norske krigsfanger, men kun Hvalsmoen ble tatt i bruk. Da foreslo bygdefolk i Hole å legge deler av Helgelandsmoen leir ut til «fattigmannsåker». Innenfor leirområdet hadde det opprinnelig ligget en rekke husmannsplasser med små åkerlapper, og disse burde komme til heder og verdighet igjen, mente man. Det ble foreslått en skikkelig dugnad, og planen var å få sådd til 300 mål jord, noe som utpå høsten kunne gi nærmere 500 tønner havre til hjelp for mange barnerike familier i bygda som hadde lite eller ingen jord å dyrke.

Landbruksmyndigheter og fylkesmann gav de nødvendige tillatelser, men initiativet løp ut i sanden. Man var allerede langt ut i mai måned, og det var i seineste laget for våronn. Dessuten viste det seg snart at det ikke fantes så mye god og lettdrevet jord inne på moen, som mange hadde tenkt seg. Fra norsk militært hold, «som merkelig nok fortsatt hadde innflytelse i det tyskokkuperte området», så man helst at øvingsområdet ble forskånet fra oppdyrking.[50]

«HOLES MEST STATSFIENDTLIGE MANN»

I mai 1942 sendte et NS-medlem i Hole ei liste til NS-fylkesføreren i Vest-Viken over «statsfiendtlige elementer» i bygda, og nummererte dem etter farlighetsgrad. Sogneprest Landmark ble regnet for å være Holes «mest statsfiendtlige mann», han drev endog propaganda fra prekestolen. Avsenderen foreslo sognepresten flyttet til et annet distrikt. Sogneprest Landmark vitnet etter krigen i rettssaken mot NS-mannen som hadde sendt brevet, og mente at han «røpet en naiv, troskyldig tåpelighet. Han trodde åpenbart på alle fraser i 'Fritt Folk',* og dette gjorde ham meget mindre farlig enn han med sin overbevisning ville ha vært, om han hadde hatt noen intelligens».**

* Fritt Folk var hovedorgan for Nasjonal Samling, utgitt i årene 1936-45 (siste utgave 7. mai 1945).

** Fra gjennomgang av landssviksaken mot NS-mannen (i Riksarkivet i Oslo). Hans Retvedt (f. 1929) forteller at en tysk feltprest som måtte rømme fra Helgelandsmoen, av Landmark ble fulgt opp på Krokskogen, hvor han fikk hjelp av Milorg til å komme seg videre. Ifølge journalist Bjørn Knoph i Ringerikes Blad bidro sogneprest Landmark også med mat til en tysker (kalt Stein) som lå i dekning i Åsa under store deler av krigen.

50 Reidar Aslaksrud og Erik Løken: Helgelandsmoen 125 år (1993), s. 113-114.

Tyske tropper på bygdeveien ved Leine vinteren 1941-42, fotografert fra Nerigarden Leine av Bjarne Ørpen (1902-1970), sønn av tidligere herredsgartner Hans Dynge og Gunhild f. Ørpen.

TYSKERE PÅ ØSKJEVALL

23. april 1945, bare 14 dager før tyskerne kapitulerte, fikk Johan Strand på Søhol melding om at det hadde vært innbrudd i seterhuset på Øskjevall, og at det var tyskere som hadde vært på ferde. Han dro innover med naboen Johan Bye og et par andre karer fra Søhol. Ved Bruløkka gikk de på en tysk tropp som hadde rast der, de hadde trolig vært innover og sett etter Milorg. Da tyskerne ville vite karenes ærend på skauen, var Johan Bye uvøren i språkbruken og antydet at tyskere hadde brutt seg inn i hyttene. Dermed fikk han en børsepipe i magen, og Søhol-karene ble holdt i forvaring til ut på kvelden, da de fikk gå. På Øskjevall var seterhuset til Johan Strand rasert. Døra var ødelagt, splintra med ei flåhakke, sengeklær og annet forsvunnet. Det samme på et par av hyttene i nærheten. Strand skrev sjøl i hytteboka samme kveld at «det var litt forbannet, så fri og bevare oss for slike jævler av en Wærmakt».*

* Fortalt av sønnen, Egil Strand (f. 1939), i november 2013..

På ettersommeren 1940 tok tyskerne Helgelandsmoen leir i bruk. I august ble det annonsert store byggearbeider, og lokale entreprenører på Ringerike konkurrerte om entrepriser av en størrelse de tidligere bare hadde drømt om. Det var i første rekke snakk om mannskapsforlegninger for vinterbruk, kjøkken, lager og staller. I alt ble det i krigsårene oppført 40 større og mindre bygninger i leiren.

Tyskerne hadde stor aktivitet på Helgelandsmoen under hele krigen. I perioder var det betydelige styrker på plassen, både infanteri- og artilleriavdelinger. Skole- og kursvirksomhet var det også. På et kart fra det siste krigsåret er et av byggene merket «Armeewaffenschule» (Armévåpenskole), og folk bosatt rundt leiren bekrefter at det mot slutten av krigen var mange svært unge soldater stasjonert her.[51] Tyskerne hadde feltsykehus og likhus inntil bygdeveien mot Røyse, omtrent der grusveien østover til Mo gård tar av. Ellers var det vanlig militæraktivitet, med skytetrening i leiren og øvelse i skogområdet rundt leiren. Mot slutten av krigen var det mange av soldatene som hadde tydelige skader. De ble rimeligvis sendt til lettere tjeneste på Helgelandsmoen etter å ha vært ved fronten.

I 1944-45 hadde tyskerne grupper av russiske krigsfanger på Helgelandsmoen, rimeligvis for å utføre arbeid som de ikke ville gjøre selv. En av naboene til leiren forteller om fredssommeren 1945: «Jeg kan ikke huske at vi feiret akkurat, for jeg syntes det var så mye trist å tenke på. Jeg visste at det var rus-

51 Aslaksrud/Løken (1993), s. 117.

IDRETTSSTREIK – OGSÅ I HOLE

Fra krigsutbruddet og fram til det NS-styrte idrettsforbundet ble etablert 22. november 1940, var det tilnærmet normal aktivitet i Hole Idrettsforening. Det ble avviklet klubbmesterskap i friidrett og satt i gang gymnastikk-kurs på Røysehall. Men etter hvert avtok aktiviteten. I 1941 ble det arrangert et klubbhopprenn, og på våren en marsjkonkurranse. Av lagsprotokollen går det ellers fram at interessen for så vel friidrett som fotball var dårlig. På de delvis illegale arrangementene som gikk av stabelen i Hole de første krigsårene deltok både motstandsfolk og folk med sympati for NS. Det satt personer med begge syn i styret, og foreningen syntes å ha et lite bevisst forhold til krigssituasjonen. Men etter hvert hardnet frontene til, og Hole Idrettsforening fikk en mer aktiv holdning til idrettsstreiken. I 1942 var eneste arrangement en «illegal» tur på skauen, hvor man også avviklet et skirenn. I 1942 kom danseforbudet, som også reduserte den sosiale aktiviteten. Fra 1943 og fram til freden var det ingen idrettsarrangementer i foreningens regi.*

* IL Holeværingens 100 års jubileumsberetning (1995), s. 39-40. Klubben ble stiftet i 1895 som Hole Skiklub, og navnet endret til Hole Idrætsforening i 1899, da flere idretter ble tatt opp på programmet. I 1936 ble Krokkleiva IF dannet, som idrettslag for "Østbygda". I 1946 gikk de to foreningene sammen under det nye navnet IL Holeværingen.

siske fanger inne på Helgelandsmoen, de fikk jo nesten ikke mat, de spiste av skylledunkene, og dårlige klær hadde de».[52]

Annen tysk aktivitet i Hole

Tyske soldater ble etter hvert et dagligdags syn i Hole. Den første krigssommeren lå en tysk vaktstyrke forlagt på Søhol, for å holde utkikk med flytrafikken vestfra mot Oslo. De bodde i bryggerhuset i Oppistua Søhol (Trægde), mens observasjonsposten var på høyden der dagens kårbolig i «Lars» ligger (hos Strand). Tyskerne drev skytetrening i dalen ved Dælabrønn, og da måtte Søhol-bøndene vente oppi bakken, hvis de skulle hente vann. «Hvis mauserkulene gikk over bakkekanten, peip det rundt øra på folk i Svingerud», fortalte Johan Strand seinere til sønnen Egil.

I august 1940 ble observasjonsposten flyttet til Stua Fjeld, hvor det ble bygd et vakttårn. Et vaktlag med eldre soldater ble fast stasjonert på gården. De tyske soldatene ble etter hvert godt kjent i grenda, og gikk gårdimellom som bygdefolk ellers. Vakttårnet lå rett på nordsida av hovedbygningen i Stua Fjeld. En del av hovedbygningen ble tatt i bruk som vaktstue og kaserne for soldatene, og eierfamilien Eithun måtte flytte ned i kjelleren. I mars-april 1941 ble observasjonsposten på Fjeld lagt ned, og familien Eithun kunne flytte tilbake i huset, hvor gulvene var nedslitt av jernbeslåtte soldatstøvler.

Under krigen bygde tyskerne et rekreasjonssted for tyske offiserer på Sollihøgda. Stedet fikk navnet «Blücherheim», men folk på høgda kalte det «Tyskerhytta». Etter krigen ble anlegget tatt i bruk som hjem for krigsseilere. I 1952 overtok rederiet Fearnley & Eger bygningene og brukte dem som møte/

TID FOR BÆRPLUKKING

I 1943 fikk Hole herredsting oversendt skriv fra landbruksdepartementet om tid for plukking av bær (tyttebær og multer). Ordføreren oppnevnte Karl Selte, Anders Hagen og Martin Brua til å bestemme tidspunktet når bærene kunne plukkes, sammen med jordstyret.

TANKS VED BØNSNESSTRANDA

En dag under krigen drev tre tyske tanks øvelse ved fjorden ute på Bønsnes, vest for badestranda. En av dem kjørte seg fast på den leirete fjordbunnen, og mannskapene fikk et svare strev med å dra den løs. Med hjelp av de to andre tanksene, gikk det bra.*

* Hans Retvedt (f. 1929).

52 Anna Stensrud (f. 1922).

SKYTETRENING MED KANONER

Ved bygdeveien mellom Hundstad og Leinetajet, rett ned for Oppgarden Leine på Røyse, drev tyskerne skytetrening under krigen. Fem-seks kanoner var stilt opp i en kløvereng på nedsida av veien, og målet var en gammel båt ute i fjorden mellom Svartøyene og Frognøya. Otto og Gunda Bønsnæs, som bodde på et av brukene nede ved fjorden, ble bedt om å evakuere i de dagene skytingen pågikk. Da de kom hjem igjen, hadde en granatsplint ødelagt en slåmaskin. Ved Portestua på Utstranda drev også tyskerne skytetrening. Kanonene ble stilt opp i vannkanten, og målet var den nordre spissen av Geitøya. Etter krigen så fiskere udetonerte granater på fjordbunnen der.*

* Etter Gunhild Leine (f. 1927), Odd Ruud Johbraaten (f. 1923) og Hans Retvedt (f. 1929). Den nordligste spissen av Geitøya er ved høyvann skilt fra resten av øya, og skal være den såkalte «Bombeøya» som ble omtalt i mediene i forbindelse med Utøya 22. juli 2011.

Unge holeværinger på ulovlig 17. mai-feiring under krigen på Fjellsetra på Krokskogen.

selskapslokaler og feriested for ansatte (kalles i dag Fearnsporthytta).

I krigsårene ble også Rotaryhytta på Sollihøgda brukt som fritids- og rekreasjonssted for tyske offiserer. Tyskerne bygde en sti med trapper helt ned til Holsfjorden (sør for Gorrmyr og Fjulsrud). Etter krigen ble eiendommen igjen overtatt av rotarianerne. Tyrifjord Hotell (Sommerro) mellom Sundvollen og Rørvika ble brukt som rekreasjonssted for tyske flygere, mens tysktalende flyktninger fra Tsjekkoslovakia en tid var plassert på Herøya.

På Utstranda ble det utført veiarbeid under krigen, og tyskerne satte da opp en del brakker. Sist i 1940-åra ble disse revet, og materialene brukt til sette opp et kurslokale i Bolsjevika på Utøya (huset kalles i dag Skolestua). Under krigen ble Utøya brukt av Nasjonal Samling, som drev sommerleire på øya.

Nasjonal Samling i Hole

Da Vidkun Quisling erklærte seg som statsminister i en radiotale om kvelden 9. april 1940, trådte partiet Nasjonal Samling (NS) åpent fram som støtteorganisasjon for okkupasjonsmakten.

INTET FEDRELANDSLAG I HOLE

Fedrelandslaget i Norge ble stiftet i 1925, med formål å skape grunnlag for en nasjonal samlingspolitikk, og med front mot den radikale sosialismen. I 1928 ble Arbeiderpartiet, som fortsatt betegnet seg som revolusjonært, landets største politiske parti, og Christopher Hornsrud dannet regjering. Fedrelandslaget arrangerte allerede i mai 1927 møte på Hole forsamlingslokale,* hvor «adskillige bønder» møtte fram. Foredragsholderen, major Viken, oppfordret de frammøtte om å slutte seg til Fedrelandslaget, men noe lokallag ble ikke dannet i Hole.**

* Hole forsamlingslokale ble i 1932 kjøpt av Hole Ungdomsforening, som endret lokalets navn til Røysehall.

** Avisa Fremtiden 12. mai 1927.

NS-MØTE I HOLE I 1936

I april 1936 var NS lokallag i Hole i aktivitet. I en annonse i Ringerikes Blad het det at «Hole NS-lag avholder møte søndag kl. 8. Tale av advokat Hjort: Er Norge et fritt land? Den politiske situasjon i dag og N.S.' syn på den. Propagandabilen. Anledning til diskusjon».

HEIL-HILSEN PÅ VIK

En mann på Vik som vitnet i rettssaken mot en lokal NS-kjøpmann, fortalte at han hadde hørt Quislings tale i radio 9. april 1940 sammen med kjøpmannen og dennes fetter. Etter talen hadde de to begynt å marsjere fram og tilbake i veien utenfor forretningen, mens de jublet og gjorde heil-hilsen til hverandre med rett, oppstrakt arm. «De to var allerede da svært begeistret for Quisling», sa vitnet.

NYTT MENIGHETSRÅD

I 1942 oppnevnte NS-ordfører Aven nytt menighetsråd i Hole.* Rådet skulle bestå av en formann med to rådgivende medlemmer og personlige varamedlemmer. Oppnevnt ble (1) byggmester Nils Sundøen (varamann gårdbruker Erling Sand), (2) hjulmaker Aksel Ultvedt (varamann rentenist Lars Frøhaug), og (3) ordfører Mons Aven (varamann smed Ole Hodt).

* Med hjemmel i tillegg til lov om menighetsråd og menighetsmøter av 1920, gitt 30. juli 1942.

NS var grunnlagt som politisk parti i 1933, tuftet på nasjonalsosialismens ideologi. Partiet samlet opp en rekke av mellomkrigstidas misnøyereaksjoner med parlamentarismen og demokratiet mer allment. Frykten for Sovjetunionen og kommunismen («bolsjevismen») var framtredende. Partiet var bygd opp på grunnlag av «førerprinsippet», med Quisling som fører for riksorganisasjonen. Det hadde svært begrenset oppslutning før krigen. I april 1940 hadde partiet trolig bare noen hundre medlemmer på landsbasis. I desember samme år var antallet steget til cirka 22.000, og medlemstallet kulminerte november 1943 med 43.400 voksne medlemmer. I Hole hadde partiet da 54 medlemmer, 37 menn og 17 kvinner.[53] I 1943 skrev NS-ordføreren i Hole i en rapport om stemningen til NS i bygda, at «folk er ikke fiendtlig stemt mot NS, men viljen til å forstå mangler». Da krigen var over i 1945, refererte Ringerikes Blad en medlemsliste for partiet i Hole med 51 navn.

Tyskernes norske medløpere fikk begrenset myndighet fra okkupasjonsmakten, og det var aldri tvil om hvem som *styrte* i Norge i krigsårene. Men medlemmer og tilhengere av Nasjonal Samling fikk hånd om viktige samfunnsoppgaver, og frontene stod steilt mot hverandre. Bygdelag og nabolag, ja endog familier, ble splittet i en vond strid, hvis sår aldri ble leget.

Høsten 1940 ble det kommunale selvstyre avskaffet. I Hole herredsstyres møteprotokoll 21. desember 1940, da det lovlig valgte herredsstyret fra før krigen fortsatt fungerte, ble det referert skriv fra Innenriksdepartementet om at «de sedvanli-

53 Holes NS-ordfører meldte på samme tid at det i kommunen var 55 godkjente NS-medlemmer og 6 NSUF (Nasjonal Samlings Ungdomsfylking), til sammen 61.

ANMELDTE DANSEMORO
Sommeren 1943 meldte NS-mannen Frithjof Gjesvik til lensmannen i Hole at naboen Arne Fjeld og noen andre ungdommer skulle ha dansemoro. Lensmann Erlandsen gjorde ikke noe med saken.

«...EN UNØITRAL HANDLING»
I Hole herredstings møteprotokoll fra 1943 går det fram at ordføreren bevilget 200 kroner til Den norske legion. Ikke alle representantene i herredstinget likte det. Martin Solum ba om følgende tilføyelse i protokollen: «Jeg kan efter mit syn på denne sak ikke være med på offentlig bevilgning i dette tilfelde. Det vil, efter min mening, være en unøitral handling å bevilge penger til å sende soldater mot et land vi ikke er i krig med. Som et litet og avvebnet land som Norge er, bør det få holde sig utenom det stormaktsopgjør som nu foregår. Om noen vil yde noe bør dette bli en privat sak». Protokolltilførselen ble tiltrådt av Einar Olsen (Orebråten), Harald Moe, Fingar Johbraaten og Tron Nordengen.

54 NS-MEDLEMMER I HOLE I 1943
I 1943 hadde Nasjonal Samling 308 medlemmer i de fem Ringerikskommunene. Av disse var 198 menn og 110 kvinner. Fordelingen på kommunene var som følger: Norderhov 124 (81-43), Hole 54 (37-17), Ådal 33 (23-10), Tyristrand 7 (5-2) og Hønefoss 90 (52-38). Tyristrand, hvor kun 7 av kommunens rundt 1500 innbyggere var NS-medlemmer, ble på folkemunne kalt «Jøssingstrand».

ge valg ved årsskiftet foreløpig ikke skal foretas». Nyordningen førte til at alle verv som tidligere var tildelt etter valg, med virkning fra 1. januar 1941 skulle besettes etter førerprinsippet. Søren Bjerke på Lore, som var varaordfører i det lovlig valgte herredsstyret og hadde rykket opp som ordfører da Halvor Hammersbøen (Vestigarden Fjeld) ble syk i 1939, fungerte ut året 1940, til NS overtok.

I Hole ble gårdsbestyrer Mons Aven på Libakke av Innenriksdepartementet oppnevnt som ordfører, mens bonde Odd Bratli på Løken ble varaordfører. Mons Aven var også Nasjonal Samlings kretsfører i Ringerike og Hallingdal krets. Et av de første vedtak den nye føreren i Hole gjorde, var å kjøpe inn fire portretter av ministerpresident Quisling, til opphenging i kommunale kontorer. NS-ordføreren oppnevnte et herredsting som bestod av både NS-folk og personer som ikke var medlemmer av partiet. Ingen kunne nekte å bli oppnevnt, men av herredstingets protokoller fra årene 1941-45 går det fram at svært mange meldte forfall til møtene.

I desember 1942 gikk Mons Aven inn i Den norske legion på Østfronten,[54] og fra 1. januar 1943 ble Odd Bratli fungerende ordfører. Han hadde stillingen til 10. mars 1945, da Aven igjen overtok.

Av protokollene til Hole herredsting går det også fram at flere hadde vervet som varaordfører. En gang på sommeren 1941 ble Odd Bratli erstattet av Odin Langslet. I samtlige møter fra august 1941 til sommeren 1942 leser vi at «varaordfører Odin Langslet møtte ikke».[55] Av rettsoppgjøret etter krigen går det

54 Minst tre andre holeværinger meldte seg til Den norske legion, men ble erklært "ikke egnet".
55 Odin Langslet var ikke medlem av NS.

ORDFØRER TIL ØSTFRONTEN

Mons Aven (f. 1906) fra Lavik i Sogn ble i 1932 ansatt som gårdsbestyrer på Libakke gård på Røyse. Han kom da fra tilsvarende jobb i Botne i Vestfold. Aven meldte seg inn i NS allerede i 1934, og fra 1. januar 1941 ble han ordfører i Hole, utpekt av Innenriksdepartementet. Han deltok i partiets kamporganisasjon og hirden (fra 1935), og gjorde tysk fronttjeneste fra 7. desember 1942 til 17. januar 1945. Som legionær deltok han etter endt militær utdannelse i kamper på forskjellige steder på Østfronten, og ble etter ett års tjeneste forfremmet til Sturmmann. Fra 10. mars 1945 og til krigens slutt var han igjen ordfører i Hole. I Eidsivating lagmannsrett ble han i 1946 dømt til 10 års tvangsarbeid og 5.000 kroner i bot. Høyesterett satte ned straffen til 8 år og 3.000 kroner, blant annet ble han frikjent for å ha fungert som ordfører, «da dette ikke er straffbart». I Høyestereтts behandling av saken ble det understreket at domfelte hadde «gjort seg skyldig i den alvorlige forbrytelse å gjøre en ganske langvarig frontinnsats på fiendens side. Han har videre i den betrodde stilling som Nasjonal Samlings kretsfører i Ringerikes kretsorganisasjon med full kraft gått inn for å styrke partiets stilling innen det ganske vidstrakte område som hørte under ham (Ringerike og Hallingdal) og for her å svekke den norske motstand». Høyestereтts førstevoterende mente likevel ikke at domfelte hadde vist seg ondsinnet overfor annerledes tenkende, «snarere får man inntrykk av at han stort sett har opptrådt rimelig overfor de han er kommet i berøring med».*

* Norsk Retstidende 1946, s. 162 ff.

fram at Nils Hagbart Sundøen var varaordfører de siste krigsmånedene i 1945.

Ved provisorisk anordning fra den norske regjering i London 22. januar 1942 ble medlemskap i NS erklært straffbart, og under rettsoppgjøret etter krigen ble alle NS-medlemmer i landet kollektivt tiltalt for landssvik. I alt ble 90.000 saker etterforsket, og nesten 53.000 funnet skyldige. Av disse fikk 5.000 påtaleunnlatelse, 23.000 fikk frihetsstraff og 25.000 bot. 30 personer ble dømt til døden, hvorav 25 ble henrettet.[56]

NS-ordfører Mons Aven var opptatt av at holeværingene skulle gjøre seg nytte av mat som lokale bønder produserte. I 1941 besluttet han at kommunen skulle dekke utgiftene til to demonstrasjoner i bruk av poteter, i regi av Hole bondekvinnelag. Samme år oppnevnte han Reidun Bihli, Anna Lundberg og Hjørdis Langslet til «nevnd for et kurs i frukt og grønnsakers anvendelse, som holdes efter foranstaltning av Buskerud husstelutvalg på Løken skole i sidste halvdel av august. De nødvendige utgifter ved kurset bæres av Hole kommune».[57]

Ordførerprotokollen fra krigsårene i Hole refererer for det meste oppnevning av medlemmer til kommunale råd og utvalg, og søknader om tilskott. Av saker som var mer kontroversielle, var at ordføreren i desember 1944, etter søknad fra frontkjemperkontoret, bevilget 500 kroner til falne frontkjem-

«ULTRA-JØSSING»

Blant de «statsfiendtlige elementer» i Hole som ble innrapportert til NS-fylkesføreren i Vest-Viken i 1942, var gårdbruker og hotellvert Sigurd Tandberg på Vik, som sjikanerte NS-medlemmer og ble karakterisert som «ultra-jøssing». Gunnar Retvedt og Rolf Skaar motarbeidet NS og burde fjernes fra forsyningsnemnda, og lærer Henry Jørgensen ved Stadum skole ble beskyldt for å være anfører for lærerne i Hole i striden med det nazistiske Lærersambandet.*

* Brevet med lista ble sendt av Frithjof Gjesvik, mens Mons Aven, Konrad Dalsbotten og Anders Leine var med og satte den opp (går fram av landssviksaken mot Gjesvik).

56 I de offentlige listene er det vanskelig å finne tall fra Hole spesielt. Straffene for de fengselsdømte ble etter hvert avkortet, dels ved ny lovgivning, dels ved benådning. De siste livstidsfanger ble løslatt i 1957. (Store Norske Leksikon).

57 Notater etter gjennomgang av ordførerens vedtaksprotokoll januar 1941 – mars 1945 og Hole herredstingets protokoll 1.3.1941 – 29.1.1945.

ORDFØRER 1943-45 OG PÅ NYTT I 1983-84

Odd Bratli var ordfører i Hole fra 1. januar 1943 til 10. mars 1945.* I rettsoppgjøret etter krigen la aktor ned påstand om fire års fengsel, men han ble kun dømt til tvangsarbeid i ett år og seks måneder, etter at Høyesterett nedsatte straffen fra lagmannsretten med tre måneder. I Høyesterett anførte førstevoterende (Schjelderup): «Saken viser at man har med en mann å gjøre som gjennom de handlinger han har foretatt, har gitt en rekke uomtvistelige uttrykk for et renslig og virkelig idealistisk livssyn. Dette må klarligvis tillegges betydning ved bedømmelsen av domfeltes subjektive skyld». Til dette erklærte de øvrige dommere (Schei, Thrap, Holmboe og Lassen) seg enige. Av vitnemål fra bygdefolk i rettssaken gikk det fram at Bratli «aldri har forsøkt å påvirke folk til å slutte opp om NS, eller ligget etter jøssinger». Flere vitnet at Bratli «oppfattet det som forræderi, da Quisling 9. april 1940 dannet sin regjering». At eks-ordføreren fra krigsårene hadde tillit i bygda, viser det faktum at han etter krigen kom tilbake i kommunepolitikken, og endog ble varaordfører og fungerende ordfører.

* Fra 20. februar 1945 og fram til kapitulasjonen gjennomgikk Bratli «Førerskolen» på Jessheim.

MISHANDLET I HØNEFOSS HJELPEFENGSEL

En kjøpmann fra Vik i Hole som var medlem av NS og ble idømt sju års tvangsarbeid etter krigen, ble i 1962 innvilget billighetserstatning på 20.000 kroner på grunn av «påstått mishandling mens han satt fengslet for landssvik». I rettssaken mot ham hevdet han å ha mistet hukommelsen etter tortur i Hønefoss hjelpefengsel 13. mai 1945. Av rettsforhandlingene går det fram at «to menn i uniform» hadde vist ut en lokal politimann fra cella etter den påståtte mishandlingen, og det var da blod på gulvet, og tiltalte var hoven i ansiktet og skadet i kneet. NS-mannen sa selv at han ikke husket noe de første to-tre månedene etterpå, og var nærmest bevisstløs i tre dager, og fikk slått ut flere tenner i overkjeven.*

* Fra gjennomgang av saken i Landssvikarkivet (Riksarkivet i Oslo).

peres etterlatte. I protokollen heter det at "frontkjemperkontoret yter betydelige midler til omsorg for falnes etterlatte, et sosialt og humant tiltak som må ha alle landsmenns forståelse." Året før, i 1943, bevilget Hole-ordføreren 200 kroner til Den norske legion på Østfronten.

I maidagene 1945 ble Løken skole tatt i bruk som fangeleir for lokale NS-medlemmer. Hit kom også flere jenter fra bygda som var såkalte «tyskertøser». De hadde «betjent» tyskere som hadde tilhold på Helgelandsmoen. I det etterfølgende rettsoppgjøret ble minst fire holeværinger idømt tvangsarbeid, fengselsstraff og/eller bøter samt tidsbegrenset tap av statsborgerlige rettigheter.[58]

I tillegg til de to ordførerne (se egne saker) ble en byggmester fra Sundvollen dømt til ett år og tre måneders fengsel for NS-medlemskap, partiverv, verveforsøk, kommunale verv samt anmeldelse av sognepresten i bygda. Han var også formann i menighetsrådet. Sogneprest Landmark uttalte under krigen at byggmesteren «var den første som ønsket meg velkommen til bygda. Nå kan jeg dessverre ikke rekke ham hånden i noe som helst slags samarbeid».[59]

En kjøpmann på Vik ble dømt til sju års tvangsarbeid og en bot på 5.000 kroner. Han var NS-medlem fra 1935, og tilsluttet hirden fra 1938. I april 1940 hadde han deltatt i krigshandlingene mot tyskerne i Ådal. Det alvorligste tiltalepunktet mot ham var at han i april 1945, bevæpnet og iført uniform, var med tysk sikkerhetspoliti på rassiaen ved Haglebu i Eggedal, hvor det ble skutt sju hjemmestyrkemenn. I rettssaken sa han at han i Eggedal «gikk i bakerste linje, og hadde

58 Etter undersøkelser i Riksarkivet (Landssvikarkivet).
59 Fortalt av sønnen Anthon Landmark (f. 1935).

Fra interneringen av NS-medlemmer på Løken skole i maidagene 1945.

kastet seg ned og søkt dekning da skytingen begynte». Han assisterte også politiet i ettersøking av en Jevnaker-tannlege i Vassfaret, og ble dessuten dømt for flere tilfeller av angiverier og anmeldelser. Av de mer uskyldige ting som kom fram i rettssaken, var at han i 1942 hadde «opptrådt særlig aggressivt overfor Karen Sonerud og Ragnhild Frøhaug, ved å rive av disse to deres røde toppluer, som han beholdt, idet garnet skulle brukes til Den norske legion».

Hjemmefronten i Hole

Etter felttoget i april 1940 og kapitulasjonen i Sør-Norge 2. mai samme år ble norske offiserer, befal og soldater holdt som krigsfanger noen dager og uker, inntil de ble frigitt. Offiserer og befal måtte først underskrive en erklæring om at de ikke ville delta i kamphandlinger mot Tyskland, så lenge Norge var besatt av tyske tropper.

Men mange, spesielt de unge, var ikke mentalt slått. Tanken på skjult motstand dukket snart opp. Noen startet motstandsarbeidet allerede ved overgivelsen til tyskerne. Våpen og ammunisjon ble gjemt unna, og snart fant nøkkelpersoner i det framtidige motstandsarbeidet hverandre i det nære miljø, som idrettslag, skytterlag, ungdomslag, skole og arbeidsplass. Norsk idrettsungdom vendte ryggen til nazismen, og allerede i november 1940 var idrettsstreiken et faktum. Den varte hele krigen.

Det som antas å ha vært den første organiserte motstandsgruppa på Ringerike, var rekruttert fra idrettslagene Liv og Fossekallen i Hønefoss. De var pionerene, og ble kalt *Hønefoss*

«... HADDE JEG FØRST SAGT JA»

«En dag i 1943 kom Torbjørn Slåtto for å snakke med meg. Under fire øyne ble jeg spurt om jeg kunne tenke meg å delta i en hemmelig motstandsorganisasjon underlagt den norske regjering i London. Han framholdt at det var helt frivillig om jeg ville delta, men hadde jeg først sagt ja, var det ingen mulighet for å trekke seg. Hvem som ellers var med, hadde jeg ingen anelse om, men jeg hadde full tillit til Torbjørn. Han hadde status som lagfører, og sammenkalte til instruksjon enkelte kvelder. Der møtte jeg Harald Haagenrud, Hans Strand, Jørgen Frøshaug, Kaare Skard og Trygve Frøhaug. Flere kan jeg ikke huske i farten».*

* Nikolai Hafnor (f. 1921).

Arne Auråker fra Ådal var områdesjef for Krokskogen 1424 fra høsten 1944 til sommeren 1945. Bildet er tatt på gården Øvre Nes på Utstranda, da milorg-karene kom ned fra skogen 11. mai 1945. I bakgrunnen ser vi en DKW 1938-modell som tilhørte Egil With på Sønsterud, og som et par dager i forveien var blitt ryddet ut fra vedhaugen i låven, hvor den hadde stått gjemt under hele krigen sammen med en annen bil.

Pi. Seinere fikk de navnet gruppe 14220 i en landsomfattende organisasjonsplan. Gruppa ble ledet av redaksjonssekretær Oskar Hasselknippe i Ringerikes Blad. Hasselknippe hadde spilt en rolle i felttoget som stabssjåfør og adjutant for major Olaf Helseth, nestkommanderende i IR 6, og ble fra 1943 distriktssjef for D14.2 (omfattet 1421 Hallingdal, 1422 Ringerike, 1423 Hadeland og 1424 Krokskogen).[60]

Kaptein Roald Breien fra Ask hadde allerede tidlig i 1941 vært i kontakt med byggmester Hans Karlsen for å få i gang motstandsarbeid i Hole, men de opprettet ingen formell gruppe. Omtrent samtidig utviklet det seg ei gruppe rundt bestyrer Torleiv Kvinnesland ved Ringerike fylkesskole. Kvinnesland vervet tidligere elever, blant annet Arne Auråker fra Ådal og Henry Pedersen fra Tyristrand, som begge ble sentrale personer i område Hole/Krokskogen. Pedersen var bestyrer på Hole Samvirkelag i Svensrud og hadde bosatt seg på Røyse høsten 1940, og han lot ikke tida gå fra seg. Han tok kontakt med Sigurd Selte og Nils Johannessen, som fikk i oppdrag å verve hver sin tropp. Pedersen ble den første lederen av Holegruppa, og han forteller:

«Jeg antar at vi hadde cirka 60 mann i 1943. Jeg skulle ikke kjenne til deltagerne innen gruppen, men i virkeligheten hadde vi diskutert hvem som kunne passe som lagførere, så de kjente jeg altså av navn. I troppen til Sigurd Selte var f. eks. Torbjørn Slåtto, Alf Ruud og Karl Ellingsen lagførere. Nils Johannessen hadde blant annet Thorleif Borgersen og Per Lundberg. Sistnevnte hadde også vært elev ved fylkesskolen, og hadde vært i kontakt med Kvinnesland».

På Sollihøgda la skogeier Fredrik Hesselberg-Meyer grunnlaget sommeren 1940. Han tok kontakt med brødrene With på Sønsterud og Johan Wilhelm Harbitz, sønn av oberst Georg Prahl Harbitz på Øvre Nes. Disse gjemte unna våpen og vervet kamerater og kjente på strekningen Utøya-Sollihøgda-Bærum, og var med på etablering av telegraf-stasjoner på hytter i området.

60 Per Chr. Hurum: Militært motstandsarbeid 1940-45 (heftet Ringerike 1990).

54 SLIPP PÅ LEIKEMYR

Det var planlagt 10 slipp til Leikemyr ved Sollihøgda. Fra Air Ministry i London hadde slippstedet fått betegnelsen «AM269-POMMEL7». Fem av slippene var vellykket, og like mange mislykket Den siste krigsvinteren kom det til sammen 74 containere og 14 pakker til D13 Stor-Oslo på Leikemyr. Slippstedet ble markert med lys fra lommelykter, og så var det å håpe at slippene kom i rimelig nærhet, så det ikke ble så langt å gå i meterdyp snø. Mye av utstyret ble fraktet til Finnegrotta, omkring tre kilometer unna. Mange ganger måtte flyene gå flere runder, før de så lysene og kunne slippe lasten. Da fløy de ut over Holsfjorden og snudde ved Sylling, og kom tilbake i måneskinnet. På Sønsterud gård hadde de orkesterplass til det som skjedde.*

* Etter Ole With (f. 1926), og Arne F. Egner i boka «BBC: Kanonen spiller Chopin. Flybåret utstyr til den norske motstandsbevegelsen 1941-45». (Kolofon forlag, 2009).

DUMPET I NISKINVANNET

Harry Larsen (1924–2006) fra Sollihøgda, seinere gift med Jorunn Næss fra Øver-Øgarden Nes og bosatt på Nes i Hole, var med og fraktet våpen og utstyr fra slippene på Leikemyr med hest og slede ned til Ringeriksveien. Da gikk ferden over Niskinvannet, hvor han hadde vannhull til hestene lengst nord-øst i vannet. En gang hadde mye utstyr blitt ødelagt fordi skjermene ikke hadde åpnet seg. Materiellet, blant annet mye våpen, ble dumpet i vannhullet, og der ligger det fortsatt, fortalte Harry Larsen seinere til Ole With.

Ved årsskiftet 1942-43 ble Milorg anerkjent av den norske regjering i London som den fjerde forsvarsgren. Ordren var at det ikke skulle opptas kamp med tyskerne, hvis det kunne unngås. Dette ble fulgt. På Ringerike ble organisasjonen bygd opp sakte og sikkert. Her var Hole en sentral del. Hole-gruppa hørte opprinnelig til område 1422 Ringerike, men ble i 1944 overført til 1424 Krokskogen.

Sollihøgda-gruppa fungerte opprinnelig som eget område, men mistet områdestatusen våren 1943 og gikk over til å bli gruppe. Da Oskar Hasselknippe tok over som distriktssjef i september 1943, fikk han en anmodning fra Sollihøgda om den kunne gjenopprettes som område. Dette ble godkjent, og området fikk benevnelsen Område 1424 Sollihøgda-gruppa (også kalt Krokskogen). I 1944 ble Holegruppa overført til det nye området.[61] Den ble siden benevnt 1424 Hole/Krokskogen, og bestod av de to gruppene 14241 Krokskogen og 14242 Hole. Den første bestod primært av karer fra Utstranda/Sollihøgda/Bærum/Oslo, den andre av holeværinger.

Høsten 1944 overtok Arne Auråker som områdesjef på Krokskogen etter Fredrik Hesselberg-Meyer, som hadde følt situasjonen vanskelig fordi han "manglet kontaktnett videre".

Deler av Hole tilhørte D13 Stor-Oslo (Oslo med Nordmarka, Aker, Asker og Bærum) hvor det var livlig aktivitet i krigsårene. Både Nils Fuglesang og sønnen Håkon på Mattisplassen var med (i gruppe 1313), og på gården der var det våpenlager. Nils Fuglesang sa selv at om krigen hadde vart 14 dager len-

61 Henry Pedersen og hans menn skal ha vært svært betenkte over den nye ordningen.

PROVIANTLAGRE PÅ KROKSKOGEN

Allerede de første krigsårene hadde en krets i Oslo begynte å organisere lagre av proviant på skistuer og private hytter i skogområdene nord, øst og vest for byen. Man regnet med at en invasjon av de allierte ville komme, og at norsk ungdom ville gå mann av huse, ta veien ut av byen og til skogs, hvor en militær organisasjon ville ta imot dem. Disse soldatene, denne organisasjonen, måtte ha mat. Etter hvert ble det lagret store mengder proviant på flere skistuer og private hytter, og i jakten på flere lagerplasser tok kretsen kontakt med skogforvalter Fredrik Hesselberg-Meyer på Sollihøgda, som anviste hytter og koier innover Krokskogen. Disse kom godt med da motstandsfolk måtte trekke på skauen høsten 1944.*

* Lars To: Vi ventet (eget forlag, Oslo 1945), s. 16-23.

ger, ville hele 1313 åket inn, så mye visste tyskerne.[62] En periode skal Hilda Fuglesang ha skjult en russisk krigsfange i løa, mens Nils hadde en norsk flyktning i ei av hyttene like ved, men ingen av dem skal ha visst om den andre![63]

Våren 1944 kom Gestapo på sporet av Milorg på Lunner på Hadeland, og nesten 80 mann ble arrestert, deriblant seks-åtte mann fra Jevnaker. Distriktssjefen for D 14.2, Oskar Hasselknippe, beordret da befal og nøkkelpersonell til skogs. Det var forbud mot å benytte hytter som var avmerket på kart, så karene satte i gang å bygge små, primitive hytter (kalt celler) på strategiske, godt skjulte steder i skog- og fjellområder.

De fleste cellene ble bygd våren og forsommeren 1944. Håpet var at krigen tok slutt før høsten kom. Men slik gikk det ikke, og cellene måtte utbedres. Karene gikk en spennende vinter i møte, med skispor og kulde. I cellene ble de strengeste sikkerhetsregler innført, med døgnvakt, ingen fyr i ovnen i dagslys, ingen ferdsel på opptråkkede stier osv.

Vinteren 1944-45 lå nærmere 300 mann på skauen i distrikt 14.2, fordelt på nær 60 celler og kvarter.[64] Sentrum for virksomheten var området mellom Ådal og Soknedalen, og ellers lå cellene som tilhørte D14.2 på Krokskogen, nord i Nordmarka, på Holleia, Hadelands øst- og vestås og i Hallingdalsbygdene. I Holes del av Krokskogen var det seks celler og 44 mann den siste krigsvinteren, mens det totalt i bygda var 186 mann som var innrullert i Milorg.[65]

SOGNEPRESTEN FULGTE DEM TIL SKOGS

Sogneprest Landmark hadde det siste krigsåret kontakt med to tyske prester på Helgelandsmoen. De het Klawittr og Kleine, og var flere ganger på besøk i prestegården. På moen var det også serbiske krigsfanger, som etter planen skulle sendes som soldater til Østfronten. Flere av serberne begikk selvmord, og et par-tre av dem ble begravet på Hole kirkegård. Seks serbere rømte fra Helgelandsmoen sammen med en av prestene (Klawittr), og ble møtt av sogneprest Landmark i skogen ikke langt fra småbruket Nylende. Han fulgte dem opp på Krokskogen, hvor de hadde avtalt å møte Milorg-mannen Nils Johannessen. Serberne ønsket å kjempe mot tyskerne, men usikkerhet gjorde at de ble plassert i ei hytte et stykke unna cellene.*

* Etter Anthon Landmark (f. 1935) og Helga Landmark (f. 1942).

Forsyningstjenesten var en utfordring. Mange hundre mann på skauen trengte mat og utstyr. Lagrene som var bygd opp på forhånd, minket fort. For å få kjøpt mat trengte man rasjoneringskort, og mange meningsfeller på rasjoneringskontorene hjalp til med det. Kort ble underslått, og dersom det ble for lite, ble det mange steder arrangert innbrudd på kontorene. I Hole forsyningsnemnd var

62 Etter Schjander/Graff.

63 Fortalt av Marry Gunnerød f. Brua (f. 1925).

64 Kvarter var større hytter som stod avmerket på kart, men likevel ble benyttet i perioder.

65 Det nøyaktige tallet er usikkert.

Milorg-karer på ei seter på Krokskogen i 1944

Gunnar Retvedt, Rolf Skaar og deres kontordame Karen Østberg til god hjelp.

Samband ble etablert, både mellom de spredte avdelingene, og mellom distriktsledelsen og Forsvarets Overkommando i London. Instruktører kom med fly fra England til fjellområdene mellom Ådal og Strømsoddbygda, hvor de ble sluppet ned i fallskjerm. De lærte opp lokale instruktører, som ble sendt ut til områdene for å drive opplæring.

Cella «Ho-Ho» på Krokskogen malt av Gulbrand Hurum i 1946. Den lå øverst i Djupedalen, snaue 500 meter fra Sørseterveien. I 1967 ble cella flyttet til Ringerikes Museum, og er en del av Hjemmestyrkemuseet der.

Våpen og utstyr kom fra England, med fallskjermslipp fra fly. Ved årsskiftet 1944-45 meldte områdesjef Arne Auråker på Krokskogen i sin ukerapport at han hadde funnet en bra slippplass innenfor Kleivstua, øst for Kleivtjern. "Utsynet er fint, og lysene vil ikke kunne sees fra bebyggelse på noen kant", skrev han i rapporten. Men plassen kom aldri i bruk,[66] og flyslipp til Milorg i Hole forekom ikke på Krokskogen.

På Leikemyr, mellom Rønningen seter og Niskinvann (Holmevann), var det imidlertid slipp til D13 Stor-Oslo (omfattet Oslo, Aker, Asker og Bærum). Et av disse falt ned tre kilometer lenger nord, ved Aurtjern sør for Sørsetra, hvor det fortsatt skal ligge rester av containere.[67] Årsaken til slippet ved Aurtjern skal ha vært at leder for slippgjengen på Leikemyr,

66 Bjørn Geirr Harsson/Per Chr. Hurum: De kom om natten. Fallskjermslipp til Milorg D14.2 i 1942-45 (Kolltopp forlag, Hønefoss 2004), s. 41.

67 Rester av containere skal også ligge i åsen nord-øst for Leikemyr. (Ole With).

LUDVIG RUSTANDS LYKT

Flere celler på Krokskogen som huset Milorg-karer den siste krigsvinteren, lå ute på branten mot bygda. En av dem var Etcetera, helt sør på Skarpsnoåsen. Like ved cella var det signalforbindelse ned til Homledal, hvor Ludvig Rustand bodde. «… Han var en av de mange holeværinger som ikke bare visste om cellevirksomheten inne på skauen, men som også selv drev reine partisanvirksomheten – også nede i dalen. Fra Homledal sendte han hele vinteren signaler opp til Etcetera, signaler som var avtalt på forhånd. Ludvig Rustands lykt burde i grunnen plasseres på Norderhov gamle prestegård».*

* Artikkel av Per Biørn Amundsen i Aftenposten 22. desember 1973 (kopi i Hole bygdearkiv). Det lokale hjemmefrontmuseet er en del av Ringerikes Museum på Norderhov gamle prestegård.

RAJER, KVIST OG MOSE

De fleste cellene ble bygd av rajer, kvist og mose, supplert med noen skårne trematerialer til gulv. Sinkplater, tjærepapp eller kanskje en presenning tjente til å tekke taket. Ovn for varme og koking måtte til, likeledes kjøkkenutstyr og det du trengte i husholdningen et års tid. Alt måtte bæres, til dels over store avstander. Skogsbilveier fantes praktisk talt ikke den gangen.*

* Per Chr. Hurum: Militært motstandsarbeid 1940-45 (heftet Ringerike 1994, s. 26).

Einar Løbben fra Sollihøgda, syntes det hadde vært så mye tråkk forbi Leikemyr de siste dagene at han ikke tørte å ta ned flere slipp der på en stund. Derfor valgte de å stille seg opp med lommelykter på Aurtjern. Flygerne skulle ha bemerket at det ikke var riktig posisjon, men slapp likevel sin dyrebare last.[68] I tillegg til Leikemyr, hadde D13 betydelig slippaktivitet ved Atjern nordøst for Lauvlia, Oppkuven, Vidvangshøgda (to plasser) og seks slipplasser i området Spålen-Katnosa.

Områdesjef Arne Auråker i 1424 vurderte at hans område lå for nær Oslo-gryta til at slipp kunne tas sikkert imot. Han valgte derfor å ta ned sine slipp i fjellet mellom Soknedalen og Ådal. Herfra ble det brakt videre til 1424 via ulike veier, gjerne om natta, til bestemmelsesstedet. Da han fikk rede på at D13 hadde tatt ned slipp på Leikemyr, ble det sur stemning områdene imellom, noe som blant annet førte til at de årlige «pistol-langrennene» på Sollihøgda (arrangert av Egil With) i flere år etter freden gikk uten Sollihøgda-karene som hørte til D13.[69]

Cellene på Krokskogen

Etter hvert ble det bygd seks celler i Holes del av Krokskogen,[70] hvorav to (Hoho og Rolighet) tilhørte Hole-gruppa, mens de øvrige tilhørte gruppe Krokskogen. I tillegg disponerte man et par kjørehytter til ulike formål. En av disse var ei skogskoie sør for Byflaksetra, tilhørende Lille Hundstad på Røyse, som ble flyttet noen hundre meter og satt opp som ekstra skjulested for milorg-jegerne. På stedet hvor koia stod, ble det fingert brannrester slik at myndighetene skulle tro at koia hadde brent ned, om det ble spørsmål.[71]

HQ

Cella HQ lå cirka 500 m øst for Nessetra. Navnet er en forkortelse av det engelske Head Quarter, som betyr hovedkvarter. HQ tilhørte ledelsen for område 1424 Hole/Krokskogen, og her bodde områdesjef Arne Auråker og hans stab. Cella hadde plass til 10 mann, og var opprinnelig et skogshusvære (bindingsverk) for vedhoggere fra et Oslo-bryggeri. Den ble flyttet og satt i stand høsten 1944, og var innflyttingsklar

68 Fortalt av Einar Løbbens nevø, Ola Solheim.

69 Etter Ole With (f. 1926).

70 Opplysninger om cellene er primært hentet fra Bjørn Geirr Harsson/ Per Chr. Hurum: Med Milorg D14.2 på skauen 1944-45 (Kolltopp forlag, Hønefoss 1995).

71 Opplyst av Fredrik C. Hildisch på Lille Hundstad 1. april 2008. I 1947 ble Hundstadhytta bygd opp igjen av Anders Haglund.

FAREFULL FERD OVER TYRIFJORDEN

I september 1944 var Milorg-karene fra Krokskogen på vestsida av Tyrifjorden og hentet et parti våpen og ammunisjon fra flyslipp i nærheten av Sørbølsetra i Hedalen. Utstyret var fraktet til Ask med jernbanen i regi av Soknagruppa, og skulle med robåt over Tyrifjorden til Krokskogen. Turen foregikk ikke helt uten komplikasjoner. De fikk overlevert utstyret ved Veholt, og i to båter la de til fjords seint på natta. Men så blåste det opp, og karene var sikre på at de skulle gå under. De kom seg imidlertid til Frognøya og la seg i le der til utpå ettermiddagen neste dag. Da slo det til med klarvær, og karene kunne ro videre til Sønsterud, hvor lasten ble tatt i land.*

* Jan Helge Østlund: Krigen på Ringerike II. Okkupasjon, motstand og frigjøring (Kolltopp forlag, Hønefoss 1997), s. 333.

SØKTE TILFLUKT PÅ UTØYA

Den siste krigsvinteren ble det flere ganger meldt om rassia mot cellene på Krokskogen. I et av tilfellene dro karene til bygds og søkte tilflukt på Utøya. Vaktmesteren på øya, Wilhelm Stensby, bodde i Utøystua på fastlandet, og fikk instruks om å si til tyskerne at isen på fjorden var livsfarlig, dersom de hadde planer om å sjekke. Da Milorg-karene etter noen dager skulle til skogs igjen, viste det seg at isen var høyst usikker. Den knaket betenkelig da de krysset sundet til fastlandet med fullastede sekker. Under en annen rassia på ettervinteren 1945 ble karene innlosjert i Bjerkeroa ved Sønsterud.*

* Odd Ruud Johbraaten (f. 1923) og Ole With (f. 1929).

1. november (datoen er risset inn i en av krakkene). Kontakten mellom HQ og bygda gikk gjennom Bernt og Ludvig Rustand på Homledal og Jørgen Næss på Øver-Øgarden Nes. Cella HQ ble restaurert i 2004 og står fortsatt på sin opprinnelige plass.[72] Cellesjef var Arne Auråker.

EN DAG I HQ

Dagene startet med fyring i ovnen og et varmt måltid før det ble lyst. Matlagingen gikk på omgang. (…) Cellesjefen satte opp dagsedler som sa hva som skulle gjøres hver enkelt dag. Det var faste vaktordninger. Noen meldinger skulle telegraferes over radio, andre meldinger skulle bringes med ordonnans, ved måtte hentes, akkumulatorer måtte bringes til ladning i Homledal (ca. 2 km unna) og ferdigladete måtte hentes. Ofte måtte det skrives rapporter om kvelden.*

* Harsson/Hurum (1995), s. 70.

Etcetera

Cella som fikk det merkelige navnet Etcetera lå på åsryggen helt sør på Skarpsnoåsen, cirka 150 m sør for Sønsterudsetra, og tilhørte gruppe 14241 Krokskogen. Cella var den største på Krokskogen, og hadde plass til 13 mann. Bygningen var opprinnelig uthus på den nedlagte Sønsterudsetra. Navnet har sin bakgrunn i at beskrivelsen av cellas beliggenhet alltid var diffus, og ble avsluttet med «etcetera, etcetera».[73]

Byggingen ble fullført i desember 1944, med innflytting én uke før jul. Etter krigen ble bygningen ved hjelp av militære mannskaper flyttet tilbake til sin opprinnelige plass på Sønsterudsetra. Cellesjef var Arild Rydtun.

Nyhus

Nyhus lå i vestskråningen på Skarpsnoåsen, cirka 700 m sørsørvest for Nessetra, og tilhørte gruppe 14241 Krokskogen. Navnet kommer av at den var den siste cella som ble bygd i området. Den var ei prefabrikkert hytte, laget ved Rotnes bruk

72 Cella blir vedlikeholdt av Hjemmestyrkemuseets Venner D14.2. Av cirka 60 celler fra D14.2 sin virksomhet, blir fire vedlikeholdt av denne foreningen. To av cellene ligger på Krokskogen (HQ og Baklia).

73 Harsson og Hurum (1995), s. 40–41, og Sverre Grimstad: «Sørvest på Krokskogen: Stilt utenfor allfarvei», i heftet Ringerike 1966, s. 44.

STJAL POTETER HOS NS-MEDLEM PÅ RØYSE

En natt på ettervinteren stjal vi poteter hos en bonde på Røyse som var NS-medlem. 10-12 karer var med, og vi tok cirka 50 sekker. Vi «lånte» kjerrer på gården og fraktet potetene ned til fjorden. Elghunden stod bundet på gårdsplassen og bjeffa hele tida, og bonden var flere ganger i vinduet og ropte at den skulle holde kjeft. Det var mildvær, og ved fjorden ble potetene lastet over i robåter og rodd rundt Røyse til Valtersbråtan. Herfra ble potetene båret i ryggsekker og papirsekker opp Manaskaret til Solkollen ved Byflaksetra. Der møtte vi gutta fra cellene, som tok det videre. Alle dekket ansiktene, og det ble kun brukt dekknavn. Vi kunne ikke være forsiktige nok.*

* Fortalt av Per Lundberg (1916-2009) i 2005. En liknende transport skjedde med båt til Sønsterudvika, hvorfra potetene ble båret opp Sønsteruddalen til cellene. (Ole With).

FRAKTET UTSTYR FRA FLYSLIPP

Karene i cella Rolighet hadde ansvar for å forberede sprengninger langs Osloveien, om det skulle oppstå situasjoner som krevde at veien måtte ødelegges. De hadde også mye strev og slit med å frakte våpen og utstyr som kom med flyslipp innpå åsen mellom Ådal og Sokna. Mye av dette ble sendt med jernbanen fra Sokna til Tyristrand, i godt gjenspikrede kasser med fingerte avsender- og mottakernavn. Noen ganger ble kassene rodd over til Torbjørn Slåtto ved Onsakervika. Neste etappe var med robåt til Sønsterud gård, hvoretter utstyret ble fraktet på ryggen opp åsen til Krokskogen.*

De siste krigsårene var Sønsterud en viktig base for motstandsarbeidet i Hole, og forsyningsrutene til Milorg-cellene på Krokskogen gikk i hovedsak via gården.

* Harsson/Hurum (1995), s. 108-109.

ANGIVERE

Angivere gikk på Krokskogen og lette etter Milorg-celler. En gang passerte én av dem like forbi hushjørnet i Baklia, uten å merke noe. En annen som gikk mye på Krokskogen, ble likvidert utenfor sitt hjem i Smestad i Bærum. Tross stadige rassiaer fra tyskerne, fant de ingen ting.*

* Etter Ole With (f. 1926).

i Nittedal (eid av Hans With, yngre bror av Egil og Bror With). Cella hadde plass til sju mann, og ble tatt i bruk i mars 1945. Den ble etter krigen flyttet opp til Nessetra, og står i fin stand der. Cellesjef var Leif Wang.

Baklia

Cella Baklia ligger i østskråningen sør på Hvalpåsen, cirka 800 m sør-sørvest for Nessetra, og tilhørte gruppe 14241 Krokskogen. Cella ligger i ei bakli, derav navnet. Den ble også kalt Containeren, fordi den var områdets minste celle. Baklia hadde plass til sju mann, og ble bygd som en laftet tømmerhytte med mønetak i september 1944. Den står fortsatt på sin plass, som en godt vedlikeholdt tømmerhytte. Cellesjef var Vilhelm Harbitz.

Rolighet

Cella Rolighet ligger i en trang nord-sørgående dal cirka 600 m øst-nordøst for Byflaksetra, og tilhørte gruppe 14242 Hole. Den er ei bindingsverkhytte med skråtak og tregulv. Navnet har sin bakgrunn i at karene, under en tysk rassia på skogen i februar 1945, søkte tilhold i ei hytte som het Rolighet ved Sælabønn på Røyse. Da de kom opp på skogen igjen, begynte de å bruke samme navn om cella. Den ble bygd vinteren 1944-45, da karene på Hoho ble flere og det ble trangt der, og tatt i bruk i mars 1945. En russer som hadde rømt fra tømmerhogst i Sørkedalen, traff nordmenn ved Mørkgånga og ble fulgt sør på skogen og satt i forbindelse med Milorg. Etter lang «prøve-

tid» fikk han fast plass på Rolighet, og deltok på lik linje med de andre i mai-dagene 1945. Cellesjef var Henry Pedersen (og seinere Olaf Gomnæs).[74]

Hoho

Hoho lå i Djupdalen cirka 2,5 km sør-sørøst for Kleivstua, og var stabscelle for gruppe 14242 Hole. Navnet hadde sin bakgrunn i at gruppesjefen Henry Pedersen pleide å vekke karene om morgenen med å si "hoho".[75] Cella hadde plass til sju mann, og ble bygd på ettersommeren 1944 av Henry Pedersen og Sigurd Selte. Den ble laftet av 3 m reisved fra en vedhugst i nærheten, og materialer som var beregnet for en skogsstall som Anders Fjeld hadde planlagt å bygge. Hoho var ikke bygd med tanke på vinteropphold, og ble etter hvert for liten. Ved årsskiftet 1944-45 bygde karene den større og mer solide cella Rolighet cirka 2,5 km lenger vest og flyttet dit, men Hoho var delvis i bruk fram til mars 1945. I 1960-åra ble cella tatt ned og flyttet til Ringerikes Museum, og utgjør i dag en viktig del av Hjemmestyrkemuseet på Norderhov gamle prestegård. På stedet der cella lå i Djupdalen, er deler av grunnmuren og kjelleren fortsatt synlig. Cellesjef var Henry Pedersen (seinere Olaf Gomnæs).

I tillegg til de seks cellene i Holes del av Krokskogen som er nevnt, ble både Finneflaksetra og Nessetra brukt når man trengte større plass til kurs og instruksjon, og forholdene ellers lå til rette for det. Det samme ble Villredet (hytte på Krokskogen tilhørende familien Harbitz på Øvre Nes) og Bjerkeroa (hytte ved Sønsterud, tilhørende familien Bryde).

Cella «Ho-Ho» lå i Djupdalen cirka 2,5 km sør-sørøst for Kleivstua, og var stabscelle for gruppe 14242 Hole.
Bilde fra heftet Hjemmestyrke-museet D.142 (Hadeland . Hallingdal – Ringerike).

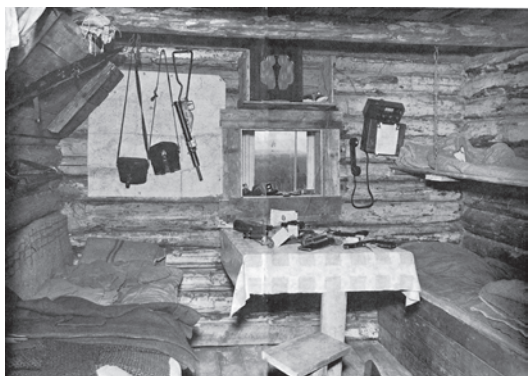

Interiør fra cella «Ho-Ho», som i dag står i Hjemmestyrke-museet på Ringerikes Museum (Norderhov gamle prestegård).
Bilde fra heftet Hjemmestyrke-museet D.142 (Hadeland . Hallingdal – Ringerike).

74 I Harsson/Hurum (1995) er ikke cellesjefens navn nevnt, men i denne cellen bodde også gruppesjefen, som rimeligvis også var cellesjef. Henry Pedersen var gruppesjef fram til Olaf Gomnæs overtok de siste månedene før freden.
75 Fortalt av Nikolai Hafnor i Harsson/Hurum (1995), s. 66.

PELLE-GRUPPA VED FRØSHAUGSETRA

I 1944 dannet kommunisten Ragnar Solli (med dekknavnet Pelle) ei sabotasjegruppe på Krokskogen, og base ble opprettet i hytta Frøsli ved Frøshaugsetra. Herfra foretok gruppas medlemmer flere sabotasjeaksjoner. Den 29. august 1944 ranet to av dem (Leif Kjemperud og Kasper Johansen) lønningskontoret til Oslo Sporveier ved Bislett i Oslo, og kom tilbake til Frøshaugsetra med 114.000 kroner i kontanter. I januar 1945 ble basen sprengt ved en tysk rassia. Gruppa stod da på flyttefot til nytt hovedkvarter ved Skjerva i Lunner, og de fleste karene hadde forlatt hytta. Ragnar Solli og kameraten Wilfred Næss-Engelund ble arrestert etter en dramatisk skuddveksling, og seinere dømt til døden. Næss-Engelund ble henrettet på Akershus 10. februar 1945, mens Solli mirakuløst nok overlevde krigen.

Leif Øiseth (1922-2003) fra Grantopp på Krokskogen var aktivt med i Pelle-gruppa. Den 17. september 1944 ble han hardt skadet etter kamp med Gestapo under arrestasjon i nærheten av Sollihøgda, og hans liv ble reddet av freden.

Ragnar Armand Sollie, alias «Pelle», barberer seg på Frøshaugsetra i 1943. Han var sjef for Pelle-gruppa, ei kommunistisk motstandsgruppe som drev sabotasje under krigen.

Leif Øiseth (1922-2003) fra Grantopp på Krokskogen var med i Pelle-gruppa, en sabotasjegruppe som i 1944-45 holdt til i en hytte ved Frøshaugsetra. Her til venstre sammen med en annen av sabotørene, Leif Kjemperud (1921-2011) fra Vågård. Bildet er tatt i oktober 1994. Foto: Bjørn Knoph

«GRANAT-LARSEN»

Bror With på Sønsterud organiserte under krigen produksjon av 900 maskinpistoler av typen Stengun på forskjellige mekaniske arbeidsplasser i Oslo. Han lagde også en type håndgranater som ble mye brukt av norske sabotører. Et av hans mange dekknavn var Larsen, og han ble derfor i militære kretser siden kalt «Granat-Larsen»

I 1944 overtok Egil With på Sønsterud ansvaret for forsyninger til Milorg-karene i område 1424 Krokskogen. Med assistanse av kona Gunvor styrte han virksomheten, og Sønsterud ble hovedbase for lagring og transitt av mat, med mindre lagre på nabogårdene nordover langs fjorden. Transporten opp på skogen ble for det meste besørget av Milorg-karene selv, mens tyngre lass ble kjørt med hest av Ludvig Rustand på Homledal og Jørgen Næss på Øver-Øgarden Nes. With stod også for lønn til Milorg-karene, med penger trykket i England og smuglet til Norge. I perioder var store formuer gjemt under en pastinakk-haug på Sønsterud-jordet![76]

76 Pastinakk er en rotfrukt, som var den viktigste stivelseskilden i kostholdet før poteten ble vanlig i Norge.

Milorg-karer fra Hole på Finneflaksetra i mai-dagene 1945. Bak fra venstre: Alf Borgen, Andreas Bjella, Eivind Hansen, Johan Frøshaug, Otto Weisteen, Hans Trygve Haugen. Foran fra venstre: Frøshaug, Gunnar Rolund og Kåre Ruud.

Fred – mai 1945

Endelig kom dagen alle nordmenn hadde ventet på. Tyskland kapitulerte 7. mai 1945.[77] Hjemmestyrkene hadde litt av et apparat som skulle mobiliseres, nå skulle det vise seg om karene holdt mål. Av de 2.400 milorg-karene i hele D14.2 var det bare snaue 300 som hadde tilhold i cellene på skauen. 2.100 mann som bodde hjemme og fungerte i vanlige jobber, skulle mobiliseres og bevæpnes, uten at det vakte oppsikt. Dette personellet skulle møte på bestemte plasser i distriktet, og få våpen og utstyr fra lagrene på skauen.[78]

Om kvelden 7. mai dro tre av karene fra Krokskogen ned i bygda og varslet lagførerne om at de måtte mobilisere lagene sine. De tre var Kåre Pålerud, Trygve Ellingsen og Nikolai Hafnor. Sistnevnte skriver:

«Vi løp Manaskaret ned til Elstangen. Her lå Olafs båt i beredskap, og vi la ut på fjorden for å unngå brua ved Sundvollen. Det var jo fortsatt tyske vakter over alt. Kåre og Trygve gikk i land på Rytterakertangen for å varsle våre gutter i Østbygda

... OG ALDRI HAR FLAGGET VÆRT SÅ VAKKERT

... og aldri har flagget vært så vakkert som den dagen. Det vaiet fra flaggstenger, og det ble vinket mot oss fra alle kanter. Smil og tårer i alle ansikter. Vi var ikke lenger partisaner. Vi var regulære norske væpnete styrker.*

* Kyhring (1945), s. 144.

77 Allerede 29. april 1945 kapitulerte Tyskland i Italia, og dagen etter (30. april) begikk Hitler selvmord. 2. mai kapitulerte Berlins forsvar, og 4.-5. mai kapitulerte tyskerne i Danmark, Nederland og det nordvestlige Tyskland. 7. mai kl. 02.41 kapitulerte de betingelsesløst på alle fronter, ved at en delegasjon utsendt av admiral Dönitz overfor general Montgomery i Reims underskrev et dokument som sa at alle tyske styrker skulle innstille kampene innen kl. 11.00 neste dag. Churchill og Truman erklærte 8. mai 1945 som seiersdag.

78 Østlund II (1997), s. 362-363.

Nils Gjesvold Johannessen (1905-1995) som Milorg-soldat. Han ble utnevnt til ordfører i Hole i mai-dagene 1945, og fungerte fram til valget samme høst.

FLYGEBLADER I STORØYSUNDET

En av de første aprildagene i 1945 gikk 15-åringen Kjeld Nørgaard på isen over sundet mellom Storøya og Rytteraker, da han fikk se en mengde papirer som lå gjennomvåte på vårisen. Det var flygeblad fra Den Norske Overkommando i London, med direktiver til den norske befolkningen om hvordan de skulle forholde seg under den forestående frigjøringen av Norge. Lyden av engelske fly var ikke uvanlig om nettene, og unggutten skjønte straks at slippet ikke hadde truffet der det var ment. Etter søk i området fant han flere eksemplarer inne på Limovnstangen ved Rytteraker, og de var i bedre forfatning. Han samlet sammen alt i en ryggsekk, over 700 flygeblader samt en rapport fra Krim-konferansen 12. februar 1945. Etter å ha tørket og glattet alle flygebladene, la han dem fem og fem i konvolutter og tok med til den høyere skolen i Hønefoss, hvor han var elev. Her delte han konvoluttene med fem klassekamerater, som om nettene gikk rundt og la dem i postkasser i Hønefoss.*

* Brev fra Kjeld Nørgaard til kulturkontoret i Hole kommune 27. april 1995, med vedlegg. Ifølge Ole With havnet det også en mengde flygeblader i området ovenfor Sønsterud gård.

og Steinsfjerdingen. Jeg fortsatte med båten til Svensrud og varslet gutta på Røyse. Det var en ganske befriende følelse å kunne dundre på dørene for å vekke folk. Tidligere måtte vi jo snike oss fram i stillhet og mørke».[79]

Dagen etter (8. mai) kom de øvrige Milorg-karene til skogs. Flere av karene fra Oslo og Bærum hadde kommet dagene i forveien, da de skjønte hvor nær forestående den tyske kapitulasjonen var. Rundt 50 av dem ble installert på Sønsterudsetra og hyttene omkring. De som var ukjente med veien, ble fulgt opp av Ludvig Rustand på Homledal og unggutten Ole With på Sønsterud. Nå ble alt disponibelt husvære tatt i bruk: Nessetra , Sønsterudsetra og flere hytter samt et stort hustelt fra Sønsterud gård. 8. mai gikk med til oppsetting av lag og henting av utstyr. Men de hadde ikke våpen til alle. Ei gruppe ble sendt til Strømsoddbygda i to lastebiler med knottgenerator, for å hente resten av våpnene som var tildelt området. Vel tilbake i Hole ble utstyret lagret i stabburet hos Jørgen Næss i Øver-Øgarden Nes.

En av karene i cella Etcetera, Arne Kyhring fra Oslo, skrev høsten 1945 en bok om det han opplevde den siste krigsvinteren på Krokskogen:

«I løpet av natten og neste formiddag ble det folksomt på skauen. Flere og flere kom. Alene, eller to og to sammen. Bykarer og bygdefolk. På alle samleplassene økte antallet for

79 Nikolai Hafnor (f. 1921).

En tropp milorg-karer fra Hole på Benterud i Hønefoss mai 1945. Første rekke fra venstre: Ove Ruud, Hartvig Hansen Brobekk, Einar Sundøen, Leif Berget, Herman Sundøen, Vidar Hermansen, Hans Lohrvigen og ukjent. 2. rekke fra venstre: Thore Gomnæs, ukjent, Martin Thorvaldsen, Andreas Moe, Martin Pedersen og Kåre Hundstad. I bakerste rekke er alle ukjent unntatt nr. 1 fra venstre, som er Markus fra Finnmark (evakuert).

hver time. Snart var det over 200 mann på skauen, hvor det før hadde vært vel 20. Veltrente karer som hadde vært på instruksjon og øvelse flere ganger i løpet av vinteren. På mobiliseringsplassen ble de mottatt av befalet, utstyrt med armbind og anvist plass. Hver mann fikk utlevert det våpenet han var spesialist i (…) Nede i bygda sto lastebiler og personbiler klar til å frakte oss av sted. Begge gruppene var snart fullt oppsatt, og nå var det bare å vente på ordren. Den kom først om kvelden 10. mai. Samme natt skulle vi gjøre alt klart, for tidlig neste morgen å dra nedover til bygda. (…) Partisantilværelsen med alt sitt slit og alle sine hyggelige stunder skulle ta slutt. Men ingen sørget over det».[80]

Om morgenen 11. mai 1945 gikk ferden ned den bratte lia, til bygds. På Øver-Øgarden Nes fikk de utlevert det som manglet av våpen og utstyr, blant annet jakker og armbånd, karene var ellers sivile. Hver mann måtte pusse våpen. Utenfor porten til Øvre Nes var det oppstilling midt på hovedveien, og oberst Georg Prahl Harbitz holdt tale til Milorg-karene. Et stolt øyeblikk for alle som var til stede. Arne Kyhring skriver:

80 Arne Kyhring: Gutta på skauen (Gyldendal Oslo 1945), s. 130-135 (Kyhring hadde tilhold i cella Etcetera).

Oberst Georg Prahl Harbitz (1871–1960) taler til Milorg-karene i porten på Øvre Nes 11. mai 1945. Georg Prahl Harbitz var tidligere kommandant ved Kongsvinger festning.

«I marsjkolonne gikk vi ned til hovedveien, tropp etter tropp, hele avdelingen hadde en anselig lengde på den lille gårdsveien. På riksveien var det holdt igjen. Hva nå? Der kom en eldre oberst gående. Store, grå barter. Vindjakke uten distinksjoner, men den gode, gamle, grønne uniformsluen. Som det ansto seg en oberst, hadde han hendene på ryggen da han kom foran avdelingen. Han holdt en gripende og mandig tale til oss».[81]

Ferden gikk først på lastebiler til Norderhov, hvor lokalet Njardarhov ovenfor Hønen-krysset ble base i noen uker for Milorg-karene fra Krokskogen. En del av styrken sov på Norderhov prestegård. De ble satt til vakthold ved den russiske fangeleiren på Benterud, og bemannet vaktposter ved Norderhov kirke og Hønensvingen. De overtok også Løken gård i Haug fra en tysk avdeling, og var med som vaktstyrke ved en større rassia på Hvalsmoen. Her ble det tatt flere gestapister som hadde kamuflert seg som Wehrmacht-soldater.

Fra Klekken ble det hver dag kjørt en lastebil full med «tyskertøser» ned til Benterud, hvor de ble satt til å vaske brakkene i fangeleiren. Her ble forøvrig de russiske fangene – som var i svært dårlig tilstand – undersøkt og behandlet av Milorg-legen. Han mente svært få av dem ville tåle transporten tilbake til Sovjetunionen. De ble likevel tvangssendt tilbake, til protester fra den norske regjeringen.

JØSSINGLISTE I HOLE

Under krigen satte NS-ordfører Mons Aven og tre av hans meningsfeller opp en "jøssingliste" i Hole. I maidagene 1945 kunne Ringerikes Blad offentliggjøre navnene på de som ble funnet verdige til å stå på lista: Sogneprest Landmark, Henry Jørgensen, Sigurd Tandberg, Nils Hafnor, Finn Moltzau, Hans Karlsen, redaktør Larsen (Magasinet For Alle), Leif Havik og Lars Gilhuus. Ordet «jøssing» kom i omløp våren 1941 som betegnelse på anti-tyske og NS-fiendtlige nordmenn, og var brukt av alle parter under okkupasjonen, både av jøssingene selv, tyskerne og NS. Navnet har sin opprinnelse etter Altmark-affæren i Jøssingfjord vinteren 1940.*

* Vi kjenner ikke redaktør Larsen, Leif Havik og Lars Gilhuus sin tilknytning til Hole.

81 Kyhring (1945), s. 143.

Fra Løken skole i mai-dagene 1945, hvor lokale NS-medlemmer ble samlet etter arrestasjon.

17. mai var karene ordensvern ved en stor folkefest i Hønefoss sentrum, og 7. juni var de i Oslo og defilerte for Kongen. Her fikk de servert lapskaus på Frogner stadion, i styrtregn. Før de dro hjem til Ringerike, var de på kino på Colosseum.

Fra 15. juli 1945 begynte dimittering av mannskapene. Hjemmefronten hadde bestått prøven. Avdelingene hadde vist seg godt samordnet og under full disiplin. Oppgaven var løst uten sammenstøt og blodsutgytelser.

Illegale aviser

I september 1941 hadde nazistene inndratt radioapparatene til det norske folk. Radioene som holeværingene innleverte, ble lagret i en bygning på Sundvolden Hotel og i storstua på Bortigarden Bjørke i Steinsfjerdingen. Men mange beholdt sine radioer, og lyttet på dem i skjul. Noen begynte å notere ned nyheter de hørte fra London, for å informere venner og kjente. Etter hvert ble denne informasjonen stensilert, og de illegale avisene var født. Stoffet ble avlyttet, skrevet og mangfoldiggjort i kjellere, loftsrom og andre skjulesteder, og siden sendt fra hånd til hånd.[82] De ble etter hvert en viktig del av motstandsarbeidet.

En vinter under krigen, på ei lita, elendig hytte i Gampedalen sørøst for Fjeldsetra på Krokskogen, ble den illegale avisa *Avantgarden* skrevet og satt opp av Hans Luihn og Roald

KONTAKTET SAMVIRKELAGSBESTYREREN

Vinteren 1942 ble Roald Halvorsen fra Oslo kjørt til Sundvollen. Med seg hadde han setteriutstyr som skulle brukes i arbeidet med den illegale avisa Avantgarden. Turen gikk ikke som planlagt, og karen med hest og slede som skulle stå og vente på ham i Sundvollen, var ikke der. Halvorsen tok en sjanse og kontaktet samvirkelagsbestyrer Kristian Holseth. Slik fikk han plassert bagasjen sin, som var tung som bly, i kjelleren på samvirkelaget. Så måtte han ta seg opp Nordkleiva og inn til Fjeldsetra på tungt føre. I fire måneder framover ble avisa satt på hytta i Gampedalen ved Fjeldsetra.*

* Fred Harald Nilssen: Faglig – og farlig! Om å lage avis på Fjeldsetra i 1943 (udatert artikkel i avisa Ukeslutt, Hønefoss).

82 Arne Chr. Berg: Illegale aviser på Ringerike 1940-45, i avisa Ukeslutt 29. mars 1990.

«DA SKA JE KJØPE EI FLASKE BRENNEVIN»

«Andrine Borgersen bodde nedved Svensrud. Hun hadde jeg mye glede av i oppveksten. Hun hadde et uoppslitelig humør, hadde noe rart å si omtrent om all ting. Hennes mann, Hans, var husmann på By og hadde én krone dagen. Hun levde til krigen var slutt, men var ikke såpass da, at hun kunne iverksette hva hun hadde sagt under hele krigen: - Da ska je kjøpe ei flaske brennevin».

* Etter Aasta Fjeldstad (Nedre Frøyhov).

Halvorsen.[83] De hadde samvirkelaget i Sundvollen som kontaktpunkt nede i bygda. Selve trykkingen ble utført i Oslo. Hans Luihn tok seinere initiativ til utgivelse av avisa *Svart på hvitt*, som i 1943-44 ble en sentral illegal avis.[84]

Hole kommunestyre sommeren/høsten 1945

I fredsdagene 1945 oppnevnte fylkesmannen lærer Nils Johannessen som ordfører i Hole og leder av et midlertidig kommunestyre, hvis øvrige medlemmer var Fingar Johbraaten (varaordfører), Engebret Hagen, Einar Sundøen og Olaf Eriksen. Det hadde sitt første møte 28. mai 1945.[85] I tillegg til valg av en rekke kommunale nemnder og utvalg, besluttet kommunestyret enstemmig å sende en henstilling til myndighetene om at lensmann Hans Erlandsen "må komme tilbake i sin tidligere stilling" (se egen sak).

I rundskriv fra Justisdepartementet 13. juli 1945 ble det meddelt at de gamle herreds- og bystyrer (fra før 1940) igjen skulle innkalles til møte. Det midlertidige kommunestyret ble først pålagt «å foreta gransking av det gamle herredsstyrets medlemmer, samt foreta utrenskning».[86] I møte 7. august vedtok det midlertidige kommunestyret å ikke innkalle fire tidligere medlemmer, én på grunn av NS-medlemsskap, én fordi han hadde undertegnet et opprop til fordel for fienden, én fordi hans sak var til gransking hos politiet, og én fordi han frivillig hadde tatt tyskerarbeid.

30. august 1945 møttes det «gamle» herredsstyret for første gang etter frigjøringa. I referatet er intet nevnt om ordførervalg. Det midlertidige kommunestyret med Johbraaten og Johannessen fungerte til månedsskiftet september/oktober, da det gamle herredsstyret overtok. Tidligere ordfører Søren Bjerke var avgått ved døden 13. september 1945. Av protokollen fra møte 2. oktober går det fram at Fingar Johbraaten hadde "rykket opp" til ordfører, samtidig som Nils Johannessen enstemmig ble valgt til varaordfører. De fungerte inntil det

83 Roald Halvorsen (1914-2011) var fra Oslo, og i mange år etter krigen delvis bosatt i Sundvollen. Han var utdannet typograf, tidligere formann i Norsk Grafisk Forbund, daglig leder i Sosialistisk Valgforbund 1974, og nestleder i Sosialistisk Venstreparti 1975-77.

84 Hans Luihn har etter krigen skrevet flere bøker om de illegale avisene under krigen, blant annet De illegale avisene (Universitetsforlaget, Oslo 1960) og Den hemmelige presse i Norge 1940-45 (1981).

85 Øvrige møter i det midlertidige kommunestyret ble avholdt 14. juni, 7. juli, 26. juli, 7. august og 23. august.

86 Etter Hole kommunestyres møteprotokoll 1945.

«... ET ALMINNELIG ØNSKE I BYGDA»

Hans Erlandsen (1901–1983) fra Rabba i Hønefoss ble lensmann i Hole i 1934. Under krigen krevde NS-styret at politifolk og lensmenn skulle melde seg inn i NS for å beholde sine stillinger, og mange gjorde det. Erlandsen ble av bygdefolk (blant annet Kornelius Lehne, Gunnar Retvedt, Nils Hafnor og Wilhelm Landmark)* anmodet om å melde seg inn, for at bygda kunne få beholde en lensmann alle hadde tillit til. I 1943 ble kravet om NS-medlemsskap skjerpet, og etter arrestasjon av mer enn 400 polititjenestemenn og lensmenn, meldte Erlandsen seg inn i partiet. Men Hole-lensmannen ble ingen løpegutt for makthaverne. Han drev et farlig dobbeltspill, blant annet gav han bygdefolk som skjulte flyktninger eller motstandsfolk beskjed når rassiaer og søk var på gang. Da ringte lensmannen og meldte at «nå flyr svala veldig lavt». I tillegg skrev han ut pass til mange som ønsket å komme seg vekk fordi de var i okkupasjonsmaktens søkelys.** I februar 1944 meldte imidlertid Erlandsen seg ut av partiet, og ble umiddelbart avsatt. I brev fra NS-ordføreren i Hole til fylkesmannen 23. februar 1944 beklaget ordføreren vedtaket, og understreket at «det er et alminnelig ønske i bygda at Hans Erlandsen beholder sin stilling». Da freden kom, henstilte det lovlig valgte herredsstyret til myndighetene at Erlandsen måtte komme tilbake, og han kom tilbake som lensmann i Hole. Hans Erlandsen satt i stillingen til han gikk av for aldersgrensen ved årsskiftet 1968-69.

* Opplyst av Hans Retvedt (f. 1929).

** Blant dem som fikk pass av Erlandsen, var bestyrer Tvinnereim på Herøya.

nyvalgte herredsstyret tiltrådte ved årsskiftet 1945–46, og valgte Einar Sundøen til ordfører og Einar Olsen Orebråten til varaordfører.

Holeværinger og andre med tilknytning til Hole som falt i krigen

- *Einar Engebretsen Bønsnes (1908-1940) fra Røyse omkom i krigshandlingene ved Svingvoll i Gausdal 23. april 1940, 32 år gammel. Han var sjåfør av en buss (eid av Osvald Østberg på Røyse) med norske soldater som passasjerer. Den hadde ammunisjon og sprengstoff på taket, kom under ild og ble sprengt i lufta. Alle de 16 i bussen omkom. Sammen med andre falne fra felttoget i Gausdal har Einar Engebretsen Bønsnes sitt navn på minnesmerket ved Østre Gausdal kirke, avduket i 1941.*[87]

- *Thorvald Hurum (1892-1940) fra plassen Livøre (Turis) i Hårumsåsen var gårdsbestyrer hos Bernt Eidahl på Sætrang i Haug. Hurum ble såret 15. april 1940 da han sammen med Eidahl forsøkte å slukke brannen på gården. Han døde på Det katolske sykehus (St. Fransiscus Hospital) i Hønefoss 17. april 1940.*

- *Hans Engebretsen Hurum (1895–1940) fra Vestigarden Hårum ble skutt av tyskerne da han stod på trappa i våningshuset på sin gård Gullerud på Lisletta tirsdag 16. april 1940, da tyskerne rykket nordover fra Hønen-krysset mot Klekken.*

- *Anders Svarstad (1913–1940), sønn av forfatterinnen Sigrid Undset og maleren Anders C. Svarstad fra Hole, falt 28. april 1940 ved Segalstad bru i Gausdal.*

87 Ytterligere én av de 16 som omkom var fra Ringerike, skogsarbeider Arne Kristian Kristiansen (f. 1918) fra Norderhov.

Frans Aubert (1913-1945) fra Appendix ved Kløvvika var engasjert i flyktninge-transport til Sverige under krigen. Han ble arrestert i 1944, og skutt på Akershus festning 9. februar 1945. Det var han som malte «Vi Vil Vinne» på riksveien ved Portestua sommeren 1941.

Aage Leine (1915-2004) fra Røyse var krigsseiler under hele krigen, og ble hedret med kong Haakon 7's frihetsmedalje.

- *Olav Rognstad (1911–1940) fra Lørenskog (hans mor var fra Stua Bjørke i Steinsfjerdingen) var lærer ved Nes skole på Utstranda 1936–39, og ble drept under felttoget i Ådal 15. april 1940, da han stod som vaktpost mens hans tropp trakk seg bakover.*

- *Frans Oscar Johan Aubert (1913–1945) fra Oslo, tidvis bosatt i Appendix på Utstranda, var engasjert i flyktningetransport til Sverige under krigen. Han ble arrestert i 1944 og skutt på Akershus festning 9. februar 1945.*[88]

- *Marit Olsen (1904-1940) fra Nordmøre arbeidet som hushjelp i Oslo og evakuerte til Hole en av de første krigsdagene. Hun ble skutt 13. april 1940 på Hagahaugen ved Vik (drept av en maskingeværsalve da hun løp bort fra hytta hun hadde gjemt seg i).*

- *Marie Ormset (1906-1940) fra Nordmøre arbeidet som syerske i Oslo og evakuerte til Hole en av de første krigsdagene. Hun ble skutt av en tysk offiser på nært hold 13. april 1940 på Hagahaugen ved Vik.*

Andre holeværinger under krigen

- *Aage Leine (1915-2004) fra Røyse avtjente verneplikten i Marinen, og dro seinere ut som sjømann. I 1940 hyret han av, men på vei hjem fikk han i Antwerpen beskjed om det var krig i Norge, og han måtte gjøre vendereis. Under hele krigen seilte han på norske og allierte handelsskip mellom Amerika og England. En gang var skipet hans, med sprengstoffet TNT i lasten, med i en konvoi på 48 skip, hvorav 16 ble torpedert og gikk ned. Aage Leine ble etter krigen hedret med kong Haakon 7's frihetsmedalje.*

- *Olav Økern (1911-2000) fra Sollihøgda vant 17 km langrenn i Holmenkollen i 1940, men noen uker etter kom krigen til Norge og satte et foreløpig punktum for karrieren. Under «melkestreiken» i 1941 ble Økern, som da var tillitsmann på Splitkeinfabrikken i Oslo, arrestert og dømt til døden. Dommen ble omgjort til 12 års tukthus, og han havnet i Tyskland. Der ble han i 28 måneder, og det var en redusert Olav Økern som kom tilbake til Norge i 1945. Men han gjorde come back som skiløper, og var med på det norske bronselaget på stafetten i OL i St. Moritz i 1948. Fire år seinere ble han nr. 4 på 50 km under vinter-OL i Oslo. Da var han 41 år gammel.*

- *Ivar Nikolai Ruud (1900-1994) fra Nedre Hodt på Røyse var bosatt i Oslo, utdannet ved underoffiserskolen og tjenestegjorde i HM Kongens Garde før krigen. Han deltok i krigshandlingene i Vestre Gausdal og satt i krigsfangeleir i Tyskland 1943–45.*

88 Frans Auberts siste brev, som han skrev fire timer før henrettelsen, er gjengitt i Sigurd Evensmos bok «Siste brev fra dødsdømte i Europa» (1962). Herman Wildenvey, som var fadder til Frans, skrev diktet «Frans Aubert» i diktsamlingen «Filomele» (1946). Frans Aubert er også omtalt i Wilhelm Münther Rolfsens bok «Usynlige veier» (1946), «Minneskrift over falne i Mil.org. D.13», og Egil Brox «Krigens redsler» (2006).

- *Nils Nilsen Fjeldstad (1899–1961) fra Frøyshov på Røyse seilte ute som hvalfanger flere sesonger i slutten av 1930-åra. Høsten 1939 reiste han ut med hvalkokeriet "Terje Vigen". På vei hjem fra Sørishavet i april 1940 fikk de vite at Norge var i krig. Han hoppet av i England, og arbeidet siden som vaktmester ved sykehuset Templeton Clinique i London til krigens slutt. Han kom tilbake til Norge i juni 1945.*

- *Kristoffer Hoddevik (1902–1983) fra Hoddevik på Stadt (fra 1948 bosatt i Åsaveien i Hole) tok kystskippereksamen tidlig i 1920–årene. I 1939 ble han skipskaptein og seilte ute under hele krigen på M/T Herbrand for Herlovsens rederi, Oslo. Skipet gikk blant annet i konvoifart til Murmansk, og var i flere trefninger med tyske overflatefartøyer. Kristoffer Hoddevik var konvoikommandør for flere konvoier, og ble etter krigen hedret med kong Haakon 7's fribetsmedalje..*

- *Jacob Leine (1916-1969) fra Røyse var krigsseiler under krigen. Han var pumpemann på en båt som gikk i konvoitrafikk, og ble torpedert to ganger. Jacob var sønn av Hulda og Hans A. Leine, som eide Nordre Sørum i Hole til 1917, og gift med Ragnhild Gihle (1915-1998) fra Hønefoss. Jacob Leine var sagmester (som sin far), og utvandret i 1960 til Canada med kone og tre barn. De slo seg først ned i Edmonton, Alberta, og siden på Vancouver Island i British Columbia, hvor Jacob arbeidet i en maskinforretning.*

- *Gunnar Martinsen Brua (1917-1985) fra Bruløkkene på Krokskogen ble tvangsutskrevet til tjeneste i Nord-Norge, hvor han etter en tid ble arrestert for å ha stjålet mat fra tyskerne. I 1944 ble han sendt til krigsfangeleir i Tyskland, og kom hjem med «De hvite bussene» etter fredsslutningen.*

- *Lars Kristoffer Retvedt (1919–1960) fra Svarstad på Røyse reiste ut som sjømann i 1937. Han tenkte å mønstre av i 1940, men så kom krigen, og han var krigsseiler til desember 1942. Siste turen gikk fra USA med krigsutstyr til en amerikansk base på Grønland. Bare to av seks båter vendte tilbake til New York, der han mønstret av. Han reiste til Little Norway i Canada og tok flyskolen, videre til Skotland og ble ferdig utdannet jagerflyger våren 1945, og deltok i forsvaret av London mot de tyske V1 og V2-rakettene. Seinere ble han flykaptein i SAS, og omkom i en flyulykke i Ankara, Tyrkia i 1960.*

- *Birger Hodt (1918–1988) fra Svensrud på Røyse deltok i illegal telling av tyske troppetransporter, og ble arrestert i juni 1944 etter at en annen hadde sprukket i avhør. Han satt fengslet på Møllergata 19 til krigens slutt.*

- *Henry Lien (1907-1994) var født i USA, hvor hans far Jørgen Lien (fra Lien på Utstranda) var bosatt. Henry kom som ung gutt til Norge sammen med sin mor, og giftet seg og stiftet familie her. Under krigen var han sjømann på en Wilhelmsen-båt og ble torpedert, og havnet siden i USA, hvor han bosatte seg i Baltimore.*

HJEMMESTYRKEMUSEET
I 1960-åra mente mange Milorg-veteraner at mye av det vi hadde lært om forsømt forsvar etter overfallet i 1940 og fem års okkupasjon, var glemt. Tanken om et hjemmestyrkemuseum tok form, og 15. oktober 1967 ble museet åpnet på Norderhov gamle prestegård. Karene fra Krokskogen gikk foran, med områdesjef Arne Auråker i spissen. Museet er i dag en del av Ringerikes Museum, og drives av Hjemmestyrkemuseets Venner D 14.2, som var av de tidligste hjemmestyrkemuseene i Norge. Norges Hjemmefrontmuseum i Oslo ble åpnet i 1970.

Krigsveteraner fra Hole samlet utenfor Hole herredshus 8. mai 1993. Første rekke fra venstre: Jørgen Edvartsen, Per Lundberg, Odd Kåre Schjerven, Alf Sand, Per Lysne, Gunnar Haglund, Harald Moesødegård og Kaare Skard. Andre rekke fra venstre: Alf Karlsen, Rolf Bråthen, Lilli Ramsrud (f. Koksrud), Martin Thorvaldsen, Arvid Bjerke, Lars Piro, Johannes Dæhli og Gunnar Bergheim. Bakerste rekke fra venstre: Hans Brådalen, Kåre Pålerud, Konrad Dalsbotten, Petter Renshusløkken, Håkon Jøta, Sigurd Selte, Arne Viksengen, Ole Pålerud, Alf Ruud, Håkon Bjella og Ole Edvartsen.
Foto: Espen Braata

- *Leif Øiseth (1922-2003) fra Grantopp på Krokskogen var aktivt med i Pelle-gruppa, en kommunistisk motstandsgruppe som en periode hadde hovedkvarter ved Frøshaugsetra på Krokskogen. 17. september 1944 ble han hardt skadet etter kamp med Gestapo under arrestasjon i nærheten av Sollihøgda, og hans liv ble reddet av freden.*

- *Trygve Ellingsen, Håkon Linnerud og Kåre Gomnes fra Hole var blant 25 unggutter fra Ringerike som 1943 ble utskrevet til tvangsarbeid og sendt til Utvorda ytterst i Namsenfjorden i Nord-Trøndelag, hvor de ble satt til arbeid på brygge- og veianlegg. De fikk dårlig mat og slett behandling, og ble holdt der i 10 måneder før de ble sendt hjem.*

Holeværinger
som meldte seg til tjeneste eller var med på annen måte i krigshandlingene i 1940:[89]

Alf Andersen (1915-1987)
Anton Arnesen (1909-1994)
Josef Arnesen (1881-1969)
Daniel Bergheim (1914-1947)
Gunnar Bergheim (1918-1997)
Håkon Bjella (1916-1995)
Arvid Bjerke (1913-2008)
Hans Bjørnstad (1908-1984)
Arne J. Borgen (1918-2005)

89 Initiativ og registrering ved Trygve Ellingsen. Det tas forbehold om noen kan være uteglemt. På lista er også oppført holeværinger som ble såret under felttoget i april 1940, og de utflyttede holeværingen Hans Engebretsen Hurum og Thorvald Andreassen Hurum, som mistet livet i krigshandlingene i Norderhov og Haug.

Thorleif Borgersen (1918-1990)
Nils Brua (1918-1986)
Hans Brådalen (1916-2004)
Rolf Bråthen (1917-1993)
Johannes Bye (1919-20…)
Einar Bønsnes (1908-1940)
Konrad Dalsbotten (1917-2007)
Mikkel Dalsbotten (1916-1977)
Helge Danielsen (1919-1989)
Johannes Dæhli (1905-1999)
Karl Dæhli (1913-2009)
Gulbrand Ellefsen (1907-1972)
Alf Ellingsen (1912-1968)
Karl Ellingsen (1910-2005)
Olaf Ellingsen (1914-1963)
Trygve Ellingsen (f. 1922)
Jørgen Edvartsen (1918-2000)
Ludvik Edvartsen (1916-1977)
Ole Edvartsen (1912-1995)
Olaf Eriksen (1888-1961)
Arnt Fekjær (1917-2005)
Johan Fjeldstad (1907-1977)
Nils Fjeldstad (1899-1961)
Kaare Gulbransen (1899-1965)
Henry Gullingsrud (1918-2002)
Oskar Granli (1910-1980)
Anders Haglund (1905-1974)
Gunnar Haglund (1915-1999)
Jan Haglund (1918-2004)
Thore Haglund (1907-1978)
Eivind Hansen (1918-2013)
Rolf Hansen (1915-1966)
Kristoffer Hoddevik (1902-1981)
Markus Hodt (1911-1997)
Sverre Hodt (1915-1986)
Hans E. Hurum (1895-1940)
Thorvald A. Hurum (1892-1940)
Nils Johannessen (1905-1995)
Håkon Jøta (1912-1996)
Alf Karlsen (1912-2000)
Andreas Karlsen (1895-1967)
Oskar Karlsen (1903-1946)
Sigurd Karlsen (1910-2001)
Kristoffer Lenvik Kjos (1910-1996)
Aage Leine (1915-2004)
Sverre Lunde (1911-1969)
Erik Lundberg (1917-1987)
Lars Jacob Lundberg (1886-1961)
Per Lundberg (1916-2009)
Per Lysne (1907-1995)
Sigurd Martinsen (1914-2001)
Sverre Mathisen (1913-1982)
Harald Moe (1911-1996)
Finn Moltzau (1909-1985)
Harald Moesødegård (1912-1999)
Arvid Nicolaisen (1895-1980)
Martin Pedersen (1911-1902)
Lars Piro (1907-2000)
Kåre Pålerud (1918-2000)
Ole Pålerud (1912-1998)
Einar Orebråten (1908-1997)
Ivar Ottersen (1906-1977)
Lille Ramsrud f. Koksrud (1916-1998)
Petter Renshusløkken (1920-2001)
Lars Kristoffer Retvedt (1919-1960)
Alf Ruud (1916-2004)
Ivar Ruud (1900-1984)
Alf Sand (1911-1997)
Odd Kåre Schjerven (1919-2000)
Einar Selte (1893-1975)
Reidar Selte (1907-1965)
Sigurd Selte (1915-1998)
Kaare Skard (1910-1994)
Helge Skaret (1906-1992)
Wilhelm Solli (1905-1986)
Alf Karsten Sundland (1907-1993)
Arne Sundøen (1917-1986)
Thora Sæterbråten (Jørgensen) (1913-1991)
Martin Thorvaldsen (1906-1999)
Arne Viksengen (1915-2001)
Egil With (1898-1996)
Petter Øverby (1914-1994)
Einar Åslund (1913-1983)

Kjente holeværinger

Jørgen Moe (1813-1882) var en av Hole-bygdas store sønner. 100 år etter hans fødsel ble det i september 1913 avduket en bauta av ham på Mo gård, med 800 mennesker til stede.

Hole har fostret menn og kvinner som har satt merker etter seg. Sagakongene med hjemstavn i bygda er fyldig omtalt på annen plass i bygdeboka. Av de øvrige står eventyrsamleren og dikterpresten Jørgen Moe i en særstilling. Navn som Pål Putten, Anders C. Svarstad, Jon Guldal og Peter Lyse har også god klang i våre ører. En rekke andre holeværinger har utmerket seg på positivt vis, i så vel arbeid som kunst, mens noen rett og slett minnes fordi de har satt farge på sin samtid.

Jørgen Moe

22. april 1813 fødte Marte Jørgensdatter på Mo i Steinsfjerdingen en sønn som fikk navnet Jørgen, etter sin morfar. Gutten vokste opp i trygge kår på Mo, og skulle siden sette spor og vinne seg ry ut over det ganske land.

Det er som eventyrsamler vi best kjenner bondesønnen fra Hole. Men Jørgen Moe hørte også til sin tids mest markante

samfunnsdebattanter, og han var dikter, forfatter og prest, og endte opp som biskop før han døde i 1882. Eventyrene er selve storverket hans, men hans øvrige litterære virksomhet var betydelig.

En tenkende Jørgen Moe, malt av Christian Skredsvig etter fotografi i 1896, 14 år etter eventyrsamlerens død.

Moe-biografen Truls Gjefsen kaller Jørgen Moe «Norges største litterære heimføding».[1] Tilhørigheten han følte til det brede østlandske bygdelag og folket som bodde der, var selve fundamentet i hans livsverk. På Mo vokste han opp i et trygt miljø i en søskenflokk på åtte, og ikke langt unna fikk han sin skolegang hos klokker Larsen på nabogården Berger, og seinere artiumskurs hos Støren-brødrene på Norderhov prestegård. Her møtte han glassmestersønnen Peter Christen Asbjørnsen fra Christiania, og sådde spiren til et kompaniskap som gav oss selve nasjonalskatten, eventyrene.

Det var hans grunnleggende romantiske lynne som gjorde ham til eventyrforteller og dikter:

Jeg ved ensteds mellem Barskovens Træer
en grøn liden Jordbærbakke
og jeg skal vise deg Heldets Bær
ifald du vil tage tiltakke.
Men Stien gaar under Skovens Suus
den Sørgesang maa du taale
og Marken vexler med Lyng og Grus
rødbrun af Træernes Naale.
Og tro kun ikke
om frem du naar
at hele Bakken skal rødme
saa her og saa der et Jordbær staar
som har nogen Duft og Sødme.

Da Jørgen ble født hadde hans slekt sittet på Mo i 200 år. Både på mors- og farssida hadde han aner fra bondeslekter på Ringerike, og én av hans tipp-tipp-tippoldefedre kom fra Jylland i Danmark. Faren, Engebret Olsen Moe (1780–1849) var født på Vestigarden Vaker i Norderhov (hans mor var datterdatter av lensmann Engebret Hesselberg).

Engebret ble i 1805 gift med odelsjenta på Mo, Marte Jørgensdatter Moe (1786–1846), og de åtte barna – seks jenter og guttene Jørgen og Ole – nådde alle voksen alder. Av de seks søstrene giftet kun den eldste Else-Jørgine seg, de andre fem forble ugifte: Maren, Beate, Madsi, Marie og Inger Lovise.

1 Truls Gjefsen: Jørgen Moe – en biografi (Oslo 2011).

Jørgen Moes barndoms paradis var Mo gård og nabogårdene på de sollyse sletter i Steinsfjerdingen. Han lengtet alltid tilbake hit, noe som gjenspeiler ser i det meste av hans diktning. Bildet er fra 1955.
Foto: Widerøe's Flyveselskap AS

«... BÅDE FRYKTET OG ELSKET»

«Engebret Moe var i sin tid en av bygdens gjeveste menn, som alle aktet og så op til, en som eide både vilje og evne til å hjelpe hvor det trengtes. (...) I sitt hjem som ektefelle og far var han både fryktet og elsket; for han var streng og taus, men på samme tid kjærlig og god, og en alvorlig kristen. Han hadde en stor husstand, en seks–sju husmenn foruten tjenere og leiefolk, så der i onnetiden kunde være op til 40–50 mennesker på gården. Der var store gryter som kokte på peisen i det rummelige kjøkken. Hver søndag var det hvitskuret og bjerkestrødd, for da satt husbonden ved bordenden og holdt andakt for hustru, barn og tjenerstand; da var der en høitid og stillhet, som man kunde ønske sig tilbake til fra vår urolige og forlystelsessyke tid,» skrev hans barnebarn Sara Moe i 1925. *

* Sara Mo: «Slegtsminner» (i heftet «Jul på Ringerike» 1925).

Faren Engebret Moe var høyt aktet, rolig av gemytt, med en verdig og avmålt framtreden. Sambygdingene kalte ham rett og slett «Far Moe». Han var begavet og uvanlig kunnskapsrik, stortingsmann for Buskerud amt i flere perioder, og i 1848 valgt til ordfører i Hole. På Stortinget viste han seg som en tvers igjennom konservativ representant, han stemte imot liberale framlegg, og var i det hele en av de få bøndene som stod på embetsmennenes side. Dette hadde nok sin bakgrunn i at motsetningene mellom embetsmenn og storbønder var mindre på Ringerike enn andre steder. Her bodde mange embetsmenn, og flere av dem eide gårder. Mange av embetsmannsfamiliene hadde bodd i bygda i flere generasjoner, og var inngiftet i de større bondefamiliene.

Unge Jørgen var nært knyttet til faren, som ble en sterk moralsk støtte for sønnen under dennes mentale kriser i ungdomstida. At Engebret Moes navn lyste, forteller ikke minst Adam Oehlenschlägers linjer om «Fader Moe» i hans «Norgesreise» i 1834. Og da han døde i 1849, skrev Andreas Munch et vakkert minnedikt om ham. Det fortelles at det var reine festdager på gårdene i Hole og Norderhov, da Engebret Moe reiste eller kom hjem fra Stortinget.

Den unge Jørgen skal ha skrevet dikt allerede som 12-åring. Det som kan ha vært et av hans første, ble funnet på Viksetra en gang rundt 1850 av Ola Båndtjern fra Haug. Ola var gjetergutt på Ringkollsetra, og en dag var han bortom Viksetra for å se etter krøtter som hadde ligget borte. På Viksetra setret Mo og Bjørke i Steinsfjerdingen. På Viksetra, som i det fleste seterbuer, hadde tilfeldig besøkende risset inn og skrevet navn på veggene. Som Ola så over og leste disse navnene, oppdaget han et sammenbrettet papir i en sprekk i tømmerveggen. Med tollkniven fikk han lirket det fram, og på papiret var nedskrevet et vers, med så vidt leselig skrift, undertegnet J.M.:

Jeg sad ved Haukevand
og lyttede til en Maaltrosts Sang.
Her er Bekker, her er Tjern
her er Berg, her er Dale,
inne i Skogen er Trekfuglens Sale,
den stemmer sin Musik,
til Solen den skal dale.

Når den unge Jørgen trer fram i kildene i tenårene, er det en veslevoksen gutt vi møter. Gjennom sin beleste og ambisiøse far var han godt kjent med embetsmannskulturen på Ringerike. Samtidig fant han en annen kultur rett utenfor dørstokken: Bondekulturen og folketroen var levende hos de mange tjenerne og arbeiderne på Mo, og hos husmennene. Her grodde eventyrene frodig.

BYGNINGENE PÅ MO

Mo gård framstår i dag på mange måter som den var da Jørgen Moe vokste opp. Beates dukkestue, nederst i lønnealleen, vitner om velstand og mentalt overskudd her først på 1800-tallet.* I den skal både møbler, porselen og leker stå slik de gjorde da Jørgen og søsteren Beate lekte der som barn. Gesellen var en bygning midt i tunet sør for Rødbygningen. Her fikk farende folk overnatte, en service ovenfor reisende som var en storgård som Mo verdig. Ellers bodde nok også tjenestefolkene på gården i Gesellen, som ble revet rundt 1900..

* Gjefsen s. 14.

Gesellen, en bygning midt i tunet på Mo. Her bodde trolig tjenestefolkene på gården i Jørgen Moes barndom, og her fikk farende folk overnatte. Bygningen ble revet rundt 1900. Fra han var 8-9 år gammel, snek den unge Jørgen seg ut i Gesellen om kveldene, for å høre historier som tjenestefolk, husmenn og omreisende fortalte.

Dukken Beate, som Jørgen Moe forteller om i barneboka «I Brønden og i Kjærnet».

«... OM BARN, OG FOR BARN»

«Den første egentlige barnelitteratur vi har, om barn og for barn», skrev professor Didrik Arup Seip om «I Brønden og i Kjærnet». Omtalene av boka gir superlativer som nesten mangler sidestykke: «En av vår litteraturs skjønneste frembringelser i poetisk fortellende prosa», skrev en litteraturkritiker. En annen mener den hører til blant vår litteraturs klassiske verker. Boka leses den dag i dag, og er utgitt på nytt av Hole kommune i forbindelse med 200 års-jubileet.

Beates dukkestue med Hereford-dyr i forgrunnen, fotografert i 1998. Foto: Bo-Aje Mellin

Den litterære arven etter Jørgen Moe består av rundt 200 dikt. Mange av dem var leilighetsdikt, som til åpningen av Oscarshall på Bygdøy i 1852, Randsfjordbanen i 1868, og avdukingen av Karl Johan-statuen på Slottsplassen i 1875. Hans produksjon er ikke ruvende, men den er ekte, og på ett felt, som barnebokforfatter, er han omtalt som en av pionerene i norsk litteratur. Midt i livet skriver han barneboka «I Brønden og i Kjærnet», som er tuftet på hans egne barndomsminner fra Ringerike. Den er blitt kalt selve juvélen i hans litterære produksjon.

Hovedpersonene i boka er Jørgen selv (Viggo) og den to år eldre søsteren Beate, hans yndlingssøster og beste lekekamerat, og modell for et av de vakreste pikeportretter i vår litteratur. Mo var en stor gård, en av de største i Hole på denne tida etter Stein.[2] Miljøet på Mo gav barna både frihet og trygghet. Som på andre gårder tidlig på 1800-tallet var ikke hjem og arbeid atskilt, så de voksne var stort sett alltid i nærheten. Da Beate faller i brønnen, tar det ikke lang tid før både mor og far kommer til redning. Viggo driver uforstyrret og herjer som viking, og ungene kan dra på tokt til det spennende og skumle Mostjernet, et par hundre meter nord for gården, hvor Viggo gikk gjennom isen, og hvor barna opplevde den flytende øya og lomens rede. Brønnen der Lille-Beate reddet Store-Beate, Stokkebrønnen, lå bak låven. Den er seinere fylt igjen, og er under kjelleren etter den siste låveutvidelsen i 1973.

I mer enn 150 år har småpiker grått sine salte tårer over dukken Lille-Beate som ble halshugget av vikingen Viggo. Med

2 I 1801 var det 67 fastboende på gården og plasser under den, i 1835 var tallet 41.

HVIS HUN LOVTE Å LIGGE STILLE

«I Brønden og i Kjærnet» skal ha blitt skrevet vinteren 1849-50. Gjennom en venn, Bernhard Dunker, hadde Moe fått god kontakt med Dunkers søster Vilhelmine og hennes mann Jørgen Ullmann, som han stadig besøkte i Christiania. Her fikk også barna Ragna, Ebba og Viggo sin del av oppmerksomheten. Vinteren 1849-50 lå fem år gamle Ragna til sengs etter en akeulykke, og Moe lovte da å skrive en morsom historie til henne, hvis hun lovte å ligge stille (etter hjernerystelse). Det gikk hun med på. Den seinere skolepioner og pedagog Ragna (Nielsen) fortalte seinere at det var hennes forslag at Beates bror skulle hete Viggo, som hennes egen bror, den seinere folkehøgskolemann og politiker Viggo Ullmann.*

* Elisabeth Wikborg Bang: Ragna Ullmann og Jørgen Moe – et vennskap (i Byminner nr. 3/1995, s. 11-16). Navnet Viggo lever videre både i Moes og Ragna Nielsens ætt: Viggo Moe Haugen (dagens kårkall på Mo), og billedkunstneren, forfatteren og biologen Viggo Ree på Røyse (tippoldebarn til Ragnas søster Ebba).

årets utgave er boka kommet i 10 opplag i Norge, og i tillegg oversatt og utgitt i England (1883), Tyskland (1885) og USA (Chicago 1915). Men oversettelsen forteller noe om synet på barn i ulike land. Viggos halshugging av Lille-Beate er for brutal for barn i USA, så der har Viggo bare gjemt dukken, og bokas lykkelige slutt beskriver hvordan Beate glad og tilfreds sovner inn med Lille-Beate i armene. Etter at Jørgen Moe ble biskop, spurte en gang en prestedatter om Viggo var blitt general, eller i det minste løytnant, slik han drømte om i boka? «Nei, barnet mitt», svarte Moe, «han blev ikke general, han blev biskop!»

Både «I Brønden og i Kjærnet» og andre skildringer fra barndommen gir glimt av en lys og lykkelig oppvekst. Her var jordbærbakker, blomsterenger og nyperoser, sledefart, skareføre og skøyteis. Det nære forholdet til søsteren Beate kommer også klart til uttrykk i brev og dikt som Jørgen sendte til henne i sine unge år. De er fulle av betroelser og åndelig fellesskap. Hun er hans velsignende engel og beste venn som han kan dele sine dypeste minner og lengsler med. Hun står som selve symbolet på barndomsparadisets uskyldighetstilstand.[3]

Som bildet av Viggo Viking gir inntrykk av, var Jørgen en djerv og kraftig gutt. I alle slags leker var han en mester og derfor selvskreven anfører, «men i klammerier deltog han aldrig. Særlig udmerket han sig som rask og uforfærdet skøite- og skiløber, men var tidt forvoven og kom derfor ikke sjelden i fare», skriver Hallvard Heggtveit, Moes første biograf.[4]

«I Brønden og i Kjærnet» handler i stor grad også om barns møter med en brutal virkelighet. For unge Jørgen led av melankoli, et tungsinn som stundom tok helt overhånd. Flere av

3 Etter Ørnulf Hodne.
4 Gjefsen, s. 20.

søsknene hadde samme lidelse. Men som Jørgen selv hadde de også humoristisk sans. Søsteren Maren f. eks. var en god forteller, og kilde til flere av sagnene i Asbjørnsens samlinger, blant annet om han som skulle på Bærumsverket og hente den store takka. Asbjørnsen beklaget at han aldri fikk skrevet den opp slik hun fortalte den, for før hun kom halvveis, kunne han ikke skrive for bare latter.

«Her møter vi den drastiske overdrivelseshumoren som er typisk for folkekulturen på Ringerike, og som er godt representert i lokale folkeminnesamlinger. På Moes tid ble denne humoren særlig dyrket av bygdeoriginaler, fra majorer til fattiglus, og deres grove og storgapede humor var ikke bare godtatt blant folk, den var ettertraktet!», skriver Truls Gjefsen.
Moe beholdt lenge sin utpregede sans for det rare og komiske, og de kondisjonerte slapp heller ikke unna. En gang omtalte Jørgen Moe en maskerade på Ringerike: «Forresten havde de slet ikke behøvet verken Maske eller Forklædning; når de bare kom sammen og var sig selv, saa var det Maskerade nok».

Professor Knut Listøl skriver også om originalene på Ringerike. Han forteller om P. Chr. Asbjørnsens opphold på Størenskolen i Norderhov. Den kom til å sette dype merker etter seg hos Asbjørnsen: «I den mottakelege alderen han då var, må han ha fått sterke inntrykk av det sermerkte folkelivet deroppe. Med si glede ved alt originalt og rart må han rett ha trivist på Ringerike. Det livet som folket der levde, var det vanlege bondelivet. Men det var kanskje vel så romsamt og fritt, og i alle fall meir avskyggingsrikt og sermerkt, enn i dei fleste andre bygder. Det sermerkte kom seg i nokon mon av at det på den tida ferdast så mange bygde-raringar der. Kvar bygd har hatt og har sine originalar. (...) På Ringerike var det i 1820- og 1830-åra ei uvanleg rik og brokut samling», skriver Listøl, og nevner Hans Grenader, Feleguten, Graut-Ola Ve, Blomster-Ole og Synger-Hans.

Blomster-Ole var en av originalene. Diktet om Ole Sagvolden stod i Nordahl Rolfsens lesebok for folkeskolen, og er kjent for flere generasjoner av norske barn. Blomster-Ole var en tigger som vandret gårdimellom på Ringerike. Jørgen Moe mintes han fra sine barndoms år. Da han så en septemberdag var vitne til at Ole ble båret til graven, falt tanken ham inn, at når han ble stor skulle han «riktig skrive den Stakkel en Sang, med deilige Ord». Og det gjorde han. Diktet har 16 vers, de to første lyder slik:

Jeg mindes grant fra min barndoms aar/ en tigger, der kom / ret ofte op til min faders gaard / naar han vandred om / Han var dem alle til spe og spot / det stakkels fjog / istedenfor svar han topluen blot / over ørene drog.

Hans melpose laa i den venstre arm / kun skjødesløst / den høire trykkede tro og varm / hans hele trøst / en dusk av blomster, som mark og skov / ham kjærlig bød / som hos rige folk med tryglet forlov / han i haven bød.

Så det siste verset, da han ligger i kisten:

Da faldt den tanke mig ind paa engang / naar du først blir stor / skal du rigtig skrive den stakkel en sang / med deilige ord / I graven hviler den fattigmand / alt længe nu / jeg digter hans vise, saa godt jeg kan / med trofast hu.

To husmannsplasser i Åsa het Sagvollen. De lå på 1800-tallet under Bråk i Norderhov. Kan hende var Blomster-Ole derfra. Fra åtte-ni-årsalderen snek Jørgen seg ut i Gesellen for å høre de omreisendes historier, ellers var det nok av andre tradisjoner som han seinere skulle fatte vitenskapelig interesse for, som slåttegrauten med etterfølgende leik og dans, eller romjulens tradisjonelle skikker og leiker.

På Mo var budeia Gunhild bærer av tradisjon og overtro. Hun bodde i Fasterstua, og her satt vesle Jørgen mang en gang med halvåpen munn, åpne ører og øynene på stilker og hørte Gunhilds selsomme og gruoppvekkende eventyr da hun samlet barna rundt seg i vinterkveldene. Stua er for øvrig beskrevet av Anders Krogvik som «et stort rum med vegger av svært tømmer, som en av fortidens bygdekunstnere hadde prydet med fantastiske malerier».

Jørgen var en flink gutt. Han skal ha lært å lese av en svenske som losjerte på Mo. Det var omgangsskole i Hole i hans barndom, men han og søsknene fikk sin skolegang hos klokker Larsen på nabogården Berger. Jørgen skal ha vært lærernes yndling. Vennene kalte ham «Klok», etter at ei jente som strevet med å lære, ropte til ham: «Du får komme og hjelpe meg igjen du, Klok!» Og som ni- eller ti-åring ble han lagt merke til av en biskop på visitas i Hole kirke. Gutten møtte i sine små bukser og ga så gode svar at biskop Christian Sørenssen etterpå tok guttens far og sogneprest Tronhuus for seg, og sa at de endelig måtte se til at gutten med tiden ble skoleholder. Biskop Sørenssens sønnedatter ble seinere Jørgens hustru.

Da Jørgen Moe ble konfirmert, stod han som nummer to på gulvet, etter en kaptein-sønn. Slik var rangordningen. Også de andre søsknene utmerket seg på skolen. De var en evnerik flokk, og for Jørgen fikk det livsvarige konsekvenser. Faren tok den litt uvanlige beslutning at odelsgutten ikke skulle ta over gården likevel. Han skulle på artiumskurs, og DET var den gang utelukkende en forberedelse til embetsstudium. Faren skal ha hatt jusstudier i tankene for sønnen, kan hende var det egne drømmer han ønsket å realisere gjennom en begavet sønn. I alle fall ble det den yngre broren Ole som fikk overta som bonde på Mo. Han var gift med Anna Dorothea Heyerdahl, og de fikk 10 barn, hvis etterkommere fortsatt sitter på gården.

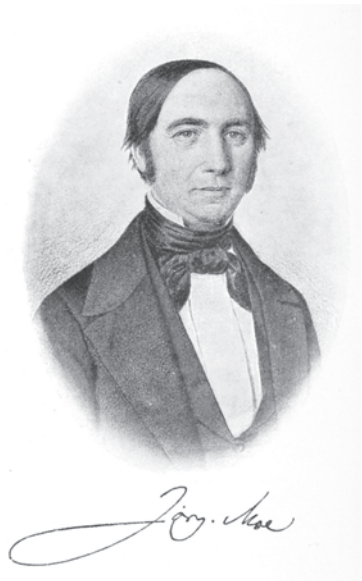

Jørgen Moe tegnet i 1853 eller 1855 av Chr. Olsen.

Høsten 1826 begynte Jørgen på artiumskurs hos residerende kapellan Christopher Støren i Norderhov prestegård. Utpå nyåret i 1827 kom den ett år eldre Peter Chr. Asbjørnsen som elev ved skolen, og de utviklet et livslangt vennskap. Det var som elev hos Støren i Norderhov, i desember 1829, at Jørgen fikk et nervøst sammenbrudd. Da var han 16 år gammel, og han kom til å slite med psyken i en årrekke etterpå. Ifølge han selv begynte det som en «Brystsvaghed, som formodentlig var en følge av den fordømte lesningen og anstrengelsen ved den (…) Jeg veed i Sandhed ikke hvordan det er fat med mig, men det veed jeg, at en dyb Melancholie har bemægtiget sig min Sjel».

Det var imidlertid bare de nærmeste vennene som merket at han var nedfor. Han var stort sett en munter kar, full av innfall når han var blant kameratene, men slo om så snart han var alene.[5] I januar 1830 reiste han til Christiania for å lese privat, han *skulle* ta artium samme vår. I mai gikk han opp til eksamen, og bestod, med haud i hovedkarakter. Så var det slutt på kreftene. Han var fortsatt 16, og reiste hjem til Mo og måtte rekreere i et halvt år. Å møte veggen etter en periode med hardt arbeid, skulle vise seg som typisk for Jørgen Moe. Han følte både det indre og ytre presset om å prestere, og han ville så gjerne innfri.

I 1831 var Jørgen tilbake i Christiania, som huslærer hos kjøpmann Mostue. Han begynte å lese til examen philosophicum. Hans bondske dialekt merket ham ut, og han ble kalt Jørgen Ringerike blant medstudentene. Studentmiljøet, med brautende framferd og rangling, virket frastøtende på den

5 Gjefsen, s. 31.

stillferdige bondegutten. Han var bondesønn i hjertet også. Han følte seg rotløs i hovedstaden, og tidlig begynte han å se på barndomshjemmet på Mo som et tapt paradis. Så ble det noen damehistorier, først ble han i november 1832 forlovet med den 17 år gamle Fredrikke Nilson (han var 19). Forlovelsen ble brutt i mars 1835, «de hadde ingen ting felles», og det var hennes far som fikk dem til å bryte. Så var det forelskelsen i Catharina Daae vinteren 1834. «Jeg tror virkelig, at det er første gang jeg elsker i Aand og Sandhed», skrev han selv. Men hun var forlovet på sin kant, og han avbrøt i fortvilelse studiene og reiste hjem. Gjennom hele ungdommen ble Moes drømmer og lengsler knyttet til denne kvinnen. I kjærlighetslivet kom hans tungsinn inn, det skaffet ham mange tunge stunder. I 1851 ble han forlovet med den 20 år yngre Johanne Fredrikke Sophie Sørenssen, datter av rektor på Krigsskolen, Frederik Moltke Sørenssen. De giftet seg i februar 1854.

Våren 1837 var Jørgen Moe 24 år gammel, Asbjørnsen ett år eldre, og de begynte arbeidet med å realisere sine drømmer fra skole-tiden på Norderhov. De ville samle norsk folketradisjon, søke å finne fram til det rotekte norske og ta vare på det, før det «døde på folkets lepper», som Moe selv formulerte det. Denne sommeren - 1837 - hadde de sin første registrerte samlerferd til Ådal og Hedalen. Det faglige utbyttet fra denne turen var veldig bra, fortalte Asbjørnsen seinere.[6] Men vi vet ikke stort mer enn at eventyret «De syv folene» trolig stammer fra den.

Året etter, i 1838, la Moe grunnlaget for sin del av eventyrprosjektet. Da samlet han for det meste i nærmiljøet hjemme på Ringerike. Mange av disse originaloppskriftene er bevart, og ved å kombinere med enkelte Moe-brev til Asbjørnsen fra samme tid og med arkivkilder, er det brakt for dagen hvem som var hans informanter. Det viser seg at det var fra hans egen familie, og fra folk som bodde rundt på plasser og gårder i Hole og Norderhov, at de fleste fortellerne hørte hjemme. Han skrev til Asbjørnsen at han «nu paa alle Kanter har Spurlag efter Kjæringer og Kæller som kan brave Fantehistorier», og i et annet brev nærmest sprudlet han over da han fortalte vennen Peter Chr. om at han i påsken hadde gjort en ikke ubetydelig «Fangst af omtrent eet Dusin Eventyr, en gammel halt Skrædder, har fortalt».

6 Asbjørnsen foretok forøvrig flere innsamlingsreiser i Valdres, og det var på en av disse - i 1847 - at han nedtegnet historien om spøkeriet på Brennsetra.

Denne mannen var innfødt holeværing, het Lars Hansen Svensrud, var da 49 år gammel og livnærte seg som skredder på plassen Svensrud på Røyse. Han var av husmannsslekt, faren kom fra Åsplassen i Gjesvalåsen, mens mora kom fra plassen Trillerud under Helgeland. Da sønnen ble født, hadde de i mange år bodd på en plass under By. Fordi Lars var vanfør, ble han strøket av militærrullene, og han lærte seg skredderyrket for å ha noe å leve av. Fra ham stammer minst åtte av de 28 eventyrene som Moe bidro med til første-utgaven av Norske Folkeeventyr. Alle åtte er kjente og folkekjære eventyr: Askeladden som kappåt med trollet, Høna som tripper i berget, Gjertrudsfuglen, De tre mostrene, Herre-Per, Enkesønnen, Askeladden som stjal trollets sølvender, og Jomfru Maria som gudmor.

I brevet til Asbjørnsen skriver Moe hva det var som gjorde Lars Hansen Svendsruds eventyr så verdifulle. Det var fantasirikdommen, at mannen fortalte med liv, eventyrenes humor, og så hadde de religiøse innslag. For Jørgen Moe satte høye krav til de eventyr han ønsket å ta vare på og bringe videre. Av de totalt 200 eventyrene han samlet, var det numre av svært ujevn kvalitet. Det manglet ikke eksempler på obscøne varianter og karikeringer som han slett ikke ønsket at skulle bli folkelesning. I Lærdal i 1846 møtte han f. eks. en eventyrtradisjon som han lot være å feste til papiret, fordi den var «neddukked i saa raa Sanselighed at den vanskelig lade sig rense og benytte».

På en av husmannsplassene under Moe, Askim på østsida av Ringåsen, bodde den andre betydelige eventyrinformanten Jørgen fant i hjembygda. Engebret Christiansen Askim var fem år eldre enn Jørgen, og trolig en barndomsvenn. Engebret hadde livnært seg som skomaker i Norderhov i en del år, før han flyttet til Hole og ble gårdsbestyrer på Stadum på Røyse. Han fortalte flere eventyr til Moe, men de eneste vi med sikkerhet vet at ble utgitt, er Gudbrand i Lia og De tre prinsesser i Hvidtenland. Engebret Askims ringerikseventyr har flere likhetspunkter med Lars Svendsruds: de er preget av fantasi og fortellerglede, av humor og god moral. Samtidig har de den «dypere idé» som de dårlige eventyrene mangler, og som Jørgen Moe mente var en forutsetning for det virkelig *gode* eventyr.

Ellers var det Moes egen familie som var bidragsytere. Søsteren Beate bidro med eventyr, men hjalp også til å samle folkemin-

ner, folkeviser, leiker og gåter. Det samme gjorde søsteren Olava. I alt fem av Jørgen Moes søsken var i større eller mindre grad engasjert i tradisjonsinnsamling på Ringerike. Foruten Beate og Olava, var det Else, Marie og Ole, broren som overtok gården og som seinere ble ordfører. I tillegg fikk han eventyr fra sin kusine Else Maria Larsdatter Færden på Klekken, og fra en kone som het Marte Løkka. En nedlagt husmannsplass under Mo, i bakken mot Berger, het Løkka. Kanskje kom hun derfra. Dessverre forteller ikke kildene *hvilke* eventyr Moe nedtegnet fra sin familie.

Peter Chr. Asbjørnsen (1812-1885), malt av Knud Bergslien. På nyåret i 1827 kom den 15 år gamle Asbjørnsen som elev til Støren-skolen på Norderhov prestegård, hvor den ett år yngre Jørgen Moe hadde begynt året før. De utviklet et livslangt vennskap.

Innsamlingen i hjembygda la grunnlaget for Jørgen Moes eventyrprosjekt. Av de 28 eventyrene som han sto bak i førsteutgaven av Norske Folkeeventyr, stammet hele 22 fra Hole og Norderhov, mens ett var fra Ådalen og fem fra Telemark. Grovt sett kan vi si at Jørgen Moe samlet de fleste av sine eventyr på Ringerike og i Telemark, mens Asbjørnsen samlet mest på Romerike, i Røyken, Valdres og Gudbrandsdalen.

I 1839 fullførte Moe teologisk embetseksamen, men han ville ikke bli prest – ennå. Han begynte som huslærer på Ringerike (Hesselberg), og var samme år med og fikk i gang Ringerike Middelskole. I september 1842 kom han til Nes Jernverk ved Tvedestrand som huslærer. Naturen var utmerket, «en lille Verden for sig selv», med «en Løvvegetation, Østlandet ikke kjender.» Feilen var i grunnen bare at det ikke var Ringerike; det liknet ikke engang: «… med de blaa Aasrande, der omslutte Ringerige, er der en korresponderende Rand inderst i Sjelen; den vil bort til dem, den vil smelte sammen med dem, med Aasrækkerne langt derborte…»

Andre ganger er de blå åsene rundt barndomsbygda symbolet på hans reiselengsel «bort fra den vindige, myldrende Stad», og inn mot det hjemlige *norske*. Et vårtegn i byen, et maleri eller et brev hjemmefra, kunne vekke denne lengselen. Til søsteren Olava skrev han julaften 1843: «Det er forunderlig hvilken Livsinfusjon der er skjult i Ord fra det Sted hvor vi fikk Livet. Dit Brev og et Blik på Lunds Maleri fra Ringerige har igjen bragt min Sjel til at vibrere»!

«...LÆG I KYSSET AL MIN LÆNGSEL»

Det var hjembygda og folket der som utløste Jørgen Moes kjærlighetserklæringer, også noen av det mer robuste slaget. Som dette, i et brev til søsteren Beate: «Ja, forstandige er alle her du, og ordentlige og nøkterne og pene og skikkelige folk. Til fortvilelse skikkelige... Her finnes ikke en fyllefant, ikke et svin, jeg tror ikke en gang et firbenet, enn si tobenet. (...) Og snakker disse skikkelige menneskene, kan jeg ikke en gang få høre et østlandsk r/l.* Jeg vet ikke om du skjønner denne brøken, men annerledes lar ikke vår velsignede mellomlyd av r og l seg uttrykke. Kys den første tobaksavlede, brændeeviinsvalne, r/l-gurglende Kjæft, du møder, ømt og inderlig fra mig, min Beate, og læg i Kysset al min Længsel efter det grove, gemene, kjære, kjære Østland.» Om søsteren fulgte hans oppfordring, vet vi ikke.

* Den tjukke, østlandske l'en, som vi på Ringerike uttaler Ådal og Hval.

På Nes Jernverk feiret Moe sin første jul hjemmefra, og det var tungt nok for den hjemmekjære 29-åringen. I en sang han skrev for studentene ved Holt lærerseminar (hvor folkeminnesamleren og sogneprest i Holt, Andreas Faye, var bestyrer), diktet han seg tilbake til sin barndoms jul med nyskurt langbord, julegrøt, salmesang og farens høytlesning av juleevangeliet:

Til min Faders simple Stue
vil i Julens Tid jeg gaa
ak, i Tanken kan jeg skue
all dens Røg at stige blaa.
Der det lange Furubord
blankt er skuret nu af Mor
thi hun venter ei blot Sønnen
Herren selv, som gav os Bønnen!

Da var det en helt annen stil over julefeiringen på Nes Jernverk. Men her fikk han for første gang i sitt liv se noe så eksotisk og merkverdig som et juletre. Ribbe fikk de imidlertid ikke – «ikke en eneste gang, ikke en gang på julekvelden», skrev han til vennen Peter Fredrik Brock.[7]

Han lengtet hele tiden hjem; det var det som var saken. Om det var til Ringerike eller Christiania, var han ikke lenger helt sikker på. Høsten 1843 fikk han et lite bilde fra Krokkleiva, malt av kameraten Bernt Lund, og falt da i staver over utsikten mot Sundvollen, Steinsfjorden og bygdene nordafor. Verkseier Aall på jernverket trodde huslæreren var blitt gal da han plutselig ropte: «Paal! Ud med Baaden!» for han syntes så livaktig at han stod ved Sundvollplassen, klar til å skysses over Kroksundet. Maleriet fikk det virkelig til å vibrere i sjelen på ham, og fulgte ham for øvrig gjennom hele livet.[8]

Etter tida som lærer ved Tvedestrand, reiste Moe tilbake til Christiania til lærerjobb ved Christiania Borgerskole, og så åtte år som lærer ved Krigsskolen (1845-52). Her underviste han i norsk, religion og filosofi. Ved siden av arbeidet han med eventyr og folkeminner. Fra 1849 var Moe universitetsstipendiat i folkeminne, og nøt stor anseelse som forsker.

7 Brock var residerende kapellan i Norderhov og ordfører i Norderhov (1853-55). Ifølge Norderhov-boka 1914 var han «en meget populær prestemand, skjønt han kanskje ikke var mer end middels begavet».

8 Gjefsen, s. 112-113. Maleriet er i dag i Moe-samlingen på Ringerikes Museum.

«... BLAAE AASER OG FJERNE SNEFJELDE»

Skjønn natur var for Jørgen Moe stadig et mål for han på hvor interessant en landskap var. Sommeren 1841 reiser han til Gudbrandsdalen via Hadeland («riktig vakkert») og Vestre Toten («i det hele slet ikke nogen mer end en almindelig smuk Bygd»), Østre Toten (oppskrytt, «her er smukt, skønt maaskee, men deiligt, det finder jeg det dog ikke»). Ingen steder var som Ringerike: «Saaledes som det favnes ingen Bygd af Fjorde, der ere tre og dog Eet, ikke blot i deres Sammenhæng, men og deri, at de trykke sig med Længsel op mod de blomstrende Bredder; saaledes som det strimes ingen Bygds af en bred, slangeformig Elv; saaledes som det værnes ingen Bygd af blaae Aaser og fjerne Snefjelde; og ingen Bygd har mellem sine smilende Skraaninger, Lunde, som Ringeriges susende mørke Furuskove».* En gang reiste han med skipet Jernbarden på Mjøsa fra Kapp til Lillehammer. Der traff han Henrik Wergeland på båten, og Wergeland bommet fyr av ham. Moe dro videre til Fåberg prestegård, der en gammel studiekamerat residerte. «Her er henrivende skjønt, man kunde ønske at fæste Bo her», skriver han om Fåberg, «dette sommerfrodige Eden».

* Gjefsen, s. 86.

Etter et alvorlig psykisk sammenbrudd vinteren 1849-50, reiste han til Vestlandet sommeren 1850 sammen med vennen Carl Rikard Unger. De reiste over Hardangervidda, overnattet hos en eneboer i en hule, og kom til Rosendal. Her i prestegårdshagen skrev Moe det første utkastet til diktet «Vestland og Østland». Her hyllet han Vestlandets skjønnhet i fem strofer, men han hadde ikke vært seg selv hvis han ikke tok et lite forbehold: «Dog ved jeg en anden Skjønhed, der drager med dybere Magt, fjernt hen til de brede Bygder, som staa med sin stille Pragt – med Pragt af bølgende Agre, og blinkende Søers Vand, og store, susende Skove, af dunkelgrøn Fyrr og Gran». Det er liten tvil om hva han tenkte på. Østlandsnaturen hadde blåner, og disse var viktige for ham.

I kildene framheves stadig at det var hos bøndene og kanskje særlig hos den del av bondebefolkningen som sosialt og økonomisk befant seg lavest i bygdesamfunnet, at Jørgen Moe fikk inspirasjon, og hentet sitt stoff. Mange var hjemmehørende i husmannsklassen, underklassen, og Moe «steg ned» til folket. Han følte seg hjemme i det miljøet han kjente så godt fra barndommens Ringerike. Også som prest var det til de små stuer han oftest søkte. Der fant han sitt folk. Ei gammal kone i Krødsherad sa en gang om Moe sin tid som prest der, at det «var det ikkje det tak med rjukande pipa paa i heile bygdi, som ikje Jørgen Moe hadde vore innunder. Ok kom fyrst *han* inn, maatte jamt raaskapen og myrkemagterne røme, og mildare, reinare seder kom istaden».

Da han våren 1852 tok til å lese til den praktisk-teologiske prøven som han manglet for å være fullt kvalifisert som prest, skrev han til Sophie: «Jeg længes nu netop efter at komme bort herfra for Alvor, op i en grøn Fjelddal, med Birkeløvsduft

Johanne Fredrikke Sophie Moe f. Sørenssen (1833-1913) ble gift med Jørgen Moe i februar 1854.

og friske naturlige Døler». Han hatet å være krigsskolelærer, «stileretter», men om han tenkte seg et presteembete som lite og lett, skulle han snart erfare at det var ganske altoppslukende. Og pliktoppfyllende som han var, lot han seg sluke.

Jørgen Moe var 40 år gammel da han i 1853 ble residerende kapellan i Sigdal prestegjeld, som omfattet Krødsherad, Sigdal og Eggedal. Familien fikk bopel på Nordre Bjertnes i Krødsherad. Dermed skjedde den virkelige forvandlingen med Jørgen Moe, han ble *presten*. Den personlige, åpenhjertige og ofte humoristiske Moe som vi kjente, måtte vike for en formell og korrekt prestemann. Over alt kom han til å preke som en overordnet til sine soknebarn. Et teppe ble trukket for privatliv og følelsesliv, fra nå av var det bare lutherske og autoriserte følelser som gjaldt. Og forvandlingen var vellykket. I bygdefolkets minne ble Moe stående som den makeløse og plettfrie presten. Men det hadde sin pris, og han betalte den med sin helse.[9]

Moe hadde vokst opp i et strengt kristent hjem, og respekten for det hellige Gudsord var en ledetråd i hans religiøsitet. Han ble en streng prest, og hans refsende holdning ovenfor usedelig skikk var påfallende, kanskje særlig i hans første presteår. Hans første preken var i Eggedal kirke. Da mange av prekenene hans er bevart, kan vi sitere fra denne:

> *«Begge mine nærmeste Forgjengere have sagt mig, at det staar maadeligt til med Eders Lyst og Længsel efter Guds Ord, dyrekjøpte Brødre og Søstre, og at det staar endnu maadeligere til med Eders christelige Oplysning og Forstand paa Guds Ord. Begge have sagt mig, at der i denne Menighed findes hæderlige Undtagelser, Gud skee Lov og Tak, saadanne findes i enhver Menighed - men at Menigheden i sin Heelhed er langt tilbage i christelig Indsigt og Vækkelse».*

Moes strenghet som prest er noe folk i Krødsherad ennå minnes, og mye av tradisjonen er skrevet ned. Blant annet krevde presten at konfirmantene alltid skulle se på ham, mens han underviste. Gjorde de ikke det, måtte de følge undervisningen stående til timen var slutt. Han stilte så store krav til kunnskap og oppførsel, at enkelte måtte gå om igjen mange ganger, og ble gamle før de ble konfirmert.

9 Gjefsen, s. 200-201.

Det var mye drikk i Krødsherad da Moe kom dit. Særlig ille var det de såkalte midtsommerdansene, blant annet Raumyrdansen på Norefjell, hvor folk fra de omkringliggende bygder møttes ved sankthanstider hver sommer for å danse, drikke, og slåss. Sommeren 1858 hadde et kraftig uvær med snø og vind overrasket folkeskaren, hvor brennevinet begynte å gjøre sin virkning. Tre mann måtte late livet i uværet, og da Moe gikk på prekestolen i Olberg kirke den påfølgende søndag, var kirken fullsatt. Ulykken hadde gjort et sterkt inntrykk i den lille bygda. Da presten steg opp på stolen, sto han lenge og så ut på skogene og fjellene, som lå dekket av snø. Så slo han ut med hånden, pekte ut av kirkevinduet, og tordnet: «Fjellet taler!» Så holdt han en preken som ingen av de tilstedeværende noen gang glemte, og som til denne dag sikkert ikke har hatt sin make i noen av Krødsherads kirker. Og Raumyrdansen gikk over i historien.

«Den gamle mester», eika ved prestegården i Krødsherad, inspirerte Jørgen Moe til å skrive diktet av samme navn. Det er et av hans mest kjente dikt. Treet er i dag fredet, og står fortsatt ved riksveien mot Hallingdal.

Etter det såkalte Noresund-mordet i 1859, hvor en ung gutt var blitt stukket ned og drept under den såkalte «driftesøndagen» og ingen visste hvem morderen var, hadde en stor menneskemengde møtt fram i begravelsen for å høre presten. Spenningen var stor da Moe trådte hen til graven for å tale, forteller Amund Ørpen, som selv var til stede og skrev ned historien. «Længe stod han uten at si et ord, og denne taushet fik hjertene til at banke. Saa sier han med høi røst og rolig stemme: - Alle spør hvem morderen er? Folket spør og øvrigheten spør: Hvem er morderen? Jeg vet det. Det er drukkenskapsdjævelen. Vogt eder for den! Dermed var denne gravtale forbi, og saa kort som den var - den glemtes aldrig», forteller Ørpen.

En annen skikk som Moe fant usedelig og ødeleggende, var nattefriingen eller natteløperiet. Denne gamle bygdenorske adferdsformen som han sikkert kjente til fra sin ungdomstid på Ringerike, var heller ikke ungdommen i Sigdal og Krødsherad innstilt på å avvikle. Moe skrev i 1855 til sine menigheter at han kjente til denne «syndeuskikk» fra før, men «jeg hadde ikke tenkt meg den så alminnelig utbredt, så fordervelig i sine følger, som jeg fant den hos eder». Og det var ikke bare de mange uekte fødsler han hadde i tankene, men den tilstand «hvori paa faa undtagelser nær *hveer* brud treder

«... EN MÅKELAUS PREST»
«Ja, han Moe var en måkelaus prest. Slik prest får vi vel aldri, og aldri har det vel vøri så god prest i kjørkune her som han. Når han la til å tala på det beste, så rann nok tårene på dei fleste», skriver Andreas Mørck i bygdeboka for Sigdal.

fram for Herrens alter, viser meg med hvilken slapphet det sjette bud i almindelighet leses».

Hvorvidt hans korstog mot nattefriingen i jente-kammersene i Sigdal og Krødsherad ga de ønskede resultater, vites ikke. Men kampen mot drikkeondet var så vellykket at prostevisitasen i 1866, tre år etter at Moe hadde forlatt bygda for å bli sogneprest i Bragernes, slo fast at drikkfeldigheten innenfor prestegjeldets grenser var så godt som forsvunnet. Det er liten tvil om at Jørgen Moe hadde en stor del av æren for det.

I Krødsherad skrev Moe et av sine mest kjente dikt, «Den gamle mester», om eika ved prestegården, som i dag er fredet og fortsatt står inntil hovedveien mot Hallingdal:

Der stander en Eg paa Præstens Jord / han Øie til dagligt Mærke / Den løfter dig op over Dal og Fjord /og strækker Grenene stærke /den bærer paa flere hundrede Aar / men frodig den løves Vaar for Vaar / hver rindende Morgenlue / kun meer ærværdig at skue.

Den isnende Vinter Gang efter Gang / har skredet over dens Krone / med sparsomt Dagslys, med Nat saa lang / uden en Sangfugls Tone / naar Krattet tyngedes ved dens Fod / af Sneens Vægt, saa det krumbøiet stod / da rakte den op sine Arme / som midt i Sommerens Varme.

Sophie og Jørgen Moe fikk seks barn:[10]

HUSMANN VAR FADDER
Fire av de seks barna til Sophie og Jørgen Moe ble født i Krødsherad. Da Marie ble døpt i januar 1857, bad Moe en husmann i bygda være fadder. I et brev til svigerfaren forklarte han hvorfor: Husmannen var «det menighetslem, jeg holder saare meget, kanskje mest, av».

* Martha Johanne Vedastine (1855-1933), g.m. kunsthistorikeren dr. Andreas Aubert, ingen barn.
* Marie Wilhelmine (1856–1941), ugift, bosatt i Oslo, testamenterte i 1931 bøker, møbler og inventar etter sine foreldre til Ringerikes Museum.
* Ingebret Moltke (1859–1913), ugift, professor i folketradisjoner og middelalderlitteratur.
* Ole Falk (1861–1913), ingeniør, g.m. Carrie Støen fra Kvikne, ingen barn.
* Beate Sofie Alexandra (1863–1928), ugift, bosatt i Oslo.
* Olava (f. 1865), d. som barn, knapt fem år gammel.

Da barna vokste opp, var faren opptatt av at de skulle beholde kontakten med Hole, hjembygda hans. De ble derfor i tur og orden sendt til Mo i feriene. Dette vakte igjen barndomsminnene i ham, og i tankene levde han med i livet der oppe. I et brev til sønnen Moltke skrev han, i verseform: «I Agren kan

10 Gjefsen, s. 265-266.

du faa, med Onkel Ole Lov at gaa, og mens han maaler, sætter Stikk, saa ogsaa Papa engang gik.» Og til sist: «Du ser jeg veed saa god Beskjed, som om jeg Dag for Dag var med».[11]

I 1863 ble han utnevnt til soknеprest i Bragernes, og familien flyttet til Drammen. Moe var opptatt av å holde seg i form. Han gikk på skøyter, og han red mye, på en hest lånt av en venn. Pietistene i Drammen syntes ikke slikt sømmet seg for en prest, og sa det til ham. Men Moe var bastant: Hesten trengte han for å rekke alle sykebesøkene og sognebudene, og skøytene holdt ham frisk. En av pietistene – en fetevarehandler – skrev i avisen at det ikke gikk an for en prest å gå på skøyter. Jørgen Moe svarte på trykk, og sluttet slik: «Pas du din Ost, dit Smør, jeg vet nok hvad jeg gjør!» I en annen kilde heter det at Moe svarte: «For deres svakhets skyld skal jeg oppgi skøytene, men for min egen svakhets skyld beholder jeg ridehesten».

Også barna ble innprentet viktigheten av mosjon. De eldste forteller at han i en periode var svært opptatt av et badminton-lignende spill. Hver ledige stund skulle det spilles i hagen, uansett om det passet eller ikke for de unge. Da han var prest i Krødsherad, brukte han ofte ski. En uværsdag en vinter kom det lite folk i kirken. Da skal han selv ha gått ut på ski om ettermiddagen, gått langsmed hus og storgårder og lagt løypa forbi kjøkkenvinduet, slik at folk fikk se at været var fremkommelig likevel!

I 1850-åra «våknet» Norge. Asbjørnsen og Moe ble med på den nasjonale dugnaden for å reise landet. Eventyrsamlingene har fått det ettermæle at de forandret det norske språket, skapte en norsk stil. De ble et sentralt element i våre forestillinger om hva som er *norsk*.[12] Truls Gjefsen skriver i sin Moe-biografi at utgivelsen av eventyrene ble startsignalet for nasjonalromantikken i Norge. Ingen verk har hatt tilnærmelsesvis samme betydning for den norske nasjonens språk, litteratur og selvforståelse. I eventyrene brukte Asbjørnsen og Moe ord og uttale fra folkets eget talemål, og fikk kritikk for å bruke «Bonde-Udtryk og Bonde-Vendinger i Sproget». Camilla Collett uffet seg over ord som «Kurompe» i stedet for «Kohale», og «Fjøs» i stedet for «Kostald». Men eventyrene slo igjennom hos det norske folk, først og fremst fordi de gav

«... RENT KADAVER, SÅ TRÆT VAR JEG»

Jørgen Moe tok sin presteoppgave på alvor. I flere av brevene til familien forteller han at det kostet krefter: Skolebesøk, gudstjenester, soknebud, konfirmanter, og soknebud igjen. I et brev til svigerfaren ramser han opp alt han skal utrette dagen etter, før han avslutter: « Saa du skjønner nok at jeg er temmelig overoccuperet. Torsdag formiddag var jeg rent Kadaver, så træt var jeg.... »

11 Det var ikke uvanlig at han flettet små vers inn i teksten når han skrev til barna.

12 Gjefsen s. 7.

«... INGEN SAA TUNG SOM DENNE»

Som prest øvde Jørgen Moe streng kirketukt. Han kunne til og med nekte nattverdsøkende å motta sakramentet, noe han selv beskriver i fortellingen «Den syge Gut i Redalen», om sitt første soknebud i menigheten. Da han etter en lang vandring gjennom skogen kom fram til den ensomt beliggende gården hvor den syke gutten befant seg, møtte det ham også et annet syn: En husmannskone, skjelvende av alderdomsskrøpelighet, kom også for å bli betjent med «Herrens Naademaaltid». «Hun var blottet for kristen Kundskab, hadde ingen Erkjendelse af Trang til Naade». Nattverden forlangte hun fordi hun hadde vondt i den ene hofta. Etter timelange samtaler og bønner måtte han sende henne bedrøvet bort, uten å ha oppfylt hennes bønn om nattverd. Senere skrev han: «I min ikke lange prestelige Gjerning har jeg gjort mange tunge Erfaringer, men ingen saa tung som denne», skrev han. Han hadde bedt en lærer på stedet «bibringe Kvinden de nødvendigste Grundsandheder», men hun døde visstnok før Moe igjen besøkte Redalsbygda.

Tre av barna til Sophie og Jørgen Moe, fotografert rundt 1870. Fra venstre Vedastine (1855-1933), Moltke (1859-1913), og Marie (1856-1941).

et karakteristisk bilde av det særegne nasjonale, og ved sin norske språktone.

Forskjellen mellom dansk og norsk ble gjennom eventyrene så iøynefallende at tidens penner, Bjørnson ikke minst, grep impulsene fra dem med begjær. *Den norske stiltonen* snakker språkforskerne om. Den bestod ikke bare av å bytte ut danske ord med norske, som mange tror. Det lå i selve fortellermåten. Bjørnson brukte store ord da han skulle uttrykke hva Asbjørnsen og Moes eventyrspråk betydde for hans eget dikteriske språk. Sigurd Hoel skrev at det egentlig var Asbjørnsen og Moe som skapte moderne norsk riksmål! Om samarbeidet mellom de to heter det at Asbjørnsen var den lugne og runde humoristen, mens Moe hadde det skarpeste øyet og det fineste øret for språk og stil. Anders Hovden skrev seinere om Moe at «han førde norske ord og norsk setningsbygning inn i bokmaalet. Det er fyrst etter hans tid ein med rette kan kalla bokmaalet norsk-dansk. Før var det berre rein dansk».[13] Eventyrene og sagnene fikk også betydning for norske forfattere når det gjaldt stoff og sagnskikkelser. Fra et sagn skal f. eks. Ibsen ha hentet hovedpersonen til «Peer Gynt».

Med sin interesse for folkeminner og norsk språk, fulgte sønnen Moltke Moe i farens fotspor. Han er blitt omtalt som «en av norsk åndslivs myndigste og mest vidtskuende menn».

13 Anders Hovden i «Moe-Minne» 13. august 1950.

Moltke Moe interesserte seg sterkt for dansk-norskens utvikling i norsk retning, særlig rettskrivningen. En gang skal han ha sagt: «Kvifor staa skreva over Skagerak? Drag foten heimatt!» Moltke Moe var en høyt begavet mann, og ble vår første professor i folkeminneforskning. Han skrev flere artikler om eventyr, og er mest kjent for sin bok om Draumkvedet. Han omtales som en elskverdig mann som alltid var villig til å hjelpe andre, og arbeidet mye med norsk rettskrivning. Rettskrivningsreformen av 1907 skal først og fremst ha vært hans verk.

Moltke ble som en sønn også for farens venn P. Chr. Asbjørnsen. De siste årene Asbjørnsen levde, fikk han besøk av Moltke hver eneste dag, og sammen tok de en liten spasertur. Da Asbjørnsen døde 6. januar 1885, satt Moltke ved dødsleiet. Han skrev seinere: «Lidt over 6 om morgenen lukkede jeg hans øine. Det var en bevæget stund».[14]

I 1871 ble Jørgen Moe utnevnt til sogneprest i Vestre Aker, som den gang var et landsens prestegjeld utenfor hovedstaden. Moe ble aldri noe bymenneske, og i den fredelige og rolige Akersbygda kunne han igjen glede seg over kontakten med det landlige folkelivet og skjønnheten i naturen, som han aldri ble lei av å lovprise. «Vestre Aker er en Perle blandt Norges Bygder, ret som en Gave fra Guds Haand», skrev han. Hans diktning tok seg opp igjen i disse årene, og i tillegg skrev han mange hyllingsdikt til kjente nordmenn samt nekrologer og jubileumsdikt. Da Johan Sebastian Welhaven døde i 1873, sang man ved graven Jørgen Moes dikt: «Mægtig stod han», til Edvard Griegs melodi.[15]

Jørgen Moe var 63 år gammel da han ble utnevnt til biskop i Agder (Christiansands Stift) i 1876. Det trengtes en moderasjonens og forhandlingens mann i kirken på Sør- og Sørvestlandet, som var truet av splittelse og legmannsbevegelse. Men rett før familien skulle flytte fra Vestre Aker til Kristiansand, vrikket Moe foten, et temmelig uskyldig uhell, men det fikk konsekvenser ingen helt kunne overskue. Det tok nemlig lang tid før foten ble god igjen, og dermed ble han avskåret fra den daglige mosjonen han var så avhengig av. Det som først bare var en ergrelse, ble starten på en lang nedtur. Han var allerede plaget av en giktsykdom da han ble utnevnt, og noen år etter fikk han sukkersyke i tillegg. «Jeg er saa træt, saa træt og seiler endnu», klaget han i et brev til sønnene.

«... INGEN OPPSTYLTET PATHOS»

«...de festsøndager da vi i flokk og følge strømmet opp til Vestre Aker kirke for å høre ham. Forkynnelsen hans var så eiendommelig. Man merket alltid dikteren og eventyrfortelleren. Det var ingen svulst, ingen bombast, ingen oppstyltet pathos. Både språk og foredrag var helt igjennem enkelt og naturlig. Et poetisk skjær lå over det hele. Norsk naturstemning og folkelynne åndet en i møte».*

* Etter presten Thv. Klaveness.

Jørgen Moe ble i 1876 utnevnt til biskop i Christiansands Stift (Agder), og hadde embetet til sin død i 1882.

14 Hole-kalenderen 2013.
15 Hodne, s. 138-139.

Gravstedet til Sophie og Jørgen Moe på Vestre Aker kirkegård i Oslo. Fire av deres barn er også gravlagt her.

MOE-MINNET PÅ RINGERIKES MUSEUM

Datteren Marie var den lengstlevende av Sophie og Jørgens Moes seks barn. Hun døde i 1941, og ved testamente datert 18. juni 1931 skjenket hun Moe-minnet til Ringerikes Museum. Gaven består av rundt 500 gjenstander fra Jørgen Moes hjem, blant annet hans prestekrage, bøker, møbler og en malerisamling bestående av 20 oljemalerier, hvor flere av 1800-tallets mest kjente malere er representert. Det er god grunn til å verne om dikterprestens og eventyrsamlerens minne. Det er sagt at Moe-minnet er «en samling så rik at den – fullt utbygget – kan settes i klasse med Ibsenhuset i Grimstad, Aasenstova på Sunnmøre, Vinjestova i Telemark og Bjørnson-minnet på Aulestad».*

* Anders Viljugrein i heftet Ringerike 1949.

Som prest hadde han hele tida hatt blikket rettet framover mot et nytt liv i det hinsidige, nå var det rykket mye nærmere. Til søsteren Beate hjemme på Mo skrev han: «Og saa kommer vel for Jesu Skyld en Gang den Tid, du gamle Barn! da du og jeg barnlig skal glæde os sammen igjen under den nye Himmel og paa den nye Jord, hvor idel Retfærdighed bor. Og kanskje under Gud os ogsaa den Glæde endnu her nede at see og glæde os sammen i Dompappen og andre Guds deilige Fugle».[16]

Jørgen Moe døde i 1882, bare 69 år gammel, og ble etter eget ønske gravlagt på Vestre Aker kirkegård i Oslo. Mange, både i Hole og på Ringerike ellers, syntes det var underlig at en av Ringerikes store sønner ikke ble gravlagt i hjembygdas jord. På Vestre Aker kirkegård hviler også hans hustru Sophie, som døde i 1913, dagen før feiringen av 100-årsjubileet for mannens fødsel. Stortinget hadde bevilget henne en ærespensjon, som skulle tre i kraft fra mannens 100-års fødselsdag. Samme år døde deres sønner, Ole Falk Moe og Moltke Moe, og de hviler i egne graver ved siden av foreldrene. Her ligger også Moes to ugifte døtre, Alexandra og Marie, mens den tredje, Vedastine gift Aubert, er gravlagt på Ullern kirkegård i Oslo.

Jørgen Moes yndlingssøster Beate levde sitt liv på Mo, ugift. Hun døde som livørspike på gården i november 1890, 79 år gammel. Beate Engebretsdatter Moe minnes som en høy og

16 Gjefsen, s. 306.

slank skikkelse med milde, brune øyne, og et vesen fylt av elskverdighet og ro. Sammen med sine søstre bodde hun i den gamle sidebygningen på gården (kalt tantebygningen og rødbygningen). Her vandret hun omkring som en tjenende ånd og elsket tante, og stelte sine blomster ute og inne. Sogneprest Michael Johan Færden sa i sin gravtale til henne 22. november 1890: «Det var et stille liv dette, som fikk sin avslutning ved denne grav. Denne stille Kvinde havde den Skjebne at hendes Navn paa en Maade er indtegnet i vort Fædrelands Literatur. Hendes Broder han havde seet, hva der boede paa Bunden af den gamle Sjæl. Derfor tog han Navnet fra sin Barndoms Venninde og Legesøster og festede ved hin fagre Barneskikkelse, som han har tegnet i sine Barneerindringers Bog, der er bleven som den kjæreste som den vakreste Barnebog, der endnu er skrevet i vort Land". Gamle Beate kan stå som et eksempel på 1800-tallets ugifte døtre på storgårdene – de som gjorde sin gjerning i det stille, og som for øvrig ikke skulle gjøre så mye av seg.

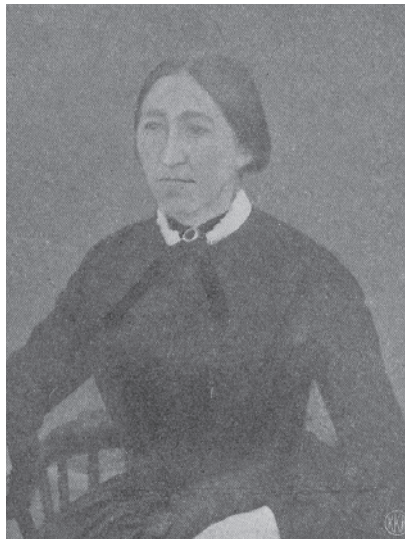

Beate Moe (1811-1890), Jørgens yndlingssøster og trofaste allierte, levde sitt liv på Mo gård, ugift. Hun minnes som en høy og slank skikkelse med milde, brune øyne.

MANGE SALMER

Jørgen Moe skrev mange salmer, men bare to er blitt funnet verdig til Landstads reviderte salmebok. Det er en «natursalme» (nr. 495 – All skapning sukker til sammen i smerte) og en nattverdsalme (nr. 704 – Jesus, når jeg nu skal knele).

På Klekken i Haug, der Klækken Hotell nå står, bodde kandidat og amtsskolebestyrer Engebret Moe Færden, en bror av prost Michael Johan. Prosten og kandidaten var selv en slektning av Jørgen Moe (hans mor var dikterprestens kusine). Om kandidaten er sagt at ingen kjente Ringerikes historie bedre. En av de mange elever han hadde under sitt kateter var Herman Wildenvey, som i en artikkel Ringerikes Blad i mars 1940 fortalte at da kandidaten snakket om eventyrene i skolen, «var det sikkert som lås at han alltid betegnet dem som Asbjørnsens. Han nevnte ikke stort om sin berømte slektning, men derimot dundret han i time efter time om Asbjørnsen. (…) Han lo så artig når han tenkte på det. Det var nesten som han rødmet. Men Jørgen Moe snakket han ikke om. Det lå kanskje til familien ikke å la sitt eget komme i forgrunnen», skrev Wildenvey. Men kandidat Færden tok det igjen i sin tale under avdukingen av Moe-bautaen på Mo 7. september 1913, da han sa det slik: «Ringerike har aldrig hat en mer egte og trofast Søn end Jørgen Moe.» Prost Færden var førøvrig bror av kandidaten.

Aasmund Olavsson Vinje har etterlatt seg noen fornøyelige linjer både om ringerikinger, og om Jørgen Moe. Sommeren 1859 gikk Vinje over Ringerike på en av sine mange vandringer, som vanlig til fots. Sammen med to kamerater gikk han over Steinsletta om natta. «Dom var i dårlig humør, for dom hadde ikke fått no husvære», forteller Peter Lyse i «Attved

200 ÅRS-JUBILEUM I 2013

I 2013 var det 200 år siden Jørgen Moe ble født, og hans hjembygd feiret dikterpresten og eventyrsamleren med en rekke arrangementer: Historisk spill på Mo, vandringer, foredragsrekke og konserter, Jørgen Moe-gudstjenester, og ikke minst to bokutgivelser: Forfatteren Olav Norheims biografi «Asbjørnsen og Moe på eventyr», som omhandler Asbjørnsen og Moes liv og deres arbeid med innsamling av eventyr (der er også funnet plass til flere av de mest kjente eventyrene i boka), og en nyutgivelse av barneboka «I brønnen og i tjernet», for øvrig den tiende utgivelsen av Norges første barnebok. Den er illustrert med tegninger av barn fra skoler og barnehager i bygda. I jubileumsåret ble det også åpnet en egen Jørgen-Moe-samling i Hole bibliotek. Her har Margit Harsson samlet bøker av og om Jørgen Moe, diktsamlinger, oversikter over hans brev (over 500 i tallet, de fleste finnes på Nasjonalbiblioteket) og mange av hans prekener. I tillegg er Hole historielags årskalender for 2013 viet Jørgen Moe. Som de 16 tidligere Hole-kalendrene, er den ført i pennen av Margit Harsson. Markeringen av 200 års-jubileet ble lagt opp og ledet av en jubileumskomité, med kulturrådgiver Bente Ragnhild Andresen som prosjektleder.

15 GATER OG VEIER

Rundt om i Norge er det registrert 15 gater og veier som har fått navn etter Jørgen Moe. Ti av dem heter «Jørgen Moes gate» og fem «Jørgen Moes vei». Den foreløpig siste som har fått hans navn, er bygdeveien fra E16 på Steinssletta i Hole forbi Mo gård til Hole kirke, i 1999. Den første var en liten gate ved Uranienborg kirke i Oslo, i 1885.*

* Hole-kalenderen 2013 (skrevet av Margit Harsson).

Tyrifjorden». Han hentet stoffet fra Vinjes egen avis «Dølen» 10. juli 1859:

> *«Ringerike er fagert og rikt land, so det ikki er under, at det heiter Ringeriket. Eg trur at dette landet er endå fagrare enn Heidemork. Istadenfor at det skulle yrja og kry av store menner frå eit slikt vent og velsignet land, so få vi berre sledar og gatehellur og ein og annan okerkarl derifrå. Jørgen Moe er den einaste dugande ringeriking eg kjenner. Folk må eta vitet av seg her og på Heidemork».*

Det er harde ord fra Vinje, og han avslutter med å beskrive Ringerike og folket her i to korte verselinjer:

> *«Du land av Herren gjort til hagje / du hovedlause mann med feite mage».*

Den kjente skolemann og statsråd Niels Hertzberg har sagt om Jørgen Moe at «han er den elskværdigste og folkeligste norske Digter i det forrige Aarhundrede». En annen dikterprest, Anders Hovden, som var prest i Krødsherad en mannsalder etter Moe, skriver om han at «… ein vert varm berre namnet hans vert nemnt. Han stend for oss i minneglans med ein strålering um hovudet. Han hev gjeve folket vaart so mykje verdfullt».

Skolemannen Anders Viljugrein på Tyristrand har kalt Jørgen Moe for den mest hjemstadbundne av alle våre diktere, og føyer til: «Er det ikke i grunnen slik, at alt som skal vokse seg stort og vakkert, må ha røtter i hjemlig jord?»

Ole Jørgensen Rytterager

Han het Ole Jørgensen, og var født på By i Hole i 1776. «Han kunde ikke stort mer enn å skrive navnet sitt», skrev sønnesønnen Ole Rytterager seinere, men Ole Jørgensen Rytterager ble likevel en av Ringerikes største eiendomsbesittere. Som eier av Storøya, Rytteraker og Øvre Borgen drev han – og seinere hans sønner – omfattende virksomheter som favnet langt videre enn det tradisjonelle jord- og skogbruk i bygda. Stikkord var vogn- og sledeproduksjon, kalkverk, teglverk, sagbruk og møller.

Ole Jørgensen Rytterager (1776-1842) var en av sin tids store eiendomsbresittere på Ringerike. I tillegg til Storøya, Rytteraker og Øvre Borgen, eide han skoger på Utstranda, i Lier og på Øst-Modum, og eierparter i Tandberg Brug.

Ole Jørgensen Rytterager (1776-1842) var nest-eldste sønn av Jørgen Olsen Bye og Jøran Andersdatter Hungerholdt på Vestre By på Røyse. Familien flyttet til Hungerholt i 1790-åra, og overtok gården etter hennes far Anders Reiersen Hungerholdt.

Etter konfirmasjonen begynte Ole Jørgensen å ro «føringer» fra Svangstrand til Hungerholt. Etter hvert fikk han seg en stor føringsbåt, med seil, og pengene han tjente investerte han i skog oppe i Land, som han i den første tiden tjente penger på og fikk solgt i rett tid. Pengene ble så plassert i fast eiendom.

Ole Jørgensen var gift med Gunnor Iversdatter Løken. De fikk ni barn, hvorav fem nådde voksen alder: Jørgen (f. 1809, seinere eier av Storøya), Johannes (f. 1816, seinere eier av Rytteraker), Ivar (f. 1818, jurist, eier av Guriby sag og flere eiendommer i Hole), Anne Jørgine (f. 1820) og Christoffer (f. 1822, ordfører og bankdirektør, seinere eier av Øvre Borgen, grunnla Guriby sag sammen med broren Ivar) – se Hole bygdebok bind 1, s. 267-268.

I 1805 kjøpte Ole Jørgensen Rytteraker gård. Sønnesønnen Ole Rytterager skriver i sin slektsbok (utgitt 1905) at farfaren «gav ikke stort for Eiendommen, da den var bevokst med småskog og ingen Huser, andet enn en Sundstue ved Fjordkanten, der var Underbrug eller Sæterhavn for Storøen (...) Nu er det en deilig Gaard med ca. 500 Maal flad, deilig Jord, med Husene midt paa Eiendommen, rundt omgivet af Vand». Ole Jørgensen var framsynt og full av tiltakslyst, og bygde nye våningshus og

KARJOLER OG SLEDER

Ole Jørgensen Rytterager skal ha vært den første i Hole som organiserte håndverkere til produksjon av vogner (karjoler) og sleder. Med hovedbase på Rytteraker, og med bruk av husmenn både der og på Storøya og Borgen, ble virksomheten etablert. Det ble sagt at han knyttet til seg ungdom han trodde på, sørget for opplæring, og gav dem gode husmannsplasser til bruk. Noen var snekkere, noen smeder, en maler, en hjulmaker, og en arbeidet med lær og skinn. Produktene ble solgt på markedene i Drammen, Kristiania og Kongsberg. Noen ganger reiste de helt til Gulset-marken ved Skien. I folketellingsprotokollen fra 1835 er det notert at Ole Jørgensen Rytterager «forfærdiger allehaande Voiturer, men alt ved sine Husmænd og sine Tjenestefolk. Det Hele er for ubetydeligt til at fortjene egentlig Navn af Fabrique.»

«... NOK JORDEGODS FRA FØR»

Det fortelles at Ole Jørgensen Rytterager en tid tenkte på å kjøpe Bygdøy (Ladegaardsøen) i Christiania. Han mente den ville få stor verdi i framtida. Kjøpekontrakt skulle endog ha vært satt opp, men handelen ble ikke sluttført. Årsaken var at kona Gunnor var av den jordnære typen. Hun mente at han hadde nok jordegods fra før!

driftsbygninger på Rytteraker. Etter at han i 1825 flyttet til Storøya med sin familie, leide han ut hovedbygningen på Rytteraker til major Wilhelm Jürgensen.

I september 1823 kjøpte han Storøya sammen med Gulbrand Eriksen Tandberg. I 1825 solgte Tandberg sin halvpart til Ole Jørgensen, og dermed var Storøya og Rytteraker samlet på én hånd. Gulbrand Eriksen Tandberg var stortingsmann, og eier av Øvre Tanberg i Norderhov. Han drev stort i trelast, og hadde 19 barn i sine to ekteskap. Det var han som i 1833 ønsket kronprins Oscar (seinere kong Oscar 1) og kronprinsesse Josephine velkommen til sin gård på en svært minneverdig måte. Hele familien stod oppstilt ved inngangen til den staselige hovedbygningen, han og sønnene på rekke på én side, kona og døtrene på den andre, og alle var antrukket «i hjemmevirkede klær av vadmel og værken».

Da Ole Jørgensen Rytterager ble eneeier av Storøya i 1825, var det mye å ta fatt på. Han «murede op Fjøs og Staldbygning, bygget ny Lade og indredet Hovedbygningen, da alt var forfaldent».[17] I 1832 kjøpte han også Øvre Borgen, som grenser mot Rytteraker på nordsiden. Han hadde da forpaktet gården et par års tid av eieren, kjøpmann Hagemann.

KJERRATEN I ÅSA

I 1840-åra fikk Ole Jørgensen Rytterager tilbud om å kjøpe Kjerraten i Åsa av baron Harald Wedel-Jarlsberg. « Baronen henvendte sig til Ole Rytterager, som allerede da var bekjendt som en driftig Mand, om han vilde overtage Bedriften, men han svarede at han heller vilde kjøre en Tylvt Tømmer udover end en Stok op. Herover blev Baronen stødt, men de kom senere i god Forstaaelse med hinanden », skriver sønnesønnen. Kjerraten i Åsa var i drift i årene 1806-1849, da den ble nedlagt. Driften var sannsynligvis aldri lønnsom, men ble subsidiert av annen virksomhet i Nordmarksgodset.

Ole Jørgensen begynte tidlig å kjøpe skog. I åra 1813-1835 kjøpte han skogeiendommer på Utstranda som opprinnelig hørte til gårdene Øverby, Utvika og Ødelien. Ved utskiftinga av Krokskogens allmenning i 1823 fikk Storøya og Rytteraker tildelt to større teiger, «Storøistykket» i Nordlandsåsen, og en teig ved Manaskaret. I 1825 begynte han så å erverve skog på Øst-Modum, bl. a. fra gårdene Kimmerud, Pilterud og Tanberg. "Han gav ikke mange Dalerne for det hele, som indbragte Tusinder," skrev sønnesønnen siden. Etter et makeskifte i 1837 satt han igjen med Tanberg mølle og sagbruk. Noen år tidligere (1830) hadde han sikret seg rettighetene til hele Tanberg-elva.

Mellom 1810 og 1820 anla Ole Jørgensen teglverk og kalkovn på Rytteraker. Kalkstein til kalkovnen fikk han fra steinbrudd på Rytteraker og Borgen. Fra Øvre Borgen ble kalksteinen fraktet med båt fra ei vik lengst sør på eiendommen (mot Sælabønn), hvor det lå ei brygge som ble kalt «Kalkovnsbrygga». Teglverket på Rytteraker var i drift til rundt 1900. Ved verket skal det ha blitt tilvirket cirka 80.000 stein årlig.

17 Rytterager (1905), s. 28.

I 1835 var det på Storøya og Rytteraker i alt 19 husholdninger med 107 personer, hvorav en selveier, en militær embetsmann,[18] 14 husmenn, to daglønnere, 14 tjenestefolk og to fattige. En kvinne på gården var over 90 år. Utsæden var ½ t. (tønne) hvete, 2 ½ t. rug, 13 t. bygg, 22 t. blandkorn, 6 t. havre, 8 t. erter og 60 t. poteter. Av husdyr var der 8–10 hester, 40–50 storfe, 60 sauer og 6 griser.[19]

Ole Jørgensen Rytterager hadde flere tillitsverv i bygda, og ble valgt som suppleant til Stortinget i 1824. Dette til tross for at han ikke hadde hatt mulighet til å tilegne seg videre boklig lærdom. Han døde i 1842. Hans kone overlevde ham med 31 år, og hadde livøre på Storøya. Da skiftet etter han ble avsluttet i 1846, overtok eldste sønn Jørgen Storøya og skogteigen ved Nordlandsåsen. Nest-eldste sønn Johannes fikk Rytteraker samt Valtersbråten og skogteigen ved Manaskaret, mens jurist-sønnen Ivar ble eier av skogen på Utstranda samt Pilterud skog på Øst-Modum. Yngste sønn Christoffer overtok Øvre Borgen, Vefsrud skog i Lier og Dyrbak på Øst-Modum, med Tanberg mølle.

Det meste av virksomheten – også gårdene Storøya og Rytteraker – gikk ut av slekta rundt år 1900, men på Borgen sitter fortsatt Ole Jørgensens slekt, gjennom hans oldebarn Ole Kristoffer Rytterager (Øvre Borgen) og Ragnhild Rytterager (Borgestad).

Marthe Hagelsteen

Jordmor Marthe Hagelsteen ble en legende i levende live. Hun gjorde noe som var uvanlig for kvinner i hennes tid. Hun skaffet seg utdannelse og et yrke. I 1910 tok hun eksamen ved Kristiania jordmorskole, 25 år gammel. Etter ni år som privatpraktiserende jordmor i Hønefoss, ble hun i 1919 ansatt som distriktsjordmor i Hole.

Marthe Karine Hagelsteen f. Søhol (1855-1965) var jordmor i Hole i mer enn en mannsalder. På bildet med ektemann Anton Konrad Hagelsteen (1883-1961) og deres datter Ingeborg (f. 1923).

Marthe var tidlig ute, det var først i 1898 at Stortinget vedtok loven om jordmor (fødselshjelper), noe som gjorde det mulig å

18 Major Wilhelm Jürgensen (1762-1842) var født i Slesvig og var sjef for det Lærdalske Compagnie i krigen mot Sverige 1808-09. På sine eldre dager leide han hovedbygningen på Rytteraker og bodde der med sin familie – se Hole bygdebok bind 1 s. 312.

19 Folketellinga i 1835 var en rein tellingsliste, uten navn.

«EKTE HOLEVÆRING»

Det går et ordtak blant karfolk i Hole, at for å kunne kalle deg «ekte» holeværing, må du ha hoppa minst 20 meter i Væsjursbakken og væra tatt imot av'a Marthe Hagelsteen! «Væsjursbakken» er Vestjordsbakken, en hoppbakke ved småbruket Vestjordet på Røyse.*

* Etter Trygve Ellingsen (f. 1922).

KLAR BESKJED

Marte Hagelsteen var ikke bare jordmor. Hun var også familiekurator og helserådgiver i mange tiår før yrkesbetegnelsene ble kjent. Hun var særlig opptatt av fødende kvinners helse. Dersom det i en familie hadde kommet mange barn på kort tid, nølte hun ikke med å si fra. På en gård på Røyse hadde kona hatt fire fødsler på fire år. Etter at den fjerde ungen var kommet til verden i 1929, tok hun mannen til side før hun reiste. Beskjeden var klar: «Nå må du holde deg unna a'Agnes ei stynn, Kristian!» Det tok åtte år før de fikk nummer fem!

Marthe Karine Søhol sammen med foreldre og søsken i Roterud cirka 1915. Fra venstre: Marthe Karine (f. 1885), Herman (f. 1884), Lovise Halgrimsdatter Søhol (1855–1930), Johan (f. 1881), Hans Jensen Søhol (1848–1934), Andrea (f. 1895) og Inga (f. 1888). Bildet er tatt cirka 1915.

ansette kommunale jordmødre. Kravet var full sykepleierutdanning og eksamen fra en offentlig jordmorskole.[20]

Hun het Marthe Karine Hansdatter Søhol (1885–1965) og var datter av tømmermann Hans Jensen Søhol og Lovise Halgrimsdatter på Roterud, et småbruk under Søhol på Røyse. I 1922 giftet hun seg med Anton Hagelsteen på Nerigarden Fekjær, og de fikk ei datter, Ingeborg (f. 1923).
Det var utfordrende å være jordmor for hundre år siden. Utstyret var enkelt, og fødslene foregikk ofte under vanskelige forhold i små stuer. Ikke sjelden var Marthe lusete når hun kom hjem til Fekjær etter endt oppdrag. Som distriktsjordmor hadde hun fast lønn. For inntil 20 fødsler i året fikk hun 1 krone for hver fødsel. Ble det flere fødsler, fikk hun ingen lønn av kommunen. De som brukte henne skulle da betale sjøl, men mange hadde det trangt og Marthe gjorde nok ofte jobben gratis.

20 Margit Harsson i Holekalenderen 2001.

Seint og tidlig, i all slags vær, var Marthe Hagelsteen på farten med jordmorkofferten. For det meste ble det brukt hesteskyss. Av og til ble det rekvirert bil, men det var ikke alle steder det var mulig å komme fram med den.
Jordmora i bygda var involvert i langt mer enn å ta imot barn. Vaksinering og barnekontroll, og ikke minst behandling av sår og kuttskader. Det var ikke alltid så lett å få tak i lege. Mange gråtende kvinner kom til Marthe og tryglet og ba om hjelp i forbindelse med uønskede svangerskap. Men hun trøstet og pratet med dem, og fikk de fleste til å bære fram barnet.[21]

Marthe Hagelsteen var distriktsjordmor i Hole i 33 år, til 1952. Som pensjonist vikarierte hun på Det katolske sykehus i Hønefoss. Hun døde i 1965.

Peter Lyse

Peter Lyse (1895–1982) var en fargeklatt i Hole-bygda. Han ble født i Orlangen, «ei lita stue i søreinen, på vestsia a Steinsfjorn en aprildag i 1895. Det fyste'n såg av væla var di stupbratte bærja å den svarte granskauen på østsia», skriver han sjøl i boka om sin barndom, på ringeriksmål.

Hans foreldre var Lars Petersen Lyse fra Sundøya og Karen Nilsdatter Holmen, datter av en kirketjener i Norderhov. Peter ble gift med Jenny Marie Nilsdatter fra Langebru på Krokskogen. De fikk ingen barn. De bodde i Lyse, den tidligere husmannsplassen Lårvikkleiva på østsida av Steinsfjorden, som hans far kjøpte i 1907.

Peter Lyse begynte som ung gutt i smedlære, men mistrivdes med det og ble tømrer og båtbygger. I mange år var han vaktmester for Fridtjof Nansen på Polhøgda ved Lysaker. I tillegg var han lokalpolitiker og kulturbærer. Politikk og dyrevern, avholdssak og målsak opptok ham sterkt.

Peter Lyse (1895-1982) var medlem av Hole herredsstyre i mange år, og representerte både Arbeiderpartiet og Høyre, uten å være medlem i noen av partiene.

Han var medlem av Hole herredsstyre i mange år, og representerte både Arbeiderpartiet og Høyre, uten å være medlem i

21 Opplysninger hentet fra minneoppgave 1994, skrevet av datteren Ingeborg Hagelsteen Vik (i Hole bygdearkiv).

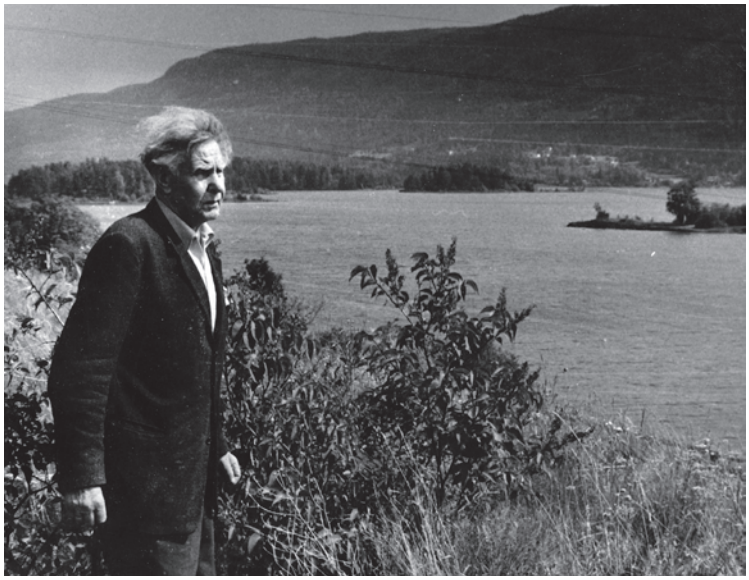

Peter Lyse (1895-1982) ved Steinsfjorden i 1977. Han står rett på oversida av stua i Orlangen, der han vokste opp.

IKKE SOSIALISTER

Peter Lyses far, Lars Petersen Lyse, var tømmermann av yrke. En tid arbeidet han hos Johannes Solberg på Stein, og fikk plassen Orebråten i Steinsåsen til bruk. Men i 1912 måtte familien flytte fra Orebråten, fordi Solberg ikke godtok at Lars var blant stifterne av en sosialistisk arbeiderforening i bygda.* Lars Petersen skrev også dikt, syslet med kunstmaling og var sterkt opptatt av «det som gammelt var og angikk steder og forhold i bygden».** Han laget på egen hånd et fotografiapparat, som i dag er å finne på Norsk Teknisk Museum.

* Olaf Eriksens erindringer s. 81 (kopi i Hole bygdearkiv).
** P. Bukier: Paa Asbjørnsens stier (Oslo 1937), s. 48.

«SLIK VAR DET DA»

Da Peter Lyse døde i 1982, etterlot han seg et manus om sin egen oppvekst. I 2005 ble «Slik var det da» utgitt av Hole kommune og gitt som klassesett til alle skoler i kommunen. Manuset til boka ble revidert og tilrettelagt av Olav Norheim, mens Fred Harald Nilssen tok initiativet til og var arkitekten bak utgivelsen.

noen av partiene. Som politiker utmerket han seg ved å være svært frittalende, og det gav ham både venner og uvenner. Det største rabalderet stelte han i stand i forbindelse med kommunesammenslutninga i 1960-åra. Da Hole herredsstyre i 1963 med klart flertall gikk imot at bygda skulle bli en del av storkommunen Ringerike, var stemmetallene 20 mot 1. Representanten som stod alene, var Peter Lyse.

I desember ble det invitert til gravøl for gamle Hole kommune. Festen ble avholdt på Sundvolden Hotel, med alle medlemmer av herredstyret, etatsjefer, gjester fra fjern og nær, og bygdas celebriteter med lensmann og prest i spissen. Dagen etter anmeldte Peter Lyse Hole kommune og Sundvolden Hotel for å ha servert brennevin uten bevilling. Lensmannen ville ikke ta imot anmeldelsen, så den måtte han videre med, til politimesteren i Hønefoss. «Jeg hadde avlagt avholdsløfte, og var forpliktet til å anmelde saken», sa han seinere om det.

En misforståelse mellom festkomiteens formann og hotellet hadde ført til at det *ikke* var søkt om skjenkeløyve. Politimesteren måtte følge lovens bokstav, og det endte med at fire aktede menn ble ilagt hver sin bot på 100 kroner: ordfører, lensmann, festkomiteens leder og hotellets direktør. Og Peter Lyse fikk erfare at «en ikke blir avholdt av å være avholds».[22]

22 Fred Harald Nilssen i heftet Ringerike (1995), s. 37.

«... DEN SOM HAR BESTE VETET»

«De færreste er forunt å runde de 85, og enda færre er aktive bak bilrattet når de kommer såpass opp i årene. – Men du veit, det går jo nesten av seg sjøl i dag, med lysregulerte kryss og alt mulig. Det er ikke som da hallingen skulle ta førerkort i Hønefoss. Det nærmet seg en bil på en sidevei fra høyre, og bilsakkyndige ville vite hvem som skulle vike. – Han lyt vel standa, den som har beste vetet, veit eg, svarte hallingen. Han fikk førerkortet, forteller Peter Lyse, og regelen er vel ikke så dum, heller. Jeg hadde i hvert fall vært kjørt i hjel for mange år siden, hvis jeg ikke hadde fulgt den».*

* Tore Roland i avisa «Fremtiden» 1980.

KNEHØNER OG SNUS

Peter Lyse var ikke redd for å bruke sterke ord i den politiske debatten. I en sak om bevilgning til bygdas folkeboksamling, som han mente fortjente langt mer enn det som var foreslått, konstaterte han at beløpet samlet utgjorde en halv eske snus pr. mann i herredsstyret. Han omtalte flere ganger sine medrepresentanter som «knehøner» når han var uenig med dem, og da Hole herredshus ble innviet i 1955, syntes den nøysomme Lyse at grensen var nådd. Han var rystet over at det i kommunens nye storstue var «like varmt på dass som på ordførerens kontor»!*

* Børre Aa. Lund: De gamle er eldst (Oslo 1977).

Peter Lyse var opptatt av ringeriksdialekten. I samarbeid med Norsk Målførearkiv og Universitetsbiblioteket samlet han inn ord og uttrykk fra hjembygda. Det var like viktig å ta vare på gamle ringeriksord som gjenstander, mente holeværingen. I 1976 kom dialektboka «Attved Tyrifjorden – målføre og tradisjon frå Ringerike». Den ble selve livsverket hans. I tillegg til 3.000 ord og uttrykk som ble brukt i Hole og Norderhov rundt århundreskiftet (1900), inneholder boka beskrivelse av folkeliv og folketro, personlige iakttagelser og forklaring av arbeid og redskap fra gammel tid, med en rekke illustrasjoner tegnet av forfatteren selv.

Peter Lyse var svært bilinteressert. I 1928, da han var 33 år, fant han en 1928-modell Austin Seven på en skraphaug på Røyse. Der hadde den ligget i 17 år. Han brukte et par år på å få bygget opp bilen, og i 1976 stod den ferdig. Samme år deltok den i veteranvognløpet *Fjord and Mountain Rally 1976*, et minneløp for den første bilturisten i Norge, hollenderen Beduin. Lyse tok sjøl initiativ til løpet, og han sørget for å få hugget ut en minnestein, som er plassert ved Husum i Lærdal. Da han var 85 år gammel, var han eier av tre biler. I tillegg til veteranbilen Austin Seven, var det en ny japaneser «som er for liten for meg som er så lang», og en Cambridge 1975-modell til langkjøring.

Peter Lyse døde i 1982, og testamenterte alt han eide til Norges Handikapforbund. I 1985 ble eiendommen Lyse solgt, og for salgssummen ble det opprettet to legater som bærer Peter Lyses navn.

«... DE SKULLE HATT HALE»

«Politikere er etter min mening ikke fullt utvokste. De skulle hatt hale. Den kunne de logre med foran valget, stikke mellom bena i redsel for folkemeningen, eller bruke for å vise at de har stand, når det er en sak de tror de tjener på»,* sa den frittalende Peter Lyse i et intervju med Ringerikes Blad.

BIL I BLODET

«Å påstå at Peter Lyse er en mann med bil i blodet, er avgjort ingen overdrivelse. Biler, motorer og lignende tekniske vidundre har vakt glødende interesse hos 85-åringen helt siden han sto som undrende 6-åring med vidåpne øyne og så på Norges første bilturist. Det var hollenderen Beduin som passerte gjennom Ringerike på sin ferd til Lærdal i 1901. Selv tok Peter Lyse førerkort 18 år senere, og han kjører daglig i en av de tre bilene sine. – Og så tar jeg en Oslotur en gang imellom, for å teste reaksjonsevnen, forteller han».*

* Tore Roland i avisa «Fremtiden» 1980.

Anders C. Svarstad (1869-1943) ved staffeliet, i arbeid med et naturbilde. Han var ellers kjent som «Oslos maler». Det var byene som fascinerte ham mest.

NAVNET CASTUS

Maren Måler fortalte hvorfor hun gav sønnen det spesielle navnet Castus. I gamle dagers almanakker var det gjerne en kort historisk fortelling som innledet overgangen til en ny måned. Mens hun gikk svanger med Anders Castus, leste hun i almanakken en fortelling om en mann i gamle Roma som var tilskuer, da kristne ble kastet i løvegården. Han undret seg over hvorfor de sang og virket så glade selv om de gikk døden i møte, og fikk forklart at de kristne så fram til gjensynet med Jesus og et bedre liv i himmelen. Mannen syntes det hørtes fint ut, og ville lære mer om kristendommen. Han ble omvendt, og kort tid etter ble han selv kastet i løvegården. Mannen het Castus, og fortellingen gjorde så sterkt inntrykk på Maren at hun gav sønnen navnet.*

* Fortalt av Brit Josephson (Anders C. Svarstads datterdatter) i 2006.

Anders Castus Svarstad

Han er blitt kalt «Oslos maler», og var bondesønn fra Røyse. Maleren Anders C. Svarstad (1869–1943) var sønn av Gulbrand Hansen Svarstad fra Store Hundstad og Maren Gudbrandsdatter Gomnæs. Faren eide Svarstad søndre fra 1861, men på grunn av uheldige økonomiske disposisjoner måtte han gå fra gården tidlig i 1880-åra. I 1894 flyttet familien til Sørjordshaugen ved Bønsnæs, et steinkast fra gården de hadde gått fra noen år tidligere. Men da var allerede Anders ute av redet.

Faren hadde livnært seg som husmaler, og blant annet utført en del dekorative maleoppdrag. Anders Castus fulgte sin far i arbeidet da han var gutt, og som 15-åring begynte han i malerlære hos farens fetter, malermester Nils Hundstad på Lillestrøm. Seint i 1880-åra ble han elev ved Den Kongelige Tegneskole i Kristiania. Han ble frarådet av læreren på tegneskolen å forsøke å bli kunstmaler. Da begynte han som dekorasjonsmaler, og var så dyktig at han fikk håndverkerstipend. Dermed kunne han reise ut i verden. Først dro han til Danmark og Tyskland som håndverker. Han var også i USA, blant annet utførte han arbeider ved Verdensutstillingen i Chicago i 1893.

Sist i 1890-åra var Anders C. Svarstad elev ved Académie Colarossi i Paris. Her møtte han den franske maleren Henri Rousseau. De to delte syn på storbyenes maleriske verdi: Det banale, det alminnelige, det dagligdagse motiv, og overså akademiske konvensjoner som *den riktige anatomi* eller *det korrekte perspektiv*.[23] Svarstad debuterte på Høstutstillingen i 1902 med «Skisse fra Ekeberg», og ble etter hvert kjent for sine bymotiver «samt det faktum at han var gift med Sigrid Undset».

23 Nilssen (1994), s. 10-11.

«OSLOS MALER»

Av A. C. Svarstads landskapsmalerier er det svært få som har tilknytning til hjemtraktene på Ringerike. Hederlige unntak er en serie med dekorative arbeider han utførte på apoteket Løven i Hønefoss i 1932. I denne serien, som i dag er i privat eie, finnes motiver blant annet fra kirkeruinene på Stein gård, Norderhov kirke og Krokkleiva. Det var byene som fascinerte Svarstad mest, og gjerne byer hvor den moderne tid i form av telefontråder, gasstanker eller fabrikkpiper hadde gjort sitt inntog. Klassiske motiver som berømte monumenter eller bygninger opptok ham mindre.*

* Lerberg (1999).

Anders C. Svarstad (1869-1943).

Sigrid Undset (1882-1949), forfatterinne og nobelprisvinner, var Anders C. Svarstads andre hustru. De var gift 1912-27.

I 1906 fikk Svarstad sitt gjennombrudd med «Myrens mekaniske verksted». Han fortsatte å reise på studieturer i Europa, og oppholdt seg utenlands i lengre perioder. I 1925 ble han innstilt til et professorat ved Kunstakademiet, som Christian Krohgs etterfølger, men en storm av protester fra flere yngre kunstnere førte til at han ikke nådde opp. Fra 1926 til 1929 drev Svarstad egen kunstskole i Oslo, sammen med Søren Onsager.[24]

Svarstads mor, Maren Gudbrandsdatter, var mest kjent i bygda under navnet «Maren Måler». Hun livnærte seg ved onnearbeid og veving. Etter moras død i 1926 overtok Anders Castus som eier av Sørjordshaugen.

Anders Castus Svarstad var bosatt i Oslo og brukte eiendommen på Røyse som feriested. Han var gift to ganger, først i 1901 med Ragna Moe fra Trysil, og de fikk tre barn. De ble siden skilt, og han giftet seg igjen i 1912 med forfatterinnen Sigrid Undset, som han møtte i Roma i 1909. De var først bosatt på Ski, og flyttet seinere til Sinsen. I dette ekteskapet var det også tre barn, hvorav den eldste, Anders (f. 1913), falt i krigen i 1940 ved Segalstad bru i Gausdal.

Sigrid Undset og Anders C. Svarstads synes å ha hatt et vanskelig ekteskap. Undset tok seg ikke bare av deres tre barn, hun tok seg også av barna hans fra første ekteskap. Svarstad oppholdt seg mest i atelieret og «fulgte kallet», mens hun var husmor og mor. De første årene var hun imponert av hans meninger og kunnskaper, av hans selvstendighet og kunstneriske utvikling. Ut fra deres første tid sammen skapte hun

24 Ellen J. Lerberg: «Anders Castus Svarstad - bymaleren fra Røysetangen», i heftet Ringerike 1999 s. 56–59.

«...ØKET VÅRT LANDS KULTURSKATT»

«A.C. Svarstad har skapt glans om sitt gode ringerikske navn og derigjennem over sin fagre hjembygd, og han har øket vårt lands kulturskatt».*

* E. Viker i heftet Ringerike 1925, s. 8.

Anders C. Svarstads hjem, Sørjordshaugen ved Bønsnes. Eiendommen er fortsatt i familiens eie.

store kjærlighetsromaner. Men etter hvert innså hun at hun var i ferd med å slite seg helt ut. Hun valgte å ta seg av sine egne barn og forfatterskapet. I 1924 flyttet hun til Lillehammer, og paret ble skilt i 1927.

A.C. Svarstad er som nevnt blitt kalt hovedstadens maler. Da han kom til Kristiania som malersvenn, var det ikke byens lyse sider han lærte å kjenne. Likevel kom han til å elske alle sidene ved byen, skitne rønner og bakgårder, rødsvarte fabrikker med himmelstrebende skorsteiner, elegante villastrøk og bortgjemte utkanter. Gjennom hele sitt livs virke gjorde han det til et kall å male Oslo. Han ble en banebryter i å vise oss det malerisk vakre ved sotete fabrikkstrøk».[25]

Etter Anders C. Svarstads død i 1943 overtok datteren Gunhild som eier av Sørjordshaugen. I dag er det hennes sønn, Knut John Andreassen (f. 1932), som er eier. Han bor delvis i Oslo og delvis på Røyse. I 1970 reiste Røyse Vel en minnestein over A.C. Svarstad ved bygdeveien 50 meter øst for Sørjordshaugen.

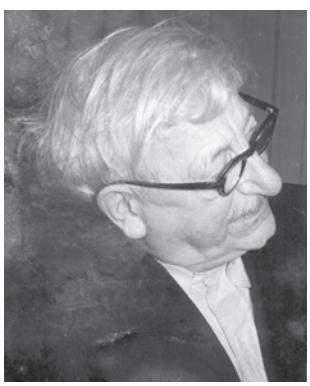

Jon Guldal (1885–1958) viet sitt liv til lokalhistorien. Etter hans død ble arkivet hans gitt som gave til Hole kommune, og danner i dag basis i Hole bygdearkiv.

Jon Guldal

Jon Guldal (1885–1958) fra Røros kom til Hole som lensmannsbetjent i 1912. Han kom fra liknende stillinger i Berg på Senja, i Selbu og i Rennebu, og en kort periode hadde han vært poståpner i Folldal og redaktør av lokalavisen «Bergmanden». I Hole var han lensmannsbetjent fra juli 1912 til september 1918, og var siden lensmann til han søkte avskjed i stillingen fra 1. september 1923.

Jon Guldals slekt på både fars- og morssiden kom til Røros på slutten av 1600-tallet. Stamfaren på farssiden kom fra Gauldal, og brukte siden bygdenavnet som familienavn,[26] mens den første på morssiden het Haas og kom fra Tyskland.

I 1919 kjøpte Guldal en tomt fra Søndre By, og her bygde han hus til seg og familien. Eiendommen ligger på sørsida av vei-

25 Fra katalogen (forordet) til A.C. Svarstads minneutstilling 1947.

26 Gauldal, seinere skrevet Guldalen, eller Guldal med og uten h (opplyst av Gisle Guldal i brev 21. mai 2002).

«... INGEN FAST, BETALT STILLING Å GÅ TIL»

«Han sluttet altså som lensmann fra 1. september 1923. Jeg vet rett og slett ikke hvorfor han ikke ville mer. Han sa opp sin stilling, og resten av livet hadde han ingen fast, betalt stilling å gå til, bortsett fra et par år midt på 1930-tallet, da han var fattigforstander i Hole. Det er vanskelig å forstå hvordan det var mulig å overleve fra dag til dag den gangen. Han hadde sikkert en viss innsikt i rettsregler, og derfor hadde han nok en del oppgaver med 'å skrive for folk', men det ga vel ikke noen særlig inntekt. Etter hvert begynte han å skrive i aviser, særlig i Ringerikes Blad. Men heller ikke det ble han rik av».*

* Sønnen Gisle Guldal i Hole historielag 24. april 2002. (Kopi av manus i Hole bygdearkiv).

krysset ved Moskummen. Jon Guldal var gift med Gudrun Nicolaisen, datter av lensmann Nicolai Nicolaisen og hustru Petra f. Leegaard på Nordre Frøyshov. De fikk sju barn, og har en stor etterslekt. Heimen på Røyse kalte han «Villvoll skrivestuggu».

Da Jon Guldal i 1906 eller 1907 søkte stilling som lensmannsbetjent i Stryn i Nordre Bergenhus amt, skrev han en søknad på vers. Han fortalte siden at søknaden ble stoppet før den kom til behandling i Stryn bygdestyre, «men den inneholder da et slags vitae»:[27]

På Røros Bergstad er jeg født og båren,
og der er hele garderoben skåren.
Fattig-gutt jeg var,
måtte tidlig ut fra mor og far.
Med penn i hånd jeg stedse strevet,
over sult og nød meg selv å holde hevet;
med fuss og fant jeg sammen støtte.
Litt jeg lærte både her og der,
men enno i min lærdom huller er.
Høye amtmann uti Bergenhus:
Gid vi engang bliver dus!
Se fra alder, lærdom vekk,
Putt de andre søknader i sekk.
Under skriver så
både Jon og Guldal uten h.

Etter at han trakk seg tilbake som lensmann i 1923, viet Jon Guldal sitt liv til lokalhistorien. Fra Villvoll skrivestuggu skrev han avisartikler og brakte folkeminne og historisk viten ut til

«... SJELDEN KJEDELIG I HANS SELSKAP»

«For dem som fikk gleden av å lære Jon Guldal nærmere å kjenne, ble det opplevelser man ikke glemmer så lett. Han var sterkt opptatt av alle mennesker han møtte, og kunne som få engasjere i samtalene. Tørrvittig som han var, ble det sjelden kjedelig i hans selskap, og han var derfor en ettertraktet kåsør ved forskjellige anledninger», skrev Ringerikes Blad da «Folkeminner fra Hole» ble utgitt i desember 1985.

27 Gisle Guldal i brev 21. mai 2002.

Familien Guldal på Villvoll 17. mai 1936. Bak fra venstre: Gudrun (1893–1983), Jon (1885–1958), Emerentze Haas (f. 1919), Vidar (1920–1980) og Jon (1918–1976). Foran fra venstre: Gisle (f. 1927), Gudleik (1929–1990), Annicken (f. 1922) og Gudrun (1924–1988). Hunden heter Garm.

folket. Artiklene som kom på trykk, klipte han ut av avisene og limte inn i gamle protokoller. Disse er tatt vare på i Hole bygdearkiv. Et overslag viser at der er over tusen artikler. Stoffet fikk han for det meste ved reint samlerarbeid. Han var stadig på reisefot, innenbygds og utenbygds. Dokumenter, brev og dagbøker ble berget fra støvete loft. Gamle mennesker fortalte villig om episoder fra et langt liv, om tungt slit, men også om glade minner.[28]

Jon Guldal var småfolkets talsmann. Det er ikke få skjøter, kjøpekontrakter, avskrifter og brev som han hjalp «knølen» med. «Knølen» var hans eget uttrykk, som også innbefattet ham selv. Mange eldre ringerikinger vil være kjent med pseudonymet Varg Villvoll. Mange gårder og hjem på Ringerike har hatt besøk av V.V. på hans ustanselige søken etter gamle dokumenter og folk å prate med, som grunnlag for nye artikler.

Guldal skrev også sju hefter (selv kalte han dem «småskrifter») om Hole og holeværinger, som han fikk trykt opp og solgte. Disse var «Bønsnes kirke» (1942), «Hole kirke» (1943), «Små stubber I» (1944), «Små stubber II» (1950), «Krokkleiva og Krokskogen» (1952), «I gamleklokkerens dager« (1954) og «Ordførere i Hole» (1956).[29] I 1985, hundre år etter Jon Guldals fødsel, ble de sju heftene samlet og gitt ut på nytt i ett bind av bygdebokkomiteen i Hole, med tittelen «Folkeminner fra Hole».

28 Henry Jørgensen i forordet til «Folkeminner fra Hole» (1985).
29 Heftet «Ordførere i Hole» ble ajourført og trykt opp igjen i 1987.

Og endelig skrev han skuespill for oppføring i Hole Ungdomsforening, og han skrev viser, blant annet «en nyere bygdevise» fra Røyse med 34 vers. De tre første lyder slik:

Ytterst ut paa Tangen vor
gamle Bønsnæs kjerka staar
speiler sig i Tyrifjord,
pynter op vor ættejord.

Den har seet sekler ni,
fylder snart de fulde ti,
mangen dag i vaar og høst,
staat i storm fra nord og øst.

Røysetangen er vor grænd,
før som nu her bodde mænd,
mindes skal hin Sigurd Syr,
tanken hen til saga flyr.

Hans samlerarbeid ble ikke verdsatt som fortjent, men en periode fikk han et månedlig beløp på 50 kroner i «gasje» av Hole kommune, som ble økt til 100 kroner før det igjen ble strøket på grunn av dårlig kommuneøkonomi. I 1938 ble han tildelt et årlig beløp på 500 kroner over statens kulturbudsjett. Like før sin død i 1958 ble han bevilget en æresgave på 1.000 kroner av Hole kommunestyre, etter at han hadde overlatt sitt rikholdige arkiv til kommunen. Det utgjør i dag basen i Hole bygdearkiv.

«Her i Hole fant jeg anvendelse for mine små evner i skrivning og folkeminnesamling», skrev Guldal i et brev til Hole kommunestyre i juli 1958. «Men det hyggeligste var at bygdefolk møtte meg med slik velvilje, og de sendte meg ofte takk for artikler om gamle tiders forhold, liksom jeg uoppfordret fikk tilsendt gamle bilder og dokumenter. Alt har jeg prøvd å verne om. Mitt ønske er at min samling av bilder og dokumenter må bli oppbevart her på Røyse, slik at alt en gang kunne komme til nytte». Kommunestyret vedtok at hans samlinger skulle få en trygg bevaring. I vedtaket ble understreket at Hole kommune «verdsetter fullt ut det store samlerarbeid av folkeminner som Guldal har utført i mange år. Hans samlinger vil bli av uvurderlig hjelp for de som siden skal granske bygdenes og gårdens historie».[30]

«... DET BLIR KALDT PÅ BEINA!»

«Det var vel en gang tidlig på vinteren 1936 at sogneprest Lunde kom kjørende forbi i spisslede. Min far gikk alltid tynnkledd, og denne vinterdagen var han gått ut etter posten. Der sto han barbeint i snøen da presten kom forbi. Så ble han stående der og snakke med presten, kanskje det var om den forlorne sønn. De snakket sammen, og de snakket lenge. Til slutt sa min far: - Jeg må gå innatt, det blir kaldt på beina! Sognepresten gjorde store øyne da han så at min far var barbeint».*

* Gisle Guldal i Hole historielag 24. april 2002.

30 Ringerikes Blad 22. juli 1958.

Minnesteinen over Pål Putten i Haug ble avduket 17. mai 1845. Det var Jørgen Moe og Thor Færden som stilte seg i spissen for innsamling av midler for å få den reist, og talen for dagen ble holdt av Eilert Sundt.

Pål Putten

Pål Putten var en av heltene fra slaget ved Norderhov kirke natt til 29. mars 1716. Sammen med Tor Hovland fra Sigdal var han veiviser for den norske hæravdelingen som nedkjempet de svenske dragonene. Pål ble såret i slaget og falt av hesten, men han «svang seg op igjen og deltok til slagets slut». Han var da 41 år gammel. Etterpå måtte han amputere den ene foten og laget selv et trebein, som han gikk med resten av livet. Han livnærte seg siden som skomaker.

Pål Pedersen Putten ble trolig født rundt 1686 som eldste sønn i en stor søskenflokk i Bønsnesfjerdingen på Røyse. Far til denne søskenflokken var sannsynligvis Peder Madsen, som døde på Frognøya i 1720. Moras navn er ukjent. Pål ble gift i 1713 med Augun Pedersdatter (ca. 1691–1753),[31] og de fikk ni barn, hvorav de seks eldste ble født i Hole. Det er en stor etterslekt etter dem på Ringerike og andre steder. Fra rundt 1727 bodde Pål med familien på plassen Putten under Nordre Klekken i Haug.

600 svenske dragoner under oberst Löwen hadde slått leir ved Norderhov prestegård sent om kvelden 28. mars 1716. De norske styrkene lå ved Gjellebekk i Lier. Da den norske hærledelsen fikk melding om svenskenes overraskende marsj via Hakadal og Hadeland til Norderhov, ble flere kompanier sendt mot Ringerike. Ved midnatt ankom kaptein Sehested og hans kompani som de første til Stein gård. De hadde forlatt Gjellebekk i 12-tida på dagen, og gått isen på Holsfjorden nordover. Løytnant Collin, som umiddelbart ble sendt videre til Norderhov for å rekognosere, fikk da følge av «et Par Mænd fra Egnen». De to var Tor Hovland og Pål Pedersen (Putten). Bålene fra svenskenes leir lyste opp nattehimmelen, men de tre kom uoppdaget tilbake til Stein med «paalidelige Efterretninger om Situationen».[32]

Da hadde ytterligere to norske kompanier ankommet Stein. Sehested bestemte seg for å angripe med de tre kompaniene han hadde, uten å vente på den norske hovedstyrken. Løytnant Collin dannet fortroppen med 18 dragoner, blant dem Tor Hovland og Pål Pedersen. Svenskenes vaktpatrulje ble overrumplet, og «i Præstegaarden og på den nærliggende Kirke-

31 V.V. skriver i en avisartikkel Sælabønnbrev II at hun kom fra Ullern (udatert, kopi i Hole bygdearkiv – L20).

32 Generalløytnant A.P. Tuxen i «Bidrag til den store nordiske krigs historie» (og heftet Ringerike 1998 s. 24-27).

«... KJENDTE HVER GARDSTAUR PAA VEIEN»

«To ringerikske dragoner – Tor Pedersen Hovland og Paal Pedersen – stod frem og tilbød sig at være veivisere, da de kjendte 'hver gardstaur paa veien'. Med disse to lokalkjendte ryttere i spidsen, satte de tre norske dragoncompanier øieblikkelig afsted i raskt trav opover den tilfrosne Steinsfjord, hvorfra de til venstre satte opover til Norderhov kirke. I nærheden af gaarden Gile stødte fortroppen, der udgjorde 18 mand under anførsel af løitnant Collin, paa to vagtposter. Det siges, at Paal skjød den ene med sin 'muskedunder', medens Tor fældte den anden til jorden 'med sit fra fædrene arvede slagsverd'; dette var et par øieblikkes verk. Derpaa satte troppen i strakt karriére op til prestegaarden, sprengte den afstængte gaardsport, stormede ind og tog det første stød. Af disse 18 mand blev 17 dræbte eller saarede. Den eneste, som blev uskadt, skal have været Tor Hovland, som derfor dagen efter var den eneste menige, som kunde modtage Anna Colbjørnsdatters indbydelse til at være hendes gjæst til middag, en ære, som Paal Pedersen visstnok i en høiere grad havde fortjent; men han blev under bataljen saaret af et hug eller skud i foden, saa han maatte ride til feltskjæren istedenfor til gjæstebud».*

* T.O. Gran: Dragon Paal Pedersen Putten og hans nærmeste slegt, Hønefoss 1906, s. 20-21.

gaard rasede Kampen til Daggry; Svenskerne værgede sig med Fortvivlelsens Mod». Da dagen grydde talte man 42 falne svensker, og 170 var tatt til fange. Resten hadde rømt i uorden tilbake samme vei de var kommet, med unntak av en tropp som flyktet motsatt vei og dagen etter ble tatt av norske styrker ved Vikersund.

Prestekona Anna Colbjørnsdatters rolle i Norderhov-slaget er blitt diskutert i ettertid. Hun er heltinnen, mens Tor Hovland og Pål Putten knapt er kjent utenfor Ringerike. Jørgen Moe er en av dem som har søkt å rette opp dette. Sammen med Thor Færden stilte han seg i spissen for innsamling av midler til en minnestein over Pål, ved Putten. Den ble avduket 17. mai 1845. Feiringen begynte med at unionsflaget ble heist i Ringåsen i Norderhov kl. 9, hvoretter man i samlet flokk gikk til gjestgivergården Hønen. Her var det festmåltid med taler og skåler, før man kl. 16 gikk i folketog opp til Putten. Eilert Sundt holdt talen for dagen. Høytideligheten ble avsluttet med kanonsalutt. Jørgen Moe hadde skrevet et dikt på 21 vers, som ble sunget ved avdukingen. To av versene lyder som følger:

Da Baalet steg med blodrødt Skin
i Nattens Mulm ved Prestestuen:
For Kamp og Daad de kastet Luen,
da allerførst i Povels Sind,
han frygtet ikke Midnatsreien;[33]
han kjendte hver en Staur ved Veien.
Det gik i trav mod nord, mod nord –
I Spidsen han og Hovlands Thor!

33 Reien ≈ et ridende følge av hedenske guder, ifølge norsk tradisjon.

Og Dalens gamle Bonde ved
at Paul var med ei blot ved Slaget,
at hvassest under Vaabenbraget
og dybest Pust hans Klinge bed.
At han var slet og ret i Talen
og ei til Festen Bord i Salen,
blev agtet værd at kaldes med,
det også Dalens Bonde ved.[34]

Seinere skrev Jørgen Moe ytterligere et dikt til Pål Puttens ære:

Kjører du en gang fra Kirken op
ad det deilige Ringerige,
ser du til Venstre en Bakketop
lidt over Veien stige.

Og Skydsdrengen viser en simpel Sten,
og siger: - Der boede Paal Putten
Og spørger du saa, hvad var det for én,
fortæller dig sagtens Gutten:

Paal var med, den Gang Slaget stod,
men siden syde han Støvle,
han red fra Kampen med kvæstet Fod
og maatte sig Treben høvle.

Paa det han humper fra Gaard til Gaard
med Læsteknippet på Nakken,
men hører, hvor han standser og staar:
- Velkommen, Paal Puttebakken!

Om Dagen sidder han rolig nok,
men naar det begynder at kvelde,
da samler sig hele Gaardens Flok,
og vil at Paal skal fortælle.

Kandidat Leegaard

Kandidat Peter Nicolai Leegaard (1828-1919) skal ha vært «den mest og best opplyste bonden som har vøri i Hole, kanskje på hele Ringerike».[35] Han kom til bygda i 1853 som fullmektig hos sorenskriver Gabriel Fougner på Stein. Men etter kort tid forlot han jussen for å bli bonde. Han ville heller drive gård enn å sitte på kontor, og kjøpte en av Bjørnstad-gårdene

34 Fra Jul på Ringerike 1924, s. 20.
35 Lyse (1976), s. 53.

i Steinsfjerdingen. I 1864 ble han eier av Store Bønsnes på Røyse, og utvidet i 1880-åra med to av nabogårdene: Lille Bønsnes (1880) og Lille Svarstad (1885). I ekteskapet med Bolette Antonie Krohn fikk han fem barn, og gjennom to av døtrene, som ble gift til Berg og Nordre Frøyshov på Røyse, har de en rekke etterkommere i Hole.

Kandidat Leegaard tilhørte en gammel embetsfamilie. Den første Leegaard kom fra Danmark og ble ansatt som sorenskriver i Rakkestad i Østfold i 1683. Han var kandidat Leegaards tippoldefar.

En del historier fra kandidatens liv viser at han ikke var bonde til fingerspissene. Han kunne gå på låven og tråkke høy med pipa i kjeften, og når han hjalp til i fjøset og delte ut mjøl til kuene, havna det like mye i hodet på dyra, som i krybba. Visstnok fordi han var skjelven på hendene.

Selv om han var akademiker og av embetsslekt, var ikke Leegaard til hverdags å skille fra andre bønder. En gang i 1880-åra var et stort møte på Glatved hotell i Hønefoss av utenlandske lærde, hvorav et par var ute i byen med sin norske guide. Denne skrøt av dannelsen til den norske allmuen, som han mente var usedvanlig høy etter europeisk målestokk. – Se der, sa han til sine gjester, der kommer det en bonde. Snakk til ham på fransk, om de vil. «Tilfeldigvis» var det kandidat Leegaard som i sitt hverdagsantrekk var på tur til mølla. Utlendingen snakket til ham på fransk, og fikk på den mest elskverdige måte korrekt svar på samme språk. Peter Lyse forteller en versjon av denne historien i «Attved Tyrifjorden», og avslutter: «At fremmenkara vart førundre åver at en slek vømmels-bonne kunne doms eie språk, var jo itte no rart».[36]

Leegaard var en mann med humør, men han hadde også et sinne som kunne være vanskelig å tøyle. En gang på forsommeren var det stor aktivitet på Bønsnes. Det var midt i høyonna, og alle arbeidet for fullt for å sikre vinterforet. Da kommer det en stasvogn, en trille, ned Mosengbakken. På lang avstand ser de at det må være besøk fra Vøyen hovedgård i Bærum, som ble eid av kandidatens venn, den velstående skipper Hansen. Skipperen og hans familie deltok ikke i gårdsarbeidet på sin gård, og hadde derfor god tid til å besøke venner

Kandidat Peter Nicolai Leegaard (1828–1919) var utdannet jurist, men ville helle drive gård enn å sitte på kontor.

FØRST MED RINGERIKSERTER

Kandidat Leegaard på Bønsnes skal ha vært den første som dyrket grønne erter på Ringerike. Det første ertefrøet fikk han av sin venn, skipper Hansen på Wøyen i Bærum. «Antagelig hadde skipperen bragt det med fra et oversjøisk land. Nogen år var Leegaard alene om ertedyrkningen; men fortellingen går slik at naboer plukket skjelmer, så snart var der en liten erteåker overalt på Røyse».*

* V.V.: Leinestrandseplet, de røde ringeriks-poteter m.m. (udatert avisartikkel i Hole bygdearkiv).

36 Lyse (1976), s. 53. Gisle Guldal forteller at det var sorenskriver Fougner som var vert og guide, og at franskmannen var her for å studere det norske skolestellet.

FIKK 25 ØRE FOR BRYDERIET

En gang Leegaard var i Hønefoss, «kom det en bonde fra en større gard i nabobygda, som ikke kjente'n. – Å du, sa'n, vil du holde hesten min litt med jeg er inne i denne butikken ei lita stynn? Jo, Leegaard var hjelpsom, og hadde vel moro av det au. Da bonden kom ut att, gav han Leegard 25 øre for bryderiet. – Men jeg har aldri vært så lei meg som da jeg fikk høre at det var Leegaard jeg ba om å holde hesten min, sa han, da han fortalte om detta».

* Lyse (1976), s. 53.

Kandidat Peter Nicolai Leegaard (1828–1919) og hustru Antonie Leegaard f. Krohn (1829–1919) og to av deres barn: Bak til venstre Margrethe Petronelle (1857–1942, g.m. Johan Fredrik Berg) og Petra Antonie (1864–1935, g.m. lensmann Nicolai Nicolaisen).

«... I DET HELE EN MANN»

«Leegaard var en av Ringerikes originale personligheter, opprinnelig innflytter, men få hadde slått dypere rot i Ringerikes grunn enn han, og ivrigere jordbruker har Ringerike aldri hatt. Han hadde en tid to gårder, en på hver side av fjorden, og forbindelsen foregikk kun over vannet. Han skydde herunder verken vind, vove eller dårlig is, og ingen har derfor oftere gjort bekjentskap med Tyrifjordens kolde strømmer og oftere holdt på å gå nedenom og hjem enn Leegaard. Legemlig var han en kjempe, og så hadde han en 'motor' i sitt varme sinn, så han måtte frem. Selv lå han i skogen vinterdag og drev frem tømmer, til sine tider med åtte hester.

Som de fleste arbeidsmennesker var han en mann med humør. Han var en ypperlig forteller, og så original at han også selv gav anledning til mang en god historie. Han var i det hele en mann».*

* Fra nekrologer i Aftenposten og Morgenbladet. Påstanden om at Leegaard hadde gård på hver side av fjorden, beror rimeligvis på manglende lokalkunnskap.

på Ringerike en fin forsommerdag. Kandidat Leegaard så det ikke på samme måten. – Antonie, vi får fremmen, sier han, hvorpå han triver lua si, kaster den hardt i bakken og roper i sinne - Her kommer de Fanden tordne mig og hefter folk midt i arbeidet! Men da skipperen og hans følge ruller inn på tunet noen minutter seinere, hilser kandidaten dem ved å ta av seg den samme lua og bukke dypt, og sier: - Å, som jeg har ventet på dere! Velkommen, velkommen skal de være!

Bønsnestangen er omgitt av vann på tre kanter, og da er det ikke å undres over at kandidaten brukte fjordisen når han skulle over til Tyristrand eller Øst-Modum, eller til skogteigen han hadde ved Øskjevall på Krokskogen. Det fortelles at da han en gang gikk igjennom vårisen på Tyrifjorden, mellom Frognøya og Modum-landet, fikk han problemer med å komme seg opp og inn på sikker is. Etter hvert fant han ut at han var så ille ute at han kunne trenge hjelp fra høyere makter, og ba til Vår Herre. Men intet skjedde. Situasjonen var like håpløs, om ikke verre, hvorpå han skal ha ropt: - Nei, her hjelper fanden tordne mig ingen

DA VAR DET VÅR...

Kandidat Leegaard tok sjansen på å kjøre fjordisen lenge etter alle andre, og dermed ble det til at han ofte gikk igjennom. Men han klarte seg. Det var faktisk slik at når folk på land oppdaget at noen hadde gått igjennom isen og var på vei for å hjelpe, så snudde de når de så at det var kandidaten. Han klarte seg.

Alle bygder har sine spesielle vårtegn. Ett av de sikreste på Røyse var at når kandidat Leegaard hadde gått igjennom fjordisen tre ganger, DA var det vår...

IKKE VANT TIL Å PYNTE SEG

Leegaard skulle delta i et stort møte på en gård på Tyristrand. Da han kom, gikk han inn og satte seg på kjøkkenet. Han var ikke fint kledd, og satt ved kjøkkenbordet og prata med tjenestefolka, da han etter hvert fikk høre at sjølfolka på gården var litt fortvila, for møtet fikk ikke begynt før kandidat Leegaard fra Bønsnes var på plass, og han hadde ennå ikke vist seg!- - Det er meg det, sa'n. Han var ikke vant til å pynte seg, da.*

* Etter Anna Jeanett Berg på Helgeland.

bønner. Her må man hjelpe sig selv! Og så kom han seg opp. Innen familien heter det at han etter denne tildragelsen kom i land på en gård på Øst-Modum, gjennomvåt og sliten. Kona på gården slo hendene sammen og utbrøt: - Det var ei Guds løkke at du kom i land! - Nei, svarte Leegaard, det var ingen Guds løkke, det var blot mine krefter!

Peter Nicolai Leegaard drev som bonde i Hole i nær femti år. I 1902 solgte han Store Bønsnes, og levde siden med Bolette sine siste år hos to av døtrene på Røyse. En dag de skulle spise middag på Berg, ropte en av smågutta (Hans) til bestefaren, som var et stykke unna: - Bestefar, du skal komma og eta! Hvorpå Leegard skrek tilbake: - *Du* eter, du! *Jeg* spiser, jeg! Seinere flytta de til Nordre Frøyshov, hvor både Antonie og Peter Nicolai Leegaard døde i 1919. Da var kandidaten 91 og Antonie 90.

Jørgen Henriksen (Gleden)

Skomaker Jørgen Henriksen var glad i en dram, og ikke så lite av en skøyer. Han var født i 1866 på plassen Seltebråten under Sørum i Hole, og bodde som voksen på en liten plass i nærheten av Guriby i nærheten av Vik. Han var en bygdeoriginal, men en dyktig håndverker når han var edru.

Faren Henrik Jensen var fra Glederud i Haug, og den første som fikk tilnavnet «Gleden». I de gamle regnskapsbøkene på Mo gård går det fram at både Henrik «Glæden» og kona Oline (Olia) gjorde mange dagsverk på Mo i 1880-åra. Også Jørgens to eldre søsken, Peter og Mathea, arbeidet på gården. I 1883 ble Ole Moe «omforenet med hans Fader» om at Peter skulle jobbe som tjenestegutt på Mo fra 14. april 1883 til 14. april 1884, til en årslønn av 7 spesidaler (28 kroner) og en bonjour (frakk), et par støvler og et par sko. Noen år etter ble

Skomaker Jørgen Henriksen var kjent som «Gleden», og var litt av en skøyer. Selv kalte han seg «lappeskomakermester».

«... DE MEST UTROLIGE SPILLOPPER»

«Opnavnet Gleden fikk den lille spede mannen av sitt alltid smilende, ja nærmest flirende ansikt. Gleden stammet temmelig meget, særlig når han var full. Og det var han ofte, så ofte som det gikk an å få fatt på noe fludium. Når Gleden var beruset, kunne han finne på de mest utrolige spillopper».*

* R.T.A. i heftet Ringerike 1939, s. 9. Peter Lyse skriver at tilnavnet Gleden skriver seg fra farens fødested, Glederud i Haug.

Peter funnet druknet i Mostjernet. Kjærlighetssorg skal ha vært grunnen.

Seltebråten lå på sørsida av Selteveien, vis-à-vis tunet i Selte. I 1865, året før Jørgen Henriksen ble født, var det ei ku og én sau på plassen. Da bodde foreldrene der med de to eldste barna. Henrik Jensen var nok også glad i en dram. I oktober 1869 måtte han sone to dager på vann og brød i Hønefoss Distriktstfængsel, for «Drukkenskab og Gadeuorden».[37] Hjemme satt Oline med tre små.

Stua i Seltebråten ble revet rundt 1910. Den var eneste bygning på plassen. «Fjøset var bygd innåt, og når kua dro i kjettingen, rista det i hele husmannsstua», fortalte en av naboene siden.[38] Tufter etter stua var synlige inntil for få år siden.

Det går mange historier om Gleden, men ikke alt er sant, det er ofte tilfelle med originaler. Hans kjærlighet til flaska går igjen i mange av historiene. Hadde Gleden noen kroner til overs, gikk turen til Hønefoss og samlaget for å få slukket tørsten. Han tålte lite, og ble som regel full av ei halvflaske.

Gleden levde av å gå rundt på gårdene og lappe sko og sette i stand seletøy. En gang han hadde gjort skomakerarbeid på Sætrang i Haug, var han i elendig humør, kanskje var han misfornøyd med oppgjøret han fikk. Det var om kvelden, og han ville en tur nedom Hønefoss, han skulle vel ha brennevin. I sinne dro han med seg ei lita trille fra gården, og satte den igjen på Vesterntangen. Saken ble anmeldt, og lensmannen oppsøkte Gleden for å ta forklaring. Innledningsvis sier da lensmannen at han ikke helt visste hva han skulle skrive på anmeldelsen, for det var jo verken tyveri eller hærverk. «K-k-k-kall det a-a-arbesløst, du», sa Gleden.

En klar høstdag var han riktig ille ute. Han hadde forvillet seg ut i rugåkeren på Stein. Den var både tett og høy, og Gleden var liten. Tilfeldigvis hadde en av husmennene på gården, som var på hjemvei etter dagens arbeid, oppdaget bølger i åkeren og en ynkelig røst som sa: «Herre Gud, hjelp meg ut av denne forferdelige skov!» Hvorpå han åpenbart ble bønnhørt, kom seg ut av åkeren, men snublet på kanten av evja og datt uti. Det heter jo i lignende tilfeller fra asken og ut i ilden, men Gleden, han datt altså i vannet. Han ble kanskje edru, i alle

37 Hringariki (medlemsblad for Ringerike Slektshistorielag), nr. 1/2013 s, 67.
38 Fortalt av naboen Hans Brådalen (f. 1916), som hadde hørt det av sin far Nils Brådalen (f. 1894).

fall var han redd for å drukne, og ba om igjen: «Kjære Gud, hjelp meg!» Han ble bønnhørt også denne gang, og fikk tak i en seljekvist fra et kjerr som vokste i vannkanten. «Ja takk, nå greier je meg sjøl, kjære Gud», sa Gleden. Hvorpå kvisten knakk. Så kom et jammerrop igjen: «Nei, men skjønner du ikke spøk, du da Gud..?»[39]

På hjemvei fra Hønefoss en gang måtte han legge seg i veigrøfta på Trøgstad-kastet og «hvile». Major Hvoslef på Tanberg kom forbi, og stoppet da han så karen i grøfta. Majoren spurte hvem han hadde æren av å hilse på? – Fi-hine følk bruker å presentere seg fyst, svarte Gleden. – Jeg er major Hvoslef på Tandberg, jeg. – Og jeg er lappeskomakermester Henriksen frå Hole, svarte Gleden. Majoren klarte ikke å holde latteren tilbake, og det endte med at Gleden ble bedt inn på Tanberg og fikk servering.[40]

«Gleden» var ungkar all sin dag, men en gang fikk han besøk av selveste sognepresten. Han far sjøl hadde fått høre at Gleden hadde et kvinnemenneske boende hos seg. Og det gikk ikke an, når han ikke var gift med henne, mente presten. Gleden hadde svar på rede hånd. «Me-me-meg bekjent, så har sognepresten også sin husholderske», svarte Gleden. Og dermed ble det med det.

Gleden var stadig på farten, og «titt og jamt var han å se i Vikssvingen på vei til kremmer'n eller et annet ærend». En pinsehelg var han i Sundvollen, og drakk seg full. Han ravet rundt og sang, fornærmet ingen, men det tok seg ikke så pent ut med denne fulle mannen. Derfor tok noen karer og stengte ham inne i låven. Meninga var at han skulle sitte der til han ble edru. Men da han ble sluppet ut igjen, var han fullere enn da han ble satt inn. Det viste seg at et par bykarer, som ikke hadde fått seg overnatting, hadde tydd inn i samme låven. Det var bare en gisten bordvegg mellom Gleden og der de oppholdt seg. Karene hadde brennevin, og Gleden fikk skjenk via et halmstrå (halmpipe) som de stakk igjennom en sprekk i veggen.[41]

LIGGE STILLE

I boka «Attved Tyrifjorden» forteller Peter Lyse denne fornøyelige historien om «Gleden», på ringeriksmål: «De var en gamal skikk å vaka åver et lik, sitta åver like. Gleden hadde fått ei flaske brennvin før å sitta åver et lik ei natt. De var en spåje (skøyer) som ajerte 'lik'. Utpå natta, da Gleden hadde drøkki no, bynte-n å synge. Da reste 'like' sei: - Du ska itte førstyrre den daue som du ska vaka åver! - Ja, men ær-u dau, ska di li-lihigge s-sthille au, svara Gleden».*

* Lyse (1976), s. 54-55.

«...Å ER BLYBER'N HEN?»

Ole Blyberg var eier av Sundvolden Hotel fram til sin død i 1930. Blyberg var en kjent mann i bygda, og Gleden møtte opp i begravelsen, som skikken var. Skomakeren tok godt for seg både av mat og drikke, kanskje særlig det siste. Enkefru Blyberg, som hadde stridd i dagevis for å gi sin avdøde mann en verdig begravelse, hjalp til på kjøkkenet i de seine kveldstimene da det hele var i ferd med å ebbe ut. Da kommer Gleden sjanglende inn på kjøkkenet, smilende og blid, men noe redusert. Han syntes det var på sin plass å takke vertinna for laget og utbryter: «Koschlig detta, fru Blyberg, koschlig! Men å er Blyber'n hen?»

39 Historien er kjent fra flere kilder. I heftet Ringerike 1950, s. 25 skriver Hans Johnsrud at Gleden ikke var særlig begeistret for Johannes Solberg på Stein, og at han en gang ville vise Solberg sin ringeakt ved å gå splitter naken opp til Stein og by Solberg en dram. Men på veien opp til gården kom han borti en rugåker, og gikk seg reint bort.

40 V.V. Små stubber og gamle gubber, avisartikler 21. og 29. januar 1942 (kopi i Hole bygdearkiv – I62 og K3).

41 Lyse (1976), s. 54, og Ingebjørg G. Liljedahl: Gleden, i heftet Ringerike 1998, s. 39.

I 1777 kjøpte treskjærer Torkild Olsen gården Oppgarden Leine på Røyse, og flyttet dit med kone og barn. Etter farens død i 1813 overtok yngste sønn, Fredrik Torkildsen. Men Fredrik var en kunstnernatur, og ingen driftig gårdbruker. Snart måtte broren Jørgen overta, og Fredrik ble husmann. Bildet viser Oppgarden Leine i 1955.
Foto: Widerøe's Flyveselskap A/S

Fredrik Torkildsen Lehne

En bonde fra Røyse skrev kampsanger og var en av anførerne fra Ringerike under Bondeoppstanden i 1818. Fredrik Torkildsen Lehne (1783–1864) var også bygdedikter og foregangsmann på mange områder, men hadde uflaks.

Han var sønn av Torkild Olsen Lehne og Maren Olsdatter Stein, datter av Ole Larsen Jonstad som eide Stein gård fra 1740 til 1773. Faren hadde militær utdannelse og tjenestegjorde som tambur, og kaltes derfor Torkild Tambur. Han var også en dyktig treskjærer, og har skåret ut de fire evangelistene i Bønsnes kirke (Markus, Matteus, Lukas og Johannes) som står over inngangen til det vesle sakristiet.

Maren og Torkild bodde på plassene Jomfruland og Steinsrud i Steinsåsen, inntil de i 1777 kjøpte Oppgarden Leine. De fikk fem barn, hvorav Fredrik var den yngste. Han ble gift med Kari Sørensdatter Bratvold, og de fikk åtte barn. Den yngste het Kasper og ble seinere fjøsrøkter på Stein og seterkall på Sørsetra.

Etter farens død i 1813 overtok Fredrik gården for 300 spesidaler og livøre til mora i hennes levetid. Men Fredrik var en kunstnernatur, og ingen driftig gårdbruker. Han stod også på barrikadene i småfolks kamp mot statsmakten. Da det i juli 1818 ble sendt et opprop til Stortinget fra bønder i mange bygder på Østlandet, under den såkalte «Bondeoppstanden», var det sju bønder fra Norderhov som skrev under oppropet. Fra Hole var det kun én: Fredrik Torkildsen Lehne.[42]

42 Norderhov omfattet den gangen også Ådal. De sju som skrev under fra Norderhov var Nils Tveten, Ole Berg, Peder Gilhaug, Ole Monsen Finsand, Iver Olsen Alme, Paul Meier og Peder Loe.

BONDEOPPSTANDEN 1818

Bondeoppstanden i 1818 ble utløst av vanskelige økonomiske og sosiale forhold i årene etter 1814. Bonde Halvor Hoel på Hedmarken var blant dem som startet det hele, og vant etter hvert oppslutning i store deler av Buskerud og Oppland.
Årsaken til opprøret var at Stortinget, etter foreningen med Sverige, vedtok å opprette Norges Bank, og at banken skulle ha et sølvfond på 2 millioner sølvspecies. Pengene skulle bringes til veie ved tvungne innskudd, og kaltes «den tvungne sølvskatten».
I juli 1818 gikk bøndene sammen om et brev til Stortinget, hvor de klaget over tunge skatter og manglende forståelse fra myndighetene for deres vanskelige kår. Noen uker etter var det berammet møte i Christiania. Bondeflokken samlet seg i Hedalen hos bonden Kristen Stugarden. Etter hvert som delegasjonen skred sørover, fikk de tilslutning av bønder fra Ådal, Norderhov og Hole. De var ubevæpnet, og ved Midtskogen på Krokskogen møtte de Ringeriksfogden Jakob Tullin Thams, som fikk overtalt dem til å vende hjem.
Men 12. september startet et nytt «tog», denne gang fra Hallingdal. «I et antall av flere hundrede veltet den udisiplinerte skare nedover dalen, hvor den ved trusler og overtalelser søkte å rive andre med seg». Etter hvert som de nærmet seg hovedstaden, ble flokken større og større. Ryktene om deres ankomst skapte uro i regjering og Storting, og en stor militærstyrke ble utkalt. Ved Jonsrud i Lommedalen ble flokken stanset. Flere hundre bønder ble arrestert og tatt med til Akershus festning og forhørt. Under forhørene påstod mange at de bare skulle til byen i privat ærend; én skulle kjøpe salt, en skulle ha skrevet et dokument, en annen var blitt truet til å følge med osv. De fleste ble satt fri med pålegg om å reise hjem.
Konsekvensen av ferden var at Halvor Hoel fikk tre års fengsel, og mange andre ble ilagt fengselsstraff og bøter.* Fredrik Torkildsen Lehne, som sammen med Iver Skagnæs fra Ådal og Paul Meier fra Soknedalen var av anførerne fra Ringerike, ble dømt til åtte måneders festningsarbeid (seinere økt til 1 år av Høyesterett). I 1826 reduserte imidlertid kong Karl Johan straffen til én måneds arresthus i hjembygda. Under rettssaken «blev der fremlagt et oprørsk dikt som ingen vilde vedkjenne sig, men senere forskere har funnet ut at forfatteren var Lehne».**

* Olaf Volden: Bondeopprøret i 1818, i heftet Ringerike 1998 s. 54-55.
** V.V.: En bygdedikter, i Arbeiderbladet 31. desember 1926.

Fredrik Torkildsen Lehne var en svoren tilhenger av Henrik Wergeland. I 1847 skrev han et hyllingsdikt til kong Oscar 1, og året etter lot han trykke (hos Johan Krohn i Hønefoss) «Sange til den 17de Mai 1848». Mange av hans dikt og viser var godt kjent i Hole i begynnelsen av forrige århundre, og flere av dem var preget av «svulmende og stærke ord». En gang rodde han fra Meloa på Modum til Frognøya, og da så han en luftspeiling. Han skrev et dikt om opplevelsen, hvorav nedenstående er bevart:

Fra Meloland til Frognøstrand,
vi rettede vor kurs to mand.
I mai trettende
og mai maanedsol,
sad paa sin høie himmelstol
og smilede herned.
Vi satte aarer til fra bord,
og sang om gamle Auka-Tor.

Etter hvert viste det seg at han ikke klarte å sitte med gården, og han måtte til skifteretten. På tvangsauksjon ble Oppgarden Leine kjøpt av hans eldre bror, Jørgen. I 1829 ble Fredrik husmann på en plass under Øvre Leine. Seinere bygde han seg ei stue på en plass under Fjeld, det seinere småbruket Fredrikstad,

... MIDT I TRAVLESTE ONNA

Fredrik Torkildsen Lehne førte også an i holeværingenes kamp mot salg av Krokskogens Allmenning, som han mente kunne nyttiggjøres som «fra Arils tid».* 17. mai 1817 var bøndene i Hole og Norderhov innkalt til møte på Frok i Norderhov for å «vedta» Stortingets beslutning om å selge Krokskogens Allmenning til bøndene. I innbydelsen, som var kunngjort fra kirkebakken og ved budstikke, het det at de som uteble måtte anses å ha vedtatt det flertallet av de frammøtte bestemte. På Frok møtte 75 bønder, hvorav rundt 20 fra Hole, og av disse stemte 42 for og 33 imot at allmenningen skulle kjøpes. Mindretallet (hvor nesten alle holeværingene hørte til) ønsket at allmenningen skulle være som før. Tre dager etter kom det skriv til sorenskriver Gram fra to Hole-bønder, Fredrik Torkildsen Lehne og Hans Hundstad, hvor de på egne og sambygdingers vegne ba om at nytt møte måtte bli berammet. De anførte at det som var avholdt, ble holdt midt i travleste onna da folk på Røysetangen og ellers i Hole gikk bak plogen! Sorenskriveren innkalte til nytt møte på Frøyshov 14. juni, hvor 59 bønder møtte fram. Samtlige gikk imot kjøp av Krokskogens allmenning, som de mente å eie fra før. De ville heller fortsette å bruke og nyttiggjøre seg allmenningen slik de hadde gjort fra alders tid. Men statsmakten skar igjennom og bestemte at flertallsvedtaket fra Frok 17. mai skulle stå ved makt. Allmenningen skulle selges.

* Ar alda = fra gammelt.

«EN KUNSTNERNATUR»

«Fredrik var digter av Guds naade, hans ordrikdom var stor, og det faldt ham lett aa lage rim. Han sang vidunderlig vakkert, og var paa mange vis en kunstnernatur». *

* V.V.: En bygdedigter, i Hønefoss og Oplands Socialdemokrat 2. januar 1927.

«... LIKE UTE VED FJORDKANTEN»

«Jeg kan minnes at jeg ofte sprang bort til denne stua hvor Fredrik bodde alene, og jeg minnes godt at han sang for oss barn og fortalte eventyr. Stuen han bodde i er vekk for lenge siden, og den vesle stuen stod på et sted som vi kalte Svenskeløkka, like ute ved fjordkanten og på Svarstads grunn.»*

* Margrethe Berg f. Leegaard (f. 1857) forteller til Varg Villvoll (Ringerikes Blad 24. oktober 1938).

hvor kona Karen Sørensdatter døde i 1848. Etter ei tid måtte han også gå fra dette. I 1850-åra var han veiarbeider på Utstranda. Han døde som en fattig mann på plassen Svenskeløkka under Svarstad i 1864. Det ble fortalt at ingen var til stede da han åndet ut. Men det rare var at han hadde trukket teppet over ansiktet før han døde.

Fredrik Torkildsen Lehne har et noe sammensatt ettermæle i Hole. Peter Lyse slår rett og slett fast at bygdedikteren og oppfinneren på Røyse «høste itte værken goss eller gull». Gunnar Tveiten i «Hole herred» (1914) mente han var «en mand fuld av mange besynderlige ideer». I den gamle bygdeboka skriver Tveiten om da Leine-bonden skulle forklare nordlyset, som ifølge han var gjenskinn på himmelen av umåtelig store sildestimer i Nordishavet. Som forklaring på sin besynderlige hypotese hadde han lagt blikkplater og blikkstrimler i vannet nede ved Leinestrand, men historien sier intet om nordlyset flammet opp over Røyse-himmelen. Holeværingene skal ha belønnet hans nordlys-teori med bare vantro og latter.

Stort bedre gikk det ikke da han konstruerte ei vindmølle på Leinetajet. Under et opphold i Danmark hadde han tatt modell av en dansk vindmølle. Da mølla ble innviet, laget han et vers til dens ære. Men den fungerte ikke så godt, og det endte med at han måtte lage hestevandring for å få den til å virke. Men han fikk ord på seg for å male korn svært billig.

Bygdehistorikeren Jon Guldal var ikke nådig mot Tveitens omtale av Fredrik Torkildsen. Guldal mente at «Holes ungdom kunde heller forgylle hans minne», på grunn av hans diktning, hans motstand mot salg av Krokskogens Allmenning,

og hans innsats som anfører i 1818.[43] «At Fredrik Torkildsen og likeså hans far var særpregede menn, må være uomtvistet. Det er også sikkert at de begge besatte kunstneriske anlegg. Hadde de bare kommet ut på reise og gått skoler, så ville de ha bragt det langt. Men de ble nedgravd i armodsdom i en snever krok», skrev Guldal.[44]

Kasper Kåkk

På Sørsetra ligger den åpne, sørvendte vollen som en «lunge» i den mørke granskogen. Her bodde det sist på 1800-tallet en seterkall som det går mange historier etter. Han het Kasper Fredriksen Lehne (1827–1901) og var fra Oppgarden Leine på Røyse. I sine yngre år var han fjøsmann hos Fougner på Stein, og om sommeren lå han med buskapen på Steinsvollen. Han budde da i det størreset hvor Peder Walberg øvde sin udåd i 1804.[45] Seinere var han sveiser på Dæli på Røyse.

Bruket på Sørsetra hvor Kasper Kåkk holdt hus. Løkka hørte opprinnelig til Vestre Vik, og ble utskilt og solgt til Kasper i 1884 for 400 kroner. Han laftet samme år opp nytt størhus, som fortsatt står. Løkke og seterhus har siden 1918 tilhørt Mosenga på Røyse. Bildet er tatt i 1930-åra. Foto: G. Raabe

I oktober 1884 kjøpte Kasper ei seterløkke nederst på Sørsetervollen for 400 kroner. Løkka hadde opprinnelig hørt til Vestre Vik. Han laftet opp nytt størhus her, og året etter (1885) giftet han seg med Gunhild Olsdatter (1844–1918) fra Østbråtan under Sønsterud, som var budeie på Røyse. Da var Kasper 58 år. Ekteskapet var barnløst.

Kasper var en dyktig seterkall og hadde et godt lag med dyra, men matstellet kunne være så som så. Tilnavnet Kåkk fikk han fordi «det var hannom som stelte inne, og kjerringa, hu Gunhild, stelte ute».[46] Han hadde en original måte å steike brød på. «Deigen ble laget og satt til gjæring som vanlig ovnsbrød, men da han ikke hadde steikeovn av noe slags, la han flate brødemner mellom to krumme takstein og grov det hele ned i ildmørja på peisen. Estkake kalte han det, og den ble ganske god».[47]

«… ITTE MED EI BYFLIRE, DA»

«Kasper var ungkar og aleine i mange år, og det var itte fritt for at'n vart spurt om'n itte skulle gifte seg snart. Det vanka mye folk der om sommeren, og en gong det kom noen byjenter som holdt leven me'n, og spurte om'n itte hadde tenkt å gifte seg, han måtte være gammal nok nå? Å jo da, je skal da gifte meg, men det skal nå itte bli med ei byflire, da, svarte'n Kasper. Han vart gift med ei som hette Gunhild fra Røyse».*

* Lyse (1976), s. 49-50.

43 Tveiten (1914) og diverse avisartikler av V.V. (kopier i Hole bygdearkiv).

44 Jon Guldal: Fredrik Torkildsen Lehne, i heftet Ringerike 1949 s. 24.

45 Størreset = størhuset = seterhuset. Peder Walberg drepte i 1804 seterkona Jøran Engebretsdatter (40)og hennes lille sønn Engebret (6), og mishandlet datteren Berte (12). Han ble dømt til døden og henrettet på Tanbergmoen 13. august 1805.

46 Holtvedt (1953), s. 206.

47 Lars Lyse: Bjørnespor m.m. i heftet Ringerike 1939, s. 20.

«... DOM HADDE SETT BJØNNESPOR»

«En gang lå jeg på Sørsetra for å bygge en stue. Mens jeg holdt på med det, kom det to turister på ski og sa dom hadde sett bjønnespor. Men så var det slaga etter'n Kasper, for han gikk omkring med ladder som'n hadde sydd sammen av gamle buksefiller. Bjønn' hadde rota i ei maurtue, sa dom. At det var rota, var riktig nok, for han Kasper brukte maurtue å strø med. Dom hadde et tegn tel på at det var bjønn: han hadde rivi måsa av bergsidene. Men det hadde også'n Kasper gjort; det var meg som hadde bedt'n om det, for jeg skulde ha måsa te bygginga. Det var 12 tommer snø den gangen».*

* Lars Lyse (f. 1879) i P. Bukier: Paa Asbjørnsens stier (Oslo 1937), s. 49–50.

«... EN FEKK ITNO STØRRE MATLØST HOS'N KASPER, MÅTA»

«Det var en gong i mi øngste ti' at je var på spelljakt en vår, og ei natt låg je på Sø-Setra. Han Kasper Kåkk budde der heile året den gongen, måta. (...) Om morran vakna je ta det tromma så rart, å da je gløtta på aua, gjekk'n Kasper der og slengte graut på gølvet tel hønene som gjekk der og pikka og pikka. Og så var'n bakom skorstein et skei og hekta ner en sekk – og tor denna sekken slefte'n grisen. Når så svinet hadde eti, høldt'n bare sekken fram og så kraup'n innatt. En fekk itno større matløst hos'n Kasper, måta».*

* Holtvedt (1953), s. 206.

HULDRA VED GJEITSTIGEN

«Kasper hadde baade sett huldra og hørt a lokke. Hu hadde lokkeberget sitt på Gjeitstigen, sa'n. Gjeitstigen, det er en haug imellem Sørsetra og Nordsetra. Den siste gangen da kom a inn te'n om natta og la seg godt inn te ryggen paa'n, paasto'n. Men da'n vaagna om maarran, var a borte. (...) Han hadde sitti paa Gjeitstigen en dag, fortelte'n, og sett en stor bondegaard og folk som gikk ut og inn. Og det trudde'n var heimen te huldra».*

* Bukier (1937), s. 44.

«Kasper overnattet somme tider hos mine foreldre. Da sang han ofte viser eller fortalte eventyr. Han var god til begge deler»,[48], skriver Lars Lyse (f. 1870), sønn av Inger Karoline og Petter Jenserud som bodde på Sundøya fra 1879 til 1890, og seinere i Nordløkka i Sundvollen.

I 1900 satt Kasper og Gunhild som «gårdbrukere og selveiere» på Sørsetra. De dyrket litt korn og poteter, og hadde både ku og høner i fjøset i desember 1900. Kasper døde i 1901 og Gunhild i 1918. Etter testamente (fra 1913) ble løkka overdratt til hennes søstersønn Ole Gulbrandsen Mosengen. Den eies siden 1978 av Ivar Moe.

Hans Grenader

Hanserud er en av Norges mest kjente husmannsplasser, takket være Jørgen Moe og hans barnebok «I Brønden og i Kjærnet» fra 1851. Her leser vi om Hans Grenader, «Norges mest navnkundige soldat».[49]

Hans Hansen (1757-1834) var husmann under Mo da Jørgen vokste opp. Han hadde en fortid som soldat under «Gustenborgeren», prins Christian av Augustenborg. Prinsen var en av de dansk–norske hærførerne i frihetskrigen mot svenskene 1808–09. I sin traurige husmannstilværelse kunne Hans aldri glemme sin soldatertid.

Det er liten grunn til å tro at Hans Grenader hadde vært kjent for ettertida som noe mer enn et navn, om det ikke hadde vært

48 Lars Lyse: Bjørnespor m.m. i heftet Ringerike 1939, s. 20.
49 V.V. i avisartikkel 24. desember 1936 (kopi i Hole bygdearkiv – G32).

«... HAN VAR MUTT OG BISK»

«Viggo var blitt ti år gammel, og adskillig mer rolig. Hans store drøm var å nå høyt på den militære rangstige. Helst ville han bli general, men måtte nøye seg med å bli løytnant i første omgang. Det hadde han lært av Hans Grenader. Ikke mange på gården likte Hans Grenader. Han var mutt og bisk, og folk kalte ham for Hans bandhund. Men Viggo og Hans kom godt overens, og de gikk mye i lag. Hans Grenader var stram og rank, når han gikk, gikk han alltid i marsjtakt, og øksa hadde han på skuldra i geværstilling. Hver gang hatten hans satt litt på snurr, skjønte folk at han hadde tatt seg en tår over tørsten. Viggo fikk mange historier fortalt av Hans Grenader. Han fortalte ekstra villig når han var 'litt på druen', særlig om den tid han lå ute. Han fortalte om en tamburnisse som ble underoffiser. Håpet om å bli general steg i Viggo. Hans mente det ville være håp for ham, selv om nesa ennå ikke hadde den rette skabelonen. Viggo lærte å marsjere og eksersere av gamle Hans Grenader. Ofte så han seg i speilet, i håp om at nesa hans ville krøke seg litt mer».*

* Fra kapitlet «Gamle Hans Grenader» i boka «I Brønden og i Kjærnet».

Hanserud-stua lå på en liten høyde ved veien mellom Mo og Helgelandsmoen, 4-500 meter fra gårdstunet på Mo. I denne stua bodde trolig Hans Hansen (1757-1834) som husmann. Han er bedre kjent som Hans Grenader, fra Jørgen Moes barnebok «I Brønden og i Kjærnet».

for at han var en voksen person som den unge Jørgen Moe kunne prate med og høre historier av. Den unge Jørgen lyttet med interesse til fortellingene fra den tiden Hans lå ute, i 1788 og i 1808-09. Grenaderen skal ha målt 187 cm på strømpelesten, og det var en del over gjennomsnittet den gangen.[50]

Hans Grenader het Hans Hansen, og var født på husmannsplassen «Peders» under Helgeland i 1757, som yngste sønn av husmann Hans Pedersen og hans andre hustru Mari Sivertsdatter. I 1795 giftet han seg med Marte Jacobsdatter (1764–1815) fra Østre Bjørke (Stua). De bodde i 1797 på en plass under Bjørnstad, og i 1801 hadde de flyttet til en plass under Mo.

Marte Jacobsdatter døde i 1815, og allerede samme år giftet Hans Hansen seg igjen, med Mari Borgersdatter (f. 1793), husmannsdatter fra en plass under Sørum. Hans Grenader døde i 1834, 77 år gammel, som «uttjent soldat og husmann». Mari Borgersdatter drev Hanserud fram til 1845. Ifølge «Mobibelen» (regnskapsbøkene på Mo fra 1800-tallet) var det sønnen Borger som da drev pliktarbeidet på Mo. Hans

50 Ole Yttri: Pål Putten og Hans Grenader sin slekt (Hringariki nr. 1/2005, s. 8).

Grenader fikk fire barn, to i hvert ekteskap, og har mange etterkommere i Hole i dag. Han var for øvrig nevø av en annen berømt holeværing, Pål Putten.[51]

Hans Grenader er omtalt i de to siste kapitlene i «I Brønden og i Kjærnet». Da Viggos hund Alarm nær ble drept av ulv i moen, var Viggo og hunden med Hans Grenader og tjenesteguttene på tømmerkjøring. Mer dramatisk var det da Viggo gikk gjennom isen på Mostjernet, og kameratene stod stumme av skrekk, uten tanke på å hente hjelp. Da var det at Alarm reagerte. Han snappet til seg lua til Viggo, og ilte opp til Hans Grenaders stue med den. Hans skjønte straks hva som var på ferde, og sørget for å få dratt Viggo opp av råken med et tau. Da Viggo hadde fått på seg Hans Grenaders tørre klær, undret Hans seg på hva det ville bli av ham da han fulgte ham hjem: «Hjertelaget er der, og vannet ville ikke ha deg».[52]

Maleri av Synger-Hans, av ukjent kunstner (fra Ringerikes Blad 11. mars 1998).

Synger-Hans

Synger-Hans vandret omkring på Ringerike og sang for folk. Han var en bredvoksen, svær kar å se til, og hadde en sjelden klangfull stemme, «jussom et orgel i brystet».[53] Det ble sagt at han en høstnatt ble inntatt i berget, og ble værende hos de underjordiske i flere år. Der i berget hadde han lært å synge, for der var han klokker og forsanger.

Synger-Hans skulle være født den natta svenskeslaget stod ved Norderhov kirke, natt til 29. mars 1716. Men hans fødselsår og alder har det vært tvil om. Da han døde i 1833, ble det i Norderhov kirkebok anført: «Han vanket om, denne betler, kaltes Synger-Hans, og var etter eget oppgivende født 28/3 1716 på plassen Stensæter på Krokskogen». Hvis det er riktig, var han nær 117 år da han døde. Klokker Haagen Hurum hevdet imidlertid at Hans var født i Hole i 1739.[54]

Da Jon Guldal tidlig i 1940-åra refererte 1739 som fødselsår i lokalavisene, fikk han på pukkelen i fortørnete leserinnlegg. En av innsenderne mente at tradisjonen om 29. mars 1716

51 Det var likevel en betydelig aldersforskjell mellom de to, siden Pål Putten var eldstemann i sin søskenflokk, og Hans Grenader var den aller yngste av de mange søskenbarna som utgjorde neste generasjon i slekten. (Yttri 2005, s. 2).

52 Thorleif Solberg i Hringariki nr. 1/1998.

53 Holtvedt (1953), s. 137 (etter «bestemor Æli»).

54 Hurum opplyste til Guldal at Hans ble døpt Domine p. Trinitatis 1739, og at hans far het Christian Mathisen (se rammesak).

SØNNESØNN AV EN KLOKKER..?

I Hole kirkebok 1739 er innført at et guttebarn Hans (sønn av Christian Mathisen) ble døpt 17. søndag etter Trinitatis i 1739, men intet bosted eller andre opplysninger er anført. Christian Mathisen er et såpass sjeldent navn i Hole på 1700-tallet at slektsforskeren Ole Engebretsen Yttri på Røyse antyder at denne Christian kan være sønn av tidligere klokker Mathias Jensen Sass på Domholt. Mathias Jensen og hans første kone Mari Hansdatter hadde en sønn Christian, som var født cirka 1712. I skifte etter Mathias Jensen Sass sin andre hustru Maren Clausdatter på Hundstad i 1738, nevnes en stesønn Christian. Hans alder er ikke oppgitt i skiftet, hvilket betyr at han var myndig, og i passende alder til å gifte seg i 1739 (da gifter en Christian Mathisen seg med Gunhild Andersdatter). Da Christian Mathisens sønn Hans blir døpt utpå høsten 1739, kan han ha blitt oppkalt etter sin oldefar Hans (faren til farmora Mari Hansdatter). Et annet forhold som gir denne teorien næring, er at klokker Haagen Hurum virket vel orientert om Synger-Hans sitt opphav. Kanskje ikke så urimelig, hvis han hadde en klokker som farfar..?*

* Notat fra Ole Engebretsen Yttri 21. oktober 2013.

«har vært kjent av alle eldre ringerikinger – og synes det meg sømmelig at den får være i fred».[55]

Som de fleste fattige gikk Synger-Hans for «lut og kaldt vann», og led mye vondt. Men han skal ha vært et godt menneske, og en barnevenn. Etter konfirmasjonen ble han soldat og tjente ved kongens livgarde i København. Han var soldat i 10 år, og skal blant annet ha vært med på en marsj til Holstein under regimentsjef Tønsager.

SYNGER-HANS PÅ SØHOL

«Til gården Nystua Søhol på Røyse kom en fremmed mann en dag. Bare en gammel, blind kone som het Mari, satt inne, og etter at den fremmede hadde sunget et par viser, snakket han til den gamle konen, som sa: – Var du så gammel som meg, så sang du ikke. – For alders skyld kunne jeg godt være far din, var svaret hun fikk. – Ja, da må du være selve Synger-Hans! Og dermed fikk hun visshet for at det var den berømte Synger-Hans hun hadde for seg».

* Jon Guldal: Folkeminner fra Hole (utgitt av bygdebokkomiteen 1985), s. 20-21.

Han «ernærede sig ved at gaae fra Bygd til Bygd og synge for Betaling, der sædvanlig bestod i Brødskorper, for hvilke han havde en særdeles Forkjærlighed».[56] Ofte var det lystige soldatviser og drikkeviser han hadde lært i kongens tjeneste. Men han diktet også selv, og da vegret han seg ikke for å kritisere bønder som behandlet tjenestefolkene sine dårlig, som i dette verset:[57]

Å vassvellingsfatet, det har je fullan fått,
og grautgryta har je fullan skrapa,
og smøre og fleske, det har je fullan sjått,
men hund'n ta den som fekk smaka.

Folk flest skal ha betraktet ham som litt av en raring. Han var ikke redd for å si meninga si, og mange fikk høre et sannhetsord. De fleste tok det vel for spøk, selv om Hans mente det alvorlig nok.

«... DER HAR DE DEN, DA»

Synger-Hans hadde god sangstemme og hadde et stort lager av sanger og viser. «Det er mange som synger, men det er ikke alle som har sådan klang i nebbet som meg», sa han sjøl. Når han hadde sunget ut det siste verset av sangen, pleide han å si: «Der har de den, da». Derfor sa folk gjerne nå de kom til enden av et eller annet: «Der har de den, da, sa'n Synger-Hans om visa».*

* Brænden 1939, s. 17.

55 Jon Guldal: Folkeminner fra Hole (utgitt av bygdebokkomiteen 1985), s. 20-21.
56 Morgenbladet 24. februar 1833 (kopi i Hole bygdearkiv – L35).
57 Ola Brænden: Syngar-Hans, i heftet Ringerike 1939, s. 17.

«... DE SKU VØRI'N SJUNGAR-HANS»

En mann var død og ble begravet på kirkegården. Da graveren tok opp igjen grava etter mange år, var beingrinda like hel og beina like harde. Det nyttet ikke å legge han i jorda. Til slutt hadde de tatt skjelettet og satt det innafor kirkedøra. Han ble deretter kalt «Tørrhal», og der sto han, og folk ble vant til ham, han hørte liksom med til inventaret, skriver Peter Lyse. Så var det på en gård i nærheten de satt og snakket om skrømt en kveld. Nei, ingen av dem var redd sånt. – Ja, er det noen som nå i natt tør å gå inn i kirka og ta han Tørrhal, og bære han ut på kirkegården? Nei, det var det ikke. Men ei jente på gården som hørte dette, hun skulle nok ta'n Tørrhal, sa hun. Så gikk hun i kirka og tok ham på ryggen og ruslet ut. Da slo han arma omkring jenta og ba henne bære seg bort til ei grav, «før dær ær slekta mi», sa han. Da de kom dit, spurte han om de ville ta imot ham. «Ja, før Gud i himmelln sjyll, kåmm», svarte de. Da slapp han taket i jenta og ramlet i hop til bare støv og småbiter. «Straks etterpå føtte jenta en gutt, å de sku vøri'n Sjungar-Hans, har je hørt», skriver Lyse.*

* Lyse (1976), s. 27.

... SER OPP TE'N FAR

En gang hadde Synger-Hans lagt seg på marka for å hvile. En eller annen som gikk forbi, kom med et sleivord til ham, fordi han lå på den bare bakken. Da svarte Synger-Hans: - Je ligger hos a mor, je, og ser opp te'n Far.*

* Brænden 1939, s. 17.

I sine siste år gikk han på legd. Legdekaller ble gjerne henvist til natteleie i fjøset, hvor utøy og alskens urensligheter plaget dem. En gang da Hans kom til Lerberg på Ask, bestemte folka der seg for å befri gamlingen for utøy og skitt. Han ble vasket og badet og fikk reine klær, og da skal han ha sovet i tre døgn etterpå.[58] Det siste året han levde, var han så skral at han ikke kunne gå, «men så populær var han, at folk kjørte han gårdimellem».[59]

Av en innsendt artikkel i Morgenbladet 24. februar 1833, noen uker etter hans død, går det fram at Synger-Hans året før hadde foretatt «en fotvandring over Hadeland, Land og fremdeles videre – hvor hen vites ikke – og kom atter tilbake til Ringerike, sund og rask efter en marsj på 33 mil. Man forteller i bygden, at da pastor Støren spurte han om han ikke ville communisere,[60] da han jo måtte vente at døden snart vilde nærme sig, svarte Hans Sanger: Nei, hr. prest, dertil er jeg såmen altfor gammel. Han døde kort tid derefter».[61]

Staven hans, eller «knortekjeppen» som noen skriver, henger fortsatt i Norderhov kirke, som minne om at han ble født den natta slaget stod utenfor veggene der.

Johan Frøshaug hadde etter de gamle lært en strofe som Synger-Hans ofte sang:[62]

Om hundred år er allting glemt,
venner, hva vi her mon lide,
lader oss være glade stemt,
sett de mørke griller til side.
Den rus som vi i aften får,
er sovet ut om hundre år.

58 Brænden 1939, s. 17.
59 V.V. i avisartikkel 20. mai 1930 (kopi i Hole bygdearkiv – B8).
60 Communisere = gå til alters.
61 Kopi av artikkelen i Hole bygdearkiv - L35). Det er også referet av V.V. i "Synger-Hans", udatert avisartikkel fra cirka 1930 (kopi i Hole bygdearkiv – B11). Notatet det refereres til er rimeligvis skrevet av klokker Haagen Hurum. Nederst på arket står det: «Nei, Hans blev nok bare 93 år».
62 Guldal (1985), s. 21.

Gunnar Tveiten

Gunnar Tveiten (1870–1943) har satt seg et vakkert og varig minne i Hole som forfatter av bygdeboka «Hole herred» (1914). Han var fra Herefoss i Aust-Agder, og ble utdannet ved Kristiansand seminar (lærerskole). Etter å ha virket som lærer ved flere fortsettelsesskoler på Østlandet, kom han i 1897 til Hole. Som ung lærer hadde han gått flere sommerkurs hos politikeren og folkehøgskolemannen Viggo Ullmann, og mottatt mektige impulser. Gunnar Tveiten var lærer ved Hole framhaldsskole 1918-21. På fritida var han foredragsholder, taler og oppleser, og han engasjerte seg i det frilynte ungdomsarbeidet.

Gunnar Tveiten (1870-1943) skrev bygdeboka «Hole herred», som ble utgitt i 1914.

Gunnar Tveiten var gift med Bergitte Prestegaarden (1871–1955) fra Snarum på Modum, som også var lærer. I 1905 kjøpte de gården Østre Stadum på Røyse. De fikk én sønn, Tomas Andreas (1903-1991). I Hole ungdomsforening var Tveiten formann i seks år og styremedlem i ti, og han var den første som gikk i gang med amatørskuespill i Hole. Gjennom de cirka 70 foredrag og taler han holdt i foreningen, formidlet han masse kunnskap til ungdommen i bygda. Han skrev også flere skuespill for oppførelse i foreningen.

Som foredragsholder virket Gunnar Tveiten ikke bare i Hole. Han gjestet ungdomslag, folkeakademier, landbrukslag og andre foreninger over store deler av Østlandet, og overalt fengslet han sine tilhørere. Han skrev en mengde avisartikler og dikt, noveller og bygdelivsskildringer i forskjellige ukeblader og julehefter. Da det lokalhistoriske heftet Ringerike ble startet i 1922, kom han med i redaksjonen. En tid var han redaktør av Hortens Blad, og seinere ble han knyttet til Oplandsposten i Hønefoss. Ellers sendte han artikler til mange aviser på Østlandet og Sørlandet. I Agderposten og Buskeruds Blad var han trofast medarbeider i rundt 40 år. I flere år skrev han også mye i Tidens Tegn. I tillegg leverte han bidrag til bygdeboka om Herefoss, og gav ut et par småskrifter om Ringerike (ett ble utgitt av «Kjenn ditt Land», og ett i serien «Fri lesning»).

I 1895 gav han ut diktsamlingen «Min første buket». Det er sagt at versene hans av og til kunne minne om Vilhelm Krags. Han be-

«... EN YPPERLIG FORTELLER»

«Det hendte at han om høstkveldene nørte opp på skorsteinen i det gamle bryggerhuset og ble sittende lange stunder framfor varmen og drømme, eller han kunne søke inn på ensomme stier når det var spørsmål han grublet over, men ellers var han glad i å være sammen med andre. En kveld i den gjestfrie heimen var en oppleving. Han satte pris på å samtale, og var en ypperlig forteller. God hukommelse hadde han, og det var en fryd å høre hvordan han kunne tegne en situasjon han hadde opplevd, eller gi en rammende karakteristikk av personer han hadde møtt, ofte med et lite humoristisk glimt i øyekroken».*

* Nils Johannessen i heftet Ringerike 1946-47, s. 14.

Bergitte f. Prestegaarden og Gunnar Tveiten var begge lærere. De bodde på Østre Stadum på Røyse, som de kjøpte i 1905.

«... KUNSTNER AV SØRLANDETS NÅDE»

« Tretten år gammel satte han sitt første stykke inn i Grimstadposten, siden har han skrevet, likt og ulikt. (...) I jubileumsåret forfattet han Hole herreds beskrivelse, en bygdebok som rager høyt over gjennomsnittet i bransjen. Hvis de skjønnlitterære bøker som Tveiten har lest ble lagt etter hverandre, rakk de ... vet ikke hvor langt, om ikke til månen, så langt på vei. Han har gjennom årene anmeldt mange bøker for forlagene, og om alle de kjente forfattere har han holdt foredrag i akademiene. (...) Tveiten er kunstner av Sørlandets nåde, dets mystikk og rytme fikk han i vuggegave.»*

* V.V.: «Gunnar Tveiten», i Grimstadposten 19. januar 1927.

undret Krag og kjente seg i slekt med ham. Da Krag tok opp arbeidet for å få legalisert navnet *Sørlandet*, stod Tveiten ved hans side, og talte og skrev i avisene. Han elsket Sørlandsnaturen, og hver sommer gikk turen sørover til Grimstad og Herefoss. Både eika ved kjøkkenvinduet og flere av de andre trærne rundt tunet på Stadum hadde han fraktet med seg derfra.[63]

I ung alder ble Gunnar Tveiten angrepet av poliomyelitt, og hadde mén av det hele livet. Han døde i 1943, og året etter reiste ungdommen i Hole en minnestein på hans grav.

Benteplassen på Krokskogen, hvor Kari Rasmusdatter og Bent Aslesen bodde fra rundt 1710. Den gangen lå husene på den andre siden av veien, hvor tufter fortsatt er å se.

Kari Hiran

Kari Rasmusdatter Hiran og hennes mann Bent Aslesen har skrevet sine navn inn i Krokskogens historie etter krigen mot Karl 12 i april 1716. Med fare for egne liv utførte de oppdrag som fikk avgjørende betydning for utfallet av krigen: Bent som spion og Kari ved å la seg ta til fange av fienden og gi dem villedende informasjon på en så overbevisende måte at svenskene brøt opp, og etter kort tid gav opp hele felttoget.

Bent Aslesen og Kari Rasmusdatter kom til plassen Hiran på Krokskogen rundt 1710. Fordi de bodde på en tidligere finneplass, og fordi Bent i norske rapporter etter krigen i 1716 ble kalt Bent finne, har det vært antatt at Bent og Kari var av finsk avstamning. Deres farsnavn tyder imidlertid ikke på det: Asle og Rasmus er navn som over hodet ikke forekom i den finske befolkningen i Norge. Bent og Kari var i

63 Nils Johannessen i heftet Ringerike 1946-47, s. 15.

1703 husmannsfolk under Skamarka på Tyristrand, og tilnavnet «finne» synes de å ha fått først da de bosatte seg på Hiran.[64]

Bent Aslesen (ca. 1662–1730) var i 1680-åra bosatt i Norderhov. Han var trolig «uekte» sønn av Asle Evindsen og Marte Bentsdatter, som i 1662 ble bøtelagt for å ha begått leiermål (samleie uten å være gift). I tingboka er det ikke anført bosted for noen av foreldrene, men Asle hadde rømt da saken kom opp. I Bent Aslesens ekteskap med Kari Rasmusdatter (d. 1740) kjenner vi tre sønner: Ole, Rasmus og Anders.

Etter nederlaget på Norderhov natt til 29. mars 1716 var det ventet at Karl 12's styrker ville prøve å slå seg igjennom over Krokskogen og komme til Ringerike den veien. Den svenske kongen lå med sin hovedstyrke ved Bærums verk i Lommedalen, mens en forpost var stasjonert ved Jonsrud. Kaptein Coucheron ledet ringeriksbøndene som lå på post ved Nordkleiva, og han hadde hyret Bent Aslesen for å rekognosere og bringe bud om fiendens bevegelser. Det var Bent som 15. april 1716 meldte til Coucheron at svenskene var på vei 15. april, og hans innsats bidro til at nordmennene gikk seierrike ut av slaget i Nordkleiva dagen etter, da den svenske fortroppen nærmest ble tilintetgjort (28 svensker og tre nordmenn falt).[65]

Noen dager etter slaget i Nordkleiva satte kaptein Coucheron en vågal plan ut i livet. Han ønsket en kvinne som var villig til å gå til Jonsrud og fortelle svenskene at nordmennene hadde fått forsterkninger og planla et angrep mot fiendens leir. Men slike kvinner var ikke lette å finne – inntil Kari Rasmusdatter fra Hiran meldte seg. Kari gikk, og da hun kom «ind mot tjernet saa mødte hun en hel flokk svensker, som grep hende og truet hende på livet for at faa kunskab om de norskes stilling». Kari fulgte instruksen fra kaptein Coucheron, og sa det hun hadde fått beskjed om. Hun ble deretter tatt med til Jonsrud og forhørt av en oberstløytnant. Han fikk vite at Coucheron hadde fått forsterkninger på flere tusen mann, og at motangrepet kunne ventes når som helst. Svenskene trakk da forposten

KROKSKOGENS FØRSTE PARTISAN

I september 1956 markerte Milorgkarene i område 1424 Krokskogen frigjøringen av Norge ved å reise en minnestein over «Krokskogens første partisan», Kari Hiran, ved Benteplassen.

64 Sten Høyendahl: Fra Skamarken på Tyristrand til Benteplassen på Krokskogen, i heftet Ringerike 2007, s. 11-14, og På sporet etter Kari Hiran, i Hringariki nr. 2/2010, s. 4-5.

65 Det er tvil om trefningen fant sted om kvelden 15. april eller om morgenen 16. april. I kildene virker det som svenskenes framstøt skjedde i to etapper, og at det kan ha vært en mindre trefning om kvelden 15. april ved en av forpostene, kanskje ved Torvet.

Minneplate etter Kari Hiran, Krokskogens første partisan. Fra heftet Hjemmestyrkemuseet D.142 (Hadeland . Hallingdal – Ringerike).

ved Jonsrud tilbake til hovedstyrken ved Bærums verk, hvor Kari ble tatt med og forhørt av en general. Hun må ha virket like overbevisende, i hvert fall lot de henne gå hjem igjen, selv om hun førte til torgs argumentet om at hennes egne ville «hugge hende i mange stykker», om de fikk vite at hun hadde tystet til fienden! Noen dager etter brøt svenskene opp fra Lommedalen, og startet tilbaketrekningen mot Sverige.

Bent Aslesen og Kari Rasmusdatter lot seg hyre av de norske styrkene med forespeiling om rikelig belønning. Da det hele var over, viste kaptein Coucheron dem til fogd Lars Mikkelsen. Han skrev en anbefaling om belønning, men denne uteble. 15. mai 1717, mer enn ett år seinere, skrev Kari Rasmusdatter brev til Slotsloven (den norske regjeringen) på Akershus. Her forklarte hun hele saken og «…derfore som Fattigdommen i denne besuerlige Tid nu trænger mig altfor haart, nødiges jeg til underdanigst at søge Øfrigheden om en Belønning for min og Mandz Troeschab, Flid og store Hazard». Det endte med at de fikk 2 riksdaler i penger samt 3 års halvt skattefritak for plassen.

Kari Rasmusdatter var utvilsomt en modig og sterk kvinne. Hun kunne både lese og skrive, noe hennes egenhendige brev til Slotsloven på Akershus i 1717 forteller. Og hun stod fram på bygdetinget og hevdet sin rett flere ganger.

Etter Bents død i 1730 avstod Kari Rasmusdatter bygselretten for Hiran til sønnen Ole på betingelse av at han skulle betale foreldrenes gjeld til jordeieren Anna Munch, og «forsørge sin gamle mor i hennes livstid». Kari Hiran døde i 1740.

Thorleif Borgersen

Thorleif Borgersen er blitt kalt Hole kommunes «far», etter at han stod i spissen for Holes løsrivelseskamp fra Ringerike storkommune. En kamp som endte med at Hole gjenoppstod som egen kommune fra 1. januar 1977. Etterpå var han Holes ordfører fram til 1983.

Holeværingene Thorleif Borgersen (til høyre) og Trygve Ellingsen (til venstre) stod på hver sin side i Holes selvstendighetskamp i 1976. Ellingsen var ordfører i Ringerike kommune, mens Borgersen ledet aksjonskomiteen som ville ha Hole ut av storkommunen. I 1983 ble de begge tildelt Kongens fortjenestemedalje. I midten fungerende ordfører Odd Bratli.

Thorleif Borgersen (1918-1990) var født i Steinsfjerdingen som sønn av Thora Sonerud fra gården av samme navn og malermester Johan Borgersen (1893–1955) fra Borgers–Hårum.

Da Thorleif kom i yrkesaktiv alder, gikk han inn i farens firma og tok mesterbrev som maler bare 24 år gammel. Han overtok seinere maler- og lakkeringsverkstedet på eiendommen Sletta, som var utskilt fra Sonerud i 1937 og var familiens hjem.

Som ung var Thorleif Borgersen er habil idrettsutøver, blant annet på skøyter. I 30-åra var han «den raskeste skøyteløperen på Steinsfjorden».[66] Han gikk aktivt for Idrettsforeningen Liv, Hønefoss og vant en rekke løp.

I april 1940 tjenestegjorde han i Garden, og under krigen kom han med i illegalt motstandsarbeid. Ved krigens slutt var han troppssjef i Milorg. Han var seinere aktivt med på etableringen av Hjemmestyrkemuseet ved Ringerikes Museum.

Thorleif Borgersen interesserte seg tidlig for lokalpolitikk. Fra 1956 var han varamann til Hole herredsstyre, og fra 1959 ble han fast medlem av formannskap og kommunestyre, innvalgt på Høyres liste. Da Hole ble en del av Ringerike kommune fra 1. januar 1964, fortsatte han i kommunestyret i storkommunen. Men han fant seg ikke til rette, og trakk seg etter fire år. Sammen med sambygdinger startet han da det langvarige arbeidet for Holes løsrivelse, i en tverrpolitisk aksjonskomité med tidligere ordfører Einar Sundøen som leder og Borgersen som nestleder. Etter noen år overtok Borgersen som leder.

31. mai 1976 ble en stor dag for mange holeværinger, da

66 Ordfører Odd Bratli i sin tale da Borgersen fikk Kongens fortjenestemedalje 9. desember 1983.

«... DET VAR GANSKE SNAUT DER»

«Hole herredshus var tømt for det meste i 1976. Det var ganske snaut der, om vi ser bort fra gardinene fra 1955. De hadde fått henge. Jeg var formann i husstyret for herredshuset, og jeg husker jeg sa ved en anledning at skulle Ringerike kommune forsyne seg med noe mer, så måtte det være innervinduene! Ved en anledning fikk vi med nød og neppe hindret at kommunens arkivalia forsvant under en papirinnsamling!»

* Bjørn Knoph: Holes frigjører, i Ringerikes Blad 3. januar 1987.

... BLE SÅ SINNA AT HAN GIKK SIN VEI

«Det ble en langdryg affære. Borgersen har ikke tall på alle de møter og konferanser som ble holdt, og det ble så mange turer til Stortinget at Sundøen, Borgersen og Malvin Jahren fra Forbundet for tvangssammensluttede kommuner ble godt kjent av stortingsbetjentene, og kunne komme og gå som de ville. De ble kjent i departementene og regjeringskretser også. Han husker at Borten var grei og Odvar Nordli ikke verst, mens Helge Seip ble så sinna en gang at han gikk sin vei».*

* Bjørn Knoph: Holes frigjører, i Ringerikes Blad 3. januar 1987.

Stortinget med 80 mot 60 stemmer vedtok at Hole fra 1. januar 1977 skulle gjenopprettes som egen kommune. Borgersen ble den naturlig valgte ordfører i «nye» Hole kommune, og ledet arbeidet med oppbygging av ny kommunal administrasjon. Han mistet aldri troen på Holes evner til å stå på egne bein.

Thorleif Borgersen var gift med Gerd Næss (1924–2000), datter av Ragna f. Borgen og Jørgen Næss i Øvergarden Nes på Utstranda. De fikk én datter, Tove Ragnhild (f. 1951). I 1983 ble Thorleif Borgersen tildelt Kongens fortjenestemedalje. Han døde i 1990. Siden 2002 har Hole kommune vært eier av Borgersen-familiens eiendom Sletta i Steinsfjerdingen.

Nils Gjesvold Johannessen (1905-1995) var lærer, klokker og kordirigent, og en kulturbærer av rang i Holebygda.

Nils Johannessen

Nils Johannessen var en kulturbærer i Hole. Han viet en stor del av livet sitt til arbeid for ungdom, sang og musikk. Med alle sine aktiviteter var han med på å gjøre dagliglivet i Holebygda triveligere, lysere og rikere.

Nils Gjesvold Johannessen (1905–1995) var sønn av Maren Sofie Gjesvold fra Søndre Gjesval og Martin Johannessen Borgen fra Sørumstua i Steinsfjerdingen. Foreldrene ble i 1906 eiere av Sørigarden Borgen. Nils tok eksamen ved Hamar lærerskole i 1926, og tok tilleggsutdannelse i tegning, forming og sang. Siden var han lærer i Hole i 45 år: ved Nes skole (1927–28), Stein skole (1929–1947), Hundstad skole (1947–59) og Røyse skole (1959–1972). I tillegg var han klokker i Hole fra 1947 til 1975, formann i Buskerud klokkerlag og medlem av Norges klokkerlags landsstyre i seks år som sekretær, kasserer og redaktør av klokkerbladet.

Nils Johannessen «fulgte mønsteret lærer – klokker – venstremann».[67] Fra 1937 satt han i Hole herredsstyre som representant for Venstre. Under krigen deltok han felttoget, blant annet i de harde kampene ved Bagn i Valdres. Seinere kom han med i Milorg, og ble hedret med Deltagermedaljer med rosett for sin innsats. Etter krigen ble han oppnevnt av fylkesmannen som ordfører i Hole fra maidagene 1945 til valget samme høst.

67 Bjørn Knoph: En kulturspreder jubilerer, i Ringerikes Blad 8. mai 1980.

Hole mannskvartett har bidratt til mye hygge og glede i bygda, både i kirkene og i andre sammenhenger. Fra venstre Marin Engebretsen (1. tenor), Gunnar Langslet (1. bass), Nils Johannessen (2. tenor og leder), og Henrik Bye (2. bass).

Siden han var 14 år, var Nils Johannessen medlem av Hole Ungdomsforening. Denne foreningen stod hans hjerte nær hele livet. Der var han korleder, sekretær, studieleder og formann. Han dirigerte Hole Ungdomsforenings sangkor i 50 år, og han dirigerte og sang i Hole Mannskvartett i en lang rekke år. «Hans musikkglede, inspirasjon og menneskelige egenskaper ellers smittet over på sangerne, og gjorde det til en helt spesiell og trivelig opplevelse å stå under hans ledelse».[68]

Johannessen var i en årrekke også med i Ringerike Ungdomslag. Her var han lagets formann i de vanskelige krigsårene, og sentral i reorganiseringen av lagsarbeidet etter frigjøringen. Han representerte ungdomslaget i redaksjonen av heftet «Ringerike», og drev aktivt med innsamling av bygdehistorie. Han var også medlem av den gamle bygdebokkomiteen i Hole, og æresmedlem både i Hole Ungdomsforening og Ringerike Ungdomslag.

Nils Johannessen var gift med Esther Henriette Strøm (1906–1988) fra Oslo, som vokste opp som pleiedatter hos Anne Karine og Halvor Hammersbøen i Vestigarden Fjeld på Røyse. De fikk fire barn: Sverre Martin (f. 1932), Finn Halvor (f. 1933), Anne Maren (f. 1938) og Liv Hanna (f. 1942).

Nils Johannessen er hedret med Kongens fortjenestemedalje, Sangen og Musikkens hederstegn på Ringerike, og Hole kommunes kulturpris (1983). Han døde i 1995.

«... FINGRENE AV FATET»

«Naturens egen lærebok lå rett utenfor skolestua. Og den tok han flittig i bruk. Mange av hans elever minnes med glede skoledagene under hans kateter. (...) Turene i skog og mark er nok det mange husker best. Disse turene var utrolig lærerike, og elevene lærte å respektere og ta vare på naturen. Selv opplevde jeg han som flink og inspirerende 'turleder' på jakt etter sjeldne planter på Røyse. Stolt viste han oss andre lærerne sine hemmelige steder, hvor mogop og sjeldne orkideer vokste. Men vi fikk streng beskjed om å holde fingrene av fatet».*

* Tryggve Nesdal: Nils Johannessen til minne (1995).

68 Tryggve Nesdal: Nils Johannessen til minne (1995).

Kultur og foreningsliv

Hole bondekvinnelag i møte på Stein gård 21. april 1997, utkledd som i «gode, gamle dager». Første rekke fra venstre: Marit Ullern, Hjørdis Rudstaden, Sølvi Jødal, Reidun Fekjær, Inger Moe og Solveig Sanner. Andre rekke fra venstre: Gudrun Gjesvold, Ragnhild Hornemann, Anne Hurum, Bjørg Opdal, Signe Lundberg, Ragnhild Silkoset, og Åse Stigsrud. Tredje rekke fra venstre: Kari Thaulow Bremnes med baby, Margit Harsson, Olaug Skjerven, Signe Berg, Marit Bihli, Anne Fekjær, Åste Bratli, Elsa Lundberg, Benedicte Sollien, Merete Riiber Sollien, Anna Uggen, Saave Skaar og Liv Throne-Holst.

Mennesket lever ikke av brød alene. Kropp, sjel og sinn skal også ha sitt – pleies, bevares og utvikles. *Cultura* betyr å dyrke. Som vi dyrker jorda for å få mat, så dyrker vi opplevelsen, gleden, fellesskapet, og vår skapende evne.

Kultur er en bærebjelke i det folk flest forbinder med «det gode liv». Derfor er Holes blomstrende kulturliv et tegn på at bygda *lever.* Kunst og musikk, dikt, en tur til Kongens Utsikt eller i skiløypa. Kulturbegrepet favner det hele, og innen hvert område finner vi lag og foreninger som med sin frivillige innsats bidrar til at bygda blir et bedre sted å være.

Hole og Krokskogens vakre natur har inspirert norske diktere og malere siden tidlig på 1800-tallet. Som den har gitt bygdas egne bevissthet om og inspirasjon til selv å skape, til glede for seg selv og andre.

GOMNÆS-MUSIKKEN

Gomnæs-musikken var kjent over store deler av Østlandet, og reiste på spilleoppdrag langt opp i Land og Valdres. Musikerne kunne ofte være borte i lange tider, og da de fleste av dem hadde gård og eiendom, måtte det gå ut over driften. Flere av dem kom i økonomisk uføre. «Musikken» bestod av fra fem til åtte personer, med feler, cello, kontrabass og klarinett. Hvem som spilte hva er ikke kjent, men musikerne byttet ofte instrumenter, de fleste spilte på flere av dem.*

* Thure Lund: «Gomnæs-miljøet. Musikere og komponister», i heftet Ringerike (1980), s. 39–43.

Gomnæs-musikken

Musikklivet har hatt mange dyktige utøvere i Hole. Evnerike gutter og jenter fra alle samfunnslag har lært seg å spille et instrument, søkt sammen med andre, og dannet grupper og små orkestre. De har spilt til glede og hygge, underholdning og dans. På Røyse var det et sjeldent levende musikkmiljø på 1800-tallet. Dagens store aktivitet i kulturskolen har trygge røtter i bygda.

Gulbrand Nilsen Gomnæs (1777-1861) var fra Frøyhov, og ble eier av Søndre Gomnes gjennom ekteskap i 1803 med Mette Marie Nilsdatter Gomnæs. Han var den første organisten i Hole kirke, og synes å ha vært kilden til det rike musikkmiljøet som etter hvert utviklet seg på Gomnes-gårdene.

I miljøet rundt organisten og hans to sønner, Nils (f. 1812) og Anders (f. 1821), vokste «Gomnæs-musikken» fram. Den ble et begrep på Ringerike og i bygdene rundt gjennom det meste av 1800- og langt inn på 1900-tallet. Blant de mest aktive var også Hans Olsen Gomnæs, brødrene Jørgen og Ivar Rytterager, og Anders Andersen Dæhli d.y. Da notesamlingen etter Hans Olsen Gomnæs ble funnet på et loft på Modum mer enn hundre år etter, kom det for dagen at flere av musikerne skrev melodier selv.[1]

VAKRE OG STEMNINGSFYLTE

Melodiene som Hans Olsen Gomnæs komponerte er meget vakre og stemningsfylte, med en helt egenartet harmoni. Det er lett å høre at det er en Gomnæs-melodi som blir spilt, og de fortjener å bli benyttet, skriver Thure Lund i «Toner fra Modum». Navn på noen av hans komposisjoner er «Gomnæs'en» (reinlender), «Gamle svarversvend», «Bertes masurka», «Furevalsen», «Breilivalsen» og «Rambergfossen» (polka).

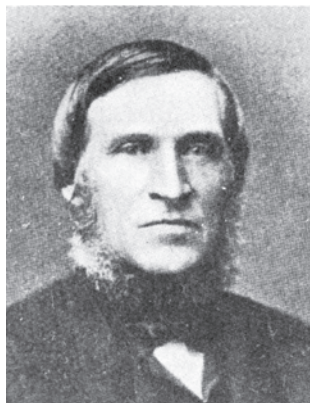

Nils Gulbrandsen Gomnæs (1814–1891) var organist, og den første kassereren i Hole Sparebank.

Hans Olsen Gomnæs (1811–1899) var en musikalsk begavelse, og ledet «Gomnæs-musikken» i en årrekke.

1 Thure Lund: «Gomnæs-miljøet. Musikere og komponister», i heftet Ringerike (1980), s. 39–43.

MUSIKKPAVILJONG

På Gomnes var det bygd en musikkpaviljong inne i en krans av bjørketrær. Her var det ofte private konserter, og folk kom langveisfra for å høre på. Og var ikke orkesteret fulltallig når tiden var inne, hadde Anton Gomnæs sin spesialpip med ert i. Når den lød, ja da visste alle at de måtte møte opp.*

* Thure Lund: «Gomnæs-miljøet. Musikere og komponister», i heftet Ringerike (1981), s. 51–56.

Anton Andersen Gomnæs (1861–1949) var musiker, komponist og instrumentmaker, ble den selvskrevne leder av Gomnæs-musikken.

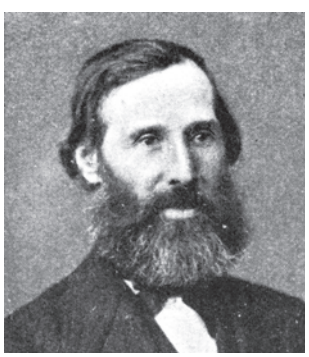

Anders Gulbrandsen Gomnæs (1821–1885) var instrumentmaker og orgelbygger

Hans Olsen Gomnæs (1811-1899) var fra Nordre Gomnes (nedre). Han var en musikalsk begavelse, og ledet «Gomnæsmusikken» i en årrekke. Han kjøpte i 1858 en av Fure-gårdene på Øst-Modum og flyttet dit. Han hadde en voksen sønn som kunne ta seg av gårdsdriften, og selv kunne han da ofre seg for sin store lidenskap, å komponere dansemusikk. Da notesamlingen hans ble funnet på et loft på Fure i 1977, kom det for dagen en notebok fra 1851, som viser at han komponerte også mens han bodde på Nordre Gomnes. Etter at Hans Olsen Gomnæs kom til Øst-Modum, ble det en voldsom oppblomstring av musikklivet der i bygda.[2]

Anton Andersen Gomnæs (1861-1949) fra Søndre Gomnes var musiker, komponist, instrumentmaker og orkesterleder. Han var sønn av orgelbygger Anders Gulbrandsen Gomnæs og sønnesønn av organist Gulbrand Nilsen Gomnæs. I ung alder ble Anton sendt til Kristiania for å studere musikk hos den kjente komponisten Ludvig Lindemann, men oppholdet ble ikke av lang varighet. Lindemann så raskt at han ikke hadde mer å lære unggutten, som ifølge komponistens attest «kjenner de aller fleste instrumenter, og kan spille på dem med stor dyktighet».

Hjemme på Røyse ble han den selvskrevne leder av lokale danseorkestre og musikkorps. Fru Marte hadde pianistutdannelse og var en dyktig pianist, og i deres hjem ble det musikk og atter musikk. Etter hvert ble de fleste av de 11 barna med i familieorkesteret. Også naboer og venner var med. På det meste hadde hornorkesteret til Anton Gomnæs rundt 30 utøvere, og i danse- eller strykeorkesteret var det fra fem til åtte. Et høydepunkt i Gomnæs-musikkens historie var da den spilte på Sundvollen under kongebesøket i 1910.[3]

På sitt verksted bygde og reparerte Anton Gomnæs instrumenter, og han var ikke så lite av en oppfinner: En gang bygde han en spesiell treskemaskin til Hadelands Glassverk, der kornet ble tresket fra halmen, slik at halmen ikke ble skadet. Dette var lang rughalm, som skulle benyttes til matter og liknende. Han lagde også et piano, som seinere ble solgt.

2 Thure Lund: «Toner fra Modum» (2. opplag, 2000), s. 74–76, og Thure Lund: «Gomnæs-miljøet. Musikere og komponister», i heftet Ringerike (1980), s. 39–43.

3 Opplysninger fra to artikler av Thure Lund: «Gomnæs-miljøet. Musikere og komponister», i heftet Ringerike 1980 og 1981.

Øvrige musikere

I 1755 gikk 17-åringen **Torger Lerberg** (1738-1773) i smedlære på Gile. Han fikk samme år bevilling av stadsmusikant Henrik Meyer i Christiania til «å forrette musikken på Ringerike» sammen med Ole Andersen Lore. Gjennom hele 1700-tallet var det strenge regler for hvem som kunne spille i brylluper og andre sammenkomster i Norge. Stadsmusikant Meyer hadde enerett til å «oppvarte» med musikk i hele Akershus stift, og kunne forpakte retten videre til andre som da fikk eneretten i sitt distrikt.[4] Torger Lerberg ble seinere gift med Anne Madsdatter Moe, og deres sønn Anders ble fra 1794 eier av Øderå.

ORGELBYGGEREN

Anders Gulbrandsen Gomnæs (1821-1885) på Søndre Gomnes var orgelbygger. Han hadde fått undervisning i noter og orgelspill hos sin far, organist Gulbrand Nilsen Gomnæs, men hvor han hadde lært å bygge orgler, er uvisst. I 1861 fikk han i oppdrag å bygge nytt orgel til Norderhov kirke, og samme år til den nye Hønefoss kirke (innviet 1862).*

* Anders Gulbrandsen Gomnæs er nærmere omtalt i kapittel 8 – Håndverk og næringsliv

Ole Jensen Søhol (1831–1901) var husmannsgutt, sønn av Ingeborg Madsdatter og Jens Eriksen Nøstret i Evjua på Røyse. Han var tømmermann av yrke, og en kjent musiker og komponist. Han ble eier av et av Roterudbrukene i 1880-åra, og var en populær og mye benyttet spillemann i brylluper og andre festligheter i bygda. Det var fela som var hans instrument, men han skrev også arrangementer for andre instrumenter, som trekkspill og piano.

Ole Jensen Søhol var en godlynt kar, hadde godt gehør og en sikker hukommelse. Det er blitt fortalt at han, etter å ha hørt et musikkstykke én gang, kunne nedtegne og spille dette umiddelbart. I hverdagslag i bygda ble han kalt «Ole Bull». Etter han har vi «Ringeriksmasurka» og «Røysepolkaen», som hans barnebarn Einar Olsen Søhol i Oslo fikk trekkspillvirtuosen Arnstein Johansen til å spille inn på plate tidlig i 1950-åra. Disse ble seinere sendt i NRK radio ved flere anledninger, blant annet i Ønskekonserten.[5]

Felespilleren Ole Jensen Søhol (1831–1901) og hustru Marie Thoresdatter Wexal (1829–1869). Ole Jensen komponerte «Ringeriksmasurka» og «Røysepolkaen», som i 1950-åra ble spilt inn på plate.
Buskerud fylkesfoto

Christen Nilsen Svenskerud (f. 1832) var fra Svenskerud på Fjeld, og hjulmaker av yrke.

4 Ropeid (1952), s. 288 og 356.

5 Trond Søhol: «Ringeriksmasurkaen og Røysepolkaens opphavsmann», i heftet Ringerike 1984 s. 52, og V.V.: «Gamle felespillere på Ringerike», i Ringerikes Blad 4. desember 1955.

Fredrik Wilhelm Gomnæs (1868-1925) fra Knipen ved Gomnes studerte ved musikkhøyskolen i Berlin, og ble seinere sjef for divisjonsmusikken både i Bergen og Kristiania.

Han bodde i Elvejordet på Bønsnes, og skal ha vært Ringerikes beste felespiller i sin samtid. Christen Nilsen komponerte musikk som ble mye spilt i distriktet: «Rundvalsen hans Abraham Søhol», «Svenskerudvalsen» og «Brudevalsen hans Nils Hodt» er alle fra hans notebok.[6]

Fredrik Wilhelm Gomnæs (1868–1925) ble født på husmannsplassen Nordre Kjernet på Helgelandsmoen, og flyttet til Røyse da foreldrene i 1877 ble eiere av bruket Knipen på Gomnes. 16 år gammel reiste Fredrik Wilhelm til Oslo, hvor han ble tatt opp i artillerimusikken. Han var allerede en dyktig utøver på fiolin og basun etter oppveksten i det rike musikkmiljøet rundt Gomnes-gårdene, og studerte cellospill og harmonilære. Etter åtte år som militærmusiker reiste han til musikkhøyskolen i Berlin, hvor han studerte i to år.

Tilbake i hjemlandet var Fredrik Wilhelm Gomnæs med i Kristiania Theaters orkester i seks år og flyttet så til Hamar, hvor han ble dirigent og instruktør for «hele byens musikkliv» i 12 år. I 1911 ble han utnevnt til løytnant og sjef for divisjonsmusikken i Bergen, og i 1920 ble han sjef for divisjonsmusikken i Oslo. Han har komponert både militærmusikk og andre ting, blant annet en A-moll symfoni som seinere ble oppført i Musikselskabet Harmonien i Bergen, i Nationalteatret og i Oslo Filharmoniske Orkester. Han har også gitt ut betydelige sangkomposisjoner, som «Tord Foleson» og «Åsgårdsreien».

Arild Formo (f. 1912) fra Vikersund var fra 1966 bosatt i Steinsåsen. Han er kjent over det ganske land for sin trekkspillskole, som han drev sammen med kona Elfrid. I ungdomsårene arbeidet Arild Formo på gård, sagbruk og som papirarbeider i hjembygda Modum, og på fritida dyrket han sin store lidenskap: trekkspillmusikk. I 1933 ble han ansatt som trekkspillreparatør hos Harald Henschien i Hønefoss, og da Henschien begynte å produsere trekkspill, var det Formoe som hadde ansvaret for bassmekanikken på de mange tusen instrumentene som fant veien ut på markedet. Fra 1952 begynte han sitt lange virke som trekkspillinstruktør. Han hadde også sitt eget orkester, Arild Formoes kvartett, som i perioden 1935–52 spilte i NRK Radio hver 6. uke.

HOLE-BYGDAS «NASJONALSANG»

Knapt noen sang blir oftere sunget i Hole, både i privat og offentlig sammenheng, enn «Ved Tyrifjorden». Med rette er den blitt kalt Hole-bygdas «nasjonalsang». Mannen som har skrevet den, er Peder Gulmoen (1911–1982) fra Tynset. Han var bosatt i Oslo, hvor han drev musikkforretning i Pilestredet. Ellers var han trekkspiller og komponist. Fra 1952 til 1963 hadde han hytte ved Øverby på Utstranda. «Ved Tyrifjorden» ble rimeligvis unnfanget der en gang i 1950-åra.

6 V.V. Folkeminner fra Røyse - Karl i Stranna forteller, i Ringerikes Blad 18. mai 1937.

Brødrene Lunde

Mellom Sørumshaugen og Bergebråtan på Brenna i Steinsfjerdingen ligger småbruket Lunde. Det var Oline og Nils Martinsen Selte som bygde opp Lunde i åra etter 1910. De var tidligere husmannsfolk på en av Hanserud-plassene under Mo. Oline og Nils fikk sju barn, av disse ble to dyktige musikere: Anfinn (1906–1986), bosatt i Hagen ved Hårumsåsen, og Sverre (1911–1969), seinere eier av Lunde. Anfinn og Sverre Lunde reiste rundt i hele distriktet med sine trekkspill og spilte til dans. Også i NRK Radio var de ofte å høre, under navnet «Brødrene Lunde».

Ole-Jørn Øverby (1947-1998) skapte mye glede og hygge med trekkspillet sitt.

Trekkspillfamilie i særklasse

Thorbjørn Eriksen (f. 1930) fra Bråten i Steinsfjerdingen har spilt trekkspill siden han var seks år gammel. Med kona Karin Lerfaldet fra Sokna bodde han i mange år i Løkenmoen ved Vik, og bor i dag i Heradsbygda. Thorbjørns musikkglede smittet over på sønnene Steinar (f. 1955) og Øystein (f. 1962). Sammen med Øysteins kone Kristin har de vunnet et utall norske og nordiske mesterskap på trekkspill. Den andre svigerdatteren Evy spiller også, så Eriksen-familien kan med rette kalles «trekkspillfamilie i særklasse». I 1980 fikk foreldrenes enebolig et tilbygg, hvor Steinar og Øystein etablerte Viklund Lydstudio. Her har et stort antall solister, grupper, kor og korps gjort innspillinger, som igjen er blitt utgitt på plater og kassetter. Familien Eriksen har i en årrekke vært sentrale og aktive utøvere i Ringerike Trekkspillorkester.

Toradergruppa Vasspesten

har flere medlemmer fra Hole. Gruppa ble startet i 1987. De fleste musikerne var bosatt rundt Steinsfjorden, og da vasspesten var på sterk frammarsj i fjorden akkurat da, var navnet gitt. Vasspestens latinske navn er *Elodea Canadensis*, noe som direkte oversatt betyr *surstoffkrevende, utarmende*, og det er ord som gir en god beskrivelse av tilstanden til folk som har svingt seg på gulvet til toner fra toradergruppa. Dagens medlemmer av Vasspesten er May Grethe Myhre Hatle (bosatt i Steinsåsen, opprinnelig fra Åsbygda), de to «utflytta» holeværingene Jan Orebråten (i dag bosatt i Hønefoss) og Jarle Selte (Heradsbygda), Kjell Arild Tangen (Hallingby, opprinnelig fra Åsbygda), Tore Holt (Åmot på Modum) og Lars Raaen (Krødsherad).

Av andre trekkspillere som har stilt opp og spredt glede i bygda, må nevnes blant annet Jan Heggelien, Halvor Gullingsrud, Ole Jørn Øverby og Frank Andersen.

«Den skal tidlig krøkes…» Halvor Gullingsrud (f. 1927) med sin første torader, som seksåring. Han spilte seinere i mange år til underholdning og dans.

Gallerier

Galleri Dronning Tyra

I 1989 startet Randi Nørgaard opp sitt kunstgalleri «Galleri Dronning Tyra» på Storøen gård. Med sommerutstillinger i 16 sesonger dro galleriet et stort antall besøkende til Storøya hvert år. Galleriet ble nedlagt høsten 2004.

Hole Artcenter

I 2005 åpnet Elenor Martinsen og Åsmund Bergwitz Hole Artcenter på eiendommen Solvang ved Nes i Hole. Siden åpningen har senteret hatt 4–5.000 besøkende i året. I tillegg til utstillinger og work-shops, leier de ut lokaler til møter og selskaper. På eiendommen er et hageanlegg med trær, mose og stein, rennende vann, skulpturer og lys, som gir de besøkende kunstopplevelse både ute og inne. Elenor Martinsen er selv en utøvende og anerkjent kunstner.

Galleri Klevjer på Helgelandsmoen, i det gamle kornmagasinet som ble flyttet til militærleiren i 1869-70 og ble brukt som depot av Forsvaret.

Galleri Klevjer

Maleren *Thomas Klevjer* (f. 1972) holder hus på Helgelandsmoen, hvor han har ateliér, kontor og verksted for seg selv og 12 andre i lokalene som tidligere huset vaktmestere og håndverkere i militærleiren. Thomas Klevjer har etablert seg som en kunstner som får stadig større oppmerksomhet og anerkjennelse. I tillegg til disse bygningene, kjøpte han også det gamle depotet, det tidligere kornmagasinet for Norderhov og Hole som stod nedenfor Norderhov kirke, intil det ble flyttet til Helgelandsmoen i 1869-70. Det er et sjeldent stort tømmerhus på seks etasjer, som har gjennomgått en større restaurering i åra 2007-13. Her er Galleri Klevjer etablert. Med en begrenset åpningstid på somrene har galleriet hatt 3-4000 besøkende pr. år, et tall man håper vil stige betydelig i åra som

Gulbrand Hurums maleri fra Nordre Gjesval mot Steinsfjorden i 1956. Midt i bildet ligger Elsa Lundbergs hytte, og til venstre småbruket Jordet.

kommer. Thomas Klevjer er bosatt i Hønefoss. Hans foreldre er begge fra Hole: Svein Jørgensen fra Sonerud og Anne Lise Frodahl fra Homledal ved Sollihøgda.

Kunstnere

Hole-bygda kan sole seg i glansen av å ha fostret maleren **Anders Castus Svarstad** (1869-1943). Bondegutten fra Røyse som ble gift med Nobelpris-vinneren Sigrid Undset, og paradoksalt nok er kjent som «Oslos maler», kan vi lese mer om på side 882.

Jørgen Erichsen (1792–1874) fra Kongsberg ble i 1826 eier av Lilleby på Røyse. Da Sølvverket på Kongsberg ble nedlagt etter Kristian 7s reskript i 1806, søkte mange gruvearbeidere mot andre distrikter for å få arbeid. Flere kom til Hole, blant dem var Jørgen Erichsen. Han var først innom København og gikk i lære hos en dekorasjonsmaler. Etter tradisjonen var han i København under engelskmennenes bombardement av byen i 1807. Fra København kom han til Rytteraker, og han skal ha vært den første her i bygda som forstod seg på lakkering.

Erichsen malte både hus, sleder og vogner, men hans kunstneriske åre gav ham oppdrag langt ut over det. Han ble etter

Jørgen Erichsen (1792-1874) bodde på Lilleby på Røyse og var kjent som en dyktig dekorasjonsmaler. Det er sannsynligvis han som har malt Korsfestelsen i altertavla i Bønsnes kirke. Han var også politiker, og medlem av det første formannskapet i Hole i 1837.

hvert en viden kjent dekorasjonsmaler, og gikk under tilnavnet «hoffmaleren», etter at han flere ganger var i Christiania og malte takdekorasjoner i Paleet (brant under krigen 1940–45). Ellers malte og dekorerte han kirker, blant annet Hole, Bønsnes, Jevnaker, Heggen og Lunder. I 1829 dekorerte han Hole kirke etter oppussing. I 1838 hadde han et større maleroppdrag i Bønsnes kirke, hvor et av de to maleriene i altertavla, Korsfestelsen, er antatt å være hans verk. Jørgen Erichsen var medlem av Holes første formannskap i 1837, og satt i bygdas styre og stell i flere tiår. Fra 1849 var han viseordfører. På sine eldre dager var han poståpner, og drev Røyse poståpneri på Lilleby fra 1870 til sin død i 1874.

Gulbrand Hurum (1904–1987) var blant dem som førte arven fra Svarstad og Erichsen videre. Han var sønn av Marie og Alfred Johansen Hurum, som drev Nordigarden Hårum fra 1903 til 1915. Fra Gulbrand var liten, var tegning yndlingsfaget. Som 17–åring anskaffet han pensel, palett og maling, og etter hvert utviklet hans kjære hobby seg til å bli levebrød. I dag finner vi malerier av Gulbrand Hurum i mange hjem i Hole og Ringerike – i første rekke med motiver fra ringeriksnaturen. I 1950-åra bodde han en periode i Danmark, hvor han traff kona Astrid. Siden ble det noen år på Røyse, seinere på Modum, og fra 1972 bodde Astrid og Gulbrand Hurum i Hønefoss. Somrene tilbrakte de i ei tømmerhytte de leide ved Djupvarp ved Sælabønn, hvor kunstmaleren fant motivene han søkte. I 1960 dekorerte han herredshuset på Tyristrand innvendig med motiver fra skog, landbruk og industri.

Einar Tuxens arbeider finnes på mange stuevegger i Hole i dag. Her hovedbygningen på Søndre Gomnes, malt i 1960.

Einar Tuxen (1922–1990) fra Vik i Sogn ble holeværing da han i 1950-åra giftet seg med Anna Jørgine Frøshaug på Østvold, nabogården til Hole prestegård. Ved siden av å drive gården, tok Einar Tuxen på seg oppdrag som husmaler. Han var også kunstmaler, og malte en rekke portretter og gårder som i dag pryder veggene i mange hjem både i Hole og i hans hjembygd i Sogn.

Einar Tuxen (1922-1990) var gårdbruker på Østvold på Røyse. Han hadde også en kunstnerisk åre, og har malt en rekke personer og gårder i Hole.

Johan Frøshaug (1859–1939), fra Åsen (Bråtan) i Frøysuåsen var kunstmaler og dekoratør. Han ble utdannet hos maler Ruud i Hønefoss, og studerte siden ved Bergsliens malerskole i Kristiania. I 1905 flyttet han fra Røyse til Modum, hvor han bodde til sin død.

Martha Ruud (1895–1982), datter av Karen og Kristian Ruud i Søndre Rudsødegården, var fra 1934 til 1951 eier av den gamle husmannsplassen Tangen ved Kroksund. Hun drev i mange år garn- og broderiforretning i Hønefoss, og var også en habil kunstmaler (blant annet malte hun en rekke gårder i bygda).

Viggo Ree (f. 1950) på Røyse er utdannet billedkunstner på Statens håndverks- og kunstindustriskole i Oslo (1976-80). Som wildlife-kunstner har han konsentrert seg om motiver av pattedyr og fugler gjennom akvareller, tegninger og kobbergrafikk. Ved siden av deltakelser på Høstutstillingen og illustrasjoner i en rekke bøker, tidsskrifter og aviser, er han representert med arbeider i Nasjonalgalleriet. Viggo Ree er også forfatter, og har publisert over 580 skriftlige arbeider, hoved-

Viggo Ree (f. 1950) på Røyse er mest kjent som ornitolog og naturverner, men han er også en dyktig wildlife-kunstner, og er blant annet representert med arbeider i Nasjonalgalleriet. Her arbeider han med en illustrasjon av ulv.

sakelig av populærvitenskapelig art om ornitologi, store pattedyr og naturvern. I 1990 flyttet han med familien til Hole, hvor han er sterkt engasjert i arbeidet med ivaretakelse av våtmarker, biologisk mangfold og kulturlandskap på Ringerike.

Blant dem som har dyrket malerkunsten mer i det stille, er **Fritz Thaulow** (1842–1937). Han var fra 1879 eier av Solheim på Røyse, og lege av yrke. Men han malte også. Jon Guldal skrev i 1950 om Thaulow at «av hans etterlatte arbeider er det flere som jevngår noen av fetteren Fritz Thaulows arbeider». Bonde **Hans Berg** (1817-1890) på Berg på Røyse var en dyktig landmåler og karttegner. I tillegg syslet han med både diktning og maling. En av hans akvareller, med motiv fra Hverven i Norderhov mot Røyse, er å finne på Ringerikes Museum.[7] Endelig har **Sara Mo** (f. 1867), datter av Anne Dorothea f. Heyerdahl og Ole Engebretsen Moe på Mo i Steinsfjerdingen, etterlatt seg en rekke malerier med motiver fra Ringerike. Hun ble i 1898 gift med agronom Knut Knutsen Mo fra Slidre i Valdres, som i 1892 var agronom på Mo. De ble i 1904 eiere av Berger gård i Norderhov, hvor deres etterkommere fortsatt sitter.

Hole-malerne

Holemalerne ble stiftet i 1995 av en gruppe kunstinteresserte som ønsket en egen maleklubb i Hole. Initiativet kom fra Signe Haglund Thorvaldsen og Solveig Raaen. I dag har Holemalerne 70 medlemmer, og mye av virksomheten drives i klubblokalet i gamle Sundvollen skole (i dag grendehus). Klubben har medlemmer fra hele Ringerike, og holder jevnlige utstillinger, blant annet en årlig høstutstilling i Hole bibliotek (også med bilder for salg). Holemalerne arrangerer kurs for medlemmene med anerkjente kunstnere, også med korrigering av bilder.

Nevnes må også **Ellen Gilhuus** (f. 1947 i Oslo), en anerkjent billedkunstner bosatt på Røyse, som har atelier hos Klevjer på Helgelandsmoen. **Saave Skaar** (f. 1930) på Sørum (i dag bosatt på Vik) er husflidskunstner, og har de siste 30 åra mest arbeidet med kirketekstiler (brodering av messehagler og kleder til prekestoler og alterstoler). Hun har også arbeidet med veving og rosemaling. Denne korte omtalen avsluttes med **Ellen Myhre (Hansen)** (1916-1993). Hun var bosatt i Steinsåsen, og vevde veggteppene med historiske motiver fra bygda, som i dag pryder veggene i Samfunnssalen i Hole herredshus.

OPPTATT AV SITT NÆROMRÅDE

Jon Rømmesmo (1923-2007) bodde på Gomnes på Røyse, og var utdannet lærer og bildekunstner fra Kunst- og håndverksskolen og Kunstakademiet i Oslo. Han var lærer ved Ringerike folkehøgskole, og var en kunstner som var opptatt av og svært glad i sitt nærområde. I 2007 ble han utvalgt til å delta i prosjektet «Kunst rett vest». Rømmesmo hadde blant annet utstilling på Hole herredshus. Ett av hans arbeider er innkjøpt av Hole kommune.

INNKJØPT AV NASJONALGALLERIET

Ola Jonsrud (f. 1982) fra Svensrud er grafiker, og utdannet master fra Kunsthøyskolen i Oslo. Han ble i 2011 innkjøpt av Nasjonalgalleriet, og samme år deltok han på Norsk Skulpturbiennale ved Vigelands Museet. I 2012 hadde han sin første separatutstilling i Galleri Norske Grafikere i Oslo.

7 V.V.: Kunstmalere på Ringerike, i Ringerikes Blad 23. august 1950.

Forfattere og diktere

Harald Solberg

Harald Egidius Solberg (1872–1923) var født og oppvokst på Stein, som sønn av Johannes Solberg og hustru Olga Eduna Bull Egidius. Han utdannet seg ved Sem landbruksskole i Asker og deretter Ås høiere landbruksskole. Som forstmann var han i 10 år bestyrer av Aspestrand gård i Aremark. I 1904 kjøpte han Søndre Sørum (Sjefsgården) i Hole, som han eide til 1918. I 1920 overtok han Stein etter sin far.

Harald Solberg var en kunstnernatur. Han var bonde, og elsket naturen, dyrene og bondens liv. Ved siden av skrev han dikt, og han tegnet og malte. Så ble han overtalt av O. Thommessen, redaktør av «Tidens Tegn», til å la noen av diktene trykke i avisen. Og snart ba redaktøren om flere. Etter Solbergs død i 1923 ble samlingen *Bondevers* utgitt på Gyldendal, og den ble snart utsolgt. I 1974 ga ei lokal nemnd[8] i Hole ut et nytt opplag, og Solbergs dikt finnes i dag i mange hjem i Hole.

Harald Solberg døde i 1923, bare 50 år gammel. Ved sin død var han medlem av Hole herredsstyre, formann i dyrevernsnemnda og formann i anleggsstyret for Hole elektrisitetsverk.

Harald Solberg (1872-1923) elsket naturen, dyrene og bondens liv.

Våren
Dekk ditt bord,
moder Jord,
rekk oss dine gaver.
Vekk hvert frø,
solgull strø
over eng og haver.

Skogen
Jeg lengter til skogen,
til lyngkantet vei,
og aldri har noen
vel lengtet som jeg.

Til jegerens nying,
til huggerens bål,
til vårdagens grying
med tiur som mål.

«… DENNE FINE, DRØMMENDE SJÆL»

«Den stillferdige, beskedne forfatter gjorde fra første stund et forunderlig tiltalende indtryk. Han sang ikke for ros og ære, det var kun med stor overvindelse, han lot sig bevæge til at la sine vers komme utenfor kredsen av sine nærmeste. Men denne fine, drømmende sjæl hadde git den natur, han levet i, sit hjerte; han elsket bondens yrke, skogen og jorden, de stille tjern, de blaa aaser og den tindrende stjernenat; i hans ømhet hadde dyrene i vildmarken og paa gaarden plas ved siden av de mennesker, han holdt av».*

* Redaktør O. Thommessen i forordet til diktsamlingen ***Bondevers*** (Gyldendal 1923).

8 Vinteren 1972 arrangerte Hole Ungdomsforening en Harald Solberg-kveld, og det ble dannet ei nemnd med medlemmer fra Hole bygdebokkomité, Hole Bondekvinnelag og Hole Ungdomsforening. Nemnda fikk i oppdrag å realisere tanken om nyutgivelse.

Harald Solberg og hans hustru Elise i stua på Søndre Sørum i 1906.

Vårknipen
Vintersne er svunden,
ennu står jeg bunden
i mitt mørke fjøs,
vårsol, deg forbarme,
hjelp meg sultne arme
snart å slippe løs!

Vil min bønn ei høres,
intet hjerte røres
av min raut og sut?
Bort fra bås og fengsel
bærer all min lengsel
imot våren ut.

Harald Solberg

«...SOM Å FINNE EN GAMMEL, NEDGRAVD SKATT»
I 1998 ble det lagt fram en hovedfagsavhandling ved Universitetet i Oslo om Johannes Thrap-Meyers forfatterskap, skrevet av Yvonne Haugen. Hun mener at mye av konfliktstoffet i Thrap-Meyers romaner er i slekt med Henrik Ibsens to dramaer Rosmersholm (1886) og Når vi døde vågner (1899). Yvonne Haugen skriver blant annet: «De fleste under førti år har ikke en gang hørt om Johannes Thrap-Meyer, og det er bare de riktig beleste nordmenn som kjenner ham i noen særlig grad. Oppdagelsen av Thrap-Meyers verker føltes derfor som å finne en gammel, nedgravd skatt – et slags lykketreff».*

* Harsson (2000), s. 210.

Johannes Thrap-Meyer

To andre forfattere har også sine røtter på Stein gård. I 1900 døde Olga og Johannes Solbergs svigersønn Wilhelm Thrap Meyer, bare 29 år gammel, og tilbake satt deres datter Valborg med to små barn: Johannes (2) og Wilhelmine (født etter farens død). Johannes Thrap-Meyer (1898–1929) vokste opp i Hole og bodde på Ner-Stein til han var 13 år gammel, da mora flyttet med sine barn til Oslo for videre skolegang. Johannes gikk på Frogner skole, men likte seg ikke på skolen og strøk til artium. Han bestemte seg for å bli maler, og reiste til København for å gå på kunstakademi.

Den unge Johannes hadde gode anlegg som kunstmaler, det viser bilder som er bevart, blant annet ett han malte i 1917 av den gamle steinbrua over Evja ved Stein (bekken fra Seltegårdene som renner østover og ut i Steinsfjorden). Men han slo snart malerkarrieren fra seg. Det var forfatter han ville bli, og i løpet av få år skrev han tre romaner, to novellesamlinger og en del dikt. Kritikkene var overstrømmende, og han ble spådd en stor fremtid. «Neppe noen annen norsk romanforfatter i vårt århundre (…) har allerede i 30-års alderen nådd så langt som Johannes Thrap-Meyer», skrev Philip Houm i Norsk litteraturhistorie. Men hans helse var ikke god, og i 1929 døde han, bare 31 år gammel.

Johannes Thrap-Meyers verker er lite kjent, men i 1998 – 100 år etter hans fødsel – gav Gyldendal Norsk Forlag ut hans tre romaner i nye opplag. De tre romanene er *Egoister* (1927),

Anakreons død (1928) og *Over rimet vold* (1930). Hans to novellesamlinger var *Tusmørke* (1924) og *Ekstaser* (1925). Den siste inneholder blant annet novellen *Kasper-Fjolla*, med undertittelen *Ringerikshistorie*. Handlingen i novellen utspiller seg i Hole, og vi møter en rekke lokale stedsnavn. Vi leser om sjefsgården Søhol, hvor tjenestejenta Helga er forelsket i stallkaren Kasper Brænna, og derfor får tilnavnet Kasperfjolla. Stallgutten er for øvrig vesle Johannes Jomfruland, som er flink til å tegne og male. Kanskje forfatteren selv var modell for den figuren. Hvorvidt handlingen har rot i virkeligheten er uvisst. Også i romanen Egoister foregår mye av handlingen på Ringerike.[9]

Thorvald Solberg (1882–1967) var det yngste av Olga og Johannes Solbergs seks barn. Han har skrevet flere romaner, og i lokalhistoriske artikler i heftet Ringerike beskriver han levende sin oppvekst på Stein i 1880- og 90-åra, omgitt av et blomstrende galleri av husmenn og gårdsarbeidere. Han ble seinere eier av Færstad gård i Trøndelag, og var bosatt der. Thorvald Solberg har blant annet skrevet et dikt om Halvdanshaugen, gjengitt i heftet Ringerike 1936-37. Første vers, og de siste linjene av diktet, lyder slik:

Halvdanshaugen
Gamle, mosgrodde Halvdanshaug
hvad gjemmer ditt fang?
Et hærskip kanskje, sverd og brynje
Halvdans hodeskalle, kongsviljens sete?
Vi stod der undrende mang en gang
vi barn.
Vi satt i haugen i torsdagsnetter
vi våket ved høstjevndøgns tider
når Lauristerstormen og Hellemesflommen
rusket i lau-fanget over ditt hode – konge!

Over Ringerikes sletter går et sus av fordums storhet.
Og det synger mot oss fra en gylden åker
og fra fjordens blåner under Gyrihaugen.

Thorvald E. Solberg

Thorvald Solbergs mest kjente roman ble utgitt i 1945. *Kors eller hammer* har hentet sin handling fra et storgårdsmiljø i Bindalen i Nordland, i tida da kristendom og hedenskap bry-

9 Johannes Thrap-Meyer og hans forfatterskap er nærmere beskrevet i Harsson (2000), s. 205-210.

tes mot hverandre. Hovedpersonen Håvard Erlingsson er tro mot de gamle tradisjonene og bloter til guden Frøy, men troen på Hvite-Krist vinner. I stedet for hevn og ære, velger Håvard tilgivelse og kjærlighet.[10]

Olaf Olsen Lehne (1901–1989) fra Hukebakk på Røyse var fagforeningsmann, sosialist og lokalpolitiker. Han skrev også dikt, og gav i 1932 ut diktsamlingen «Stener for brød». Her skrev han om arbeidsfolks vanskelige hverdag, med noen spark til presteskap og annen øvrighet.

Stener for brød
Det reises så meget av stener
rundt om i vårt stenrike land,
til hvilke seg minner forlener
om en eller annen mann.

Vi har det nu slik her i Norden
at dør en hr. Den eller Den
som raket litt op over horden,
så reises en minnesten.

En husmanns jul
Langt op'i lia, ved furukollen,
der ligger stua ha's Lars i Pollen
så skjev og vinnøgd og grå i knollen.
Den ligner nærmest en gamal kell,
som står og stunder mot livets kveld.

Den ligger avsi'es, langt av leia,
og er nå heller ikke rare greia.
Det er just ikke noe å bli brei a'.
Når det er go'år, døm fø'r ei ku,
men ellers blir det nå smått, måtru.

Olaf Olsen Lehne

Olav Hurum (1884-1908) var fra Hagen, en plass på vestsida av Hårumsåsen. Han ble født utenfor ekteskap som sønn av husmannsjenta Marte Karine Nilsdatter og en reparatør på et tresliperi i Ådal, Ole Andreas Olsen. I ung alder flyttet Olav Hurum til Oslo med sin mor. Der gav han ut to diktsamlinger på Olaf Norlis Forlag: *Skogtyngd* (1905) og *Dvergmaal* (1907).

«JEG VILLE BLI FORFATTER, DIKTER»

«Jeg ble plutselig tent på noe annet. Jeg ville bli forfatter, dikter. Jeg skrev og skrev, og ga ut en diktsamling, det var også en tilfeldighet. En boktrykker leste manuskriptet til 'Stener for brød', og mente at det burde gis ut. Og så ble det til at diktsamlingen ble gitt ut på eget forlag. Boktrykkeren trykte opp 500 eksemplarer, borte ble de, og borte ble dikteren. Jeg ble gift, fikk familie og måtte begynne å tenke mer fornuftig».*

* Ivar Rosendal: Angrer ikke en dag av mitt liv, i Fremtiden 31. desember 1981.

10 Etter Harsson (2000), s. 188-189.

Olav Hurum snakket bokmål, men skrev alle sin dikt på nynorsk. I enkelte av diktene kan man finne beskrivelser av en oppvekst preget av harde kår, og savnet av en far som ikke var der. Men likevel finner vi mye livsglede, håp og kjærlighet i det han skrev. Mange av diktene inneholder stemninger fra naturen, og i andre kunne han reise spørsmål om livets gåte.

Olav Hurum (1884-1908) var født og oppvokst i Steinsfjerdingen. Han gav ut to diktsamlinger og fikk gode omtaler, men døde like før han fylte 24 år.

I hovedstaden kom Olav Hurum med i Bondeungdomslaget, han deltok i folkedans, og han ble tilknyttet Norsk Målkontor. Dessuten ble han kjent med Herman Wildenvey. De møttes noen ganger på Kaffistova, og Wildenvey likte Olav Hurums dikt. Olav Hurum døde av tuberkulose på Bækkelaget i Oslo i juli 1908, bare noen uker før han ville ha fylt 24 år.[11]

Ungdomshugen
Eg gjeng her i tunet og trakkar
og kjem no visst aldri ut,
og åri dei frå meg lakkar;
- å lengta er all min lut.

Langt ute der åsene blånar
der ligg det mitt draumeland;
eg stundar vel her til eg grånar
og veiknar i fot og hand.

Den 7de juni
Atter fridomssoli lyser
i si gamle bjarte bragd.
All den mannskraft folket hyser
er i reisingsarbeid lagd.

Det er ljosning yver landet,
glans um tind og bergetråm.
Løyst me er or trælebandet,
Norig glør av fridoms-dåm.

Olav Hurum

«...DESSUTEN VAR HAN EN VAKKER GUTT»

Olav Hurum og Herman Wildenvey traff hverandre første gang i 1903. Mange år seinere skrev Wildenvey om deres første møter: «Han var ikke som noen av de andre. To andre vordende diktere, Mathias Dompen og Lauritz Fjørtoft, forsikret meg at han kom det til å bli noe av, han stod høit både hos Christopher Bruun og Klaus Sletten, og dessuten var han en vakker gutt, velkledd, med lys, bredremmet hatt allerede. Han snakket meget fortrolig om sine dikt, en samling var nesten ferdig og skulle sendes til Norli. Versene som han leste, var også tiltalende. Han leste landsmål med østlandstone».*

* Syn og segn nr. 57/69, s. 260.

11 Kjell E. Hurum: Olav Hurum – den ukjente poeten fra Hole, i heftet Ringerike (2007), s. 52-54.

Lars Petersen Lyse (f. 1870) ble i 1907 eier av den tidligere hsmannsplassen Lårvikkleiva (i dag Lyse) nord for Sundvollen.

Lars Petersen Lyse (f. 1870)[12] var tømmermann, og født på Sundøya. I 1912 var han blant stifterne av en sosialistisk arbeiderforening i bygda. Han skrev også dikt, syslet med kunstmaling og «var sterkt opptatt av det som gammelt var og angikk steder og forhold i bygden».[13] Lars Lyse laget på egen hånd et fotografiapparat, som i dag er å finne på Norsk Teknisk Museum. Han skrev flere artikler i heftet Ringerike, blant annet er det han som så levende har beskrevet seterkallen Kasper Kåkk på Sørsetra, og bidratt til at minnet om han er bevart for ettertida.

Vaarlængsel
Ak vinter, mørke triste,
jeg tror – saa sandt du viste
hvor kald og barsk du er,
du ladt din blaae kaarde
og dine blik saa haarde
faa mer et mildheds skjær.

Bekken
Dugfrisk og fri og jublende glad
danser du utover lien,
nynner og synger de muntreste kvad
til meg som gaar langsmed paa stien

Lars Lyse

12 Lars Petersen Lyse var faren til Peter Lyse (1895-1982).
13 P. Bukier: Paa Asbjørnsens stier (Oslo 1937), s. 48.

«... GÅ DIT Å LOKTE SJØL»!!
Lars Lyse var en gang med i et radioprogram, hvor han på godt, gammelt ringeriksmål fortalte sagnet om Gygra og Hellig Olav. Da han hadde fortalt om lårbeinet som havnet i Gygerputten ved Ner-Stein og lå der og råtnet, med en forferdelig lukt til følge, tok han ei kort pause, før han til slutt smeller i: «Å trur du mei itte, kan du gå dit å lokte sjøl»!!

OPERASANGER FRA RØYSE
Rønnaug Rauk Sundling (f. Aasland f. 1981) fra Røyse er utdannet ved The Royal Academy of Music i London. I studietida ble hun tildelt The Josephine Baker Trust for fremragende oriatoriesangere, noe som førte til en konsertserie med kor og orkestre i hele Storbritannia. Hun har sunget ved flere operascener i Skandinavia og Storbritannia, og virker også som skuespiller og musikalartist (blant annet med flere konserter på Ringerike de siste åra). Rønnaug Rauk Sundling er grunnlegger av kammermusikktrioen Northern Lights, som har spesialisert seg på nordisk musikk. Hun er bosatt i Oslo, og vinteren 2012-13 var hun med i Det Ny Teater i København sin oppsetning av musikalen «Love Never Dies». I januar-mai 2014 er hun tilbake i København for å delta i musikalen «Evita».

Sangkor

Hole er en «korkommune». Store kor med en lang historie, som Hole kirkekor og Hole ungdomsforenings sangkor, har gjort korsang til en givende og kjær hobby for mange holeværinger. Og den siste mannsalderen har nye kor kommet til, innen flere aldersgrupper og genre.

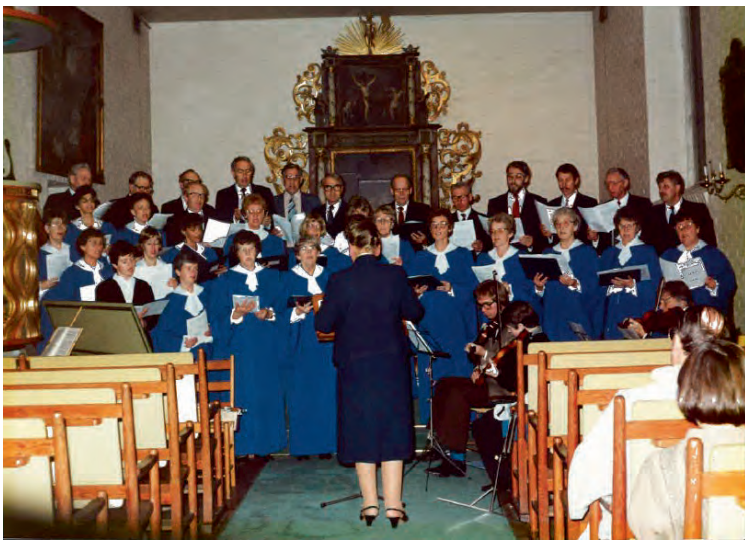

Hole kirkekor med dirigent Signe Berg i Hole kirke en gang i 1970-åra.

Hole kirkekor

Hole kirkekor ble startet høsten 1966. Signe Berg var korets første dirigent, og hun fikk med seg åtte sangere (to på hver av stemmene sopran, alt, tenor og bass). Utover på 1970-tallet økte medlemstallet, og koret nådde sitt høydepunkt rundt 1985 med opp mot 40 medlemmer. Hole kirkekor fikk etter hvert en «bygdekor-rolle», og var med på alle de første historiske spillene som ble satt opp i bygda, på Bønsnes, Mo og Stein. Koret ble lagt ned i 2008, da mange av medlemmene hadde nådd en høy alder, og rekrutteringen var liten.

Hole kirkekor medvirket ofte under gudstjenestene i Hole kirke. På alle høytidsdagene stilte sangerne opp, både til jul og påske. En rekke konserter og musikkandakter med solister og orkester ble holdt i kirken, og koret besøkte også andre kirker i området. Turer ble arrangert både til Bergen, Stockholm og Roma. Kolbjørn Holte og Jon Elsrud Gjesme var med og spilte fiolin sammen med koret ved mange anledninger, helt fra de var barn. Begge ble som voksne profesjonelle fiolinister. Sangeren Per Vollestad var også flere ganger med, i sine unge år.

EN AV GUTTA PÅ SKAUEN

Per Vollestad (f. 1959) fra Utstranda i Hole er en etablert og kjent norsk sanger (baryton) med flere internasjonale utgivelser og konserter. Han debuterte som romansesanger i 1986 og ved Den norske Opera i 1987. Siden har han gjestet operaene i Milano, Brussel, Wien, Antwerpen, Gent, Innsbruck og Tokyo. Per Vollestad har studert ved Statens Operahøgskole, og ble den første Ph.D. uteksaminert ved Norges Musikkhøgskole i 2002 (for sitt arbeid om komponisten Christian Sinding). Lokalt på Ringerike er han kjent som sanger og gitarist i gruppa Gutta på skauen sammen med Svein Olav Blindheim og Fredrik Øie Jensen. Gruppa ble startet i 2006, og har gitt ut tre CD'er: Til skogs (2007), Vinterlys (2010) og Illegale sanger 1940-45 (2013). I 2006 ble Vollestad tildelt Grieg-prisen.

Signe Berg (f. 1930) var organist i Hole og dirigent av Hole kirkekor i 40 år, fra 1955 til 1995, kun avbrutt av ett års permisjon.

Signe Berg var dirigent i hele perioden hun var ansatt som organist i Hole kirke (1955-1995), bortsett fra det ene året hun hadde permisjon (1975). Da var det Eivind Skaar som vikarierte. Signe Bergs virke som dirigent for kor i bygda startet allerede i 1965, da hun ledet barnekoret ved Stadum skole. Etter skolesammenslåingen (1959) ledet hun Røyse skolekor fra 1960. For sitt musikalske arbeid i bygda gjennom et helt yrkesliv ble Signe Berg tildelt Kongens fortjenestemedalje i sølv ved hennes avslutningskonsert i 1995. Hun ble i 1984 tildelt Hole kommunes kulturpris.

Etter Signe Bergs periode ble dirigentrollen i 1995 overtatt av Peter James Downey, som etterfulgte henne som kantor i Hole kirke. En periode vikarierte hun for Downey, og det var derfor Signe Berg som ledet koret ved den store Millenniumsfeiringen ved Olsok på Bønsnes i 2000. Marcel Breel overtok etter Downey i 2001, og fra høsten 2004 var kantor Grethe Ulversøy korets dirigent.

Hole Ungdomsforenings sangkor i 1896 eller 1897. Foran fra venstre: Pauline Fekjær, Karl Hundstad, lærer og dirigent Haakon Stenstad, Andrea Hundstad, Marie Hodt (f. Hundstad). 2. rekke fra venstre: Anders N. Ruud (Stubberud), Maren Haagenrud, Bernt Nilsen (Hagastua), Birgitte Tveiten, Inger Hafnor og Emma Haagenrud. 3. rekke fra venstre: Lovise Hundstad, Ole J. Hodt, Josefin (Fine) Hodt, Lars Haagenrud, Olava Haagenrud og Anders Hundstad.

Hole Ungdomsforenings sangkor
ble startet i januar 1933 med Nils Johannessen som dirigent. Ungdomsforeningens sangkor har skapt mye glede i bygda, først og fremst på møter og tilstelninger i foreningen, men koret sang også jevnlig i Hole kirke, og ved tilstelninger i bygda ellers. På det meste hadde det i underkant 50 sangere. Nils Johannessen var dirigent i hele 51 år, til 1984. Da ba han seg fritatt, fordi han følte seg for gammel. Koret ble nedlagt samme år.

Cantus Olavi
ble startet på initiativ fra kantor Grethe Ulversøy våren 2009, etter at Hole kirkekor hadde vært nedlagt et års tid. Det ble innført aldersgrense oppad, og en liten opptaksprøve. Navnet har koret tatt etter Olav den Hellige, som vokste opp i Hole.

Cantus Olavi medvirker i gudstjenester og arrangementer i Hole kirke, og deltar ellers i andre kulturarrangementer i Hole og Ringerike. Hver Olsok framfører Cantus Olavi middelaldermusikk ved olsok-gudstjenesten i Bønsnes kirke. Koret har blant annet medvirket på konsert i

Bønsnes kirke i forbindelse med Krokskogfestivalen 2009, teaterstykke om huldra på Krokskogfestivalen 2010, og jubileumskonsert i Sollihøgda kirke i 2011.

Hilde Dahlen har vært initiativtager til og dirigent av en rekke kor i Hole, både for barn, ungdom og voksne.

Ringerike Vocalis
ble startet i 2006, og er et regionalt prosjektkor med formål å framføre større verker innen kirkemusikk. Koret har en kjerne av medlemmer som har vært med helt siden starten, og de melder seg på til hvert prosjekt. Cirka 40 sangere har deltatt på hvert prosjekt, og deltakerne har kommet fra Hole, Ringerike, Jevnaker, Hadeland, Modum, Bærum og Oslo.

Koret baserer seg på helgeøvelser med 6-8 samlinger i året, og gjør én stor konsert hvert år i Hole kirke sammen med profesjonelle orkestermusikere og solister. Initiativtaker, dirigent og kunstnerisk leder for Ringerike Vocalis er kantor i Hole kirke, Grethe Ulversøy. Av verker som er blitt framført, kan nevnes John Rutters Requiem (2006), Vivaldis Gloria (2007), Gabriel Faures Requiem (2008), «Four Coronation Anthems» av Händel (2009), Mozarts Regina coeli (2010), kantater av Bach og Buxtehude (2011) og John Rutters Requiem med orkesterversjon 2012. Johann Sebastian Bachs Juleoratorium blir satt opp ved nyttår 2013-14.

PRØYSEN-TOLKER
Ann Kristin Aannerud Frøhaug (f. 1971) er født på Vestre Toten og bosatt på Bjørke i Steinsfjerdingen. Hun har studert ved Østlandets Musikkonservatorium, og tatt videreutdannelse i kammermusikk ved Norges Musikkhøgskole. Hun er kjent som en av våre fremste Alf Prøysen-tolkere, og har deltatt i TV-programmer, turneer og konserter med tema fra Prøysens dikt, viser og musikk. I 2004 ble hun utnevnt som Norges første Prøysen-ambassadør. Hun har også flere CD-utgivelser bak seg: Ein stille julekveld (2000) og Mitt hjerte er ditt – en levende Prøysenkonsert (2005). Siden 2012 har hun vært dirigent for koret DaCapo i Hole. Ann Kristin Aannerud Frøhaug er også en høyt skattet artist lokalt på Ringerike.

StrettoLino
Barnekoret ble startet høsten 1988 og fant navnet StrettoLino, som skulle henspeile på livlige, sangglade små barn. I de første årene var aldersspennet fra 1. til og med 7. klasse. StrettoLino ble drevet i privat regi av Hilde Dahlen i de første 10 åra, deretter ble koret en del av en avtale med Hole kulturskole. I 1994 ble StrettoGrosso til, og da ble «Lino» et tilbud til barn på 1.-4. trinn. Koret har vært en stor bidragsyter til lokalsamfunnet. Det har holdt barnehage- og skolekonserter, huskonserter, besøkt sykehus, sykehjem og institusjoner. StrettoLino har også satt opp kortere versjoner av diverse musikaler, og kan feire 25 års eksistens i skoleåret 2013-2014. Dirigenter har vært Hilde Dahlen, Marte Helleseter, Siri Gythfeldt, Tonje Bakken, Merete Myrseth, Øydis Feldberg, Hege Wilhelmsen Grøtnes og (i dag) Synnøve Alfsen.

DACAPO
DaCapo er et blandet voksenkor som ble startet i 1989. Koret har vært med på samtlige historiske spill i Hole, og har vært oppe i 80-90 sangere. De siste åra har tallet ligget rundt 50. Nils J. Olsen var den første dirigenten, siden svingte Harald Helleseter taktstokken inntil dagens dirigent Ann Kristin Aannerud overtok i 2012.

SHOW-SØSTRE FRA RØYSE

Søstrene Marte (f. 1981) og Guro Helleseter (f. 1985) fra Røyse har sunget siden de var små. I august 2012 startet de to sangglade jentene Showskolen i Hønefoss. Ved oppstart hadde de 200 påmeldte barn og ungdommer, i dag har de 300 elever. I en kjeller ved Søndre torg tilbyr de mer enn 20 forskjellige gruppekurs innen sang, dans, musikk og teater, i tillegg til gitar, sang- og pianotimer. Guro har lærerutdanning med musikkfag, mens Marte har studert ved Bårdar Akademiet og LIPA (Liverpool Institute for Performing Arts). Begge har i en årrekke drevet med show, konserter og revy, og de har undervist ved Art Musikal og Ballettskole i Oslo i seks år. Showskolen har egen scene, hvor de allerede har framført Jul i Blåfjell, Løvenes Konge, High School Musical, Jungelboken, Jonas i jungelen, Putti Plutti Plott, Annie og Grease. En gjeng fra Annie-gruppene ved Showskolen deltok høsten 2013 i NRK-programmet Stjernekamp.

HOLE-MUSIKERE MOT TOPPEN

Madeleine Ossum (f. 1988) fra Steinsåsen spiller fiolin, og har allerede et kjent navn i norsk musikkliv. Flere TV-opptredener og en lang rekke lokale konserter har gjort at hele Ringerike og «halve Norge» kjenner hennes kvaliteter som fiolinist. Monica Sik Holm (f. 1988) fra Vik synger, spiller og skriver egne musikaler. Hun studerer ved LIPA (Liverpool Institute for Performing Arts), og har hatt stor suksess med sin egen musikal Bucuresti, med handling hentet fra slummen i Romanias hovedstad.

Apropos

ble startet i 1990 av Hilde Dahlen, etter forespørsel fra mange StrettoLino-foreldre som ønsket å synge i kor som sine barn. Derav kornavnet – et lite apropos' til det bestående. Her var det mange kreative mennesker, og de satte i gang med cabareter og diverse forestillinger hvor de gjorde mer enn å synge. Det ble gjøglet, spilt teater og danset. Forestillingene ble holdt på Sundøya fjordrestaurant og senere i Alexandergården. I de seinere år, med Stein Stiksrud ved roret, har koret også holdt konserter på sine korturer rundt i Europa. I tillegg har Apropos deltatt på flere historiske spill i Hole. Koret har i alle år underholdt, og gjør det fortsatt på diverse konserter og arrangementer i distriktet. Apropos er i høyeste grad oppgående og full av visjoner for videre drift, sammen med sin relativt nye dirigent André Storeng. Dirigenter har vært Hilde Dahlen, Stein Stiksrud og André Storeng

Kor SanDra

ble startet av Hilde Dahlen i 1992 som en følge av at de største sangerne i StrettoLino ønsket seg større utfordringer og et litt «eldre» miljø. Auditions og prøve-synging ble innført som en metode for å holde et visst kunstnerisk nivå. Ungdomskoret tok navnet Kor SanDra, fordi de ville drive med kor, sang og drama/dans. Alderstrinnet for medlemmene var fra 8. trinn og ut videregående. Kjennemerket til koret de første 10 år var kortversjoner med egen lokal vri av kjente musikaler fra inn og utland. Koret hadde mange oppdrag både i lokalmiljøet og «ute i den litt større verden», blant annet som deltagere på landsfinalen i Ungdommens Kulturmønstring to år på rad i Trondheim, konsert for regjerings-medlemmer på seilbåttur i Oslofjorden, og i Liseberg i Sverige. Kor Sandra har også deltatt på flere historiske spill i Hole. Camilla Ossum tok over som dirigent etter 10 år, og har drevet det fram til september 2013, da det ble nedlagt. I Camillas Ossums tid har koret satt enda mer fokus på å være et elitekor, som ble «spisset» for å framføre nye ting, også klassisk. De ble godt kjent for sitt høye sanglige nivå, og holdt konserter på mange arenaer. Koret har også spilt inn egen cd. Dirigenter har vært Hilde Dahlen og Camilla Ossum.

StrettoGrosso

var det siste koret Hilde Dahlen startet i 1994. Det fikk navnet StrettoGrosso (stor), fordi det skulle være en videreføring av barnekoret StrettoLino. Koret ble da et tilbud for barn på 5.-7. trinn. StrettoGrosso var også et aktivt kor, med mange jern

StrettoGrosso i forestillingen MusikalMix i april 1997.

OPERASANGER

Marianne Hirsti-Kvam (f. 1958) er født i Oslo og bosatt i Steinsåsen. Hun har studert ved Norges Musikkhøgskole 1977-79 og Musikhochschule Lübeck 1979-81. I 1981 ble hun engasjert i Hamburg før hun debuterte i Oslo i 1982, og siden sang hun ved operahusene i Køln og Stuttgart. Siden 1990 har hun jobbet freelance på operascener i Oslo, Brüssel, Liege, Lausanne og Wien, og hatt flere turneer i USA, Japan og Russland. Her hjemme har Marianne Hirsti opptrådt som romansesanger, ved kirkekonserter og som solist med våre fremste orkestre. Hun har spilt inn samtlige sanger av Edvard Grieg, og ble i 1987 tildelt Grieg-prisen. Marianne Hirsti-Kvam er også barne- og ungdomsbokforfatter, med flere utgivelser. Hun er gift med Terje Kvam, som er domkantor i Oslo Domkirke.

i ilden. Det ble mange musikaler, forestillinger og konserter for familier, skolebarn, barnehager, institusjoner og for lokalbefolkningen. StrettoGrosso ble nedlagt i 2011/12. Dirigenter har vært Hilde Dahlen, Camilla Ossum, Øydis Feldberg, Hege Willhelmsen Grøtnes og Synnøve Alfsen.

HOLE MUSIKKORPS

Hole Ungdomskorps (siden 2011 Hole Musikkorps) har spredt mye glede i bygda siden starten i 1949. Alf Andersen fra Hønefoss var korpsets første dirigent. Ungdomskorpset har i mange år gått i spissen for 17. mai-toget fra Sundvollen til Kroksund, og for barnetoget fra Vik skole. Virksomheten har gått i bølgedaler. Sist i 1960-åra og en periode rundt korpsets 50-års-jubileum i 1999, var antall musikere nede i under 10. I dag er det jevnt 12-15 på øvelsene, men ved mobilisering til 17. mai og julekonsertene er det et 20-tall musikere som stiller. I desember 2013 holder korpset julekonserter på Hole bo- og rehabiliteringssenter, Vikstunet og Tyrifjord videregående skole. Dirigenter har vært: Alf Andersen, Odd Grønvold, Vidar Johansen, Asbjørn Thorsen, Eli Ruud, Øystein Olsen (Vadstein), Johnny Olsen, Trygve Madsen, Dag Ramsvik, Øydis Felberg, Harald Helleseter og (i dag) Benito Fauré.

Kulturpersoner

Thomas Fearnley (1841-1927), hoffjegermesteren på Toresplassen, var sterkt interessert i idrett og friluftsliv. I 1877 ble Christiania Skiklub stiftet. Fearnley ble formann i 1885, og var det siden i 40 år (til 1925). I 1883 var han en av stifterne av Foreningen til Skiidrettens fremme. Når han selv var ute og gikk på ski, gikk han alltid med én stav, som de gamle nordmenn gjorde. I studiedagene i Leipzig hadde han lært å turne, og hjemme i Christiania ble han forturner i Christiania Turnforening. På Toresplassen anla han tennisbane, og en hoppbakke ned mot tjernet. Han var aktet i skimiljøet, og ble utnevnt til æresmedlem i Skiforeningen. Da han døde i 1927 var det bare to til som hadde oppnådd samme heder, nemlig Roald Amundsen og Fridtjof Nansen.

I 1890-åra var Fearnley en av mennene bak Fridtjof Nansens Fram-ekspedisjon (1893–96), sammen med Axel Heiberg og Ellef og Amund Ringnes. I 1919 etablerte han et fond som Norges Landsforbund for Idrett skulle disponere - «Hoffjegermester Fearnleys fond for norsk idrett» - med en kapital på 100.000 kroner. Av rentene skulle halvparten brukes til norsk idretts representasjon i utlandet, mens den andre skulle gå til innkjøp av idrettsmateriell. I 1939 var fondet på 160.000 kroner, og sønnen Thomas økte det i 1940 med nye 100.000 kr.

Thomas Fearnley 1880-1961), skipsreder og hoffjegermesterens sønn, arvet sin fars interesse for idrett. «Mitt forbilde i livet har nærmest vært min far, og jeg har etter evne forsøkt å følge i hans fotspor og bygge videre på det han la grunnlaget til», skrev han i forordet til Skiklubben Fram's 50 års jubileumsbok i 1940. Skipsreder Fearnley var selv med på å stifte klubben i 1890, og tok seinere initiativ til å stifte Norges Tennisforbund, og Jockeyklubben hvor han var den første president. Han var medlem av Den internasjonale olympiske komite 1927–51, og ble utnevnt til æresmedlem av IOC. Ellers var han tennisspiller, og aktiv rytter inntil 1931, da hesten styrtet under ham under et steeplechase på Gardermoen og han brakk kjevebeinet. At han også var opptatt av grasrota i norsk idrett, viser det faktum at han en gang rundt 1920 delte ut gratis ski til skolebarna på Sollihøgda, og han holdt også skoleskirenn på Toresplassen med hoppbakke og utforløype ned mot tjernet. Skipsrederen var selv hoppdommer og stod for premieutdelingen.

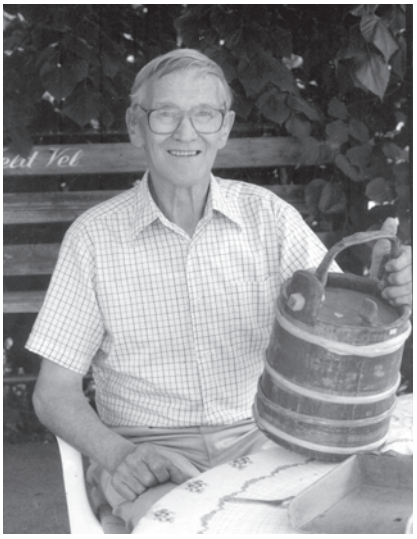

Aage Fjeld (1920-1997) var opptatt av å bevare den gamle bondekulturen i Hole, og hans hjem i Østigarden Fjeld ble etter hvert som et museum.

Aage Fjeld (1920–1997) i Østigarden Fjeld på Røyse var bonde, fruktdyrker, eggprodusent, postkjører, snekker og fabrikkarbeider. Om noen fortjener betegnelsen «legende i levende live», så må det være Aage Fjeld. Han var opptatt av å bevare den gamle bondekulturen i Hole, og hans hjem ble etter hvert et museum med flere hundre gamle gjenstander: Treboller og kar, utstoppede fugler, gamle ski, kubjeller, kniver, bord, stoler og andre møbler, spinnrokk og alskens kjøkkeutstyr, skap, telefoner, symaskiner og radioer. Han var leder av den første bygdebokkomiteen i Hole, og ble i 1992 tildelt Hole kommunes kulturpris. Aage Fjeld var et levende leksikon for alle som ønsket opplysninger om gamle Hole-slekter og livet på Røyse i eldre tid. Han var ugift, men i slekt med halve Røyse, og sjeldent vennesæl.

Da Aage Fjeld døde i 1997, hadde han i sitt testamente satt Bønsnes kirke som hovedarving. I kirken finner vi i dag 15 kubbestoler og flere gamle skap fra Østigarden Fjeld, og ikke å forglemme et av distriktets største langbord, som Leif Rovelstad lagde da kårbygningen i Østigarden ble innredet i 1986. Mange av de gamle gjenstandene ellers befinner seg på flere gårder i bygda, med den klausul at de skal følge *gården* i framtida.

Margit Bjørg Harsson f. Opsata (f. 1943) fra Ål i Hallingdal har vært bosatt i Hole siden 1976 (i dag i Grøndokka). Hun har arbeidet som navneforsker ved Universitetet i Oslo, og var en av initiativtagerne til stiftelsen av Hole historielag i 1995 (siden mangeårig formann). Margit Harsson har skrevet en rekke fagbøker og artikler i vitenskapelige tidsskrifter, og også flere lokalhistoriske bøker fra Hole: «Skolehistorie for Hole til 1940» (1987), «Kongeveien over Krokskogen» (1997), «Stein – en storgård på Ringerike» (2000) og «Halvdanshaugen» (2004). I samarbeid med Gudbrand Hvattum har *han* skrevet og *hun* redigert boka «Holespill – fra Ringerikes saga- og eventyrverden» (2008).

Margit Harsson (f. 1943) er en ressurs for Hole-bygda.

Margit Harsson har også skrevet en hovedfagsavhandling om stedsnavn i Hole (1995), og har etter det registrert godt over 2000 stedsnavn med informasjon om uttale, betydning osv. I tillegg har hun forfattet og stått bak utgivelsen av de årlige kalenderne som Hole historielag har gitt ut siden 1997, og hun er ildsjel og drivkraft i arbeidet med det historiske bildearkivet i Hole. Her har hun skannet og registrert rundt 4000 bilder fra Hole, en historisk skatt til bruk og glede for bygdefolk og andre. I anledning 200-årsjubileet for Jørgen Moes fødsel har Margit Harsson tatt initiativ til å bygge opp en samling av tekster av og om Jørgen Moe, slik som brev, prekener, artikler og bøker. Samlingen er tilgjengelig i Hole bibliotek og består i dag av rundt 500 tekster. Margit Harsson var leder av Hole bygdebokkomite i perioden 1992–1995. For sitt arbeid for bygda ble hun i 2002 tildelt Hole kommunes kulturpris.

Torbjørn Slåtto (1904–1986) fra Røyken ble i 1930 eier av Øvre Onsaker gård på Røyse. Han var opptatt av lokalhistorie, og studerte sagalitteraturen grundig. Få holeværinger visste mer om de gamle kongeslekter og hva de hadde betydd for bygdene ved Tyrifjorden. Han var av de første som mente at Olav Haraldsson måtte ha vokst opp på Stein (og ikke på Bønsnes), og møtte mye lokal motbør for det. I dag mener faghistorikerne det samme som Torbjørn Slåtto. Han skrev også utkast til geologi-kapittel i en framtidig Hole bygdebok. Som skogeier ble han interessert i ferdselsveiene over Krokskogen, og fant fram til gamle og nedgrodde traseer som da var glemt.[14]

Torbjørn Slåtto (1904-1986) på Øvre Onsaker var bonde og lokalhistoriker. Få visste mer om de gamle kongeslektene ved Tyrifjorden, enn han.

14 Etter Nils Johannessen: «Torbjørn Slåtto til minne», i heftet Ringerike 1986, s. 9.

I tillegg til å være en framsynt bonde (han bygde vanningsanlegg på Øvre Onsaker allerede i 1937), skrev han en rekke lokalhistoriske artikler i heftet Ringerike, og han skrev jubileumsberetninger innen det lokale landbruket. I 1950 skrev han sammen med Kolbjørn Lehne beretningen «Hole landbrukslag 1850–1950», i 1973 forfattet han «Hole meieri på Svensrud», og i 1979 var han medforfatter av Ringerikes Meieris 100 års jubileumsberetning. Torbjørn Slåtto døde i 1986.

Historiske spill

Torgeir Bonde (Thorstein Sexe) fornekter sin datter Alvhild (Åste Bratli) i spillet «Fra Blot til Messe» på Bønsnes i 1995.

Det begynte under de kommunale kulturdagene i 1984. Hole kirkekor var faddere. Et av arrangementene var på Storøya, hvor gårdens eier, Kjeld Nørgaard, skulle kåsere om øyas historie. Blant flere sang- og musikkinnslag skulle også Hole kirkekor delta. Da koret overraskende kom ned fra Fangetårnhaugen i munke- og nonnedrakter, mens de sang den gregorianske Magnushymnen på latin, gjorde det er mektig inntrykk på de 500 tilstedeværende foran hovedhuset på øya.

Dermed var kimen sådd for de historiske spillene i Hole. I dag, nær 30 år etter, er de blitt en tradisjon som har satt det historiske Hole på kartet på en måte som bare en utgravning av Halvdanshaugen ville matchet.

I 1985, året etter, var det også Hole kirkekor som gikk bresjen. Kong Olavs heimkomst ble en ny suksess. Gudbrand Hvattum fikk oppdraget å lage ideutkast og manus til et historisk spill. Med utgangspunkt i egen idé, teksthjelp fra Snorre Sturlasson og Elling M. Solheim, og ikke minst sin egen blomstrende fantasi, var manus snart skrevet. Andre utfordringer ble løst under veis. Holeværingene ble engasjert. Scene skulle bygges, klær og sko sys, og utstyr lages.

De var i gang for alvor. Den ferske spill-komiteen hadde klare meninger om fremtidige spill. De ønsket å

- hente stoff fra Holes/Ringerikes rike historiske fortid,
- spille på de stedene i bygda der en mener de historiske begivenheten har funnet sted, og
- trekke bygdefolk med som skuespillere, sangere, musikere og til å lage nødvendig scenisk utstyr.

Siden har komiteen for historiske spill styrt skuta. Gudbrand Hvattum har vært manusforfatter, tilrettelegger, sjef og inspirator. Berit Skaug syr, skaffer skuespillere, og spiller selv. Frithjof Rudstaden har hatt ansvar for drakter til alle aktørene. Med godt over 100 skuespillere i et par av spillene, er det lett å forstå at oppgaven er utfordrende.

Storøya (1984) og *Kong Olavs Heimkomst* (på Bønsnes 1985 og 1986) var bare begynnelsen. *Kongsgarden* (på Stein 1988 og 1989), *Eventyrgarden* (Mo 1990 og 991), *Fra Blot til Messe* (1995), *Haugferd* (1999 og 2000), *Holebygda gjennom 1000 år* (2005) og *Fire scenebilder om Holes historie* (2007, med utgangspunkt i de fire kongekronene i kommunevåpenet). Ellers framførte en mindre gruppe *Hu Marte på By* i Nordkleiva 17. mai 2005.

I 2013 var det 200 år siden Holebygdas store sønn Jørgen Moe ble født. Naturlivis måtte det lages et spill om eventyrsamleren, dikteren og presten Jørgen Moe. Man visste at Jørgen var sterkt knyttet til Mo gård, så spillet måtte oppføres der. Mange var ivrig med for å lage spillet. Hole kulturskole stilte med over 100 barn og unge, og i tillegg var 50-60 voksne med. Gudbrand Hvattum skrev manus, og hadde et svært godt samarbeid med regissør/instruktør Hilde Dahlen, som styrte det hele. Frithjof Rudstaden la ned et voldsomt arbeid med kostymer, godt hjulpet av Berit Skaug. Nydelig spillested og godt vær, superflinke aktører og spesialkomponert musikk, eventyrlige drakter og bra manus la grunnlaget for suksess. Og suksess ble det, rundt 1.500 tilskuere så spillet.

Til de enkelte spill har lokale folk lagd rekvisitter av alle slag. Veggteppe av elever ved Røyse skole under ledelse av Berit Skaug, drikkehorn gitt av familien Throne-Holst, og Hellig Olavs sverd smidd av Thor Nøsterud. En nøyaktig kopi av en vogn som ble funnet i Osebergskipet, ble skåret ut av Rolf Hylemark, som fikk god hjelp av Kristian Johbraaten og Thor Nøsterud. En skipsbaug ble laget av en båtbygger på Jevnaker, og ble tilnærmet lik baugen på Osebergskipet etter flott utskåring av Rolf Hylemark, og endelig lagde Sigurd Berg, Olav Tvergrov og Eilev Øynebråten en Kongestol. Og jamen fant de ikke en sceno-

Komiteen for historiske spill fotografert på Sundvollstranda i 2007. Fra venstre Berit Skaug, Gudbrand Hvattum og Frithjof Rudstaden. Foto: Anne Gro Christensen

graf på Røyse også, som hjalp til med utforming av scene og utstyr, og med instruksjon, nemlig Christian Egemar. Og skuespillerne, de var bygdas egne!

Gudbrand Hvattum har også skrevet manus til det historiske spillet *Bygd og kirke* på Granavollen i 1991. Gruppa har i tillegg vært med på kulturaftener på Riddergården i Hønefoss i 1992 og 1993. I 1996 ble komiteen for historiske spill i Hole tildelt Buskerud fylkes kulturpris. Det var så veldig fortjent!!

Lokaler og kulturhus

All kulturvirksomhet trenger et sted å være. I våre besteforeldres tid samlet man seg i private stuer på gårder og plasser. Etter hvert ble det bygd ungdomshus og forsamlingshus, det første i Hole i 1899-1900.

Røysehall i 1910, den gangen lokalet het «Hole».

Røysehall

I oktober 1899 kjøpte Hole Aktieølsamlag en parsell på østsida av bygdeveien mellom Libakke og Kjeldsborg. Her ble det i 1900 bygd et forsamlingshus som fikk navnet «Hole». Huset dekket et lenge følt savn i bygda, og Hole kommune la siden de fleste av sine møter hit.

Da folketellinga ble registrert 3. desember 1900, var Thorvald E. Gomnæs (f. 1849) bosatt med sin familie i leiligheten i det nybygde forsamlingslokalet. Han var «Tilsynsmand ved Rigsforsikringsanstalten» samt «Økonom paa Hole Forsamlingslocale, der benyttes til offentlige og andre Møder».

I 1932 ble eiendommen solgt til Hole Ungdomsforening for 8.000 kroner. I skjøtet ble nedfelt at Hole kommune skulle ha gratis lokaler til sine møter. Da ungdomsforeningen overtok,

ble navnet på lokalet endret til Røysehall. Det oppstod storm omkring navnevalget. I fem minutter het huset «Bjørkvang».[15] Røysehall var siden bygdas storstue i to mannsaldre. I 1955 ble det fra eiendommen utskilt areal til bygging av den nye sentralskolen på Røyse (med tilleggsarealer i 1976). Etter hvert begynte vedlikeholdsutgiftene å bli en stadig større post i foreningens budsjetter, og i 2011 solgte Hole ungdomsforening lokalet til en privatmann. I dag har foreningen klubblokaler på Helgelandsmoen.

Lokalet Rudvang

I 1935 ble det fra Koksrud gård utskilt ei tomt på cirka 2 dekar ved riksveien på Rudshøgda. Parsellen fikk navnet Rudvang, og ble solgt til Hole Arbeiderparti for 500 kroner. Her ble det i 1936 oppført forsamlingshus. Eiendommen fikk rett til vei ned til Steinsfjorden, og vannrett i ei olle i Koksruds havnehage «eller hvor som helst hvor vann finnes, dog skal eieren av Koksrud i havnetiden ha rett til å hente vann til sine kreaturer i ollen». I 1950 solgte Hole Arbeiderparti eiendommen til ArbeidernesØkonomiskeFellesorganisasjon for 5.500 kroner.

På bygdeveien utenfor Røysehall i 1941 ser vi Karen Engebretsen (f. 1916, seinere gift Bjørnstad) og hennes kusine Ingrid Engebretsen fra Oslo(til venstre).

Rudvang var forsamlingslokale fram til rundt 1960. I juni 1961 ble eiendommen leid bort til Emberland & Sønn A/S, som produserte kjøkkeninnredninger. Fra august 1963 ble leiekontrakten overtatt av A/S Hytteservice, som fram til 1971 produserte ferdighytter der. I 1974 ble eiendommen ved makeskifte overtatt av Ringerike Samvirkelag, som i 1983 makeskiftet Rudvang med Stiftelsen Speiderhuset Mellomvik, mot at S-laget overtok speidernes hus ved Vik for 85.000 kroner, mens stiftelsen betalte 10.000 kroner. Det gamle lokalet ble revet i 1975. I 1994 ble eiendommen solgt til Inger Helene Simonsen og Torstein Faljord, som bygde enebolig.

Alexander-gården

ble bygd i 1985. I perioden 1989–1995 var det glassblåserverksted i bygget. Fra 1995 ble Alexander-gården leid ut til et samarbeidsråd for alle kor i Hole (med kommunal husleiegaranti), som «kulturhus» og teatersal. Siden 1997 har Hole kulturskole holdt til her.

15 «Fadder til Holes kulturliv», artikkel av Fred Harald Nilssen i heftet «Ringerike» 1992–93.

Sollihøgda skole
ble nedlagt i 1991. Siden har det vært barnehage i det tidligere skolebygget, som også fungerer som kulturhus for Sollihøgda-området.

Kjellerberg-senteret
I 1983 kjøpte Ola Tronrud fra Hønefoss en tomt på 3,6 dekar øst for Kjellerberget fra Vestre By. I 1984 ble det her reist et industribygg som siden ble utvidet flere ganger. Etter kjøp av tilleggsarealer fra Vestre By i 1989 og 2002, er tomta i dag på 60 dekar. Fra 1995 ble eiendommen eid av Ola Tronruds selskap Tronrud Engineering AS (etablert 1977). I 2008 flyttet Tronrud all sin virksomhet med 130 ansatte til Eggemoen, og i 2011 ble næringsbygget ved Kjellerberget solgt til Nøstret Eiendom AS. Selskapet har siden endret navn til Nøstret bo- og omsorgssenter AS, og eies av Alf Kristian Jakobsen og hans to sønner, John Gunnar og Håvard. Her finner vi i dag Kjellerberg-senteret, som blant annet huser en privat drevet idrettsskole. En del av bygget er leid ut til Hole kommune som lokaler til kulturskole og ungdomsklubb (tas i bruk seinhøsten 2013).

Haakon Stenstad (f. 1870) var lærer ved Stadum skole, og den første formann i Hole Skiklub.

Idrettslag

IL Holeværingen er det dominerende idrettslaget i Hole i dag. Men lag som Sollihøgda ski-og salongskytterlag, Tyrifjord Rideklubb og Tyrifjord volleyballkubb har også god aktivitet. Siste tilskudd er Krokskogen Cyckleklubb, stiftet våren 2013 med fokus på terrengsykling. I tillegg er mange holeværinger med i mer spesialiserte idrettslag i Hønefoss-distriktet, som har medlemmer fra både Ringerike, Hole og tilgrensende kommuner. En periode i 1950-åra var det eget idrettslag i Sundvollen, Sundvollen IL, stiftet i 1951.

Idrettslaget Holeværingen
regner sin stiftelsesdag til 31. mars 1895, da 12 holeværinger møttes på Vik og stiftet Hole Skiklub. Lærer Haakon Stenstad ved Stadum skole ble lagets første formann.[16] Klubbens formål var å utbre interessen for skisport ved turer og årlige premierenn. Det første premierennet ble holdt ved Rudsødegården i 1897, der Karl Sonerud vant langrennet og Johan Jensen hopprennet (18 meter).

16 Haakon Stenstad ble seinere den første dirigent i Hole Ungdomsforenings sangkor, som ble startet i 1894.

I 1899 hadde klubben 100 medlemmer, og det ble besluttet å utvide virksomheten. Klubben skiftet da navn til Hole Idrætsforening. Ifølge foreningens første lover kunne bare konfirmerte innbyggere i Østre Hole (dagens Hole kommune) bli aktive medlemmer, men som passive medlemmer hadde alle adgang, uavhengig av bosted. I 1900 ble det arrangert renn med 43 deltagere fra flere av nabobygdene, og to år seinere ble det holdt klubbrenn med dobbelt så stor deltagelse.

I 1936 ble klubben delt i to, da medlemmene fra Østbygda brøt ut og startet Krokkleiva Idrettsforening. Stiftelsesmøtet skjedde i Øvre Sundvollen, med 20 personer til stede. Lagets første formann ble Ole K. Borgen. Årsaken til splittelsen er lite kjent, men den tradisjonelle knivingen mellom Østbygda og Røyse gjaldt ikke bare i idretten. Krokkleiva IF gikk aktivt ut og fikk i gang virksomhet innen terrengløp, ski, skøyter og friidrett. Foreningen startet også med skogsløpet Krokkleivaløpet, som samlet mange deltagere. I 1946 bygde foreningen egen idrettsbane på Steinssletta (se nedenfor).

Den 1. desember 1946 møtte 115 medlemmer Hole IF og Krokkleiva IF for å slå klubbene sammen. Navnet ble IL Holeværingen, og Trygve Ellingsen ble det «nye» lagets første formann. Det ble da etablert seks grupper i laget: friidrettsgruppe, skigruppe, fotballgruppe, juniorgruppe, damegruppe og skyttergruppe. Seinere ble skigruppa delt i hopp og langrenn, og en periode hadde man alpingruppe. Etter hvert kom også håndball, orientering og trim med.

I 1970 hadde laget 400 medlemmer. I dag er IL Holeværingen Buskeruds største idrettslag hva medlemstall angår (1500), og er det dominerende idrettslag i Hole.

«... IKKE AT AVLE NORGESMESTRE»

«Formålet med foreningen er ikke at avle Norgesmestre som kan præstere vidunderlige hopp, men at faa ungdommen mest mulig ut i Guds frie natur», sa Ole Blyberg da Hole Idrætsforening feiret sitt 25 års-jubileum i 1920.*

* Idrettslaget Holeværingen 100 år 1895-1995, s. 27.

Skyttere på Sollihøgda under åpningen av den nye skytebanen i 1954.

Sollihøgda ski- og salongskytterlag

het opprinnelig Sollihøgda skiklubb, og ble stiftet i 1923 med Martin Solberg, direktør ved Sollihøgda Hotell, som første formann. I 1928 ble salongskyting tatt opp på programmet, og navnet ble endret til Sollihøgda ski- og salongskytterlag. Fra 1948 hadde laget egen damegruppe. I 1947-48 begynte arbeidet med eget klubbhus med innendørs 15 m skytebane og utendørs 50 m bane. Skipsreder Fearnley gav gratis tomt og tøm-

Fra åpningen av skytebanen på Sollihøgda i 1954 ser vi ordfører Einar Sundøen, skipsreder Thomas Fearnley og Trygve Ellingsen (i turklær).

Unge skihoppere på Bønsnes rundt 1930: Olaf Engebretsen (f. 1919) og Mads Lehne (f. 1920).

mer. Det aller meste av arbeidet ble gjort på dugnad. I 1953 stod taket over standplassen til 50 m-banen ferdig, og i 1964 kunne skytterhuset tas i bruk.

På Sollihøgda er også Høgåsbanen, en skytebane eid av Sollihøgda JFF.

Idrettsanlegg

Hoppbakker

Det var skihopp som var «idretten» i Hole rundt forrige århundreskifte. *Rudsødegårdsbakken* ble mest benyttet, den lå i nærheten av Kroksund og tålte hopp opp mot 30 meter. I *Mostjernbakken* i Steinsfjerdingen ble det arrangert hopprenn så tidlig som 8. februar 1903, da Rudsødegårdsbakken «var rent umulig på grund av mildværet der havde omdannet sne til holke». Mostjernbakken lå ned mot Mostjernet nord for Mo gård, og der hadde man kjørt på snø. Bakken var brukbar, og de lengste stående hopplengder var rundt 18 meter. På rennet var det 400 tilskuere «som så løberne som våved sig udfor bakken i det ellers snebare tæreng».[17] Så seint som i 1918 var det skirenn i Mostjernbakken.

Lundbergbakken ved Vik var opprinnelig skolebakke i bygda. Ovarennet startet ved låvebrua på Nordre Gjesval, og sletta var vis-a-vis Vik senter. Bakken hadde sin storhetstid fra 1926 til 1940. Det ble hoppet 25 meter i bakken, men da havnet man så godt som på sletta, fortalte Per Lundberg (f. 1916).

På Kleiva var *Kleivbakken* i bruk allerede i 1909. Kleivbakken ble mye brukt når det var lite snø i bygda, ellers var det liten aktivitet der. I 1947 ble det lansert planer om en ny hoppbakke på Kleiva, i den østvendte skråningen ned mot myra nord for Nordsetertjern. Etter iherdig dugnadsinnsats stod bakken klar i 1948. Denne bakken ble også lite brukt, og da materialene i stillaset ikke var impregnerte, råtnet den ned og

17 Idrettslaget Holeværingen 100 år 1895-1995, s. 27.

fikk kort levetid. I 1960 ble den lille Kleivbakken satt i stand igjen, med to bakker. De ble ombygd i 1973 og fikk lysanlegg i 1970. Tidlig på 1980-tallet ble bakkene mye brukt, men dårlige snøvintre førte til mindre rekruttering. Siste gang det var hopprenn i Kleivbakkene, var i 1988.

På Røyse ble det i 1909 holdt premieskirenn for skolebarn «i bakken ved Fjelstad». Det var forløperen til *Vestjordsbakken*. Først på årsmøtet i 1921 ble det enighet om å få ordnet med ny skibakke ved Vestjordet. Bakken tålte hopp opp mot 36-38 meter, og ble mye brukt i 1920-åra. I 1931 ble det så lagt fram planer om en ny og større bakke ved Vestre Rud, og dermed ble aktiviteten og interessen for Vestjordsbakken mindre. Etter krigen kom imidlertid Vestjordsbakken til heder og verdighet igjen. I 1955 fikk bakken flomlys, og i 1958 ble den utvidet blant annet med nytt og større stillas. Åpningsrennet 4. februar 1959 ble vunnet av krafthopperen Jack Alfredsen fra Fossekallen. I 1963 ble bakken på nytt utvidet, kulen ble fylt opp og hoppet trukket tilbake. Den fikk nå kritisk punkt på 42 meter. Men utover i 1970-åra førte flere snøfattige vintre til at interessen dabbet av. Det siste skirennet i bakken var et landsrenn i februar 1986.

I *Rudsbakken* på Røyse ble det arrangert hopprenn allerede i 1916. Her lå forholdene til rette for en større bakke, og høsten 1932 ble det inngått kontrakt mellom Vestre Ruds eier, Erik Roulund, og Hole Idrætsforening om leie av grunn til skibakke i 10 år mot årlig leie 10 kroner. Den nye Rudsbakken stod klar i 1934, og i åpningsrennet hadde Henrik Håkenstad lengste stående hopp med 35 meter. Det sies imidlertid at den store Rudsbakken tålte hopp på rundt 50 meter. En periode lå det tre–fire hoppbakker ved siden av hverandre her i brattlia fra Rudshaugen og ned på åkeren øst for gårdstunet på Vestre Rud.

I 1964 ble det på Holeværingens årsmøte reist spørsmål om det burde bygges en skibakke som også kunne brukes som skolebakke. Et område på Sørumsbrenna, i skråningen ned fra Jomfruland-plassene, ble valgt, og *Brennabakken* stod klar til bruk vinteren 1965-66. Bakken ble mye brukt av guttehoppere på 1970-tallet, men også her gjorde snømangelen sitt innhogg blant de aktive hopperne. Det siste skirennet i Brennabakken ble arrangert i mars 1987.

«... DET HENDTE VI KLAGA OG GREIN»

«Han far var veldig tøyelig mot gutta. Gutter som var eldre, skulle gå på ski. De yngre gutta og jentene tok fjøsstellet som de eldre gutta skulle tatt. Det hendte vi klaga og grein, men vi måtte jobbe ekstra med dyrestellet. Skulle Nils og Mads på skirenn andre steder, kjørte far dem. Kjøredoningen ble fylt opp med idrettsgutter, og de dro av sted tidlig på morran. Hele dagen gikk med. Det var skirenn på Sokna, Veme, Ringåsen, Livbakken og på Hallingby. Lørdagskvelden og søndagsmorran var kjøkkengølvet fullt av ski, tjære, Recordsmurning, gamle strykejern, støvler og fett. Det var ikke fritt for at jeg mange ganger var sinna for at skuringa var forgjeves. Han far var fæl til å laga skismurning. Den blanda han sammen i fiskebollbokser, det var tjære og fett, husker jeg».*

* Gunda Strand f. Fjeldstad (1905-1996) i IL Holeværingen 100 år 1895-1995, s. 136-137

Fra Tjernslibakken på Sollihøgda rundt 1933. Storhopperen Reidar Andersen trente mye i bakken. Skikkelsen merket x i unnarennet er treåringen Sigurd Berg.

På Sollihøgda bygde Bærums Skiklub i mellomkrigsåra to hoppbakker i nærheten av Bærumshytta. De ble kalt store og lille *Tjernslibakken*. I forberedelsene til OL i 1936 lå Birger Ruud og de andre olympiadeltagerne i treningsleir på Bærumshytta, og hoppet i den store Tjernslibakken. Den var beryktet for sitt bratte unnarenn og brå overgang til sletta (som var Tjernslivannet). Det var viktig å sette gode nedslag der. Bærumshytta var et populært utfartssted om vinteren, og etter en vintersøndag var som regel hver eneste kvadratmeter av jordet på Tjernsli dekket av skispor.[18]

Lysløyper

I 1970 ble Holes første lysløype åpnet på *Vik*. Løypa hadde start og innkomst ved skoleidrettsplassen, og ble mye brukt i første halvdel av 1970-tallet. Høsten 1977 meldte Ringerike kraftverk at lysanlegget hadde store mangler, og da idrettslaget på samme tid arbeidet med planer om ny lysløype på Kleiva, var det kroken på døra. Vinteren 1977-78 var det ikke lys i løypa på Vik, og stolper og armatur ble tatt ned og flyttet til Kleiva.

Sentrale skifolk i Holeværingen foran det nye tidtagerhuset på Kleiva: Harald Rolund, Terje Bråthen og Einar Lauritsen.

Den 18. mars 1981 kunne løypa på *Kleiva* åpnes. Den var 1,4 km lang og hadde 46 stolper med lys. 1980 kjøpte IL Holeværingen egen snøoscooter, og det ble anskaffet tilhenger og løypepreparingsutstyr. Seinere har klubben kjøpt seg inn i Skiforeningens løypemaskin. I 1988-89 ble lysløypa på Kleiva forlenget til 3,7 km lengde, og traseen ble utvidet og planert i bredden slik at den kunne brukes til både klassisk og skøyting samtidig. Da et helt nytt tidtagerhus stod klart på Nordsetermyra ved Kleiva i 1994, hadde bygda et skianlegg å være stolte av. Huset inneholder varmestue på 30 m2, garasje for løypemaskin og snøscooter, lagerrom, tidtagerrom, speakerrom og toalett (utedo over tett septiktank)

Også Røyse har sin lysløype, i *Frøysuåsen*. Den ble bygd i to etapper tidlig på 1970-tallet. Høsten 1974 åpnet byggetrinn 1

18 Etter Ola Solheim (f. 1947).

(rundløype med tilknytning til Vestjordsbakken), og høsten 1975 var trinn 2 fullført (løype fra Røyse skole og opp til rundløypa).

Griserudmoen

Denne sletta lå på Borgenmoen, vis-a-vis Borgeng (på Blomshøgda), og var arena for de første organiserte idrettsstevner i Hole utenom Helgelandsmoen. 17. mai 1903 ble det første stevnet arrangert der, i regi av Hole Idrætsforening. Det ble konkurrert i «kabløp, hinderløp, høydesprang, længdesprang og sækkeløb», og det kostet 50 øre å delta. Etterpå var de seksa med dans på lokalet «Hole» (Røysehall).

Idrettsplass på Steinssletta

Etter krigen fikk Krokkleiva Idrettsforening leie et område av Finn Moltzau ved riksveien på Steinssletta, nord for gårdsveien til Ner-Stein. Her ble det på rekordtid anlagt idrettsbane på dugnad. Gutta selv lagde en merkemaskin, og dermed kunne både fotballbane og håndballbane merkes opp. Banen ble åpnet i slutten av juni 1946, med 600 mennesker til stede på åpningsstevnet. Banemester var Hans Brådalen, som sammen med kona Rangdi tok seg av vask av drakter og vedlikehold av utstyr. «Vi hadde bare én fotball. Den måtte lappes og sys foran hver kamp. Det var ikke som i dag – nå har de jo baller i sekkevis», sa Hans Brådalen (f. 1916) i 2002. Den 1. desember 1946 gikk Krokkleiva IF og Hole IF sammen i Idrettslaget Holeværingen, som i 1948 tegnet 5 års leiekontrakt med Steins eier, til en årlig leiesum på 50 kroner. Idrettsplassen på Steinssletta ble nedlagt tidlig i 1950-åra.

Krokkleiva IF's idrettsplass på Steinssletta ble tatt i bruk i juni 1946, et halvt år før klubben gikk sammen med Hole Idrettsforening og dannet IL Holeværingen. Banen ble nedlagt tidlig på 1950-tallet.

Vikbanen

Behovet for fotballbaner har alltid vært stort i Hole. Rundt 1960, da planlegging av nye Vik skole var i gang, var det snakk om å legge sentralidrettsanlegg for bygda her. Det ble imidlertid «bare» en skoleidrettsplass. Den ble utvidet i 1978-79 ved at det ble fylt masse ut i fjorden, men banen stod ikke ferdig før i 1981. Fotballgruppa i Holeværingen overtok vedlikeholdet og spilte siden sine seriekamper her, inntil anlegget i Svensrudmoen stod klart.

EN AV NORGES BESTE

Birger Hungerholdt (f. 1950) er bosatt i Steinsåsen og er et kjent navn i Idretts-Norge, i særdeleshet i sykkelmiljøet. Han var en av Norges beste syklister på 1970-tallet, med blant annet to NM-gull i lagtempo og NM-sølv på 4000 m bane, og han representerte Norge i bane-VM på velodromen i München. Birger var den første nordmann som vant fjelltrøya i det internasjonale rittet Rheinland Pfalz, og her hjemme vant han store ritt som Tønsberg Grand Prix og Østfold 3-dagers. Birger Hungerholdt er også mannen bak Ringerike Sykkelklubb (stiftet 1975) og Ringerike Grand Prix, som i 38 år har vært et av Norges største ritt og er forgjengeren til Tour of Norway. Fra 1979 var Birger Hungerholdt norsk landslagssjef. I 1988 tok han initiativ til juniorsatsingen i Ringerike Sykkelklubb, hvor bl.a. sønnen Ole Petter og to andre holeværinger, Gabriel Rasch og Roy Sønsterud, raskt jobbet seg opp i Norgeseliten som juniorer. Birger Hungerholdt har også vært arkitekt og sponsor bak norske profflag som Team Krone, Team Maxbo Bianchi og Team Joker, hvor norske sykkeltalenter har fått sjansen til å jobbe seg opp i sykkeleliten (Edvald Boasson Hagen er en av dem). Siden 2002 har Birger Hungerholdt drevet eget firma innen idrettssponsing – Interspons AS.

KICKBOKSER

Ida Skjeseth (f. 1984) fra Røyse har vunnet NM-sølv i kickboksing (2006), og har i tillegg vært på landslaget og deltatt internasjonalt i sprangridning ponni.

Sentralidrettsanlegg i Svensrudmoen

Behovet for et sentralidrettsanlegg i Hole var stort da Hole kommunestyre i 1984 gav klarsignal til forprosjektering av et anlegg i Svensrudmoen. Plasseringen tilfredsstilte idrettsutøvere både fra Røyse og Østbygda, og anlegget ble liggende i sykkelavstand fra både Røyse og Vik skoler. I 1986 ble 52 dekar skog i Svensrudmoen fra Søndre By og Vestre By festet til Hole kommune i 99 år til en årlig avgift på 1.200 kroner pr. dekar.[19]

I Svensrudmoen har Hole kommune og IL Holeværingen i fellesskap bygd sentralidrettsanlegg med gressbane, 400 m løpebane og treningsbaner. Grasbanen for fotball ble tatt i bruk høsten 1989. I 1992 var hele anlegget fullført, inkludert nytt garderobebygg (og klubbhus for IL Holeværingen), blant annet med selskapslokaler for utleie. Klubbhuset ble bygd etter en dugnadsinnsats som det står respekt av. I 1992 søkte IL Holeværingen om midler til en plasthall, da man fikk tilbud om å overta en hall fra Vik båthavn, som skulle nedlegges på grunn av omlegging av E68. Hallen ble flyttet til Svensrudmoen og ble tatt i bruk høsten 1993.

I 2006 ble plasthallen erstattet av en vanlig idrettshall, som siden har vært driftet av IL Holeværingen. På anlegget er det også prosjektert to kunstgrasbaner, som skal stå ferdig i 2014.

Kleivhallen

ved Sundvollen oppvekstsenter ble ferdigstilt i 2009. Kleivhallen er en flerbrukshall som dekker en rekke aktivitetsformer på en og samme arena.

Tyrifjord Golfbane

I 1990 startet reguleringsarbeidet med sikte på anlegg av en golfbane på Storøya. Det første spadestikk ble tatt våren 1993, og i 1994 kunne Eirik Nørgaard og Tyrifjorden Golfklubb ønske velkommen til en av Norges flotteste golfbaner. Etter en utvidelse i 1996–97 disponerer banen i underkant av 385 da tidligere åker og eng, og 215 da skog, i alt 600 da. Leieperioden med Tyrifjord Golfklubb løper i 40 år, med rett til fornyelse for 20 år.

Ringeriksbadet

Søndag 10. oktober 2010 kl. 10.10 åpnet Ringeriksbadet på Helgelandsmoen. Hele Ringerike gledet seg over den flotte svømmehallen, bygd i fellesskap av Helgelandsmoen Nærings-

19 16,7 dekar fra Søndre By og 35,3 dekar fra Vestre By.

Ringeriksbadet på Helgelandsmoen åpnet i oktober 2010.
© Fotograf Siri Berrefjord

park AS og Hole og Ringerike kommuner. Et svømmebasseng på 25 x 15,5 m med tre stupehøyder og vannsklie, varme/terapi-basseng og barnebasseng med liten vannsklie, var et eventyr å oppleve for store og små. Et lenge følt savn i regionen var dekket. De to første årene har gitt gode besøkstall, i 2012 passerte antall besøkende 175.000. Svømmehallen har også eget treningssenter.

En skitur i Hole-bygda i strålende vintervær kan være en opplevelse!

Hole løypelag
har det meste av Hole som idrettsarena. De driftige karene i løypelaget kjører opp skiløyper vinterstid nede i bygda, der folk bor. Med flere gode snøvintre på rad er et økende antall holeværinger i ferd med å «oppdage» bygda si på nytt. Med støtte fra Sparebankstiftelsen, Hole kommune, en privat giver og fem bedrifter i kommunen ble det i 2012 anskaffet en ny løypemaskin som kjører opp rundt 70 km med skiløyper. Disse er ryddet på barmark, bruer er anlagt over bekkene, gjerder er åpnet og grinder bygd. Et utrolig tilbud til bygdefolket, når værgudene tilgodeser oss med nok snø.

Idrettskvinner og -menn

Karl O. Sonerud (1876–1953) fra Kroksundødegården var en usedvanlig idrettsmann. Rundt århundreskiftet arbeidet han i viltbutikken Karl A. Jensen i Kristiania. Gjennom jobben fikk han mulighet til å dyrke sin interesse for jakt og friluftsliv. I helgene løp han hjem over Krokskogen, og søndag ettermiddag bar det tilbake til hovedstaden. Ved siden av jaktinga gav dette et godt treningsgrunnlag. I 1899 deltok han i Skandinavisk

ALPINIST FRA VIK
Gro Lundberg (f. 1957) fra Vik var en av Norges beste alpinister midt på 1970-tallet. Hun var fast på alpinlandslaget 1974-78, vant Holmenkollen Skikandahar og en rekke Norgescup-renn, oppnådde 6. plass i Europacuprenn i Frankrike og deltok i flere World Cup-renn. Hun var het kandidat til OL i 1976. I 1977 vant Gro Lundberg bronse i utfor i senior-NM på Oppdal (representerte Liv, Hønefoss).

maraton fra Vestby til Nordstrand, og fikk tredjeplass på tida 3.22.15. Året etter forbedret han seg til 3.16.45, det holdt til sølvmedalje.

Etter sine løpebragder, gikk Karl Sonerud over til vintersport. I 1903 vant han 18 km i Holmenkoll-rennene, og tok 3. premie på 50 km. Det ga ham «Pokalen for bedste længdeløber fra Kristiania». Etter at han overtok Kroksundødegården i 1910, trappet han ned på konkurransene. Men han holdt det gående med å løpe skogsløp til han ble 60 år gammel.[20] Karl Sonerud var en spreking i mer enn én forstand. Med kona Thora Eugenie f. Christoffersen fra Drammen fikk han 13 barn, hvorav 12 vokste opp. Rundt 1925 skjøt han den siste kongeørnen på Krokskogen, ikke langt fra Kleivstua, og den ble brakt til Zoologisk Museum på Tøyen.[21] Familien gav seinere Karl Soneruds premiesamling til Ringerikes Museum, etter at medaljene fra maratonløpene (bronse og sølv) samt andre merker fra skogsløp, ble stjålet ved et innbrudd hos sønnen Arne midt på 1990-tallet.

Olav Økern (1911-2000) på Sollihøgda har skrevet sitt navn inn i norsk skihistorie. Under VM i 1938 var han med på det norske sølvlaget i skistafetten, og i 1940 vant han 18 km i Holmenkollen. Noen uker etter kom imidlertid krigen til Norge, og fem års okkupasjon satte et foreløpig punktum for karrieren. Under «melkestreiken» i 1941 ble Økern, som da var tillitsmann på Splitkeinfabrikken i Oslo, arrestert og dømt til døden. Dommen ble omgjort til 12 års tukthus, og han havnet i Tyskland. Der ble han i 28 måneder, og det var en redusert Olav Økern som kom tilbake til Norge i 1945. Men han gjorde et skikkelig come back som skiløper. I 1946 ble han nr. 5 på 18 km i Holmenkollen, og var med på det norske bronselaget på stafetten i OL i St. Moritz i 1948. Fire år seinere ble han nr. 4 på 50 km under vinter-OL i Oslo. Da var han 41 år gammel.[22] I 1950 be Olav Økern tildelt Holmenkollmedaljen.

Sten Stensen (f. 1947 i Lier) var offiser på Helgelandsmoen, og bygde hus i Sandbyveien i 1973. Han var en av verdens beste skøyteløpere på 1970-tallet, og vant OL-gull på 5000 m og OL-sølv på 10000 m i 1976. I 1972 vant han OL-bronse på 5000 m og 10 000 m. I 1974 ble han verdensmester allround,

KROKKLEIVLØPET OG OLSOKLØPET

I 1938 ble Krokkleivløpet arrangert for første gang. Skogsløpet gikk med start fra Sundvollen og opp Kleiva til Kleivstua, inn til Sørsetra og over til Byflaksetra. Ned til bygda igjen fulgte løperne det steinete Manaskaret, og så veien tilbake til Sundvollen. I 1950 ble løypa lagt om for å unngå Manaskaret. Den gikk da opp Kleiva og inn til Retthellsetra, og ned igjen den gamle Grøndokka. I 1954 overtok Sundvollen IL arrangementet. Fra tidlig i 1980-åra begynte Holeværingen med Olsokløpet, et halvmaratonløp den siste lørdagen i juli fra Stein gård (Selteveien) til Bønsnes kirke. Løpet inngikk i den såkalte Ringerikskarusellen sammen med Rishueløpet, Godokkløpet og Mosjøløpet, og fikk raskt god deltagelse. Flere år stilte rundt 200 på startstreken. Vanskeligheter med å skaffe funksjonærer i juli måned førte til at løpet ble nedlagt rundt 1990. I åra etter krigen arrangerte laget Røyse Rundt-stafetten, og i 1980- og 1990-åra stilte klubben årvisst lag i Holmenkollstafetten.

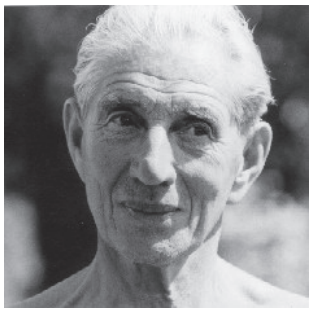

Olav Økern (1911-2000) fra Sollihøgda vant VM-sølv i skistafett 1938, og vinteren 1940 gikk han helt til topps på 18 km i Holmenkollen.

20 Fred Harald Nilssen: «Maratonløper i forrige århundre», i heftet «Ringerike» 1987, s. 34.

21 Jon Guldal i Ringerikes Blad 22. februar 1935. I våre dager (2013) er kongeørn på nytt observert på Krokskogen (Soterud ved Lomma).

22 Anders Skrattaas: Minneord i Ringerikes Blad 17. april 2000.

i 1975 Europamester, og i 1973 og 1974 Norgesmester. Sten Stensen ble tildelt Morgenbladets gullmedalje 1974, Oscar-statuetten 1974 og 1976, og Fearnleys Olympiske Ærespris 1976. Han representerte Drammens Skøiteklub, og bodde i Hole med sin familie til 1978, da han flyttet til Drammen.

Borghild Niskin (1924-2013) fra Niskinn på Krokskogen (Sollihøgda) var en av Norges fremste alpinister i 1950-åra. Hun var med i tre vinter-OL (1948, 1952 og 1956), med 6. plass i storslalåm i vinter-OL 1952 som beste resultat. I perioden 1946-56 vant hun 17 senior-NM, og i tillegg vant hun kombinasjonen i Holmenkollen Kandahar 1948, 1950 og 1953. I 1956 ble Borghild Niskin tildelt Holmenkollmedaljen. Hun representerte Bærums Skiklub, og bodde på Sollihøgda like sør for kommunegrensa Hole/Bærum. Hennes foreldre var Andreas Hansen Niskin og Ragna f. Fuglesang (fra Åsa).

Borghild Niskin (1924-2013) fra Sollihøgda vant 17 NM-gull i alpint og deltok i tre vinter-OL (St. Moritz 1948, Oslo 1952 og Cortina 1956).

Tord Asle Gjerdalen (f. 1983) fra Sundvollen har hevdet seg i verdenstoppen i langrenn siden 2007. Under VM i Oslo 2011 vant han gull i stafett og bronse på 50 km. I 2006 vant han NM-sølv på 50 km klassisk, og i 2007 kapret han en sterk 4. plass i verdenscupen. I Tour de Ski 2008 ble han nr. 4, etter å ha ligget på sølvplass før siste konkurranse. Tord Asle Gjerdalen vant NM-gull i 2008 og 2009 i duathlon (2 x 15 km).

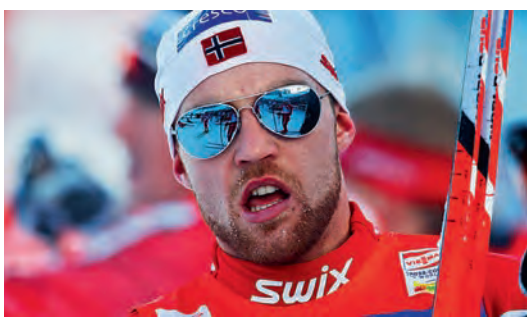

Tord Asle Gjerdalen (f. 1983) vant bronsemedalje på 50 km og gull i stafetten under VM i Holmenkollen 2011.

Tord Asle er én av tre langrennsbrødre Gjerdalen (Gard Filip, Tord Asle og Njål Tage), som i perioden 2002-10 utgjorde Holeværingens lag i NM 3x10 km stafett. Lagets beste NM-plassering var 8. plass i 2006 på Kongsberg. Storebror Gard Filip Gjerdalen (f. 1982) har kjempet helt i tetsjiktet i internasjonale turrenn, blant annet i Vasaloppet. Både i 2008 og 2009 gikk han helt til topps i det 90 km lange Grenaderløpet.

Atle Haglund (f. 1964) er en av Holes store idrettsmenn. Etter en trafikkulykke i 1973 måtte han amputere begge beina, bare 9 år gammel. Men gutten mistet ikke motet. Han begynte å trene bevisst, og fra tidlig i 1980-åra begynte han å gjøre seg

Gabriel Rasch (f. 1976) fra Steinsåsen er profesjonell sykkelrytter. Han vant NM-gull i 2003 og deltok i OL i Bejing i 2012.

LANGE HOPP I SKUIBAKKEN

Boye Langerud (f. 1926) fra Sundvollen var den første holeværing som satte utfor Vikersundbakken. Hans lengste hopp, på 85 meter, klarte han imidlertid i Skuibakken i Bærum. 20 år seinere hoppet klubbkameraten Per Christian Gomnæs (f. 1946) fra Røyse 99,5 meter i Skui, da var bakken bygd om. Per Christian oppnådde for øvrig to 5. plasser i junior-NM, i hopp og kombinert. I 1966 var han prøvehopper under VM i Oslo. Klubbkameraten Leif Ellingsen (f. 1949) hoppet rundt 100 m i Skuibakken på trening, og nådde samme lengde i Flubergbakken under et senior-NM sist på 1960-tallet. I 1969 vant Leif Ellingsen bronse i junior-NM i Midtstubakken.

bemerket innen handicapidrett. I 1984 vant han gullmedalje i 1000 m ispigging under OL (Paralympics) i Innsbruck, og i årene som fulgte var han blant våre fremste utøvere innen ispigging og kjelkehockey. I alt har han deltatt i sju Paralympics og vunnet fem gullmedaljer. Han har satt to verdensrekorder i ispigging, en øvelse som etter Nagano 1998 gikk ut som offisiell gren, og dermed står de til evig tid. I tillegg har han vunnet fem VM-gull og en rekke andre medaljer. Så seint som under Paralympics 2006 i Torino var han deltager på det norske kjelkehockeylandslaget, som vant sølvmedaljer.

Gabriel Rasch (f. 1976) er bosatt i Steinsåsen og har de siste 10-12 åra vært blant landets beste sykkelryttere. Han vant NM-gull i 2003 etter å ha vunnet sølv to år tidligere (2001). I 2006 vant han Ringerike Grand Prix sammenlagt, og i 2007 vant han både en etappe og sammenlagt i det prestisjetunge rittet Rhône-Alpes Isére Tour. Gabriel Rasch ble proff-rytter i 2008 (Credit Agricole), idag sykler han for Team Sky. Han deltok i landeveisrittet i OL i Beijing i 2012. I 2013 ble det kjent at han fra neste sesong tiltrer som sportsdirektør for Team Sky. Dermed blir han den første nordmann som bekler en slik rolle i internasjonal proffsykling.

Skihoppere har det være mange av i Hole. Brødrene Ole, Sverre og Eleiv Kolterud fra Nordre Land bodde i perioden 1911-16 på Nordre Sørum i Steinsfjerdingen. De var var i sin tid blant landets beste skihoppere og kombinertløpere. Kolterud-gutta skal ha fått med seg de andre ungdommene i nabolaget, og tråkket hoppbakker i hver kneik i Sørumsgrenda. En hoppbakke på jordet vest for gårdstunet kalles fortsatt Kolterudbakken. Sverre Kolterud ble nr. 4 i kombinert i vinter-OL i Lake Placid i 1932, og var seinere flere ganger i USA for å lære amerikanerne å hoppe på ski. Foran de olympiske vinterleker i Sapporo i 1968 var Ole Kolterud i Japan i samme ærend. Han kom for øvrig på 8. plass i kombinert i vinter-OL i 1928 i St. Moritz.[23]

Av bygdas egne hoppere har flere ligget tett opp til landets beste i sin generasjon. Navn som *Andreas Bjella, Boye Langerud, Erik Ullern, Per Chr. Gomnæs* og *Leif Ellingsen* har god klang blant den eldre garde av lokale hoppinteresserte.

23 Opplyst av Martin Rudstaden (f. 1923) på Røyse, som er født i Nordre Land, og Trygve Ellingsen (f. 1922).

Av langrennsløpere fra Hole i nyere tid må nevnes *Siw Tangen* (f. 1965) fra Steinsfjerdingen. Hun var en habil langrennsløper som junior, med 5. plass i junior-NM som beste resultat. Som senior oppnådde hun 9.plass på 10 km, 11. plass på 5 km og 7. plass på 20 km. I tillegg kan hun vise til en 7. plass i Verdenscupen, i Falun. *Anne Håvi* (f. 1975) fra Røyse er 10 år yngre enn Siw. Hun oppnådde én sølvmedalje og tre bronsemedaljer individuelt i junior-NM. Under Holeværingens eget junior-NM på Kleiva i februar 1995, sikret hun seg bronse på 5 km klassisk, 4. plass på 15 km fristil, og hun var med på stafettlaget til Buskerud som vant gull.

Kulturpris – og kulturkontor

Da Hole gjenoppstod som egen kommune i 1977, fikk bygda sin første kultursekretær i 1/3 stilling. Arild Hungerholdt skulle ta seg av kultur og kontakten med frivillige lag og foreninger (han hadde i tillegg ¾ stilling som bibliotekar). Siden har Hilde Bendz, Gerd Kolstad, Egil Eide, Rita Næssan og Bente Andresen bekledd stillingen (og Ann Karina Lassen i vikariat 1995-96). I dag sorterer Bente Andresen og kulturen under Avdeling for *folkehelse og fritid*, et navn som ventelig endres til *kultur og fritid* ved årsskiftet 2013-14. Tjenesteleder er (siden 2012) Håvar Austgard, og han har ansvar for bibliotek (biblioteksjef Hanne Stuve), kulturskole (rektor Siri Gythfeldt), frivilligsentral (daglig leder Morten Heggelund), bygdebokforfatter (Gudmund Bakke til 1. desember 2013) og kulturkonsulent (Bente Ragnhild Andresen).

Kulturprisvinnere i Hole

Siden 1983 har Hole kommune delt ut en årlig kulturpris til holeværinger eller foreninger som har ytet en spesiell innsats innenfor kulturlivet i bygda:

1983: Nils Johannessen
1984: Signe Berg
1985: Henry Jørgensen
1986: Beate Moe Haugen og Hans Trygve Haugen
1987: Torunn og Torleiv Aschim
1988: Gudleik Guldal
1989: Gudbrand Hvattum
1990: Marie Louise Skard
1991: Hole Ungdomsforening
1992: Aage Fjeld
1993: Henry Håvi

NM-GULL I SKISKYTING

Berit Thorvaldsen (f. 1962) fra Steinsåsen var en av Holeværingens lovende langrennsløpere på siste del av 1970-tallet. Hun var også med i skiskyting, hvor hun representerte Ringerike Skytterlag. I 1980 vant Berit Thorvaldsen NM-gull i det første junior-NM som ble arrangert i skiskyting, på Austmarka ved Kongsvinger.

Nils Gjesvold Johannessen (1905-1995) ble i 1983 tildelt den første kulturprisen i Hole, av kultursekretær Gerd Kolstad.

MANGE IDRETTER

Det fins et mangfold av idretter. Vi har i denne boka forsøkt å få med alle holeværinger som har vunnet medaljer i norske mesterskap, og ber om forståelse hvis noen skulle være uteglemt.

Beate Moe Haugen og Hans Trygve Haugen på Mo gård ble i 1986 tildelt Hole kommunes kulturpris.

Aage Fjeld (1920-1997) ble tildelt kulturprisen i Hole i 1992.

1994: Arild Johansen
1995: Idrettslaget Holeværingen
1996: Trygve Ellingsen
1997: Astrid Margrethe Strand
1998: Hilde Dahlen
1999: Esther Løken
2000: Nils J. Olsen
2001: Frithjof Rudstaden
2002: Margit Harsson
2003: Alf Ruud
2004: Ingebjørg Gjesvik Liljedahl
2005: Hole bygdekvinnelag
2006: Gudmund Bakke
2007: Stein Erik Stiksrud
2008: Harald Helleseter
2009: Ingen utdeling
2010: Ingen utdeling
2011: Ingen utdeling
2012: Ingen utdeling
2013 Paul Ullern

Hole Frivilligsentral

I 1996 ble Hole Frivilligsentral etablert. Frivilligsentralen bidrar til å styrke det sosiale nettverket til folk i bygda, og dekker funksjoner i Hole som ikke det offentlige eller private aktører gjør. Hole kommune eier frivilligsentralen, og er en viktig bidragsyter til driften.

Frivilligsentralen er jevnlig besøkt og har mange faste, ukentlige aktiviteter. I underetasjen på Vikstunet har man kontorer,

møterom/kafé og rom for hår- og fotpleie. På ettermiddag- og kveldstid står lokalene til disposisjon for lag og foreninger, og er mye brukt. Frivilligsentralen har i dag cirka 100 aktive frivillige, en innsats som utgjør vel 6 årsverk frivillig arbeid. Et av sentralens ansikter utad er minibussen, som henter og kjører eldre til arrangementer, og ellers er til mye glede og nytte. Innkjøp av bussen er sponset av Ingrid og Karsten Karlsens legat, og Sparebank1 Ringerike og Hadeland.

Frivilligsentralen i Hole har drevet fritidsklubb på Hole ungdomsskole i mange år, og høsten 2013 står den bak en ny fritidsklubb for barn og ungdom, kalt «HIGH FIVE ungdomsklubb», på Kjellerbergsenteret. Frivilligsentralen har også dratt igang Steinsfjorden Vinterfestival og Holemarkedet. I tillegg har den bidratt i arrangementer som Zober Zone (natt til 1. mai) 2009-2012, Sundvollen Familiefestival 2012 og Kleivfestivalen 2013. Virksomheten ledes av et styre, hvor Helge Ivar Fredriksen har vært leder i en årrekke. Daglige ledere for sentralen har vært Ingeborg Høy, Erik Hovelsrud, Mads Berger, Håvar Austgard og Morten Heggelund.

Medlemmer av Hole Ungdomsforening foran forsamlingslokalet «Hole» (seinere Røysehall) på Røyse rundt 1910.

Andre foreninger

Hole Ungdomsforening

Hole Ungdomsforening ble stiftet 13. desember 1891 etter initiativ fra amtsskolebestyrer E.M. Færden. Stiftelsesmøtet ble holdt i storstua på Berg på Røyse. Foreningen har siden satt sitt positive preg på Holes kulturliv, i form av bibliotek (i

... ET PAR SCENER AV «KJÆRLIGHEDENS KOMEDIE»

Hole Ungdomsforening: Paa Møtet Søndag 31. Januar deklamerede Tveiten og Frue et Par Scener av «Kjærlighedens Komedie». Derefter holdt Tveiten et halvandet Times langt Foredrag om Keiserinde Elisabeth og hendes Slægt, Fyrstehuset Mittelsbach, og tegnet i raske Træk et Billede av hendes Forældre og Livet paa de Bayerske Landslotte».*

* Ringerikes Blad 4. februar 1909.

Det er neppe mange som har flere timer i frivillig arbeid for Hole Ungdomsforening, enn Liv Hanna Jørgensen (f. 1942).

KLUBBLOKALE PÅ HELGELANDSMOEN

I 2011 solgte Hole Ungdomsforening lokalet Røysehall til private. Vedlikeholdsutgiftene ble for store. Etter å ha betalt ned lån, ble resten av pengene satt i fond. I dag har foreningen klubblokaler i bygg 19 i Helgelandsmoen Næringspark. Her har man blant annet mini-treff for barn hver 14. dag, og jevnlig møtevirksomhet. Hvert år i desember har Hole Ungdomsforening tradisjonell julegrantenning ved Røysehall, og det skjer også i 2013.

Hole Ungdomsforenings styre i 1915: Fra venstre Hjørdis Selte (gift Langslet), Gudrun Hagen (gift Selte), Odin Langslet, Nils Søhol, Mads Fjeldstad og Signe Lehne.

1907 var foreningens boksamling på 400 bind), amatørteater, sangkor, musikkorps, opplysningsvirksomhet, ungdomsklubb, turer, leik og dans. Ikke minst har det sosiale samværet i form av møter og fester vært viktig. Fram til 1900 ble lagets møter holdt på Berg. Virksomheten ble da flyttet til forsamlingslokalet «Hole» (fra 1932 kalt Røysehall). Ved lokalets innvielsesfest ble Margrethe og Johan Fredrik Berg overrakt en gave fra ungdomsforeningen, som takk for bruk av stuene på Berg.

Da Hole meieri i Svensrud ble nedlagt i 1928, var det følere ute fra Hole Ungdomsforening for å kjøpe den gamle meieribygningen som ungdomslokale. De førte ikke fram, og først i 1932 ble foreningen eier av eget hus. Da kjøpte den forsamlingslokalet «Hole», hvor foreningen hadde hatt sin virksomhet siden 1900, av Hole øl- og vinsamlag for 8.000 kroner.

Hole Ungdomsforening hadde fra januar 1933 sitt eget sangkor, med Nils Johannessen som dirigent. Han hadde siden vervet i 51 år (se side 930). I 1991 ble Hole Ungdomsforening tildelt Hole kommunes kulturpris. Følgende æresmedlemmer er utnevnt i foreningen: Alf Sand, Håkon Jøta, Martin Engebretsen, Nils Johannessen og Liv Hanna Jørgensen.

Med klubblokaler på Røyse, har ungdom fra Røysehalvøya naturlig nok vært i flertall blant medlemmene. Ungdom liker å ha et treffsted, hvor de kan møte jevnaldrende i trygge omgivelser. Det er liten tvil om at Hole Ungdomsforening og Røysehall har dekket et behov i bygda. En unggutt fra Røyse som lå alene på Krokskogen og kjørte tømmer en vinter sist i 1940-åra, sa det på denne måten:

Fra Hole Ungdomsforenings basar på Hundstad skole rundt 1935 ser vi stående fra venstre: lærer Nils Karl Røsvik, Henrik Bye, ukjent, Anna Innbryn, Esther Hammersbøen, Ingeborg Ruud Helgeland, Alfhild Fjellstad og Einar Engebretsen Bønsnes (som omkom under krigshandlingene i Gausdal i april 1940). Foran til høyre sitter Randi Dahlgren.

«Sjøl om det ofte var mye slit, står denne tida for meg som en fin tid. Det var hesten og du i en snødekt skau. Alt var så stille og fint, og alt var greit. Du skulle gjøre dine vendinger om dagen, og dagen var kort, og kvelden var din. Ingen annen lyd enn knitringen i ovnen. Men når lørdagen kom, var det jo godt å komme hjem. Hesten i sin egen stall der den fikk selskap. Jeg til familien og egen seng. Kanskje var det fest på Røysehall også».[24]

Skuespillere fra Hole Ungdomsforening framfører skuespillet «Julie balanserer» på Varemessen i Hønefoss 1935. Foran fra venstre: Sigrid Arnesen på fanget til Ole Lehne, og Arne Ruud med Signe Johannessen på fanget. Bak fra venstre: Tom Tveiten, Alf Ruud, Alf Sand og Nils Johannessen.

Utstranden Samtalelag

En særegen forening ble startet på Nes i Hole 12. januar 1879. Utstrandens Klub, hvis formål var «… at virke for Oplysning og Belæring i Frisindet Retning samt en efter Forholdene passende selskabelig Muntration til gjensidig Hygge og Fornøielse». Anders O. Fjulsrud (seinere ordfører 1891-92) ble første formann. Den første kvelden ble det ifølge protokollen servert punsj, og «Natten tilbragtes med livlige Samtaler og tildels et Slag Kort».

Navnet på foreningen ble seinere endret til Utstranden Samtalelag. Betingelsen for medlemsskap var enkel nok, man måtte ha bopel innen Utstrandas grenser, altså mellom Sundvollen og Sollihøgda. Protokollen er bevart, og viser at den tradisjonsrike foreningen var «grasrota» i lokalsamfunnet. De liberale anskuelser var lovfestet, og man ble etter hvert

24 Fjeldstad (1995), s. 4.

Utstranden Samtalelag ble stiftet i 1879 under navnet Utstrandens Klub. Her er medlemmer med damer avbildet under en tur til Valdres rundt 1930. Ytterst til venstre står Johan P. Sønsterud i Høglaupet (Rørvikberget), som da var formann, og videre mot høyre: Alf Helgestad, Ruth Helgestad, ukjent, og Emil Brobekk. De øvrige har det ikke lyktes å identifisere.

enige om aktivt å støtte partiet Venstre og finne fram til de beste Venstre-kandidatene. Storpolitikk ble ofte diskutert på møtene, sammen med fattigondet, skoleordningen på Utstranda, problemet med omstreifere, nyttigheten av svinehold og andre nære ting.

Rundt århundreskiftet ble det en pause i virksomheten, men fra 1906 kom aktiviteten i gang igjen. Man samlet seg da i glede over unionens oppløsning, og kjøpte inn et stort norsk flagg som ble heist hver gang foreningen hadde møte. Av protokollen går det fram at man etter hvert prioriterte det mer sosiale med «et lystig Glas». Konkrete saksdiskusjoner ble sjeldnere referert. Julesammenkomster, 17. mai-fester, kanefart til Sollihøgda og turer til Byflaksetra tok over, og i møtene hadde man det «forferdelig hyggelig til langt på morgenen, med dans, punsj og tildels kortspill og samtaler mann til mann».

I 1930-åra sovnet virksomheten inn. Protokollen ble liggende på Øverby, og tidlig i 1970-åra kom tanken om å blåse liv i foreningen igjen. Initiativtager var Ole Jørn Øverby, som i 1973 ble valgt til formann, etter 36 års dvaletilstand. I lokalavisa lovpriste et tyvetall medlemmer viktigheten av «de uhøytidelige sammenkomster, nå i stressens og televisjonens tidsal-

der». I 1983 inngikk foreningen leieavtale med Petter Øverby om leie av en uthusbygning (oppført som fjøs) i Øverby i fem år med rett til nye fem-årsperioder, mot årlig leie 1.000 kroner. I 1979 ble det feiret 100-års-jubileum, men noen år etter dabbet virksomheten av. I dag er det ingen aktivitet i Utstranden Samtalelag, men protokollen ligger vel forvart i Hole bygdearkiv.[25]

Hole liberale Grundlovsforening

ble stiftet 7. november 1883, med Johannes Solberg som første formann. Elleve dager tidligere var «Norderhovs, Hønefos og Lunders Grundlovsforening» dannet i Hønefoss, og i samme periode ble det ut over landet dannet i alt 190 lokale grunnlovsforeninger. Dette skjedde under og etter den bitre striden som i 1884 førte til parlamentarisme og riksrettsdom mot den konservative regjeringen. Partiet Høyre ble stiftet samme år, med basis i de samme grunnlovsforeninger. Hensikten med grunnlovsforeningene går klart fram av Hønefoss-foreningens formålsparagraf: «… at værne om vort Samfunds jævne og rolige Udvikling paa Kristendommens Grund, at virke for Grundlovens Bevarelse og støtte den Opfatning, at ingen forandring i Grundloven kan finde Sted, med mindre Storthing og Konge deri er enige».[26]

Vi kjenner ikke så mye til aktivitetene i Hole liberale Grundlovsforening. I 1893 ble generalforsamlingen holdt på Libakke, i 1899 på Bjørnstad. I 1897 stod denne annonsen i Ringerikes Blad: «Hole liberale Grundlovsforening afholder Fest med Bal 3die Juledag kl. 5 Efterm. hos Paul Ødegaardens Enke. NB! Kun Medlemmer har Adgang. Festkomiteen».

Hole Sanitetsforening

I 1940 ble en del kvinner fra Hole invitert til Hønefoss Sanitetsforenings møte på Soria Moria på Røyse. I mai 1944 stiftet de sin egen forening, med Marie Louise Skard som formann. Hun ledet foreningen i åtte år, og ble siden utnevnt til æresmedlem.

Hole Sanitetsforening har satt spor etter seg i bygda. Foreningen gikk lenge med planer om å oppføre et eldresenter på Røyse, og ble tidlig i 1980-åra enig med Hole menighetsråd om å overta den tidligere skoletomta på Hundstad. I 1988

«… GIKK DET VARMT FOR SEG»

Anders Olsen Fjulsrud var i mange år formann i Utstranden Samtalelag, som ble stiftet i 1879 og «i gavnet var en venstreforening». Seinere var han ordfører i Hole 1891–92, i en tid da kampen mellom Venstre og Høyre på nasjonalt plan også avspeilet seg i kommunepolitikken. Johannes Solberg hadde vært ordfører (for Høyre) siden 1886, men «… for venstremannen, skaubøringen Anders Olsen Fjulsrud måtte godseieren på Stein vike ordførerplassen et par års tid, og nøye seg med viseordførerplassen. For 70–80 år siden gikk det varmt for seg mellom høire og venstre».*

* Guldal (1985), s. 257.

MENIGHETSSØSTER PÅ SKI OPP KLEIVA

Berit Holseth (f. 1912) fra Stjørdal kom til Hole som menighetssøster i 1939. Menighetssøsteren var den tidas hjemmesykepleier, og arbeidsgiver var Hole menighet «Jeg hadde pasienter å besøke både på Grantopp, Bruløkka og Midtskogen. Jeg gikk på ski opp Kleiva om vinteren og syklet om sommeren, med medisiner og pleieutstyr i sekken. Når det var snø, var skiene framkomstmiddel også nede i bygda. Innover på Krokskogen holdt tømmerkjørerne løypene åpne, så det gikk som regel bra», fortalte Berit til Ringerikes Blad 60 år etter.

25 Utstranden Samtalelags protokoll (i Hole bygdearkiv), og Ringerikes Blad 30. oktober 1973.

26 Ropeid II, s. 358.

Fra Hole Sanitetsforenings 50 års-jubileum 10. mai 1994. Foran fra venstre: Marie Louise Skard, Maja Ruud og Lina Hammersbøen. Bak står Solveig Vadstein (til venstre) og Ruth Fossum.

stod *Hundstadtunet eldresenter* ferdig bygd, med tre omsorgsleiligheter, møterom/salong og kjøkken som leies ut til møter, selskaper osv. Hole sanitetsforening eier og driver senteret.

Da Buskerud krets av Norske Kvinners Sanitetsforening i 1978 åpnet et hjem for senil demente på *Røysetoppen* i Hole, var også sanitetskvinner fra bygda med. En utrettelig ildsjel i arbeidet var Marie Louise Skard. Siden 2001 har Ringerike sykehus psykiatrisk døgnavdeling holdt til i bygget i Frøysuåsen.

Hole Sanitetsforening har i alle år hatt fokus på arbeid blant bygdas eldre. Man kan si at foreningen har videreført arbeidet som ble drevet av Hole fattig- og sykepleieforening (grunnlagt 1901). Det var sokneprest Alsing som tok initiativet den gangen, og for «at vække interesse for saken, betalte han 1 aars løn og ophold for en utdannet søster som var til fri tjeneste i sygdomstilfælde».[27] I 1931 var sokneprest Lunde formann i Hole fattig- og sykepleieforening, og årsmøtet vedtok da å forhøye sykepleierskens lønn med 15 kroner i måneden, slik at årslønna ble 1.140 kroner. Etter at Hole sanitetsforening ble stiftet i 1944, ansatte den også en helsesøster og betalte hennes lønn, inntil Hole kommune overtok i 1950.

I 2000 hadde Hole Sanitetsforening 320 medlemmer. Ved salg av fastelavnsris, basarer og utlodninger har foreningens medlemmer bidratt til helse og trivsel for hele bygda. I 1948 leide foreningen ut babysenger til nyfødte, og hadde forskjellig sykemateriell til utlån. I 1958 betalte foreningen 14 dagers ferie for to husmødre, etter søknad. I takt med velstandsutviklingen har behovet for hjelp blitt mindre, men Hole Sanitetsforening driver fortsatt sin nyttige virksomhet.

SORIA MORIA

I 1933 reiste Hønefoss og Ringerike Sanitetsforening Soria Moria feriekoloni for barn ved Svensrud på Røyse. Her var det plass til 25 barn samt betjening, og hver sommer fikk to grupper (én med jenter og én med gutter) hver tre ukers gratis opphold. Virksomheten ble holdt i gang også i krigsårene. Etter hvert ble tilbudet om sommeropphold på Svensrud også gitt til husmødre som trengte et avbrudd i hverdagen – med stor suksess. I 1977 var det slutt med feriekoloniene (etter hvert kalt sommerleirene) på Soria Moria. Krav om bedre sanitæranlegg og bortfall av kommunale tilskudd var årsaken, og ikke minst at behovet for slike leire hadde avtatt i pakt med velstandsutviklinga for folk flest. Bygningen på Soria Moria ble brent i 1991. I dag er området lagt ut til boligfelt.

Hole bygdekvinnelag

ble stiftet som Hole bondekvinnelag 28. august 1928. Det var Sigvart Bihli som våren 1928 foreslo for styret i Hole landbrukslag å yte økonomisk hjelp til å få i gang et bondekvinnelag i bygda. 22. juli samme år holdt landbrukslaget en fest på Røysehall, hvor Olga Bjoner fra Norges Bondelag var hen-

27 Ringerikes Blad 2. januar 1923.

tet inn for å holde foredrag. Inntektene av festen, kr. 48,25, ble gitt til bondekvinnelagets start. Fem uker seinere, 28. august, ble laget stiftet med Gunvor Fjeldstad som formann. Laget var det første bondekvinnelaget i Buskerud.

Allerede i 1931 hadde Hole Bondekvinnelag 31 medlemmer. De første åra var det aktiv møtevirksomhet, blant annet med foredrag av herredsgartner Brastad, plantefargekurs og vevkurs, og laget holdt opplysningsmøter for bygdas skoler om sunt kosthold. Noen fester ble også holdt, sammen med landbrukslaget. Møtene var først i leide lokaler, som regel på Røysehall (lokalet het «Hole» til 1932), men siden gikk man over til å holde dem privat. Andre kurs som etter hvert kom på programmet, var spinning, prydsøm, hjeminnredning og rosemaling.

I 1936 startet laget med studieringer (den første het «Vore Nyttevekster»), og i 1939 strikket bondekvinnene i Hole votter og sokker til soldatene som lå på nøytralitetsvakt. Fra 29. april 1941 og ut krigen lå virksomheten nede, men allerede 19. juni 1945 var laget i gang igjen. I 1946 tok Hole Bondekvinnelag initiativ til å få en husmorvikar til bygda, og fikk kommunen med på tiltaket. Men da stillingen ble utlyst, meldte det seg ingen kvalifiserte søkere. Først i 1949 ble den første husmorvikaren i Hole, Marie Rognerud, ansatt. Hun flyttet inn i leilighet på Kjeldsborg, og var siden ansatt i Hole og Ringerike kommuner i 24 år, inntil hun sluttet i januar 1972, 70 år gammel.

I 1949 kom husmor-gymnastikk på programmet, og fra 1956 hadde laget sin egen lagsavis, kalt «Lagshygga». Hole bondekvinnelag har alltid støttet Hole Ungdomsforening, blant annet med penger og gaver. Bondekvinnelaget arbeidet også energisk for å få startet en 4H-klubb for de unge, og lyktes med det i 1963. I oktober 1965 var det bondekvinnelagene i Hole, Norderhov og Haugsbygd som stod for servering av mat under verdensmesterskapet i traktorpløying på Sørum i Steinsfjerdingen.

Styret i Hole bondekvinnelag i 1958: Fra venstre Ruth Moe (formann), Magnhild Bjella (nestformann), Betzy Søhol (sekretær), Gunvor Sollien (styremedlem) og Ingeborg Frøhaug (kasserer).

I mange år var bygdekvinnene på bygdas skoler og lærte ungene å strikke. Laget har holdt utstillinger av gamle dåpskjoler og brudekjoler, og gitt gaver til bygdas kirker. I 1963 ble det innkjøpt høreapparater i Hole kirke, og i 1975 skjenket bondekvinnene fire brudestoler til Bønsnes kirke. Stolenes treskurd var skåret ut av lærer Hallvard Berg, og setene stoppet og trukket av Gunvor Vie. I tillegg har laget gitt dåpsfat til Bønsnes kirke i 1980 og gulvrye (vevd av Anne Kari Åsen Moe og Margit Harsson) i 1991. I mange år har bondekvinnene bidratt under høsttakkegudstjenesten i Hole kirke, og siden 2000 har lagets medlemmer deltatt på de årlige Hole-dagene ved Ringerikes Museum.

Da Hole Bondekvinnelag fylte 50 år i 1978 var medlemstallet oppe i 112, ved 75 års-jubileet i 2003 var det nede i 59. Siden 2001 har lagets navn vært Hole bygdekvinnelag. Formann i dag (2013) er Anne Marie Henriksen. Ingeborg Frøhaug fra Hole var leder av Buskerud Bondekvinnelag fra 1975 til 1978, og på 1980-tallet satt hun seks år i styret i Norges Bondekvinnelag, derav 2 år som nestformann, Inger Ullern var styremedlem i Buskerud Bondekvinnelag 1986-92.

Æresmedlemmer: Johanne Bihli (1937), Bergitte Tveiten (1948), Ingeborg J. Gomnes (1948), Ingeborg Rytterager (1958), Inga Fjeld (1958), Aasta Fjeldstad (1968), Alis Fekjær (1968), Anni Jøta (1988), Ruth Moe (1988), Lina Hammersbøen (1988), Bertha Nicolaisen (1978), Gudrun Gjesvold (1998) og Inger Ullern (2003).

Hole pensjonistforening
ble stiftet 25. november 1976 etter initiativ fra Lions Club Hole. Øyvind Gulbrandsen ble valgt til foreningens første formann. De første åra gav Lions-klubben økonomisk støtte, og kjørte de eldre som hadde behov til og fra møtene.

Pensjonistforeningen fyller en viktig oppgave blant de eldre i bygda. Det avholdes månedlige møter med kåsører og underholdning, og arrangeres julebord og sommerturer (én lengre tur på 3-4 dager, og én dagstur). Foreningen er med og arrangerer eldredag hvert år, og har også en stavgang-gruppe.

Leder av Hole pensjonistforening i 2013 er Inger Ullern. Medlemstallet har variert fra oppunder 200 og ned til dagens, som er 65.

I Hole er det ytterligere en pensjonistforening, Forsvarets Pensjonistforening avd. Ringerike og Hole, som i 2011 skiftet navn til *Forsvarets Seniorforbund avd. Ringerike og Hole*. Medlemmer er tidligere offiserer, befal og sivilt ansatte på Helgelandsmoen (med koner). Foreningen har rundt 170 medlemmer, og leder i 2013 er Bjørn Ruud.

Hole historielag
ble stiftet 18. april 1995 med Astrid Viktil som første leder. Lagets formål er å fremme interessen for lokalhistorie i Hole kommune. Laget arrangerer 10 møter årlig, inkludert vandreturer, og arbeider for å øke kunnskapen om Holes rike historie i alle bygdelag i kommunen.

Av prosjekter som Hole historielag har arbeidet med, må nevnes oppussing av de gamle *seterhusene på Retthella* fra 1997 og fram til i dag. Her bidrar lagets medlemmer med mange dugnadstimer. Det er også holdt ystekurs på setra. Siden 1998 er det arrangert en årlig Retthelladag, og den er fast siste lørdag i juni. I 1997 gav laget ut heftet *Kongeveien over Krokskogen* (skrevet av Margit Harsson).

Røysehuset under nedriving på Fjeld i april 2005. Med på dugnaden er fra venstre: Paul Ullern (på bakken), Bjørn Geirr Harsson, Freddy Olsen, Harry Sundøen og Dagfinn Erlandsen.

Et kjempeløft for historielaget har vært å ta vare på det gamle tømmerhuset fra Søgarden Fjeld, det såkalte *Røysehuset*. Huset har en grunnflate på 90 kvadratmeter og er av en type som var svært vanlig på en middels stor gård i Hole på 1700- og 1800-tallet. Det ble gitt i gave av eieren Petter Erik Fjeld til Hole historielag i 2002, mot at laget fjernet huset fra tomten der det stod. På dugnad ble huset tatt ned, og i 2005 ble tømmeret og øvrige materialer kjørt til Sundvollstranda. På kommunens tomt ble huset satt opp igjen med grunnmur, pipe, ovner, vinduer og tak, slik det tidligere hadde stått lengst sør i den gamle Fjeldsbyen. En kjerne av medlemmer, med Knut Berg, Johan Borgnes og Bjørn Geirr Harsson i spissen, har stått for oppbyggingen på Sundvollstranda, fram til Røysehuset sto ferdig og ble innviet 29. mai 2013. Sammen med Leinestabburet,

Røysehuset på Sundvollstranda vinteren 2013. Huset ble innviet 29. mai 2013. Til høyre Leinestabburet, som i 1986 ble gitt i gave fra Neristua Leine på Røyse.

som står like ved Røysehuset, utgjør disse to byggene begynnelsen på det som kan bli et bygdetun i Hole.

Høsten 1997 satte historielaget opp en minnetavle av tre i Tavleskaret i Nordkleiva, der slaget mot svenskene stod i 1716. Tavla er laget av Sigurd Berg, og inneholder ordrett det som sto på Daniel Ramus' minnetavle som ble satt opp kort tid etter slaget, se s. 782 og 788-789.

Fra slutten av 1980-åra har Trygve Ellingsen tatt initiativ til en minnemarkering i Nordkleiva tidlig om morgenen 17. mai. Etter hvert har historielaget overtatt denne tradisjonen, og inviterer nå hver 17. mai kl. 8.00 om morgenen til en enkel minnemarkering i Tavleskaret, med etterfølgende samling på Kronprinsens utsikt.

Hole historielag har etter avtale med kommunen, og mot et visst vederlag, fått tilsynsansvar for følgende fortidsminner i Hole:

1. Halvdanshaugen på Stein i Steinsfjerdingen
2. Helleristningene ved Sundvollen gamle skole
3. Minnesmerket «Vi vil vinne» fra 1941, på Utstranda
4. Steingjerdet ved Leine på Røyse
5. Steinsettingene på Frøyshov på Røyse
6. Kleivmannen ved Kleivstua på Krokskogen
7. Kleivkona ved Sundvolden Hotel
8. Hodtesmia på Mo gård i Steinsfjerdingen
9. Kjone på Mo gård i Steinsfjerdingen
10. Dronningens utsikt nær Kleivstua på Krokskogen

I desember 1997 fikk Hole historielag etablert egen hjemmeside på internett.

Omtrent samtidig med at Hole historielag begynte å gi ut kalendere, begynte arbeidet med en ny bygdebok for Hole. Et felles ønske fra både «kalendermaker» Margit Harsson og bygdebokforfatter Gudmund Bakke var å få lett tilgang til eldre og nyere fotografier fra Hole. Det fantes en samling med gamle fotografier i Hole, men bildene var ikke tilfredsstillende registrert med de opplysninger som trengs ved publisering. Derfor ble det valgt å satse på ny teknikk med digital skanning og registrering av Hole-bilder. Med god hjelp og i samarbeid med Hole kommune begynte dette arbeidet i 2001. I 2013

HOLEKALENDEREN

Hole historielag står bak utgivelse og salg av den årlige Holekalenderen. Siden starten i 1997 er det gitt ut 17 kalendre, som alle er skrevet og redigert av Margit Harsson med gode hjelpere. Kalenderne har hatt følgende temaer: Setre på Krokskogen (1997), Funn fra fortiden (1998), Gamle skoler i Hole (1999), Hole gjennom tusen år (2000), Kvinneliv i Hole (2001), Menn og yrker i eldre tid (2002), Båttrafikk på Tyrifjorden (2003), Fiske i Steinsfjorden (2004), Hole i 1905 (2005), Dikt og tegninger av Harald Solberg (2006), Eventyrgården Mo (2007), Gamle butikker i Hole (2008), Gamle gårdstun i Hole inspirerer kunstnere (2009), Leiker og rampestreker i gamle dager (2010), Kvinneforeninger i Hole (2011), I Krokkleiva (2012) og Jørgen Moe 1813-2013 (2013).

inneholder Hole bildearkiv over 4100 bilder, og det er Margit Harsson som har skannet og registrert bildene.

Hole-speiderne

I 1950 startet Øllegård Marie Karlsen Hole speidergruppe. Hun fikk med seg Liv Borg Hansen, som tok seg av storspeiderne, mens Øllegård var leder for småspeiderne (piker). Rundt 1953 ble det også startet speidergruppe for gutter i bygda. Tidlig på 1960-tallet overtok Øllegårds datter, Astrid Margrethe Strand, som leder. Hun hadde en pause da familien bodde i Oslo fra 1965 til 1975, men satt siden som leder til 2010. Astrid Strand ble i 1997 tildelt Hole kommunes kulturpris for sin innsats som speiderleder.

Hole-speidernes hus i Røyseparken ble bygd i 1981.

I 1975 gikk guttespeidere og pikespeidere sammen, også på landsbasis (Norges Speiderforbund). Speideren i Hole har gode tradisjoner, til tider med mange medlemmer. En periode var det f. eks. grupper for småspeidere (meiser) både på Sollihøgda, Sundvollen, Vik og Røyse. I dag (2013) har Hole-speiderne to grupper, med i overkant av 20 aktive speidere. Både småspeidere (3. og 4. trinn) og storspeidere (5. til 10. trinn) har ukentlige møter, som regel ved speiderhuset i Røyseparken (Dakotaveien), som ble bygd i 1988. Ledere er Karianne Gerber Myhre, Per Holmén og Espen Stokke.

Hole-speiderne har også en foreldreforening, hvis formål er å arbeide for speidingens framgang i bygda, blant annet ved å skaffe økonomisk grunnlag for virksomheten, og ved å bidra til at informasjon om speideren blir spredd på skolene.

Lauvsprett 4H

ble stiftet 30. april 1963 på initiativ fra Hole Bondekvinnelag. Frithjof Rudstaden ble valgt som første formann, og Odd Kjosbakken ble klubbleder. Én uke etter, 7. mai, ble det første møtet holdt.

I Hole startet det hele egentlig midt på 1950-tallet, da 4H i Norge hadde landsleir på Røsholmstranda. Håkon Jøta på Røyse hadde tatt på seg å organisere tevlinger for deltagerne, og han så raskt 4H som et positivt tiltak for bygdeungdom.

Bålkos i Lauvsprett 4H i 1963, med ildsjelen Odd Kjosbakken til høyre. Ungguttene er (fra venstre): Øistein Langslet, Ole Halvor Jøta, Svend Gomnæs, ukjent, Tormod Bredvold og Eirik Langslet (på huk, ved siden av Kjosbakken).

Jøta tok kontakt med bondenæringens lag i Hole, men fikk dårlig respons. I 1963 tok imidlertid Hole Bondekvinnelag opp hansken, og Lauvsprett 4H så dagens lys.

Opphavet til 4H-bevegelsen var den såkalte «snutebilla», som ødela avlingene i amerikansk bomullsdyrking sist på 1800-tallet. Samtidig startet flukten fra den amerikanske landsbygda. Mulighetene for å tjene gode penger lokket ungdommen til byene. Bygdeliv og bondeyrket hadde dårlig klang hos både gamle og unge. Myndighetene startet jordbruksklubber (4H) i håp om å gi de unge tilbake smaken på bygdeliv og bondeyrket. En satset da på ungdommen, og startet jordbruksklubber (4H) i bomullsdyrking med fokus på å bli kvitt snutebilla. Noe de klarte. Siden spredte bevegelsen seg til mer enn 80 land, deriblant Norge. 4H Norge har i dag 16 000 medlemmer i 800 klubber fordelt i alle fylker. I Buskerud er det 38 klubber med 1000 medlemmer.

De fire H-ene kommer fram i 4H-løftet: «Vi lover å arbeide mot det mål å bli en ungdom med klart hode, varmt hjerte, flinke hender og god helse». 4H har som mål å utvikle medlemmenes ansvarsfølelse og respekt for natur og mennesker, under mottoet «å lære ved å gjøre».

Lagene satser mye på ledertrening. Medlemmene jobber med et selvvalgt prosjekt hvert år. Lauvsprett 4H hadde mest jordbruksrelaterte oppgaver, som skogplanting, dyrestell og matlaging, de første åra. Siden har man arbeidet mye med egne prosjekter (kalt «Fritt valg»), og andre emner som fotografering, strikking osv.

Lauvsprett 4H ledes av et styre som velges av medlemmene. I tillegg har de en voksen klubbleder (i dag klubbrådgiver), og disse har vært: Odd Kjosbakken, Håkon Jøta, Ole Otlo, Ove Steffenrem, Trygve Frøhaug, Ågot Kjos, Marie Gjermundbo, Per Hafnor, Arne Stokke, Marit Ullern, Astrid Hafnor, Nils Erik Frøhaug, Leif Riis Strøm, Marianne Sveen (Jonsrud), Sidsel Brenengen, Unni Bråthen og Sidsel Kvarteig.

«STEINRØYSA NERI BAKKEN»
Utenfor Kringkastingshuset på Marienlyst i Oslo ligger «Steinrøysa neri bakken», et minnesmerke over Alf Prøysen. Steinrøysa ble laget i 1971 ved at alle landets kommuner bidro med en stein hver. Hole var da en del av Ringerike kommune, og etter at Hole gjenoppstod som egen kommune i 1977, mente mange at også Hole burde være med på minnesmerket. I 1981 skjedde det, da 12 år gamle Ellen Opperud fra Røyse overrakte en stein til Otto Nilsen i NRK, sammen med ordfører Thorleif Borgersen (til venstre). Steinen var en kalkstein fra en av Svartøyene i Tyrifjorden.
Foto: Jan Nordby

Medlemstallet har variert, det har vært oppe i 30, men har mest ligget på 15-20. I dag er det seks medlemmer. Formann i 2013 er Torolv Røberg, mens Sissel Kvarteig er klubbrådgiver (med Per Hafnor som assistent).

Hole bygdebokkomite

I Hole begynte en frivillig bygdebokkomité tidlig på 1970-tallet å samle inn gamle bilder fra bygda. I 1981 gav komiteen ut billedboka «Hole i bilder», og fulgte opp med en skolehistorie i 1987 (forfattet av Margit Harsson), og i 1985 med en nyutgivelse av Jon Guldals «Folkeminner fra Hole». I 1991 oppnevnte Hole kommune en ny bygdebokkomité. Denne tok mål av seg å overbevise politikerne om at Hole trengte en ny bygdebok. Arbeidet bar frukter da et enstemmig kommunestyre i 1995 vedtok å bevilge penger til å ansette bygdebokforfatter, og Gudmund Bakke ble ansatt fra 1. november samme år.

Fra 1995 bestod komiteen av Ingebjørg Gjesvik Liljedahl, Trygve Ellingsen, Arne Fjeldstad, Gudbrand Hvattum og Ole-Jørgen Moe. I 2005 ble Arne Fjeldstad (som døde i 2006) erstattet av Paul Ullern, og bygdebokkomiteen har siden hatt uforandret sammensetning. Ole Jørgen Moe har vært leder av bygdebok-komiteen siden 1995. Det sjette og siste bindet av det nye bygdebokverket blir utgitt i desember 2013.

Kilder til Hole bygdebok bind 6

Aschim (1998)	Øystein Aschim: Var det en bondeelite i Hole prestegjeld? En nærstudie av matrikkelbøndene i Hole i perioden 1647-1723. Hovedoppgave i historie ved Universitetet i Oslo (1998).
Briså (1996)	Benedicte Gamborg Briså: Fra romertid til svartedauen – hovedoppgave i historie (Oslo 1996).
Christophersen (1961)	H.O. Christophersen: På gamle veier og nye stier i Oslomarka (Oslo 1961).
Christophersen (1981)	Christophersen, H.O.: «Krokskogen i gamle dager» (Oslo 1981).
DN	Diplomatarium Norvegicum.
Gjefsen (2011)	Truls Gjefsen: Jørgen Moe – en biografi (Oslo 2011).
Guldal (1985)	Folkeminner fra Hole – nytt opptrykk av flere småskrifter, utgitt av Bygdebokkomiteen i Hole (Hole 1985).
Halvorsen (1954)	Eyvind Fjeld Halvorsen: Litt om den store Mannedauden på Ringerike, i heftet Ringerike 1954-55.
Halvorsen (1955)	Eyvind Fjeld Halvorsen: Det offentlige godset på Ringerike før reformasjonen, i heftet Ringerike 1955-56.
Halvorsen (1956)	Eyvind Fjeld Halvorsen: Litt om noen Ringeriks-gårder i middelalderen, i heftet Ringerike 1956-57.
Halvorsen (1960)	Eyvind Fjeld Halvorsen: Odelsbønder og leilendinger på Ringerike i 1624, i heftet Ringerike 1960-61.
Halvorsen (1961)	Eyvind Fjeld Halvorsen: De første husmennene på Ringerike, i heftet Ringerike 1961-62.
Halvorsen (1983)	Eyvind Fjeld Halvorsen: Skattemantallet fra 1528 på Ringerike, i heftet Ringerike 1983.
Halvorsen (1985)	Eyvind Fjeld Halvorsen: Diplomer som kilder til Ringerikes historie i middelalderen, i heftet Ringerike 1985.
Harsson (1987)	Margit Harsson: Skolehistorie for Hole til 1940. Utgitt av Hole kommune ved bygdebokkomiteen (1987).
Harsson (1995)	Margit Harsson: 2000 stedsnavn i Hole. (1995)
Harsson (2000)	Margit Harsson: Stein – en storgård på Ringerike (Hole 2000).
Harsson/Hurum (1995)	Bjørn Geirr Harsson/Per Chr. Hurum: Med Milorg D14.2 på skauen 1944-45 (1995).
Harsson/Hurum (2004)	Bjørn Geirr Harsson/Per Chr. Hurum: De kom om natten. Fallskjermslipp til Milorg D14.2 i 1942-45 (Kolltopp forlag, Hønefoss 2004).
Holtvedt (1953)	Reidar Holtvedt: Historier fra Krokskauen (Oslo 1953).
Hringariki	Medlemsblad for Ringerike Slektshistorielag (1991–2013).
Hønefoss (1915)	Færden, Engebret M. (red.): Hønefoss – byens historie (1915).
Jakobsen (1999)	Asbjørn Jakobsen: Med nikkel i lasten. Sagaen om dampskipstrafikken på Tyrifjorden, Ådalsvassdraget og Krøderen samt Randsfjordbanen, dens sidebaner og Valdresbanen. (1999).
Kjørnæs (1960)	Kjørnæs, A.D.: Krokskogens Almening. Høyesterettsdom av 11. november 1807, i heftet Ringerike 1960 s. 25-28.
Kjørnæs (1962)	Kjørnæs, A.D.: Krokskogens Allmenning. Utskiftningen i 1823, i heftet Ringerike 1962 s. 20-24.
Kraft (1835)	Jens Kraft: Det Nordenfjeldske Norge – topographisk-statistisk beskrevet (Christiania 1835).
Kraft (1848)	Jens Kraft: Historisk-topographisk Haandbog over Kongeriget Norge 1845–1848 (Christiania 1848).
Krokskogen (1977)	Per Hohle, H.O. Christophersen og Reidar Holtvedt: Krokskogen (Oslo 1977).
Kyhring (1945)	Arne Kyhring: Gutta på skauen (Gyldendal Oslo 1945).
Langvall (1966)	Magnus Langvall: Det kommunale selvstyre i Hole prestegjeld 1837-1860 (hovedoppgave i historie ved Universitetet i Bergen 1966).
Lyse (1976)	Peter Lyse: Attved Tyrifjorden. Målføre og tradisjon frå Ringerike (Oslo 1976).
NGV	Oluf Rygh m.fl.: Norske Gaardnavne V (bind 5: Buskerud). Kristiania 1909.
Nilssøn	Biskop Jens Nilssøns Visitatsbøger og Reiseoptegnelser 1574-1597 (ved dr. Yngvar Nielsen, Kristiania 1885).
Pettersen (1990)	Leif Th. Pettersen: Elektrisitetsforsyningen på Ringerike gjennom 75 år. (Ringerike 1990).
Ringerike	Lokalhistorisk hefte (årganger 1922–2013), utgitt av Ringerikes ungdomslag, Ringerike historielag og Ringerikes Museum.
Ropeid I, II og III	Hønefoss byhistorie (1952, 1965 og 1968).
Schjander/Graff:	Atle Graff: Streiftog på Krokskogen med Fredrik Schjander d.e. (Hønefoss 2005).
Slåtto (1973)	Registrering av kulturhistoriske minnesmerker på Røyse (gjennomført i 1973, etter oppdrag fra Ringerike historielag).

Slåtto (1977) Torbjørn Slåtto: Hole meieri i Svensrud. Maskinskrevet manus (Hole 1977).

Tveiten (1914) Gunnar Tveiten: Hole herred Ringerike. En bygdebeskrivelse (Hole 1914, nytt opplag Hole 1982).

V.V. Varg Villvoll (pseudonymet til bygdehistorikeren Jon Guldal 1885–1958). Hans rikholdige arkiv ble gitt av familien til Hole kommune, og er i dag basen i Hole bygdearkiv.

Wiel (1743) Iver Wiel: Beskrivelse over Ringeriges og Hallingdals Fogderi. Utdrag av «Topographisk Journal», Christiania 1802–05. Oslo 1970.

Østlund (1995) Jan Helge Østlund: Krigen på Ringerike I. Beretning om felttoget i 1940 (Kolltopp forlag, Hønefoss 1995).

Østlund (1997) Jan Helge Østlund: Krigen på Ringerike II. Okkupasjon, motstand og frigjøring (Kolltopp forlag, Hønefoss 1997).

Andre kilder

Borgen, Per Otto Ringerike. By- og bygdeleksikon (Drammen 2000).

Buskerud fylkeskommune Spor i Ringeriksjord. Tilleggsutredning kulturminner Ringeriksbanen (1994).

Bærums Jernverk Leverandørlister (trekøl) 1777 og 1779, med kart over miler og kølveier (registrert av Jan M. Larsen, kopi i Hole bygdearkiv).

Folketellinger 1801, 1865 og 1900.

Fornminner i Buskerud Universitetets Oldsaksamlings rapport om topografisk-arkeologisk registrering for det økonomiske kartverket – Hole kommune (Oslo 1985).

Guldal, Jon Diverse avisartikler, notater, manuskripter og dokumenter, samlet i Hole bygdearkiv.

Halvorsen, E.F. Litt om styre og stell på Ringerike i gamle dager, i heftet Ringerike 1962-63.

Halvorsen E.F. Ringerikes historie i middelalderen, i heftet Ringerike 1984.

Halvorsen E.F. Manntallene fra 1664-66, i heftet Ringerike 1987.

Hodne, Ørnulf Jørgen Moe og folkeeventyrene (Universitetsforlaget 1979).

Hole i bilder 1850–1950 Utgitt av Bygdebokkomiteen i Hole (1981).

Hole landbrukslag Hole landbrukslag 1850-1950 (1950).

Hole landbrukslag Hole landbrukslag 1850-2000 (2000).

Hole herredsstyre Diverse møteprotokoller.

Hole historielag Hole-kalenderen 1997-2013.

Karlsen, Sigurd Sætrer i Hole Krokskog – håndskrevet manus (udatert), kopi i Hole bygdearkiv.

Larsen, Jan Martin Det var kølabrenninga som heldt liv ti dom – artikkel i Norsk Skogbruksmuseums årbok 14 (Elverum 1996).

Lydbåndintervjuer Eldre holeværinger intervjuet av Margit og Bjørn Geirr Harsson, Ingebjørg Gjesvik Liljedahl, Kjeld Nørgaard og Astrid Viktil (38 lydbånd i Hole bygdearkiv).

Manntall 1664 og 1666 Prestemanntallene 1664 og 1666, avskrevet av E.F. Halvorsen (kopi i Hole bygdearkiv).

Minneoppgaver Innsamling av minnestoff til Landslaget for lokalhistorie 1995, samlet av Margit Harsson og Astrid Viktil (21 oppgaver – kopier i Hole bygdearkiv).

Norsk Historisk Leksikon Norsk Historisk Leksikon – redigert av Rolf Fladby, Steinar Imsen og Harald Winge (2. utgave – Cappelen 1995).

Ramberg, Bryhni & Nøttvedt Landet blir til. Norges geologi. (Trondheim 2007).

Ringerike historielag Registrering av kulturhistoriske minnesmerker i kommunene Hole og Ringerike, vedrørende Røyse, Steinsfjerdingen og Sundvolden, samlet i 1973. Medarbeidere: Torbjørn Slåtto, Hans Erlandsen og Hartvig Brobekk (stensilhefte).

Ringerike slektshistorielag Tingbøker fra Ringerike fra 1600-tallet (oversettelser).

Ringerikes Blad Diverse årganger.

Seterlister 1823 Seterlister for Hole 1823 (med kart) – fra Statsarkivet (kopier i Hole bygdearkiv).

Solberg, Thorleif Tingbøker fra Ringerike 1670–1699 (oversettelser).

Sørensen, Einar Skysstasjoner og gjestgiverier i Buskerud (Drammen 1983).

Univ. Oldsaksamling Registreringer utført av bygdebokforfatter i Universitetets Oldsaksamlings arkiv, Oslo.

Voss, Valentin Guribysagas historie (Bærum 1934). Maskinskrevet manus, kopi i Hole bygdearkiv.

Ødegaard, Olaf Buskerud Amts Veivæsen 1838–1914 (Drammen 1916).

Rettelser

Retting av feil (eller tilleggsopplysninger) i tidligere utgitte bind av Hole bygdebok:[1]

Bind 2 – Steinsfjerdingen

s. 119 (Bjørnstad)
Gunvor, datter av Olava Coldevin og Anton Edvard Petersen, var født i 1897, og hennes bror Sigurd (f. 1899) ble gift med Kirsten Thisted Berg fra Sokna (to barn). Info fra Geir Arne Myhrstuen.

s. 153 (Oppigarden Bjørke)
Ellen Marie Andersdatter og Iver Nilsen Bjerkes datter (født 1824) het ikke Ingeborg, men Inger Sophie. Hun ble i 1853 gift med furer Torger Olsen Tandberg på Devegge i Nes i Hallingdal (sønn av Ole Tandberg på Modum). De reiste til Amerika i 1868. Info fra Terje Østro.

s. 325 (Nordigarden Hårum)
Hønefoss metodistmenighet ble stiftet 25. januar 1873 (ikke 25. februar).

s. 682 (Koksrud)
Anders Dagsen Koksrud (f. 1792) var slave (dømt til slavearbeid) da han i 1819 ble utpekt som barnefar til en gutt Ole (f. 2. oktober 1819, døpt i Gran) av Mari Olsdatter Ensrudeie fra Hadeland. Info fra Sonja Fjellhaug.

Bind 3 – Røyse – Holefjerdingen

s. 77 (Bråten under Mo på Røyse)
Maren Torine Andersdatter og Bersvend Olsen hadde ytterligere en sønn, Bernmhard (f. 1870).
Info fra Geir Greni.

s. 666 (Domholt)
Anna (f. 1881), datter av Else Mathea og Martin Domholt, ble gift med Peder Anton Frogner og fikk fire barn, ikke tre som opplyst i boka. Den som er uteglemt var den eldste, Elsa (f. 1915). Hun ble gift med Odd Borge Lauvstad (f. 1918 i Moss), og de fikk tre barn: Tor (f. 1947, Ole Johan (f. 1948) og Kristin (f. 1953). Info fra Tor Lauvstad.

Bind 4 – Røyse – Bønsnesfjerdingen

s. 814-15 (Espelien/Fjeld)
Svend Olsen Espelien var fra Dalen i Södra Ny ved Säffle i Värmland (og bror til Stina Lisa Krokvik). I andre ekteskap (med Karen Torine Nilsdatter) fikk han 10 barn, og den eldste Julie Josefine (f. 1872) ble gift med Martin Gulbrandsen. De bodde på Hvittingfoss fra 1910, flyttet til Kongsberg i 1927, og fikk åtte barn: Karl (f. 1890), Gulbrand (f. 1896), Thora (f. 1898), Hjalmar (f. 1900), Jenny (f. 1903), Jørgen (f. 1906), Sverre (f. 1910) og Ruth (f. 1913).
Info fra May Gulbrandsen, Kongsberg.

s. 922 (Søndre Gomnes)
Mathilde og Adolf Fuhres sønn Frithjof (1900-1950) ble i 1919 utlagt som barnefar til et pikebarn Frida, av Olava Edvartsen Sevaldholet (f. 1895) fra Bjoneroa. Frida ble døpt i Hole kirke i april 1920, og Olava flyttet deretter til Bjoneroa med datteren. Frida vokste opp hos Olavas bror Martinius Sollien i Bjoneroa. Olava reiste til Sogn hvor hun ble gift med William Eithun (åtte barn). Frida ble seinere gift med Ludvig Sollibråten fra Bjoneroa, fire barn: Torleif (f. 1940), Olaug (f. 1943), Liv (f. 1953) og Freddy (f. 1960). Info fra Odd Kjetil Berg, Jevnaker.

s. 951 (Ødegården):
Martin Hansen (1842-1880) var ikke sønn av Hans Madsen og Anne Iversdatter på en av Ødegårdenplassene på Gomnes, men av en annen Hans som bodde i Gomneseie på Røyse tidlig i 1840-åra: Hans Pedersen og hustru Christence Olsdatter (husfolk på Søndre Gomnes da Martin ble døpt). Info fra Laila Kornstad, gift med et oldebarn av Martin Hansen og Anne Mathea.

1 Se også bind 2 s. 768, bind 3 s. 714–715, bind 4 s. 1031–1032 og bind 5 s. 997-998.

Bind 5 Østsida av fjorden og Krokskogen

s. 115 (Sundvollen)
Gunder Gautesen (f. 1774) ble ikke gift med Johanne Lohmann.
Info fra Laila Christiansen.

s. 216 (Møllerberget) og s. 881 (Grantopp)
Møller Hans Andersen og hans andre hustru Anne Mathea Andersdatter fikk ytterligere en sønn, Petter (f. 1870, seinere Grantopp). Da Petter som smågutt var med på Sundvoll-mølla, var det faren (og ikke bestefaren) han hjalp.

s. 263 (Rørvika)
Nils Kristiansen Rørvigen ble 1. g.m. Elisa Marie Hansdatter Fjeld. Elisa var datter av kaptein Hans Hals og Siri Engebretsdatter Wiig (ikke Hans Hansen Espelin og Maren Anne Olsdatter, som oppgitt i boka). Info fra Steinar Kristiansen.

s. 459 (Nedre Nes)
Fotnote 29: Jørgen Olsen Næss kom tilbake fra Amerika og hadde med seg gull. Noe av dette gav han i konfirmasjonsgave til nevøen Paul Paulsen Næss, som lagde en ring av gullet (ikke gifteringer). Info fra Arvid Næss.

s. 549-550 (Solvang)
Syver Paulsen (f. 1863) og Karen Nilsdatter (f. 1862) hadde to barn: Birger Johannes (f. 1891) og Nikolai Oskar (f. 1894). Nikolais oppgitte alder i folketellinga 1900 er feil. Info fra Terje Lehne.

s. 577 (Sønsterud)
Marie Olsdatter og Gulbrand Johannessen Sønsterud hadde ytterligere en sønn (i tillegg til de fem som er nevnt i bygdeboka). Det var Johan (1832-1923), som via arbeid på Kongsvingerbanen kom til Sør-Odal og der ble gift med Eli Christensdatter fra Øktner gård, og de bosatte seg på bruket Moeng (under Øktner), seinere på bruket Haugset. De fikk seks barn: Carl Gustav (f. 1864), Marie (f. 1867), Inge (f. 1870), Kristian (f. 1872), Emil Johan (f. 1876) og Emma (f. 1879). Johans yngre bror (født 1847) het ikke Thomas, men Thorvald.
Info fra Eli og Johans oldebarn Harald Kristian Moengen.

s. 758 (feil bilde)
Bildet er av søsknene Emilie og Ole Løbben (samme bilde s. 657), og ikke av Larine f. Løbben og Ragnvald Bakkum.

Register

A

Abbortjern 515
Activ DS 600
Adventkirken Tyrifjord 774, 775
Afrika 95, 299
Agder 72, 73, 74, 84, 91
Agustlien 455
Aker 232
Akershus 217, 239
Akershus festning 122, 133
Alberta (Canada) 658
Alexander-gården 939
Alnaelva 98
Alreksstad 86
Alstadsteinen 30, 103
Alteren 202
Alvdalene 84
Amerika 195, 653 ff.
Anna Colbjørnsen DS 597
Ankerveien 404
Antarktis 36
Apropos 932
Ask 108, 135, 195, 220
Ask meieri 191
Asker 77, 256
Askerøya 84
Askim i Norderhov 207
Attogframbråtan 538
Attogframtjern 515
Attogframsetra 523
Augunrud 523
Auren (Haug) 180, 181
Aurenhaug-vulkanen 36
Aurskog 126
Auretjern 484, 517
Auretjernveien 482
Austevoll 91
Australia 198
Avaldsnes 84, 86
Averøya 39, 130, 267
Averøya naturreservat 626
Averøybråten 51
Avtjerna 257

B

Bagn 805
Bakken 645
Bakkåkeren 166
Baklia 838
Barnehager 718 ff.
Benteplassen 451, 452, 462, 523
Benterud (Hønefoss) 843, 844
Benterud (Sundvollen) 32, 819
Berg 128, 130, 218, 231
Bergeløkka 301, 303
Bergen 72, 86, 108, 110, 117
Bergenhus (len) 217
Berger 207, 215
Bergerstua 674
Berget 46, 52, 53, 158, 420
Bergmyr 197
Bergsund 16
Bili 46, 47, 118, 121, 130, 185, 197, 814
Bili sag 488, 489
Bjørke 65, 118, 124, 125, 133, 153, 155, 158, 179, 185, 201, 203, 207, 220, 226, 273, 313
Bjørke (Ask) 195
Bjørkeli 614
Bjørkesetra 524
Bjørkåsen 267, 644
Bjørkåsholm-formasjonen 25
Bjørn 500 ff.
Bjørnemyr 119, 204
Bjørnstad (Steinsfjerdingen) 47, 65, 66, 88, 125, 132, 134, 135, 157, 198, 200, 201, 207, 209, 212, 810
Bjørnstad (Åsa) 130
Bjørnstad skole 697
Bjørsrud 621, 675
Bjørum sag 484, 486, 804
Blakerbonn 464, 467
Blomshøgda 11, 45, 195, 304
Blücherheim 825
Borgardal 118, 131
Borgarsysla 108
Borgen 46, 47, 64, 66, 102, 103, 118, 125, 146, 168, 171, 185, 200, 207, 285, 304, 317, 523
Borgen (sagbruk) 489
Borgeng 44
Borgeng fabrikker 278, 330-334, 474
Borgenmoen 118, 119, 200
Borgentajet 44
Borgenvika 27
Borger (Haug) 64, 297
Botilrud 68
Bragernes 226, 270
Brageveien 270, 405
Braksøya 37
Braksøya naturreservat 37
Braksøya-formasjonen 29
Brandbukampen 36
Branesveien 405
Breien 220
Brekkebygda 250
Bremen 95, 659
Brenna 155, 292
Brennabakken 943
Briksdalsbreen 175
Brobekk pensjonat 366
Broking, Sør-Dakota 195
Bruflat-formasjonen 28
Brugård 274
Bruløkka (Brua) 18, 454, 456, 470, 479, 508, 524, 812
Brumunddal 35
Bråk 153
Bråtafjellet 499
Bråten (Brenna) 435
Bråten (Bødalen) 44
Bråten (Fjeld) 203
Bråten (Helgelandsmoen) 310, 670
Bråten (Steinsåsen) 189
Bråten (Utstranda) 155, 502
Bukkebekkveien 482
Bunnefjorden 46
Bure 27
Bureheim 268, 476
Burevik 278
Bureåsen 27, 33
Buskerud landbruksskole 153
Buss- og godsruter 443-446
Busund 314, 429
Buvann 223
By 59, 60, 61, 62, 63, 66, 67, 91, 119, 121, 124, 125, 133, 151, 152, 162, 163, 167, 174, 180, 182, 183, 197, 200, 203, 207, 210, 211, 216, 218, 230, 233, 240, 281, 282, 322
By grustak 42, 320
By (sagbruk) 488
Byermoen 41, 42, 118, 152, 320, 503
Byflaksetra 270, 520, 521, 524
Bygdøy 195
Bødalen 44
Bømlo 93
Bønnerudsetra 527
Bønnerudtjern 515
Bønsnes 46, 47, 63, 88, 89, 90, 91, 92, 105, 125, 128, 130, 134, 175, 182, 199, 203, 206, 207, 218, 226, 309
Bønsnes kirke 95, 105, 106, 107, 110, 114, 136, 141, 226, 299, 316, 738-748
Bønsnes-formasjonen 27
Bønsneslandet 161
Bønsnesstranda 825
Børdalen 118
Bærum 77, 145, 174, 175, 176, 177, 182, 242, 255, 256
Bærums Verk 195, 448, 451, 462-463, 483
Bærums-gruppa 27
Bærums-vulkanen 35
Båhus festning 133
Båhus (len) 217
Bårnås 291

C

Caledonia 33
Canada 658
Cantus Olavi 930
Cellene på Krokskogen 836-840
Christiania 269, 270

D

DaCapo 931
Dakota 669
Dalarna 133
Dalsbråten 248
Dammersplassen 521, 527
Damtjern ved Sollihøgda 517
Daniels-Hårum 45, 303
Danmark 46, 47, 51, 81, 96, 111, 121, 299
Danmarksjordet 144
Djupedalen 503
Djupedalen landskapsvern-område 498
Djupvarp 27
Doggerland 43
Domholt 47, 128, 130, 150, 218, 239
Domholt skysstasjon 416
Domholt vertshus 378
Domkirkeodden 139
Dovrefjell 84
Drammen 35, 109, 172, 234, 256, 270, 307
Drammensfjorden 41
Dronning Tyra MS 606
Dronning Tyri DS 594
Dronningens utsikt 471, 482
Dronningveien 13, 34, 482
Drøbak 42
Dvergsten 225
Dybendal (Storflåtan) 222
Dynnasteinen 30, 103
Dyrbak på Øst-Modum 298
Dælabrønnen 201
Dæli 46, 63, 66, 125, 130, 168, 203, 817
Dæliteigen 203

E

E16 263, 414
Eggedal 830
Eggemoen 41, 450
Eidsivatinget 112, 217
Eidsivatingsloven 113
Eidsvoll 111
Eiker 77, 153, 242
Eikli 176
Eina 173
Einarsfjord 87
Ekornrud (Fjeld) 208

Ekra 197
Elgjakt 512 ff.
Elstangen 45, 46, 47, 441, 495, 841
Elstøen 296
Elstøen gartneri 179, 180, 203
Elverum 307
Enga 45
Engebrets-Vik 305
Enger i Lier 270, 409
Engerodden 16
England 59, 85, 92, 93, 94, 97, 117, 196
Ertelia 223
Etcetera 837
Europa 50
Evjua 147, 299

F

Falkeflaga 507
Faltinrud 501
Familiekroken 423
Fekjær 46, 126, 128, 130, 131, 156, 157, 175, 181, 190, 301, 304, 306, 307, 492
Fekjær (landhandlerier) 400
Fekjær vannverk 260, 261
Fekjærstua 467
Felttoget i Hole april 1940 s. 798-816
Finland 459
Finneflaksetra 452, 461, 462, 495, 521, 528, 841
Finnehaugen 460, 461
Finnmark 83, 93
Finnskogen 458
Finsbu 87
Finstad i Nordmarka 805
Fiske på Krokskogen 514 ff.
Fiske i Steinsfjorden og Tyrifjorden 609 ff.
Fitjar 86
Fix MS 602
Fjeld 49, 66, 89, 101, 109, 124, 125, 126, 127, 134, 158, 165, 167, 168, 172, 174, 176, 177, 178, 183, 194, 199, 202, 203, 204, 207, 208, 209, 212, 213, 269, 285, 313, 319, 320, 454, 675
Fjeld (landhandleri) 400
Fjeld Hagebruk 176, 177, 204
Fjeldborg 203
Fjeldsbyen 202, 208, 209
Fjeldseterveien 34, 481
Fjeldsetra 521, 530
Fjellstua kafé 385, 472
Fjellsveien 269, 438
Fjellvann A/L 204
Fjelstad 26, 66, 68, 125, 128, 134, 166, 174, 183, 188, 202, 203, 207, 210, 216
Fjordkroa 384
Fjulsrud 52, 54, 107, 270, 287
Fjulsrudsetra 571
Flerbruksplan for Oslomarka 519
Flå 223, 450
Fogderiene 220
Follo 77
Forfattere og diktere 923
Forsvarets Seniorforbund avd. Ringerike og Hole 961
Fougnermyra 319
Freiaparken 318
Frisvann 223
Frogn i Akershus 267
Frogner i Oslo 173
Frognøya 20, 26, 46, 47, 109, 130, 454
Frognøysundet 169
Frok 65, 207, 315, 453
Frostatingsloven 113
Frydenlund 316
Frøshaug/Frøshaugsetra 477, 533
Frøyhov 26, 47, 63, 66, 113, 125, 160, 161, 163, 167, 181, 188, 203, 207, 210, 313
Frøyshov 46, 59, 60, 62, 63, 66, 90, 116, 121, 125, 151, 172, 178, 179, 183, 186, 196, 203, 218, 219, 222, 225, 227, 312, 453
Frøyshov (landhandleri) 400
Frøystad 177, 203
Frøysuåsen 62, 64, 262
Frøytun 272, 276
Fuglesangen 573
Fulford 97
Fure på Modum 245
Fægri (Fegri) 130, 490

G

Gagnum 270
Gallerier 918
Gamlevoll 541
Gampedalen 845
Gardarike 94, 95, 96
Garntangen 27, 244, 267, 619, 673
Garntangen kiosk 346
Garntangen naturminne 36
Gaupe 511 ff.
Gaupeskarveien 34
Gausdal 815
Geiteryggen 814
Geitøya 152, 318
General Hotell 375
Gile 60, 67, 68, 187, 207, 262, 270, 316
Gisti 195, 303
Gjermundbu 99, 100
Gjernestangen 84
Gjesval 47, 118, 125, 132, 141, 145, 146, 154, 164, 172, 173, 175, 183, 185, 188, 217, 238, 270, 271, 299, 467, 670, 671, 817
Gjesval Søndre gjestgiveri 377
Gjesvalåsen 19, 28, 33
Gjesvang 183, 306, 318
Gjesvik landhandleri 393
Gjesvold (skysstasjon) 415
Gjesvoldåsen vannverk 200, 202, 261
Gjøvik 167
Gladbakk 675
Glatved Brygge Stiftelsen 599
Gleden (Jørgen Henriksen) 893-895
Gletting ødegård 131
Glomma 111
Gokstadhaugen 74, 79, 81
Gokstadskipet 74
Gomnes 47, 51, 89, 108, 109, 112, 125, 127, 128, 130, 135, 145, 159, 172, 174, 175, 202, 203, 204, 207, 209, 210, 219, 226, 259, 311, 502
Gomnes brygge 422
Gomnes Nordre skysstasjon 417
Gomnesbråten 619
Gomnesdalen 322
Gomnesødegården 60, 67, 131, 203, 247
Gomnæs-musikken 913, 914
Govletjern 515
Grantopp 503
Grefsrud 233
Greftegrev 110
Grenland 85, 86, 91
Grev Wedel DS 595
Greven MS 596
Grindbakken 160
Grindhagen (Bønsnes) 161
Griserudmoen 945
Grorud 303
Grændal 118, 131
Grøndokka 262
Grønland 87
Grønvold 179, 203, 319
Gudbrandsdalen 84, 91, 92, 173, 299
Gulatingslagdømmet 84
Gulatingsloven 113
Guldal, Jon 884-887
Gulbrandsbråtan (Bråtan) 639
Gulbrandsbråtan (landhandleri) 401
Gunnerenga 573
Guriby sag 470, 483, 484, 486, 498
Gusgården 181, 807
Gvarv 92
Gygerputten 142
Gyrihaugen 142, 143, 449, 509
Gyrihaugsetra 574
Göta elv 83, 84, 93, 135
Gårdhammerfossen 223
Gårdstunet familiebarnehage 724
Gårdsturisme 381

H

Hadeland 30, 38, 58, 75, 77, 84, 85, 89, 103, 109, 110, 111, 133, 172, 182, 222, 225, 822
Hafnor (Hamnor) 47, 113, 125, 128, 130, 133, 140, 150, 160, 171, 196, 198, 199
Hafnorshagan 175
Hagelsteen, Marthe 877, 878, 879
Haglebu 830
Haglund 454
Hallingdal 58, 187, 223, 224, 289, 407
Hallvardskirken 115, 117, 127, 133
Halvdanshaugen 69, 73, 77, 78, 79, 80, 81
Halvorsbråten 152, 640
Hamar 133, 138, 139
Hanaborgsetra 533
Haneborg kirke (Aurskog) 126
Hans Grenader 900, 901, 902
Hansegård 540
Hansens Hotel 364
Hansens M. Eftf. 395
Hanserud 212, 241, 242, 637
Hardanger 134
Harejakt 505 ff.
Haug 25, 58, 59, 110, 264, 298, 464
Haug (Nakkerud) 152, 220, 233, 284
Haug kirke 106
Haug kirke (Eiker) 128, 133
Haugen (Svarstad) 300
Haugesund 86
Haugjordsdalen 321
Havikskogen 250

Hedalen 837
Hedmark 38, 77, 84, 139
Heggelia 222, 450, 455
Heggelia-vulkanen 35
Heieren (Tyristrand) 130
Heieren-fossen 220
Helgeland 46, 47, 114, 125, 129, 139, 140, 150, 151, 152, 158, 166, 178, 182, 189, 220, 221, 260
Helgelandskysten 172
Helgelandsmoen 41, 46, 98, 190, 194, 235, 263, 321, 429, 798 ff, 901
Helgelandsmoen barnehage 722
Helgelandsmoen (landhandlerier) 394
Helgelandsmoen militærleir 792-797, 823, 824
Helgelandsmoen Næringspark 351
Helgelandsmoen postkontor 273
Helgelandsmoen vannverk 261
Helgemo 273
Helgerud 231, 323
Helgøya 110
Hellerud 612
Helsingborg 111
Helvetesmyra 114
Hen 41
Hengsle 238
Henriksen, Jørgen (Gleden) 893, 894, 895
Hensmoen 41, 279
Herrebråten 490
Herøya 20, 29, 267
Hesselberg 16, 132, 270
Hesthagaberget 64
Hetlandsbygda 175
Hiran 462, 523
Hiran, Kari Rasmusdatter 906, 907, 908
Historiske spill 936, 937, 938
Hjemmefronten i Hole 831-840
Hjemmestyrkemuseet 850
Hodt 261, 300, 302, 315, 339, 504
Hoho 839, 840
Hokksund 134
Hol i Hallingdal 289, 316
Hole Arbeidssenter 280
Hole ASVO 279
Hole bo- og rehabiliteringssenter 256, 258
Hole bondekvinnelag 958
Hole bygdebokkomite 965
Hole bygdefane 792
Hole bygdekvinnnelag 958
Hole bygdemagasin 235
Hole e-verk 264 ff.
Hole gamlehjem 241, 246
Hole gjenvinningsstasjon 280
Hole herredshus 217, 277, 297
Hole historielag 961
Hole Håndverksforening 309
Hole Idrætsforening 940
Hole Jaktforening 508 ff.
Hole kirke 59, 106, 129, 297, 312, 728-738
Hole kirkekor 929, 930
Hole kommunes kulturpris 951, 952
Hole kulturskole 724, 725, 726
Hole lebeltelag 212
Hole liberale Grundlovsforening 957
Hole løypelag 947
Hole meieri 190-192, 193, 214, 245
Hole musikkorps 933
Hole pensjonistforening 960
Hole poståpneri 271 ff.
Hole prestegård 47, 63, 90, 114, 134, 151, 182, 753-756
Hole samvirkelag Sundvollen 395
Hole samvirkelag Svensrud 192, 389
Hole samvirkelag Vik 393
Hole sanitetsforening 957
Hole Skiklub 940
Hole sparebank 353
Hole Storvald 513, 514
Hole Telefonselskap 275, 276
Hole Torvstrøfabrikk 212, 213
Hole Ungdomsforening 853
Hole Ungdomsforenings sangkor 930
Hole ungdomskorps 933
Hole ungdomsskole 257, 714, 715
Hole utmarkslag 509ff, 519
Hole vannverk 262
Hole-gruppa 29
Hole-malerne 922
Hole-speiderne 963
Holleia 23, 223, 490
Holleia allmenning 450
Holemålet 14
Holeværingen Idrettslaget 940 ff.
Holmen 162
Holmevann 484, 516
Holmgard 94
Holsfjordchausséen 410
Holsfjorden 41, 42
Homledal 807, 808
Homledal brygge 607
Homledal Hotel 370
Homledal skole 712
Homledal skysstasjon 418
Homledalsveien 481
Hordaland 84
Horgen 134
Horn i Lier 270
Horten 42
Hovedøya kloster 128
Hovin 230
Hovsmarka 450
HQ 836
Huk-formasjonen 25
Hukensetra 574
Hundstad 59, 60, 61, 62, 63, 66, 99, 100, 101, 125, 126, 128, 147, 158, 169, 173, 178, 180, 183, 204, 301, 308, 309, 658
Hundstad klokkerjord 681
Hundstad landhandleri 388
Hundstad Lille 65, 187, 194, 202, 203, 243, 245, 308, 381
Hundstad skole 681, 686
Hundstadbakken 66, 300
Hundstadtunet 259
Hundstadveien 66, 67
Hungerholt 18, 78, 263, 311, 360, 821
Hungerholt skysstasjon 416, 418
Hurum (kommune) 77
Hurum (skysstasjon) 416
Hurum Åkervanning 204
Hvalheim bo- og servicesenter 358
Hvalpåsen landskapsvernområde 507
Hvalsmoen 190, 297
Hvalsmoen bru 297
Hvervenmoen 41
Hvitmyr 152, 211
Høglaupet 318, 401
Høgås skytebane 511, 942
Høgåsveien 482
Hønefoss 190, 191, 193, 194, 243, 248, 249, 250, 256
Hønefoss Bruk 216, 266
Hønefoss kirke 312
Hønefoss meieri 191
Hønefoss Vognfabrikk 302
Hønefoss-brua 281
Hønefossen 220, 226
Hønen 132, 221, 226, 236
Hønen gård 87
Hønengaten 248
Hønensteinen 87
Hørte i Lier 460
Høvik 174, 177
Høvik glassverk 160
Høyenhall 297, 359
Høyenhall Handel 399
Høyenhallstranda 260
Høymyr (sagbruk) 485
Hålogaland 84
Hårum 45, 46, 47, 54, 63, 64, 65, 66, 78, 117, 124, 125, 126, 128, 130, 132, 151, 154, 185, 190, 204, 205, 207, 213, 214, 225, 268, 287, 318, 360
Hårum (landhandleri Østigarden) 399
Hårumsbyen 207, 209
Hårumsleiret 610
Hårumsåsen 27, 33, 207, 319

I

Isegran 111
Isielva 483, 484
Island 84
Istanbul 95

J

Jaklefoss 264, 265
James River 660
Jarl DS 601
Jeløya 35
Jenserud 158
Jevnaker 25, 41, 88, 110, 215, 242, 270, 283
Jevnaker sykehjem 297
Johannessen, Nils Gjesvold 910, 911, 930, 951
Jomfruland 315
Jonsrud i Vegårdsfjerdingen 455, 457
Jorvik 97
Juveren 624
Juveren Åkervanning 203
Jylland 71, 85, 226
Jæren 86, 96, 166, 174, 175
Jørgenhytta 480

K

Kalvehaugen 222
Kampen-vulkanen 35
Kampeseterveien 483
Kampesetra 18, 521, 534
Kampevadveien 481
Karlsrudtangen naturreservat 626
Karmsund 86
Karmøy 84
Kasper Kåkk 899, 900
Kastebakken 503
Kastegrana 503
Kastetveien 430
Katnosa 222
Kiev 94, 96
Kilemoen 41, 262

Kilimanjaro 36
Kimmerud 130
Kinn 284
Kioskflata 479
Kirkeskolen 297
Kistefoss 25
Kittelsbyåsen 223
Kjeldsborg 168, 171, 247, 719
Kjella 461
Kjelleberget 27, 118, 187, 321, 411, 422
Kjelleberget naturminne 38
Kjellerberg-senteret 940
Kjernet 314
Kleivbakken 942
Kleivbanen 474, 605
Kleivhallen 946
Kleivstua 473
Kleivstua (sagbruk) 487
Klekken 25, 178
Klokkehaugen 54
Klokkerbråten 652
Klokkerplassen 243, 244, 967, 968
Klokkere i Hole 767-772
Klorebakken 181
Klubbekrigen 459
Kløvvika 51, 52, 54
Kløvvika gjestgiveri 367
Kløvvika (skysstasjon) 415
Kløvvikbråten 130
Kløvvikbråten skole 713
Kneika/Kneikasetra 107, 461, 523, 535
Kneikefoss 321
Knestang 227
Knipen 210
Knuterudmyra 48
Koksrud 47, 107, 131
Kong Halvdan DS 593
Kong Ring DS 591, 605
Kongelf 207
Kongens utsikt 235, 471, 472
Kongsberg 307, 308
Konstantinopel 65, 95
Kor SanDra 932
Korneliusbråten 274, 317, 318, 432
Kornmagasin 235-238
Korset skole 697
Kortegården 637
Kosekroken familiebarnehage 723
Krepsen MS 601
Kristiania 167, 189, 307
Krokkleiva 472, 479, 498
Krokkleiva Idrettsforening 941, 945
Krokkleiva naturreservat 497
Krokkleiva postkontor 274
Krokskogen familiebarnehage 724
Krokskogens allmenning 452
Kroksund 32, 130, 147, 244, 245, 274, 305, 400
Kroksund Hotel 377
Kroksund-brua 281, 402, 438-440, 805, 806
Kroktjern 515
Krokvik 157, 298
Kronborg 325, 326
Kronprinsens utsikt 472
Krødsherad 168, 249, 250
Kulturpersoner i Hole 933, 934, 935, 936
Kungälv 133
Kunstnere i Hole 919, 920, 921, 922
Kupyttmyra 321
Kvam 92
Kvernvolden allmenning 450
Kvernvollen 264
Kvinesdal 293
Kvisla i Hol 316
København 269, 316

L

Ladegårdsøen 195
Lamoen 155
Lamyra 212
Land 58
Langebru (Helgelandsmoen) 114
Langebru (Krokskogen) 145, 408, 451, 456, 503, 537, 803
Langebru (Sørumsmoen) 423, 649
Langen 451, 461
Langesundsfjorden 93
Langlia 222, 450, 454
Langgrunna 214
Langvann 223
Langøyene-formasjonen 27
Larviksfjorden 93
Lauvsprett 4H 963, 964
Lavranskirken 115, 116
Leegaard, Peter Nicolai 890, 891, 892, 893
Lehne, Fredrik Torkildsen 896, 897, 898
Leikemyr 462, 833, 835, 836
Leikemyrveien 482
Leine 46, 47, 106, 116, 125, 150, 151, 162, 163, 167, 168, 173, 183, 185, 186, 188, 194, 196, 197, 204, 207, 302, 312
Leine (sagbruk) 487
Leine kassefabrikk 337, 488
Leinestrand 89, 109, 110, 169, 312
Leinestrand (Trøndelag) 169
Leineåsen 119, 197, 204, 208, 262
Lemostangen 24, 26, 27, 28, 52, 139
Lemostangen naturreservat 37, 320
Lerberg (Ask) 181
Lerflaten 320
Leuchmarka 451
Li (Norderhov) 225
Libakke 178, 183, 184, 203, 207, 210, 229, 231, 232, 238, 240, 241, 271, 276, 277, 424
Libakke landhandleri 387
Libakke Nedre 178, 183, 203
Libakke (skysstasjon) 416
Lien 130
Lien pensjonat 380
Lier 40, 77, 109, 153, 182, 195, 270, 409
Lierbanen 416
Lierdalen 41
Lilleby 173, 174, 176, 230, 233, 271, 316
Lillehammer 173
Lillemoen 98
Lindheim nordre 92
Linneberget 460
Linnes 153
Lisletta 293
Lista 40
Lo i Haug 221
Lom 84
Lomma 483
Lommedalen 174, 448
Lore 66, 81, 125, 128, 165, 181, 190, 196, 289, 314, 467, 820
Loreåsen 19
Lorttjern 515
Lundberg, Erik kolonial 395
Lundbergbakken 942
Lundberg-tomta 279
Lunder 128
Lundesgård 264
Lübeck 133
Lyngør 84
Lyse, Peter 14, 879, 880, 881
Lysgård 175
Lysløyper 944, 945
Løken 28, 46, 66, 99, 102, 118, 126, 128, 130, 181, 185, 306, 318, 501
Løken (Haug) 196
Løken barnehage 720
Løken skole 102, 696, 845
Løkkedalen 165, 411
Løvebakken 254
Lårvika 120, 130, 131, 204, 267, 318
Lårviktjern 515

M

Manaskaret 270, 405, 465, 479, 493, 495, 841
Mariakirken 118, 126, 127, 133, 135
Mattisplassen 451, 454, 461, 478, 537
Merratjern/Søndagsbrenna naturreservat 497
Midtskogen 134, 142, 406, 451, 454, 461, 470, 503
Midtskogen (skysstasjon) 415, 418
Midtskogtjerna 142, 515
Migarbekken (Migeren) 453, 457
Milorg i Hole 831-844
Mjøsa 75, 110
Mo på Røyse 46, 47, 51, 63, 66, 116, 125, 128, 160, 162, 163, 168, 172, 188, 200, 203, 205, 207, 210, 226, 502
Mo i Steinsfjerdingen 46, 47, 65, 66, 122, 125, 126, 132, 133, 146, 148, 149, 151, 165, 187, 197, 201, 203, 207, 211, 212, 230, 233, 282, 283, 302, 411
Mo (sagbruk) 487
Moe, Jørgen 18, 852-874
Modum 41, 225, 245
Modumsåsen 159
Moingveien 465
Monsebråten 538
Monserud 263
Mosbrøttet 411
Mosenga 66, 67, 116, 131, 156, 179, 298
Mosengbakken 66, 67, 301
Moskummen 200
Mosmoen 41
Moss 42
Moster 84, 93
Mosterøy 83, 86
Mostjernbakken 942
Mostjernet 201, 202
Mosødegården 131, 199, 203
Mount Erebus 36
Muggerud 612
Muggerudmyra 72
Mykstufoss kraftanlegg 269
Mylla 460
Myra (Norderhov) 45, 207, 246
Myrabekken 45
Myromtjern 515
Myrsetra 147, 479, 523, 539
Myrvangs landhandleri 391, 811
Mysukleiva 523
Mølbakk 465, 466

Møllebekken 118
Møllerberget 244, 322
Mørkgonga 36
Mørkgonga naturreservat 498

N

Nakkerud 223
Nasjonal Samling 826-831
Nauen klokkestøperi 317
Nes 31, 44, 46, 52, 54, 55, 66, 130, 207, 844
Nes brygge 607
Nes Camping 383
Nes landhandleri 397
Nes skole 714
Nes i Hallingdal 223, 226
Nes i Ådal 16, 450
Nesheim landhandleri 397
Nesjar 86, 93
Neskleiva 494
Nesseterdalen 321
Nessetra 541
Nidaros 87, 95, 98, 110, 139, 141
Niskinn 451
Niskinnsetra 561
Niskinnvann 484, 516, 517, 833
Nittedal 35
Nittedals-vulkanen 35
Njardarhov 844
Nonneseter kloster 126
Nord-Afrika 95
Nord-Norge 217
Nord-Tyskland 39
Nordenga (Fjeld) 208
Norderhov 58, 168, 197, 207, 212, 215, 218, 222, 230, 248, 249, 250, 293, 464, 500
Norderhov kirke 106, 312
Norderhov rådhus 297
Norderhov-slaget (1716) 781
Nordhagen 311
Nordhordland 86
Nordkleiva 224
Nordkleiva-slaget (1716) 782-792
Nordland (fylke) 171
Nordlandsdalen 511
Nordli 267
Nordre Tyrifjorden våtmarksystem 626
Nordsetertjern 515
Nordsetra 492, 542
Nordsjøen 39
Nordsjølandet 43
Nordstøa 197
Norefjellstua 297
Normandie 97
Norskerenna 43
Novgorod 94
Nygård landhandleri 393
Nyhus 837
Nyork 642
Nypefoss bru 803, 805
Nysetra 523, 545
Nystua 670
Nærstad 264
Næs i Hole Brevhus 274
Næss Hotell 371
Nørsterud 130, 131
Nøsterud 176
Nøstret sykehjem 357

O

Odin Camping 382
Onsaker 46, 47, 63, 66, 125, 127, 130, 190, 203, 207
Onsaker (Jevnaker) 320
Onsakervika Camping 382
Oppegård 307
Oppenåsen 64
Oppkuven-vulkanen 35
Oppland 139
Opplandene 70, 73, 84, 86, 92, 96, 97, 107, 109
Orebråten 633, 638
Orknøyene 85, 97, 98
Orlangen 413
Ormekula 64
Ormetjern 517
Oseberg 72
Oseberghaugen 79, 81
Oslo 35, 77, 98, 256
Oslo Hospital 128
Oslo-feltet 23, 24, 36
Oslo-gruppa 26
Oslofjorden 91
Oslomarka Fiskeadministrasjon (OFA) 514 ff.
Oslomarka (flerbruksplan) 519
Overmannsund bru 297

P

Pamperud 82, 454
Paulsrud (Pålsrud) 130, 574
Pelle-gruppa 840
Pilterud 130
Pjåka (Vegårdsfjerdingen) 455
Plassedammen 515
Plassevannet 484, 517
Polen 133, 180
Pommern 300, 651
Portebakken 823
Portestua 420
Prestmoen 41
Prinsesse Ragnhilds vei 427
Prinsessens utsikt 472
Purkøya 28, 51
Purkøya naturreservat 38
Putten, Pål 888
Pålerud 27
Pålsøya 246

R

Rakkestad (Vegårdsfjerdingen) 130
Ramberget 29, 412
Ramfoss kraftstasjon 269
Randselva 25, 283
Randsfjordbanen 234, 585
Randsfjorden 41, 70, 75, 76, 77, 82, 109, 202
Rapper/Rapperplassen 315
Rapperskaret 200
Raufoss 167
Re 107
Rein 110, 111
Retthella 72, 142, 143, 164, 166, 523, 545
Retthellaveien 34, 482
Retthellstjern 515
Ribberud 637
Ring Gartneri 179
Ringerike DS 602
Ringerike samvirkelag 192
Ringerike Vocalis 931
Ringerikes kalkverk 268
Ringerikes meieri 191, 193
Ringeriks-gruppa 30
Ringeriksbadet 946, 947
Ringeriksbanen 19, 44, 248, 263
Ringeriksbreen 40
Ringeriksbunad 15
Ringerikschausséen 410, 411, 412
Ringeriksdialekten 14
Ringeriksfjorden 41, 44
Ringerikskost 181
Ringerikspotet BA 181
Ringerikssandstein 21, 30, 31, 35
Ringhol 196, 202
Ringkollen 35
Ringnes 87
Ringsaker 111
Ringvold 176
Roa (Rud vestre) 454
Roberget 632
Rochford, Illinois 301
Roen-brua 313
Rogaland 175
Rokketjern 515
Rolighet 838
Roma 97
Romerike 77, 84, 85
Rosendal 134
Roskilde 299
Roterud 189, 296
Rouen 93
Rud (Sokna) 264
Rud Camping 383
Rudsbakken 943
Rudstangen 32
Rudstunet familiebarnehage 723
Rudsødegården 131, 132, 139, 174, 188, 207, 243, 305, 672, 813
Rudsødegården (Krokskogen) 107, 452, 261
Rudsødegårdsbakken 942
Rudvang (lokalet) 939
Russland 94
Ryfylke 175
Rygjarbit 84
Rytterager, Ole Jørgensen 875, 876, 877
Rytteraker 24, 27, 37, 46, 47, 52, 54, 106, 118, 119, 126, 128, 130, 139, 156, 158, 167, 168, 170, 172, 183, 212, 295, 304, 316, 319, 320
Rytteraker-formasjonen 27
Rytterakerveien 437
Rælingen 136
Rønningen (Bønsnes) 309, 310
Rønningen (Krokskogen) 469, 551
Rønningen (ved Storelva) 639, 643
Rørvika 47, 48, 130, 131, 145
Rørvika Camping 383
Rørvikberget 318, 454
Rørvikberget (landhandleri) 401
Røsholmen 130
Røsholmen (skysstasjon) 416
Røsstjern 265
Røyken 77
Røyken-gruppa 25
Røykenvik 76, 77
Røyse 258
Røyse barnepark 719
Røyse postkontor 272
Røyse rundt 425
Røyse skole 297, 704-707
Røyse skolekorps 705
Røyse telefonsentral 276
Røyse treningssenter 361
Røyse vannverk 202, 261
Røysehall 26, 189, 229, 252, 271, 272, 276, 277, 296, 297, 496, 938, 939
Røysetangen 26
Røysetoppen 262, 297, 359
Rå 65, 116, 132, 207

S

Samsjøen 450
Sandbrofoss 470, 483
Sandby-feltet 201, 260, 263
Sande i Vestfold 293
Sandvannet 213
Sandvika (Borgen) 189, 296, 298, 646
Sandvika (Bærum) 273
Sarpsborg 133
Sauløkka 271, 274, 310
Seim i Nordhordland 86
Selbu 294
Selte 237, 238
Selteveien 20, 211, 431
Sem i Vestfold 192
Shetland 97
Sicilia 95
Sigurd Hjort 500
Sigurd Syr DS 594
Sjefsgården Sørum 779
Skagerak 84
Skandinavia 40, 51, 64
Skansen 490
Skara 135
Skardtjern 72
Skaret 411, 803, 804, 805, 808
Skaret kafé 384
Skarpsnobakken 201
Skarpsnoåsen 270
Skien 133, 243
Skiptvet 288
Skjellegarden 321, 809
Skjellum 119, 131, 298
Skjærdalen 130, 151, 161, 221
Skjørvoll 29
Skodborg 226
Skoger 242
Skogn 215
Skogsfugl 505 ff.
Skollerud 153
Skottland 33
Skovlie's kafé 252, 385
Skrangledalen 464, 467
Skredderhusa Hårum 63, 360
Skåne 46, 47, 51
Slotteberget 64
Sløga 114, 633
Smeiseberget 411
Smestad (Bærum) 167
Snadden 261
Snupperud 454
Snøplogkjøring 436
Sogn 72, 73, 75, 82, 83, 97, 172, 175
Sokna 180
Soknaveien 191
Soknedalen 120, 128, 129, 151, 223, 291, 407, 500
Sokneprestene i Hole 756-767
Sola 96
Solbakken (Steinsfjerdingen) 273
Solbakken familiebarnehage 723
Solbakken kafé (Sollihøgda) 386
Solbakken landhandleri (Røyse) 387
Solhaug 272, 276
Solheim 55, 312
Solheim pensjonat 379
Sollihøgda 52, 54, 258, 262, 268, 433, 485
Sollihøgda barnehage 720
Sollihøgda Hotell (tursenter) 252, 367
Sollihøgda (kafeer) 386
Sollihøgda kirke 752, 753
Sollihøgda (landhandleri og innkjøpslag) 399
Sollihøgda poståpneri 273
Sollihøgda (sagbruk) 485
Sollihøgda ski- og salongskytterlag 941
Sollihøgda skole 297, 710, 940
Sollihøgda skysstasjon 418, 479
Sollisetra 552
Solstad bo- og omsorgssenter 358
Solstua 480
Solum, August landhandleri 394
Solund 97
Solvang (Brenna) 317
Solvang (Nes) 214
Solør 177
Sommerpensjonat på gårdene 380
Sommerro 48
Sommerro pensjonat 364
Sonerud 47, 130, 150, 153, 175, 185, 207, 816
Soterud 454, 510, 552
Soterudveien 481
Spania 93
Spelmannsgata 424, 425
Sperillen 41
Spålen 222
Spålsskogen 451
Stadum 47, 66, 121, 124, 125, 128, 140, 145, 161, 162, 177, 187, 203, 209
Stadum skole 702, 703
Stadum Vestre gjestgiveri 378
Stadum (skysstasjon) 415
Stamford Bridge 97
Stange 82
Stavanger 282
Stavhella 59
Stein 11, 18, 27, 46, 47, 65, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 80, 81, 89, 90, 91, 92, 99, 100, 104, 106, 109, 116, 117, 118, 119, 125, 126, 127, 134, 135, 142, 143, 157, 158, 171, 184, 185, 186, 189, 195, 196, 198, 201, 203, 211, 212, 214, 224, 227, 230, 233, 245, 281, 283, 286, 299, 471
Stein kirke 106, 135, 136, 296, 748-751
Stein meieri 189
Stein (sagbruk) 488
Stein skole 202, 273, 697-699
Stein (skysstasjon) 415, 418
Stein/Sørum Åkervanning A/L 203
Steine på Byneset 135
Steine i Verdalen 135
Steinlaussetra 523, 553
Steinsbakken 201, 319
Steinsby vannverk 260
Steinsetra 267, 453, 572
Steinsevja 611
Steinsfjerdingen 207, 239
Steinsfjerdingen (landhandlerier) 391
Steinsfjerdingen poståpneri 273
Steinsfjord-formasjonen 29
Steinsfjorden 163, 167, 214, 263, 578, 799
Steinslandet 214
Steinsrud 653, 674
Steinssletta 798, 945
Steinsvika 609
Steinsvollen 556
Steinsåsen 19, 27, 33, 68, 262
Stiklestad 84, 91, 94, 95, 139
Stomperud familiebarnehage 723
Store Svartøya naturreservat 37
Storbritannia 81
Storbråten 157
Stord 86
Storelva 39, 162, 624
Storflåtan 222, 450, 455
Storgata 193
Storhengslet 580
Stormyrtjern 515
Storøya 46, 52, 54, 663, 119, 126, 128, 130, 134, 136, 137, 138, 139, 152, 168, 181, 212, 225, 233, 267, 275, 304, 307, 381, 490, 502
Storøya naturreservat 37
Storøya (sagbruk) 489
Storøybrua 440, 441
Storøysetra 571
Storøysundet 261, 496, 842
Strand gjestgiveri 277, 278, 378, 813
Strandjordet (Stein) 157
Strandjordet (Svarstad) 209
Streituland 140, 141
StrettoGrosso 932, 933
StrettoLino 931
Strømsoddbygda 223, 450
Stubberud 178, 203
Stubberud familiebarnehage 723
Stubdal 222, 406, 450, 455
Stuvdal-formasjonen 30, 31
Sundjordet bofellesskap 256, 258
Sundland pensjonat 365, 620
Sundland (Storøya) 139, 319
Sundvolden Hotel 18, 252, 288, 372
Sundvollen 49, 52, 53, 130, 131, 257, 267, 274, 288, 523
Sundvollen barnehage 720
Sundvollen brygge 599, 607
Sundvollen gartneri 177
Sundvollen landhandleri 395
Sundvollen Næringspark 347
Sundvollen oppvekstsenter 257, 709
Sundvollen (sagbruk) 485
Sundvollen (skysstasjon) 416
Sundvoll-formasjonen 24, 30, 31
Sundvollmølla 322, 485
Sundvollstranda 316
Sundøya 47, 255
Sundøya Fjordrestaurant 177, 255, 361
Sundøya (sagbruk) 487
Sunnhordland 91, 93
Sunnmøre 111
Suserud 620
Svalbard 32
Svang 109
Svangstrand 581
Svangstrand brygge 607
Svangstrandveien 409
Svarstad 47, 55, 66, 125, 128, 176, 194, 199, 203, 207, 209, 672
Svarstad, Anders Castus 882, 883, 884
Svarstad Vanning 203
Svartedauen 114, 116, 117-120
Svarten-vulkanen 35
Svarttjern 515

Svartøyene 37, 51, 52, 54, 55
Svelvik 42
Svenskedalen 134
Svenskerud 312
Svenskeveien 481
Svensrud 173, 184, 189, 190, 191, 192, 193, 319
Svensrud natur- og idrettsbarnehage 720-722
Svensrud vannverk 200, 201, 202, 259
Svensrud brygge 303, 608
Svensrudgata 422
Svensrudmoen 203
Svensrudmoen sentralidrettsanlegg 946
Sverige 59, 80, 92, 94, 111, 140, 226, 459
Svinehagen (Bønsnes) 175
Svingerud 194, 263
Sylling 40, 41
Sylling-morenen 41
Synger-Hans 902, 903, 904
Synneren 624
Syr 90, 172, 203
Syrhaugen 90
Sælabonn-formasjonen 27
Sælabønn 27, 28, 38, 51, 202, 217, 260, 319
Sælabønn Åkervanning A/L 203
Sætrang 60, 61, 64, 110, 238
Sønderjylland 226
Søhol 47, 125, 130, 134, 168, 176, 201, 203, 670, 822
Søholsbyen 209
Søholødegården 62, 131
Sølvverket på Kongsberg 316
Sømoen 211, 292, 297
Søndmør 111
Sønsteby 211
Sønsterud 28, 44, 46, 47, 52, 54, 107, 268, 808, 837
Sønsteruddalen 270, 321
Sønsterudgrinda 499
Sønsterudsetra 557
Sønsterudveien 34
Sønstestua i Hårum 126
Sør-Dakota 195, 654
Sør-Trøndelag 215
Sørbakk-formasjonen 26
Sørbråten 18, 47, 156
Sørbølsetra 837
Sørenga 179
Sørjordet 68
Sørkedalen-vulkanen 35
Sørli (Sundvollen) 199
Sørseterveien 483
Sørsetra 557
Sørsetra skistue 475, 518, 519
Sørum 18, 26, 46, 57, 65, 66, 125, 128, 132, 144, 151, 155, 163, 179, 184, 185, 186, 189, 196, 197, 200, 201, 203, 207, 211, 212, 288, 457, 502
Sørum meieri 189
Sørumsbrenna 211
Sørumsetra 523, 561
Sørumshaugen 211

T

Tanberg (Norderhov) 59, 99, 111, 132, 135, 196, 215, 265, 284
Tanberg meieri 190
Tanbergmoen 184, 189, 313
Tandberg Bruk (mølle) på Øst-Modum 161, 296, 298, 326, 491
Tangerud 175
Tapatjern 460
Telefontangen 275
Telemark 84, 86, 92, 186
Thisted mølle 264
Tingelstad 75, 77
Tjernslibakken 944
Tjernslitjern/Tjernslivanna 516, 517
Tjyruhjellen (By-hytta) 492
Tjøtta 94
Toen 223
Tofte (Gudbrandsdalen) 84
Tolvskaret 159
Toresplassen 149, 243, 452, 461, 468, 562
Toresplassveien 482
Torgesetra 523, 563
Torget 462, 506
Torgetjern 515
Tornberg 111, 135
Torpesetra 565
Toten 28, 30, 38, 84, 89, 103, 111, 172, 173, 182
Toverud 270
Trehørningen 515
Treskeberget 199
Trillerud 295
Troja-borg 53
Trollstua familiebarnehage 723
Trondenes 96
Trondheim 72, 84, 141, 217
Trygve DS 599
Tryvannshøgda 18
Trøgsle 127, 238, 318
Trøndelag 38, 82, 84, 94, 96, 107, 108, 166
Tveiten, Gunnar 905-906
Tyribakken 174, 177, 202
Tyribrynden 119
Tyrifjord barne- og ungdomsskole 717
Tyrifjord Golfbane 946
Tyrifjord Hotel 48, 364
Tyrifjord Turistcenter 383
Tyrifjord videregående skole 297, 716, 717
Tyrifjorden 60, 88, 109, 110, 237, 578
Tyrifjordheimen 358
Tyrifjordregn 203
Tyriheimen 366
Tyristrand 151, 197, 223, 247, 248, 249, 250, 266, 284, 295, 490
Tyristrand skole 297
Tyrvi DS 599
Tyskland 182
Tømmerfløting 483, 580 ff.
Tønneheisen 474
Tønsberg 108, 110, 115, 116
Tøyen 180, 182

U

Ullensaker 243
Ullern 13, 63, 66, 115, 125, 166, 171, 172, 173, 203, 205, 206
Ullern-vulkanen 36
Ullerntangen naturreservat 36
Ulleråll 226, 450
Ultveit 268, 307
Ulv 500 ff.
Ulvøya 30, 103, 318
USA 198
Utstein 82, 86
Utstranda 49, 52, 107, 214
Utstranda Maskinlag 196
Utstranden Samtalelag 955
Utvika 130, 131, 290, 619
Utvika Camping 382
Utøya 18,130, 503, 504, 837

V

Vabakken 611
Vaker 181, 182, 282, 297
Vakermoen 27
Valbekken 118
Valdres 58, 184, 189
Valhall 85
Valtersbråten 322
Vang (Jevnaker) 270
Vang skole 297
Vangen 207, 242
Varhaug på Jæren 174, 175
Värmland 157, 307
Varteig 108, 135
Vassfaret 504, 505, 831
Vasspesten (toradergruppa) 917
Ve 66
Vefsrud skog
Vegstein 132, 207, 675
Vegårdsfjerdingen 31, 130
Veholt 220
Veien 59, 60, 61, 64, 65, 66, 108, 135
Veikroa 383
Veivoktere 433
Vekkern 66, 131, 132
Veme 264, 450
Venstøp-formasjonen 26
Verdalen 94
Veslebu 150
Vestjordsbakken 943
Vest-Opplandene 84, 89
Vestbråten 164
Vestergapet 84
Vesterhavsøyene 93
Vestfold 35, 73, 74, 77, 82, 91, 99, 107
Vestjordet 203, 311
Vestlandet 82, 94
Vestre Rud 46, 47, 67, 82, 101, 107, 130, 154, 178, 185, 203
Vietnam 180
Vidalen 223
Vidalen Fellesbeite 188
Vik 27, 28, 44, 66, 118, 125, 126, 128, 145, 147, 164, 176, 199, 356, 257, 268, 272, 277, 278, 298, 405, 467, 809 ff.
Vik (Gudbrandsdalen) 92
Vik Camping 278
Vik formingsbarnehage 722
Vik gjestgiveri 252, 375
Vik skole 699
Vik skysstasjon 417
Vik torg 217, 259, 278, 337
Vik og Sollihøgda skolekorps 701
Vik-formasjonen 27, 28
Vikbanen 945
Viken 77, 83, 84, 85, 91, 109
Viker (Ådal) 450
Vikersund 41, 110, 248
Vikersund-brua 281
Viksbråten 157
Viksenga 44, 56
Viksetra 523, 574
Vikssvingen 278, 323, 413
Vikstunet 256, 259, 280
Viksåsen 498
Vingulmork 73, 77
Vinland 87
Vinterguten naturreservat 38
Viul 41
Vollgata 34, 63, 64
Vågård 264, 840

W
Wisconsin 656, 657
Wolden 452
Wøyen (Bærum) 182

Y
York 97
Youngstorget 167, 172, 175

Ø
Ødegården 203, 315
Ødegårdsveien 67
Øderå 46, 68, 103, 104, 116, 132, 203, 207, 212, 262, 264
Øgardsvika 300, 311
Øiersetrene 107, 566
Økern 232
Øretinget 93
Øskjevallsetra 107, 523, 566, 824
Øst-Afrika 36
Øst-Grønland 87
Øst-Modum 161, 314
Østbråtan 270
Østbråtaskjæret 628
Østby pensjonat 379
Østby (Vegårdsfjerdingen) 264
Østerdalen 133
Østersjøen 92
Østfold 77, 108, 135
Østfronten 829
Østlandet 82, 83, 107, 121, 166
Østre Kroksundvoll 130, 131
Østre Rud 46, 47, 56, 107, 125, 127, 135, 201
Østvold 173
Øver-Daniels 303
Øver-Øgarden Nes 842, 843
Øverby 47, 130, 243, 299
Øverbybråten 454
Øverjordet 303, 304, 305, 307, 309
Øverskogen brygge 607
Øvre Sundvollen gjestgiveri 365
Øvre Årdal 172
Øyangen 456
Øyangen-vulkanen 35

Å
Ådal 120, 128, 129, 151, 153, 197, 248, 249, 250, 251, 291, 450, 500
Ågårdslia 222
Ål 226
Årnesfjerdingen 102
Ås 184
Åsa 135, 264, 265, 320, 321, 446
Åsa kraftstasjon 264
Åsaelva 118
Åsbakken (Frøysuåsen) 302
Åsbygda 25
Åsaveien 30
Åsen (Fekjær) 157
Åsen (Frøysuåsen) 245, 274
Åsstua (Stein) 158, 312

© Hole kommune 2013

Produsert i regi av Zoom Trykk AS, Drammen

Grafisk tilrettelegging og layout: Ingegerd Tveit

Bilderedaksjon: Gudmund Bakke

Kart:
Statens kartverk: Lommekart over Ringerige (Chr. Tønsbergs Forlag 1846)
ProKart AS ved Vemund Erlandsen
Konduktør Braags utskiftingskart over Krokskogens Allmenning 1823

Papir: Maxi Silk 115 gr.

ISBN 82-997234-3-5 (bind 6)
ISBN 82-993498-3-3 (komplett)

Omslagsfoto forside: Fra Bønsnestangen på Røyse sommeren 2013, sett fra Nordigarden Leine. Vi ser tårnet i Bønsnes kirke, Tyrifjorden med Storøya (til venstre) og Utøya (over kirketårnet), og bak ligger Krokskogen.
© Fotograf Siri Berrefjord

Omslagsfoto bakside: Kleivstua, malt av Johannes Flintoe sist i 1820-åra. Den bergenske kongevei går ned den bratte Krokkleiva til venstre. Eieren av setervollen, Paul Nilsen Løken, fikk i 1822 tillatelse til å opprette gjestgiveri her på toppen av kleiva.

Fotograf Siri Berrefjord har vært engasjert som fotograf for dette bindet, og har levert et titall nye bilder (tatt sommeren 2013). Flyfotografiene fra 1950- og 1960-årene er tatt av Widerøe's Flyveselskap AS. Universitetets kulturhistoriske museer har levert bilder av oldfunn.
De fleste eldre bildene fra Hole er lånt ut av bygdefolk, og blitt scannet til bildebasen i Hole bygdearkiv av Margit Harsson.